DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14103

Valozhyn Memorial Book

Ṿolożin

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

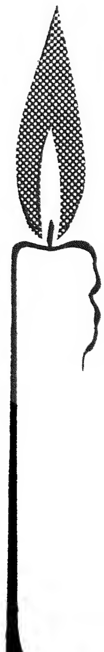
•

Original publication data

TITLE	Voloźin : sifrah shel ha-'ir ve-shel yeshivat "'Ets hayim" / ha-'orekh, Eli'ezer Le'oni.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : ha-Irgunim shel bene Voloźin bi-Medinat Yiśra'el uve-Artsot ha-berit, 1970.
DESCRIPT	679, 35, 47 p. : ill., facsims., map, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Valozhyn. Valozhyn (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Valozhyn.
ADD'L NAME	Leoni, Eliezer.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

וולוז'ין

ספרה של העיר ושל ישיבת „עץ חיים"

העורך אליעזר לֵאוֹנִי

הוצאת האירגונים של בני וולוז'ין במדינת ישראל ובארצות־הברית
שנת תש"ל תל־אביב 1970

כל הזכויות שמורות לאירגונים
של בני וולוז'ין ולעורך הספר

PL 480

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX & TILDEN FOUNDATIONS

דפוס נאות בע"מ תל־אביב

איסר יהודא אונטרמן
הרב הראשי לישראל

וולוז׳ין

א

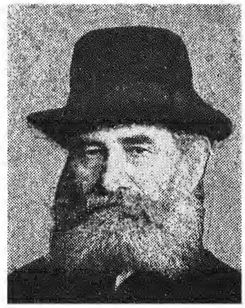
בתקופה ההיא שהסתופפתי בישיבה הקדושה שם, תחת חסותו והשפעתו של מרן הגאון הצדיק, ר׳ רפאל שפירא זצ״ל, מלפני כחמשים וחמש שנים בערך, היתה הישיבה פורחת שם. נתאספה בהישיבה חבורה יקרה מאוד של תלמידי־חכמים גדולים ומצויינים, אברכים ובחורים נעלים, שעסקו בתורה בשקידה רבה, ורוח של אחוה וידידות אפפה את כולם. בין התלמידי־חכמים המבוגרים נמצאו גם כאלה שהיו תושבי וולוז׳ין בקביעות, עם משפחותיהם, והם שימשו כעין גשר המחבר את הישיבה עם העיר בעניני הרוח. אין ספק שהשראת הישיבה השפיעה במידה ידועה גם על אנשי העיר, עד שהשאיפה שלהם היתה לגדל את בניהם לתורה, ולקחת מהתלמידים חתנים לבנותיהם.

על־ידי זה זכתה וולוז׳ין למיספר ניכר של תלמידי־חכמים בין הבעלי־בתים שלה, שגרם להרמת הדרגא הרוחנית של העיר בכלל. זכורני כי בא אז אורח חשוב מלודז׳, סוחר נכבד ובר־אוריין, לבקר אצל בניו בישיבה, וסיפר „גדולות״ על בעלי־עגלה הוולוז׳ינאים. כשנסע מתחנת פולוצ׳אני העירה, במשך כשלוש שעות, שמע דברי דרוש וקטעי־פסוקים מבעל־העגלה, תוך החזקת המושכות של הסוסים, שהפליאו אותו. הלז הי׳ רגיל לנסוע בעגלות בפולניא מעיר לעיר, ולא שמע במשך עשר שנים כל־כך הרבה תורה מבעלי־עגלה, כמו ששמע במשך נסיעה זו לוולוז׳ין.

ב

רצוני להוסיף משהו על שתי הנקודות שהזכרתי קודם, בנוגע לרוח השקידה בתורה, ששרר בהישיבה אז וגם בנוגע לרגש האחוה בין הלומדים. היה אז משגיח פעיל בהישיבה, הרה״ג (הרב הגאון) ר׳ אברהם דרושקביץ ז״ל, שהיה לפני זה מו״צ (מורה צדק) בעיר שאט (גם חיבר איזה ספר בשם „שערי הוראה״, לשימושם של העוסקים ביו״ד (ביורה דעה), ובסופו שו״ת

(שאלות ותשובות) בהלכה. אכן, בעצם היה פעיל יותר בתור מנהל עניני הישיבה, ולא עסק כלל בהשגחה — במובן הרגיל של מלה זו. כי לא היה צורך לפקח גם על הצעירים שבתלמידים, שלא יבזבזו זמן לבטלה. רוח של שקידה היתה שורה על כולם, וכל אחד הזדרז לשבת וללמוד. נוסף לזה היו גם מתמידים גדולים, שהבליטו התרכזות מצוינת בענינים שעסקו בהם. היה מקובל שם, כי רוח השקדנות שורה על באי־הבית של הישיבה כמורשה של שקידה נפלאה בתורה ולהט עמוק ביראה, שהשקיעו במקום ההוא מייסדי הישיבה ומקימיה — גאוני הדור זצו״קל (זכר צדיקים וקדושים לברכה), וזה השפיע גם על הדורות הבאים.

הרב אברהם דרושקביץ׳

מבחוץ היתה רוח של מתינות ונימוסיות בחיי הישיבה. גם התפילה וכ״ש (וכל שכן) הלימוד היו בלי רעש והתלהבות חיצונית, אבל ניכר היה בהם ריכוז המחשבה, מבלי ריצה או קפיצה, כמו ששכיח בציבור שרובו צעירים. גם ההתווכחות בעניני הלימוד היתה בלי רעש גדול, אף על פי שלפעמים קרו מקרי התנגשות של סדרי־לימוד שונים. אלה שבאו מטעלז התאמצו לעשות אנאליזה של סברא דקה מן הדקה, ואלה שהורגלו לסדר לימוד אחר — לא יכלו לעכל את זה; אבל הכול בלי סערה גדולה.

לפעמים ראינו חבורה קטנה עומדת באחת הזוויות, ושואלים שאלות זה לזה בהלכות הדורשות עיון. ר׳ יעקב מתמיד ז״ל מביאליסטוק, היה מומחה לשאלות עמוקות ב„אורח־חיים״; לעומתו היו אחדים רגילים יותר בהלכות השייכות ל„חושן משפט״, ובתוך הדיונים נשמעו לפעמים עניני חריפות והעמקה, וכל זה הוסיף זירוז ללימוד מעמיק בסוגיא. רב צעיר אחד הי׳ עשיר בשאלות של איסור והיתר, והיו בהן דברים המראים על בקיאות רבה, וכנגדו עמדו אלה שידעו למצוא נקודות של עמקות בהלכה, והיחס בין האברכים היה ידידותי בהחלט. דנו ביניהם בכבוד, כי יצר ההת־נצחות לא השתלט ביותר וגם לא הורגלו „לבטל״ זה את זה, והיחסים הטובים הנעימו את החיים בישיבה.

ג

באחד הימים נתאספו האברכים לישיבה בחדר „אוצר הספרים״, לדון על שאלה מעשית. הם הכירו, כי יש צורך גדול להתמחות בעניני אגדה, לדרוש בציבור ולנאום בקהל רב, והחליטו לעשות תרגילים בחבורה, ואחר־

כך לדון על דרכי ההבעה וכללי הנאום הרצוי. ראש המדברים בזה היה הרב ר' זלמן סורוצ'קין ז"ל, שקראו לו אז ה„אברך מטעלז" (אשר אחר־כך היה הרב של ז'יטל ולוצק), ונתפרסם אחר־כך בעולם גם כדרשן נעלה. בהקדמה שלו אמר דבר יפה, שנקלט במוח הציבור, וכדאי להזכירו כאן. הוא שאל, למה אמר מרע"ה (משה רבנו עליו השלום) לפני הקב"ה, קודם את הנימוק, שלא יכול לדבר אל בני־ישראל אודות גאולתם, **מפני שלא יאמינו לו**; אחר־כך כשהקב"ה אמר שיעשה אות ומופת, להוכיח כי ה' שלחו —אמר מרע"ה : „לא איש דברים אנכי" — הלא זה צריך היה להיות הנימוק הראשון שלו. אולם תירץ, כי אלמלי היה הציבור מאמין בגאולתו ומחכה לה — לא היה שום צורך להיות איש דברים, אלא לומר : „אני שליחו של ה' ששלחני לגאול אתכם". ברם, כשחסרה האמונה ורוצים לשכנע אותם, שגאולתם קרובה — לזה צריכים „איש דברים". **כן גם ברבנות** : בדורות שהאמונה היתה חזקה די, היה לכם לאמר כי על־פי התורה צריכים לעשות כך וכך. אולם כשהדור חלש באמונה — צריכים אנו לכוח הדיבור, לשכנע את הציבור ללכת בדרך התורה והמצוה.

ד

כדאי לציין נקודה אחת חשובה בנוגע לאוירה הנפלאה ששררה בהישיבה בוולוז'ין, בייחוד בתקופת ה„ימים הנוראים", שהשאירה רושם עז על אלה שלא נסעו הביתה בבין־הזמנים, אלא נשארו בהישיבה. הללו הקדישו את כל הזמן ללימוד התורה בעניינים של ראש־השנה ויוהכ"פ (ויום הכיפורים), ושאבו מהתורה עצמה התעוררות לתשובה ולמע"ט (ולמעשים טובים), מבלי כל נאומים נלהבים ממי־שהוא אחר. הבנתי אז את הסיפורים ששמעתי בוולוז'ין, בשם הגאון הנצי"ב זצ"ל והגאון ר' חיים סולובייצ'יק זצ"ל, כי כשהציעו לפניהם לקבוע לימוד המוסר, באופן שקבעו תלמידיו הגדולים של הגאון הצדיק ר' ישראל סלאנטר זצ"ל, טענו כי בוולוז'ין אין צורך בזה. שם התורה בעצמה משמשת מעיין של מוסר ותוכחה, לזכך את מחשבותיהם של הלומדים ולזקק את מאויי־לבם. ואמנם ראיתי זה בעיני, שגם בחייהם הפרטיים ואפילו כשהלכו האברכים והבחורים הגדולים לטייל קצת, היו מחשבותיהם מוסבות לענייני התורה וטהרת המידות. ובאוירה זו היתה האפשרות לכל אחד מהתלמידי־חכמים המבוגרים להתפתח כפי כשרונותיהם וסגולות נפשם, בלי לחץ רוחני מצד איזו אישיות, המתאמצת לעצב את רוחם לפי נטיותיו הוא. ואמנם לא בכל מקום אפשר

ליצור אוירה טהורה כזו, כמו שהצטיינה וולוז׳ין במיוחד, בהיותה עיר קטנה, בעלת מסורת גדולה של קדושת דורות.

אחרי יום־הכיפורים נסעתי הביתה דרך ווישנייבה, ושם הפצירו בי כמה מראשי העיירה לקבל מישרת ראש־הישיבה לצעירים בעיירתם. לפני זה נועדו שם תלמידי־חכמים שבעיירה, והחליטו לייסד בעיירתם ישיבה לצעירים מפותחים בלימוד התורה. קיבלתי את ההזמנה, ובתחילת החורף נפתחה הישיבה על־ידי שהצליחה מאוד. היו שם תלמידים יקרים, בעלי כשרונות, שרכשו כבר דרגא חשובה בלימוד. לפעמים אני פוגש יחידים מתלמידי שם. יש מהם שמשמשים ברבנות כהיום, ובכל אופן ממשיכים בלימוד התורה, והינם מלאים זכרונות נעימים מחיי הישיבה שם והצלחתם בלימוד התורה.

אכן מזמן לזמן הייתי גם מבקר בוולוז׳ין, שנשארו שם חברים מצויינים, שהייתי קשור בהם בקשרי־נפש — עד שקיבלתי מישרת רבנות בעיירה ויצאתי משם. מלחמת העולם הראשונה הביאה שינויים כבירים בכל החבל הליטאי שברוסיא, וכמובן באה הפסקה במעיין התורה שבוולוז׳ין. אחרי ההפסקה, כאשר שקטה הארץ והחבל נכנס תחת שלטונה של מדינת פולין — התחדשה גם הישיבה. עמד אז בראש, כרב וראש־ישיבה, הגאון רב יעקב שפירא זצ״ל (אביו, הגאון ר׳ רפאל נפטר, כידוע, במינסק) וחודש הווי הישיבה, לפי המסורת העתיקה שלה.

אכן לתקופה זו יבואו אלה שחיו שם והשתתפו בחיי הציבור והישיבה, וימשיכו את זכרונות הימים ההם. וכדאי שדבר זה ייעשה ע״י מי שלמד שם בתקופה ההיא. לפני כחצי יובל שנים נתייסדה ישיבה בארץ־הקודש, על־ידי חתנו של הגאון רב יעקב זצ״ל, הרב הגאון ר׳ שמעון לאנגבארד שליט״א (שיחיה לימים טובים ארוכים). מקודם היתה בתל־אביב, ואחר־כך עברה לבני־ברק. אין ספק, שכמה ישיבות גדולות, שהוקמו במקומות שונים, הושפעו במידה גדולה מישיבת וולוז׳ין.

הרב משה צבי נריה
(כפר־הרואה)

עיצומה של וולוז׳ין

ישיבת וולוז׳ין עומדת במערכת שלוש שמשות: רבי חיים, רבי איצלה והנצי״ב. ודאי, לא מעט הוסיפו שאר הגדולים, אשר שמשו בכהונתה, החל מרבי הלל מהורודנא ורבי אברהם שמחה מאמטשיסלב וגמור ברבי רפאל שפירא ורבי חיים סולובייצ׳יק. אולם את מהות הישיבה בכללה, במלוא היקפה, נשאו בקרבה רק שלושת אלה — „אין קורין אבות אלא לשלושה״!

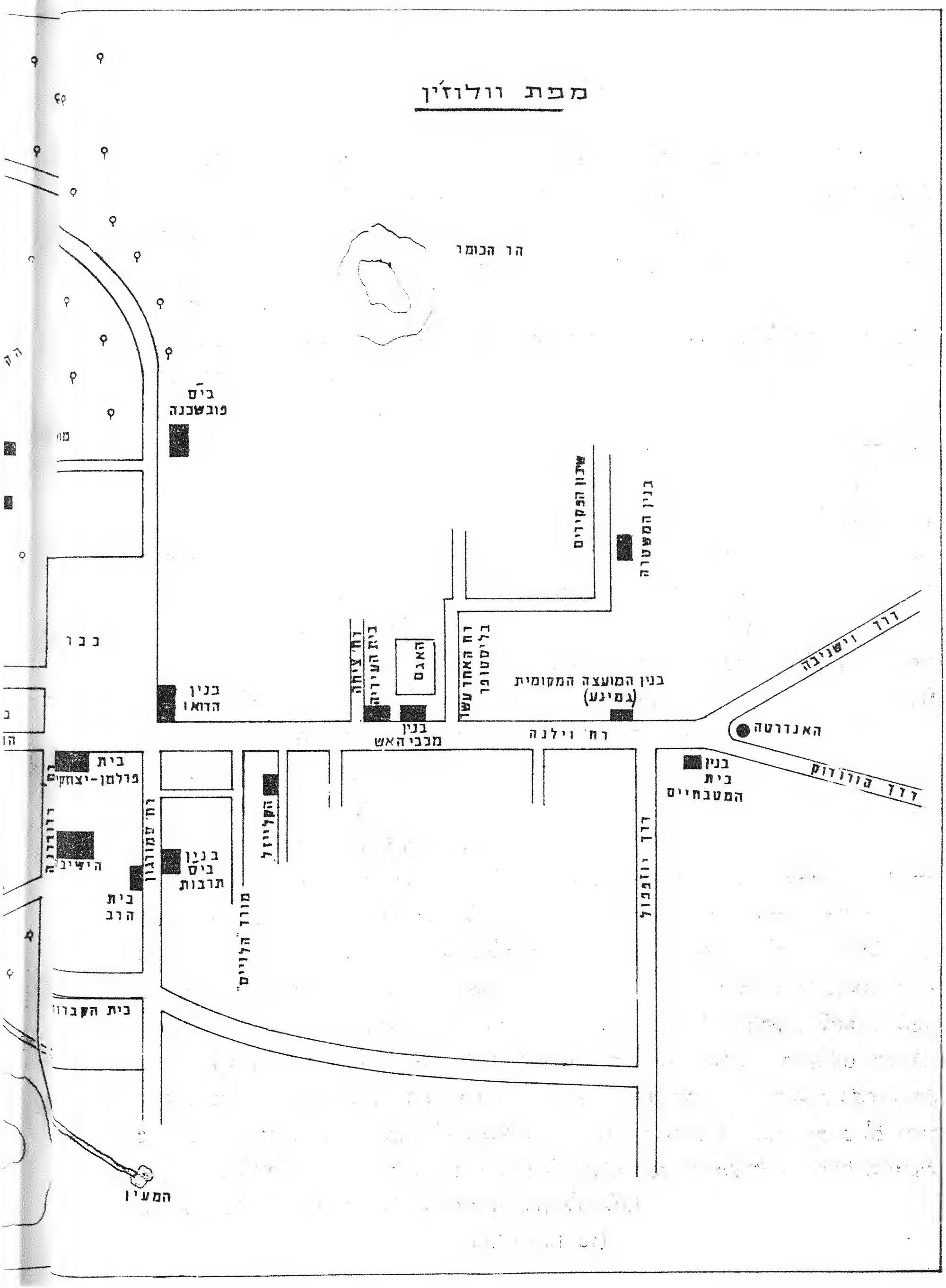
הישיבה הקדושה! רבי חיים הניח יסודותיה, רבי איצלה גידל כבודה והנצי״ב שיגב חומותיה. רבי חיים היה אישיות בלתי מצויה. איש האשכולות. גאון אדיר ו„חכם עדיף מנביא״, איש מעשה ומנהיג רב־כשרון, הוגה דעות מעמיק ובהיר, ועל כל אלה — אמן פדגוג. רבי איצלה היה „ברא כרעא דאבוה״. מנהיג מבטן ומלידה. ראשו — מלא חכמה ודעת, תבונה רבה ופקחות מופלאה, ולבו — לב־זהב, מלא אהבה לכלל ישראל ודאגה לכל פרט. גאון וצדיק, ראש־ישיבה וראש־גולה. והנצי״ב היה בעל רצון ברזל ואופי מוצק. בונה גדול אשר בנה את עצמו ובנה את הישיבה בגאונות יסודית־מקיפה, בשקידה עצומה־אדירה, בתמימות, בקדושה ובטהרה, באהבת תורה, עם וארץ.

ברם, קווים לדמותה של הישיבה הוסיפו גם האחרים. כל אחד מגדולי וולוז׳ין וכוהני־תורתה רשם בה את רישומו וחתם בה את חותם אישיותו. ולא רק ראשי־הישיבה, אלא גם גדולי התלמידים. הדמויות הנהדרות, אשר נודעו אחר־כך כגדולי ישראל, השאירו לא־מעט רשמים אחריהם. סיפורים ועובדות, זכרונות ומסורות, עברו מפה לפה ונשתזרו במסכת הישיבה הגדולה. אף דמויות מסתוריות איוו את וולוז׳ין למושב להן, ושנים אחר־כך ספרו על הצנועים והמופלאים אשר עברו בדממה את הישיבה, ואשר חום נשימתם רחף בחלל אוירה של הישיבה.

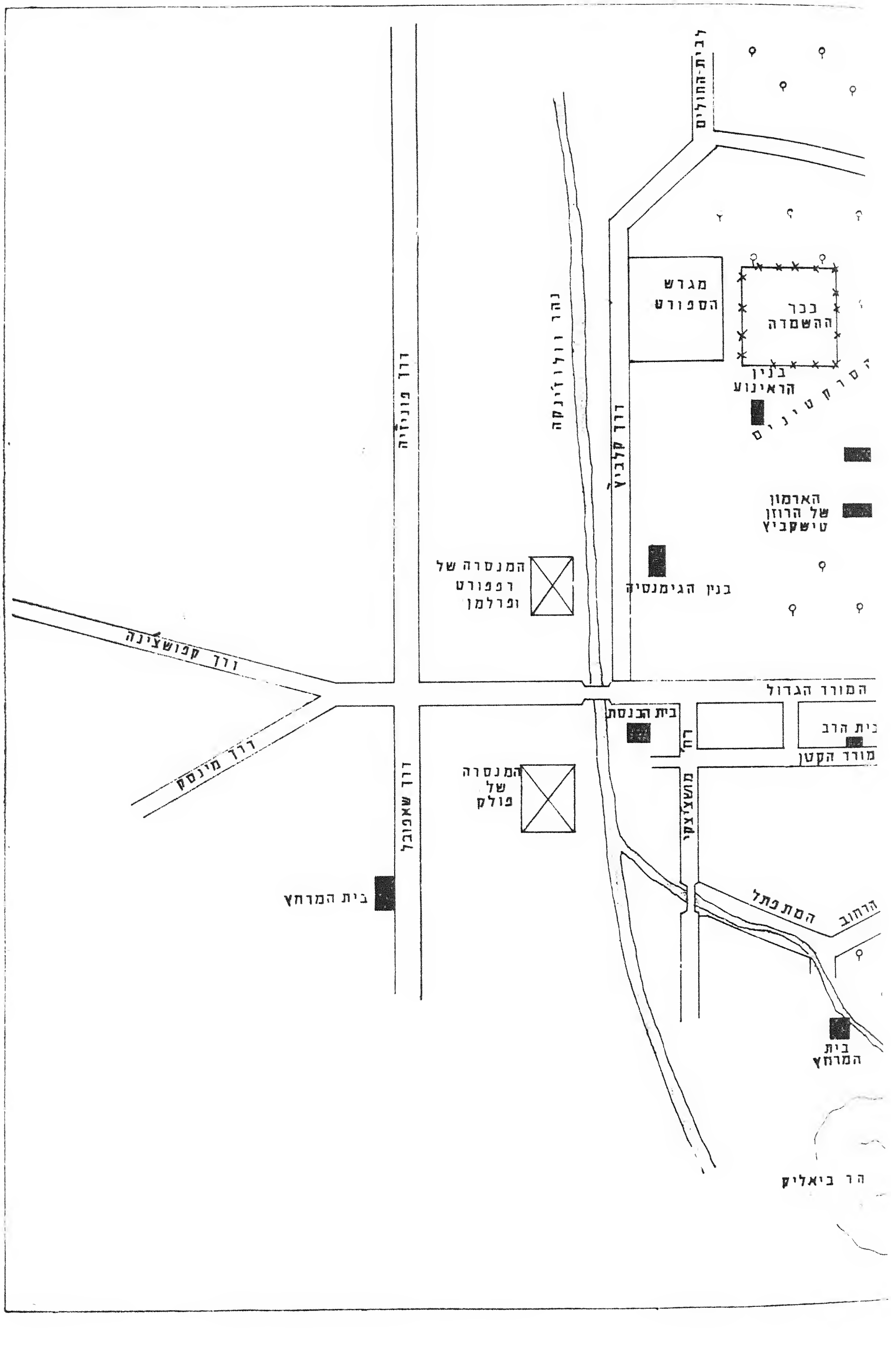
הישיבה היתה למרכז התורני של היהדות הרוסית הגדולה, מעצמה אדירה של שקידת תורה, של אהבת תורה, של כבוד תורה ושל כל מידה נכונה. משנה לשנה גדלה הישיבה והלכה, רחב גבולה בתלמידים ונתעלתה ונתנשאה בלמודים. בצלה חסו אלפים, אשר שתו מבארה, ספגו מרוחה ונתבשמו מריחה. נערי בני־ישראל, בעלי כשרונות גדולים ובעלי רצונות כבירים, כתתו רגליהם ובאו ממרחקים ליהנות לאור תורתה של וולוז׳ין ולנשום את אוירה המחכים. עילויים מבריקים ושקדנים צנועים, נשמות טהורות המתרפקות על כנפי השכינה ונפשות רצוצות המתלבטות ביגונות־חיים, צדיקים נסתרים הדורשים במופלא ומשכילים נאורים המחטטים בממש — כולם נהרו ובאו אל וולוז׳ין הישיבה, בה חיפשו פיתוח לכשרונם המזהיר, מקדש לנשמתם הכוספת, מרגוע לנפשם המדוכאה, סתר לפלאם ופתרון לשאלתם.

(סוף בעמוד 10)

מפת וולוז'ין

הר הכומר
בי"ס
פובשכנה
בנין
הדואר
רח' צוחה
בית העיריה
האגם
רח' האחד עשר
בליסטופר
מיתון הפקידים
בנין המשטרה
בנין המועצה המקומית
(גמינע)
דרך וישניבה
האנדרטה
דרך הורודוק
רח' וילנה
בנין
מכבי האש
בנין
בית
המטבחיים
דרך יוזפפול
בית
פרלמן-יצחקי
הישיבה
בית
הרב
רח' המורגון
בנין
בי"ס
תרבות
מורד "הלויים"
הקלויזל
בית הקברות
המעין

לבית-החולים
מגרש
הספורט
ככר
ההשמדה
בנין
הראינוע
הארמון
של הרוזן
טישקביץ
בנין הגימנסיה
המנסרה של
רפפורט
ופרלמן
דרך מינסק
המורד הגדול
בית הכנסת
בית הרב
מורד הקטן
המנסרה
של
פולק
בית המרחץ
הרחוב
המתפתל
בית
המרחץ
הר ביאליק

(סוף מעמוד 7)

והריכוז הגדול של מצוייני הדור, השקידה המופלאה על התורה והעבודה, דיבוק החברים, הכשרונות והרצונות, כל אלה חוברו יחדיו ויצרו מציאות מיוחדת במינה, בית־יוצר אדיר־אונים של עושר רוחני ואגדת־קסמים מצודדת לב ונפש.

לא היה אדם שיצא ריקם מוולוז׳ין. אשר יגעו ומצאו — יצאוה ברכוש גדול. וולוז׳ין קבעה את דמותם וביצרה את מקומם באשר פנו והלכו. ואשר נלאו למצוא את הדרך — גם הם לא ריקם הלכו, כי לקחו בכליהם מזמרת וולוז׳ין, ותהי להם שירת חייה כזמר מתנגן במסתרי הנפש, ומאור תורתה כאור גנוז במעמקי הנשמה, ועוד כעבור ימים ושנים זכרוה במרחקים והעלוה מנבכים ותהי להם למשיבת נפש ולמשובבת־נשמה.

מכוחה של וולוז׳ין ומכוח־כוחה נתעלה ונתרבה כבוד התורה, אם על־ידי עשרות הגאונים ומאות הרבנים אשר כל הארץ האירה מכבודם, ואם על־ידי אלפי בעלי־הבתים ה„לומדים״, תלמידי־חכמים מובהקים, גדולי תלמוד ומעשה, רבי־דעות ואנשי־מידות, אשר תורת וולוז׳ין בלבם ותפארתה עליהם, וכולם אומרים כבוד ויקרא דאורייתא. ועל כל אלה: השפעת עצם היותה גאתה ועברה הרחק־הרחק מעבר לתחומיה ותחום בניה. אגדת וולוז׳ין נישאה על פני ערים ועיירות, ישיבות ובתי־מדרשות, והיא חיממה והלהיבה, עודדה ואימצה. ורבים־רבים הלכו לאורה.

(„הצופה״, ט״ו בכסלו תש״ה).

אליעזר לאוני (בן דוד)

ספר וולוז'ין

(דברי הקדמה)

גדולתה וסגוליותה של וולוז'ין, המבדילות אותה מערים ומעיירות אחרות של היהדות במזרח אירופה — משתקפות בספר זה. אין זה ספר אחד, כי אם חיבור של שני ספרים — ספרו של **מרכז תורני** גדול וספרה של **קהילת וולוז'ין.**

הספר הראשון עניינו הנצחת גדולי וולוז'ין, שברובם היו ילידי־העיר, או שהם מתייחסים בצורה זו או אחרת ל„שושלת של וולוז'ין", או שהם ממשיכי המסורת של וולוז'ין. ספר זה מכיל בקרבו את הפרקים „תולדותיה של קהילת וולוז'ין" ; „תולדות ישיבת ,עץ חיים' בוולוז'ין"; „חכמי וולוז'ין"; „משיחות חכמים" ו„ממשיכי המסורת של וולוז'ין". פרקים אלה הם פרקי־לימוד ונכס תרבותי־יהודי כללי. בחייהם, בדבריהם, בתורותיהם ובשיחות־חולין של גדולי וולוז'ין ושל גדולי תלמידיה, טבועה בינה ודעת והיא הקובעת את הייחוד שבוולוז'ין.

ספר זה נכתב לא לבני וולוז'ין בלבד, אלא גם לתלמידי הישיבה, שמספרם עלה כמספר תלמידי רבי עקיבא, ולכל מי שישיבת „עץ חיים" יקרה לו. זו הישיבה, שהנצי"ב אמר עליה ש„שמה הולך מסוף עולם־היהדות ועד סופו".

בכתיבת המאמר על ישיבת „עץ חיים" היה כרוך קושי גדול. השפע הגדול של המקורות על הישיבה, חייב ניפוי, השמטה, כיבוש החומר, כדי לעצב ממנו מתן שני, שיהא קרוב ומובן גם למי שאינו בקיא בהוויות דאביי ורבא.

נזהרנו מ„יבושת", מ„פנים זועפות", ושמנו את הדגש על „לחלוחית של שירה". העדפנו את האגדה על ההלכה, משום שהיא שובה יותר את הלב, מובנת יותר, ובכך מקווים אנו לקשור אל הספר גם את הקורא הרגיל.

בידוע שכל רעיון ניתן להסברה באופנים שונים. ניתן לבטא אותו בדרך של דיסציפלינה פילוסופית, בדרך של שיטה מדעית, אך ניתן להסביר אותו גם בסממנים אמנותיים. יש רעיון המסומל בציור, יש רעיון המסומל בתמונה או בסמל, ויש רעיון המבוטא במשל ואגדה.

רבי יוחנן אמר על רבי מאיר : „כשהיה ר' מאיר דורש בפרקו, היה

דורש שליש הלכה, שליש אגדה ושליש משלים". ועוד אמר עליו, שהיו לו „שלוש מאות משלות שועלים". ללמדך, שרבי מאיר נקט דרך האמנותית־הפאֲבולאָרית כדי לחבב באמצעותה את ההלכה על התלמידים.

אליעזר לאוני
עורך הספר

אנו נקטנו שיטתו של רבי מאיר. השתמשנו במש־לים, באנקדוטות ובאגדות, כי גם בדרך זו מגיעים אל המטרה, דהיינו, להבנת דבריהם של חכמי וולוז'ין. בכתיבת המאמר על ישיבת „עץ חיים" היינו זהירים מאוד במלאכתנו, שכן מלאכת שמים היא, ואם, חלילה, נחסר אות אחת או ניתר אות אחת — נמצאנו מחריבים את עול־מה של חכמת וולוז'ין. ולכן — כך אנו מקווים — כל מי שיעיין במאמר על ישיבת „עץ חיים", ימצא בו את כל המשובח וכל המעולה של שלושת ה־„אבות" — רבי חיים מ־וולוז'ין, רבי יצחק בנו וה־נצי"ב, וכן של חכמי וולוז'ין האחרים. והדברים ניתנים ללא קפידה, כי אם ב„פנים שוחקות". לא שינינו מן המטבע שלהם, אלא עשינו אוזניים לתורתם בשפה המובנת לעם.

מסתבר שהדרך שנקטנו היתה נכונה. שלחתי את הפרקים „תולדותיה של קהילת וולוז'ין" ו„תולדות ישיבת ,עץ חיים' בוולוז'ין", לד"ר נתנאל קצבורג, מרצה להסטוריה באוניברסיטה בר־אילן, לשם אימות העובדות ובדיקת התאריכים. במכתבו מיום ז' בתשרי תשכ"ז השיב לי הד"ר קצבורג בין היתר:

„לגבי העבודה בכללה, היא נראית לי מתאימה למטרה אשר לשמה נועדה: לתת תיאור ספרותי מסכם וכולל על סמך המקו־

רות והחומר הספרותי שבנושא זה, תוך שילוב קטעי מקורות וזיכרונות בגוף הדברים. הקורא המשכיל, ובייחוד הדור הצעיר, עשוי לקבל מחיבור זה תמונה כוללת ומקיפה על פרק מפואר זה שבתולדות התורה ולימודה בישראל בדורות האחרונים. מי שיבקש לדעת יותר ולהעמיק בנושא ימצא מבוקשו בביבליוגרפיה הנספחת לחיבורך".

בכתיבת ההיסטוריה של העיר וולוז'ין נתקלנו בקושי מסוג אחר. צריכים היינו ליצור יש מאין. כמעט שלא היה במה להיאחז, כי שום סופר, שום רב ושום חוקר לא הקדישו את עטם לחקר תולדותיה של העיר. בוולוז'ין חיו מגדולי האומה, שלמעלה ממאה שנה כתבו על וולוז'ין, אבל בחיבוריהם תיארו בעיקר את הישיבה, וכמעט שלא הקדישו את תשומת־לבם לעיר. ואם ביחס לישיבה נמצאנו במצב של „מזוינו מלאים, מפיקים מזן אל־זן", הרי כתיבת המאמר ההיסטורי חייבה נחשוניות, ויש במאמר מן הראשוניות.

הספר השני עוסק בוולוז'ין של מטה, וולוז'ין של חיי יום־יום, והוא כולל בקרבו תקופה של ארבעים ושתיים שנה, מזריחת המאה העשרים — עד חורבנה של העיר בשנת תש"ב. הנצחנו את היהודי הפשוט, על דאגו־תיו, על סבלותיו ועל המאבק שלו על הקיום. מתגלה לעינינו נוף נפלא — נופו של איש וולוז'ין. היהודים הפשוטים של וולוז'ין לא היו דומים לאלה שבעיירות אחרות. וולוז'ין האצילה עליהם מהודה הרוחני. כשפגש הנצי"ב בדרך את שואב־המים של וולוז'ין, היה נכנס עמו בשיחה, מתבדח עמו ואומר לו: „ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה", כי ידע, שגם מן היהודי הפשוט הזה נודף ריח של תורה.

יש תואם בין גדולי וולוז'ין לבין בני־העם, שהרי גם מתוכם מתבלטים תלמידי־חכמים, כגון פרץ העגלון, שאגב נסיעה היה בוחן את תלמידי־הישיבה במסכתות שונות שבתלמוד; ר' יוחנן רודקעס, שמדי תשעה חדשים עבר על הש"ס כולו, והרבנית פריידעלע, שידעה את התנ"ך על־פה. אנו סבורים שלא רק ברבי חיים מוולוז'ין ולא רק בהנצי"ב ניכרת הסגוליות של וולוז'ין, כי אם גם בדמותו של ר' פרץ העגלון. דמותו של ר' פרץ העגלון הריהי כמעט יחידה במינה. עילוי ובקיא גדול בש"ס כמוהו, שנסיבות החיים אילצוהו להתפרנס מסוס ועגלה — מזכיר לנו את אבא יוסף הבנאי, שידע להשיב לאבנימוס הגרדי, מה שלא ידעו רבותינו זיכרונם לברכה להשיב (ר' מדרש רבה, סדר כא, התחלת פרשה י"ג).

התואם שבין שני חלקי הספר מתבטא גם בסגנון, בלבוש האמנותי. גם חלק זה עשיר בסיפורים, באנקדוטות ובמשלים, הלקוחים מחייהם של

פשוטי־העם בוולוז׳ין. זה מחיה את הכתוב, זה מרענן את העבר. זוהי „כצינת־שלג ביום קציר״. זה מקרב ומחבב עלינו את ה„ריאליה״, את המציאות של וולוז׳ין. בכתיבת חלק זה של ספרנו הייתה לנו לעיניים מימרתו של הוגה דעות גדול שאמר: „כל סוגי אמנות יפים, חוץ מסוג שמביא לידי שעמום״. השתדלנו — עד כמה שניתן הדבר — להגיש את החומר לקורא בצורה מהנה, שאין בה מן השעמום.

מחמת מגבלות שאינן תלויות בנו הצבנו אבני־זיכרון לכמה עסקני ציבור ולכמה בעלי־בתים חשובים בלבד. סהדנו במרומים, שעשינו הכול כדי להנציח יותר ויותר דמויות הראויות להנצחה, אבל, לצערנו, לא נמצא להן גואל. פ־שיות חייהן שקעו במצולות השכחה, ולא נמצא מי שיציב להן יד. זה חיסרון גדול לספר, מעוות לא יוכל לתקון.

חברי המערכת והפעילים של ארגון בני וולוז׳ין בישראל
עומדים (מימין לשמאל): א) פסח ברמן ב) פרומה צווכנר ג) דב לאוויט ד) חיים פוטשניק
יושבים (מימין לשמאל): א) בלה סליטרניק ב) בנימין שפיר (שישקו) ג) שושנה נשרי ד) מנדל וולקוביץ׳.

ביקשנו לנהוג כבעל־הבית טוב, שחוסך במקום שצריך לחסוך, כדי להיות נדיב־לב ולהנציח יותר ויותר, ולא נסתייע בידינו. יהיו אפוא הטיפו־סים שהנצחנו בספר, שליחי־ציבור של כל עדת בני־ישראל בוולוז׳ין.

לאחר עבודה מאומצת של שנים, שנעשתה מתוך התמסרות גדולה של כל חברי המערכת, בנינו בית־זבול לנשמתה של ישיבת „עץ חיים״ ושל קהילת וולוז׳ין. עודנו עוסקים במלאכת קודש זו — נלקח מעמנו לפתע ד״ר **יצחק ריבקינד** ז״ל, שליווה את הספר בעצה, בהדרכה ובחישוף מקורות. וולוז׳ין הייתה מולדתו הרוחנית של ד״ר יצחק ריבקינד. במכתביו אלי כתב לי, שיקר לו כל בית, כל עץ וכל יהודי בוולוז׳ין, כי הם מזכירים לו עולם מופלא, שאורו האיר את דרך חייו. ד״ר ריבקינד השתוקק מאוד לראות את הספר. „רוצה אני לראות את הספר עוד בחיי״ — כתב אלי. לצערו ולצער כולנו לא זכה לכך, אבל זכרו צרור בגווילי הספר.

הספר עוסק גם בסך־הכול המר של קהילת וולוז׳ין — בכיליונה ובאב־דנה. יהודי וולוז׳ין נשרפו באש — פשוטו כמשמעו. ניצולי השואה ניסו לתאר בזיכרונותיהם את הזוועה הזאת. אולם כל מה שהצלחנו להציל מפיה של שארית הפליטה אינו אלא טיפה בים הייסורים. הדברים בהתרחשותם היו הרבה יותר נוראים, הרבה יותר מקפיאי־דם, מכפי שהם משתקפים בספר. ומי שלא היה במקום המעשה; מי שלא ראה כיצד דעך נרם בשבתם בגיטו; מי שלא שמע את נאקתם ואת אנקתם מערב עד בוקר ומבוקר עד ערב; מי שלא ראה את הייסורים שהיו צנופים בהם; מי שלא ראה כיצד היו חייהם תלואים להם מנגד; מי שלא הלך בסך עם הנידונים למוות; מי שלא שמע את היריות ואת זעקת הנופלים; מי שלא ראה את ההרוגים המתבוססים בדמם; מי שלא ראה אותם עולים על המוקד — **מי שלא ראה כל אלה**, ל ידע ולא יבין את הטראַגדיה הנוראה הזאת במשמעותה התהומית.

נהוג לומר, שספר זיכרון הוא מצבה, שמציבים לזכרה של עיר, או של עיירה. לגבי וולוז׳ין אנו דוחים הגדרה זו. לא העורך ולא חברי המערכת, לא ראו את עצמם „חברה קדישא״, שמתפקידה לגמול חסד אחרון עם הנפטר. לא הצבנו שום מצבה, כי השם „מצבה״ ממעט מערכו של הספר. מצבה זה דבר דומם, שאמנם חולקים לו כבוד, אבל מתרחקים ממנו. במצבה נזכרים בימי אבל וצום ובכי, שיפים לשפיכת דמעות. במצבה נזכרים בתשעה באב ובימי אלול, שאז נוהגים להשתטח על הקברים.

ספר וולוז׳ין אינו בית־קברות, אינו עניין לימי אלול, אינו עניין ל„חסד אחרון״. זוהי יצירה, וככל יצירה היא שוקקת חיים. **היא משמשת** מקור של עונג, של השראה ושל התרוממות הנפש. יש לשתות — בכל ימות השנה —

בצמא את דבריהם של חכמי וולוז'ין, להיאבק בעפר רגליהם ולהתחמם כנגד אורם. יהא־נא מורא תורתם עלינו! ונהיה־נא שקודים ללמוד את תורתם. הפוך בה והפך בה בחכמת וולוז'ין, אף על פי שמה שהבאנו בספר אינו „כולא בה" (הכול בה). מי שיעסוק בתורת וולוז'ין — כל העולם כולו כדאי יהיה לו. הוא ירגיש טעם בחייו. היא תגדל ותרומם ותעלה אותו על כל החולין של החיים. ונאמר בשפת המשנה: „לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלווין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד" (אבות ו', ט').

חובה נעימה היא לנו לציין באהבה, בהוקרה ובהכרת־תודה לכל אלה שעזרו לנו בעבודת־קודש זו, בהמצאת מקורות וחומר ספרותי. יעמוד על הברכה מר **יחיאל לביא**, מנהל ספריית אחד־העם בתל־אביב, שלא חסך עמל וטרח והמציא חומר, שהיה דרוש לנו לעבודתנו.

יעמוד על הברכה מר **משה אונגרפלד**, מנהל בית־ביאליק, על עזרתו בהמצאת חומר לשם כתיבת הפרק „ביאליק בוולוז'ין".

תודה מיוחדת להנהלת ספריית רמב"ם ולמנהלה, מר **אברהם גולדראט**, ולחבר עובדיו, שהמציאו לנו מקורות מצויים ושאינם מצויים, ואיפשרו לנו לכתוב את החיבור על ישיבת „עץ חיים". ובייחוד נתונה לו תודתנו על שהמציא לנו את תמונותיהם של תלמידי ישיבת „עץ חיים", מהקלסתרון העשיר של הספרייה. ואחרון־אחרון. תודה מקרב לב לידידי מר **משה מורגנשטרן** מתל־אביב, בעל הספרייה העשירה, המגוונת והנדירה מאוד שהמציא לי מספרייתו חומר עשיר ומעניין על וולוז'ין.

אף על פי שנעזרנו על־ידי רבים וטובים ואם כי עשינו הכול שעבודתנו תהיה נקייה ודקדקנו עם עצמנו, שלא להיכשל חס ושלום בנדנוד של אי־דיוק — נחטא לאמת אם נאמר שעבודתנו מושלמת. אין ספק שנפלו שגיאות פה ושם. „שגיאות מי יבין".

„ויהא רעוא מן קדם עתיקא קדישא" („ויהי רצון מאת העתיק הקדוש"), שיכפר בעדנו על מה שפגמנו בשוגג ולא, חלילה, בזדון. „סלח נא שגגות לברואי לשמך".

בהגישנו את „ספר וולוז'ין" לפני הציבור הרחב, הרינו נרעשים ונפחדים. זה עימות עם ציבור גדול, שהשם **וולוז'ין** יקר לו ביותר והוא מעורר בו חוויות עזות והרגשות נעלות. ציבור זה ידקדק עמנו בקלה כבחמורה. אולם מי שיביט לברית שכרתנו עם וולוז'ין, ולא יפן ליצר הנקרנות, יצר הטיפול המופרז בפרטים קלי־ערך — יברך יחד עמנו על המוגמר.

תולדותיה
של קהילת
וולוז'ין

אליעזר לאוני
(תל־אביב)

לתולדות היהודים בוולוז'ין

ראשיתה של הקהילה היהודית בוולוז'ין

לפי המקורות שבידנו נוסדה וולוז'ין[1] במאה הט"ו. במאה זו וגם במאה הט"ז היתה וולוז'ין אחוזת הנסיכים הוולוז'ינאיים, שמוצאם מגזע הנסיכים האולשניים. העיירה נמנתה עם גליל ווילנא, ומבחינה מוניציפלית היתה כפופה למחוז אושמיאנה. מצפון לדרומה של העיירה נמשך נחל קטן Wołożynka, ומכאן שם העיירה. יש אומרים, שמקור השם הוא Woł, „שור" ברוסית, על שם שהיו נוהגים לפנים להחנות כאן בלילות את השוורים שהובילו ממינסק לווילנא.[2] הנחל משתפך לנהר איסלוץ' (Isłocz). העיירה מרוחקת 56 ק"מ מאושמיאנה ו־112 ק"מ מווילנא.

לפי ההשערה התיישבו היהודים בוולוז'ין במחצית השנייה של המאה הט"ז. בשנות 1764—1766 גרו בוולוז'ין 383 יהודים. בשנת 1847 — 590 יהודים, בשנת 1867 היו בעיירה 183 בתים ובהם 2,528 תושבים. בשנת 1893 היו 523 בתים (ובהם שני בתי חומה), ומספר התושבים היה 2.446 נפש, מהם 1,900 יהודים. בשנת 1897 היה מניינם של יהודי וולוז'ין 2,452 נפש.

מצבה הגיאוגרפי והטופוגרפי של וולוז'ין תואר בידי פישל שניאורסון במלים אלו:

> „וולוז'ין, עיירה קטנה, שוכנת על דרך המלך מינסק—וילנא. מכמה רוחות היא מוקפת הרים, המשווים לה מידה של חשיבות. נדמה הדבר, כאילו באו ההרים לציין את העיירה מתחילת בריאתה ולהועידה למעשים נעלים. הרים אלה, שאף על פי שאינם גבוהים הרבה, אך מכל מקום גבוהים יותר מן האדמה, מעוררים ומושכים תמיד כלפי מעלה. בייחוד מופלא הוא המראה הפנימי של וולוז'ין. כמעט מחציתה של העיירה שוכנת במרום הר. חלק זה נקרא בשם „מעלה" (אַרויפצו), מחציתה השניה של העיירה, שבצד מזרח, שוכנת בעמק וקרויה בשם „מטה" (אַראָפּצו)."[3]

אדמת וולוז'ין הדשנה שימשה מקום לגידול בקר, סוסים ופשתן. אלה היו המוצרים

---

[1] רבי חיים מוולוז'ין כתב „וולאזין", כמו שהיו נוהגים בגיטין וכתובות, אבל בעלי חשבון טרחו ויגעו ומצאו, כי וולאזין בגימטריה סדום (110), לכן הוסיפו אות א' וכתבו וואלאזין.

[2] ר' „חיים גראוויצער" מאת פישל שניאורסון, כרך שני. עמוד 307.

[3] „חיים גראוויצער", כרך שני, עמוד 307.

העיקריים, שנמכרו בשווקים הגדולים, שנתכנסו בוולוז׳ין ארבע פעמים בשנה, ובירידים הקטנים שהיו אחת לשבוע. בתחילת המאה הי״ט היה בוולוז׳ין בית־חרושת לתעשיית בד בבעלותו של רבי חיים מוולוז׳ין, כפי שמספר הרב מאיר ברלין: „לא היו ימים מועטים והוא (כלומר, רבי חיים) בא לוולוז׳ין ונעשה שם... בעל בית־חרושת לתעשיית בד. לפני ארבעים שנה עוד אפשר היה לראות בוולוז׳ין חורבה, אשר שם, כפי שמספרים, היה בית־החרושת הזה קיים״.[4]

הכניסה לוולוז׳ין
(הצטלבות הכבישים וישנייבה—הורוצ׳קי)

כמו־כן התפרנסו היהודים מחכירה אצל הפריצים ומקניית תבואות מהכפריים. דבר זה מסתבר מדרשת מהר״ח (מורנו הרב חיים) שנאמר בה: „ושאר העם צריכים להתבונן, אולי חס ושלום נכשל בעוון ה„קאָנקורענציע״ (התחרות), כי בעוונותינו הרבים היא מצויה מאוד בזמננו, בצאתם לשוק לשבור בר מידי האינו־יהודי. וכן בעניין התוספות על ה„ארענדעס״ (חכירה). הדבר נעשה כהיתר בעיני המון העם ועל זה ידוו כל הדווים״.[5]

[4] „מוולוז׳ין עד ירושלים״, עמוד כ״א.
[5] הדרשה הודפסה בספר „נעימה קדושה״ מאת הרב יוסף יאסקי, ווילנא תרל״ב.

אדמות וולוז׳ין עברו במשך הזמן לבעלותם של הנסיכים לבית צ׳רטוריסקי. בשנת 1803 עברו אחוזות וולוז׳ין וכן אדמות הסביבה, שעמדו עליהן 81 כפרים ושבע־עשרה חוות חקלאיות, לידי הגראף יוזף טישקיביץ׳ (Józef Tyszkiewicz). בשנת 1839 עברו לרשות בנו יוזף, ובשנת 1844 קיבל חלק מהן בנו מיכאל (Michał). משנת 1894 עברו לבעלותו המוחלטת של מיכאל טישקיביץ׳.

יוזף טישקיביץ׳ הפך את וולוז׳ין מכפר לעיירה נאה. הוא נטע גן מרהיב עין על שפת הוולוז׳ינקה וחורשה קטנה. בגן היו עצי פרי ואילני סרק, כל מיני ירק ופרחים וחיות ועופות, שהובאו ממדינות רחוקות. כל זה טופח כהלכה בידי עבדיו ושכיריו של הגראף טישקיביץ׳.[6]

מעניין הדבר, שאדמות וולוז׳ין עברו לבעלותו של יוזף טישקיביץ׳ באותה שנה, שבה ייסד רבי חיים מוולוז׳ין את ישיבת „עץ חיים" (תקס"ג—1803). בשנת 1807 (תקס"ז) בנה רבי חיים את בנין הישיבה, והגראף טישקיביץ׳ עזר לו הרבה. כרת עצים מיערו, ופועליו עשו מהם קורות ולוחות לבנין הישיבה.[7]

קשרי הידידות שבין משפחת הגראף לבין „בית הרב" הפכו למסורת. וכשם

---

[6] ר׳ מאמרו של אבא בלושר „ביאליק בוולוז׳ין", „מאזנים", כרך ד׳, חוברת ב׳ (כ) תמוז תרצ"ה.

[7] על יחסו של הגראף טישקיביץ׳ לרבי חיים מוולוז׳ין יש בידנו אגדות מעניינות. פישל שניאורסון כותב: „זו ככר מרובעת, גדולה ומרווחת. בצורה בולטת לעין עומדים שם בשורה אחת שלושה בניינים גבוהים ולבנים, שבאור השחר העולה נראים הם מסוגרים, מחרישים וצופני סוד.

את שלושת הבניינים הלבנים שבשורה בנה הגראף טישקיביץ׳, הגראף דוולוז׳ין, עוד בימי ר׳ חיים הוולוז׳יני. והנה מצביע הפונדקי כלפי בניין העומד בדול ומיוחד בעבר האחר באמצעיתה של שורת החנויות: את הבית הזה בנה הגראף הוולוז׳יני בשביל רבי חיים. ויש אומרים, שלא נתן הגראף אלא את הלבנים לצורך הבניין, ואילו אביו של רבי חיים בעצמו בנה את הבית. על כל פנים יש לו לגראף חלק גדול בביתו של רבי חיים, שלפי צבעו ומראהו הוא דומה כל כך לאותם שלושת הבניינים הלבנים. ביתו של הגראף וביתו של ראש הישיבה עומדים זה בצדו של זה, כאילו היו אלה בניינים של שני בעלי־שררה השווים בערכם.

שמעתי מפי יהודי זקן, כי ימים רבים לאחר המרד הפולני היה הגראף מטמן עצמו מפני הרשות בישיבתו של רבי חיים ומתחפש שם כבחור ישיבה" („חיים גראוויצער", כרך ב׳, עמודים 308—309).

משה שאליט מביא ב„פון נאָענטן עבר", שנה ב׳ (ינואר—מארס 1938), חוברת I (V), עמוד 33, את האגדה הבאה: „אחת לשבוע היה רבי חיים מבקר בבית הגראף יוזף טישקיביץ׳ לשם שיחה בעניני דעלמא. בשיחות אלו היה הגראף קורא בעתונים לפני רבי חיים את ההדשות והמאורעות החשובים שאירעו בעולם. יום אחד בא רבי חיים, והגראף קרא לפניו, שנולד בן לקיסר פאוול, ושמו ניקולאי.

לשמע ידיעה זו פרץ רבי חיים בבכי. — למה זה תבכה, מורי ורבי? — שאל הגראף טישקיביץ׳. השיב רבי חיים: חוששני, שניקולאי זה יהיה צורר היהודים, ויגרום לנו צרות צרורות. — זו מנין לך? — שאלהו הגראף. השיב רבי חיים: משום ששמו מתחיל באות נ. מסורת היא בידנו, שכל קיסר ששמו מתחיל באות נ׳ היה צורר היהודים: נמרוד, נבוכדנצר, נבוזראדן, נירון־קיסר. וגם הוא, כלומר, ניקולאי, יהיה כמוהם".

שהיה יוזף טישקיביץ׳ ידיד לרבי חיים, כך קשר הבן מיכאל קשרי ידידות אמיצים עם רבי איצלה (יצחק), בנו של רבי חיים. היתה זו ידידות נאמנה ביותר, עד שהזמין הגראף פסל לוולוז׳ין, לעשות מחרסינה את דמות דיוקנו של רבי איצלה, והעמידה בארמונם המפואר של הגראפים.

מעיד על כך תלמיד וולוז׳ין מלפני שלושה דורות:

> „דכירנא (זכורני), בשחרות ימי עלומי, כאשר זכיתי להיות בחור בהישיבה הגדולה דוולוז׳ין, סיפרו לי כי בבית־אוסף דברים עתיקים ויקרים (בית נכות), אשר בארמון האציל הפולני גראף טישקיביץ׳, אשר בגן הגדול בעיר הקטנה ההיא, נמצאת תמונת רבי יצחק וולוז׳ינר העשויה וחקוקה כדמותו בחומר פארצעלאן״.[8]

ראש הקהל הראשון של קהילת וולוז׳ין היה רבי יצחק, אביו של רבי חיים מוולוז׳ין. משפחה זו (משפחת יצחקין) השתקעה בוולוז׳ין במאה השש־עשרה והיא מהקדומות ביותר במקום, והיא שהניחה את היסוד לקהילה.

על מהותו וטיבו של רבי יצחק כראש־הקהל יש בידנו עדות מפי בנו, רבי חיים:

> „פעם אחת בשבת קודש לעת האוכל נתגלגל מאמר חז״ל (ר״ה י״ז) לפני רבנו שבגולה, הגאון החסיד מרן חיים זצוק״ל (זכר צדיק וקדוש לברכה) מוולוז׳ין, ונעטר היה הגר״ח ז״ל בתלמידיו המובהקים, היינו בנו הגאון הגדול, נשיא ישראל, מרן יצחק זצ״ל, ועוד גדולים ונכבדים. וזה מאמר חז״ל: „אמר רב יהודה אמר רב: פרנס המתגאה על הציבור שלא לשם שמים, אינו רואה בן תלמיד חכם״. ואמר הגר״ח ז״ל בזו הלשון: אם הפרנס מתגאה על הציבור לשם שמים — זוכה ורואה בן תלמיד חכם, והעד הנאמן על זה הוא כבוד מארי (אדוני) אבי ז״ל, אשר היה פרנס העיר, והעם הקשיבו לקולו ונהג פרנסותו ברמה כמשפט אחינו בני ישראל בעת ההיא, אשר אלופי הקהל והפרנס בראשם הנהיגו את העיר על פי התורה והמצוה ולפי חוקי המדינה. אבל גם ידענו, כי הקהל ומשרתיהם הביטו תמיד מבלי לנגוע אך בכבוד הגדולים, אבל לבעלי־בתים נמוכים ועניי העיר לא שמו לב, בידעם כי לא יעזו פניהם לפני הפרנס עליהם. ואילו כבוד מארי אבא ז״ל השגיח בזה מאוד שלא להכביד עליהם בהטלת מסים וכדומה. ואף שחרדו עמו מפניו, אבל הוא התגאה עליהם לשם שמים וזכה בזה, שיצא ממנו בן תלמיד חכם, אשר היה נחשב לתלמיד חכם גם בימי התנאים והאמוראים, והוא אחי רבי זעלמעלע״.[9]

---

[8] פב״פ: „וחקר כבודם כבוד״, „המליץ״, ה׳ באייר תרמ״ז (17.4.1887).

[9] „מכתב יקר״, מאת הרב יהודא יודיל הלוי אפשטיין לכבוד הרב שמואל יעוונין. הודפס כתוספת ל„סערת אליהו״, עמוד 38.

כבר מראשית ימיה של וולוז'ין חונכו אפוא בניה על פי התורה והמצוה, וראש הקהל היה אב לאביונים ודאג לצורכיהם.

רבי יצחק נשא אשה ממשפחת רפופורט, מהעתיקות ביהדות אירופה. השם רפופורט הוא על־שם משפחת „רפא" מהעיר „פורטר" שבמחוז ווירונה באיטליה. ראשי האבות למשפחת רפופורט ברחו מגרמניה בשנת רכ"ב (1462), עקב הגזירות וההשמדות, לעיר פורטו, ושם פרו ורבו. בשנת רכ"ז שומעים אנו על האלוף מוהר"ר חיים כ"ץ „רפא", שהשתדל להושיב רבים מבני־ישראל בארץ הקדושה. רבקה, אשת רבי יצחק, היתה בתו של הרב ישראל הכהן רפופורט, שנפטר בווילנא, י"ב מנחם אב תק"מ (1780). בנה הדגול, רבי חיים, עמד בקשרי שאלות ותשובות עם אביה. תשובה אחת נדפסה ב„חוט המשולש"[10] (סימן י"א, כ"ז).

רבי חיים מוולוז'ין — המורה והמחנך הגדול של קהילת וולוז'ין

ר' חיים, רבם ומחנכם של יהודי וולוז'ין, היה מן הגדולים שבהוגי־הדעות בישראל בדורות האחרונים.

על פעלו התורני־חינוכי של רבי חיים מספר בנו רבי איצלה בהקדמה ל„נפש החיים":

> „ואם כי רובי דבריו בדרשותיו היו עומדים ברומו־של־עולם, מיוסדים על־פי זוהר וכתבי האר"י ז"ל — מענות צדקתו הלבישם והפשיטם וגנזם לבל יגדיל דבריו כדורש בנסתרות, להמתיקם כדבש וחלב תחת לשונו וכבשם תחת לבושו מלדורשן להדיא (במפורש) בהמון, ורבים שלא מלאו כריסם בתלמוד — להיטהר ממעשיהם ברוח נכונה ביראת ה', לבל יכשלו בהבלי חבלי השוא...
>
> לא הניח ידו מלהגיד לבני־עירו אחר תפילת השחר פרשה מסדרת השבוע יום־יום. וכל הנכנסים לבית־המדרש יצאו מלאי־דבר, כאשר כל אחד קלט לפי דרכו. אוהבי הפשט קלטו עומק פשוטו במקרא ודורשי־רשומות (דרשנים, שידעו לפרש את הכתובים בדרך של רמז) דרשו ממה שלקחה אזנם, מה שנזרק מפיו מדי דברו בקצרה, וכל השומעים שמחו במתק שפתיו אשר ברור מללו, כקורא הפרשה לפני תשב"ר (תינוקות של בית־רבן), וכל כך היתה מצוה זו חביבה בעיניו, שהניח כל דבריו בקודש והוה רהיט (היה רץ) לבי־מדרשא בעוד שכל הצבור מתפללין וקטן וגדול שם הוא".

הפדגוגיה של רבי חיים מוולוז'ין מבוססת על מאמר חכמים „משמיעים את

---

[10] על תולדות משפחת רפופורט, ר' „דעת קדושים", מאת ישראל טוביה אייזנשטט, פטרבורג, תרנ"ז—נ"ח (1897—98), עמודים 136—180.

האדם לפי כוחו", כלומר, צריך שתהיה התאמה בין „כוח המשיג" ל„עומק המושג". בגישתו זו פעל רבי חיים גדולות — נטע בלב יהודי וולוז'ין את הצמאון לתורה. הרב ניסנבוים כותב על צמאון זה גם בדורות המאוחרים:

„התלמידים היו מבקרים גם בביתו של רבי חיים סולובייצ'יק והיו מפלפלים עמו בדברי תורה. ויש שהובאה משמו איזו קושיא אל ה„ישיבה" וכמעט כל התלמידים היו מתעסקים למצוא לה תשובה, ואז היו מתפזרים על פני בתי המדרשים אשר בעיר, לחפש בספרים הרבים, אולי ימצאו בהם איזה דבר".[11]

הכלל הלימודי של רבי חיים היה, שידיעה למחצה, ידיעה שטחית, שאינה יורדת לעומק העניין, גרועה היא מאי־ידיעה. לעולם תהא משנתו של אדם קב ונקי, היינו, ידיעה יסודית. בכלל זה נקט רבי חיים לגבי עצמו. הוא קרא ושנה ולא חדל עד שהוחוור לו העניין, כפי שמעיד רבי איצלה בהקדמה ל„נפש החיים":

„היה מתייגע לסתור דברי עצמו ולחזור לשנות דבריו ולשקול בפלס שכלו, איך להעמיד על האמת בסברה ישרה ובשיקול דעת נכונה. והרואה יראה ויבין מחכמתו שנתקיימה לו, איך היה מקטין שכלו בעיניו ודעתו היתה שפלה עליו כמאמרם ז"ל: „אין דברי תורה מתקיימין, אלא במי שדעתו שפלה עליו" (תענית ז', א').

משנתו של רבי חיים כוללת את תורת האלהות ותורת המוסר, המלמדת את האדם, כיצד יגיע לשלימות. רבי חיים מביא ראיות משלו לתורה שהורו חכמים ראשונים, שאלהים אינו אימננטי, לא טבוע בפנים העולם, אלא טראנסצנדנטי, מעבר לעולם ולמעלה ממנו. וזה לשונו:

„מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראים אותו מקום, משום ש ה ו א מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. כמו שהמקום סובל ומחזיק איזה דבר וחפץ המונח עליו, כן בדמיון זה הבורא אדון כל, יתברך שמו, הוא המקום האמתי, הסובל ומקיים העולמות והבריות כולם. שאם, חס ושלום, יסלק כוחו מהם אף רגע אחד — אֶפס מקום קיום וחיות כל העולמות. כמו שנאמר: „ואתה מחיה את כולם". והוא פינת יסוד אמונת ישראל".[12]

בלשון אחרת: הרוחני הוא הוא המציאותי המוחלט. בלעדיו החומר גלמי הוא וחסר משמעות ותועלת.

„כמו שהכלי, העומד על איזה מקום, הגם שהכלי הרי יש לו באמת מציאות בפני עצמה, עם כל זה, אם לא היה להכלי מקום שיעמוד עליו

[11] „עלי חלדי", עמוד 43.
[12] „נפש החיים", שער ג' פרק א'.

— היה כלא היה. כן, אף שהעולם כולו מורגש ונדמה כמציאות בפני עצמה — הוא יתברך שמו מקומו".[13]

הודות ל„מקום", למציאות הבורא, יש אחיזה לעצמים הגשמיים ומציאותם תלויה במציאותו. על מהותו של האלהים מעיד רבי חיים את האמונה בהשארת הנפש, והוכחתו מיוסדת על היקש עמוק: הבורא קיים ללא קשר עם עולם החומר, ומציאותו מטפיסית (מעל לחומר). הוא מקור־מחצבתה של נפש האדם. יחס הנשמה אל הגוף כיחס הבורא לעולמו, כלומר, אף היא אינה אימננטית בגוף, אלא מושג שכלי עצמאי — היא ה„מקום" של הגוף והיא נותנת לו אחיזה במציאות. האופי הטראנסצנדנטלי של נפש האדם הוא הערובה לנצחיותה.

האמונה בהשארת הנפש היא בעלת משמעות אקטואלית לגבי חיי־האדם, שכן השכר בעולם הבא אינו כמונח בקופסה, כדבר הנתון מראש, אלא הוא פועל־יוצא, תגמול למעשים טובים וליגיעה בתורה.

„כל אחד שמח בחלקו — אומר המהר"ח בדרשתו — וסומך על המשנה:

"כָּל יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם־הַבָּא", שנאמר: "וְעַמֵּךְ כֻּלָּם צַדִּיקִים, לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אָרֶץ; נֵצֶר מַטָּעַי, מַעֲשֵׂה יָדַי לְהִתְפָּאֵר" (ישעיהו ס, כ"א)

אבל לא יתבוננו בסיפא דמשנה הזאת, שאמרה:

"וְאֵלּוּ שֶׁאֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם־הַבָּא הָאוֹמֵר: אֵין תְּחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה וְאֵין תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם וְאַפִּיקוֹרוֹס" (סנהדרין, פרק עשירי, משנה א').

וזהו ענין שכר העולם הבא, שהוא מעשי ידי האדם עצמו. וזה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה: „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" ולא אמרו „בעולם הבא", משום שעולם הבא הוא־הוא מעשה ידי האדם עצמו, שהרחיב והתקין חלק (כלומר, חלק לעולם הבא) לעצמו במעשיו".

רבי חיים מייחד מקום נרחב במשנתו לחינוכו המוסרי של האדם, לטוהר מידותיו ולאורח חייו. חיי צדק ויושר עדיפים הם מלימוד התורה. אדם הלומד תורה ומתפלל בדביקות, ואילו אחרי לימודו ותפילתו מלסטם את הבריות ועוסק בגזל ומירמה — התורה מתבזה בו ואינו אלא „טובל ושרץ בידו". הפרישה מן החטא היא תנאי מוקדם ללימוד התורה.

„לכאורה יפלא בראותנו, שכמה אנשים מתודים בלב שלם ומבקשים

---

[13] „נפש החיים", שער ג', פרק ב'.

סליחה וכפרה על חטאים, אך אין תועלת בדבר. כי עיקר התשובה הוא בעזיבת החטא, ובעיקר את החטא שהירבה לעשותו כמה פעמים ונעשה לו כהיתר, משום שהוא נתחזק בו מאוד וקשה לו לפרוש ממנו. על זה נאמר: „יעזוב רשע דרכו". היינו, שהחטא נעשה לו כבר כדרך כבושה ואז הוא נקרא רשע. אזי, יעזוב הוא תחילה את החטא ואחר־כך ו„ישוב אל ה'". אין ערך לווידוי בלי עזיבת החטא. כי מחמת הרגלו בחטא זה עלול האדם לחטוא בו גם אחר הווידוי כ„כלב שב על קיאו" (דרשת המהר"ח).

רבי חיים מזהיר את יהודי ווילוז'ין, שיימנעו מתחרות לא הגונה במסחר ומשא ומתן, שיש בה משום קיפוח פרנסת האדם:

„ושאר העם צריכים להתבונן, אולי חס ושלום נכשל בעוון הקאנקור־רענציע (התחרות), כי בעוונותינו הרבים היא מצויה מאוד בזמננו בצאתם לשוק לשבור בר מיד האינו יהודי. בא חברו ורוצה גם־כן לקחת אותה הסחורה מה שהראשון מתמקח עדיין עם האינו יהודי ואינו רוצה להניחו שיקחהו השני, העומד מכבר על המקח עם האינו יהודי, והשני כשרואה זאת מקנאתו מרעהו על שהוא קונה במקח מועט, ואף שיודע שתשאר הסחורה לראשון, הוא מוסיף במתכוון על המקח יותר ממה שביקש האינו יהודי בעצמו. ומחמת זה מוכרח הראשון לתת לאינו יהודי את המקח הזה. וכן בענין התוספות על ה„ארענדעס" (חכירה). הדבר נעשה כהיתר בעיני המון־העם ועל זה ידוו כל הדווים, כי מי יאמר זכיתי לבי" (דרשת המהר"ח).

וכשם שכל אדם חייב להיות נקי־כפיים וטהר־לב — חובה כפולה ומכופלת היא על העסקנים והמנהיגים:

„והמנהיגים צריכים להתבונן על עצמם, אולי חס ושלום היו מתגאים על הצבור שלא לשם שמים, כי, אפילו, אם היו עוסקים בדבר־מצווה, אם לא היתה כוונתם רק כדי להרבות כבודם ולא לשם שמים — הרי הם בכלל הנותנים חתיתם בארץ־החיים, חס־ושלום" (דרשת המהר"ח).

בעית השכר והעונש תלויה בחשיבותו וערכו של האדם. ככל שהאדם גדול יותר — מדקדקים עמו יותר, כי חטאו מזעזע את „כסא הכבוד". על העוסקים בצורכי־ציבור מוטלת אחריות כבדה מאוד. כשהם עושים שליחותם רמיה — מסכנים את שלום הציבור.

„הפגם הוא לפי ערך רוממות נשמתו של האדם. אינו דומה מי שטינף חצר המלך למי שטינף ביתו וכל־שכן כסא המלך וכל־שכן לבושו. נמצא, לפי זה, אף שבני־אדם עושים חטא אחד, עם־כל־זה אין ענשם שווה. זה

נידון לפי ערך נשמתו וזה לפי ערך נשמתו. זה פגם בחצר־המלך וזה בכסאו — לכן ענשו גדול מחברו.

אינו דומה אם איש אחד מאנשי־המלך, אשר יתעצל במלחמה ולא יעשה אותה בשלמות וכראוי, לא יפשע רק על עצמו — על־מה שסיכן עצמו בסכנה — אבל לא ייגרם מזה נזק וסכנה לשאר אנשי־הצבא. אולם, אם יפשע שר־החמשים במלחמה בהתעצלותו, או שר־האלף, הרי שייגרם מזה נזק גם לחמשים ולאלף איש שלהם שנפלו במלחמה באשמתו, משום שהוא היה מנהיגם. ואם יתעצל במלחמה המצביא העליון — הרי הוא גורם להפסד המלחמה כולה" (דרשת המהר"ח).

והואיל והיו יהודי וולוז'ין אפופים תמיד אווירה של תורה וראו בכך דבר המובן מאליו — לא הראו התפעלות מיוחדת מהישיבה וגאוניה. את הסיבה לכך הסביר ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), כמסופר בסיפור הבא:

„פעם שאל אחד התלמידים את הנצי"ב: ילמדנו רבנו, הן כולנו רואים ויודעים, כי לכל איש העובר ובא דרך וולוז'ין, אין חקר להתפעלות נפשו ולרוממות רוחו מהדר כבוד התורה השורר בתוכה בכל עבר ופינה. בכל זוית וקרן. והנה, כמו מעצמה תתעורר השאלה: למה זה בני וולוז'ין עצמה, כלומר, תושביה, אזרחיה, זקניה ונעריה, הם הרואים ביקרא דאו־רייתא כל היום וכל הלילה, ובכל זאת הם, כאילו, קרים ככפור ונקפאים כאבן.

הנצי"ב השיב בסיפור יפה, שהיה מספר אחד החזנים, שאינה לידו המקרה לרגל משמרתו ה„חזנות". וכה סיפר החזן: פעם אחת, ביום שמחת תורה, כשהייתי עובר לפני תהלוכת הציבור בהקפות סביב הבימה וספר תורה בידי ובידי כל המקיפים, כנהוג, ותינוקות ותינוקים, ילדים וילדות סובבים, עוטרים אותנו מכל עברינו ודוחקים עצמם לנשק את ספר התורה, הנה הרגשתי והכרתי בכל שבע ההקפות ילדה אחת קטנה שעמדה כנגד בכל שבע ההקפות, ולא רק שלא דחקה עצמה בתוך חברותיה לנשק את ספרי־התורה, אך עוד הניחה לחברותיה, כאומרת: לכו לכן, נשקו את ספרי־התורה כנפשכן, והיא בעצמה לא קמה ממקומה ולא היה ניכר בה כל אות התפעלות וכל רגש שמחה. ויהי הדבר לפלא בעיני. ובהיותי מטבעי איש עסקן בדברים, אוהב לחקור, קראתי לילדה ושאלתיה: למה לא קמת ללכת כנגד ספרי־התורה ולנשקם, כאשר עשו חברותיך?

השיבה הילדה: אצלי אין ספר־התורה כל חידוש וגם לא אתפעל ממנו, כי בביתנו אני רואה ואיני מפסקת לראות ולהביט בספרי־התורה יומם ולילה. וכל השולחנות וכל הספסלים אשר אתנו בבית כמעט מלאים

ספרי־תורה וחלקי ספרי־תורה. אני אוכלת וספר תורה בצד, אני שותקת וספר תורה כנגדי ובכל מקום אשר אני הולכת ויושבת ועומדת אני פוגשת בספר תורה. שאלתי את הנערה: בת מי את? והשיבה: בת סופר סת״ם (ספר־תורה, תפילין, מזוזות).

השיב הנצי״ב: לפי תשובת התינוקת תיפתר לכם קושית חברכם בדבר יחסם הקריר, כביכול, של יהודי וולוז׳ין לישיבה, מפני שהם שקועים מלידתם במחנה־קודש זה וכל ימי חייהם לא יפסקו משמוע, יום ולילה, את קול התורה. מפני זה גופא לא תוכל הרגשתם לחוש את רגש הקודש ואת עונג הנפש, אשר יחושו וירגישו האורחים העוברים דרך וולוז׳ין לימים ושעות״.[14]

וולוז׳ין והחסידות

וולוז׳ין ידועה בעולם היהודי כמבצר המתנגדות. כאן, ולאו דווקא בווילנא של הגר״א, נוצרה האידיאולוגיה של המתנגדות. „נפש החיים״ לרבי חיים מוולוז׳ין הוא ספר העיקרים של העולם המתנגדי. ספר זה לא היה חביב ביותר על החסידים, ואילו שושלת „בית הרב״ ראתה בו קודש קדשים. מספרים, שנכדתו של רבי חיים האזינה פעם לשיחת חסידים, שקטרגו בה על „נפש החיים״. התערבה הנכדה בשיחה ופלטה משפט קצר: את „נפש החיים״ אסור לקחת ביד. החסידים, בשמעם בטוי חריף כזה, סבורים היו שהיא מסכימה לדעתם. גילתה להם את כוונתה ואמרה: „אסור לקחת את הספר ביד, מפני שהוא קודש קדשים ומטמא את הידיים״.[15]

רבי חיים מוולוז׳ין ביקש קרבת החסידים. הוא לא נלחם בהם מלחמת־חרמה כרבו הגר״א. בתחום זה פילס לו דרך משל עצמו, והסתכל על החסידות באספקלריא שלו.[15א]

---

[14] „מקור ברוך״, כרך ד׳, חלק רביעי, פרק מ׳, „הרעב והשבע״, עמודים 1818—1819.

[15] „מוולוז׳ין עד ירושלים״, עמוד כ״ה.

[15א] ר׳ חיים מוולוז׳ין התייחס בהבנה לחסידים, אם כי הם נלחמו בו והשביעוהו ממרורים. כדוגמא לכך ישמש לנו סיפור אחד, שהיה ידוע בפיהם של תלמידי הגר״ח, בשם „מעשה היבם״. ר׳ חיים התיר עגונה אחת שהיתה זקוקה ליבום, על־פי עדות שהיבם מת, והיבמה פטורה מן החליצה. מה עשו קנאי החסידים? הם שכרו בכסף מלא איש מושחת והטילו עליו ללכת ממקום למקום, ובכל מקום בואו יספר ויצעק: אני הוא היבם, שהרב מוולוז׳ין התיר את יבמתי להנשא בלא חליצה, ואני הולך לחלוץ את יבמתי.

הגר״ח התייחס בלגלוג לכל ההמולה הזאת, וחיזק את הבעל שנשא את היבמה הזאת שלא יפרוש מאשתו, משום שאין שום חשש בדבר. כאשר התקרב היבם המדומה למינסק, הודיע הגר״ח לראשי הקהילה שהיבם הזה הוא זייפן וביקש אותם שיחקרו אותו וידרשו ממנו סימנים ופרטים על אחיו המנוח ובני־משפחתו.

מובן מאליו, שהיבם המדומה לא ידע להשיב לשאלות של חברי בית־הדין, ואז נתגלה השקר. הוא נאלץ להודות על האמת וגם גילה את שמות האנשים ששכרו אותו וכמה נתנו לו בשכרו (ר׳ יעקב הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, חלק ראשון, פרק ד׳, „ההתגוששות״, עמודים 16—15).

לפי דעתו, לא באה החסידות מיסודו של הבעש"ט לעקור את היהדות, או לשנות מצורתם המקובלת של מנהגי הדת, ולא ביקשה אלא להחיות את עם ישראל בדרך חדשה, שלפי דעתה היא טובה ומועילה, אלא שהוא, רבי חיים, אינו גורס אותה. וכך הוא אומר „בנפש החיים":

„וגם כמה מאותן אשר קרבת אלקים יחפצון, המה בחרו לעצמם לקבוע כל עיקר לימודם בספרי יראה ומוסר כל הימים, בלי קביעת עיקר העסק בתורה הקדושה, במקראות והלכות מרובות, ועדיין לא ראו מאורות מימיהם ולא נגה עליהם אור התורה. ד' יסלח להם, כי כוונתם רצויה, אבל לא זו הדרך ישכון בה אור התורה".[16]

בישיבתו למדו הרבה חסידים. רבי חיים לא הפלה אותם לרעה, אלא קירב אותם בחיבה וריעות. גם החסידים שעברו דרך וולוז'ין וביקשו לראות פניו — עיכבם אצלו לימים אחדים כדי שיוכל להתרועע אתם. לבנו, רבי איצלה, היו כל הספרים של גדולי החסידים שעיין בהם, ובדרשותיו שדרש היה מכניס הרבה דברים מדברי החסידים.[17]

בשנת תקס"ח (1808), בערך, קרה דבר גדול: רבי חיים מוולוז'ין, ר' ישראל מרקיש ממינסק ורבי אריה לייב קצנלנבויגן מבריסק, כולם נצטרפו לאגודה אחת עם רבי לוי יצחק מברדיטשב ונתנו את הסכמתם על הדפסת הש"ס בקופוסט.[18]

רבי חיים סירב, לאחר פטירת הגר"א, לחתום על חרם נגד החסידים. כשתמהו חבריו ושאלוהו, כיצד זה הוא פורש משיטת רבו, ענה, שרבו הגר"א היה מלאך אלוהים ממש, אבל על שחיטת יהודי צריכים לציווי מפי הקב"ה בכבודו ובעצמו, והביא ראיה מעקדת יצחק.[19]

יחסו המתון של רבי חיים לחסידות נתפרש מתוך רצונו להרבות שלום בעולם. וכך כתוב ב„דור דעה":

„פעם אחת היתה שיחה בין רבי חיים ובין אחד מגדולי החסידים. למען השלום הציע רבי חיים, שהחסידים יתפללו כאשכנזים. החסיד טען, שהשינויים מוכרחים על־פי ח"ן (חכמה נסתרה) וכוחם יפה בשעת קבלת התפילות במרומים. ענה רבי חיים: אם רק בשביל זה נעשו השינויים — מוטב ששנינו, גם אני, גם כבודו, לא נתפלל כלל ובלבד שיהיה שלום על ישראל ולא נעשה אגודות־אגודות".[20]

---

16 „נפש החיים", שער ד', פרק א'.

17 ר' הרב משה שמואל שפירא: „תולדות רבנו חיים מוולוז'ין", פרק רביעי.

18 ר' יוסף ליטווין: „ר' חיים מוולוז'ין ומחלוקת על ייסוד הישיבה", „הדואר", ג' אדר ב', תשכ"ב.

19 ר' יוסף ליטווין: „אחרי הקלעים באו התותחנים". „הדואר", כ"א אייר תשכ"ב.

20 יקותיאל קאמעלהאר: „דור דעה", חלק ג', עמוד קל"ז.

כמו־כן נכון היה רבי חיים להתפלל כמנהג הספרדים, ובלבד שלא להרבות מחלוקת בישראל, כפי שכותב הרב צבי הירש קצנלבוגן ב„שערי רחמים": „ציווה לתלמידו רבי ישראל משקלוב, שניסע מכאן לבין הספרדים, שלא לשנות מנהגם ולהתפלל כמותם".[21]

במרוצת השנים נוצרה קרבת משפחה בין „בית הרב" לבין עולם החסידים. נינו של רבי חיים מוולוז'ין נשא לאשה בת חסיד, שזקנה היה תלמידו של „המגיד הגדול", רבי דב־בר ממזריץ'.

וכך מסופר בספר „שערי יצחק" ליצחק אייזיק הכהן:

„ידוע, שהגאון מהר"ח (מורנו הרב חיים) מוואלאזין ז"ל, גדל התלמידים של הגר"א זלה"ה (זכרונו לחיי העולם הבא), התחתן עם נכדו מו"ה (מורנו הרב) אליעזר, בן בנו של הרב מו"ה יוסף ז"ל, עם בת החסיד רב צבי הירש ז"ל מסמיאטיטש, בן הגאון החסיד מו"ה עוזיאל מייזילש, בעל מחבר הספר „כרם שלמה", תלמידו של הרב המגיד מו"ה דב־בר, ככתוב בהקדמת ספר „כרם שלמה" הנ"ל.

וכבר אבדו שנאתם וקנאתם ונתרבו ונתפשטו תלמידי הגאון, הרב המגיד הגדול הנ"ל, וחבריו ותלמידיו ותלמידי תלמידיהון גדולים בתורה ובחסידות וגאונים מפורסמים, מחברים ספרים קדושים, הן בלימוד יראת ד' והן בפלפול הש"ס ופוסקים ושאלות חשובות רבות, וכל ישראל סומכין עליהם כעל כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, כידוע ומפורסם. והרבה מהם מובאים ב„שם הגאונים החדש", שנדפס מקרוב זה ג' פעמים עם הסכמת חכמי דורנו יצ"ו (ישמרם צורם וגואלם), ורוב ישראל הרבנים ותופסי התורה שבמדינתנו רוסיא ופולין והסמוכין למדינתנו נמשכין אחריהם בכל מנהגן, כידוע ומפורסם.

ואנוכי ראיתי ספר אחד מדפוס הדור הקודם בעת המחלוקת הנ"ל (כלומר, המחלוקת בין הגר"א ורבי שניאור מלאדי) וגם מכתבים רבים על־שם גדולים, ואי אפשר להאמין, שיצאו הדברים מפיהם, גדולי התורה והיראה, כי הם מלאים דברי לצון, מליצה וקנטור, אשר אין כדאי גם להשיב עליהם וכל קושיתם אין בה ממש"...[22]

ומוסיף המספר ומביא שם פרטים על יחסיו הטובים של נין ר' חיים עם החסידים שבעירו ועל ביקורו בבית מדרשם. בן חסידים זה מספר גם על סתומות בתורה שהאיר

[21] „שערי רחמים", עמוד ט' (כ"ה).

[22] „שערי יצחק", מאת אייזיק הכהן זצוק"ל המכונה כהן גדול. נכתב בשנת תקפ"ח ונדפס בוארשה בשנת תרנ"ח.

בהן את עיני נצר „בית הרב", והביאו לידי הודאה, כי הוא החיה אותו, ממש, בדברים אשר היו נעלמים ממנו עד כה.

התקרבות זו מוכיחה צדקת דברי ברדיצ'בסקי שאמר:

„כל מי שנהירין לו שבילי המחלוקת שהיתה בין הגר"א מווילנא והרב שניאור זלמן שניאורסון מלאדי, יודע כי לא היתה להגר"א הכרה נאמנה מהחסידות כמו שהיא. הוא לא ידע כי רוח העם הכלוא הוליד את החסידות, וכי החסידות אינה באה לעוות ולהסיר את העם מאחרי התורה, אלא לתקן ולהפיח בה רוח־חיים תחת רוח כהה, להשיב את לבם של ישראל אל אביהם שבשמים ולהורות אותם כוונת היהדות. הגר"א חשבה כשאר כיתה דתית הנפרדת מהכלל, כיתה שמטרתה לחתור חתירה תחת כסא היהדות; כי לרוב התבודדותו לא ידע את החסידות רק על־פי השמועה מהולכי רכיל, אשר הביאו דיבת החסידים רעה ויצמידו עליהם מעשים אשר לא יעשו, לכן הרעיש עליהם את העולם".[23]

חלקה של וולוז'ין בשירת חיים נחמן ביאליק

וולוז'ין נתנה לספרות העברית החדשה את חיים נחמן ביאליק. אילו לא למד ביאליק בוולוז'ין — לא היינו זוכים ליצירה האדירה של שר השירה העברית. שירו הראשון — „אל הצפור" — נכתב על „הר ביאליק" והפואימה הגדולה „המתמיד" — כולה וולוז'ין. ובכל שיר ושיר של ביאליק מוצאים אנו רשמה של וולוז'ין.

אף על פי שלא שהה ביאליק בוולוז'ין אלא שנה אחת וארבע חדשים בלבד, בכל זאת קשור היה בכל לבו לעיר ולישיבתה. ב„המתמיד" כותב המשורר:

הָעִתִּים הִשְׁתַּנּוּ, וְהֻרְחַק מִגְּבוּלְכֶם
הִצַּבְתִּי מִזְבְּחִי, נָתַתִּי אֶת־סִפִּי —
אַךְ זֹכֵר עוֹדֶנִּי אֶת־כֻּלְּכֶם, אֶת־כֻּלְּכֶם,
תְּמוּנַתְכֶם תְּלוּיָה, לֹא תָמוּשׁ מִלִּבִּי.

היטיב לבטא את השפעת וולוז'ין על ביאליק, הסופר זלמן אפשטיין:

ח. נ. ביאליק בתקופת „המתמיד"

[23] יב"ם, „עולם האצילות", הכרם תרמ"ח, עמודים 63—64.

„אדמת וולוז׳ין היתה מלאה ליח וחיים ותזרע גרעינים טובים ופוריים על תלמי חניכי הישיבה, אשר אחרי כן, בהיאסף תנאים נאותים לצמיחה ולגידול, הציצו ציץ ויעשו פרי תנובה. די לקרוא בשמו של הכוכב המזהיר — ביאליק. השפעת וולוז׳ין על הכשרון הזה היתה מרובה ולטוב. התמזגות העבר עם העתיד בחיי האומה, הבנת תוכנו הפנימי של „בית־המדרש" בכל אורו וחשכו, עושר הסגנון והמיבטאים של המשנה והתלמוד, שביאליק עשה בהם נפלאות — כל זה נחל בוולוז׳ין. ולולא למד שם לא היה אותו ביאליק שישנו עתה. אז לא היה כותב לנו שירים מעין „המתמיד". נחוץ היה אווירה של וולוז׳ין להרטיב ולהשקות בטל אורות של כל היהדות העתיקה את הכשרון הכביר הזה ולמלא אותו רוח ישראל סבא מבבל ועד הנה. מעוף הנשר הזה התיחד בוולוז׳ין ומשמה תוצאות אל חלקת עמו".[24]

ביאליק בא לוולוז׳ין, לפי עדות עצמו, כדי ללמוד בה „שבע חכמות ושבעים לשון".

„אחרי הרפתקאות רבות שקשה לי עתה לנגוע בהן — כותב ביאליק — נסעתי בן חמש־עשרה לוולוז׳ין, על סמך השמועות שפשטו בעירי בין הבחורים, שבוולוז׳ין לומדים בגלוי או בסתר יחד עם הגמרא גם שבע חכמות ושבעים לשון, ובין וולוז׳ין לבין ברלין כפשע אחד".[25]

ביאליק התגורר בוולוז׳ין בביתה של אלמנה אחת. כל ה„ריהוט" שבחדר היה דרגש רעוע. מתחת לכר היו מונחים ספריו החביבים עליו ביותר, ה„כוזרי", „חובת הלבבות" וה„אמונות והדעות", בהם היה הוגה תמיד.

---

[24] יובל נשכח, „הצפירה" אלול תרס״ג.

על השפעת וולוז׳ין על ביאליק כותב גם מ. פקר בזכרונותיו: „זקוק הייתי היום לספר אחד מספרי „ראשונים", והרגשה נעימה היתה לי לרדת לתוך הקומה התחתונה של בית־הישיבה, במקום שנמצא „אוצר הספרים" שלה, ולבדוק שם בספרותנו העתיקה. כריכותיהם הקרועות של הספרים עבי־הגב, ביחד עם שכבת האבק על גבי אחדים מן המדפים הכניסו בי איזו תוגה חרישית. הרגשתי את העזובה הגדולה השוררת בנכסינו הנצחיים, ומתוך בושת־פנים וטיפול רב בדקתי בכל ספר וספר שבא לידי כבשארית הפליטה של רכושנו העצום. אגב פשפוש נגעה ידי בספר אחד דק, כרוך בד שחור וקרוע־שוליים. כשפתחתיו וראיתי שזוהי אך מסכת „נזיר" ולא יותר — חפצתי להשיבו מיד למקומו. אך תוך כדי־רגע הזהירה לפני כתובת קטנה בפינת הלוח מלמעלה. השגחתי בה וקראתי: „מסכת זאת שייכת לח. נ. ביאליק משנת תר״ן". נחשול גדול של רגשות חמים הציף על המלים הללו. הרי זה רושם חי של משוררנו הגדול, שקלט פה בשעתו את רוחה של תרבותנו המקורית והטהורה" (מ. פקר: „בישיבת וולוז׳ין", התור, בעריכת י. ל. הכהן־פישמן, ירושלים, ל׳ סיון תרפ״ד, גליון מ׳).

[25] קטעים אבטוביאוגרפיים, נוסחה ג׳, „כנסת", ספר ששי, עמודים 14—15, תל־אביב תש״א. בימי הביניים היתה מקובלת החלוקה של כלל המדע לשבעה ענפים ראשיים: חשבון, הנדסה, מוסיקה, אסטרונומיה, טבע, אלוהות ומדינאות. הביטוי „שבע חכמות" מיוסד גם על הפסוק ב„משלי" (ט׳, א׳) „חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה".

עד מהרה נוכח ביאליק לדעת, כי טעה טעה: מלבד גמרא ופוסקים אין בישיבת וולוז׳ין שום חכמה מ„שבע חכמות" ושום לשון מ„שבעים לשון". אפילו לימוד השפה הרוסית שהוטל כחובה על הישיבה מטעם הרשות, היה להלכה בלבד. בישיבה למדו רק גמרא, גמרא, גמרא.

לאט־לאט השלים ביאליק עם גזר המציאות. עצם בית־הישיבה המרווח והמואר וקולותיהם של ארבע מאות התלמידים, שלא פסקו מלהתנועע על־גבי הגמרות כל שעות היממה — השפיעו על ביאליק להשלים עם המצב. על השלמתו עם המצב החדש השפיע עליו, בלי ספק, גם „אדירה ומושלה" של הישיבה בימים ההם, הנצי"ב, זה הישיש רחב־הלב ואיש האהבה, שבמאור־פניו, בנועם דיבורו ובאישיותו הנאצלה — משך את לב התלמידים לישיבה.

ביאליק „צרר בגמרא את מלוא כל נשמתו". התמדתו היתה כל־כך גדולה, שהפליאה גם את הנצי"ב. כאשר בחנו לאחר חדשים מועטים וראה את בקיאותו הרבה בתלמוד, העיד עליו, כי „זאת לו הפעם הראשונה, שהוא רואה בחור ווהליני שקדן ויודע גמרא כמותו".

הישארותו של ביאליק בישיבת וולוז׳ין היתה לברכה לכשרונו הכביר. כאן צלחה עליו רוח השירה. מהר ה„יארמולקה"[25]א הופיע משורר צעיר ושירת הצפור בפיו. על „כיפה" זו היה ביאליק מתייחד שעות מרובות וימים רבים עם בת שירתו שהחלה מפעמת אותו, וכאן נכתב בשנת תרנ"א שירו הראשון „אל הציפור".[26]

---

[25]א׳ הר ה„יארמולקה", הנקרא כך על־שם ה„כיפה" אשר בראשו, נמצא מחוץ לוולוז׳ין, סמוך לעיר, והיה משמש כמקום טיול לבני־העיר בימות הקיץ. ומסורת היא בידי בני וולוז׳ין, כי את שירו „אל הציפור" כתב ביאליק על ההר „יארמולקה".

[26] מר. מ. אונגרפלד גילה, שיש להקדים כתיבת „אל הצפור" בשנה שלמה. ואלה דבריו: „מקובל, כי ביאליק נכנס להיכל השירה עם פרסום שירו הראשון „אל הציפור" בדפוס בשנת תרנ"א. והנה נתגלתה עתה תעודה חדשה המוכיחה, כי ביאליק התחיל לכתוב את „אל הציפור" עוד שנה קודם לכן ובתיו הראשונים כבר נכתבו בחודש אייר תר"ן".

לאחר שמר אונגרפלד מביא דברי ביאליק, שתקוותו לרכוש השכלה בוולוז׳ין נכזבה והוא היה שקוע בלימוד גמרא בלבד ו„במשך שלושה חדשים למדתי כמעט בעל־פה כל מסכת „כתובות" עם כל התוספות שעליה" — הוא ממשיך: „אבל ביאליק לא הסתפק בכך, אלא עיין גם במפרשים אחרים על מסכת זו, וביניהם גם ה„פני יהושע" לר׳ יהושע. על דפי הכריכה הפנימיים של הספר רשם הנער ביאליק, כמנהג בחורי בית־המדרש בימים ההם, תרגילי כתיבה שונים, כגון: „שייך לבית אוצר־הספרים של ישיבת „עץ־חיים" דוואלאז׳ין — שש פעמים... בין הציונים האלה, גם כעין טיוטה של מכתב, שבו הוא מודיע לחברו, כי גמר לכתוב את השיר „משכיל ליהודה", וכי הוא מתעתד לכתוב עוד שיר בשם „אל הציפור", וכתב בתים אחדים. מתחת למכתב זה רשום התאריך: כ"ג אייר תר"ן לפ"ק, פה וואלאז׳ין, לאמור: כשבועיים, או שלושה שבועות לאחר שהגיע לישיבת וולוז׳זין. זה משנה אפוא את המקובל עד כה בתולדות יצירתו של ח. נ. ביאליק, כי את שירו הראשון בדפוס „אל הציפור" כתב בניסן תרנ"א, ואילו לפי הטיוטה של המכתב הנ"ל צריך להקדים את כתיבת שירו ה„רשמי" הראשון „אל הציפור" בשנה שלמה" (מ. אונגרפלד: „אל הצפור" נכתב באייר תר"ן (אור חדש על ראשית יצירתו של ח. נ. ביאליק), „דבר", כ׳ בתמוז תשכ"ו — 7.7.66).

נפתולי יצירה רבים נפתל ביאליק על ה„כיפה". את הסוד הזה ידעו מעטים בלבד מבין בחורי הישיבה, המשכילים שביניהם, אשר התלקטו מסביב למשורר הוולוז'ינאי ודבקו בו מהיום הראשון לבואו לוולוז'ין. חבריו אלה כמו הרגישו מתחת לסף ההכרה, כי עתיד ביאליק להאיר את עיני כל ישראל באור היקרות של יצירתו, והיו מעתיקים לעצמם, איש מכתב איש, כל שיר חדש שכתב ביאליק בוולוז'ין.[27]

כעבור שנה וארבעה חדשים לשבתו בוולוז'ין החליט ביאליק לבצע משאת נפשו ויצא לאודיסה לרכוש השכלה. יציאתו מוולוז'ין עשתה רושם גדול, כפי שמספר אבא בלושר בזכרונותיו:

„יום אחד ליווינו את ביאליק, דרך שתי פרסאות, בדרך העולה לתחנת מולודצ'נה. מספר המלווים היה רב, מפני שביאליק היה חביב ומקובל על כל יודעיו; והכול היו בטוחים בו, שעתיד הוא להנחיל כבוד לישיבה בימים יבואו. על יד גבעה קטנה בצד הדרך ישבו המלווים לנוח. ביאליק ישב באמצע ומלוויו ישבו סביבו בחצי גורן עגולה ושרו שירי ציון. העגלון התחיל מזרז, קמו המלווים ממושבותיהם והתנערו מעפרם. התחילה פרשת הפרידה, חיבוקים ונשיקות, לחיצות יד וברכות. ידיים מורמות. העמידו את ביאליק בעגלה והיא זזה ממקומה. מחמת דחיפה נפל ביאליק על מושבו ונמצא עומד על ברכיו, וכך, חצי מיושב וחצי מעומד, נפרד בברכה אחרונה ממלוויו, שעם כל סיבוב וסיבוב של אופני העגלה התרחקו ממנו יותר ויותר, עד אשר נעלמו לגמרי מן העין. כשהעגלה נראתה רק כנקודה קטנה על האופק הרחוק, שבו המלווים העירה, כשהם מלאים עצב של פרידה. לימים, כשנתפרסם שמו של ביאליק בעולם, ובוולוז'ין נודע הדבר שחיים נחמן הז'יטומירי הוא חיים נחמן ביאליק, קראו לגבעה ההיא, אשר על ידה נפרדו ממנו, „גבעת ביאליק".[28]

כל ימיו נזכר ביאליק בנוסטלגיה על וולוז'ין. יעקב פיכמן מספר שבמסיבת חברים בביתו בהומבורג, סיפר ביאליק כל הערב מחייו בוולוז'ין.

„בספרו על הימים הרחוקים חם לבו, וזכרונות ומראות קמו ויחיו לפנינו בבהירות כזו, שנשמנו ממש את אוירה של ישיבת וולוז'ין. כל הרוך שנשתמר בלבו למקלט נעורים יקר זה השתפך עתה כמנגינה מלבבו". ממשיך פיכמן ואומר: „זו היתה מהדורה חדשה של „המתמיד" — פואימה בפרוזה, שאילו נרשמה אז מפי מספרה, כמר־שהוא, היתה אולי גם היא יצירה נשגבה כ„המתמיד" בחרוזים".[29]

---

[27] ר' „עין־הקורא", ב'—ג', ניסן אלול, שנת תרפ"ג, עמוד 103.

[28] אבא בלושר: „ביאליק בוולוז'ין", „מאזנים", תמוז תרצ"ה, כרך ד', חוברת ב' (כ').

[29] יעקב פיכמן: „עם ביאליק", „כנסת", ספר שני, עמוד 85, תל־אביב תרצ"ז.

יש גורסים, שעיקר ייחודה של וולוז׳ין מתמשך מישיבת „עץ חיים״ שנוסדה בה. טול ממנה את הישיבה והרי היא עיירה ככל העיירות בפולין וליטא. האמת ההסטורית אינה מזדהה עם גירסא זו. יש לוולוז׳ין העיר ייחוס בפני עצמה. ייסוד הישיבה הוא פועל יוצא ממציאותם של גאוני עולם, ילידי העיר, וגאונים ילידי חוץ, שהפיצו מעיינותיהם בה.[30]

וולוז׳ין היתה מפורסמת ונודעת בקהילות ישראל שנים רבות לפני ייסוד הישיבה. היטיב והגדיר את טיבה מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי:

„הגר״א בחר בעיר הקטנה וולוז׳ין, להוציא בה מחשבתו הרמה, משני טעמים: א) הוא ראה כי עיר וולוז׳ין היא חביבה לבני ליטא, מפאת שהיו בה הגאון הנשגב בעל ה„שאגת אריה״, שאמרו עליו כי יכול לסדר בדעתו תמצית כל הש״ס בשעה אחת, והגאון הדומה למלאך ה׳ צבאות הר״ר זלמן. שני הגאונים האלה עשו לוולוז׳ין שם גדול, עד שידמו בני־ליטא, כי אווירא דוולוז׳ין מחכים. ב) הוא ראה שהגאון הר״ר חיים ז״ל הוא מטבעו איש המעלה ויושב בצל התורה ובצל הכסף, לכן בחר בו ובעירו לייסד שמה אבן־פינה לישיבה רמה״.[31]

ה„שאגת אריה״ — אביה הרוחני של וולוז׳ין

ה„שאגת אריה״

במחציתה השנייה של המאה הי״ח, כבר היתה וולוז׳ין קהילה חשובה, ו„סיני ועוקר הרים״ כ„שאגת אריה״ כיהן בה פעמיים כרב דמתא.

הרב אריה לייב (הרא״ל) בן ר׳ אשר גינצבורג, המכונה על שם ספרו „שאגת אריה״, נולד ליד מינסק בשנת תנ״ה (1695). לא ידוע לנו דבר, מי היו מחנכיו בתורה ובאיזו דרך הגיע לגדולתו בתלמוד ונושאי כליו. בשנת תצ״ג (1733), בהיותו בן שלושים ושמונה, הזמינו רבה של מינסק, ר׳ יחיאל הייל־פרין, בעל „סדר הדורות״, לכהן כראש ישיבת מינסק. בשנים הראשונות לשבתו בעיר זו התהלך עמו בעל „סדר הדורות״ כריע ואח, וכשהלכו יחד בשוק, היו הבריות מלחשים: הנה „סיני״ עם „עוקר הרים״.

אולם, יחסי־רעות אלה לא האריכו ימים בגלל אופיו הקשה של ה„שאגת אריה״. הוא הכיר יותר מדי את גדלותו בתורה, ולכן סירב להיכנע לפני גדולים ממנו, אם ראה שטעו באיזה דבר. לא חת מפני כל, ובמקום שלא מצא את ההלכה בנויה על יסודי הש״ס — דחה אותה בידו החזקה, ויהא אומרה מי שיהיה. בשאלות ותשובות שלו הרשה לעצמו להשתמש בלשון חריפה, ואפילו כנגד גדולי הפוסקים, כגון רמ״א, ר׳ יואל סירקיש והש״ך. מצויים אצלו ביטויים, כגון, „אין בדבריו טעם״, „שגג בזה הרבה״ „אינו יודע מה הוא סח״, „דבריו מבולבלים ואינם מובנים״ וכו׳.

ה„שאגת אריה״ ביטל כעפרא דארעא את כל גדולי התורה, חוץ מן הגר״א שכיבדו והעריצו. רק לו נשא פנים, והיה אומר: „כל חכמי־ישראל דומין עלי כקליפת השום — חוץ מרבי אליהו הווילנאי״. הגר״א עצמו כיבד מאוד את ה„שאגת אריה״ ואמר, שבנגלה ר׳ אריה לייב ראש הישיבה. לכן העיד, שה„שאגת אריה״ היה יכול לסדר תמצית כל הש״ס במחשבתו במשך שעה אחת.

לא ארכו הימים, וה„שאגת אריה״ פגע בכבוד רבי יחיאל היילפרין ובכבוד פרנסי קהילת מינסק. קמו עליו אויבים רבים ונאלץ לעזוב את מינסק בשנת תק״ב (1742), ופינה מקומו לתלמידו, ר׳ רפאל הכהן (המבורגר).

בשנת תק״י (1750) נתקבל ה„שאגת אריה״ כרבה של וולוז׳ין וישב בה עד שנת תקט״ו (1755). הוא הוזמן על־ידי ראש־הקהל, רבי יצחק, אבי רבי חיים מוולוז׳ין. ה„שאגת אריה״ פתח ישיבה גדולה בוולוז׳ין ונקרא בפי יהודי וולוז׳ין רב לייב „ראש ישיבה״. בחירי תלמידיו היו רבי חיים ואחיו הבכור שמחה. על־כך כותב רבי איצלה, בנו של רבי חיים, בהקדמתו ל„נפש החיים״: „קבלו (כלומר ר׳ שמחה ור׳ חיים) אז דרכה של תורה מרב רבנן, גאון הגאונים, אריה דבי עילאה, רבנא אריה לייב נ״ע (נוחו עדן) בעל שאגת אריה״.

הישיבה, שייסד ה„שאגת אריה״ בוולוז׳ין, היתה מיוחדת במינה בכך, שהלימוד היה שם בדרך הפשט והשכל הישר. ה„שאגת אריה״ היה אבי אבות הפשטנים בוולוז׳ין. שיטה זו הניח תלמידו רבי חיים, כאבן שתייה בישיבת „עץ חיים״. כדי לאמת שיטתו עשה ה„שאגת אריה״ מעשה: פעם אחת, ב„שבת הגדול״, דרש „פלפול ארוך ועצום״ בבית־הכנסת הגדול שבמינסק והוכיח בו בק״ן טעמים ובתרפ״ט מופתים חותכים, כי חמץ מותר בפסח. כל גדולי התורה, שהיו באותו מעמד, השתוממו על החריפות הנפלאה שהראה אותו גאון. במוצאי השבת לקח הגאון נר בידו והתחיל לחפש בכל פינות בית הכנסת, מתחת לספסלים והשולחנות. כאשר שאלוהו: רבנו, מה תחפש? — ענה ואמר:

---

[30] פרק זה אינו כולל את חכמי וולוז׳ין הקשורים בישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין, עליהם מדובר בתולדות הישיבה.

[31] יב״ם, „עולם האצילות״, „הכרם״, תרמ״ח, עמוד 64.

את יהודי מינסק אני מחפש. אייכם יהודי מינסק? הלוא התורה אמרה: „כל מחמצת לא תאכלו" (שמות י"ב, כ'). מה יועילו אלפי „שאגת אריה" בחריפותם, קושיותיהם ופרוקיהם, בשעה שפשוטו של מקרא לפני עיניכם?! האין זה פלפול של הבל, עקימת הישרה ועשיית התורה פלסתר?!

קהילת ווֹלוֹז'ין היתה אז ענייה, ולא נמצא בה ש"ס שלם. ספרי התלמוד היו בימים ההם יקרי־המציאות, בייחוד ברוסיה וליטא. יחידי סגולה בלבד, עשירים מופלגים, שהיו גם אוהבי תורה, או קהילות גדולות וחשובות, הצליחו להשיג ולקנות ש"ס שלם מדפוס אמשטרדם, שנדפס כולו בשנות תקי"ב—תקכ"ה. האוכלוסיה הדלה של ווֹלוֹז'ין לא יכלה להשיג את ספרי הש"ס בשלמותם. הפרנס רבי יצחק, אביו של ר' חיים, היה נוסע, לרגל עסקיו, מחוץ לתחומי רוסיה. פעם בקשה אותו רבקה, אשתו, שיקנה ש"ס שלם מדפוס אמשטרדם, שמחירו גבוה מאוד. שמע ר' יצחק לעצת אשתו ובחזרתו הביא לווֹלוֹז'ין ש"ס נאה ומהודר. לרגל מסחרו וגם מחמת היותו פרנס הקהילה, לא היה באפשרותו להיענות לכל תלמידי־החכמים בווֹלוֹז'ין ובעיירות הסמוכות, שביקשו לעיין במסכת זו או אחרת, ולכן מסר את מפתח ספרי הש"ס לידי אשתו, והיא היתה מרשה ברצון לתלמידי החכמים לעיין בש"ס בביתה. ה„שאגת אריה", שמחמת עוניו נבצר ממנו לרכוש ש"ס, ולפי המסופר היה אף הוא בא עתים תכופות לעיין בספרי הש"ס של פרנס הקהילה. אולם רבקה לא יכלה לסבול, שהרב יכתת כפעם בפעם את רגליו ויבוא לביתה לעיין בש"ס, על־כן הציעה לו לשלוח בכל עת ובכל שעה על־ידי שמשו כל מסכת, שתהיה דרושה לו גם לעיון וגם לשם לימוד בחורי הישיבה על־כך בירך אותה ה„שאגת אריה", שבניה יהיו גדולים בתורה, וברכתו נתקיימה.

בשנות שבתו בווֹלוֹז'ין אסף ה„שאגת אריה" את כל חידושיו בתורה והלכה, שרשם במשך שנים רבות וחיברם לספר אחד, הוא „שאגת אריה". בספר זה מצויים הרבה ראשי תיבות, ואמרו, שזה מחמת עוניו של המחבר שלא הספיק לו הנייר שבידו, ומשום כך השתמש בראשי תיבות יתר על המידה.

בווֹלוֹז'ין התפרנס ה„שאגת אריה" בדוחק רב וחי חיי צער, כי משכורתו היתה שלושה זהובים לשבוע. הוא היה לובש קפוטה ישנה בין בחול ובין בשבת. מצבו הקשה הזה גרם למרירותו. ברגזנותו הרגיז גם את אשתו. פעם אחת אמרה לו: אתה אדם רע. אמר לה: צדקת ממני! אד"ם ר"ע בנוטריקון: אביון, דך, מך, רש, עני — והם מקור לרוגזי.

ברצותה לעזור לבעלה, היתה אשתו לשה בצק בבתי זרים ומרוויחה פרוטות. בכל זאת היה העוני גדול מאוד, וה„שאגת אריה" לא יכול היה לעמוד בדוחקו ולקיים את התורה מעוני. ביקש מפרנסי־העיר, שיוסיפו לו חצי זהוב על שכרו. התאספו נכבדי העיר ודנו בכובד־ראש, אך לא מצאו שום מוצא להוסיף לו, כי קופת הקהל היתה דלה וריקה. וכך נאלץ ה„שאגת אריה" לעזוב את ווֹלוֹז'ין, לאחר שישב בה חמש

שנים והרביץ תורה בישיבתו, שיצאו ממנה מאורי־עולם. אולם, לא זו היתה הסיבה היחידה לעזיבתו את וולוז׳ין. ה„שאגת אריה״ ביקש להדפיס את ספרו. בימים ההם עדיין לא היה דפוס עברי בליטא ופולין, ולכן היה מוכרח להרחיק נדוד לגרמניה והדפיס ספרו בפרנקפורט דאודר.

ה„שאגת אריה״ ואשתו לנו ב„הקדש״ שבפרנקפורט. ישב לו ב„הקדש״, הדליק נר והתחיל ללמוד בקול רם את הרמב״ם, כמנהגו. היו העניים מתעוררים משנתם והטיחו דברי חירופים וגידופים כנגד האורח הטורדם משנתם. היה מכבה את הנר, יוצא החוצה ולומד לאור הלבנה. כשהאיר הבוקר והישנים הקיצו משנתם היו רואים שהאלמוני עומד בחוץ ומרקד בשמחה ואף אשתו עומדת ושמחה עמו.

הממונה על ה„הקדש״ הסתכל במחזה. בתום הריקוד שאל אותו הממונה: „לשמחה מה זה עושה״? השיב ה„שאגת אריה״: נס גדול נעשה לי הלילה, ועל כן אני מודה להשם־יתברך ומרקד בשמחה ובמחול. קושיה חמורה היתה לי בהרמב״ם. ימים רבים הטרידה אותי ולא יכולתי לתרצה, והלילה האיר השם יתברך את עיני ותירצתיה לגמרי, וזוהי סיבת השמחה.

לאחר שהדפיס את ספרו, חזר לרוסיה והגיע לעיר סמילוביץ׳, שבה כיהן כרב העיר תלמידו רבי רפאל הכהן. כאן שהה זמן מה וחזר לוולוז׳ין בשנת תקכ״ג (1763) וישב בה שנה אחת — עד שנת תקכ״ד (1764). לשנה הזאת נודעת חשיבות יתרה בעיצוב דיוקנה הרוחני של וולוז׳ין, שכן הפעם למד אצלו גדול־תלמידיו, שעתיד היה להתפרסם כגר״ח (הגאון רבי חיים מוולוז׳ין).

לבו של ה„שאגת אריה״ היה רע ומר על יהודי וולוז׳ין, שאילצוהו לעזוב את העיר בגלל חצי זהוב. לכן החליט להיפרע מהם. מספרים, שפעם אחת דרש בבית־המדרש בוולוז׳ין והיתה דרשתו עמוקה מאוד, עד שגם הלומדים המופלגים לא ירדו לעומקה. כשסיים את דרשתו אמר לשומעים: גדולים אתם ממלאכי־השרת.

— הכיצד? — תמהו השומעים.

— מה לכם תמהים — השיב ה„שאגת אריה״. במלאכי השרת נאמר: „וכף רגליהם ככף רגל עגל״ (יחזקאל א׳, ז׳) ואילו אתם — גם ראשכם ראש עגל...

יהודי וולוז׳ין לא ויתרו על־נקלה על ה„שאגת אריה״, וגם לאחר שעזב את וולוז׳ין בפעם השנייה ונתקבל לרבה של מץ, שלחו שליחים לפייסו ולהחזירו העירה. מספרים, כשישב ה„שאגת אריה״ במץ, וגדולי־העיר וחכמיה יושבים לפניו, שמע קול פסיעות על המדרגות.

— בן וולוז׳ין הולך — אמר ה„שאגת אריה״.

— זו מניין לרבנו? — שאלוהו.

השיב ה„שאגת אריה״: בפסיעותיו החצופות בן־וולוז׳ין ניכר...

בשנת תקכ״ד, לערך, עזב ה„שאגת אריה״ את וולוז׳ין לבלי שוב אליה עוד. כבן

שבעים היה ה„שאגת אריה" בעזבו את וולוז'ין. הוא הגיע לווילנא, ומשם יצא למץ.

במץ הגיע ה„שאגת אריה" אל המנוחה ואל הנחלה, ושם חי בעושר וכבוד. פסקו נדודי־הדרכים שלו, שהיה נודד תקופה ארוכה בחייו על פני ליטא, עם תרמיל־הדרכים על שכמו, בו היו שקיק מלא גריסים, קצת מטלטלין, טליתו ותפילין וספר הרמב"ם.

כשעבר את גיל הגבורות — כהו עיניו, אולם בכל זאת התמיד בלימודיו כמקודם, כי התמדתו בתורה היתה לו טבע שני. במץ הגיע לישיבת־קבע, שם נצטברו לו ספרים כדי ארון מלא. בזקנותו המופלגת לא סמך עוד על כוח זכרונו.

פעם, בשעת לימודו, נגש לארון־הספרים להוציא ספר לעיין בו. נתמוטט ארון־הספרים וערימת ספרים נפלה עליו ונשאר תחתיה כמחצית השעה, עד שנודע הדבר לבני־ביתו ובאו להצילו. כשהוציאוהו משם נוטה למות כמעט, אמר בלשונו השנונה: כל המחברים התנפלו עלי ודנו אותי למיתה, משום שלא החשבתי דבריהם וחלקתי עליהם; אולם, כל אותה שעה שהייתי מוטל תחת ערימת הספרים, ביקשתי מהם סליחה ומחילה, והם נתפייסו לי, חוץ מבעל ה„לבוש" (רב מרדכי יפה) הרגזן, שלא רצה למחול לי, ובגללו נגזרה עלי מיתה לאלתר. ואני, נפשי חושקת עוד בתורה.

זקן ושבע ימים, כבן תשעים, היה במותו, ביום כ"ה בתמוז תקמ"ה (3 ביולי 1785) והובא למנוחת־עולמים במץ.

ר' שלמה זלמן, המכונה „רב זלמלה"

כך פותח הביוגרף רבי יחזקאל פייבל את ספרו „זה ספר תולדות אדם", שהוא ביוגרפיה של רב זלמלה:

> „איש היה בעיר וולוז'ין במדינת ליטא ושמו ר' יצחק. והיה האיש ההוא תם וישר, ירא אלקים וסר מרע, עשיר, נושא ונותן באמונה. נולד לו בן בששה ועשרים יום לחודש סיון, שנת חמשת אלפים חמש מאות ושש־עשרה ליצירה (תקט"ז — 1756) ויקרא שמו זלמן. והילד הזה מראשית עריסותיו היה משונה משאר הילדים אשר כגילו".

רבי זלמלה היה אחיו הצעיר של רבי חיים, מייסד ישיבת „עץ־חיים" בוולוז'ין. בשמו בלבד ראו כבר רמז ואות לעתיד, שכן דרשו „שלמה" מלשון שלם, וכשיגדל הילד, יהיה שלם במעשיו ומידותיו, ועל כולם תהא משנתו שלמה. רבי חיים מעיד, שתואר פני אחיו היה כתואר פני ה„שאגת אריה". עוד בשכבו בעריסה הכירו, שיש בו משהו סגולי, מיוחד במינו. רבקה אמו שמרה עליו מכל משמר, כאילו הופקד ברשותה פקדון של כלל ישראל.

עד שלא הגיע לגיל שלוש, הכניסו אביו לחדר שבוולוז'ין, ומאז לא נמשך הילד אחר משחקי־ילדים, והגה בתורה בלבד. פעם התארח הרב מרוז'אני, הגאון רב אביגדור, בבית רבי יצחק, אבי שלמה זלמן, וכאשר ראה ילד קטן שוכב בעריסה וספר קדוש

מונח בין ידיו — אמר, כי בזיון הוא לספרי־קודש לשימם כלי־משחק לפעוטים. אמר לו רבי יצחק: אינו דומה פעוט זה לאחרים. אצל הפעוט הזה אין הספר הזה כלי משחק, אלא ספר לימוד שתמיד הוא הוגה בו. לפתע התעורר הילד משנתו, לקח את הספר בידו והתחיל לקרוא בו בשקידה גדולה. הגאון עמד משתאה ומתפלא ואמר, כי הוא בטוח, שילד זה יהיה לאות ומופת בישראל, ולתורתו רבים ייחלו.

בהיותו בן ארבע ערך אביו יומא טבא לרבנן, לכבוד המאורע הגדול, כי אחיו הגדול שמחה למד בעל־פה את כל ששת סדרי המשנה. שאל שלמה'לה הקטן את אביו: „לשמחה מה זה עושה״? לכבוד מה כל התכונה הזאת? השיב אביו: היום הזה גדול מאוד בעיני, כי זכיתי לראות את בני יודע בעל־פה את כל ששת סדרי המשנה. מי יתן ואזכה לראות גם אותך במדרגה זו. השיב זלמלה: אבא, יהא נא לבך סמוך ובטוח, כי אם השם יתברך יאריך ימי ויעניק לי בריאות הגוף — אדע ספרים בעל פה, עוד יותר ממה שאתה מצפה. הנה אחי, רב שמחה, שגור בפיו הספר הקטן הזה (על השולחן היה מונח כרך משניות קטן עם פירוש קב ונקי) — ואני אדע בעל־פה את כל הספרים, העומדים בארון. ובדברו הראה באצבעו על ארון הספרים הגדול שבבית.

בהיותו בן חמש, כבר ידע זלמלה כמעט בעל פה את כל חמשת חומשי התורה עם פירוש רש״י. הוא היה כמעיין המתגבר מאליו. לא בעזרת רב, כי אם מכוח פנימי שסער וגעש בקרבו תמיד לדעת את התורה. כבר בילדותו הרגיש, שהתורה והחכמה הן חיי האדם האמיתיים, המכהים באורם את חיי החומר, שאינם אלא הבל הבלים. האושר האמיתי הוא באהבת התורה והחכמה.

אט אט נתפרסם ילד הפלא בכל הסביבה, ורבים נהרו ובאו לוולוז'ין, כדי לראותו במו עיניהם. כל רואיו השתאו לעוצם ידיעותיו ואמרו: זה דורות רבים, שלא נולד כמוהו. אגדה התהלכה בין זקני וולוז'ין בדורות הקודמים, שביום ט״ו באלול שנת תקכ״ה ירדה רוח הקודש מן השמים על הילד זלמנ'קה בוולוז'ין, וממקור החכמה העליון שאב את כל יניקתו הרוחנית.

שקדנותו וצמאונו ללימודים של רבי זלמלה היו למעלה ממידת אנוש. הוא הכין את לבו להיות רק משכן לעבודת ה׳, ובעת עסקו בתורה נאחז ונלכד באהבתה כל כך — עד שנפשו יצאה כמעט מתוך גופו. הוא ניחן בשתי סגולות יקרות ונדירות: כוח הזיכרון והשקידה. בעת חוליו קרא בספר „ציצת נובל״ מהרב יעקב ששפורטש, ואחר הקריאה הראשונה היו חרותים בלבו ושגורים בפיו כל דברי הספר כמעט מראשו ועד סופו.

ליב בן ר׳ בר מווילנא מספר: פעם אחת ראה ר׳ בר את הצדיק רבי זלמלה, שהוא הולך בבית הנה והנה, ולומד ושונה דבר אחד מדברי תורה בחשק רב ואהבה עזה. הוא קרא ושנה ושילש את הדבר עד עשרים וחמש פעמים ועד מאה פעמים, עד שחדל מספור. ר׳ בר עמד משתאה ומחריש ומתפלא, ואמר בלבו: תורה, תורה,

מה עזה אהבתך בלב ר׳ זלמן. אש אוכלת את. אחר כך אחז בידו של רבי זלמלה ושאלו: הגידה לי, כמה פעמים חזרת ושיננת לימודך? השיב: מאתיים וחמשים פעם. שאלהו: הרי אמרו חכמים „אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה פעמים ואחת״ — וזוהי נקודת השיא שקבעו חכמים לגבי למידה ושינון. השיב רבי זלמלה ואמר, שהשיעור הזה שהזכירו חכמים הוא לגבי הזיכרון בלבד, אבל לחיבוב התורה אין ללמידה שיעור, ואילו הספיק לו הזמן, היה חוזר על דבר אחד בלבד מדברי התורה שנה תמימה ויותר, כי היא חביבה עליו בכל עת.

בשכבו לישון היה לובש כפפות, כדי שלא ייגעו הידיים בגוף בעת השינה, ואחרי הקיצו משנתו למד מיד, בלי נטילת־ידיים. כל־כך חס רבי זלמלה על זמנו, שלא לאבד אף רגע אחד מימי חייו בלי תורה.

רבי זלמלה הכיר סגולת התורה העליונה, שהיתה יקרה לו מכל חמודות תבל. נפשו היתה טהורה מכל מחשבות הבל. לכן, כל מה שלמד לא שכח, כי דברי התורה היו שמורים ונצורים בלבו, כדרך בני־אדם לשמור ולנצור את הדברים, שכבודם וחייהם תלויים בהם. שום פגע מפגעי הטבע לא מנעו מלעסוק בתורה. הוא פירש את הפסוק „בבית אלהים נהלך ברגש״ — ברגש נוטריקון הוא: „ברד״, „רוח״, „גשם״, „שלג״.

סיפר רבי חיים מוולוז׳ין: פעם אחת העיר רבי זלמלה משנתו את משרתו ללמוד עמו את השיעור הקבוע. ראה, שהוא מתעצל. התחיל להוכיחו בדברים ואמר לו: דמה בנפשך, שאתה שוכב על מיטתך בליל סגריר ואפל, ובא אליך אדם ומודיע לך שכיס מלא כסף מוטל בדרך. הלא מיד תסור ממך עצלותך ותרוץ כצבי ולא תרגיש באבני־נגף ומכשולים אחרים שבדרך. וכל החרדה הזאת היא על דבר, שאינו אלא עמל ורוח. לא יקח אותו אדם במותו, ולא יפאר את זכרו. כל שכן שראוי לו לאדם לרוץ כצבי ללמוד תורה, שטוב סחרה מפז וכל חפצי העולם לא ישוו בה, והעוסק בה מצא חיים בעולם הזה, וצדקו הולך לפניו בעולם הבא.

ואלה הספרים, שהיה רבי זלמלה בקי בהם בעל פה, בהיותו בן עשרים וארבע: תנ״ך עם התרגומים, ש״ס בבלי וירושלמי, תוספתא ומכילתא, ספרי מדרשים וילקוטים, זוהר ותיקונים, ספרי הרמב״ם והקדמותיו. כל הדברים האלה היו חתומים בלבו ושגורים בפיו, כשם ששגורה „ברכת שהכל״ בפי כל יהודי.

על־אף בקיאותו העצומה התאונן רבי זלמלה, שנסתמו לפניו מקורות הדעת, ואם ישווה מה שהוא יודע, לעומת מה שאינו יודע — יתברר לו, שאינו יודע כלום. רבי חיים אחיו סיפר, כי כמה וכמה פעמים היה רבי זלמלה נאנח ונאנק ומתאונן מר בחמת רוחו. שאל אותו רבי חיים: למה זה אתה נאנח, אחי? ענה ואמר: הוי, אחי! מי יתנני כירחי קדם, בימי חורפי, בסוד אלוה עלי אהלי — כאשר הייתי בן תשע ושלושה חדשים, פחות יום אחד. ביום ההוא נבקעו לפני כל מעינות תהום הידיעות וארובות שמי ההשגות נפתחו ונהרו אלי פלגי השפע, שטפו ועברו על נפשי בחזקה. כמה

ידיעות והשגות בתורה, אשר עמדתי עליהן מימים רבים להשיגן ולא יכולתי, ונשארו כמו חידות סתומות לפני, כי לא יכולתי לפותרם בדרך השכל. אולם בעת ההיא נגלו לפני כל תעלומותיהן. אין מלה בלשוני לספר גודל ההשגה הנפלאה שהשגתי בעת ההיא, אבל כאשר פניתי בחיבה יתירה להתבונן עלי ועל עוצם השגתי — אהה! — ואיננה, כי לקחה אלוהים ממני.

רבי זלמלה שאף כל חייו לשלימות. בכל רגע היה מתאמץ להגביר את כוחות נפשו. כוח בקיאותו הדהים את האנשים, והגיע למעלה מכוח־אנוש. אף־על־פי כן היה עניו ביותר, עד שחשב את עצמו לאדם ריק מתורה וחכמה. וכאשר שמע, שאוהביו מכבדים ומהללים אותו — דומה היה עליו הדבר, כאילו זרו עליו אש וגפרית. כל מה שלמד ועשה, לא היה לשם הכבוד המדומה, אלא לכבוד נשמת אלוה שבאפו. אולם לא הסתפק בלימוד התורה בלבד, אלא עסק גם בהפצת התורה ברבים ובמעשי צדקה וחסד. הלימוד והידיעה כשלעצמם עדיין אינם מזכים את האדם בתואר צדיק, כי אם מעשי־צדקה שעשה. הוא גרס את הפסוק: „כי אדם לעמל יולד" (איוב ה׳, ז׳) על דרך הנוטריקון: ללמוד על מנת לעשות.

רבי זלמלה הקפיד מאוד על קריאת התנ"ך. אמר, שמחובתנו לדעת דקדוק הלשון העברית, כי על ידו נוכל להגיע לידיעה שלימה בתנ"ך. וכששמע מאיזה לומד בתנ"ך, שהחליף מלה או נקודה, העיר לו מיד על כך. פעם קרא לפניו אדם אחד בתורה ונשתבש הפסוק „ושכבתי עם אבותי" (בראשית מ"ז, ל׳) ובמקום „ושכבתי" קרא: „וישנתי עם אבותי". חילוף המלה הזאת, אמר רבי זלמלה, אינו שיבוש סתם, אלא הוא הורס עיקר גדול בדת ישראל — האמונה בתחיית המתים. כינוי המיתה בשכיבה הוא רמז לתחיית המתים. שהרי מנהגו של השוכב — שהוא עתיד לקום, חוץ מאלה שנתקללו ונאמר עליהם „ואשר שכב לא־יוסיף לקום" (תהלים מ"א, ט׳). והמלה „עם אבותי" היא הראיה הגדולה והעצומה ביותר מכל הראיות שבעולם על השארת הנפש, שהיא מוכיחה, שהאבות חיים וקיימים בעולם הנצח, ולא חלפו כאבק פורח. ובזה נבדלת אמונתנו מאמונת עובדי־האלילים. שכן שאל אלכסנדר מוקדון את אחד הפילוסופים: מי הם המרובים — החיים, או המתים? השיב הפילוסוף: החיים, שהרי המתים אינם קיימים עוד. אמונתנו גורסת, שגם המתים חיים וקיימים — וזהו הפירוש של „ושכבתי עם אבותי".

אחד מעשירי ווילנא, ר׳ יחיאל מיכל פסילס, נתן עינו ברבי זלמלה ולקח אותו לחתן לבתו. בווילנא חל שינוי גדול בחיי רבי זלמלה: שם קשר קשרי רעות עם הגר"א. כשבא ר׳ זלמלה לפני הגר"א, התפעל הגאון מאוד מידיעותיו העצומות של עול ימים זה וקרא בהתפעלות: הפלא ופלא! מאז נקשרו זה לזה, ולא ארך הזמן, עד שנחשב ר׳ זלמלה לאחד ומיוחד שבין תלמידי הגר"א, שקרא לו: „רבי שלמה זלמן שלי".

על יחסו של הגר"א לרבי זלמלה נוכל לשפוט מן המעשה הבא: יום אחד ישב ר׳

זלמלה לפני הגר״א ולמדו בצוותא עד שעה מאוחרת בלילה. פתאום נפלה תרדמה על רבי זלמלה ונרדם, כשראשו נוטה ליפול מעל השולחן. הפסיק הגר״א ממשנתו ושם ידו האחת מתחת ראשו של רבי זלמלה שלא יישמט. אחד ממקורבי הגר״א, שנכנס אותה שעה לחדר וראה את המראה, רצה לעזור לגר״א להוציא את ידו. היסה אותו הגר״א ואמר לו בלחש: „הס! כל התורה כולה מונחת עתה על כף ידי״!

מסופר על רבי זלמלה, שפעם אחת נסע בעגלה מווילנא לוולוז׳ין עיר מולדתו. הימים היו ימי שבט. מחמת מרוצת הסוסים נפל רבי זלמלה מתוך עגלת־החורף, ובעל־העגלה נסע לדרכו ולא הרגיש בזה. משראה אחר־כך שנפל ר׳ זלמלה מן העגלה, חזר ומצאהו יושב ולומד וספר בידו. מחמת התלהבותו בלימודו, לא הרגיש בנפילתו וגם לא הרגיש בקור שהיה בחוץ.

ואף בכאבים לא היה מרגיש, בשעה שעסק בתורה. פעם ישבו שני תלמידי חכמים ולמדו את ה„טור״ עם „בית־יוסף״, ורבי זלמלה היה עמהם בבית. הציעו לפניו את ספקותיהם. ר׳ זלמלה התהלך כדרכו, אנה ואנה, ובהליכתו נתקע מסמר ברגלו והדם ניגר, אך הוא לא ידע את אשר קרהו. התהלך והגיד את ה„טור״ עם „בית־יוסף״ השייך לפתרון הספקות. אמר עמוד שלם בעל פה באהבה ושמחה גדולה, כאילו, לא קרה לו דבר. ולולא שהפסיקו את לימודו, משראו שהוא מאבד דם רב, מי יודע, כמה שעות היה שט בעולמה של תורה ולא היה פוסק.

פעם אחת ישב בבית המדרש שבוולוז׳ין, ואחזה אש בבגדיו. גם בגופו אחזה האש והוא לא ידע ולא הרגיש בזה כלל, והיה דבוק ברוב התלהבות לימודו ולא חש ביסורי גופו. ואף על פי שהיה שקוע תמיד בעולמות העליונים — אם נתבקש לעשות דבר־מצווה, לא שהה אף רגע, והיה יורד מיד מעולם האצילות לעולם העשייה, והיה רץ לשמח חתן וכלה או לגמול חסד לנצרך. שגור היה בפיו מאמר חז״ל, שהקב״ה נעשה שושבין לאדם הראשון — מכאן לגדול שיהא שושבין לקטן.

פעם אחת הזמין רבי חיים את רבי זלמלה אחיו לשמחת נישואין. באו כל הנאספים לחתונה לקבל פני ר׳ זלמלה. ביקש רבי חיים לשמח את אחיו, והזמין כלי זמר, שניגנו לפניו בכלים רבים. אולם, רבי זלמלה ישב ושפתותיו מרחשות כדרכו תמיד דברי תורה. כעבור שעה קלה נכנס הגאון רבי חיים לחדר. שאל אותו רבי זלמלה: הלא אמרת, שתשלח כלי־זמר לנגן לפני — מפני מה לא שלחת אותם?

פעם אחת, אחרי חצות הלילה, ישב ר׳ זלמלה בבית המדרש שבשניפושיק, ונצטרך לאיזה ספר יקר מציאות, שדן באותו ענין, ונפשו יצאה לעיין בספר. ידע, שהספר נמצא בספריית בית־המדרש שבווילנא. לבש את בגדו העליון ויצא לדרך בחשכת הליל. בודד הלך בדרך, שהיתה מלאה שלג וקרח, למקום מבוקשו. לפנות בוקר הגיע לווילנא ומבלי לנוח השתקע מיד בעיון בספר.

נשתיירה בידנו תורה עמוקה של רבי זלמלה על חינוך האדם. דעתו היתה, שיש

לחנך את האדם מיד עם צאתו לאוויר העולם. החטאים הגדולים, שהאדם חוטא עם התבגרותו — מקורם נעוץ בהתחלה, ביומו הראשון של הוולד. כוח ההתחלה, אומר רבי זלמלה, והשורש בכל דבר, עם היותו קטן בכמותו — הוא רב ועצום באיכותו. לכן הטעות הנופלת בהתחלה גדולה היא מאוד, שכן היא מתפתחת ופורצת מעלה מעלה.

גדולי הדור אמרו על רבי זלמלה, שהוא המישנה להגר״א, וכאשר יתבקש הגר״א לישיבה של מעלה, ימלא את מקומו. אולם מן השמים לא נסתייע הדבר ולא זכה הדור לכך, כי בהיות רבי זלמלה כבן שלושים ושתיים לקחו האלהים, עשר שנים לפני הסתלקות הגר״א.

מיד עם נפילתו למשכב, חש רבי זלמלה, שקצו קרוב מאוד. דבר זה נתברר למקורביו מתוך חזרותיו התכופות על מאמרים שונים בדבר יום המיתה וההסתלקות מן העולם. כשהתהפך בייסוריו המו כל ווילנא ווולוז׳ין, ולא רצו להאמין ששעת הסתלקותו הגיעה. ור׳ זלמלה, אם כי הרגיש בפעמי המוות ההולך ומתקרב, לא הניח את ספר התהלים מידו, ולא הפסיק אף לרגע אחד מלקרוא בו בקול ערב ובהתלהבות חרישית, כאילו, המוות ממנו והלאה.

אחד הרבנים שישב ליד מטתו יעץ לו שינוח קצת מקריאתו. השיב רבי זלמלה: „זאת התורה, אדם כי ימות באהל״. אמר ר׳ יוחנן: „אל ימנע אדם מבית־המדרש, מדברי־תורה, ואפילו בשעת מיתה״ (שבת פג, ב׳). ומי יודע, אם לא לעת כזאת הגעתי גם אני?

כל העומדים לידו בכו במסתרים, בראותם עטרת ראשם נופלת. גדולי־ווילנא שידעו, כי שמועה מחרידה זו עלולה להשפיע לרעה על הגר״א, אמרו להסתיר ממנו, עד כמה שאפשר, את דבר פטירתו של ר׳ זלמלה. אולם כשנודע הדבר להגר״א — התרעם מאוד על כך.

ספדנים מכל קצות הארץ ספדו וקוננו על ר׳ זלמלה ואמרו:

ילוד אשה הלא אתה, ולבני אלהים איך דמית,
הן פה אתנו בארץ, וכבן עמרם בשמים היית,
אין ערוך אליך, דמי לבר אלהין,
ולחד מן קדמאי נדמית.

רבי זלמלה נפטר ביום ט׳ באדר ב׳ שנת תקמ״ח (1788). קברו נכרה ליד קבר הגר״א וליד קבר אביו רבי יצחק.[32]

[32] ר׳ תמונה בעמוד 45.

פינת הגר״א בבית־הקברות בווילנא

מימין — קברו של רבי זלמלה. משמאל — קברו של רבי יצחק, אביהם של רבי זלמלה ושל רבי חיים מוולוז׳ין. באמצע — קברו של הגר״א (מהאוסף של ד״ר יצחק ריבקינד ז״ל)

הדיין רבי שמשון רודנסקי

בתקופת כהונתו של הגאון רבי איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז׳ין, כראש ישיבת „עץ־חיים״, שימש ר׳ שמשון כדיין בוולוז׳ין. כהונה זו הוטלה עליו במצוות רבי איצלה. כעשר שנים שימש כדיין בוולוז׳ין. אחר־כך נתקבל כרב בעיר טראָב, פלך אושמיאנה. שם כיהן כעשר שנים. אחרי מות רבי איצלה בשנת תר״ט (1849) נתבקש על ידי חתנו רבי אליעזר יצחק פריד לחזור לעיר מולדתו ולכהן כראש בית־דין. ר׳ שמשון ידע, שאין מסרבין לגדול, חזר לוולוז׳ין וכיהן בה כאב בית־הדין דוולוז׳ין כחמש עשרה שנה, עד יום מותו בשנת תרכ״ו (1866).

ר׳ שמשון נתפרסם במידותיו התרומיות. רוח יהודי וולוז׳ין היתה נוחה הימנו, ונהנו ממנו עצה ותושיה. הכל העריצוהו בגלל יראת חטא העצומה שהיתה בו. כבר מנעוריו יגע הרבה בתורה. אף כי כל ימיו היה ידוע חולי, עם זאת היה הוגה בתורה יומם ולילה בכל שארית כוחותיו. כגודל שקידתו כן גדלה ענוותנותו, ולא התגדל בחכמתו, לא ביקש גדולה לעצמו, ולא חמד כבוד, „כי לכך נוצר״.

מידה גדולה היתה ברב שמשון, שהיה מחמיר מאוד עם עצמו. אפילו דבר שהיה ברור לו לעומקו הוסיף לעיין ולחקור בו, עד שמצא טעם מספיק, מדוע כך הוא ולא אחרת. לפני שנתמנה לדיין, היה תר ודורש וחוקר בספרי ראשונים ואחרונים, ואף שואל בעצת קטנים, כי גם בדבריהם יש ממידת „מחכים את רבו״. כל זאת עשה, כדי שלא ישגה ולא ייכשל, חלילה. היה מלין את הדין למחר, שמא ימצא זכות כלשהי בחייב. להחמרה זו היתה גם כוונה נוספת: ר׳ שמשון ביקש לשמש מופת לתלמידיו, שילמדו כמוהו כל דבר לעומקו, שלא יהא לבם גס בהוראה, שלא יגלו פנים בתורה שלא כהלכה ושידינו דין אמת.

כשהיו מודיעים לר׳ שמשון, שביום המחרת יביאו לפניו דין פלוני, היה ער כל הלילה, והיה מתעמק בספרי הלכה, בדק וחיפש ולא נתן תנומה לעיניו, עד שהוחוורה לו ההלכה די צורכה.

ר׳ שמשון חי חיי צער ודוחק וקיים את התורה מעוני. על אף חלישות גופו טיפל בארבעת ילדיו וסיפק להם כל צורכיהם. בערוב ימיו גברה עליו מחלתו, עד שמדי בוקר בבוקר היו יהודי וולוז׳ין שואלים איש את רעהו: מה שלום ר׳ שמשון הדיין? בכל זאת לא פסקה יגיעתו העצומה בתורה ובחינוך ילדיו.

ר׳ שמשון למד תורה לשמה. תמיד היה לנגד עיניו הפירוש, שפירש רבי חיים מוולוז׳ין את דברי התנא: „אהוב את המלאכה, ושנא את הרבנות״ — אהוב את מלאכת הרבנות, היינו, את עצם היגיעה בתורה, את הנאת הרוח שבה, מבלי לשים לב לתועלת שהיא מביאה. אף על פי שלא נמלט ר׳ שמשון מ„חטא״ זה והשתמש ב„תגא״ וכיהן כרב ודיין כל ימיו — הרי לא עשה זאת אלא מחמת אונסו, שיהא

בידיו לפרנס את בני ביתו, אבל לאמיתו־של־דבר אהב רק את העיון כשלעצמו, את הדבקות באמיתות הראשוניות והנצחיות שמקורן בתורה.

תמיד היו לנגד עיניו דברי החכמים: „סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (בשבע שנים), נקראת חבלנית" (מסכת מכות, משנה י'). והוא הדין לגבי הדיין, שאף הוא נקרא חובלן, אם הוא מחייב את הנאשם, ואפילו לעתים רחוקות. לכן, לאחר שהיה מחייב את הנאשם, היתה שנתו נודדת, שמא החמיר יתר על המידה ושמא יש מקום לקולא. פעם אחת באו לפניו בעלי דין, והוא חייב את החייב. כעבור כמה שנים נתכנסה בוולוז'ין ועידה של גדולי התורה. קרא ר' שמשון לבעל־הדין שיצא חייב מלפניו והציע לו שיגיש עצומותיו לפני מועצת רבנים זו, אולי יזכוהו. עצם בירור הדין לאמיתו העסיקו ולא השגיח בכך, שמא יפסקו הרבנים אחרת, ונמצא כבודו מתחלל.

ברוב ענוותנותו סירב ר' שמשון לפרסם חידושי־תורה בספר. היה כותב לעצמו, כדי שלא ישכח את טעמו ונימוקו של פסק הדין ושיוכל לשוב ולעיין בו. והיה מנהגו, שאחרי מתן פסק־הדין היה חוזר, מעיין ומתעמק בו ובודקו בדיקה נוספת, אם אמנם לא שגה ואם באמת ירד לעומקו של הענין. ועוד טעם היה לו, כדי להקל עליו את העיון בדין, אם יבוא לפניו דין דומה לראשון. לשם שתי מטרות אלו כתב לעצמו את רוב חידושיו.

לעת זקנותו הפצירו בו רבים ממוקיריו ומעריציו, שיוציא חידושיו לאור. ואמנם ניגש לסדר ולהכשיר דבריו לדפוס, אבל חולשת הגוף גברה עליו ומנעה אותו מלהוציא מחשבתו אל הפועל, אם כי תורתו עמדה לו עד יומו האחרון ושעה אחת לפני מותו הורה הוראה בשאלת הריאה.

את ספרו „זכרון שמשון" הוציא בנו בכורו יהודה־לייב בשנת תרל"ט (1879). בהקדמה לספר כותב הנצי"ב:

> „זכרתי ימים מקדם, הייתי משתעשע בחברת הרב המאוה"ג (המאור הגדול) מורנו שמשון ז"ל האב"ד (האב בית־דין) פ"ק (פה קהילה) וולוז'ין והיה מעמיק בדברי־תורה וחופר ומעלה מרגליות טובות וגם רשם בספר להיות לו לזכרון".

הדיין ר' שמשון רודנסקי היה חותנו של הסטארוסטה הוולוז'ינאי יוסף־יוזל פרסקי. דבר זה אנו למדים מהקדמת הרב חיים שמשון מרקוביץ' לספרו „אמרי חיים" (קיידאן תרצ"ט):

> „והנני בזה לקבוע ברכה לאבי היקר הרב הגאון מוהר"ש זלמן טוביה שליט"א בן הרבני המפואר, החוקר הנכבד, המפורסם בכל קצוי־ארץ, מוה"ר משה מארקאוויץ' ז"ל, בעהמ"ס „שם הגדולים השלישי" וספר „לקורות ערי ישראל ורבניהם", ולאמי היקרה הרבנית מרת איטל תחיה,

בת הרב הנכבד והמפואר מורנו הרב יוסף־יוזל פרסקי ז״ל, זקן־העדה מוולוז׳ין, חתן הגאון הצדיק, מורנו הרב שמשון רודנסקי ז״ל, ראש אב־בית־דין דקהילה קדושה וולוז׳ין, בעל מחבר הספר זכרון שמשון״.

ר׳ שמשון נפטר ביום ח׳ בשבט שנת תרכ״ו (1866).

הרב אהרן בונימוביץ׳ ברב יצחק והסערה הגדולה בקהילת וולוז׳ין

עם הגאונים וגדולי התורה בוולוז׳ין נמנה הגאון ר׳ אהרן בונימוביץ׳. הוא היה מתלמידיו המובהקים של רבי חיים מוולוז׳ין ומראשי הדיינים בוולוז׳ין, ושימש כסופר בבית־דינו של רבי חיים. בנוסף על שימושו בקודש שימש גם בחול, והיה ראש הקהל של קהילת וולוז׳ין שנים רבות.

בזמנו אירע מאורע בוולוז׳ין, שהסעיר את יהודי העיר והדו הלך למרחקים. אחר מות הגאון רבי חיים מוולוז׳ין הובאה לפני בנו רבי איצלה שאלה בענין סירכא בריאה עם מכה בדופן. יש בריאה חמש אונות. אם נדבקו האונות זו לזו, הרי זו „סירכא״ וסימן לפגם של הריאה. רבי חיים לא החמיר בכגון אלה והסתמך על רבו הגדול ה„שאגת אריה״, שהורה כה„בית־יוסף״ להתיר, וקבע זאת בוולוז׳ין הלכה למעשה. אולם, רבי איצלה לא קיבל על עצמו בזה את פסק־דינו של אביו הגאון, ולא רצה לאסור ולא להתיר.

נתאספו דייני וולוז׳ין והחליטו לפנות בשאלה אל גדולי־התורה שבווילנא והטילו על ר׳ אהרן שינסח את המכתב. מכתב זה הוא תעודה היסטורית ראשונה במעלה, שהרי הוא משקף את המצב התרבותי והכלכלי של קהילת וולוז׳ין במחצית הראשונה של המאה הי״ט.

וזה תוכן המכתב:

„ארזי הלבנון, אדירי־התורה, בעלי־תריסין, (כינוי מליצי למי שיודע להגן על דעתו ולהתנצח בוויכוח) מהם תצא תורה, הלא המה המופלגים והמפורסמים, חריפים ובקיאים דפקיע שמייהו (מפורסמים ובני־אדם מורגלים בהם), חכמים ונבונים, יראים ושלמים, חסידי קדושי עליון ופרושים עומדי בפרץ, גאוני ארץ, המה רבני המ״צ (המורי־צדק) דק״ק (דקהילה קדושה) ווילנא יע״א (יגן עליה אלוקים) וחכמיה שיחיו, זיו אורם כשחר יבקע, כל חד וחד לפום חורפא מצויין (כל אחד מצוין לפי חריפותו).

לן יאי למבכי (צריכים אנו לבכות) על שניטל כבוד מאויינו וגלה משושנו (הכוונה לפטירת רבי חיים מוולוז׳ין), שהיה כלילת יופי ומשוש כל הארץ, ממנו יצאו תוצאות חיים, באר מים חיים. לכל שואל כענין היה משיב כהלכה, הלכה ברורה. ועתה, כאשר נוטל כבודנו ונפלה עטרת ראשנו — מי ישקנו מים־של־תורה, הלכה ברורה, ואל מי מקדושים נפנה,

אם לא אל כבוד שם קדשנו ותפארתנו, אשר המה פארי הזמן, ראשי הגולה, המה יורונו את הדרך, זו דרכה של תורה, אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה בענין השאלה סירכא עם מכה בדופן, שכבר הורה הזקן פה״ק (פה קהילתנו) ה״ה (האשל הגדול) הגאון המנוח בעהמ״ח (בעל המחבר) „שאגת אריה״ ז״ל, כשהיה אב״ד (אב בית־דין) פה״ק, אשר בכל תפוצות ישראל נוהגים על־פי פסק הרמ״א (הרב משה איסרלס) והגאון הזקן הנ״ל הורה וקבע פה קהלתנו הלכה למעשה להתיר בלי שום בדיקת הריאה כלל. ואחר־כך, כשהיה הכוהן הגדול הרב הגאון מורנו הרב רפאל ז״ל, בעל המחבר ספר „תורת יקותיאל״, אב־בית־דין בגליל שלנו הורה גם־כן על־פי פסק הרמ״א ז״ל. ושוב היה פה בקהילתנו הגאון בעל־המחבר ספר „שאגת אריה״ ז״ל והיה כמצחק בעיניו על ששאלוהו עוד פעם בענין שאלה זו ותשובתו הרמתה היתה, הלא כבר הוריתי פה בזה להיתר. ובלשון הזה השיב בצחות לשונו: כשר! כשר! ועל־פי תשובתו הנ״ל נהגו וקבעו פה קהלתנו הלכה כמותו זה ערך שבעים שנה, היינו אף קודם נשיאת כבוד הרב המנוח, הגאון מוהר״ר (מורנו הרב רבי) חיים ז״ל, ואף גם בכל ימי חיותו של אדמו״ר נהגו פה על־פי הוראת הזקן בעל „שאגת אריה״, כי בעצמו שמע מפיו הקדוש על־זה להתיר.

אך בזאת לא נשאו לבו של אדמו״ר ז״ל להתיר במקומות אחרים ובסוף ימיו של אדמו״ר היה מרגלא בפומיה (רגיל היה לומר) לפני שוחטי קהלתנו, שיצוה את בניו אחריו שלא לנהוג עוד בהיתר הלז, וגם הגה יצא מפיו הקדוש אל בנו הרב המפורסם כש״ת (כבוד שם תפארתו), מוהר״ר (מורנו הרב רבי) יצחק נ״י (נרו יאיר), אב בית־דין דקהילתנו, שבדעתו לצוות אותו על הדבר. והנה, כאשר לקח אותו אלוקים בפתע פתאום, לא נמצאה אחריו שום צוואה על זה.

נשארנו כתורן בראש ההר עתה, כאשר קם תחתיו למלאות מקומו בנו הרב כמוהרי״ץ (כבוד מורנו הרב יצחק) נ״י אב״ד דקהילתנו ואינו רוצה לומר בזה לא היתר ולא איסור. חזינן (ראינו) לדעתו של הרב דקהלתנו שזהו מחמת שאינו רוצה בשום ענין לעשות דבר־מה, שהוא נגד רצון אביו המנוח זצ״ל, כאשר היה באמנה אתו (כשחינך אותו) לנהוג בכבודו כל ימי חיותו, ואנן מה נעני אבתריה? (ואנו, מה נענה על זה?).

עתה כל העיר נבוכה ותהי צעקה גדולה, מחמת שהוא מילתא דשכיח (כלומר, הסירכא הזאת היא דבר רגיל ומצוי) והפסד מרובה מזה. לזאת בכת״ר (בכבוד תורתכם) הנשאה תלינו בטחוננו. המה יורונו את הדרך, אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה בזה, לקבוע הלכה ברורה, ולא

נהיה כמתעתע בדבר הזה ויסירו מעל כבוד אב״ד דקהילתנו ומעלינו את תלונות אנשי קהלתנו, אשר קשה עליהם הדבר הזה לשנות בדבר הלכה, שנקבעה פה בקהלתנו מדורי־דורות להיתר, מגאוני־ארץ אשר מימיהם אנו שותים. ונזכה להתאבק בעפר רגליהם ולתשובתם הרמתה אנו מצפים לקבל על־ידי שלוחנו מוכ״ז (מוסר כתב זה), ציר מיוחד הנשלח לכת״ר (לכבוד תורתכם) בזה.

המיחלים לתשובתכם, אנחנו יושבי על מדין דפה״ק (דפה קהלתנו) הבעה״ח (הבאים על החתום) בצירוף חובשי דבית־המדרש דקהילתנו, יום כ״ג כסלו תקפ״ב (1822) פה ק״ק וואלאזין יע״א (ישמרה צורה וגואלה.)

נאום אהרן בא״א (בן אדוני אבי) מורנו יצחק זללה״ה
אשר בלא״א (בן לאדוני אבי) מורנו קלונימוס קלמן זללה״ה
יחיאל מיכל בלא״א מורנו דב־בער ז״ל
אברהם שמחה בהרב מורנו נחמן זללה״ה
מנחם נחום בן המנוח מורנו אברהם אבלי ז״ק (זרע קודש)
משה בן מורנו ניסן
מאיר בן מורנו חיים כ״ץ זללה״ה
נפתלי בא״א הישיש מורנו אריה ליב נ״י (נרו יאיר)
צבי הירש בן מורנו מרדכי ז״ל [33]

לא ידועה לנו תשובת רבני ווילנא בענין זה; אך מכיוון שהיתר זה היה נהוג בוולוז׳ין כל הימים — יש לשער שיצאה ההוראה מווילנא להיתר. קרוב לומר, שסמכו בזה על מה שלא ציווה הגר״ח מפורש על זה.

אחרי מות אשתו הראשונה בוולוז׳ין, יצא ר׳ אהרן לווילנא ונתמנה שם לדיין. בין הסכמות גדולי הדור נדפסה הסכמתו על ש״ס ווילנא והורודנא משנת תקצ״ה וגם על ש״ס סלאוויטא. וכן נדפסה הסכמתו על הספר „פועל צדק״ (ווילנא תקצ״ז) ועל ספרים אחרים.

הוא חי בווילנא כעשר שנים ומת שם בט״ז אדר שנת תקצ״ח (1838). הוא הניח אחריו בן יחיד, סופר סת״ם, שנקרא ר׳ הירש וולוז׳ינר.[34]

---

[33] המכתב הודפס ב„עיר ווילנא״ מאת הלל נח מגיד־שטיינשניידר. ווילנא תר״ס, עמודים 108—109 (בהערות).

[34] בתקופת רבי איצלה חי בוולוז׳ין הדיין ר׳ השיל עפרון, עליו כותב הרב ברוך הלוי אפשטיין: „ואזכור, כי בלמדי בימי חרפי בישיבת וואלאזין, שמעתי שם כעין רעיון זה משמו של אחד הדיינים שם מהדור הקודם, הרב ר׳ העשל עפרון, שהיה נקרא רבי העשל איוויניצר, ועזב כולה את משמרת ההוראה, בנותנו טעם לזה, כי ירא הוא פן בהוראותיו יתיר את האיסור,

ר׳ דב אריה פרסקי

עם הלמדנים הוולוז׳ינאיים הגדולים נמנה ר׳ דב אריה בן זליג פינחס פרסקי, משושלת רבי חיים מוולוז׳ין. את עולמו קנה בפירוש, שחיבר על „כתר תורה" לרבי דוד ויטל, והראה בו את גדולתו בתורה. ר׳ דוד ויטל חי בטולידו שבספרד במאה החמש־עשרה, וחיבורו „כתר תורה" הוא הרצאה חרוזה של תרי״ג המצוות שבתורה עם שבע המצוות שמדרבנן, שאינן נזכרות בתורה (כגון הדלקת נר שבת ונר חנוכה, קריאת המגילה, טבילה, עירובין) שביחד הן 620, כמניין „כתר". פירושו של ר׳ דב אריה פרסקי, שיצא בווילנא בשנת תרל״א (1871) ובשנת תר״מ (1880), מסביר את פרטיה העיקריים וטעמיה של כל מצוה ומצוה.

הנצי״ב בהקדמתו לפירוש מרבה בתהילותיו למחבר ולפועלו:

„הן הרב המופלג, מורנו דב אריה שיחיה מהפ״ק (מפה קהילה) וואלאז׳ין, נצר ממשפחת חו״ז (חותני זקני) הגאון, אביר הרועים, מורנו חיים זצוק״ל (זכר צדיק וקדוש לברכה) בעל ספה״ק (ספר הקדוש) נפה״ח („נפש החיים"), הוא מצא מקום להתגדר ולהרחיב מחשבת הגאון ר׳ דוד ויטל זצ״ל להוציא כתרי אותיות של עשרת הדברות ולהכניס תחתם כל תרי״ג מצוות ברמז המליצה מבוארות...

ובא זה המחבר לפאר העניין במה שמשים אותיות עשרת הדברות לכותרות, ויש בזה כדי להלהיב את נפש האדם לעשות מהם מחזורות (חזרות) מדי שבוע בשבוע, למען יעמדו המליצות כמזהירות. והנה יתרה עשה וליקט מחיבור הגאון רב דוד ויטל ז״ל כל המקורות, אשר מהם ישאבון הנערים, שכוחם יפה לבוא בגבורות, וראוי להוקיר פעולה זו בכנים מסבירות".

ר׳ יואל דב־בר הכהן

נולד בוולוז׳ין בשנת תקפ״ה (1825). הוא היה בנו של ר׳ מאיר הכהן, שד״ר ישיבת „עץ־חיים" בוולוז׳ין, משושלת הגאון בעל השל״ה. היה חברו ועמיתו של רבי יוסי בר סולובייצ׳יק, כשכיהן כמישנה לראש ישיבת וולוז׳ין. היה אוצר בלום של

ועוד יותר מזה הוא דואג — פן יאסור את המותר; ונתן טעם ליתרון דאגתו בפרט האחרון, מפני כי בהכשר דבר האסור יחטא רק לשמים על הוראה שלא כהלכה; אבל אם יאסור את המותר יהיה חטאו כפול: חטא לשמים, על הוראה שלא כהלכה, וחטא לבריות שגרם היזק לבעליו והפסיד ממונו" („מקור ברוך", חלק ראשון, פרק ב׳, „דובר שלום", סעיף א׳, עמודים 735—736).

חכמה וידיעה עמוקה בספרות התורנית. ידע גם שפות רבות וכונה „טלמאך", משום שבימי נעוריו תרגם לעברית את „טלמאך" לפנלון.[35]

בקיאותו בש"ס, באגדה ובמדרשים היתה גדולה מאוד והוא ידע לבאר מאמרי חז"ל בשפה פשוטה. בכך עשה אוזניים לתורה. ניחן גם בכישרון הדיבור, ורבים מיהודי וולוז'ין באו לשמוע אותו ולהתענג על צחותו ונועם דיבורו.

עודנו צעיר לימים הוציא לאור בווילנא בשנת תר"ו (1846) ביאור על הגדה של פסח בשם „נוה תהילה". מלבד זה חיבר ביאור על ילקוט שמעוני לספר „בראשית", וספר „בתי כהונה", שהוא פירוש על מדרש רבה „בראשית" ו„שמות". חכמי ווילנא שיבחו מאוד ספר זה, וגדולים בדור כינו את מחברו „הרב הגדול, מעוז ומגדל".

בעיזבונו נשארו כתבי־יד רבים על עניינים רמים ונשגבים, שלא זכה לפרסמם. כל ימיו חי חיי עוני וסבל, אך לא התאונן על קשי יומו, כי מצא נוחם בחיי־היצירה הפוריים שלו. לא האריך ימים. נפטר בשנת תרמ"א (1881) בגיל 56 („כלו ימיו" — „כלו" בגימטריא 56).

העילוי זלמן מינקובסקי

המאה הי"ט, שהיתה הפורייה ביותר בתולדות וולוז'ין בשטח היצירה ולימוד התורה, הוציאה נער עילוי, שנוסף על ידיעתו הגדולה בתורה קנה לו בקיאות בלימודים חיצוניים, בלשונות ובמדע. נער זה, זלמן מינקובסקי, הפליא את הנצי"ב, שאמר עליו, כי מעטים היו כמוהו בדורו. אין לנו על נער־פלא זה אלא כתבה, שפורסמה ב„המליץ", כ"ב אייר תר"ל, וזו לשונה:

„זעקת שבר ובכי עוררו בעירנו (מינסק) לשמועה, כי באה מוולוז'ין אל מות הרב המאוה"ג (המאור הגדול), רך בשנים ואב בחכמה. חוטר מגזע משפחה רמה בוולוז'ין היה רבי זלמן, בן הרב הנכבד ר' משה שלום לבית מינקובסקי.

הפרח הזה נקטף בעודו באיבו, בשלוש ועשרים שנה לימי חייו. המנוח הזה הקריב את כל ימי חייו כליל על מזבח התורה והחכמה, וככל אשר התמכר בכל כוחו ללימוד התורה, לא עזב גם את המדעים והגה בהם בחשק רב. את שפתנו הקדושה אהב אהבה עזה ונמרצת וגם שאר לשונות ידע

---

[35] „טלמאך" לפנלון הופיע בשנת 1699. תכנו מבוסס על אגדות יוון. כמו באודיסיאה של הומרוס יוצא טלמאך (בנם של אוליסס ופנלופה) לדרך לחפש את אביו. תלאותיו הרבות של טלמאך משפרות את אפיו והופכות אותו לאיש נבון ונעים הליכות. התרגום העברי יצא בשנים 1851—1853 (חלק א'—ב') בדפוס זאמטער בקניגסברג, ובפעם השנייה בווילנא, דפוס ראם, בשנת תרי"ג. לתרגום העברי חוברה הקדמה קצרה מאת אברהם בן חיים הכהן, המסבירה את התועלת הרבה שבספר.

היטב; כן בדקדוק ותורת ההגיון קנה לו שם גדול. שפת רוסיה בחר לנחלה לו ויהי למליץ בה. בחכמת החשבון וגיאומטריה העמיק והרחיב ידיעותיו ללא עזרת מורה. הרב הגאון הצבי יהודא ר״מ דוואלאז׳ין עורר במחנה קינים והגה והי על המנוח הזה ואמר עליו, כי הוא היה אחד מהשרידים, אשר מעט מעט ימצאו בימינו אלה״.

המשגיח ר׳ שלמה דוד דינקין

ר׳ שלמה דוד דינקין היה מגדולי הלומדים שבוולוז׳ין. בקיאותו בש״ס ופוסקים ובתשובות ראשונים ואחרונים היתה עד להפליא. שנתיים ישב על כיסא הרבנות בעיר פרופויסק (פלך מוהילוב). כששמע הנצי״ב את שמע האיש המצוין הזה, הביאו לוולוז׳ין ובחר בו כמשגיח הישיבה. שתים עשרה שנה עבד במישרתו זו באמונה. בשנים הללו, בעת שהנצי״ב נמצא מחוץ לוולוז׳ין, היה הוא אומר את השיעור לפני בני הישיבה.

משנסגרה הישיבה והנצי״ב עזב את וולוז׳ין, בחרה קהילת וולוז׳ין בר׳ שלמה דוד לראש הרבנים בעיר. שש שנים ומחצה שימש בכהונתו זו, וכל השנים הרביץ תורה ברבים, בשיעוריו בגמרא, שאמר מדי יום ביומו לפני לומדי העיר. הוא היה מתמיד גדול, ועד יומו האחרון לא פסק פיו מגירסה. מלבד גודלו בתורה היה בעל מידות תרומיות. היה נוח לבריות וקיבל כל אדם בסבר פנים יפות. קשי־יום ומוכי־גורל היו שופכים לפניו דמעותיהם, ובטוב לבו ומאור פניו ידע להרנין לבבות עצובים ונדכאים. באהבתו הגדולה לכל אדם התחבב מאוד על יהודי וולוז׳ין, וכולם אהבוהו מאוד.

הרב דינקין נפטר בא׳ דראש חודש תמוז שנת תרנ״ח. בן 64 היה במותו. כל בני וולוז׳ין בכו והתאבלו על מות רבם האהוב והנערץ.

ר׳ אליהו בר׳ שלמה זלמן נייוידל — בן שילש לר׳ זלמלה

נין של ר׳ זלמלה. דמותו מעוררת עניין מיוחד. בו חברו תורה והשכלה יחד. ר׳ זלמלה השאיר אחריו יתומה בת שבע, שנתגדלה בבית דודה, ר׳ חיים מוולוז׳ין. כשהגיעה לפרקה, השיא אותה ר׳ חיים לרב משה יהושע רבינוביץ׳, שהגיד שיעורים בוולוז׳ין ב„שולחן ערוך״ ו„יורה דעה״.

הרב אליהו נייוידל היה נכדו של הרב משה יהושע ונולד לאביו ר׳ שלמה זלמן בשנת תקפ״א (1821) בעיר ניישטאט (פלך קובנה).

בעודנו נער הביאו אביו לוולוז׳ין לשמוע תורה מפי רבי אליעזר יצחק פריד, חתנו של רבי איצלה. התלמיד הצטיין בשכלו הישר ובשקידתו העצומה. רבותיו ניבאו לו עתיד מזהיר בעולם התורה. אולם, עוד בשבתו בישיבת „עץ־חיים״ בוולוז׳ין, נתפס

להשכלה. שאיפתו להשכלה הביאתו לעיר ראסיין, שם התרועע עם משכילים צעירים, שהיו אחר־כך לאנשי שם, ואחד מהם היה שניאור זקש. על־ידם השתלם בעברית, בגרמנית ובצרפתית. מצוקתו הביאתו לווארשה ושם התפרנס מהוראה פרטית. בראותו שהחינוך העברי סובל מפאת מחסור בספרי־שימוש, חיבר את הספר „מורה שפת עברית" על־פי שיטת אולנדורף. הספר יצא בשנת 1873. אחר־כך הוציא את הספר „אב לבנים", להדריך את התלמידים למידות טובות ודרך־ארץ.

הרב נייוידל היה משרידי „בית־הרב" בוולוז׳ין, שהתמזגו בהם תורה והשכלה, ולא צררו זו לזו. ילדיו הלכו בעקבות אביהם והגיעו להישגים גדולים במדע ובחינוך. אחת מבנותיו נתפרסמה כרופאה בעלת־שם, והשנייה סיימה בפטרבורג את הפקולטה לחינוך.

בחודש אלול תרמ"ו, בלכתו ברחוב, הפילו סוס ושבר את רגלו. אחרי יסורים קשים נפטר ביום ה׳, ט"ז אלול תרמ"ו, בשנת הששים וחמש לחייו. מנוחתו כבוד בבית-העלמין של וארשה.[36]

תרומתו של ר׳ חיים מוולוז׳ין לייסוד ישוב הפרושים בארץ־ישראל

כשם שנטע ר׳ חיים מוולוז׳ין בלב יהודי העיר את אהבת התורה, כן קרב אותם לחיבת ארץ־ישראל. הקשר עם הארץ הוא עיקר גדול במישנתו.[37] רבי חיים האמין, שיזכה לביאת המשיח עוד בחייו. הדרשן הציוני הראשון בתקופת „שיבת ציון", רבי נתן פרידלנד, סיפר באחת מדרשותיו על מלמד אחד שבבחרותו למד בישיבת וולוז׳ין, והעיד ששמע מפי רבי חיים שהוא מצפה בכל יום, שהרבנית תדפוק על דלת חדרו ותפסיק את לימודו בהודעה שהמשיח בא.[38]

קשרה של וולוז׳ין עם ארץ־ישראל היה דו־סיטרי, ושלוחי הארץ ביקרו בה לשם קבלת עזרה ותמיכה ביהודי ירושלים, שמצבם היה קשה מאוד ולא יכלו להתקיים בלי תמיכה שנתית ותרומות מיהודי חוץ־לארץ. בשנים 1781—1788 (תקמ"ב—תקמ"ד) ביקר בוולוז׳ין זוג שליחים מירושלים — אברהם הכהן מלאסק ורבי הלל מזרחי — האחד אשכנזי שעלה מפולין לירושלים, והשני ספרדי. הם סידרו בוולוז׳ין את סדר הגבייה של תרומות קבועות ומינו על כך גבאים מיוחדים. התרומה לא היתה חד־

---

[36] מקורות לביוגרפיה של הרב נייווידל: א) „האסיף", שנת תרמ"ז, עמוד 124. ב) עיר וילנא, עמוד 175. ג) א. צ"מ: „ציון לנפש זכה" (לזכר רבי אליהו ברב שלמה זלמן נייוידל) „הצפירה", כ"ב אלול תרמ"ו (10.9.1886), גליון 131. ד) כנסת ישראל, שנת תרמ"ו, עמ׳ 1128.

[37] את יחסו העמוק לארץ־ישראל ביטא ר׳ חיים בדרשתו, שדרש בוולוז׳ין ביום א׳ דסליחות שנת תקע"ב. הדרשה הודפסה בספר „נעימה קדושה" מאת הרב יוסף יאסקי, ווילנא, תרל"ב.

[38] ר׳ יצחק ריבקינד: „הישיבה בוולוז׳ין והתחיה הלאומית". „התורן", שנה תשיעית, חוברת י׳, כסלו תרפ"ג, עמודים 51—61.

פעמית, ועל אף עניה ודלותה — עמדה קהילת וולוז'ין בהתחייבויותיה ומילאה חלקה בכבוד בתמיכה ביהודי ירושלים.[39]

רבי חיים מוולוז'ין מילא תפקיד ראשי בייסוד ישוב הפרושים בארץ־ישראל. שלושים ואחת שנה לאחר עליית שיירה גדולה של חסידי הבעש"ט בשנת תקל"ז (1777) יצאו מתנגדיהם, תלמידי הגר"א, בעקבותיהם ועלו לארץ־ישראל, כדי לייסד בה מרכז ליהדות ברוח תורת רבם. הם קראו לעצמם פרושים (בניגוד לחסידים). השיירה הראשונה של תלמידי הגר"א, ובראשה ר' מנחם מנדיל משקלוב, בן הרב ברוך משקלוב, עלתה בשנת תקס"ח (1808) והתישבו תחילה בטבריה. בשנת תקע"ו (1815) עבר ר' מנחם מנדיל לירושלים, כדי להרחיב בה את היישוב האשכנזי הפרושי, שהוא עמד בראשו.

רבי מנחם מנדיל החליט לייסד בליטא מרכז מיוחד לתמיכה בפרושים, ולמטרה זו שלח שליחים. הוא שלח לליטא שני שליחים, ר' דוד טביל ורב אברהם הלוי. רבי מנחם מנדיל ידע, שלשם הצלחת הפעולה יש להעמיד בראשה גאון בעל מוניטין כרבי חיים מוולוז'ין. השליחים באו לוולוז'ין יחד עם ר' ישראל משקלוב, כפי שרבי ישראל מספר בזכרונותיו:

„הרחמן הביאני אל בית הגאון, אור החיים, הרב דוולוז'ין, וקרא את כל דברי ראשי כוללנו ויחזקני ויעטרני בכתב קדשו. והבאתי את הגאון דוולוז'ין לווילנא ועשינו סדר נכון בארץ־הקודש. לא יכילו כמה יריעות מה שהיה לנו ביגיעת הגאון דוולוז'ין ובחכמתו המרובה וצדקתו הנפלאה, עד שהעלינו לכונן ישוב חדש בפני עצמו".[40]

רבי חיים מוולוז'ין שם את הדגש על ייסוד יישובים חקלאיים בארץ, דבר המסתבר מאיגרתו של ר' חיים בר' טוביה כ"ץ, שכתוב בה בין היתר: „כבר קנינו קרקעות כדעת ידיד נפשנו, הגאון האמתי, החסיד המפורסם, מו"ה חיים נ"י מוואלאז'ין. ועוד נראה לקנות קרקעות, שיזדמנו לפי העת ולפי המקום ולפי הזמן".[41]

---

[39] ר' אברהם יערי: „שלוחי ארץ־ישראל", עמוד 553, ירושלים תשי"א.

[40] ר' אריה לייב פרומקין: „תולדות חכמי ירושלים", ירושלים תרפ"ט, חלק שלישי, עמודים 138—139.

[41] ר' אברהם יערי: „אגרות ארץ־ישראל", תל־אביב תש"ג, איגרות ר' חיים בר' טוביה כ"ץ מוילנא, עמוד 341.

חיבת־ציון וראשית התנועה הציונית בוולוז׳ין

וולוז׳ין נמנית עם הערים הראשונות, שנוסדה בהן אגודת חובבי־ציון.[42] פייבל (פאבי) בונימוביץ׳ היה המורשה בוולוז׳ין מטעם הועד האודיסאי של „החברה לתמיכת בני־ישראל עובדי־אדמה ובעלי־מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה".

פעולות חובבי ציון בוולוז׳ין, כמו בערים ועיירות אחרות, היו בעיקר איסוף תרומות למען הפועלים בארץ־ישראל ולמען בית־הספר העברי ביפו. ב„המליץ" מיום א׳ שבט תרנ״ג נתפרסמה ידיעה, וזה לשונה: „בכלולות ה׳ גרשון ב״ר אהרן פולאק עם אסתר, בת רב יצחק יעקב בונימוביץ׳, שנערכה בוולוז׳ין ביום ג׳, ט״ו טבת תרנ״ג, העלו המחותנים את זכר אחינו הפועלים על הררי ציון על ראש שמחתם והתנדבו סך שמונה־עשר רו״כ (רובל כסף) לטובת שכירי יום בארץ־הקודש".

הנצי״ב היה אביהם של חובבי ציון בוולוז׳ין, כפי שכותב נ״צ לעורך „המגיד":

> „בשורה בפי היום לבשר לקוראי „המגיד", כי נתיסדה פה וואלאזין אגודה אחת לטובת יא״י (ישוב ארץ־ישראל) ובראשה הגאון הגדול, ראש ישיבת „עץ־חיים", כמוהר״ר (כבוד מורנו הרב רבי) נפתלי צבי יהודא ברלין יצ״ו (ישמרהו צורו וגואלו)... ערך פי כמה יהא לרעיון הנשגב הזה מאגודת חובבי־ציון בוואלאזין, אם גבר מורם מעם, נודע לשם ותהילה עומד בראשה ומיסדה".[43]

בכסלו תרמ״ו פרסם הנצי״ב ב„המגיד" מכתב ליהודי וולוז׳ין, כדי לעוררם לתמוך ביישוב הארץ.[44] במכתב זה נאמר בין היתר ש„על המקובצים לעלות ולהושיב את ארץ־ישראל ולבנותה ולנטוע בה כל עץ מאכל". על המכתב אמר הסופר משה לייב ליליינבלום במכתבו לשפ״ר: „כמדומה לי, שמכתב הגאון מוולוז׳ין יקר מעשרות מאמרים של איזה סופרים".[45]

הנצי״ב האמין, שהארץ תיבנה בפרוטותיהם הדלות של המוני בני ישראל — שהרי תנועת „חובבי ציון" היא תנועה עממית. יחד עם הרבנים ר׳ יצחק אלחנן ור׳ שמואל מוהליבר חתם על כרוז להעמיד קערות בבתי הכנסת בערב יום כפור למען המתיישבים בארץ. הכרוז נתפרסם בכל בתי התפילה שברוסיה. המנהג להעמיד קערות בערב יום כפור למען העובדים בארץ־ישראל הונהג בערב יום כפור שנת תרמ״ה, והתפשט בכל

---

[42] ראשוני האגודה בוולוז׳ין היו: אברהם בונימוביץ׳, יצחק יעקב בונימוביץ׳, ישעיהו שמואל בונימוביץ׳, משה בונימוביץ׳, ש״מ בונימוביץ׳, הרב נפתלי הרץ עסקינד, אליעזר לייב פרסקי, חיה פרסקי, רבקה פרסקי, יוסף קראמניק ומשה יהושע רבינוביץ׳.

[43] הוספה ל„המגיד", מספר 47, א׳ דחנוכה תרמ״ו (3.12.1885).

[44] הוספה ל„המגיד", מספר 47, א׳ דחנוכה תרמ״ו (3.12.1885).

[45] דרויאנוב: „כתבים לתולדות חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל", חלק ראשון, עמוד 684 (376), אודיסה תרע״ט.

קהילות ישראל ברוסיה, וכבר בשנת תרמ״ה נתרם סכום הגון לתכלית זו.[46]

על מסירותו הגדולה של הנצי״ב לרעיון תקומת ישראל, מספר מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי:

„באחת מדרשותיו שנשא הנצי״ב, כמנהגו מדי שנה בשנה, לפני תלמידיו, נגע גם ברעיון ישוב ארץ־ישראל ועורר את לב שומעי לקחו לתמוך בידי העובדים אדמת הקודש. מרוב התלהבותו בדברו בענין זה, זלגו עיניו דמעות מאין הפוגות. דבריו עשו פעולה עזה על לב בני הישיבה ורבים שעד כה פסחו על שתי הסעיפים, נהיו עתה לחובבי ישוב ארץ־ישראל גמורים.[47]

ועד היכן הגיעה אהבת הנצי״ב לארץ־ישראל, מוכיח סיפור מפי עד שמיעה: בין משולחי הישיבה היה משולח אחד בשם רבי ישראל דוד, בן ארץ־ישראל. בשובו פעם מדרכו, שאלו הנצי״ב על חדשות הארץ, חקר ודרש על חיי היהודים שם, והימים ימי התיישבות והתנחלות, ימי תקופת „ראשון לציון״. והמשולח, בהשיבו על שאלות הנצי״ב, התחיל להתאונן על המתיישבים והעולים החדשים והוציא את דיבת הארץ רעה. תוך כדי דיבור הפסיקו הנצי״ב ובקול ספוג כעס פקד עליו: „מרגל, צא מהבית״!

נבהל המשולח מאוד ובהכנעה רבה שאל: רבי, מה פשעי ומה חטאי, הלא נעניתי לבקשתך וכל מה שסיפרתי דברי־אמת הם.

— „המרגלים, השיב הנצי״ב, גם הם סיפרו את האמת. אולם, אין לדבר רעות על ארץ־ישראל״.[48]

בערוב ימיו החליט הנצי״ב למסור את הנהלת הישיבה בידי בנו רבי חיים ולעלות לארץ־ישראל. עדות לכך במכתבו של יחיאל מיכל פינס, מיום כ״א בכסלו תרנ״ב:

„עוד בת־ציון מתיפחת, וי לה דחסרית גברא רבא כבוד הרה״ג (הרב הגאון), מו״ה (מורנו הרב) מרדכי גימפל יפה זצ״ל, והנה בת־קול מנהמת כיונה דברי ניחומים לאמר, מנעי קולך מבכי, הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע, הוא כבוד מורנו שיחיה, אשר גמר בדעתו לעלות ולשכון בחצריך. נשען אל שמועה זו, הנני בא בהצעת דברים לפני כתר״ה (כבוד תורתו הקדושה), כי אם בחר בציון — יאוה למשכן לו באחת המושבות.

הרעיון הזה עלה על לבי אחרי רואי עין בעין את הפעולה הנכבדה, אשר האציל כבוד הרב המנוח הרמ״ג (הרב מרדכי גימפל) ז״ל בישיבתו ביאהוד. מלבד מה שהישיבה הזאת גרמה לשביעית שלא תתחלל בפרט, הנה עוד גרמה רבות לחיזוק התורה והדת בכל המושבות.

---

[46] הכרוז פורסם ב„שיבת ציון״ לאברהם יעקב סלוצקי, חלק שני, עמודים 29—30.

[47] בר־בי־רב דחד יומא, „המליץ״, תר״ן, גליון 120.

[48] את הסיפור הזה מביא הרב מאיר ברלין בספרו „מוולוז׳ין עד ירושלים״, עמוד ק״ה.

והנה מיד אחר סילוקו של צדיק, נועצנו לחלות את פני כתר"ה לבוא הנה, אלא שהיינו פוסחים על הסעיפים, שמא אין רצונו של כתר"ה לעזוב את ישיבתו הקדושה, ועתה כי הגיעה הבשורה לאזני, כי מנויה וגמורה מאת כתר"ה לעלות אל הר ה', הנני ממהר להגיד לו את אשר עם לבבי, וזאת חובתו יעשה אותה לבחור לו מקום לישיבתו באחת המושבות דוקא ואולי ימצא רצון גם הוא ביאַהוד, מקום שוקט ובוטח, מקום תורה ותפילה, כי ישיבה קטנה של אברכים מופלגים בתורה התכוננה פה מיד חברת „דגל תורה", מקום אויר זך ומים מתוקים. ובזה יגרום גם־כן להקמת הריסות המקום הזה, אשר עזבוהו יושביו מפני חסרון אדמה, והיתה יאַהוד למרכז הרוחני למושבות החמריות. איך שהוא, אם יבחר ביאַהוד, או במושבה אחרת — על כל פנים בכוונה זו יצא מחוץ־לארץ, על מנת לקבוע ישיבתו באחת המושבות".[49]

לא ידוע, מדוע לא הגשים הנצי"ב את מחשבתו. אולי גרם לכך משא גדול של חובות שהעיק עליו, וראשית כל אזר שארית כוחותיו להשתחרר מנושיו ולסלק את חובותיו.

אחרי פטירת הנצי"ב התעוררה תנועה להגברת התרומות למען „קרן התורה" ולמען הפועלים בארץ. כמה ימים אחרי מות הנצי"ב פורסם ב„המליץ" קול־קורא בחתימת מיכאל אוריאשזאהן ושלמה זלמן יפה בהורודנה, בו קראו לתת „כבוד ויקר לשמו הנשגב והנערץ" של הנצי"ב.[50]

בשנת תרס"ב נוסדה בוולוז'ין אגודה ציונית. האגודה נוסדה ע"י המטיף, הרב בצלאל צדיקוב.[51] רבים מיהודי וולוז'ין עלו לארץ בהשפעת קריאתו של רבי חיים מוולוז'ין ליהודי עירו לקיים בגופם מצוות בנין הארץ. בבית הקברות שבהר הזיתים הוקמו מצבות רבות של יהודי וולוז'ין משנת תרכ"ב (1862) ומשנת תרכ"ד (1864). אין אנו יודעים את זמן עלייתם לארץ, אך יש להניח, שחיו שנים רבות בארץ.[52]

---

[49] ר' יצחק ריבקינד: „הנצי"ב ויחוסו לחיבת ציון", לודז תרע"ט.

[50] ר' „המליץ", ה' אלול תרנ"ג (5.8.1893), גליון 176. כמו־כן ר' „המליץ", ט"ז בחשון תרנ"ד (14.10.1893), גליון 221, שם נתפרסמה רשימת תלמידי הנצי"ב בארץ־ישראל, שהחליטו לעשות יד לנצי"ב.

[51] ר' „המליץ", ה' כסלו תרס"ג — 22.11.1902

[52] בספר „חלקת מחוקק", הכולל כל ציוני הקברים אשר בהר־הזיתים, מביא הרושם אשר לייב בריסק כמה מן המצבות האלה: ר' מרדכי צבי בן רב אליעזר (נפטר בשנת תרכ"א), אסתר בת רב שמואל (נפטרה בשנת תרכ"ב), רחל בת הרב פנחס, אשת ר' גדליה (נפטרה בשנת תרמ"ח), אליעזר ב"ר שמואל (נפטר בשנת תרל"ט), גדליה בן רב אברהם (נפטר בשנת תר"מ), רב משה בן רב ניסן (נפטר בשנת תרמ"א), אברהם חיים בן רב משה (נפטר בשנת תרמ"ד), עזריאל זליג בן רב וולף (נפטר בשנת תרכ"ד).

המצב הכלכלי, התרבותי והחברתי של יהודי וולוז'ין

וולוז'ין היתה עיירה ענייה. באחד הפרקים הקודמים הזכרנו, שנאלצה לוותר על הגאון בעל „שאגת אריה", משום שלא היה ביכולתה להוסיף על משכורתו תוספת של מה־בכך. ברבע האחרון למאה הי"ט הוחמר מצבם הכלכלי של יהודי וולוז'ין עוד יותר. גבר העוני, המסחר שותק ורבים הגיעו עד לחרפת רעב.

אחת הפורענויות הגדולות שידעה וולוז'ין הן השריפות שעשו בה שמות. בשנת תקע"ה (1815) פרצה שריפה גדולה, עליה כותב רבי איצלה בהקדמתו ל„נפש החיים":

> „בעוונותינו הרבים המון גנזי שאלות ותשובות שגנזם (כלומר, שגנז אביו ר' חיים) נשרפו בעוונותינו הרבים באש ששולחה ממרום, יום ד', י"ד אייר בשנת תקע"ה, ונשרפה רחמנא לצלן כחצי העיר, וגם הוא היה מהם שהיו בתיו לאכול אש, ורק על בית־אולפנא דידיה (כלומר, בניין הישיבה) רחמי ה' מתלקחת בתוך האש שאכלה סביביו וקצותיו והוא נשאר כאוד מוצל מאש וגם הספרים נצולו".

בשנת תר"מ (1880) פרצה אש גדולה בוולוז'ין ואכלה את חלק העיר שליד הנהר. גם בית־המדרש שנבנה לא מכבר — אף הוא עלה באש. הספיקו להציל קצת ספרים וספרי־תורה, אולם הרבה ספרים יקרי־המציאות, בתוכם מכתבי ר' חיים מוולוז'ין, נשרפו. איום ונורא היה מצב הנשרפים, כמעט כולם נשארו בעירום וחוסר כל.[53]

ב־27 ביוני 1886 נפלה דליקה גדולה בוולוז'ין. נשרפו מאתיים בתים, שבכל אחד מהם גרו, לפחות, שתי משפחות. נשארו רק כמה בתים בשוק וב„אַראָפּצו". בשריפה הזאת נשרף בניין הישיבה, שבנה רבי חיים בשנת תקס"ז (1807), שני בתי־מדרש, חדר ה„גמילות חסדים" עם כל המטלטלין שבתוכו, שערכם עלה לאלפיים רובל: כלי־בית יקרים, בגדי שבת ומועד ותכשיטים שהעניים שאלום מן העשירים, כדי למשכנם. לפי תקנות „גמילות חסדים" שבוולוז'ין צריך היה שיעור העבוט להיות שווה פי שלושה מסך ההלוואה. העניים נהרסו כליל וכמעט על כל תושבי העיר באה חרפת רעב ומחסור. באין בתים התגוררו הנשרפים באורוות ובאסמי תבואה של האיכרים.

קהילת וולוז'ין נהרסה עד היסוד. לא היה ליהודים מקום להתפלל בשבתות ומועדים. מראה העיר השרופה וההרוסה הדאיב עין רואיה. ב„הצפירה" וב„המליץ" הרימו הסופרים קולם וקראו ליהודים לחוש לעזרת וולוז'ין שהועמדה על פי תהום. ואמנם, יהודי ווילנא, מינסק, ראַקוב, שטויבץ, איבניץ, אושמיאנה, ווישניאבה ולעבעדעוו, נחלצו לעזרה וכלכלו במשך שבועיים את יהודי וולוז'ין. אולם עזרה זו לא היה בה כדי לספק את הצרכים המרובים. מיום ליום רבו המקבלים ונתמעטו הנותנים. ימי האסיף קרבו ובאו, והיהודים פחדו שהגויים יגרשום מן האסמים, ויהיו מופקרים לקור.

---

[53] מרדכי בנימין בונימוביץ', „הצפירה" תר"מ, גליון 12.

בעת צרה ומצוקה זו קם הנצי״ב כמושיע לקהילתו. בקול קורא פנה אל יהודי העולם, שיתנו ידם לשיקום הישיבה והעיר. הנתבעים נענו מיד.[54] במשך זמן קצר נבנה על חורבות הישיבה בניין אבנים גדול ונאה. גם הגראף מיכאל טישקביץ׳ השתתף במפעל ותרם 800 עצים לבניין הישיבה ולבניין בית־המדרש. פריסעווסקי, הקומיסאר של הגראף טישקביץ׳, תרם שמונה רובלים, וניקרשביץ׳, נוצרי מזבז׳ז׳ה, תרם 10 רובלים. בימים ההם היה זה סכום ניכר למדי.

שיקום הישיבה השפיע על שיקומה הכלכלי של קהילת וולוז׳ין. העיר כולה התפרנסה מן הישיבה, כי שהעיד הסופר א״ל לווינסקי:[55]

> ״וולוז׳ין היא אכסניה של תורה, אבל אכסניה יקרה, אכסניה החיה על חשבון אורחיה. על ישראל תורתה — ועל תורתה פרנסתה. בחורי הישיבה בוולוז׳ין היו כמו גדוד אנשי־צבא בעיר המחוז אשר ממנו פרנסתה מצויה״.

מן הדין־וחשבון הכספי שפרסם הנצי״ב אנו למדים, מה היה חלקה של הישיבה בכלכלת העיר.[56] התפתח ענף מיוחד — האכסנאות. כמעט בכל בית בנו אגף מיוחד לשכן בו תלמידי הישיבה. לאכסניות של וולוז׳ין יצאו מוניטין ברחבי רוסיה וליטא, והסופר הנודע א׳ ליטוין הנציח אחד מבעלי האכסניות בסיפורו ״פשצ׳ולצ׳קה״. היתה זו ההכנסה היחידה שפרנסה את בני המשפחה. תלמידי הישיבה היו אהובים מאוד ונערצים על יהודי וולוז׳ין. מקצת מהערצה זו מתאר הסופר מנחם מנדיל הלוי איש הורביץ:

> ״בוולוז׳ין מכבדים את בחור־הישיבה כבן אלהים וכרב־גאון, או חכם גדול. הם אוהבים את הדיירים האלה, באשר הנם בני תורה וחכמה ובעלי כשרונות ובעלי מידות מצוינות. אך קם משנתו וכבר בעלת הבית דואגת לצרכיו. בבואו הביתה מבית־המדרש, ימצא את כל החדר הקטן נקי ומכובד, השולחן ערוך והארוחה גם היא הושמה על השולחן. ובכל הבית השלך הס! ״בן הישיבה אוכל״ תלחוש האם לבנים הקטנים לבל ישמיעו קולם עתה.[57]

רבי חיים מוולוז׳ין נוהג היה לומר, שאלמלי בעלי־הבתים בוולוז׳ין היו משכירים ״סטאַנציעס״ (אכסניות) לבחורי הישיבה ואלמלי הכינו את מזונותיהם של הבחורים ואלמלי העיירה כולה, שמקיפה את הישיבה ביראת כבוד ובדרך ארץ — אנה אנו באים? בחורי הישיבה שילמו דמי אכסניה ואוכל כשלושים קופיקות לשבוע. התשלום לא

---

[54] ר׳ הנצי״ב: מודעה רבה לאורייתא, ״הצפירה״, גליון 125, ט״ו באלול תרמ״ו (3.9.1886); ״המליץ״, גליון 55, ט״ז בתמוז תרמ״ו (6.7.1886); ״המליץ״, גליון 149, כ׳ חשון תרמ״ז (6.11.1886).

[55] א״ל לווינסקי, השרפות והנשרפים, ״המליץ״, כ׳ תמוז תרנ״ה.

[56] ר׳ ״המליץ״, א׳ סיון תרמ״ו.

[57] ״דרך עץ חיים״, עמ׳ 22, 54.

היה במזומנים, אלא ב„פתקים". יום ראשון בשבוע היה „יום החלוקה" בישיבה, ובו קיבלו בעלות האכסניות את התמורה בעד הפתקים. ליום זה היו עקרות הבית בוולוז'ין מצפות כל השבוע. היו מתקבצות בחדר „עזרת נשים" שבבניין הישיבה, שם ישב המשגיח וחילק לכל אחת ואחת את כספה, לפי הרשימה שערך במוצאי־שבת. רבות מהן, העניות הגדולות, היו מקבלות מקדמה על חשבון החלוקה הבאה באישורו המיוחד של הנצי"ב.

על־אף עונייה, כשפרצה שריפה בעיר לעבעדעוו, שלחה וולוז'ין לנשרפים שלוש עגלות טעונות לחם ומזון וגם בגדים.[58]

מצב כלכלי ירוד זה אילץ את ראשי הקהל לייסד מוסדות לעזרה סוציאלית. בתשרי שנת תרמ"ה נוסדה בוולוז'ין חברת „מקבצי נידחים", שמטרתה היתה לטפל ביתומים עזובים ובילדי עניים, שהוריהם לא יכלו לפרנסם ולכלכלם. ה„חברה" שלחה ילדים אלה לבית־ספר, שבו למדו מקצוע המפרנס את בעליו. בראש החברה עמדו מרדכי בונימוביץ' ואהרן מיליקובסקי.

בשנת תרנ"ה נוסדה בהשתדלות רב־העיר, ר' מאיר נח לוין, חברת „חונן דלים", לתת חינם אין־כסף לחם ושאר מצרכים לבעלי־בתים הגונים, שירדו מנכסיהם וסבלו רעב, משום שהתביישו לחזור על הפתחים ולבקש נדבה.

בשנת תרנ"ט נוסדה חברת „לינת הצדק", שהגישה עזרה רבה לחולים עניים. בראשה עמד הישיש מנחם מנדיל בונימוביץ', שהיה בקי ורגיל במעשי צדקה. מלבד האשפוז סיפקו לחולים העניים כסף, בשר־עוף, יין ומצרכים אחרים. בשעת הצורך נתנה החברה לחולה כסף, שיוכל לנסוע לעיר גדולה ולדרוש שם ברופאים. בשלושת החדשים הראשונים לקיומה עשתה החברה פעולות חשובות ומועילות מאוד לטובת החולים העניים בוולוז'ין.

גם בית הכנסת־אורחים נוסד בוולוז'ין. אולם מראה בית זה חשף את הדלות המנוולת של יהודי העיר בימים ההם. הבית היה קטן וצר והכתלים מכוסים אבק רב. שתי מיטות שבורות בלבד נמצאו בו, ולא פעם קרה, שארבעה או חמשה אורחים הזדמנו בבת־אחת בפונדק זה, ואז היו אנוסים שניים או שלושה מהם לישון על הארץ. הבית היה פתוח ופרוץ לכל רוח נושבת. רבים מן האורחים, שנזדמנו בוולוז'ין ונאלצו ללון באכסניה, היו אנשים חשובים ביותר, מהם רבנים שהלכו לבקש כהונת רבנות, ומהם מגידים מפורסמים ומחברים, שבאו לבקש הסכמות על חיבוריהם מראשי הישיבה.

מצב התברואה והעזרה הרפואית היה בכל רע. לא היה רופא בעיר. אמנם ב„אַראָפּצו" גר רופא מחוזי, ד"ר סאביצקי, אבל ידיו היו תמיד מלאות עבודה בבית־החולים למצורעים ולא נתפנה להגיש עזרה לחולי העיר האחרים. לכן היו יהודי וולוז'ין אנוסים להזמין

---

[58] ר' „המליץ", שנת תרמ"ח, גליון 194.

רופא מווישניאבה, שביקורו עלה בדמים מרובים — עשרה רובל שכר ביקור ושלושה רובל שכר העגלה. הרופא היה עייף מאוד מטלטולי הדרך, ובדיקתו היתה משום כך שטחית וחפוזה. אנוס היה לחזור מיד, משום שבעירו המתינו לו חולים רבים. ואפילו „מותרות" אלה לא יכלו להרשות לעצמם אלא העשירים בלבד, שהיה בידם לשלם שכר כזה לרופא; אך מה יעשו העניים, שאין בידם פרוטה לפרטה? צעקת עניים אומללים אלה באה לפני פרנס הקהילה, עיכבו את הקריאה בבית־המדרש, אך לא פעלו מאומה, כי לא היה במה לעזור להם.

קשה מזה היה עניין קניית התרופות. היה בית־מרקחת בעיר, שבעליו רוסי, והיה פושט את עורם של החולים. ידם של העניים לא השיגה לקנות תרופה, ורבים מתו בחוליים בלא עתם. ביום ו' לפרשת בהעלותך של שנת תרנ"ד ביקר בוולוז'ין המשגיח על בתי־המרקחת. באו לפניו נכבדי העיר ותבעו, שיעניק להם רשיון לפתוח בית־מרקחת לעניי וולוז'ין, שאין ידם משגת לקנות תרופות בבית־המרקחת מחמת מחירם המופרז. המשגיח נעתר להם ונתן את הרשיון המבוקש. במוצאי אותה שבת התאספו נכבדי העיר, ובראשם הרב מאיר נח לוין, לדון, מאין יוקח הכסף למטרה זו, ולאחר דיון ממושך החליטו לקחת ארבע מאות רובל מקופת „ביקור חולים" ולהטיל על כל בעל־בית לנדב איש איש כפי יכולתו. כל הנאספים הרימו תרומותיהם ברצון. בראש העוסקים בדבר עמדו מנדיל בונימוביץ' והלל חייקין.

על אותו מפקח ראוי לומר: „ארורים הם הרשעים, שאין טובתם שלמה". מקום הקצה לבית־המרקחת בבית־החולים למצורעים, תחת השגחת ד"ר סאביצקי, במרחק רב מן העיר, וקשה היה לבני העיר להגיע אליו, ובייחוד כשהחולה היה אנוש ונדרשה עזרה מיידית. בעל בית־המרקחת הרוסי לא טמן ידו בצלחת. היתה לו גישה אל „החלונות הגבוהים", ותכנית בית־המרקחת היהודי נגנזה.

בעוניים ובמצבם הקשה לא הזניחו יהודי וולוז'ין את חינוך ילדיהם. בשנת תרמ"ז (1887) נוסד בית־ספר, ולפי תכניתו היו עתידים ללמד בו רוסית ועברית. אולם בשנת תרנ"ד, אחרי שבע שנים לייסודו של בית־הספר, לא היה לתלמידים שגמרו את חוק לימודם כל מושג בעברית, משום שלא היה שם מורה לעברית, והתלמידים למדו לימודי חול בלבד. משראו ההורים, שאין מלמדים עברית בבית־הספר (אף כי השפה העברית נכללה בתכנית הלימודים), חדלו לשלוח את ילדיהם לבית־הספר ומסרום למלמדים. ראו המורים, שבית־הספר עלול להיסגר, ובאו באיום על המלמדים, שאם לא ימסרו שלושה נערים מכל חדר לבית־הספר, יסגרו את החדרים בפקודת השלטונות. פחד גדול נפל על המלמדים והתאספו לטכס עצה. הוחלט להפריש לבית־הספר נערים קשי־חינוך וטעוני טיפוח, שאינם עושים חיל בלימודיהם, ושממילא לא יצאו מהם רבנים וגדולי הדור. אולם המורים סירבו לקבלם ו„מלחמת תרבות" התלקחה בוולוז'ין בכל עוזה.

בשנת תרנ״ד (1894) כבר היה בוולוז׳ין „תלמוד תורה״ בעל רמה נאותה. לא היה מרוכז בבית אחד, שכן לא הספיקו הכספים כדי לבנות בית מיוחד ל„תלמוד תורה״. לכן שכרו חדרים גדולים ומרווחים. התלמידים חולקו לשלוש כיתות, ולכל כיתה שכרו בית מיוחד, שיוכלו התלמידים ללמוד ללא־הפרעה. המלמדים ידעו יפה את מלאכתם והיו בעלי כישרון לחינוך ילדים. עיקר הלימוד היה תנ״ך עם קיצור ביאור המלבי״ם. לימדו את התנ״ך כולו, מראשיתו ועד סופו. כשהיו התלמידים בקיאים בתנ״ך ובמפרשיו, ולא נזקקו עוד לעזרת המלמד — הוחל בלימוד הגמרא.

מדי שבת בשבתו היו באים הגבאים ל„תלמוד תורה״ בלווית שלושה אברכים מוסמכים, לבחון את התלמידים. גבאי ה„תלמוד תורה״ דאגו לתלמידיהם ולמחסורם, האכילו, הלבישו והנעילו אותם. מנהג ישן נושן היה בוולוז׳ין, שבשבת „שובה״ היו אומרים „מי שברך״ בעד כל „בעל־בית״, שהיה מנדב במעמד זה לטובת התלמוד־תורה. במשך השנה היו הגבאים גובים את התרומות להחזקת המוסד בכל ימות השנה.

מרכז חיי הרוח של יהודי העיר היה בית־המדרש. החיים היו ברוח המסורת והאמונה, אולם כבר נראו ניצני שאיפה לחולין. ואף על פי שהישיבה לא ראתה בעין יפה את ההשכלה החילונית, אין להתעלם מן העובדה, שהיו בישיבה תלמידים, שעסקו ב„חכמות של מינות״, בפילוסופיה יהודית וכללית, ועל אחד מהם אף נאמר, שנהירין היו לו שבילי הפילוסופיה היוונית כשבילי דוולוז׳ין. אולם היו אלו מקרים נדירים ולא חוללו תמורה ניכרת ברוחם של יהודי וולוז׳ין אלא אחר שנים. בתקופה, שאנו עוסקים בה עתה, בשנות השמונים למאה הי״ט, עדיין לא חשב איש בוולוז׳ין ברצינות על פריצת מסגרות ושינוי ערכים, ורוח אחת פעמה את העיר. הבנים דבקו באמונת אבותיהם, והאבות ראו בבניהם את ממשיכי מסורתם ותורת חייהם.

הדת היתה משוש חייהם של יהודי וולוז׳ין, כפי שכותב מנחם מנדיל הלוי איש הורביץ:

„מה היא המטרה אשר אליה נושא את נפשו היהודי הוולוז׳ינאי ביום השבת? — לא להיות איש אוצרות ובעל הון כביר ולא להתרומם ולהתנשא על כל לראש, לא להרבות בתענוגים, כאשר יקוו וייחלו וישאו את נפשם כל יתר בני העמים האחרים — לא, כל אלה לא ישוו לו, כאין וכאפס המה בעיניו. כי מה יתנו ומה יוסיפו לו? אדיר כל חפצו ומשאת נפשו היא „לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות״. זוהי הרוח אשר תמלאנו ביום הקדוש הזה.

רק מעט תנומה יתן לעיניו, כדי לקיים מצוות „שינה בשבת תענוג״. ואחרי־כן ילך לבית־האלהים להקשיב לקח מפי המטיפים. הרעיונות הנעלים המעולפים במליצות היקרות ימשכו את לבו ויצודדו את נפשו

ויקדשוהו וירוממוהו עד למעון גבהי־השחקים. הוא מתרגש ומתפעל ונפשו כמעט לא תדע מעזוז רגשותיו בו״.[59]

תענוגו הגדול של בן וולוז׳ין היה להאזין לדברי תורה בבית־הכנסת בשבת. רוחו של הנצי״ב ורוחו של ר׳ חיים סולובייצ׳יק היו שפוכות על העיר. גם נהר וולוז׳ינקה היה ספוג ב„העמק שאלה״ ו„משיב דבר״. לא איש העסקים ומרבה הנכסים שימשו מופת מחנך, אלא הנצי״ב. עצם היותו בעיר היה בו מן הקריאה להתעלות. יהודי וולוז׳ין השתוקקו ללמוד מאנשי מופת אלה תורה ומידות טובות.

בשנת תרנ״ו (1896) גרו בוולוז׳ין שלוש מאות משפחות של יהודים, שהן אלף ומאתיים נפש. בשנת תרנ״ז (1897) היו בוולוז׳ין, עם הכפרים הסמוכים לה, ארבעת אלפים וחמש מאות נפש, מהם כאלפיים וחמש מאות יהודים. אין אלה מספרים מדויקים, שכן נכללו בהם „נפשות מתות״, שהיו רשומות בספר הפקודים כאילו הן חיות, ולהיפך. רישום הלידות והמיתות היה ללא סדר, ורבים מן החיים ב„עולם האמת״ — התהלכו בריאים ושלמים בחוצות וולוז׳ין, ורבים מהמתים באמת עדיין נחשבו כחיים. והיו ילדים וילדות, שלפי ספרי הרישום עדיין לא באו לעולם. אף על פי כן אין המספר הנ״ל רחוק מהמציאות הרבה.

בשנת תרנ״ו היה בוולוז׳ין, בצד העניים והמרודים, גם מספר זעום של עשירים, שעסקו במסחר־תבואה, פשתן, קמח, מלח, סוכר ונפט. מעטים היו בעלי בתי־מרזח, שכן כדי לפתוח בית־מרזח היה דרוש חדר גדול וציוד יקר. לעומת זה רבו מאוד החנוונים וכמעט שלא היה בית, שאין חנות סמוכה לו. כדי לפתוח חנות לא היה צורך במאמץ מיוחד. כל בעל בית היה נוקב חור בכותל ביתו, פושט ידו מבפנים ומוכר.

בשנים אלו חל שינוי בהרכב האוכלוסיה היהודית בעיר: עלה כוחם של בעלי־המלאכה והפועלים. אלה התפרנסו ברווח ובכבוד והיו לתקיפים שבעיר. בלעדיהם לא הרימו ראשי הקהל יד ורגל. כל השאלות החמורות שעמדו על הפרק לא באו על פתרונן אלא בהסכמת בעלי המלאכה והפועלים.

עם עליית כוחו של העובד בוולוז׳ין נוסדה אגודה בשם „חברת הפועלים״, שחבריה היו בני המשמרת הצעירה של העובדים. ל„חברה״ זו היה „מניין״ מיוחד, וכתבו ספר־תורה מיוחד. גם רב היה להם, שמדי שבת בשבתו היה קורא לפניהם בפרשת השבוע מיד אחרי התפילה, ולערב היו מתאספים שנית והרב למד אתם פרק ב„שולחן ערוך״.

בשנת תרנ״א (1891) החלה הציביליזציה לחדור לוולוז׳ין. העיר חוברה לרשת הטלפון, והוחל לסלול בה כבישים. תחילה רוצף רחוב ווילנא, שהיה הרחוב הראשי של וולוז׳ין. הפועלים לא היו מומחים ביותר, ואבני־הגוויל שקעו באדמה ולא נודע כי היו.[60]

---

[59] „דרך עץ החיים״, עמ׳ 69—73.

[60] ר׳ מ. זלאטקין: „ישיבת וולוז׳ין בתקופת ביאליק״, „שבילים״, שנה א׳, חוברת א׳, כסלו תשט״ו, עמודים 56—64.

מבחינה מדינית היו יהודי העיר משועבדים לשלטון הצאר. שעבודם והשפלתם של יהודי וולוז׳ין באו לידי ביטוי ב„חגיגה", שערכו על הנס שאירע לצאר, שניצל מתאונה חמורה של הרכבת, ביום 17 באוקטובר 1888. על כך נערכה חגיגה גדולה בוולוז׳ין וניתנו שבח והודיה לאלהים, שהציל נפש הקיר"ה (הקיסר ירום הודו) ורעיתו וילדיהם. הנצי"ב דרש, כי מצווים אנחנו לאהוב את המלך המולך עלינו ולהיות עבדים נאמנים, סרים למשמעתו, כדברי החכם מכל אדם: „ירא את ד׳, בני, ומלך" (משלי כ"ד, כ"א). נמשלה יראת מלך ליראת אלהים.

בראשית המאה העשרים ניכרים סימני התאוששות במצב הכלכלי של וולוז׳ין. הבולט שבהם הוא ייסודה של „חברה להלוואה וחסכון". הכּתב דוולוז׳ין פותח בעניין זה:

„אחרי השתדלות מרובה עלה בידינו להשיג רשיון לייסוד חברה לחסכון ולהלוואה, שחסרונה היה מורגש, ביחוד, בעת האחרונה, כאשר החלו החנויות הנוצריות הגדולות להתחרות עם חנוונינו הקטנים. תיכף לקבלת הרשיון נתנו כמאה חברים את ידם לחברה ונועדה האספה הכללית לבחירת ההנהגה. החברה נתנה הלוואותיה הראשונה, לשמחת כל בני העיר, המקווים ממנה הקלת מצבם המר".[61]

התאוששות זו לא היה בה כדי להקל על המצוקה הכלכלית של יהודי וולוז׳ין, לכן גברה ההגירה ממנה לארצות־הברית. בזמן קצר יצאו כמאה משפחות. רוב המהגרים היו סוחרים קטנים וחנוונים, שלרגל הבצורת נתמעטו התבואות והורע מצב המסחר, והפדיון בחנויות נתמעט.

אולם, יש לציין, שמבין בעלי־המלאכה מעטים היו המהגרים, כי הללו, ובייחוד החייטים והרצענים, מצאו פרנסתם בכבוד מתלמידי הישיבה. גם בתקופה זו (העשור הראשון למאה העשרים) כבשנים הקודמות, מצאו רוב בעלי־הבתים את מחיתם מבני הישיבה, כי כמעט ולא היה בית בוולוז׳ין, שלא התאכסנו בו שלושה ארבעה בני־ישיבה.

---

[61] אבי"ה, „הצפירה", 26.2.1913, גליון 49.

מקורות לתולדות היהודים בוולוז'ין

כתבים ודברי־זכרונות על וולוז'ין

רב אברהם (בנו של הגר"א). **סערת אליהו**; הספד על הגר"א. הובא לדפוס ע"י הרב שמואל יעוונין מהורודנה. ווארשה, תרל"ח.

אייזנשטט, בן־ציון. רבני מינסק וחכמיה; תולדות גדולי־התורה, אשר הרביצו תורה בעיר מינסק (בליטא) במשך מאתיים שנה האחרונות, עם העתקות שבעים וחמש נוסחאות מצבות ורשימת הספרים שחיברו. ווילנא, תרנ"ט.

אייזנשטט, ישראל טוביה. דעת קדושים; פטרבורג, תרנ"ז—נ"ח (1897—98), עמודים 136—180, דפוס ברמאן ושותפו.

איש־הורביץ, מנחם מנדיל הלוי. דרך עץ חיים; תמונה מחיי בני־הישיבה הקדושה „עץ־חיים" בוואלאזשין. קראקא, הוצאת עמנואל הורוביץ, שנת תרנ"ה.

ביאליק, חיים נחמן. דברים שבעל־פה; ספר ראשון, עמוד כ"ב (על ה„חדר וה„תלמוד"), תל־אביב, שנת תרצ"ה.

בריסק, אשר לייב. חלקת מחוקק; רשימת המצבות שבבית־הקברות בהר־הזיתים — ירושלים

ברלין (בר־אילן), מאיר. מוולוז'ין עד ירושלים; הוצאת ילקוט, שנת תרצ"ט.

דרויאנוב, אלתר. כתבים לתולדות חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל. אודיסה, הוצאת „הועד לישוב ארץ־ישראל", שנת תרע"ט, חלק ראשון, עמוד 684 (376). חלק שני, תל־אביב, דפוס קואופרטיבי „הפועל־הצעיר", שנת תרפ"ה, עמודים 797—799.

הכהן, יצחק אייזיק. שערי יצחק; נכתב בשנת תקפ"ח, נדפס בווארשה, בדפוס אפרים בוימריטסער, שנת תרנ"ח, עמודים 111—112.

זכרון שמשון. דברי רבי שמשון הדיין. הוצא על־ידי בנו בכורו יהודה לייב, ווילנא, שנת תרל"ט.

רבי חיים מוולוז'ין. דרשת המהר"ח (מורנו הרב חיים), שדרש ביום א' דסליחות תקע"ב. הדרשה הודפסה בספר „נעימה קדושה" מאת הרב יוסף יאסקי, ווילנא, דפוס ר' הלל ב"ר אברהם יצחק דווארזעץ, שנת תרל"ב.

יחזקאל פייביל. זה ספר תולדות אדם; תולדות רבי שלמה זלמן, המכונה ר' זעלמעלע (אחיו הצעיר של רבי חיים מוולוז'ין). בני־ברק, הוצאת ספרים „תפארתנו", שנת תשכ"ב.

יערי, אברהם. אגרות ארץ־ישראל. הוצאת המחלקה לעניני הנוער של ההסתדרות הציונית, תל־אביב, שנת תש"ג, עמוד 341 ועמוד 503.

יערי, אברהם. שלוחי ארץ־ישראל. ירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק, שנת תש"א.

מגיד, דוד. תולדות משפחות גינצבורג. פטרבורג, הוצאת המחבר, שנת תרנ"ט, עמודים 35—50.

מגיד (שטיינשניידר), הלל נח. עיר ווילנה; זכרונות עדת ישראל ותולדות חיי גדוליה. ווילנא, דפוס האלמנה והאחים ראם, שנת תר"ס, עמודים 108—109 (בהערות).

מרקוביץ, חיים שמשון. אמרי חיים. קיידאן, שנת תרצ"ט.

סלוצקי, אברהם יעקב. שיבת ציון; קובץ מאמרי גאוני הדור בשבח ישוב ארץ־ישראל. שני חלקים. ההוצאה הראשונה הופיעה בשנת תרנ"ב. הוצאה שנייה, ווארשה, דפוס ר' מאיר יחיאל האלטער ושותפו, שנת תר"ס. חלק ראשון, עמודים 17—18. חלק שני, עמודים 5—6; עמודים 6—9 ועמודים 28—29.

פין, שמואל יוסף. קריה נאמנה; קורות עדת ישראל בווילנא וציונים לנפשות גאוניה, חכמיה, סופריה ונדיביה. ווילנא, דפוס ר' יוסף ראובן ב"ר מנחם מן ראם, שנת תר"כ, עמודים 156—158 ועמודים 158—160.

פרומקין, אריה לייב. תולדות חכמי ירושלים. ירושלים, דפוס סלומון, תרפ"ח—תר"צ, חלק שלישי, עמודים 138—139.

קאמעלהאר, יקותיאל אריה. דור דעה. שנת תרצ"ה.

קאצנלנבוגן, אברהם צבי הירש. שערי רחמים. ווילנא, דפוס ר' אברהם יצחק ובנו ר' שלום יוסף דווארזעץ, שנת תרל"א.

ריבקינד, יצחק. הנצי"ב ויהוסו להיבת־ציון. לודז', שנת תרע"ט.

ריבקינד, יצחק. אגרות ציון; מכתבים להנצי"ב מהרב שמואל מוהליבר, ד"ר פינסקר, ר"מ ערלאנגער־לובצקי, יחיאל מיכל פינס ומכתב מהנצי"ב לד"ר פינסקר. המכתבים הודפסו ב„ספר שמואל", לזכר הרב שמואל מוהליבר, במלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו (י"ט סיון תרנ"ח — י"ט סיון תרפ"ג). ערוך בידי הרב יהודה לייב הכהן פישמן, ירושלים, שנת תרפ"ג, עמודים ע"ג—ק"ג.

שאליט, משה (עורך). אויף די חורבות פון מלחמות און מהומות; פנקס פון געגענט, קאָמיטעט „יעקאָפּא" אין ווילנע (1919—1931). באַריכטן, אַרטיקלען, פאַרשונגען, מאַטעריאַלן און דאָקומענטן.

ל ו ע ז י ת

M. Balinski - Lipinski — Starożytna Polska,

S. Orgielbrand — Encyklopedja Powszechna.

Slownik Geograficzny Królestwa Polskiego in innych Krajów Slowianskich.

עיתונות יומית

המליץ

(בעריכת ארז — אלכסנדר צדרבוים)

האלאנד, זלמן יצחק: המליץ, ה׳ בתשרי תר״מ (12.9.1879), גליון 38.

ארז: המליץ, כ״ח בתשרי תרמ״ד (17.10.1883), גליון 80.

רובינזון: המליץ, כ״ד בתשרי תרמ״ה (1.10.1884), גליון 77.

הנציב. דו״ח על הוצאות ה„ישיבה״: המליץ, א׳ בסיון תרמ״ו (23.5.1886), גליון 40.

כתבה מראשי הקהל בוולוז׳ין: המליץ, כ״ד באב תרמ״ו (13.8.1886), גליון 88.

ראשי־הקהל בוולוז׳ין פונים בקריאה להגיש עזרה ליהודי וולוז׳ין אחרי השריפה, שפרצה ב־27 ביוני 1886. חתומים על הכתבה: ש״ג פרסקי (סופר האופראווע) יוסף אליעזר מו״ה עזריאל זעליג רוגובין, יהודה במו״ה ישעיה כהנא, יצחק יוסף ברודא, סטאראסטא בוולוז׳ין.

הנצי״ב: המליץ, כ׳ בחשון תרמ״ז (6.11.1886), גליון 149.

הנצי״ב מודיע על התרומות שקיבל לטובת הנשרפים.

הנצי״ב: המליץ, כ״ג בחשון תרמ״ז (9.11.1886), גליון 151.

הנצי״ב מפרסם רשימה ארוכה של התורמים למען שיקום ה„ישיבה״ והנש־רפים.

פב״פ. וחקר כבודם כבוד: המליץ, ה׳ באייר תרמ״ז (17.4.1887), גליון 85 (בהערה).

הכותב מספר, שבלמדו בישיבת „עץ־חיים״ בוולוז׳ין, ראה בארמון הגראף טישקייביץ׳ את פסלו של רבי איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז׳ין.

כתבה מוולוז׳ין: המליץ, י״ג באייר תרמ״ח (12.4.1888), גליון 80.

בכתבה מודיעים, ש„זה כשמונה ימים נכרת מאכל בשר מפי יהודי וולוז׳ין, משום שהקצבים החליטו ביניהם לבלי לשחוט עוד בהמות, עד שיתנו להם שו״ב חדש״.

פלאי: המליץ, כ"ח באייר תרמ"ח (27.4.1888), גליון 91.

הכותב מודיע, ש„העיירה הורודוק עלתה באש, ויהודי וולוז'ין שלחו שתי עגלות־לחם לרעבים". כמו־כן מודיע הוא, ש„לפני ימים אחדים בא לוולוז'ין ש"ץ חדש עם שבעה משוררים".

אבש"ר: המליץ, א' בשבט תרמ"ט (22.12.1888), גליון 281.

בר־בי־רב דחד יומא (מיכה יוסף ברדיצ'בסקי): חמליץ, כ"ח בסיון תר"ן (1.6.1890) גליון 120.

הכותב מתאר את פעולות הנצי"ב כחובב־ציון.

בונימוביץ, ש. מ.: המליץ, י' בסיון תרנ"ג (13.5.1893), גליון 106.

הכותב מתאר את מצבם הקשה של החולים היהודיים בוולוז'ין, ודורש שיביאו רופא קבוע לוולוז'ין.

איש יהודי. הספד על הנצי"ב: חמליץ, א' באלול תרנ"ג (1.8.1893).

אוריאשזאהן מיכאל ויפה שלמה זלמן. כתבה מהורודנה: המליץ, ה' באלול תרנ"ג (5.8.1893), גליון 176.

בכתבה נאמר: „אמרנו לדבר דברים אחדים ברוח בני ישיבת וולוז'ין, תלמידי מורנו ורבנו, הגאון הצדיק מאור ישראל, מו"ה נפתלי צבי יהודא ברלין זצ"ל. הלא מודעת לכם גודל אהבת מורנו הגאון הצבי יהודא לארץ אבותינו, ומי כמונו יודעים כי כל ימיו נשא את נפשו לחונן את עפר ארצנו הקדושה ולרצות את אבניה, וביחוד לקח את לבבו רעיון הישוב החדש, אשר תמיד היה נישא על שפתיו ויחזה לו עתידות, גדולות ונצורות. לכן, אחים יקרים! אם לא זכה לראות בעיניו את הארץ, אשר אליה כלתה וגם נכספה נפשו כל הימים, למצער עשו־נא נחת־רוח לנשמתו הטהורה והשאירו לו מזכרת נצח בנדבותיכם, אשר תתנו לטובת הפועלים בארצנו הקדושה.

והננו מתחילים במצוה הגדולה הזאת ולזכר נשמתו נדבנו שני רובל לטובת הפועלים עפ"י שובר 719, ומי יתן וממנו יראו וכן יעשו כל התלמידים שבכל עיר ועיר, ובזה יתנו כבוד ויקר לשמו הנשגב והנערץ, וגם ימלאו את חפץ לבו, אשר הרה והגה בעודנו בחיים חיתו".

הנצחת זכר הנצי"ב: המליץ, ט"ז בחשון תרנ"ד (14.10.1893), גליון 221.

במדור המודעות שבגליון זה הודפסה רשימה של תורמים מתלמידי הנצ״יב, לשם הנצחת זכר רבם הגדול.

פרסקי, אליעזר לייב: המליץ, ו׳ בתמוז תרנ״ד (28.6.1894), גליון 144.

הכותב דורש, שינתן רשיון לפתוח בית־מרקחת בוולוז׳ין, בהנהלת רוקח יהודי.

פרסקי, אליעזר לייב: המליץ, י״א באלול תרנ״ד (31.8.1894), גליון 198

הכותב מתאר את ה„תלמוד־תורה״ בוולוז׳ין.

פרסקי, אליעזר לייב: המליץ, ז׳ בשבט תרנ״ד (2.1.1894), גליון 1.

הכותב מודיע על פתיחת בית־ספר בוולוז׳ין, ללימוד השפה העברית.

לווינסקי, אלחנן ליב. השרפות והנשרפים: המליץ, כ׳ בתמוז תרנ״ה (30.6.1895), גל׳ 143.

לווינסקי כותב בין היתר: „וולוז׳ין היא אכסניה של תורה, אבל אכסניה יקרה, אכסניה החיה על חשבון אורחיה. על ישראל תורתה — ועל תורתה פרנסתה. בחורי־הישיבה בוולוז׳ין היו כמו גדוד אנשי־צבא בעיר המחוז, אשר ממנו פרנסתה מצויה״.

סולודוכה, יהודה: המליץ ט״ו בכסלו תרנ״ט (17.11.1898), גליון 254.

הכותב מודיע על ייסוד „לינת הצדק״ בוולוז׳ין.

פרסקי, אליעזר לייב: המליץ, ו׳ באייר תרנ״ט (4.4.1899), גליון 75.

הכותב מפרסם במדור המודעות שבגליון זה רשימה מבין יהודי וולוז׳ין, שתרמו לטובת הפועלים בארץ הקודש.

בונימוביץ׳, משה: המליץ, ה׳ בכסלו תרס״ג (22.11.1902), גליון 257.

הכותב מודיע: „המטיף הנכבד, הרב בצלאל צדיקוב, ייסד אצלנו אגודה ציונית״.

הצפירה

(בעריכת חיים זליג סלונימסקי ואח"כ בעריכת נחום סוקולוב)

רובינזון, ישראל: הצפירה, ט"ו בטבת תר"מ (18.12.1879), גליון 49.

הכותב מתאר את המצב הכלכלי הקשה, בו נתונים יהודי וולוז'ין, במלים אלו: „ענני־תוגה פרשו על תושבי־העיר הזאת בשנה זו. כל פנים קבצו פארור ואנחות מרגיזות־לב יתפרצו מלבות העניים המדוכאים, כי עת רעה היא העת הזאת. המסחר ישומם, דרכי המסחר אבלות והמשתכר ישתכר אל צרור נקוב. היוקר פרץ בעיר ורבים ישאו חרפת־רעב, עד כי איש אחד איבד עצמו לדעת מרוב לחץ ועוני".

א. צ"מ. ציון לנפש זכה: הצפירה, כ"ב באלול תרמ"ו (10.9.1886), גליון 131.

הכותב מתאר את חיי רבי אליהו ברב שלמה זלמן נייוידל, נינו של רבי זלמלה, אחיו הצעיר של רבי חיים מוולוז'ין.

פרסקי, אליעזר לייב: הצפירה, י"א באייר תרנ"ו (12.4.1896), גליון 82.

הכותב מתאר את המצב הכלכלי של יהודי וולוז'ין ומודיע על ייסוד החברות „מלביש ערומים" ו„חברת הפועלים".

אפשטיין, זלמן. יובל נשכח: הצפירה, כ"ח מנחם אב תרס"ג (8.8.1903), גליון 184; ל' מנחם אב תרס"ג (10.8.1903), גליון 185; ב' באלול תרס"ג (11.8.1903), גליון 186; ד' באלול תרס"ג (13.8.1903), גליון 188.

זק, י. ל. יום אחד בוולוזין: הצפירה, כ"ב באדר תרע"א (9.3.1911), גליון 58.

מר זק מתאר את ביקורו בוולוז'ין וכותב בין היתר: „וקרבים אנו אל העיר הקטנה והנידחת, אשר ממנה יצאו תורה ואורה לכל תפוצות ישראל. בכבדות התנהלה עגלתנו. הסוסה, מוכת השוט של העגלון, משכה אותנו בין שתי שדרות בתים נמוכים וכפופים, שגגיהם העלו עשבים נובלים, העומדים כנרדמים ומביטים אלינו בסקרנות. הגזוזטראות המשולשות הבולטות מתחת הגגות כעין שובכי־יונים, גם הן מסתכלות בנו, כאילו, היו תמהות ושואלות: למה זה באו אלה למקום שומם?

הן תמהות ואנחנו עוברים עליהן ובאים לשוק הגדול, שאינו מרוצף אבנים, ולולא מדרכת הקרשים אשר באמצעיתו — אפשר היה להטבע פשוט ברפש וטיט המכסים את כולו. אנו עוברים לפני ה„מצולה" המוקפת קנים אשר בתוכו,

ולפנינו עוברים יהודים כפופים, מדוכדכים, הסובלים על שכמם את כל נטל הגלות. מתניהם חגורים ונעלים כבדות וגסות ברגליהם.

זאת היא וולוז'ין, אשר ממנה תצא תורה לישראל זה יותר ממאה שנה. זאת היא העיר, שזה מאת שנים ויותר היא אכסניה לתורה. בבתים אלה נתאכסנו כל אותם הגאונים, מאורי־התורה, כל אותו המון החכמים והלומדים, אשר הפיצו תורה ודעת בקרב כל העם".

ה י ו ם

(בעריכת ד"ר יהודה לייב קנטור)

אלדד: היום, כ"ט במנחם־אב תרמ"ו (18.8.1886), גליון 160

הכותב מתאר את החורבן הכלכלי של וולוז'ין אחרי השרפה במלים אלו: „לב כל בעל נפש ידאב ועין כל אוהב עמו תוכה לראות את המצוקה והתלאות, אשר מצאו את אנשי העיר הזאת. פניהם חמרמרו מעצב ויגון, וענגת חושך תשכון על מצחם. נורא ואיום מצבם, כי מלבד אשר שפט אלהים אותם באש, ובתיהם עם כל הונם ורכושם היו לשריפה וישארו בעירום ובחוסר־כל, עוד נוסף אסון על אסונם, כי דללו וחרבו מעיני הפרנסה, אשר שאבו מהם עד הנה. רוב יושבי־העיר מצאו את פרנסתם מבני־הישיבה, אשר התאכסנו בבתיהם, ומזה החיו את נפשם ונפשות בני־ביתם. אך עתה, כאשר נשרפו בתיהם וגם ה„ישיבה" עלתה על המוקד, וכמעט כל בני־הישיבה נסעו איש לביתו, עתה היתה תבוסתם שלמה. אין אייל בעטי לתאר את העוני והלחץ השוררים עתה בעירנו. הן מאז ומעולם לא הצטיינו יושבי עירנו בהון ועושר. רבים חיו במצור ובמצוק, ורק מעטים היו האנשים אשר התפרנסו בנחת ובריווח, ועתה נהפך הגלגל גם על המעטים האלה והוצגו ככלי ריק. ואם לא יחישו לנו עזר מרחוק — אז תהיה, חס ושלום, אחרי־תנו עדי אובד".

אלדד: היום, ו' בחשון תרמ"ז (26.10.1886), גליון 209.

אלדד ממשיך בתאור המצב הכלכלי הנורא של יהודי וולוז'ין: „מחזה מכאיב לב ומדאיב נפש ייראה עתה לעין הרואה בעירנו בימי הריסותה וחורבנה. ענגת אופל תשכון על מצח. כולם הולכים קדורנית ואנחות שוברות כל הגוף מתפרצות מקרב לבותיהם על מעינות הפרנסה כי חרבו ודללו ועלי אוכל כי נכרת מפיהם. נשים רבות, אשר הורגלו לעבוד עבודתן בשביל בני־הישיבה, אשר

התאכסנו בבתיהן, יושבות עתה וידיהן בחיקן מאפס מעשה, ועל כל מידרך כף־רגל נפגוש אך רעבים ונקשים".

מתושלח: היום, כ"ז במנחם אב תרמ"ז (5.8.1887), גליון 172.
הכותב מתאר שריפה שפרצה בוולוז'ין.

שנתונים, ירחונים, שבועונים וקבצים

ביאליק, חיים נחמן. אגרות ראשונות. כנסת, לזכר ביאליק, ספר שני, שנת תרצ"ו, עמוד 29, תל־אביב.

ביאליק, חיים נחמן. קטעים אבטוביאוגרפיים. כנסת, ספר ששי, תל־אביב, שנת תש"א, עמודים 14—15.

בלושר, אבא. ביאליק בוולוז'ין. מאזנים, תמוז שנת תרצ"ה, כרך ד', חוברת ב' (כ').

ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף (יב"ם). עולם האצילות. הכרם, „ספר שנתי לחקר תולדות ישראל וספרותו", בעריכת אלעזר אטלס, ווארשה, דפוס יצחק גולדמן, שנת תרמ"ז, עמודים 63—64.

בריינין, ראובן. הגאון מווילנה. התורן, ירחון למדע, לספרות ולציונות, בעריכת ראובן בריינין. שנה שביעית, ו' באייר תר"ף (30.4.1920), גליון שביעי, עמודים 9—10.

המגיד (בעריכת אליעזר ליפמן זילברמן): ליק, דפוס רודולף זיבערט, ה' בטבת תרל"ב (2.12.1871), גליון 49.

המגיד: א' דחנוכה תרמ"ו (3.12.1885), הוספה לגליון מספר 47.

זלאטקין, מ. ישיבת וולוז'ין בתקופת ביאליק: שביבים, רבעון לבעיות הזמן, למחקר ולספרות. יוצא לאור מטעם הברית העברית העולמית (סניף צרפת), בעריכת יעקב ישראל פינק שנה א', חוברת א', כסלו תשט"ו, עמודים 56—64.

טורברג, פ. בצאתי מוולוז'ין: העברי, עתון שבועי (נוסד בברלין בשנת תרע"א). העורך: הרב מאיר ברלין. כ"ח באדר תרע"ז (23.2.1917), גליון ח'.

ליטווין, יוסף. רב חיים מוולוז'ין ומחלוקת על ייסוד הישיבה: הדואר, ג' באדר ב' תשכ"ב.

ליטווין, יוסף. אחרי הקלעים באו התותחנים: הדואר, כ"א באייר, שנת תשכ"ב.

פיכמן, יעקב. עם ביאליק: כנסת, ספר שני, עמוד 85, תל־אביב, שנת תרצ"ז.

ריבקינד, יצחק. הישיבה בוולוז'ין והתחיה הלאומית: התורן, שנה תשיעית, כסלו תרפ"ג, חוברת י', עמודים 51—61.

ריבקינד, יצחק. שבילי וולוז'ין, נהירים ולא נהירים: הדואר, כ"ד באדר ב' תשכ"ב, גליון כ"ב, עמוד 349; ב' בניסן תשכ"ב, גליון כ"ג, עמודים 366—367.

ריבקינד, יצחק. אלוהי ביאליק: עין־הקורא, בעריכת ד. א. פרידמן, ברלין, ניסן—אלול תרפ"ג, עמודים 3—35.

תולדות
ישיבת
„עֵץ חַיִּים"
וראשיה

אליעזר לאוני

תולדות ישיבת „עץ חיים" בוולוזין וראשיה

"עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים
בָּהּ; וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר"

(משלי ג׳, י"ח)

„אמר רב יצחק בר אבא: למה נקראת התורה עץ חיים? — שחכיבה על כל החיים. אמר רב יודן: למה נמשלה תורה בעץ חיים? — מה עץ חיים פרוש לכל באי עולם בגן־עדן — כך התורה פרושה לכל החיים ומביאתם לחיי העולם הבא".

(מדרש תהלים, מזמור א׳, סימן כ"ו)

פרק ראשון

תקופת רבי חיים מוולוז׳ין

תולדות רבי חיים מוולוז׳ין

זכתה וולוז׳ין למלא במאה הי"ט תפקיד מעין תפקידן של סורא ופומבדיתא בימי האמוראים.[1] וזכותה זו באה לה על ידי ישיבת „עץ־חיים", שנוסדה בשנת תקס"ג (1803) על־ידי בחיר בניה רבי חיים, שנולד בוולוז׳ין בז׳ בסיון תק"ט (1749) לאביו רבי יצחק.

אין אנו עשירים במקורות על חיי רבי חיים מוולוז׳ין. הרב יהודה יודיל הלוי אפשטיין כותב במכתבו לרב שמואל יעוונין:[2]

„והנה לבאר גדולת רבנו שבגולה, הגאון מרן חיים ז"ל מוולוז׳ין, הדר גאונו וחריפותו ובקיאותו, צדקתו וחסידותו ושיחותיו הטהורות — אין

---

[1] כך הגדיר את תפקיד הישיבה ד"ר שלמה מנדלקרן, הכותב: „הישיבה הרמה והנאדרה הזאת היתה זה שנים רבות אכסניא של תורה כאחת הישיבות הנודעות לשם עולם בתלמוד (פומבדיתא, נהרדעא, סורא ויבנה). ר׳ ד"ר שלמה מנדלקרן: „רחוקים נעשו קרובים", אוצר הספרות, תרמ"ח, עמוד 43.

[2] „סערת אליהו", 38.

בכוחי כעת, לעת זקנתי, כי אהיה נצרך לחבר ספר שלם, אשר, אמנם, ראוי היה מאוד שישאר לדור אחרון ויועיל מאוד גם לתורה, גם לדרך־ארץ וגם למידות ישרות. אבל לא בי הוא הדבר. ופלא על נכדיו הרבניים הגאונים, מדוע שמים מחסום לפיהם ולעטם, בעוד אנשי הדור ההוא היו חיים".

תולדות רבי חיים אפופות אגדות. סיפרו בוולוז׳ין: אביו של רבי חיים היה בן למוזג, שהיה מוכר יי״ש בעיירה. נשא אשה מפיעסק הסמוכה להורודנה, אולם בין בני הזוג לא היה שלום־בית ונפרדו. הבעל ישב בבית הוריו בוולוז׳ין והאשה בבית הוריה בפיעסק. שתי העיירות היו נחלתו של הגראף טישקביץ׳, ופעם אחת, בבוא הגראף לסייר בעיירותיו, נכנס לבית־המרזח של וולוז׳ין וראה אברך מתהלך עצוב. שאל את הוריו לפשר הדבר וסיפרו לו, כי בנם נשוי לאשה בפיעסק, אך לא יכול לדור עמה בשלום. ועל־כך הוא עצוב. פסק הגראף ואמר, שהאשה חייבת לחזור לוולוז׳ין אל בעלה. ומכיון שהיה אדון העיירה פיעסק ובתי־המרזח שלה, היו מוכרחים לקיים את פסק־דינו. חזרה האשה אל בעלה, והזוג זכה לחמישה בנים ורבי חיים אחד מהם.

משנת השתים־עשרה לחייו למד תורה מפי הגאון רבי רפאל הכהן מהמבורג, שכיהן אז כרב בגליל וולוז׳ין. רבי רפאל הועיד את רבי חיים לשמש כרב בוולוז׳ין, כפי שכותב הרב יהודה יודיל אפשטיין במכתבו הנ״ל:

„מקודם למד הגר״ח (הגאון רבי חיים) אצל הגאון הגדול בדורו, מרן רפאל הכהן זצוק״ל (זכר צדיק וקדוש לברכה) מהמבורג, בהיותו רב בגליל וולוז׳ין, ומינוהו לרב בוולוז׳ין אחרי נסיעת הגאון רבי רפאל ז״ל הנ״ל להמבורג, על־פי פקודתו לקהל וולוז׳ין. וכה אמר להקהל דשם ולאביו של הגר״ח הנ״ל בזו הלשון: למען השם שתראו שבנכם רבי חיים יהיה רב בעירכם. עד אשר גם בפרידתו האחרונה מוולוז׳ין, כאשר כבר זזה העגלה מהמלווים אותו, עמד ואמר עוד הפעם בפקודה נמרצת: למען השם, שיהיה רב חיים רב בעירכם"!

כשהיה בן חמש־עשרה למד מפי ה„שאגת אריה", ששימש אז כרב בוולוז׳ין. צמאונו הגדול ללימודים מתואר בדברי בנו רבי איצלה בהקדמה ל„נפש החיים":

„מנעוריו נשא עולה של־תורה בשקידה נפלאה, ובהיותו למעלה מבר ארביסר (בן ארבע־עשרה), קבע לימודו עם אחיו הגדול מורנו שמחה ז״ל והוו גרסי יממא ולילי (והיו לומדים יומם וליל). וזקנינו ספרו לנו, שכאשר לא הוה להון (לא היה להם) אור הנר מצוי, אור הלבנה הוה יפה להון לגירסא דלילא, וקבלו אז דרכה של תורה מרב רבנן, גאון הגאונים, אריה דבי עילאה, רבנא אריה לייב נ״ע (נוחו עדן) בעל שאגת אריה".

רבי חיים מוולוז'ין ורבו הגאון ר' אליהו מווילנא

רבי חיים מוולוז'ין היה הראשון שבתלמידי הגר"א. „הראשון היה הגאון הצדיק מאור הגולה, מו"ה חיים זצ"ל, אב"ד ור"מ דק"ק וולוז'ין. הוא היה צופה ומביט בעינא פקיחא ביפי הדר תורתו".[3]

בדבר ההשפעה הגדולה של הגר"א על רבי חיים, כותב רבי ישראל משקלוב:[4] „ויותר לרואה השמש בגבורותו ה"ה (הלא הוא) תלמידו המובהק, פאר הדור, עטרת הזמן, הגאון האמתי, החסיד ועניו, המפורסם הגדול בדורו בנגלה ובנסתר, כקש"ת (כבוד קדושת שם תפארתו) מוה"ר (מורנו הרב רבי) נ"י (נרו יאיר), האב"ד (האב בית־דין) ור"מ (וריש מתיבתא) דק"ק (דקהילה קדושה) וולוז'ין. הוא יודע תמים פעלו ומשפט דרכיו, שבימים הרבים אשר עמד לפני רבו הגאון, הודיע לו דרכיו, והוא יודע מה יפה ומה אינו יפה, כי לא חסר משולחנו כלום מהמעלות שמנו חכמים שהתורה נקנית בהן. וכד הוה בר תרתין ועשרין שנין הוה גמירא ליה לכולא ש"ס וכל אביזרייהו" (כשהיה בן עשרים ושתיים היו הש"ס ונושאי־כליו שגורים בפיו).

הגר"א (הגאון רבי אליהו) מווילנא

---

[3] „עליות אליהו", עמוד 55.

[4] בהקדמתו ל„תקלין חדתין" — באור על מסכת „שקלים", שהודפס במינסק בשנת תקע"ב. רבי ישראל משקלוב היה מגדולי תלמידיו של הגר"א. לעת זקנותו עלה לארץ־ישראל ונפטר בטבריה ביום א' סיון תקצ"ט.

גם רבי איצלה, בנו של רבי חיים, כותב בהקדמתו ל„נפש החיים", שבימים בהם עמד אביו לפני הגר"א, „אנהיר ליה (האיר לו) שבילי דאורייתא בנגלה ונתיבות פליאות בנסתר וגליה ליה מסכתא ונהירו דחכמתא (וגילה לו מסכתא ואור החכמה). וכאשר פתח בשמעתתא (בהלכה) ודכיר שמיה דרביה (והזכיר שם רבו) הוי מרתע כלא גופיה (היה רועד כל גופו). ומר אבא קלט סוֹלת מכל בית נכאת רבו ז"ל".

רבי חיים היה נוהג לנסוע לוילנא, שלוש או ארבע פעמים בשנה בענייני קהילת וולוז'ין ואז היה מתעכב כחודש ימים, כדי להציע לפני הגר"א את ספקותיו ושאלותיו, שהעלה אותם מראש על הנייר כדי גליון שלם. הגר"ח היה אומר: „אני קורא לפניו (לפני הגר"א) והוא משיב. אני שואל והוא משיב, עד אשר, בערך, שעה אחת קלה השיב על כל דברי שאלותי אשר הבאתי עמדי".[5]

„בכל דור ודוֹר — אומר רבי אברהם (בנו של הגר"א) — יש שני מיני חכמים. האחד שהמה כמעין הנובע מעצמם, הם כפני החמה בסוד משה. והשני, הם שאינם יכולים לחדש מעצמם על אמיתתן, רק שיש להם כוח לקבל הרבה והם כפני לבנה".[6] רבי חיים מוולוז'ין שייך למין הראשון. הוא היה כמעין הנובע וכל עילויו לא היה אלא מעצמו. לכן היה תלמיד־חבר להגר"א ועתים היה נועץ בו בדברי־תורה. מסופר, שפעם בא רבי חיים לוילנא, והוגד לו שהגר"א שרוי בעצבות, משום שהוא מתקשה להבין ענין אחד בירושלמי. התעמק רבי חיים בדבר ומצא דרך להבנתו, ואמר זאת להגר"א. מיד שהחל להציע, צהלו פני הגר"א ונתמלא שמחה".[7]

רבי חיים ראה בגאון מוילנא „חד מן קמאי" (אחד מן הראשונים), ראש וראשון לחכמי הדור ההוא, שבא עד תכלית סתרי התורה.

„שמעתי אשר הגאון מוהר"ח ז"ל אמר פעם אחת ברבים: יש בני־
אדם החושבים, שאלמלי היה אחי הגאון הצדיק, מורנו שלמה זלמן, נוחו
עדן, מאריך ימים — היה מגיע למעלת רבו, רבנו הגאון, נוחו עדן. ולא

---

[5] ר' „סערת אליהו", עמ' 40—41, לפי הוצאת ספרים לווין־אפשטיין, ירושלים תשכ"ג.
[6] „סערת אליהו", עמוד 36.
[7] ר' „עליות אליהו", עמוד 65, הערה צ"ה. סיפור זה מאשר מה ששנינו (תענית ז'): „אמר רבי חמא (אמר רבי) חנינא, מאי דכתיב ברזל בברזל יחד, לומר לך, מה ברזל זה אחד מחדד את חברו, אף שני תלמידי־חכמים מחדדין זה את זה בהלכה — — — אמר רבי נחמן בר־יצחק: למה נמשלו דברי־תורה כעץ, שנאמר „עץ חיים היא למחזיקים בה", לומר לך, מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי־חכמים קטנים מחדדים את הגדולים. והיינו דאמר ר' חנינא, „הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולם".

בפרושו על דברי בן־זומא: „איזהו חכם? הלומד מכל אדם" (אבות, פרק רביעי, א'), אומר רבי חיים: „יחשוב האדם, כי לא בכוח תבונתו וגדלו השיג בתורה, כי אם על־ידי עמלו מציאה מצא, כי על־כן הוא לומד מכל אדם. כי אף שחברו קטן ממנו, עם כל זאת, הלא מציאה יכול הקטן למצוא כגדול, והשם יתברך יזמין להקטן למצוא מה שלא ימצא הגדול" („רוח חיים", עמוד נ"ט).

כן הדבר: כי לו חי אלף שנים פעמיים — לא הגיע לקרסוליו. וגם שמעתי שהיה אומר, כי אחיו הצדיק מורנו הרב זלמן פשט מעליו עניני העולם הזה לגמרי, עד שנעשה כמלאך ה׳, רק מלובש בדמות אדם; אבל רבנו הגר״א ז״ל, אף שהיתה הנהגתו כבני־אדם, בכל זאת זיכך כוחותיו עד ששבו ככוחות מלאכי ה׳. ולזה היתה כוונת הבריאה בעולם הזה: להיות נוהג כבן־אדם ולזכך החומר כמלאכי השרת״.[8]

רבי חיים למד מן הגר״א, שידיעת התורה היא פרי של יגיעת־מוח רבה. פעם סח רבי חיים צערו לפני רבו הגר״א: רבי, י״ט פעמים חזרתי על סדר „מועד״ ועדיין איני בקי בו.

— בי״ט פעמים, תמה הגר״א, רצונך להיות בקי?

— אלא בכמה? — חזר ושאל רבי חיים.

— חייב אדם, השיב הגר״א, לחזור וללמוד עד אין־קץ.

אחרי פטירת הגר״א הרגיש רבי חיים רגש של יתמות, כפי שהוא כותב:[9]

„וכבר הוזהרתי בזה מפי מורי קדוש־ישראל, רבנו הגדול, הגאון החסיד מוהר״א (מורנו הרב אליהו) נ״ע (נוחו עדן) מוילנא, שלא לישא פנים בהוראה, ואף־על־פי־כן מעודי זחלתי ואירא מלקבוע הלכה על־פי דעתי העניה והחלושה. והן בעוד היתה על ארצנו שמשו של רבנו הגדול הנ״ל — לפעמים זכיתי להציע דברי לפניו והוה מנהיר לי שמעתתא (והיה מאיר לי את ההלכה). ואחר ששקעה שמשו של אותו צדיק, לית לי רבא במתא (אין לי רב בעיר), ואל מי מקדושים אפנה״?

אחרי פטירת הגר״א[10] קיבל על עצמו רבי חיים להפיץ תורתו ברבים, ככתוב ב„עליות אליהו״:[11]

„ואחרי אשר כבה השמש (כלומר, אחרי פטירת הגר״א), הנה נפוצו תלמידיו ממרעיתם ושמו עליהם אלוף לראש, את הגאון מאור הגולה, החסיד וחכם הכולל, מורנו הרב חיים מוולוז׳ין, תלמיד הגאון, אשר הוא התחיל להפיץ תורתו ולהשקות מבאר תורתו, אשר דלה ויצק מים על ידי אליהו, וזכה להעמיד ולהרביץ תורה ויראה לכל ישראל, כי נקבצו ובאו אליו לקחת לקח מפיו גדולי, מופלגי הדור, ואשר הורם דעת להורות בישראל וגם לקחת מוסר בדרכי העבודה, והמה גדלו והצליחו ויצאו מהם להוראה בישראל״.

---

[8] „עליות אליהו״, עמוד 44, הערה כ׳.
[9] „חוט המשולש״, סימן ט׳, כ׳.
[10] הגר״א נולד ב־1720, ומת בוילנא בשנת 1797.
[11] „עליות אליהו״, עמוד 76 והערה קכ״ב באותו עמוד.

המניעים, שהניעו את רבי חיים מוולוז׳ין לייסד את הישיבה, נעוצים במצב הירוד של לימוד התורה בימים ההם. מצב עגום זה מתאר הרב יוסף אב״ד בקרינקי, אחד מגדולי התלמידים של רבי חיים, בשנת תרכ״ה (1865):

„התבוננתי, שקודם שהוסד בית ד׳ על־ידי מלאך ד׳, רבנו הקדוש, היה העולם שמם, תוהו ובוהו ממש, כי לא נודע בעולם, אפילו, שם ישיבה ומהו הענין של ישיבה ומה עושים בה. וגם לא נודע שם תלמוד־תורה ברבים, כי היה העולם שמם מתורה, וגם ספרי־קודש, ספרי ש״ס, לא היו נמצאים בעולם כלל, כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בבתי־המדרש בעיירות גדולות לא נמצא ש״ס שלם, כי לא היה נצרך בעולם, מחמת שלא היו עוסקים בהם. וכשייסד רבנו הקדוש את הישיבה, נתבקשו גמרות הרבה והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ גמרות לצורך בני־הישיבה.

וכראות הרב הגאון דסלאוויטא נ״ע (נוחו עדן) שהשס״ין נצרכים בעולם, הדפיס כמה מאות שס״ין גדולים וקטנים, ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפזרו בכל העולם. ובשנה הראשונה שהוסד בית ד׳ בוולוז׳ין, ראיתי שהרבה סוחרים הקיפו את דרכם להיות בוולוז׳ין, לראות מהו הענין ישיבה ומה עושים שמה, וכראותם שכמה מנינים מופלגי־תורה יושבים ולומדים כל היום וכל הלילה בשקידה נפלאה, נשתוממו והתפלאו מאוד על זה, שלא ראו ולא שערו כזה, והרבה סוחרים שהו כמה ימים ולא רצו ליסע משם״.[12]

מאחר שגרס רבי חיים מוולוז׳ין שהעולם עומד על התורה, התעורר (בעידוד כמה מגדולי הדור ההוא) לייסד בוולוז׳ין מרכז של תורה, שיאיר על פני גלויות פולין וליטא.

לא בלב קל ניגש רבי חיים לייסד את הישיבה. אף על פי שצפה למרחוק, כי סכנה נשקפת ליהדות אם לא יאדירו את לימוד התורה — לא ראה את עצמו ראוי לבוא בדברי תוכחה לבית ישראל ולצעוק בקול רם, שהתורה יורדת פלאים מיום ליום. הוא חשב, שעטרה זו אינה הולמת אותו, וכי לעבודה ענקית כזאת דרושים כוחות גדולים ממנו. גם אחר שראו גדולי ליטא בו את האדם, המיועד מאת ההשגחה להחזיר את עטרת התורה ליושנה — לא נתרצה בנקל לשליחות זו. רק בשנת תקס״ג (1803), שש

---

[12] ר׳ שמחה אסף: „מקורות לתולדות החינוך בישראל״, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש״ג, כרך רביעי, עמוד קע״ח, סימן קמ״ט. המכתב הודפס גם ב„תולדות רבנו חיים מוואלוז׳ין״, מאת הרב משה שמואל שפירא, פרק שמיני.

רבי חיים ראה בחסידות גורם לא מבוטל להתמעטות לימוד התורה. עיין מאמרי „לתולדות היהודים בוולוז׳ין״, הפרק „וולוז׳ין והחסידות״.

שנים אחרי פטירת הגר״א, הניח רבי חיים את היסוד לישיבת „עץ חיים" בוולוז׳ין.[12א] האגדה מספרת, כי בשעה שירו את אבן הפינה של הישיבה, ורבי חיים החל להניח את האבן הראשונה, געה אותה שעה בבכייה גדולה כל־כך, עד שנספגו דמעותיו הרותחות באותה אבן, ויחד עם דמעותיו שוקעה ביסודותיו של בית הישיבה. כך עמדה הישיבה על דמעותיו הבלתי־נשכחות של רבי חיים, ובמשך דורות הגנו על הישיבה מפני כל סופה וסערה ועשאוה תלפיות.

עם ייסוד הישיבה נבחר רבי חיים כרב העיר וולוז׳ין. עוד בימי עלומיו, כשהיה בן כ״ה, נתקבל לרב בוולוז׳ין. זה היה בשנים תקל״ג—תקל״ד (1773—4) וברבנות זו שימש עד שנת תקמ״ט (1789) לערך. בשנת תק״ן (1790) נתקבל לרב בווילקומיר, במקום הגאון רבי שלמה ז״ל, הנקרא רבי שלמה הגדול, אחד מתלמידי הגר״א. אחרי פטירתו של זה, פרשו מפה שחורה על מקומו בבית־הדין, ולא הניחו לשום רב לשבת על כסאו, עד שנתקבל רבי חיים, ואז הסירו את המכסה השחור והושיבוהו על מקומו של רבי שלמה. ברבנות זו שימש כשנה אחת בלבד, משום שסרב לקבל שכירות בעד משרתו, ולצרכיו התפרנס מבית־החרושת לצמר שלו. על זה יצאו מערערים עליו, ומשום כך עזב את העיר וחזר לוולוז׳ין. בני העיר קיבלוהו בכבוד גדול ושם שימש ברבנותו עד יום מותו.

בכתב ההתמנות שלו כרבה של וולוז׳ין נאמר:

„בהתאסף ראשי עם קודש וכל העדה כולם קדושים, עלה במוסכם כולנו כאיש אחד, אנחנו, אלופי, ראשי, קציני, מנהיגי קהילתנו יצ״ו (ישמרם צורם וגואלם), בצרוף אלופי ראשי ישובים דקהילתנו, כולנו בפה אחד לקבל את כבוד הרב המאור הגדול והמפורסם, מורנו חיים נ״י

[12א] ברדיצ׳בסקי כותב, שבתקופה ההיא למדו מאה תלמידים בישיבה, ובנין הישיבה היה בנין של עץ: „ויהי כאשר רבו מספר הלומדים ויעל מספרם למאה, בנה בית־תלמוד של עץ, וישכור מאוצר הכסף אשר היה להישיבה אשה אחת שבשלה ביורה גדולה אוכלין ומשקין לכל בני־הישיבה, ומשכבם בלילות היה על ספסלי הישיבה" („תולדות ישיבת עץ החיים", הכרם תרמ״ז, עמוד 233).

ר׳ חיים ברלין כותב, שאיש לא עזר לר׳ חיים מוולוז׳ין בייסוד הישיבה, וכל העול רבץ עליו בלבד. ואלה דבריו: „בימי התייסדות הישיבה ע״י הגאון מוהר״ח (מורנו הרב חיים) ז״ל, לא היה שום אדם לו לעזור, ורק משמיא קא זכו (מן השמים זיכוהו) לו לעצמו במצוה רבה זו. ושמעתי מפי דודי, הגאון מ׳ אליעזר יצחק ז״ל, שבעת התחלת ייסוד הישיבה קינא בו במצוה זו הגאון מ׳ אריה לייב קצנלבוגן ז״ל אב״ד מבריסק דליטא. ושלח לו הגאון ר׳ לייב בריסקר, לבקשו שישתתפו שניהם במצוה זו, ואז יהיה לו לעזור בדברים שבממון ובכל הנדרש. והשיב לו הגאון מוהר״ח ז״ל, שבאם רצונו להנהיג הישיבה בעצמו, יקבל על עצמו הנהגת הישיבה, ויהא הוא נדחה מפניו, אך להשתתף עמו בשותפות אינו מרוצה מזה, ולא אבה הגאון ר׳ לייב בריסקר ז״ל לקחת לעצמו המצוה מיד הגאון מוהר״ח ז״ל שכבר התחיל בזה" (ר׳ חיים ברלין, „שכחה ופאה", לתולדות הגאון ר׳ חיים מוואלאז׳ין, בית־המדרש (מקדש לתורה ולחכמת ישראל) בעריכת מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי, קראקא תרמ״ח, עמוד 73).

(נרו יאיר), שם תהלתו לרב ואב"ד (אב בית־דין) בקהילתנו והסביבה מהיום דלמטה ככל משפטי הרבנות וככל חוקותיו יתנהג.

לראיה באנו עה"ח (על החתום) אנחנו, אלופי, ראשי, מנהיגי הקהילה, בצרוף אלופי י"ס (יחידי סגולה) ובצרוף ראשי ישובים דקהילתנו, היום יום ה', ד' אייר שנת מבש"ר, היא תקמבית (תקמ"ב) לפ"ק (לפרק קטן), פה ק"ק (קהילה קדושה) וולוז'ין יצ"ו (ישמרה צורה וגואלה).[13]

בעשרת ימי תשובה של שנת תקס"ג (1803) פרסם רבי חיים מוולוז'ין את הקול־קורא שלו על ייסוד ישיבת „עץ־חיים" בוולוז'ין, שעורר הדים חזקים בעולם התורה.[14] וזה דבר הקול־קורא:

„שליחא דציבורא אני מרבים וכן שלמים, אשר לבם דואג בקרבם ונאנחים ונאנקים על התורה שמשתכחת מהעולם והולכת ומידלדלת. וחלילה לי לדבר על עם ה', כי באמת לא במרד ולא במעל, חס ושלום, מתרחקים מהתורה, אבל יש שרוצים ללמוד ואין להם מלוא כף קמח, ויש שיש להם ורוצים ללמוד, אבל אין להם רב ללמוד דרכי ההגיון האמתי, כי זה ימים רבים לישראל, שהאנשים הגדולים בתורה במדינתנו, כל אחד בונה לו חדרו לעצמו ואומר: לעצמי אני מציל וכונס בדור, שאין התורה חביבה על לומדיה.

ועתה שמעתי אחרי קול רעש גדול האומר, שהגיעו ימים שהתורה חביבה על התלמידים ועם בני־ישראל רעבים גם צמאים, נפשם חשקה בתורת ה', ללכת מחיל אל חיל לשמוע דברי ה'. אבל, מעת שפסקו מלהחזיק ישיבות במדינה זו ומאז כל מבקשי ה' והתורה ית"ש (יתברך שמו) נפוצים המה כצאן, שאין להם רועה לרעות את עם ה' המתאווה ללין בעומקא של הלכה ואמיתה של תורה, וזה ימים רבים שהאנשים הגדולים ביראת ה' אשר בפלך הלז, שמו פניהם עלי להיות מהמעוררים לדבר מצוה זו.

אמנם, אנא נפשי יודעת מיעוט ערכי, כי לא הגעתי למידה זו לחוות דעתי ברבים, אבל בראותי שתפוג התורה, חס ושלום, ואם החרש נחריש כעת בנדון הזה, יכול להיות שברבות הימים יהיו אחינו בני־ישראל בלי מורה, כי אם אין גדיים אין תיישים, ודלתות בית־המקדש ינעלו, חס

---

[13] חתומים שמונה רבנים. כתב הרבנות נתפרסם ב„קובץ על יד", מאת מיכל רבינוביץ', ספר ה' (ט"ו), ירושלים תשי"א.

[14] הקול־קורא הודפס ב„הפלס", ברלין תרס"ב, שנה ב', עמודים 140—143. עיין גם, שמחה אסף: „מקורות לתולדות החינוך בישראל", כרך ד', עמוד קס"ט, סימן קמ"ג. ר' הרב משה שמואל שפירא: „תולדות רבנו חיים מוולוז'ין", פרק תשיעי. הכרוז ניתן בהשמטות קלות.

ושלום — לא יכולתי להתאפק עוד לקול הנצבים עלי לאמור: קום־נא ועורר לבב טהורי־לב, ולא רציתי לעבור עוד על דברי חברי, המפצירים בי בזה וסבותי את לבי שלא לדחות עוד את דבריהם הנאמרים באמת מקירות לבבם, ואף גם זאת כדאמרי אינשי: כמשרת קטן הקורא לבית־הכנסת, כן עתה באתי לקרוא ולעורר לב אחינו בני ישראל, הנאהבים והנעימים, וישמעו אל האמת, לכל אשר יקראוה באמת, ואתם הדבקים בה׳ ובתורתו יתברך שמו, מאמינים בני מאמינים, כי תורתנו הקדושה היא חיות נפשותינו והעולם מושתת על הבל פינו והגיוננו בה, ובפרט מעת שגלינו מארצנו ואיבדנו כל טוב — אין לנו שיור רק לימוד התורה ואין להקדוש ברוך בעולמו אלא ד׳ אמות וכו׳, ואיך לא נבוש בראותנו כי תורת ד׳ נתונה בעפר ותושלך אמת ארצה. הקב״ה בוכה בכל יום ויום על עזבנו את תורתו יתברך שמו לעד, אשר הראה לנו אהבתו הנפלאה והנחיל לנו חמדתו הגנוזה, אשר הוא יתברך שמו משתעשע בה בכל יום, ואיך נקשה ערפנו ונחליף שעשועים בבכי, חס ושלום, כי הקב״ה בוכה בכל יום על כל מי שאפשר לעסוק ואינו עוסק.

אחינו בני ישראל! אולי הגיעה השעה לגדור הפירצה הזאת ונשוב להחזיק בתורת ד׳ בכל כוחנו. ומי המתנדבים ללמד את התלמידים ומי ומי המתנדבים להיות תומכי אורייתא — כל הקרוב לתורת ד׳ יחיו חיי עולם, כי בצל הכסף בצל החכמה תחיה את בעליה. ואני ראשון בין המת־נדבים בלו״נ (בלב ונפש) להיות בין המלמדים, ובחסד ד׳ הרועה אותי מעודי בהרוחה, בו בטחתי ובו חסיתי שימציא לי ברווח על הספקת התלמידים, כפי המצטרך להם.

ובמיעוט הזמן אשר החילותי, נאספו אלי מעט צאן קדשים, שבח לית״ש (ליתברך שמו), שנכנס טעם התורה ברובם ככולם וקיבלו עליהם עול תורה באמת ב״ה. ואחרי אשר מלאני לבי לקפוץ בראש להתנדב להיות בין המלמדים, וכמוני יעשו־נא שאר אנשים כגילי, ואף כי הגדולים ממני ישאו־נא קו״ח (קל וחומר) בעצמם, ואשרי הגדולים שנשמעים לקטנים. ואתם, בני־ישראל, זרע קדושים, ברוכי ד׳, קבלו־נא את האמת ממי שאמרו וסופו אף האמת היקרה מכל, שלא להניח חיי־עולם הנטועים בתומכי כף־החיים, הנטועים בלב ימים, אשר אם יחזיק בו אדם יעל מן המים הגדולים, ואם יניח ידו מלהחזיק בו, חס־ושלום, ישטפוהו המים הגדולים ויאבדוהו לנצח, חס־ושלום. הנמצא בעולם מי שיניח ידו מלהחזיק בו? כולנו, אחינו בני־ישראל, אין אנו נקראים חיים, אלא בהחזיקנו בעץ־החיים. אם הלומדים המקבלים עליהם עול התורה באמת, כשור לעול וכחמור למשא,

אם המחזיקים ותומכים מזה ומזה עמוד התורה שנתרופף, אשר עליהם נאמר, ברוך אשר יקיים את דברי התורה הזאת, וחכמים ותומכיה מאושרים יחיו בשלום בחיים הנצחיים. וברוכים הם להשם יתברך, בבואם ובצאתם, בברכת זבולון המוקדם לברכת יששכר, ואלו ואלו ידבקו בהאל חיים ואליהם תבוא ברכת טוב. כפי מעלליהם יאכלו בעולם־הבא ויחדיו יצדקו לחזות בנועם ד׳. אלו בצדקה יחזו פני יתברך שמו, ואלו בהקיץ ישבעו בשובע פני יתברך שמו, כי אנו אין לנו חיים אלא ע״י המשתמשים באור התורה, וע״י המחזיקים ונדבקים בד׳. אך חיזקו ונחזקה איש את רעהו ויקויים בנו מקרא שכתוב, גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם במהרה בימינו, אמן כן יהי רצון.

הנה דברי הקורא ברוב הבושה, מדבר בגודל הכנעתי לפני עם ד׳, ואין אני מאמין בעצמי שתגולגל זכות כזאת על ידי. אמנם, אינני מתיאש מזכות הרבים, אשען בהבטחת יתברך שמו, כי לא תשכח תורת ד׳ מפני זרע אמת״.

יום א׳, עשרת ימי־תשובה תקס״ג לפק, פה וולוז׳ין, נאום חיים בלא״א (בן לאדוני אבי) מו״ה (מורנו הרב) יצחק זצלה״ה (זכר צדיק לחיי העולם הבא).

כשייסד רבי חיים את הישיבה, היה בעל בית־חרושת של בד בוולוז׳ין. על המכתבים והשאלות ותשובות היה חותם ברוב ענוה: „חיים במוהרי״צ (בן מורנו הרב יצחק) המלמד בוואלאזין״.[15] אולם — כפי שמעיר בצדק הרב מאיר ברלין בספרו „מוולוז׳ין עד ירושלים״ — אף שלא חתם רבי חיים בתואר ר״מ (ריש מתיבתא), בכל זאת היה ר״מ על ר״מים.

בתחילה כינס לתוך ישיבתו מניין תלמידים. גרעין זה היה כולו של בעלי כשרונות גדולים. היה זה דבר בלתי־רגיל שבישיבה אחת יתקבצו כל־כך הרבה בעלי כשרונות גדולים. מכאן אנו למדים, מה גדול היה שמו של רבי חיים בעולם התורה כגאון וכמורה־דרך. כבר מראשית ייסוד הישיבה תיקן רבי חיים תקנה, שחסמה את הדרך לפני נטולי־כשרון. כל תלמיד שביקש להתקבל לישיבה, היה חייב לעמוד בבחינה, כדי לקבוע, עד היכן מגיע כוחו בגמרא. לכן הורכבה הישיבה מבחירי הכשרונות.

רבי חיים האכיל והלביש את תלמידיו על חשבון עצמו. גם כשגדל מספר התלמידים שהתקבצו מהסביבה — כלכל אותם ביד רחבה, השגיח על מצב בריאותם, שמח בשמחתם והשתתף בצערם.

---

[15] בכינוי זה מכנה את עצמו רבי חיים באחת מהתשובות שלו. ראה „חוט המשולש״, סימן ה׳, עמוד 19. שם חותם רבי חיים: „נאום חיים במוהריי״צ המלמד בעזהי״ת בוולאזין״.

כדי להדגים, עד היכן הגיעה דאגתו לתלמידים, נביא את הסיפור הבא: פעם ביקש רבי חיים מן הסנדלר לעשות לו מגפיים גדולים, כדרך שנועלים האכרים. כשהביא לו הסנדלר את המגפיים, תמהו בני ביתו: למה לו, לרבי חיים, מגפיים כאלה?

לא השיב דבר. באחד מימי החורף, בהשכמת הבוקר, לאחר ליל שלגים, כשהלכו יהודי וולוז'ין להתפלל שחרית, מצאו את רבי חיים כשהוא בוסס בשלגים העמוקים.

— רבנו — שאלוהו — למה הוא הולך ובוסס בשלגים?

— כובש אני דרך לבני־הישיבה המסכנים — השיב רבי חיים.

מתוך אהבה ודאגה לתלמידיו, לא הנהיג רבי חיים מלכתחילה את השיטה של אכילת „ימים", שהיה בה משום השפלת כבוד התורה ולומדיה, ודאג שיקבלו הבחורים קצבה מקופת הישיבה, שהספיקה להם לחיות חיים תקינים. כן תיקן תקנה, שלא יקראו לתלמיד „בחור־ישיבה", אלא „איש הישיבה" — כינוי המעלה ערך הלומד.

יחסו של רבי חיים לאנשי הישיבה חרג מתחום היחס של רב ותלמיד. הוא ראה בהם חברים, שאפשר לו ללמוד מהם, כמו שנאמר במדרש תהלים: „מה המים, אין הגדול מתבייש לומר לקטן השקני מים, כך דברי תורה, אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד, או הלכה אחת" (מזמור א', סימן כ"ה (ע"א). וכדי לשמוע מה בפי התלמידים על רבם, על שיטת ההוראה ועל סדרי הישיבה — קבע, לפי המסורת, את המנהג של „רב דפורים". מכיון שבכל ימות השנה לא הרהיב שום תלמיד עוז להעיר לרב על דברים בלתי רצויים — קבע יום אחד בשנה, יום פורים — שבו התירו להם גם חז"ל להתבדח, שאז יהיה אחד התלמידים חפשי כל היום במעשיו ודעותיו ושליט יחיד בעניני הישיבה והנהגתה. ביום זה היה הרב ד„חד יומא" מדבר בגלוי לב על המעשים שאינם רצויים של הרב מכל השנה. רבי חיים התייחס ברצינות גדולה לחיובי ולצודק שבדברי הביקורת ואחר כך היה מתקן את הטעון תיקון ונזהר שלא להיכשל להבא.

כשהלך ורב מספר התלמידים, לא היה סיפק בידי רבי חיים לכלכלם מהכנסות בית־החרושת שלו, לכן פנה לגדולי הרבנים, שיכריזו על מפעל עזרה לישיבה, כדי לקיים את לומדיה. בט"ו בחודש אייר תקס"ד (1804) פורסם קול־קורא בחתימת גדולי וילנא לקהילות הרחוקות, מחוץ לליטא, שתתמוכנה בישיבת וולוז'ין. בין החותמים היה גם ר' אברהם, בנו של הגר"א. הכרוז נכתב בשנה השנייה לייסוד הישיבה וזה תוכנו:

„ראינו, כי רבים וכן שלמים נתקבצו אל מלאכת הקודש, ללמוד תורה יומם ולילה ולחסות בצל אילנא רבא הרב הגאון, מורנו ורבנו, הרב רבי חיים אב"ד דק"ק וואלאזין יצ"ו, וכבר תמכנו בידיו להיות תומכין לאורייתא, לחזק בידיו במדינתנו, ועתה בראותנו כי חפץ ד' בידו הצליח — לזאת מודיעים אנחנו לרחוקים, כי כך דרכה־של־תורה, ממרחק תביא לחמה, ועלינו להודות שנעשה בימינו הדבר הגדול הזה, בדור יתמי דיתמיי (יתום

ומיותם), כמונו. ואנן מהכא ואתון מהתם (ואנו פה ואתם שם) נבואה ונחזק ידם ולא נתרשל, חס ושלום, וזכות התורה תעמוד לנו ולזרענו עד עולם, כי נעשה הטוב והישר בעיני ד׳ ולהחזיק עמוד התורה שנתרופף, ויזכנו ד׳ להגדיל תורה ולהאדירה״.[16]

ערך לימוד־התורה בישיבת „עץ־חיים״ בוולוז׳ין

העמוד התיכון בישיבת „עץ־חיים״ היה לימוד התורה, שהיא עץ חיים למחזיקים בה, ובה תלוי קיום כל העולמות, וגם עולמו הפרטי של האדם. אולם לא ידיעת התורה בלבד היא העיקר, אלא עצם הלימוד, היגיעה בתורה, ההתדבקות שאדם מתדבק תמיד בגמרא. לעולם אין אדם גומר את לימוד הגמרא, אלא צריך ללמוד וללמוד בה בלי סוף. ככל שהאדם בקי בגמרא יותר — הרי הוא מצווה יותר לעיין בה, והמרבה ללמדה מרבה לדעתה.

את הכרתו זו, שהיגיעה בתורה היא התכלית העליונה בחיי האדם, ביסס רבי חיים בהקדמתו ל„ספרא דצניעותא״ של הגר״א, ושם הביא סיפור מעניין בשם רבו הגדול, שביקשו לגלות לו את רזי התורה ע״י שליח, ועל ידי כך יהא מושלם בידיעת התורה ללא עמל ויגע — והגר״א דחה את השליח:

„והעולה על כולם הן הן גבורותיו ונוראותיו של הגר״א, כי לא הראה את נפשו טוב רק בעמלו אשר עמל בחכמה ובדעת ובכשרון, ואחר רוב יגיעותיו, וכאשר חסו עליו מהשמים ונתגלו לו מעינות החכמה רד״ר (רזין דרזין) וסתרי דסתרין — זו היתה אצלו מתת אלקים, וזולת זה לא רצתה נפשו בם. אף כי רצו למסור לו מהשמים בלא שום עמל ויגיעת־בשר רזין וסתרים עליוני עליונים ע״י מגידים מארי דרזין ושרי־התורה — לא נשא עיניו לזה. כי שמעתי מפיו הקדוש, שפעמים רבות השכימו לפתחו כמה מגידים מהשמים בשאלתם ובקשתם, שרוצים למסור לו רזין דאורייתא בלא שום עמל, ולא הטה אזנו אליהם כלל. ואחד המגידים הפציר בו מאוד, ועל כל זה לא הביט אל מראהו הגדול וענה ואמר לו, איני רוצה שתהיה השגתי בתורתו יתברך שמו על ידי שום אמצעי כלל. רק עיני נשואות לו יתברך שמו, מה שרוצה לגלות לי וליתן חלקי בתורתו יתברך שמו בעמלי אשר עמלתי בכל כוחי. הוא יתברך שמו יתן לי חכמה מפיו, דעת ותבונה, שיתן לי לב מבין וכליותי יעשה כשני מעיינות, ואדע כי מצאתי חן בעיניו,

---

[16] הכרוז נדפס ראשונה ב„הפלס״, שנה ב׳, עמוד 293. ראה שמחה אסף: „מקורות לתולדות החינוך בישראל״, כרך רביעי, עמוד קע״ג, סימן קמ״ד.

ואיני רוצה אלא מה שבתוך פיו, וההשגות על ידי המלאכים, המגידים ושרי־התורה, אשר לא עמלתי ולא חכמתי — אין לי חפץ בהם.

ובדידי הוה עובדא, ששלח אותי אל אחי הקטן רב זלמן להגיד בשמו, שלא יקבל שום מלאך־מגיד אשר יבוא אצלו. והעיקר הוא, כי מה שהאדם משיג בזה העולם ע״י עמל ויגיעה, בזה הוא עושה נחת־רוח ליוצרו. ומרגלא בפומיה היה, שכל עניין השינה לא בראו יתברך שמו רק לזו התכלית, שכל מה שלא יהא ביכולתו של האדם להשיג בעוד הנשמה מחוברת בגוף, גם אחר כל היגיעה והעמל מצד הגוף שהוא מסך מבדיל — מגלין לו בשינה, שהיא מופשטת אז מהגוף ומלובשת בלבוש העליון, חלוקא דרבנן״.

רבי חיים מוולוז׳ין נותן ביסוס עיוני בדבר ההכרח ברציפות לימוד התורה:

„ואמר הכתוב: „עץ חיים היא למחזיקים בה״. כי צריך האדם לקבוע בלבו וידמה בדעתו, כי אילו היה טובע בנחל שוטף ורואה לפניו בנהר אילן חזק, ודאי יאמץ כוח להתאחז ולהתדבק עצמו בו בכל כוחו ולא ירפה ידיו הימנו, אפילו, רגע אחד, אחר שרק בזה תלויה עתה כל חיותו. מי פתי ולא יבין, שאם יתעצל, חס ושלום, אף רגע אחד וירפה ידיו מהת־אחז בו — יטבע תיכף. כן התורה הקדושה נקראת „עץ־חיים״, אילנא דחיי, שרק אותה העת שהאדם אחוז באהבתה ועוסק ומהגה בה בקביעות, אז הוא חי החיים האמתיים העליונים, קשור ודבוק, כביכול, בחי העולמים יתברך שמו, שכן הקב״ה ואורייתא חד. ואם, חס ושלום, יזניח תלמודו ופורש מקביעות העסק בה לעסוק בהבלי העולם והנאותיו — הוא נפסק ונכרת מהחיים העליונים וטובע במים הזדונים, רחמנא לצלן״.[17]

„אם היה, חס ושלום, העולם פנוי לגמרי, אפילו, רגע אחד ממש מעסק והתבוננות עם סגולה בתורתנו הקדושה, תיכף כרגע היו כל העולמות נחרבים ונבטלים ממציאות לגמרי, חס ושלום. ואף גם איש אחד מישראל לבד, רב כוחו שבידו להעמיד ולקיים את כל העולמות והבריאה בכללה ע״י עסקו והתבוננותו בתורתנו הקדושה לשמה״.[18]

נמצאנו למדים, שלימוד התורה חשוב לא רק ללומד עצמו, אלא לקיומם של כל העולמות, שאינם עומדים אלא על התורה בלבד. לכן דאג רבי חיים שקול התורה לא ייפסק אף לרגע אחד בישיבה. דלתות הישיבה לא נסגרו אף לרגע אחד. מעולם לא נדם

---

[17] „נפש החיים״, שער ד׳, פרק ל״ג. על ערך לימוד התורה במשנת רבי חיים מוולוז׳ין, עיין במאמרי „לתולדות היהודים בוולוז׳ין״, הפרק רבי חיים כמחנכה של קהילת וולוז׳ין.

[18] „נפש החיים״, שער ד׳, פרק כ״ה.

קול הלומדים. רבי חיים תיקן מישמרות בכל לילה ולילה, מישמר יוצא ומישמר נכנס, ואף בלילי שבתות וימים טובים לא פסקו המישמרות. והוא בעצמו היה נכנס לישיבה, אף בלילות שבת, כדי להיוכח אם הבחורים אינם בטלים, חס ושלום, מתורה. ובמוצאי יום־כפור, מדי שנה בשנה, היה רבי חיים לומד בעצמו עד חצות הלילה, כי היה חושש פן בעת ההיא, בשעה שכל תלמיד עייף ויגע מהיום הגדול והנורא, לא יימצא מי שילמד — על כן לקח על עצמו את הטורח הזה.

שיטת הלימוד של רבי חיים, שהנהיג בישיבה, היתה שיטת ה„סברה הישרה", ללא פלפול ועיקום הכתובים. בזה הלך בעקבות רבו הגר"א, ששם את הדגש על הפשט. ללמוד את המקרא כפשוטו, בלי תערובת של רמז וסוד, ואת התלמוד וכל התלוי בו כפשוטו, בלי כל מיני פלפול וחלוקים, אלא על פי המקור בלבד.

שיטת לימוד זו השתרשה מאוד בישיבת וולוז'ין, וגם ישיבות אחרות הושפעו ממנה. רבים מתלמידי הישיבות, שהיתה מקובלת בהן שיטת הפלפול והחילוקים, היו באים לזמן מסויים לישיבת וולוז'ין, כדי להתבשם מדרך לימודה המיוחד.

רבי חיים מוולוז'ין כראש־ישיבה וכמחנך גדול

ישיבת „עץ־חיים" הושתתה על יסודות פדגוגיים. רבי חיים היה לא רק ראש־ישיבה אלא, קודם כל, מחנך דגול. את „נפש החיים" הקדיש, ברובו הגדול, להסברת ערך לימוד התורה, שהיא שיא החכמה האנושית, „כי גם כל המתפלספים יודו, כי כל החכמות המה כמר מדלי נגד עמקות חכמת התלמוד" („רוח חיים", עמוד נ"ב); ואילו „רוח חיים" זהו ספר תורת המוסר והמידות שלו. בספר זה מלמד רבי חיים, מהי הדרך שיבור לו אדם מישראל, כדי להגיע לשלימות מוסרית ולהתעלות רוחנית עליונה. בספר זה כלולים גם רעיונות מאלפים על היחס שבין המורה והתלמיד.

אחד מיסודות החינוך של רבי חיים מוולוז'ין היא מידת ההסתפקות וההתנזרות ממנעמי החיים. אורח־חיים זה למד רבי חיים מרבו הגר"א, שעליו נאמר שלא רצה ליהנות מהעולם הזה ו„אכל לחם צר צנום שרוי במים שיעור ב' זיתים ואוכל אותם ערב ובוקר ולא טעמן בחיכו, כי אם בלען שלמות" („עליות אליהו", 51).

על המאמר „כך היא דרכה של תורה" (אבות ו', י"ד), אומר רבי חיים:

„כי הנה האכילה והשינה הן מפלה על האדם, כמו שדרשו ע"פ „ויפל אלהים תרדמה על־האדם" (בראשית ב', כ"א). וכן באכילה דוגמתה. על־כן כל שממעט במפלה יותר משובח ותישאר לו עת ללמוד תורה. וגם אכילתך תהא כזו שלא תדחק עצמך לאכילה תיכף, רק תאחרה ולא תניח עבורה לימודך מיד בהתחלת רעבונך. כי עוד היום גדול ויהיה זמן לאכול. לכן אמר בלשון עתיד „פת במלח תאכל", אבל ו„בתורה אתה עמל" — בהוה. כי באמת גנאי גדול הוא לאדם עניין האכילה, כי יקח דבר גשמי

ויתנהו במעיו ובזה תלויה חיותו; והלא נשמתו, חלק רוחני, בודאי בוז תבוז לזה. אך ההכרח לא יגונה, אבל תוספות ומותרות אכילה הן סכלות".

מידת ההסתפקות גוררת אחריה מידת הענווה, התופסת מקום חשוב במשנתו החינוכית של רבי חיים. על „מאוד מאוד הוי שפל־רוח" (אבות ד׳, ד׳) אומר רבי חיים: „ולא יחשוב שמקיים מצות ענווה במה שהוא שפל־רוח בעיניו, כי אם יחשוב באמת, שאינו כלום, שתקוות אנוש רימה ואין לו במה להתגאות".

כפדגוג לא גרס רבי חיים את האבטודידקטיות. בזה סטה מדרך הגר"א, שלמד רק עד שש שנים אצל רב ועוד כרבע שנה אצל הגאון רבי משה, בעל „פני משה", ומאז חדל לקחת לקח מפי מורים. רבי חיים גרס, שצריכים ללמוד תורה מפי רב, משום שהוא מכניס רוח חיים במלה הכתובה. אין התורה נקנית אלא ב„שמיעת האוזן". הלומד בעצמו אין מי שיתיר לו ספקותיו. על כן „עשה לך רב והסתלק מהספק", כדי לשאול אותו כל אימת שמתעורר ספק, וכך נגיע לידיעת אמת.

לכן היה רבי חיים רגיל להאריך בהסברו עד שנקלטו הדברים. אם דברי הגר"א, לפי השוואת רבי חיים, דומים לכוכבים, שנראים קטנים מפני ריחוקם מאתנו — הרי דברי רבי חיים דומים למנורות גדולות שעל השולחן.

סוד הצלחתו של רבי חיים כמחנך טמון בידיעתו את נפש התלמיד. הוא ידע, שכדי להשיג את מטרתו החינוכית, עליו להיזהר מאוד שלא ידכא את אישיות תלמידו, אלא ישמור על חרותו האישית. ולא זו בלבד שעליו לתת מקום לשאלותיו, אלא שהוא חייב גם לעוררו לשאול ע"י שאלות מצדו, כדי שישא הלימוד אופי של דו־שיח.

על „ולא הקפדן — מלמד" (אבות ב׳, ה׳) אומר רבי חיים: „כי אם ישאל פעם אחת ויכעס עליו, אז לא יוסיף לשאול ממנו, כי יתבייש וגם באותה פעם לא יקבל השואל את דבריו". הרב צריך לשמוח על שאלותיהם של התלמידים ולראות בהן תועלת לעצמו. כי „לפעמים תהיה האמת עם התלמיד, כשם שעץ קטן מדליק את הגדול". ולא לחינם מנו רבותינו במ"ח הדברים של קניין־תורה, מלבד שימוש חכמים ודקדוק חברים, גם „פלפול תלמידים", כי על־ידי קושיותיהם מוחוורת ההלכה.

רבי חיים דאג לפיתוח הדעה העצמית של התלמידים, כי „אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו". אנשים, שאינם מקפידים ומחמירים לא בדעות ולא במעשים והם מסבירים פנים לכל דבר והיפוכו — אנשים כאלה הם במעלת בינוניים וננסי־רוח. יתירה מזו: הם חסרי אופי מוסרי, כי המוסריות מושתתת על ההבחנה בין הדעות ועל קביעת היחס אליהן. אולם אל לו לאדם להתייחס בזלזול לדעות הזולת, כי האמת הנכונה היא הממוצעת, מזיגה של דעות שונות. לכן יש להאזין לדעות הזולת, לנתחן ולבררן, ורק לאחר שאיזן וחיקר — יוכל לברור את הדעה הנכונה.

השקפתו זו מביע רבי חיים בהסברו למאמר „מרבה עצה — מרבה תבונה" (אבות ב׳ ז׳):

„מרגלא בפומיה דאינשי: ,שאל עצה ועשה כשכלך׳. ולפי זה, לכאורה, עצה למה? אך יובן פשוט, כי איש מבחוץ לא יבין כל פנימיות העניין במה שנועצים אתו, רק יבין מעט. וכן היועץ השני. רק הנועץ בעצמו הוא יבין לגמרי כל פנימיות העניין, אבל חסרים לו שכל ותבונה של כולם. על־כן בהיקבץ אצלו עצת כולם ושכל של כל אחד ואחד בזה — אזי יבין איך ומה לבחור עצה אחת משותפת מכל העצות יחד, מזה מעט ומזה מעט".

וכן לימד רבי חיים את תלמידיו לראות בכל הישג פקדון, שבכל רגע עשוי בעל הפיקדון לבוא ולקחתו מהם. מטבע האדם, שהוא מזלזל בדברים שהשיג. העני מתאווה לעושר, אבל משהשיג את מטרתו, ועושרו הופך לדבר שבשיגרה — הריהו מזלזל בו ושואף ליותר מזה. אולם, אם ידע שעשירותו אינה נצחית והוא עלול בכל רגע לחזור לדלותו הקודמת — ישמח בחלקו.

בפירושו על המאמר: „איזהו עשיר?" (אבות ד׳, א׳) אומר רבי חיים:

„והנה מדרך העולם שמי שהוא תמיד עני ואביון, כשהוא מוצא מציאה גדולה ושלל רב — באותה שעה הוא שמח מאוד ומהלל להקב"ה ופיו ולבו שווין. אבל בהאריך הזמן, כבר נשכחו ממנו הראשונות ואינו שמח בעשרו כלל, אלא, אדרבה, הוא מתאוה ויגע תמיד להעשיר עוד כהנה וכהנה והכול אינו מספיק לו; אבל מי שקובע בלבו תמיד, שבכל רגע הוא ועשרו ביד השם יתברך וכרגע יכול להיות עני ואביון — מתחדשת אצלו השמחה על עשרו בכל רגע, כאילו, ברגע זה השיג את העשירות".

את היחס הרצוי בין הרב והתלמיד מברר רבי חיים בפירושו על „והוי מתאבק בעפר רגליהם" (אבות א׳, ד׳):

„אסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו, כשיש לו קושיות עליהם. ולפעמים תהיה האמת עם התלמיד. וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וזה שנאמר, „יהי ביתך בית ועד לחכמים", „והוי מתאבק", מלשון „ויאבק איש עמו" (בראשית ל"ב, כ"ה), שהוא עניין התאבקות, מלחמה. כי מלחמת מצוה היא. וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ, ונשמתם בשמי־מרום, המחברים המפורסמים וספריהם אתנו. הנה ע"י הספרים אשר בבתינו, ביתנו הוא בית־ועד לחכמים אלה. הוזהרנו גם־כן וניתנה לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושייתם, ולא לישא פני איש, רק לאהוב את האמת. אבל עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאוה וגודל לבב, באשר מצא מקום לחלוק וידמה כי גדול הוא כרבו, או כמחבר הספר אשר הוא

משיג עליו, וידע בלבבו, כי כמה פעמים לא יבין דבריו וכוונתו. ולכן יהיה אך בענוה יתירה. וזהו שאמרו „הוי מתאבק" כנ"ל, אך בתנאי „בעפר רגליהם", רצה לומר, בענוה והכנעה ולדון לפניהם בקרקע".

רבי חיים מוולוז'ין ידע לחדור לתוך פנימיות נפשו של כל אחד מתלמידיו ולדעת איזו מטרה יבחר בחיים. כשהיו התלמידים באים לקבל ממנו את ברכת הפרידה לפני נסיעתם הביתה, היתווה לכל אחד ואחד את דרכו בחיים, כיצד עליו להתנהג בעתיד. חיבתו לתלמידים היתה גדולה מאוד. היה מזמינם לסעוד על שולחנו מדי שבת בשבתו. ובשעת הסעודה היה אומר לפניהם פתגמי מוסר נעלים. ריחם עליהם כרחם אב על בנים. ידע צער ריחוקם מביתם ועל כן השתדל לנחמם בבדידותם. רבי חיים חשב את עזיבת בית ההורים לתנאי חשוב להצלחת לימודיהם. „הוי גולה למקום תורה" (אבות ד', י"ד). כדי לשמח לבם היה מזמינם אליו לסדרי פסח. הוא ידע היטב געגועיהם על בתיהם כל ימות השנה, וביחוד גברו הגעגועים והעצבות בימי החגים והמועדים, בעת שכל אחד נוהג לשמוח בחברת משפחתו. אך לא רק בחג, אלא גם בכל יום היה משתדל לשמחם. תמיד ידע, שאחד ממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם היא השמחה. ש„הלומד בשמחה בשעה אחת, ילמד יותר הרבה ממה שילמד בכמה שעות בעצבות".

אישיותו המוסרית של רבי חיים מוולוז'ין ופקחותו

את אישיותו המוסרית הנעלה של רבי חיים סרטט בקווים בולטים בנו רבי איצלה בהקדמתו ל„נפש החיים":

„אם היה נעלב — לא העליב. והיה שפל־רוח בפני כל אדם, ובתענוגי הגוף אף למיעוטא דמיעוטא היה חושש ושם דרכיו לבלי הרגיש תענוג. וכשהגיעו ימי־הזקנה ונתיסר ביסורים של אהבה — במאודו ונפשו קבלם בשמחה ובצהלת־פנים, מבלי להוציא אנחה, ודעתיה הוה בדיחא עליה כל שני דקביל עליה יסורים (ודעתו היתה בדוחה עליו כל השנים שקיבל עליו יסורים). ורק על זאת היה מצטער אותו צדיק, על שהוכרח לכלכל גופו לפי מחלתו. ובמסתרים היו עיניו יורדות טיף, טיף (ועיני ראו ולא זר). ואם כי לבו היה דוה על זה, היה שמח ביסוריו, הממעטים לו את רגש התענוג, עד שלא שם לבו לא לעונג ולא לנגע.

וכל רואי השמש בגבורתו, המה ראו כן תמהו, שעם כל כניעת גופו ונמיכת רוחו למילי דעלמא, כן נהפוך לבבו במילי דשמיא, ללבוש עוז והדר ועד זיבולא בתרייתא (עד המעדר האחרון) לבו היה שומה לעשות מדור נאה לתורה ועבודה וגמילות־חסדים. ומה מאוד גבה לבו בדרכי ה' ללחום מלחמתה של תורה, וכל מצוה שהחל ברוח חכמה וגבורה — גמרה ברוח דעת ויראת ה'.

בכל דרכיו היה ממעט כבוד עצמו להרבות כבוד־שמים, הן במילי דציבורא, בפרט בעניני הכלל. מודעת, שהשליך נפשו מנגד ועסק הרבה יותר על כדי כוחו. ואף כי זקן היה, היו ידיו אמונה עד בוא השמש. ואף ככלות כוחו, רחמנא לצלן, גם בשכבו על משכבו בחליו, רעיוניו סליקו ועיניו היו נשואות השמימה, לשתף שם שמים בצערא דהכלל והפרט, בגינוחי ואנחות בשברון מתנים. ואנחותיו הרבות בזה היו שוברות כל גוף השומע (והיה רגיל להוכיח אותי על שראה שאיני משתתף בצערא דאחרינא (בצער הזולת). וכה היה דברו אלי תמיד, שזה כל האדם לא לעצמו נברא, אלא כדי להועיל לאחרים, ככל אשר ימצא בכוחו לעשות). ודן והורה: אהוב שלום ורדוף שלום, אהוב את הבריות וקרבן לתורה".

רבי חיים היה מפורסם בפקחותו ושנינותו לא בין היהודים בלבד, אלא יצאו לו מוניטין גם בעולם הלא־יהודי. מספרים, שבשנת תקע"ב (1812), במלחמת צרפת ברוסיה, עבר קצין צרפתי דרך וולוז'ין וביקר אצל המרא דאתרא, רבי חיים. בתוך השיחה שאל הקצין, מי לפי דעת הרב ינצח במלחמה? רבי חיים ביקש מראש לבלי לכעוס וסיפר לו משל זה: פעם אחת נסע שר במרכבה רתומה לסוסים, ממיטב סוסי איטליה. כשהגיעו הסוסים למקום של ביצה, נעצרו ולא יכלו לזוז. העגלון עשה כל מיני תחבולות ולשוא. מאחורי השר נסע איכר בעגלה מלאה רתומה לסוסים קטנים וצנומים. כיון שחסמה מרכבת השר לפניו את הדרך, היטה את עגלתו הצדה ועבר את הביצה ללא מכשול. השתומם השר על המעשה וביקש מן האיכר שיסביר לו טעמו של דבר. ענה לו האיכר: אמנם, סוסיך עולים על סוסיי במנין ובכוח, אך אין ביניהם שום יחסי חברות. כולם רמי מעלה וכשאתה מצליף בשוטך על אחד מהם, רק תשמח את האחרים, שהרי אין השוט מסוגל להכות את כולם בפעם אחת. ובכן, רק המוכה מתאמץ בסמוך למכה למשוך קדימה, וכל האחרים רתוקים למקומם. לא כן סוסיי, שמבטן ומלידה גדלו יחדיו. מזג אחד להם והרגליהם דומים. כל אחד מרגיש בכאב חברו. הנפתי שוט על אחד, מיד כולם חוגרים כוחם למשוך את העגלה. והיא שעמדה להם להעביר'ני את הביצה בשלום. הקצין הבין יפה את הנמשל...

סגולה נוספת שניחן בה רבי חיים היא פשטותו. רבי חיים היה אדם עממי ואוהב־ישראל גדול. פרט אחד, המעיד על עממיותו של רבי חיים מוולוז'ין, מובא ב„ארחות חיים" (עמוד אחרון):

„איש תם וישר בוולוז'ין היה חשוך־בנים ר"ל (רחמנא לצלן), ובמותו ציווה לבקש מרבנו, שילמד בעדו משניות לע"נ (לעלוי נשמתו). וכן עשה רבנו, כי מצוה לקיים דברי המת. וכשגמר סדר „זרעים", הלך על קברו ואמר לו: למדתי לעילוי נשמתך סדר „זרעים".

פטירתו של רבי חיים; האגדה המופלאה על אהבתו ליהודי וולוז׳ין

לעת זקנותו היה רבי חיים מדוכא ביסורים ובמכאובים קשים, ואף על פי כן לא התמרמר ולא קילל את יומו. הכל קיבל באהבה. האגדה מספרת, שלערך חצי שנה לפני פטירתו בראש־השנה תקפ״א (1820), בעת שכיבדוהו ב„הגבהה״, נפל ספר־התורה מידיו, ואז גילה למקורביו שקצו קרב.

וכך מתאר בנו רבי איצלה בהקדמה ל„נפש החיים״ את פטירת רבי חיים מוולוז׳ין:

„ומי שלא ראה העוז והענוה דיליה (שלו) ביום הלקחו מאתנו, לא ראה עוז וענוה. שמעת תפילת השחר עד צאת נשמתו למרום, כל שעה ושעה החליף כוח. רגע היה משפיל גופו בדבריו, כאשר הרגיש ש„ישוב העפר על־הארץ כשהיה״, ופניו שחורות כעורב, וכרגע היה מתאזר עוז בדביקות נפלאה ופניו היו מאירים כאור פני מלך חיים, לקשר נפשו ברוחו שתשוב אל האלקים אשר נתנה בטהרה, עד רוחו ונשמתו אליו יתברך שמו נאספו בנשיקה והיו צרורים בצרור החיים את ה׳״.

רבי חיים נפטר בי״ד בסיון שנת תקפ״א (1821). בן 72 היה בפטירתו. הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בוולוז׳ין. נוסח המצבה שעל קברו נחקק באופן, שראשי המלים בכל שורה מצטרפים ל„חיים בן יצחק ז״ל״.

וזה נוסח המצבה של רבי חיים

חכמת תלמוד בבלי, ובינת תלמוד ירושלמי, מקור **חיים**
יופי זוהר הקבלה, ותפארת זיו האגדות, בחרו ב**חיים**
יראת ד׳ טהורה, עצה ותושיה וגבורה, חלקם ב**חיים**
מסתרי מדרשי רבים, וממטמוני דעת אלקים, מצא **חיים**
בבית תלמודו ומדרשו, בין תלמידיו, יודעי ארחות **חיים**
נהי ובכי ומספד, כי עלה מהם נפש ה**חיים**
יללה והגה והי, בכל אשר בו רוח **חיים**
צעקת אראלים, נשבה רוח ה׳, נשא רוח **חיים**
חסד ואמת וצדקה, מרום לפניו הלכו, בארצות ה**חיים**
קדושה וענוה וצדק, קצוי ארץ מלאה, דרך **חיים**
זורח הוא שם, אל מקומו שואף, עץ ה**חיים**
לקח אותו ה׳, לראות בטוב ה׳, בארץ ה**חיים**

אשר הונף ואשר הורם עטרת ראשנו, רוח אפינו. אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו, הגאון הגדול, הי חסיד, הי ענו, בקש״ת (כבוד קדושת שם תפארתו) מרנא חיים נ״ע (נוחו עדן) האב״ד (האב בית־דין) ור״מ (ריש מתיבתא) דק״ק (דקהילה

קדושה) וואלאזין, אשר יצק מים חיים על ידי עיר וקדיש בשמיא (מלאך וקדוש בשמים), גאון האמתי, אור העולם, רבן שכבה״ג (של כל בני הגולה) כקש״ת מרנא ורבנא, החסיד המפורסם, מורנו אליהו מווילנא. ואחי ראש אלפי ישראל, הגאון וצדיק, דמי לבר אלהין (דומה לבן־אלהים), קדוש יאמר לו, מרנא שלמה זלמן נ״ע (נוחו עדן). שבק לן חיים, יום ה׳ לסדר „ויהי בנסוע הארון״, י״ד סיון, שנת „כל הכתוב לחיים״ לפ״ק.

האגדה מספרת, שרבי חיים סרב להיכנס לבדו לגן־העדן אלא עם יהודי וולוז׳ין, שטרחו ועמלו למען הישיבה. הוא רצה להכנס עם כל עם ישראל ועם כל באי־עולם. וכך מספר את האגדה פישל שניאורסון בספרו „חיים גראביצר״:[19]

„רבי חיים אמר לפמליא־של־מעלה: אין בי כוח עוד לשאת את הגדולה שאינה מגעת לי. אי־אפשי לילך לגן־עדן. רוצה אני לעמוד כאן ולהמתין לימות המשיח, לדור שיהא ראוי לכך, שיפתחו שערי גן־העדן לפני כל אדם, לפני העולם כולו. או אז אזכה לגאולה בתוך כל עם ישראל. יניחני אבינו שבשמים בחסדיו הגדולים לעמוד בכאן ולהמתין.

נענתה הפמליה־של־מעלה לבקשתו זו, שיצאה מעומק הלב, ועד היום עומד לו רבי חיים מוולוז׳ין וממתין על הגבול המפסיק בין השמים והארץ. באורך־רוח, במסירות נפש רבה, מחכה הוא לגאולתו של העולם כולו״.

גם אחרי פטירתו נשאר רבי חיים הרועה הנאמן של יהודי וולוז׳ין. עומד הוא ומחכה עד שיקום אלהים למשפט עם כל יושבי תבל, ואז יהיה מליץ יושר עליהם וישמש במשרה קדושה זו ברקיע.

אשר למצבה שעל קבר רבי חיים מספר שניאורסון בספרו:[20]

„פעם אחת (מספר אחד הזקנים) הייתי בבית־העלמין שבוולוז׳ין ושם, על קברו של רבי חיים עומד אוהל בנוי אבן לבנה. על גבי צד־הפנים של האוהל חקוקות בשורות ישרות בלשון הקודש מלים קדושות על אודות רבי חיים, זכרונו לברכה. מסתכל אני ורואה, כי מעל לשורות, למעלה, בהסתר מעט, מצוייר לו הנשר הפולני. לא הרהבתי עוז בנפשי לשאול שום אדם על־אודות הדבר הזה, אך מאליה עולה המחשבה בלבי, שמא סייע הגראף טישקביץ׳ לבנות את האוהל הלבן על קברו של רבי חיים, כשם שקודם לכן סייע לבנות את ביתו הלבן של רבי חיים העומד בכיכר השוק״.

---

[19] חלק ד׳, עמודים 297—298.

[20] חלק ד׳, עמוד 309.

ההספד של רבי דוד מנובהרדוק על רבי חיים מוולוז׳ין

רבים הם שהספידו את רבי חיים מוולוז׳ין. הממצה והקולע למטרה ביותר הוא הספדו של רבי דוד מנובהרדוק, שקטעים ממנו ניתנים בזה:

„מהראוי להוריד כנחל דמעה ולעשות אבל ונהי ומספד על איש כמוהו, שהיה שקול במעשיו ובמידותיו כרבי חנינא ורבי חייא, שידוע שהיה חריף ומפולפל גדול ונורא, להיות קולע אל השערה, ונתפרסם על־פי שאלות ותשובות שהשיב לקצוי ארץ וים רחוקים. והיה לו כוח ועוז לחזור על כל התורה כולה, אם חס ושלום נשתכחה, כמידת רבי חנינא. וגם מזה לא הניח ידו לאחוז במידת רבי חייא — — — השתדלויות נפלאות שעשה להחזיק בני־תורה וללמדם שלא תשתכח התורה מישראל, ולהספיק להם כל צרכיהם... שהיתה מצודתו פרושה על כל קצוי ארץ ומלואה, ככל אשר יגזור אומר להקים, והיה מספק להם ספרים. ואף בימי זקנותו, שלא עצר כוח להגיד השעור בעצמו, אף על פי כן גודל השגחתו הפרטית שהיתה על כלל בני־הישיבה אין להגיד... ואף גם זאת שבכל לילה ולילה היו קבועים משמרות, עדר עדר לבדו מכלל הישיבה, עד אשר תמיד, יום ולילה, לא יחשו מלהיות שונין ומפסיקין מלימודים, והוגד לי, באמת, שאף בלילי הכנסות־שבת לא פסקו משמרות הללו, והוא בעצמו ובכבודו היה משתדל לפרקים להיות יוצא ונכנס אף בלילי שבתות, בכדי להתודע ולהתגלות שלא יפסיקו״.[21]

יעקב הלוי ליפשיץ מעריך את מפעלו של רבי חיים מוולוז׳ין במלים אלו:[22]

„מפעלות רבנו חיים וגדולת תורתו, קדושתו וחכמתו ניצבים חיים לעיני האומה, ורוחו עודנה מתהלכת בתוכנו היום. אין בית־מדרש בלא חידוש ממנו, אין רעיון קדוש שלא יזכר שמו עליו, אין הצעה ופעולה טובה בתוכנו אשר לא נחרת טבעו וחותמו עליהן. ספרו „נפש החיים״ נתקבל באומה כמו ספר מראשוני הראשונים. גם מכתמיו ופתגמיו עודם נשואים על שפת כל נקיי הדעת כשיחת חולין של טהרת הקודש. גדולי דורו קראו עליו „חכם עדיף מנביא״. הוא הקדיש נפשו ומאודו כל ימיו רק בעד עמו ותורתו.

עליו נוכל לאמור, באמת, כי עשה עפאכע (תקופה) בחיי האומה, בסגנון החדש על־פי שיטת רבנו הגר״א שנחן בסדר הלימוד, באהבת

---

[21] „גליא מסכת״, חלק ב׳, דרושים, עמוד 6.

[22] יעקב הלוי ליפשיץ: „דור וסופריו״, הכרם, ווארשה תרמ״ח, עמודים 180—179.

התורה להגדילה ולהאדירה, ברגש האומה שהחיה את העם, להכיר כל אחד חובתו בדאגת וטובת הכלל".

ואלה הספרים שהשאיר רבי חיים אחריו

א) נפש החיים — בו מעמיק רבי חיים חקר במסתרי הנפש על פי דרכי הקבלה והחקירה העיונית (הדפיסו בנו רבי איצלה בשנת תקפ"ד).

ב) רוח חיים, ביאור על מסכת „אבות".

ג) שאלות ותשובות, שנדפסו בספר „חוט המשולש", מאת נינו הרב ר' חיים הלל פריד.

ד) שאלות ותשובות, הודפסו בסוף הספר „בית הלוי" לנינו הרב יוסף דב סולובייצ'יק.

וכן כתב הקדמה ל„ספרא דצניעותא" להגר"א והגהות על הספר „שנות אליהו".

פרק שני

תקופת רבי איצלה וחתנו רבי אליעזר יצחק פריד

אישיותו של רבי איצלה, פקחותו וחריפותו

אחרי מות רבי חיים מוולוז׳ין עברה נשיאות הישיבה לבנו רבי יצחק, המכונה „רבי איצלה״. רבי יצחק נולד בוולוז׳ין בשנת תק״מ (1780). אביו הדריכו בנגלה ובנסתר. הוא עוד זכה להילוות אליו ולראות את פני „הרב הדומה למלאך ד׳ צבאות״, הוא הגר״א מוילנא.

על נסיעתו אל הגר״א סיפר רבי איצלה לתלמידו, הגאון רבי שמואל סלנט:

„פעם אחת עמד אבא לנסוע אל הגר״א. אמרתי לאבא: אף אני רוצה לנסוע אל הרבי. נרעש אבא ואמר בחרדה: אף אתה רוצה לנסוע אל הרבי? נבהלתי גם אני, אולם בכל זאת עמדתי על דעתי ואמרתי: כן, רוצה אני. אבא היסס בדבר, אולם לבסוף הסכים ונסענו. כשיצאנו לדרך ראיתי את פני אבא והנה החוירו מרוב אימה ופחד. ובה במידה שהעגלה התקרבה לוילנא יותר, הלכו פני אבא והחוירו יותר. כשבאנו לוילנא כמעט שקשה היה להכירו. ושוב פנה אלי בחרדה: אף אתה רוצה להכנס אל הרבי? התאמצתי ואמרתי: כן! וכשעמדנו על־יד חדרו של הגר״א ממש נקשו ארכובותיו של אבא מאימת רבו... ועוד פעם פנה אלי אבא ברטט: אף אתה רוצה להיכנס? כך נכנסנו אל חדרו של הגאון״.[23]

על אותו ביקור מספר הרב משה שמואל שפירא,[24] כי הדבר היה בהיות רבי איצלה כבן עשר שנים. הגר״א הציע לאורחו הצעיר, שיאמר דברי תורה, ורבי איצלה אמר לפניו ביאור קצר על דרך הדרוש באחד הפסוקים. הגר״א התרשם מחכמת הילד ומדיבורו הנעים ואמר לאביו: מובטחני, שיהיה לדרשן גדול בישראל.

רבי איצלה היה בדורו, במידה ידועה, רבן של כל בני הגולה וכונה „נשיא ישראל״, „חכימא דיהודאי״, „רבה דעמיה״ ו„מדברנא דאומתיה״ (דבר־האומה). הוא היה גדול בתורה וחכמה, פיקח ובקי בהוויות העולם ומעורב עם הבריות. הוא נתן את הסכמתו לביאור של בן־מנחם ותרגום התורה שלו, שיצאו על־ידי יצחק אייזיק בן־יעקב והמשורר אדם הכהן לבנסון, ואשר נלחמו בהם כל גאוני הדור ההוא, ובראשם הגאון ר׳ פינחס הורוויץ מפרנקפורט, בעל ה„הפלאה״.[25]

---

[23] הרב משה צבי נריה: „פרקי וולוז׳ין״, עמוד 21, ירושלים תשכ״ד.

[24] „הדואר״, י״ז כסלו תשכ״ג.

[25] ר׳ ש. ל. ציטרון: „מלחמת הדינסטיות בישיבת וולוז׳ין״, רשומות כרך א׳, עמוד 126.

רבי איצלה לא צמצם את עצמו בד' אמות של הלכה בלבד. מספרים, שהיה מעשה שסגר רבי איצלה את עצמו בחדרו, כדי שלא יטרידוהו מלימודו. בא רבי חיים אביו, דפק על הדלת ואמר: לא לך, איצלה, להיסגר בחדרך. צא וקבל עליך עול ציבור, כי לכך נוצרת. לכן השתתף רבי איצלה בהנהלת הישיבה וכל צרכיה נחתכו על פיו. הוא שמר על צוואת אביו, שחייו יהיו מוקדשים, בעיקר, לחיזוק הישיבה ולהאדרתה. בהקדמתו ל„נפש החיים" הוא כותב: „רק על דא נצטוויתי, מפורש יוצא מפיו ביום העלותו השמימה בנוראות דברים, להתחזק בכל כוחי לחזק בית־אולפנא דידיה, שלא תמוש תורה חס ושלום".

ואמנם, שמר רבי איצלה מצוות אביו ולשעוריו בישיבה יצאו מוניטין. אחד מתלמידיו, אברהם קופרניק, מתאר את רבי איצלה בדברי הלל ושבח אלה:

„עד היום לא אשכח את רגשי העונג, עת אשר בכל יום ויום ראיתי את הגאון הגדול, הקדוש, הנאור, הנעלה על כל בני דורו, מורנו הרב יצחק זצלה"ה (זכר צדיק לחיי העולם הבא) מוולוז'ין, יורה לנו בבוקר־בבוקר הפרשה חומש מפרשת השבוע על־פי פשוטו של מקרא המושך את הלב. מי שלא ראה את פני הגאון הנ"ל, אשר תואר פניו כפני מלאך אלהים, ומי שלא שמע מידברותיו המרעיפים כטל וכמטר לקחו, לא יוכל לצייר עונג הנפש ורחשי לב טהור שברא לנו אלהים".[26]

אישיותו של רבי איצלה חיה בעם, אבל לא בכתב. הוא לא השאיר אחריו כתבים, זולת הקדמתו ל„נפש החיים" ו„פה קדוש" — מדבריו ושיחותיו, שהוציא תלמידו ד"ר יעקב קפלוביץ' בשנת תר"ן. קווים לדמותו מתאר הרב ברוך אפשטיין בספרו „מקור ברוך":

„בכלל היו כל הליכותיו של הגרי"ץ (הגאון רבי יצחק) אהבה, כבוד ויקר. מדבר ברכות ובנעימות, תמימות ונימוס, הוצק חן בשפתותיו ותורת־חסד, ענוה וצניעות על לשונו ועל כל הלך־נפשו. ועל־כן היה אהוב וחביב לכל בני־המדינה — דבריו להם תורה ודעתו קודש. וכל־כך היה רבי איצלה מסור ונאמן להלך־נפש על־פי מידת המוסר ואורח־חיים צנועים, עד כי היה דורש מהקרובים אליו לאחוז בהנהגה מוסרית ודרך־ארץ, להיות מתונים בדבריהם ולדבר בלשון נקיה ובסגנון ענוה וצניעות, תום ונימוס, במחשבה קודמת ובסידור הדברים, שעומדים לדבר ולהיות זהיר וזריז בכבוד כל אדם. ועוד מידות הנפש, מידות יפות כאלה המעטרות עטרה לבעליהן ותפארתן על מין האדם בכלל; ואת כל מי שפרץ גדרי מידות אלו היה

[26] א. קופרניק: „ובא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם". „המליץ", כ"ג אדר תרמ"א (10.2.1881), גליון 6, עמוד 119.

מעניש קשה בדברים קשים, למען ישוב וישתדל לתקן מידות נפשו, ולא היה מקבל כל התנצלות וכל אמתלא על פריצת גדר תיקון נפש האדם ומעלתה, באמרו, כי אין התנצלות מחפה עוון גסות הנפש וכיעור המידות, יען כי מי שנפשו נקיה ומידותיו יפות, אינו בא, כלל, לידי עיוות־דרך וממילא אינו צריך להתנצלות. וזה המתנצל מעיד על עצמו, כי כשלון־נפש בו ובעל מום מוסרי הוא.

ומקובל בפי זקני הדור, כי דרכי הנימוס והכבוד, המוסר ודרך־ארץ, הענוה והצניעות, ויתר מעלות הרוח ומידות הנפש, אשר אנשי ישיבת וולוז׳ין מצטיינים בהם — הם ממטעי הגרי״ץ, אשר נטע והשריש בתוכה; ובאחוז ביסוד זה, שהחזיקו בו כמה חכמים נקיי־הדעת, כי „מעלת המידות קדמה למעלת הדעות״, היה שם, ביחוד, עין־ביקורת חדה על מהלך־נפשו של כל אחד מאנשי הישיבה על פי המידות שחשבנו. ומי שלא זכה בהן, ויותר מזה — זה שלא רצה לזכות בהן, כלומר, להחזיק בהן ולחיות על פיהן — היתה נפשו נקעה ממנו וגם חבריו סרו מעליו. וכך היה זה מוכרח אפוא לכוף עצמו, להתרגל לחיות על־פי מידות אלו ולאט לאט „הרגל נעשה טבע״. ובהיותו אחרי־כן שבע־רצון משנוי נפשו לטובה, אחז בהן ולא הרפה מהן כל ימיו. ובישיבה נמסר קנין המידות האלה מההולכים לבאים ומדור דור עד היום הזה.

ובכלל היה רבי איצלה איש גדל־דעה ובעל רגש גדול. אוהב ומשתדל להבין ולדעת את אשר עיניו רואות ואשר אזניו שומעות, ומתחקה לדרוש ולחקור, לחשב ולדעת, להקביל ולהעריך כל דבר וכל ענין ממקורם ולעמוד על תכונתם לאשורם; ודעתו רחבה ואזן ברוחו לישא דעה על גוי ועל אדם, על ארצות ועל ממלכות, על ערכי־החיים ועל הליכות־עולם ועל כל דבר שנפל בעולם הגדול בכלל ובעולם היהודי בפרט; והיה, בכלל, חזון נעלה ומצוין בזמנו, ויהי לכבוד לבית־ישראל ותפארתו עליהם״.[27]

קבלה היא בין ישישי וולוז׳ין, כי בשעה שרבי חיים מוולוז׳ין הניח את היסוד לבנין הישיבה, אמר להעומדים סביבו: „הנני משקיע את נפש בני איצלה בבנין הזה״ (בלשונו: „איך מויער דאָ איין מיין איצעלען״). כי רבי איצלה רצה לקבל מישרת רבנות באחת מערי גרמניה, שהיתה אז סמל החופש ותיקוני הדת, ורבי חיים התנגד לזה בכל נפשו. ולכן, בהניחו את היסוד לבנין קיוה, שעל ידי מפעל זה יישאר בנו בוולוז׳ין. ואמנם נתקימה נבואתו.

[27] „מקור ברוך״, עמודים 1075; 1924; 1927.

רבי איצלה היה גם עסקן רב־פעלים. גם בחכמות חיצוניות ידיו רב לו. ידע לשונות וגם מדעים. גם חכמת הרפואה לא היתה זרה לו. ידע לקרוא לטינית ובמקרים שונים ניסה גם לעסוק ברפואה מעשית. מכיון שנחשב בעיני עצמו לידען בספרי־רפואה, היה נותן תרופות לתלמידיו החולים. הרבה פעמים הועילו, אבל היו מקרים שלא זו בלבד שלא הועילו, כי אם גם קלקלו. מקרה כזה קרה גם לתלמידו האהוב הסופר קלמן שולמן. שולמן חש בעיניו, והגרי״ץ ניסה לרפאותו בתרופות שונות, אולם תחת להועיל הזיק לו. בראותו שסכנה נשקפת לעיני תלמידו, יעצו לנסוע לוילנא לפרופיסור הנודע בשעתו פוריצינסקי. בשנת 1838 בא שולמן לוילנא עם מכתב־המלצה מרבו ושם התרפא.

אשר לידיעותיו ברפואה מספרים, שפעם חלה אחד מתלמידיו. שלחו והביאו מאיבניץ הסמוכה את החובש, שהיה מוחזק כמומחה לכל מיני תחלואים ומיחושים. תהה רבי איצלה על קנקנו ומצא, שאין הלה מוצא ידיו ורגליו ברפואה. אמר רבי איצלה: תמיהני על מר, שגר באיבניץ ואינו חושש למה שאמרו: „כל עיר שאין בה רופא, אין תלמיד־חכם רשאי לדור בתוכה״. תינח, בני־העיר עצמם סומכים על מר וסבורים, שיש רופא בעירם. ואילו מר, הרי גלוי וידוע לו, שאין רופא בעירו, וכיצד אדם מישראל עובר על דברי חכמים ודר בעיר שאין בה רופא?...

טיפולו המסור בקלמן שולמן לא היה מקרה בודד. הגרי״ץ אהב את תלמידיו אהבת־נפש. בימות הקיץ היה המנהג בישיבה, שאחרי תפילת מנחה היו התלמידים עוזבים את הישיבה ומתפזרים לארבע רוחות העיר, לשאוף רוח צח ולהתענג על הדר הטבע, כדי להתאזר בכוחות חדשים ליום מחר. אולם, אם נמצאו תלמידים, שנשארו בישיבה כדי להמשיך בלימודיהם — היה הגר״יץ, בכבודו ובעצמו, ניגש אליהם, מכבה את הנרות ומשלחם החוצה לשאוף אויר צח.

רבי איצלה היה זהיר מאוד בדיבורו ונוצר לשונו, אפילו, מאבק לשון־הרע. פעם אחת נצטרך לומר על אדם אחד, שהוא שקרן ואין לסמוך עליו. לא רצה להוציא מלה מגונה מפיו, עיקם כמה דיבורים ואמר: פלוני הוא בעל־זכרון נפלא. יש לך אדם, שהוא זוכר מה שהיה לפני עשר שנים; למעלה ממנו — הזוכר מה שהיה לפני עשרים שנה. בעלי זכרונות מופלגים זוכרים מה שהיה לפני חמשים שנה. ואילו פלוני זוכר דברים שלא היו מעולם...

אולם, פעם אחת לא שלט רבי איצלה ברוחו והשיב תשובה סארקאסטית למחבר אחד, שהביא לו פירוש על „שיר השירים״, „משלי״ ו„איוב״, וביקש הסכמתו. נתן לו הסכמה על „איוב״, אולם סרב לתת לו הסכמה על „משלי״ ו„שיר־השירים״. תמה המחבר ושאלו לטעמו של דבר. השיב רבי איצלה: איוב היה מטופל בצרות, הרי אין נפקא מינה אם תתוסף עליהן עוד צרה אחת, אבל שלמה המלך — מה לך כי נטפלת אליו?...

מסעו של ד״ר מאקס ליליינטאל לוולוז׳ין

רבי איצלה רשם דף מפואר בדברי ימיה של וולוז׳ין ובדברי ימינו בדורות האחרונים ע״י מלחמתו בהשכלה, ובכך הצליח לסכל מזימה שטנית של הצאר אלכסנדר הראשון.

בשנות הארבעים למאה הי״ט החליטה ממשלת הצאר לעשות תיקונים יסודיים בחינוך היהודים על ידי ייסוד בתי־ספר למתחילים ובתי־מדרש לרבנים, במקום החדרים והישיבות. שר ההשכלה אובַארוב אמר, שאין להשמיד עמים, ובפרט עם ישראל, שדברי ימיו החדשים מתחילים בתחתית הר גולגולתא. השר חשב, שאפשר לקרב את היהודים לדת־גולגולתא באמצעים אחרים, דהיינו, על ידי פתיחת אסכולות ללימודי חול.

אובארוב זכה להערצה אצל סופרי־ההשכלה היהודיים. ריב״ל (ר׳ יצחק בר לוינזון) חיבר מיכתם לכבודו בזו הלשון:

עַל שֶׁמֶשׁ־הַחָכְמָה סַךְ עָב נוֹרָא
וַיְצַו אֵל וַיָּקָם מוֹשִׁיעַ וָרָב.
כִּמְעַט נָשְׁבָה רוּחוֹ – וְהָיְתָה אוֹרָה
וַיִּקְרָא הָעָם: עָבַר עָב, עָבַר עָב! [28]

ד״ר מאקס ליליינטאל

כדי להכין את היהודים לקלוט בקרבם את „שמש ההשכלה״, החליט אובַארוב לשלוח מטיף יהודי לתחום המושב, שיודיע לעם קשה־עורף זה את „כוונתה הרצויה של הממשלה״. וכך נשלח שמה הצעיר ד״ר מאקס ליליינטאל.

ד״ר ליליינטאל נולד במינכן בשנת 1815. הוא נתחנך באוניברסיטה גרמנית והיה משכיל יהודי גרמני טיפוסי ונלחם בעד תיקוני־דת מתונים. לאחר שסיים את לימודיו באוניברסיטת מינכן, הוזמן ע״י חבורת משכילים בוינא להיות להם למטיף ולעמוד בראש בית־הספר היהודי בעירם. בזמן קצר עלה בידי ליליינטאל להעלות את הלימודים העבריים בבית־הספר לגובה הזמן החדש.[29]

ד״ר ליליינטאל היה איש ישר ולא ידע את כוונותיו הנסתרות של המיניסטר אובארוב. לכן

---

[28] עבר עב — לשון נופל על לשון לאובארוב.

[29] ר׳ שמעון דובנוב, „דברי הימים לעם ישראל״, כרך תשיעי, מהדורה רביעית, הוצאת „דביר״, תל־אביב תש״ח, עמודים 128—123.

קיבל עליו את השליחות הזאת בחפץ־לב. ראשית דרכו היתה לווילנא ולמינסק, אולם בשתי ערים אלו נחל תבוסה גדולה. לכן החליט לנסות כוחו לפעול על אחד מגדולי הדור, על בר־סמכא שלמוצא פיו בעניני הדת ייחלו כל יהודי רוסיה — רבי איצלה, ראש ישיבת וולוז׳ין. הוא ידע, שאם יעלה בידו להטות את לב הגאון הזה לתיקונים בחינוך ילדי־ישראל — אז יידע כי מילא תפקידו. לכן קם ונסע לוולוז׳ין.

ד״ר ליליינטאל בא לוולוז׳ין ימים מועטים לפני יום כפור, ורבי איצלה קיבלו בכבוד גדול, אף אירחו בביתו. שלושה ימים ושלושה לילות נשאו ונתנו שני האנשים האלה בדבר הצעת הממשלה הרוסית. הגיע יום־הדין. בערב יום כפור, אחרי הסעודה המפסקת, נאספו יהודי וולוז׳ין לבית־הכנסת, שהיה מואר במאות נרות של שעוה. וכולם, עטופים בטליותיהם וקיטליהם, עמדו צפופים וחיכו לבוא רבי איצלה ולדרשתו, שהיה נוהג לדרוש, מדי שנה בשנה, לפני „כל נדרי״. הרב בא עם אורחו ונשא משאו:

״בְּעִנְיַן הֲכָנַת הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל לַעֲבוֹדָה בְּקֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים בְּיוֹם הַכִּפֻּרִים, שָׁנִינוּ בְּמִשְׁנַת יוֹמָא (פרק א׳, ה׳): ,מְסָרוּהוּ (את הכהן הגדול) זִקְנֵי בֵית־דִּין לְזִקְנֵי כְהֻנָּה וְהֶעֱלוּהוּ לַעֲלִיַּת בֵּית אַבְטִינָס וְהִשְׁבִּיעוּהוּ וְאָמְרוּ לוֹ: אִישִׁי, כֹּהֵן גָּדוֹל אָנוּ שְׁלוּחֵי בֵית־דִּין וְאַתָּה שְׁלוּחֵנוּ וּשְׁלִיחַ בֵּית־דִּין; מַשְׁבִּיעִין אָנוּ עָלֶיךָ בְּמִי שֶׁשִּׁכֵּן שְׁמוֹ בַּבַּיִת הַזֶּה, שֶׁלֹּא תְשַׁנֶּה דָבָר מִכָּל מַה שֶּׁאָמַרְנוּ לָךְ: הוּא פוֹרֵשׁ וּבוֹכֶה וְהֵם פּוֹרְשִׁין וּבוֹכִין״.

האם לא מתמיה, רבותי? — שאל רבי איצלה — הלא רבותינו, חכמי המשנה והתלמוד, הזהירו תמיד מלחשוב מחשבת רעה על איש בלי סיבה מספקת ואמרו: „המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים״, ואין לו חלק לעולם־הבא: „החושד בכשרים לוקה בגופו״, והרבה עוד כדומה לאלו מאמרים נמצאו בתלמוד ובמדרשים — והנה זה תספר לנו המשנה הזאת, להיפך מכל האזהרות האמורות, שבזמן שבית־המקדש היה קיים הביעו זקני כהונה חשד — ובמי? — בהכהן הגדול משיח ה׳! ובמה? — במינות של הצדוקים, שהיא כפירה בתורה שבעל־פה ובשכר ועונש. ואיה? — בבית־המקדש! ומתי? — בערב יום הדין הגדול והנורא

הוא שואל והוא משיב: אבל, באמת, הדבר כן הוא: באיש פרטי, במעשיו הפרטיים, אסור לנו לחשוד בלא יסוד נכון, וכל עוד שלא יצא חייב בדין, צריך להיות בעינינו כזכאי; דבר אחר לגמרי בשליח ציבור, באיש המקבל על עצמו עבודת הכלל. בו לא רק מותר לחשוד, אבל מחויבים אנו לבדוק היטב, אם כוונתו לשם שמים ואם מעשיו לא יביאו, חלילה, תקלה לכלל־ישראל. איש כזה, אפילו, אם כהן גדול הוא, צריך לבדוק בו בדיקה

אחרי בדיקה ומשביעין אותו בפני קהל ועדה, שלא יהיה צדוקי ושמעשיו לא יביאו לידי נגיעה בתורת קדשנו ובמסורת אבותינו״.[30]

ד״ר ליליינטאל הבין את הרמז, עלה על הבימה ופנה למתפללים: רבותי, דרשת הרב הנכבד מכוונת לא אליכם, כי אם אלי. אני לקחתי על עצמי, במצות הממשלה, עבודת הכלל, והרשות לכל איש מישראל להרהר אחרי ואחרי מחשבותי ומעשי. והנני נשבע — הוסיף בפנותו לארון־הקודש והוציא משם ספר־תורה — במי ששיכן שמו בבית הזה ובספר־תורה הזה, כי כונתי בעבודתי זו היא לשם שמים ולטובת עם ישראל. ועוד אני נשבע, שאם אוכח כי שגיתי, אם אראה במעשי השר אובארוב איזו נגיעה בדת קדשנו — אסלק ידי מהענין הזה.

בשובו מוולוז׳ין כתב ד״ר ליליינטאל לניסן רוזנטל בהורודנה דברי התפעלות על רבי איצלה: „בוולוז׳ין קדמתי פני הגאון המפורסם, מורנו הרב יצחק, ומצאתי בו איש חכם ונבון, משכיל ודורש אלהים, ועליו רוח חכמה ובינה, רוח עצה, דעת ויראת ה׳. ששתי כעל כל הון להיות מקובל ממנו כבן אהוב ונחמד, כי אבי, אבי, קראתי, רכב ישראל ופרשיו״.

ד״ר ליליינטאל מוסר בזכרונותיו משל נאה של הגר״יץ: כפרי אחד בא לאחת העיירות הגדולות בגרמניה. פתאום נפלה דליקה בעיירה, והיה שם מנהג, שהיו מכים בתוף כדי לאסוף את האנשים שיבואו לכבות את האש. הכפרי סבור היה בתמימותו, שהתוף הוא האמצעי היחיד לכיבוי האש. בשובו הביתה קנה לו תוף כסגולה לשרפה. לימים נפלה דליקה בחצרו והתחיל להכות בתוף, אך כל עמלו היה לריק. הלהבה התלקחה יותר ויותר ושרפה את כל הנמצא בחצרו.

לא הבין הכפרי את הדבר הפשוט, שהתוף הוא, אמנם, טוב לעורר על־ידו את האנשים לבוא ולכבות את האש, אבל בלי מים אין בו ממש. וכן הוא הדבר ביום כפור: התפילות וההכאות על הלב הן רק, בבחינת, תוף לעורר על־ידן את האדם לתשובה, ואם לא תבוא אחריהן החרטה הגמורה — אין בהן שום תועלת.

נסיעתו של רבי איצלה ל„ועידה הרבנית״

מכיוון שביקורו של ד״ר ליליינטאל לא הביא את התוצאות המקוות, נמלך השלטון הרוסי וקרא ל„ועידה רבנית״ בפטרבורג בשנת תר״ב (1842). המשלחת לועידה הורכבה מרבי איצלה, הרב מנחם מנדל שניאורסון מליובאביץ׳, מנהל הבנק בברדיצ׳ב ישראל היילפרין ומנהל בית־ספר באודיסה בצלאל שטרן.

הם יצאו לעיר הבירה לדון עם ראשי השלטון על עניני החינוך היהודי. בחרדה

---

[30] א. פפירנא, „זכרונות ושמועות״, „רשומות״, כרך א׳, עמודים 148—151. פפירנא מעיר, שכל זה שמע מפי רש״י פין.

עמוקה ליווה העם את שליחיו לפטרבורג והרבו בצומות ותפילות. השליחים היו נאמנים לשולחיהם, והשלטון העלה חרס בידיו. עמדת רבי איצלה להצעת השלטונות התבטאה בתשובתו הקולעת לאובארוב על שאלתו: מאימתי צריך, לדעתו, להתחיל החינוך הדתי של ילד יהודי? השיב רבי איצלה: עשרים שנה לפני הולדתו.

באספה בפטרבורג ישב רבי איצלה בטלית־קטן ארוכה וציציותיה אף־הן ארוכות וגלויות לעין היו. שאל אובארוב את רבי איצלה: מפני מה אתה לובש טלית גדולה מצויצת ציציות ארוכות? כלום אי־אפשר להיות שומר דת וללבוש טלית קטנה מצויצת ציציות קצרות? הרי ד״ר ליליינטאל, אף הוא שומר דת, רב בישראל — ואין טליתו המצויצת נראית בחוץ.

החזיר רב איצלה: מצות ציציות נתנה לנו לזכרון, כדי לזכור על ידה את מצוות ה׳, כמו שכתוב „וראיתם אותו וזכרתם״. ואין הכול שווים אצל זכרון. ד״ר ליליינטאל הוא איש משכיל, בעל מוח ובעל זיכרון — ודיו בציציות קצרות. ואילו אני איני אלא רב פשוט, ולעת זקנה תש כוח זכרוני, לכן אני צריך לטלית גדולה ולציציות גדולות וארוכות, כדי לזכור על־ידן את מצוות ה׳ ולעשותן...

חריפותו ופקחותו של רבי איצלה באו לידי ביטוי בתשובותיו הקולעות, שנתן לאובארוב ולכומר שונא־ישראל. באספת הרבנים ניהל אובארוב שיחת־חכמים ובין היתר אמר לרבי איצלה: קובלני עליכם, יהודים, שאתם שטופים בשנאת הגויים ומטילים קנאה בינכם לבין אומות העולם, שכן אתם מברכים בכל יום: „שלא עשני גוי״.

— לא, אדוני השר — השיב רבי איצלה — לא מחמת שנאה אנו מברכים ברכה זו. וראיה לדבר: אף מברכים אנו בכל יום: „שלא עשני אשה״, וכלום מצוי אדם מישראל ששונא את אשתו?

מספרים, שבהיותו בפטרבורג, ניגש אליו כומר אחד, שונא ישראל, ואמר לו: כפי הנראה חשודות הן בנותיכם בעיניכם, שכן היהודים ממהרים להשיא את בנותיהם עד שלא הגיעו לבגרות, ואתם, הרבנים, עוברים על זה בשתיקה.

השיב לו רבי איצלה בחיוך: אמנם כן, מדורי דורות נהוג אצלנו להשיא את בנותינו עד שלא הגיעו לפרקן, משום שלפני אלף ושמונה מאות שנה, בערך, הגיעה בת־ישראל אחת לבגרות ולא נישאה לאיש, והיא המיטה עלינו כל־כך הרבה צרות, שאנו מרגישים אותן עד היום הזה...

הכומר, שנכווה מתשובה פיקנטית זו, החל להתווכח עם רבי איצלה בעניני דת ואמונה. ברצותו להתגרות בו ולהרעימו, הוציא מכיסו קופסת־טבק, בה היו חקוקים מצד אחד יהודי ומצדה השני כלב, והתחיל להפוך את הקופסה מצד אל צד בפני הרב. אמר לו רבי איצלה: כפי הנראה חושב אתה שגלית לי חדשות ונצורות, ואילו אצלנו יודעים זאת גם תינוקות של בית־רבן: יהודי, כשהוא „מתהפך״ ונעשה לגוי — הריהו כלב...

באותה ועידת הרבנים באו לידי פשרה: שלא לנגוע, לפי שעה, בחדרים, אלא לאפשר לאסכולה שמטעם הממשלה להתחרות עמם תחרות חפשית. אייזיק מאיר דיק מספר באחד ממכתביו, שרבי איצלה היה שבע־רצון מתוצאות הישיבה: „גם בא כיום לווילנא הרב מוואלאזען שמח וטוב־לב על כל הטוב, אשר עשה לעמו. מה ואיך — גם הוא לא יגיד״.

ר׳ יעקב הלוי ליפשיץ מוסר דברים שונים מדברי אייזיק מאיר דיק. לדבריו היה ר׳ איצלה שרוי בדיכאון אחרי שובו מהוועידה. ר׳ ליפשיץ כותב, שבחזירתו מפטרבורג שבת ר׳ איצלה שבת אחת בעיר ווילקומיר. נכבדי העיר ביקשו מהגאון, שיספר להם על הועידה.

„ענה הרב ויאמר: האמינו לי כי אין לי מה לספר כלל, אין משיבין על הקלקלה, ישועות בל נעשו בארץ, והלואי שלא יתחדשו עוד גזרות רבות ורעות. רוח קטב חדש שורר ומנשב על עמנו, ודרושים לנו רק תפילה ורחמים. ויותר אין לי מה למסור לכם אחי״.[30א]

לדברי ר׳ ליפשיץ, גדול היה פחדו של ר׳ איצלה מפני תוצאות הוועידה, עד „שציוה לחבוש בין צרור חפציו גם אדרת כבשים, פן חס ושלום לא יצליח במשלחתו וישולח לארץ גזירה לסיביר, שיהיה לו בגד אדרת כבשים למכסה עתיק בקור״... (זכרון יעקב, חלק א׳, עמוד 101).

הממשלה לא וויתרה על כוונתה לטמע את היהודים, ובהוראת סתר שהוציאה נאמר, ש„תכלית השכלת היהודים היא לקרבם אל הנוצרים ולשרש את דעותיהם הנפסדות המושפעות מהתלמוד״. הוראת סתרים זו הגיעה לאוזני ד״ר ליליינטאל, ואז נוכח לדעת, שהיה יסוד לחששו של רבי איצלה. הוא ברח מפטרבורג ובסוף שנת 1845 היגר לארצות־הברית. כיהן בניו־יורק כרב לרפורמיים עד שנת 1850. בשנה זו עזב מישרתו וייסד בית־ספר בסינסינאטי. כמו־כן הוציא עתון בשפה הגרמנית בשם „דבורה״. ד״ר ליליינטאל נפטר בחמשה באפריל שנת 1882. בן ששים ושבע היה במותו.

בינתיים קרבו ימיו של רבי איצלה למות. האגדה מספרת, שרבי איצלה נסע להתרפא במינסק, ובשובו מדרכו נפטר באמצע הדרך והעגלה הגיעה לאיבניץ בערב־שבת. סכסוך נפל בין מלוויו לבין אנשי איבניץ, באיזה מקום ינוח הגאון מנוחת־עולמים. הדיינים הוציאו פסק־דין, כי מאחר שמעולם לא נסע הגר״יץ ביום שישי אחרי חצות היום — אין להוליכו הלאה, והוא נקבר באיבניץ. רבי איצלה נפטר ביום כ״ו בסיון תר״ט (1849).

[30א] ר׳ יעקב הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, חלק ראשון, פרק ל״ו, „אספת הרבנים הראשונה בשנת תר״ב—1842״, עמוד 102.

לשם הערכת דמותו הגדולה של ר׳ איצלה, נביא את דברי ר׳ יעקב הלוי ליפשיץ:

„אחי ועמי, הננו יודעים וזוכרים עוד את הגאון, החכם הכולל, נשיא ישראל, ר׳ יצחק מוואלאז׳ין זצ״ל. עוד זכרונו חרות על לבב כל איש מישראל, אהבתו ומסירת נפשו בעד עמו, רגשותיו הטהורים ומחשבותיו הטובות. עוד יסופר לדור מאמריו המחוכמים, הנמרצים והשנונים, אשר השיב למתנגדיו בהאסיפות אשר התיעצו כדת, מה לעשות לתיקונה של אומה. מיכתמיו החדים והנשגבים, אשר לדור אחרון ישארו חרותים על ספר תולדות ישורון״.[30ב]

רבי אליעזר יצחק פריד

עוד בחייו מינה רבי איצלה את חתנו רבי אליעזר יצחק פריד למשנה לראש־הישיבה ושיתף אותו בעבודתו. ר׳ אליעזר יצחק היה בן בתו של רבי חיים מוולוז׳ין, שהיתה נשואה לרבי הלל פריד מהורודנה.[31] אחרי מות חותנו הגדול נתמנה רבי

[30ב] יעקב הלוי ליפשיץ, פעולת סופרים, „הלבנון״, גליון 13, כ״א מרחשון תרל״ז (18.11.1876), עמוד 98.

[31] ר׳ הלל פריד נפטר ביום ה׳, ב׳ באדר תקצ״ג (1833), וזה נוסח מצבתו:

פ״נ

אבינו

המורה לצדקה — משפטי ה׳ ותורתו
לכס אבותיו — צדיק ישב למלאותו
לצאן קדשים — דלה מבאר חיים
בחסותו בצל — קורת נפש החיים
נתיבות אביו — הלך ברוח נמוכה
שמחה התאזר — לעבודת ד׳, והלכה משנתו ערוכה
— תמיד על לשונו חיים עדנה — נתנה אתו במשכנו. הורם מאתנו
— וחי נצח במעונו, ה״ה הרב המאוה״ג (המאור הגדול), חריף
ובקי, הי חסיד, הי ענו מפורסם לגאון ולתפארת, מו״ה הלל בהרב
המאוה״ג מו״ה שמחה זללה״ה, אשר ישבו על כס הוראה והמשפט
בקהלתנו, חתן הרב הגאון מו״ה חיים מוואלאזין זללה״ה, הורם
מאתנו, יום ה׳, ב׳ אדר תקצ״ג לפ״ק תנצב״ה.

(את נוסח המצבה העתקתי מספרו של שמעון פרידנשטיין: „גדולי הורודנא״, עמודים 77—78).

ר׳ הלל פריד נשא לאשה את אסתר, בתו של ר׳ חיים מוולוז׳ין. על־אודות נשואים אלה מספרת האגדה: הגר״ח, בשמעו את השמע הטוב של ר׳ הלל, השתוקק מאוד לקחתו כחתן לבתו. אולם אמו של ר׳ הלל התנגדה לשידוך, משום שהכלה לא מצאה חן בעיניה. הגר״ח לא הסיח את דעתו מר׳ הלל והשתדל לרכך את לבה של המחותנת שלו לעתיד. אשת הגר״ח נפגשה עם אמו של ר׳ הלל ביריד שבזעלווה, כדי להביא את השידוך לידי גמר.

אותה שעה ישב הגר״ח בחברת ידידו, ר׳ חיים מבאקשט. פתאום נתאדמו פניו של הגר״ח, פנה לידידו ואמר לו בהתרגשות: מזל־טוב! מזל־טוב! ר׳ הלל מהורודנה יהיה חתני. שאל אותו ר׳ חיים באקשטער: מניין אתה יודע? כלום גילו לך רז זה מן השמים? ענה הגר״ח: מעולם לא אמרתי דבר של נבואה, אולם בענין זה ברור לי הדבר שכן הוא.

אליעזר יצחק כראש־הישיבה, כפי שמעיד מכתב הסמיכות שלו הניתן בזה:

„היות שנוטל מעל כלל קהלתנו עטרת ראשנו ונזר תפארתנו, הרב המנוח, מורנו ורבנו, הרב הגאון המפורסם מו"ה (מורנו הרב) יצחק באדמו"ר (בן אדוננו מורנו) הרב הגאון הגדול ומפורסם מוהר"ח (מורנו הרב חיים) זללה"ה (זכרונו לברכה לחיי העולם הבא), שהיה בקהילתנו לאב בית־דין, ומהראוי ומוטל עלינו למנות תחתיו מזרעו, או ממשפחתו הקרוב אליו, לזאת שקדנו ומצאנו לחתנו ה"ה (האשל הגדול), המאוה"ג (המאור הגדול) ומפורסם מו"ה (מורנו הרב) אליעזר יצחק בהרב הגאון מו"ה הלל זללה"ה, שהוא בעזר השי"ת (השם יתברך) ימלא מקום חותנו המנוח בכל מילי השייכים לרבנות.

ע"כ (על כן) מקבלים את הרב אליעזר יצחק הנ"ל, שיהיה לרב ואב"ד (ואב בית־דין) דקהילתנו, וגם להיות מורה הוראה בפ"ק (בפה קהילה) ולכל השייכים לקהילתנו, ואין אנחנו רשאים לסרב נגדו ולהמרות פיו, חס ושלום, בכל אשר יצא מאתנו על־פי פסק, ורק אשר יצא מאתנו על־פי פסק־דין מחויבים אנחנו, כלל קהילתנו וכל השייכים לקהילתנו לקבל, לשמור ולעשות.

גם מקבלים אנחנו על עצמנו לקיים כל הפרטי אופנים, שמוטלים על הכלל לקיים נגד הרב, וכפי אשר מבואר בכתב הרבנות שניתן מקהילתנו לחותנו הגאון הנ"ל, ולעומת זה מוטל על הרב הנ"ל לקיים גם־כן כפי המוטל עליו, ומשך הרבנות של הרב, שמקבלים אותו כנ"ל, הוא לכל חיי חיותו. השם יתברך יאריך ימיו ושנותיו".

על כתב־המנוי חתומים שלושה עשר רבנים ונחתם בוולוז'ין בכ"ח לחודש אייר שנת תר"ט (1849).

בנו, ר' חיים הלל, כותב עליו במבוא ל„חוט המשולש":

„מר אבא הגאון והצדיק ז"ל, אשר עוצם שקידתו ידוע ומפורסם לכול. ובימי אבלו על אביו הגאון וצדיק ז"ל, כל תלתין יומין (מדי שלושים יום) הוה מהדר ליה לתלמודא דכולא ש"ס (היה עובר על כל הש"ס). וכל גאוני זמנו נשאו ונתנו עמו בשאלות שונות עוד בימי נעוריו,

---

הלא חכמינו אמרו באבות: „בטל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך". עד היום לא יכולתי להסיח את דעתי מר' הלל, כי הוא עלוי גדול, ותשוקתי אליו גדולה מאוד. אולם ברגע זה החלטתי בדעתי להתיאש לגמרי מר' הלל, עד שלא נשאר בלבי אף צל של תשוקה אליו. לכן, הנני בטוח, כי מאחר שביטלתי את רצוני, בטח ביטל ד' את רצון אחרים מפני רצוני הקודם (ר' „תולדות רבנו חיים מוולוז'ין", פרק שלשה עשר, עמודים קצ"ז—קצ"ח).

לרגל גודל החריפות והבקיאות אשר הראה בעת העריך (בעת שנתן) השיעור בהישיבה הקדושה דפה קהילה קדושה וולוז'ין. ולאור תורתו הלכו רבים וכן שלמים. עודנו באיבו נקטף, עלה השמימה, בן מ"ד שנה (ביום ה', י"ט אלול תרי"ג). כארבע־עשרה שנה לפני מותו נחלה במחלה אנושה, רחמנא לצלן. ואף כי מצב בריאותו היה ברע מאוד ובחלישות נוראה, בכל זאת מגודל אהבתו וחשקו אל התורה לא מש מאהלה ולא מנע בר ואזר חיל להטיף אמריו בהישיבה פעמיים בשבוע. ובכל פעם לא היה בית־מדרש בלא חידוש בחריפות ובקיאות. כן השיב תמיד לשואליו דבר הנוגע להלכה נחוצה. אך מגודל חלישותו לא היה בכוחו לרשום ולכתוב הכול, והרבה מחידושיו נשארו תחת ידי תלמידיו, אשר יצקו מים על ידיו. וגם אלה אשר רשם, לא הספיק לסדרם בסדר נכון כנצרך להדפסה. ויש אשר לא הספיק לגומרם ואשר נכתבו בכמה פנים".

מעטים הם הפרטים על חייו של ר' אליעזר יצחק, אולם על דמותו המוסרית הנעלה, על עולמו הפנימי־הרוחני והשקפתו בעניני מידות ומוסר, אנו למדים מדרשתו הנפלאה, שדרש בבית־המדרש של וולוז'ין בערב שבועות תר"ז (1847), ועיקרה הוא גודל ענין גמילות־חסדים.[32] דרשה זו עשירה בדברי הגות ומעוררת את הנפש לעזוב דרכים נלוזות ולהתדבק בטוב, ביפה, במוסרי ובנעלה. ויש בדברים כדי שייאות דורנו לאורם היקר.

רבי אליעזר יצחק שואל, מה טעם קוראים אנו מגילת „רות" בחג השבועות דוקא, שהוא חג מתן־תורה? תשובתו היא:

„כי עיקר המגילה הוא להודיע גודל ענין גמילות־חסדים, אשר זה עיקר קיום התורה. לכן, כאשר ידעה רות בנפשה, שכבר נקנו לה המידות האלו, שהן התחלה לגשת אל תורתנו הקדושה — לכך נתגיירה אז. ולכן, בחג־השבועות תקנו לנו קדמונינו לקרוא מגילה זו, באשר הוא זמן מתן תורתנו הקדושה, למען אשר בקריאתה נזכור גודל ענין גמילות־חסדים, כדברי רב זעירא: מגילה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר. ולמה נכתבה? — ללמדך כמה שכר טוב לגומלי־חסדים".

רבי אליעזר יצחק הורה, כי טרם שנגשים ללמוד תורה, יש צורך בהכשרת הלב. הכשרה זו תיתכן רק ע"י גמילות־חסדים ועשיית מעשי־צדקה. איש, שאינו מסוגל להתעלות לדרגה המוסרית של עשיית טוב לרעהו, של עזרה לזולת בצר לו — איש כזה עושה את התורה פלסתר והיא מתבזה בו. „לא יכול האדם להגיע אל התורה, אם לא יתדבק במידות אלו. כשם שלא יוכלו לבנות בנין, טרם ישימו יסוד

[32] הדרשה הודפסה בהתחלת ה„חוט המשולש".

חזק תחתיו, כן המידות האלו הן יסוד אל התורה — להיות רחום וחנון".

האדם מגיע למעלת איש המוסר בדרך ההידמות לאלהים, בדרך עשיית מעשיו:

„מה הוא מלביש ערומים, דכתיב: „ויעש ד' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם" (בראשית ג', כ"א) — אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה מבקר חולים, דכתיב: „וירא אליו ד' באלוני ממרא (בראשית י"ח, א') — אף אתה בקר חולים. הקב"ה מנחם אבלים, דכתיב: „ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו" (בראשית כ"ה, י"א) — אף אתה נחם אבלים. הקב"ה קובר מתים, דכתיב: „ויקבור אותו בגיא בארץ מואב" (דברים ל"ד, ו') — אף אתה קבור מתים. דרש רבי שמלאי: תורה תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחילתה גמילות חסדים, דכתיב: „ויעש אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם". וסופה גמילות־חסדים, דכתיב: „ויקבור אותו בגיא".

משנת רבי אליעזר יצחק היא אבן־חן ביצירתם של גאוני וולוז'ין, שמלבד הפצת ידיעת התורה בעם, שאפו להפצת מוסר היהדות ולהתעלות הרוחנית של האדם. וולוז'ין הורישה לנו גם ספרים וגם אנשי מוסר מופלאים, שהאמת והצדק היו יסוד חייהם ונר לרגליהם כל הימים.

נוסח המצבה של רבי אליעזר יצחק

אבן מקיר תקרא, המקום מאוד נורא, פה גנוז ארון אלהים.
לבבו יקרע כל עובר, על מקום זה בית וקבר, ויפול פחד אלהים.
יהפכו כנור ועוגב לאבל, לתוגה שיר ונבל, ותהי לחרדת אלהים.
על כל שפיים קינה, צרה על כל עבר ופנה, ויריעו כל בני האלהים.
זעק והילל עד שמים, ודמעות כזרם מים, ימשכו מבית אלהים.
רעה ואמן, צנצנת המן, לקח ונטמן, ואיננו כי לקח אתו אלהים.
יראתו וחכמתו פניו האירו, כל רואיו הכירו, כי עליו יזרח כבוד אלהים.
צבי ישראל, נזר ועטרה, קולע השערה, כאשר ישאל איש בדבר אלהים.
חרף נפשו למות באוהל־תורה. הוא יתהלל בגבורה, צדיק מושל ביראת אלהים.
קודש הוא לה' כל ימיו. הרבה תלמידיו מעלומיו, ויבינם בספר תורת אלהים.
באה השמש בצהרים, קדרו ממעל השמים, ביום נכבה נר אלהים.
נפלה, נפלה החכמה ואשיותיה, נמוגו יסודותיה, בהיאסף נגיד בית־אלהים.
הוא הלך למנוחות, להתעדן בנועם אלהי הרוחות, בעדן גן אלהים.
ללמד את העם משפטי צדק, הה! מי יחזק בדק? להודיעם את חוקי האלהים.
לא אלמן ישראל, גם כי לעת קץ יגאל, וראו כל בשר מראות אלהים.
זה צדיק גאון עוזנו, אליעזר יצחק אדוננו, היה בתוכנו נשיא אלהים.
לאור חכמתו יאירו עינינו, זיו תארו תנחמנו, וירצו כראות פני אלהים.

פרק שלישי

תקופתם של הנצי״ב, של רבי יוסף דב ושל רבי חיים סולובייצ׳יק

תקופה זו הארוכה ביותר בתולדות הישיבה, נמשכה כארבעים שנה, והיא שונה משתי התקופות הקודמות. בימי רבי חיים מוולוז׳ין ובימי בנו רבי איצלה היו ראשי־הישיבה מפורסמים בעולם היהודי, הן בתחום לימודי התורה והפצתה ברבים והן בפעולתם הברוכה בענייני כלל האומה (בייחוד רבי איצלה); ואילו התלמידים, מלבד שקידתם בלימוד התלמוד ונושאי־כליו, לא גילו שום פעילות, לא התערבו בענייני הנהלת הישיבה וסדריה. חייהם היו שוקטים על שמריהם. מה שאין כן בתקופה זו: גם תלמידי־הישיבה התחילו לגלות את כוחם ומרצם ולהטביע את חותמם על חיי הישיבה והתפתחותה לעתיד. בני־הישיבה על בעיותיהם, הווי חייהם, משאלותיהם ומאבקיהם התחילו תופסים את המקום הראוי להם בישיבה בצד ראשיה, ולפעמים גם בניגוד להם.

התורה והאדם חיבורם הוא נר אלהים בארץ, התורה היא להב המתפרד משביב היושבי בשמים, והאדם בשני חלקיו לאבוקה שואב אורו — גוו פתילה נפתלת ונשמתו שמן זית זך, בהסכמתם והיצמדם יתמלא הבית כולו אורה.

(„בחינות עולם״, ט״ז)

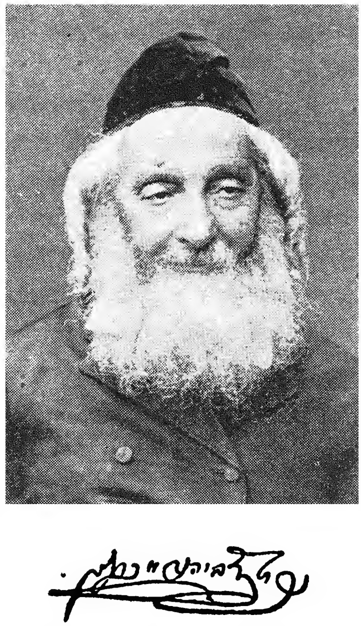
מתולדות הנצי״ב (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין)

הנצי״ב נולד בערב ראש־חודש כסלו תקע״ז (1816) במיר שבפלך מינסק לאביו הרב יעקב ברלין. כבן אחת עשרה שנה היה כשהביאו אביו לישיבת וולוז׳ין. כחצי שנה אחרי היותו לבר־מצוה נשא לאשה את ריינה־בתיה, בתו של רבי איצלה.

אחרי חתונתו המשיך הנצ״יב בלימודיו ברוב שקידה. בחדר קטן שבבניין הישיבה קבע מקום ללימודו, וממנו לא מש יומם ולילה. על עוצם התמדתו סופרו אגדות. אמרו, שהיה לומד עשרים שעות מעת לעת, וכדי שלא להירדם היה נותן רגליו במים קרים. אולם, הוא עצמו הכחיש אגדה זו כעבור שנים ואמר: למדתי רק שש־עשרה שעות מעת לעת, אלא — הוסיף ואמר — כך עשיתי גם ביום הראשון וכך בשישי ובשבת וכך בימים טובים, ונמשך הדבר עשרים וחמש שנים רצופות. השקידה הנטועה בקרבו מימי נעוריו, לא סרה ממנו עד זקנה ושיבה. נדמה היה, כאילו לא ישן מעולם, מפני שבתחילת הלילה, באמצעיתו וגם עם עלות השחר ראוהו תמיד נכנס ויוצא מן הישיבה.

אחד מבחירי תלמידיו, הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, כותב על רבו הנצי"ב:[33]

„עוד בימי נעוריו נראה, כי האיש הזה לגדו־לות נוצר. שקידתו העצומה, התרחקותו מכל מנעמי החיים, התמדתו הנפלאה והנטייה הישרה להעמיק שאלה בכל מקצועות התורה, לנטות מדרך הפלפול העקום ולתור ולדעת את האמת הנכוחה בתורה — כל זה נתנו עדיהם, כי עתיד תלמיד־חכם זה להיות למאיר נתיבות־התורה ומיישב דרכי הלימוד לרבים מבני־גילו, ובימים ההם התאמצו כל תופשי־התורה לשום כל מעיינם בפלפולי הסוגיות בתלמוד, בחידושי גפ"ת (גמ־רא, פוסקים, תוספות) ומהרש"א (מורנו הרב ר' שמואל אידלש), אשר היה לעיניים לכל הוגי התלמוד".

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב)

בן שלושים ושש היה הנצי"ב כשנתמנה לראש־הישיבה, מקץ עשרים וחמש שנים לבואו לוולוז'ין. בכתב ההתמנות שלו כתוב:[34]

„על פי כוח ורשות שיש לנו מהרבנים הגאונים, ראשי הקהילות דמדינתנו, וכפי אשר הגיעו אלינו דבריהם במכתבם, הסכמנו יחד למנות את הרב הגדול, כבוד מוהר"ר (מורנו ורבנו הרב רבי) צבי הירש־לייב ברלין, חתן הגאון מוהרי"צ (מורנו ורבנו הרב יצחק) זללה"ה (זכרונו לחיי עולם הבא) להיות ריש־מתיבתא (ראש־ישיבה) בבית־המדרש הזה, כי אותו ראינו ראוי והגון לכך, יען כי הרבה עמל ויגע בתורת ד' בשקידה נפלאה, עד אשר נמצא בקי בכל הש"ס כולו, ונושא ונותן בהלכה כחפצו ורצונו לכוון אל מטרת האמת, ועליו נאמר: „נוצר תאנה יאכל פריה" (משלי כ"ז, י"ח), ומצורף לזה כי הוא י"א (ירא אלקים) מנעוריו, וכבר החזיק בהגדת הלכה לתלמידים בימי הגאון מוהר"ר (מורנו ורבנו הרב רבי) אליעזר יצחק (א"י) זללה"ה. ולזאת לו משפט ההתמנות בזה, והוא מחויב להגיד ההלכה לתלמידים ולהשגיח עליהם בעינא פקיחא (בעין

[33] ראש ישיבת „עץ החיים" (תולדות הנצי"ב), כנסת ישראל, שנת תרמ"ח, עמודים 138—142.
[34] ציטוט התעודה הוא לפי „תעודות לתולדות הישיבה בוולוז'ין", מעזבונו של מיכל רבינוביץ' ז"ל, „קובץ על יד", ירושלים תשי"א, עמוד רכ"ו.

פקוחה), שיהיו שוקדים בלימודים ולא ישעו לדברים אחרים, והוא לבדו יהיה המוציא והמביא בכל ענייני הישיבה, בקבלת התלמידים, את מי לקרב ואת מי לרחק, ובכל פרטי ענייני הוצאותיה, קבועים ושאינם קבועים, כסדרן ושלא כסדרן, לכל אשר יצטרך לפי העת והזמן".

אם כי הנצי"ב הגה בתורה יומם וליל, בכל זאת ניפנה גם לקריאת ספרות עברית חילונית. כל מערכות העתונים העברים, שהופיעו ברוסיה ומחוצה לה, שלחו לו את עתוניהן השבועיים והירחונים חינם אין־כסף ובקשוהו שיתרום מפרי רוחו — אם דברי־תורה, אם מחקרי הלשון העברית. הוא היה קורא קבוע ב„המגיד" ו„הלבנון". „המגיד" היה מתקבל בבית הנצי"ב בכל ערב שבת לפנות ערב. בלילה לא קרא בו הנצי"ב, מפני שליל־שבת היה קודש לו לחזור בעל־פה על המשניות ממסכתות „שבת" ו„עירובין". ב„המגיד" קרא בשבת. וכאשר קרה, שאיחר „המגיד" לבוא בזמנו בערב שבת, היה אומר הנצי"ב, כי באותה שבת חש, כאילו, חסר לו דבר־מה, כמו שמרגיש ב„שבת חזון" יהודי, הרגיל ללכת לבית־המרחץ בכל ערב שבת, ובערב „שבת חזון" נמנעים מזה. וכן היה אומר, שהעתונים חשובים לו מאוד, משום שהם מביאים אליו ברכת־שלום מכל העולם.[35]

כמו־כן אהב הנצי"ב את דקדוק הלשון העברית. על לימוד הדקדוק אמר פעם בהלצה: בן־זאב, אמנם, אינו ראוי לכך, שעל־ידו ילמדו לשון־הקודש, אבל מה לעשות? „תלמוד לשון עבר" הוא סוף־סוף הספר היסודי במקצוע זה. לצערנו, ספר הדקדוק היחיד שחיבר יהודי כשר „המסלול", אינו מהמצוינים.

ואם התנגד, לפעמים, הנצי"ב לקריאה בספרות עברית חילונית, הרי היה זה מחשש לביטול תורה. כשקבוצה מבני־הישיבה התחילה להוציא עתון לענייני הישיבה בשם „הבוקר אור", והנצי"ב ראה, שדבר זה גורם לביטול תורה, קרא לאחד ממנהלי העתון ואמר לו בנחת: „אם אתם תעשו „הבוקר אור" — אז אעשה אני ו„האנשים שולחו"... (רמז לפסוק: „הבוקר אור והאנשים שולחו המה וחמוריהם", בראשית מ"ד, ג').

הנצי"ב מקים את בניין ה„ישיבה הקדושה"

הבניין, שהקים רבי חיים מוולוז'ין בשנת תקס"ז, נשרף ביום 27.6.1886 — שמונים שנה לבנייתו. הנצי"ב הבין, שכדי להגדיל ולהאדיר את הישיבה — יש לבנות בניין ראוי לשמו, שיוכל לשכן בו את מאות התלמידים. לתכלית זו פרסם מודעה רבה לאורייתא,[36] בה ביקש מיהדות העולם, שתסייע בידו לבנות בניין חדש על חרבות הבניין שנשרף.

[35] על קריאת הנצי"ב ב„המגיד" ו„הלבנון", ראה „מקור ברוך", כרך ד', חלק רביעי, פרק ל"ט, „טובים השנים", עמודים 1794—1795.

[36] „הצפירה", ט"ו אלול תרמ"ו.

הנצי״ב הכניס את עצמו בעול איסוף הכספים לבניין הישיבה. על כך מספרים סיפור, המראה על פקחותו וחריפותו. פעם אחת בא לעשות למען הישיבה והיה שם איש עשיר מופלג וקמצן, שרצה לצאת ידי חובתו בנתינה מועטת. אמר לו הנצי״ב: אין זו מידה לעשות את הבריות בדאים. תמה העשיר. הוסיף הנצי״ב ואמר: אני, למשל, מוחזק בין הבריות „הרב הגאון״. לכן אני עושה כל מה שבידי: מורה הוראה, משיב תשובות, כותב ספרים, תופס ישיבה ומרביץ תורה, כדי שתהיה, לפחות, מקצת אמת בדבר. מר מוחזק וקרוי בין הבריות: „גביר״. מכאן, שחייב הוא לנהוג מנהג של גביר, להיות ראשון לנתבעים ונותנים, ליתן לכל דבר שבצדקה בעין יפה. ואם אין הוא נוהג כן, נמצא עושה את הבריות בדאים...

כעבור שלושה חדשים בלבד כבר עמד בית האולפנא על תלו. בחדשים אלה הראה הנצ״יב את כל כוחו הכביר. הוא הזניח את ענייניו האישיים ועמל יומם ולילה, כדי להחזיר עטרת התורה ליושנה.[37]

בניין הישיבה היה בית-חומה ובו שתי קומות ומרתף, ואולם גדול, רחב־ידיים הנשען על ארבעה עמודים גדולים. במרתף היתה הספריה העשירה של הישיבה. מחזה נפלא היה רואה מי שטייל בלילות החורף הארוכים לפני הישיבה. אור המנורות הרבות היה זרוע על השלג וקול מאות אנשי הישיבה, שלמדו בהתלהבות גדולה, היה נשמע מקצה וולוז׳ין עד קצה. חרדת קודש היתה תוקפת את המטייל, שהרגיש בלבו, כי כאן נראתה היהדות בגבורתה וטהרתה.

בתקופה זו התרחבה מאוד הישיבה, ומספר הלומדים בה הגיע לארבע מאות. למדו בה בחורים מבריטניה, גרמניה, אוסטריה, ארצות־הברית ומכל קצווי רוסיה, פינלנד, קורלנד, קווקז וסיביר. וולוז׳ין היתה למרכז תורני גדול, לב פועם ומלא חיים ויוצר חיים, ולב־לבה של וולוז׳ין — ה„ישיבה הקדושה״, שהיתה חיי רוחו ומקור ששונו של הנצי״ב. ולא היה בעולמו אלא ד׳ אמות של הבית הגדול הזה שמגדלין בו תורה.

---

[37] מר יצחק ריבקינד ז״ל כותב, שגם יוצאי־וולוז׳ין בארצות־הברית תרמו לשיקום הישיבה והחזקתה. ואלה דבריו: „בשנת תרמ״ו, שנת השרפה הגדולה בוולוז׳ין, התארגנו בניו־יורק ילידי העיר הזאת לחברת „עץ חיים אנשי וואלאזשין״, ומלבד הצרכים המקומיים וצרכי החברים, הטילו על עצמם בני חברה זו, מראשית הווסדה, את החובה לתמוך בישיבת עירם המהוללה והנהיגו קופסאות לטובת הישיבה. עוד כעת, בּהיכנסך לבית־הכנסת של אנשי וולוז׳ין ברחוב מדיסון 209, הנך רואה מודעה באידית תלויה על הכותל: „מי שרוצה בקופסא של ישיבת וולוז׳ין — ימסור את כתבתו בבית־הכנסת בידי השמש, או חבר הועד, ויבואו להדביק״. ובכל שנה אחרי סוכות מתנדב ועד מבית־הכנסת לבקר ולהוציא את הכסף ושולחים ישר מבית־הכנסת לישיבת וולוז׳ין, וכל מנדב מקבל קבלה משם. כך היה נהוג עד פרוץ מלחמת העולם השניה״ („נסיון ליסד ישיבה בניו־יורק על־שם הנצי״ב לפני ארבעים שנה״, ספר שרפשטיין, עמוד 245).

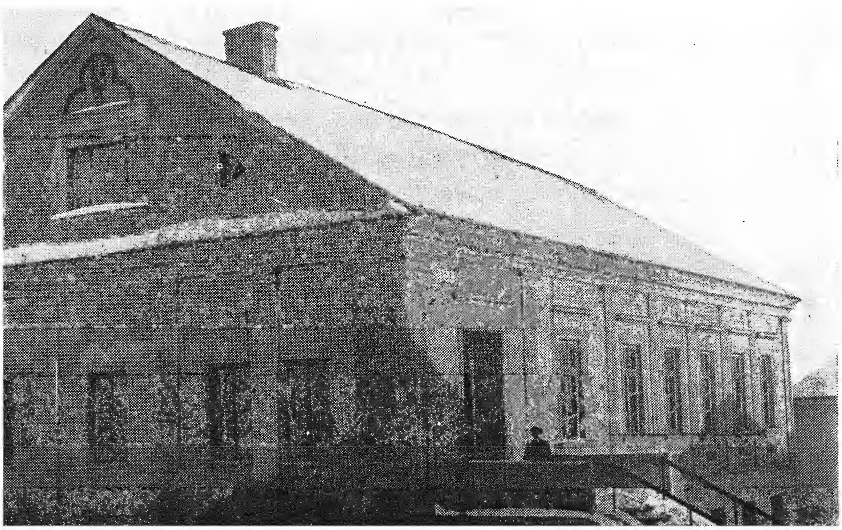
מסירותו המופלאה של הנצי״ב לבחורי־הישיבה

משנבנה בניין הישיבה, קבע בו הנצי״ב את דירתו, עד שייבנה בית הרב. הקומה העליונה הוקצתה לישיבה, ומאות התלמידים עסקו בה יומם ולילה בתורה, תפילה ובשיחת־חולין, וקולם הלך מסוף הישיבה ועד סופה. הקומה התחתונה שימשה דירה להנצי״ב ולביתו.

שאלו לו, להנצי״ב: יאמר לנו רבנו, כיצד יכול הוא לעמוד ברעש גדול כזה שעל ראשו, ושנתו ומנוחתו מה עליהן?

אמשול לכם משל — החזיר הנצי״ב. למה הדבר דומה? — לטוחן בטחנתו. אדם עובר על פני הטחנה ושומע קול המונה, הגלגלים סובבים רצוא ושוב, הריחיים טוחנים, הנפות מרקדות, והריהו תמה ושואל: טוחן זה, כיצד יכול הוא לעמוד ברעש טחנתו? איך הוא ישן, ואיך הוא נח? אולם, אותו טוחן מהו אומר? רעש זה יפה לשנתי ולמנוחתי. ויותר שיגדל קול המונה של הטחנה, יותר תערב עלי שנתי. ואילו בשעה שהטחנה דוממת, הגלגלים עומדים — נודדת שנתי מעיני ואין לי מנוחה.

מתשובה זו מסתברת אהבתו הגדולה של הנצי״ב לאנשי־הישיבה. מספרים, שאב אחד הביא לנצי״ב את בנו יחידו וביקש ממנו, שישגיח עליו במיוחד. החזיר לו הנצי״ב: „אתה, בנך בן יחיד הוא לך, ואילו אני, ארבע מאות בני הישיבה כולם בנים יחידים הם לי״. כשהיה הנצי״ב מייסר את תלמידיו — היתה זו „תוכחת מגולה ואהבה מסותרת״.

הבניין של ישיבת „עץ חיים״

הוא היה קשור בכל לבו לתלמידיו. ריחם עליהם כרחם אב על בניו. התעניין בדאגותיהם ובצרכיהם, ואף היתווה להם את הדרך ילכו בה בהווה ובעתיד — לטובתם. כשחלה אחד התלמידים, היה נודע לו הדבר מיד, כי פקד על בעלי־הבתים, שתלמידי־הישיבה גרו אצלם, כי בכל מקרה של מחלה— ואפילו, אם איש־הישיבה לא ירגיש את עצמו בטוב — יודיעוהו על כך מיד. תיכף היה הנצי״ב מבקר אצל התלמיד החולה, ואם היה צורך היה מבקרו פעמיים ביום, ולא נח ולא שקט מלהתעניין במצב המחלה ובמהלכה, בא בדברים עם הרופא והזהירו, שיקפיד על ביקוריו אצל החולה בעתם וזמנם. אף הזהיר את בעל האכסניה, שיסעד את החולה בכל הדרוש לו כדי להבריאו. הנצי״ב לא הסתפק בבקורו בלבד, אלא היה שולח שליח מיוחד אל החולה, שיתעניין במצבו. וגם לאחר שקם התלמיד מחוליו, התעניין אם בעלי־האכסניה דואגים להחלמתו. כל הוצאות הריפוי וההבראה היו על חשבון הישיבה.

הנצי״ב היה משתחרר מעיסוקיו השונים, כדי להיכנס אל הישיבה ולהסתכל בתלמידיו האהובים. בחורף היה מבקר בישיבה פעמיים־שלוש במחצית השניה של הלילה. בימות החול היה ישן בחדרו שבישיבה שנת ארעי, שינה קלה, משתרע למחצה על הספה, ורגליו נשענות על הכיסא הסמוך לה וכר קטן למראשותיו, וכמעט לא עברו עליו שעתיים רצופות בשינה. בלילי־שבת היה מבקר בישיבה כשעה אחת אחר חצות ולפני עלות השחר. מי שלא ראה את הנצ״יב עומד בישיבה, מסתכל בשורות הלומדים, כשהם יושבים צפופים ודבקים זה לזה ועיניו נוצצות משמחה -- לא ראה שמחה של תורה מימיו. היה פוסע ועובר בצעדים מזורזים על פני השורות, סוקר את יושביהן, מעיין לפעמים במקום לימודם, מקיף את הישיבה ויוצא. משום חיבתו הגדולה לתלמידים, לא ראה בעין יפה את הסיגוף וההפרזה בלימודים. הוא היה אומר: „איזהו מתמיד? — מתמיד הוא זה, האוכל בזמנו, ישן בזמנו ולומד בזמנו״.

וכה מתאר חיים נחמן ביאליק ב„המתמיד״ את דבקות הנצי״ב בתלמידיו:

יֵשׁ אֹזֶן רַק אַחַת הַקְּרוֹבָה לִשְׁמוֹעַ
הֲמִית בָּחוּר מַשְׁכִּים, הִי מַתְמִיד מְאַחֵר,
הָעֵרָה לְהַקְשִׁיב תַּמְרוּרֵי הַנֹּהַ,
הַנְּשׂוּאִים אֵלֶיהָ עַל כַּנְפֵי הַשָּׁחַר –
הוּא רֹאשׁ הַיְשִׁיבָה, אַדִּירָהּ וּמוֹשְׁלָהּ,
שֶׁקְּרִיאַת הַגֶּבֶר – קוֹל מַתְמִיד הָרִאשׁוֹן
מְקִימָהּ מִיצוּעָהּ גְּוִיָּתוֹ הַכּוֹשְׁלָה
וְצִפְצוּף צִפּוֹרוֹ לֹא יַנַּח־לוֹ לִישׁוֹן.
וּבְשָׁמְעוֹ קוֹל מַתְמִיד מְעוֹרֵר הַשַּׁחַר
הוּא אוֹהֵב לְהַקְשִׁיב רַב קֶשֶׁב בִּדְמָמָה,

וְשָׁמַע אֶת־הֵד קוֹל בַּחֲרוּתוֹ, וְזָכַר
שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה שֶׁל־חַיֵּי נְשָׁמָה.
וְזָכַר – וּשְׁתֵּי טִפּוֹת דְּמָעוֹת תֵּרַדְנָה
וְנִתְלוּ בִשְׂעַר כֶּסֶף זְקָנוֹ הַלָּבָן,
וּלְאוֹר נֵר הַמַּתְמִיד הַכֵּהֶה תִּרְעַדְנָה
כִּשְׁתֵּי אַבְנֵי אֵשׁ מִמִּשְׁבְּצוֹת זָהָבָן.

יותר שחרד הנצי"ב לשלומם הגופני של תלמידיו, היה חרד לנפשם ולעתידם בחיים, שלא יראו בישיבה פרק־חיים חולף, אלא שימשיכו בהוראה ויפיצו מעיינותיהם חוצה. היה מזהיר את תלמידיו מפני „הסגת גבול עצמו". יש בעולם — אמר הנצי"ב — שני מיני הסגת גבול: יש הסגת גבול אחרים ויש הסגת גבול עצמו. הסגת גבול אחרים ידועה לכול — זה שבא לגבול חברו ומקפח את פרנסתו.

אך יש גם הסגת גבול עצמו. בכל מדינה יש בתי ספר צבאיים. והנה, נשער בנפשנו, שאיש־צבא סיים בית־ספר זה והגיע לדרגת גנרל, למד הרבה, חונך הרבה ועבד הרבה בשקידה נמרצת ונודע לכול בכשרונותיו. אולם, לאחר שהגיע למעלה זו, הוא פושט לפתע פתאום את בגדי־השרד עם כל אותות הכבוד והפאר ולובש בגדי איש סתם, בגדי איש מן השוק ונעשה סוחר, חנווני, או סרסור. לזה קוראים „הסגת גבול עצמו". ועל־כך התריע מאוד הנצי"ב.

רגש האהבה והמסירות של הנצי"ב לא הצטמצם לגבי תלמידיו בלבד, אלא לגבי כל אדם. מעולם לא הקפיד והיה סבלן לגבי הפונים אליו, ותמיד השתדל לעזור בכל מה שיכול. לא ראה בכך יתרון מוסרי, אלא דבר המובן מאליו, שכך צריך להיות „מעיקר הדין". הרי הגדירו חז"ל את שעור הסבלנות של העומד בראש הציבור ואמרו: „עד היכן לפרנס לישא עול הציבור? — כדי שישא האומן את היונק". כשהאם נושאת על זרועותיה את ילדה היונק ויש אשר יקרה שהוא מלכלך, כדרך התינוקות, אותה ואת בגדיה, ואף הוא עצמו מגואל ונאלח — מה עליה לעשות? התשליך את הילד מעל זרועותיה בכעס על מעשהו המכוער? חלילה! אלא באהבה ומתינות רבה תרחץ אותו, תנקהו ותלבישהו בגדים נקיים, ואחר־כך תנקה את בגדיה היא, ושוב תיקח את הילד בזרועותיה ותנשק לו באהבה, תדבר אליו רכות ונעימות ותשעשע אותו. הוא הדין לגביו הוא — הנצי"ב. גם אם אחד מן הציבור יצערהו ביותר ויטרידהו, חלילה לו לגרשו מעל פניו. להיפך! מחובתו לקרבו ולהיענות לו בעניינו.

סדר הלימודים בישיבה

יום הלימודים בישיבה היה מתחיל בשעה תשע בבוקר. הנצי"ב היה שונה לתלמידיו את פרשת השבוע יום יום. על חשיבותו של השעור היומי הזה תעיד עובדה זו: פעם בא אחד התלמידים מפינסק, עיר מגוריו של אחי הנצי"ב, ר' אברהם מאיר ברלין. שאל הנצי"ב את התלמיד, אם שמע על שלום אחיו. התלמיד היסס בתשובתו ולא השיב. והיה זה שעה קלה לפני השיעור. הנצי"ב לא חקר ולא דרש, נכנס לישיבה והרצה את שיעורו. משסיים את השיעור, שלח לקרוא לתלמיד והוסיף לחקרו על אחיו, עד שנתברר לו, כי אינו בחיים ועליו להתאבל. שלף נעליו, קרע קריעה וישב על הארץ. כבר ברגע הראשון הבין מגמגומו של התלמיד, מה קרה, אבל עד שלא שמע מפורש, אינו חייב באבלות. לא רצה לשמוע עד לאחר השיעור, כדי שלא לבטל תלמוד תורה.

בישיבה לא היו כופים על התלמידים מה עליהם ללמוד ורשות ניתנה בידם ללמוד כל מסכת כחפצם. אחרי השיעור היומי מפי הנצי"ב היו לומדים עד שעה אחת בצהריים, ואז הלכו לאכסניותיהם לסעוד ארוחת הצהריים וחזרו בשעה ארבע, התפללו תפילת המנחה ולמדו עד שעה עשר בלילה, התפללו מעריב וחזרו לבתיהם לסעוד פת־ערבית. רובם הגדול חזרו לישיבה ולמדו עד חצות, ומקצתם — עד אור הבוקר. גם הנצי"ב הקפיד, כרבי חיים מוולוז'ין, שלא תהא הישיבה ריקה מלומדים אף רגע אחד.

הנצי"ב לא ראה בעין יפה את הלימוד ביחידות, אלא דווקא בצוותא, ולא רק משום שנאמר: „שני תלמידי חכמים המחדדים זה את זה בהלכה, הקב"ה מצליח להם, שנאמר „והדרך צלח" (תהלים מ"ה, ה'), אַל תקרא „והדרך" אלא „וחדדך" (מלשון „חידוד", שבת ס"ג, א') — אלא משום שנאמר אצלנו „שגיאות מי יבין", ונאמר אצל הגויים „הטעות — דבר אנושי הוא". יש איפוא מינימום של שגיאות, שלגביו אנו מתייחסים בסלחנות והבנה. אבל כל מי שלומד לעצמו, כל מי שמברר הלכה לעצמו, בלי דיבוק חברים, קרוב לוודאי שיכשל וישגה הרבה יותר מן הערך הקצוב לשגיאה בדרך הטבע, משום שאם ישגה אין מי שיעיר לו על כך, והוא שוקע בטעותו ובשגיאותיו. פעמים קרובות שגיאה גוררת שגיאה, וטעות קלה תחולל טעות יסודית. לא כן הלומד או מברר הלכה בדיבוק חברים — הדו־שיח מסייע לליבון הדברים ולזיקוקם.

הצמאון ללימודים של אנשי־הישיבה היה גדול מאוד. ביאליק כותב על עצמו ב„המתמיד", שעמד „כמסמר תקוע, יום תמים, חצי לילה ממקומו לא־ימיש". למדו בחשק ובקביעות והתענגו על ים התלמוד רחב הידיים הזורם ושוטף ומשתפך לכל העברים, בלא ראשית ובלא תכלית.

יל"ג, אם כי היה מגדולי הלוחמים להשכלה, לא יכול היה לעצום עיניו מראות את המסירות הגדולה של בחורי־הישיבה לתורה ושר עליהם:

מֶה־עָצַמְתְּ, מַה־גָּבַרְתְּ, תְּשׁוּקַת הַדַּעַת
בִּלְבַב נַעֲרֵי יִשְׂרָאֵל, זֶה עַם־תּוֹלַעַת!
אֵשׁ תָּמִיד עַל הַמִּזְבֵּחַ בֹּעֶרֶת!
אִם תּוֹרָה יִלְמְדוּ, גְּמָרָא וּפוֹסְקִים
אוֹ אִם בְּחָכְמוֹת חִצוֹנִיּוֹת הֵם עוֹסְקִים—
עַל כָּל שָׂטָן וּמִכְשׁוֹל תְּשׁוּקָתָם גֹּבֶרֶת.

* *
*

עִמְדוּ עַל דַּרְכֵּי מִיר, אֵיישִׁישׁוֹק וּוַלָזִ'ין
וּרְאוּ בַּחוּרֵי עֹנִי הוֹלְכִים בְּחִפָּזוֹן
אֹרֶךְ הָאֹרַח יָמֹדוּ בַּשֹּׁעַל.
אָנָה הֵם עוֹלִים? לִישֹׁן עַל הָאָרֶץ,
לִחְיוֹת חַיֵּי צַעַר, לָשֵׂאת כָּל קֹרֶץ –
זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בָּאֹהֶל. (שְׁנֵי יוֹסֵף בֶּן שִׁמְעוֹן)

אגודות־הסתרים „נס־ציונה" („נץ") ו„נצח ישראל"

הנצי"ב היה מסור בלבו ונפשו לחיבת ציון, אבל הישיבה היתה נשמת חייו. לכן דרש מתלמידיו דבר אחד בלבד: לשקוד על לימוד התורה ולא להסיח דעתם לעניינים אחרים. באחד ממכתביו ל„חובבי־ציון" בווארשה התנצל, כי טרדתו ועבודתו הרבה בישיבה הקדושה, אשר בה כל חיי רוחו ואין איש עמו לשאת משאה, לכן אינו רואה אפשרות להכנס לתוך עבודת ה„חבורה הקדושה של יישוב ארץ־ישראל". ואם הנצי"ב, שעמד בראש הישיבה, לא מצא אפשרות כלשהי להפנות את לבו לעבודה הלאומית, על אחת כמה וכמה שלא יכול להסכים, שהתלמידים יפסיקו ממשנתם, יסיחו דעתם מתכלית הישיבה וישקיעו את עצמם בעבודה למען חיבת־ציון.

בכל זאת חדר רעיון התחיה הלאומית דרך כתלי הישיבה והכה שרשים עמוקים בלבב בחורי־הישיבה, וישיבת וולוז'ין היתה למרכז התנועה הלאומית בקרב חובשי בית־המדרש ומשם יצאה הוראת „חיבת־ציון" לשאר מרכזי התורה בארצות הגולה. בישיבה נוצרה אגודת סתרים „נס־ציונה", שלא היה כדוגמתה בארצות אחרות. מרכז האגודה היה בוולוז'ין, ושלוחותיה בכל הארץ. היא עשתה תעמולה רבה בקרב יהדות התורה לבניין הארץ ותחייתה.

באחד מחודשי החורף של שנת תרמ"ה נועדו יחד בהסתר ובחדרי חדרים שבעה מאנשי הישיבה: משה ברשק, בן־ציון דנטה, שמעון זלטויבקה, יעקב פלקסר, מנחם פרידמן, יוסף רוזנקרנץ ויוסף רוטשטיין והניחו את היסוד ל„נס־ציונה" ונשבעו לה שבועת־אמונים.

הועד הפועל של אגודת „נס־ציונה" בוולוז'ין בשנת תר"ן (1890)
יושבים (מימין לשמאל): 1) פסח פרידלאנד. 2) מנחם־מנדיל נחומובסקי. 3) הרב משה מרדכי אפשטיין. 4) יעקב מרדכי אלפרין.
עומדים (מימין לשמאל): 1) הרב אברהם יעקב פלקסר. 2) 3) יעקב מרדכי זינגמן. 4) חיים לרמן.
(התמונה נתקבלה מאת „ארכיון הציונות הרוסית", מיסודו של אריה רפאלי־צנציפר).

מטרת האגודה היה יישוב ארץ־ישראל על טהרת הקודש והיהדות, והשרשת מידות טובות, ישרות ונעלות ורגשי־חן וכבוד לכל דבר טוב ומועיל, קדוש ויקר לבית־ישראל.

בשנה הראשונה לקיומה עלה מספר חברי האגודה ליותר מחמשים איש ומזמן לזמן נוספו עוד חברים. הכול התנהל בסודיות גמורה. האגודה התרחבה גם מחוץ לגבולות הישיבה. מייסדיה שמו להם למטרה, לחנך עובדים חרוצים ונאמנים, המוכשרים להיות מסורים לתנועת ישוב ארץ־ישראל כל ימי חייהם ולקבל עליהם את הפצתו של רעיון תחיית העם ושיבתו לציון בכל השדרות הרחבות של האומה בכל תפוצותיה.

האגודה מצאה כר נרחב לחומר אנושי מוכשר בין אנשי הישיבה, שהיו ברובם צעירים, שלבם ער לכל דבר טוב ומועיל, המתרחש בציבור ובאומה. כדי להגן על אגודתם מ„עינא בישא", להבטיח את קיומה ולהיות בטוחים בנאמנות החברים, לחזק את הקשר ביניהם לכל ימי חייהם ולהכניסם בעול המשמעת, לא מצאו המייסדים

הראשונים עצה ושמירה מעולה אחרת אלא השבועה, שהטילו על כל חבר עם כניסתו ל„נס־ציונה". השבועה היתה מכוונת לשני דברים: נאמנות לאגודה ומסירות לעבודתה כל החיים; שמירת הסוד שלא לגלות דבר מן הנעשה והנשמע בה.

וזו השבועה:

„בשם ארצנו הקדושה ובשם כל היקר והקדוש לי, הנני נשבע שבועת אמונים, שבועת ה׳, להיות נאמן למטרת חברתנו ולהשתדל בכל ימי חיי להוציא את רעיון ישוב ארץ־ישראל לפעולות ידיים ולבלתי גלות סוד החברה לאיש בטרם ייכנס גם הוא בבריתה בשבועה".

אחת הפעולות הראשונות של האגודה היתה הפצת ספרות בשבח ישוב ארץ־ישראל. האגודה הפיצה את הספר „דורש לציון" לר׳ ח"י קרמר, שיצא בשנת תרמ"ה, וספרים אחרים. גם „המגיד" ו„המליץ" הופצו בידי החברים. בשנת תרמ"ט (1889) יזמו חברי האגודה הוצאת מאסף גדול על רעיון יישוב ארץ־ישראל. המאסף היה צריך להכיל קטעים מספרותנו בכל הדורות, הנוגעים לרעיון ישוב ארץ־ישראל וחיבת־ציון. מלבד קטעים מהספרות העתיקה, למן התנ"ך, המשנה, התלמוד והמדרש — רצו היוזמים להכניס לקובץ גם דברים מן התקופה החדשה, החל בהרב קאלישר וכלה ברבנים חובבי־ציון של דורם.

אולם הדפסת הקובץ לא יצאה אל הפועל, כי דבר האגודה נתגלה ע"י השלטונות בראשית שנת תר"ן. בשנה זו נפל בידי השלטונות מכתב מחבר האגודה, תלמיד אוניברסיטת דורפאַט, אל מרכז האגודה בוולוז׳ין. המשטרה חפשה אצל תלמיד הישיבה, שנשלח אליו המכתב, ומצאה אצלו מכונת הכפלה שהדפיסו בה את החוזרים. הבחור נאסר. הדבר הפתיע מאוד את הנצי"ב, שלא ידע על קיום האגודה. השלטונות לא עשו דבר נגד ראשי האגודה, אבל התוצאות היו — ביטול האגודה.

בחדשי החורף של שנת תרנ"א נוסדה בישיבה אגודת סתרים שנייה, „נצח ישראל", שאף חיים נחמן ביאליק נטל בה חלק פעיל. ב„אגרת האבטוביוגרפית" כותב ביאליק:

„והימים ימי מאמריו הראשונים של אחד־העם. המעולים ו„המושכלים" שבבחורי וולוז׳ין היו לאגודה אחת, וידרו נדר לתת את כל חייהם וכשרונותיהם לעבודת עמם. הרעיון שהונח ביסוד האגודה היה נאדר באמת. הם דנו כך: ישיבת וולוז׳ין הרי היא מרכז למיטב הכוחות ומיקלט למיטב הכשרונות, שסופם לחזור ולהתפזר בעולם היהודי, להכנס אל תוכו ולעמוד בראשו, מהם רבנים, מהם ד"רים ומלומדים ומהם פרנסים וראשי קהילה ומהם סופרים בישראל. הואיל וכן די לנו שנקבע „משתלה" תמידית של חובבי־ציון מבחורי וולוז׳ין, ואלו עתידים להפוך אחר־כך את כל העולם לחובבי־ציון וכו׳.

האגודה נתייסדה משמנה וסלתה של הישיבה ומנקיי הדעת שבה. כל

חבר שנתקבל נבדק בשבע בדיקות מצדי צדדים, ונבחר רק זה שיש בו ברכה ותקוה להכלל בעתיד. ואני בתור סופר לעתיד לבוא (כך יצא עלי שם) זכיתי להתקבל בחברתם. מקץ ימים נסתמנו באגודה זו שני זרמים: אחד־העמי ויעבצי. אני הייתי בין הראשונים. בעצם העת ההיא כתבתי, על־פי בקשת חברי, בני האגודה, מאמר, נסיוני הראשון בספרות, „לרעיון הישוב", שנדפס ב„המליץ" שנה זו. מאמר זה היה צריך להיות כעין מניפסט של אגודתנו ופרסום השקפותיה בעולם".[38]

מה עורר את התלמידים המשכילים שבישיבה לייסד את האגודה? יש סברה, שהמעורר הראשי לכך היה מאמרו של אחד־העם „הכהנים והעם", שנאמר בו, כי „כל רעיון חדש, בין דתי, בין מוסרי, או חברתי, לא יקום ולא יהיה בלעדי חבר כוהנים, אשר יקדישו לו חייהם ויעבדוהו בכל נפשם ובכל מאודם".

מטרת האגודה היתה: „ישוב ארץ־ישראל על טהרת הקודש". „טהרת הקודש" זו פירושה היה לא רק שמירת הדת כפשוטה, אלא גם התחדשות מוסרית גמורה, השרשת כל המידות המשובחות של היהדות בקרב כל בני־העם העברי. הישוב בארץ צריך להיות בית לאומי במובן המוסרי של היהדות הלאומית, כדי לשמש מרכז ליהודים וליהדות.

עם האגודה נמנו כשני מניינים של חברים, ואף כי מעטים היו, חשבו על פעולה גדולה. בדעתם היה לייסד בארץ מושבה של צעירים דתיים, שתהיה למופת לא רק באהבת העבודה, אלא גם במוסריותה ודתיותה. נשתמרה אגרת חשובה מאת מ"ל ליליינבלום לביאליק וחבריו, מיום ג' סיון תרנ"א, שבה הוא מודיע שקיבל את מכתבם. „ויהי ד' אלהי ציון עם פיפיות בחורי ישראל ויתנם לחן ולרחמים לפני הנדיב, לרחם עליהם ועל ארצנו". הוא ברך את כותב המכתב, ביאליק, „בכל לב, כי חפצו הטוב יצא לפעולה".

בחורף שנת תרנ"ב נסגרה הישיבה, התלמידים התפזרו והקיץ הקץ על אגודה זו בוולוז'ין.[39]

---

[38] ח. נ. ביאליק: „קטעים אבטוביוגרפיים", „כנסת", ספר ששי, תל־אביב תש"א, עמ' 15.

[39] א. דרויאנוב פרסם ב„כתבים לתולדות חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל", כרך שני, עמודים 797—799, מכתב מאת „חבורה של תלמידי ישיבת וולוז'ין" לק"ז וויסוצקי, בשנת תרמ"ט, בדבר הקצאת שטח אדמה לשם ייסוד מושבה חקלאית בארץ־ישראל של תלמידי ישיבת וולוז'ין. וזה דבר המכתב: „התנועה הלאומית ההולכת ומתפשטת בין אחינו בני־ישראל, גודל מצות ישוב ארצנו בפועל, אשר באה העת לחננה, מצב אחינו וגורלם הרע ומר בארצות פזוריהם — הפיחו גם בלבותינו הרעיון לעלות ציונה, לעבוד אדמתה, לאכול מפריה ולשבוע מטובה. וכמאה איש כרתנו ברית ונהיה לאגודה אחת לייסד לנו, בעזרת השם, מושבה בארצנו הקדושה, להיות כורמים ויוגבים על הררי ישראל. הידיעות, אשר רכשנו לנו מאחינו אנשי־החיל, אשר יצאו חלוצים ויעלו ראשון־לציון לעדור הרריה ולשדד עמקיה, תקוותם אל העתיד על מטעי הגפנים, אשר יעלו ניצה ופורחת".

המחלוקת בין הנצי״ב לבין רבי יוסף דב סולובייצ׳יק

מאז ומתמיד נהג בישיבת „עץ־חיים״ משטר ה„זוגות״: ראש הישיבה ומשנה לו. בתקופת רבי איצלה שימש כמשנה לו חתנו רבי אליעזר יצחק, ואחר פטירתו שימש רבי אליעזר יצחק כראש הישיבה והנצי״ב — כסגנו. עם פטירת רבי אליעזר יצחק נתמנה הנצי״ב כראש הישיבה, וכמישנה לו נתמנה רבי יוסף־דב סולובייצ׳יק, נינו של רבי חיים מוולוז׳ין מצד בתו. בכתב הרבנות שניתן להנצי״ב כתוב: „ולמשנה לו בחרנו להעמיד את כבוד הרב הגדול, החריף, המפורסם, מוהר״ר יוסף דובער בן הרב מו״ה יצחק זאב הלוי, נכד הגאון מוהר״ח (מורנו הרב רבי חיים) זללה״ה, להיות לעזר ולסעד להרב ריש מתיבתא הנ״ל בהגדת ההלכה לתלמידים, יען כי הוא טוב ומועיל לחדד התלמידים בפלפולו״.

שני גאונים אלה היו חלוקים ביניהם בשיטת הלימודים. את שיטת הנצי״ב מתאר בנו, הרב מאיר ברלין, במלים אלו:[40]

„הישיבה הוולוז׳ינאית הכניסה את דרך הלימוד, אשר מייחסים לגאון מוילנא ואשר בו היו שונים תלמידי הישיבה הזאת מאלה שקבלו תורתם בישיבות אחרות. דרך הלימוד הזה הוא לא הפלפולים החריפים ולא הבקיאות השטחית ולא הדייקנות המילולית, כי אם חדירה אל הסוגיא ואל הנמצא בתוכה ואל היוצא ממנה. השאיפה אל האמת, החתירה לקראת הכנות והרצון לדעת את המסקנה הברורה — זוהי שיטת הלימוד של רבן של ישראל (הנצי״ב) בספריו, וזו היתה שיטת הלימוד של ישיבתו ושל תלמידיו. הגישה הראשונה היא של ההבנה וההעמקה. בשביל לדעת אם ההבנה היא נכונה ואם ההעמקה היא בלתי מסולפת, צריכים למצוא סמוכים בדברי ראשונים הגדולים, ומכל־שכן בסוגיות הש״ס העוסקות באותה הלכה, על פי הכלל, כי יש אשר דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר״.

הנצי״ב שלל את הפלפול מעיקרו באמרו, כשם שאי־אפשר לפטור חובת סעודת קבע במגדנות ובמיני מתיקה בלבד, אף שהם טובים ורצויים כשהם באים לאחר סעודה שלמה של לחם, דגים ובשר — כך טוב ורצוי הפלפול המחודד אם הוא בא בתור

להלן מבקשים מוויסוצקי ש„יקנה את האדמה הדרושה לחפצנו ומוכנים לתת חמשת אלפים רובל דמי־קדימה, או, אולי, יסכים לתת את הקרקע וישלמו לו רבית כפי שיוסכם״.

חתומים: ראובן בר׳ דב יעקב הכהן גורדון, אליהו אהרן מיליקובסקי, מנחם בן־צבי קרקובסקי, יעקב בר׳ ברוך יוסף בלידשטיין, שלום אליעזר בר״י רוגוזין (או רוגובין), ישעיהו בונימוביץ, אהרן יעקב פרלמן, אפרים זאמונוב (נכדו של הנצי״ב, בעל בתו של ר׳ חיים ברלין), משה חיים... יצחק יעקב פרסקי.

[40] „רבן של ישראל״, עמוד 106.

„פרפראות ודברי מתיקה", לאחר לימוד של קבע בתלמוד ופוסקים ובספרי ראשונים, לאחר שהגיע הלומד לקניין שלם ונאמן מסגולת התורה העקרית והיסודית.

בעיני הנצי"ב היה חשוב הלימוד בלבד וככל שהאדם מוסיף דעת התורה, כן הולכים ומתעצמים כוחותיו הנפשיים. את עניין הלימוד הסביר הנצי"ב במשל מן החיים: נמשל האדם הלומד למכונה שבבית־החרושת, שככל שאתה מרבה בה גחלים להסקה היא עובדת יותר בשקידה ותכלית השלימות ומוציאה מוצרים משוכללים. ולא כן, אם כמות הגחלים מצומצמת, אז עובדת המכונה בעצלתיים, בלא רוח חיים, והתוצרת יוצאת בלה, ללא־תואר והדר.

וכך גם האדם השלם, אשר תורתו קניינו. כל כמה שירכוש יותר תורה מתלמוד ומפוסקים ומספרי ראשונים — שכל אלה הם לתכלית ברור כל דין וחקירה כגחלים למכונה — אז לכל דבר ועניין בדברי התורה הבא לידו לחקור בו ולפותרו ימצא לו מקורות ויסודות בתורתנו שלמד ברחבה ועמקות.

מטעם זה לא ראה הנצי"ב בעין טובה את המאריכים בתפילה, שדבר זה גורם לביטול תורה. לימוד התורה דורש את האדם כולו וכל שעה ושעה יש להקדיש לזה. בעניין זה היה הנצי"ב מספר, כי בימי רבי חיים מוולוז'ין היה לומד בישיבה תלמיד חכם אחד, שהיה מקדיש זמן רב מלימודו לאמירת תהלים. רבי חיים הצטער, שתלמידו בטל מלימוד תורה שעות רבות והעיר לו על כך. אמר לו תלמידו: רבנו, הן נמצא באגדה, שביקש דוד המלך, שכל מי שיתעסק באמירת תהלים, ייחשב לו, כאילו עוסק בנגעים ואהלות. ענה רבי חיים: אמת הדבר שביקש, אך לא נודע מה השיבו לו על זה.

את מהותה של המחלוקת שבין רבי יוסי בר סולובייצ'יק לבין הנצי"ב, מתאר רבי ברוך הלוי אפשטיין במלים אלו:[41]

„לעומתו (כלומר, לעומת הנצי"ב), הגאון רבי יוסי בר חשב את הפלפול החריף לאבן חפץ ללטש בה את שכל התלמידים הצעירים, לחדד את הגיונם, לפתח כשרונותיהם ולעורר בהם ע"י זה קנאת חכמה ולשמח לב ונפש המתחרים בזה.

ושתי השיטות, או שני המשטרים משני הקצוות האלה, נתנו ידיים לפרוד בין תלמידי הישיבה. מהם שנהו אחר דעתו ומשטרו של דודי (הנצי"ב) והעריצו את שיטתו כמו מסילה כבושה ונאמנה ובטוחה בדרכי התורה, ומהם שהיו משתעשעים בדרך החריפה של רבי יוסי בר.

מתחילה היתה הפרצה קלה וקצרה והיתה טמונה רק בלבותיהם של הגדולים האלה, גיבורי השיטות ודרכיהן. אולם, לאחר שנתרחבה הפרצה ונכנסה לרשות הרבים של תלמידי הישיבה, שוב אי אפשר היה לכלוא את הרוח בלבות הצעירים האלה, אשר כל אחד בחום נפש ומלא רגש השתדל להוכיח את המעלה והיתרון לנטיתו, לשיטתו ולדרכו אשר בחר

בהן. ולאט־לאט נהפכה החקירה למחלוקת וההגיון — למריבה, ומקרובים נעשו רחוקים, מידידים ואוהבים לשונאים ואויבים ומשיחות וריעות — לסער פרעות. ולא די בזה, אלא שבמשך הימים פרצה המחלוקת מגבול חומת הישיבה ועברה לעיירות קרובות ורחוקות מוולוז׳ין, והתחילו להת־עניין בחילוקי־דעות אלו כמה לומדים וגדולי תורה".

לשם יישוב המחלוקת הוזמנו לוולוז׳ין ארבעה מגדולי הדור: דוד טביל אב"ד של מינסק, רבי יוסף מסלוצק, רבי יצחק אלחנן מקובנה, המגיד זאב לנדה מווילנא והגביר ר׳ יהושע לווין ממינסק.[42]

וזה פסק דינם מיום ד׳ בחשון, שנת תרי"ח (1857):

„כאשר נועדנו ונתאספנו פה קהילה קדושה וולוז׳ין לפקח על ענייני הבית הגדול, שמגדלים בו תורה ברבים עי" מורנו ורבנו הרב רבי נפתלי צבי יהודא נרו יאיר והרב, מורנו הרב רבי יוסף דב נרו יאיר — זאת אשר הוסכם בינינו החתומים מטה ורשמנו כזה.

א) ראשית כל גזרנו אומר, שיהיה שלום בין הרבנים וכל מי מבני הישיבה שיזלזל בכבוד אחד הרבנים הנ"ל ויפורסם הדבר, מחוייבים שניהם להרחיקו או לענשו, כראות עיניהם.

ב) קבלת התלמידים להישיבה תלויה ברצון הרב נפתלי צבי יהודא, כאשר היה עד כה, ורק כאשר יבוא מכתב מיוחד להרב ר׳ יוסף דובער, רשות בידו לקבלו בעצמו".

---

41 „מקור ברוך", חלק רביעי, פרק ל"ז, „בין קודש לקודש", עמוד 1694.

42 על ההבדל שבין הנצי"ב ורבי יוסי בר וכן על הרושם שעשה דבר בואה של המשלחת על בחורי הישיבה, כותב הרב יעקב הלוי ליפשיץ: „הגאונים הצדיקים האלה היו שונים זה מזה במעלות רוחם ובהליכות דרכם, בלימוד ובעיון התורה ובארחות חייהם. ולפי שהיו שונים זה מזה, לא יכלו להתאים באפני הנהגת הישיבה ובדרכי הלימוד, ועל כן פרץ הסכסוך למי היתרון בהנהגה" („תולדות יצחק", פרק ט"ז, „אורח לצדיק", עמוד 58). על המשלחת כתוב לאמור: „בסכסוך שני הגאונים מנהלי ישיבת וולוז׳ין, אשר היה לפרץ רחב בין תלמידיהם, לפלג דעת תומכי הישיבה הקדושה, אשר בכל הארץ, לפלגות הדעות, היו גדולי גאוני הדור הקרואים למרבה השלום בין תלמידי החכמים המרבים שלום בעולם, בעצת שלום ואמת, אשר יעצו באהבתם האמת והשלום, והם הניחו דעת הקהל כולו, הלא הם ראשי גאוני הדור ההוא, ר׳ דוד טעביל ממינסק בעה"מ (בעל המחבר) שאלות ותשובות „בית דוד", ר׳ יוסף בעהמער מסלוצק והמ"מ (המגיד מישרים) המפורסם בדורו מוהר"ר (מורנו הרב רבי) זאב זצ"ל מווילנא והרבי יצחק אלחנן, אשר הגאון הנצי"ב ז"ל נסע בכבודו ובעצמו אליו לנובהרדוק לבקשהו לנסוע וואלאזינה, להמנות בין זקני חכמי התורה ההם בחוות דעתו. בחרדת קודש ובהדרת כבוד, אשר לא יוכל לשער רק האיש, אשר ראה בכבוד התורה לפנים בישראל, ששו, חרדו, כל תלמידי הישיבה רבתי בדעות, אשר היו בהם רבים ושלמים בתורה ותושיה, ומהם מפולפלים בחכמה ושנונים בהלכה, אשר היו אחרי־כן למאורות בישראל, כולם ששו וחרדו לקראת גדולי רבני ישראל הנאספים האלה" („תולדות יצחק", פרק י"ז, „בעדת צדיקים", עמודים 61—62).

אחרי פסק־הדין הזה לא ראה לעצמו רבי יוסי־בר מקום בישיבה, עזב אותה וקיבל כהונת רב בסלוצק. במקומו בא רבי רפאל שפירא, חתן הנצי״ב. אף על פי כן השתדכו ביניהם שני גדולי הדור. רבי חיים סולובייצ׳יק, בנו של רבי יוסי־בר, נשא את נכדת הנצי״ב, בתו של רבי רפאל שפירא.[43]

המלשינות השפלה על הנצי״ב

בשנת תרל״ט קרה מאורע קשה מאוד בישיבה, שהדאיב מאוד את לב הנצי״ב. אחד מאנשי הישיבה הגיש דלטוריה על הנצי״ב לפני השלטונות הרוסיים. מלשינות זו זעזעה את אשיות הישיבה והדה הלך למרחקים.

ב„המליץ״[44] כותב אי״ש ימינ״י על כך:

„לעת הצהריים באו לעיר וולוז׳ין השקטה הרבה אנשי־צבא וקצינים בבגדי שרד ואותות הצטיינות עליהם, ופניהם מועדים לבית משכן התורה וההוגים בה. אנשי הצבא הקיפו את הבית והשרים (הקצינים) נכנסו פנימה. אימת מות נפלה על פני הרועים וצאן־עדרם. הקצינים חפשו בכל פינות הבית, בכל הארגזים והמלתחות ובכל כלי־הבית וכל אשר מצאו דרוש לחפצם — מכתבים ופנקסי־ההכנסות וההוצאות משנים שעברו — לקחו ושמו בארגז, סגרו אותו על מנעול והחתימו אותו בחותמת המלכות ושלחוהו לעיר הבירה. רק בכסף לא נגעו, מלבד אשר בדקו בעין בוחנת את שטרי־הכסף שמצאו, אולי הם מזוייפים. ככלות עבודתם שאלו שאלות את הגאון הזקן: מדוע שלח שליחים לכל קצוי־תבל לאסוף הון רב? מהי מטרת הנועדים שם? ואם מטעם הממשלה מתנהג עסקו זה? ועוד שאלות כהנה וכהנה. אחרי החקירה והדרישה הוציא השר מכתב, פנה אל הרב ושאלוהו: הכר־נא למי החותמת הזאת? האם כתב־ידך הוא? לראשונה ענהו הרב: חותמי וכתב־ידי, אך עד ארגיעה התחרט על דבריו ואמר: לא כתב־ידי הוא. באמת רק דומה לו, ולא השיג את כל הכתוב במכתב. כל תשובות הרב נרשמו בספר״.

באי־כוח הרשות עזבו את הישיבה והלכו לגבות עדות מפי הפקידים וראש משטרת וולוז׳ין על מעשי הנצי״ב. הללו השיבו פה אחד, שהנצי״ב נאמן לארצו ולמלכו ומקדיש ימיו לתורה בלבד. שלחו לקרוא לנצי״ב, קבלוהו בכבוד גדול והגישו לו שנית את המכתב. הנצי״ב, שנרגע קמעה מן החיפוש בישיבה, הסתכל שוב במכתב ואז ראה לתמהונו הגדול שהמכתב מזוייף. אחד זייפן, שהתמחה בזיוף כתב־ידו של הנצי״ב, כתב

---

[43] על רבי יוסי בר ובנו רבי חיים סולובייצ׳יק — עיין מאמרי בפרק „חכמי וולוז׳ין״.

[44] יום ג׳ בתמוז תרל״ט (12.6.1879).

מכתב שהופנה לרב יעקב ריינוביץ בלונדון, בשם הנצי״ב, והטביע בו חותמת הישיבה. כפי הנראה ידע הנבל, שהנצי״ב עומד עמו בחליפת מכתבים בענייני שאלות ותשובות. תוכן המכתב היה, שהנצי״ב כותב שקיבל את מכתב הרב ריינוביץ בצירוף שלושים אלף רובל, ששליש מהם נתן לאנשי־הישיבה, השליש השני נתן שוחד לשופטים והשוטרים של וולוז׳ין, דמי „לא יחרץ״, והחלק השלישי נתן לשרי־הממשלה, שיעלימו עין ממעשי ראשי הרשות בוולוז׳ין. ועוד היה כתוב במכתב, שהנצי״ב מבקש מן הרב ריינוביץ לשלוח לו שטרי־כסף מזוייפים, ודברי בלע בדומים לאלה.

הנצי״ב יצא נקי בדינו, כי החוקרים נכחו בצדקתו. הנצי״ב חשד בשלושה מבחורי־הישיבה, אחד מוולוז׳ין ושניים האחרים, האחד ממינסק ואחד מווילנא, שהנצי״ב הרחיקם מן הישיבה.

עניין העלילה הסעיר מאוד את ארז, עורך „המליץ״, ובמאמרו „החרב המתהפכת״ [45] כתב בין היתר:

> „רב לנו לראות מזה, כי העז בן־ישראל לזייף מכתב רב וגדול בישראל, ישיש ועוסק בתורה, ולבדות עליו עלילות מרעישות לבב, אשר בנקל יכלו לפעול על נפש עדינה כהרב, הנזיר מחיי עולם ולקצץ, חלילה, פתיל חייתו. והמשטין בעצמו הודיע לשרי־המלכות לשים לב למכתב ההוא. אין די מלים להביע את כל רגשות רוחנו על נבלה נוראה כזאת״.

המרד של ר׳ יהושע השיל לווין

ר׳ אליהו זלמן, בנו של ר׳ איצלה, השיא את בתו לר׳ יהושע השיל לווין, נכדו של המרש״א (מורנו הרב רבי שמואל אידלש) [45א]. הוא היה חביב מאוד על ר׳ איצלה, שאמר עליו: „נכדי זה בתוך חתני יחלוק נחלה בישיבה״.

ר׳ יהושע השיל היה יומרן ואמר, מאחר והוא מזרע המהר״שא — מגיעה לו נשיאות הישיבה. לכן, לא שרר שלום־בית בינו ולבין הנצי״ב ור׳ אליעזר יצחק פריד. הדברים הגיעו עד כדי כך, שר׳ יהושע השיל חדל לבקר בישיבה וקבע מקום לתפילתו בבית־המדרש. לבסוף סידר „מנין״ בדירתו, ומאז הפסיק לגמרי את קשריו עם הישיבה.

בוולוז׳ין התפרסמה השמועה, כי ר׳ יהושע השיל התחיל להגיד שעור לפני הבאים לביתו להתפלל, וכי מספר השומעים הולך וגדל, בתוכם גם רבים מתלמידי הישיבה.

---

[45] „המליץ״, כ״ד בתמוז תרל״ט (3.7.1879).

[45א] ר׳ יהושע השיל לווין נולד בווילנא בי״ח בתמוז תקע״ח (1817) לאביו ר׳ אליהו זאב. בשנת תרל״א נתמנה לרבה של פראגא, פרברה של ווארשה. שם כיהן שנה אחת. בסוף ימיו כיהן בפאריס כרב בבית־המדרש הגדול לעדת יהודי רוסיה ופולין, ומת שם בט״ו בחשון תרמ״ד. מהספרים שחיבר: „הגהות על מדרש רבה״, „עליות אליהו״ (תולדות הגר״א), „מעיני יהושע״, „ציון יהושע״, „תוספות ציון״, „פליטת סופרים״ ו„דבר בעתו״.

ואמנם, לא היתה זו שמועת־שוא. ר׳ יהושע השיל החליט להוציא בחוזק־יד את רסן השלטון מאת הנצי״ב ור׳ אליעזר יצחק, ולהסב אליו את הנשיאות.

כדי למשוך אליו את התלמידים, התחיל להגיד בביתו, מדי בוקר בבוקר, שיעור בתלמוד, ובין מנחה למעריב — פרק בתנ״ך עם ה„ביאור״ של מנדלסון.

הרב יהושע השיל לווין

שיעורים אלה עוררו ענין רב ברבים מתלמידי הישיבה, ששבו מהם מלאי התפעלות. מספר השומ־עים הלך ורב מיום ליום.

באחד הלילות התקיימה בבית ר׳ יהושע השיל ישיבה חשאית, שהשתתפו בה רבים מתלמידי הישיבה. בישיבה זו הודיע ר׳ יהושע השיל בגלוי, שעטרת ראש־הישיבה הולמת אותו, משום שהוא נכד המהרש״א. בו במקום עובדה תכנית מפורטת להתחלת מעשי ההכנה לשם החלפת הנשיאות בישיבה.

הבחורים שהשתתפו בישיבה עוררו תסיסה גדולה ב„ישיבה״, שהגיעה לידי התפרצות גלויה נגד הנצי״ב. קהילת וולוז׳ין נחרדה ממהומה זו, שהעמידה בסכנה את קיומה של הישיבה. ראשי הקהילה קראו לאספה בבית־המדרש, כדי לטכס עצה מה לעשות.

הענין הגיע לראשי הקהל בווילנא ובמינסק. ר׳ יהושע השיל קיבל מכתב מווילנא, בחתימת גבאים אחדים, שהציעו לו, לטובתו, לחדול מלחשוב על הנשיאות בישיבת וולוז׳ין, כי לא תהא תפארתו בדרך זו.

יום אחד, כאשר מקורבי ר׳ יהושע השיל נאספו לביתו לתפילת שחרית — לא מצאו אותו בבית. הוא עזב בחיפזון את וולוז׳ין ויצא לכיוון בלתי־ידוע.

אגדה התהלכה בוולוז׳ין, כי ר׳ חיים מוולוז׳ין נראה לר׳ יהושע השיל בחלום וציווה עליו למהר ולעזוב את העיר, כי במעשיו הוא עלול, חס ושלום, להרוס את ישיבת „עץ־חיים״. בכך הסתיים המרד, שאיים לקעקע את הישיבה.

ההתעלות המוסרית והמופת החינוכי של הנצי״ב

בערב שבועות שנת תרמ״ה (1885) אירע דבר בישיבה, בו התגלה הנצי״ב כדמות מוסרית־חינוכית למופת. בתקופה ההיא הצטיינה הישיבה בעילוייה הגדולים. אולם, המשגיחים החלו מרננים אחריהם ולחשוד בהם, שאינם מקיימים מצוות תפילה בציבור כראוי ושרבים מהם אינם באים להתפלל תפילת שחרית בישיבה. כדי לעצור בעד „מגפה״ זו קבע הנצי״ב בישיבה מישרה חדשה, מישרת סגן־המנהל, שתפקידו הרשמי

היה להשגיח על ספריית הישיבה ולתת לתלמידים את ספרי הגמרא הדרושים להם — אולם בסתר הוטל עליו להתחקות אחר מעשיהם של אנשי־הישיבה והתנהגותם מחוץ לכותלי הישיבה. מישרה זו מסר הנצי״ב לקנאי אחד, שהיה מביא דיבת התלמידים רעה לראש־הישיבה. התלמידים שנאו את האיש שנאה עזה, נטרו לו איבה וחיכו ליום, שיוכלו לנקום בו נקמתם.

בלש זה הלשין באותו ערב־שבועות בבוקר לפני התפילה, שרבים מאנשי הישיבה בהסתפרם ב„שלושת ימי הגבלה״, שהותרה בהם התספורת — השחיתו את פאותיהם. עד אחר „שמונה־עשרה״ עברה התפילה בשלום, אבל בסופה החל הנצי״ב להסתובב בין התלמידים ונעץ בהם מבט זועם. אולם, עצר את כעסו ולא נגע בתלמיד בשעת התפילה משום שחשש, שעל־ידי המכה תצנח ותיפול ה„תפילין של ראש״ ויביא בזה לידי חילול הקודש.

עם גמר התפילה השמיע הנצי״ב, כדרכו, את שיעורו בפרשת השבוע. כשסיים את השיעור ויצא מהישיבה, פגש בדרך בתלמיד ידוע ומפורסם בין אנשי־הישיבה, שהיה שקדן ומתמיד גדול, וגם בן־אמידים, שעתה זה חזר ממעונו והגמרא בידו, והוא רחוץ ופאותיו גזוזות לגמרי. אותו יום לא בא להתפלל לישיבה ולא ידע כלל, על ה„ציד״ שערך הנצי״ב על הפיאות. כשראה אותו הנצי״ב, שפך עליו כל זעמו העצור ואף היכה את התלמיד. זה נבהל ונדהם, כי לא ידע למה זה ועל־מה זה. הגמרא נפלה מידו ארצה, והוא עמד מוכה תימהון מרוב בושה.

המעשה הזה הטיל סערה בין כל אנשי הישיבה, שהחליטו לתבוע את עלבון חברם. כשתפסו התלמידים את מקומותיהם והתחילו ללמוד, נשמע פתאום קול חבטה של דף השולחן, שהורם והורד ללא־הרף. זה שימש אות להתחלת המהפכה. כל התלמידים ישבו על מקומותיהם ולמדו ובידיהם הרימו והורידו את דפי השולחנות. נוסף לזה פתחו לרווחה את כל החלונות, הרוח טלטלה אותם והשמשות התנפצו.

בתוך המהפכה נכנס סגן־המנהל. הופעתו היתה כאש לעצים. הקולות והדפיקות התחזקו. ארבעה מאנשי הישיבה קמו ממקומותיהם, ניגשו אליו ואמרו לו: „צא מכאן, נבל ומרגל! למן היום והלאה אל תעז לדרוך על־סף הישיבה, כי מרה תהי אחריתך״. לא הסתפקו באזהרה זו, אלא נטלוהו בזרועותיהם, הטילוהו על כתפיהם והוציאוהו בכוח מן הישיבה.

הגיעה שעת הצהריים, והנצי״ב בא לישיבה, כדרכו, להרצות את השעור, אולם, התלמידים לא חלקו כבוד לרבם והמהומה אף התחזקה. לשוא היכה פעמים רבות בידו על השולחן הקטן — לא היה שומע לו. פעמים רבות סובב הנצי״ב את האולם וביקש מן התלמידים שיירגעו, אבל ללא־הועיל. נרגז ומלא התמרמרות עזב הנצי״ב את הישיבה מבלי לומר שיעורו.

הגיעה שעת תפילת־המנחה. כל התלמידים באו לישיבה מלובשים בגדי־חג. הנצי״ב

בא והתפילה החלה. התפללו שמונה עשרה בלחש, כאילו, לא קרה דבר. אולם, כשהגיע הש״ץ ל„קדוש״ שבקדושה, התיזו התלמידים את ה„שין״ של „קדוש״ זמן רב, עד שנשמע קול שאינו פוסק: ש־ש־ש־ש־ש. ולא די בזה, אלא שרבים מהתלמידים השליכו בצלים ותפוחי־אדמה ל„עזרת נשים״.

בכל שבת ומועד, בשנים כתיקונן, רגילים היו התלמידים לגשת אחד־אחד אחר התפילה אל הנצי״ב ולברכו בברכת: „גוט יום־טוב, רבי״! אולם, בליל־שבועות ההוא, ככלות התפילה, לא זזו ממקומותיהם ועמדו כאלמים. הושלך הס בבית־הישיבה.

הנצי״ב, בראותו כל אלה, אמר להקדים רפואה למכה, והתחיל קורא פעמים רבות, זו אחר זו, בקול: „גוט יום־טוב, קינדער״! אבל התלמידים עמדו ושתקו ולא החזירו לו ברכה. ראה הנצי״ב, עד היכן הגיעה עקשנותם של התלמידים, ועד כמה הם עומדים במרדם, בא במבוכה ופחד שמא תגרום מהפכה זו לביטול תורה בליל־שבועות, שאז רגילים היו אנשי־הישיבה ללמוד כל הלילה, וטיכס עצה כיצד לשים קץ למהפכה הנוראה, שלא היתה כמוה בישיבה מיום היווסדה.

הרגיש, שהפעם לא יכנעו לו התלמידים. מלחמה עצומה התלקחה בלבו, מלחמה בין אהבת התורה ובין הכרת עצמו. רגעים אחדים ארכה היאבקות זו עם עצמו, עד שנצחה בלבו אהבת התורה — והוא נכנע.

בהכותו פעמים אחדות בכפו על שולחנו הקטן קרא ואמר: „חכו ואל תצאו, עד שתשמעו דברי״! עלה על הבימה ובקול פחדים התחיל לדרוש בענין המאורע. תוכן דרשתו היה — שהתלמידים צריכים למחול גם לרב. הוא מרגיש ששגה, ולפני כל הקהל הזה הוא מבקש סליחה ומחילה מן התלמיד המוכה. „וסלחת לעווני — קרא לבסוף — אף כי רב הוא״. בגמרו את דבריו נזדעזעו אמות הספים של הישיבה מקולות הקריאה של התלמידים: „גוט יום־טוב, רבי״!

בבקשת־סליחה זו התעלה הנצי״ב למדרגה גבוהה ביותר של מחנך גדול ואיש מוסר מופלא.

המרד הגדול בישיבה

בשנה האחרונה לקיום הישיבה הרגיש הנצי״ב שכוחותיו עוזבים אותו וכבר לא היה בכוחו להרצות את שיעורו. לכן ביקש למסור את הנהלת הישיבה לבנו, רבי חיים ברלין. החלטה זו עוררה מהומה גדולה בישיבה, כי התלמידים טענו, שאין כוח הבן יפה ככוח האב.

וכך מתאר את המרד הזה אבא בלושר במאמרו „ביאליק בוולוז׳ין״:[46]

„ואותה שנה (כלומר, השנה האחרונה לקיום הישיבה), היתה שנה של מהומה בישיבה, מפני רצונו של הנצי״ב להושיב על כסאו את בנו

[46] „מאזנים״, כרך ד׳, חוברת ב׳ (כ׳), תמוז תרצ״ה.

הבכור, ובני־הישיבה התנגדו לו, משום שכוח הבן לא היה יפה ככוח האב. מלחמת־בית זו היתה קשה ועקשנית משני הצדדים. כלי־זינו של הנצי״ב במלחמה זו היו דמעות ותחנונים, וכלי־זינם של התלמידים בה היו קול וידיים. והקול קול יעקב, רגזני וצעקני, שהולך מסוף העולם ועד סופו; והידיים ידי־יעקב, אף הן זורקות חצים ואבני בליסטראות מאחורי הגדר, כשבעליהם רואים ואינם נראים.

בכל יום ובכל שעה היה הנצ״יב מקבל מכתבי־סתר, רובם כתובים בידיים גסות, מלאים דברים קשים כגידים כנגדו ופוגעים בכבודו פגיעה גסה. כצפרדעי מצרים, כך עלו ובאו מכתבים אלה אל הנצי״ב בחדר משכבו ועל מטתו; בארון־הקודש, בעמודיו, בתיק טליתו, בין עמודי־ספריו ובכיסי־בגדיו — לא היה מקום פנוי מהם. באכזריות קשה, שרק הנוער מסוגל לה, שמרו אנשי־הישיבה את צעדי הזקן, התחקו על כל פסיעה ופסיעה שלו וגרמו לו יסורים הרבה.

בשעת־חירום זו נפחתה צורתה של הישיבה, הופר בה הסדר ורפתה ההשגחה. המתמידים עקרו את רגליהם מהישיבה ופרשו לבתי־מדרש קטנים בעיר, או התייחדו בחדריהם עם גמרות שלהם. אוסרי־המלחמה סובבו בשוקים וברחובות, הלכו מבית לבית ועסקו בפוליטיקה.

הז׳יטומירי (כלומר, ביאליק) לא היה בין הלוחמים וכל־שכן שלא היה בין אוסרי המלחמה, אף על פי שגם הוא הודה בשגגה שיצאה מלפני השליט הנצי״ב, לכוף את רצונו על הישיבה בעל כרחה. כעס על העלבון שבני־הישיבה היו מעליבים את רבם החביב וגינה את תכסיסי המלחמה, שהם משתמשים בהם. ובכל זאת תרם גם הוא את תרומתו למלחמה בישיבה. ישב וכתב מכתב להנצי״ב בעילום שמו, ואחד שליח הניחו בעמודו של הנצי״ב. ספרו בישיבה, כי כשקרא הנצי״ב את מכתבו זה, שהיה כתוב בסגנון יפה ובנימוס ודרך־ארץ, נהנה ממנו הנאה גדולה. המכתב הזה היה מונח על שולחנו והיה מתפאר לפני אורחים שבאו לבקרו. ראו — היה אומר להם — איך כותבים עברית בישיבת וולוז׳ין״.

בשירו „בליל הרעש״ מתאר חיים נחמן ביאליק את המרד בישיבה במלים אלו:

אָז תִּהְיֶה הַיְשִׁיבָה לִמְעָרַת פָּרִיצִים,
צְבָא אֱלֹהִים נִלְחָם בְּחֵמָה שְׁפוּכָה,
נָקַם כּחוֹת נִכְלָאִים כְּרוּחַ עָרִיצִים...
אָז מֵאוֹת יָדַיִם תְּפַתַּחְנָה מוֹסֵרוֹת
וּכְעָסִים עֲצוּרִים לַחָפְשִׁי שֻׁלָּחוּ
וַיִּנַּפְּצוּ חַלּוֹנוֹת וַיִּכָבוּ הַנֵּרוֹת,
סַפְסָלִים, שֻׁלְחָנוֹת עַל פְּנֵיהֶם נֶהְפָּכוּ.

אולם ביאליק עצמו לא הפסיק משנתו ולא השתתף בקרב, אלא המשיך ללמוד לאור הנר האחד שנשאר לפליטה. התלמידים עושים שמות, והנצי״ב מגן עליו בגופו:

אַךְ נֵר אֶחָד הָיָה לִפְלֵטָה בַפִּינָה
לֹא הֵעֵז גַּם רוּחַ הַמַּשְׁחִית כַּבּוֹתוֹ,
שָׁם מְקוֹם שְׁתֵּי אַמּוֹת נִתְבַּצֵּר לַשְּׁכִינָה
וּלְמַחְמַד בָּנֶיהָ – וֵאלֹהִים יִשְׁמֹר אוֹתוֹ.

שָׁם מְקוֹם מוֹדָעֵנוּ הַנַּעַר וְעָלָיו,
מְלֵא רַחֲמִים וַחֲנִינָה, כְּאָב עַל יְחִידוֹ,
כְּנֶשֶׁר עַל קִנּוֹ, עַל שְׂרִידֵי גוֹזָלָיו
הַשְּׁדוּדִים – כֵּן יָעִיר הָרַב עַל תַּלְמִידוֹ.

באמנות רבה מתאר ביאליק את הטרגדיה הגדולה של הנצי״ב:

וּפִתְאֹם הִתְעוֹרֵר הַזָּקֵן וַיָּרֶם
אֶת־יָדוֹ הַצְּנוּמָה וַיִּגַּע בְּכֶתֶף
הַנַּעַר הַהֹגֶה וּדְמָעוֹת כְּזֶרֶם
תִּשְׁטֹפְנָה, תִּזְחַלְנָה בֵּין חוּטֵי הַכֶּסֶף...
וַיֶּחֱרַד הַנַּעַר וַיֵּפֶן רֹאשֵׁהוּ.
״הוֹי, מוֹרִי וְרַבִּי! – אֲהָהּ, בְּנִי הֶחָבִיב!
וְעֵינֵי הַנַּעַר אֶל עֵינֵי מוֹרֵהוּ
נִשְׂאוּ כְּעֵינֵי הַיֶּלֶד אֶל אָבִיו.

״הַתִרְאֶה, הַבָּחוּר, אֶת אֲשֶׁר עוֹלְלוּ...״
לֹא הָדְרוּ שֵׂיבָתִי, לֹא נָשְׂאוּ אֶת פָּנָי...
וַיְבַלְּעוּ קָדָשַׁי, מִקְדָּשַׁי חִלֵּלוּ,
עֲלֵיהֶם הִקְרַבְתִּי כָּל חַיַּי, מַעְיָנָי.
אַךְ אַתָּה – וְעֵינֵי הַזָּקֵן הַקֹּדֵר
הִבִּיטוּ לַנַּעַר וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים
לֹא יִשְׁכַּח אֶת־מַבַּט מוֹרֵהוּ הַחוֹדֵר
וְנוֹקֵב עַד־נֶפֶשׁ הַנַּעַר הַתָּמִים.[47]

בהערצה, במחילה ובאהבה כזאת הגיב ביאליק על מרד התלמידים ברבם הגדול.

הנצי״ב נעצב אל לבו

המרידות בישיבה, ובייחוד זו שפרצה על רקע רצונם של אנשי־הישיבה למנות את רבי חיים סולובייצ׳יק לראש־הישיבה ולדחות מכהונה זו את רבי חיים ברלין — דכדכו את מצב רוחו של הנצי״ב, שגם בלאו הכי עגומה היתה מסיבת מחלותיו.

וכה מתאר איש הישיבה, הסופר מנחם מנדיל הלוי איש־הורביץ, את הנצי״ב בימים ההם:[48]

„ועל הכותל המזרחי, על הכסא, ישב לו הר״מ, נשען בראשו ושקוע גם הוא ברעיוניו, חושב מחשבות שונות ודואג דאגות שונות ומקוה גם לתקוות טובות. כל הקורות אותו בימי חלדו, הטובות גם הרעות, העמל והתלאות יחלפו ויעברו לפניו כבני־מרון, מקרה אחר מקרה. מה היו שנות חייו? כחמש ועשרים שנה, תיכף אחרי זמן כלולתו, למד תורה הוא בעצמו,

---

47 חיים נחמן ביאליק: „בליל הרעש״ (קטע גנוז מתוך „המתמיד״), „כנסת״, הוצאת דביר, תל־אביב תרצ״ו, ספר ראשון, מעזבונו של ביאליק, עמודים 7—4.

48 „דרך עץ החיים״, עמודים 103—104.

סגור בחדר בית „עזרת נשים", יומם ולילה מבלי הפסק. אור עולם לא ראה וזמן מנוחה לא ידע. רק זאת היתה מנוחתו־תכליתו. ואמנם הדבר הזה עמד לו לעשות לו שם ולהעמיד תלמידים רבים — עשרים אלף ויותר. וזאת הלא כל חיי־רוחו ומשאת נפשו. עוד יזכור את כל אשר עבר עליו מבית ומבחוץ: שנאת חתני חמיו אליו בימי נעוריו, עת אשר ישב על התורה ולא פנה אל כל סגולות העולם והוא היה למטרתם לחצי לעגם. ותלאות כל טרדות בני־הישיבה, אשר סבבוהו ויקיפוהו בכל עת ובכל שעה. ולכל אלה — גם פקודות הממשלה וגזרותיה וחקירות על־אודות הישיבה הקדושה. מלבד עול החובות הרבים המשתרגים על צוארו והולך וגדול.

במחשבותיו אלו יעמיק חקור ויתעצב אל־לבו, אבל הנה תקוה עוד תתגנב אל תוך חדרי־לבו, כי בנו ימלוך אחריו והוא ישב על כסא ממשלתו. ואולי יתקן הוא את המעוות, אם גם בני הישיבה לא יקבלו עליהם עול יראתו ואהבתו. אבל, אבל... הנה עוד ימים אחדים, עוד ירחי מספר... הנה הוא זקן בא בימים, ויומו אולי קרוב לבוא. הלא רבות עשה בשנות חייו. הוא יחשוב ויחשוב ומעט ייסגר גם בחבלי־תרדמה קלה. ומבלי משים יתעורר ויעיף מבטו על כל תמונות בית־הישיבה, וכבר יחשך הלילה וזמן תפילת מעריב הגיע. „ישובו רשעים לשאלה" — הנה הוא מכה על העמוד וכל השיחות תפסקנה לקול „והוא רחום", אשר יתפרץ מפי החזן".

שנות־השיא של הישיבה

בשנים האחרונות לפני סגירתה, הגיעה הישיבה לפסגתה, הן מבחינת מספר התלמידים והן מבחינת בעלי־הכשרון הגדולים שלמדו בה. בין התלמידים שלמדו בישיבה באותן השנים היו בעלי כשרונות מזהירים, שהופיעו אחר־כך בחיי היהדות ברוסיה והפיצו תורתם וחכמתם, כל אחד במקום מושבו, ואלה הם: רבי חיים עוזר גרודזנסקי, העילוי מאיווייה, שנתפרסם אחר־כך כאחד מגדולי דורו; ר' אברהם יצחק הכהן קוק, שהנצי"ב חיבבו מאוד וקרא לו „אברהם איצי שלי"; ר' משה מרדכי אפשטיין, העילוי מבאַקשט, ששימש אחר־כך כראש ישיבת „כנסת ישראל" בסלובודקה ואחר־כך בחברון; זוניע מירער (כך נקרא אז בוולוז'ין העילוי ממיר), שלמד בוולוז'ין כשבע שנים והיה חביבו של רבי חיים סולובייצ'יק, ונתפרסם אחר־כך בשם הגאון ר' איסר זלמן מלצר, רב בסלוצק, ואחר־כך ראש ישיבה בירושלים ומחבר חידושים על הרמב"ם; בריל קוברינר, העילוי מקוברין, שנתפרסם אחר־כך בשם הגאון ר' אברהם דובער שפירא, שהיה רבה האחרון של קובנה; ר' ברוך בריל, שעמד אחר־כך בראש ישיבת „כנסת בית־יצחק" בסלובודקה והמשיך בדיקנות מרובה בשיטת רבו רבי חיים וחיבר ספרים עמוקים; שמעון מטורעץ, הוא הגאון המפורסם ר' שמעון שקופ, שהיה אחד מראשי

הישיבה הגדולים בישיבת טעלז; מנחם קרקובסקי מוולקוביסק, ששימש אחר־כך רב בנובהרדוק ומגיד מישרים בווילנא. הוא חיבר ספר בשם „עבודת המלך" על ספר המדע להרמב"ם, שנכתב בשיטה מדעית — חידוש גדול בספרות הרבנית; ברוך מלומז'ה, ששימש ברבנות בקרינקי, חיבר את הספר „מנחת ברוך" ונתפרסם לאחד מגדולי דורו; ר' משה דוד העילוי מאוטיאן, שנעשה אחר־כך לחתנו של הגאון הרוגצ'ובי; ר' שלמה ממייצ'אט שנתפרסם אחר־כך בכל הישיבות בשם „העילוי ממייצ'אט". הוא הובא לוולוז'ין בגיל שתים עשרה, חגג את בר־מצווה שלו בבית רבי חיים סולובייצ'יק, ודרש דרשה של פלפול חריף; ואחרון אחרון — משורר האומה חיים נחמן ביאליק.

השלטונות מציקים לישיבה

על הצרות ואי־הסדרים שבפנים הישיבה נוספו צרות מבחוץ. שלטונות הצאר החלו להציק לישיבה יותר ויותר. מראשית ימיה היתה הישיבה כצנינים בעיני הממשלה הרוסית. היא ידעה, שכל עוד קיים בוולוז'ין המעוז הרוחני הכביר ששמו „ישיבת עץ חיים" — לא תוכל להגשים את הרפורמות הדתיות לגבי היהודים. לכן חיפשה תואנה, שתשמש לה נימוק סביר לסגירת הישיבה.

בשנת תרל"ט (1879), כשנתמנה השר מאַקוב לשר־הפנים, הוגשה לפניו מלשינות על הישיבה ונאמר בה, שהישיבה מתקיימת כבר למעלה משמונים שנה והיא נעלמה מעיני הממשלה ואין הרשות יודעת במה עוסקים בה. לכן יש מקום לחשוד, שנעשים שם מעשי־סתר נגד הממשלה. מכאן, שיש לסגור את הישיבה ולהעניש את מנהליה. אולם, השר מאַקוב התייחס לישיבה באהדה ואמר, כי מאחר שהיא קיימת זה כשמונים שנה כבית־מדרש גבוה, ונוסדה על־ידי גאון וצדיק — ודאי שאין בה מקום לכוונות מרד בממשלה. ואם כל השנים לא נמצא עוול בישיבה, הרי שיש להסיק מזה, שבית־מדרש זה משמש כתריס בפני המורדים. אחרי חקירה ודרישה נתאשרה הישיבה ועמדה תחת השגחת הקוראטוריום של גליל וילנא.

אולם, הממשלה לא נרגעה לזמן רב. בשנת תרמ"ז (1887) בא לישיבה המפקח על בתי־הספר שבפלך עם יהושע שטיינברג, המשגיח על בית־הספר למורי ישראל, כשליח מיוחד משר הפלך, וערכו ביקורת מדוקדקת. ישבו בישיבה שבוע ימים. ראשית כל חקרו את תעודות אנשי־הישיבה, הכשרות הן, כי יצא קול על הישיבה, שמסתופפים בה צעירים המשתמטים משרות בצבא. הכול מצאו „נכון וישר". אחר־כך חקרו ודרשו על דרכי הישיבה והלומדים בה. לא הניחו דבר שלא בדקו אותו. ביקרו בחדרי־המגורים של התלמידים, כדי לראות אם הולמים הם את דרישות התברואה, ולא מצאו בהם דופי. בחקרם את התלמידים שאלו כל־אחד, איפה היה לפני בואו לוולוז'ין ומה עשה שם? ביחוד חקרו אותם בדבר ידיעת השפה הרוסית. אחרי החקירה והדרישה רשמו בגליון

את אנשי־הישיבה ובדקו אם מספרם מתאים לזה שרשום בפנקסי־הישיבה — והכל היה כשר.

הם נפרדו בלבביות מן הנצי״ב ועזבו את הישיבה. אולם, הנצי״ב נעצב אל לבו. חשש, שעקב ביקור זה עלולות לבוא תמורות וחליפות גדולות בישיבה, שלפי שעה הן לוטות בערפל. ואמנם, את אשר יגור בא.

גזירתו של שר־ההשכלה דליאנוב

ב־22 בדצמבר שנת 1891 אישר שר-ההשכלה דליאַנוב תכנית לימודים לגבי הישיבה, שהנצי״ב לא יכול לעמוד בה. בגזירה זו היו ארבעה סעיפים, שפירושם מות לישיבה.

א) יש להנהיג בישיבה לימודים חיצוניים יום־יום משעה תשע בבוקר עד שלוש אחר־הצהריים.

ב) שעות־הלימוד לא תעלינה על עשר שעות מעת לעת.

ג) בערב יפסקו הלימודים, ובניין הישיבה יהיה סגור.

ד) העומד בראש הישיבה ועמו כל המורים צריכים להיות מדופלמים.

הסעיף הקשה ביותר היה הסעיף בדבר הגבלת שעות־הלימוד, כי במישנתו של רבי חיים מוולוז׳ין למדנו, שאם ייפסק קול התורה, חס ושלום, אף לרגע אחד — יחרב העולם. לכן היתה גזרה זו, בחינת „פסיק רישיה ולא ימות״? (= כרות ראשו ולא ימות?).

בציבור היהודי היו תומכים בתכנית הממשלה לגבי הישיבה. ארז, עורך „המליץ״, ניסה להסביר במאמרו „ישיבה של מעלה״[49] את התועלת שתצמח לישיבה מהנהגת לימודי חול בה במלים אלו:

> „עיקר תעודת הישיבה להורות לבחוריה לשחות בים התלמוד והפוסקים, לחדד שכלם בפלפולא חריפתא. אולם, אם עד דורנו זה ידע כל איש מישראל להוקיר ברב רובי תורותיו, גם אם לא ידע מאומה בהוויות העולם, הלא נתחלפו הזמנים והמושגים, ואנחנו רואים כמה גדול כבוד אלה הרבנים הגאונים, אשר הצליחו לקנות להם דעת רחבה. רבנים כאלה כוחם עז להטות אחריהם לב כל המפלגות״.

ארז הציע לנצי״ב, שיחנך תלמידיו „לדבר ולכתוב נכונה בשפת המדינה ולהבין אותה על בוריה. כן ישתלמו במלאכת החשבון וילמדו קורות עמי־התבל וביחוד קורות ארץ־מולדתם, תבנית הארץ בכלל וארץ מכורתם בפרט וכהנה ידיעות נחוצות, אשר בלעדן לא יסכון גבר, ומכל־שכן רב בימינו״.

תשובת הנצי״ב לארז היתה, שזו דרכה של תורה, שאין עמלה ותכליתה מתקיימים

---

[49] „המליץ״, גליון 36, י״ט בטבת תרמ״א (9.12.1880) ו„המליץ״, גליון 9, כ״ח בשבט תרמ״ה (1.2.1885).

אלא במי שמפנה כל ראשו בה. ואי אפשר להיות גדול בתורה, בשעה שהאדם עוסק בדברים אחרים. וכל גדולי התורה, שהם גם חכמים בלימודי חול, אינם אלא אלה שעסקו בלימודי חול קודם שהשקיעו ראשם בתורה, או אחר שכבר נתגדלו בתורה, אבל ביחד אי־אפשר להגיע לתכלית הלימוד. אמנם, מועילה ההשכלה הכללית, אבל וולוז׳ין לא נבראה אלא לגירסא.

התשובה, שפורסמה ב„המליץ" תרמ"ה,[50] כתובה בזו הלשון:

„ואם כי דעתו משונה מדעתנו איך להגיע אל־על, לא אבוש להגיד למעלת כבודו ישרו, כי עליו להשכיל כי מכירים אנחנו סגולת התלמוד הקדוש יותר ממנו ויודעים אנו, כי כמו שחולין טהורים מטמאים את הקודש בנגיעה, כך לימודי־חול, אף־על־גב שאין בהם שמץ טומאה ואיסור — מפריעים קדושת התלמוד להצלחתה כשהם מזדווגים בפונדק אחד".

אולם, לא היתה ברירה לנצי"ב והוכרח להנהיג את לימודי השפה הרוסית. נתעוררה השאלה, מי יהיה המורה? היה צורך לכך במורים מוסמכים, וכאלה היו בוולוז׳ין שלושה בלבד: שני יהודים, שסיימו חוק לימודם בסמינר למורים יהודיים בווילנא ושימשו בוולוז׳ין כמורים בבית־הספר לילדי היהודים, ומורה נוצרי אחד. ברמת ההשכלה, עמד המורה הנוצרי למטה הרבה מן המורים היהודיים, אבל דווקא מפני המורים היהודיים פחד הנצי"ב, שמא תחדור השפעתם ללבות אנשי־הישיבה, והשפעת אנשים כאלה, מחללי שבת בפרהסיה — לא היתה נוחה ורצויה בישיבה. הביאו מורה מוסמך ידוע ממינסק, יהודי ירא־שמיים, אבל מסיבות שונות לא לימד ימים רבים, והיה הכרח לבחור בין המורים המקומיים — יהודי, או גוי. הרב חיים סולובייצ׳יק התנגד למורה היהודי ובחרו במורה הנוצרי.

ככל המורים הנוצריים בעיירות הקטנות, שהיה להם עסק עם ילדי האכרים—היה אף זה מוגבל מאוד, השכלתו מועטת וכשרונו הפדגוגי לקוי מאוד. לא הצליח בתפקידו, והתלמידים השתמטו משעוריו. הנצי"ב, שידע יפה פרושה של השתמטות זו, התחנן

---

[50] „המליץ", כ"ח שבט תרמ"ה, גליון 9, עמוד 139.
הרב קוק מביא גירסא אחרת. הוא כותב: „הגאון הנצי"ב הוא באמת דורש השכלה נאמנה וחפץ בכבודה של תורה, שהרב הרועה עדר ה׳ יהיה איש בעל מידות תרומיות ובעל נימוס וידיעת התבל במידה נחוצה לתנאי החיים, ביחוד שידע שפת המדינה. ואם יתנגד לקביעת עתים ללימודי חול הוא מיראתו, שלא יעשו התלמידים השכלתם קבע ותורתם ארעי — בכל זאת עשה עתה תקנה גדולה, שאלה מהתלמידים שכבר באה דעת התורה אל קרבם וגם התחוללה דעתם עליהם, יקבעו עתים מזומנות ללימודי חול בתא מיוחד ועל־פי הדרכת מורים מובהקים" (ראש ישיבת „עץ־חיים", כנסת ישראל תרמ"ח, עמוד 142).

בדמעות לפני התלמידים שימשיכו בלימודים, כי כל קיומה של הישיבה מותנה בזה, אבל לא היה שומע לו.

בין המתנגדים הגדולים להנהגת לימודי־חול בישיבה היה גם הרב יוסף דב סולובייצ׳יק. דעתו היתה שאם אי־אפשר לקיים את הישיבה כפי שהיא צריכה להיות — מוטב שתינעל.

„לא לנו — אמר רבי יוסי דב — לדאוג דאגתו של הקב״ה ולהעמיד לו ישיבות. אם אפשר לנו לקיים ישיבות לפי הדרך המסורה בידינו מאבותינו, חייבים אנחנו לקיימן, אחרת — אין האחריות מוטלת עלינו. יבוא נותן התורה וידאג לקיום התורה״.[51]

סגירת הישיבה — „חורבן בית שלישי״!

„בוקר חרפי מצוי. וולוז׳ין הקטנה ניעורה משנתה ביום ההוא, יום שבט קר, וראתה כרגיל נופה הזעום עטוף כלי־לבן. שלג על רמותיה ומורדותיה, על גגות בתי־העץ הגחונים, ואף יער הארנים שבסביבה הצטנף בתוך פרווה צחורה. ממעל לראש תלויים שמים נמוכים, הנוגעים ממש בגג בית־הישיבה, המזדקף על ראש ההר ביוהרה של שמינית שבשמינית, יוהרת תלמיד־חכם, ומתחת לרגליה קפאו ביצות המקום הנודעות. מזחלות טעונות נוסעים מגיעות ממולודצ׳נה, תחנת מסילת הברזל במרחק כמה פרסאות מהעיירה, במהירות מפליאה. התושבים הולכים וחוזרים מבית־הכנסת. חנויות נפתחות, עגלות־איכרים מופיעות בשוק. יהודים מבקשי פרנסה מפשפשים בין המצרכים, אגב כסיסת קני־קש, ועומדים על המקח, משפשפים ידיהם הכחולות מקור, משמיעים דברי חלקות באזני ה„ערלים״, וכעבור שעה קלה סוחבים הביתה תרנגולת, שק תבואה וכו׳. סביב פונדקו

---

[51] הרב משה מאיר ישי: „החפץ חיים״, כרך ראשון, עמוד רכ״ג, הוצאת נצח, ת״א תשי״ח. ד״ר שלמה מנדלקרן הציע, ש„חברת מפיצי השכלה״ תייסד בית־ספר חילוני ליד הישיבה. ואלה דבריו: „הכול יודעים שישיבת וואלאזין היא כמעט האחת המאושרת, והמקוימת מאת הממשלה, והיא־היא המרבצת מאז תורה ודעת־התלמוד והפוסקים וכו׳, אשר הם „חיי היהדות ומשמרת ישראל בעמים״ ולא חסר בה רק לימוד ידיעות־חול, הנחוצות לכל אדם באשר הוא אדם, וביתר־שאת לרב, אשר עליו להיות לפה אל העדה ולמלאות את החובות המעטים, אשר נטלה עליו הממשלה. אם־כן איפוא, הלא טוב כי תתאמץ החברה „מרבי השכלה בישראל״ לייסד על־יד הישיבה הזאת גם בית־ספר ללימודים האלה בשביל בני־הישיבה, אשר יפרישו לו רק זמן מעט לרכוש להם על־נקלה מפי מורים מובהקים הידיעות הנחוצות והמעטות באיכות ובכמות.

לבי נכון ובטוח, כי תצא עצתי מהכוח אל הפועל, לתקן פגימת הרבנות ולמלא מחסורי העדה ע״י הדבק היפה של הישיבה תחת השגחת הרב הגאון, אביר־התורה, ובית־ספר תחת השגחת ה„חברה מרבי השכלה״ („רחוקים נעשו קרובים״, אוצר הספרות תרמ״ח, עמודים 41—42).

של יוסי זליג מסתובבים רבנים, בני־ישיבה חדשים, שבמבטיהם עדיין שמור רז אגדת הישיבה המהוללה, ובעלי־בתים מכל רחבי רוסיה שבאו לראות את אוהל־התורה הגדול".

כך מתאר שי"ן[52] את יום סגירת הישיבה. באותו יום של התחלת חודש שבט תרנ"ב (1892) ישבו כל אנשי־הישיבה, אחרי סעודת שחרית, ועסקו בתורה כרגיל. פתאום הגיעו לישיבה שר־המחוז, ראש־העיר, שוטרים ומאחוריהם שורה ארוכה של איכרים. הכפריים נשארו בחוץ, ובאי־כוח השלטון נכנסו פנימה. משנכנסו לישיבה, פנה אחד מהם לתלמידים שיחרישו ויפסיקו לימודם. כשהשתררה דממה, קרא פקיד אחד מן הכתב את פקודת השלטונות, שהישיבה נסגרת. הפקודה כללה שלוש גזרות: סגירת הישיבה, גירוש התלמידים מהעיר וגירוש שלושת הר"מים משלושת הפלכים של הסביבה. הישיבה נסגרת, הבניין ייחתם בחותמת ועל בני הישיבה לבוא ולקבל תעודותיהם. תוך שלושה ימים מחוייבים כולם לעזוב את וולוז'ין.

הנצי"ב, שלא הבין רוסית, שאל מה פירוש הדבר, ובשמעו את התרגום נשאר יושב על הכיסא כמתעלף. אנשי הישיבה הוציאו מן הבניין כל־מה שאפשר היה להציל. הבית התרוקן והחורבן נגלה בכל אימתו. הדבר נודע ליהודי וולוז'ין, וכולם, מקטן ועד גדול, נהרו לבניין הישיבה, הוציאו את ספרי התורה ויללותיהם עלו עד לב השמים. גדול היה הדוחק לגשת ולנשק את ספרי התורה. הגברים ספקו כפיים, הנשים בכו בקול גדול, הילדים הלכו כמיותמים, ולא שמעו דבר מלבד מספד וקריאות: „חורבן בית שלישי"! הכול הרגישו, כי מקום־התורה הגדול ביותר קרוב למאה שנה — הולך ונחרב ואין מציל.[53]

לאחר שנוכחו הפקידים, כי אין איש עוד בישיבה, נעלו את הדלתות, ואת דלת־הכניסה חתמו בחותם גדול, טבוע בחותמת הממשלה. הם הודיעו, שכל מי שישבור את החותם — צפוי לעונש חמור. בזה נגמר טקס הנעילה. היגון היה גדול ועמוק מאוד. הקהל הרב, שהתאסף מסביב לישיבה, לא קמה בו הרוח לעזוב את המקום. הנצי"ב ישב על כיסאו, דמעותיו חנקו גרונו, והמלים נעתקו מפיו.

סגירת הישיבה עשתה רושם מחריד לא רק על אלה שתורתם אומנותם — הרבנים וחוקרי היהדות — אלא על כל יהודי. כולם ידעו והרגישו, כי חורבן ישיבת וולוז'ין הוא חורבן לאומי — אבידה לכל היהדות כולה, כי כל מי שלמד בישיבה, אפילו זמן מועט, נעשה שותף בחייו לטווית חוט הזהב של היהדות.

---

[52] „כשננעלו השערים", הצופה, ה' בשבט תש"ב.

[53] את הרעיון שהישיבה התפוררה מבפנים, בחינת „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו", העלה הסופר מאיר ריבקין במאמרו בהמשכים „ישיבת וולוז'ין בשנותיה האחרונות", ווסכוד, שנת 1895.

הנצי״ב עורך „תיקון חצות״ ליד בניין־הישיבה

קבוצות קבוצות נשמטו אנשי הישיבה ונסעו לבתיהם נכאי־רוח וחפויי־ראש. מכל הכפרים נתאספו האיכרים עם עגלותיהם — להוביל את אנשי הישיבה לתחנה. קור נורא היה בחוץ. סופת־שלג התחוללה וכסתה את פני כל העולם. הבחורים ישבו בתוך העגלות מקופלים ומכונסים בתוך בגדיהם וצרורותיהם, תפושי יגון ואכולי־צער. כשורות של מתים נדמו העגלות בליל החורף, בדרך העולה מוולוז׳ין למולודצ׳נה.

לפנות ערב התפללו תפילת מנחה הראשונה במקום אחר. הנצי״ב עמד בפינתו, התפלל כדרכו, בהשמיעו בקול כל מלה, כחורז פנינים. באמצע „אשרי״ לא יכול היה להבליג על רגשותיו, נאנח קשה, הסתכל מבעד לחלון בבניין הישיבה האפל, שנראה בעיניו כמתו המוטל של כלל ישראל. הפסיק את אמירתו, ולפתע הרים את זרועותיו כלפי מעלה, התאושש והצדיק את הדין. בניגון הישיבה העצוב יצק בחלל את הפסוק: „צדיק ה׳ בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו״.

אולם, הנצי״ב לא נרגע, והתאבל על הישיבה. יום חורף היה. שלג כבד ירד על וולוז׳ין. חלונות הישיבה, שתשעים שנה היו מוארים כל הלילה, עמדו אטומים והטילו אימה. יהודי המקום חששו להתקרב לבית — מחמת יראת הרוממות מפני ה„נפטר״ — מתה של כנסת ישראל. הנצי״ב בלבד נשאר בוולוז׳ין. הרשות הרשתה לו להישאר כמה שבועות במקום. כעבור ימים אחדים אחרי הסגירה ראו בבוקר עקבות צעדים בשלג של שביל הישיבה. הבריות נתנו עיניהם בצעדים והכירו בהם את רגלי ראש־הישיבה הגלמוד, שבשעה מאוחרת בלילה, כשכלתה רגל מהשוק, היה מתחמק מביתו, מתייצב לפני הדלת הנעולה ועורך „תקון חצות״. סופות שלג, קור מקפיא את הדם, איסור השלטון, ואילו הוא, השומר הפלאי, שנפש הבניין הפכה לנפשו, עומד כאן ומגרונו יצאה בת־קול המנסרת בחללה של וולוז׳ין: „אוי להם לבני שהוגלו ממרכז חיותם ונודדים בשבע דרכים״. לא יכול היה להפרד מקינו שארבעים שנה חסה בצל כנפיו. עקבות צעדיו מצאו אף בדרך המוליכה לאוהל נפטרי „בית הרב״. לכאן היה רגיל ללכת בכל עת צרה על קבר הסב, רבי חיים מוולוז׳ין. היה משתרע ומפיל לפניו את תחינתו, מחבק את המצבה הקרה, המצפינה את הגוף הקדוש.

שקיעת הנצי״ב החלה

אחרי סגירת הישיבה יצא הנצי״ב לפינסק ומשם לווארשה. באחרון של פסח עלה הנצי״ב על הבימה להיפרד מבני־עדתו. קשה היתה עליו הפרידה מוולוז׳ין, שבה גודל וחונך וממנה נתפרסם שמו בכל העולם. דמעות נזלו מעיניו ובקושי נשמע קולו. גדול היה הצער לראות את הגאון הישיש בבכיו. למחרת הפסח יצא את העיר, והרבה מבני־וולוז׳ין ליוו אותו. וולוז׳ין נשארה עטופה ביגון בהילקח ממנה הודה ותפארתה.

המטיף צבי הירש מסליאנסקי מתאר בזכרונותיו את הנצי״ב בחדשי שקיעתו:[54]

„באותו פרק היתה בוורשה אספה של „חובבי־ציון" המקומיים. גם אנוכי הוזמנתי לאותה אספה. פתאום, בהעיפי עין על הנאספים, ראיתי לפני את הגאון, הנצי״ב מוולוז׳ין, יושב בראש הקרואים. מה נבהלתי לראות את השינוי הגדול, שנעשה במראה פניו, במבנה גוו. במשך ארבע שנים. אז ראיתיו לפני חי ורענן, זריז ומלא אומץ־רוח, והוא, הזקן, עודד אותי, את הצעיר, דיבר על לבי וחיזק את ידי, שאוסיף לדבר ולעודד לתחיית ישראל בארצו. ועתה ישב לפני נדכה ושחוח, פניו כחושים וחיוורים וכולו אומר עייפות וליאות. ידעתי את הסיבה, שחוללה את השינוי באיש המורם־מעם הזה. במשך ארבע השנים האלה אירע המאורע הנורא, שהחריב עולמו של הגאון הזה, שניתק בזרוע את פתיל נשמתו — נסגרה הישיבה הגדולה בוולוז׳ין ונתקה שלשלת־הזהב, שהיתה הולכת ונקלעת מימי רבי חיים. והלב הגדול והרחב לא יכול לעמוד בפני החורבן הנורא ונקרע לגזרים.

לאחר האספה נגשתי אל הנצי״ב להקדים בשלומו. שעה קלה עמדנו ושוחחנו. כשנפרדתי מאתו, חבקני ונשקני ואמר אלי, במעמד כל הנאספים את הדברים האלה: יודע אנוכי, כי לא אזכה עוד לעלות לארצנו הקדושה. אלהי ציון יהיה בעזרכם, כי אתם תבואו אל הארץ ותעלו את עצמותי מזה אתכם".

הנצי״ב התעתד לעלות לארץ, אבל הוכרח לדחות את הדבר, מפאת נטל החובות שהעיק עליו. במכתבו מיום ב׳, כ״א באדר תרנ״ב, התאונן הנצי״ב לפני תלמידו, הרב אליהו אהרן מילייקובסקי, על החובות שהוא חייב על חשבון הישיבה:

„ובאמת אומר לידידי כנפשי, שאם לא הייתי בעל־חוב, הייתי יוצא אחר החג לארצנו הקדושה לנוח שם, אחר נשאי משא הישיבה הקדושה שלושים ושמונה שנה, ולמות שם עם קבר אבי זצ״ל בירושלים תוב״ב (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו), אבל החובות שחייב אני מכריחים אותי לעזוב את אשתי ובני שיחיו ולהיות גולה, לקבץ בע״ה (בעוונותינו הרבים) ולסלק, וכל זה מעכר רוחי וראשי סחרחר".

שקיעת הנצי״ב החלה. אליעזר בן זאב פרסקי כותב:[55]

„וואלאז׳ין, י״ד תמוז. היום באה טלגרמה אל כבוד הרב ר׳ חיים הלל,

---

[54] „העברי", גליון ל״ב, ו׳ באלול תרע״ז (24.7.1917).

[55] „המליץ", יום ה׳, כ״ב בתמוז תרנ״ג.

מאת הרבנית מרת בתיה מירל, אשת הרב הגאון, מורנו נפתלי צבי יהודה ברלין, כי בעלה חולה הוא, והיא מבקשת שיאמרו תהלים בעדו. לרגלי הטלגרמה המעציבה הזאת, התאספו תיכף כל גרי עירנו אל בית־המדרש הגדול ואמרו תהלים בכוונה עצומה וישפכו שיח לפני רופא כל בשר, שישלח רפואה שלמה למחלתו האנושה, ויורידו כנחל דמעה. ואחרי אמירת התהלים עלה על הבמה הרב בן־ציון שו״ב, אוהב נאמן להרב הגאון נצי״ב שליט״א, ויברך ברכת „מי שברך״ לכבוד החולה, וכל הקהל נדבו בעדו ח״י זהובים על ביקור־חולים וח״י זהובים על תלמוד־תורה, ובעבור זה ירפאהו רופא כל בשר רפואה שלמה ויחזקהו ויחייהו ויאריך ימיו ושנותיו ברוח טובה ובנעימות, כעתירת כל יושבי בני־עירנו אוהביו הנאמנים״.

פטירת הנצי״ב

ב„המליץ״ מיום ו׳, כ״ט באב תרנ״ג, הודיע פאגל את הידיעה המחרידה הזאת: „ווארשא, כ״ח באב (29.7.1893) בשעה השביעית בבוקר. הרב המאוה״ג (המאור הגדול), מי שהיה ראש־הישיבה בוולוז׳ין, מורנו נפתלי צבי יהודה ברלין, נסתלק היום״.

ב„המליץ״ [56] כותב בן־ציון השו״ב דוולוז׳ין על אבלם הכבד של יהודי העיר:

„הוי אל שמועה כי באה, שמועה מחרידה ומרגיזה, אשר הביאו לנו היום קווי הטלגרף מווארשא, כי נפלה עטרת ראשנו, פאר ישראל, מופת הדור והדרו, הגאון הגדול, הצדיק המפורסם, מרן נפתלי צבי יהודא, בן הרב ר׳ יעקב ברלין זצללה״ה (= זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא), אב״ד (אב בית־דין) ור״מ (ריש מתיבתא) דוואלאז׳ין, אשר לוקח מאתנו היום. השמועה הנוראה והמעציבה הזאת, לדאבון לב בית־ישראל בכלל ולעדת וואלאז׳ין, קרית כהונתו בה כארבעים שנה, בפרט, באה אלינו לעת ערב כרד היום, ותהום כל העיר ויתקבצו כל העם, מקטן ועד גדול, בבית־המדרש הגדול ויספידוהו כהלכה וישאו עליו נהי ויגעו בבכיה מאין הפוגות, ושטף דמעות גדול כנחל שוטף פרץ ושטף בחצר בית ה׳, ותרב בבית וואלאז׳ין תאניה ואנייה״.

„נצחו אראלים את מצוקים ונשבה ארון־הקודש״. הנצי״ב נאסף אל עמו ביום כ״ט לחודש מנחם אב תרנ״ג, שנת „עיני נגרת״ (= תרנ״ג). העתונים פרסמו שבנו רבי חיים ברליו, הביא בהספדו על אביו ממה שאמרו חז״ל, בילקוט ישעיהו, כ״א:

„שנו רבותינו, כשחרב הבית הראשון, מה עשו פרחי כהונה שבאותו הדור? נתקבצו כיתות כיתות ומפתחות העזרה והמקדש בידם, ועלו לגגו

---

[56] יום ג׳, י׳ באלול תרנ״ג.

של היכל ואמרו לפני הקב"ה: רבונו של עולם! הואיל ולא זכינו להיות גזברים, הרי מפתחות שלך מסורים לך וזרקום כלפי מעלה. מיד יצאה כמין פיסת־יד וקיבלה מהם".

ההספדים המזעזעים על הנצי"ב

ביום הלווית הנצי"ב שלח י. ח. זגורודסקי ל„המליץ" דברי־הספד על הנצי"ב, המבטאים את גדלו וערכו הרם של הנפטר הגדול. בסוף דבריו הוא מספר:[57]

„כחץ מקשת עפה השמועה האיומה על דבר מות הגאון הנצי"ב בכל פינות ווארשה, ומאז הבוקר באו המונים המונים אל מעון המנוח. אנשים מכל פינות העם יבואו לעמוד סביב לגופת המת ולחשוב על־דבר גדולתו וגודל האבדה אשר אבדה לעמנו במות הענק הגדול הזה. המת מונח לארץ על התבן, כחוק לישראל; עליו תכריך שחור ועל התכריך ספרים ומסכתות לרוב, גל־ספרים גדול. ומסביב הגל הקדוש נרות לעשרות, וילדים ונערים מבקרי התלמוד־תורה עומדים מאז הבוקר ותהלות דוד בן־ישי על שפתיהם. „כי לא תעזוב נפשי לשאול, לא תתן חסידך לראות שחת". אכן, אנשים כהנצי"ב לא ימותו ולא ירדו שאולה. כי זכרם חי — חי תמיד בלבות רבבות מכבדיהם ומעריציהם. דורות יסופו, שנות מאות תחלופנה, וזכר גאון גדול כמוהו יעמוד.

לפנות ערב באתי אל הבית ששם תנוח גופת המנוח. מצאתי בחדר את אחד הדוקטורים מיודעי, אשר גם הוא למד מפי המנוח. הדוקטור עמד נשען על זרועו, על פניו שכנה עצבת ובעיניו נוצצו דמעות. אהה — קונן הדוקטור — אין מלה בלשוני לתאר לך חין ערך המת הזה ומה גדול מחץ לבי, בעמדי עתה במקום הזה. הגם במלאכים תשלוט התמותה ואם בבני־אלים יהיה המות? הן כמלאך, כעיר וקדיש מן שמיא נחית (כמלאך וקדוש ירד מהשמים) היה הגאון הזה בעמק ארצנו. נפשו היתה טהורה כעצם השמים, רוחו היתה אצולה מתחת כסא עליון".

מזעזע לא פחות הוא הספדו של יצחק סובלסקי:[58]

„מי ינחמנו מעצבוננו, מי יחוש את גודל האבדה, יותר מאתנו, אנחנו תלמידיו, אנחנו שראינו ביקרא דאורייתא. שוא כל חרט סופר והבל כל מכחול אמן לצייר את הדר הקדושה והרגשות הנאצלים שהתעוררו בלב הרואה את רבנו, איש אלקים הזה, עטוף בטליתו ומוכתר בתפיליו, רץ

[57] „המליץ", ג' אלול תרנ"ג (3.8.1893)., גליון 174.
[58] „אבל יחיד", הצפירה, ד' אלול תרנ"ג (4.8.1893), גליון 174.

אנה ואנה עד אחר חצות היום בין עמודי דמתיבתא ושפתיו נעות וקולו לא יישמע, כי חוזר הוא על ששת סדרי משנה בעל־פה.

כל פנים קבצו פארור וכל עינים ניגרו דמע, בראותם ספר־תורה מונח בארון, בראותם כי לקח לו רבנו את כל מחמדי־עולם והלך לו.

נוחי נפש טהורה וקדושה, כי רבות רבות עשית בימי חייך על האדמה. בניך, אלה תלמידיך, אשר אימצתם כבנים לך יפיצו מעינות תורתך".

בן שבעים וחמש היה הנצי"ב במותו. מנוחתו כבוד בבית־הקברות בווארשה.

כתבי הנצי"ב

א) „העמק שאלה" — ביאור גדול ורחב על שאילתות דרב אחאי גאון, ודרך־אגב לכלל הספרות התלמודית (חמשה חלקים).

ב) „העמק דבר" ו„הרחב דבר" — פירוש על התורה.

ג) „רינה של תורה" — ביאור על שיר השירים.

ד) ביאור להגדה של פסח.

ה) „משיב דבר" — תשובות בכל מקצועות התורה (שני חלקים).

ו) „עמק הנצי"ב" — פירוש על „ספרי" (מדרש התנאים לספרי במדבר ודברים).

פרק רביעי

תקופת רבי רפאל שפירא

כשלוש שנים היתה הישיבה נעולה. יהודי וולוז׳ין, ויהודי רוסיה כולה, לא השלימו אף לרגע עם גזרת ההסגר. ביחוד היה פעיל ר׳ חיים הלל פריד,[59] בנו של רבי אליעזר יצחק. כמה אנשי מעשה ויחידי סגולה בווילנא ומינסק השתדלו בכל מיני אמצעים לרכך את רוע הגזרה ולפתוח שוב את דלתות הישיבה. גם הרב יצחק אלחנן מקובנה, החולה אנוש, נכנס בעוביה של קורה זו. ביום ב׳, ג׳ באדר תרנ״ו, בא אליו אחד מידידיו, רב גדול ומפורסם, להתייעץ עמו בדבר פתיחת הישיבה. אם כי הרב הרגיש חולשה גדולה, בכל זאת מפני יקרת הענין הזה וקדושתו — התאושש וכתב מכתב למיודעיו בפטרבורג.

הרב חיים ברלין, בנו של הנצי״ב, שיצא לאמשטרדאם לאסוף כסף, כדי לכסות את החוב שרבץ על הישיבה ועל אביו, כתב לארז, עורך „המליץ״, בין היתר:[60]

„ועל דבר דלתי היכל הקודש שנסגרו, תקותנו תאמצנו, במבטח עוז זכות התורה הקדושה, שיעזרנו ה׳, על־ידי רבני גאוני הדור הי״ו (השם ישמרם ויצילם), ועוד ישאו שערים ראשיהם וינשאו פתחי־עולם ויבוא שמה רב גדול וחכם ויודע לשון המדינה ומורשה משרי הממשלה יר״ה (ירום הודה) ותחזור עטרת התורה ליושנה, באופנים שיהיו רצויים גם לשרי הממשלה. השם הטוב יגמור בעדנו לטובה וזכות מר אבא סבא קדישא, הגאון הקדוש, רבנו חיים מוולוז׳ין זצ״ל, תעמוד לה, שתהא בנויה על תלה, לשם ולתהילה, עד עולם סלה״.

עצם השמועה על פתיחת הישיבה מחדש עוררה זיכרונות יקרים, זיכרונות של קדושה והתרוממות הרוח בלב תלמידיה. היטיב לתארם אחד התלמידים:[60א]

„הנני סוגר את עיניי והקולות היוצאים מפיות הלומדים מעירים

---

[59] על פטירתו של רבי חיים הלל פריד ועל הרושם שעשתה על יהודי וולוז׳ין, קוראים אנו דברים נוגים ונוגעים ללב אלה: „שלשום נפטר פה הגאון הישיש ר׳ חיים הלל פריד, אחד מצאצאי גאוני וולוז׳ין (בן גיסו של הנצי״ב), שהתייחס, כמובן, על „בית הרב״.

איזו עצבות נוראה שכנה בעיירה ובישיבה. כל הקהל הגדול עם אנשי הישיבה ליווהו לבית עולמו והספידוהו. וכשבאתי לביתי בדרך שובי מהלויה זו, נצטייר לי בדמיוני אילן גדול ועב מיונקתו עד צמרתו, אולם העלים המעטים המכסים אותו הולכים ומצטהבים, הולכים ונושרים, ועדיין לא ניראו ציצים אחרים תחתיהם, עדיין לא ניראו״... (מ. פקר: „בישיבת וולוז׳ין״, התור, ירושלים, ל׳ סיון תרפ״ד (2.7.1924), גליון מ׳).

[60] „המליץ״, כ״ג תמוז תרנ״ב (7.7.1892), גליון 151.

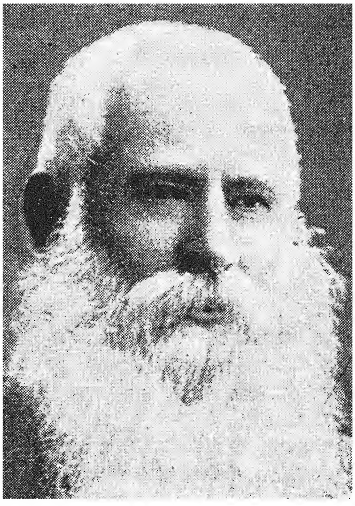
[60א] יהודי, „אכסניות של תורה״, המליץ, כ״ח חשון תר״ס (20.10.1899), גליון 229.

בקרבי זיכרונות קדומים, זיכרונות יקרים, זיכרונות וולוז׳ין. הימים האלה היו ימי התענוג הרוחני במלוא מובן המלים האלה. אהבת התורה וחיבת־ציון התלכדו יחד בלב רבנו הזקן (הנצי״ב), ורוחו נחה על טובי התלמידים וישאו גם המה „נס־ציונה״. מה נעימות היו שעות הלימוד בישיבה אחרי שעות הדיבור באספה, שחיממה את הלבבות, אחרי שעות הלימוד שחידד את המוח. אז היו החיים חיים שלמים, חיים של התפתחות הרגש והשכל. הלב והמוח והתקוות והדמיונות — מה גדלו, מה רמו! למדנו בהתלהבות והתווכחנו בהתפעלות. החיים המו, רעשו, געשו סביבותינו בשוק, ואנחנו חיינו חיים אחרים לגמרי. הראש בבבל והלב — בציון. הוי וולוז׳ין, וולוז׳ין, מה נעמת לי ומה רבו הגעגועים עליך״!

השתדלנים הצליחו להערים על הגזרה והשיגו היתר רשמי למחצה לפתיחת הישיבה. כיסוד לפתיחתה מחדש של הישיבה בצורת בית־מדרש של קיבוץ תלמודי, שימש המוסד הכולל לאברכים שעל שם ברודסקי, שנוסד עוד בשנות השמונים כסניף מיוחד בישיבת וולוז׳ין. על־ידי כל מיני תזכירים והשתדלויות הסכימו השלטונות הרוסיים, שגזרת הסגירה על הישיבה משנת תרנ״ב אינה חלה על קבוצת „אברכי ברודסקי״, עשרה במספרם, שתקציבה אינו מקופת הישיבה הרשמית, אלא על חשבון איש פרטי, גביר יהודי מקיוב. בהזדמנות זו נשלחה לוולוז׳ין קבוצת אברכים שנייה, בת שלושים איש, מטעם החברה „תומכי תורה״ במינסק, שבראשה עמד רבי אברהם גרשון ברגר, כדי לבסס יותר את הגרעין התלמודי המחודש בוולוז׳ין. שתי קבוצות האברכים, שהיו ביניהם גדולי תורה ידועים, סייעו הרבה להחזרת קרנה של וולוז׳ין.

חיש־מהר יצא הקול בפולין ובליטא, שישיבת וולוז׳ין חזרה ונפתחה. ושוב המתה הישיבה מזרם גדול של בחורים חדשים, רובם מישיבת טעלז, ומיעוטם — מסלובודקה, שמס־פרם הגיע למאתיים. על אופיים של התלמידים הללו כותב „יהודי״ במאמרו „אכסניות של תורה״: „אומרים, כי תלמידי־הישיבה רובם ציונים המה״.

יום פתיחת הישיבה היה יום של חג ושמחה בלתי רגילה, שהקיפה את כל יהודי וולוז׳ין מקטון ועד גדול. שמחה זו מתוארת בדברי הרב משה שמואל שפירא במלים אלו:

ישראל ברודסקי

„היום, בו נפתחה הישיבה, היה יום חג גדול לכל בני העיירה. נשים זקנות וצעירות מכל החוגים מיהרו לבוא לבית הישיבה עם כדים מלאים מים וסחבות בידיהן, כדי לנקות ולשפשף את הרצפה והחלונות, שהיו מכוסים אבק. נפתחו כל החלונות לאַורר את הבנין, שהיה מלא טחב ואויר מחניק. כל היום היתה הישיבה מלאה מבקרים, זה יוצא וזה בא. כל אחד ביקש לראות בעיניו, אם נשארה הישיבה בשלימותה ואם לא נפגם מראה הפנימי, לאחר שהיתה סגורה שלוש שנים״.[61]

שבועות אחדים לאחר הפתיחה עלתה על הפרק שאלת ראש־הישיבה. בשעת הסגירה פנו בכל דבר אל המשגיח, הרב שלמה דויד דינקין, שהמליץ עליו הנצי״ב ביום צאתו מוולוז׳ין. עם זאת היססו למנותו כראש־הישיבה, שכן כיסא הרבנות בוולוז׳ין היה מיוחס, ובעלי־בתים שבוולוז׳ין חשקה נפשם באחד מגדולי התורה, שיהא ראוי למלא את מקום הגאונים הקודמים.

סוף סוף נזדמן מועמד הראוי לכהונה זו. היה זה הרב מאיר נח לווין, רבה של מוסקבה. בימים ההם גורש ממוסקבה בגירוש הכללי שנגזר על יהודי העיר. כיון שישב בלי כהונת רבנות הציע גיסו, הרב חיים הלל פריד, לקבלו כרב בוולוז׳ין. הצעתו זכתה להסכמה כללית, אולם ישיבתו של הרב מאיר נח לווין ארכה שלוש שנים בלבד. בשנת תרנ״ח עזב את וולוז׳ין ויצא לווילנא.

הרב מאיר־נח הלוי לווין

אחרי צאת הרב מאיר נח לווין התאספו גבאי הישיבה במינסק ובווילנא והחליטו, שהגיעה השעה להחזיר את עטרת הישיבה ליושנה. למטרה זו חיפשו רב, גאון מפורסם, ששמו ימשוך קהל בחורים גדול ויתחדשו פני הישיבה כבשנים קדמוניות. החליטו להזמין את הרב רפאל שפירא, שכיהן אז כרב של המתנגדים בבוברויסק.

רבי רפאל לא היה פנים חדשות בישיבה. בן ט״ו היה לחתן הנצי״ב. כסמוך על שולחן הנצי״ב הוסיף פעלים לתורה ועזר לחותנו בכמה מקומות בחיבורו „העמק שאלה״ על השאילתות דרב אחאי גאון. בפתח דברו ב„קדמת העמק״, מציין הנצי״ב את חתנו זה בין העוזרים בעבודתו, „שהוא יושב עמדי בחבורה, כחו יפה בתורה

[61] ר׳ משה שמואל ודורו, קובץ מסות ואגרות, עמוד 79.

ודעתו ברה להתישב עמו בעמק הלכה ולבררה, וגם הוא הוסיף כמה הגהות ברוב חקירה".

רבי רפאל הגיד שעורים בישיבה משנת תרכ"ה (1865) עד שנת תר"מ (1880), בצד חותנו הנצי"ב, ונתפרסם בעולם כמומחה בהגדת שעורים. ומלבד זאת היה במינויו המשך לשושלת „בית הרב" בוולוז'ין.

משנת יציאתו של רבי רפאל מוולוז'ין ועד חזירתו כעבור עשרים שנה, ישב על כסא הרבנות בשתי ערים: תחילה בנובואלכסנדרובסק ואחרי־כן בבוברויסק, אליה הגיע בשנת תרמ"ו. שלש־עשרה שנה כיהן כרבה של בוברויסק וזכה לאהבת הכול. אפילו החסידים אהבוהו. יום עזיבתו היה יום אֵבל ליהודי בוברויסק, ורבים מהם הזילו דמעות, כי קשה היתה עליהם הפרידה מרבם האהוב.

צביונה של הישיבה בתקופת רבי רפאל שפירא נשאר לפי צורתה הקודמת. כשבאו אליו לפעמים בדרישה לאיזה תיקון וחידוש בישיבה, היה משיב: „כשם שקיבלתי מאבותי, כך רצוני למסור לדור הבא". הוא חשב את עצמו כשומר פקדון בלבד, אולם, עם כל השמרנות ששלטה בישיבה בימי רבי רפאל, שונים היו בהרבה בני־הישיבה מבני ישיבות אחרות. אופקם לא היה מצומצם כל־כך, ידעו מהמתרחש בחיי הציבור והתמצאו יפה בכל הענינים העומדים על הפרק.

בתקופת רבי רפאל נסערה הישיבה ע"י הנסיון להנהיג בה שיטת המוסר. לוולוז'ין הגיע אחד מגדולי ה„מוסר", ביקש להשתקע בה ולהנהיג את שיטת ה„מוסר" בישיבה. הנהגת הישיבה מצאה בו את מבוקשה. אולם התלמידים, בשמעם את הדבר הזה, התאספו מיד בספרית הישיבה והחליטו לשלח את האיש הזה ולהציל את הישיבה משיטת ה„מוסר". הם הגישו את ההחלטה לרבי רפאל שפירא. בראות רַבי רפאל את התמרמרות בני־הישיבה וסערת רוחם — נענה לדרישתם ושילח את האיש מוולוז'ין. בזה נרגעו הרוחות והתלמידים חזרו ללימודם.[62]

את דמותו של הרב רפאל סירטט אחד מתלמידיו בקוים דקים ומעטים. יש בסרטוט זה גם ממתן דמות הישיבה בתקופה זו:

„בכל יום היה מתפלל ערב ובוקר בבית־הישיבה בקול רם ובהתלהבות. הוא היה מאריך בתפילתו, וביחוד בקריאת „שמע", שהיה אומר בהתלהבות יתירה. היה מבטא כל הברה לחוד — „שמע יש—ר—אל", וכן עד גמירא. כל הבחורים, אפילו המאחרים בתפילתם, כבר סיימו את הקריאה, והוא עדיין לא הגיע ל„והיה אם שמוע". בתוך הדממה הגמורה, שהשתלטה בבית־הישיבה באותה שעה, היה מנסר קולו של הרב הזקן, העומד אצל ארון־הקודש, רועד בכל גופו, נוהם באפו וחותך הברה אחרי

---

[62] ר' הצופה: ב„ישיבות של תורה", „הד הזמן", י"ב תמוז תר"ע (6.7.1910), גליון 150.

הברה: „וכ—תב—תם... ולי—מד—תם... לד—בר בם". וכל המתפללים עמדו ברגשי קודש והיו מושפעים ללמוד ממנו את דרכי היראה. אפילו בתפילתו בלבד היה משום הכרזה: כן, יש ראש־ישיבה בישיבת וולוז'ין, והכול הרגישו בנוכחותו. גם מבחינה חמרית היה רבי רפאל נושא את עול הישיבה על שכמו גם לעת זקנתו. בימי חורף קרה כמה פעמים שהיה מתכרבל בפרוות החורף שלו, הארוכה והרחבה, והיה מכוון את לבו לשמים ונוסע לערים קרובות ורחוקות, כדי להשפיע על קהילות ישראל שישלחו את תמיכתן לישיבה, ופעולתו היתה עושה פירות. הרי ידוע היה כגאון וצדיק".[63]

רבי רפאל שפירא היה הממשיך של שלשלת גדולי הר"מים של ישיבת „עץ־חיים" בוולוז'ין. ידיעתו הפליאה בהיקפה ודיוקה. כל ימיו היה שקוד ללמוד תורה, ופיו לא פסק מגירסא. משום שחשש לביטול תורה, לא היה יוצא, אפילו, לטייל מחוץ לביתו. פעם שידלוהו שיצא קצת לטייל, שכן יפה הטיול לגוף. אולם, מכיוון שצר היה לו להיבטל מדברי־תורה, השיב תשובה של פקחות: „מה התועלת בדבר? הרי המטייל סופו שהוא חוזר ובא לביתו"...

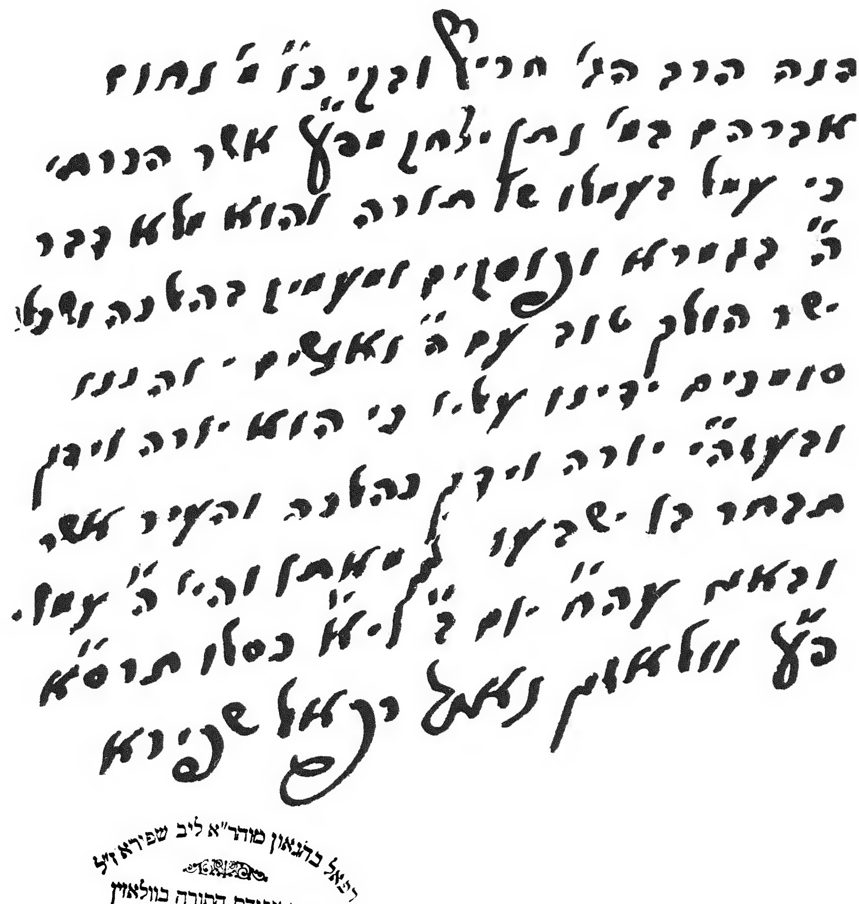
רבי רפאל נקט בדרך הלימוד, שמכנים אותה בשם „לשיטתיה", כלומר, היקש בין הלכות שונות ודעות שונות של תנא או אמורא מסוים ולהוכיח, כי כל ההלכות והדעות האלו יש להן יסוד משותף והן נוגעות זו בזו, ויש להן קירבה פנימית זו עם זו.

מאחר שהיה רבי רפאל בקי גדול, היה מגלה שחידושיהם של המחברים החשובים ביותר כבר נדפסו בספרי הגדולים הקודמים, והיתה מראה שדבר זה כתוב בספר פלוני וחידוש זה כבר כתוב בספרים אחרים. הוא היה מעריך מאוד את הצורך להביא חדשות בדברי־תורה, שעדיין, טרם נתגלו להאיר בעולם התורה.

בהערכת ערכה ודמותה של הישיבה בתקופת רבי רפאל שפירא עסק הרב משה שמואל שפירא. הוא כותב בין השאר:

„הישיבה בתקופת רבי רפאל שפירא חסרה היתה אותו ההוד והזוהר של השנים הקודמות. גם מספר התלמידים היה פחות מכן. חסרה היתה את שני המאורות הגדולים: הנצי"ב ורבי חיים סולובייצ'יק. הסדרים בלילות הפסח, שהכניסו אור גדול בישיבה, גם הם לא חודשו. אבל אחרי כל אלה נאספו תחת דגלו של רבי רפאל הרבה בחורים ואברכים, גדולי־תורה, בהם הרב איסר יהודה אונטרמן והרב י"ל זלוטניק (אבידע). וולוז'ין היה לה תמיד איזה כוח מושך, טמיר ונעלם מעין כול, שהיה צפון וחבוי

[63] גדליהו פומרנץ: „השביתה האחרונה בישיבת וולוז'ין", הדואר, י"ד שבט תשכ"ג, שנה מ"ב, גליון ט"ו.

בזה הרב הג' חריף ובקי כו"ו מ' נחום
אברהם ב"מ נתן יצחק מפק"ק אשר הכרתי
כי עמל בעמלו של תורה והוא מלא דבר
ה' בגמרא ופוסקים ומעמיק בהלכה ושכלו
ישר הולך טוב עם ה' ואנשים - והננו
סומכים ידינו עליו כי הוא יורה וידין
ובעזה"י יורה וידין כהלכה והעיר אשר
תבחר בו ישבעו נחת מאתו והי' ה' עמו.
ובאנו עה"ח יום ב' י"א כסלו תרס"א
פק"ק וולאזין נאום רפאל שפירא

רפאל בהגאון מוהר"א ליב שפירא ז"ל
העוסק בעבודת התורה בוולאזין

כתב־הסמיכות בכתב ידו של ר' רפאל שפירא, שנתן לר' נחום אברהם גולובנצ'יץ, תלמיד הישיבה („בזה הרב הג' (הגאון), חריף ובקי, כ"ו (כולהו — ועוד) מ' (מר) נחום אברהם ב"מ (בן מורנו) נתן יצחק מפק"ק (מפה קהילה קדישא), אשר הכרתי כי עמל בעמלה של תורה, והוא מלא דבר ה' בגמרא ופוסקים, ומעמיק בהלכה ושכלו ישר, הולך טוב עם ה' ואנשים. והננו סומכים ידינו עליו, כי הוא יורה וידין, ובעזה"י (בעזרת השם יתברך) יורה וידין כהלכה. והעיר אשר תבחר בו ישבעו נחת מאתו, והיה ה' עמו. ובאנו עה"ח (על החתום), יום ב', יא" כסלו תרס"א, פק"ק (פה קהילה קדישא) וולוז'ין. נאום רפאל שפירא").

בין כתלי־הישיבה. רוחו של הגר"ח זצ"ל, מייסד הישיבה, היתה מרחפת עליה תמיד ועיטרה אותה בחן מיוחד, שלא חסר ממנה עד יומה האחרון".[64]

חדר לימודו של רבי רפאל היה מואר רובו של הלילה והוא היה יושב ולומד, הוגה

[64] „ישיבת וולוז'ין בשנות סגירתה ופתיחתה", בתוך קובץ המסות והאגרות לרב משה שמואל שפירא.

בתורה, או כותב חידושיו. מרובים היו חידושי־התורה שלו, שסידר בכתב בימי שבתו בוולוז׳ין. חידושי־תורה אלה הם על סוגיות הש״ס, בבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים, על כל חלקי ה„שולחן ערוך״, אף חידושים באגדה ומדרשי חז״ל. ספרו „תורת רפאל״, שהופיע על־ידי שני בניו ר׳ אריה ור׳ ישראל איסר שפירא, בשנת תש״ג (בירושלים), הוא אחד הספרים המעולים בספרות התלמודית שבתקופה האחרונה.

המאורעות הגדולים, שהתחוללו בעשור השני למאה העשרים, עקרו את רבי רפאל שפירא מוולוז׳ין, והישיבה נסגרה. מלחמת־עולם הראשונה פגעה גם בישיבת וולוז׳ין, כשם שפגעה בישיבות פולין וליטא האחרות. הרבה בחורים עזבו את וולוז׳ין, וחוג מצומצם בלבד התלכד סביב לר״מ, הרב רפאל שפירא.

כשהתקרבה החזית לוולוז׳ין, שימשה נקודה אסטרטגית חשובה, והעיר הוצפה צבא רוסי, שהחרים בתים רבים בעיר, ובהם גם את דירת רבי רפאל שפירא, הגדולה בכולם, ושם השתקעה המיפקדה הצבאית המרכזית. הצבא התייחס באדיבות לרבי רפאל והשאיר לו ולבני־ביתו שני חדרים גדולים.

מספרים, כשעמד רבי רפאל פעם בתפילת שמונה־עשרה, הוטלה פצצה על בית סמוך. הפצצה זרעה מבוכה בעיר והכול השתוממו מאוד, בהיודע להם שרבי רפאל היה דבוק כל־כך בתפילתו, עד שלא שמע קול פצצה זו. הקצינים הרוסיים האמינו, שכל זמן שהרב נמצא בעיר — לא יקרה שום אסון. אבל, כשפעם אחת עף כדור לחדר בית־הישיבה, ורבי רפאל נוכח, שסכנה היא להישאר במקום זה — יצא עם בני־משפחתו למינסק, מקום מגורי חתנו רבי חיים סולובייצ׳יק באותה שעה.

רבי רפאל חי בתקוה, שבתום המלחמה ישוב לוולוז׳ין ויחזור ויכונן את הישיבה, אולם לא זכה לכך. הוא נפטר במינסק בכ״ג באדר תרפ״א (3.3.1921).

נסיים חיבורנו על ישיבת „עץ־חיים״ באגדה שסיפר ר׳ יצחק ריבקינד ז״ל :

„ולבסוף כדאי למסור אגדה יפה אחת, המתהלכת בוולוז׳ין בשם הגר״ח, שתולה את עתידה של הגאולה בגורלה של הישיבה.

האגדה מספרת, כי רבי חיים, מייסד הישיבה, אמר, שאם, חס ושלום, תיבטל ישיבת וולוז׳ין וקיומה יפסק, אזי, כעבור שנתיים, תתחיל הגאולה.

כנראה שהוולוז׳ינאים האמינו, כי רק מאורעות־עולם כבירים ומלחמות עצומות, שמהם צריכה להתרקם גם הגאולה, מאפשרים את הריסת הישיבה וביטולה״...[65]

---

[65] יצחק ריבקינד ז״ל : „הישיבה בוולוז׳ין והתחיה הלאומית״. „התורן״, כסלו תרפ״ג, חוברת י׳, שנה תשיעית, עמוד 54.

שלשלת היוחסין הוולוז'ינית

(סודר ע"י אליעזר לאוני)

חיים
(הסבא של ר' חיים מוולוז'ין)

הורי רבי חיים מוולוז'ין

יצחק
(בנו של רבי חיים)

רבקה
לבית רפופורט
(אשת רבי יצחק)

ישראל הכהן רפופורט, האב"ד בפיעסק (אביה של רבקה), חותנו של רבי יצחק. נפטר בווילנא, י"ב מנחם אב תק"מ (1780)

צאצאי רבי יצחק ורבקה

שמחה

חיים (ר' חיים מוולוז'ין)
נולד בוולוז'ין, ז' בסיון תק"ט (1749)
נפטר בוולוז'ין, י"ד בסיון תקפ"א
(1821)

שלמה זלמן (ר' זלמלה)
נולד בוולוז'ין, כ"ו בסיון
תקט"ז (1756), נפטר בווילנא
ט' אדר א' תקמ"ח (1788)

יוסף
אב"ד
בפוריטש

נחמן
(אב"ד דפוהוסט)
אבי רבי אברהם שמחה,
האב"ד באמטיסלב

צאצאי רבי זלמלה ואשתו

אשת רבי זלמלה
(בת יחיאל
מיכל פסיל'ס)

בתם
(נשארה יתומה בת־שבע
אחרי מות אביה)
היא היתה אומרת: לו הייתי מחוייבת בתלמוד־תורה, לא הייתי פורשת מן התורה אפילו רגע קטן, אולם מה אעשה שהקב"ה עשני כרצונו...

בעלה, הרב משה
יהושע רבינוביץ'
(חתנו של
ר' זלמלה)

שלמה זלמן
בנם, נכד רבי
זלמלה

שלום (האב"ד ביאנישוק),
מחבר הספר „דברי שלום
ואמת" — בן בתו של
רבי זלמלה

אליהו נייוידל
בנו של שלמה זלמן (נינו של רבי זלמלה), נולד בתקפ"א (1821) בניישטט סוגינד (פלך קובנה), נפטר בווארשה, ביום ט"ז באלול תרמ"ו (1886)

חותנו של רבי חיים מוולוז׳ין ובתו

ר׳ אריה ליב
גינצבורג
המכונה „רבי
לייב כתבן״

שרה
בת ר׳ אריה לייב גינזבורג,
(אשת רבי חיים מוולוז׳ין)

צאצאי רבי חיים מוולוז׳ין ושרה אשתו

יצחק (רבי איצלה)
נולד בוולוז׳ין בשנת
תק״מ (1780), נפטר
באיבניץ ביום כ״ו
בסיון תר״ט (1849)

יוסף
„רבי יוסל
שערשאוור״
נפטר בעודנו
צעיר לימים

אסתר

חסא
(רבי חיים הקפיד, שצריך לכתוב
שמה, כמו שכתוב בגמרא „חסא״,
כי אמר שהיא נקראת ע״ש רחמנות,
לשון „דחס רחמנא עלן״.

רעלקא

חתני רבי חיים מוולוז׳ין

הלל פריד
(בעלה של אסתר)
נולד בהורודנה, נפטר
בהורודנה, ביום ב׳
באדר תקצ״ג (1833)

מרדכי קאמענצקי
מלידא
(בעלה של חסא)

יוסף סולובייצ׳יק
(בעלה של רעלקא)
הסבא של רבי
יוסי־בר סולובייצ׳יק

משה הכהן מנישוועז׳
(שהיה נקרא „רבי
מאַשקע רבי ארציקס״)
בעלה השני של רעלקא

צאצאי רעלקא

ר׳ זאב סולובייצ׳יק
(נולד מזיווגה הראשון)
אבי ר׳ יוסי בר סולובייצ׳יק

ר׳ יאנקולי מוולוז׳ין
(נולד מזיווגה השני)
אבי הגאון ר׳ זלמן־סנדר שפירא,
רבה של קרינקי

צאצאי רבי איצלה (נכדי רבי חיים מוולוז׳ין)

אליהו זלמן	רבקה	ריינה בתיה	רעכל	?	?

חתנו של אליהו זלמן

יהושע השיל לווין
(בעל „עליות אליהו״)
נולד בווילנא, י״ח בתמוז תקע״ח
(1818), נפטר בפריס ביום ט״ו
בחשון תרמ״ד (1884)

חתני רבי איצלה

אליעזר יצחק פריד (בנו של ר׳ הלל פריד) בעלה של רבקה נולד בוולוז׳ין בשנת 1809, נפטר בוולוז׳ין ביום י״ט באלול תרי״ג (1853)	הנצי״ב (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין) בעלה של ריינה בתיה נולד במיר, כ״ט בחשון תקע״ז (20.11.1816) נפטר בווארשה, כ״ח באב תרנ״ג (11.8.1893)

צאצאי ר׳ אליעזר יצחק פריד

חיים הלל פריד (בעל ה„חוט המשולש״) נולד בוולוז׳ין, כ״ו בחשון תקצ״ג (1833), נפטר בוולוז׳ין ג׳ בכסלו תרע״א (4.12.1910)	אשת אברהם בר	ריינה אשת מאיר נח לווין

צאצאי ר׳ חיים הלל פריד

אליעזר יצחק	שמואל	פריידעלע	רעכל (רחל)
	אסתר	בתיה	

בנה של הרבנית פריידעלע מזיווגה הראשון

משה זלמן בן־ששון
נולד בוולוז'ין בשנת תרס"א (1901)
נרצח בדרך ליבנאל ביום ב' בניסן
תרצ"ז (14.3.1937)

צאצאי הרבנית פריידעלע מזיווגה השני, הרב שמואל אביגדור דרצ'ינסקי

חיים הלל
בן־ששון

יונה
בן־ששון

ילדי שמואל פריד

חיים הלל
פריד

שאול
פריד

צאצאי הנצי"ב מאשתו הראשונה (ריינה בתיה)

חיים ברלין
נולד בוולוז'ין, ה' בשבט תקצ"ב
(1832), נפטר בירושלים י"ג
בתשרי תרע"ג (24.9.1912)

מיכאל

שרה ראַשה
אשתו הראשונה
של ר' רפאל
שפירא

דרייזל
(אשתו השנייה של ר' רפאל שפירא)
נולדה בוולוז'ין, נפטרה במינסק
כ"ג כסלו תרע"ט (27.11.1918)

נשות ר' חיים ברלין

רבקה
לבית צייטלין

טילא
לבית שחור

אייגה
לווין־אפשטיין

מאטליע
לבית רוקח

צאצאי ר' חיים ברלין

שרה	דרייזל מלכה	אסתר	רעכל
טמה	רשל	משה יצחק	

חתנו של הנצי"ב

רפאל שפירא
(נשא זו אחר זו את שרה־רשה
ודרייזל)
נולד בסמורגון, אדר תקצ"ז (1837)
נפטר במינסק, כ"ג באדר תרפ"א
(3.3.1921)

צאצאי ר' רפאל שפירא ושרה רשה

יצחק	ליפשה

מחותנו של ר' רפאל שפירא וחתנו

יוסף דובער הלוי סולובייצ'יק
(בעל „בית הלוי")
מחותנו של ר' רפאל, אבי רבי חיים סולובייצ'יק ונינו של רבי חיים מוולו־ז'ין. נולד בניסוויז' בשנת תק"פ (1820) נפטר בבריסק, ד' באייר תרנ"ב (1892)

חיים סולובייצ'יק
(בנו של יוסי בר)
חתנו של ר' רפאל שפירא, בעלה של ליפשה. נולד בוולוז'ין, שושן פורים תרי"ג (1853), נפטר באוטבוצק כ"א אב תרע"ח (30.7.1918)

צאצאי ר' חיים סולובייצ'יק וליפשה

ישראל גרשון סולובייצ'יק	משה סולובייצ'יק	יצחק זאב סולובייצ'יק	שרה ראשה סולובייצ'יק

צאצאי ר׳ משה סולובייצ׳יק

- יוסף דב סולובייצ׳יק
- אהרן סולובייצ׳יק
- שמואל יעקב סולובייצ׳יק
- חנה (אשת שמעי גרא)
- שיינדל (אשת מייזלמן)

צאצאי ר׳ יצחק זאב סולובייצ׳יק

- יוסף דב סולובייצ׳יק
- דוד סולובייצ׳יק
- רפאל סולובייצ׳יק
- מאיר סולובייצ׳יק
- ליפשה (אשת הרב מיכל פיינשטיין)
- רבקה (אשת הרב יעקב שיף)

צאצאי ר׳ רפאל שפירא ודרייזל (לבית ברלין)

- יעקב שפירא
- מנחם זונדל שפירא
- אריה שפירא
- לוי שפירא
- ישראל איסר שפירא
- מירל שפירא

חתנו של ר׳ רפאל שפירא ונכדו

- ישראל ריף (בעלה של מירל)
- נפתלי צבי יהודה ריף (בנם של מירל וישראל נכדו של רבי רפאל ונינו של הנצי״ב)

צאצאי אריה שפירא

צבי שפירא	ליפא שפירא	דוד שפירא	משה־שמואל שפירא
רפאל שפירא	יוכבד שפירא		

צאצאי ישראל איסר שפירא

אליהו חיים שפירא	צבי שפירא	רפאל שפירא	יקותיאל שפירא
דרייזל (אשת הרב צבי קפלן)	רבקה (אשת הרב יוסף שאול וינגרטן)		

צאצאי יעקב שפירא, חתניו ונכדותיו

יצחק משה שפירא	זלמן יוסף שפירא	פסיה שפירא	ביילה שפירא
רבקה (אשת הרב חיים וואלקין)	חנה (אשת הרב שמעון לאנגברט)	דרייזל וחיה לאה (בנות הרב וואלקין)	

צאצאי הנצי"ב מאשתו השנייה, בתיה מירל (בת ר' יחיאל מיכל אפשטיין)

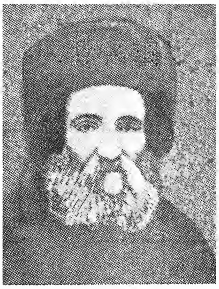
יעקב ברלין	**מאיר בר־אילן (ברלין)** נולד בוולוז'ין, כ"ט בניסן תר"מ (10.4.1880) נפטר בירושלים, י"ט בניסן תש"ט (18.4.1949)

צאצאי מאיר בר־אילן (ברלין) ואשתו ביילה

יהודית (אשת שאול ליברמן)	שולמית (אשת אברהם שלמה הלקין)	טוביה בר־אילן (ברלין)

מגדולי התלמידים של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין

א) רבנים וראשי־ישיבות

אלישברג, מרדכי

תלמידו של רבי איצלה וחברו של הנצי"ב. נולד בעיירה צ'ייקישוק (פלך קובנה), ראש־חודש אדר תקע"ז (17.2.1817). מהרבנים הראשונים שהצטרפו לחובבי ציון. ספרו „שביל הזהב" דן בשאלות הזמן ויישוב ארץ־ישראל. נפטר בבויסק (לטביה), י"ח בכסלו תר"ן (11.12.1889)

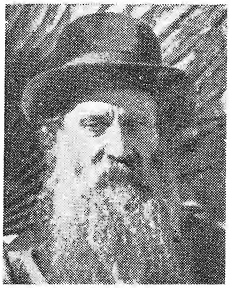
אפשטיין, משה מרדכי

מגדולי התלמידים של הנצי"ב. נולד בבאקשט הסמוכה לוולוז'ין, ביום כ' באדר תרכ"ו (1866). נקרא ה„עלוי מבאקשט". ראש ישיבת „כנסת ישראל" בסלובודקה. העביר ישיבתו לחברון ועמד בראשה. היה בין מייסדי חדרה. חידושי התורה שלו נדפסו בספרו „לבוש מרדכי". נפטר בירושלים ביום י' בכסלו תרצ"ד (28.11.1933)

גרודזנסקי, חיים עוזר

תלמידו של הנצי"ב. נולד באיוויע ביום ט' באלול תרכ"ג (1863). התחנך בוולוז'ין מגיל בר־מצווה, והתפרסם כ„עילוי מאיוויה". שימש כרבה של ווילנא. נפטר בווילנא ביום ה' באב ת"ש (9.8.1940)

דון יחיא, יהודה לייב

תלמידו של הנצי"ב (למד בישיבת וולוז'ין משנת תרמ"ש — 1889 עד שנת הסגירה בשנת תרנ"ב — 1892). נולד בעיר דריסה בשנת 1868. שימש ברבנות בשקלוב וויטקה, דריסה וצ'רניגוב. חבר הנהלת „נצח ישראל". ספריו הם : „בכורי יהודה" (חידושי הלכה עם שאלות ותשובות, בלווית חידושי הרב חיים סולובייצ'יק). הופיע בלוציך תרצ"ג. חלק שני — תל־אביב תרצ"ט (עם תולדותיו). כן פרסם הרב דון יחיא בעילום שם חוברת בשם „הציונות מנקודת השקפת הדת". נפטר בתל־אביב בשנת 1941

הלוי־אפשטיין, יחיאל מיכל

תלמידו של רבי איצלה. גיסו וחותנו של הנצי״ב (נשא לאשה את אחותו של הנצי״ב, והנצי״ב נשא לאשה את בתיה מירל, בתו של הלוי־אפשטיין). נולד בבוברויסק ביום כ׳ בשבט תקפ״ט (1829). מחבר „ערוך השולחן״ על כל חלקי ה„שולחן ערוך״. נפטר בנובהרדוק, ביום כ״ב באדר ב׳ תרס״ח (25.3.1908)

כהנא, שלמה דוד

תלמידו של הנצי״ב. נולד בעיירה פעגיר (ליטא) בשנת תרכ״ו (1866). אביו, חיים בן־ציון, היה חתנו של הרב שמואל זנוויל קלפפיש, שרעיתו היתה נין לרבי חיים מוולו־ז׳ין. שימש ארבעים ושמונה שנה כרבה של ווארשה, ושלוש־עשרה שנה כרבה של ירושלים (החדשה והעתיקה). ידוע כ„אבי העגונות״, על שם טיפולו בעגונות. נפטר בירושלים ביום כ״ח בכסלו תשי״ד (5.12.1953)

כהנא־שפירא, אברהם דובר

תלמידו של הנצי״ב. נולד בקוברין במוצאי יום־כפור תרל״א (1870). אביו, שלמה זלמן סנדר, היה מהשושלת של רבי חיים מוולוז׳ין. עודנו נער, יצא ללמוד בישיבת וולוז׳ין. התפרסם בוולוז׳ין בשם ה„עילוי מקוברין״. השתייך לאגודת „נצח ישראל״. רבה האחרון של קובנה. נפטר בגיטו סלו־בודקה במוצאי־שבת, כ״ב באדר א׳ תש״ג (29.3.1943)

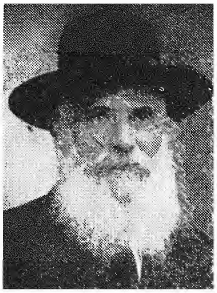
לווינסון, צבי הירש

תלמידו של הנצי״ב. נולד בוולוז׳ין בשנת תרכ״ג (1863). חתנו של ה„חפץ חיים״. ראש ישיבת ראדין. נפטר בשנת תרפ״א (1921)

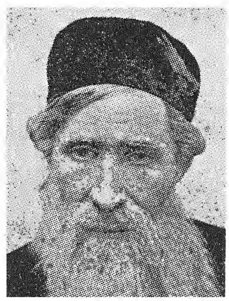
לייבוביץ׳, ברוך דב

תלמידו של רב חיים סולובייצ׳יק. נולד בסלוצק בשנת תרכ״ד (1864). בעודנו פעוט הכניסו אביו לישיבת וולוז׳ין, אך למרות גילו הכירו בו תיכף, כי לגדולות נוצר. כיהן כראש ישיבת „כנסת בית יצחק" בסלובודקה. נפטר בווילנא ביום כ״ה בחשון ת״ש (7.11.39)

מיליקובסקי־סאמונוב, אליהו אהרן

תלמידו של הנצי״ב. חתנו של בונימוביץ׳ מוולוז׳ין. נולד במיטאווה (לטביה) בשנת תרכ״ד (1864). העמ׳ רי״ג—רכ״א שבספרו „אהלי יעקב" מוקדשים לוולוז׳ין. נפטר בירושלים ביום ט״ז בסיון תש״ז (4.6.1947)

מוהליבר, שמואל

תלמידם של רבי איצלה וחתנו רבי אליעזר יצחק פריד. נולד בעיירה הלובוקה (פלך ווילנא) ביום כ״ז בניסן תקפ״ד (1824). מראשוני חובבי־ציון. ידידם וחברם של הנצי״ב ושל רבי יוסי בר סולובייצ׳יק. נפטר בביאליסטוק ביום י״ט בסיון תרנ״ח (1898)

מלצר, איסר זלמן

תלמידו של הנצי״ב וחברו של רבי חיים סולובייצ׳יק. נולד במיר בשנת תר״ל (1870). כונה בשם „זוניע מירער". מחבר הספר „אבן האזל" על הרמב״ם. ראש ישיבת „עץ חיים" בירושלים. נפטר בירושלים ביום י׳ בכסלו תשי״ד (17.11.1953)

נחום (נחומקה), מהורודנה

תלמידו של רבי אליעזר יצחק פריד. נולד בבייסעגאָלא (מחוז שאוועל) בשנת תקע״ב (1812). נודע כשקדן בתורה וירא אלקים. כל ימיו היה אביהם של יתומים ואלמנות, ידידם של עניים ושל חולים ונדכאים. ה„חפץ חיים״ אמר עליו, שהוא הגיע למדרגה הגבוהה ביותר במידת החסד. נפטר בגרודנה ביום ח׳ בחשון תר״מ (1880)

ניסנבוים, יצחק

תלמידו של הנצי״ב. נולד בבוברויסק ביום כ״ה בתשרי תרכ״ט (1869). פרק בספרו „עלי חלדי״ מוקדש לוולוזין. הוצא להורג בגיטו ווארשה בחודש מנחם־אב תש״ג (1943)

סלאנט, שמואל

תלמידו של רבי איצלה. נולד בביאליסטוק ביום ב׳ בשבט תקע״ו (1816). בהיותו נער צעיר בא לוולוזין, ושם הפליא את רבותיו, בהתמדתו הגדולה בתורה, שהיתה למעלה מכוח אנוש. בשנת 1841 עלה לארץ־ישראל והתיישב בחצר של ה„חורבה״ (חורבת ר׳ יהודה החסיד) וכיהן כרבה של ירושלים במשך שבעים שנה. נפטר בירושלים ביום כ״ט באב תרס״ט (16.8.1909)

פוליאצ׳יק, שלמה

תלמידו של הנצ״יב. כונה ה„עילוי ממייצ׳אט״. נולד בסניציניץ (כפר הסמוך לעיירה מייצ׳אט) בשנת תרל״ח (1878). רבי חיים סולובייצ׳יק אמר עליו: „הנה לפני עילוי שאין דוגמתו״. בשנת תרפ״ב (1922) הוזמן ע״י הרב מאיר בר־אילן (ברלין) לארצות־הברית, לשמש כראש־ישיבה בישיבת יצחק אלחנן בניו־יורק. נפטר בניו־יורק ביום כ״א בתמוז תרפ״ח (9.7.1928)

פיימר, יוסף (יוסל סלוצקער)

מגדולי התלמידים של רבי חיים מוולוזין. נולד בשקוד. השתתף עם רבי יצחק אלחנן מקובנה, דויד טביל אב״ד של מינסק, המגיד זאב לנדה מווילנא והגביר יהושע לווין ממינסק — במשלחת שהוזמנה לוולוזין, לשם יישוב המחלוקת בין הנצי״ב לבין יוסי בר סולובייצ׳יק. נפטר בסלוצק ביום ל׳ בסיון תרכ״ד (1864)

רובינשטיין, יצחק

תלמידו של רבי רפאל שפירא. נולד בעיירה דאטניבה (ליטא) בשנת תר״מ (1880). חבר הסינאט הפולני. לוחם אמיץ למען זכויות יהודי פולין. עמד בראש הרשת לבתי־ספר חרדים „יבנה". בשנותיו האחרונות שימש כראש ישיבת יצחק אלחנן בניו־יורק. נפטר בניו־יורק ביום כ״ד בחשון תש״ו (31.10.1945)

קוק, אברהם יצחק הכהן

תלמידו של הנצי״ב, שחיבבו מאוד וקרא לו „אברהם איצי שלי". הרב הראשי הראשון לארץ־ישראל. נולד בגרייבה ביום ט״ז באלול תרכ״ה (1865). הרב קוק כתב את מאמרו המצוין על הנצי״ב: „ראש ישיבת „עץ חיים" (פורסם בכנסת ישראל, שנת תרמ״ח). נפטר בירושלים ביום ג׳ באלול תרצ״ה (1.9.1935)

ריינס, יצחק יעקב

תלמידו של רבי איצלה. נולד בקארלין ביום ט׳ בחשון ת״ר (17.10.1839). בהיותו בן שש־עשרה בא ללמוד בישיבת וולוז׳ין. בשנת 1902 ייסד את מפלגת „מזרחי״. בשנת 1904 ייסד בלידא את הישיבה „תורה ודעת״. נפטר בלידא ביום י׳ באלול תרע״ה (20.8.1915)

שקופ, שמעון

תלמידו של הנצי״ב. נולד בעיר טורץ בשנת תר״כ (1860). בן 14 נסע לוולוז׳ין ולמד תורה שש שנים מפי הנצי״ב ומפי רבי חיים סולובייצ׳יק. בשנת תרמ״ד (1884) נתקבל כראש־ישיבה של ישיבת טעלז, ועמד על דוכנו שמונה־עשרה שנה. בשנת תרפ״ח הוציא את חיבורו „שערי יושר״. נפטר בגרודנה ביום ט׳ בחשון ת״ש (22.10.1939)

ב) משוררים, סופרים ומלומדים

אפשטיין, זלמן

תלמידו של הנצי״ב. נולד בליובאן (פלך מינסק) ביום כ״ט באלול תר״כ (16.9.1860). אפשטיין תרם תרומה גדולה לחקר ישיבת וולוז׳ין, במאמרו „יובל נשכח״, שנדפס ב„הצפירה״ בשנת תרס״ג. נפטר ברמת־גן ביום ז׳ בכסלו תרצ״ז (21.11.1936)

ברדיצ׳בסקי, מיכה יוסף

תלמידו של הנצי״ב. נולד במז׳יבוז׳ (פו־דוליה) ביום כ״ז באב תרכ״ה (19.8.1865). ברדיצ׳בסקי תרם תרומה מכובדת לחקר ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין, במאמריו המצויינים: א) תולדות ישיבת „עץ חיים״ (האסיף, שנת תרמ״ז); ב) עולם האצילות (הכרם, שנת תרמ״ח); ג) צרור מכתבים מוולוז׳ין (הודפסו ב„המליץ״). נפטר בברלין, ביום י״ז בחשון תרפ״ב (18.11.1921)

ביאליק, חיים נחמן

תלמידו הגדול של הנצי״ב (הנצי״ב התפאר במכתב, שביאליק כתב לו, ואמר לאורחיו: ראו, איך כותבים עברית בישיבת וולוז׳ין). נולד בכפר ראדי (ווהלין), ביום י׳ בטבת תרל״ג (11.1.1873). וולוז׳ין השפיעה השפעה מכרעת על יצירתו של ביאליק. „המתמיד״ הוא כולו וולוז׳ין. בפואימה שלו „מגילת האש״ מתואר הנצי״ב בדמותו של „איש שיבה מיהודה״, והישיבה ותלמידיה מתוארים במלים: „וארא את היכל קדשו, תפארת בחוריו וכוהניו״. גם בהרבה שירים אחרים של ביאליק ניכרת השפעת וולוז׳ין. נפטר בווינה, ביום כ״א בתמוז תרצ״ד (4.7.1934)

דרויאנוב, אלתר אשר

תלמידו של הנצי״ב. נולד בדרויה (פלך ווילנא) ביום ז׳ בתמוז תר״ל (6.7.1870). בספרו „כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ־ישראל״, נמצא חומר על וולוז׳ין. נפטר בת״א, ביום ט׳ באייר תרצ״ח (10.5.1938).

הרכבי, אברהם אליהו

תלמידם של רבי אליעזר יצחק פריד ושל הנצי״ב. נולד בנובוגרודק (פלך מינסק) ביום כ״ב בחשון ת״ר (30.10.1839). מהחוקרים הגדולים בחכמות בני־קדם ובספרות ישראל. מנעוריו התחנך בישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. מבין ספריו החשובים: „זכרון לראשונים וגם לאחרונים״ ו„היהודים ושפת הסלאבים״. נפטר בפטרבורג, ביום י״ג באדר ב׳ תרע״ט (15.3.1919)

חורגין, פנחס

תלמידו של רבי רפאל שפירא. נולד בפו־הוסט, ליד פינסק, ביום כ״ו בחשון תרנ״ה (25.11.1894). למד ארבע שנים בישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. ייסד את אוניברסיטת בר־אילן (על־שמו של הרב מאיר ברלין (בר־אילן), בנו של הנצי״ב) ושימש כנשיאה הראשון. מבין ספריו שחיבר: „מחקרים בתקופת בית שני״. נפטר בניו־יורק, ביום ה׳ בכסלו תשי״ח (28.11.1957)

יפה, לייב

תלמידו של הנצי״ב (למד בישיבה בשנתיים האחרונות לפני סגירתה — 1891—1892). נולד בגרודנה, ביום י״ג בסיון תרל״ה (16.6.1875). השד״ר הציוני הגדול. עמד בראש קרן־היסוד מאז ייסודה (כשלושים שנה). ניספה בהת־פוצצות בחצר המוסדות הלאומיים בירושלים, ביום ל׳ באדר א׳ תש״ח (11.3.1948). לייב יפה פרסם חוברת זכרונות „מימי האביב״ (ירושלים, תרצ״ח) בה ישנו פרק המוקדש לשנות לימודיו בוולוז׳ין. בין היתר כותב שם יפה, שהתגורר בביתו של פריץ העגלון.

ריבקינד, יצחק

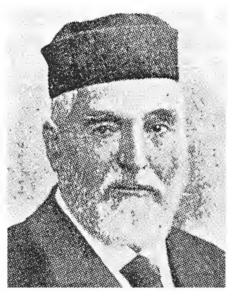
תלמידו של רבי רפאל שפירא. נולד בלודז׳, ביום כ״א באדר תרנ״ה (17.3.1895). הקדיש את רוב שנותיו לחקר תולדות ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. מגדולי הביבליוגרפים של דורנו. נפטר בניו־יורק ביום כ׳ בשבט תשכ״ח (19.2.1968). הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנחלת־יצחק

שולמן, קלמן

תלמידו החביב של רבי איצלה. נולד בביחוב ישן (פלך מוהילוב ברוסיה הלבנה) ביום י״ח באב תקע״ט (9.8.1819). מהבולטים שבסופרי ההשכלה. מספריו החשובים: „דברי ימי עולם״ (הסטוריה כללית). שולמן תירגם ועיבד את „מסתרי פאריס״. נפטר בווילנא, ביום ד׳ בשבט תרנ״ט (15.1.1899)

ג) עסקנים

וויסוצקי, קלונימוס זאב

תלמידו של רבי איצלה (למד בישיבת וולוז׳ין שלוש שנים). נולד בעיר זאגר ישן (פלך קובנה) בשנת 1824. התעשר מאוד ממסחר התה. חלק ניכר מעשרו הקדיש למען יישוב ארץ־ישראל. חלק מעיזבונו איפשר את הקמת הטכניון בחיפה. כמו־כן השקיע כספים בבי־סוסה של פתח־תקוה. נפטר במוסקבה בשנת תרס״ד (1904)

נחמני, מרדכי

תלמידם של הנצ״ב ושל רבי חיים סולובייצ׳יק (למד בישיבה ארבע שנים). נולד בנייסביז׳ (רוסיה הלבנה, פלך מינסק) ביום כ״ח בכסלו תרכ״ח (1867). עלה לארץ בשנת תר״ן ונימנה עם הבונים הראשונים של רחובות. היה פעיל בוועד המושבה, בוועד החקלאי ובשטח החינוך הדתי. נפטר ברחובות בראש־חודש שבט תש״י (19.1.1949)

הערה: תלמידי וולוז׳ין מצטיינים, שמילאו תפקידים ברבנות, בספרות, במדע, בחכמת־ישראל וכו׳ — נמצאו ונמצאים בישראל ובתפוצה למאות, אבל מחמת חוסר באמצעים, לא ריכזנו את כל שהיה ראוי לפרסום ולהנצחה.

מקורות לתולדות ישיבת „עץ־חיים" בוולוז'ין

כתבים על ישיבת „עץ־חיים" וראשיה

אובסי, יהושע. ר' רפאל שפירא; מתוך קובץ מאמריו „מאמרים ורשימות", ניו־יורק, הוצאת „אוהל", שנת תש"ו, עמוד קל"ו.

איש־הורביץ, מנחם מנדיל הלוי. דרך עץ־חיים; תמונה מחיי בני־הישיבה הקדושה „עץ־חיים" בוולוז'ין. קראקא, הוצאת עמנואל הורביץ, שנת תרנ"ה.

בספר ישנו תאור רווי התפעלות מבנין הישיבה והלומדים: „זה השער לה'— לבית האולפנא רבתי — ישיבת „עץ־החיים". גם מרחוק ימשוך עליו הבית־חומה זה את עין רואיו בהתבודדותו מכל בתי־העיר, בתי־העץ הקטנים. לבדו הוא עומד והוא כמו ארז שתול בין טורי סנה ואטד, כשושנה בין החוחים. אך, בקרוב הרואה אל משכן ה' זה, כבר ספו תמו רגשות קלי־ערך כאלה מלבבו, כי הוא ייאחז בסבך רגשות אחרים היותר נכבדים ונעלים, ולבו ילך שבי לפני הקסמים, אשר יאחזוהו. קול ברמה נשמע. קול קול יעקב, קול אדיר ונעים גם־יחד המושך לבבות וצודד נפשות. קול ענות המולה בלולה — אלה בני־ציון היקרים למודי ה', הלומדים ברוב רגש, קוראים בנעימה ושונים בזמרה — — —

ואזכור גם את העונג והנועם, עונג־הנפש ונועם־הרוח אשר שבעתי אז גם אנוכי בהתרגש נפשי בקרבי, כמו בלילות־חורף הארוכים, אשר בני־הישיבה ילמדו אז כשש שעות רצופות משעה הרביעית תיכף אחר תפילת המנחה עד השעה העשירית בערב. מנורות רבות מפיצות אור־יקרות על השולחנות הרבים ועל הספסלים. בית־הישיבה מלא מפה אל פה, מבני־הישיבה הלומדים ועובדים בגום ורוחם, בכוח ובמוח, וקולות אלוהים עולים ויורדים בו. רבים יושבים, גם העומדים רבים הם ומתי־מספר יתהלכו וישוטטו אנה ואנה, ומאומה שם לא ישמע, בלתי אם קול ה' בכוח, ומראה כל פני הלומדים ובגדיהם המשונים, איש־איש לפי מקום מולדתו.

וואלאזשין, הה! עוד הפעם אזכרך ואזכור גם את כל בניך היקרים, בנים למודי ה', ואת כל דרכי חייהם בקודש ובחול, את עמל רוחם ויגיעת־נפשם ושמחתם. עבודתם השביעתם עונג ונועם וגיל וחדוה, וישכחו כל תלאותיהם בהווה ודאגותיהם לעתיד ויחיו בטוב".

אסף, שמחה. מקורות לתולדות החנוך בישראל. תל־אביב, הוצאת דביר, שנת תש"ה, כרך רביעי, עמודים קס"ז, קס"ט, קע"ב, קע"ג, קע"ד, קע"ו, קע"ז, ק"פ, רמ"ד.

ברלין, מאיר. מוולוז'ין עד ירושלים. הוצאת ילקוט, שנת תרצ"ט.

ברלין, מאיר. רבן של ישראל. ה"ר נפתלי צבי יהודא ברלין (הנצי"ב). תולדותיו, קורותיו והשקפותיו. ניו־יורק, שנת תש"ג.

דובנוב, שמעון. דברי הימים לעם ישראל. תל־אביב, הוצאת דביר, שנת תש"ח, כרך תשיעי (מהדורה רביעית), סעיף 23, הפרק „ההשכלה מטעם הממשלה" (1840—1844), עמודים 123—128.

דוד מנובהרדוק. גליא מסכת. ווילנא, דפוס ר' מנחם מן ב"ר ברוך ז"ל ורב שמחה זימל ב"ר נחום ז"ל, שנת תרמ"ד, חלק שני, עמודים 65—66.

ואלה שמות הפרנומרנטים מבין יהודי וולוז'ין על הספר „גליא מסכת":

הרב נפתלי צבי יהודא ב"ר יעקב ברלין (הנצי"ב)

ר' שמואל בן רב יעקב אברהם לנדא

ר' דוד טיטלבוים ב"ר נחום מז"ר

ר' ישראל שמואל ב"ר אברהם

ר' ישראל שילם ב"ר אליהו הלוי

ר' שמואל ב"ר יהודא לייב פריינקל מהאלובאקי

ר' צבי הירש יעקב בר"מ ח"ר יצחק חר"פ

ר' אליעזר בהרב מוהר"ר ש' זלמן

ר' יהודא מאיר ב"ר שלמה מדענבארג.

הכהן, אשר. ארחות חיים, מכונה בשם „כתר ראש", אשר בדברים האלה קשרתי כתר לראשי, למען יהיו הדברים האלה מאירים לנגד עיני לזכרון תמיד, מה ששמעתי מפי אדמו"ר הגאון רשכבה"ג (רבן של כל בני הגולה) וכו'. רבנו חיים זצ"ל נ"ע (נוחו עדן) מוואלאזין, איזה מעשיות מה ששמע מפי רבו מלאך ה' צבאות רבנו ר' אליהו זצ"ל מווילנא, וכמה דברים מה שידעתי וראיתי בעיני, וכן מה ששמעתי דברים אמרים על אדמו"ר ר' חיים נ"ע.

תלמידו, שזכה לשמש את ר' חיים זצ"ל שלש שנים רצופות ואשר האציל עלי מזיו תורתו וצדקתו, אשר הכהן, בעל מחבר הספר „ברכת ראש" על מסכת „נזיר" ו„ברכות", אבד"ק טיקטין ושארשוב. נכתבו הדברים האלה לזכרון בפה קהילה קדושה וואלאזין יע"א (יכוננה עליון אמן), בשנת תקע"ט לפ"ק (לפרט קטן). ערוכים ממני המו"ל אליהו לנדא, נכד הגר"א זל"ה, בעיר הקודש ירושלים, תוב"א (תורה וגדולה במקום אחד).

הלוי־אפשטיין, ברוך. מקור ברוך. הופיע בארבעה חלקים. „כולל זכרונות המחבר מחיי הדור הקודם לו, מחיי רבניו וחכמיו, סופריו ודורשיו, פרנסיו ועשיריו, ממעמד התורה והחכמה ומחיי האומה בכלל". החלק הרביעי מוקדש ברובו להנצי"ב. ווילנא, שנת תרפ"ח.

הלוי־ליפשיץ, יעקב. זכרון יעקב. הסטוריה ישראלית מחיי היהודים ברוסיה ופולין, בשלושה חלקים. החלק הראשון הופיע בפרנקפורט על נהר מיין, שנת תרפ"ד. החלק השני — קובנה, שנת תרפ"ז. החלק השלישי — קובנה, שנת תר"ץ.

הסכסוך בין רבי יוסי בר סולובייצ׳יק לבין הנצי״ב מתואר בפרק „הסכסוך ע״ד הנהלת ישיבת וולוז׳ין״, חלק שני, פרק י״ג, עמודים 33—37. בחלק שלישי ישנם פרקים, העוסקים בישיבת וולוז׳ין, ואלה שמותיהם: „ישיבת וולוז׳ין״; „ישיבת וולוז׳ין אחרי סגירתה״; „מוסר השכל״; „השקפה כללית על ישיבת וולוז׳ין״.

הלוי־ליפשיץ, יעקב. ספר תולדות יצחק; „הוא תולדות רבנו הגאון הגדול האמתי, רשכבה״ג (רבן של כל בני־הגולה), החסיד והענו, כקש״ת (כבוד קדושת שם תפארתו), מרן יצחק אלחנן זצללה״ה (זכר צדיק לברכה, לחיי העולם הבא), האבד״ק (האב בית־דין דקהילת) קאוונא יצ״ו (ישמרהו צורו וגואלו). ווארשה, דפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער ור׳ מאיר אייזנשטט, שנת תרנ״ז.

זווין, שלמה יוסף. אישים ושיטות; שורת מאמרים על אישי הלכה ושיטותיהם בתורה. תל־אביב, הוצאת „ביתן הספר״, שנת תשי״ב. על הנצי״ב, ר׳ עמודים 23—37 ועל רבי חיים סולובייצ׳יק — ר׳ עמודים 43—70.

רבי חיים מוולוז׳ין. נפש החיים. ווילנא, דפוס ר׳ יהודה ליב בן אליעזר ליפמן, שנת תרל״ד.

רבי חיים מוולוז׳ין. רוח חיים; פירוש לפרקי אבות, ווילנא, שנת תרי״ט.

רבי חיים מוולוז׳ין. הקדמה לספרא דצניעותא של הגר״א.

רבי חיים מוולוז׳ין (אגדה על רבי חיים מוולוז׳ין). פון נאָענטן עבר, בעריכת משה שאליט. שנה ב׳ (ינואר־מארס 1938), חוברת I (V), עמוד 33.

יעב״ץ, זאב. תולדות ישראל. תל־אביב, הוצאת „אחיעבר״, שנת ת״ש, חלק ארבעה־עשר, עמוד 69.

על ישיבת „עץ־חיים״ בוולוז׳ין כותב יעב״ץ (עמוד 69): „דומה הדבר, כי היה דברו של הגר״א אל בחירי תלמידיו להשיב את יד תלמידיהם מעל הנסתרות בתלמוד התורה ולשים את לבם אל הפשט לבדו, ללמוד את המקרא כפשוטו ועל־פי דקדוקו, מבלי כל תערובת רמז וסוד, ואת התלמוד ואת כל התלוי בו כפשוטו ועל־פי דיוקו הנמרץ, בלי כל מיני פלפול וחלוקים, ולבחון את חקר כל דין שבספרי הפוסקים רק על־פי מקורו בתלמוד.

למרכז התורה הצרופה הזאת הוכשרה ישיבת וולוז׳ין להיות.

ישר, משה מאיר. החפץ חיים. תל־אביב, הוצאת „נצח״, שנת תשי״ח, כרך א׳, עמוד רכ״ג.

רבי ישראל משקלוב. הקדמה לתקלין חדתין. פירוש על מסכת „שקלים״. מינסק, שנת תקע״ב.

לווין, יהושע השיל. עליות אליהו (תולדות הגר״א).

לחובר, פישל. ביאליק, חייו ויצירתו. תל־אביב, שנת תרצ״ז. הוצאה ראשונה, כרך א׳, הפרקים: „לוולוז׳ין״, „המתמיד״, „בישיבה״, „בין תורה להשכלה״, „השירים הראשונים

והמאמר הראשון", „אל הציפור", „צאתו מוולוז'ין", עמודים 32—58.

מיליקובסקי־סאמונוב, אליהו אהרן. אהלי אחרן. תל־אביב, שנת תרצ"ו, חלק שני עמודים רי"ג—רכ"א.

מירסקי, ש. ק. מוסדות תורה באירופה בבנינם ובחורבנם. ניו־יורק, שנת תשט"ז.

מנדלשטם, בנימין (בנימין בן־יוסף למטה השקדים). חזון למועד; „המשא, אשר נשא על מסעיו בארץ־מולדתו, כולל בקרבו מעמד ומצב בני־ישראל ברוסיה, בעוד לא האיר עליהם נוגה המדע והתבונה, וישבו תחתם כנזירים הרחק מאוד מאדם המעלה". ווינה, בדפוס גיאורג בראג ושותפו פ. סמולנסקין, שנת תרל"ז, חלק שני, מכתבים מהעיר ווילנא (רובו של חלק זה מתאר את מסעו של ד"ר מכס לילינטאל ברוסיה).

ניסנבוים, יצחק. עלי חלדי. ווארשה, דפוס גראפיט, שנת תרפ"ט, עמודים 14—21.

פרומקין, אריה לייב. תולדות חכמי ירושלים. ירושלים, תרפ"ח—תר"צ.

פריד, חיים הלל. חוט המשולש; שאלות ותשובות מאת רבי חיים מוולוז'ין, חתנו רבי הלל מהורודנא ומנכדו רבי אליעזר יצחק פריד. ווילנא, שנת תר"מ.

קלויזנר, ישראל. תולדות האגודה „נס־ציונה" בוולוז'ין. ירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק, שנת תשי"ד.

קצנלבוגן, אברהם צבי הירש. שערי רחמים. הספר הוא „אסיפת מאמרים טהורים, כמה דינים והנהגות ודברים נעימים בעניני העבודה וענין הברכות והתפילות, מאת רבנו אליהו זצ"ל מווילנא ומתלמידו, הגאון החסיד מאור הגולה, מורנו הרב חיים מוואלאזין זצ"ל."

קשת, ישורון. מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן־גוריון), חייו ופעלו. ירושלים, שנת תשי"ח, פרק שני „בישיבת וולוז'ין", עמודים 53—56.

רבינוביץ, מיכל. קובץ על־יד. ירושלים, שנת תשי"א, סדרה חדשה, ספר ה' (ט"ו), תעודות לתולדות הישיבה בוולוז'ין, עמודים רכ"א—רל"ג.

שארפשטיין, צבי. תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים. ניו־יורק, הוצאת „עוגן", שנת תש"ה, עמודים 324—337.

שניאורסון, פישל. חיים גראוויצער. תל־אביב, הוצאת ספרים אברהם ציוני, שנת תשט"ז, מהדורה שנייה, חלק רביעי.

שפירא, משה שמואל. תולדות רבנו חיים מוולוז'ין. ווילנא, שנת תרס"ט.

שפירא, משה שמואל. ר' משה שמואל ודורו. קובץ מסות ואגרות (מעזבונו), ניו־יורק, שנת תשכ"ד.

עיתונות יומית

ה מ ל י ץ

(בעריכת ארז — אלכסנדר צדרבוים)

אי"ש ימי"ני. המליץ, ה' בתמוז תרל"ט (12.6.1879), גליון 25.

במדור „מעשים בכל יום" מספר הכותב על החיפוש שנערך בישיבת „עץ־חיים".

ארז. החרב המתהפכת; המליץ, כ"ד בתמוז תרל"ט (3.7.1879), גליון 28.

ארז דן במאמרו על המלשינות על הנצי"ב ועל החיפוש שנערך ב„ישיבה", ואומר בין היתר: „רב לנו לראות מזה, כי העז בן־ישראל לזייף מכתב רב וגדול בישראל, ישיש ועוסק בתורה, ולבדות עליו עלילות מרעישות לבב, אשר בנקל יכלו לפעול על נפש עדינה כהרב הנזיר מחיי־עולם ולקצץ, חלילה, פתיל חייתו. והמשטין בעצמו הודיע לשרי־המלכות לשית לב למכתב ההוא. אין די מלים להביע את כל רגשות רוחנו על נבלה נוראה כזאת. לדעתנו, מהראוי היה כי יבקש הרב הגאון מאת הממשלה להודיע לו שם הבליעל הזה ולתתו בפלילים".

ארז. ישיבה של מעלה: המליץ, י"ט בטבת תרמ"א (9.12.1880), גליון 36.

ארז דן במאמרו זה על הנהגת לימודים חיצוניים בישיבה ומחווה את דעתו, שזה יהיה לתועלת ה„ישיבה".

פרידנשטיין, שמעון. עלה נידף: המליץ, כ"ג באדר תרמ"א (10.2.1881), גליון 6.
הכותב מעלה זכרונות על רבי חיים מוולוז'ין.

קופרניק, א. ובא הכותב השלישי ויכריע ביניהם: המליץ, כ"ג באדר תרמ"א (10.2.1881), גליון 6.

הכותב מציע הצעת־פשרה בדבר הנהגת לימודים חיצוניים ב„ישיבה" ואומר: „והנה, לדעתי, מהיושר והנכון כי יאצילו למודי ה' שבהישיבה — המצוינים המקדישים ימיהם לתורה ולתעודה להיות רבנים ומו"צ (ומורי־צדק) בקהילות ישראל — שעה, או שתיים, ביום ללמוד, לפחות, שפת המדינה על בוריה (אם אי־אפשר לתפוס את המרובה), למען אשר בגמרם חוק־לימודם ויצאו מוסמכים להיותם מנהלי־העדה ומורי־הוראה בישראל, לא יבושו, לכל הפחות, לדבר בשער את שופטינו ושרינו לעת מצוא, ואולי יוכלו לימים הבאים להלום על ראשם שני

כתרים כאחד, כתר רב מורה־הוראה וכתר רב מטעם הממשלה, למען לא יביטו עליהם בנינו הנאורים כעל עלגי־לשון וחדלי־אישים, ונמצא שם שמים מתחלל על־ידם, ובפרט שזה מן הדברים שתלמיד־חכם חייב לדעתם".

ארז. *ישיבה של מעלה*: המליץ, כ"ח בשבט תרמ"ה (1.2.1885), גליון 9.

ארז מתפלמס עם הנצי"ב בענין הנהגת לימודים חיצוניים ב„ישיבה" ואומר:
„רב כזה, שנהירין לו שבילי ההשכלה ויבין לדבר נכוחה ולכתוב בשפת־המדינה, יפעל רב־יתר בעדתו בכלל ועל בני־הנעורים בפרט, לעצור בעדם לבל יעבטו אורחותם. ואם לא ילמדו פרחי־הרבנים כל הנחוץ בעודם ב„ישיבה", לא יוכלו עוד להקדיש מועד לזה אחרי גמרם חוק לימודם שם, באשר יצאו לבקש להם מוצא למחיה וכהונה באחת מערי יהודה.

נקוה, כי דברינו היוצאים מהלב יהיו לפני הרב הגאון, ראש־הישיבה, ויתן את לבבו למלאות חסרון זה ולעשות את בית־חינוך הרבנים זה דרוש לחפץ האמונה והחיים גם־יחד, ותלמידים כאלה יהיו לברכה בישראל".

בונימוביץ, *מנחם מנדיל.* משא וולוז'ין: המליץ, י"ב בתשרי תרמ"ו (9.9.1885), גליון 68.

הכותב מקדיש את המשא שלו לישיבת וולוז'ין ופותח במלים אלו: „העיר וואלאזין מיצער היא, אך נודעת למשגב ע"י רבניה וגאוניה, המרביצים תורה ברבים בתוכה זה דורות רבים. בה נמצאו חברות למעשה הצדקה ועתה ישתדלו אנשי עדתנו לייסד אגודה לישוב ארץ־ישראל. אך הצדקה הראשית השקולה כנגד כולן, אשר בה ישתתפו כל קהילות יעקב — היא ה„ישיבה" הנודעת במלוא רוחב ארצנו בשם „אולפנא רבתא" וישיבת „עץ־החיים", אשר ייסד הגאון הגדול, רבן של כל בני־הגולה, אביר הרועים, מורנו חיים מוואלאזין ז"ל, בעל מחבר הספר „נפש החיים".

דינקין, שלמה דוד: המליץ, ב' באייר תרמ"ו (25.4.1886), גליון 32.

הכותב, שהיה המשגיח בזמנו של הנצי"ב, מודיע שלא יתקבלו בחורים לישיבה, שאינם יודעים ללמוד בעצמם דף גפ"ת.

הנצי"ב: המליץ, ט"ז בתמוז תרמ"ו (6.7.1886), גליון 55.

הנצי"ב כותב: „וואלאזין, יום א', „פנחס" תרמ"ו. בערב שבת־קודש פרשת „בלק" נשפט ד' בעירנו באש ותאכל יותר ממחצית העיר, וגם הבית הגדול שמגדלים בו תורה יותר משמונים שנה, אשר שמו הולך מסוף עולם־היהדות ועד סופו, נשרף בעוונותינו הרבים ממסד ועד הטפחות, וגם בית־המדרש הבנוי

לתלפיות בצדו, אשר גם בו רבצו עדרי צאן־קדשים — כי לא נשא אותם מקום הישיבה הקדושה — יותר משלש־מאות עולי־ימים למודי ד׳, אשר הסתופפו בוואלאזין, גם אותו בלע ה׳ ביום אפו ולא חמל.

אי־לזאת הנני מבקש את שלומי אמוני־ישראל בשם תורתנו הקדושה: עורו־נא, התאוששו־נא להכין את ה„ישיבה" הקדושה על תלה. היו־נא מעיר ועיר בכל מקום מושבות בני־ישראל לעזור, כי אין לנו שיור מכל מחמודנו רק התורה הזאת, ודְבר־שפתיים בזה אך למותר. בטוח אני באהבת התורה הבוערת בלב המין הישראלי, כי דברינו יעשו פרי וצדקת הרבים תזהיר להם בזה ובבא. הנני העמוס בעבודה רבה, רובץ תחת משא הישיבה".

דינקין, שלמה דוד: המליץ, י״ב בתשרי תרמ״ז (29.9.1886), גליון 125.

דינקין מודיע, ש„הגביר ישראל ברודסקי מקיוב הפריש מהונו עשרים וחמשה אלף רובל וקנה ששים מניות, הנושאות רווחים של אלפיים רובל לשנה, לשם תמיכה בעשרה תלמידי־חכמים מופלגים, שישבו בישיבת וולוז׳ין להכין עצמם להוראה בישראל, לא פחות משלוש שנים ולא יותר מחמש שנים, ואחרי־כן יפנו מקומם לעשרה מופלגים אחרים תחתיהם".

בר־בי־רב (מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי). צרור מכתבים מוולוז׳ין: המליץ, כ״ג בשבט תרמ״ח (24.1.1888), גליון 19.

ברדיצ׳בסקי כותב במכתב זה, שרבים הם תלמידי־הישיבה, הבקיאים בידיעות חיצוניות ובלשונות שונות, אנשים הדורשים במה למעלה ובמה למטה, מה לפנים ומה לאחור. הוא מתאר תלמיד אחד, שהפילוסופיה לא העבירה אותו על אמונתו והוא חרד לדבר ה׳: „היה שם בירכתי בית־הישיבה אברך אחד קטן ודל, יושב ועוסק בתורה. עצמותיו שופו ולחייו קומטו בלא־עת, אבל בבית־חומר הרעוע הזה תסתתר נפש נעלה ונשגבה ובמצחו המלא קמטים שוכן שכל חד ועמוק היורד ונוקב עד התהום.

האברך הזה כבר השיג סמיכה על כל מקצועות ההוראה, ואילו רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בו — כבר אכל פירות בעתו בהאי עלמא. אבל הוא בורח מן השררה, כי נפשו חשקה בתורה, והנה הוא שוקד על דלתותיה יומם ולילה. אמנם, התורה איננה בעיניו רק חלק ההלכות בלבד, הוא גם במופלא ידרוש; הוא יחקור במעשה מרכבה וב„ספר יצירה", גם יבוא בסוד אלוה.

כל ספרות הפילוסופיה שגורה על פיו ונהירין ליה שבילי הפילוסופיה היוונית כשבילי עירו, וכל החקירות הרמות אשר תעלינה על לבבו יערוך על הגליון, ובכשרון נפלא יערוך כל פרי מחקרו ובסדר נשגב ובעמקות נוראה

ונשגבה, עד כי בקראנו בם נדמה, כי ספרי שלמה מימון אנחנו קוראים. הפילו־סופיה לא תביאהו לידי ספק ויאוש. היא רק מזון לנפשו, יען כי לא פסקה אצלו שלשלת האמונה והוא ירא וחרד לדבר ה׳ וזהיר במצוה קלה כבחמורה״.

דעמאנט, יוסף בן־ציון: המליץ, כ״ח בסיון תרמ״ח (26.5.1888), גליון 113.

הכותב מודיע, ש„ביום 15 במאי, יום בו ניתן כתר מלכות בראש אדוננו הקיסר ירום הודו (בשנת 1883), נקהלו ובאו כל יושבי־העיר לבית־המדרש, להתפלל לשלום הקיסר וביתו הרם, והגאון אדמו״ר, ריש מתיבתא, הרב רבי נצי״ב שליט״א, דרש מעניני דיומא והוכיח לקהל השומעים, כי מצוה עלינו מן התורה להיות בנים נאמנים למלכנו הרם ולחבב את ארץ־מולדתנו״.

דעמאנט, יוסף בן־ציון: המליץ, י״ז בתמוז תרמ״ח (14.6.1888), גליון 128.

הכותב מתאר את ביקור שר־הפלך בוולוז׳ין.

אב״שר: המליץ, א׳ בשבט תרמ״ט (22.12.1888), גליון 281.

הכותב מודיע, ש„תלמידי הישיבה התאספו בישיבה לבושים בגדי־שבת, לתת שבח ותהילה לבורא, שהציל את נפש הקיסר ורעיתו וילדיהם מסכנת מוות״.

בראן, אליעזר (ממינסק): המליץ, כ״ו אדר א׳ תרנ״א (22.2.1891), גליון 45.

הכותב מודיע: „בימים האחרונים היתה עירנו לתלפיות, תל שהכל פונים אליו, כי התאספו לעירנו רבנים וגאוני־ארץ, לטכס עצה להיטיב מצבה החמרי והמוסרי של ישיבת וואלאזין — האוניווערזיטעט היחיד והמיוחד בארצנו לגדל רבנים, ולמנות ראש מתיבתא עליה, כי גאון דורנו ורבנו הישיש, ר׳ נפתלי צבי ברלין הי״ו (ה׳ ישמרנו ויצילהו), החובב־ציון האמתי ומראה חיבתו לציון בפועל, עוזב את משמרתו הכבודה, משמרת הקודש, ונכון הוא לשים פעמיו לארצנו הקדושה, לבלות שמה שארית ימיו (יאריכם ה׳) בתורה, בעבודה וביראת־השם, ולטעת גם את בני־ביתו על אדמת־הקודש, ובעזבו משמרתו תשאר הישיבה כספינה בלי קברניט, ותלמידיה יהיו נטושים כצאן בלי רועה.

וישלח ספרים ואגרות אל כל רבני הסביבות, כי יבואו לעירנו להיוועץ עם מורנו הגאון מד״א (מרא דאתרא) דמחננו. ובכן, קמה ונהיתה האספה, ואחרי שקלא וטריא ארוכה נבחר בנו, הגאון ר׳ חיים שליט״א, מי שהיה מ״מ ומ״צ (מגיד מישרים ומורה־צדק) במוסקבה הבירה, פה אחד מאת כל הנאספים לראש מתיבתא דוואלאזין, ולקבץ כסף מנדיבי עמנו לכלכל את הישיבה, שממנה תצא תורה ואורה, למלאות קופתה הריקה ולשלם חובותיה מימים עברו. מהראוי כי

נדיבי בני־עמנו בכל מקומות מושבותיהם יתעוררו הפעם בלב מתנה וביד פתוחה ונדיבה להיות לעזרה להישיבה המהוללה הזאת, המפיצה קרני אורה על כל סביבותינו, לתמכה ולסעדה ולכונן אשיותיה על בסיס נכון וקים, למען תעמוד לעד, לעולם, לכבוד עמנו ולתפארתנו״.

גמזו, מרדכי בר. מי בראש?: המליץ, ז׳ באדר ב׳ תרנ״א (5.3.1891), גליון 54.

הכותב דן בענין התמנות רבי חיים ברלין, בנו של הנצי״ב, כראש הישיבה. הוא נגד בחירתו של רב זה ואומר: „לפי דעתי הקטנה, התמנות ראש־ישיבה איננה מן הדברים הנעשים בהיסח הדעת, מאחורי התנור והכיריים, בין־לילה אחד. הן גלוי וידוע, שהכול הולך אחרי הראש ובכבודו תלוי כבוד כל הישיבה כולה. על־כן עלינו למנות ראש־ישיבה, שכל העם כולו יאמר עליו, כי הוא זה ואשר כל אחינו שבגולה, רבבות־אלפי ישראל, ידעו ויכירו כי בחור הוא מכל חכמי הזמן, אשר חפשו ולא מצאו יותר טוב ממנו״.

רבקש, יצחק (מווילנא): המליץ, כ״ה באייר תרנ״א (25.5.1891), גליון 112.

הכותב קובל, שלעת זקנותו, כאילו, נשכח הנצי״ב ואין עוזרים לו להקל על עול החובות הרובץ על הישיבה. הוא כותב: „הרב הגאון הגדול, הנצי״ב, ר״מ ומנהל ישיבת וואלאזין בפלך שלנו, חדל מפני זקנה ושיבה (יאריך ד׳ ימיו) להגיד שעורו לפני התלמידים המתאבקים בעפר רגליו, והניח מקומו לבנו, הרב הגאון רבי חיים ולנכדו, הרב הגאון רבי חיים סולובייצ׳יק. והנה בנוהג שבעולם, כי אנשים גדולים, בשעה שיורדים מעל הבמה, יראה להם העם פנים צוחקות ואותות־כבוד, להפיק רצונם ולהניח את דעתם, למען ידעו כי מעשיהם רצויים והעם נוהה אחריהם. ואחרי כי הגאון הנ״ל, אשר היה עמוד הימיני בכל הנהגות הישיבה והרוח החיה באופניה זה יותר משלושים שנה ולא נח ולא שקט עד אשר הקים אותה לבית רם ונישא, ואם נביא בחשבון את תלמידיו ותלמידי־תלמידיו אשר דלו מבארותיו, אז, אולי, יעלה מספרם כמספר תלמידי ר׳ עקיבא, ולבב כל איש ירחש כבוד לאדם הגדול הזה.

הרבה רבנים, גאוני זמננו, יצקו מים על ידיו, הרבה משכילים לקחו מפיו תורה להשכיל ולהטיב, גם הרבה סוחרים־גבירים, אשר בהם ישראל יתפאר, התאבקו בעפר רגליו. מי שלא ראה עמלו של הרב הגאון הנצי״ב בתורה והשגחתו על תלמידיו — כי בטיסה אחת יעבור עליהם ועיניו יבחנו את השוקד בלימודו.

והנה, אחרי כל אלה, האם השבנו לו ככל תגמוליו עלינו? מלבד מצבו הפרטי אשר ברע הוא ולא שמן חלקו, עוד במסתרים תבכה נפשו ולבו עליו דוי, כי רבו החובות אשר השתרגו, עלו על צוארו ע״י זה אשר הושיט עזר וחילק

כסף לבני־העניים, אשר מהם תצא תורה".

גרייוור, משה חיים: המליץ, ז' בטבת תרנ"ב (3.2.1892), גליון 28.

הכותב, שהיה תלמיד הישיבה, מביא בדבריו את ההודעה על סגירת הישיבה: „הישיבה בוואלאזין סוגרה על מסגר ביום ד', 22 בינואר העבר, מטעם הרשות, ואנו בני־הישיבה שולחו כל אחד ואחד לעיר מולדתו. ביום 22 בינאור בבוקר באו לישיבה שר העיר אושמינה (עיר המחוז) וסגן הקטגור מהעיר ההיא והרבה שוטרים וגם איכרי הכפרים נקראו בפקודת שר־המחוז. פקיד־החבל דרש מאת הנצי"ב להכין את כל מכתבי התעודה (פספורטים) של תלמידי הישיבה כיום הזה השמורים אצלו. אחרי־כן שאל את פי הר"מ, אם כל התלמידים הנם יחד בעת ההיא בישיבה, וכאשר השיב הר"מ כי אחד מהם לא נעדר, נתן צו בל יהין איש לצאת עד אשר יכלה דבריו, ומפי הספר קרא שר־המחוז את פקודת הממשלה על הישיבה ותלמידיה, וכה אמר: „מהיום והלאה תיסגר הישיבה על־פי חוקי המדינה, בגלל שלא שמרו בה חוקי בית־ספר. על התלמידים לעזוב את העיר במשך שלושה ימים. תעודות בני־הישיבה, כמו מכתב־מסע ותעודה, כי מלאו חובת עבודת הצבא, לא ינתנו להם, רק ישולחו לבית פקודות הפאליציי (משטרה) במקומות מושבותיהם ושם יחזירו להם".

ארז. ישיבת וולוז'ין: המליץ, ט' אדר תרנ"ב (25.2.1892), גליון 47.

ארז מאשים את הנצי"ב על שלא מילא פקודת הממשלה ובכך גרם לסגירת הישיבה: „הנצי"ב מישיבת וואלאזין, במחילת כבודו, לא אבה, או לא יכול לפי שיקול דעתו, למלאות אחרי החוקים האלה. ועל־כן פקד הנציב בגליל ווילנא לשים חותם על הישיבה.

כל מי שיודע מה הזמן שואל יודה, כי החוקים אשר יצאו רק בסיבת מיאון מנהלי הישיבה לעשות כמצווה עליהם משנת 1889 עד הנה, גם הם אינם נוגעים כמלוא נימא ביסודי אמונתנו ואינם מתערבים בלימודי הדת, ורק עשו משטר וסדר ודורשים מאת ראש הישיבה והמלמדים, כי ידעו שפת המדינה ומלאכת החשבון".

על אודות ישיבת וולוז'ין: המליץ, י"ב באדר תרנ"ב (28.2.1892), גליון 50. (המשך מגליון 47).

על אודות הישיבה: המליץ, י"ט באדר תרנ"ב (6.3.1892), גליון 55.

ברלין, חיים: המליץ, כ״ד בתמוז תרנ״ב (7.7.1892), גליון 151.

הרב חיים ברלין, שיצא לאמשטרדם כדי לאסוף תרומות לשם הקלת עול החובות שרבץ על אביו הנצי״ב, מביע תקותו שהישיבה תיפתח בקרוב: „ועל־דבר דלתי היכל הקודש שנסגרו, תקותנו תאמצנו במבטח עוז זכות התורה הקדושה שיעזרנו ה׳ על־ידי רבני גאוני הדור הי״ו, ועוד ישאו שערים ראשיהם וינשאו פתחי־עולם ויבוא שמה רב גדול וחכם ויודע לשון המדינה ומורשה משרי הממשלה ירום הודה ותחזור עטרת התורה ליושנה, באופנים שיהיו רצויים גם לשרי־הממשלה יר״ה. ה׳ הטוב יגמור בעדנו לטובה, וזכות מר אבא סבא קדישא, הגאון הקדוש, רבינו חיים מוולאזין זצ״ל תעמוד לה שתהא בנויה על תילה, לשם ותהילה עד עולם סלה״.

זגורודסקי, י. ח. הספד על הנצי״ב: המליץ, ג׳ באלול תרנ״ג (3.8.1893), גליון 174.

לוריא, מרדכי יונה: המליץ, י׳ תמוז תרנ״ט (6.6.1899), גליון 125.

הכותב דן על התמנות הגאון רבי רפאל שפירא כראש ישיבת „עץ־חיים״ בוולוז׳ין ואומר בין־היתר: „בוברויסק. הגאון אב״ד דפה, מרן רפאל שפירא שליט״א, לוקח אחר כבוד לעיר וואלאזין, אכסניה של תורה מקדם קדמתה, כי דבר טוב רחשו לבות נדיבי מינסק והוא: לפתוח מחדש את בית־האולפנא רבתי שם ולהחזיר העטרה ליושנה, ויקחו את הגאון הנ״ל למורה ומנהל על הבית הזה, למען יגדיל תורה ויאדיר״.

יהודי. אכסניות של תורה: המליץ, כ״ח בחשון תר״ס (20.10.1899), גליון 229.

הכותב מביע התפעלותו מפתיחת הישיבה ופותח במלים נרגשות אלו: „הנני סוגר את עיני והקולות היוצאים מפיות הלומדים מעירים בקרבי זכרונות קדומים, זכרונות יקרים, זכרונות וואלאזין. הימים האלה היו ימי התענוג הרוחני במלוא מובן המלים האלה. אהבת התורה וחיבת ציון התלכדו יחד בלב רבנו הזקן ורוחו נחה על טובי התלמידים וישאו גם המה „נס־ציונה״. מה נעימות היו שעות הלימוד בישיבה אחרי שעות הדיבור באספה, ומה מתוקות היו שעות האספה שחיממה את הלבבות, אחרי שעות הלימוד שחידד את המוח! אז היו החיים חיים שלמים, התפתחות השכל והרגש. המוח והלב והתקוות והדמיונות, מה גדלו ומה רמו! למדנו בהתלהבות והתווכחנו בהתפעלות. החיים המו, רעשו, געשו סביבותינו בשוק, ואנחנו חיינו חיים אחרים לגמרי. הראש בבבל והלב בציון!

הוי וואלאזין, וואלאזין, מה נעמת לי ומה רבו הגעגועים עליך! הנה נפתחו שערי ישיבתך, התורה חזרה על אכסניה שלה. הנה קול יעקב נשמע עוד פעם „בין העמודים״...

ה צ פ י ר ה

הנצי"ב. מודעה רבה לאורייתא: הצפירה, ט"ו באלול תרמ"ו (3.9.1886), גליון 125.

הנצי"ב מודיע על שיקום הישיבה וכותב בין היתר: „והנה מיד אחר השרפה נחזקנו ב"ה והחילונו להקים חרבות הישיבה הקדושה על תילה. ושמנו לב עוד להגדיל מידת ארכו וגבהו ולהוסיף פאר והדר על כל תכונת הבית בהוצאה יתירה, כי מקדש התורה היא וגם קנין כל ישראל היא, ולבבנו בטוח שיהא לרצון לכל ישראל לכבד את ד"א (דבר אלקים) של הלכה ולהכין מקומה באופן היותר נאה ומוכשר למושב רבים בהמון רבה".

סאח, פרץ שלום: הצפירה, כ' באדר תרמ"ז (4.3.1887), גליון 53.

הכותב מספר על ביקור מפקח המחוז על בתי־הספר ומר שטיינברג, המפקח על בתי־הספר למורים עבריים.

פרסום החוקים החדשים על־דבר הישיבה: הצפירה, י"ט באדר תרנ"ב (6.3.1892), גליון 56.

בגליון זה פורסמו החוקים על־דבר הישיבה, ושאושרו ביום 22.12.1891 על־ידי שר־ההשכלה הגראף דיעלאנוב.

סוף פירסום החוקים על ה„ישיבה": הצפירה, כ"א באדר תרנ"ב (8.3.1892), גליון 57.

נקרולוג על פטירת הנצי"ב: הצפירה, כ"ח במנחם אב תרנ"ג (29.7.1893), גליון 169.

בנקרולוג כתוב: „לפני חתימת הגליון הגיעה אלינו השמועה הנוראה, כי היום בשעה הרביעית בבוקר נתבקש לישיבה של מעלה זקן גאוני־ישראל, מופת הדור ועמוד הימני בהיכל התורה ברוסיה, מוהר"ר נפתלי צבי יהודא ברלין, מי שהיה ראש הישיבה בוולוז'ין, ויעש גדולות ונפלאות ויעמוד על משמרתו שנים רבות מאוד, להגדיל תורה ולהאדירה בספריו ושעוריו, בהשתדלותו ויגיעותיו. הוי, אבידה גדולה אבדה לבית־ישראל ומי יתן לנו תמורתה!

ההלויה תהיה מחר ביום ו' עש"ק (ערב שבת קודש), בשעה 12 בצהריים".

סובלסקי, יצחק. אבל יחיד (הספד על הנצי"ב): הצפירה, ד' באלול תרנ"ג (4.8.1893), גליון 174.

אפשטיין, זלמן. יובל נשכח: הצפירה, כ"ח במנחם אב תרס"ג (8.8.1903), גליון 184; ל' במנחם אב תרס"ג (10.8.1903), גליון 185; ב' באלול תרס"ג (11.8.1903), גליון 186; ד' באלול תרס"ג (13.8.1903), גליון 188.

זלמן אפשטיין מדגיש, שבשנת תרס"ג מלאו מאה שנה לייסוד ישיבת „עץ־חיים" בוולוז'ין (נוסדה בשנת תקס"ג) ושואל: „במה נוכל לחוג את חג היובל של מאה שנה למולדתנו הרוחנית בחלקת היהדות? עלינו להוציא ספר זכרון לתקופת מלאת מאה שנה לישיבת וולוז'ין. במאסף הזה יבואו דברי הימים לה„ישיבה" מעת היווסדה. זכרונות וציורים מחיי ה„ישיבה" בתקופות שונות; תכונות ראשי ה„ישיבה", תולדותיהם ותמונותיהם; רשימות התלמידים בסדר שנות לימודם ב„ישיבה" — — — המאסף יתן תמונה שלמה ובהירה מחיי מאה שנה של ה„ישיבה" בחומר וברוח, ונשאיר אותה לזכרון לדור יבוא — — — אנחנו, האחרונים מתקופת גדולתה של ישיבת וולוז'ין בסגנונה הישן, צריכים ביתר־שאת לחוק בספר לזכרון את פרשת החיים האוריגינליים ההם, למען לא ימחה שמם וזכרם בקהל עם ד'".

אייזנשטט, מ. ריבולוציה בישיבה: הצפירה, א' בסיון תרע"ו (2.6.1916), גליון 124.

המחבר מתאר את המרד שפרץ ב„ישיבה" בערב שבועות של שנת תרמ"ו, על שהנצי"ב סטר לאחד התלמידים.

הצופה (תל־אביב)

(העורך: הרב מאיר בר־אילן (ברלין))

שין. כשננעלו השערים: הצופה, ה' בטבת תש"ב.

למלאת חמשים שנה לפטירת הנצי"ב: הצופה, כ"ו באב תש"ג.

צינוביץ', מ. ישיבת וולוז'ין בתקופת רבי רפאל שפירא: הצופה, ד' בניסן תש"ו.

שנתונים, מאספים, קבצים, ירחונים ושבועונים

(מסודר לפי א—ב של שמות המחברים)

בארקמאן, יהושע. על הנצי"ב ורבי רפאל שפירא: הלבנון (בעריכת יחיאל ברי"ל), ט' בכסלו תרל"ה (17.11.1874), גליון 14.

בארקמאן כותב: „הישיבה הגדולה דפה, אשר כמאז כן עתה ממנה תצא אורה לכל ישראל, פה לא תמנע עוד השמש מתת זהרה (כה להבא). עוד תזרח פה השמש כבימי בראשית וקרנים מידה להאיר באור תורה. עוד יזל פה פלג אלקים

מלא חכמה ודעת להשקות צעירי הצאן, הצמאים לדבר ה׳, אשר ינהרו הלום המונים המונים, ובבואם ישברו צמאם על מבועי ומעיני תורת אדמו״ר וחתנו ה״ה הרב הגאון, החריף העצום, חסיד ועניו, כש״ת (כבוד שם תפארתו), מו״ה (מורנו הרב) רפאל שפירא נ״י (נרו יאיר), בן לאותו צדיק, הרב הגאון הגדול, מ׳ אריה ליב שפירא אבד״ק קובנה״.

על הנצי״ב כותב ר׳ יהושע בארקמאן: „קצרה ידנו מלהביע לפניך אחת מני אלף רגשי תודות וברכות, אשר ירחש לבבנו לך על חיי־עולם וחסד, אשר תעשה עמנו. אתה הוא רועה נאמן, אשר בנאות תורתך תרביצנו וממעיני תורתך האדירים תשקנו לרויה. מי כמוך מרים קרן־התורה. אבינו היקר, מי כמוך אשר הקדיש עיתותיו לילה ויום. ידיך מלאות עבודה, אך למען הרים קרן התורה ולהאדירה״.

בארקמאן, יהושע: הלבנון, ח׳ בטבת תרל״ה (16.12.1874), גליון 18.

הכותב מודיע על פטירת יצחק אליעזר רבינוביץ׳, שהיה ממונה על קופת ה„ישיבה״.

ביאליק, חיים נחמן. בליל הרעש (קטע גנוז מתוך „המתמיד״): כנסת, הוצאת דביר, תל־אביב, שנת תרצ״ו, ספר ראשון, עמודים 7—4.

ביאליק, חיים נחמן. קטעים אבטוביוגרפיים: כנסת, תל־אביב, שנת תש״א, ספר ששי, עמוד 15.

בלושר, אבא. ביאליק בוולוז׳ין: מאזנים (ירחון), תמוז, שנת תרצ״ה, כרך ד׳, חוברת ב׳ (כ).

ברדיצ׳בסקי, מיכה יוסף. תולדות ישיבת „עץ־חיים״: האסיף (בעריכת נחום סוקולוב), ווארשה, דפוס ר׳ יצחק גולדמן, שנה שלישית, תרמ״ז, עמודים 242—231.

במאמר זה מתאר ברדיצ׳בסקי את בנין הישיבה במלים אלו: „בשנת תרכ״ה, בראות הנצי״ב כי הישיבה הגיעה לימי הירידה, לא חס על טרדותיו ויסע לערים רבות לאסוף כסף, ויבן בית־חומה נשגבה, המתנוססת בצבי תפארתה עד היום. הישיבה היא כארמון נפלא בנוי תחתיים, שניים ושלישים, בו אולם גדול רחב ידיים, נשען על ארבעה עמודים גדולים, קירותיו לבנים כשלג וכצמר צחור, רצפתו נקיה וטהורה, והוא בית־תלמוד. גם פרוזדור גדול, אשר בו יקראו הלומדים בימות החמה, גם חדר יפה, אשר בו ישנו הגמ״ח, הגמילות־חסדים

הגדול, אשר ממנו ילווה כל בן־ישיבה בשעת דחקו (באוצרו יהיה, בערך, 500 רובל כסף) וחדר נקי, אשר בו יחלק המנהל, הרב ליפמאן, את המסכתות הנצרכות לתלמוד, וחדר העישון (כי אסור לעשן טבק בישיבה).

בהתחתיים ישבו המשגיח והמנהל, ובהשלישיים ישנה הביבליותיקה הגדולה אשר לישיבה. מחזה נפלא ונשגב יראה המטייל בלילות טבת הארוכים לפני כיכר הישיבה הרצופה באבנים. מאורות המנורות הרבות ישליכו קוי־זהרם על השלג השטוח. קול שלוש מאות איש, הלומדים ברגש נמרץ ובהתלהבות עצומה ישמע בקול רעש גדול מסוף המגרש ועד סופו. פה יהלוך נער טוב רואי הלוך וספוף, והגמרא תחת אצילי ידיו, ורגליו ממהרות ללכת, כי נפשו חשקה בתורה; פה ישובו נערים אחדים מבית־הספר, כי כבר חטפתם שינה ונפשם עליהם תאבל על אשר הפסיקו לימודם. פה תתראה היהדות בדמותה ובצלמה, ובלי הפרזה נוכל לומר: „מי שלא ראה המחזה הנפלא הזה — לא ראה יופי מימיו".

ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף (יב"ם). עולם האצילות: הכרם (בעריכת אלעזר אטלס). „ספר שנתי לחקר ישראל וספרותו", ווארשה, דפוס יצחק גולדמן, שנת תרמ"ח.

ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף (ירובעל). רשות היחיד בעד הרבים: אוצר הספרות, שנת תרנ"ב, עמוד 30.

גיל. בישיבות של תורה: הד הזמן (העורך והמו"ל פ. מרגולין), י"ח באייר תר"ע (15.5.1910), גליון 110.

הצופה. בישיבות של תורה: הד הזמן, י"ב בתמוז תר"ע (6.7.1910).
הצופה כותב על הנסיון להנהיג בישיבת וולוז'ין את שיטת המוסר.

זק, שמעון. ישיבת וולוז'ין: ספר יהדות ליטא, שנת תש"ך, הוצאת עם הספר, עמודים 213—206.

זק, שמעון. מעולם הרוח: התורן (ניו־יורק), י"ד בתשרי תרע"ט, גליון עשרים ושבעה, שנה חמשית, עמודים 3—8.

הכותב מקדיש את דבריו לאופי הלימודים בישיבת וולוז'ין ולטיב בחורי־הישיבה ואומר: „ישיבה זו, הראשונה בזמן ובמעלה, לא נמשכה מעולם אחרי החריפות החדה — במובן שהיה לה ב„ישיבה" — ואחרי להטי הפלפול, שהעלה „פילא בקופא דמחטא". על ישיבה זו היתה שרויה גם בשנים האחרונות רוח של

פשטות וטבעיות, רוח מייסדיה הראשונים, תלמידיו ויורשיו הרוחניים של הגאון מווילנא, שנחלו מרבם הגדול את שיטת הפשט וההבנה הישרה בלימוד התלמוד ומפרשיו. גם חוט החן והזוהר הנפשי, שהיה מתוח על ישיבת וולוז׳ין והקסם העתיק — קסם של מסורת־קדומים ורוח־הדורות — שהיה חופף עליה, היו משפיעים באופן מרגיע על נפש הצעירים שבאו לשם.

החניך הוולוז׳יני היה אפוא בעל הבנה ישרה ודעה צלולה ברוחו, נוח ומתון בדעתו, מעורב עם הבריות ומכובד וחביב עליהן — — — הוולוז׳יני היה תמיד אורח רצוי וחביב גם ברחובות „בעלי־הבתים", שהתיחסו אליו כאל עצם מעצמם ובשר מבשרם, אם כי ידעו והכירו, שהוא עולה עליהם בכשרונות רוחו הצעיר ובמעוף שכלו, ביושר לבו ובהתפתחותו הרוחנית בכלל.

ועל־כן העריצוהו, כיבדוהו ואהבוהו אהבת־הורים, ודעתו היתה מקובלת ונשמעת גם בעניני העיר וצרכיה — — — לבו של הוולוז׳יני היה רחב כפתחו של אולם, ער לכל הנעשה והמתרחש מסביבו ויודע להתענג על מחזות הטבע הנהדרים ויפעתם, שבהם מצטיינת סביבת העיירה וולוז׳ין. וכל מי שלא ראה את פרחי וולוז׳ין ואברכיה יוצאים בערבי הקיץ לטייל בסביבות העיירה הזאת, מתענגים על הדר הטבע, נהנים מזיו עולמו של הקדוש ברוך הוא בין שדות־בר ושבלי־תבואה ומשוחחים אגב טיול בענינים העומדים ברומם של העולם והיהדות — לא ראה מחזה מעורר־לב מימיו".

משארנו, ד"ר שמואל יונה. רבי חיים מוולוזין בתור פדגוג: שבילי החינוך (בעריכת ש. ב. מקסימון), חשון, שנת תרפ"ט (שנה רביעית), חוברת ו' (כא), עמודים ש"ט—שי"ז.

יעבץ, וולף. מגדל המאה: כנסת ישראל (בעריכת שאול פנחס רבינוביץ׳), ווארשה, שנת תרמ"ז, עמודים 89—151 (על רבי חיים מוולוז׳ין ר' עמוד 133).

כהנא, דוד. לילינטאל והשכלת היהודים ברוסיה: השילוח (בעריכת ד"ר יוסף קלויזנר), אודיסה, אב שנת תרע"ב — טבת שנת תרע"ג, כרך כ"ז, עמודים 314—322; 546—556.

ליפשיץ, יעקב הלוי. דור וסופריו: הכרם, ווארשה, שנת תרמ"ח, עמודים 179—180.

מנדלקרן, ד"ר שלמה. רחוקים נעשו קרובים: אוצר הספרות, שנת תרמ"ח, עמודים 41—44

מסליאנסקי, צ. ה. זכרונות: העברי (בעריכת הרב מאיר ברלין), ו' באלול תרע"ז (24.7.1917), גליון ל"ב.

נריה, משה צבי. פרקי וולוז׳ין: „היכל שלמה״, שנת תשכ״ג, עמודים 525—544.

נריה, משה צבי. הנצי״ב מוולוז׳ין: ספר יהדות ליטא, עמודים 365—369.

פומרנץ, גדליה. השביתה האחרונה בישיבת וולוז׳ין: הדואר, י״ד בשבט, שנת תשכ״ג, שנה מ״ב, גליון ט״ו.

פין, ש. י. כנסת ישראל („זכרונות לתולדות גדולי ישראל הנודעים לשם בתורתם, בחכמתם ובמעשיהם מימות הגאונים עד הדור הזה״), ווארשה, דפוס אפרים בוימריטער וחתנו נפתלי גאנשאר, שנת תרמ״ז. ערך רבי חיים מוולוז׳ין, ר׳ בעמודים 347—349; ערך רבי איצלה, ר׳ בעמוד 610.

פפירנא, א. זכרונות ושמועות: רשומות (מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל) ערוך ע״י א. דרויאנוב, בהשתתפות י. ח. רבניצקי וחיים נחמן ביאליק. אודיסה. הוצאת „מוריה״, שנת תרע״ח, כרך א׳, עמודים 148—151.

פקר, מ. בישיבת וולוז׳ין: התור (שבועון מזרחי, בעריכת הרב י. ל. הכהן־פישמן). ל׳ בסיון תרפ״ד (2.7.1924), גליון מ׳.

פרידלנד, פסח („חד מן חבריא״). חיבת ציון בוולוז׳ין: התור, ירושלים, שנת תרפ״ד. גליונות מ׳, מ״ד, מ״ה, מ״ז.

ציטרון, ש. ל. מלחמת הדינסטיות בישיבת וולוז׳ין: רשומות, כרך א׳, עמודים 123—135.

ציטרון, ש. ל. די אלטע פורים׳דיגע קאנסטיטוציע אין דער וואָלאָזשינער ישיבה: דריי ליטעראַרישע דורות (ליטעראַרישע זכרונות, כאַראַקטעריסטיקעס און פערזענלעכע עראינערונגן), וואַרשע, ביי געזעלשאַפט „צענטראַל״, פערטער טייל, זייטן 160—165.

קוק, אברהם יצחק הכהן. ראש ישיבת „עץ החיים״ (תולדות הנצי״ב). כנסת ישראל, ווארשה, הוצאת יהושע יהודה איש־הורביץ, שנת תרמ״ח, עמודים 138—142.

הרב קוק כותב על הנצי״ב בין היתר: „עוד בימי נעוריו נראה, כי האיש הזה לגדולות נוצר. שקידתו העצומה, התרחקותו מכל מנעמי החיים, התמדתו הנפלאה והנטיה הישרה להעמיק שאלה בכל מקצועות התורה, לנטות מדרך הפלפול העקום ולתור ולדעת את האמת הנכוחה בתורה — כל זה נתנו עדיהם, כי עתיד תלמיד־חכם זה להיות למאיר נתיבות התורה ומיישר דרכי הלימוד לרבים מבני־

גילו, ובימים ההם התאמצו כל תופשי התורה לשום כל מעינם בפלפולי הסוגיות בתלמוד, בחידושי גפ״ת והמהרש״א, אשר היה אז לעיניים לכל הוגי התלמוד״.

ריבקין, מ. השנים האחרונות לישיבת וולוז׳ין: ווסכוד (רוסית, בעריכת א. לנדאו), פטרבורג, שנת תרנ״ה, גליונות ינואר—פברואר.

ריבקינד, יצחק. מילקוטי הוולוז׳יני: רשומות, כרך ה׳, עמודים 362—381.

ריבקינד, יצחק. ראש־ישיבה אלמוני בוולוז׳ין (ר׳ יחיאל מיכל מנשויז׳): ספר טורוב (בעריכת יצחק זילברשלג ויוחנן טברסקי), הוצאת בית־המדרש למורים, בוסטון, שנת תרצ״ח, עמודים 232—239.

במאמר זה כותב מר ריבקינד על ראש־ישיבה אחד „שלא מן השושלת הוולוז׳ינית, שאינו ידוע, כלל, לכותבי קורות בית־המדרש העליון לתורה, בשנות ההכרעה הראשונות לקיומו. שמו של ראש־הישיבה האלמוני הזה הוא ר׳ יחיאל מיכל ב״ר צבי הירש מנשוויז׳.

שנת הולדתו אינה ידועה. לפי אומד דעתי נולד בשנות השלושים למאה הששית למספרנו. בנעוריו למד מפי הרב מקפוליא, ר׳ יום־טוב ליפמן, וגם זכה ליהנות מזיו הגאון מווילנא. אחרי־כן שמש את תלמידו הגדול ר׳ חיים מוולוז׳ין, למד ולימד לפניו. ,כאשר נתיסדה ישיבתו הרמה ולמדתי לפניו עם תלמידים הבאים לחסות תחת כנפיו ערך שבע שנים׳. ובמקום אחר חזר ושנה: ,ולימדתי לפניו עם תלמידים רבים ערך שש שנים׳.

גם אחדים מאלה שסמכו ידם על ספרו, מציינים כי ,גדולים מעשיו אשר קעבד דלא תשתכח תורה מישראל ולמד לבני יהודה קשות בישיבה גדולה בק״ק וואלאז׳ין״. ומטעימים ש,הוא היה ראשון במיסדי הישיבה החשובה דק״ק וואלאז׳ין׳. ובין המעידים נמצא ר׳ הלל, חתנו של הגר״ח, מי שהגיד בעצמו שעורים בישיבה במשך עשר שנים. בהסכמתו, שנכתבה שלושה ימים לפני מותו, הוא כותב על ר׳ יחיאל מיכל: ,ועל ידו נתיסדה ישיבה דק״ק וואלאזין ולמד ולימד תלמידים רבים בפני אדמו״ר, חותני מהר״ח ז״ל״.

ריבקינד, יצחק. נסיון לייסד ישיבה בניו־יורק על־שם הנצי״ב, לפני ארבעים שנה: ספר שארפשטיין (בעריכת יוחנן טברסקי, קלמן ווייטמאן ואברהם אפשטיין), הוצאת ועד „שבילי החינוך״, עמודים 243—249.

ריבקינד, יצחק. ההיה רב פורים בישיבת וולוז׳ין? הדואר, י״ב באדר תש״ך, גליון י״ט, עמודים 337—338.

מר ריבקינד מחווה דעתו, שבישיבה היה קיים המנהג של ה„רב לפורים" ואומר: „בדין מייחסים את קביעתו של מנהג „הרב לפורים" בישיבת וולוז'ין למייסדה הראשון ר' חיים, תלמיד הגר"א. הוא היה פדגוג רב־כשרון ובבחירת „רב ליומא" עשה מעשה רב — פתח צינור לביקורת התלמידים על דרכי הישיבה, ופיתח בהם את ההכרה העצמית, את ערכם וחשיבותם האישית".

כאסמכתא לכך מביא מר ריבקינד מובאה ממאמרו של מ. אייזנשטט „פורים רב" (הצפירה תרע"ו, גליון 66) שם נאמר: „לפי המסורת ר' חיים הוא שקבע את המנהג הזה של „פורים רב" והוא ששם אותו לחוק בישיבה, ונימוקו אתו: רוצה היה לדעת את החסרונות שבהנהגת הישיבה, אשר הוא לא עמד עליהם, ושום תלמיד לא הרהיב את לבו להעיר אותו עליהם. לפיכך קבע יום אחד בשנה, יום הפורים, שבו התירו להם גם חז"ל להתבדח, שאז יהיה אחד התלמידים במשך כל היום חפשי במעשיו ושליט לבדו בענייני הישיבה והנהגתה, וממילא יתבררו אז המעשים שאינם רצויים של „הרב מכל השנה", והוא ידע ויבין אפוא אחר־כך לתקן את המעוות ולהזהר מבלי להינגף בו להבא".

ריינס, משה. אכסניות של תורה: אוצר הספרות, קראקא, הוצאת שאלתיאל אייזיק גראַבער, שנת תרמ"ט—נ.

שפירא, משה שמואל. ר' איצלה מוולוז'ין (למלאת מאה ועשרים שנה לנסיעתו לפטרבורג): הדואר, י"ז בכסלו תשכ"ג, גליון ז'.

הרב שמעון לנגברט
(ראש ישיבת־וולוז׳ין בבני־ברק)

„בית־אולפנא רבתא ,עץ חיים׳ דוולוז׳ין״

א.

זכתה קהילת עיר וולוז׳ין להיות אכסניה לתורה בתקופה של קרוב למאה וחמשים שנה, לאכסן בתוכה את הישיבה המהוללה והמפוארת הנקראת: „בית־אולפנא רבתא עץ חיים דוולאז׳ין״, שהתנוססה לתפארה במרכזה־של־עיר והפיצה תורה ואורה למרחקים. הישיבה הזאת רשמה פרק מזהיר בהיסטוריה של עם ישראל, בגלות רוסיא, פולין וליטא, במשך למעלה ממאה שנה בתקופה שלפני מלחמת־עולם הראשונה עד חורבנה הנורא בידי הצר הצורר.

סופרים כתבו ספרים ומאמרים ומשוררים שרו שירי־תהילות ותשבחות על גדולתו ותפארתו של מרכז התורה האדיר הזה, על השראת השכינה ששכנה במקדש־המעט הזה ועל המאור הגדול שהפיץ אורו והיה מגדלור לכל התפוצות. הופיעו חוברות ומאמרים על גדולתם של ראשי־הישיבה הדגולים ענקי־הרוח, ועל שעור־קומתם ודמות־דיוקנם התורנית־רוחנית, על אצילותם וסגולות נפשם, שחוננו בחסד עליון, לנהל את הספינה בלב־ים ולהשפיע שפע ברכה של ידיעת והבנת התורה שבכתב ושבעל־פה, על אלפי תלמידיהם, שנהרו מקצוי־ארץ לקבל תורה ושלימות־הנפש מפי מוריהם־מאוריהם. נוסף לזה היו גם תל־תלפיות, שכל הפיות פונים אליהם לפתור ספקותיהם ולהשיב על שאלותיהם בכל מקצועות התורה שבכתב ושבעל־פה ובכל ענפי־החיים היהודיים המקוריים.

כמו־כן הובעו רגשי הערצה וכבוד על חשבון תלמידי־הישיבה, שבאו לשבת במחי־צתם ולהתחמם לאורם של אדירי התורה בוולוז׳ין, ביניהם מתמידים ועילויים, בעלי כשרון מצוינים, ששמו לילות כימים לעמלה של תורה ושתו בצמא דברי א׳ חיים, גדלו והצליחו ועשו פרי־הילולים בבית־התלמוד הגדול, הנהדר ונאדר בקודש הזה. רוב־רובם של תלמידי הישיבה גדלו אחר כך לרבנים גדולים ומנהיגים דגולים, סופרים מחוננים וראשי־קהילות בישראל.

הראש וראשון של שלשלת „בית־הרב״ דוולז׳ין, מייסד הישיבה, היה הגאון החסיד רבנו חיים זצ״ל, הנקרא „רבי חיים הגדול״, תלמידו המובהק של הגאון מווילנא (הגר״א זצ״ל) שהמשיך בשיטתו ודרכו בקודש וייסד את הישיבה בוולוז׳ין לפי הוראתו ועצתו, ואבן פינתה ירה על שלושת עמודי־עולם: תורה, עבודה וחסד, והכריז כי בלי לימוד התורה, אי אפשר לעולם שיתקיים אף רגע, ואילו יצוייר שלימוד התורה ייפסק לרגע בכל העולם כולו — בו־ברגע עמודי העולם יתפלצון. ואם אנו רואים, שהעולם קיים

ועומד, הרי זו הוכחה, שאין לך שעה, שבאיזה מקום, פינה נידחת, יושבים תלמידי־חכמים ועוסקים בתורה, והמה מחזיקים ומקיימים את העולם שלא יתמוטט. לפיכך קבע בישיבתו משמרות־משמרות, שילמדו תורה בלי הפסקה, משמר יוצא ומשמר נכנס, ביום ובלילה, בכל זמן ועידן. אגדות נפלאות מתהלכות על רבי חיים, שהיה בעל־מופת, איש קדוש וטהור, מורם מעם, הן בתורה והן באצילות ובענווה, בנגלה ובנסתר. כמה פרטים עליו כתובים בחוברת „רבי חיים מוולוז׳ין ז״ל". מרוב עניוות וטוהר־לב היה חותם את שמו על תשובותיו שהשיב לשואליו בעניני דת ודין: „חיים במהרי״צ (בן מורנו הרב יצחק) זצ״ל המלמד בוולאז׳ין".

אחריו כיהן פאר בנו הגאון המהולל מורנו הרב יצחק זצ״ל, שקנה לו שם בתור „חכימא דיהודאי" (חכם היהודים) ונתפרסם בעולם בתשובותיו המחוכמות והקולעות, שענה למיניסטר־ההשכלה במלכות רוסיא, כשהוזמן על־ידו לעיר הבירה פטרבורג, עם עוד גדולי ונבחרי האומה להיוועץ עמהם ולהשפיע עליהם להכניס תיקונים בדת. תשובותיו הפקחיות, שיצאו מפה קדוש, שמו לאַל מזימותיהם של המהרסים והמחריבים, ויצאו בנזר־נצחון עטור־פאר, וקידש שם שמים ברבים, גם בעיני הגויים. הוא ניהל את הישיבה באותו הכיוון והשיטה, שציין מר אביו הגדול. אחרי פטירתו נמסרה הנהגת הישיבה לשני חתניו הגדולים, הגאון רבי אליעזר יצחק פריד ז״ל והגאון הנצי״ב ז״ל. שניהם היו ארזי־לבנון, אדירי התורה. חתנו הראשון לא האריך ימים. אחרי פטירת רבי אליעזר יצחק, שנפטר בדמי ימיו, עברה הנהלת הישיבה לידיו הנאמנות של הגאון הנצי״ב ז״ל והוא ניהל אותה בהצלחה רבה. נוסף על הנצי״ב ז״ל אמר שיעורים בישיבה גם הגאון האדיר, ר׳ יוסף דוב הלוי סולובייצ׳יק ז״ל.

הנצי״ב ז״ל ניהל את הישיבה והרימה עד מרום פסגתה, ותקופתו נחשבת לתקופת הזוהר בדברי ימי קיומה של הישיבה. בזמנו גדלה הישיבה, בכמות ואיכות. עד חמש מאות תלמידים הסתופפו בצלה, והשפעתה היתה גדולה על כל תפוצות־ישראל, עד כדי־כך, שממשלת רוסיא התקנאה בה, ומשרד החינוך התחיל להתגרות בנצי״ב ז״ל ולהצר את צעדיו ודרש מראש־הישיבה להנהיג תכנית־לימודים בישיבה, לפי ראות־עיניה ופיקוחה של הממשלה. רבנו הנצי״ב ז״ל קם ודחה בתקיפות ובאומץ את התערבות הממשלה בעניניה הרוחניים־פנימיים, והודות לאמיצותו עטורת־הפאר, לא שינתה הישיבה את תוכנה וצביונה המקורי — אבל גרם לעצמו חובת גלות, והממשלה סגרה את הישיבה לשנים אחדות וגירשה את תלמידיו. כעבור זמן מועט קמה וגם ניצבה שוב בקדושתה ושלימותה.

כמה סיפורים על הליכותיו ודרכיו היו מתהלכים בוולוז׳ין, אבל אין כאן המקום לפרטם ולהתעכב עליהם. ידוע היה הנצי״ב ז״ל גם כשקדן עצום, עמל ויגע בתורה יומם ולילה, הוציא לאור הרבה ספרים על תורה שבכתב ושבעל־פה וספרי שאלות ותשובות, שענה לשואלים בכל העולם. על מכתביו היה רגיל לחתום: „העמוס בעבודה".

הרבה מסופר על סבלותיהם וטלטוליהם של הרמי״ם, שהוגלו על־ידי השלטון לפלכים מרוחקים מן הישיבה, על נדודי התלמידים, שנעקרו ממקום פריחתם וביחוד על מצב־רוחם המדוכא, על הצער והיגון של אנשי עיר וולוז׳ין, שנתיתמו ובכו בכי־תמרורים על סגירת הישיבה כמו על חורבן בית־המקדש, ולא מצאו נוחם לרוחם הסוערה, עד שכעבור שנים אחדות נפתחה הישיבה מחדש, ונקראה בית־מדרש וספריה תלמודית, ובראשה עמד הגאון הגדול בדורו, רבי רפאל שפירא זצ״ל, חתן הגאון הנצי״ב זצ״ל, שהחזיר עטרתה ליושנה, אם כי לא באותו ההיקף בכמותה ואיכותה, כמו בתקופת הנצי״ב זצ״ל.

זקני וולוז׳ין היו מספרים בהתפעלות עצומה על עריכת ה„סדרים" בלילי חג־הפסח, כשהנצי״ב זצ״ל, עם מאות תלמידיו, ערכו בצוותא חדא את ה„סדרים", שהיו מרהיבי־עין ומרניני־לב, ונמשכו עד עלות השחר. אנשי וולוז׳ין, לאחר שגמרו את „סדריהם" בביתם, היו נוהרים ל„בית הרב" להסתכל, לשמוע וליהנות מזיו השכינה, ששרתה בבית הרב. השראה מיוחדת והתעלות עילאית הורגשו בעת שהשמיע את חידושי־תורה שלו. שמחת־החג בהגדת ההגדה והשירה היו עד להפליא. אשרי עין ראתה אלה!

נוסף על ספרי הנצי״ב, שהופיעו בחייו ותיכף אחרי הסתלקותו — הופיע לפני שנים אחדות עוד כתי״ק (כתב־יד קדשו) על כל הש״ס, על הספרי והמכילתא ועוד. דרשותיו, שהיו שמורות בידי בנו הרב רבי מאיר ברלין (בר־אילן) ז״ל, סודרו ונערכו ונדפסו בהידור רב על־ידי נכדו הרב ר׳ ישראל איסר שפירא שליט״א מתל־אביב ובסיוע נכד הנצי״ב זצ״ל הרב ר׳ נפתלי צבי יהודא ריף שליט״א, רב באמריקה, ונשיא ישיבת וולוז׳ין בבני־ברק.

ב.

את שנות קיומה של הישיבה — אחרי תקופת רבי חיים מוולוז׳ין ובנו ר׳ איצלה — יש לחלק לשלוש תקופות:

א׳ — תקופת הנצי״ב. בימיו הגיעה הישיבה למרום פסגתה ולהיקף עולמי. קיומה נמשך עד סגירת הישיבה ע״י שלטונות רוסיא בשנת תרנ״ב.

ב׳ — תקופת רבי רפאל. כשנפתחה הישיבה מחדש לפי השתדלותם של נאמני הישיבה והגבאים בווילנא ובמינסק, ובהסכמת פרנסי וולוז׳ין, הוזמן רבי רפאל שפירא זצ״ל לכהן בתור אב בית־דין וריש־מתיבתא דוולוז׳ין. פתח את הישיבה בשנת תרנ״ט ועמד בראשה עד שהגיעה מלחמת העולם הראשונה לשערי וולוז׳ין בשנת תרע״ה, והגאון הנ״ל נאלץ לעבור עם ביתו והישיבה למינסק, ושם מנוחתו כבוד. תנצב״ה.

ג׳ — תקופת רבי יעקב שפירא בן ר׳ רפאל. הוא מילא מקום אביו כאב בית־דין ור״מ דוולוז׳ין, פתח את שערי הישיבה, בשובו ממינסק אחרי המלחמה בשנת תרפ״א,

ועמד בראשה עד סמוך למלחמת העולם השני׳. עם פטירתו לבית עולמו בשנת תרצ״ו עברה הנהלת הישיבה לידי חתנו ר׳ חיים, בן ר׳ אהרן, וואלקין הי״ד, ולידי הרב יצחק משה הי״ד והרב זלמן יוסף הי״ד, בני מרן ר׳ יעקב שפירא זצ״ל. אולם עד מהרה עלה הכורת עליהם ועל כל „בית הרב״ דוולוז׳ין ועל תלמידי הישיבה הקדושים, החוסים בצל „עץ החיים״, וביחד עם כל אנשי וולוז׳ין הי״ד נרצחו כולם במיתות אכזריות ומתוך עינויי גוף ונפש נוראים העלו את נשמותיהם הטהורות השמימה הי״ד, תנצב״ה. כך נסתיימה תקופת קיומה של הישיבה במשכנה שבוולוז׳ין, שהפיצה תורה ואורה לישראל במשך השנים תקס״ז—תרצ״ט. „ידו פרש צר על כל־מחמדיה״, אוצר חמדת בית־ישראל, נפסק המעין של תורה ודעת ד׳. עולם חשך בעדנו. ירחם השם!

יש להזכיר עוד שניים מן האריות שבחבורה, שכיהנו פאר כרמ״י הישיבה בתקופת הנצי״ב זצ״ל, והם: הגאון הגדול רבי חיים ברלין, בן הגאון הנצי״ב, שבסוף ימיו עלה לארץ־הקודש ונתמנה לראש הרבנים בירושלים, ושם מנוחתו כבוד. והשני, הגאון האדיר רבי חיים הלוי סולובייצ׳יק, בן הגאון ר׳ יוסף דב הלוי זצ״ל, הנחשב כאחד המיוחד בעולם התורה. הוא יצר שיטה חדשה בהבנת התורה וסלל מסילה חדשה בים התלמוד, האיר נתיב בין גלי הים הגדול והאיר עיני חכמים בכל ענין סתום וחתום בש״ס ופסקי הרמב״ם ז״ל. דרכו ושיטתו נתקבלו כנכונות במרכזי התורה הגדולים בישראל. נוסף על גדולתם ורוממותם של הגאונים הללו בתורה, ידועים היו גם בצדקתם ופרישותם, טוהר מידותיהם ונועם הליכותיהם.

ובגשתי עכשיו לתאר במקצת את שיעור קומתם של ראשי הישיבה בתקופה ב׳ וג׳ האב והבן הדגולים, שרי־התורה, הגאונים הצדיקים, ר׳ רפאל ובנו ר׳ יעקב שפירא זצ״ל, — „יראתי בפצותי שיח להשחיל. תבונה חסרתי ואיך אוחיל״. כדי לתת הערכה נכונה, צריך להכיר ולעמוד על סגולות נפשם הרוממה, אצילותם וצדקתם; הרי צריך להבין ולהשיג את עומק דעתם, רוחב לבם וטוהר נפשם. צריך להביע ביטוי נכון על מסירות נפשם ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים. וכל מה שנכתוב עליהם, לא נצא ידי חובתנו כלפי רבותינו הקדושים נ״ע (נוחם עדן), שהם למעלה מהשגתנו. הולמים אותם דברי „נפש החיים״, האומר: „ושלהבת אהבת תורתנו הקדושה הי׳ בוערת בלבם כאש בוערת, באהבת ויראת ד׳ טהורה, וכל חפצם להגדיל כבודה ולהאדירה והרחיבו גבולם בתלמידים רבים הגונים, למען תמלא הארץ דעה״.

ומי לנו גדול כרבנו רבי חיים מוולוז׳ין נ״ע, כשהי׳ מזכיר את שם רבו הגאון הקדוש הגר״א זצלה״ה מווילנא, „הווה מרתע כולה גופי׳ וידיו רותתות מקדושת תורתו הנפלאה ויראת רוממות תורתו על פניו״. ואנן, מה נעני אבתרי׳ (ואנו מה נענה אחריו?) הרי אמרו חז״ל: „יהא מורא רבך כמורא שמים״! אלא, כדי להכניס את הקדושים בחייהם ב„אהל הקדושים״ של קדושי וולוז׳ין „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״ — הנני רושם שרטוטים וקווים קצרים מפרשת גדולתם ופעולתם של הקדושים

הללו, עד כמה שידי, יד־כהה, ועטי הדל מגיעים, והנני תפילה שלא אכשל חס ושלום, לפגוע בכבודם הרם והנשגב נ"ע.

רבנו, רבי רפאל ז"ל, ידוע ומפורסם בעולם התורה משיעוריו בהלכה שהגיד בישיבה, כאדריכל של שיטת „לשיטתו". הודות לבקיאותו הנפלאה בכל חדרי התורה ובגנזי מצפוני', בש"ס בבלי וירושלמי, תוספתא, מכילתא, ספרא וספרי וספרי גדולי הראשונים והפוסקים, ולידיעתו גם את מארי דשמעתתא, הי' כוחו יפה וידיו רב לו ליישר את המעקשים ולבאר את הענינים החמורים, אשר בהוויות דאביי ורבא וליישב את הסוגיות על־פי הרמב"ם ז"ל בדרך „לשיטתו". עם כל בקיאותו הנפלאה הי' שקדן עצום כל ימי חייו. עיקר לימודו וכתיבת חידושיו קבע בלילות, כשלא הטרידוהו טרדות העיר והישיבה. תלמידיו מספרים, שאחרי ליל לימודים, בבוקר השכם, סמוך להנץ החמה, הי' קורא קריאת שמע של שחרית בהטעמה והדגשה מיוחדות, ותלמידי הישיבה שלמדו ב„משמר", היו מתאספים מסביב לחלונות חדרו, לשמוע קריאת שמע מפי רבם והיו נרגשים ונפעלים מזה יותר מכמה תוכחות, וראו בו ספר־תורה חי וספר־מוסר חי.

רבי רפאל ידוע גם כשתקן. הי' מונע את עצמו מלהוציא מלה יתירה מפיו, ואפילו באספות של רבנים, שנערכו כמה פעמים בביתו ובנוכחותו, הי' מקמץ בדיבור. וכן כשבא אליו אברך־ישיבה לקבל „סמיכה" לרבנות, או רב־מחבר לקבל „הסכמה" על חיבורו, ולפי הנוהג צריך הי' המבקש להרצות לפני הרב איזה „חידוש" וביאור בסוגיא חמורה ובהכרעת הפוסקים, לא הי' מתווכח ומתפלפל עם המרצה, אלא לאחר שמעו את דבריו, הי' ניגש אל מדף הספרים, הוציא ספר והי' מראה לו את חידושיו וכל המשא ומתן בנדון זה.

גאונותו חיפתה על צדקתו ומעשה חסד שהי' עושה בצנעה ובחשאי. רק יחידי סגולה ובני ביתו ידעו על פעולותיו בתחום ההצלה ליחיד ולציבור. כשהמצב הכלכלי והחמרי בישיבה הי' רע, והחובות התחילו להציק ולהעיק, לא חס ר' רפאל על טרחו ועמלו, הי' מתגבר כארי והי' נוסע לבקר אצל אחינו הנדיבים, לפעמים ביחד עם חתנו ר' חיים סולובייצ'יק, או עם אחד מאברכי הישיבה המוכשרים, והבטיח בדרך זו את המשך קיומה של הישיבה. מתוך כתבי־יד קודשו המרובים, שכתב על כל הש"ס ומתשובותיו המרובות שהשיב לשואליו בענייני דת ודין (שהי' רגיל לכתוב בנוצה של עוף, משום „לא תניף עליהם ברזל") — נדפס חלק קטן, בענינים הנוגעים לחלק „אורח חיים", ויצאו לאור ע"י בניו הגדולים — הגאון ר' ארי' שפירא זצ"ל וייבדל לחיים טובים, הגאון ר' ישראל איסר שפירא שליט"א מתל־אביב, ונקראו „תורת רפאל". על מכתביו הי' רגיל לחתום „העובד עבודת התורה בוולוז'ין".

וכאב — כן בנו, הגאון הצדיק, ר' יעקב שפירא זצ"ל. כשחזר אחרי המלחמה ממינסק לוולוז'ין, אחרי התלאה שמצאתהו בדרך (נאסר ע"י היבסקים והי' צפוי לעונש חמור וניצל בנס), וכשבא לוולוז'ין מצא עולם שמם והי' מן ההכרח ליצור יש מאין,

בחסדי השם יתברך פתח את שערי הישיבה, החזיר עטרתה ליושנה והפיץ אורה של תורה. שיעוריו הצטיינו בבהירות והסברה נכונה, בבקיאות והבנה והדברים היו מאירים ומשמחים. באצילותו ועדינותו והדרת־פניו הי׳ מעורר כבוד והערצה בעיני כל רואיו, והשפיע על מאות תל־מידיו לשקוד על דלתי התורה והיראה ולקנות שלמות הנפש בעמלה ויגיעה של תורה. כן ניהל את עדתו בוולוז׳ין במקל נועם, ובכל עניניו ופעולותיו הי׳ הולך בעקבות אביו ויתר אבותיו־רבותיו מצוקי־ארץ.

הרב יעקב שפירא

מהראוי לציין, כי גם הגויים שבוולוז׳ין וב־סביבתה הכירו בו כסמל הצדק והיושר והעריצוהו מאוד. בסכסוכים שהיו להם עם היהודים בעניני מסחר וכדומה, העדיפו ללכת אל הרב, ולא רצו לסמוך על בית־המשפט שלהם. דברי הרב היו קדושים בעיניהם, כי ידעו שאין לו נגיעה ופנייה עצמית בהכרעתו לאיזה צד שהוא, והי׳ בזה קידוש־השם.

כותב שורות אלו — חתן הגה״צ ז״ל — ישב במחיצתו והתבשם מבשמיו, ראה אותו במצבים שונים במהלך חייו — הן בעמדו במרום מעלתו והדרתו כמורה ודיין, והן במחלתו האנושה ויסוריו המדכאים — וזכה לשמוע את שעוריו בהלכה בישיבה, את דרשותיו ואמרותיו לפני אנשי עדתו, אף התבונן בזהירותו וזריזותו בקיום מצוות התורה בהידורן ובדיוקן, ראה את חרדתו ואחריותו כרועה ומנהיג, והשתתף עמו בדאגתו והשתדלותו והתאמצותו להחזיק בעמודי „עץ החיים״ שלא יתרופפו חס ושלום. אחר־כך ראה אותו מפרפר ביסוריו. אני הגבר ראה עוניו, בשכבו על שולחן־הניתוחים בווינה ועל ערש־דווי בווארשא, בסבלותיו וצרותיו. אין מלים בפי לבטא את המיית הלב הסוער ואת רגשי היגון עד עומק הנפש, כאשר בעת יסוריו ומכאוביו הי׳ קורא את הפסוקים, „כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא״; „צרה ויגון אמצא — ובשם ד׳ אקרא״; „חסד ומשפט אשירה״; „הוא טרף וירפאני — יך ויחבשני״. בכל המצבים והזמנים היו ידיו אמונה לשמור על הישיבה, צפירת תפארתו, עד בוא השמש; ועליו אמרו: „חיי החכם תפילה ארוכה״. נפטר בשנת ס״ב לחייו בווארשא, והובא לאוהל הציון של הסבא שלו, רבנו חיים בבית־החיים בוולוז׳ין, וציווה להכריז בכל בתי־הכנסת בעיר, שכל מי שיש לו עליו איזו תרעומת, או חשש של פגיעה בכבודו, או בממונו, הריהו מבקש ממנו מחילה, וכך עלה השמימה מקודש ומטוהר כזוהר הרקיע.

מקצת מן המקצת משיעוריו שהיו מפוזרים בין תלמידיו נדפסו ע״י כותב טורים אלה ונקראו „גאון יעקב״. בהקדמת הספר הזה רשום קצת משיטתו, דרכו בקודש וקורות חייו. וכל שאר כתבי יד קדשו שלו, שנכתבו על הש״ס, נשמדו ונשרפו בידי הרוצחים.

הרב חיים וואלקין

כאמור לעיל, עברה הישיבה אחרי פטירתו לידי חתנו, הגאון ר׳ חיים וואלקין הי״ד ז״ל ולידי שני בניו העילויים הצעירים, הרב משה יצחק הי״ד ור׳ זלמן יוסף הי״ד, אשר קיווה שיהיו ממשיכי השושלת בממשלת התורה בוולוז׳ין. שניהם נקטפו באיבם, בפריחתם ובצמיחתם, ולא זכו לראות עולמם בחייהם. ר׳ חיים וואלקין ניהל את הישיבה ודאג לרוחניותה וכלכלתה, כשנתיים בוולוז׳ין, ועוד זמן־מה לאחר שהוגלתה בתחילת המלחמה לווילנא. הרבה פרטים על אישיותו הדגולה, לא ידועים לכותב השורות האלו, כי עלה לארץ־ישראל עוד בחיי חותנו מרן הגאון רבי יעקב שפירא זצ״ל. ידוע שר׳ חיים וואלקין התחנך בבית־מדרשם של גדולי בעלי־המוסר והי׳ תלמיד ותיק של הגה״צ ר׳ ירוחם ז״ל, מנהל רו־חני דישיבת מיר, והי׳ נוסע אליו להתייעצות. בכיוון זה ניהל גם את הישיבה. הי׳ מכובד על כל יודעיו. ידוע, שהעלה את נשמתו הקדושה למרומים מתוך עינויים נוראים, בקבר־האחים אשר בשדות פונאר בווילנא, בעמדו על משמר התורה והיראה, בקדושה ובטהרה, יחד עם אשתו הרבנית מרת בילא, בת הגאון ר׳ יעקב שפירא זצ״ל, עם שתי בנותיהם הצעירות דרייזל וחיה לאה הי״ד. עליו נאמרו דברי הפיטן: „אי הלשון הממהרת להורות אמרי־שפר — בעוונות איך עתה לוחכת את העפר״. צר ומר לנו מאוד על הני שופרי־שפירא דבלו בארעא. משפחת „בית הרב״ דוולוז׳ין, הרבנית הדגולה אשת חיל ויראת ד׳, מרת שיינא דישא בהר״ה זלמן יוסף הי״ד, ובנותיה אסתר ע״ה ורבקה הי״ד ופסיה הי״ד — הבנות הצדקניות והמושלמות בכל המעלות והמידות התרומיות. כולן נקטפו בדמי ימיהן, קדושות וטהורות כזוהר הרקיע, נרצחו על קידוש השם. ד׳ ינקום דמן, יזכרם א׳ לטובה עם כל קדושי המשפחה הדגולה בישראל. זכרם קדוש וברוך לנצח.

בין הרבנים הגדולים שחיו והשפיעו בתקופת רבנו יעקב שפירא זצ״ל, יש להזכיר גם את הרב הגאון מוה״ר שמואל אביגדור הלוי דרצ׳ינסקי, חתן כבוד גאון הרה״ג המהולל מה״ר חיים הלל פריד זצ״ל, מנכבדי „בית הרב״ דוולוז׳ין, שהי׳ זמן מה

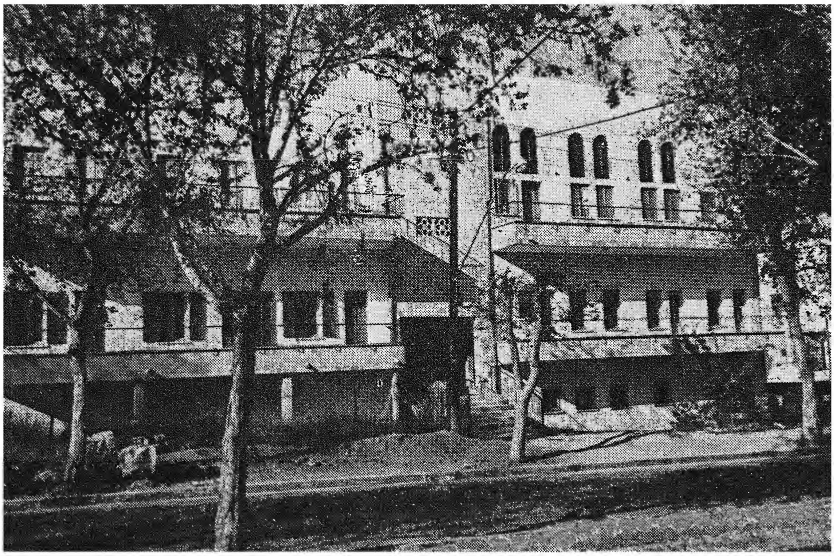
משגיח בישיבה ואחר־כך נתמנה כדיין ומו״צ (מורה צדק) בוולוז׳ין. בסוף ימיו עלה עם משפחתו לארץ־ישראל, ומנוחתו כבוד בירושלים. שני חיבורים בחידושי־תורה נדפסו על־ידי אשתו הרבנית עליה השלום.

ויש להזכיר גם את הרב הישיש והנכבד ר׳ יהודא אברהם ז״ל, שהי׳ שו״ב (שוחט ובודק) בוולוז׳ין גם בתקופת מרן הנצי״ב ז״ל. הי׳ מנאמני בית הרב ומעורב עם בני הישיבה, בהיותו בקי ומומחה בהלכות שחיטה וטריפות. נפטר שנים אחדות לפני מלחמת העולם השניה. והרב ר׳ יוסף, בן רב חיים טבחוביץ׳ הי״ד ומשפחתו. הוא היה מוותיקי הישיבה ומנכבדי העיר.

כך נסתיימה ההסטורי׳ המזהירה של האכסניא לתורה הגדולה והעתיקה, במקום משכנה בוולוז׳ין.

ג.

זכות אבות וזכות הקדושים נ״ע עמדו לנו לשמור על הגחלת שלא תכבה ועל נר־התמיד שלא ידעך אורו. ובחסדי השם יתברך המרובים עלה בידינו להקים ניר, שם ושארית לישיבה הקדושה והמעטירה ולהמשיך את שושילתא דדהבא (שלשלת הזהב) בארץ הקודש. זכינו להקים בנין ישיבת וולוז׳ין בבני־ברק, המתנוסס בהדרו כמרכז ומיבצר לתורה ומכיל „כולל אברכים״, תלמידי־חכמים מצויינים וישיבה לצעירים, השוקדים בתורה בהצלחה ב״ה, ומפיצה תורה ואורה לתהילה ולברכה.

הבנין של ישיבת וולוז׳ין בבני־ברק

ומתנהלת על ידי כותב הטורים האלה, חתן מרן האב״ד ור״מ האחרון דוולוז׳ין, ובנשיאותו של כבוד הגאון מה״ר נפתלי צבי יהודא ריף שליט״א, הרב אבד״ק קעמדען (ארצות הברית), נכד הגאון ר׳ רפאל שפירא זצ״ל, הנושא בעול הישיבה ושוקד לתקנתה כיד ה׳ הטובה עליו לברכה.

ישיבת וולוז׳ין בארץ־ישראל מהווה גם מצבת זכרון חי׳ לראשי הישיבה ולבני־בוני׳ וגם לקדושי העיר וולוז׳ין, שהיתה אכסנייתה במשך כמה דורות. יהי רצון שיהא להם לנחת רוחם ועילוי נשמתם. אנו תפילה שזכותם תעמוד לנו להחזיק בעמודי „עץ החיים״ לבל יתרופפו חס ושלום ויהיו מליצים טובים ומלמדי זכות שנצליח להרחיב גבולה, לבסס קיומה, להגדיל תורתה ולהפיץ אורה.

וכאן מקום להביע הוקרה והכרת טובה לאחינו־ידידינו אנשי וולוז׳ין בארצות הברית, ולכל חברי בית הכנסת „עץ חיים אנשי וולוז׳ין״ בניו־יורק ובראשם כבוד הפרזידנט, וביחוד לכבוד ידידינו הנכבדים, הפעילים המצוינים, השומרים אמונים לישיבה הקדושה והעתיקה ומושיטים אלינו יד־אחים לאחיעזר בעין יפה ונדיבה, ה״ה הרב ר׳ נחמן רוטשטיין שליט״א ומר ד״ר אברהם דז׳אבליס נ״י ויהל, המשתדלים במסירות ונאמנות לשמור על קיומה וחיזוקה של ישיבת וולוז׳ין. זכרה להם א׳ לטובה!

ד״ר הירש־לייב גורדון
(ניו־יורק)

ישיבת וולוז׳ין בתקופת הגאון רבי רפאל שפירא

אחרי חג־הפסח תר״ע (1910) שמתי לדרך פעמי. יצאתי לישיבת „עץ חיים״ שבוולוז׳ין. הרכבת היתה מלאה נוסעים, עמוסים סלים וארגזים, והמהומה גדולה. אבל משזזה הרכבת ירדה עלי השלווה והייתי כחולם בהקיץ, מוקסם ממחזות העבר, שנארגו בדמיוני. ראיתי בעיני רוחי את ר׳ חיים, מייסד הישיבה. ידעתי, שבכל ל״ג בעומר יוצאים להשתטח על קברו של רבי חיים ומורים שם חיצי־עץ מקשתות לזכרון סמלי.

„סטאנציה מולודצ׳נה"! (תחנת מולודצ׳נה) הכריז הלוואי („קונדוקטור״) בקול רם. הקיצותי כמתרדמה עמוקה, נטלתי בחיפזון את ארגז־הקש שלי ועברתי לרכבת אחרת ההולכת לפולוצ׳אני. משם נסעתי בעגלה, עמוסה כמה בני־ישיבה וארגזיהם, לעיירה וולוז׳ין גופה — היא וולוז׳ין המעטירה, שאבי בא אליה בשנת 1892, לפני 18 שנה, בטרם נולדתי. אותו השביל, אותה המטרה, אותה חרדת הקודש...

מישהו הכין בשבילי דירה באכסניה של בני־ישיבה. גברת הבית היתה אשה פשוטה, שרה שמה, ונשואה היתה לבנו החורג של עוזר נושא המכתבים. עוזר היה יחסן, כי מן ה„קאנטוניסטים״ היה, איש חיל, ששירת את ניקולאי ארבעים שנה ונשאר נאמן לדתו ולמשפחתו. כשאר הקאנטוניסטים היה כעסן ולא־נוח לבריות. החייל הזקן, בעל הזקן הצהוב, שהפך שיבה, כבר חדל לשאת מכתבים ולחלקם, ומלאכתו היתה נעשית על־ידי נכדתו צהובת־השיער. היא היתה לא רק מחלקת את המכתבים, אלא גם פותחת אותם ומוסרת אותם למשגיח על הישיבה, וכן נהגה גם במכתבים, שהיו בני־הישיבה שולחים מוולוז׳ין להוריהם. מחמת ההשגחה החמורה הזאת היו בני־הישיבה נכונים תמיד להתנצל בהכחשות ובתירוצים שונים, אם נמצא איזה פסול במכתביהם.

כשהגעתי לדירה שבחרו בשבילי, ועדיין לא הספקתי לפתוח את הדלת, עצרני איש משונה, מגודל פרא. אחר־כך נודע לי, שזהו אנטוני, משוגע העיר. הוא הסיר את כובעו והגיש לי „פרושניה״ (בקשה) אל הצאר. „אדוני הנכבד — פנה אלי ברוסית — כאן יש לי בקשה אל הוד מלכותו, הצאר, שירחם עלי ולא ישלחני לסיביר, כפושע. בכתב־הבקשה הרציתי את כל פרטי האשמה שבדו עלי צוררי. ואתה, אדוני, אנא הצילני והעתק את בקשתי בכתב נקי, למען יראה הוד מלכותו הצאר, שחף מפשע אנוכי״. מישהו קרץ אלי בעין אחת, שהאיש אינו אדם מן הישוב. מכל מקום אנוס הייתי להעתיק את ה„פרושניה״ בלי דיחוי, כדי להיפטר מהפגע הרע.

בשעת סעודת הצהריים התוודעתי לתלמידי הישיבה, שגרו באכסניה שלי.

בכלל חבורת הדיירים היה גם האושמינאי מאיר בוגדאנובסקי, בחור פיקח ונלבב.

הוא גילה לי את הסוד, שהוא מתכונן לנסוע בסוף ה„זמן" לארץ־ישראל, כדי ללמוד שם בבית־המדרש למורים. כשבאתי בשנת 1914 לארץ־ישראל ושכבתי חולה בבית־החולים „שערי־ציון" ביפו, בא בוגדאנובסקי לבקרני. כששאלתי אותו, אם ברצונו לשוב לרוסיה, השיב בקול נמרץ: „בשום פנים לא. תראה, עוד נקים ריפובליקה עברית, ואדיר חפצי שיהיה לי חלק בממשלה". נבואה נזרקה מפיו...

לאחר שהתוודעתי לשכני שבאכסניה, הלכתי בלוויתם לבנין־הישיבה, שהיה קרוב לבית דירתנו. הגענו קודם ל„בית הרב", שהיה כעין דירה רשמית של ראש־הישיבה ומשפחתו. בימין הסימטה של „בית הרב" היה מוכר־ספרים עני. משם ירדנו והגענו לישיבה עצמה, שעשתה עלי רושם כביר. זה היה בית־חומה רחב־ידיים עם שני שערים גדולים. על־יד השער הימני היה רשום „הוקם בשנת תקס"ג" (1803), היא שנת ייסודה של הישיבה.

וגדול מרושם חיצוניותו של הבנין היה הרושם של פנימיותו. אך פתחתי את הדלת הגדולה, ומאות קולות הדהדו באזני. קולות של נערים, שלא היו תלמידים רשמיים של הישיבה, והיו לומדים מפי בחורים בוגרים (ונקראו „תלמידים"), וקולות בני־הישיבה הבוגרים, מהם מונוטוניים ומהם נעימי זמירות. רוב בני־הישיבה לא שמו לב לפנים החדשות שנכנסו לאולם, כי היו שקועים בלימודם, אבל היו אחדים שחקרו את פני הבאים החדשים.

באולם הגדול היו ארבעה עמודים מרובעים ואיתנים, ולאורך הכתלים עמדו שולחנות וספסלים ארוכים. יעצוני לבחור לי מושב, ואני בחרתי את מקומי על־יד עמוד שמאלי מול מקום ראש־הישיבה, ושם ישבתי כל ימי לימודי בישיבה. הסבירו לי, שאין הרב ר' רפאל מגיד „שיעור", מחמת זקנותו, כי היה בן 79 שנה, אבל אפשר לבני־הישיבה לעלות ל„בית הרב" ולשאול אותו קושיה. ר' רפאל היה נכנס לישיבה רק בזמן התפילות והיה מאריך בקריאת שמע, שהיה מבטא הברה אחרי הברה, כמונה מטבעות זהב. הוא דקדק בהברת המלים, בדגש וברפה ונזהר להפסיק במקום שצריך להפסיק. בכל האולם הושלך הס, כשהיה הרב קורא את „שמע". ביחוד כשהיה חוזר הרבה פעמים בהדגשה של „ודברת בם".

וכאן עלי להזכיר את יהודה אברהמ'ל השוחט, שהיתה לו חזקה של עשרות בשנים לעבור לפני התיבה בישיבה. הוא היה יהודי גבה־קומה, והיה משמש שליח־ציבור כל ימי היותי בוולוז'ין. היה פורש את זרועותיו הארוכות לפני קונו ומתפלל בהתלהבות. אנו, בני־הישיבה, היינו מעיינים גם בשעת התפילה בציבור בגמרא פתוחה, שהרי דברי התורה „חיי עולם" הם. יש לציין, שלישיבה היתה כעין אבטונומיה ואסור היה לשום איש שלא היה מתלמידיה לעבור על מפתנה, חוץ לשמחת בית־השואבה, אבל יצא מכלל זה יהודה אברהמ'ל. (אגב, הוא היה קרובם של דניאל פרסקי ז"ל ושל שמעון פרס).

על־יד העמוד שבחרתי לי למושב, פגשתי בבחור הנובובוריסובי, הוא בן־ציון פקר.

איש ניו־יורק, המשמש עתה מנהל במגבית היהודית המאוחדת. הוא היה נאור בחשאי, והיה קורא מתמיד של כתבי־העת הציוניים בלשון הרוסית: „ראזסוויט", „ווסחוד" ו„ייבריסקאיא סטארינה", ששמרם כבבת עינו. באמריקה היה לסגן־עורך השבועון „העברי" וכתב מסה חשובה „די וואלאזשינער ישיבה" במאסף ליטע, 1951.

קניתי לי מידי השמש דיומד חדש ובתוכו ארגז מיוחד להחזיק בו יארמולקה (כיפה) ו„שב שמעתתא", ספר קטן של מחבר „קצות החושן", שהיה חביב עלי ועל שאר הבחורים. המחבר חיברו בהיותו נער ועוד לא מלאו לו שלוש־עשרה שנה, וזו היתה סגולה יפה לבן־ישיבה שיתעורר לחידושים בלימודו. קנאת סופרים תרבה חכמה.

קול התורה בישיבת וולוז'ין לא נפסק מיום היווסדה, לא ביום ולא בלילה, בין בחורף ובין בקיץ. הבחורים, שהגיע תורם לשבת במישמר הלילה, היו באים בשעה שמונה בערב ולמדו בשקידה רבה עד אור הבוקר. הרבנית, או השמש, היו מביאים לאנשי המישמר מנת תפוחים. והיו בחורים, שלמדו בלילות גם מחוץ לתורם, לאחר סדר הערב. בשעות השקטות האלה של הלילה לא היו הלומדים עוסקים בשיטות ובקו־שיות, כי אם למדו לשם בקיאות. המסכת החביבה שלנו, שלמדנו אותה בשעות של מישמר, היתה על־פי־רוב מסכת „מכות", מחמת קיצורה.

החופש הוולוז'יני לבחור באיזו מסכת שהיא וללמוד אותה לאיטה או בחיפזון, היה מעודד אותנו לעשות כמה נסיונות בדרך הלימודים. ההקפדה על הפשט והבריחה מדרך הפלפול היתה הליכה בשבילי הגר"א, שהיתה חוקת הישיבה בוולוז'ין. וגם מנהגי התפילה היו על־פי הגר"א. בימים הנוראים, למשל, היו ממעטים בפיוטים ובפזמונות, ואפילו ביום הכיפורים היו לנו כמה שעות פנויות, שהקדשנו ללימוד הגמרא. אני זוכר כי ביום הכיפורים עמד על־יד העמוד השמאלי יהודי זקן וחלש, שהתפלל בקול נכאים ושובר לבבות. זה היה רב חיים הלל פריד, בן נכדתו של רבי חיים מוולוז'ין.

בעיקר היו לומדים גמרא בישיבת וולוז'ין. מישנה, בתור לימוד מיוחד, לא למדנו. גם בדבר הברייתות (תוספתא, מכילתא, ספרא וספרי) שמענו רק באקראי. ואינני זוכר, אם ראיתי בן־ישיבה מטפל ב„שאילתות דרב אחאי גאון", שהנצי"ב הוציאן וביארן. יחידי סגולה היו לומדים את כל מסכתות הש"ס, אבל לרוב היינו לומדים את שלוש ה„בבות", „כתובות", „נדרים", „גיטין", „קידושין", וחוזר חלילה. שבע מסכתות ולא עוד. את הירושלמי לא ראיתי כלל.

מעולם לא עיינו בני־הישיבה בספר „עין־יעקב", או בספר „הזוהר", אבל ה„יד החזקה" של הרמב"ם ו„שולחן ערוך" של ר' יוסף קארו היו אורחים תכופים על שולחננו. ויותר משהיינו עוסקים ב„טור" וב„שולחן ערוך", היינו שוקדים על כמה ממפרשיהם, כגון „קצות החושן" (לרב אריה לייב הכהן), „נתיבות המשפט" (לרב יעקב מליסא), „טורי זהב" (לרב דוד ב"ר שמואל הלוי), „שפתי כהן" (לרב שבתי הכהן), „חתם סופר" (לרב משה סופר) ו„שיטה מקובצת" (לרב בצלאל אשכנזי). אף היו חביבים עלינו

„תשובות״ ר׳ עקיבא איגר ו„חידושיו״, וספרי ר׳ יצחק אלחנן ספקטור („נחל יצחק״, „באר יצחק״, „עין יצחק״). אבל חביב מכולם היה „קצות החושן״, מחמת חריפותו ועומק עיונו.

וולוז׳ין היתה מחולקת לשני חלקים, כעין „אַפּטאַון״ ו„דאונטאון״ של ערי ארצות־הברית. החלק העליון נקרא באידיש „אַרויפצו״. בו נמצאה הישיבה ודירות בני־הישיבה. הרחוב החשוב בחלק זה היה הרחוב הווילנאי. היה כאן גם בוסתן הרוזן טישקיביץ׳, שהרהיב עין בשלל צבעיו ובאילנותיו הטרופיקאליים. רוב מנינה ובנינה של העיירה היה ב„אַראָפּצו״ (מורד העיר). שם היו רוב החנויות, סדנאות בעלי־המלאכה וסתם בעלי־בתים. זו היתה כמעט קהילה מיוחדת עם רב מיוחד. זוכרני, שפעם שמעתי מאחד הבתים כמין קול קונצרטינה, ושיערתי שזוהי נגינתו של תלמיד ה„קורסים הגרודנאיים״, שנוסדו בשנת 1907 בהנהלת הפדגוג הידוע אהרן בן משה כהנשטם. דפקתי על הדלת ונוכחתי שלא טעיתי. המנגן היה בונימוביץ׳, תלמיד הקורסים.

ליד וולוז׳ין היתה גבעה עגולה ומשופעת בפרחים, וקראו לה „יארמולקה״, על־שם צורתה. שם היינו מטיילים בשבתות, מפטפטים ושרים וגם עושים כל מיני תרגילי התעמלות. על־יד גבעה זו היתה „פסגת־ההר הכפול״, כי כל קול או הגה שנשמע בסביבותיה נכפל הדו פעמיים.

לאט־לאט התרחב חוג מכרי. בין הראשונים היה בן־הרב מפוהוסט (פינחס הורגין ז״ל), שהיה לו גם שם־לוואי: „הירושלמי הקטן״. הוא ישב שקוע בגמרתו על־יד העמוד האחרון בצד שמאל ובת־צחוק טובת־לב ריחפה על שפתיו. הוא השתייך לחוג הצר שלנו, שהיה נפגש במרתף אחרי הלימודים, ושם השתעשענו במישחקי נערים, כנערים ממש, ולא כבני ישיבת וולוז׳ין.

כעבור שמונה שנים עשינו קפיצה גדולה, מוולוז׳ין לאוניברסיטת ייל, שסיימנו אותה בשנת 1922. הורגין היה פעיל מאוד בתנועת „המזרחי״, ניהל את בית־המדרש למורים ואחר־כך את אוניברסיטת בר־אילן, עד לפטירתו בלא עת. לחבורה שלנו השתייך גם הבחור הראכוואלובי, דוד כהן, ה„סבא״ של „הנוער־העובד״, שהיה לובש איצטלא חסידית ארוכה וכתב ספורי חסידים בתל־אביב.

היה בן־ישיבה צעיר, שתמיד חיפש בספרים, ותמיד טייל באולם הגדול בין בני־הישיבה המבוגרים. הוא היה נקרא „ורשאי״ וגם „לודז׳אי״ (יצחק ריבקינד) ז״ל. הוא חתם על „השלוח״ ועל „העולם״, מלבד „הצפירה״ ו„הד הזמן״. הוא היה מומחה לתולדות הישיבה בוולוז׳ין. ההתענינות בתנועת „המזרחי״ קירבה אותו לגברא רבה, שברבות הימים נשא את בת אחי אשתו. הנני מתכוון להרב מגומבין, ר׳ י. ל. זלוטניק, ואחר־כך אבידע. הנני זוכר אותו כאברך, בעל זקן ארוך, חובש כובע חסידי לראשו ולובש איצטלא דרבנן. הוא היה מתמיד גדול ולא רצה לשהות רגע בלי גירסא. עמד על־יד

הדיומד שלו ושינן בלי הרף. נדמה היה, כאילו אין לו בעולמו אלא ד׳ אמות של הלכה. אבל כאשר עזב את וולוז׳ין, נדהמנו לקרוא את רשמיו ב„הצפירה״, שחתם עליהם בכינוי „בר־בי־רב דחד יומא״ (חורף תרע״א). הוא גר בארצות־הברית וגם בקאנאדה, ולאחר־מכן היה מנהל החינוך היהודי בדרום־אפריקה (1938), לבסוף השתקע בירושלים (1949) ובה ישב על התורה ועל העבודה. כתב הרבה בפולקלור כמעין המתגבר. נפטר לפני כמה שנים

ביומן שניהלתי בימי לימודי בוולוז׳ין היו חידושי תורה, המצאות טכניות (כגון שיטת הוראה לפקידי הטלגרף), משחקי השחמט ו... כאב שיניים תמידי. אף־על־פי שרופא העיר עקר לי שן ממארת בצבת פשוטה, הכאב לא חדל. פעם, כשהכאב היה גדול מנשוא ובאמצע הלילה לא יכולתי למצוא שום תחבולה נגדו, יצאתי החוצה לבקש עצה. הדבר היה בליל־קיץ, כשזוהר השחר הלבין את המזרח. פתאום נזכרתי, שבמיכלאה הקטנה שליד הבית היה לול של תרנגולים ואפרוחים בני יום או יומיים. לקחתי אפרוח קטנטן וחביב והושבתיו על חזי. היצור הקטן נרדם, כי היה לו אמון בי, ודמות האפרוח הקט והחלש, ששכב על חזי, גרמה לי עונג רב שכזה, שכאב שיני חדל. וכך עשיתי כמה פעמים והתחבולה הועילה.

על רבי רפאל שפירא

„וזכורני שבימי עלומי, כשלמדתי תורה בישיבת וולוז׳ין במשך של שנים אחדות, בזמנו של הגאון הצדיק, מרן ר׳ רפאל זצ״ל — אז לא היינו זקוקים לספרי יראה ומוסר, כדי לזכות במידות אלו, כי מורנו ורבנו זה, בתורתו וצידקתו, שימש לנו כמעין ספר־תורה חי, ספר שהכול בו. תמימותו והתלהבותו הגדולה, הן בעצמן לימדו אותנו דרכי היראה והמוסר. — — —

ומי שלא ראה את התמדתו הגדולה של הגאון ר׳ רפאל זצ״ל, אינו יודע התמדה בתורה מהי. אין לתאר את מסירות נפשו לתורה וצידקתו האמתית. כל בחור ואברך מתלמידי הישיבה היו אהובים עליו ויקרים, מעין אהבת אבות לבניהם יחידיהם.

רובם של בני־הישיבה שנמצאו אז בישיבת וולוז׳ין היו נוהגים ללמוד במשך של שמונה־עשרה שעות בכל יום ויום, וקול התורה לא נדם בישיבה אף לרגע, כי מדי לילה ולילה נמצאו תלמידים שלמדו „מישמר״ במשך כל הלילה, ואפילו בליל פסח, ליל ה„סדר״, לא נפסק „מישמר״ הלומדים בישיבה, ואחרי ש„מישמר״ אחד גמר לערוך את ה„סדר״ של פסח, הם באו מיד לישיבה, להחליף את חבריהם שלמדו עד עכשיו, כדי שיוכלו לערוך גם הם את ה„סדר״. גם במוצאי יום־הכיפורים, עם תום תפילת ערבית, היו מספר תלמידים נשארים בישיבה ללמוד, ולא היו הולכים למעונותיהם להפסיק את תעניתם, עד שהיו באים חבריהם, שכבר הפסיקו את תעניתם, לישיבה כדי להחליפם. וכך הגו בני־הישיבה בתורה יומם ולילה, מבלי שייפסק קול התורה בישיבה אף לרגע״.

(יוסף סגל הלוי, ספר חזון יוסף, עמודים ו, ז)

„בהעלותי על זכרוני את תקופת חיי בישיבת וולוז׳ין, אזי שמחה פנימית ממלאה את כל חללי לבי, כמו שאדם מרגיש איזה מאורע חשוב בחייו, ותיכף ומיד ניצבת לנגד עיני התמונה המרכזית האצילה שבישיבה, הלא הוא הגאון הגדול והצדיק התמים, מרן רבי רפאל שפירא זצ״ל, שהיה סמל הקדושה והתמימות הטהורה, אשר קשה למסור את זה במלים. אך לשמוע את התפילה שלו וקריאת־שמע, כבר היה בזה די בשביל להיות מושפע שפע רב ולהיות נמשך אחריו וקשור בו באלפי נימי הנפש. וביחוד עשה רושם רב על אלה שלמדו כל הלילה והיו יכולים להיות עדים לעירנותו כל הלילה, על־ידי המאור שבביתו שהי׳ סמוך להישיבה, שנשקף היה ונראה כשהוא ער ולומד כמעט כל הלילה. ולפעמים היה נכנס באמצע הלילה להישיבה והיה הולך ובא כמה פעמים, ואחר־כך יצא, עטוף בטלית ותפילין, היה שוהה שעה אחת בבוקר אחרי התפילה, ולתלמידים היתה הזדמנות יפה לשוחח אתו אז בלימודים״.

(הרב אריה לייב יוכט, ספר משנת אריה, על „אם הישיבות״, עמוד רע״א)

חכמי הרלוז'ין

אליעזר לאוני
(תל־אביב)

שלושה עמודי התורה בוולוז׳ין

א

הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ׳יק

הרב יוסף דוב סולובייצ׳יק הוא מעמודי התווך בפנתאון של חכמי וולוז׳ין. נין של רבי חיים מוולוז׳ין. נולד בניעשוויז׳ בשנת תק״ף (1820). עוד בנערותו התבלט, כי לגדולות נוצר. שכלו החריף, כוח זכרונו העצום, התמדתו שלא ידעה ליאות והכשרון לחדור לעומק ההלכה — כל זה בישר שדרך כוכב מזהיר בשמי היהדות התלמודית.

כשמלאו לו שלוש־עשרה שנה, שלחו אביו לישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. תחילה למד תורה מפי הדיין ר׳ שמשון רודנסקי, ואחר־כך — מפי רבותיו רבי איצלה (דוד אביו) וחתנו רבי אליעזר־יצחק פריד. בישיבת וולוז׳ין החלו להתפתח כשרונותיו הנעלים. הוא התנזר מתענוגות החיים ושקד ימים ולילות על התורה. בהיותו בן חמש־עשרה התפרסם כעלוי וידען גדול. רבי איצלה התנבא עליו, שיהיה גאון בישראל ובחריפותו יגיע למדרגתו של ה„שאגת אריה״.

כשחלה הגאון רבי גרשון תנחום, ראש הישיבה שעל שם בלומקע במינסק, פנה אל רבי איצלה בבקשה, שישלח אליו אחד מגדולי תלמידיו, שיגיד את השיעור לפני הבחורים. בחר רבי איצלה בנכד אחותו, רבי יוסי בר הצעיר לימים, לתפקיד זה. שעוריו בישיבה פירסמו את שמו והוציאו לו מוניטין כאחד מגדולי התורה.

בגיל בר־מצוה נשא לאשה את בת אחד העשירים, אולם הזיווג לא עלה יפה וחותנו הכריח את בתו להיפרד מבעלה, אם כי ילדה לו בת. בכאב לב עזב רבי יוסי־בר את מינסק, ושם פעמיו לברוד, כדי לשמוע תורה מפי הגאון רב שלמה קלוגר.

רבי יוסי בר יצא לדרך ללא פרוטה בכיסו. הוא ניסה תחבולות שונות, כיצד להגיע למטרתו חינם אין־כסף. משלא הועילו כל תחבולותיו, התחפש הגאון הצעיר כעוזר לאחד העגלונים שנסעו לברוד. שלושה ימים ישב רבי יוסי־בר על דוכן העגלון, השוט בימינו והמושכות בשמאלו. אולם, מאחר שלא היה בקי במקצוע זה, לא הפיק שרותו

רצון מבעליו, והלה חירפו, גידפו וגם היכהו. הגאון ספג את המכות והחריש. הם הגיעו למלון אחד שבגבול גליציה שבו התאכסן אברך אחד שלמד בישיבת וולוז׳ין. הלה השתומם מאוד למראה עיניו, בראותו את הגאון רבי יוסף־דוב נוהג בסוסים. הוא גילה לעגלון את זהותו של ה„נער העוזר" שלו. העגלון נגש אליו וביקש ממנו סליחה על המכות שהכהו. השיב לו רבי יוסי־בר ברוב פיקחותו: „לו הכיתני על דברי־תורה, או־אז לא צדקת, אבל אתה הכיתני על הלכות עגלונות. בדבר זה מורי ורבי אתה".

רבי שלמה קלוגר התפעל מאוד מרוחב בינתו של רבי יוסי־בר וקירבו אליו, אולם מסיבות שונות לא ארכו ימיו שם, ולאחר טלטולים מרובים חזר לוולוז׳ין ונשא לאשה את בת הרב הוולוז׳ינאי, רבי יצחק עפרון.

אחרי מות רבי אליעזר יצחק, החליטו גאוני הדור למנות את רבי יוסי בר כממלא מקומו בישיבת „עץ־חיים" בוולוז׳ין. בידי רבי יוסי בר היה אז כתב־רבנות מטעלז, אך קהילת וולוז׳ין וכל אנשי־הישיבה עצרו בעדו, ולא נתנו לו לעזוב את וולוז׳ין. שתי הערים הגישו עצומותיהן לפני בית־הדין של גדולי הרבנים, וקהילת וולוז׳ין זכתה בדינה.

אחרי מות רבי איצלה נתמנה חתנו הנצי״ב כראש־הישיבה, ורבי יוסי־בר שימש כמשנה לר״מ. כשתים־עשרה שנה הרביץ תורה בישיבה, הראה כוחו בפלפול וחריפות, והתלמידים שתו בצמא את דבריו.

לרגל סכסוך שפרץ בינו לבין הנצי״ב עזב רבי יוסי בר את וולוז׳ין בשנת תרכ״ה (1865) ונתמנה לרבה של סלוצק. הסכסוך היה בכך, שרבי יוסי בר כנכדה של אחת מבנות רבי חיים מוולוז׳ין, תבע לעצמו את הזכות לשמש כראש־ישיבה ראשון, אולם גדולי הרבנים פסקו, כי הר״מ הראשון צריך להיות הנצי״ב. רבי יוסי בר לא רצה לשמש כר״מ מישנה, לכן עזב את הישיבה. אולם, הוא לא התנכר לישיבה. כעבור שנים אחדות נשא בנו, רבי חיים, את נכדת הנצי״ב ונעשה מישנה לראש־הישיבה.

מספרים, שביום חתונתו של רבי חיים הזמין הנצי״ב את המחותן רבי יוסי בר לריקוד עמו ריקוד „קוזצ׳וק", שטיבו הוא, כי האחד רוקד כנגד השני. ענה רבי יוסי בר: „פעם אחת כבר ניסיתי לרקוד כנגדך, מחותן, ולא הצלחתי".

כעשר שנים ישב רבי יוסי בר על כסא הרבנות בסלוצק. בשנת תרל״ה (1875) עזב את העיר ועבר לוורשה. רבים מגדולי וורשה רצו לבחור בו כרב העיר, אך מסיבות שונות לא יכלו להוציא את מחשבתם הטובה אל הפועל, והוא נבחר כראש חברת ש״ס בוורשה.

בשנת תרל״ח (1878) עזב את וורשה ונתקבל כרבה של בריסק, וכיהן שם ברבנות כארבע־עשרה שנה. בעיר זו מצא מנוחת־עולמים. הוא מת מיתת נשיקה. במוצאי־שבת יצא מביתו לקדש את הלבנה ועד אחרי־חצות הלילה עסק בתורה, ולא הרגיש מכאוב; אולם, בעלותו על משכבו — אחזהו השבץ. רבי יוסי בר נפטר בד׳ באייר שנת

תרנ״ב (1892). בן שבעים ושתיים היה בפטירתו.

פטירת רבי יוסי־בר עוררה אבל כבד גם בקהילת ירושלים. יהודי העיר ערכו לו הספד בבית־הכנסת הגדול „בית־יעקב״ שבחצר רבי יהודה חסיד, והבית היה מלא מפה לפה.

הרב אברהם אבא יעקב סנדרוביץ׳ נתכבד להספיד את המנוח וסיים דבריו בדרש על הפסוק: „וישכב דוד עם־אבותיו״ (מלכים א׳, פרק ב׳, י׳) — „דוד, שהניח בן כמותו כממלא מקומו, אשר אז אין המיתה ניכרת ומורגשת כל־כך — נאמר בו „וישכב״. לאמר לך, שהלך רק לשכב עם אבותיו. וכגון זה נוכל לומר גם על רבי יוסי־בר, שהלך לשכב עם אבותיו, משום שהוא הניח אחריו בן שיוכל למלא מקומו — הלא־הוא הגאון רבי חיים סולובייצ׳יק״.

על אישיותו של רבי יוסי בר כותב הרב ברוך הלוי אפשטיין את הדברים הבאים:

> „כי היה האדם הגדול הזה, לבד גדולתו המצוינת בתורה, עוד חכם לב מצוין, מדבר צחות וחריפות, ושיחות חולין שלו המקוטרות מחכמת הלב ומשינון המוח ומחריצות נעימה היו מושכות את הלב, עד כי לא שבעה אוזן השומע משמוע; ועוד היה איש רעים להתרועע ולבו טוב עליו ונפשו טובה ורוחו נכונה בקרבו, ואת רגשותיו אלה נתן להכיר ולדעת בכל מקום אשר עמד, הלך וישב. ובכלל היה איש טוב ונועם המזג. ומכל אלה היתה חברתו אהובה ונעימה לאנשים שונים ממפלגות שונות״...[1]

לפקחותו וחריפות מוחו של רבי יוסי־בר יצאו מוניטין בעולם. נביא בזה שתי „דוגמאות״ בלבד מחריפות זו. פעם אחת שבת רבי יוסי־בר ולעת סעודה שלישית אזלו החלות, ולא נמצאו שתי חלות ללחם מישנה עבורו. אמר אחד ממקורביו: הן אומרים, שאפשר לצאת חובת סעודה שלישית בדברי תורה. אם־כן, מה כל הרעש? הלא יכול רבנו להגיד לנו דבר־תורה ויהיה לנו מזה מישנה נחת: הוא יצא חובת סעודה שלישית, ואנו נהנה מנועם דברי תורתו.

השיב רבי יוסי־בר: אמת הדבר שאפשר כן, אבל רק אפשר ולא בטוח, כי יתכן ואחד השומעים יסתור דברי שאגיד, ואז אשאר גם בלא תורה וגם בלא סעודה שלישית...

משכיל אחד אמר פעם לרבי יוסי־בר: מרב גדול ופיקח כמוך אפשר לצפות, שיקל במקצת באילו הלכות ודינים ולא יחמיר בהם. השיב לו רבי יוסי־בר: קלעת למטרה. בספרי שהדפסתי ובאלה אשר אתי בכתובים הכרעתי להקל ושלא להחמיר בהם. שמח מאוד המשכיל הלז וביקש מרבי יוסי־בר שיאמר לו, מה טיבן של ההקלות הללו. נענה לו וקרא לפניו שבע „הקלות״. ואלו הן:

---

[1] „מקור ברוך״, חלק רביעי, עמוד 1720.

א) יש מחמירים להגביל זמן תפילת־ערבית רק עד חצות, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר להתפלל עד שיעלה עמוד השחר.

ב) יש מחמירים בתפילין דרבנו תם, שלא יניחון אלא גדולי־תורה בלבד, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר לכל אדם להניחן.

ג) יש מחמירים שלא לומר פיוטים בשעת התפילה, מפני הפסק בתפילה, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר לאומרם ואין בזה משום הפסק.

ד) יש מחמירים בספירת העומר, שאם שכח לספור בלילה אחד, שלא לספור עוד הלאה בברכה, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר לספור בברכה.

ה) יש מחמירים שלא ללמוד בערב תשעה־באב שחל בשבת, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר ללמוד.

ו) יש מחמירים שלא להתענות בראש־השנה, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר להתענות.

ז) יש מחמירים שלא לנהוג שני ימים יום־כפור, ואנוכי הכרעתי להקל, שמותר לנהוג שני ימי כיפור...

רבי יוסי־בר סולובייצ׳יק היה מראשוני חובבי־ציון ופעל רבות למען הפצת רעיון שיבת־ציון.

בשנת תרכ״ה הוציא לאור את ספרו הראשון בשם „בית הלוי״, שהוא פרוש על כמה פרקים בודדים מ„חשן משפט״ ועל כמה סוגיות התלמוד. הספר הזה הוציא לרבי יוסי־בר מוניטין, ורבנים ממקומות רחוקים פנו אליו בשאלות קשות וסבוכות בהלכה.

בשנת תרל״ד הוציא לאור ספרו השני, גם־כן בשם „בית־הלוי״. בספרו זה ירד עמוק־עמוק לנבכי ים־התלמוד וגלה בו עמוקות. „לא נפריז אם נאמר — כותב עזריאל מאיר ברודא — כי מימות ה„שאגת אריה״ לא נראה באופק שמי הספרות התלמודית ספר יקר, מלא־חריפות כזה״.

בשנת תרמ״ד יצא החלק השלישי של „בית הלוי״ — דרושים על ספר „בראשית״ ו„שמות״. בספר זה הראה רבי יוסי־בר את כוחו בדרוש.

בשנת תרנ״א הוציא לאור את ספרו האחרון „בית הלוי״, בו הסביר, בעיקר, שאלת השמיטה לכל פרטיה ודקדוקיה.

מ ק ו ר ו ת

חיים דב הלוי לוויצקי: „אבל כבד״, „המליץ״, ח׳ באייר תרנ״ב, גליון 90.

חיים דב הלוי לויצקי: „לזכר עולם יהיה צדיק״. „המליץ״, ד׳ בסיון תרנ״ב, גליון 111 ו„המליץ״, י״א בסיון תרנ״ב, גליון 114.

האסיף, שנת תרנ״ד, עמודים 150—152.

עוזיאל מאיר ברודא: „תולדות הגאון רבי יוסף דב הלוי סולובייצ׳יק״. „**הצפירה**״, **ה׳ בסיון תרנ״ב** (19.5.1892), **גליון 111.**

הרב ברוך הלוי־אפשטיין: „מקור ברוך״, **כרך רביעי, פרק ל״ח „ליל שימורים״, עמודים 1703—1725.**

ישראל הכהן: „**המליץ**״, **י״ז בסיון תרנ״ב, גליון 119.**

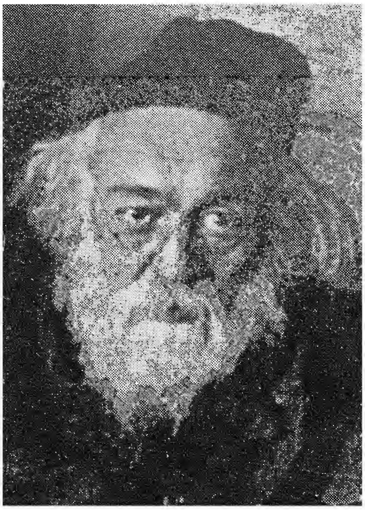
על פקחוחו וחריפותו של רבי יוסי בר, ראה „משיחות חכמים״ ועל המחלוקת שבינו לבין הנצ״יב — ר׳ הפרק על הישיבה.

ב

״אֵיזוֹהִי דֶּרֶךְ יְשָׁרָה שֶׁיִּדְבַּק
בָּהּ הָאָדָם? רַבִּי אֱלְעָזָר אוֹמֵר:
לֵב טוֹב״ (אבות, פרק ב׳, ט).

לב טוב, „לפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכוחות והוא המקור שממנו נובעות כל הפעולות״.

(רבי עובדיה מברטנורא).

הרב חיים סולובייצ׳יק

רבי חיים סולובייצ׳יק נולד בוולוז׳ין בשנת תרי״ג (1853) לאביו הגאון רבי יוסף דב, ששימש אז כמישנה לר״מ בישיבת וולוז׳ין. כבר בילדותו ניכר רבי חיים בפיקחותו. מספרים, שפעם אחת ראתה אמו שידיו מזוהמות. הוכיחה אותו ואמרה: חיימ׳קה כלום אינך מתבייש בידים מלוכלכות כידיך? וכי ראית אצל אמך ידיים מזוהמות כידיך? לאו — השיב התינוק — אני לא ראיתי, אולם אמך ודאי שראתה...

כשישב רבי יוסי בר על כסא הרבנות בסלוצק, עדיין היה רבי חיים תינוק. הוא היה ער וזריז ולא שקוד ללמוד תורה. פעם אחת ישב אצל רבי יוסי בר הדיין הזקן וראה את התינוק כשהוא בטל מתורה. התחיל להטיף לו מוסר: בוא וראה, אביך שנפשו חשקה

בתורה והיה משים לילות כימים, נעשה גדול בישראל, ואילו אתה, שאינך עוסק בתורה, עתיד אתה להיות עם הארץ, ומה יהא בסופך ? — סופי — השיב חיים'קה תשובה עוקצנית — סופי להיות דיין בישראל.

מראהו החיצוני של רבי חיים היה מיוחד במינו ומשך אליו גם עין בלתי סקרנית. ראשו הגדול, שלא בהתאמה לקומתו הנמוכה, מצחו הרחב ועיניו הגדולות, השחורות והבולטות, עשו רושם עז, וכל אחד הכיר מיד, כי אישיות גדולה ובלתי־רגילה לפניו. על־אף כשרונותיו הגדולים וידענותו המופלגת היה מצניע לכת. בצאתו לדרכו היה מצניע פאותיו וחובש כובע פשוט כאחד מהשוק, ולא את המגבעת הרחבה שהיה חובש בוולוז'ין. בשבתו ברכבת לא היה מעיין בספר, ובבואו לבית הכנסת לא עמד ב„מזרח". כשהיה מסב בחבורת אנשים זרים, שוחח עמהם על ענייניהם הם, על משא ומתן, על „פכים קטנים" — שיחה פשוטה של אנשים מהשוק. ואף־על־פי כן היו הכול, גם אלה שלא הכירוהו, מכירים מיד, כי אחד מגדולי ישראל לפניהם.

כבן עשרים נשא לאשה את בת הגאון רבי רפאל שפירא, שהיה אז מישנה לר"מ בוולוז'ין ביחד עם חותנו הנצי"ב. הוא קבע את דירתו בוולוז'ין דירת קבע, והשפעתו הגדולה על אנשי הישיבה הורגשה מיד. בשנת תר"מ (1880) נתמנה כמישנה לר"מ בישיבת וולוז'ין, ומאז החל להגיד את שעוריו בתלמוד, שהיקנו לו מיד שם גדול בעולם התורני. שתים עשרה שנה רצופות השמיע שעוריו בישיבה. באותן השנים למדו אצלו אלפי תלמידים, ורבים מהם נתפרסמו אחר כך כגדולי ישראל. הנצי"ב היה משתף את רבי חיים אף בהנהלת ענייני הישיבה.

על מידת ההערצה, שהעריצו אנשי־הישיבה את רבי חיים סולובייצ'יק, מעידים דברי אחד מבחירי תלמידיו, הסופר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, הכותב:

„התמונה המאירה מן הנפשות העושות בעולמנו הקטן הזה, הוא קלסתר פניו של המשנה לראש־הישיבה, רבי חיים סולובייצ'יק, אשר מיום שהכרתי אותו ראיתיו כאחד מבני העלייה המצוינים, שעמד הקדוש ברוך הוא ושתלם בכל דור ודור. האיש הזה הוא בעל שכל חד ועמוק מאוד, נוקב ויורד עד תהומו של כל ענין וענין. בלי הפרזה אומר, כי אני, שכבר הסכנתי לצלול במים אדירים וללין בעומקם של מושגים דקים מן הדקים, עד שגם העיונים הדקים של שפינוזה וקאנט לא הביאוני לידי ערבוביה — בכל עת שאני שומע אותו מדבר ומנתח את ענינו בדעתו החריפה והחדה, כמעט קשה לי לתפוס את דבריו ולעמוד על יסודו של ענין לרוב דקותו.

רבנו זה לא עסק מעולם בספרי ההיגיון, ובכל זאת כאשר יעמיק לחקור בהלכתא רבתי — יגלה בה פנים כהלכת ההיקש בכוח היגיון טבעי גדול מאוד, ותמה אני, אם יש בדור הזה שכל גאוני כמותו. ונוסף על שכלו הזך והחד הוא איש טוב ומיטיב, נדבן גדול, דובר שלום לכל אדם ודן

את כולם לכף זכות, ומעולם לא שמעתי שיהיה אחד מן התלמידים ומשאר בני אדם מרנן אחריו".

שעורי רבי חיים הפכו למאורע בחיי הישיבה וריתקו אליהם את התלמידים. כותב תלמידו מ. אייזנשטט:

„ר' חיימ'קה הטיף את שעוריו וכטל נזלה אמרתו. כל תלמידי־הישיבה עמדו על רגליהם כל הזמן של השעור באין מניע יד או רגל. דומיה בישיבה. נדמה, שגם השעון הגדול והזקן של הישיבה נשתתק, מבלי השמיע את הטיק־טאַק שלו, וכמוקסמים שאפו כל מלה וכל הגה שיצאו מפיו המפיק מרגליות.

מנהג היה בין שני ראשי־הישיבה, הנצי"ב ורבי חיים, שלא יימצא אחד מהם בישיבה באותה שעה שהשני מהם מטיף את שעורו. פעם אחת, בשעת סיומה של מסכת „בבא בתרא", נפל אז ה„הדרן" בגורל השעור של ר' חיים. למחרת התגנב הנצי"ב בחשאי לישיבה, לתימהון לבם של התלמידים, ונחבא באחת הפינות של הישיבה ועמד כל העת, עד שנגמר ה„הדרן". התלמידים שמעו את הנצי"ב מדבר אל לבו בלחש: „הלא חילו לאורייתא כמו לאחד מהראשונים — ואנכי לא ידעתי"!

על רבי חיים האנאליטיקן, בעל כושר הניתוח הבלתי רגיל, עומד תלמידו האחר, אבא בלושר:

„רבי חיים סולובייצ'יק היה מנתח באיזמל חד שבמוחו סוגיה חמורה שבש"ס לחלקים דקים מן הדקים, מפרק כל חוליה וחוליה שלה, מגלה את האיברים והגידים, הנימים והעצמות שבה, מהפך בה ומהפך בה, ומראה לתלמידים את יסודה ואת בנינה, הבית והעליה, מקרקעיתה ועד גגה; ושוב הוא מחזיר כל חלק וחלק למקומו, מחבר את החוליות הנפרדות זו לזו, מאחה את הקרעים, מעמיד את הסוגיה על תחילתה ומסיק שמעתא אליבא דהלכתא (מסורת שמתקבלת כהלכה לדורות), הלכה פסוקה שב„יד החזקה", מיישב את קושיות הראב"ד ושאר המשיגים על הרמב"ם ומוכיח, ש„רבנו משה אמת ותורתו אמת". ממנו למדו התלמידים אמנות של ניתוח, מעשה הרכבה והפרדה וסוד של יצירה. התלמידים הוותיקים, אלה בהם שהכינו את עצמם לעשות את תורתם אומנותם, היו כרוכים אחריו תמיד ומקיפים אותו בכל מקום לשמוע תורה מפיו".

פרסומו הגדול של רבי חיים סולובייצ'יק בוולוז'ין ובעולם התורני בא לו מתוך אישיותו הגדולה. הוא היה גדול לא בתור רב, אלא בתור מורה. מיום, שהחל להורות בישיבת וולוז'ין, היה מוקף תלמידים רבים, שהיו מתאבקים בעפר רגליו. הוא היה אוהב לשים ידו על צווארי חביביו, התלמידים החריפים, ולטייל עמם ארוכות וקצרות.

רבי חיים לא היה מרבה ב„מראי מקומות" וגם לא היה נוהג לומר „קבלו דעתי"! אלא היה יושב בחבורה, כאילו גם לו אין הדבר ברור די צרכו. וכך, מתוך שיחה הדדית, מתוך דיבוק חברים, היה המורה הגדול מצרף מלה למלה, חורז סברה לסברה, והענין הקשה והמסובך היה מתברר מאליו.

ימים ולילות, עתים גם שבועות שלמים, היה רבי חיים סולובייצ׳יק עסוק בענין אחד עד שבררו היטב והחליט, שהדבר כבר נתבהר ונתחוור לאמתה־של־תורה. נאמר עליו: מה בין רבי חיים לגאון פלוני, שהיה מפורסם בחידושיו: מה שרבי חיים אומר, יתכן שגם אותו גאון אומר, אבל גדלותו של רבי חיים בכך, שאיננו אומר מה שההוא אומר. מדודים ושקולים היו כל דבריו. אף הברה אחת לא הוציא לבטלה, אף הגה אחד לא פיזר לרוח. דבריו היו חותכים בהגיונם החד ובתוכנם הבהיר.

כפדגוג גדול היתה חיבה יתירה נודעת מרבי חיים לילדים ופעוטות. כשהיה פוגש נער היה נכנס אתו בשיחה, שואלו לביתו ולמשפחתו, למלמדו וללימודו והיה בוחן אותו בפרשת השבוע. הוא היה גדול לא רק לגדולים, אלא גם לקטנים. בדברו עם ילד, היה מוצא שפה משותפת אתו. הוא ידע, כיצד לדבר עם ילדים.

בשנת תרמ"ו נפלה דליקה בוולוז׳ין. בניין הישיבה, בתי־הכנסת ובית הרב עלו באש. כמעט כל בני העיר יצאו לשדה. פתאום נזכרו ברבי חיים שאיננו עמהם. יצאו לחפשו וראו אותו רץ ונושא שני תינוקות על זרועותיו. הוא עבר עמהם מרחוב לרחוב, עד אשר הביאם למקלט בטוח.

לא נדבר כאן על רבי חיים כגאון ההלכה, על ידענותו הגדולה שהפליאה רבים, אלא רק על אישיותו המוסרית, על אהבת האדם שבו. רבי חיים היה, קודם כל, אוהב ישראל גדול, שבכל דרך חייו נהג ללמד זכות על מעשי האדם. הוא לא חיפש חטאים באדם, אלא תמיד השתדל לגלות בו את הטוב שבו, המאור שבו. הוא הבין גם לבני אדם שנזדהמו בחטא. לא ראה את האשמה בהם, אלא בתנאי חייהם ובמסיבות, שלא תמיד יש לאדם שליטה עליהן.

רחמנות היתה בלב רבי חיים סולובייצ׳יק, רחמנות בלי גבול. לב טוב, לב רך וטהור, פתוח תמיד לכל קשה־יום ולכל מר ונדכה. כל מר־לב וקשה־רוח, כל נפש נאנחת ועלובה, מצאו ברבי חיים תנחומים ומרגוע, עזר וסעד.

פעם ישבו בביתו תלמידי־חכמים ודנו ביניהם בענין „קרקפתא דלא מנח תפילין" (ראש שאינו מניח תפילין). הללו החמירו ואמרו: כל מי שאינו מניח תפילין — אינו בכלל ישראל. והללו מקילים ואומרים: ישראל, אף על פי שחטא — ישראל הוא. נמנו וגמרו לשאול את פי רבי חיים. — „תמה אני" — השיב רבי חיים — „וכי יש אדם מישראל שאינו מניח תפילין?".

והרי עובדה נוספת: באו וסיפרו לו, שבחור יהודי נתפס למלכות וגזרו דינו לתלייה. התחיל רבי חיים מטכס עצות, כדי להציל את הבחור ממות. בערב יום־כיפור,

כשנתכנס הצבור לתפילת „כל נדרי", והכול עמדו באימה ויראה ואמרו „תפילה זכה" — עלה רבי חיים על הבימה. הכול תלו עיניהם בו, כי סבורים היו, שהרב ידרוש מענייני היום. אולם במקום דרשה, רמז רבי חיים לשמש, והלה הוציא גליון־ניר, קסת ודיו. חתם רבי חיים את שמו ואמר לקהל: ממני תראו וכן תעשו. כל אחד יחתום שמו על הבקשה למלכות לבטל את גזר הדין. עלו כולם על הבימה וחתמו שמותיהם. בינתיים החשיך היום. התחילו כמה מבין הצבור לרטון: כבר בא יום הכיפורים. אולם, רבי חיים לא שעה לרינון וגזר על כל הקהל לחתום. רק עם חתימתו של האחרון — התיר רבי חיים לומר „כל נדרי".

בשנת 1905, כשפרץ זרם השביתות בכל ערי רוסיה ופועלי בתי־החרושת של בריסק הגישו לנותני־העבודה דרישות שונות באיום של שביתה, התערב רבי חיים בדבר והשפיע על בעלי בתי החרושת שיוותרו לפועלים. הפועלים, אף הם, קיבלו ברצון תיווכו של רבי חיים.

כשנסגרה ישיבת וולוז'ין בשנת תרנ"ב (1892) יצא רבי חיים לבריסק, מקום רבנותו של אביו, רבי יוסף דב. באותה שנה נפטר רבי יוסף דב, ורבי חיים בנו נתקבל לממלא מקומו. כרב העיר השתדל להיטיב ולעזור לעניים. הקהילה סיפקה לרבי חיים צרכי ביתו, ובכללם נר למאור ועצים להסקה. פעם הרגישו הפרנסים, שהוצאות בית הרב לעצי־הסקה עולות דמים מרובים. בדקו ומצאו, שדיר העצים בבית הרב אינו נעול, ועניי העיר באים ולוקחים כמתוך שלהם. עמדו ונעלו את הדיר ומסרו את המפתח לידי השמש. כשהרגיש רבי חיים בדבר, ציווה להסיר מיד את המנעול, ושוב היה דיר העצים פתוח לרווחה, ועניי העיר באו וסיפקו את צרכיהם. קראו פרנסי העיר תגר לפני רבי חיים: אין בכוחה של קופת הקהל לספק עצים לכל עניי העיר. „אם כן" — השיב רבי חיים — „אף בביתי לא יסיקו. איך אוכל לשבת בחום, בשעה שהעניים קופאים מקור?".

כשפרצה השרפה הגדולה בבריסק בשנת תרנ"ה (1895) לא נח ולא שקט רבי חיים, ויומם ולילה השקיע כל כוחותיו בהקמת הריסותיהם של הנשרפים. בכל אותם הימים שאחרי השרפה לא היה ישן רבי חיים בביתו, אלא היה הולך למסדרון בית־הכנסת וישן שם על הרצפה. כל הפצרותיהם של בני ביתו, שינוח בביתו ועל מיטתו, לא הועילו. — „איני יכול" — היה משיב להם — לשכב על המיטה, בשעה שכל כך הרבה יהודים אין להם גג לראשם".

פעם נכנסו אצלו שני יהודים עשירים ונתנו לו במעטפה חתומה סכום כסף. העשירים הללו השתדכו ביניהם, ורבי חיים היה מסדר הקידושין. לכן הביאו לו מה שהביאו בתורת רח"ש. בינתים נכנס לביתו עני הגון וביקש נדבה. נטל רבי חיים את המעטפה החתומה, ובפני אותם העשירים מסר אותה לעני, מבלי שידע, אפילו, כמה היה שם.

רבי חיים סולובייצ׳יק היה בעל סמכות גדולה בעולם התורה. הוא השתתף בכמה ועידות ואספות גדולות של רבנים בווילנא, פטרבורג, קאטוביץ ועוד. בכל מקום היה „ראש המדברים״, ולאו דוקא בנאומיו, אלא בדעותיו ההגיוניות והחותכות ובאמרותיו הקולעות. את התורה שרכש בוולוז׳ין הפיץ בכל מקום שהגיעה השפעתו אליו.

הוא הוכר כגאון־הדור וכמורה הדור. הרבה בני ישיבה היו נוסעים, במיוחד, לבריסק, כדי ליהנות מתורתו ומחכמת החיים שלו. למעלה מעשרים שנה כיהן כרבה של בריסק. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, ותושבי בריסק נאלצו לעזוב את העיר — נסע רבי חיים סולובייצ׳יק למינסק. למרות הדוחק החומרי הגדול שחי בו במינסק לא רצה ליהנות משום איש והשיב ריקם את פניהם של כמה עשירים ומוסדות ציבור, שרצו לתמכו בצורות שונות. בשנת תרע״ח (1918) ניתנה לו הרשות מהשלטונות לנסוע לווארשה ומשם עבר לפי הוראת הרופאים, לאוטבוצק. באותה שנה נסתלק בכ״א מנחם אב. בן 65 היה בפטירתו.

מ ק ו ר ו ת

הרב מאיר ברלין: „הגדול בדורו״ (**„העברי, שנת תרע״ח, גליונות ל׳, ל״א, ל״ג)**.

בר־בי־רב (מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי): „צרור מכתבים מוולוז׳ין״ (**„המליץ״, ח׳ ניסן תרמ״ח (8.3.1888), גליון 56**.

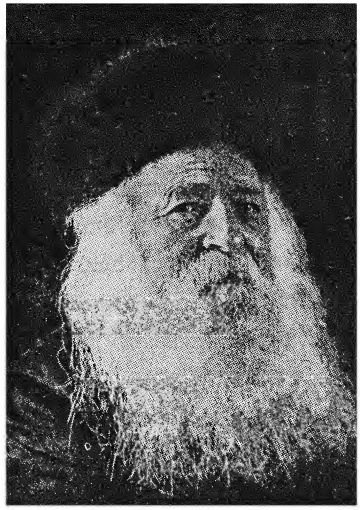
מ. ליפסון: „מדור דוד״.

אבא בלושר: „ביאליק בוולוז׳ין״ (**מאזנים, תמוז תרצ״ה, כרך ד׳, חוברת ב׳)**.

מ. אייזנשטט: „ר׳ חיימ׳קה וואלאז׳ינער״ (**„הצפירה״, כ״א אלול תרע״ח, גליון 35)**.

נ״ם: „הסבא והנכד״ (**„הצפירה״, ו׳ תשרי תרע״ט, גליון 37)**.

ג

הרב חיים ברלין

הרב חיים ברלין היה בנו בכורו של הנצי״ב, מאשתו הראשונה, הרבניתריינה בתיה, בתו של רבי איצלה. מצד אמו שורשו ב„שושלת הוולוז׳ינית״ המפוארת. נולד בוולוז׳ין, ה׳ בשבט תקצ״ב (1832).

מילדותו גודל באווירה של תורה — אווירת אביו הגאון ואווירת הישיבה. עד גיל תשע חינכו אביו כרוחו, עד שנעשה בקי בשלושה סדרים בש״ס: מועד, נשים ונזיקין. כמו כן ידע את התנ״ך על בוריו — דבר בלתי רגיל בימים ההם. מגיל תשע התחיל העילוי לבקר בישיבה, ושמע שעורים מפי אבי אמו, הגאון רבי איצלה. שש שנים למד בישיבה. בתקופה זו סיים את כל הש״ס והתחיל לכתוב חידושי תורה ושאלות ותשובות לרבנים.

רבי חיים היה יפה תואר. כשהיה מטייל עם אביו הנצי״ב ברחובות וולוז׳ין בשבת אחרי הסעודה השלישית, היו הגויים העוברים ושבים עומדים ומשתוממים על יפי האב והבן והיו אומרים זה לזה בהתפעלות: „אֶטי ראַביני״ (אלה הם רבנים). ועוד היה מצטיין מנעוריו כדרשן גדול. בשעה שהיה דורש, היה בית־המדרש בוולוז׳ין מלא מפה לפה. הרבה מאמרותיו ופתגמיו שימשו נושא לשיחת רבים.

שמו של רבי חיים יצא לתהילה כמושלם בכל המעלות. בהיותו בן חמש עשרה התחילו העשירים הגדולים לחזור אחריו, כדי לקחתו לחתן להם. מכולם בחר הנצי״ב בשביל בנו בכורו במשפחה מיוחסת משקלוב, והשתדך עם העשיר והעסקן ר׳ משה צייטלין, שבתו רבקה היתה יפת־תואר ומשכילה. שידוך זה עזר הרבה להתפתחותו הרוחנית של רבי חיים. בהיותו חתן־עשירים עלה בידו לרכוש ספריה גדולה, שהכילה כעשרת אלפים כרכים, מראשוני הראשונים עד אחרוני האחרונים. בהיותו משוחרר מדאגות פרנסה חי שנות־אושר בלימוד התורה. ולא הוה פסק פומיה מגירסא — פיו לא היה פוסק מלימוד. ידיעותיו בתלמוד כה עמקו, עד שהיה הרב קוק זצ״ל אומר עליו: „יפה כוחו ככוח האב״ (ר׳ „ראש ישיבת עץ־חיים״).

לרבי חיים יצאו מוניטין כאחד מגאוני הדור, ובאו אליו שלוחי קהילות להציע לו כהונת רבנות. אולם הוא דחה אותם מתוך ענות־רוח באמרו, שעליו עוד ללמוד

הרבה, עד שיהא ראוי לכהן כרב בישראל. אולם, לאמתו־של־דבר, לא נמשך רבי חיים אחר הרבנות. הוא ביקש לחיות כאדם פרטי, רק תחת עול מלכות שמים ולהיות עמוס בתורה בלבד.

אולם, במשך הזמן ירד חותנו העשיר מנכסיו, מקור עושרו דלל, ורבי חיים בא במצוקה חומרית. אז נאלץ לחפש אחר מקור־פרנסה ונענה לבקשת קהילת מוסקבה לכהן בה כרב. בכ"ו באדר תרכ"ה (1865) נתקבל כרב במוסקבה.

בקהילה זו לא מצא רבי חיים את מקומו הראוי לו. חן־המקום לא היה עליו. עם־הארצות שלטה שם, ולא היה צורך לקהילה ברב גדול כמוהו. לכן הצטמצם בד' אמות של הלכה ופסקי־דינים. בכ"ג בחשוון תרמ"ג (1883) מתה עליו אשת נעוריו. מוות זה, בנוסף על הרגשת הבדידות שהעיקה עליו בשבתו במוסקבה, דיכא אותו מאוד. הנסיון שלא הצליח עורר ברבי חיים את הרצון לפרוש מכהונת הרבנות ולחיות כאיש פרטי, בצל התורה והחכמה. בכהונתו ראה בחינת „מניחין חיי־עולם ועוסקין בחיי־שעה". והנה נזדמן לו שידוך עשיר בביאלא, פלך שדליץ — טילא בת ר' יצחק אייזיק שחור ממיר. בשנת תרמ"ד עזב רבי חיים את מוסקבה ועבר לביאלא — לחיות בצל הכסף ובאור התורה. נתקיים בו היפוכו של מאמר חכמים, דהינו, קשה היה לו לעלות לבימה — ונוח לירד.

יציאה זו גרמה לסערה גדולה בציבור היהודי ברוסיה. ביאלא היתה ידועה כעיירה חסידית מובהקת. חותנו, ר' יצחק אייזיק, אף הוא היה מחסידי קוצק וגור. הדבר נראה היה כזיווג מין בשאינו בן־מינו. ארז, עורך „המליץ", כתב על פרשה זו כדברים האלה: „הרב המאור הגדול, מורנו חיים ברלין, רב למתנגדים וסגן־הרב מטעם הממשלה, נכון גם הוא לעזוב את עדתו זאת, ללכת אחרי האשה, אשר הוכיח לו ד' בביאלא, ובשבילה הממאנת להיות רבנית, יסיר מראשו עטרת הרבנות, ששימש בה תשע עשרה שנה. כל נכבדי העדה, אשר התראינו פנים עמם, מצטערים על חפץ הרב לצאת מקרבם, אחרי אשר כבר הורגלו עמו והוא ידע להלוך עם החיים ולהשלים עם כל המפלגות ושלום לו עם הרב מטעם.

גבר כמוהו, אשר מסורת אבות בידו, נין לאותו גאון הדור, ראש הישיבה בוולוז'ין, רבי חיים וואלאז'ינער הנודע למשגב, ובלבו נשרשו דעותיו הזרות לשיטת החסידות ואחריהן הלך כל ימיו — הוא יהיה מגרי־צדק של הצדיק מגור ויתפלל בקלויז הערוך בביאלא לשמו ולזכרו? וכתר רבנות יחליף בכתר של קדושת החסידים בנוסח ספרד"? („המליץ" כ"ח בתשרי תרמ"ד, גליון 80).

רבי חיים ישב בביאלא חמש שנים, עד שנת תרמ"ט. בחודש ניסן של שנה זו מתה עליו טילא, אשתו השנייה. הוא חזר לוולוז'ין, כדי להיות לעזור לאביו הנצי"ב לעת זקנותו, והיה מגיד את השעורים יחד עם גיסו ר' חיים סולובייצ'יק.

הנצי"ב, שהרגיש שכוחותיו פוחתים והולכים, דאג לממלא מקום בעודו בחייו

וקבע את רבי חיים בנו כיורשו. החלטה זו היתה גורלית לגבי קיום הישיבה, והיא בעצם שהביאה לסגירתה בחודש שבט תרנ״ב.* התלמידים התמרדו בנצי״ב (ר׳ פרטי המרד במאמר על הישיבה) ולא רצו לקבל עליהם את רבי חיים כר״מ. אמנם הודו בגדלותו, אבל טענו, שלא כל רב גדול בתורה מסוגל להיות ראש ישיבת וולוז׳ין, שעמדה אז בשיא התפתחותה.

השערוריה שהתחוללה בישיבה יצאה אל מחוץ לכתליה ושימשה נושא לדיון ציבורי. בין המתנגדים להחלטת הנצי״ב היה מרדכי בר גמזו, שבמאמרו ב„המליץ״ כתב כהאי לישנא: „גם בדבר כזה יש מקום למשפט הירושה בישראל? המתנגדים ממלאים פיהם שחוק על צדיקי החסידים, המורישים את צדקותם לבניהם אחריהם, ועתה נגע עדיהם וייבהלו, החזיקו בכנפי הרב ר׳ חיים לאמור: בן ראש־ישיבה אתה, חזקה לך, קצין תהיה לנו, ראש ישיבת וולוז׳ין.

איני מתכון, חלילה, לפגוע בכבוד רבי חיים ברלין ולומר שאינו ראוי לאיצטלא זו, אבל התמנות ראש־ישיבה אינה מן הדברים הנעשים בהיסח הדעת, אחורי התנור והכיריים, בן לילה אחד. גלוי וידוע, שהכול הולך אחר הראש ובכבודו תלוי כבוד כל הישיבה כולה. על כן עלינו למנות ראש־ישיבה שכל העם יאמר עליו, כי הוא זה ואשר כל אחינו שבגולה יכירו וידעו כי בחור הוא מכל חכמי הזמן״ („המליץ״, ז׳ אדר ב׳ תרנ״א, גליון 54).

בידינו אסמכתא, שלא הנצי״ב בלבד הועיד את רבי חיים בנו כיורשו, אלא על־פי החלטת גדולי התורה, שהתאספו במינסק לדון על שאלת ממלא מקומו של הנצ״יב. „לאחר שקלא וטריא ארוכה נבחר בנו הגאון ר׳ חיים פה אחד מאת כל הנאספים לראש מתיבתא דוולוז׳ין״ (ר׳ אליעזר בראן, „המליץ״, גליון 45, כ״ו באדר א׳ תרנ״א).

לאחר שובו לוולוז׳ין נשא רבי חיים את אייגה — אשתו השלישית. היא היתה

---

* הרב בן־ציון יאדלר (המגיד הירושלמי) כותב, שרבי חיים ברלין מסר לו, מפי אביו הנצי״ב, את הסיבה האמתית לסגירת הישיבה. ואלה דברי רבי חיים: „לזכרון מה שהזהירני וציווה עלי מר אבא, הגאון זצללה״ה (זכר צדיק לברכה - לחיי העולם הבא) הכ״״מ (הריני כפרת משכבו), קודם פטירתו, שלא להכניס לתוכה (כלומר, לישיבה), שום לימוד מלימודי חול, ולסיבה זו נסגרה הישיבה, ומזה נחלה מחליו, אשר לא עמד ממנו, וציווה עלי באזהרה שלא להסכים בשום אופן וללא שום הוראת היתר שבעולם, ואמר שהקב״ה רמז כל זה בתורה, שאמר „להבדיל בין הקודש ובין החול״, היינו שכל עניני חול המתערבים בקודש, לא די שאין עניני לימודי חול מקבלים קדושה, אלא אף זו שעניני לימודי־קודש מתקלקלים מהם. על־כן לא ירע לך, בני, מה שענין זה גרם לי לצאת מן העולם ולסגור את הישיבה, כי כדאי הוא הענין הגדול למסור נפשי עליו״. (הרב בן־ציון יאדלר (המגיד הירושלמי), בטוב ירושלים (זכרונות מחיי ירושלים וגדוליה במאה האחרונה), הוצאת „נצח״, בני־ברק, עמוד שע״ג.

לפנים האלמנה לווין אפשטיין המפורסמת בדפוס ובהוצאת הספרים שלה. אולם, כעבור חדשים אחדים אחרי הנשואין מתה פתאום בליל־שבת. רבי חיים ברלין היה אז בווילנא בעניני הישיבה. כל וולוז׳ין וגם הישיבה היו שרויות באבל. האחד שלא התרגש היה הנצי״ב. רוח של שבת היתה שורה עליו, מלא שמחה פנימית ופניו מביעים קדושה. כשאחד מבני המשפחה, מזועזע מן האסון, הזיל דמעה — גער בו הנצי״ב ואמר: „שבת היום, אין אבלות בשבת״! אולם לאחר ההבדלה נכנס הנצי״ב לחדרו ובכה בקול גדול ולא יכלו להרגיעו (ר׳ „מוולוז׳ין עד ירושלים״, נד, נה).

בשנת תרנ״ב, לאחר סגירת הישיבה, עזב רבי חיים ברלין את וולוז׳ין ונתקבל כאב״ד בקוברין — עיר שכולה חסידים. גם כאן לא מצא את מנוחת הנפש, ששאף אליה כל ימי חייו. בעיר זו ישב רבי חיים עד שנת תרנ״ה. בשנה זו נתקבל כרב ביליסאווטגראד. ב־15 באוגוסט 1895 בא רבי חיים לכאן, וכל הגבאים של בתי־התפילה קדמו פניו בתחנת הרכבת, ומשם נסעו לבית־המדרש הגדול שהיה מלא מפה לפה. הרב ברלין דרש מעניני דיומא ועל מטרת בואו לכאן.

בעיר זו היה רבי חיים פעיל גם בענייני „חיבת־ציון״. הוא חתם את שמו על ההודעה בדבר העמדת קערות בערב יום־כפור בכל בתי־הכנסת לשם התרמה לטובת העובדים בארץ־ישראל, ובכך עזר לביסוס ולפיתוח אגודת „חובבי־ציון״ שבמקום כהונתו.

ביליסאווטגראד ישב כעשר שנים. בשנים אלו גמלה בקרבו ההחלטה לנטוש בכלל את כהונת הרבנות, לעזוב את הגולה ולעלות לארץ־ישראל. בשנת תרס״ו (1906) עלה לירושלים ונשא לאשה את הרבנית מאטליע, בת הגאון אפרים רוקח. בארץ חי כאיש פרטי. הביא עמו חלק מספריתו הגדולה, שהכילה כארבעת אלפים כרך. רבי חיים ביקש לנוח מעבודת הרבנות, שנשא כל ימי חייו בקהילות שונות ברוסיה. אולם מבוקשו לא ניתן לו. הגאון רבי שמואל סלאנט, רבה של ירושלים, דאג עוד בחייו לממלא־מקום מתאים ובחר ברבי חיים כשותפו בהנהגתה של עדת ישראל בעיר־הקודש. הוא קיבל עליו עבודה זו בעל כרחו, כפי שכתב בשנת תר״ע לר׳ בן־ציון אייזנשטאט: „על פי רכות טבעי ומזגי לא אוכל להשיב פניהם של ראשי העדה ריקם״. אחרי פטירת הרב סלאנט הוטלו על רבי חיים כל צורכי היהודים בירושלים. אם כי באופן רשמי לא שימש כרבה של העיר, עמד בראש הוועד הכללי וניהל את ה„תלמוד תורה״ ובית־החולים.

את עבודת הציבור שהועמסה עליו לעת זקנותו, עשה באהבה ובמסירות, והיה אהוד וחביב על כל חוגי הציבור היהודי בירושלים. הוא הצטיין במזגו הרך, באהבתו לבריות ובהשכנת שלום בין אדם לרעהו. כונה בשם „זקן־הרבנים״ ובכינוי־החיבה „סבא דארעא קדישא״.

על־אף העומס הרב של עסקי־ציבור, עסק רבי חיים גם בחידושי־תורה והשאיר

המצבה של רבי חיים ברלין בבית הקברות שבהר־הזיתים בירושלים

אחריו כתבי־יד מרובים בשטח זה. גם השתדל לייסד בירושלים ספריה תורנית גדולה והוריש את ספריתו הפרטית הגדולה לישיבת „עץ־חיים" שבירושלים.

לא רבות היו שנות־חייו של רבי חיים ברלין בארץ. נפטר בי"ג בתשרי תרע"ג, (24.9.1912), בשנת השמונים ואחת לחייו. בני ירושלים חלקו לו כבודו האחרון, ללא הספדים, כרצונו בצוואתו.

רבי חיים ברלין היה דמות טראגית מאוד. דרך ארוכה עבר בחייו, ובכל־זאת נשאר בראשיתה. טרגדיה זו מיצה הרב משה שפירא בדברים אלה: „יש אנשים גדולים, שנחנו מאת ההשגחה בכשרון ובעושר רוחני והיו יכולים להשפיע על בני דורם ולתת להם דבר־מה מאוצרם הרוחני, אולם כמו איזה מלאך רע מלווה אותם על דרכם ומפריעם מלהוציא לאור את מחשבותיהם הגדולות. ורק כשמגיעים לימי זקנה ושיבה, לימים שאין־חפץ בהם, אז הם מוצאים לפניהם את העבודה המתאימה להם ולתכונת נפשם. אך אז אין המעשים נעשים באותה השלימות הראויה והדרושה, כי חסרים להם הכוח והרעננות של ימי הנוער. אחת הנפשות הטרגיות האלה, היה הגאון רבי חיים ברלין זצ"ל" (ר' משה שמואל ודורו", עמוד 65).

מקורות

א) אוצ׳ינסקי לוי, „נחלת אבות", ווילנה תרנ"ד, אות ח׳, עמוד כ"ב.

ב) שמואל נח גוטליב: „אהלי שם", פינסק תרע"ב, עמודים 493—494.

ג) אברהם משה לונץ: הרב הגאון רבי חיים ברלין זצ"ל, לוח ארץ־ישראל, ירושלים, שנה י"ט (תרע"ד 1913/14), עמודים 161—162.

ד) הרב משה שפירא: „ר׳ משה שמואל ודורו", ניו־יורק תשכ"ד, עמוד 65.

ה) הרב א. י. ברומברג: „הגאון רבי חיים ברלין", גוילין למחשבה דתית־יהודית, חוברת תשכ"ז (כ"ה), עמודים 110—116.

ו) בן־ציון אייזנשטט: „דורות האחרונים", ניו־יורק תרע"ג, ספר ראשון, עמודים 71—73

ז) בן־ציון אייזנשטט: „הגאון ר׳ חיים ברלין". די פולע לעבנס־באַשרייבונג פון דעם גדול־הדור, זיין לעבן און טעטיקייט אַלס רב און אַלס כלל־טוער. „דער אמעריקאַנער", 1912, באַנד X, נומער 40.

ח) הרב מאיר ברלין: „מוולוז׳ין עד ירושלים".

ט) ארז: „כתבה ממוסקבה", „המליץ", כ"ח תשרי תרמ"ד (17.10.1883), גליון 80.

י) מרדכי בר גמזו: „מי בראש"? „המליץ", ז׳ אדר ב׳ תרנ"א, גליון 54.

יא) שמואל דוד ב"ר זאב זקש (שקוד, פלך קובנה), „המליץ", י"ט אדר ב׳ תרנ"א גליון 63.

יב) אליעזר בראן ממינסק, „המליץ", גליון 45, כ"ו אדר א׳ תרנ"א (22.2.1891).

יג) „המליץ", כ"ו בתשרי תרנ"ו, גליון 212.

חייקל לונסקי ז״ל
(ספרן בספריית שטראשון בווילנא)

הגאון רבי חיים הלל פריד*

רבי חיים הלל פריד נולד בוולוז׳ין בכ״ו בחשון תקצ״ג (1833) לאביו רבי אליעזר יצחק בן רבי הלל מהורודנה (רבי הלל היה חתן רבי חיים מוולוז׳ין). אף אמו של ר׳ חיים הלל היתה נכדה לרבי חיים מוולוז׳ין (בת בנו וממלא מקומו, כראש ישיבת וולוז׳ין, רבי איצלה הוולוז׳ינאי), כבר בצעירותו הצטיין רבי חיים הלל בכשרונות נעלים. למד בישיבת וולוז׳ין ויצא לו שם של עילוי. בהיותו בן שבע־עשרה, מת עליו אביו. אמו לקחה לו לאשה את שרה ביילה, בת רבי שמואל לנדא (ממשפחת רבי יחזקאל לנדא, בעל ה„נודע ביהודה״ וחתן רבי איצלה).

ארץ־ישראל היתה משאת־נפש רבי חיים הלל, ואחר נשואיו החליט להגשימה. אמו ורעייתו התנגדו למסע דמיוני כזה; הן מחכה לו כסא ראשות הישיבה (כירושה מאביו ר׳ אליעזר יצחק שכיהן בתפקיד זה), ועליו להתכונן לו. אולם, בראותן שאין להניאו — ויתרו. רבי חיים הלל שם פעמיו לאודיסה וחכה לאנייה שתובילו לארץ הקדושה, אולם אנייה זו טבעה. ראה בזה רבי חיים הלל יד ד׳, וחזר לוולוז׳ין.

כאשר עבר רבי יוסי בר סולובייצ׳יק לכהן כרבה של סלוצק — עלה רבי חיים הלל על כסאו כראש ישיבת וולוז׳ין. מצב בריאותו הכריחהו להסתלק מכהונה זו, כעבור שנים אחדות, ומצא מחייתו מחנות המנופקטורה של אשתו. היא שלחה ידה במסחר, והוא הגה בתורה יומם וליל.** נוסף על גאוניותו הצטיין רבי חיים הלל בבינתו וכמעורב עם הבריות. אף היה חשוב בעיני הרשות, אליה היה פונה לבטל גזירות מעל היהודים. גם נסיך־העיר, טישקיביץ׳, הגה לו כבוד ונעתר לו להיטיב ליהודי העיר.

---

* המאמר הודפס בשבועון הווילנאי „דאס יודישווארט״, מיום ב׳ בתמוז תרצ״ז (11.6.1937), מספר 657, תורגם לעברית בידי יונה בן־ששון.

** אהבתו לישיבה, בית־היוצר של העם ויציר חיי אבותיו לא פחתה. הרבה נדד ועמל, כדי לבטל את גזירת סגירת הישיבה. הודות למאמציו נפתחה מחדש. — הערת המתרגם.

תושבי העיר היו שואלים תכופות בעצתו בענייני הציבור והפרט: משא ומתן, נישואין וכדומה. ואף מעל הבמה השמיע תכופות מידברותיו. והאיש עניו וצדיק מאוד. לא חבש כובע של רבנים (שטריימל), רק כובע קטיפה פשוט. ועמידתו בבית־הכנסת — מאחורי הבימה. בבואו לווילנא בענייני הציבור, התפלל בבית־הכנסת של „זנביל" מאחורי הבימה. שגור היה בפי הגבאים, שרבי חיים הלל מעביר את ה„מזרח" ליד הדלת.

חייו היו קודש לעזרת עניים ומעונים, מאז היותו בן 14; בעיקר גמילות־חסדים. כל מוצאי שבת־קודש נתמלא ביתו רוכלים (הפרנסה המצויה ביותר בוולוז׳ין), שבאו לבקש הלוואות לסחר יום ראשון. ולכולם נתן בסבר פנים יפות בצרוף איחולים. לכל איש — ברכתו הראויה לו. ביתו היה פתוח לאורחים. לא היתה סעודה בלי אורחים. רבי חיים הלל קיים מצוות ביקור־חולים כהלכתה ממש. למקשות ללדת היה מביא קמיע־סגולה, שעברה אליו בירושה מסבו רבי חיים.

כולו היה מסור לעזרת אחרים. בפרוץ דליקה — מקרה שכיח בוולוז׳ין — חש רבי חיים הלל להציל תינוקות וזקנים. מביתו לא הוציא אלא את ספר־התורה בלבד — ירושה מרבי איצלה, ואת ה„סמל היהודי": בגד הציצית שרבי איצלה לבש בהתייצבו לפני ראשי מדינת רוסיה, בבעיות העם. ועל כן: כשאכלה השרפה הגדולה את רוב בנייני העיר, לרבות הישיבה, ובית רבי חיים הלל נשאר על תלו — ראו בזה הזקנים שכר על מסירות נפשו להצלת אנשים בשעת דליקה. אחרי שריפה זו עברה הישיבה לבית רבי חיים הלל.

כהתנהגותו עם חברו, כן דייק גם בינו למקום. בכל השכמה טבל לקראת התפילה, ולכבוד שבת התרחץ במרחץ.

יפים היו ימי השבתות והחגים בבית רבי חיים הלל. השולחן מוקף כמנין אורחים, והוא הקפיד לברך ברכת המזון על כוס במניין. ורבי חיים הלל משתפך במנגינות מסורתיות ובזמירות, קבלה מן הסבא רבי איצלה. חג לעצמו קבע זמן אפיית „מצות מצוה" בערב פסח אחרי חצות. רבי חיים הלל מילא בעצמו את הקמח. אחרים מ„בית הרב" יצקו את „המים שלנו". כלותיו היו המגלגלות, וגם שאר התפקידים נמסרו לידי תלמידי חכמים. הבית המה מרננים „לשם מצת מצווה", „פירורים הפקר" (כי הן השעה אחר בעור חמץ וצריך לבטל כל פרור שנחמץ).

ומנהג היה בוולוז׳ין, שבערב יום הכיפורים היתה באה כל העיר, על טפה וזקניה, להתברך מרבי חיים הלל.*** בסוכות ישן בסוכה יחד עם ילדיו. פעם, כשחלה רבי חיים

*** סח לי גדול אחד בירושלים, שהיה מבאי בית הסבא, בלמדו בישיבת וולוז׳ין, כי מי שלא ראה את רבי חיים הלל בברכו ברכת המזון בערב יום הכפורים, לא ראה רגש, אהבה ויראה. הוא היה טובע בים דמעותיו. — הערת המתרגם.

הלל, אסר עליו הרופא את השינה בסוכה. הצטער רבי חיים הלל. ראה הרופא בצערו והתיר, פן יבולע לו מחמת הצער. ואמנם, לא הזיקה לו המצווה. הוא הבריא מהר.

האתרוג המהודר ביותר היה לרבי חיים הלל, והמהדרים ברכו רק עליו. ימי השמחה קוימו כהלכתם בשמחת תורה: הבית כולו אור. תפילה בציבור בבית. המשתתפים: אנשי הישיבה וחשובי העיר. ובהקפות היה רבי חיים הלל, מוקף קהל המתפללים, רוקד בהתלהבות עילאית. הוא קורא בעצמו בתורה, בנעימה קדושה. במוצאי החג היה רבי חיים הלל מחליף בגדיו מרוב זיעה.

גם בסעודת פורים השתתפו כל אנשי הישיבה. והשמחה היתה במעון ההומה משירה וריקודים. כאשר זקן רבי חיים הלל הוציא את הספר „חוט המשולש": חידושים בתורה מאבותיו ראשי־הישיבה — רבי חיים מוולוז'ין, חתנו רבי הלל ונכדו רבי אליעזר יצחק. ענוותו גרמה, שאין שמו מפורש בספר ורק מרומז במלים: „וכל עוד בחיים את־הלל". את ההקדמה לספר כתב הוא עצמו. סגנונה יפה ועניו. הוא מתפלל לה', שישלח לו רפואה שלימה, שיוכל להוציא את שאר חידושי אביו, שכן ידע חולי ומכאובים כל ימיו.

רבי חיים הלל נאסף אל עמיו בג' כסלו שנת תרע"א. בן שבעים ושמונה היה בפטירתו. לא הספידוהו, כי כן פקד בצוואתו. נטמן באוהל של אביו רבי אליעזר יצחק וזקנו רבי חיים מוולוז'ין.

וְאוּלָם חַיֵּיכֶם – מֵיטַב חֶזְיוֹנְכֶם,
וְתִפְאַרְתְּכֶם – עֶצֶם הֱיוֹתְכֶם:
אַתֶּם הַשּׁוֹמְרִים הַנֶּאֱמָנִים
לְצֶלֶם אֱלֹהִים בָּעוֹלָם!
(חיים נחמן ביאליק: יְהִי חֶלְקִי עִמָּכֶם

יצחק ריבקינד ז״ל

הרב הגאון ר׳ רפאל שפירא זצ״ל [1]

(אחרון לתקופה)

אחד־אחד הולכים מאתנו המוהיקנים האחרונים גאוני הדור, נושאי דגל התורה, מאורי היהדות, אצילי־הרוח, טהורי־הלב, צנועי־החיים, ענוי־נפש וסמלי־המוסר.

בשנות רעה, בשנות מלחמת־עולם, חורבנות ומהפכות־נצח, נאספו צדיקי־דורנו, פקעו מיתרי לבות גדולינו ורבותינו. גדולה היא הרשימה, רשימת הנפטרים ואבידות האישים הגאוניים, קדושים וטהורים, אַרזי־התורה במשך התקופה האחרונה. ואבידתם היא לא רק אבידת חלק העם, לומדי־התורה, כי אם אבידת כל העם כולו, בהיותם שומרי נחלת־העם, נושאי תורת ישראל ורוחו. היוצרים בעצם היותם, המשפיעים — בישותם ושחייהם — הם שירת־נפש ארוכה של אמונה וטוהר, נשגב ונאצל, הוד וקדושה, תפארת וגדולה; הזורעים מסביבם ככוכבים אור צנוע, אור קודש.

ולאותה רשימת האבידות הגדולות נוספה בימים האחרונים עוד אחת. ממינסק הגיעה הבשורה המעציבה, כי רבנו הזקן, ראש ישיבת וולוז׳ין בתקופתה האחרונה, רבי רפאל שפירא איננו!

ושוב אנו מבכים אבידה בלתי־חוזרת, עומדים בהרכנת־ראש לפני קבר חדש, גדול וקדוש, קברו של צדיק־הדור, תמים־הדור ופרוש־הדור.

---

[1] נדפס ב„העברי״, כ״ה ניסן תרפ״א (6.5.1921).

ובפטירת רבנו המנוח אנו, תלמידיו בני דור יתום, מבכים לא רק אבידת אישיות מיוחדת ומצוינת בין גדולי זמננו וגאוניו, כי אם מרגישים בהסתלקותו כאב מישנה, בראותנו בה הפסקת שלשלת־הזהב של הדינסטיה הוולוז׳ינית, שנמשכה כחמשה דורות שלמים; נגדע הנצר האחרון בגזע עתיק ב„עץ החיים״...

רק מרחק זמני של מאה שנה מפריד בין היוצר הראשון והגומר האחרון, ושנת פטירתו של האחרון היא גם כן שנת מלאות מאה שנה לפטירתו של הראשון. אולם החוט, שקשר את שני יובלות השנים, היה חוט אחד, חוט וולוז׳יני מיוחד, שנמשך ונארג דרך דורות אלה בלי הפסק ובלי שינוי הצבע, הגון והסוג.

בדמותו הרוחנית, בישותו המוסרית, היה רבנו המנוח היורש הרוחני הנאמן של אבותיו שקדמוהו, היה חוליה מתאימה בשלשלת־הזהב של „בית הרב״.

באישיותו של רבי רפאל התגשמה היהדות הליטאית בצורתה המעשית בשלמות מוחלטת, באה לידי התגלות השקפת־עולמו של בית־המדרש הוולוז׳יני, יציר־רוחו ופרי־המחשבה של בעל „נפש החיים״, שעיקר העיקרים ומרכז־הכובד של השקפה זו היא: תורת ישראל „שרק היא הנותנת השפע, חיות וקדושה ואור לכל העולמות מטעם שהיא למעלה מכולם״ („נפש החיים״, שער ד׳, פרק כ״ו). „התורה הקדושה נקראה עץ חיים, אילנא דחיי, שרק אותה העת שהאדם אחוז באהבתה ועוסק ומהגה בה בקביעות, אז הוא חי החיים האמתיים העליונים, קשור ודבוק כביכול בחי העולמים יתברך שמו, דקב״ה ואורייתא חד״ („נפש החיים״, שער ד׳, פרק ל״ג).

וכאן אולי סוד עצם התיסדות הישיבה, מקור הדביקות ומסירות־הנפש של ראשיה לתלמוד־תורה, חידת התמדתם המופתית והשקידה הוולוז׳ינית...

וכל ימי חיי רבנו היו חיים של לימוד, מוקדשים לגירסא, לקיים מה שנאמר „והגית בה יומם ולילה״. הוא לא היה, אמנם, מתמיד כחותנו הנצי״ב, בעל „ספל המים״ ונר־השעוה הדבוק בין אצבעותיו, כמו שלא הגיע בכלל למדרגת פרסומו. ולא רק מפני שהיה בטבעו נחבא אל הכלים בין כל גדולי זמננו, אלא גם בהיותו נבדל מחותנו בתכונותיו הנפשיות, מזגו, כשרונותיו, מרצו ורצונו.

הנצי״ב היה לכל לראש ראש־ישיבה מופתי, כאילו לכך נוצר. ורבי רפאל יותר משהיה ראש־ישיבה — בין בתקופת ה„זוגות״, בהיותו ר״מ ביחד עם חותנו בשנות תר״ל—תרמ״א (1870—1881) ובין כשהיה לבדו ראש־ישיבה בתקופה האחרונה — היה הוא בעצמו, באישיותו, הטיפוס של בן־הישיבה הנצחי, הגאון ה„מתמיד״.

דור־דור וראשי־ישיבה שלו. ובישיבת וולוז׳ין היו במשך ימי־קיומה רמ״ים הרבה, ולא עוד אלא כמעט מימות יסוד הישיבה עד סגירתה בשנת תרנ״ב היו ראשיה, מלבד בהפסקות קטנות, זוגות־זוגות: רבי חיים וחתנו רבי הלל; רבי איצלה וחתנו רבי אליעזר יצחק; הנצי״ב ורבי יוסף דובער; הנצי״ב ורבי רפאל ואחר־כך רבי חיים מבריסק, רבי חיים ברלין — ולכל אישיות ואישיות כוח־השפעה מאַחד, שהאצילה על המוסד מרוחה,

נשמתה, מיפעת מוסריותה. ורבי רפאל היה ראש־ישיבה מיוחד במינו. הוא היה — „העובד".

ואותה הכתובת שעל גבי גליונות־מכתביו: „עובד עבודת התורה בוולוז'ין" מציינת באמת את אופיו הנפשי, יסוד ישותו ומהותו הרוחנית גם באישיותו, במראהו החיצוני, עושה רושם של „עובד עבודת התורה". „תורה ועבודה"— הנוסח המקובל; „עבודת התורה" — הנוסח המחודש על־ידי רבי רפאל.

גם חידושי־תורתו המקוריים חידושי ל„שיטתו", יש בהם יותר מיצירת העובד מזה של היוצר. היצירה היא עצם הצורה, מקורי הוא הנוסח והפנים כולו עבודה. בכלל היו אופני־לימודיו מתאימים רק במידה ל„שיטתו" מעין חריפות בקיאותית, עמקות כמותית ולא ידועה להנוסח המקובל, להסגנון הוולוז'יני. יש בחידושי־איכותית פשטות של „סיני", אבל קבלת הלימוד הוולוז'ינית העקרית, היסודית, היא שיטת הגר"א, הישרנות הבקרתית, המקור כשהוא לעצמו, בתוך מעין היצירה, גילוי הגאונות בפשטות. נאמן לשיטה זו היה הנצי"ב, ראש־הישיבה היוצר, מי שהיה מורה, מחנך, מדריך, מנהיג ודבר. תקופתו של רבי רפאל היתה רק המשכת הטרדיציה, מסורת־אבות, שמירה על הקיים, על ה„יש", אבל לא היה בה לא משום יצירה והתחדשות ולא משום התפתחות והתקדמות. הוא היה השומר הנאמן של אוצר אבותיו, יציר רוחם ונפשם — ה„ישיבה", אבל חשב עצמו כשומר־פקדון ולא יותר. וכשהיו באים אליו בדרישה של איזה תיקון, חידוש, היתה תשובתו: „כמו שקיבלתי מאבותי כך רצוני למסור לדור יבוא". תשובה זו מסמנת לנו את תכונתו המשמרת בכלל, גם את רבי רפאל המשתמש עד אחרית ימיו בנוצת אוז...

באחת עלה על כל גדולי־זמננו — בתמימותו. הוא היה באמת תמים־הדור. בתמימותו היתה משום יופי־הנשמה, טוהר הנפש והלב. ביותר היה בולט קו־התמימות שבאישיותו בשעת שחוק. הוא היה אוהב לשחוק. ומימי לא ראיתי שחוק תמים כשחוקו של רבנו המנוח.

אפיזודות אחדות אופיניות הן לתמימותו. מספרים, כי ביום חתונתה של בתו עם רבי חיימק'ה היה רבי רפאל יושב לו בחדרו, כדרכו, ועסק בתורה. כל צרכי הנשואים וההכנות היו מוטלים על הנצי"ב ואשתו. הם טרחו והכינו כל צרכי החתונה. כשהגיע זמן החופה שלחו אחריו לבוא לכלולת בתו. והנה מרוב מהירות נתחלפו לו בשעת־ההלבשה כפתורי־מעילו. גנח ואמר: הוי, צער גידול בנים...

ושוב אפיזודה: פעם אחת, כשישב בביתו ועסק בתורה, רצה לסעוד את לבו — ואין איש מאנשי הבית. פשפש ומצא קדירה מלאה זרעונים, הנראים כפולים — מאכל החביב עליו. ברך, אכל ונהנה. כששבה הרבנית אמר לה: הפולים שבישלת היום ערבים מאוד. אמרה לו הרבנית: הרי אלה היו שקדים! אם כן — ענה הרב — טעיתי ובירכתי ברכה שלא במקומה...

בעת למדי בישיבה נסע רבי רפאל לווילנה להשתתף באספת־רבנים, שהיתה בקיץ

תרס״ט או תר״ע. זכורני, שמסרו אז בישיבה עוד אפיזודה אופינית, שעד כמה היא אמתית או פרי־דמיון בני־הישיבה, אין בידי לבררה. על סדר־היום עמדה שאלה חשובה, שהיתה זקוקה לחוות־דעתו של כל משתתף ומשתתף. שאלו את רבי רפאל: „רבי, ווי האַלט איהר״? (רבי, מה דעתו?), ענה בתמימות: „איך האַלט אין דער מסכת, ביי דעם און דעם בלאַט״... („אני עומד במסכת פלונית ובדף פלוני״).

כידוע היתה הישיבה פתוחה בימי רבי רפאל באופן אי־לגלי. כעבור זמן אחרי הסגירה האחרונה, בימי הנצי״ב, עלה הדבר בהשתדלות מרובה לפתוח את הישיבה ברשיון הרשות, אבל רק בתור בית־המדרש ולא בתור מוסד חינוכי. בתור בית־מדרש התקימה ה„ישיבה״ במשך תקופתה האחרונה. שוטרי העיר ופקידי הרשות ידעו, כמובן, מקיומה, לא נעלמו מהם מאות הצעירים—התלמידים, שבאו מכל תפוצות הגולה, אבל הם קבלו שכר „לא יחרץ״, כמנהג הימים ההם...

בקיץ תרע״ב בא מפקח־הגליל לחקור ולדרוש את מעשי הישיבה. המפקח ביקר בבית הרב, ישב שעה קלה, חקר ושאל אותו. הרב לא היה זקוק לשפה הרוסית ובן־ישיבה היה המליץ בינותם. בין שאר הדברים שאל המפקח: מדוע כה מרובים הבאים ללמוד בוולוז׳ין? ציוה הרב לענות לו: שכל הלומד בוולוז׳ין הברכה מצויה בתלמודו.

כאלה רבות הן שיחות־החולין של רבי רפאל, המוכיחות עד כמה גדולה היתה תמימותו.

אמנם, גם בימי הנהגתו היו סכסוכים וחיכוכים בין הנהלת הישיבה ובין התלמידים ואחדים מהם הביאו לידי שביתות והפרת הסדרים בישיבה. אולם התנגשויות אלה באו באשמת המשגיח, שהיה מבעלי ה„מוסר״ והשתמש בתמימותו של הרב לכבוש גם את „מבצר וולוז׳ין״ בשביל ה„מוסר״. הוא התחיל ב„איסור״ על קריאת עתונים וספרות, שהיה נגד החרות הפנימית הטרדיציונית, ששררה בישיבת וולוז׳ין. „תקון״ זה רצה עוד לתקן בשנת תרס״ז וזה גרם לידי סכסוך בין בני־הישיבה וההנהלה, ורבי רפאל ראה אז חובה לעצמו לפרסם מכתב לברור המצב.[2] בשנת תרע״ב חידש המשגיח את „תקונו״ ועוד הוסיף „גופך״, שכל בן־ישיבה יחתום על „כתב איסור״, שלא לקרוא בעתונים ובספרים מהספרות החדשה. אז פרצה שביתה שארכה כשלושה חדשים. בני־הישיבה דרשו ביטול הכתב והציעו מצדם „כתב התחיבות״ שעל המשגיח לחתום. המלחמה היתה כבדה. פתאום עזב הרב ביחד עם המשגיח את העיר ויצאו למקום־הרחצה דובלין. בני־הישיבה פרסמו גלוי־דעת בעתונות העברית. וסוף דבר היה שבני־הישיבה נצחו. המשגיח היה מוכרח לחתום על כתב־ההתחיבות.

ואופינית מאוד היתה התנהגותו של רבי רפאל באותה שעה, כשכל הרוחות היו

---

[2] המכתב נדפס ב„אספקלריא״ לבן־ציון אייזנשטדט, חוברת ד׳, תרס״ט.

סוערות והתסיסה הלכה וגדלה מיום ליום. הנה נכנסים אצלו בני־הישיבה בהמונים. הוא שותק והם שותקים. סוף־סוף פתחו בני־הישיבה בטענותיהם, מציעים את דרישותיהם ותביעותיהם — והרב שותק. התלמידים מתמרמרים, מתאוננים ומתלוננים — והוא מחריש. רק לפעמים רחוקות הוא מפליט איזו מלה, איזו הברה מקוטעה. וכך נמשך ה„משא ומתן" שעות מספר עד שקם הרבי ואומר: „הגיע זמן תפילת מנחה"... הלך בין שורות התלמידים ובקול מוכיח חזר ושנה „ויראת מאלקיך", „ויראת מאלקיך"... כי לא רק תמים גדול היה, כי אם גם שתקן. עליו היו אומרים: הוא שותק עד שהוא יגע מרוב שתיקה, נח קצת ומוסיף לשתוק...

רבי רפאל נולד בשנות התשעים למאה הששית למספרנו בסמרגון.[3] עד שנת הט"ו לימי חייו התחנך אצל אביו הגאון המובהק רבי ליבל'ה קובנר. בגיל זה, בערך, לקח אותו הנצי"ב לחתן לבתו שרה ראשע ובהיותו סמוך על שולחן חותנו שם לילות כימים ללימוד התורה.

הנצי"ב, ב„שאילתות" דרב אחאי גאון (בשנת תרכ"א) עם פרושו „העמק שאלה" מזכיר בפתח דברו ב„קדמת העמק" את חתנו בין העוזרים בעבודתו ש„הוא יושב עמדי בחבורה, כוחו יפה בתורה ודעתו ברה להתישב עמו בעמק הלכה ולבררה וגם הוא הוסיף כמה הגהות ברוב חקירה". ובהקדמתו להחלק השני, ויקרא, הוא מדגיש שוב את השתתפות חתנו ומפרט את עזרתו הרבה בסידור הספר, בעשית תיקונים ובשכלול הסגנון והלשון „וגם לתקן המעוות במקום אשר עיניו חזו מישרים והשכיל על דבר שיהא מובן גם לאחרים", מלבד ההוספות הרבות, חידושי־תורה, הגהות והערות, שבאו ממנו בכל החלקים. ובשעת הדפסת ספרו של הנצי"ב היה עוד צעיר לימים. בעת ההיא מתה עליו אשת־נעוריו הראשונה ובשנת תרכ"ה נשא לו לאשה את בת הנצי"ב דרייזיל, שראה עמה חיים עד לפני שנתיים, כשמתה עליו בנדודיהם האחרונים במינסק.

בשנת תר"ל נתמנה לר"מ, מישנה לחותנו הנצי"ב, במקומו של המנוח ר' יוסף דובער סולובייצ'יק, שנתקבל לרב בסלוצק. במשרה זו כיהן כעשר שנים עד שנת תרמ"א, שאז עלה על כסא־הרבנות בנובואלכסנדרובסק, ומשנת תרמ"ו בבוברויסק. לממלא מקומו בתור ר"מ נתמנה חתנו רבי חיים סולובייצ'יק. ומספרים הלצה ידועה בשם רבי רפאל, שאמר פעם להנצי"ב: יפה כוחו של חתני (ר' חיים) מכוחו של חתנך (כיוון על עצמו).

בשנת תרנ"ט נתקבל לאב"ד ור"מ בישיבת וולוז'ין, אחרי שעלה בעמל רב לפתוח שוב את הישיבה, להחזיר את התורה על אכסניה שלה. „שיעור" היה משמיע לעתים

---

[3] לפי „אהלי שם" נולד בשנת תקצ"ז, ובן־ציון אייזנשטט ב„דור רבניו וסופריו" (ווילנה תר"ס, עמוד 49) מאחר את שנת לידתו לתקצ"ח, ולפי דעת גיסו הרב מאיר ברלין נולד בראשית שנות התשעים, סמוך ללידת אחיו הרב רבי חיים ברלין, בשנת תקצ"ב, ה' בשבט.

רחוקות וזה רק בביתו, כי בישיבה אסור היה מטעם החוק. אולם בני־הישיבה היו באים לביתו, נושאים ונותנים עמו בדברי־תורה והלכה. ביחוד היו מרבים לבקר אצלו האברכים, שהתעתדו להיות רבנים וחפצו בסמיכת־הרב. ולמרות זקנותו המופלגת היה נושא בעול הישיבה. מפקידה לפקידה היה יוצא לדרך לשבועות אחדים לרגל עניני הישיבה לקבץ כספים ולחזק את מעמדה ומצבה.

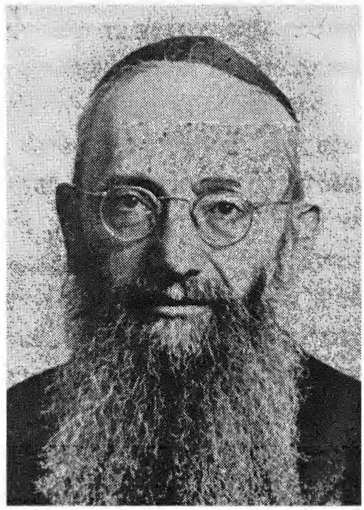
בימי החג היו בני־הישיבה מקבלים את פני רבם בביתו, כמנהג וולוז׳ין, בחגיגות הפומביות שערכו התלמידים בישיבה. ביחוד, ב„שמחת בית־השואבה" היה בא ומשתתף עמהם. בני־הישיבה היו חולקים לו כבוד גדול, רקדו לכבודו והוא, בשחוקו התמים, עמד באמצע ומחא כף.

הוא היה מתפלל רק בישיבה, ואם התפלל לפעמים בבית־המדרש, עלה בגמר התפילה ל„ישיבה" לברכם בשלום. חדרו היה מואר כל הלילה והוא היה יושב ולומד, הוגה בתורה, או כותב חידוש. וכך חי רבנו הישיש את חייו הקדושים והשלווים עד שנת תרע"ד — שנת התפרצות מלחמת־עולם הראשונה. אז גלה, הוא וביתו, והישיבה גלתה עמו. הם גלו לאותו המקום, ששם גלה אחרי סגירת ישיבת וולוז׳ין גם חותנו הנצי"ב — למינסק. מפני צוק העתים וכובד־המלחמה היה עמו בגולה שם גם חתנו ר׳ חיים. וכך התחילה מגילת הנדודים הנוראה ושנות הצער והיסורים. במינסק מתה הרבנית. אחר־כך נפטר על פניו חתנו רבי חיים. הוא נשאר גלמוד, נעזב, יחידי, ובערבית חייו סבל הרבה, הרבה מאוד... בימים האחרונים ניסו, אמנם, לעודד את רוחו בתקוה של הקמת הישיבה ולהשיב את משכנו בוולוז׳ין — מקור חייו. אולם בין כה וכה שבה נשמתו הגדולה, הטהורה והקדושה לאלהי־הרוחות והוא מצא את מנוחתו בעיר־נודו.

שמעון זק
(תל־אביב)

הרב משה שמואל שפירא

א

הרב משה שמואל שפירא נולד בוולוז׳ין ביום ב׳ דסוכות תר״מ לאביו ר׳ ישעיה ולאמו שרה. בשנות ילדותו למד, מלבד לימודי קודש, גם כתיבה וחשבון, אולם מן השנה השתים־עשרה לחייו למד גמרא בלבד מפי מורים מופלגים בתורה, ביחוד מפי רבו הרב זיסקינד.

בימים ההם נפתח גם בוולוז׳ין על ידי השלטונות הרוסיים, כמו ביתר ערי רוסיה, בית־ספר עממי לילדי היהודים. הילד משה שמואל, ברצותו להשתלם קצת גם בלימודי חול, נרשם כתלמיד בבית־הספר החדש. אולם הרב זיסקינד הזמין את אם הילד והזהירה, שאם לא יעזוב משה שמואל את בית־הספר — יוציאו מ„חדרו״. לפי דרישת אמו — אם יהודיה טיפוסית, שהצ־טיינה בפקחות טבעית ובחיבה והערצה לבני תורה ולומדיה, וחלקה היה רב בחינוך שלושת בניה ללימוד תורה וליראת שמים — עזב הנער את בית־הספר.

בילדותו ראה משה שמואל את התלאות, שעברו על הישיבה המפורסמת של עיר מולדתו, ואת התמורות והשינויים שחלו בהנהלתה: סגירת הישיבה מטעם השלטונות הרוסיים בשנת תרנ״ב ופתיחתה מחדש בשנת תרנ״ה, כשרבי מאיר לווין, שהיה רבה של מוסקבה, נתקבל לרב בוולוז׳ין. חיי בני העיר וולוז׳ין היו משולבים מבחינות רבות בחיי הישיבה, וסגירת הישיבה השרתה אבל כבד על העיר. זעזוע עמוק גרם המאורע גם בנפשו הרכה של הנער משה שמואל.

בשנת תרס״ג נשא ר׳ משה שמואל לאשה את חיה, בת הרב הגאון ר׳ אברהם אבא זק הי״ד, רבה של אולשאד שבחבל זאמוט הליטאית. גם בימי לימודיו בישיבה וגם לאחר נישואיו הצטיין רב משה שמואל בשקדנותו ובמסירותו ללימוד תורה, אבל עם זה הרגיש את עצמו בן־בית גם בתרבות העולם ובספרות העברית החדשה. אולם בספרי „השכלה״ היה מעיין רק דרך־אגב, ממש בשעה שאינה לא יום ולא לילה. עיקר עולמו ראה בתלמוד ונושאי כליו, ראשונים ואחרונים. אהבת תורה אמתית היתה יוקדת בקרבו, ובה היו כל

מעייניו, כדברי המשורר הקדמון: „תורתך שעשועי". ידיעתו הרחבה והעמוקה בתורה לא היתה לו קרדום לחפור בה, ולא אמצעי למטרה איזו שהיא. גם אז וגם בשנים הבאות הסתפק בחיי פשטות וצנע, והשאיפה לחיי רווחה היתה זרה לו. אולם בענייני רוח היה מן התופסים מרובה; ההתעסקות בהם נתנה טעם וסבר לחייו ובהם מצא ערובה לאושרו. והרי זה מובנו הנעלה של המושג „תורה לשמה". האומר „תורה" — אומר הכול.

ב

כעבור שנים אחדות נסע ר' משה שמואל לקובנה ולמד שם שנה אחת ב„כולל". שם הוסמך לרבנות על ידי הרבנים ר' צבי הירש מקובנה ור' משה דנישבסקי מסלובודקה. אחר כך למד זמן מסוים ב„כולל" של רבי חיים עוזר בווילנא. בהיותו בווילנא אסף חומר לספרו „רבנו חיים מוולוז'ין". כשלוש שנים למד רב משה שמואל אחר כך ב„קיבוץ" של רבי איצלה מפוניב'ז. לאחר נישואיו, קיים איפוא משה שמואל את דברי חכמינו: „והוה גולה למקום תורה". עד נישואיו למד רק בוולוז'ין. בשנת תרע"ד הוזמן ר' משה שמואל להגיד שעורים בישיבה שנוסדה בעיירה אניקשט. אולם בסוף השנה פרצה מלחמת העולם הראשונה, והישיבה נסגרה.

בכל גלגוליו למקומות תורה שונים נשארה ישיבת וולוז'ין מולדתו הרוחנית. אם כי הביע לפעמים את צערו על חוסר הדרכה בדרך הלימוד מצד ראשי הישיבה בתקופה מסוימת, בכל זאת עובדה היא, שלא רק את ידיעותיו היסודיות בתלמוד ונושאי־כליו רכש בישיבת וולוז'ין, ואחר כך העמיקן והרחיבן מתוך שקידה ומסירות במרוצת השנים עד שהיה לאחד מגדולי התורה — אלא ישיבה זו היא שעיצבה את אישיותו המוסרית וחישלה את דמותו הרוחנית. שנות חינוכו ולימודו בוולוז'ין היו השנים המכריעות בחייו ואורן קרן בו עד יומו האחרון. החום, שקלטה נפשו בשנים ההן של שחר נעוריו, נשאר חתום באש האהבה לישיבת וולוז'ין ולתורתה; השפעתה לא נפסקה במשך כל ימי חייו. העקירה הגופנית, בתוקף תנאי־החיים הקשים, מעולמה של וולוז'ין — ואחר־כך גם מעולמה של ליטא הלמדנית — לא חוללה בעקבותיה עקירה נפשית מעולם זה, והוא נשאר נאמן למסורת וולוז'ין ולרוחה. אופיינית לקשרו הנפשי עם ישיבת וולוז'ין היא העובדה, שאת פעולתו הספרותית־תורנית החל בספרו „תולדות רבנו חיים מוולוז'ין", ומאמרו האחרון שכתב היה על רבי איצלה מוולוז'ין (פורסם ב„הדואר", כשבועיים לאחר פטירת המחבר).

ג

יהודי ליטא לא פונקו מעולם בחיי מותרות ותענוגים, והיו מן המסתפקים במועט. אולם גם מועט זה לא היה מצוי בכל בית, והיו רבים, שמנת־חלקם היתה קב חרובים מערב שבת לערב שבת. רבים האברכים, בני־תורה, חניכי הישיבות שהיו בכל עיר ועיירה, שקנו להם אחיזה בעולם המסחר, ומצאו איזה מקור שהוא לקיום — להם ולמשפחותיהם,

אלה, שלא יכלו להסתגל לדרכי המסחר, ציפו לכסא רבנות. ואם נתפנתה מישרת רבנות, רבו עליה הקופצים, וגדולה היתה ההתחרות בין פרחי הרבנים ואפילו בעיירה קטנה וענייה, שרק בקושי יכלה לכלכל את רבה בדלות ובצמצום. נוסף על־כך גם בליטא הלמדנית גברה ידם של מתרברבים, שידעו להבליט ולפרסם את עצמם, על אניני־הדעת ומצניעי־הלכת, שנפשם מאסה בפרסומת זולה וצעקנית.

ר' משה שמואל, בעל המידות התרומיות והתכונות המוסריות הנעלות, אציל הרוח ועדין הנפש, לא יכול להסתגל לדרישות המציאות האכזרית, ולאחר פקפוקים והיסוסים רבים החליט להיפרד זמן־מה ממשפחתו ולהגר לארצות־הברית. בלב כבד ומלא צער נפרדו ממנו בני משפחתו, מוקיריו וידידיו. צעד מכריע זה בחייו הפחידם: היעלה בידו להתגבר על קשיי הקליטה בעולם רחוק, זר ומוזר זה? היצליח למצוא בסיס מוצק מתחת לרגליו בעולם החדש, שעקרונותיו, סדרי־חייו והלך רוחו שונים כל־כך ממה שהיה רגיל?

ואמנם נתקל בקשיים לא־מעטים בזמן הראשון לבואו לאמריקה, ורק לאחר לבטים רבים נתמנה למישרה מכובדת של מנהל ב„ישיבת רב חיים ברלין", ושימש בה כעשרים וחמש שנים. אולם גם אז לא בא אל המנוחה השלמה. גם שם נמצאו גבאים קטנוניים צרי־עין, שמיררו את חייו, עד שנאלץ לפנות אל „אגודת הרבנים" שתגן על זכויותיו. סבל לא־מעט עבר עליו בחייו, אולם חוויותיו הקשות ונסיונותיו המרים לא גרמו לו נפתולי־נפש וחיבוטי־רוח, ולא פגעו בשלמותו הנפשית. אלה שבאו במגע עמו נהנו מרוחו הטובה, ממאור פניו ומשיחתו הנאה והתבשמו מידיעותיו הרבות ומקסמו האישי הרב. את נחמתו מצא בלימוד תורה ובעבודתו הספרותית. נראה הדבר, שברגעים הקשים בחייו הרגיש צורך נפשי להתרחק ברוחו מן הסביבה ולהתייחד עם עולמם הרוחני של גדולי התורה ומאוריה, שניצוץ מנשמתם בער גם בנשמתו, ומזמן לזמן היה מפרסם מאמרים, שגילה בהם ניתוח מעולה וחדירה מעמיקה בתורתם של חכמינו בדורנו ובדורות הקודמים.

ד"ר יצחק ריבקינד ז"ל, במאמרו „אחד מבני עליה"[1] כותב על תרומתו הגדולה של הרב משה שמואל לחקר וולוז'ין:

> „בן כ"ט היה כשפירסם בשנת תרס"ט את „תולדות הגר"ח מוולוז'ין". עבודת־ביכורים זו עוררה תשומת־לב למחבר ולמחקרו. היו לרב משה שמואל כל הסגולות הנפשיות והכשרונות להיעשות ההסטוריון של וולוז'ין־של־מעלה. הוא היה יליד וולוז'ין ונשאר איש וולוז'ין עד יומו האחרון; וולוז'ין חיתה בו והוא חי בוולוז'ין.
>
> את גדולתה של הישיבה העריץ מנעוריו ועד יומו האחרון; ואת מאמרו

[1] „הדואר", ז' כסלו תשכ"ג ובקובץ מאמריו של ר' משה שמואל „ר' משה שמואל ודורו", עמ' 31—23.

[2] „הדואר" תשכ"ב, גליון ל"ו.

„ישיבת וולוז'ין בשנות סגירתה ופתיחתה"[2] הוא מסיים בהימנון לישיבה:
„וולוז'ין היה לה תמיד איזה כוח מושך, טמיר ונעלם מעין־כל, שהיה צפון וחבוי בין כתלי הישיבה. רוחו של הגר"ח זצ"ל, מייסד הישיבה, היתה מרחפת עליה תמיד ועטר אותה בחן מיוחד, שלא סר ממנה עד יומה האחרון".

הרב משה שמואל נפטר בברוקלין (ארצות־הברית) ביום ט' בחשון תשכ"ג (6.11.1962)

שמעון זק
(תל־אביב)

הרב מאיר בר־אילן (ברלין)

„האציל לבית וולוז'ין" — בתואר זה הוכתר הרב מאיר בר־אילן ע"י יודעיו ומכריו (נולד בוולוז'ין, כ"ט בניסן תר"מ (10.4.1880). התכונות המיוחדות של ישיבת וולוז'ין מצאו את ביטוין המלא והנעלה באישיותו. נתגלמה בו מזיגה נפלאה של למדנות ליטאית רחבה ופקחות ישראלית, פשטות עממית וגינוני אצילות, רוך ולבביות אבהית ותקיפות של דבר ומנהיג, להט־נפש עמוק וכשרון ניתוח חד ומעמיק. במשך תקופה ידועה למד בימי נעוריו גם בישיבת טלז. ישיבה זו חיזקה את החיוניות הרבה, שהיתה טבועה בנפשו עוד מראשית נעוריו.

לאחר נישואיו עסק במשך זמן קצר במסחר (חותנו ר' טוביה רבינוביץ' היה מהסוחרים הגדולים בחבל ז'אמוט שבליטא — טיפוס מופלא של יהודי ליטאי, שנתאחדו בו תורה וגדולה במקום אחד), ולרגל עסקיו השתקע בווילנא. אולם בעולם המסחר לא מצא הרב בר־אילן סיפוק לרוחו. איש החזון והלהט הפנימי היה ושאף לשדה פעולה אחר, שימצא בו פורקן לשאיפותיו הגדולות ולכשרונותיו הרבים. כעבור זמן קצר עבר לברלין וייסד שם את השבועון „העברי", שנעשה שופרה של הסתדרות „המזרחי". את תפקידו זה המשיך העתון למלא אחר־כך, גם כשעורכו העבירו לניו־יורק, בראשית המלחמה העולמית הראשונה.

בארצות־הברית נתגלה הרב בר־אילן כמנהיג רב־כשרון וכמארגן ממדרגה ראשונה.

הוא עבר בארצות־הברית לארכן ולרחבן, ובנאומיו הנלהבים והלוהטים הסעיר את היהדות הדתית באמריקה ואת החוגים הקרובים לה. בכל מקום נתקבל באהבה ובהערצה. אלפי שומעיו הושפעו מהתלהבותו ונמשכו אחריו לפעילות ציונית־לאומית. ממש חינך מחדש את אחינו החרדים באמריקה, עוררם מקפאונם ומאדישותם וגילה לפניהם את הדרך לתנועת התחיה, שהיתה זרה להם עד אז. אגודות „המזרחי", שנוסדו בהשפעתו בכל היישובים היהודיים ברחבי ארצות־הברית, משכו אחריהן רבים, שהיו רחוקים עד אז מענייני היהדות, ושימשו במשך שנים רבות היסוד התוסס, הפעיל והער ביותר בתנועה הציונית שבאמריקה, הן מבחינה תרבותית־לאומית והן מבחינה מעשית. מאז הוקם הגשר על פני התהום, שהפרידה בין היהדות האמריקאית לבין זו שבעולם הישן. בלב אחינו שבאמריקה התעורר הרגש של שותפות הגורל בינם ובין העם היהודי כולו, ולבם נפתח לעזרת אחים בתפוצות הגולה ולבנין המולדת בארץ־ישראל. במהפכה זו, שהתחוללה אז בקרב היהדות האמריקאית ושהולכת ונמשכת עד היום — רב חלקו של הרב בר־אילן.

פעולתו הספרותית

„מוולוז'ין עד ירושלים" — זו היתה דרך חייו של הרב מאיר בר־אילן, דרך ארוכה וזרועה חתחתים, אולם כולה מלאה פעילות ומעשים ומוארה באורות קדומים. בספר הזכרונות בן שני הכרכים „מוולוז'ין עד ירושלים" מחיה הרב בר־אילן תקופה שלמה ומעביר לפנינו שורה ארוכה של רבנים וגאונים, עסקנים ובעלי־בתים למדנים, אדירי־תורה ורבי־מעשים, טיפוסים מופלאים ונערצים בעיני העם, שעוד בילדותו הרגיש המחבר את עצמו כבן־בית בחברתם. ביד אמן מתוארים אישי התקופה על מזגם, תכונותיהם וסגולותיהם, ואנו מכירים מתוך כך את הסביבה שפעל בה ואת המקום שתפס כל אחד מהם בעולמו של ישראל. מפליא חוש הביקורת של המחבר, שהיה מפותח בו כבר בראשית נעוריו. תאוריו מעידים על חוש פסיכולוגי דק, שעמד לו לחדור לטבעם ולהכיר את אופיים של כל מי שבא במגע עמהם. בין השיטין מתהלך ומורגש הומור דק ונלבב, ועם כל יחס הכבוד וההערצה אל האישים שהוא מתאר אינו מעלים מאתנו גם את חולשותיהם האנושיות של אחדים מהם. ספר־הזכרונות של הרב בר־אילן ישמש מקור רב־ערך להיסטוריון של היהדות בשבעים השנים האחרונות.

ענפה ומגוונת היתה פעילותו הספרותית של הרב מאיר בר־אילן במשך שלושים וחמש שנה. בבטאונים שערך הוא ואחרים פרסם מאות מאמרים בבעיות הזמן. לא היה ענין תרבותי, מדיני או ציבורי, מן העניינים שהיו מנסרים בחלל עולמנו, שלא עסק בניתוחו, בבירורו ובהסברתו לפי דרכו המיוחדת ובהתאם לדעותיו ולהשקפת עולמו. חלק קטן ממאמריו וממסותיו כינס בקובץ „בשבילי התחייה", שהוציאה „הברית העולמית לתנועת תורה ועבודה" ליובל השישים של המנוח. מלבד המאמרים בשאלות הזמן פורסם בקובץ גם חלק ממסותיו על אישים, מסות המצטינות בניתוח מעמיק להארת

דמותם של רבים ממניחי היסוד בתנועת תחיתנו, ביחוד מעולם הרבנים וגדולי התורה, מראשי המדברים בתקופת „חיבת־ציון", שכמה מהם עמדו אחר־כך לימינו של הרצל.

ספרו השלישי של הרב בר־אילן הוא „רבן של ישראל", ביאוגרפיה מקיפה על אביו הגאון, הנצי"ב מוולוז'ין — אישיותו, השקפותיו ופועלו בשדה התורה ובתנועת חיבת־ציון.

סגנונו עצמאי ומקורי. בקלות מפליאה היה טובע וקוצב פסוקים וצירופים משלו. שרשם נעוץ בתנ"ך, שהיה חי בקרבו, נותן ניב למחשבתו ומדובב את שפתו מדעת ושלא מדעת. והדברים מוטעמים ומתובלים בדברי חכמים מעולם ההלכה והאגדה. הרב בר־אילן לא חיבב את דרך הצמצום והריכוז, אלא אהב את היריעה הרחבה. מלבד הענין המרכזי היה נוהג להוסיף דברי־"לואי רבים, היקשים והשוואות מעולם המח־שבה והתרבות. אולם גם „נוספות" אלו, בחינת „מענין לענין באותו עניין", אין בהן משום „כל יתר כנטול דמי" (כל דבר מיותר דומה לחסר), אלא, להפך: מאירות הן את עיני הקורא ומרחיבות דעתו והשקפתו.

גולת הכותרת בפעולתו הספרותית־תורנית היתה הוצאת „האנציקלופדיה התלמו־דית", שערך יחד עם הרב שלמה יוסף זוין. מפעל תורני כביר זה מתבצע מאז לפי התכנית על־ידי הרב זוין יבל"א, וכבר הופיעו שנים עשר כרכים ממנו.

עבודתו הספרותית ופעולתו הלאומית־הציבורית של הרב בר־אילן היו בחינת שני הצדדים של מטבע אחד: המחשבה והמעשה התמזגו בקרבו מזיגה שלמה והרמונית. הוא היה לא רק המחדש הגדול ביותר באידיאולוגיה של „המזרחי", המסביר והפרשן של יסודותיה ורעיונותיה של התנועה שעמד בראשה, אלא גם הפוסק בכל ענייניה הלכה למעשה, המבצע הגדול, שהלביש את דעותיו ורעיונותיו בצורה של מפעלים ספרותיים ולאומיים רבים. החרדה למצב הרוחני והמוסרי של העם בארץ ובגולה והדחיפה הפנימית לפעילות בלתי פוסקת, שהיתה מלווה להט נפשי עמוק, לא נתנו לו להצטמצם בעולם העיון והמחשבה והוציאוהו למרחבי החיים, שתבעו את תשובתו ותגובתו יום יום ושעה שעה.

„המצב מחייב שנהיה פעילים, נרגיש לפחות בעצמנו, שאין ימינו עוברים לבטלה... אבדנו הרבה כל עוד אנו בעצמנו לא הרגשנו פעולות מתמידות, הישגים בלתי־פוסקים, אם קטנים ואם גדולים, ובלבד שלא נחדל להתקדם וללכת מעבודה לעבודה, ממעשה למעשה" („בשבילי התחיה", עמוד קמ"ז).

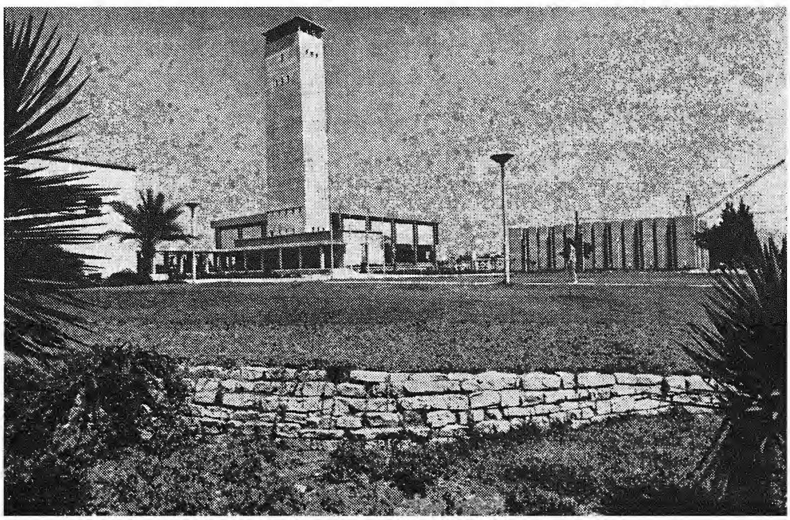
פעולתו החינוכית

ראשי התנועה הציונית גילו במשך שנים רבות יחס אדיש לבעיות התרבות העברית והתעלמו מענייני החינוך העברי ומן הצורך בטיפוחו. התוצאות המעציבות של יחס זה היו: טמיעה, התנוונות לאומית והתנכרותו של חלק ניכר בדור הצעיר היהודי

שבתפוצות־הגולה לערכי היהדות ולקנייניה הלאומיים. מצב זה עורר חרדה בלב טובי העם, ובוועידות ובקונגרסים הציוניים בשנים האחרונות יושבים על מדוכה זו ומקבלים החלטות, המחייבות את התנועה הציונית להקדיש מיטב כוחותיה ומרצה לחיזוק החינוך העברי ולטיפוח התודעה היהודית.

הרב בר־אילן היה אחד האישים הדגולים ב„המזרחי", שהרבה להגות בשאלות החינוך, ואף הגיע לדעות קבועות ומוצקות בשטח זה. „לא הלימוד עיקר, אלא החינוך" — הדגיש הרב בר־אילן בהרצאתו בכינוס „לבירור בעיות החינוך של המזרחי", ימים אחדים לפני פטירתו. „עלינו לחנך לתורה ולמצוותיה, ומה הן מצוות התורה, אם לא קיומן? ביחוד מתעוררת השאלה כיום, כי אנחנו צריכים לגדל עכשיו דור ודורות רבים לא רק להמשך החיים, כי אם להתחדשות החיים, ולא להתחדשות באופן איטי, כי אם מתוך התאמצות רבה ובלהט רב; שאיפתנו היא לא רק להמשיך את היש, אלא לחידוש ערכים ונימוסים" („הצופה", ט"ז ניסן תש"ט).

את משבר הדור ראה הרב בר־אילן במשבר החינוך, שמעל בתפקידו. בעבודתנו החינוכית עלינו לשים לב ביחוד לשיפור אופיו ותכונותיו המוסריות של הדור, ותפקיד זה קשה הרבה יותר מהקניית ידיעות. „ראינו בשנים האחרונות עד כמה אפשר להוציא אומות שלמות, מיליונות בני־אדם מדעתם; מרגילים בני־אדם להיות רעים מחיתו־שדה...

הקריה (הקאמפוס) של אוניברסיטת „בר־אילן"
מימין לשמאל: 1) בניין המינהלה על־שם סטולמן. 2) הספרייה על־שם וורצויילר. 3) מגדל גודמן ובניין פולאק.

לא בלבד הפקרות וגסות בעולם, לא בלבד טעויות וזדונות מסביבנו, אלא אליליות במלוא מובן המושג הזה" („בשבילי התחיה", עמוד קע"ב).

בתורה ראה הרב בר־אילן את חזות הכול, בחינת „הפך בה והפך בה דכולא בה". ובד־בבד עם פעולותיו הלאומיות והציוניות עמל ופעל כל ימיו להרמת קרן־התורה ולומדיה. לשם זה ייסד את „מפעל התורה" לעזרת הישיבות, את הוצאת הש"ס הארץ־ישראלי השלם, את המכון לחקיקה תורנית, וכן השתתף בייסוד „ישיבת היישוב החדש", הישיבה החקלאית ועוד. וזכה הרב בר־אילן שהאוניברסיטה הדתית „בר־אילן" נקראת על־שמו.

הכפר העברי היה בעיני הרב בר־אילן לא רק מבצר חמרי איתן, אלא גם מעוז ומשגב־עד לרוח־ישראל ולאהבת הארץ. ומה רב היה אשרו של הרב בר־אילן כשהונחה אבן־הפינה לישיבה החקלאית בכפר הראי"ה. בצירוף זה של תורה וחקלאות ראה מזיגה של שני ערכים יסודיים, שרבה השפעתם ההדדית מבחינה חינוכית ומוסרית.

בחריפות רבה ובדברים חדורי־צער וכאב יצא הרב בר־אילן נגד אלה, שהרשו לעצמם לגלות יחס אדיש ופקפקני כלפי מדינת־ישראל, משום שהשקפות ראשיה ומנהיגיה אינן עולות בקנה אחד עם השקפות „המזרחי". „אסור להעלות על הדעת מחשבות כאלו; עומד אני על דעתי, שבמדינת ישראל יש מן החיוב למען התורה והמצוות. מדינת ישראל היא תופעה שמימית, עקבתא דמשיחא ואתחלתא דגאולה. עם תקומת מדינת ישראל עלינו להכניס גם לתכנית בית־הספר את לימוד תורת האזרחות. צריך להכניס בלב הילדים את רוח המדינה והכרת ידיעת האומה לא רק בעבר, אלא מה שאנחנו עושים עכשיו. אנחנו יוצרים היסטוריה בכל רגע"... (מתוך נאום הנעילה בכינוס לעניני החינוך — „הצופה", ל' ניסן תש"ט).

הרב מאיר בר־אילן, דבר היהדות הדתית, המנהיג והמדינאי, הסופר רב הכישרון, איש החזון והמעשה, הנואם בחסד עליון, שהביא בשורת התחיה לפזורי ישראל בארצות תבל רבות, היוזם והיוצר של מפעלים ספרותיים, תורניים ולאומיים רבים ושונים בארצות־הברית ובארצנו — גילם באישיותו דמות רבת הוד ותפארת, שופעת אור וחכמה, דמות האציל ל„בית הרב" והמוהיקני האחרון של המסורת הוולוז'ינאית המפוארת.

נפטר בירושלים, י"ט בניסן תש"ט (18.4.1949).

יונה בן־ששון
(ירושלים)

בית הרב שמואל אביגדור דרצ׳ינסקי
(זכרונות ורשמים)

בצל הארזים של שושלת בית הרב

בבית־הקברות דוולוז׳ין היו, חוץ למצבות הרגילות, גם שניים־שלושה אוהלים של ראשוני המיסדים את ישיבת „עץ־חיים" בעיר — אוהלי רבי חיים מוולוז׳ין ושושלתו. אוהלים אלה לא שימשו כמקום קבוע לעליה לקברות לשם הילולות ובקשות. אמנם אי־פעם היה מוכה־גורל בא להתפלל על הקבר, אבל ייחודם של האוהלים היה בכך, שציינו את שושלת החכמים, ששיוותה לוולוז׳ין מעמד של חשיבות בתוך היהדות של מזרח אירופה במאה הי"ט.

האוהלים שייכים לנופה של העיר, ואילו בית הרב שבחיים, נשים חכמות, רבנים, גדולי־תורה וראשי־הישיבה הם חלק ממה שאפיין את וולוז׳ין בכל דור דור. העיר, מקטניה ועד גדוליה, לרבות הסביבה, ייחדו למשפחת בית הרב מעמד של אריסטוקרטיה רוחנית, שאינו מותנה בתפקיד ובתואר.

באולם הישיבה עמדו 4 עמודים, ועליהם נשען הבנין בקיומו, ואילו בית־הרב היה העמוד התיכון הרוחני במבנה החברתי של וולוז׳ין ובמעמדה בתוך החברה היהודית של התקופה ההיא.

בגנזך של סבי, אבי אמי, רבי חיים הלל פריד, נמצאו כמה דברים, שהיה בהם כדי לסמל את אופיו של רבי חיים מוולוז׳ין, של בנו רבי איצלה ונכדו רבי אליעזר יצחק פריד. נמצא בגד שכולו טלית, שהיה רבי איצלה מתעטף בו בעמדו לפני שרים בפטרבורג. מרבי אליעזר יצחק נשתיירו תשמישי קדושה ועטיפות לספרי קודש עשויים מעשה אמנות מכסף וכתבי־יד מועתקים בכתב מעוטר ע"י סופר סת"ם, שהחזיק במיוחד למטרה זו.

מסבא, רבי חיים הלל פריד, נשארו חבילות חבילות של יומנים, כשכל דף פותח בכותרת „חסדי ד'". תוכנם פרטים על הלוואות שהשיג והסכומים שהלווה לנצרכים. מכיוון שקופתו היתה מצומצמת, לווה מאחרים כדי להלוות. קורות ימיו רשם על גליונות אלה. יומן זה, שהיה בו כדי ספר שלם, היה ברשותנו, ובעלותנו לארץ עזבנוהו בבית הדוד, ר' שמואל פריד, רב בווילנא.

אלו שלושה שרידים „מוחשיים" משלושה דורות המציינים, כביכול, את השולי שבאורח חייהם של שלושת גדולי וולוז׳ין אלה: הנהגת הציבור מסומלת בטלית; העניין ביפה ובנאה שבחיי הרוח של האדם מסומל ע"י אמנות תשמישיו הפרטיים של רבי אליעזר יצחק; והדאגה הממשית לגורל כל יחיד ויחיד בציבור, מבלי להיות מצווה על־

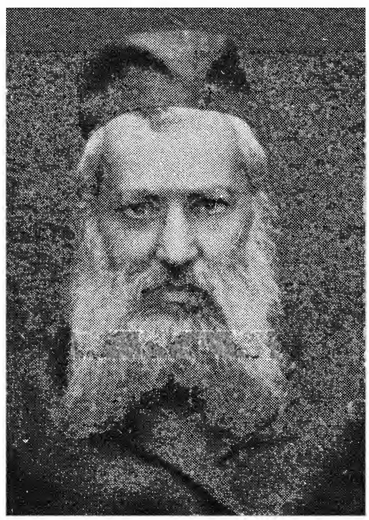
כך בכוחה של משרה ומבלי יכולת אישית לענות על צרכי־הכלל, המבוטא ע״י היומן „חסדי ד׳״ של רבי חיים הלל פריד.

שרידי בית־הרב

אמי, פריידעלע, היתה בתו של רבי חיים הלל פריד. שאר בניו ובנותיו של רבי חיים הלל נפוצו על פני ערים שונות ברחבי רוסיה וליטא. אחד הבנים, רבי שמואל פריד, שימש כרב בווילנא, וגם הוא נודע ברבים בטוב־לבו ובחרדתו לכלל ולפרט. בן אחר, רבי אליעזר יצחק, עסק במסחר עצים, תחילה ברוסיה ואחר־כך בסביבות דאנציג. אבל, גם בעיסוקיו ובהיותו שקוע במ״ט שערי עולם המסחר — קבע עתים לתורה, ובהתנהגותו בחיי יום־יום שמר על מסורת המשפחה. הבנות האחרות של רבי חיים הלל — רעכל (רחל) הבכירה ואחיותיה אסתר ובתיה — נישאו לאנשים בסביבות וולוז׳ין ובמינסק. הקשר עם האחות אסתר ומשפחתה נותק מאז עלות השלטון הסוביטי.

רשימה זו מוקדשת לתאור דמותם וחייהם של אבי ואמי ושל משה זלמן.

אבי, הרב שמואל אביגדור דרצ׳ינסקי *

„זך היה לקחו. בגמרא מצא הכול. בשעורו למד רק גמרא. הכול היה ישר ומדויק. דרך־אגב היו נופלות כל קושיות המפלפלים. הוא קיים את הכלל: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. באופן לימודו פעל על התפתחות ההגיון הישר אצל תלמידיו״.

דברים אלה, שכתב בשעתו עורך „המליץ״, ל׳ רבינוביץ׳, על רבי חיים יה״ל טיקטינסקי, ראש־הישיבה המפורסם של מיר, מגדיר הגדרה קולעת את אבא, הרב שמואל אביגדור דרצ׳ינסקי ז״ל, כגדול בתורה וכמורה בישיבה. בעברך באחד הערבים ברחוב ווילנא, רחובה הראשי של וולוז׳ין, היית פוגש רב זקן מטייל לאיטו, נשען על מקלו, מלווה על־ידי אחד מבני־משפחתו, או מאנשי הישיבה, וסח בדברי תורה.

* הרב שמואל אביגדור הלוי דרצ׳ינסקי נולד בסלונים. (שנת הלידה המדויקת לא ידועה. כנראה, בקירבת שנת תרל״ד — 1874). משפחתו התיחסה אל הגאון ר׳ שמואל אביגדור מקרלין. הוא היה צעיר חמשת הבנים שבמשפחה. בהיותו כבן עשר התייתם מאביו. תורתו קנה בביאליסטוק,

יחס העוברים והשבים למטייל, שהתבטא באמירת שלום; הסטה לצד, כדי לפנות דרך; קימה של חנווני, או של בעל מלאכה, ממקומם — אלה ציינו את ה„דרך־ארץ" של בעלי־הבתים בעיר לרבם. „דרך־ארץ" זה ביטא לא רק את היחס האישי לתלמיד־חכם, אלא את הכבוד, שרחשו לנציג „בית־הרב".

ואם הרחקת לכת באחד מימי הקיץ לשביל, המוביל ל„הר־ביאליק" וליער שלאחריו — גם שם היה אבא מלווה בני־משפחה, או תלמידים, כמו בתוך העיר, ועוסק בדברי־תורה. אף הגויים, שישבו בדרך מעברו של הרב, חלקו לו מידת כבוד ו„דרך־ארץ" כבני־העיר היהודיים. מידת ה„דרך־ארץ" לפני הרב כשלעצמו וכמייצג ענף בית־הרב התבטאה גם בקשריו עם הרשות החילונית והדתית — הסטארוסטה, פקידי המחוז, מפקד־הגדוד שחנה בעיר, קצינים, הכמורה וכו'.

בין ספרי ההלכה שנמצאו בבית־אבא, היה אחד שתכנו שונה מהרגיל, הוא הכיל, נוסף על דפי הספר, גליונות־קלף חתוכים לאורכם ולרוחבם וכתובים בכתב סופר. אלה היו גטין. יום־של־גט היה יום־של־קדרות בבית אבא כולו. האבל של פרוד והגלמודות של גרושין העיקו על אבא־הרב, מסדר הגט, ועל אמא גם־יחד. אבא לא נלאה במאמציו להביא לשלום־בית עד לרגע הטראגי של הפירוד, ובהגיע הרגע המר הזה, שוב נשאו באחריות גם אבא, מסדר הגט, וגם אמא, שנשאה בעול הנחמה לאשה המגורשת שאבדה עולמה. מעמד עצוב זה ביטא את האחריות, שבית הרב נשא לגורל היחיד ואסונותיו.

והנה מבט על דמותו של אבא מזווית אחרת. שבת בבית־הכנסת. נסתיימה תפילת שחרית, ואחד המתפללים מתקרב לארון־הקודש להוציא ספר־תורה, אך מונעים בעדו. מה קרה? — עיכוב הקריאה! פעם — אלה הם הקצבים, שהרב הטריף את הבשר של בהמתם, והם עומדים על נפש פרנסתם, ואינם מרשים להוציא את ספר־התורה, עד

סמוך לאחיו הגאון ר' יונה, חברו של ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק. משם נדד למקום־תורה שני — לווילנא, ונתפרסם כמתמיד גדול.

עם משפחת ראשי ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין התקשר, בנושאו לאשה את פרידל, בתו של ר' חיים הלל פריד זצ"ל. עד מלחמת העולם הראשונה עסק בתורה בבית חותנו. עם פרוץ המלחמה נדדה המשפחה למינסק. גם שם המשיך בלימוד תורה, והתרועע עם גדולי הרבנים שישבו אז בעיר זו. אחרי מלחמת העולם הראשונה חזרה המשפחה לוולוז'ין, והרב שמואל אביגדור נתמנה כרב ור"מ בישיבה. בשנת תרצ"ב עלתה כל המשפחה לארץ. הרב דרצ'ינסקי שימש כרב ביבנאל, ובסוף ימיו — כרב בשכונת קרית־משה בירושלים. אף הגיד שעורים בישיבת „בית יוסף" בבית־ישראל. היה חובב ציון ונאמן בית „המזרחי" כל ימיו. נפטר ביום י"ב בשבט תש"ד.

כתבי הרב דרצ'ינסקי: א) אהל משה, מוקדש לזכרו של הבן הקדוש משה זלמן (ירושלים תרצ"ט).

ב) משא הלוי (ירושלים תש"ד).

בכתובים: א) משא הלוי — חידושים על הש"ס.

ב) משא הלוי — שאלות ותשובות.

כמו־כן פירסם הרב דרצ'ינסקי מאמרים בכתבי־עת חשובים.

שתימצא להם תקנה; ופעם — אלה הם ה„רקרוטים", המגויסים החדשים לצבא, התובעים פיצוי ועזרה בגלל התגיסותם לצבא (כנראה, שריד מתקופת הצאר, כשהיוצאים לצבא פדו בגופם את האחרים מלשרת).

עיכוב הקריאה דבר קדוש הוא. אם כי ההמולה נמשכה שעות, לא העזו הרבים לפגוע בזכות זו של המעטים, הזועקים על קיפוחם ותובעים הגנה. והנה נגש הרב לארון־הקודש, כשסביבו סערה, ומרי־נפש אלה ממשיכים בצעקותיהם וטענותיהם, אבל עם זה הם מפנים מקום לרב בדרכו, ואיש אינו מעז לפגוע בו פגיעה כלשהי. אבא מוציא ספר־התורה ומביאו לבימה, כשהוא מלווה כל הזמן ע"י מעכבי הקריאה החוזרים על טענותיהם.

עיכוב הקריאה מגיע לקצו ומתחילים לקרוא בתורה. אולם בכך לא סגי. בשעת התפילה או מיד לאחריה, מתחיל הרב לטפל ולברר את תביעותיהם של מעכבי הקריאה ודואג שייעשה הצדק. זה כוחו של הרב בתוך עדתו.

דאגת הרב נתונה לכל יהודי, ולאו דוקא ליהודי עירו בלבד. בוולוז'ין קבע לו מקום גדוד של משמר הגבול (K.O.P.), ובו חיילים יהודיים. אבא נפנה מלימודיו ומשיעוריו בישיבה, כיתת רגליו, כינס אספות, הפעיל אנשי־צדקה, וכתוצאה מכך קם „מאכל כשר" — מטבח כשר לחיילים יהודיים — אחד המעטים בפולין של הימים ההם. אבא היה טרוד במצווה זו כמה שנים ועסק ב„שפיר ושליה" שבענין זה: פועל אצל המפקד שיזכה את החיילים בתשלום בעד אוכל כשר, משגיח על העובדים במטבח, מתענין בתפריטים ובמנות־אוכל, בהתאם להוראות הצבא וכו'.

טיולי אבא עם בני־המשפחה בעיר ובשדות שבסביבתה היו, בשנים האחרונות לפני עלייתו לארץ בשנת 1934, מוקדשים גם לדברי תורה וגם למצוות יישוב ארץ־ישראל, כי „חובב־ציון" אמיתי היה אבא, ובישיבה עודד ותמך בארגון קבוצת אנשי הישיבה, שיצאה להכשרה חקלאית בחוה שבסביבה — אולי קבוצת ההכשרה היחידה, שיצאה מישיבות ליטא ועלתה לארץ במאורגן כקבוצת חלוצים. בטיולים אלה נסבו הדברים על עלייה לציון ועל חיי־איכרים עובדי־אדמה, הנהגים מגיע כפיהם.

כמיהתו לציון היתה רגשנית והוא התעלם מזקנותו והאמין שיקיים בגופו ממש מצוות ישוב ארץ־ישראל. זכה אבא ז"ל והיה רב לאיכרים, עובדי־אדמה ביבנאל המושבה, שבה חי הבן משה זלמן. כגדול בתורה, כנצר מאילן בית־הרב וכאוהב־ציון יבוניה — זכה אבא ליחס של הערכה במושבה זו של עובדי־אדמה ותיקים.

יחסו של אבא לבנין הארץ בא לידי ביטוי בעיסוקו התורני — בקונטרס שלם בסוף ספרו „אהל משה", המביא פתרון הלכותי לשאלה המרה למשק החקלאי בארץ — חליבה בשבת.

גם בימיו האחרונים, בשמשו כרב במערבה של ירושלים, רכש לעצמו מעמד של כבוד והערכה של תושבי־הסביבה. התכונות של תלמיד־חכם גדול וממשיך המסורת

של סמכות תורנית היו חלק מהותי מאישיותו והן שעמדו לו בכל אשר בא. למרות טרדות הימים ודוחק החיים, לא פסק אבא מגירסא. בסוף ספרו „משא הלוי" נמצאת רשימה של פרסומיו התורניים: שני ספרים הופיעו בדפוס, ומערכת חדושים על הש"ס ושאלות ותשובות — בכתובים. כן פירסם למעלה מעשרים מאמרים בקבצים תורניים: המאסף „סיני", „שערי־ציון" ו„תורת ארץ־ישראל".

הרבנית פריידעלע דרצ'ינסקי (לבית פריד)

בבית־הקברות בסנהדריה שבירושלים חקוק במצבתה של אמי, הרבנית פריידעלע: „פ"נ האשה החכמה והצדקת". תואר זה של חכמה וצדקות אינו מליצה בעלמא. הוא מגדיר את טיבה של אמא, כפי שהכירוה תושבי וולוז'ין. סבא זצ"ל, רבי חיים הלל פריד, מצא פעם מתחת לכרו פתק של אמא, בהיותה ילדה, ובו ביקשה ממנו שירשה לה לצאת ללימודים. חלק ממבוקשה זה ניתן לה. שכרו לה מורה פרטי, שלימד אותה תנ"ך ואת הלשון העברית. עשתה חיל בלימודיה, ועד אחרית ימיה היתה מפורסמת בבקיאותה בתנ"ך ובאוצר הלשון העברית. בכך היתה למופת בעיני גדולי ישראל וחכמיו, כמו רב חיים עוזר גרודזנסקי והרב מאיר ברלין זצ"ל. הרב בר־אילן (ברלין) כותב בספרו מ„וולוז'ין עד ירושלים"", שבבית־הרב תפשו מקום מרכזי הנשים של בית־הרב. הן נתנו צביון וכיוון לבית והיו שותפות של אמת לבעליהן בהנהגה הרוחנית ובהפצת תורה ברבים. אמי היתה אחת הנשים האלו. אולם בנוסף על תפקידה בבית־הרב היו לה גם „מצוות" משלה. העט הברוך שבידה שימש פה לעניים וסובלים מבין בני העיר. מכתביה נשלחו לטובתם לקרובים וידידים של המשפחות בארצות־הברית והביאו עזרה למשפחות נעגות אלו. וידעו בני־וולוז'ין, שיש להם אם, שתביא בקשתם בלב שלם ובביטוי מכובד — וייענו. היה להם גם שירות קרוב יותר. מי שהיה זקוק לעזרה בווילנא, עיר הפלך, קיבל ממנה מכתב לאחיה, הרב דשם, והוא עזר לכל קשה־יום. גם אל הרב חיים עוזר גרודזנסקי פנתה במכתביה לעזור לנצרכים, והוא כיבד את פניותיה.

אמא השאירה אחריה מסה — „משא לעיפה", המשמשת הקדמה לחבורו של אבא „משא הלוי", שיצא לאור אחרי פטירתו. מסופרים בה ברוב רגש קורותיו של אבא

מילדותו, דרך תחנות חייו — סלונים, ביאליסטוק, ווילנא, סרוצק, ווישקווע, וולוז׳ין, מינסק, יבנאל וירושלים. כן מפורט פעלו בתלמוד־תורה ובצרכי ציבור. „משא לעיפה" הוא עד לכשרון תאור והערכה ולעושר שפה וסגנון.

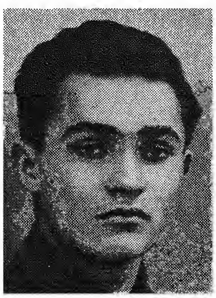
בזכרוני שמורה תמונה אופינית: אמא לא אהבה את הרבנות כקרדום לחפור בו. הנה תמונה בלתי־רגילה בבית. השולחנות ערוכים, ונכבדי־העיר מסובים אליהם. „לשמחה מה־זה עושה"? — הביאו כתב־רבנות לאבא לשמש בין רבני וולוז׳ין. מסורת היתה נהוגה בבית הרב עוד מימי רבי חיים מוולוז׳ין, שהעדיפה את מלאכת התורה והנהגת הציבור על כהונת רבנות ששכרה בצדה. חנות מכובדת היתה לסבתא, והיא פרנסה את הבית ואף שילמה מכספה חובות הסבא, שלווה כדי להלוות לאחרים. אמא המשיכה במסורת זו והחזיקה חנות, עד שנשתנו העתים ושיבושי המלחמה גרמו לכך, שנתמעטה פרנסה זו ולא הספיקה כדי כלכלת הבית. רק אז הסכים אבא לקבל עליו כהונת רבנות.

חגיגיות זו של מסירת כתב־הרבנות נמוגה מיד עם עזיבת אחרון המוזמנים את הבית. אז פרצה אמא בבכי, והכבוד והשמחה הפכו לצער. הצטערה אמא, ואתה כל המשפחה, שנאלצים להתפרנס מהרבנות ולא מיגיע כפיים.

אמא שמשה כתובת לכל הנתונים בצרות ודאגות מעין מוסד לא־רשמי לעצה ועידוד. החכמה ומאור־הפנים שלה, שיחת אשה „תלמיד־חכם", הם שהקרינו על כל אלה שחפשו משען, עצה וארגעה. אבל זה היה מלבר. מלגו, בתוך־תוכה, היתה אמא נפש רצוצה, כי משברים רבים עברו עליה בחייה. בצעירותה איבדה את בעלה הראשון, רבי מנחם לונץ, ובכור בניה, אליעזר יצחק, בהיותו ילד קטן. היא טולטלה בטלטולי מלחמת־עולם הראשונה וגם בעלותה לארץ השברה מאסון רצח בנה משה זלמן הי״ד.

אמא היתה „רבנית" לא בתוקף כתב־רבנות, אלא מכוח אישיותה ומכוח מסורת בית־הרב. השם „פריידעלע" גילם את סגולות החכמה, הצדקות וטוב־הלב שלה.

משה זלמן בן־ששון (לונץ)

באלבום המשפחה ניתן לראות תמונת נער־חן בגיל בר־מצווה, כשהגמרא תחת בית־שחיו ועינים חולמניות צופיות אליך. זהו משה זלמן, בנה של פריידעלע. בילדותו היה ילד רך וחפים. אבא לימדו תורה והתגאה בחידושיו. דרשת ה„בר־מצוה" שלו מ„עמק יהושע" עשתה רושם בזמנו. בספר „אהל משה", שאבא מקדישו כאוהל זכרון למשה זלמן אחרי הירצחו, מוזכרים חידושי־תורה אלה.

בשנות העשרים ישב ברכבת עלם צעיר, מכונס בתוך עצמו, בלי להוציא הגה מפיו. לידו ישב קצין פולני שניסה

לדובבו, אך לשוא. אמר לו הקצין: הגד־נא לי, איש צעיר, מה אתן לך ותגיד לי לפחות מלה אחת? הבחור לא השיב. זו היתה שתיקת משה זלמן ביום ניתוקו מהמשפחה בדרכו לארץ־ישראל. עולמו הפנימי היה באותה נסיעה מלא חשבון־הנפש של שתי עשרות שנות־חיים שעברו עלי חלדו.

הוא ראה את עצמו כאפוטרופוס של אמא. בהיות משה זלמן הוא עצמו נער קטן והיה זקוק ליד אמא מלטפת, לשמחת־חיים ולעידוד — היה עליו לשמש משען לאמא במחלותיה, שבאו עליה עקב המשברים שעברו עליה.

עם פרישתו מספסל הלימודים והגמרא נעשה לנפש החיה של „חרות ותחיה" — תנועת החלוצים בוולוז'ין. הוא עסק בארגון התנועה ובסידורים החברתיים וגם שימש כמביע הרעיונות והמדריך המוכר של קבוצה זו. העליה לארץ היתה הסך־הכול ממה שספג בבית־הרב ובתנועה. לפי טבעו היו אלה ערכים שהפכו חלק מאישיותו, חלק מעצמו, ולא היה מקום פנוי במחשבתו לענינים אחרים. אולם משום שעולם ילדותו ונעוריו בוולוז'ין היה יקר לו מאוד — התיחד ייחוד מלא עם העולם הזה, ואזנו לא היתה כרויה לשאלת הקצין שישב לידו ברכבת.

משה זלמן עלה, ואנו עלינו אחריו. חיים הלל אחי ואני באנו ליבנאל לבקר אצלו. שמענו אומרים, שמשה זלמן לונץ ירצה הערב בבית־העם. ראשון בבית־העם מצאנו את משה זלמן! הוא סידר את אולם־ההרצאות, העמיד ספסלים, שולחן המרצה וכיבד את הרצפה. זהו משה זלמן. לא שררה, כי אם עבדות ושירות. אין הוא מחפש כבוד. הוא המרצה, ועל פי דין צריכים אחרים לשרתו. אולם הוא המשרת את הציבור בכל שהציבור צריך, החל מסידור הספסלים ועד להשמעת הרצאתו.

עקרב עקץ אותו בטפלו בנשק ההגנה, שהיה מוצנע ב„סליק"", שכן הוא היה האחראי לבטחון. וגם כאן לא שררה, כי אם שירות. הוא המנקה את הנשק ב„סליק", ואין הוא דורש הערכה, או פרסומת. ביבנאל לא היה אז חומר חיסון נגד ארס של נחשים. השיתוק הלך והתפשט בגופו של משה זלמן, ואך ברחמי שמים ניצל.

משה זלמן ערך יומן וממנו אנו למדים, מה הם התחומים שענינו אותו. ענינים, שעומדים ברומה של החברה בתקופה ההיא, רשומים ביומנו לצד פרטים על עבודתו, עניני המשפחה וכו'. רגש של אחריות ונשיאה בעול משימות החברה וצרכי־המשפחה בא לידי ביטוי ביומנו.

משה זלמן היה חלוץ, דהיינו, הוא עבד לא מתוך הצורך להתפרנס בלבד, אלא מתוך השקפת עולם, שהתיחסה לבעיות חברה, לעניני הרוח ולשאלות הלאום והגאולה. המניעים לקיומו בעבודה היו מניעים אידיאולוגיים. וזהו מסימני־ההיכר המובהקים של חלוץ.

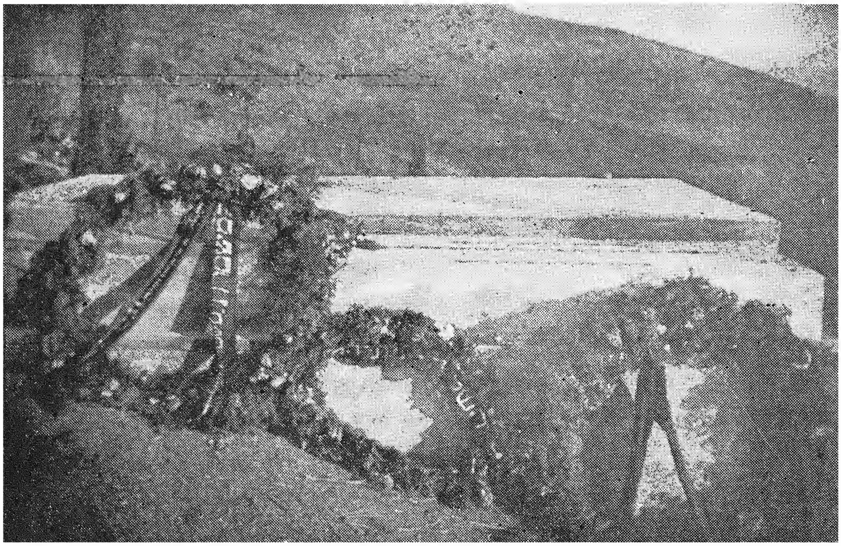
כשהחלה ההתישבות בעמק בית־שאן, החליט משה זלמן, שמקומו במקום הזה הקורא לחלוצים — היינו לאלה הנענים לצרכים חיוניים, שאין נכונות לשרתם. הוא

רצה לעבור לשטח בראשית, שומם ומסוכן. אך לא זכה לכך. בדרכו לערב הפרידה שערכו לכבודו נרצח מן המארב ע״י ערבים.

מלותיו האחרונות לפני יציאת נשמתו היו: אמא! אמא! גם בהיותו חלוץ ופתוח לצרכי הכלל — היתה הדאגה לאמא בראש דאגותיו. איש לא ידע כמוהו את סבלה ומשבריה והשתדל להקל גורל חייה בכל אשר יכול. גם שם המשפחה „בן־ששון" קבע מתוך רצון לשמור אמונים לאם (פריידל — ששון), ולהעניק המשכיות לאחדות המשפחה, כדי ששלושת האחים יקראו על־שם אחד.

בבית־הקברות שביבנאל נמצאת מצבה אחת גדולה, שונה מאחרות — מצבתו של משה זלמן ושני חבריו שנהרגו יחד עמו מהמארב. אין עולים לקבר זה במיוחד, אבל הוא מדבר ללבם של בני יבנאל ובני וולוז׳ין, שהכירו את משה זלמן פנים־אל־פנים.

האוהל של בית־הרב, שהצטיין ביחודו בבית־הקברות שבוולוז׳ין, מצא המשכו במצבה המצטיינת ביחודה בבית־הקברות שביבנאל. בסגולותיו האישיות, באחריותו לחברה, בחרדה לגורלה ותקומתה, בדאגתו ליחיד ובחברותו הנאמנה, מהווה משה זלמן המשך הענף של בית־הרב, שתחילתו בסבו רבי חיים הלל והמשכו באביו ואמו פריידעלע.

קבר השלושה ביבנאל

(קברם של יהודה אילוביץ׳, משה זלמן בן־ששון וגדליהו גלר, שנרצחו ביום ב׳ בניסן תרצ״ז (14.3.37), בשובם ממסיבה שנערכה לכבודם בבית־גן).

במצבה חקוק לאמר: „שלושת קדושי יבנאל, הנאהבים והנעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדו. נרצחו אור ליום ב׳ ניסן תרצ״ז".

במצבת משה זלמן חקוק: „משה זלמן לונץ בן־ששון, נצר הגאון רבי חיים מוולוז׳ין. נולד כ״א באלול, עלה תרפ״ג".

אליעזר לאוני

שיחות חכמים

(מאוצר החכמה, ההווי, החריפות והחידוד הוולוז'ינאי)

שיחות־החולין של חכמי וולוז'ין, שנאמרו בצורה אפוריסטית־אנקדוטית, אוצרות בתוכן תורת־חיים מחנכת ומאלפת. מאוצר זה דלינו פנינים יקרות־ערך, המהנות בחריפותן וקלילותן, והן חומר־קריאה מעולה, משעשע ומחנך, לנוער ולמבוגרים כאחד.

חכמתה של רבקה, אמו של רבי חיים מוולוז'ין

כשהיו תלמידי־חכמים שבעיר מתאספים בבית אביה, הרב בפיעסק, ולומדים יחד פרק משניות או דף גמרא, היתה יושבת מן הצד ומקשיבה ללימודים. פעם אחת, בחודש אלול, שמעה אותם לומדים במשנת ראש השנה (כ"ג, ב') „אף חכמה הבאה לילד", ופרשו: „חכמה" — מיילדת. עמדה על רגליה ומתוך נימוס וצניעות שאלה: — ילמדוני רבותי. למה נקראה המילדת „חכמה"? השומעים שתקו, אבל אביה הרב ענה, כי המילדת משמשת במקום רופא והוא נקרא בלשון חכמים „חכים" (ראה בבא מציעא, פ"ו, א') ומשום־כך נקראה אף המיילדת „חכמה".

חזרה ואמרה היא: יסלח לי אבי־מורי אם אומר, כי לדעתי נקראת המיילדת בשם „חכמה", משום שאמרו במסכת תמיד (ל"ב, עא'): „איזהו חכם? — הרואה את הנולד". ומכיון שהמיילדת היא הראשונה הרואה את הרך הנולד, לפיכך נקראה „חכמה".

(ע"פ הרב מימון, „שרי המאה", חלק שני עמ' 122)

תשובה חריפה של רבי חיים מוולוז'ין

היו ימים, ובישיבת וולוז'ין למדו בחורים מכל קצות העולם, ואפילו מקוקז באו ללמוד בישיבה. רבי חיים אהב את תלמידיו וריחם עליהם כרחם אב על בנים. על הבחורים מקוקז היו מרננים, שבערבים הם משוחחים עם נערות.

כשהגיע הדבר לאזני רבי חיים, שאל את הקנאים: וכיצד נוהגים הבחורים בוולוז'ין ובעיירות הסמוכות? השיבו לו: אף הם מטיילים בערבים עם נערות.

אם כך הדבר, השיב רבי חיים, הרי אין הבחורים מקוקז גרועים מן הבחורים האחרים. „חטאם" היחיד הוא, שהם לומדים בישיבה. את החטא הזה אני מקבל עלי.

(נפתלי גראס, „מעשהלאך און משלים", עמ' 127—128)

„וימת מלך מצרים ויאנחו בני־ישראל" (שמות ב', כ"ג)

שאל רבי איצלה מוולוז'ין: וקודם לכן, כשהמלך היה בחיים, שפר חלקם? מצבם היה טוב יותר? — אלא כל עוד שהמלך חי, סבורים היו, שרק פרעה זה בלבד מתאכזר

ליהודים ולכשימות וימלוך מלך אחר תחתיו — ינשמו לרווחה. אולם עתה „וימת מלך מצרים", והמצב לא נשתנה לטובה — לפיכך „ויאנחו בני־ישראל ויזעקו". הרי נוכחו לדעת, שתקוותם היתה תקות־שוא, שכן כל מלכי מצרים דומים זה לזה.

(ב' יאושזאהן, „פון אונזער אלטען אוצר", כרך ב', עמ' 21)

התואר „עילוי" בוולוז'ין

בוולוז'ין כינו בשם „עילוי" רק מי שהצטיין בכשרונות בלתי־רגילים. אולם, היו גם „עילויים למחצה" ואף כינוי זה העיד על מדרגה גבוהה.

התהלכה בוולוז'ין הלצה כזו: עילוי הוא מי שהוא חריף־מוח, ידען גדול וקצת משוגע. „עילוי למחצה", מה טיבו? — אמנם, הוא משוגע, אבל תורה אינו יודע.

(שם, כרך ג', עמ' 208)

פירוש חריף של רבי זלמלה

כתוב: „ותהיינה מחלה, תרצה וחגלה ומלכה ונועה בנות צלפחד לבני דודיהן לנשים" (במדבר ל"ו, י"א). רש"י אומר: „כאן מנאן לפי גדולתן זו מזו בשנים ונשאו כסדר תולדותן, ובכל המקרא מנאן לפי חכמתן, ומגיד ששקולות זו כזו".

מה טעם, שאל רבי זלמלה, „בכל המקרא מנאן לפי חכמתן" ורק במקום הזה „מנאן לפי תולדותן"? על בנות צלפחד נאמר בגמרא: „אפילו קטנה שבהן לא נישאת פחותה מארבעים שנה" (ב"ב, קי"ט), לכן לא היה לרצונן, שימנו אותן לפי שנותיהן. אולם כאן, בפרשת „מסעי", מדברים עליהן אחרי נשואיהן: „ותהיינה מחלה, תרצה וכו' לבני דודיהן לנשים". אחרי החתונה כבר מותר לגלות סוד גילן...

(שם, כרך ד', עמ' 175)

מעשי אבינו שבשמים ומעשי האדם

לנצי"ב (יש אומרים לרבי יוסי־בר) בא תלמידו לשעבר שעלה לגדולה ונתעשר מאוד.

— מה מעשיך? — שאל אותו הנצי"ב.

— תודה לאל, רבי. בריא ושלם אני וגם הפרנסה מצויה.

ישב הנצי"ב ושוחח עם תלמידו על דא ועל הא. פתאום שאל אותו שנית: מה מעשיך? — הרי אמרתי לכבוד הרב, שאני, ברוך השם, בריא וגם הפרנסה מצויה.

המשיכו בשיחתם. לא עברו רגעים מועטים, שאל הנצי"ב בשלישית את תלמידו: ובכן, מה מעשיך?

— אל־נא יחרה כבוד הרב — תמה הלה. זוהי הפעם השלישית שכבוד הרב חוזר ושואל אותה שאלה. הרי אמרתי לרבנו, ברוך אלהינו שברכני בבריאות הגוף ובמזונות מרווחים.

— אין אתה משיב לי ממין הטענה — אמר הנצי״ב. שאלתיך: מה מעשיך? ואתה משיב לי בבריאות הגוף ובפרנסה. והרי כל אלה מעשי המקום הם ולא מעשיך. הוא הנותן בריאות והוא הנותן פרנסה, ולא אתה. ואני רציתי לדעת: מה מעשיך אתה? הקובע אתה עתים לתורה? עושה צדקה? גומל חסד לעניים?...

(שם, שם, עמ׳ 237—236)

השד״רים (שד״ר — שלוחא דרבנן) של ישיבת וולוז׳ין

כשעמדה ישיבת וולוז׳ין על תלה, היו שד״רים יוצאים בכל תפוצות ישראל להשמיע על נדבות לצרכי הישיבה. שד״ר מוולוז׳ין היה מגיע לקצווי־ארץ וימים רחוקים. ומעשה בשמואל שמחוביץ׳, גדול בתורה ומשכיל, שישב בחבורה של משכילים. נשאלה שאלה: הרי־חושך היכן הם? נענה שמחוביץ׳ ואמר: רבותי, בידוע, שהרי־חושך לא היו ולא נבראו. וראיה לדבר: אילו היו בעולם, הרי שד״ר מוולוז׳ין היה יוצא לשם.

(מ׳ ליפסון, „מדור דור״, כרך ב׳, סי׳ 1274)

חכמת החיים של רבי הלל פריד

מעשה ברבי הלל פריד, חתנו של רבי חיים מוולוז׳ין, שראוהו בליל־שבת פוסע ומהלך ופנס דלוק בידו. תהו ותמהו. הלכו אחריו עד שנכנס לבית אחד, שהה שעה קלה ויצא בלא פנס.

— רבנו, שאלו אותו — מה ראה לכך? — גופה של עובדה — משיב רבי הלל — כך הוא. בבית זה מוטל חולה, שיש בו סכנה ובני־הבית בורים יראי־חטא, אין מדליקים את הנר ואין עושים צרכי החולה. הוריתי להם הלכה למעשה: חולה, שיש בו סכנה, מצוה לחלל עליו את השבת...

(שם, כרך ג׳, סי׳ 2048)

חתניו של רבי איצלה מוולוז׳ין

רבי איצלה מוולוז׳ין שני חתנים היו לו: רבי אליעזר יצחק פריד ורבי נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי״ב).

פעם אחת, במוצאי יום־הכיפורים, לאחר תענית, אמר לו רבי אליעזר־יצחק לרבי איצלה: יאמר לי, מורי חותני, מה חובתי ואעשנה בשעה זו, לאחר תענית?

— בוא — אומר לו רבי איצלה — ואראך מה לעשות. הכניסו לחדר שני של הישיבה. ראה רבי נפתלי־צבי־יהודה עומד, רגליו נתונות במים צוננים והוא שקוד ועוסק בתורה.

(שם, שם, סי׳ 2237)

תשובת רבי אליעזר־יצחק פריד למשל נאה

מעשה ברבי אליעזר־יצחק, שראה את אחד מבני־הישיבה מתפלל תפילה חטופה. הכניסו אצלו והתחיל מדבר אליו דברי כיבושים בענין התפילה. חייב אדם להתפלל בנחת, כאילו מונה מעות. תפילה בלא כוונה כגוף בלא נשמה.

— אף אני אומר לרבנו — מחזיר לו בן־הישיבה — משל למה הדבר דומה? לאדם הנוסע בעגלה. כשהוא נוסע לאט, מטפסים ועולים „שקצים" בעגלתו. לא כן כשהוא נוסע במהירות, אין הם מספיקים לעלות. אף תפילה כך. המתפלל במהירות אין יצר־הרע שולט בתפילתו ומחשבות זרות בדלות הימנו.

— חוששני — מחייך ואומר רבי אליעזר יצחק — שאתה מהיר בנסיעה, עד שה„שקץ" האחד, אתה בעצמך, אינך מספיק לעלות על העגלה...

(שם, כרך א', סי' 555)

כיצד תבע רבי זלמלה צרכי גופו?

כך היתה דרכו של רבי זלמלה מוולוז'ין: מעולם לא תבע בפה צרכי גופו, כגון: אכילה, שתייה ושינה. רעב — התחיל אומר בעל־פה פסוקים ומאמרים בענין אכילה, ובני־הבית עומדים על רצונו ומתקינים לו סעודתו. צמא — התחיל אומר פסוקים ומאמרים בענין שתיה, ובני־הבית נותנים לפניו לשתות. וכן בשינה, ברחיצה וכיוצא בהן.

(שם, שם, סי' 587)

תמימותו של רבי זלמלה

רבי זלמלה גאון גמור היה וצדיק תמים. פעם אחת, בערב שבת, כשהיה בבית־המרחץ, נגנבה כותנתו. לא אמר רבי זלמלה דבר וחזר לביתו.

— זלמלה — שואלת אותו אשתו — כותונתך היכן היא?

— אחד מן המתרחצים — משיב רבי זלמלה — החליפה בשלו.

— אם כן — חוזרת ושואלת אשתו — כותנתו של זה היכן היא?

— דומה — מחזיר רבי זלמלה — שכח זה להניח שלו...

(שם, כרך ג', סי' 1825)

חוות־דעתו של רבי חיים מוולוז'ין על אחיו ר' זלמלה

הגר"א מווילנא בקי היה בכל התורה כולה, בין זו שבכתב ובין זו שבעל־פה. רבי זלמלה מוולוז'ין אף הוא בקי היה בכל חדרי תורה.

אמר עליהם רבי חיים מוולוז'ין: מה בין רבנו החסיד לזלמלה אחי בבקיאות? — זלמלה אחי בקי בכל התורה כולה ישר, ואילו רבנו החסיד בקי בכולה ישר והפוך...

(שם, שם, סי' 2516)

היזהר, אפילו, ממחלוקת לשם שמים

על מאמר חכמים „איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים, זו מחלוקת הלל ושמאי״— אמר רבי חיים מוולוז׳ין: רק אנשים כהלל וכשמאי בלבד רשאים היו לעשות מחלוקת לשם שמים, אולם אנשים קטנים כמונו, בני־תמותה פשוטים — אנו מצווים להימנע אפילו ממחלוקת כזו.

(ב׳ יאושזאהן, „פון אונזער אלטען אוצר״, כרך ג׳, עמ׳ 248)

„שמחת בית השואבה״ בישיבה

בוולוז׳ין היו בני־הישיבה מקיימים מצות „שמחת בית השואבה״ כהלכה: שמחים מתהוללים, מרקדים וגם שותים עד שעה מאוחרת מאוד בלילה, לפעמים עד אור הבוקר. הנצי״ב היה משתתף גם הוא בשמחתם של בני־הישיבה והיה ניעור עמהם יחד כל הלילה. ולאחר שכבר תש כוחם של השמחים והרוקדים, והשמחה כבתה מרוב עיפות, היה הנצי״ב פותח את הארון, בני־הישיבה היו שרים „עלינו״ בניגון של „ימים נוראים״ וכשהגיעו ל„ואנחנו כורעים״ היו כורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם וגם הנצי״ב עמהם. מנהג זה הוא, כפי הנראה, על דרך „ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם... כי אמר איוב: אולי חטאו בני״... (איוב א, ה).

(רשומות, כרך א, תרפ״ה, עמ׳ 353—352)

אכילת „קאַדקע בלינצעס״ בחג השבועות

בשנות תרמ״ו—תרמ״ט היו בני ישיבת וולוז׳ין הולכים ביום הראשון של שבועות, תיכף אחרי תפילת הבוקר, לבית ראש־הישיבה, הנצי״ב, שם היו מאכילים את כולם לביבות ולחמניות חלב. לביבות וולוז׳ינאיות אלו היו קרויות „קאַדקע בלינצעס״, על־שם שהיו מכינים אותן במספר רב, כדי שיספיקו לכל בני־הישיבה ושמים אותן בחביות (קאַדקע — ברוסית חבית).

(שם, עמ׳ 340, הערה ד׳)

סדר פסח בישיבה

הבית הגדול, בעל שמונה חדרים מרווחים, מעון הר״מ (הריש מתיבתא, הכוונה להנצי״ב) היה מואר במנורות רבות. על השולחנות מוצעות מפות לבנות כשלג, ועליהן בקבוקי־יין וכוסות לעשרות. מיטת ההסבה של הר״מ עומדת בקצה השולחן הראשון סמוך לחדר המיטות, ששם יושבת הרבנית לבושה הדר. כמאתיים תלמידים יושבים מסביב לשולחנות ופניהם פני־חג. כולם עליזים ושמחים, מדברים ומשוחחים בדברי תורה ובשיחות חולין.

פתאום נכנס הר״מ, כשהוא לבוש מעיל האטלס שלו, ועליו ה„קיטל״ הלבן כשלג,

על ראשו מצנפת לבנה, וזר כסף סביב לה. מברך הוא את התלמידים בברכת החג ומסב על מטתו. דממה עמוקה שוררת בבית. הר״מ סוקר בעיניו את כל השולחנות, לראות אם הכול על מקומו, ואחר־כך הוא מקדש ומתחיל לקרוא את ההגדה. מנהגו של הר״מ היה לתת לכל בן־ישיבה הגדה שלו עם באורו „אמרי שפר״, וההגדות היו ניתנות במתנה גמורה, לאות זכרון. כל התלמידים קוראים בהגדות שלפניהם עניין־ענין ומפסיקים. הר״מ מפרש ומבאר ומתרגם כל ענין על־פי מקורות התלמוד, הראשונים והאחרונים, והתלמידים מקשיבים. רוח של קדושת החג ושל חרות־הנפש מרחפת על כל הבית.

הסעודה וקריאת ההגדה נמשכות עד השעה השניה אחר־חצות, ואז מתחילה השמחה האמתית. הר״מ, שהוא מנגן גדול, מתחיל לשיר „א—ת—ה ב—ח—ר—ת—נ—ו״ ואחריו כל התלמידים עונים במקהלה. הפנים מתלהבים, הלבבות מתרגשים, הקולות מתרוממים ויחד עמהם גם הרגליים. הר״מ עומד באמצע וסביביו תלמידיו יוצאים במחולות, מזמרים, מסיימים ב„אתה בחרתנו״ ופותחים ב„ברוך אלהינו״, ועוד פעם ריקודים וזמירות עד אור הבוקר.

(ז׳ הלר: „ישיבת וולוז׳ין״, העברי, גליון ח׳, ראש־חודש אדר תרע״ז—23.2.1917)

קופסת־הטבק של רבי יוסי־בר סולובייצ׳יק

רבי יוסי־בר לא פסקה מעל שולחנו קופסה של טבק. כשהיה משוחח עם אדם, היה פותח תחילה את הקופסה, מציץ לתוכה ואחר־כך פותח ומספר.

אחד ממקורביו לא כבש יצרו והציץ לתוך הקופסה, מצא חרות עליה: שפושמ״נ. לא ידע נוטריקון זה מה פירושו. שאל לו לרבי יוסי־בר. — נוטריקון זה — משיב רבי יוסי־בר —מקרא מלא הוא: „שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו״ (משלי כא, כג).

(מ׳ ליפסון: „מדור דור״, כרך ב׳, סי׳ 1619)

„אמונתו״ של רבי חיים מוולוז׳ין ברופאים

רבי חיים מוולוז׳ין לא האמין ברופאים החדשים, מלומדי ההשכלה, וברפואותיהם. פעם אחת חש בגופו. שלחו בני־ביתו וקראו את רופא העיירה, מרופאי אומות־העולם, בא הרופא, בדק את החולה וכתב לו סדר־רפואות. אמר לו רבי חיים: רפואות אין בהן ממש.

— אין הרפואות מועילות לחולה — אמר לו הרופא — אלא אם־כן מאמין הוא ברופא באמונה שלמה, כמו בישו אדוננו.

— אף אני — מחייך ואומר רבי חיים — מאמין ברופא כמו בישו ואין הרפואות מועילות לי...

(שם, כרך א׳, סי׳ 152)

השקפת־עולמו של רבי יוסי־בר סולובייצ׳יק

שאלו לרבי יוסי־בר: תמיהני, רבנו, שבספרו „בית הלוי" יש חידושי־תורה, הנמ־צאים גם בספרים אחרים.

— אף אני אומר לכם — ענה רבי יוסי־בר — המהלך בדרך ישרה וסלולה פוגע בעוברים ושבים כמותו; לא כן ההולך בתוהו לא־דרך, שיחידי הוא בדרכו ואין הוא פוגע באיש.

(שם, שם, סי׳ 757)

מה בין הנצ"ב לבין רבי יוסי־בר?

רבי יוסי בר סולובייצ׳יק מן המחמירים היה, ואילו הנצי"ב מן המקילים היה. אמר הנצי"ב: מה ביני לבין רבי יוסי־בר? אני, כשהנני מסב לסדר פסח ורואה איזה צרור גדול של מצוות קיימתי: בדיקת חמץ, אכילת מצה, ארבע כוסות, עונג יום־טוב — עלץ לבי בקרבי והנני מברך „שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

לעומת זאת רבי יוסי־בר, בהסבו לסדר, שרוי בפחד ולבו מיצר ודואג, שמא לא יצא עדיין ידי חובתו: שמא לא בער את החמץ ביעור גמור; שמא כזית מצה אינה שמורה כהלכה; שמא היין לארבע כוסות אינו כשר בתכלית. נמצא חבילה של מצוות נעשית, חלילה, חבילה של עבירות...

(ב. יאושזאהן: „פון אונזער אלטן אוצר", ימים טובים, חמש מגילות, עמ׳ 97)

יקדים אף הקב"ה את ה„נעשה" ל„נשמע"

מתן תורה — אמר רבי יעקב אהרן מוולוז׳ין — הוא חיתון בינינו לבין השם יתברך. כל שידוך מחייב את שני הצדדים. לכן, רשאים אף אנו לתבוע מהבורא, כשם שהיה לנו אמון בו והקדמנו את ה„נעשה" ל„נשמע" — שאף הוא יגמול לנו במידה זו ויקיים לגבינו את ה„נעשה" וישלח לנו עזרה לפני ה„נשמע" — עוד טרם שמע מפינו את הבטחתנו שנקיים תורתו.

(שם, שם, עמ׳ 133—132)

תשובת הנצי"ב לאותו משכיל

משכיל אחד שוחח פעם עם הנצי"ב על לאומיות ועל השפה העברית. השיב לו הנצי"ב: ודאי, גורס אני כל הדברים האלה. הרי אומרים אנו בקידוש של־חג: „אשר בחר בנו מכל עם", לכן עלינו להיות גאים על אומתנו. „ורוממתנו מכל לשון" — עלינו להתברך בשפתנו העברית. אולם בכך לא סגי: עלינו לקיים דבר נוסף: „וקדשנו במצוותיו". צריך להיות גם מקיים התורה ושומר מצוות.

(שם, שם, עמ׳ 164)

דעתו של רבי חיים סולובייצ'יק על „חיבת־ציון"

רבי חיים סולובייצ'יק היה מתנגד גמור ל„חיבת ציון" ולציונות. הוא ראה בהן מעין דחיקת הקץ. ולא עוד, אלא שעומדים בראשן אנשים, שאינם מוחזקים יראי שמים.

— רבנו — שאלו אותו — והרי הללו עוסקים ביישוב ארץ־ישראל ובבנינה. אפשר ארץ־ישראל הולכת ונבנית ושומרי מצווה מחכים לביאת המשיח ב„שב ואל תעשה"?

— אף אני אומר לכם — משיב רבי חיים: בנוהג שבעולם, חתן וכלה נכנסים לחופה. הפרחחים מקדימים ורצים לפניהם, עוברים את המנגנים בכלי־זמר ובאים ראשונה למקום החופה. המחותנים והחתן והכלה עצמם באים אחרונים.

(מ. ליפסון, „מדור דור", כרך א, סי' 65)

אמונתו של רבי יוסי־בר סולובייצ'יק בבניין הארץ

שאל אחד מקלי עולם את רבי יוסי־בר סולובייצ'יק: ילמדנו, רבנו, אבלות זו, שנוהגים ישראל ב„בין המצרים" ובתשעה באב, מה טעם יש בה?

— אף אני אומר לך — מחזיר לו רבי יוסי־בר — משל למה הדבר דומה? לדליקה שנפלה בעיר, וכמה בעלי־בתים יצאו נקיים מבתיהם. מי שנותן דעתו על השרפה, מפשפש בתילי האפר, אוסף ואוגר השיורים שנשתיירו, חזקה עליו שיבנה ביתו בקרוב. מי שאינו נותן דעתו על השריפה, מפקיר השיורים שנשתיירו, בידוע, שאין דעתו על הבניין.

אף הנדון כך — מסיים רבי יוסי־בר — כל זמן, שאנו מתאבלים על חורבן ירושלים ועל שריפת בית־המקדש, מובטח לנו, שייבנה במהרה בימינו.

(שם, שם, כרך ג', סי' 2142)

חייב אדם לראות השגחת הבורא בכל יום

מעשה ברבי חיים מוולוז'ין, שנכנס אצלו סוחר אחד מן המופלגים וסח לו צערו: רבנו, בצרה גדולה אני. שלחתי רפסודות על־פני המים לפרוסיה ואין שומרי־הגבול מעבירים אותן. עכשיו עתיד אני להפסיד כל ממוני ולצאת נקי מנכסי.

— אל תהא — אומר לו רבי חיים — מיצר ודואג. המקום יהא בעזרך. בינתיים עלה שער העצים והסוחר הרויח כמה אלפים.

חזר ונכנס אצל רבי חיים ואמר בשמחה: רבנו, ברכתו נתקיימה בי. עכשיו אני רואה בעליל השגחת הבורא.

— בוא וראה — אומר לו רבי חיים — מה בין עשיר לעני. עני רואה השגחת הבורא בכל יום ובכל עת ובכל שעה. ואילו עשיר אין הוא רואה אותה אלא אחת לכמה שנים...

(שם, כרך ב', סי' 1740)

„צער גידול בנים" של רבי רפאל שפירא

רבי רפאל היה כל ימיו יושב ועוסק בתורה, לומד ומלמד, מורה ודן ואין דעתו על עסקי הבית. אשתו הרבנית עקרת הבית היתה, משיאה בנים ובנות, פוסקת נדוניה ומזונות ורבי רפאל לא ידע בצערה. ביום חתונה של בנו, או של בתו, היו נכנסים אצלו שעה אחת קודם החופה ומודיעים לו: רבנו, הגיע זמן הכנסת חתן וכלה לחופה.

ורבי רפאל סוגר את הגמרא, לובש בגדי שבת והולך לחופה. פעם אחת, כשלבש בגד של שבת לחופת בנו, נאחזה ידו בתוך השרוול וקשתה עליו הלבישה.

— אוי — נאנח רבי רפאל — כמה גדול צער גידול בנים...

(שם, כרך ג, סי' 1870)

הגבינה המשומרת של הכפרי...

כשהכניס רבי יוסי־בר סולובייצ'יק, נינו של רבי חיים מוולוז'ין, את בנו רבי חיים לחופה עם בת בתו של הנצי"ב, היה הבדחן בסעודת הנשואים אליקום צונזר, מגדולי הבדחנים בשעתו. הוא פתח ובידח וצירף כמה פסוקים מהתורה והנביאים, מימרות מהמשנה, מהגמרא ומהרמב"ם וחרזם בחרוזים.

משסיים, אמר לו רבי יוסי־בר לאליקום: יודע מר, בדחנותו למה היא דומה? — לגבינתו של אותו כפרי.

מעשה בכפרי אחד, שנכנס לבית־המדרש, הלך ובא אצל הקמטר והתחיל מוציא ספרים מתוכו. הוציא והניח מסכתא על־גבי מסכתא, עד שהניח כל הש"ס כולו, ועדיין לא נתקררה דעתו, והתחיל מוציא ומניח ספרי אלפס, רמב"ם, טורים, שאלות ותשובות. העומדים מהצד רואים ותמהים: כמה גדול אדם זה בתורה, בכמה ספרים הוא משתמש בבת־אחת. משערם הכפרי ערימה של ספרים, עמד עליה, הגיע לראש הקמטר והוריד גבינה משומרת...

(שם, שם, סי' 1868)

האב והבן

אמר עליו רבי נפתלי־צבי־יהודה (הנצי"ב) על רבי חיים סולובייצ'יק, בנו של רבי יוסי־בר: יפה כוח הבן ככוח האב. זה גאון וזה גאון. אלא רבי יוסי־בר לא היה לו אב כזה, שיש לו לרבי חיים...

(שם, שם, סי' 1939)

חכמות וולוז'ינאיות

א

רצונך, שתהיה רב בישראל — לא תספיק לך ידיעת הרמב"ם ל„לחם משנה",

ואף אם תהיה גם „מגיד משנה" (דרשן הגון) — מכל מקום עדיין אתה זקוק ל„כסף משנה" (לשחד את העסקנים שבעיר).

(רשומות, כרך א', תרפ"ה, עמ' 389)

ב

על אחד מאנשי הישיבה יסופר, כי בעת אשר בא לישיבה ויאמר למשגיח, כי הוא בן י"ח שנה, ענה לו המשגיח: אני בשנותיך כבר הייתי בן עשרים ושמונה. תלמיד אחד התיימר להיות בקי גדול. אמר עליו אחד אוהב התולים: הוא בקי בשני סדרי הש"ס, אך אינו יודע באיזה מהם...

(הלוי איש הורביץ: „דרך עץ־החיים")

גדול כוח המתים מכוח החיים...

כשביקר הנצי"ב בחוץ־לארץ לצרכי רפוי, ראה לתמהונו הגדול, שכל המתפללים אומרים „קדיש". קרא לשמש ושאל אותו, האם השתוללה, חלילה, בעיר הזאת מגיפה כה איומה, שכל המתפללים, לא עלינו, התיתמו?

צחק השמש והסביר לנצי"ב, שלא השתוללה שום מגיפה, אלא טעמו־של־דבר כך הוא: אין ליהודים חשק רב לבוא להתפלל בבית־הכנסת, אלא באים אלה שצריכים להגיד „קדיש" בלבד.

חייך הנצי"ב ואמר: עתה הוחוור לי פרושו של הפסוק בקוהלת: „ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה". עתה רואה אני, שהמתים הם במדרגה יותר גבוהה מהחיים. והא ראיה: האבות החיים אין בכוחם להביא בניהם לבית־הכנסת, אולם האבות שמתו — יש ויש בכוחם...

(ב' יאושזאהן: „פון אונזער אלטען אוצר", ימים טובים, חמש מגילות, עמודים 202—201)

אנקדוטות על רבי רפאל שפירא

א

רבי רפאל שפירא שקוד היה ללמוד תורה. כחס על הזמן לא היה יוצא אף לטייל מחוץ לביתו. פעם אחת שידלו אותו ברוב דברים שיצא לטייל כלשהו, שכן יפה טיול לגוף.

— מה התועלת? אמר רבי רפאל לפי תומו — הרי המטייל סופו שהוא חוזר ובא לביתו.

ב

רבי רפאל שקוד היה ללמוד תורה עד כדי היסח־הדעת מהוויות העולם. פעם אחת העמידו לפניו פנכה מלאה מעשה־מרקחת של דובדבנים. רבי רפאל, שאהב מיני מתיקה, אכל ולא שייר שיור כלשהו. מחה פיו ואמר: כמה טעימים הם פולים אלה...

ג

רבי רפאל שתקן היה בהוויות העולם. כמעט שלא פתח פיו בין הבריות. אמרו עליו: רבי רפאל מרבה שתיקה. יגע בשתיקתו, הריהו נח — וחוזר ושותק. הוא היה אומר: כסבורים הם, הבריות, שאין אני יודע לדבר. לא כי, אלא יודע אני לשתוק...

ד

מעשה ברבי רפאל שנזדמן לכנסיה של רבנים. ישב ביניהם ושתק, כדרכו. נחלקו הדעות בענין אחד מן הענינים העומדים על הפרק. זה אומר: דעתי כך וכך. וזה אומר: דעתי כך וכך.

שאלו לו לרבי רפאל: ודעתו של מר? — דעתי — משיב רבי רפאל תומות על מסכתא פלונית, דף פלוני, סוגיה פלונית...

ה

רבי רפאל דרכו בחידושי־תורה היתה דרך „לשיטתיה". היה מצרף כמה שמועות, שיצאו מפי אמורא אחד בהלכות שונות ועושה אותן בסברה לחטיבה אחת.

והיתה רווחת בוולוז'ין בדיחה זו: ראו את רבי חסדא מהלך בשוקי וולוז'ין. שאלו אותו: רב חסדא, מה לו כאן? — רבי רפאל — משיב רב חסדא, הביאני לכאן לשם ל„שיטתיה".

(מ' ליפסון: „מדור דור", כרך ג', סי' 1844, 1845, 1846, 1847, 1848. כרך ב', סי' 1260)

סימן־ההיכר בוולוז'ין בין ספר כשר לספר פסול

בישיבת וולוז'ין היו מונעים את התלמידים מספרים חיצונים. ומסור היה הדבר לידו של הירשל־ישעיה השמש, מן ההדיוטות, שאינם לא במקרא ולא במשנה. עינו פקוחה היתה על כל תלמיד ותלמיד. אף הוא היה מחזר על אכסניותיהם של תלמידי הישיבה ומשגיח מן החלונות.

פעם אחת השגיח מן החלון וראה תלמיד יושב ומעיין ב„אהבת ציון". ומפי השמועה ידע, ש„אהבת ציון" של מאפו בכלל ספרים חיצוניים. נדחף לתוך הבית, הוציא את הספר „אהבת ציון" מידו של המעיין ורץ ובא אצל הנצי"ב, ראש־הישיבה: יראה רבנו, מה מצאתי בידו של תלמיד פלוני. „אהבת ציון" של מפ'קה.

הציץ הנצי"ב וראה, שהספר הוא „אהבת ציון" של בעל „הנודע ביהודה". אמר לו הנצי"ב: סימן זה יהא בידך: ספר, שדפיו מסומנים באותיות אלף־בית, מן הכשרים הוא. ספר, שדפיו מסומנים במספרים של גויים, מן הפסולים הוא...

(שם, ב׳, סי׳ 963)

חשוב הרבה ודבר מעט

מעשה ברבי חיים סולובייצ׳יק שנזדמן למקום אחד עם רב אחד מהמפורסמים. אותו רב דברן היה מטבע ברייתו. ישב כל אותה שעה ודיבר, לא פסק פיו משיחה. ורבי חיים — שתיקתו מרובה מדיבורו.

לאחר שיצא הלה שאלו מן המסובים את רבי חיים: רבנו, מפני מה שתק כל אותה שעה והניח לפלוני לדבר רצופות? — אף אני אומר לכם — משיב רבי חיים — פלוני די לו בהרהור של שעה אחת, כדי לדבר עשרים ושלוש שעות. ואילו אני מהרהר עשרים ושלוש שעות, כדי לדבר שעה אחת.

(שם, א׳, סי׳ 802)

תשובת רבי יוסי־בר סולובייצ׳יק לאותו חסיד

חסיד אחד בא לרבי יוסי־בר ואמר לו: רבי, חלום חלמתי וחברי החסידים עשוני רבי.

— שוטה שבעולם — אמר לו רבי יוסי־בר — מה יתרון לך בחלומך? אילו חלמו החסידים עליך, היה חלום טוב לך; עכשיו, שאתה חלמת עליהם, אין אלו אלא דברים בטלים...

רבי יוסי־בר היה אומר: רבותיהם של החסידים הרבו לקלקל את ההמון. ומעתה יש צורך בהם...

(שם, א׳, סי׳ 138, 193)

תשובת־עוקצין של רבי חיים סולובייצ׳יק לגיסו

רבי חיים סולובייצ׳יק בילדותו היה מגיס לבו בתלמודו, מבטל אחרים ושורפם בהבל פיו. כשיצא את וולוז׳ין, אמר לו גיסו, רבי יצחק, נכדו של הנצי"ב: רבי חיים, נכתוב זה לזה חידושי־תורה.

— לאו — אומר רבי חיים — אין אני ואתה בני־זוג. אם אני אכתוב חידושי־תורה משלי, יאמרו: משל אבא (רבי יוסי־בר) הם. ואתה, אם תכתוב חידושי־תורה של סבא (הנצי"ב) יאמרו: משלך הם...

(שם, א׳, סי׳ 914)

על מחברים עניים בדעת המרבים במראי־מקומות

רבי יוסי־בר לא היתה דעתו נוחה מן המחברים המרבים במראי־מקומות: עיין שם ועיין שם.

הוא היה אומר: בנוהג שבעולם, שולחני אחד ממחה המחאות על שולחני חברו לפרוע כך וכך. וההמחאות עוברות לסוחר וכוחן יפה כמעות בעין. וכל כך למה? משום שאותו שולחני עשיר הוא ויש לו מעות כנגד ההמחאות. ואילו עני, שאין לו פרוטה לפורטה, הממחה המחאות, אין המחאותיו אלא ניר לצור על־פי צלוחית.

— אף הנדון כך — מסיים רבי יוסי־בר — מראי־מקומות דינם כדין המחאות. כל מחבר ממחה על מחבר חברו. במה דברים אמורים, שהמחבר יש לו משלו כנגד מראי־המקומות. מה שאין כן מחבר, שהוא עני בדעת ואין לו משלו ולא כלום, כוחם של מראי־המקומות מהו?...

(שם, א׳, סי׳ 756)

רבי חיים סולובייצ׳יק מרחם על ריבה סוטה

פעם אחת נכנסה לרבי חיים ריבה מישראל ולחשה לו בעינים כבושות בקרקע, שדבר־סתר לה אליו. כשהוציא רבי חיים כל איש לפניו, געתה הריבה בבכיה וסיפרה אגב גניחות טרופות, שנכשלה ונתפתתה ובקרוב ימלאו ימיה ללדת ואבדה ממנה עצה ודרך. רבי חיים לא גער בה, לא הוכיח אותה, אלא דיבר אליה רכות, שידל אותה והניח את דעתה. ולא נפטרה ממנו עד שנתן לה מעות לפרנסה בימי הריונה האחרונים וציווה עליה להביא לו את הילד הילוד. הוא בעצמו יקבלו מידיה ולא יודע הדבר לאיש.

לא היו ימים מרובים ובחצות הלילה, כשישב רבי חיים לבדו ועסק בתורה, שמע דפיקה קלה בדלת. יצא אל הפרוזדור ומצא אותה ריבה עומדת לפניו וסל בידה. נטל מידה את הסל, הכניסו לביתו, העיר את אשתו הרבנית וציווה עליה לטפל בתינוק. בבוקר שלח וקרא מינקת, פסק לה שכר ומסר לידה את התינוק האסופי להניקו ולגדלו.

ולא אסופי אחד נמצא מאז בפרוזדור ביתו של הרב. רבי חיים היה מוסר את האסופים למניקות ומעלה להן שכר מכיסו.

רבי חיים — פטרונם של אסופים

פעם אחת נמצא אסופי בפרוזדור ביתו של עשיר אחד. כששמע רבי חיים בדבר, שלח וקרא את העשיר ואמר לו: יהא ידוע לך, שמצווה זו אני מחזיק בה מימים. אולם, הואיל וזיכו לך מן השמים, רצוני להשתתף עמך במצווה ודמי המינקת יהיו מחצה עלי ומחצה עליך...

רבי חיים דואג לשלומו של אסופי

פעם אחת באה לפניו מינקת, שמסר לה רבי חיים אסופי להניק, ותבעה את שכרה. משמש רבי חיים בכל כיסיו ולא מצא פרוטה. אמר למינקת, שתלך ותשוב ומחר יתן. זו, שהיתה מן הפחותות, באה לכלל כעס והטיחה דברים: לא אזוז מכאן עד שאקבל שכרי. אין אני יכולה לגדל אסופים בחינם!

לווה רבי חיים מעות מאחד הדיינים, שהיו באותו מעמד ושילם למינקת. לאחר שיצאה, נתפס רבי חיים לעצמו וציווה להחזירה. כשחזרה ובאה לפניו, אמר לה רבי חיים: הזהרי, אשה, שלא להניק את התינוק תיכף לחזירתך לביתך. שרוייה בכעס היית והחלב יזיק, חלילה, לתינוק...

(שם, א׳, סי׳ 794, 795)

הנצי״ב מכבד פשוטי־עם

הנצי״ב היה זהיר בכבודם של תלמידי־חכמים. כשהיה פוגש, לפעמים, בדרך את אברהמ׳ל משה כהן׳ס שואב־המים, שהיה תלמיד־חכם, וכדי להפיס את דעתו — היה הנצי״ב מקדים אותו בברכת שלום, באמרו אליו: „ושאבתם מים בששון״...

(מפי אחד מזקני וולוז׳ין)

ו„האנשים שולחו״...

כשקבוצה מאנשי הישיבה החלה להוציא עתון לעניני הישיבה בשם „הבוקר אור״, והנצי״ב ראה שדבר זה גורם לביטול תורה, קרא לאחד ממנהלי העתון ואמר לו בנחת: „אם תעשו „הבוקר אור״, אז אעשה אני „והאנשים שולחו״ (רמז לפסוק: „הבוקר אור והאנשים שולחו המה וחמוריהם״, בראשית מ״ד, ג׳).

ר׳ חיים על צוארו

הנצי״ב היה מוכיח תמיד את הבחורים, שאינם מצטיינים בשקידה יתירה. גם את העילויים שבהם לא נקה. ומישנה הר״מ, הגאון רבי חיים סולובייצ׳יק, היה אוהב לשים ידו על צוארי חביביו התלמידים החריפים ולטייל עמם ארוכות וקצרות. ואם, אמנם, רק המצוינים זכו לכבוד הזה, בכל זאת היה גוער גם בהם הנצי״ב בנזיפה; באמרו: „ר׳ חיים על צוארו ויעסוק בתורה״? (על משקל המימרא: „רחים בצוארו ויעסוק בתורה״? קידושין כ״ט).

(„זכרון לאחרונים״, מאת בנימין גולדברג, עמ׳ 22—23)

אוירא דישיבה מחכים

איש פיקח היה בישיבת וולוז'ין, שהצטיין בבדיחותיו ובתשובותיו המחוכמות, שהיה משיב מיניה וביה. התלמידים קבעו, שאם הביא להם מכתבים ריקים — לא נתנו לו מאומה. אולם כשהביא להם מכתבי־כסף — נתנו לו איש כמתנת ידו.

באחד הימים מסר מכתב־כסף לאחד הבחורים, והוא לא נתן לו כלום. עברו ימים אחדים, פגש אותו בשוק ותבע ממנו את החוב. אמר לו הבחור: אני חושד בך ששתית שלוש כוסות, לכן אתה תובע בשוק. השיב לנתבע: לא שלוש כוסות שתיתי, כי אם ארבע כוסות, לכן אני תובע בחמור...

(שם, עמ' 24—25)

(תשובה זו מבוססת על הכתוב בסנהדרין סה: „כוס אחד יפה לאשה; שניים ניוול הוא; שלושה — תובעת בפה; ארבעה — אפילו חמור תובעת...")

הנצי"ב וד"ר יהודה לייב פינסקר

כשמת ד"ר יהודה לייב פינסקר, הודיע ועד „חובבי־ציון" באודיסה טלגרפית לכל תפוצות ישראל, לעסקני „חובבי־ציון" שבכל מקום ומקום.

רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולוז'ין, אף הוא קיבל טלגרמה אחת. בטלגרמה היו שתי מלים ברוסית: נסתיים פינסקר.

— לאו — אמר הנצי"ב — מושג זה מושג־גויים הוא. לגבם מיתתו של אדם הריהי סיומו וסופו. ואילו לגבנו, מיתתו של אדם אינה אלא התחלתו וראשיתו...

הנציב מרחם על העופות...

הנצי"ב לא היה מיסב לשולחן עד שנתנו תחילה לעופות את מזונותיהם, לקיים מה שנאמר: „ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת" (דברים, י"א, ט"ו).

פעם אחת, בראש השנה, לאחר חצות היום, בא הנצי"ב מבית־הכנסת ושהה לקדש קידוש־היום עד שיתנו לעופות מזונותיהם. לא מצאו בני־הבית מפתח הלול. פשפשו, משמשו — והמפתח איננו. ציווה הנצי"ב לשבור את המנעול על־ידי נכרי. הלכו להביא גוי אחד מבני־העיירה.

בינתיים ארכה השעה וכבר עבר רובו־של־יום ועדיין לא טעמו בני־הבית טעם אוכל ומשקה. הנצי"ב אף הוא ישיש ועיף מעבודת היום. אולם, אין הוא מקדש וממתין.

משנמצא גוי ונשבר המנעול וניתן לעופות מזונותיהם — קידש הנצי"ב קידוש־היום והסב לשולחן...

(מ' ליפסון: „מדור דור", חלק ג', סי' 2184)

ענותנותו של רבי חיים סולובייצ'יק

פעם אחת התווכחו שני תלמידים מהמצוינים שבישיבה באיזו סברא והם לא יכלו להתפשר ביניהם. השעה אז השעה השלישית בלילה, ומבלי חשוב הרבה הלכו לביתו של ר' חיים לבקש ממנו שיכריע ביניהם. הדלת, כמובן, היתה סגורה, והם דפקו עליה בחזקה. כל אנשי הבית התחלחלו לשמוע דפיקות חזקות כאלה בשעה מאוחרת כזו, וחשבו שודאי קרה איזה אסון. ומה גדול היה תמהונם וחרון־אפם בפתחם את הדלת ובשמעם את חפצם. ואולם ר' חיים לא כעס. להיפך. קיבל אותם, כדרכו תמיד, בסבר פנים יפות, ואחרי עשותו שלום בין שני המתוכחים, בהסבירו להם עם מי הצדק — נפרדו ממנו בשמחת־לב.

(מ. אייזנשטט: „ר' חיימ'קה וואלאז'ינער", „הצפירה", כ"א אלול תרע"ח, גליון 35)

בזכות התורה

(אגדה על רבי חיים מוולוז'ין)

בשעה שעמד הגאון רבי חיים מוולוז'ין ז"ל לייסד את ישיבתו הגדולה — הלך אצל הגאון מווילנא ז"ל לקבל ממנו ברכה.

שמח הגר"א לקראתו ואמר לו: דע לך, תלמידי, כי הולך אתה לעשות דבר גדול שאין לו שיעור. רואה אני כי רוחות רעות באות לעקור את ישראל חס ושלום. מעבר מזה רוח הכפירה, רחמנא לצלן, הבאה להחריב את ירושלים־של־מעלה, ומהעבר השני רוח שטות, הבאה לטמטם את הלבבות. הצד השוה שבהן, שכולן באות לעקור את האילן. אך כל זמן שלא תשתכח התורה מישראל, מובטחני שכל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותו מישראל. מיום שעמדתי על דעתי מצאתי, כי רק התורה מבדילה בין ישראל לאומות העולם. ולפיכך, חיים תלמידי, תשגיח ב„ישיבה" שלך, שיתעסקו יומם ולילה בתורה. הלא כך אמרו: „ותלמוד תורה כנגד כולם".

את הדברים האלה שמר רבי חיים מוולוז'ין בלבו כל ימי חייו. בין התלמידים המצוינים שהיו בישיבת וולוז'ין בימי רבי חיים נודעו לשם שלושה בחורים, שהכול ניבאו עליהם כי עתידים הם להיות מאורות גדולים בישראל. האחד היה נצר מגזע מיוחסים; השני היה בעל לב־טוב והשלישי — שקדן נפלא שאין דוגמתו. יומם וליל ישב על התורה ולא הפסיק ממשנתו, אפילו, שעה אחת.

האמין רבי חיים ששלושת אלה לגדולות נוצרו והיה מתפלל עליהם: יהי רצון, שלא תשלוט בהם עין־הרע. אך תוחלתו של רבי חיים נכזבה: לימים עזבו שלושת הבחורים את הישיבה ויצאו לתרבות רעה, כי עברה אז במחנה־ישראל השכלת בר־לין וצדה את המעולים שבבחורי ישראל.

לאחר שנים רבות חקר ודרש רבי חיים מוולוז'ין לדעת את גורל שלושת

התלמידים שנטו מהדרך. הראשון הגיע לכרך גדול ונתפקר. השני למד פילוסופיה והיה דורש ברבים דרשות־של־דופי על היהודים, וסופו היה שהמיר את דתו ונעשה לקטיגור על ישראל. השלישי נכנס לבית־ספר נוצרי ולמד שם את כל שבע החכמות, עד שכל החכמים היו משכימים לפתחו לשאול אצלו שאלות.

לא היו ימים מועטים ונתמנה לפרופיסור, וכשהיה דורש מעל הקתדרה, היה האולם מלא מפה לפה ושמו הגיע עד חצר־המלכות. ויהי היום ושני שרים באו לביתו ואמרו לו: אין כמוך חכם ונבון בכל המדינה ובך נתנו עין למסור בידך את הנהגת המדינה. אך מחויב אתה לעזוב את דתך. הוא ביקש זמן של שלושה ימים כדי להימלך בדבר.

בלילה ההוא נדדה שנתו. למחרת בבוקר קם וברח מהעיר והחליט לעלות לארץ־ישראל. בדרכו סר לוולוז׳ין, נכנס לבית רבי חיים וסיפר לו את כל המאורע. וכששאל אותו רבי חיים: מי הצילך מהחטא? ענה לו אותו תלמיד: עברתי על פני בית יהודי ועלה באזני משם קול־תורה, ונדמה היה לי שהתורה בוכה. מיד התעורר בלבי הרהור של תשובה...

(בן־אליעזר: „זכות התורה" (משיחות זקנים), „הצפירה", שנת 1914, גליון קי"ג, ו׳ בסיון תרע"ד)

ההבדל בין בטחון לחסיון

(מדרש של רבי חיים מוולוז׳ין)

הענין הוא, שיש שני חלקי בטחון. אחד, שהקדוש־ברוך־הוא מבטיח לאדם לתת לו הון רב ועושר, כמו שמצינו שהבטיח לו השם יתברך לאברהם שיעשירו — וזה נקרא בטחון. וחלק ב׳ הוא, שהקב"ה אין מבטיחו, אך האדם בעצמו שם בטחונו בה׳, וזה נקרא חסיון. כמו־שנאמר: „צור חסיו בו" (דברים, ל"ב, ל"ז), שהצור הוא למחסה לאדם מזרם וממטר, כאשר ינוח שם בעצמו, אך הצור לא הבטיח לו שיהיה לו למחסה.

(„שערי רחמים", עמ׳ 40)

משכיל נוסח וולוז׳ין...

בין תלמידי הישיבה נמצאים עוד במידה מרובה טיפוסי ה„מתמשכלים", וכל טיפוס וטיפוס — צביונו ותכונתו המקורית נשארו בו בעין. הנה, למשל, מספרים על בחור אחד, כי שינן בעל־פה במשך שני שבועות את כל ה„מערכי לשון עבר" לשטיינברג על כל מתגיו, מפיקיו, גזרותיו ודוגמותיו המסומנים שם למקומותיהם. ומאז והלאה מתהלך לו הבחור הזה ומתימר ל„בלשן" גדול מאין כמותו.

(מ׳ פקר: „בישיבת וולוז׳ין", „התור", ל׳ סיון תרפ"ד (2.7.1924), גליון מ׳)

„מיניסטר הדרכים" של וולוז'ין...

בחור אחד, הנודע בכוח זכרונו החזק כבור סוד שאינו מאבד טיפה, ברצותו ללמוד, אף הוא, „חכמות חיצוניות", הלך ובלע לתוכו את כל... הספר השימושי של מסילות־הברזל ונתיבותיהן לכל מרחבי רוסיה, עם הגבלת השעות והרגעים לצאתו ובואו של כל מסע ומסע בכל עיר ועיר. ומאז קוראים לו בשם „מיניסטר הדרכים". אם אחד מאנשי ה„ישיבה" זקוק לנסוע לביתו, פונה הוא אל ה„מיניסטר" הזה והוא מבאר לו כבר בעל־פה למפרע את פרשת כל המסלול גם לדרך היותר רחוקה. ומעולם לא טעה ה„מיניסטר" ולא שגה אף במשהו...

(מ' פקר: „בישיבת וולוז'ין")

הנוטריקון של רבי חיים מוולוז'ין

ר' חיים מוולוז'ין לא הנהיג, מלכתחילה, בישיבה את המנהג של „אכילת ימים" והוא דאג לצרכי תלמידיו האהובים. לתכלית זו סבב בעולם ואסף תרומות לשם החזקת הישיבה. פעם נסע רבי חיים עם שמשו לברון אדמונד (אנשיל) דה־רוטשילד. נכנס למשרד של הברון בשעות הבוקר וביקש להתקבל לראיון. שאל אותו המזכיר: מי אתה, שהנך מבקש לראות את פני הברון? השיב: אני רבי חיים וולוז'ינר. נכנס המזכיר לברון ומסר לו, שהרב מוולוז'ין מבקש לדבר אתו. אמר הברון, שברצון היה מקבל פני הרב, אלא כרגע אין שעתו פנויה והוא מוכן לקבלו לעת־ערב. מסר המזכיר לרבי חיים תשובת הברון. נעלב רבי חיים וביקש מהמזכיר, שיואיל למסור לכבוד הברון, כי יש את נפשו להגיד לו מלה אחת בלבד. נכנס המזכיר ללשכת הברון ומסר לו בקשת רבי חיים. מיד הוציא הברון את כל האנשים שהיו עמו בחדר וביקש להכניס את הרב.

נכנס רבי חיים ואמר: „גמרא"! שאל הברון את רבי חיים, היש את נפשו ללמדו פרק גמרא? השיב רבי חיים, שגמרא לשון נוטריקון היא: גוט מארגן רבי אנשיל (בוקר טוב רב אנשיל) — ומה חפץ הרב כי אמלאנו? — שאל הברון. השיב רבי חיים: „גמרא"! תמה הברון ושאל לפשר הדבר. אמר רבי חיים: אפענח לכבוד הברון את הסתום: גיט מעות רב אנשיל (תן כסף, רב אנשיל).

נוטריקון זה מצא חן בעיני הברון והורה למזכיר לתת צ'ק למען ישיבת וולוז'ין. ראה הברון, שפני רבי חיים מפיקים אי־שביעת רצון. שאלו הברון שוב לפשר דבר ורבי חיים השיב שום פעם: „גמרא": לתמהונו הרב של הברון השיב רבי חיים: הפעם, כבוד הברון, פשר הנוטריקון הוא: גיט מעהר רב אנשיל (תן יותר רב אנשיל).

(מפי מר פסח ברמן)

כיצד צפה רבי חיים מוולוז'ין את ביאת המשיח?

רבי נתן פרידלנד, הדרשן הציוני הראשון בתקופת „שיבת ציון", סיפר: „והיה שם עצור אביר הרועים מלמד אחד, חריף ושנון ומחוכם, הולך לרוח היום לדעת לילך עם כל רוח איש, ובבחרותו למד בישיבה בוואלוז'ין, ואמר בתורת עדות, כי כך שמע מהגאון רבי חיים זצ"ל מוואלוז'ין זי"ע, שכן תהיה ביאת המשיח, היינו, כמו שהוא יושב בחדרו יחידי ולומד, תיכנס הרבנית פתאום ותאמר: אי, חיים, אתה יושב פה ולומד? הלא משיח בא! אזי יתבהל וירוק ג' פעמים ויאמר לה: מי הגיד לך? ותאמר לו: צא החוצה וראה, כי לא נשארו אף הטף בערס בעיר, כי כולם יצאו לקראת המשיח".

(ר' יצחק ריבקינד: „הישיבה בוולוז'ין והתחיה הלאומית")

חיבתו הגדולה של ר' חיים מוולוז'ין לארץ־ישראל

„ויאמר יהודה אל־אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו וכיסינו את־דמו: לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל־תהי־בו כי־אחינו בשרנו הוא וישמעו אחיו". (בראשית ל"ז, כ"ו—כ"ז). אמרו חז"ל (סנהדרין ו'), שהמברך את יהודה אינו אלא מנאץ. לכאורה, הרי עצתו של יהודה היתה טובה יותר מאשר עצתו של ראובן להשליך אותו הבורה. „והבור ריק אין בו מים" — אבל נחשים ועקרבים יש בו? אלא שראובן אמר להשליך אותו הבורה — בארץ־ישראל; ויהודה אמר למכור אותו לישמעאלים — לחוץ־לארץ. מכאן ראיה: מוטב בור בארץ־ישראל — מאשר להיות „חפשי" בגלות.

(שלמה יהלומי (דימנט): „פניני תורה", עמ' ע"ב—ע"ג)

פירושו של רבי חיים סולובייצ'יק על „עורבא פרח"

„וישלח את העורב ויצא יצוא ושוב" (בראשית ח', ז'). בזה מובן מה שמצינו כמה פעמים בש"ס, כאשר שאל אמוראי אחד את חברו איזה דבר ולא היה לו מה להשיב לו, אמר לו „עורבא פרח".

תשובה זו הרי מחוסרת הבנה, אבל הכונה היא: כשם שהעורב ששלח נח לא שב עם תשובה, כן לא תשמע תשובה גם ממני בענין זה.

(שמואל אלטער: „לקוטי בתר לקוטי", עמוד כ"ו)

פירוש שנון של רבי יוסי בר סולובייצ'יק

„ועתה אַל־תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת־טפכם וינחם אותם וידבר על־לבם" (בראשית נ', כ"א). „אַל־תיראו — אנכי אכלכל אתכם", כלומר, אין לכם לירא שאעניש אתכם על חטאתכם נגדי, כי די לכם העונש של „אנכי אכלכל אתכם", כאמור, המצפה לשולחן אחרים — עולם חשך בעדו.

(שם, עמוד קמ"ג)

דרש נאה של הנצי״ב

על מאמר חכמינו: „יאה עניותא ליהודאי כי ברזא סמקא לסוסיא חיורא״ — „נאה עניות ליהודים כרצועה אדומה לסוס לבן״ (חגיגה ט:). אמר הנצי״ב: רק אז יאה עניותא לישראל, אם היא „כי ברזא סמקא״ — לעין כל ובמקום רואים, ששם מקשטים את הסוס ולא בעמדו באורווה. אם נהיה עניים בצאתנו ועשירים באהלנו וכל כבודנו יהיה בבית פנימה — רק אז לא תשלוט בנו עינא בישא. אבל, לדאבון לבנו, אין שומעים אחינו בני־ישראל לעצת חז״ל ועושים ההפך מדבריהם. כי בבית פנימה — נקיון־שיניים וחוסר־לחם, ואילו בחוץ, לא יוכר שוע לפני דל וכולם עשירים, כולם מלובשים פאר. וזה ימיט עלינו צרות רבות ורעות ותעיר עלינו שנאת העם שבקרבו אנו יושבים.

(נחמן הלוי לוויטין: „המליץ״, י״ז באב תרנ״א, גליון 178)

כמה פנינים מחכמת רבי חיים מוולוז׳ין

א) „כל שמעשיו מרובין מחכמתו״ (אבות ג׳, ט׳) — יש הלומד מאהבת חכמתה, כי גם כל המתפלספים יודו, כי כל החכמות המה כמר מדלי נגד עמקות חכמת התלמוד.

(„רוח חיים״, עמוד נ״ב)

ב) „מאוד מאוד הוי שפל רוח״ (אבות ד׳, ד׳) — ולא יחשוב שמקיים מצוות ענוה במה שהוא שפל רוח בעיניו, כי אם יחשוב, באמת, שאינו כלום, ש„תקות אנוש רימה״, ואין לו במה להתגאות.

(שם, עמוד ס״ד)

ג) „ודלא מוסיף יסוף״ (אבות א׳, י״ג) — כל אדם צריך לעלות ולהוסיף שלימות. וכל מי שרוצה לעמוד במדרגתו ולא לעלות יותר — סופו ליפול.

(שם, עמוד ס״ז)

ד) „כל העוסק בתורה לשמה״ (אבות ו׳, א׳) — ככל אשר יוסיף ללמוד, כן יוסיף לחפוץ ללמוד עוד. ובאהבת־התורה ישגה ויחשוב, הלואי שיוכל לא לישון ולא לאכול, רק כל הימים וכל הלילות לייגע ולעיין ולשתות בצמא את דבריה.

(שם, עמוד פ״ז)

ה) אמר רבי חיים: מי שנזהר ללמוד בלילה שלוש שעות תורה לשמה — מוחלין לו על עוונותיו, זולת עבירות שבין אדם לחברו, כי כוחות הנפש אינם שבים וניתקנים אלא בתלמוד־תורה.

(אברהם צבי הירש קצנלבוגן: „שערי רחמים״)

ו) וכבר אמרו חז"ל באבות ש„כל דבריהם כגחלי־אש", שכמו הגחלת, שאף שלא נראה בה אלא ניצוץ אש בלבד — אם תשים כוחך בה להפכה ולנפחה — ככל שתנפחה, יותר יתלהב ויתפשט בה הניצוץ, עד שתיעשה כולה לוחשת ותוכל ליהנות ממנה, להשתמש לאורה ולהתחמם נגדה — כן, בדמיון זה נמשלו כל דברי החכמים, שאף שנראים דברים קצרים ופשוטים, אבל הם כפטיש יפוצצו, שכל שהאדם מהפך ומסלסל ומדקדק בהם — יאורו עיניו משלהבת ואורם הגדול, שימצא בתוכם עניינים עמוקים".

(„נפש החיים", שער ג', פרק א')

משל נאה של רבי איצלה

כל אדם יכול להגיע למדרגתו שלו, אם ימצה את היכולת הצפונה בו. רבי איצלה הביע רעיון זה במשל הבא: גביר אדיר, סוחר גדול, בא לעיירה שאנשיה דלים ועניים, ודרש מהם כמה אנשים שיעזרו לו במסחרו והם יצליחו כמוהו. אולם מחמת חוסר אמון בעצמם ומחמת עצלות לא נענו לעשיר. היה ביניהם אחד פיקח שאמר לעשיר: הנני, כי קראתני.

כעבור שנים אחדות התעשר מאוד בן־העיירה, ושניהם — הוא והסוחר הגדול — באו לאותה עיירה. בני־העיירה, בראותם את בן־עיירתם שעלה לגדולה, חפרו פניהם מבושה והתביישו להסתכל בפניו.

שאל אותם: מדוע מפני בוש תבושו, ואילו מפני אדוני, האיש העשיר ממני אלף פעמים — לא תבושו? ענו לו: מדרגת אדונך היא מתת אלוקים ואין אנו יכולים להגיע אליה — אבל למדרגתך הלא כמוך כמונו יכולים היינו להגיע, לולא עצלים וחסרי־מעש היינו.

(„רוח חיים" לרבי חיים מוולוז'ין, פרק א', עמוד ח' (בהערה למטה),
הוצאת „כרם שלמה", ירושלים תשי"ח)

דעתו של רבי איצלה על פטריוטים צבועים

רבי איצלה נקלע פעם לעיר אוסטרין (פלך ווילנא) ושבת שם את שבתו. לאחר תפילת־שחרית של שבת, לפני קריאת התורה, התפרצה לבית־הכנסת אשה מרת־נפש, והתחילה לבכות בבכי מר: רחמנים בני רחמנים, רחמו על אשה אלמנה־אומללה. בני יחידי נחטף לצבא באשמת ראש־הקהל של אוסטרין.

ראש הקהל, שהיה באותו מעמד, נזף באשה. „דינא דמלכותא דינא" (דין של מלכות דין) — התנצל ראש־הקהל לפני רבי איצלה — ועלינו החובה להיות נאמנים לממשלה.

רבי איצלה הכיר את ראש־הקהל וידע שהוא חשוך־בנים. לכן, בעלותו על הבימה לדרוש את דרשתו, פתח ואמר: כל ימי הייתי מתקשה במה שמסופר בספר מלכים (ב,

ד, יג־יד), כי כאשר שאל אלישע את השונמית: „היש לדבר־לך אל־המלך, או אל־שר הצבא"? ענתה היא: „בתוך עמי אנכי יושבת". ובא גחזי ומילא אחרי דבריה ואמר: „אבל בן אין־לה". תשובתה של השונמית אינה מובנת. גם דברי גחזי הם תמוהים, כי איזו שייכות ישנה לידיעה זו שאין לה בן — לשאלתו של אלישע, אם יש לה דבר אל המלך, או אל שר־הצבא?

ואולם מן המאורע של היום — המשיך רבי איצלה את דבריו — עמדתי על באור הכתובים האלה: אלישע שאל את השונמית: „היש לדבר־לך אל המלך או אל שר־הצבא"? כלומר: אולי מסרו את בנך לעבודת־הצבא ורצונך, כי אשתדל לפני המלך, או לפני שר־צבאו, כי ישחררו אותו? ועל זה השיבה השונמית: „בתוך עמי אנוכי יושבת", ועלי להיות נאמנה לעמי ולארצי ולמלא את חובתי למלך. בא גחזי והעיר על דבריה: „אבל בן אין לה". היא מעמידה פנים של פטריוטית ונאמנה למלכות, משום שבן אין לה. אלמלי היה לה בן, היתה מדברת אחרת.

(הרב יהודה ליב הכהן מימון, שרי המאה,
חלק רביעי, עמוד 23)

רבי איצלה מבקש למסור ברכה לאלה שאין להם בית...

כשהתכונן רבי איצלה לנסיעה מוולוז'ין לברוד, נפרד מכל תלמידי הישיבה, בברכה ובלחיצת־יד חמה, ואמר להם: אני מבקש מכם, כי בעונת החופש, כשתחזרו, איש־איש מכם, לעירכם ולמשפחתכם, תואילו־נא למסור ברכה בשמי לכל אלה שאין להם בית...

לא הבינו התלמידים את כוונתו של רבי איצלה. רצה הוא לבאר להם את כוונתו, אבל אביו, רבי חיים, הקדים אותו ואמר לתלמידים: הלא דברי בני הם ברורים ופשוטים. ב„תהלים" (קל"ה, יט—כ) כתוב: „בית ישראל ברכו את ד'"... „בית הלוי ברכו את ד', יראי־השם ברכו את ד'". הרי שיראי ד' אין להם בית. ואל אלה שולח בני ברכה על־ידכם לפני נסיעתו...

(שם, עמוד 211)

„פלאי פלאים"...

בכל ימי שבתו של רבי איצלה בעיר ברוד, היו באים אליו גם כמה מחברי־ספרים מגליציה, כדי לקבל ממנו הסכמה על ספריהם. אבל רבי איצלה מוולוז'ין, לא היתה דרכו לתת הסכמה על ספרים חדשים, והיה דוחה את המחברים באמתלאות שונות, ואת הסכמתו לא נתן.

פעם אחת נטפל אליו מחבר מעיירה קטנה אחת, ולא נתן לו מנוחה. הוא ביקש ממנו כי יעיין בספרו ויגיד לו את חוות־דעתו בכתב, או, לפחות, בעל־פה. לא יכול

היה רבי איצלה להיפטר ממנו ולקח את הספר, דפדף כמה דפים, קרא פה ושם איזה חידושים־פטפוטים ופלפולים של הבל.

אמר רבי איצלה אל המחבר: הסכמה איני יכול לתת לך, שכן נדרתי לעצמי שלא לתת הסכמות לספרים, אבל אחרי שקראתי כמה דפים, אני מציע שתקרא לספרך בשם „פלאי פלאים".

שמח המחבר בלבו על שרבי איצלה חושב את חידושי־ספרו ל„פלאי פלאים", אבל הוא העמיד פנים כענוותן ואמר: איני יודע אם זכאי הוא ספרי לתואר־שבח כזה.

השיב לו רבי איצלה: דברים שאמרתי, לכך כוונתי: עד עכשיו ידעתי שעושים נייר מסמרטוטים, והיה הדבר לפלא בעיני. עכשיו אני רואה שאפשר גם להחזיר גליונות־הנייר לקדמותם ולעשותם שוב לסמרטוטים, וזה כבר נחשב בעיני ל„פלאי־פלאים"...

(שם, עמודים 213—212)

מעשי האדם ומעשי הבורא

רבי חיים מוולוז'ין ביסס את השגחת הבורא בזו הלשון: לא כמידת בשר ודם. מידת הקדוש ברוך הוא. כי האדם כשבונה בנין ד"מ (דרך משל) מעץ, אין הבונה בורא וממציא מכוחו הוא את העץ, אלא לוקח עצים שכבר נבראו ומסדרם בבנין. ולאחר שכבר סידר את העצים ובנה את הבית לפי רצונו, אף על פי שאינו מוסיף להשגיח ולטפל בבית — הבנין קיים. לא כן הדבר מעשי הבורא. הוא יתברך שמו, כמו בעת בריאת העולמות כולם בראם והמציאם הוא יתברך יש מאין בכוחו הב"ת (הא בהא תליא). כן מאז כל יום וכל רגע ממש, כל כוח מציאותם וסדרם וקיומם, תלוי רק במה שהוא יתברך שמו משפיע בהם ברצונו יתברך כל רגע כוח ושפעת אור חדש. ואילו היה הוא יתברך מסלק מהם כוח השפעתו אף רגע אחד — כרגע היו כולם לאפס ותוהו.

(נפש החיים, שער א', פרק ב')

ביאת המשיח בעיני רבי חיים מוולוז'ין

רבי חיים מוולוז'ין ישב פעם עם תלמידיו ודיברו על הגאולה ועל ביאת המשיח. אמר תלמיד אחד: רבנו, עיינתי ב„אבקת רוכל" וראיתי כמה צרות ופורענויות ויסורים עתידים לבוא על ישראל בחבלי המשיח, ותמיהני אם אדם יכול לעמוד בהם.

חייך רבי חיים ואמר: כסבור אתה שלימות המשיח, הקדוש ברוך הוא עומד ומדפדף כל דף ודף ב„אבקת רוכל"?...

(מ. ליפסון: מדור דור, כרך רביעי, סי' 2728)

עם־הארץ בכל הש"ס כולו...

רבי חיים סולובייצ'יק אמר על אדם אחד, שהיה משים את עצמו תלמיד־חכם:

— פלוני עם־הארץ גמור הוא.

— רבנו — שאלו אותו — הרי סיים זה כל הש״ס כולו.

— היא הנותנת — חייך ואמר רבי חיים — אילו סיים מסכת אחת, לא היה עם־הארץ אלא במסכת אחת. עכשיו, שסיים את כל הש״ס, הריהו עם־הארץ בכל הש״ס.

(שם, שם, סי׳ 2926)

מי פטור מצער גידול בנים?

מעשה ברבי חיים סולובייצ׳יק, שנכנס אצלו אדם וקבל לפניו: רבנו, קשה עלי צער גידול בנים. אין לך יום, שאין טירדתו ודאגתו מרובים משל חברו.

— יודע אתה — השיב לו רבי חיים — איזהו אדם, שאין לו צער גידול בנים? — מי שהוא חשוך־בנים, לא עלינו...

(שם, שם, סי׳ 3323)

„ויעשו כן חרטומי מצרים״ (שמות ז׳, כ״ב)

על פסוק זה דרש רבי איצלה: את המופת הזה — להפוך את הנהרות לדם — ידעו חרטומי מצרים לחקות על נקלה. במעשים כאלה הצטיינו שונאי־ישראל מאז־מעולם. זוהי המומחיות שלהם עתיקת־היומין...

(ב.יאושזאהן, פון אונזער אלטען אוצר, חלק שני, עמוד 46)

רבי יוסי בר סולובייצ׳יק מגנה את הנייטראליות...

בתקופת כהונתו של רבי יוסי בר סולובייצ׳יק כרבה של בריסק — פרצה שם מחלוקת גדולה. פנה רבי יוסי בר לכמה מחשובי העיר שדעתם מקובלת על הציבור, שישפיעו על היריבים לכבות את אש־המחלוקת. אולם הללו דחו את בקשת הרב בטענה, שאינם רוצים להכניס את ראשיהם בעוביה של קורה זו, ונוקטים עמדה נייטראלית.

הנייטראליות הזאת — השיב להם רבי יוסי בר — מזכירה לי את הנייטראליות של כלבי מצרים. שכן אמרו חז״ל: „כלבים בוכים — מלאך־המות בא לעיר, כלבים משחקים — אליהו הנביא בא לעיר״ (בבא קמא ס:). היות ואז נמצאו במצרים גם מלאך־המות, שבא להכות כל־בכור בארץ־מצרים, וגם אליהו הנביא, הגואל, שבא לגאול את ישראל — לא ידעו הכלבים מה עליהם לעשות. לכן „ולכל בני ישראל לא יחרץ־כלב לשונו״ (שמות י״א, ז׳). החליטו הכלבים להיות „נייטראליים״ ולא פתחו את פיותיהם...

(ע״פ ב. יאושזאהן, פון אונזער אלטען אוצר, כרך שני, עמוד 64)

רבי יוסף דוב סולובייצ׳יק משנה את השם של ספרו

רבי יוסף דוב קרא את ספרו הראשון שחיבר, בשם „יד הלוי״ (י״ד — ראשי־תיבות:

יוסף דוב) ואת ספרו זה מסר לדפוס של יצחק גולדמן בווארשה, שנחשב לאחד המשכילים.

המסדרים כבר החלו בעבודתם. פעם אחת נכנס המחבר אל הדפוס, ובראותו את המדפיס אמר לו, שאם ימצא אי־אלו שגיאות בלשון — הרשות בידו לתקן. אז אמר לו גולדמן, שאם הרב ירשה לו — יתקן קודם כל את שם הספר. מדוע? — קרא הרב בהשתוממות. השיב המדפיס: יען כי המלים „יד הלוי" נמצאות רק פעם אחת בתנ"ך, והוא אצל „פסל מיכה" („וימלא מיכה את־יד הלוי, ויהי לו הנער לכהן; ויהי בבית מיכה", שופטים י"ז, י"ב).

רבי יוסף דוב נתן צדק לדבריו, וקרא את הספר בשם „בית הלוי".

(הרב יצחק ניסנבוים, עלי חלדי, עמוד 86)

חידודו של רבי רפאל שפירא

פעם נכנס לרבי רפאל אחד העשירים והניח לפניו על השולחן שני רובלים ושבעים קופיקות. רבי רפאל נשא את עיניו והביט באיש כמו בשאלה: מה טיבו של הכסף הזה? האיש הבין את המבט וענה: ברכתי ב„מי שברך" את בני החולה ונדרתי ח"י זהובים לדבר שבצדקה, והבאתי עתה את הכסף הזה אל הרבי לעשות בו כרצונו. משך רבי רפאל בכתפיו ואמר: יש מזל לישראל! מזל יש ליהודים שבלשון הקודש „חי" פירושו „לעבען", ו„מת" פירושו „טויט", ופוטר עצמו יהודי עשיר בסכום פעוט של „חי" — שמונה־עשר. אלמלי היה „חי" פירושו „טויט", ו„מת" פירושו „לעבען" — הלא לא היה יכול לפטור את עצמו בסכום כזה...

(שם, שם, עמוד 67)

כל תפילה טובה היתה בעיני רבי רפאל

כאשר בא רבי רפאל לשבת על כסא הרבנות בבוברויסק, ביקש למחוק את עקבות המחלוקת שפרצה בעיר זו לפני שנים אחדות בין המתנגדים והחסידים.

הלך וביקר את רב החסידים, את רבי שמריה נח שניאורסון, בביתו. רבי שמריה נח כיבד אותו בדברי חסידות, שתוכנם היה, שתפילת „אנא ה' הצליחה נא", נמצאת במדרגה יותר גבוהה מהתפילה „אנא ה' הושיעה נא".

רבי רפאל ישב, שמע ושתק. כאשר גמר רב החסידים את דברי תורתו, שאל את רבי רפאל מה דעתו עליהם? רבי רפאל משך בכתפיו וענה בתמימות: גם תפילת „אנא ה' הושיעה נא" היא תפילה טובה.

(על־פי „עלי חלדי", עמודים 67־68)

„כי תשא את־ראש בני־ישראל לפקודיהם ונתנו איש כופר נפשו לד' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם"(שמות ל', יב)

אמר רבי יוסי בר סולובייצ'יק: כאשר שמע משה רבנו, שהקדוש־ברוך־הוא מצווה עליו לפקוד את היהודים — באה דאגה בלבו. מילתא זוטרתא! ששים ריבוא של יהודים יחפזון „לעבור על הפקודים" ולקיים את המצווה. כל אחד ירצה להיות הראשון, ידחקו וידחפו איש את רעהו, והדבר עלול להסתיים, חס ושלום, באסון.

הרגיע אותו הקב"ה: תנוח עליך דעתך, עבדי משה. כאשר היהודים ישמעו את הסיפא של המצווה — „ונתנו איש כופר נפשו" — שהמיפקד עולה ב„מחצית השקל", שהמיפקד עולה בכסף — אז, מבטיחך אני, „ולא יהיה בהם נגף". אז הם לא ירוצו ולא ימהרו ולא יחפזון ולא ידרסו איש את רעהו. אז הבהלה כבר לא תהא גדולה כל־כך...

(ע"פ ב. יאושזאהן, פון אונזער אלטען אוצר, חלק שני, עמוד 195)

מה בין קברו של רב של מתנגדים, לבין קברו של רבי של חסידים

חסיד זקן אחד בא אל בית־הקברות בעיר בריסק, להשתטח על קבר ה„מגיד" מטריסק. דרך אגב ביקר גם את קברו של הרב רבי יוסי בר סולובייצ'יק. והנה ראה, כי מסביב לקברו של ה„מגיד" המקום פנוי מכל העברים. הקברים האחרים נמצאים במרחק ידוע. אולם קברו של רבי יוסי בר מוקף מכל עברים קברים אחרים סמוכים ודחוקים לו.

באותו יום נזדמן המספר עם הרידב"ז (הרב רבי יעקב דוד בן זאב (רידב"ז) וילובסקי. ידוע בפרושו על תלמוד ירושלמי „פירוש הרידב"ז") ברכבת, ומסר לו מה שראו עיניו בבית־הקברות שבבריסק.

הרידב"ז, שהיה מתנגד נלהב, אמר אל הזקן החסיד: בדבר זה עולים אתם, החסידים, עלינו, המתנגדים. אצלכם כל זמן שה„רבי" שלכם בחיים, אתם נדחקים ומתקרבים אליו, ואילו אחרי מותו — אתם מתרחקים מקברו, ואצלנו, המתנגדים, הדבר הוא להיפך. כל זמן שהרב חי מתרחקים ממנו, ורק אחרי מותו מתקרבים אליו ורוצים להיקבר סמוך לו...

(יצחק ניסנבוים, עלי חלדי, עמוד 213)

„וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק" (שמות ל"ב, ו')

ידוע לכל באי־עולם — אמר פעם רבי יוסי בר סולובייצ'יק כשדעתו היתה בדוחה עליו — שיש הבדל גדול בין מתנגדים לבין חסידים. המתנגדים צמים ב„יארצייט" (יום השנה) של רבם וביום זה דעתם אנינה (אבלה) עליהם. לעומת זה, החסידים שותים יי"ש ביום פטירת רבם ועורכים הילולות ותינגאות.

אולם, אין כל־חדש תחת השמש. „כבר היה לעולמים". הבדל זה כבר היה קיים בהיות ישראל במדבר, כפי שאנו למדים מהכתוב בתורה: לפני מתן תורה, טרם שהיהודים

ידעו ללמוד — החזיקו במנהג של חסידים. וכאשר עלה משה למרום והם חשבו — לפי גירסת חז"ל — שהוא איננו בחיים עוד, ערכו סעודה: „וישב העם לאכול ושתו"... אולם, כאשר „וימת שם משה", כאשר משה מת באמת, וזה היה אחרי מתן־תורה, כשהיהודים כבר ידעו ללמוד — אז נהגו מנהג של מתנגדים: „ויבכו בני ישראל את־משה" (דברים ל"ד, ח').

(ע"פ ב. יאושזאהן, פון אונזער אלטען אוצר, חלק שני, עמוד 207)

„כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשרה בישראל" (סנהדרין ז')

שאל רבי חיים סולובייצ'יק: למה נמשל דיין שאינו הגון באשרה? — כשמעמידים פסל, אליל, הרי מייד רואים שזו עבודה זרה ואין כאן מקום לטעות.

מה שאין כן אשרה: מלבר (מבחוץ) זה עץ נחמד למראה ונעים להסתכל בו. אבל מלגו (מבפנים), אינו אלא עבודה זרה. והוא הדין דיין שאינו הגון...

(ב. יאושזאהן, פון אונזער אלטען אוצר, חלק ד', עמוד 272)

צדיקי סדום

רבי איצלה שהה פעם במעינות־מרפא שמחוץ לרוסיה. שמע שמספרים על „בנם של קדושים" מפורסם, שבביתו הוא משחק תפקיד של צדיק, ואילו בבואו לארץ אחרת — הוא פורק מעליו עול של יראת־שמים, והבריות מרננים אחריו.

השיב רבי איצלה, שעתה הוחוור לו למה אמר הכתוב: „חמשים צדיקים בתוך העיר" (בראשית י"ח, כ"ו). כנראה שצדיקי סדום היו יראי־שמיים בעירם בלבד. אולם אך יצאו מחוץ לעירם — כבר לא נשאר שריד וזכר מצדקותם...

(שם, כרך ראשון, עמוד 91)

„ואמרת לעבדך ליעקב מנחה היא שלוחה לאדוני לעשו" (בראשית ל"ב, ט"ו)

„מנחה — לעשו". רבי יוסי בר סולובייצ'יק נסע פעם בקרון של רכבת, בו ישבו כמה יהודים. לעת תפילת מנחה בדקו, אם יש מנין, כדי להתפלל בציבור. בקרון ישבו שני צעירים מה„מתקדמים", וביקשו לצרפם למנין. אולם הללו אמרו, שאין לבם נתון ל„ענינים כאלה", והתחמקו מן הקרון. כאשר גמרו להתפלל — חזרו למקומותיהם. — היודעים אתם, רבותי — פנה רבי יוסי בר בקול גדול, כדי שגם שני הצעירים ישמעו — עכשו תורצה לי קושיה חמורה. במנחה, ששלח יעקב לעשו, היו עזים ותישים ורחלים ואילים וגמלים ואתונות ועיירים עדרים־עדרים. מאז ומתמיד ניקרה במוחי השאלה: למה לא שלח יעקב אבינו גם כמה כלבים שישמרו על העדרים? עתה, כפי שאני רואה — אמר רבי יוסי בר, בהצביעו לעבר הבחורים — הקושיה אינה קושיה. טבע הכלבים הוא, שבהריחם ריח של „מנחה" — הם מסתלקים מיד...

(שם, שם, חלק ראשון, עמוד 180)

ה„היתר" של רבי יוסי בר סולובייצ'יק

פעם, בערב פסח, נכנס יהודי לביתו של רבי יוסי בר סולובייצ'יק, ושאלה בפיו: רבנו, המותר לקיים מצוות „ארבע כוסות" בחלב?

— החולה אתה, חס ושלום, שאל אותו רבי יוסי בר.

— הנני בקו־הבריאות, ברוך השם, השיב היהודי. אבל היין — להווי ידוע למעלת כבוד הרב — מחירו מופרז השנה, ואין בידי לקנותו.

אמר רבי יוסי בר ליהודי, שעל פי דין רשאי הוא לקיים מצוות „ארבע כוסות" גם בחלב — ותקע לידו של השואל שטר של עשרים וחמשה רובל.

כאשר יצא היהודי מן הבית, שאלה הרבנית בתמיהה: מה ראית לתת ליהודי שטר של עשרים וחמשה רובל? והרי לקניית „ארבע כוסות" מספיקים שניים־שלושה רובלים.

השיב לה רבי יוסי בר: משאלתו של היהודי, המותר לצאת ידי חובת ארבע כוסות בחלב, ניכר היה שלא יין בלבד חסר לו. חסר לו עוד „משהו". חסר לו מרק־בשר וחסר לו נתח־בשר. שכן, אילו היו לו מרק ובשר — כיצד רשאי הוא לשתות „ארבע כוסות" חלביות?...

(עפ"י ב. יאושזאהן, פון אונזער אַלטען אוצר, ימים טובים, חמש מגילות, עמודים 102—101).

„יעשה פרעה ויפקד פקידים על הארץ" (במדבר יא, טז)

בשנות בצורת ברוסיה שרר רעב כבד, שממנו סבלו, ביחוד, היהודים. בכל הערים והעיירות נוסדו וועדי־סיוע, שפעולתם לא היתה ניכרת, כלל. וכאשר ירבו בוועדות, כן יגבר הרעב.

אמר רבי יוסי בר סולובייצ'יק: מכאן הוחוור לי הבטחון שבדברי יוסף „וקמו שבע שני רעב" (בראשית מא, לו). והלא ישאל השואל: מניין לו ליוסף הבטחון שבאמת תהיינה „שבע שני רעב". והלא השם יתברך הוא כל־יכול, וברצותו הוא מבטל את הגזירה ולא יהיה רעב בארץ מצרים.

אולם, כדי שלא ימצאו דבריו בדאים, יעץ יוסף לפרעה: „יעשה פרעה ויפקוד פקידים על הארץ", שיגש מייד ויבחר ועדים וועדות, יושיב לגיון של פקידים, של לבלרים ושל מזכירים, שיקבצו את כל אוכל השנים הטובות ויצברו בר לפיקדון ויתעסקו, בבוא המועד, במתן סיוע לנצרכים — אז בטוח הוא „וקמו שבע שני רעב" — ישרור רעב בארץ.

(שם, כרך ראשון, עמוד 232)

„אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא, טז)

רבי יוסי בר סולובייצ'יק הוזמן לעיירה ליישב מחלוקת, שפרצה על רקע של

בחירת רב. כל אחד מהצדדים רצה ברב משלו, ואש המחלוקת בערה ותהי לאש־אלהים.

— עתה, אמר רבי יוסי בר, בראותו שכל העיירה שקועה במחלוקת של בחירת רב — עתה תורצה לי קושיה חמורה: למה, אחרי שבני־ישראל התלוננו על המן ועל השליו, אמר פתאום הקב״ה למשה: „אספה לי שבעים איש״. לכאורה, הדבר הוא כולו מוקשה. מה עניין זה לעניין התלונה, שהתלוננו בני־ישראל על משה: „ועתה נפשנו יבשה אין כול בלתי אל־המן עינינו״ (במדבר, יא, ו) ומה תשובה יש בכך לשאלתו של משה: „מאין לי בשר לתת לכל־העם הזה, כי יבכו עלי לאמור: תנה לנו בשר ונאכלה״ (במדבר י״א, י״ג).

אבל, אם נהרהר יפה בדבר — אמר רבי יוסי בר — ניווכח, שזה היה המוצא היחיד. כאשר ראה הקב״ה, שהיהודים מתלוננים ורבים ביניהם על עסקי פרנסה, ומשה, חס ושלום, נבול יבול, כי כבד ממנו הדבר לתת לבני־ישראל את הדגה, את הקישואים, את האבטיחים, את החציר, את הבצלים ואת השומים — יעץ לו עצה: „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וכו׳, ולקחת אותם אל אוהל מועד והתיצבו שם עמך״. תכין רשימה של שבעים מנהיגים חדשים, של שבעים רבנים, ואז תיווכח שיהיה „ליהודים״, יהיה שמח, היהודים יתחילו לריב ביניהם, ואז הם מייד ישכחו דאגות פרנסה, דאגות המן ודאגות השליו ודאגות חולין אחרות...

(עפ״י ב. יאושזאהן, פון אונזער אַלטען אוצר, כרך רביעי, עמודים 51—50)

כיצד נהג רבי חיים מוולוז׳ין בתלמידו?

הרב הגדול, החסיד המפורסם, ר׳ מאיר שלום בהרב ר׳ שמריהו הכהן זללה״ה מילידי עיר קארעליץ, מתלמידיו של הגאון ר׳ חיים מוולוז׳ין ז״ל, שימש אותו בקדושה וטהרה קרוב לארבע־עשרה שנה. אחרי זאת שלחהו רבו הנזכר לעיר ווילנא ויפקידהו שם על בית הישיבה של גדולים ותלמידי־חכמים, והוא היה הראשון והראש על כולם, אשר העמיד שם תלמידים שהיו למאורות בישראל.

ועל הכבוד הזה קינאו בו רבים מתלמידי הגאון רבי חיים מוולוז׳ין וקיפחוהו לפעמים בהלכה, כי לא ידעו את ערכו הרם. ובהיוודע זאת לרבו הגאון שהוא שרוי בצער על זה, נסע הגאון הר״ח (הרב חיים) ז״ל בעצמו לווילנא והתמהמה שם כשני חדשים. באותם הימים היתה דרכו של מורו הגאון ז״ל להיות מעוטף בטלית ותפילין, כמינהגו בכל הימים, כפוף ועומד בישיבת תלמידו הגדול הנזכר, והיה נושא ונותן לפניו בהלכה, שואל ומקשה כאחד התלמידים, והרב ר׳ מאיר שלום ז״ל היה מפלפל עמו ושונה, ומתרץ לו כל דבר קשה.

(אריה לייב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק שלישי, פרק ה׳, עמ׳ 176)

ממשיכי המסורת של וולוז'ין

אליעזר לאוני

ממשיכי המסורת של וולוז׳ין
(לפי אלפא־ביתא)

חבורה זו עצם היותה הוא תפארת וולוז׳ין. וולוז׳ין היתה מולדתם הרוחנית. ממנה ינקו את דעותיהם על ערך לימוד התורה ועל תחיית עם ישראל. הם הולידו בצלמה ובדמותה של וולוז׳ין. מישנתם מושתתת על תורת רבי חיים מוולוז׳ין, על תורת הנצי״ב ועל תורת רבי יוסף דוב סולובייצ׳יק. דבריהם פרקי וולוז׳ין הם. כשאנו בודקים דעותיהם של הרב שמואל מוהליבר, או של הרב מרדכי אלישברג — אנו מכירים בהן את ה„חותמת״ ואת הגושפנקא של רבי חיים מוולוז׳ין ושל הנצי״ב. כאן מדברת וולוז׳ין. ואין נפקא מינה, אם הרב מוהליבר נולד בעיירה הלובוקה והרב אלישברג — בצ׳ייקישוק.

הם היו הממשיכים הנאמנים של המסורת הוולוז׳ינית. בכל המקומות שישבו בהם, נטעו „נטיעות״ של וולוז׳ין. הרב מרדכי גימפל יפה נטע את תורת וולוז׳ין ביהוד; הרב משה מרדכי אפשטיין — בחברון; הרב איסר זלמן מלצר — בישיבת „עץ חיים״ בירושלים והחלוץ צנוע ההגות ומצניע לכת, ר׳ מרדכי נחמני — נטע את תורת וולוז׳ין בבית־המדרש שברחובות.

חוט אחד מחבר את רובם: המתינות. הם היו מתונים בדיעותיהם, בעלי „שביל הזהב״ וסובלנים לדעות של הזולת. הם גרסו את ה„טן־דו״, את ה„שבת יחד״, שיתוף הפעולה בין הדתיים ובין החפשיים, כי רק בדרך זו נבוא אל הגאולה השלמה וציון תיבנה.

בכך היו תלמידים נאמנים לרבי חיים מוולוז׳ין, שאף הוא לא היה קיצוני בדיעותיו. הוא לא הכריז מלחמת חרמה על החסידות, כי אם, להיפך, קירב את החסידים והכניס לספריית הישיבה את הכתבים של כל גדולי החסידות.* הוא חלם על מזיגה בין החסידות ובין המתנגדות, ובסתר לבו הרהר, שאילו נפגשו שני הארזים הגדולים, הגר״א והבעש״ט — היתה באה הגאולה.

---

* „גם התיחסותו אל החסידים היתה שונה הרבה מהתיחסות רבו. בישיבתו היו לומדים הרבה חסידים, שהיו אדוקים וכרוכים אחר תורת החסידות, והוא קירב אותם בחיבה ורעות. גם את החסידים הרבים שעברו דרך וולוז׳ין ושבאו לראות את פניו, עיכבם אצלו לימים אחדים, כדי שיוכל להתרועע אתם. ופעם אחת עבר דרך וולוז׳ין הרב החכם רבי ישראל יפה, מדפיס דקפוסט, ועיכבו הגר״ח עד שבת, ובתוך הסעודה ביקש זה האחרון מהראשון שיגיד לפניו איזה דבר חידוש מרבו הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי. ולבנו הגאון מהרי״ץ (מורנו הרב יצחק) היו כל הספרים מאדמו״רי החסידים והרבה דרשות ודברי חסידות נכתבים בכתב־יד, והוא היה מעיין בהם, ובדרשותיו שדרש היה מערב הרבה דברים יקרים מדברי חסידות, ופעם אחת בא אביו הגר״ח בעת הדרשה והוטב בעיניו מאוד דבריו שדרש ואמר: בני דרשן גדול הוא — — — האגדה תספר, שאחר פטירת הגר״א, באו לווילנא הגר״ח והרש״ז (הרב שניאור זלמן) מלאדי להתוכח אודות החסידות, כדי להשקיט את אש המחלוקת, אך נסיעתם לא עשתה פרי״ (הרב משה שמואל שפירא. תולדות רבנו חיים מוולוז׳ין, סוף פרק רביעי).

חבורה זו תופסת מקום של כבוד בספרנו ואנו גאים בה. מחמת חובת הצמצום נאלצנו לתת מדבריהם וממעשיהם מועט מן המרובה.

מרדכי אלישברג

בן שלוש־עשרה היה הרב אלישברג, כשיצא ללמוד בישיבת וולוז'ין. שם היה אחד מבחירי תלמידיו של רבי איצלה וחבר לנצי"ב. שמו נתפרסם כגדול בתורה. עשה לילות כימים, והפליא את רבו הגדול בהתמדתו ובתשוקתו לתורה.

התורה שלמד בוולוז'ין וכן הפרעות ביהודי רוסיה בשנות השמונים — עוררו בלב הרב אלישברג את רעיון יישוב ארץ־ישראל והוא התמכר לו בלב ונפש. הוא התחיל להתעניין בצרכי הכלל עוד בימי עלומיו. בשטח זה היה לו למופת רבו רבי איצלה, שאף הוא הירבה לעסוק בצרכי הציבור, והרבה פעמים היה ניפקד מהישיבה לרגל מסעיו בענייני כלל־ישראל.

הרב אלישברג ראה את העיקר בהחייאת שממת־הארץ ע"י היהודים. הוא אמר: „צריך להרבות ישוב ארץ־ישראל על־ידי קניית אחוזות שם ולהושיב שם קיבוץ גדול מעמנו, לעבוד את האדמה ולבנותה בשדות ובכרמים".

הרב אלישברג מבחין בין לאומיים דתיים לבין לאומיים־טבעיים. הראשונים — הדת מקשרת אותם לארץ־ישראל, והאחרונים — אהבה טבעית מקשרת אותם לעם ולארץ. מקור חילוקי הדעות ביניהם הוא במבוע שממנו נובעת ההתעוררות הלאומית. הראשונים, התעוררותם באה מדברי התורה והנביאים, והאחרונים, חיבתם לעמם ולארץ אבותיהם באה ממקור החכמה שלמדו אצל גדולי העמים.[1]

הצלחת בניין הארץ תלויה, לדעת הרב אלישברג, ביצירת „מערך" (בלשון של ימינו) בין ה„לאומיים" וה„טבעיים". במכתבו לד"ר פינסקר כותב הוא: „כשאנו צריכים לעשות דבר כללי לטובת הלאום, צריכים אנו לחבר שתי החכמות יחד (כלומר חכמת ה„לאומיים" וחכמת ה„טבעיים") ע"י שני אנשים נפרדים. האחד גדול בתורה והאחד בחכמה, וכשהם מחוברים כאחד — כבר חזרה השלמות הראשונה שזרחה לישראל מימי קדם". עצם שם ספרו „שביל הזהב", מעיד על כוונת הרב אלישברג למצוא את הדרך הממוצעת, בה ילך העם לקראת תקומתו.

עוד לפני ד"ר הרצל דיבר הרב אלישברג, שגאולתנו תבוא בעזרת העמים. הוא התנגד למשיחיות, שנעשתה „בעל כרחם של העמים והמלכות". גאולתנו צריכה לבוא בדרך טבעית, דרך „חול" ולא בדרך של נסים — „דרך הקודש".[2]

הרב אלישברג רצה לראות בארץ־ישראל, ארץ של חיים, ארץ של יצירה ושל הת־

---

[1] ר' שיבת ציון, חלק שני, עמוד 36.

[2] ר' „אלו ואלו דברי אלהים חיים", חיבת ציון; חלק ב', עמוד 103.

חדשות הנעורים, ולא מקום־מיקלט לזקנים ולעניים, הבאים להיקבר באדמת־הקודש ולהיות פטורים מגלגול מחילות.

„ועד מתי — אומר הוא — תהיה הארץ רק מקום־מיקלט לעניי ישראל, או תלמידי־חכמים פרושים מדרך־ארץ, אשר רק בקודש דרכם, או לזקנים הבאים אלי כלח בחוץ־לארץ, אשר יסעו ממקומם לחצוב להם קבר בארץ הקדושה, ויחיו שארית ימיהם מהעושר והחייל אשר עשו להם בארץ אשר גרו בה".[3]

אחד־העם החשיב מאוד את הרב אלישברג. הוא הקדיש לו מאמר בשם „רבי מרדכי אלישברג",[4] בו הוא מכנה אותו „הרב הנאור".

גם במאמרו „דברי שלום" (עמוד נ"ו) כותב אחד־העם: „ותהי בעיני מציאות רב כזה בתוך חובבי ציון כעד נאמן על הכוח הנפלא אשר בחיבת ציון לפשט העקמומיות ולקרב את הרחוקים". ולהלן הוא כותב: „רב וגאון מדבר דברי שלום ולבו מלא אהבה לכל העם כמו שהוא, בלי הבדל כיתה".

כל ימיו השתוקק הרב אלישברג לקיים בגופו את מצוות בניין הארץ. בימי זקנותו אמר: הרחמן יזכני לעלות לארצנו הקדושה ולעבוד את אדמתה כפועל פשוט. שאלו אותו: רבנו, כוחו לעבודת־אדמה? ומה בכך, השיב הרב אלישברג, אהיה שומר קישואים...

הרב אברהם יצחק קוק אמר על הרב אלישברג, שהיה אחד מבני העליה המעטים, שחדרו לתוך עומקה של המחשבה הציונית האמתית.

זלמן אפשטיין

ישיבת וולוז'ין העשירה את רוחו של הסופר זלמן אפשטיין. היא יצרה בו את הבסיס לתרבות אנושית, שהיא מזיגה של תורת היהדות ושל חכמות חיצוניות. את חיבת ציון שתל בלבו הנצי"ב.

זלמן אפשטיין כותב על הישיבה: „בתוך שפעת חיי הנעורים שמילאו את הישיבה, קיבל גם לימוד התלמוד ונושא כליו איזה ליח מיוחד של חיים, של רגש ותנועה, של עליזות ההוויה, אם אפשר לומר כן, ופניו היבשים והנקמטים מני זוקן של הלימוד ההוא כמו לא היו לו עוד. למדו תורה, גמרא וראשונים, לא מתוך יראת שמים ולא בשביל שהיא מצווה, רק בשביל שהוא דבר של ממש, מדע, חכמה — — — לא הירבו חקור ולא דאגו על אודות מטרה בחיים, כשם שהצעיר האירופי המשתלם בלימודים כוללים וקלסיים לא ידאג לעתידותיו ואינו שואל את עצמו, למה יסכנו לו בחיים שירת הומירוס ומליצות ציצרו.

---

[3] „אלו ואלו דברי אלהים חיים".

[4] כל כתבי אחד־העם, הוצאת „דביר" תל־אביב ו„הוצאה עברית", ירושלים תש"ז, עמודים מא־מג.

— — — בן העיר הקטנה, בלמדו בוולוז׳ין מספר שנים, נהפך כמו לאיש אחר במראהו החיצוני, במלבושיו, בדיבורו ובתנועותיו. ובשובו לביתו משך עליו עיני כול. ויהי למופת ליתר הצעירים בעירו. כיוון שלמד איש צעיר בוולוז׳ין, היה הדבר בעצמו מעין דיפלום בליטא על ידיעת התורה ולמדנות״ [5]

מישנתו הלאומית של זלמן אפשטיין מבוססת על רעיון האחדות ועל היניקה ממקור־היהדות. את רעיון האחדות מבסס זלמן אפשטיין על הכתוב בפרשת „וישלח״: „ויקם בלילה ההוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו וכו׳, ויעבירם את הנחל וכו׳, ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עמו״. פסוקים אלה כרוכים בדברי אגדה, כי יעקב נשאר מפני שלא הספיק להעביר פכים קטנים, והאיש שנאבק עמו היה שרו של עשו.

הסיפור הזה לפי פשוטו של מקרא הוא כולו מוקשה — אומר זלמן אפשטיין — שהרי כאשר כל המשפחה התקדמה ועברה את הנחל, אז היה צריך גם יעקב לעבור אתם ביחד. אבל הוא לא עשה כן, כפי שהתורה מטעימה: „ויותר יעקב לבדו״. יש לפעמים מקרים קשים בחיים, המביאים בהכרח לידי פירוד בין אבות לבנים, אבל פה, לפי המסורה, נשאר יעקב לבדו רק בשביל פכים קטנים, שלא תפסו, כלל, מקום מיוחד בתוך קנייני הבית — והתוצאות המרות לא אחרו לבוא: כיוון שיעקב נשאר לבדו — נלחם בו שרו של עשו. בשעה שהבנים לחוד והאב לחוד — אז יבוא עשו להילחם בישראל. לולא חס יעקב על הפכים הקטנים והיה עובר ומתקדם יחד עם ילדיו — אז שרו של עשו לא היה מעז להאבק עם יעקב. כשיש פירוד בעם, ומה עוד בגלל פכים קטנים — אז החיים פגומים וצולעים.[6]

זלמן אפשטיין סבור, שאם עם ישראל נשאר בכל צביונו הלאומי המיוחד לו, למרות גלות מרה וחשוכה בת אלפיים שנה, למרות העדר ארץ־מולדת וחיים מדיניים — הרי זה הודות ליהדות, הודות לתורת משה והנביאים. ואם נמצאו חלקים מן העם שלא מצאו קורת־רוח ביהדות זו — עזבו את העם לנצח ואבדו מתוך קהל עם ישראל. כי באין יהדות זו — אין עוד מקום ליהודים. „היהדות היא סיבת קיומו של עם ישראל״.

„היהדות — אומר זלמן אפשטיין — היא אחת מאבני הסגולה היותר מצוינות, הנמצאות באוצר חיי־הרוח של המין האנושי. וקללת עולמים עד אחרון על־עפר יקום היתה רובצת על ראש אותו העם, אשר לו אבן־סגולה כזו, שקנה אותה בדם אבותינו הגיבורים, אנשי השם, והוא משכים בבוקר לא־עבות אחד ומשליכה ככלי אין חפץ בו, בתיתו משפט הבכורה לציץ נובל, לקיקיון בן יומו, לצל עובר״.[7]

אולם, אפשטיין אינו גורס יהדות בלבד. עלינו להיות גם חדורים בתרבות של אומות העולם. אבל העיקר הוא: קדשי ישראל, נאמנות לעולמנו העתיק, לשמור על עמודי „אוהל יעקב״, שלא ימושו ממקומם.

---

5 יובל נשכח, הצפירה, כ״ח במנחם אב תרס״ג (8.8.1903).

6 ר׳ כתבי זלמן אפשטיין, מילקוטי, עמודים 172־171.

7 כתבי זלמן אפשטיין, יהדות של „לכתחילה״ ויהדות של „בדיעבד״, עמודים 13־3.

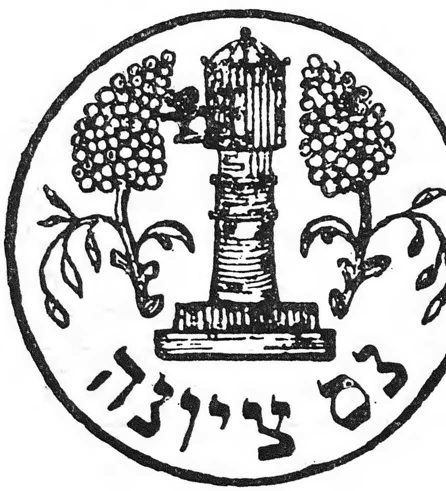
בחכמות החיצוניות רואה זלמן אפשטיין יריעות של אוהל בלבד, שאין בכך כלום אם צבעיהן משתנים ומתחלפים. כך היה גם אוהל המשכן אשר עשה משה. „הוא ניבנה ביסודו מעצי שיטים עומדים, אבל היריעות הסוככות לאוהל, שונות ומנומרות היו: בהן יריעות עזים, עורות אילים ועורת תחשים".[8]

אין ספק, שיקומו בישראל דורות חדשים, שבהרבה פינות החיים יוציאו ישן מפני חדש, והחיים על אדמת המולדת יקבלו צביון חדש — זהו תהליך שהוא כורח המציאות ואין לעמוד בפניו, כי זוהי תורת החיים. „אבל — אומר זלמן אפשטיין — יש תנאי חיובי אחד, יחיד ומיוחד, כי במרכז התחיה, יחד עם הארץ המחודשת והאדם המחודש, יעמוד במלוא קומתו ישראל".[9]

משה מרדכי אפשטיין

מהדמויות הגדולות והמופלאות שהוציאה ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. הרב משה מרדכי אפשטיין זכה לתואר „באַקשטער עילוי" („העילוי מבאַקשט"). תואר זה לא בנקל ניתן בישיבת וולוז'ין, אלא אחרי חקירות ובדיקות מרובות, שהיו נוהגים לבדוק את המצויינים שבתלמידים ולכנותם בשם ההולם אותם לפי סגולות כשרונותיהם הגדולים.

יחד עם התורה, נטע הנצי"ב בלבו של הרב משה מרדכי את חיבת ציון. הוא היה מהיוזמים של אגודת „נס ציונה" וממייסדיה — אגודת סתרים, שפעלה בסתר והעלימה את מעשיה גם מעיני הנצי"ב.

חותמת האגודה „נס־ציונה"

8 כתבי זלמן אפשטיין, מילקוטי, עמודים 174־173.

9 מילקוטי, עמוד 186.

בשנת תרמ״ח (1888) עזב הרב משה מרדכי אפשטיין את ישיבת וולוז׳ין, עבר לאלקסוט (הסמוכה לקובנה) ולקח לו אשה מבית פראַנק, שהיה נאמן לתורת המוסר של רבי ישראל סלאַנטר. התלמיד הוולוז׳ינאי קיבל עליו את תורת המוסר והיה אחר־כך אחד מעמודי התווך שלה.

הרב משה מרדכי השפיע מרוח חיבת ציון שלו על משפחת חותנו. בהשפעתו הפך הבית מרכז של תעמולה למען יישוב ארץ־ישראל. בשנת תר״ן (1890) נוסדה באלקסוט אגודה לשם קניית קרקע ולהתיישבות בארץ־ישראל. שם האגודה היה „נס־ציונה״, וכאשר נוסדה צויין במפורש, כי חבריה רוצים להחיות בארץ־ישראל את רוח „נס־ציונה״ שבוולוז׳ין.

בשנת תר״ן נסע הרב משה מרדכי אפשטיין, כציר האגודה, לארץ־ישראל, יחד עם יהודה דוד בוטקובסקי (סוחר וחובב ציון מסובלק), להוציא לפועל את דבר קניית האדמה. הם קנו שלושים אלף דונם אדמה, שעליה הוקמה חדרה.

השמועה על קניית חדרה נודעה מיד בגולה (וכמובן גם לוולוז׳ין הגיעה), וכל חובב ציון ראה מחובתו לברך על המוגמר. הרב שמואל מוהליבר והרב יצחק אלחנן ספקטור, ברכו על המעשה הזה ואת העוסקים בו.

בשנת תרנ״א (1891) נסע שוב הרב משה מרדכי אפשטיין לארץ־ישראל, עם צרור כסף בידו, כדי לגמור את פרטי קניית האדמה, שבימים ההם היו מסובכים מאוד. נלווה אליו ר׳ מנחם מנדל נחומובסקי, אף הוא מתלמידי וולוז׳ין ומחברי „נס־ציונה״. אולם הם נתקלו במכשולים גדולים. המוכר סירב למלא את התנאים בדבר ייבוש הביצות והקדחת. דבר זה גרם אכזבה גדולה למתנחלים וגם לרב משה מרדכי אפשטיין.

הרב משה מרדכי שקע בעולמו הרוחני. הוא הרגיש שרובץ עליו עול אחר, לא העול של וכישת קרקעות, כי אם עול תורה. לא בקניות קרקע וייסוד מושבות יוכל להתעסק, כי מחכה לו עבודת „בניין ונטיעה״ אחרת — עבודת בניין היהדות.

בשנת תרנ״ב (1892) קרה האסון הגדול — נסגרה ישיבת וולוז׳ין. אולם אז זרחה שמשה של ישיבת סלובודקה. רבים מתלמידי ישיבת וולוז׳ין מצאו מקום בישיבה זו, כדי להמשיך בלימוד התורה.

הר״מ של ישיבת סלובודקה, הרב נתן צבי פינקל („הסבא מסלובודקה״) חיפש גאון צעיר שיוכל לפתח את הישיבה. הוא מצא את הרב משה מרדכי אפשטיין ראוי לכהונה זו. בשנת תרנ״ד (1894) נתמנה הרב משה מרדכי ע״י ה„סבא מסלובודקה״ לראש הישיבה, שהיתה אז אחד ממעיינות התורה הגדולים ביותר.

ואמנם, הבחירה הזאת הצליחה. הגאון הצעיר, בן העשרים וחמש, התמסר בכל חום לבו לכהונתו הרמה. אלפי תלמידים נהרו לנהרדעא החדשה הזאת.

בשמשו כראש ישיבת סלובודקה, הופיע בראשית שנת תרס״א (1900) ספרו הגדול „לבוש מרדכי״ למסכת „בבא קמא״, שנתקבל בכבוד ובהערצה בעולם הלומדים. ספר

זה, ככל ספריו האחרים, נתקבל בכל הישיבות כספר יסודי להשגת דרך נכונה בהבנה ישרה והעמקה יתירה בלימוד התורה.

מלחמת העולם הראשונה טילטלה את הרב משה מרדכי אפשטיין ואת ישיבתו למינסק ומשם לפלך פולטבה. תלאות אלו הוכיחו לו בעליל, שאין מקום יותר למרכז של תורה בגולה, והוא החל לחלום על העתקת ישיבת סלובודקה לארץ־ישראל.

בקיץ של שנת תרפ״ד (1924) באה לארץ־ישראל קבוצת התלמידים הראשונה, ובאלול של שנה זו הונחה אבן־הפינה לישיבת סלובודקה בחברון.

בשנת תרפ״ה (1925) עלה הרב אפשטיין לארץ־ישראל, אחרי פרידה ממנה של ארבעים וחמש שנים. ראשית דרכו היתה לחדרה. מושבה זו, שהשביעה אותו כל־כך הרבה אכזבות ומרירות בשנותיה הראשונות, חדרה המשכלת את יושביה — משגשגת ועולה כפורחת. הרב אפשטיין נהנה ממראה עיניו בראותו, כי לא לשוא היה עמלו.

בחברון, עיר האבות, נקשר שוב בנפשו של הרב משה מרדכי אפשטיין חוט הזהב, שהתחיל בגבעות של וולוז׳ין ונמשך עד פיסגת הרי ירושלים וחברון. מה שקיבל ורכש בוולוז׳ין — הוריש לישיבת סלובודקה, זו שבגולה וזו שבחברון. אף על פי שבישיבת סלובודקה הונהגה שיטת המוסר (דבר שלא היה נהוג בוולוז׳ין), אבל „עמוד התורה" שהיה היסוד העיקרי בישיבת וולוז׳ין — הועתק לסלובודקה. ובכך היה הרב משה מרדכי אפשטיין ממשיך השלשלת של רבי חיים מוולוז׳ין, של הנצי״ב ושל רבי חיים סולובייצ׳יק.

ארבע שנים בלבד הורה הרב משה מרדכי אפשטיין תורה בישיבת סלובודקה בחברון. בשנת תרפ״ט (1929) פרצו המאורעות בארץ. לעיני הרב משה מרדכי נשחטו עשרים וארבעה תלמידיו, גדולי התורה. הישיבה בחברון נחרבה ושרידיה עברו לירושלים.

המאורעות האיומים והחורבן הנורא דיכאו את נפשו של הרב אפשטיין והרסו את בריאותו. הוא נפטר בקדושה ובטהרה, לאחר שהרביץ תורה ארבעים שנה בישיבתו.

אחד מתלמידיו כותב על רבו, הרב משה מרדכי אפשטיין: „הוא היה אחד האחרונים שבגאוניות הקדומה בישראל. גאוניות שלפניה גלויים ופתוחים גנזי התורה בכל מכמניה; אלה, שמפתחות של אוצרות התורה לכל סוגיה ומקצועותיה נתונים בידם, והם מרגישים את עצמם בה כאדם העושה בתוך שלו, שהכול גלוי וידוע לפניו".[10]

10 נחמן מלחי, רבנו הגדול זצ״ל, היסוד, ו׳ בטבת תרצ״ד.

יהודה לייב דון־יחיא

הרב יהודה לייב דון־יחיא הוא מהמעטים שבתלמידי וולוז'ין, שהשאיר פרק זכרונות מעניין על הישיבה. בזכרונותיו[11] מספר הוא שכבן י"ט היה, כאשר עלה בדעתו לגלות למקום־תורה, „לישיבת וולוז'ין המהוללה". הישיבה עשתה עליו רושם כביר. בייחוד התרשם מן הנצי"ב ומרבי חיים סולובייצ'יק. את הנצי"ב הוא מתאר כ„בעל קומה נמוכה, שיבה זרועה בשער ראשו וזקנו וכל גופו שופע מרץ ופעלתנות".

בייחוד שבה את לבו רבי חיים סולובייצ'יק, בעל „ראש ארי זקן, נרתיק למנת־מוח עצומה. הדמות לכל מראותיה נחרתה לעולמים בזיכרון הרואים".

שיעוריו — כפי שכותב הרב דון־יחיא — גרמו קורת־רוח לשומעים גם בצורת הבעתם המיוחדת. רבי חיים סולובייצ'יק ידע להביע את הסברות הדקות ביותר באופן מוחשי. „הוא היה הפסל של ההגיון התלמודי. הוא הכיר יפה את האופי והנשמה של הסלע התלמודי".

שיעוריו היו נקיים משמץ של פלפול, אלא רצופים עמקות יסודית. בישיבה אמרו על רבי חיים סולובייצ'יק ש„הוא חוצץ שערה לשתיים". ואמנם — כותב הרב דון־יחיא — היה צורך בהתאמצות מיוחדת, כדי לעמוד על דקות סברתו. אבל מי שזכה להבינה — יצא ברכוש גדול. „ראשו של רבי חיים סולובייצ'יק — כותב הרב — עבד בלי הפסק כקטר".

בוולוז'ין נימנה הרב דון־יחיא עם חברי אגודת „נצח ישראל", האגודה שבישרה את בואה של הציונות. לאגודה זו נתקבלו חברים, שהצטיינו בדעת התורה, ביראת שמים ובכשרונות ספרותיים. כשהציעו לו להצטרף לאגודה היתנה תנאי, שהאגודה תטפל ברעיון של חיבת ציון על טהרת הקודש, כ„עין דרגה לביאת גואל צדק". האגודה הפיצה בין בחורי־הישיבה את ספריו של ש.ר. הירש ואת ההיסטוריה המקוצרת של זאב יעבץ.

שלוש שנים למד הרב דון־יחיא בישיבת וולוז'ין. עם סגירתה עבר לבריסק, כדי להמשיך ללמוד תורה מפי רבי חיים סולובייצ'יק, שניתמנה לרבה של עיר זו.

לאחר שנשא את בתו של הגאון רבי שלמה הכהן, זקן רבני ווילנא — הכיר הרב דון־יחיא מקרוב את עסקני חובבי ציון ובראשם את זאב יעבץ. הציונים הדתיים שבווילנא ייסדו בעיר חברה בשם „שערי ציון", שחבריה התאספו בספריית סטראשון ועסקו בתורה ובהלכות הציונות הדתית. מגיד השעורים בהלכה היה הרב דון־יחיא.

הרב דון־יחיא ראה בציונות הדתית את דרכו הנצחית של עם ישראל. הוא פירסם קונטרס בשם „הציונות מנקודת השקפת הדת", ששימש חומר תעמולה חשוב לציונות הדתית. בקונטרס זה נאמר בין היתר: „רעיון הציונות לא בלבד שאינו מתנגד לדת,

---

[11] עיין ביכורי יהודה, חלק ב'.

כי אם, להיפך, הוא על־פי הדת, על־פי דברי הנביאים והתלמוד. וכל הנותן מיכשולים על דרך הציונות — עתיד הוא ליתן את הדין". ובמקום אחר באותו קונטרס כתוב: „כתרופה ומרפא לכל תחלואי עמנו בזמן הזה, שלחה לנו ההשגחה העליונה את רעיון הציונות".

הרב דון־יחיא האמין שבארץ־ישראל „יקום היהודי — האדם העליון, לפי דיוקנה של תורה".

אלתר דרויאנוב

דרויאנוב היה מבין המעטים שבתלמידי ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, שזכרו את וולוז'ין והתגעגעו עליה כל ימי חייהם. חסדה של וולוז'ין לא נימחה מלבו. בשנת תרצ"א (1931), כשבא לפולין בשליחות הקק"ל, הוזמן לביאליסטוק לחגיגה, שערכו תלמידי הכיתה השביעית של הגמנסיה העברית. בחגיגה זו העלה דרויאנוב במשך שעה ארוכה זכרונות על וולוז'ין.

בהיותו בן שש־עשרה (בשנת תרמ"ו—1886) יצא ללמוד בישיבת וולוז'ין. עם בואו הצטרף לאגודת חובבי ציון שבין תלמידי הישיבה. כעבור כמה חדשים מן היום שנכנס לישיבה — ניבחן בפעם הראשונה ע"י הנצי"ב. דרויאנוב מספר, שהוא הוכנס לחדר הספרים של הנצי"ב. הרב הניח לפניו את אחד מספרי הפלפול החריפים, הראה לו סוגיה וביקש שיעיין בה שעה־שעתיים, ואחר־כך ירצה את תוכנה. דרויאנוב התעמק בסוגיה, וכאשר היה בטוח שהבהיר לעצמו את העניין — הירצה לפני הנצי"ב את הסוגיה. לאחר שגמר את דבריו, אמר לו הנצי"ב, שאמנם ירד לסוף דעתו של המחבר, אבל העלה חרס בידו. הנצי"ב ביקש מדרויאנוב שיוציא מארון הספרים את „מסכת חולין", שממנה הובאה המימרא ששימשה נושא לפלפול החריף. כאשר עיין דרויאנוב במקור מצא, שהמחבר הוסיף במימרא את המלה „לא", ואם מעמידים את נוסח המימרא על מקורו — נופל כל הפלפול.

אמר הנצי"ב לדרויאנוב: רואה אתה, בני, אילו התחלת בזה, כלומר, לעיין במקור של המימרא — לא היית צריך לטרוח טירחת־שוא. תורה זו שלמד דרויאנוב מן הנצי"ב, דהיינו, שתמיד יש ללכת אצל מקורות ראשונים, ולא להסתפק בכלי שני, או שלישי — היא ששימשה לו נר בעבודתו הספרותית הענפה.

דרויאנוב מעיד על עצמו, שאת החלוציות כשלעצמה, במובנה העליון, למד בישיבת וולוז'ין: „החלוץ — אומר דרויאנוב — הן זהו ה„קלויזניק" שלנו, זהו המקובל שלנו, המוסר את נפשו על האתערותא דלעילא (התעוררות עליונה), על איחוד העולמות, המוסר את כל נפשו על קדושת עבודתו ועל קדושת חייו".[12]

---

[12] ר' נאום למלאת ל' שנה לועידת מינסק. כל כתבי א. דרויאנוב, עמוד 877.

דרויאנוב ראה בישיבת וולוז'ין מגדל עוז, השומר על היהדות ועל היהודים מפני כל מיני רוחות מצויות ושאינן מצויות. כאשר למד בישיבה סיפרו לו על זקן אחד, מראשי ישיבת „עץ חיים", שהיה ירא מפני ברקים ורעמים. וכיוון שראה שמים קודרים ומבשרים רעמים, מיד היה יוצא מביתו ונכנס לבניין הישיבה, ולא היה זז משם עד שהתבהרו השמים וחדלו הקולות והברקים. „כאן, באהלה של תורה — היה אותו זקן אומר — איני ירא מפני שום זוועות שבעולם".[13]

מפי הנצי"ב למד דרויאנוב, שתנאי לשיבתנו לארצנו הקדושה — שיבתנו למקורות. כאשר נעשה תשובה ונשוב אל המקור — רק אז נחדל להיות תועים ונדים בעולם. את דברי הנצי"ב השתית על אגדה, שמספרים על האר"י (האלקי אשכנזי ר' יצחק) הקדוש. על האר"י מסופר, שפעם אחת יצא מחוץ לעיר לשם התבודדות, וראה את כל האילנות וכל השדות וכל הנהר — כולם מלאים נשמות תועות. אמר להן: מה לכן כאן? השיבו לו: אנו לא עשינו תשובה בימי חיינו, כשהיינו נתונות בעולמות של בני־אדם, וגם לא חיזקנו את ידי חברינו שהם יעשו תשובה, וזה עונשנו: נידחנו אל מחוץ למחיצה, והננו תועות ונדות בעולם. השיב להן האר"י: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד. שום שערים אינם נעולים בפני התשובה, וכל שעה זמנה. עשו תשובה ותחדלו להיות נעות ונדות.

בתנועה הציונית ראה דרויאנוב את הנקודה הארכימדית. „מה שלא עלה בידי ארכימדס — עלה בידינו. הוא ביקש נקודה מחוץ לעולם, על־מנת להפוך מעלייה את כל העולם כולו — ולא מצא. אנחנו מצאנו. מצאנו את מולדתנו, את ארץ־ישראל, שהיתה ימים רבים מחוץ לעולמנו".[14]

בשנת תרצ"א (1931) עשה בשליחות הקרן הקיימת בפולין. אגב שליחות זו, התבונן וחקר את חיי היהודים בפולין, והגיע למסקנות נוגות מאוד. בכל פינה ופינה ראה „ענן של עניות מנוולת ומנוולת, שכבר יש בה משום שאלת הלחם הפשוטה לכל נוראותיה".

הוא מתאר את רחוב היהודים בווילנא: „חנוונים וחנווניות, היושבים ישיבת אבלים בפתחי חנויותיהם הריקות מאין קונה, חייטים וסנדלרים, המנמנמים כזבובי סתיו על מכונותיהם וסדניהם הדוממים מאין עבודה".[15]

כבר אז ראה דרויאנוב את כליונה של העיירה היהודית, ומפיו התמלטו דברים מחרידים אלה: „עיירתי החמודה! בתוכך נולדתי, גודלתי, חונכתי, ובתוכך עברו

---

[13] ר' „ציונות בפולניה", כתבי א. דרויאנוב, עמ' 548.

[14] ר' „הציונות הכאובה", כתבי דרויאנוב, עמ' 663.

[15] ר' „ציונות בפולניה", כתבי דרויאנוב, עמ' 520.

עלי ימי־עלומי. מה רבים געגועי עליך. ומגעגועי אלה אני שומע, שאת עלובה, גוססת, וגוועת, כי הקיץ הקץ עליך.[16]

דרויאנוב ראה עומק מיוחד בציונות. אין זו סתם שיבה למולדת, אין זו סתם חזרה לחיי קוממיות ולחיי יצירה. זה הרבה יותר. זהו צרוף של אתערותא דלעילא עם אתערותא דלתתא. כשנכנסו תלמידי רבי עקיבא לפרדס, אמר להם: כשתיכנסו אצל אבני שיש טהור, שתהיינה דומות עליכם כמים — היזהרו שלא תאמרו: מים, מים! משום שאבני־שיש טהורות יש בהן דבר־מה אחר, עומק אחר מן המים הפשוטים. והוא הדין הציונות, שאין לראותה על דרך הפשט.

את תרומתו הגדולה ביותר לתנועה הציונית תרם דרויאנוב בספרו „כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ־ישראל", שהוא מקור לא־אכזב להכרת תנועת חיבת ציון.

דרויאנוב קנה לו שם ב„ספר הבדיחה והחידוד" שלו, שהופיע בשלושה חלקים. בספר זה תופסת וולוז'ין מקום ניכר. הבדיחות שבכרך ג', מסימן 2274 עד סימן 2296, הן בדיחות וולוז'ינאיות. נביא אחדות מהן:

א) בזמן נשיאותו של רבי אליעזר יצחק פריד, חתנו של רבי איצלה, שימש בישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין משגיח פיקח, ורבי אליקום שמו. פעם אחת בא אצלו בחור מגודל זקן וביקש להתקבל לישיבה. שאל אותו רבי אליקום: בן כמה אתה? השיב הבחור: בן שבע־עשרה אני. הסתכל רבי אליקום בזקן המגודל של הבחור ואמר לו: כמה נשתנו הדורות! בשעתו, כשהייתי אני בן־גילך — כבר מלאו לי עשרים... (כרך ג', סימן 2283).

ב) באחוזה סמוכה לוולוז'ין ישבה אשה עשירה ומרים שרל"ת (נוטריקון שלום רב לאוהבי תורתך) היה שמה. פעם אחת, בחורף קשה, שלחה להנצי"ב כמה עגלות טעונות עצים — מתנה לעניים. השיב לה הנצי"ב מכתב תודה, ובראש המכתב כתב: „להאשה החשובה מרת מרים שרל"ד (באות דל"ת ולא בתי"ו). תמהו הכול: הנצי"ב שדייקן הוא — מה ראה שבא לטעות זו?

אמר אחד מחריפי הישיבה: הנצי"ב לא טעה. אדרבה, הוא דייק וכתב כך, משום שהתכוון לנוטריקון אחר: „שבחו רבנן לדציבי" (כרך ג', סימן 2289. במסכת גיטין, דף נו, כתוב: „אתא צר עליה תלת שני (כלומר, אספסינוס קיסר בא וצר על ירושלים שלוש שנים). הוו בה תלתא עתירי (היו שם שלושה עשירים) וכו'. חד אמר להו: אנא זיינו להו בחיטי ושערי (אחד אמר: אני אפרנס את כל בני־העיר בחיטים ושעורים). וחד אמר להו: בדחמרא ובדמלחא ומשחא (ואחד אמר: ביין ובמלח ובשמן). וחד אמר להו: בדציבי (ואחד אמר: בעצים). ושבחו רבנן לדציבי (שיבחו החכמים את

[16] ר' כתבי דרויאנוב, עמ' 204.

בעל העצים). דאמר רב חסדא: אכלבא דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי (אוצר אחד של חטים טעון ששים אוצרות של עצים כנגדו).

ג) היה לו לרבי יוסי בר סולובייצ׳יק סכסוך עם אדם אחד. כשעמדו שניהם לדין — נכשל רבי יוסי בר בטענתו. עקצו בעל־הדין ואמר לו: תמה אני על פיקח שכמותך, שנשמעה מפיך טענה של שטות.

השיב לו רבי יוסי בר: ולדעתך, כשהקדוש ברוך הוא מבקש לקיים את הפסוק „משיב חכמים אחור ודעתם יסכל" (ישעיהו מד, כח), במי יקיים — שמא בטיפש כמוך? (כרך ג׳, סימן 2294).

ד) אחד מבניו של רבי יוסי בר סולובייצ׳יק נשתדך ופסק לו אבי הכלה נדוניה של שלושת אלפים. זחה עליו דעתו והתחיל מתייהר כלפי חבריו. אמר לו רבי יוסי בר: טועה אתה, בני, ולחינם אתה מתייהר. לי, ולא לך, פסקו את הנדוניה. נעלב הבן ואמר לו: אבא, שמא מכאן ראיה, שאין אתה ראוי אלא לשלושת אלפים?

השיב לו רבי יוסי בר: שוב אתה טועה, בני. אני ראוי להרבה יותר. ולמה לקיתי? — משום שידך באמצע... (כרך ג׳, סימן 2295).

ה) רבי איצלה היה מתיירא מן הרעמים. פעם, בשעת סערה, אמר לאחד מתל־מידיו: כמה אני נהנה מן הרעמים! תמהו התלמידים, ואחד מהם שאל: רבי, כיצד אתה נהנה, ואנו כולנו יודעים שכבודו מתיירא. השיב לו רבי איצלה: ואם אני לא אהנה, אז לא יהיו רעמים? ובכן, מוטב שאהנה... (כרך ג׳, סימן 2282).

קלונימוס זאב וויסוצקי

בן להורים עניים היה. בצעירותו יצא להתיישבות בכפר, שייסדו יהודים בסביבות דינאבורג. בשנת תרי"ד (1854) השתקע במוסקבה והתעשר ממסחר התה. אולם, כרוב עושרו, הירבה לעשות מעשי־צדקה.

את חיבתו לציון נטעה בלבו ישיבת „עץ חיים" בוולוז׳ין, בה למד שלוש שנים. עוד בשנת תרל"ג (1872), כאשר החל הרב קאלישר את עבודתו לטובת יישוב ארץ־ישראל, היה וויסוצקי אחד הראשונים שמיהר לשלוח את תרומתו ביד נדיבה. את עבודתו העצמית, הפוריה ורבת־התוצאות למען יישוב ארץ־ישראל החל בשנת תרמ"ד (1884), ומאז היה הראש והראשון לכל דבר טוב ומועיל, שעמדו לעשות למען תחייתה של ארץ־ישראל.

הוא הפיץ את הרעיון הלאומי בין עשירי היהודים במוסקבה, וייסד שם בהשתתפותם חברה ליישוב ארץ־ישראל, שהיתה שולחת סכומים הגונים לטובת המתיישבים בארץ־ישראל. הוא עזר לבני משפחת בלקינד לקנות אדמה בגדרה (קטרה — כפי שנקראה בימים ההם).

וויסוצקי הגיש עזרה רבה לפתח־תקוה בשנותיה הראשונות. הוא דאג שהמתיישבים

לא יהיו סמוכים על שולחנו של ה„נדיב״, אלא יגיעו לעצמאות. דעתו היתה שבתרומות בלבד לא נקדם את בניין הארץ, וחשב על מקורות אחרים לגיוס הון. הוא הושפע מדברי סמולנסקין, שהתנועה ליישוב ארץ־ישראל אינה יכולה לחכות מאות, ואפילו עשרות שנים. ואם לא יצליחו היהודים לעשות למען יישוב ארץ־ישראל במשך עשר, או עשרים שנה — לא תהיה כל תקוה להשיג את המטרה בדרך הטבע, כי מתיישבים גרמניים ואחרים שמו עין על ארץ־ישראל והתחילו להתיישב ולקנות בה קרקעות.

כדי לקדם את בניין הארץ, הציע סמולנסקין לפתח את המסחר, המלאכה והתעשייה בארץ־ישראל, כדוגמת ארצות אירופה, שבהן נותנת התעשייה פרנסה לרוב התושבים, כך גם בארץ־ישראל תוכלנה המלאכה והתעשייה לקלוט עם רב. וויסוצקי מוכן היה להשתתף במפעל של תיעוש הארץ בחלק העשירי מכל ההון הדרוש להתחלה.

בוועידת קטוביץ הביע וויסוצקי את נכונותו להשקיע בעצמו שלושת אלפים רובל, ורצה כי גם אחרים יעשו כמוהו. אולם הוא דאג גם שארץ־ישראל תיהפך למרכז רוחני, שיאיר לכל תפוצות ישראל.

בעיזבונו הניח לטובת ייסוד בית־מדרש לתורה ולחכמה בארץ־ישראל, סכום של קרוב למיליון רובל. הוא חייב את יורשיו להכניס את הסכום הזה במשך חמשים שנה, בשעור של עשרים אלף רובל לשנה. כאפוטרופסים על עיזבון זה, מינה וויסוצקי בצוואתו את אחד־העם ואת הרב מזא״ה. חלק מעיזבון זה איפשר את הקמת הטכניון בחיפה.

לייב יפה

לייב יפה, השד״ר הציוני הנודע, היה נכדו של הרב מרדכי גימפל יפה (עליו ראה להלן). כבן שלוש־עשרה נסע ללמוד בישיבת וולוז׳ין, שם כבר למד אחיו הבכור זלמן. הוא התגורר בביתו של פרץ העגלון, שהיה מביא בעגלתו את בני־וולוז׳ין ואת בני־הישיבה מתחנת מולודצ׳נה לוולוז׳ין.

לייב יפה היה רגיל להתבודד על הגבעות העוטרות את וולוז׳ין. שם כבר החל לרקום את שיריו הציוניים. יחד עם אחיו היו משכימים בעוד לילה והולכים לישיבה, כמו שכתוב ב„המתמיד״ לביאליק:

„בַּשַּׁחַר, בַּשַּׁחַר בְּטֶרֶם יַכִּירוּ,
בֵּין תְּכֵלֶת לְלָבָן, בֵּין זְאֵב וּבֵין כֶּלֶב,
עֵת מִן־ הָאֲפֵלָה הַחֲרִישִׁית יַזְהִירוּ
כָּל־ כּוֹכְבֵי הַבֹּקֶר, צְבָא רִבְבוֹת אָלֶף״.

את געגועיו לציון שפך בשירו „אין בית־מדרש״,[17] בו הוא מתאר, ללא־ספק, ליל תשעה באב בבית־המדרש בוולוז׳ין:

[17] את השיר הזה שלח לנו מר בנימין יפה, בנו של לייב יפה ז״ל.

אין דונקעל פון קליינעם בית־מדרש
באַמערקט מען נאָר פינסטערע מינעס —
דער עולם הערט טרויעריג „איכה״
און יאָמערט און זיפצט אויף די קינות...

איך זאָג ניט, איך וויין ניט, איך קוק נאָר
מיט מידע, מיט טרוקענע אויגען
אַרום אויף די מענשען, וואָס זיצען
אין זאָקען, אין דרייען געבויגען.

ווי מאַט עס באַלייכט אַלץ אַ שימער,
וואָס פאַלט פון די אַלטע מנורות...
מען קלאָגט אויף דער ערד, ווי דער מנהג,
ווי ס׳קלאָגן שוין צענדליגער דורות.

עס וויינען אויף חורבות פון עבר,
פון גליק, לאַנג פערוועלקט און פאַרלאָרן,
די קינדער פון פאָלק, וואָס אין גלות
זענען אויך צו אַ חורבה געוואָרען.

ס׳איז דונקעל... דער ארון־הקודש
איז אָפּגעדעקט, אָהן אַ פרוכת...
איך שווייג, נאָר אין שוהל צווישען עולם
וואָס זיפצט און וואָס יאָמערט אָהן כוחות.

קאָן זיין, אַז דער איינציקער פיהל איך
ווי שרעקליך עס זענען ד׳ ליידען
פון פאָלק, וואָס איז ווייט פון זיין היימאַט,
ווי גרויס איז דער חורבן פון ביידען.

לייב יפה כותב, שחיבת ציון היתה מימי ילדותו כחלק מישותו. הוא היה קשור לארץ־ישראל באופן טבעי. אבי אמו, רבי פישל הכהן לאפין וסבו (מצד אביו) הרב מרדכי גימפל יפה, עלו לארץ.

כקו־מנחה לפעולתו הלאומית, לקח את מאמרו הידוע של ד״ר הרצל: „מפעלנו

נעלה כל־כך, עד שיש לדבר עליו במלים הפשוטות ביותר". לייב יפה כבש את ההמונים בפשטותו, בדברים שנאמרו בשפה עממית. הוא שאף למזיגה של תורת אחד־העם והציונות המדינית של הרצל — סינתזה בין היהדות ובין היהודים. לנגד עיניו עמד תמיד ביטויו הנפלא של מנחם שיינקין: „לו התאחדו הבעש"ט והגאון מווילנא — היה בא המשיח". המשיח יבוא איפוא כתוצאה מהאיחוד של הרצל עם אחד־העם.

לייב יפה ידע למצוא מסילות גם בליבם של מתנגדי הציונות. הוא מספר על ביקור אצל צדיק אחד, מגדולי החסידים. הלה כה הושפע מדברי לייב יפה, שאמר לו: „אמנם הדרכים שלנו הן נפרדות, אבל ניכנס יחד לישועה".[18]

לייב יפה לא האמין שתשועת ישראל תבוא ע"י שיחרור עמים משועבדים. הא בהא לא תליא (זה לא קשור בזה). הוא מביא דברים מהרצאת אדם מיצקיביץ' על הספרות הסלבית: „לשווא תבקשו לקשור את השאלה היהודית בשאלה הפולנית על־ידי הבטחת קניין־אדמה ועתיד חמרי מעולה ליהודים. כלום יכול העם היהודי לשכוח את היסורים, שעברו עליו במשך מאות בשנים? כלום יכול הוא לשכוח את עברו המזהיר למען פת־לחם? מה רב היה אסונו של עולם, לו בגד בעצמו שריד העם העתיק, שמעולם לא אבדה אמונתו בהשגחה הפרטית".[19]

לייב יפה דאג לטוהר המוסרי של מפעלנו הלאומי. הוא אומר: „ואופיני הדבר בשביל הרגשתו הפנימית של עמנו, כי עוד בימים קדומים, כאשר, ,חושך כיסה ארץ וערפל לאומים', לא יכול היה דוד המלך שנלחם מלחמות ד' לבנות את מיקדש ד', יען כי שפך דם".[20]

לייב יפה היה ביסודו משורר לאומי גדול. הוא כתב הרבה שירים, והיפה שבכולם הוא שירו „הננו דור", שממנו קורנים כיסופים לעם ולמולדת:

"הִנְנוּ דוֹר לוֹ גָזְרוּ הַשָּׁמַיִם
הַדֶּרֶךְ בַּקֵּשׁ בְּעֶרְגַּת הַיִּקּוֹד,
וְאֶל הַפִּסְגָּה לֹא הַגֵּעַ,
וְרָעָב שֶׁל הַלֵּב לֹא הַשְׂבֵּעַ

יֵשׁ לָנוּ אֶרֶץ סִקְלוּ אֲבָנֶיהָ
בִּלְשַׁד עֲצָמוֹת וּבְדָם,
דַּרְכֵי הַמִּדְבָּר בָּהּ בְּנֹעַר נָסֹלּוּ,
כָּל סֶלַע מִטַּל בָּהּ אָדָם.

18 תקופות, עמוד 280.
19 תקופות, עמוד 289.
20 תקופות, עמודים 175־174.

וְכָל מִי שֶׁחַי וְנָשַׁם בָּהּ
יָבֹז לְחַיֵּי שַׁאֲנַנִּים
וְקָצָה נַפְשׁוֹ בְּשַׁלְוָה...

וְאָנוּ – טַפֵּס נְטַפֵּסָה בְּלִי הֶרֶף
בְּיָגוֹן וּבְאֹשֶׁר

יֵאוּשׁ וְתוֹחֶלֶת
נְפֹל וְנָקוּמָה,
וְהָלְאָה נַגְבִּיהַּ
אֶל מְרוֹם הַפִּסְגָּה,
יְסַנֵּוֵר שָׁם הָאוֹר".

השיר הזה הוא פרי חינוכו של לייב יפה בוולוז'ין, בטיילו על „הר ביאליק" ובלכתו בסימטאותיה של וולוז'ין, בשלהי המאה הי"ט.

מרדכי גימפל יפה

אביו של הרב מרדכי גימפל יפה, רבי דב בר, היה מגדולי תלמידיו של רבי חיים מוולוז'ין. הוא היה מן החבורה הראשונה שלמדה בוולוז'ין. רבי חיים היה מפליג בשיבחו של תלמידו זה, ואמר עליו שהוא „נורא כאחד מן הראשונים".

רבי מרדכי גימפל יפה נולד ברוז'ינוי בשנת תק"ף (1820). בגיל צעיר יצא ללמוד בישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, שהיתה אז, כדברי ביאליק, „בית יוצר לנשמת האומה". ישיבת וולוז'ין היא שעיצבה את דמותו הרוחנית של רבי מרדכי גימפל לכל ימי חייו.

הוא היה בן הדור השני של תלמידי ישיבת וולוז'ין, ולמד תורה מפיו של רבי איצלה. חבריו ללימודים היו הרב שמואל סלאנט, הרב מרדכי אלישברג, הרב שמואל מוהליבר והנצי"ב.

בישיבה נחשב הרב מרדכי גימפל לחריף ומחודד. כשהגיע יום הפורים נתנו בו חבריו את עיניהם לבחור בו ל„רב של פורים" — מינהג שהונהג עוד בימי רבי חיים מוולוז'ין. לפי מינהג זה בחרו מבין תלמידי הישיבה „ריש מתיבתא" (ראש ישיבה) ליום אחד, במקום הר"מ האמיתי שהיה „מתפטר" מכהונתו באותו יום. כרב של פורים היו בוחרים בתלמיד החריף והשנון ביותר. ב„כתב הרבנות" היה כתוב, כי „הוא רב דחד יומא", וכי כל תורותיו ודרשותיו צריכות להיות רק ל„חידודי בעלמא" (סתם חידוד), בלי שום קורטוב של אמת.

כאשר נבחר הרב מרדכי גימפל יפה כ„רב של פורים", התאספו כל התלמידים

ובתוכם ראש הישיבה, רבי איצלה. הרב דפורים „נכשל" והגיד פלפול עמוק, כדי לתרץ קושיה אחת, שהיקשה מן הירושלמי על הרמב"ם — והפילפול היה קרוב לאמת.

התלמידים פנו לרבי איצלה ותבעו לדין את ה„רב של פורים", אשר שינה את התנאי שהיתנה עמו, שאסור להגיד שיעור שיש בו אף מיקצת אמת. רבי איצלה חייך ואמר: אמנם כן, הפילפול כשהוא לעצמו אמת הוא. אבל זו צרה: הרמב"ם והירושלמי שעליהם ניבנה הפילפול הזה — שניהם לא היו ולא נבראו, אלא נוצרו במוחו של הרב של פורים החריף והשנון.

עוד בשומעו תורה מפיו של רבי איצלה, התעוררה בלבו של הרב מרדכי גימפל יפה החיבה לציון. באחד הערבים, בשבתו בישיבת וולוז'ין, התעמק הרב מרדכי גימפל בפסוק „שמלתך לא בלתה" (דברים ח, ד). הוא ראה בפסוק זה ביטוי לחיינו בגולה. בגולה אנוסים אנו לחיות בנסים, עם „בארה של מרים", עם „שמלתך לא בלתה" ונסים בדומה לאלה. הגיע הזמן לשוב „אל ארץ נושבת", לארצנו ולמולדתנו. שם לא יהיו חיינו תלויים בנס ונחיה בדרך הטבע, כדרך כל האדם.

רבי מרדכי גימפל התקשר באהבה עזה לארץ־ישראל, לא רק מנקודת הקשר המסורתי, אלא משום שהרגיש והאמין באמונה שלמה, כי אין מקום אחר בעולם שיוכל לשמש כמיפלט ומיקלט לעמנו, מלבד ארץ־ישראל. הוא ביטא את אמונתו בציון בחריפות המיוחדת לו. הוא אמר של„שלוש רגלים תחוג לי בשנה" (שמות כג, יד) שהן „זמן חרותנו", „זמן מתן תורתנו" ו„זמן שמחתנו" — יש להוסיף „זמן" רביעי: „זמן פליטתנו", כלומר עלינו „לעשות פליטה", להימלט מן הגולה.

מאז נרתם בעולה של חיבת ציון. בשנת תרמ"ג (1883) היה לעזר לר' יחיאל בריל, בעל „הלבנון", לבחור באחת המושבות שבקירבת רוז'ינוי (עיר מולדתו), אחת־עשרה משפחות של איכרים יהודיים ולהביאן לארץ־ישראל. משפחות אלו הן שייסדו את המושבה עקרון.

בשנת תרמ"ב (1882) פירסם הרב מרדכי גימפל יפה מאמר ב„הלבנון" (גליון 13), בו דיבר נגד ההגירה לאמריקה ובעד העלייה לארץ־ישראל. במאמר זה כתב, בין היתר, כי מי שמהגר לאמריקה, ימצא אמנם מחיה בארץ זו, אבל בכך יוושע הפרט בלבד, ולא האומה ככלל. „לא כן ארצנו הקדושה, כי היא דרך ארוכה וקשה בראשונה, אבל היא קצרה וטובה וקלה באחריתה, כי היא תהיה מורת־דרך לרבבות משפחות, ויפו, עכו וחיפה תהיינה ערי מסחר כאודיסה וליבוי".

בשלהי שנת תרמ"ח (1888) עלה הרב מרדכי גימפל יפה לארץ־ישראל, והוא בן ס"ח (68). הוא סירב להשתקע בירושלים, מיפאת הסכסוכים שהיו בה אז, ובחר ביהוד, אליה עברו בשנת תרמ"ב (1882) ראשוני פתח־תקוה מחמת הקדחת שהשתוללה במקום. הרב מרדכי גימפל הביא עמו ליהוד את תלמידו ר' יחיאל מיכל פינס ואת ההסטוריון זאב יעבץ.

בהשפעת הרב מרדכי גימפל יפה נעשתה יהוד למרכז חקלאי ראשון של בני־תורה. האגודה „חבל תורה" בירושלים החליטה לייסד ביהוד מעין בית־מדרש קבוע לרבנים. חברה זו שלחה על חשבונה ליהוד אברכים, שילמדו תורה מפיו של הרב מרדכי גימפל יפה.

הרב שמואל מוהליבר אמר, לאחר ביקורו ביהוד, כי כל מי שיחפוץ לרכוש איזה מושג מן העולם הבא — ילך ליהוד ויראה את עולמו של הרב מרדכי גימפל יפה שמה, עולם שאין בו לא קנאה, לא שנאה ולא התחרות, כי אם צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.

הרמ"ג היה ידוע גם בחריפותו ובשנינותו, כפי שמוכיח הסיפור הבא: הוא רכש לו ספרייה גדולה. דרכו היתה להשאיל ספרים מתוך הספרייה שלו לכל דורש, אבל היתנה שני תנאים: שהשואל לא יכתוב הערה או הגהה בספר ושלא יחתום את שמו בספר. פעם אחת בא אליו יהודי תמים וביקש לתת לו בהשאלה משניות „סדר מועד". הרב מרדכי גימפל מילא את בקשתו, אבל חזר על התנאים הנזכרים. הלה לקח את ה„משניות" והתחיל ללמוד. כאשר הגיע למישנה במסכת ערובין: „רבי מאיר ורבי יהודה אומרים: הרי זה חמר גמל"[21] (פרק ג', ד'), לא הבין פירושה של מישנה זו, ועלה בדעתו שיש כאן טעות דפוס, וצריך לומר: הרי זה חמור גמור. השערה זו מצאה חן בעיניו וכתב על הגליון: „חמור גמור".

כאשר החזיר את ה„משניות" לרב מרדכי גימפל, הראה לו מה שתיקן במישנה. אמר לו הרב מרדכי גימפל בחיוך: „לא קיימת את שני התנאים שלי: כתבת הגהה בספרי וגם חתמת את שמך על הספר"...

שלוש שנים אחרי עלייתו לארץ, חלה הרב מרדכי גימפל יפה בקדחת, ונפטר בכ"ה בחשוון תרנ"ב (1892). הרמ"ג המשיך ביהוד במסורת של וולוז'ין. הישיבה שייסד ביהוד היתה שלוחה של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. כדי להמשיך במסורת זו, פנה ר' יחיאל מיכל פינס להנצי"ב וביקש אותו שישמש כר"מ של ישיבת יהוד. הנצי"ב ענה בשלילה מהטעם שהבאנו אותו בעמוד 58 (עיין שם).

שמואל מוהליבר

מבין התלמידים הגדולים של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, שנמשכו אחר רעיון יישוב ארץ־ישראל — היה הרב שמואל מוהליבר. הוא דיבר בפירוש על מדינה יהודית, שתכנס בקירבה את פזורי ישראל. על הפסוק: „ושבתם איש אל־אחוזתו ואיש אל משפחתו

---

[21] משל הוא: מי שמנהיג את החמור, מחמר אחריו ומזרזו במקל לרוץ מהר, ומי שמנהיג את הגמל, הולך לפניו ומושכו באפסר לאטו. ומי שמנהיג חמור וגמל כאחת, והוא בין שניהם, אינו יכול לרוץ אחרי החמור מפני הגמל המושכו לאחור, ואינו יכול להנהיג את הגמל מפני החמור המושכו לפנים, והריהו אנוס לילך בדרך הבינונית, לא כמחמר ולא כמנהיג גמל.

תשובו" (ויקרא כ"ה, י') דרש הרב מוהליבר: כאשר נחזור לארצנו, לאחוזתנו העתיקה אז — „ואיש אל משפחתו תשובו", אז נמצא את בנינו האובדים, את משפחותינו שאנו מאבדים בגולה.

אביר־זקנו של הרב שמואל מוהליבר, הרב יוסף מהורודוק, היה תלמידו של רבי חיים מוולוז'ין. את תלמידו זה קרא רבי חיים „יוסף דעת". גם אביו של הרב שמואל מוהליבר היה גדול בתורה. הוא לימד את בנו תורה ותלמוד, וגם את ה„מורה נבוכים", „הכוזרי" וספרי מחקר ופילוסופיה אחרים. מדאגה שמא ספרי החקירה יעוררו בלב הבן ספקות ופיקפוקים — שלחו אביו ללמוד בישיבת וולוז'ין. רבי איצלה וחתנו רבי אליעזר יצחק קיבלו את פניו בכבוד, כי שמו הלך לפניו. הוא הוסמך על ידם להוראה.

הרעיון של יישוב ארץ־ישראל החל להעסיק את הרב מוהליבר עוד בשבתו בוולוז'ין. הוא הבין, שעבודת הכשרת הלבבות תהיה קשה, משום שהעם אינו מוכן לגאולה. הוא מצא סימוכין לחששותיו בתורה. כתוב: „וישב הים לפנות בוקר לאיתנו" (שמות י"ד, כ"ז). שאל הרב מוהליבר: למה הזדרז כל־כך הים, ולפנות בוקר כבר חזר לאיתנו? התשובה היא: משום שעל־אף כל האותות והמופתים, לא היה משה בטוח, שהיהודים לא ירצו לחזור למצרים — לסיר הבשר. לכן, אך האיר היום, הזדרז הים לחזור לאיתנו, כדי לחסום לבני־ישראל את הדרך.

בוועידת קטוביץ [22] בחר לו הרב מוהליבר לנושא דבריו את חזון הנביא יחזקאל על ה„עצמות היבשות" (פרק ל"ז). נדמה היה, אמר הרב מוהליבר, שהעצמות היבשות נותקו לגמרי מן הגוף של כנסת ישראל, ועם ישראל חדל להיות אומה ככל אומות העולם. והנה בא „רעש", באה האנטישמיות, הפוגעת בכל יהודי, הן בדתי והן בחילוני, ומייד באה התקרבות בין חלקי העם השונים, אך התקרבות זו לא הספיקה, עד שאיחד את כולם הרעיון המשותף של יישוב ארץ־ישראל.

בשנת תרמ"ב (1882) ייסד הרב מוהליבר בוורשה את האגודה הראשונה של חובבי ציון, יחד עם הרב יוסף דב סולובייצ'יק והרב אליהו חיים מייזל מלודז'. הם הוציאו קול־קורא שנשלח לכל רב, לעורר אותו לעבודה למען בניין הארץ, בעירו ובקהילתו.

אולם הרב יוסף דב סולובייצ'יק הגה רעיון יותר גדול. במקום לפנות אל העם שינדב את פרוטותיו, מוטב — אמר — שניפנה אל מאה עשירים גדולים, שכל אחד מהם יתרום למען בניין הארץ עשרת אלפים רובל, ואז יהיה בידינו מיליון רובל בבת־אחת ונוכל לחולל גדולות.

אם כי הרב מוהליבר הטיל ספק אם יימצאו מאה נדיבים כאלה, הסכים בכל זאת

---

[22] התקיימה בימים יח־כג בחשון תרמ"ה (6.11.1884) ונקראה לשם בחירת וועד מרכזי לכל האגודות של חובבי ציון.

ללכת בדרך זו ואמר לרב יוסף דב שהוא יהיה המתחיל וישיג את עשרת הנדיבים הראשונים. אז יהא הוא — הרב מוהליבר — המסיים וישיג את תשעים הנותרים.

בשעה שגאונים אלה חיפשו את הנדיבים, ושניים כבר נימצאו, יצא הקול על־דבר ייסודו של „ביל״ו״ („בית יעקב לכו ונלכה״). הרב יוסף דב סולובייצ׳יק והרב אליהו חיים מייזל, בשמעם כי „סטודנטים״, כלומר, אנשים חילוניים, נוסעים לארץ־ישראל — נרתעו מחשש שמא תיהפך ארץ־הקודש לארץ של חולין. אולם שני גאונים אלה נשארו גם אחר־כך חובבי ציון. כאשר בא בשנת תרמ״ג (1883) רבי יחיאל בריל, בעל „הלבנון״ לרוסיה, מטעם ה„נדיב הידוע״ לחפש איכרים עברים לשם ייסוד מושבה בארץ־ישראל — עזר לו רבי יוסף דב סולובייצ׳יק בעניין זה.

את הרב מוהליבר העסיקה, קודם כל, „צרת היהודים״. הוא ראה בארץ־ישראל מקום, בו ייהפך עם ישראל לעם של חקלאים ושל פועלים. כשנימנו וגמרו חובבי ציון בווארשה לייסד בארץ־ישראל את המושבה רחובות, שלחו מביניהם את אליהו זאב לווין־אפשטיין. חזר הלה לווארשה, כדי למסור דין־וחשבון על המושבה ועל העשוי בה. נתכנסו טובי חובבי ציון, ואף הרב שמואל מוהליבר ביניהם. לווין־אפשטיין קם וסיפר בשיבחה של רחובות: כל בניה קובעים עתים לתורה. יש ביניהם בעלי מקרא, בעלי מישנה ובעלי גמרא.

הפסיק אותו הרב מוהליבר ואמר: שליחותך היתה לייסד בארץ־ישראל מושבה, שבניה יעסקו בעבודת אדמה, ולא לייסד חברות לתורה. חברות ש״ס אין אנו חסרים אף בתפוצות הגולה.

הרב שמואל מוהליבר הטיף גם למעבר לחיי עבודה ויצירה בגולה. הוא התרעם על בעלי בתי־החרושת היהודיים, המקיימים את הברכה שברך יצחק את עשו: „ואת אחיך תעבד״ (בראשית כ״ז, מ׳), והוא אמר בלגלוג ובמרירות: הלוואי והיו הגבירים היהודיים מקיימים את כל מצוות התורה, כשם שהם מקיימים את מצוות „ואת אחיך תעבוד״. מכאן מסתברת העובדה, שבתי־החרושת היהודיים פתוחים לעשרות אלפי פועלים לא־יהודיים, ונעולים בפני אחינו בני־ישראל.

עבודתו של הרב מוהליבר בשדה של חיבת־ציון קשורה באפיזודות מעניינות. נספר שתיים מהן: פעם ביקר בקובנה. כאשר שהה בביתו של הרב יצחק אלחנן ספקטור, שהיה ידיד נפשו, ביקש הרב מוהליבר את הרב יצחק אלחנן שירשה לקרוא בביתו אספה של חובבי ציון. הרב יצחק אלחנן, שגם הוא היה חובב ציון נאמן, הסכים לכך מייד. אולם בביתו של הרב יצחק אלחנן נמצא יעקב ליפשיץ, המקטרג הגדול על חובבי ציון. הוא הטיל אימה על הרב יצחק אלחנן, שסכנה צפויה לביתו מאספה זו.

שלח הרב יצחק אלחנן פיתקה להרב מוהליבר ש„מסיבות שונות אין האספה יכולה להיות בביתו״. למחרת (היה זה ביום ששי) בא הרב יצחק אלחנן למלונו של הרב מוהליבר והזמין אותו לאכול על שולחנו בשבת. אולם הרב מוהליבר דחה הזמנה

זו. על התפלאותו של הרב יצחק אלחנן, השיב הרב מוהליבר: אני יושב כאן באכסניה. אם אזמין פה סעודות שבת, הנני בטוח שהסעודות תהיינה מוכנות ויהיה לי מה לאכול בשבת. אולם אם אקבל את הזמנת כבודו לאכול בביתו, ופה לא אזמין מאומה, אז ירא אני פן ישלח לי כבוד תורתו פתק, כי „מסיבות שונות אין האכילה יכולה להיות בביתי", ואז הלא אשאר רעב...

והנה אפיזודה שנייה: אספת הייסוד של ההסתדרות הציונית ברוסיה התקיימה בביאליסטוק, שהרב מוהליבר כיהן בה כרב העיר. מחמת חולשתו באו באי הוועידה לביתו. הרב מוהליבר ביקש מהם שני דברים: לשבת כסויי ראש ולדבר אידיש. קם הד"ר ברנשטיין ואמר: את הדבר הראשון יעשו לכבוד הרב, אבל את הדבר השני קשה למלא, מפני ששפת אידיש אינה שגורה בפיהם.

השיב הרב מוהליבר: לא למעני אני דורש דרישה זו, אלא לטובת העניין. הלא יודעים אתם, שמשה רבנו היה „כבד פה וכבד לשון". דווקא פגם זה היה מעלה גדולה לגאולה, כי אילו היה משה נואם גדול אז, בבואו אל פרעה היה, בוודאי, נואם נאום נילהב על ערך הצדק האנושי והאחווה העולמית והחופש הלאומי וכו', עד שהיה שוכח את העיקר, את גאולת ישראל. אולם, מפני שהיה „כבד פה וכבד לשון", בבואו לפרעה לא האריך בדברים, אלא ניגש ישר לעניין: „שלח את עמי".

הוא הדין פה: אתם כולכם דברנים מצויינים ואם תדברו בשפה השגורה בפיכם, חוששני שנשמע כאן נאומים נילהבים על ערך רעיוננו ועל נחיצות עבודתנו, עד שנישכח את העיקר — את יצירת ההסתדרות הציונית...

הרב שמואל מוהליבר עמד בקשרי וויכוח עם גדולים בעם. נזכיר, בייחוד, את וויכוחיו עם הבארון הירץ גינצבורג. מאחת משיחותיו אמר לבארון, שאם העשירים ישקיעו מכספם לטובת ארץ־ישראל — נזכה בעזרת השם לראות מדינה יהודית בימינו.

אמר לו הבארון: הרי מדינה צריכה למסילת ברזל, לטלגראף וכו'. ואיך, אנחנו היהודים, נוכל לשמור שבתות ומועדים, וגם לדאוג שהרכבות תצאנה במועדן? השיב לו הרב מוהליבר: קודם כל, ייבנו לנו העשירים את מסילות הברזל ויסדרו לנו את הטלגראף בארצנו. ובנוגע לשמירת שבתות וימים טובים — אנחנו, הרבנים, נדאג לזה...

פעם אחרת התווכח הרב מוהליבר עם הבארון על ארץ־ישראל מנקודת ההשקפה המדינית והכלכלית. משראה הבארון שהרב מוהליבר בפיקחותו מקפח אותו בתשובותיו, הסב את שיחתו לעניין אחר ואמר לו: כבוד תורתו בוודאי מאמין, שהמשיח עתיד לבוא ולהחזיר לנו את ארץ־ישראל, ואיך־זה רב שכמותו עושה תעמולה כדי לדחוק את הקץ, ואינו מחכה לביאת המשיח?

השיב הרב מוהליבר: כל זמן שאדוני הבארון התווכח אתי מתוך השקפת־עולם מדינית וכלכלית, הרהרתי בלבי, אולי הבאַרון בקי בזה יותר ממני, אבל כשהוא מתחיל לדבר אתי על ענייני אמונת המשיח — יואל־נא להשאיר את השאלה הזאת לי: רב

בישראל, חזקה עליו שהוא בקי בענייני המשיח יותר מן הבארון גינצבורג.

הרב מוהליבר הצליח לרכוש את לבו של הברון אדמונד רוטשילד. הבארון לא האמין, שהיהודים מסוגלים להיות עובדי־אדמה חרוצים. אולם הוא מילא את ידי הרב מוהליבר למצוא עשר משפחות של איכרים יהודיים וינסה לייסד מושבה בארץ־ישראל. ואם נסיון זה יעלה יפה — יקח את עניין ארץ־ישראל בידיו. הרב מוהליבר מצא איכרים יהודיים בסביבות רוז׳ינוי, פלך גרודנה. הם הובאו לארץ־ישראל והם שייסדו את המושבה עקרון.

הרב מוהליבר הטיף לסובלנות כלפי החופשיים ולקרב אותם לעבוד יחד את עבודת העם. במיכתבו לקונגרס הציוני הראשון כתב, ש„אין מביטים על מכבי־אש הבאים לכבות את השריפה", עד כמה הם כשרים ושלמים מנקודת ההשקפה הדתית. הוא גרס שארץ־ישראל ניתנה לכל בני העם העברי. הלא הקב"ה אמר, לפי דברי הילקוט ב„איכה", „הלוואי יהיו בני־עמי בארץ־ישראל, אף על פי שמטמאים אותה". אם כי — אמר הרב מוהליבר — צריכים לאזור את כל הכוחות, שבל יטמאו את הארץ אלא, אדרבה, יקדשו אותה ביתר שאת.

הרב מוהליבר קיבל את הקונגרס הציוני הראשון בפחד טמיר. לפתיחת הקונגרס שלח מכתב לד"ר הרצל, שפתח אותו בתפילה: היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל, הורם מה שיאמרו, הבינם מה שידברו, שלא יכשלו בלשונם ולא ינקשו בשינונם. המכתב הזה נקרא מעל במת הקונגרס ועשה רושם עז על הנאספים. הוא נדפס ב„המליץ". שלום־עליכם תירגם אותו לאידיש בחוברת, שהוציא מטעם הפרופיסור מנדלשטם, על הקונגרס הראשון בבאזל.

איסר זלמן מלצר („זוניע מירער")

בהיותו בגיל בר־מצווה, שלחו אביו לישיבת וולוז׳ין. הנצי"ב התרעם מאוד ששלחו לו ינוקא לישיבתו, המיועדת לבעלי־תריסין. אולם כעבור ימים מעטים הכירו בו בישיבה כבעל־כישרון גדול. הוא הפך לילד שעשועים של הישיבה ואפילו המבוגרים שבין תלמידי הישיבה מצאו עניין לשוחח אתו בדברי־תורה. הם התפעלו מיושר שכלו, מתפיסתו המהירה ומהגיונו הצלול.

אמרו עליו: מרובים הם סוגי העילויים בוולוז׳ין: יש „חצי עילוי", „עילוי גדול", „עילוי מצויין" ויש גם „עילוי שבעילוי". אולם, העילוי שבהא־הידיעה היה איסר זלמן.

רבי חיים סולובייצ׳יק חיבב מאוד את תלמידו המצויין הזה. הוא קירב אותו, ולמרות גילו הצעיר, צירף אותו לסגל מצומצם של בחורים, שבפניהם היה מסדר ומכין את שיעוריו, טרם שהשמיע אותם בישיבה. רבי חיים היה אומר, כש„זוניע מירער" פותח את פיו — נפתחים לו צינורות המוח. ועוד היה אומר: ל„זוניע מירער" יש שכל ישר, ואם „זוניע" מסכים שזוהי סברה ישרה — הרי זה ישר.

יום אחד ראה הנצי"ב את רבי חיים סולובייצ'יק פוסע והולך בלוויית תלמידו איסר זלמן מלצר, כשידו של רבי חיים חובקת את כתפו של תלמידו, והם מחדדים זה את זה בחידושי תורה. חייך הנצי"ב ואמר: „ר' חיים בצווארו ויעסוק בתורה"? (על מישקל: „רחים בצווארו ויעסוק בתורה"? קידושין כ"ט).

שבע שנים רצופות למד הרב איסר זלמן מלצר בישיבת וולוז'ין (משנת תרמ"ג עד שנת תר"ן — 1883—1890). לאחר מכן נסע ללמוד שנה אחת בישיבת ראדין, במחיצתו של ה„חפץ חיים".

בשנת תרנ"ד (1894) נתמנה הרב איסר זלמן מלצר לראש ישיבת סלובודקה, יחד עם גיסו הבכור, הרב משה מרדכי אפשטיין. כשפרצה בשנת תרנ"ז (1897) באותה ישיבה המחלוקת בעניין הנהגת ה„מוסר", יצא הרב איסר זלמן לסלוצק, ושם ייסד את „ישיבת סלוצק". על כס הרבנות בסלוצק ישבו לפנים מחשובי התלמידים של ישיבת וולוז'ין, כגון, הרב יוסל סלוצקר (מגדולי התלמידים של רבי חיים מוולוז'ין) והרב יוסף דב סולובייצ'יק (נינו של רבי חיים מוולוז'ין).

בשיעוריו בישיבה נטע הרב איסר זלמן את תורת וולוז'ין, מיסודו של רבו הרב חיים סולובייצ'יק. בדרך לימודו היה, אמנם, קרוב יותר לרבי חיים, אבל ביחס לארץ־ישראל ולבניינה המחודש, היה קרוב יותר לרבו הנצי"ב. הוא היה חובב ציון ונימנה עם חברי אגודת „נס ציונה".

על־אף בקיאותו העצומה בשני התלמודים — בבלי וירושלמי — היה הרב איסר זלמן נוהג לומר תמיד: „אין אני מכיר אלא דף גמרא אחד, והוא הדף שאני לומדו עכשיו". ישנם תלמידי־חכמים, משנשאלים מה הם לומדים — הם משיבים: ש"ס. סבורים הם, שהם לומדים את הש"ס כולו בבת־אחת. ואילו הוא, הרב איסר זלמן מלצר, היה אומר על עצמו: „אני לומד דף פלוני ותו לא".

את רוב חידושיו כינס בספרו „אבן האזל", על־פי הכתוב: „וישבת אצל אבן האזל" (שמואל א', כ', י"ט) וכפירושו של רש"י שם: „אבן האזל" — „אבן שהיתה אות להולכי־דרכים". אלה הם ביאורים וחידושים בדברי הרמב"ם.

בשנת תרפ"ה (1925) עלה לארץ־ישראל, אליה הוזמן ע"י ישיבת „עץ חיים" בירושלים, כדי לעמוד בראשה. כאן המשיך במסורת של וולוז'ין.

עם פטירתו של הרב איסר זלמן מלצר, תמה התקופה של גאוני וולוז'ין, שבמשך מאה וחמשים שנה הפיצו בעולם הישיבות וביהדות התורה את אור תורתה של וולוז'ין.

מרדכי נחמני

״יְהִי חֶלְקִי עִמָּכֶם, עַנְוֵי עוֹלָם, אִלְּמֵי נָפֶשׁ
רֹקְמֵי חַיֵּיהֶם בַּסֵּתֶר, צְנוּעֵי הָגוּת וַעֲלִילָה,
חֹלְמִים נַעֲלָמִים, מְמַעֲטֵי דְבָרִים וּמַרְבֵּי תִפְאָרֶת;
גְּוִיָּה חֶמְדַּת רוּחֲכֶם בְּתוֹכְכֶם כִּפְנִינָה בְּקַרְקַע יַמִּים,
לְבַבְכֶם – הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ, וְשִׂפְתֵיכֶם – שְׁעָרָיו הַסְּגוּרִים״.

(ח.נ. ביאליק: יְהִי חֶלְקִי עִמָּכֶם)

כזה היה ר׳ מרדכי נחמני, ממניחי היסוד וממייסדי המושבה רחובות: צנוע הגות, חולם נעלם ומרבה תפארת.

כארבע שנים חסה בצילם של הנצי״ב ושל רבי חיים סולובייצ׳יק. הנצי״ב, התנ״ך ו„אהבת ציון״ למאפו הביאו את ר׳ מרדכי נחמני לחיבת ציון.

כמעט ישר מישיבת וולוז׳ין עלה לארץ־ישראל בשנת תר״ן ועבד בעקרון. בחול־המועד סוכות של שנת תרנ״א, עם ההכנות לנטיעות הראשונות, בא לרחובות, ומאז חי שם על התורה ועל העבודה. המושבה, שהיתה אז בראשיתה, למדה עד מהרה להעריך את ערכי האיש היקר הזה, והכול אהבוהו.

בשנת תרנ״ו (1896) קנתה האגודה של חובבי ציון בברלין „עזרא״, חמישים דונם אדמה ברחובות, חילקה אותם לחמשה מיגרשים, בנתה על כל מיגרש בית קטן ורפת קטנה, והיקצתה אותם לחמשה פועלים ברחובות. את המועמדים בחר ועד המושבה. ר׳ מרדכי נחמני נבחר כאחד מהם. בשנת תרס״ב (1902) נבחר ל„וועד התשעה״, שחקק את חוקי המושבה.

כאשר נוסד בפעם הראשונה ועד החקלאים בשנת תרפ״ג (1923), נבחר ר׳ מרדכי נחמני לוועד. את עבודתו הציבורית עשה בצניעות ובמסירות.

בהצהרת בלפור ראה „אתחלתא דגאולה״. מאז פסק לומר בתפילתו „תחנון״, כי ראה את התקופה כערב חג.

ר׳ מרדכי נחמני היה אחד מאנשי הרוח המעטים ברחובות, שכל ימיו לא סר מדרך הרוח. תורת וולוז׳ין לא נשכחה מלבו. חייל נאמן היה לתחיית השפה העברית. עם הכיבוש הבריטי, פסק לדבר כל שפה אחרת, ודיבר עברית בלבד — בבית, ברחוב, בבית־הכנסת ובאספות.

כל ימיו היה צדיק וישר בכל דרכיו ומעשיו. מידות אלו העניקו לו מעמד של סמכות רוחנית ברחובות.

יצחק ניסנבוים

בראשית שנת תרמ״ד (1883) נסע הרב יצחק ניסנבוים ללמוד בישיבת וולוז׳ין. לפי דבריו, חזר מן הישיבה „בקיא בתלתא בב״י (בקיא בשלוש הבבות — בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא). הרב ניסנבוים מתאר את דרך לימודו בישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין, שכפי שהוא מעיד היתה גם דרך לימודם של רוב בני־הישיבה בזמנו, במלים אלו: „פת בתה בוקר וערב, פת ותבשיל חם בצהריים וחתיכת בשר משבת לשבת. שק תבן על מיטה קשה וכר ושמיכה לשינה; ובתורה עמלנו כל היום וכמעט שתי אשמורות בליל חורף״.[23]

וכאשר נסגרה הישיבה, כתב לביאליק מלים נירגשות אלו: „בלי ספק הגיעה לאזנכם השמועה הרעה והנוראה, כי נסגרה הישיבה הקדושה, שבר גדול השברנו. נתרסקו אברינו ונפרדו עצמותינו. על חורבן בית־המקדש כי נהרס — עיני מקור דמעה, ועל חורבן בית־מקדש כי נסגר, נקרע לבי בקרבי״.[24]

בלמדו בישיבה היה חבר באגודת „נצח ישראל״. וכאשר נסגרה הישיבה, בא ביאליק לרב ניסנבוים למינסק וביקש אותו לקבל את הנהלת האגודה. ביאליק כותב לרב ניסנבוים על נסיעה זו:[25] „לעיני קם פתאום אותו הערב, שנתגלגלתי למינסק בדרך נסיעתי מוולוז׳ין לאודיסה והלכתי במבואות האפלים של העיר הזאת לבקש אותך, כשדן וחורגין, כדי למלאות את שליחות חברי ולהכין את לבבכם לכניסה בברית אגודת „נצח ישראל״. ביקשתי ומצאתי אותך ואת חברך כשדן באחד מבתי־המדרש המינסקאיים ושם שוחחנו ארוכות וקצרות על־דבר „נצח ישראל״ וצפונותיה״.

הרב ניסנבוים פנה לחברים ושאל את דעתם על עתיד האגודה. בחודשי אלול תרנ״ב (1892) ותשרי תרנ״ג (1893) קיבל הרב ניסנבוים תשובות משמונה־עשר חברים, שהיוו אז את רוב מספר החברים. כל אלה הסכימו שהרב ניסנבוים יחד עם הרב דון־יחיא יפעלו כוועד מרכזי של האגודה. הרב ניסנבוים שימש כראש הוועד. הוא המשיך לנהל את מרכז „נצח ישראל״ במשך שנתיים, עד שהאגודה נתבטלה בשנת תרנ״ד (1894).

עוד בשנת תרמ״ז (1887) נעשה הרב ניסנבוים חובב ציון. הוא פעל, בעיקר, בשטח התרבות העברית. בשנת תרנ״א (1891) ייסד במינסק את החברה „שפה ברורה״.

בראשית שנת תרנ״ד (1893) החל לשמש כמזכירו של הרב שמואל מוהליבר. בשנה

---

[23] עלי חלדי, הפרק בישיבת וולוז׳ין, עמוד 43.

[24] אגרות הרב ניסנבוים, עמוד 2.

[25] אגרות חיים נחמן ביאליק, כרך ד׳, עמוד קצ״ח.

זו היה בין העוסקים בנטיעת גן־האתרוגים, שניטע בכ״ז בניסן של שנה זו, יום מלאת שבעים שנה לרב שמואל מוהליבר. הגן השתרע על חמשים דונם, והוא נועד לספק אתרוגים לתפוצות ישראל, למען לא יוסיפו לקנות אתרוגי קורפו. הגן נחרב במלחמת העולם הראשונה ובמקום הזה התיישב קיבוץ של „השומר־הצעיר״.

כאות הוקרה לרב ניסנבוים על פעולותיו הגדולות בנטיעות „גן שמואל״, שגרם לביסוסה של חדרה, ניתן בשנת תרצ״ח (1938) על־ידי המועצה המקומית חדרה, לאחת השכונות בחדרה השם „שכונת יצחק״, על־שם הרב יצחק ניסנבוים.

הרב ניסנבוים ריכז את עבודת חובבי ציון בערי רוסיה ופולין. ביקר בערים רבות והפעיל את העסקנים למען יישוב ארץ־ישראל. הוא קבע לו ככלל לדרוש אחת לחודש בשפה העברית — חידוש גדול בימים ההם.

הוא גרס שאת העבודה הלאומית יש לעשות מתוך שמחה ומתוך התלהבות. רק בדרך זו טמונה ההצלחה. הוא פירש את הפסוק „הזורעים בדמעה ברינה יקצורו״ (תהלים קכ״ו, ה׳) בזו הלשון: „כל הזורעים, בין שזורעים בדמעה, בין שזורעים ברינה — יקצורו. שניהם יקצורו. ההבדל הוא ב„הלוך ילך ובכה׳. מי שעושה את עבודתו מתוך בכי, מתוך חוסר מעוף ועצבות — הוא נושא משך הזרע, רק יקצור מה שזרע ולא יותר״.

יוסף זונדל סלאַנט

הרב יוסף זונדל נולד בסלאַנט בשנת תק״מ (1779). הוא היה מבין עשרת התלמידים הראשונים של ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. רבי חיים מוולוז׳ין אהב, כידוע, את כל תלמידיו, אבל את יוסף זונדל הוקיר במיוחד, משום שהוא גילה בו ניצוצות של קדושה ושל אצילות. רגיל היה לומר על תלמידו זה: „זונדל שלי הוא איש בכל שיעור קומתו״.

רבי יעקב, רבה של קרלין (בעל „משכנות יעקב״), מי שהיה מגדולי תלמידיו של רבי חיים מוולוז׳ין, אמר פעם לחתנו של רבי יוסף זונדל, הרב שמואל סלאנט: „רבנו הגדול, רבי חיים מוולוז׳ין, אהב את תלמידו, הוא חותנו רבי יוסף זונדל, יותר מאשר אהב את כולנו״.

בשנות לימודיו בוולוז׳ין קנה רבי יוסף זונדל לעצמו, מתוך התמדה עצומה, בקיאות גדולה ועמוקה בכל מקצועות התורה, בנגלה ובנסתר. היה שוקד לילות כימים על לימודו וממעט באכילה ובשתייה.

בייחוד קנה רבי יוסף זונדל את לבו של רבי חיים מוולוז׳ין בגלל המעשה שעשה תלמידו באמו. סיפרו, שמצאו את יוסף זונדל ביום גשם סוחף קורס על ברכיו באחד הרחובות, כולו רטוב מגשם ומלוכלך ברפש, ומרצף את הרחוב באבנים. הוא עשה זאת לכבוד אמו, שהיתה עוברת מדי יום ביומו דרך אותו רחוב, להתפלל בבית־הכנסת, כדי שלא תדרוך ברפש.

משנות לימודו של הרב יוסף זונדל בוולוז׳ין, קשור הסיפור הבא: תלמידי־הישיבה

ראו אותו הולך בכל בוקר וערב ברחוב הגויים ומקטרתו בפיו — מידה שאינה יאה, כלל, לאיש־הישיבה. סיפרו זאת לרבי חיים מוולוז׳ין. הזמינו רבי חיים לביתו ואמר לו: זונדל שלי, מרננים אחריך כי מטייל אתה מדי בוקר וערב ברחוב של נכרים ומקטרתך בפיך. היש מקצת של אמת ברינון זה?

— הכל אמת ויציב — השיב רבי יוסף זונדל, וטעמי ונימוקי עמי. הלא ידוע לרבנו, שרעב שורר בוולוז׳ין, ובלית־ברירה נאלצים רבים מיהודי העיר לאכול „פת נכרי", כלומר לחם שנאפה במאפיות של גויים. החלטתי אפוא לטייל שחרית וערבית ברחוב הגויים, ובדרך טיולי אני נכנס לביתו של האופה הלא־יהודי, נוטל ממנו רשות לקחת גחלת מתנורו, כדי להדליק בה את מקטרתי, ואגב אורחא אני משליך קיסם לתוך התנור הבוער, והריני מציל בזה את יהודי וולוז׳ין מאיסור אכילת פת עכו״ם.[26]

כתלמידו של רבי חיים מוולוז׳ין, רחש רבי יוסף זונדל חיבה יתירה לארץ־ישראל, ומשאת נפשו היתה להתיישב בירושלים. במלאת לו חמשים ושתיים שנה, התחיל להתכונן לנסיעתו לארץ הקודש, ובשנת תקצ״ח (1837) הגיע לירושלים.

הוא התיישב ב„חורבה" והיה מקיף, מדי פעם בפעם, את חומת ירושלים, כדי לקיים את הכתוב: „סובו ציון והקיפוה ספרו מגדליה" (תהלים מ״ח, י״ג). בהשפעתו נתווספו וניבנו הרבה בתים בירושלים, ובראותו שהולך וניבנה בית חדש בירושלים, היה מתמלא ששון וחדווה, וכמעט שהיה רוקד מרוב שימחה. וכך היה רגיל לומר: „תיבנה הארץ על־ידי מי שתיבנה, ובלבד שתיבנה. הרי סוף־סוף תהיה הארץ שלנו".

קרוב לעשרים ושמונה שנים חי הרב יוסף זונדל סלאנט בירושלים. בראשית שנת תרכ״ו (1865) פרצה מגיפה בירושלים, בה ניספה גם הרב יוסף זונדל סלאַנט. הוא נפטר בג׳ במר־חשון של שנה זו.

שמואל סלאַנט

הרב שמואל סלאנט בא לישיבת וולוז׳ין ותלמודו עמו. כבר יצאו לו מוניטין של עילוי. רבי איצלה, ראש הישיבה דאז, קידם את פניו של הרב שמואל סלאַנט בכבוד רב. הוא היקצה לו חדר מיוחד ללימודיו והכניס לתוכו ש״ס שלם, כדי שלא יצטרך לכתת את רגליו לשם עיון בהלכה.

בישיבת וולוז׳ין הרחיב הרב שמואל סלאנט את ידיעותיו ואת עמקותו בתורה. לא היה גבול לשקידתו ולהתמדתו בתורה. היה ממעט בשינה והגה בלילות בתורה.

רבי איצלה, שהתפעל מאוד מידיעותיו הרחבות בתלמוד של הרב שמואל סלאנט —

[26] „וכ״כ הרמב״ם שאפילו לא זרק הישראלי אלא עץ אחד לתוך התנור התיר כל הפת שבו". יורה דעה, קי״ב, הלכות פת של נכרים.

מינה אותו למגיד שיעור בישיבה. היה זה צעדו הראשון בהרבצת תורה ברבים. הוא זכה להערכה מיוחדת מצד גדולי הדור, שניבאו לו גדולות כפוסק גדול של הדור.

בשבתו בישיבת וולוז'ין, החליף הרב שמואל סלאַנט מכתבים עם רבי ישראל משקלוב (מגדולי תלמידיו של הגר"א), שישב כבר בארץ־ישראל. במכתבים אלה הביע את רצונו העז להשתקע בירושלים.

שנות לימודיו בישיבת וולוז'ין נחרתו עמוק בלבו של הרב שמואל סלאנט. חייו הרוחניים נתעשרו מאוד. הוא נתעלה בסולם התורה וגם יינק מן הישיבה את חיבתו העזה לציון.

בשנת תר"א (1840) עלה לארץ־ישראל והתיישב בדירה שבחצר „חורבת רבי יהודה החסיד" בירושלים. דירה זו היתה ללא־אור וללא־אויר. חלונות לא היו בקירותיה, והאור היה חודר דרך הדלת. ב„חורבה" ייסד „תלמוד־תורה". במרוצת הזמן ייסד ליד ה„תלמוד־תורה" את ישיבת „עץ חיים" (כהמשך לישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין), שהיתה מרכז החינוך התורני בארץ־ישראל. לישיבה זו יצאו מוניטין בכל תפוצות הגולה.

הרב שמואל סלאנט לא גרס חיבת ציון מופשטת. דעתו היתה, כי אין חובב ציון אלא מי שעולה לארץ־ישראל ומתיישב בה. רעיון עבודת האדמה הלהיב אותו מאוד. הוא היה אומר: „כל העובד בפועל בנטיעת אדמת ארץ־ישראל, מקבל לא רק את השכר היומי, אלא גם שכר עולמי, כי בזה מקרב הוא את הגאולה". וכאשר ראה את הפועלים יוצאים לעבודתם — היה אומר להם: „יהי חלקי עמכם".

כאשר החלו בשנת תרל"ב (1872) לבנות דירות בשכונת „נחלת שבעה", והיה צורך דחוף לגמור אותן לפני עונת הגשמים, ביקשו לקחת חמשים ילדים מה„תלמוד־תורה". אולם היססו, שהרי כתוב: „אין מבטלין תינוקות של בית־רבן אפילו לבנין בית־המקדש" (שבת קי"ט). אולם הרב שמואל סלאנט הורה להיתר, משום שמצוות בניין ירושלים מקרבת את הגאולה.

בתקופה ההיא היו יהודי ירושלים עניים מאוד. מספרים, שפעם ביקר תייר בירושלים. לאחר שסייר במוסדות השונים שבעיר, שאל את הרב שמואל סלאנט, אם כל תושבי ירושלים עניים הם. — חס ושלום — השיב הרב סלאנט. כאשר שאל אותו שוב התייר: ומה הם שאר התושבים? שאר התושבים — השיב הרב סלאנט — הם אביונים...

הרב שמואל סלאנט שימש כרבה של ירושלים במשך שבעים שנה. הוא היה ידוע בטוב־לבו ובמסירותו ודאגתו לעניים ולקשי־יום. מספרים, שפעם לאחר שפסק דין־תורה בענייני ממון, התרעם המפסיד ואיים לשבור את כל השמשות בביתו של הרב סלאנט.

פנה הרב אל האנשים שנמצאו בביתו ואמר: „וכי הוא חושב שאני אחריש, אשתוק ולא אעשה דבר?". בעל־הדין נבהל מאיומי הרב וברח. לאחר מכן שאלו אותו האנשים, מה היה בדעתו לעשות? השיב הרב שמואל סלאנט: „הייתי קורא מייד לזגג, שיקבע שמשות חדשות"...

אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה)

„אברהם איצי שלי" — כך כינה הנצי"ב את תלמידו החביב והמוכשר, אברהם יצחק הכהן קוק. בוולוז'ין כונה הרב קוק בכינוי ה„עילוי מפוניבז'" (משום שבוולוז'ין נעשה לחתנו של הרב אליהו דוד רבינוביץ־תאומים מפוניבז').

הרב קוק היה לומד בישיבת וולוז'ין שמונה־עשרה שעות ביממה. מדי יום ביומו למד ששים דף גמרא. פעם הבחינו בחורי־הישיבה, שנעלמה הזכוכית ממנורת הנפט, שלאורה ישב הרב קוק ולמד עד שעה מאוחרת בלילה. התברר, שאחרי הלימוד היה הרב קוק מסיר את הזכוכית ומחביא אותה. וכל זה למה? — משום שהוא רשם על הזכוכית את המלים „שויתי ד' לנגדי תמיד", כדי שהפסוק הזה יעמוד תמיד לנגד עיניו בשעת הלימוד.

הרב קוק מצא חן בעיני הנצי"ב עד כדי כך, שהוא ציווה להנהלת הישיבה לספק על חשבונה לעילוי צעיר זה את כל צרכיו החומריים. „הפוניבז'י הזה — אמר הנצי"ב — עומד מעל לגדרי תקציבים". הרב קוק התחבב גם על תלמידי הישיבה, שהכירו את ערכו, ופנו אליו בשאלות שונות בהלכה.

ראשית הופעתו בשדה הספרות היה מאמרו „צבי לצדיק", שפורסם בשנת תרמ"ו (1886) בעיתון „קול מחזיקי הדת", כתשובה לביקורת של אחד הסופרים על הספר „העמק דבר" של הנצי"ב. סמוך לאותו זמן פירסם מאמר שני „ראש ישיבת עץ חיים" (תולדות הנצי"ב) שפורסם ב„כנסת ישראל".

תקופת וולוז'ין היתה תקופה של עונג ושל שמחה בחיי הרב קוק. במכתביו להוריו ולידידיו בימים ההם, כתב כי „השעות יקרות עד מאוד בוולוז'ין, העיר הגדולה שמגדלים בה תורה". הוא נתן שבח והודיה לבורא „שנחהו בדרך אמת והביאהו למקום־תורה זה". הוא היה מלא עונג „מאווירא דוולוז'ין המחכים לדורשי תעודה ושוקדי־תורה".

בשנת תרמ"ח (1888) הוציא הרב קוק קובץ בשם „עטור סופרים" — במה בשביל היהדות הדתית. בקובץ זה השתתפו גדולי החסידים יחד עם גדולי המתנגדים — הנצי"ב יחד עם רבי זאב טברסקי, מגזע האדמו"רים מצ'רנובל.

בהשקפת עולמו היה הרב קוק תלמיד נאמן לרבי חיים מוולוז'ין, שהורה כי העולם קיים בזכות התורה. במאמרו „תעודת ישראל ולאומיותו",[27] מדגיש הרב קוק שתעודת ישראל — לימוד תורה והפצתה — „קיימת ומתמדת כימי השמים על הארץ", משום שאין קיום לתורה בלא עם־ישראל, „הנושא עליו את חותם התורה האמתית. אם, חלילה, יחדל עם ישראל מלהתקיים, תשתכח התורה, והאנושות תחזור לבערותה ולאלילותה".

אולם, תנאי מוקדם למילוי תעודתנו ושליחותנו הוא — ריכוז עם ישראל בארץ־ישראל. „אין ספק — אומר הרב קוק — שאי־אפשר לנו למלאות את תעודתנו הכללית,

---

[27] נדפס ב„הפלס", שנה ראשונה, בהמשכים.

כי אם בהיותנו עם יושב בארץ־ישראל על אדמת הקודש, אשר רק שם אפשר לרוח עמנו להתפתח ולהיות לאור עולם". הרב קוק רואה בלאומיות את „יסודה של היהדות ועיקרה". לכן „יפה כת קטנה שבארץ־ישראל מסנהדרי גדולה שבחוץ־לארץ".[28]

הרב קוק נתן תשובה מעניינת לציוני אחד, שלגלג על יהודי החלוקה, הבאים למות בארץ־ישראל ודואגים לרכוש קבר בארץ הקודש. הוא אמר: היישוב הראשון בארץ־ישראל התחיל בקבר, „תנו לי אחוזת־קבר" (בראשית כ"ג, ד') וגם אחר־כך, בשעת יציאת מצרים, הלכו בני־ישראל לארץ־ישראל עם עצמות יוסף — שוב הפעם קבר. ובכל זאת, הודות לקברים אלה ומקברים אלה התפתחה אחר־כך ארץ־ישראל חיה ומשגשגת.

אהבתו של הרב קוק לארץ־ישראל היתה עזה מאוד. הוא לא היה מסוגל, כלל, לנשום את אוירה של חוץ־לארץ. מספרים, שפעם בא הרב קוק לארצות־הברית, לשם איסוף כספים למען הישיבות שבארץ־ישראל. אחד העשירים אירח אותו בביתו המפואר. אולם מבקריו־מעריציו הרבים מצאוהו שרוי בעצבות.

— רבנו, מפני מה פניו עצובות? השיב להם הרב קוק: אספר לכם מעשה שהיה: מלך אחד הפליג בספינה ושריו ועבדיו עמו. כמובן, לקחו את כל הכלים הנאים, שהמלך היה רגיל בהם, הכינו לו כל מיני מאכל ומשקה, הראויים לעלות על שולחן של מלכים, וכן הזמינו מקהלה ותיזמורת, שהשתדלו לשמח את המלך. ובכל זאת היה המלך עצוב.

פעם שאל אותו אחד השרים: למה, מלכנו, פניו עצובות תמיד? כלום חסר לו דבר באניה? השיב המלך: איני חסר דבר, אלא קצת יבשה...

סיים הרב קוק ואמר: ברוך־השם, איני חסר כלום. אבל „משהו" חסר לי. חסרה לי אדמת ארץ־ישראל.

מכיוון שבעיני הרב קוק היה בניין הארץ עיקר — לא בדק בציציותיהם של הבונים. הוא היה אומר: „קל שבקלים בארץ־ישראל — כשר מכשר שבכשרים בחוץ־לארץ". הוא הבין לנפש העובד בארץ. פעם נכנסו אצלו דתיים וקבלו לפניו על החלוצים, הפועלים, העוסקים ביישובה ובבניינה של הארץ, שהם קלי־עולם ופרוצים בדברים שבין אדם למקום. והרי הארץ היא ארץ־ישראל הקדושה.

השיב הרב קוק: „בזמן שבית־המקדש היה קיים, לא ניכנס זר לקודש־הקודשים, חוץ מהכוהן הגדול, ואף הוא לא נכנס אלא אחת בשנה, ביום הכפורים, ובבגדי כהונה (בבגדים לבנים), ואילו בזמן שניבנה בית־המקדש, כל פועל ופועל נכנס לפני ולפנים בכל יום ובכל עת, ובבגדי־עבודה של חול". וכשקבלו בפניו שהחלוצים אינם מניחים תפילין, השיב: „די להם שהם מניחים לבנים בבניין".

גולת הכותרת בפעולותיו של הרב קוק היא ייסוד ישיבת „מרכז הרב", כגרעין לישיבה מרכזית־עולמית בחוך ירושלים, שממנה תצא תורה ודבר ד' לאומה כולה.

---

[28] אגרות ראי"ה, מכתב ב'.

יצחק ריבקינד

יצחק ריבקינד היה בן למשפחה מיוחסת שמוצאה מליטא (הגאון ר' חיים הלר היה דודו). בבית־אבותיו, בית של תורה, ספג לתוכו את אהבת התורה ולומדיה ואת הזיקה העמוקה לקודשי האומה.

סבו, ר' סנדר דיסקין, מעשירי לודז' הגדולים, הקים בכספו ישיבה, והנהיג בה את שיטת הלימוד הליטאית.

סבו זה עלה לארץ. היה בדעתו להקים מיפעל של אריגה, בדומה למיפעלים שהקים בלודז'. אולם הדבר לא עלה בידו. לעומת זה זכה אחיו, ר' מרדכי דיסקין, להשתרש בארץ. הוא היה ממייסדי פתח־תקוה וגם חיבר קונטרסים על חיבת ציון ויישוב־הארץ.

את חיבת ציון ינק ריבקינד מסבו, אולם חובב ציון בפועל נעשה בלמדו בישיבת וולוז'ין, בתקופת רבי רפאל שפירא. בתקופה ההיא התרכז בישיבה נוער לאומי תוסס, שחלם והתכונן לעלות לארץ־ישראל.

ריבקינד החל בגיל צעיר להתמסר לעבודה הציונית. הוא היה אחד מראשי החועמלנים של הציונות הפוליטית. הוא ביקר בערים ובעיירות רבות, וקרא לעלות לארץ־ישראל. מורו ורבו בשטח התעמולה הציונית, היה המטיף הציוני הנודע, הרב יצחק ניסנבוים.

בשנת תרע"ז (1917) השתתף ריבקינד בייסודו של אירגון „צעירי מזרחי" בלודז'. המייסדים נשאו את עיניהם לתנועה גדולה. ואמנם, „צעירי מזרחי" הפכו לאירגון מסועף, שממנו התפתח לאחר מכן „הפועל המזרחי".

באותה שנה היה ריבקינד ציר לוועידת „המזרחי" בפולין, בה נבחר לחבר ההנהגה. ריבקינד ניהל תעמולה למען „המזרחי" גם בכתב. הוא השתתף בשבועון „המזרחי", שהיה גם במייסדיו. בשטח ההסברה הלאומית פירסם שתי חוברות: „הנצי"ב ויחסו לארץ־ישראל" ו„המזרחי והשקפותיו". הוא נשלח מטעם „המזרחי" כתועמלן לווילנא. פעם התריס כנגדו אחד מן הדתיים שהתנגד ל„המזרחי" ושאל אותו, מה תכליתכם? להוסיף עוד „חברת משניות", על אלו שכבר קיימות? השיב לו ריבקינד: אמנם כן. הננו עוד „חברת משניות". אלא מה בינינו לביניכם? אנחנו לומדים סדר „זרעים", ואתם לומדים סדר „נזיקין".

ריבקינד הוזמן ע"י הרב מאיר ברלין (בר־אילן) לבוא לארצות־הברית, לשם ביסוסה של תנועת „המזרחי". הוא בא לשם בשנת תר"ף (1920). אולם במשך הזמן הסתלק מעבודתו הציבורית, בייחוד לאחר שנתקבל בשנת תרפ"ג (1923) לעבודה בספריית הסמינר התיאולוגי שעל־שם שכטר בניו־יורק. בספרייה זו התמחה ריבקינד במקצוע הביבליוגרפי והיה לאחד הביבליוגרפים הגדולים של דורנו.

בתקופת הפרישה מעבודתו הציבורית ושקיעתו כולו בעולם הספר, התעוררו בריבקינד געגועים עזים על „מולדתו הרוחנית" — וולוז'ין. הוא התחיל לאסוף חומר, לשם כתיבת תולדות ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. עד לביצוע מפעלו הגדול הזה — פירסם כמה

מאמרים על הישיבה ב„רשומות", ב„הדואר", ב„ספר טורוב" ובבמות אחרות. חומר זה הוא רב־ערך לכל חוקר תולדות הישיבה.

בין הדברים החשובים לחקר תולדות ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, פירסם ריבקינד „חזיון סגירת ישיבת וולוז'ין", שחובר באידיש בידי תלמיד צעיר של ישיבת טלז, שסגירת ישיבת „עץ חיים" הכאיבה לו מאוד. הנפשות הפועלות בחזיון זה הן אבסטרקטיות ברובן — הנצי"ב ותלמידיו, התלמוד, התורה, כנסת ישראל ואליהו הנביא. תוכנו של החזיון הוא, שבעטיה של סגירת ישיבת וולוז'ין, נשקפת סכנה גדולה לתלמוד, מקור חייו של עם ישראל בגולה, התלמוד חולה והתורה מתפללת לד' בעד בנה יחידה. התמונה הראשונה מתארת את סגירת הישיבה. אחר־כך בא דיאלוג בין הנצ"יב ותלמידיו. התמונה החמשית מתארת את הליכתו של הנצי"ב אל קברו של רבי חיים מוולוז'ין, שזה היה מנהגו מאז ומתמיד, כאשר ריחפה סכנה על כלל ישראל.

הנצי"ב נופל על קברו של רבי חיים ואומר בבכי מר:

הייליקער זיידע, איך שטער היינט אייער רוה
מיט אַ שלעכטע בשורה, אַז אייער ישיבה איז צו.
אין אייער ישיבה איז קיינער ניטאָ, ס'איז שטיל געבליבן
פון די גמרות. אין מיטן לערנען האָט מען צוטריבן.
דער תלמוד פעהלט אין דער וועלט, טרוקן איז דער קוואַל
עס שטייט אין געפאַר די נשמה פון אונזער כלל.
גייט, זיידע, בעטן תחנונים ביי גאָט אין הימל.
גייט צום פרגוד, פאַלט פאַר גאָט, פאַר זיין שטול
מאַכט, זיידע, מיט אייערע טרערן די טרערן־מאָס פול.
דערציילט דעם גאון, וועקט אויף משה'ן, זאָלן זיי בעטן
וועקט די אבות, זיי וועלן געוויס אונז קענען רעטן.
די ישיבה, וואָס איר האָט געהאָפט: זי וועט אייביג שטיין,
איז געשלאָסן און פאַרזיגלט, מ'קאָן ניט אַריינגיין.
דערוועקט אַ זכות פאַר כנסת־ישראל, זי איז מיט צרות זאַט,
בעט פאַר תורה, מיט אייערע טרערן שווענקט אָפּ דעם פעטשאַט.
איך בין שוואַך, איך ווייס שוין ניט וואָס צו טאָן
ווי נאָך אַ מאָל אויפצוהויבן די הייליגע פאָן...
שלאָפט ניט, זיידע, אייער ישיבה איז דאָך פאַרמאַכט.

ריבקינד כותב, שבלילות ה„סדרים", בהם היו מסובים כל תלמידי־הישיבה, היו ראשי הישיבה, בכל הזמנים ובכל התקופות, שרים את „חסל סדור פסח" בניגון מיוחד.

מי הוא מחבר הניגון? על שאלה זו ניתנו שתי תשובות. האחת מספרת, כי רבי חיים מוולוז׳ין הוא בעל הניגון, והאחת אומרת, שבנו רבי איצלה הוא מחברו. ריבקינד ממשיך ואומר, שבהיותו בוולוז׳ין שמע תוספת־אגדה המספרת, כי בשעה שנסע רבי איצלה בשנת תר״ד לפטרבורג בענייני כלל ישראל, יצאו החיילים היהודיים שנמצאו בעיר הבירה של רוסיה, לקבל את פניו בשירה ובזימרה, כראוי לרב וגדול ומנהיג הדור כמוהו. וכאשר שב רבי איצלה לוולוז׳ין קבע את הניגון, שבו קיבלו אנשי־הצבא היהודיים את פניו — ב„חסל סדור פסח״. ומאז נתקבל הניגון הזה בוולוז׳ין, ומדי שנה בשנה שרו אותו ראשי־הישיבה והתלמידים.[29]

יצחק ריבקינד גילה דבר מעניין, שבשנת תרס״ג (1903) — עשר שנים לפטירת הנצי״ב — ניסו שני רבנים, תלמידי ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין, לייסד ישיבה בניו־יורק, על־שמו של הנצי״ב. שני הרבנים היו: ר׳ אליעזר הכהן דרוקער ור׳ מיכל יהושע פיינשטיין. הרב דרוקער היה לא רק תלמיד ישיבת וולוז׳ין, כי אם לקח לו לאשה את אחת מבנות וולוז׳ין, את בתו של הרב ר׳ דוב אריה פרסקי, מחבר הספר „כתר תורה״. בעוד אשתו הרה, נאלץ היה לעזוב את רוסיה ובא למונטריאל שבקנדה, ששם נתקבל לרב. אשתו מכרה את ביתה בוולוז׳ין והתכוננה לנסוע לבעלה, אולם מוכרחה היתה לדחות את נסיעתה, מפני שהילוותה את דמי הבית המכור לנצי״ב, כדי שיהיה לו במה לסלק את חובות הישיבה.

ריבקינד מציין שבישיבת וולוז׳ין למדו גם תלמידים מארצות־הברית. הנצי״ב העריך מאוד את הכוח של יוצאי רוסיה ופולין באמריקה, וחזה מראש את תפקידם ההסטורי „כי למחיה שלחני״. ובצר לו ולישיבה היה קורא „לאחינו הרחוקים במושב וקרובים במחשבה״.

ריבקינד מספר, שלא ידוע אם הצליח הנסיון וכמה ימים האריכה ישיבת הנצי״ב בארצות־הברית. אבל בעצם הנסיון לייסד ישיבה כזו בניו־יורק, עשר שנים לפטירת הנצי״ב, חבויה נימה אישית.[30]

יצחק יעקב ריינס

הרב ריינס היה נצר מגזע גדולים בישראל. חוליה בשרשרת ארוכה של גאונים, שהתיחסו על יוצאי חלציו של השר שאול וואהל, ולמעלה מזה עד רש״י ועד דוד המלך.

הוא נבדל מרבים מתלמידי וולוז׳ין בכך, שניסה לזווג את לימוד התלמוד עם כללי ההגיון ולהתאימם יחד. על־פי מקרה בא לידו הספר „ביאור מלות ההגיון״ להרמב״ם.

---

[29] ר׳ יצחק ריבקינד, מילקוטי הוולוז׳יני. א) סגירת הישיבה בוולוז׳ין. ב) נגוני וולוז׳ין. רשומות, כרך ה׳, שנת תרפ״ז, עמודים 362—382.

[30] ר׳ יצחק ריבקינד, נסיון לייסד ישיבה בניו־יורק על שם הנצי״ב לפני ארבעים שנה. ספר שרפשטיין, ניו־יורק תש״ד, עמודים 243־249.

קרא בו פעמים אחדות ובלע כל מלה שבו, עד שהדברים נחרתו וחדרו עמוק לתוך לבו. מאז נעשה בעל הגיון.

בשבתו בוולוז׳ין כבש אותו ההגיון יותר ויותר. הוא התחיל להשתמש בו, כדי „להגיה את דרכי התלמוד באור חדש לגמרי״. אולם הוא לא הסתפק בכך ועשה צעד נוסף. בעינו החדה ראה שגם ישיבת וולוז׳ין וגם ישיבות אחרות נתיישנו. ולכן צוו התורה וצוו הזמן הוא לחדש את נעורי הישיבות בכך, שיכשירו אותן לדרישות הזמן ולהכניס בהן מיפיפותו של יפת. אז היה בכך חידוש נועז, שנחשב כמעט כשליחת יד בקודשי־קדשים וקיצוץ בנטיעות. הרב ריינס הסביר את „מהפכנותו״ במלים אלו: „לפרקים שוגה ההמון וחושב דעה אמתית לפסולה, ומי שמחזיק בדעה זו — מרננים אחריו ומפקפקים בישרו ובצדקתו. ואולם האיש שהאמת חשובה לו מכול, תומך בדעה זו בגלוי, מבלי להתחשב אם דבר זה יגרום לחילול כבודו בעיני הבריות. לקיום העולם דרושים אנשים כאלה, המסוגלים למסור את נפשם בעד האמת, מבלי להתחשב אם כבודם יחולל״.

ולכן צצה בלבו המחשבה לייסד ישיבה, שילמדו בה גם את שפת המדינה ולימודים חיצוניים. אולם הוא לא רצה לעשות דבר זה על דעת עצמו, והביא את הצעתו לדיון לפני אסיפת רבנים, שנתכנסה בפטרבורג, לפי קריאת הממשלה. באספה זו השתתפו גם הנצי״ב והרב יוסף דב סולובייצ׳יק. הם דחו את תכניתו, שהרי כל הזמן נלחמה ישיבת וולוז׳ין בהשכלה, וזו היתה הסיבה לסגירתה.

הרב ריינס היה מראשוני התלמידים של הנצי״ב, שהתיצבו בשורותיה של חיבת ציון. הוא בא בדברים עם הרב קאלישר, והציע לפניו תכנית־עבודה רבת־היקף ומעוף, שמטרתה היתה להעמיד את הפעולה של חובבי ציון על בסיס רחב. הרב קאלישר עמד מיד על שיעור כוחותיו וגדולתו של הרב ריינס והוסיף להחליף עמו מכתבים.

הרב ריינס ידע שעבודתו למען חיבת ציון, הגוזלת הרבה זמן, תגרום להתמעטות דמותו כגדול בתורה. אבל הוא הרגיש שהוא אנוס לכך על־פי התורה והציווי הלאומי. הוא אמר על הרב שמואל מוהליבר שהיה אחד מגדולי הדור, שאלמלא השקיע את עצמו בתוך העבודה של תנועת חיבת־ציון — כי אז היה עולה על כל גדולי הדור בימיו. חיבת ציון האפילה על גאוניותו, אבל להשתחרר מזה אי־אפשר. הוא הסביר את דבריו. בספר „דברים״ נאמר: „ונתן עול ברזל על צוארך״ (כ״ח, מ״ח). על זה אמרו בירושלמי: „עול ברזל מה הוא? אמר רב אלעזר — זה הרעיון״ (שבת פ״ד) וכוונת הירושלמי היתה, כי כל רעיון שחדר לתוך לבו ומוחו של אדם — הרי־הו כעול ברזל על צווארו, ואי־אפשר לו בשום אופן לפרוק את העול הזה מעליו.

הרב ריינס שלל את הגולה. הוא לא האמין שנוכל להתקיים בין הגויים, „כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם״. ומוסיף ומפרש הרב ריינס: „הקב״ה הודיע לאברהם בזה,

שכל עוד שיהיו בארצות אחרות ולא בארצם הקדושה — ייחשבו כגרים ולא תועיל להם כל השתדלות לקנות את לב העמים, למען יחשבו אותם לאזרחים גמורים".

הוא ראה בגאולה את תכלית הגלות. „יש — אומר הרב ריינס — שני מיני גלות: גלות נצחית וגלות שתכליתה היא הגאולה. עמים רבים, שגלו מעל אדמתם, תמו לגווע והתבוללו בעמים אחרים, ולא זכר להם עוד בעמים. גלות כזאת היא גלות נצחית, אבל גלות ישראל תכליתה היא הגאולה".

גם הרב ריינס סבור היה, שהגאולה תבוא ע"י עבודת כפיים, ובעיקר עבודת־אדמה. „כל איש נבון־דבר יודע, שכל המידות הטובות והמאושרות יכולות להתקיים ולהשתמר רק אצל עובדי־האדמה, ולא אצל הסוחרים והתגרנים".

כמו־כן היה בעד שיתוף פעולה הדוק עם החפשיים בתנועת חיבת ציון. לאלה שגינוהו על שהוא מדבר בהתלהבות בשבחו של הישוב החדש, שרובו ככולו ניבנה ע"י אנשים, שפרקו מעליהם עול תורה — השיב: „חכמינו אמרו ב„ספרי": ,כל הדר בארץ־ישראל וקורא קריאת־שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקודש, הריהו בן העולם־הבא'. מתוך זה נראה, כי לא החפשיים בארץ־ישראל ולא אנחנו החרדים בגולה, יכולים לזכות לחיי עולם־הבא, משום שאין אנו מקיימים שלושת הדברים ביחד. אבל לחפשיים יש יותר תקווה, משום שהם מקיימים שני דברים: דרים בארץ־ישראל ומדברים בלשון־הקודש. ואנחנו רק דבר אחד — קוראים קריאת „שמע". הבה נעלה אנחנו לארץ־ישראל ונקיים את שלושת הדברים ביחד ונהיה בני עולם הבא".

גולת הכותרת בפעולתו הלאומית של הרב ריינס, היא יצירת „המזרחי". בכך גלל מעל רוב מניין ובניין של הציבור היהודי בימים ההם את חרפת עמידתו מרחוק לשאלת־השאלות של חיינו.

בשנותיו האחרונות רצה הרב ריינס לעלות לארץ־ישראל. הוא כתב לרב מימון: „חפץ אני לראות בעיני את אותה הארץ, שבעדה הקרבתי את מיטב כוחותי".

יהודי ירושלים הנציחו את שמו של הרב ריינס, בייסדם בצפונה של ירושלים שכונה בשם „נוה־יעקב", על־שם הרב יצחק יעקב ריינס.

מ ק ו ר ו ת
(לפי א־ב של שמות המחברים)

אובסי, יהושע. תיקון נשמה (על הרב יצחק יעקב ריינס). הדואר, כ"ה בניסן תרצ"ט, גליון כ"ב, עמודים 394—395. ניו־יורק, תרצ"ט.

אחד העם (אשר צבי בן ישעיהו גינצבורג). רבי מרדכי עליאשברג. כל כתבי אחד העם, הוצאת „דביר" תל־אביב ו„הוצאה עברית", עמודים מ"א־מ"ג, ירושלים, תש"ז.

אחד העם. דברי שלום (תשובה גלויה לאחד הרבנים). כל כתבי אחד העם, עמודים נ"ו—ס', ירושלים, תש"ז.

אייזנשטיין, יהודה דוד (עורך). אוצר ישראל (אנציקלופדיה לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו). הוצאת בית־מסחר ספרים „פרדס", ניו־יורק, תשי"ב.

אפשטיין, זלמן. כתבים. הוצאת אגודת „עונג שבת" — „אוהל שם", תל־אביב, תרצ"ח.

ביאליק, חיים נחמן. אגרות. כרך ה', הוצאת „דביר", תל־אביב, תרצ"ח.

ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף (מי"ב). האשכול (תולדות הרב הגאון ר' יצחק יעקב ריינס). הכרם תרמ"ח, עמודים 228—234.

גנחובסקי, א. מ. רבה של יהוד (הרב מרדכי גימפל יפה). במישור, כ"ד בחשון תש"ב, גליון פ"ז.

גנחובסקי, א. מ. הרב מרדכי אלישברג. הוצאת יוסף שרברק, תל־אביב, תש"ז.

גראייבסקי, פנחס בן־צבי. זכרון לחובבים הראשונים (הרב מרדכי גימפל יפה, חוב' י"ט). ירושלים, תרפ"ז.

דון יחיא, הרב מהרי"ל. ביכורי יהודה, חלק ב'. יצא לאור ע"י יצחק ניימן (חתנו של המחבר) ואברהם יוניש, תל־אביב, תרצ"ט.

דרויאנוב, אלתר. כתבים נבחרים. כרך א' — שנת תש"ג; כרך ב' — שנת תש"ה. הוצאת „ברית ראשונים", תל־אביב.

דרויאנוב, אלתר. כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ־ישראל. הוצאת „הועד לישוב ארץ־ישראל". חלק ראשון — אודיסה תרע"ט; חלק שני — תל־אביב תרפ"ח; חלק שלישי — תל־אביב תרצ"ב.

דרויאנוב, אלתר. ספר הבדיחה והחדוד (שלושה כרכים), הוצאת „דבר", תשט"ז.

הדני, עבר. חדרה (ששים שנות קורותיה). הוצאת „מסדה" ו„חברת מייסדי חדרה", תשי"א.

חבס, י. רבנו משה מרדכי אפשטיין. היסוד (שבועון לענייני החיים, הספרות והנוער). שנה שלישית, כ"ו בכסלו תרצ"ד, גליון ח' (סח), תל־אביב.

יאושזאהן, ב. פון אונזער אלטען אוצר. הוצאת מודיעין בע"מ, ירושלים, תשט"ו.

יערי, י. ספר היובל למלאת חמשים שנה לייסוד פתח־תקוה. הוצאת המועצה המקומית פתח־תקוה, תל־אביב, תרפ"ט.

יפה, בנימין. הרב מיהוד (הרב מרדכי גימפל יפה). ירושלים, תשי״ח.

יפה, לייב. תקופות. הוצאת „מסדה״, תל־אביב, תש״ח.

מוזס, ש. ז. הגאון רב משה מרדכי אפשטיין זצ״ל (מתולדותיו). הדרך (שבועון „אגודת ישראל״ בארץ־ישראל, בעריכת הרב משה בלוי), י״ב בכסלו תש״ד, גליון ס״ד.

מימון (פישמן), הרב יהודה לייב הכהן (עורך). ספר שמואל (לזכר הרב שמואל מוהליבר). הוצאת הסתדרות מזרחי, ירושלים, תרפ״ג.

מימון, הרב יהודה לייב הכהן. הראי״ה (רבי אברהם יצחק הכהן קוק). הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ״ה.

מימון, הרב יהודה לייב הכהן. למען ציון לא אחשה (פרקי זכרונות על הציונות). הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי״ד.

מימון (פישמן), הרב יהודה לייב הכהן. תולדות הרב יצחק יעקב ריינס (הקדמה לספר „נאד של דמעות״ של הרב ריינס). ירושלים, תרצ״ד.

מימון (פישמן), הרב יהודה לייב הכהן (עורך). ספר המזרחי (קובץ לזכר הגאון רבי יצחק יעקב ריינס — למלאת שלושים שנה לפטירתו). מוסד הרב קוק, ירושלים, תש״ו.

מימון, הרב יהודה לייב הכהן. שרי המאה. מוסד הרב קוק, על־ידי הוצאת ספרים אחיאסף, ירושלים תשכ״א.

מלאכי, אליעזר רפאל. ר׳ שמואל סלאנט (חמשים שנה לפטירתו). הדואר, כ״ב באלול תשי״ט, עמודים 685—686.

מלאכי, אליעזר רפאל. ר׳ יוסף זונדל סלאנטר. הדואר, כ״ח שבט תשי״ג, עמודים 273—275.

מלחי, נחמן. רבנו הגדול זצ״ל (לזכרו של הרב משה מרדכי אפשטיין). היסוד, ו׳ בטבת תרצ״ד, גליון י׳ (ע).

ניסנבוים, הרב יצחק. עלי חלדי. ווארשה, תרפ״ט.

ניסנבוים, הרב יצחק. איגרות (כונסו ונערכו בידי ישראל שפירא). ירושלים, תשט״ז.

ניסנבוים, הרב יצחק. הדת והתחיה הלאומית. הוצאת הסתדרות „מזרחי״ בפולין. דפוס האחים לווין־אפשטיין, ווארשה תר״ף.

סורסקי, אהרן. דמויות הוד, רבי איסר זלמן מלצר. הוצאת נצח, בני־ברק.

סלובטיצקי, הרב משה חיים. על ספר־תורה שנשרף (ליום השלושים לפטירת רבנו הגדול רשכבה״ג, רמ״מ אפשטיין זצ״ל). היסוד, ו׳ בטבת תרצ״ד, גליון י׳ (ע).

סלוצקי, אברהם יעקב. שיבת ציון. ווארשה, תרנ״ב.

סמילנסקי, משה. ההולכים לעולמם (ר׳ מרדכי נחמני ז״ל). „הארץ״, 17.2.1950.

פל״א. מוולוז׳ין עד סלובודקה (קווים אחדים לדמותו של רבנו מרן הגרמ״מ אפשטיין זצ״ל). היסוד, ט׳ בשבט תרצ״ד, גליון י״ג (ע״ג).

פלטין, הרב י. ז. לתולדות אדמו״ר הגרמ״מ (הגאון רבי משה מרדכי) עפשטיין זצוק״ל.

תבונה (ענייני תורה ומוסר)), יוצא לאור ע"י ישראל זיסל פלטין־דבורץ, טבת תש"ד, כרך ד' (ל"ח) ; ניסן תש"ד, ז' — (מ"א), סיון תש"ד, ט' — (מ"ג), תמוז תש"ד, י' — (מ"ד), ירושלים.

פרידלנד, פ. הגאון רב משה מרדכי אפשטיין. התור, טבת תרצ"ד, גליון 2.

פרשל, טוביה. משחרות עד שיבה (ליובלו של יצחק ריבקינד). הדואר, כ"ט באדר ב' תשכ"ח.

ציטרון, שמואל לייב. לקסיקון ציוני (תולדות אנשי־שם, שהצטיינו על שדה הרעיון הציוני). הוצאת ש. שרברק, ווארשה, תרפ"ד.

צייטלין, אהרן. בן עם הספר (ליובלו השבעים של יצחק ריבקינד). הדואר, כ"ט באדר ב' תשכ"ח.

קלויזנר, ד"ר ישראל. בהתעורר עם. הוצאת הספריה הציונית, ירושלים, תשכ"ב.

קלויזנר, ד"ר ישראל. תולדות האגודה נס־ציונה בוולוז'ין (תעודות ומיסמכים). הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ד.

קרסל, גצל. אם המושבות פתח־תקוה. הוצאת עיריית פתח־תקוה, תשי"ג.

קרסל, גצל. יצחק ריבקינד (לפטירתו). דבר, כ"ב בשבט תשכ"ח, תל־אביב.

ריבלין, אליעזר. הצדיק ר' זונדל מסלאנט ורבותיו. ירושלים, תרפ"ז.

ריבלין, יוסף יואל. הרמ"ג (הרב מרדכי גימפל) יפה בארץ־ישראל. במישור, כ"ד בחשון תש"ב, גליון פ"ז.

רימון יעקב ויוסף זונדל וסרמן. שמואל בדורו (רבי שמואל סלאנט זצ"ל, רבה של ירושלים, תר"א—תרס"ט). הוצאת מסלול, תל־אביב, תשכ"א.

רפאל, יצחק (עורך). אנציקלופדיה של הציונות הדתית (אישים, מושגים, מפעלים). הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים.

שוק, מנחם. לדמותו של גאון (למלאת שלושים לפטירתו של ר' איסר זלמן מלצר ז"ל). הדואר, ד' בשבט תשי"ד, עמוד 185.

שורין, אהרן בן־ציון. קשת גיבורים (דמויות באופק היהודי של דור אחרון), הרב איסר זלמן מלצר — מיקירי ירושלים, עמודים 169—174.

שלומן, הרב ש. ב. על במותיך חלל (לזכר הרב משה מרדכי אפשטיין). היסוד, ו' בטבת תרצ"ד, גליון י' (ע).

שפירא, הרב מ. ש. יצחק יעקב ריינס. הדואר, י"א באייר תרפ"ז, גליון כ"ח, עמודים 393—394.

זכרונות

אַגראָנאָם אשר מלכין
(חולון)

א בינטל זכרונות וועגן וואלאזשין

(פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה)

די טאָפּאָגראַפיע פון וואָלאָזשין

דער מאַרק איז געווען דער צענטער פון וואָלאָזשין. דאָס איז געווען אַ גאַנץ גרויסער כמעט פּירקאַנטיקער שטח, געברוקירט פון צפון זייט, נאָר נעבן די קראָמען. פון מעריב זייט האָט זיך אָנגעהויבן די ווילנער גאַס, דורך וועלכער מען איז געפאָרן צו דער באַן. ביים סוף פון דער גאַס האָבן זיך געצויגן פעלדער און וועלדער.

דער מארק־פּלאַץ

פון מיזרח פונעם מאַרק איז מען געגאַנגען באַרג־אַראָפּ צו דער צווייטער טייל פון וואָלאָזשין — צו דעם „אַראָפּצו". פון צפון־זייט פון ווילנער גאָס און פון מאַרק האָבן זיך געפונען עטלעכע געסלעך מיט יידישע איינוווינער, און אין דרום־זייט — דער הויף פונעם גראַף טישקעוויטש. פּאַראַלעל צו דער ווילנער גאַס פון צפון, האָט זיך געצויגן אַ גרויס דאָרף. אַראָפּצו, אין דרום ריכטונג, איז געווען אַ צווייט גרויס דאָרף —

פאַניזשע, וואָס האָט געפירט צום שטעטל באַקשט און צו די וועלדער פונעם גראַף טישקעוויטש.

אין מיטן שטעטל און אין די גאַסן און געסלעך זענען געווען אויסגעבויט יידישע הייזער און קראָמען. ווי ניט ווי האָבן געוווינט עטלעכע קריסטן: אויפן מאַרק דער אַפטייקער און דער פאַרוואַלטער פונעם בראָנפן־מאָנאָפּאָל, אין ווילנער גאַס — דער גלח, „אַראָפּצו" — דער פריסטאַוו און נאָך אַנדערע.

אין דרום־מזרחדיקן ווינקל פונעם מאַרק איז געווען דער אַריינגאַנג דורך אַ גרויסן טויער אינעם הויף פון גראַף טישקעוויטש, ווו די גאַנצע אַדמיניסטראַציע איז געווען אַ פוילישע.

וואָלאָזשינער פרנסות

די יידן אין זייער איבערוויגנדיקער מערהייט האָבן געצויגן פרנסה פון די אַרומיקע דערפער, ווו עס זענען געזעסן ווייסרוסישע פויערן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט. דער באָדן צווישן די וועלדער, איז ניט געווען קיין גוטער, און זיי האָבן געזייט קאָרן, און ניט ווייץ.

די פויערן זענען געווען אָרעמע, און קיין סך געלט האָבן זיי ניט געקענט אויסגעבן אין וואָלאָזשין. ווען העלערס קאָנטאָר האָט אין סוף פונעם 19־טן יאָרהונדערט געקויפט ביים גראַף טישקעוויטש אַ שטח וואַלד נעבן דעם דאָרף בעלאַקאָרעץ (אַ וויאָרסט פון וואָלאָזשין), האָט מיין פאָטער, וואָס איז געווען דער פאַרוואַלטער פון דער וואַלד־עקספּלואַטאַציע (העלער אַליין האָט געלעבט און געהאַט זיין הויפּט־קאָנטאָר אין בערלין), אויסגעבויט אַ גרויס הויז אין בעלאַקאָרעץ, מיט ווירטשאַפט־געביידעס, און איינגעאָרדנט דאָרט די הויפּט־קאָנטאָר. פון דער וואַלד־עקספּלואַטאַציע האָבן די פויערן אויפגעלעבט. די קאָנטאָר האָט זיי געגעבן קרעדיט אויף צו קויפן פערד, די גויים האָבן אָנגעהויבן פאַרדינען ביי דער וואַלד־אַרבעט ווערטפולע רובלען, און אין שטעטל האָט אויפגעלעבט דער האַנדל און מלאכה.

פיל וואָלאָזשינער יידן זענען געווען אָנגעשטעלטע אין קאָנטאָר. העלערס קאָנטאָר איז געווען איינער פון די מקורות, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט קיין וואָלאָזשין די מזומנים, און פון וואָס וואָלאָזשין האָט געצויגן אַ טייל פון איר פרנסה.

די פויערן האָבן געזייט קאַנאָפּליע און פאַרקויפט די וואָלאָזשינער פלאַקס־הענדלער. ס׳זענען געווען עטלעכע פלאַקס־הענדלער, צווישן זיי ווייסבאָרד. זיין הויז און טרעפּאַלניע (לייַנקלאָפּעריי) זענען געווען אויף דער ווילנער גאַס. אינעם הויף איז געשטאַנען אַ גרויסע פרעס, אויף פּאַקן דעם גרייניקטן פלאַקס.

דער צווייטער פלאַקס־הענדלער איז געווען אבא לעווין. זיין הויז און טרעפּאַלניע זענען געווען נעבן דער ישיבה. אויב ביי ווייסבאָרדן איז די טרעפּאַלניע געווען אין

אַ גרויסער הילצערנער סטאַדאָלע — איז דאָס ביי לעווינען געווען אַ באַזונדער גרויס הויז, מיט אייזערנע לאָדנס, כדי אויסמיידן שרפות. נעבן סקלאַד איז געשטאַנען די פּרעס, און פון דער ישיבה האָט מען געקענט זען, ווי מ׳פּאַקט דעם פלאַקס און ווי מען פירט אים אַוועק צו דער באַן.

אבא לעווין האָט געהערט צו די אויפגעקלערטע יידן. זיינע קינדער האָט ער געשיקט לערנען אין אַ מיטל־שול אין אַ גרויסער שטאָט. זיין מאַנופאַקטור־קראָם האָט זיך געפונען אויפן מאַרק, אין פּערלמאַנס מויער. ער פלעג האַלטן אויך בעסערע שטאָפן פאַר די רייכע באַלעבאַטים פון וואָלאָזשין, פאַר די אָנגעשטעלטע פון טישקעוויטשעס הויף און פאַר די גוט־באַזיצער פון דער אַרומיקער סביבה.

דער צווייטער מקור פון פרנסה איז געווען גראַף טישקעוויטש פּאָסעסיע. דער גראַף, צו וועמען ס׳האָט געהערט דער באָדן פון וואָלאָזשין, איז געווען דער באַזיצער פון אַ סך גיטער. אים האָבי געהערט פיל לאַנדווירטשאַפטלעכע גרויסע פאַרמעס, ווי די וואָלאָזשינער פאָרם, אַנדעפּאָליע, קאַפּושטשינע און אַנדערע און אויך ריזיקע שטחים פון וועלדער.

דעם גראַפס ביוראָ האָט זיך געפונען אין זיין הויף, אין דרום־מזרחדיקן ווינקל פונעם מאַרק. אינעם גוט זענען געשטאַנען גרויסע געביידעס, געבויט פון ציגל און שטיין. און צווישן זיי דער פּאַלאַץ פונעם גראַף. די בנינים האָבן געדינט פאַר דער אַדמיניסטראַציע, אָנגעשטעלטע און אַרבעטער.

דעם הויף האָט באַשיינט אַ פּאַרק, פול מיט אַלערליי ביימער און בלומען און אינספּעקטן (חממות) אויף האָדעווען פלאַנצן, וועלכע מ׳פלעגט איבערזעצן אין פרילינג אויף בייטן. אַ חוץ אָרנאַמענטאַלע ביימער (עצי־נוי) און אַ וועלדל, איז דאָרט אויך געווען אַ פרוכט־גאָרטן. די אַרבעטער פונעם הויף האָבן באַאַרבעט דעם סאַד, און יידן־אַרענדאַרן פלעגן אָפּקויפן די פרוכט ווען ס׳איז נאָך געווען אויף די ביימער.

אין שטאָט זענען געווען יידן, וואָס האָבן געדונגען גערטנער און קולטיווירט גרינס, אוגערקעס, קרויט און מערן. אַנדערע האָבן אַרענדירט גרויסע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּאַרמעס. אין וואָלאָזשין האָבן געוווינט צוויי ברידער בונימאָוויטש. איינער האָט אַרענדירט די מיל אין סאַקאָווטשיזנע. ער איז געווען אַ פּאַרמעגלעכער מענטש. אין יאָר 1905 האָבן די יידישע אַנאַרכיסטן געמאַכט ביי אים אַן עקספּראָפּריאַציע אין מיטן דער נאַכט, און צוגענומען געלט און ווערט־זאַכן.

דער צווייטער ברודער האָט אַרענדירט דעם פאָלוואַרק אַנדעפּאָליע, דריי־פיר ווערסט פון וואָלאָזשין. אונזער משפחה איז געווען באַפריינדעט מיט די בונימאָוויטשעס און אָפט פלעגן מיר פאָרן אויף אונזערע פערד צו גאַסט קיין אַנדעפּאָליע. מיר האָט זיך געדוכט, אַז דאָס איז ניט קיין פאָרם, נאָר אַ גן־עדן. אַ גרויס הויז, ווי ס׳האָבן אין רוסלאַנד געהאַט די גוט־באַזיצערס (פּאָמעשטשיקעס), אַ ריזיקער הויף באַוואַקסן מיט

גראָז, אַ שייער אויף תבואה. אַ גרויסע אָבאָרע פֿאַר בהמות און קעלבער און אויך אַ גרויסער שטאַל מיט רייט־פֿערד און צו דער אַרבעט.

אַ חוץ תבואה און בהמות־צוכט, האָט מען דאָרט באַאַרבעט גרויסע שטחים מיט אינדוסטריע־קאַרטאָפֿל, וואָס מען האָט געליפֿערט אין אַ ספּירט־פֿאַבריק, וואָס האָט זיך געפֿונען נעבן וואָלאָזשין, אויפֿן וועג צו דער באַן־סטאַציע פּאָלאָטשאַני. קצבים האָבן געשטעלט ביי דער פֿאַבריק מאַגערע בהמות אויף בראַהע (דאָס צעקוועטשטע אָפּפֿאַל פֿון קאַרטאָפֿל נאָכן אַרויסציען דעם ספּירט). די אָקסן און קי האָבן געפֿרעסן די בראַהע און נאָך דעם ווי זיי האָבן צוגענומען וואָג, האָט מען זיי אָפּגעשיקט אין וואַגאָנעס אין דער גרויסער שטאָט אויף שחיטה.

דער דריטער מקור פֿון הכנסה איז געווען די ישיבה, ווו עס האָבן געלערנט עטלעכע הונדערט בחורים — כמעט אַלע אָנגעקומענע פֿון אַנדערע שטעט און שטעטלעך. פֿיל פֿון זיי האָבן באַקומען שטיצע פֿון זייערע עלטערן און וואָלאָזשין האָט געצויגן פּרנסה פֿון די ישיבה־בחורים. אַ חוץ דעם האָבן געבראַכט געלט קיין וואָלאָזשין די משולחים, וועלכע האָבן געקליבן שטיצע פֿאַר דער ישיבה אין אַלע יידישע יישובים.

די עקאָנאָמישע באַזע פֿון די וואָלאָזשינער יידן איז געווען דער האַנדל. זייער אַ סך קראָמען זענען געווען אויפֿן מאַרק און „אַראָפּצו". אויסער האַנדל האָבן זיך וואָלאָזשינער יידן פֿאַרנומען מיט אַלערליי מלאכות.

ס'זענען אויך געווען קאַראַבעלניקעס. זיי פֿלעגן פֿאָרן איבער די דערפֿער, פֿאַרקויפֿן די פּויערן סחורות און קויפֿן ביי זיי קעלבער, תבואה און פֿלאַקס.

אַ חוץ די וואַסער־מיל און קאַטלערס פּראָדוקציע פֿון זעלצער־וואַסער, איז קיין קליין־אינדוסטריע אין וואָלאָזשין ניט געווען בנמצא. דאַרף מען פֿאַרשטיין די גרויסע איבעראַשונג אין שטאָט, ווען מיכל וואַנד־פּאָלאַק האָט אַראָפּגעבראַכט די ערשטע דאַמף־מאַשין פֿאַר דער מיל, וואָס ער האָט אויסגעבויט אויפֿן לינקן ברעג פֿון דער וואָלאָ־זשינקע.

ס'איז געווען זומער־צייט, פֿאַרנאַכט, ווען אַ סך פֿערד, איינגעשפּאַנט צו אַ גרויסער פּלאַטפֿאָרמע, מיט ברייטע, פֿעסטע, הילצערנע רעדער, האָבן געבראַכט די דאַמף־מאַשין פֿון דער באַן דורך דער ווילנער גאַס. פֿיל יינגלעך זענען נאָכגעלאָפֿן די מאַשין, און קליין און גרויס האָבן געגאַפֿט מיט נייגער אויפֿן גרויסן וווּנדער.

אין דער מיל איז געווען אַ דינאַמאָ, וואָס האָט פּראָדוצירט עלעקטרישן שטראָם. דאָס איז געווען דאָס ערשטע עלעקטרישע ליכט אין וואָלאָזשין. פֿרייטאָג, פֿאַר ליכט־בענטשן, האָט די דאַמף־מאַשין געפֿייפֿט און אָנגעזאָגט די גאַנצע שטאָט, אַז דער ליבער שבת קומט אָן.

די פּאָטשט און טעלעפאָן אין וואָלאָזשין

אין וואָלאָזשין איז געווען אַ פּאָטשט, אָבער ניט קיין טעלעפאָן. די פּאָטשט האָט זיך געפונען „אַראָפּצו", פון דער רעכטער זייט גאַס, גלייך נאָך דער בריק איבער דער וואָלאָזשינקע. יעדן טאָג, אַרום צען אַ זייגער, האָט אַ בעל־עגלה אויף אַ פערד און וואָגן געבראַכט די פּאָטשט פון ווישניעווע. פרייטאָג איז דער וואָגן באַגלייט געוואָרן מיט באַוואָפנטער פּאָליציי, ווייל אין דעם טאָג האָט מען געבראַכט, אַ חוץ פּשוטע בריוו און צייטונגען, רעקאָמענדירטע איבערשיקונגען, פּעקלעך און דערהויפּט געלט.

דער בריוו־טרעגער, וואָס האָט באַדינט די יידישע באַפעלקערונג, איז געווען אַ ייד, „עוזר דער ראַזנאָשטשיק". אַ גאַנץ יאָר, אַ חוץ שמחת־תורה, איז ער געווען אַ געלאַסענער ייד, מיט אַ טונקל־געלבלעכער באָרד, אַ שווייגער און אַ פאַרברענטער חסיד. אגב, ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז די וואָלאָזשינער יידן זענען כמעט אלע געווען מתנגדים. די חסידים האָט מען געקענט איבערציילן אויף די פינגער. אַ חוץ עוזרן זענען געווען חסידים קוקסע דער מצה־בעקער, שלמה דער חסיד און נאָך אַ צוויי־דריי. זיי פלעגן שמחת־תורה באַווייזן דעם אונטערשייד פון חסידים און מתנגדים.

אַזוי ווי עוזר איז געווען אַ פרומער ייד, איז ער זעלבסטפאַרשטענדלעך געגאַנגען שבת אין בית־מדרש, און ניט צעטיילט די בריוו. די בריוו פלעגט ער ברענגען זונטאָג.

פיל איינוווינער, דערהויפּט די יוגנט, זענען שבת געגאַנגען צו דער פּאָטשט, כדי צו באַקומען די קאָרעספּאָנדענץ. בריוו האָבן באַקומען איינצעלנע, נאָר אין הויף פון דער פּאָטשט פלעגן זיך צונויפקלייבן זייער פיל. מ'האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט צו מאַכן אַ שפּאַציר, באַגעגענען זיך מיט באַקאַנטע, וויצלען זיך, דערציילן וואָלאָזשינער רכילות און פאַרשידענע נייעס.

דער ערשטער טעלעפאָן איז געווען ביי אונז אין שטוב. מיר האָבן געוווינט אויף ווילנער גאַס, נעבן דער סאַזשעלקע. טישקעוויטש הויף איז געווען פאַרבונדן מיט זיינע וואַלד־אָביעזדטשיקעס (היטערס אויף פערד) מיט אַ טעלעפאָן־ליניע. מיין פאָטער האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט, און מ'האָט צוגעצויגן די ליניע ביז אונזער שטוב, און פון דער אַנדערער זייט ביז דעם וואַלד־קאָנטאָר אין דאָרף בעלאַקאָרעץ. אַזוי איז „געבוירן" געוואָרן דער ערשטער טעלעפאָן אין וואָלאָזשין.

וואָלאָזשינער שערער

אין וואָלאָזשין זענען געווען צוויי שערער: משה'קע און אלתר'קע. דער ערשטער און דער חשובסטער איז געווען משה'קע. ביי אים האָבן זיך געשוירן די „פּני" פון דער שטאָט און אויך די באַאַמטע פון טישקעוויטש הויף.

משה'קע האָט געוווינט אין פּערלמאַנס גרויסן מויער, וואָס איז געשטאַנען אין

צפון־זייט פונעם מאַרק. דער ערשטער שטאָק איז געווען פאַרנומען מיט קראָמען. אין איינער פון זיי איז געווען משה׳קעס „סאַלאָן״.

דער צווייטער שערער, אלתר׳קע, אַ קליין, שוואַרץ יידל, האָט געוווינט אין דעם צווייטן הייזל, פון אַ געסל, וואָס האָט געפירט צום בית־המדרש. צו משה׳קען פלעגט מען דאַרף אַרויפגיין אויף עטלעכע טרעפּ, צו אלתרקען האָט מען געמוזט אַראָפּגיין, ווייל זיין דירה איז געווען אין אַ האַלבן קעלער, מיט קליינע פענסטערלעך, גלייך מיט דער ערד, און פון אויבן האָט מען געקענט זען, וואָס עס טוט זיך ביי אים אין דער דירה.

קיין באַזונדערן סאַלאָן האָט אלתר׳קע ניט געהאַט. אין איין צימער איז געשטאַנען אַ שטול, אויפן וואַנט אַ שפּיגל און אַ טישל פאַר שער־געצייג. צו אים זענען געגאַנגען זיך שערן „עמך״, אַרבעטער, בעלי־מלאכה און יונגוואַרג. אויך איך האָב זיך געשערט ביי אלתר־קען. דאָרט איז געווען היימלעך און מ׳האָט געקענט אַ שטיף־טאָן, דערהויפּט ווען אלתר׳קע פלעגט פלוצים איבערלאָזן דעם קליענט אין מיטן שערן און לויפן אין צווייטן צימער אַ וויג טאָן דאָס וויגעלע פון זיין קינד, וואָס האָט זיך צעוויינט. און אַ קינד אין וויגעלע איז שטענדיק געווען; איינס פלעגט פאַרבייטן דאָס צווייטע.

אלתר׳קע האָט געהאַט אַ ציג. צווישן אלתר׳קעס דירה און דעם בית־המדרש איז געווען אַ פוסטער פּלאַץ, אַרומגערינגלט מיט אַ פּאַרקאַן. דאָרט האָט אלתר׳קע אָפט אַריינגעפירט זיין ציג אויף פּאַשע. מיר, יינגלעך, האָבן ניט איינמאָל אַריינגעלאָזט די ציג אין שול, פאַרמאַכט נאָך איר די טיר — און באַלד אַנטלאָפן.

קעגנזייטיקע הילף

אין די יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט נאָך ניט עקזיסטירט קיין אָרגאַניזירטע קהילה אין וואָלאָזשין. עס איז נאָר געווען אַ הקדש, ווו ס׳פלעגן פאַרפאָרן די וואַנדערנדיקע אָרעמע־לייט. עס האָט זיך נישט געפונען קיין שפּיטאָל און נישט קיין שפּאָר־קאַסע. מיט גמילות־חסד האָבן זיך פאַרנומען פּריוואַטע מענטשן. ס׳זענען געווען אין וואָלאָזשין יידן, וועלכע פלעגן באָרגן געלט אויף וווכער (פּראָצענט), אָבער עטלעכע רייכערע משפחות האָבן געליען געלט אָן פּראָצענט, צוליב דערהויבענע מענטש־לעכע געפילן, און כדי מקיים צו זיין אַ מצווה.

מיין מוטער האָט געהאַט אַ ספּעציעלן פאָנד פון עטלעכע הונדערט רובל, צו דעם צוועק. פאַר יעדן יריד און פאַר יעדן גרויסן מאַרק, זענען געקומען צו אונז אין שטוב קליינע קרעמער, דערהויפּט מאַנופאַקטור־הענדלער, און מיין מוטער פלעגט זיי אויסלייען 30—50 רובל אויף צו קויפן סחורה. נאָכן יריד פלעגן זיי אומקערן דאָס געלט.

נאָך סחורות זענען די קרעמער ניט געפאָרן. ס׳זענען געווען יידן, וואָס האָבן געהאַט אַן אייגענעם פערד און וואָגן, און זיי זענען גלייך נאָך שבת אַרויסגעפאָרן קיין סמאָרגאָן, אָדער קיין מינסק, און געבראַכט סחורות פאַר די קרעמער.

שאַקערס „פּריוואַטע" ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע

לויט ווי איך געדענק, האָט דאַן ניט עקזיסטירט קיין ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. אין וואָלאָזשין איז געווען אַ קרעמער מיטן נאָמען שאַקער. ער האָט געהאַט אַ קלייט אויפן מאַרק, ווו מען האָט געקענט קויפן פון קלענסטן ביזן גרעסטן: מאַנופאַקטור, גאַלאַנטעריע, שפּילצייג פאַר קינדער און, אַפילו, גראַמאָפאָנען מיט פּלאַטן. אין אַ יריד־טאָג פלעגט שאַקער אַרויסשטעלן אויפן גאַניק פון זיין קראָם אַ גראַמאָפאָן, אַנדרייען אים, און מיט דער מוזיק צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פונעם עולם. אין יענער צייט איז דאָס געווען אַן אויסגעצייכנטע רעקלאַמע פאַר זיינע סחורות. שאַקער איז אויך געווען דער איינציקער פאָטאָגראַף אין וואָלאָזשין.

איינער פון זיינע זין, וועלכער לעבט איצט אין אַמעריקע (דעמאָלט אַ יוגנטלעכער אין מיינע יאָרן), האָט אַנטוויקלט אַ ציוניסטישע טעטיקייט אין שטאָט. ער האָט געקענט שיין שרייבן, און האָט זיך פאַרבונדן מיט די ציוניסטן אין ווילנע. ער האָט באַקומען קרן־קימת מאַרקעס, בילדער פון ארץ־ישראל, און האָט זיי פאַרקויפט זיינע חברים.

פאַר איינעם פון די ציוניסטישע קאָנגרעסן האָט ער באַקומען אַ געוויסע צאָל שקלים. איין שקל האָב איך געקויפט, כאָטש כ׳האָב דאַן נאָך ניט פאַרשטאַנען די פּראָצעדור פון די קאָנגרעס־וואַלן.

רעוואָלוציאָנערע קרייזלעך אין וואָלאָזשין

אין יאָר 1905, בעת דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, זענען אין וואָלאָזשין, ווי אין אַלע יידישע שטעטלעך, אויסגעוואַקסן רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען, ווי „בונד", ס.ס. און אַנאַרכיסטן. כ׳געדענק אַז מ׳האָט דערציילט, אַז לייזער דעם בעקערס טעכטער, און אַנדערע בחורים און מיידלעך האָבן געהערט צום „סיאָסטרע בראַט" (= שוועסטער־ברודער), ווו ס׳זענען געווען יידן און קריסטן צוזאַמען. אַלערליי אַנעקדאָטן זענען אין יענער צייט אַרומגעגאַנגען אין וואָלאָזשין. מ׳האָט, למשל, דערציילט, אַז מאָטקע דעם שוסטערס, איז פאַר אַ גלאָז קאַקאַאָ אַריבער פונעם „בונד" צו די ס.ס.... ס׳איז מסתמא געווען אַ שפּאַס, דאָך איז דאָס געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער צייט.

מלמדים, שול־אַנשטאַלטן און טעאַטער

צווישן אַלע חדרים, ווו מען האָט געלערנט פון פּרימאָרגן ביזן אָוונט, מיט אַ מיטאָג איבעררייס, זענען געווען עטלעכע, וואָס זייערע מלמדים זענען געשטאַנען אויף אַ העכערן ניוואָ און די צאָל קינדער איז געווען אַ באַגרענעצטע.

מיין ערשטער רבי איז געווען נחום דער מלמד, אַ געלאַסענער ייד מיט אַ געלבלעכער באָרד. ער פלעגט רעדן פּאַמעלעך, מיט אַ שטיל קול, און ער האָט געשמיסן די תלמידים אָן כעס, פּונקט ווי ער וואָלט געוואַשן די הענט פאַרן עסן...

די ערשטע צייט איז מיין מוטער געקומען מיר אָפּנעמען פונעם חדר. אַזוי ווי כ׳בין געווען אַ שטיפער, האָט זי מיך איינמאָל פאַרמסרט פאַר ר׳ נחומען. ר׳ נחום האָט אַ קוק געטאָן אויף מיר מיט זיינע קאַלטע אויגן, און געזאָגט אין אַ מליצהדיקער שפּראַך: „אויב אייער יינגל איז אַ שטיפער, וועל איך, ר׳ נחום, מוזן בענשן אויף זיינע חלות״... געמיינט האָט ער, אַז דאָס מאָל וועט ער מיר שמייסן אויפן הוילן געזעס.

מיין מוטער האָט נישט פאַרשטאַנען ר׳ נחומס חכמות, און געענטפערט, אַז אין שטוב ווען זי באַקט חלות, מאַכט זי פאַר מיר צוויי ספּעציעל קליינע, און איך מאַך אויף זיי אַ ברכה.

אַלע תלמידים האָבן אויסגעבראָכן אין אַ געלעכטער, און פון דאַן אָן האָבן זיי זיך מיט מיר גערייצט מיטן „בענשן אויף מיינע חלות״.

ביי ר׳ נחום דעם דרדקי־מלמד בין איך לאַנג ניט געבליבן און אַריבער צו גאָרעליקן. ווען ער האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע — האָט מען מיך אָפּגעגעבן לערנען ביי שוואַרצבערגן. סיי גאָרעליק און סיי שוואַרצבערג זענען געווען מלמדים פון אַ העכערן גראַד, און אין חדר האָבן געלערנט בלויז 8—10 תלמידים. דער חדר און דעם רבינס דירה האָבן זיך געפונען אין פּערלמאַנס הויז.

פון מיינע חדר־יאָרן ליגט מיר טיף איינגעקריצט אין זכרון דער „אלף־בית״ פון וואַרשאַווסקי. כ׳ברענג פון דעם ליד אַ פּאָר סטראָפן:

אויף דעם פּריפּעטשיק ברענט אַ פייערל
און אין שטוב איז הייס,
און דער רבי לערנט קליינע קינדערלאַך
דעם אלף־בית

זעט זשע קינדערלאַך, געדענקט זשע טייערע
וואָס איר לערנט דאָ,
זאָגט זשע נאָך אַ מאָל
און טאַקע נאָך אַ מאָל
קמץ אַלף אָ!

אַז איר וועט, קינדערלאַך, עלטער ווערן,
וועט איר אַליין פאַרשטיין,
וויפל אין די אותיות ליגן טרערן
און וויפיל געוויין.

אַז איר וועט, קינדערלאַך, דעם גלות שלעפּן
אויסגעמוטשעט זיין,
זאָלט איר פון די אותיות כוח שעפּן
קוקט אין זיי אַריין!

אַ חוץ חדרים האָט עקזיסטירט אין וואָלאָזשין אַ יידישע פאָלקס־שול, געגרינדעט דורך דער „יידישער געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די יידן". די געזעל־שאַפט איז געגרינדעט געוואָרן אין דער משכּילישער תקופה און די הויפּט־פאַרוואַלטונג איז געווען אין פּעטערבורג. די פאָלקס שול האָט באַקומען אַ רעגירונגס־סובסידיע און די קינדער זענען געווען באַפרייט פון שכר־לימוד.

די שול איז געווען אַ צוויי־יאָריקע. מען האָט דאָרט געלערנט די רוסישע שפּראַך, אַריטמעטיק, זינגען, און די שילערינס האַנט־אַרבעט. דערהויפּט האָבן דאָרט געלערנט מיידלעך. די שול האָט זיך געפונען אַנטקעגן דער סאַזשעלקע. אין הויף איז געווען די דירה פונעם פאַרוואַלטער.

דער פאַרוואַלטער, דירעקטאָר פרידמאַן, האָט געענדיקט אַ לערער סעמינאַר. די געזעלשאַפט האָט אים ספּעציעל געשיקט קיין וואָלאָזשין, אָנצופירן מיט דער שול. מיט זיין פרוי האָט ער גערעדט רוסיש. פרידמאַן איז געווען אַ מאָדנער מענש. פון מיטעלן וווּקס, מיט אַ טונקעלער הויט און מיט אַ סימן פון שוואַרצע האָר. כ'זאָג אַ סימן, ווייל פרידמאַן פלעגט גאָלן ניט נאָר די באָרד, נאָר אויך דעם קאָפּ — סיי זומער, סיי ווינטער. ער איז געווען אַ מיזאַנטראָפּ, מיט קיינעם ניט באַפריינדעט, צו קיינעם ניט גיין צו־גאַסט, פלעגט שפּאַצירן אַליין, אָן דער פרוי און אָן באַקאַנטע. ער האָט געלערנט די קינדער פון דער צווייטער קלאַס. ער האָט אויך געלערנט זינגען, מיט דער באַגלייטונג פון זיין זעקסקאַנטיקער קליינער האַרמאָשקע. זיין שפּילן פלעגט פאַרכאַפּן פאַרן האַרצן, און אָפט אין אָוונט, ווען ער האָט געשפּילט פאַר זיך, פלעגן מיר שטיין אונטער די פענסטער פון דער שול און הערן מיט אַנטציקונג זיינע מעלאָדיעס.

דערפאַר איז זיין פרוי געווען באַהאַוונט אין אַלעם, וואָס איז פאָרגעקומען אין שטאָט. זי האָט געהאַט באַקאַנטע, סיי צווישן די יידן און סיי צווישן קריסטן. פרידמאַנס פרוי פלעגט אָפט קומען צו אונז. אַריינגיין גיך ווי אַ ווינט, אַנדערציילן אַלע מעשיות, וואָס זי האָט געוווּסט, אויסטרינקען אַ גלאָז טיי און אַוועקגיין דערציילן רכילות אין אַ צווייטער שטוב.

אין דער ערשטער קלאַס איז געווען אַ לערער מיטן נאָמען באַקשטאַנסקי. די יינג־לעך, וואָס האָבן געלערנט אין חדרים און געוואָלט באַקומען אויך אַלגעמיינע בילדונג, פלעגן נעמען לעקציעס ביי אַ פּריוואַטן לערער. אַלע לערער, וואָס איך האָב געהאַט, און וועלכע האָבן מיך צוגעגרייט צו דער מיטלשול, זענען ניט געווען קיין וואָלאָזשינער.

דאָס זענען געווען וואַנדער־לערער פון רוסיש און אַריטמעטיק, וועלכע פלעגן קומען אויף אַ פּאָר יאָר אין אַ שטעטל, פאַרדינען אַ ביסל געלד, און בייטן דאָס אָרט. מיין לעצטער לערער איז געווען איינער מיטן נאָמען טעקט. ס'איז אַלע מאָל געווען נאָר איין לערער, ווייל די צאָל קינדער, וועלכע האָבן גענומען פּריוואַטע לעקציעס איז נישט געווען קיין גרויסע.

קיין יידישע סטודענטן זענען דאָן ניט געווען אין שטאָט, אַ חוץ אָרע פּאָלאַקס טעכטער, וועלכע האָבן שטודירט און געענדיקט אין פּעטערבורג. זיי האָבן זיך ניט צוריקגעקערט קיין וואָלאָזשין.

ביי די פּוילישע אָנגעשטעלטע אין טישקעוויטש הויף און אויך ביים פּוילישן אַפּטייקער, זענען געווען קינדער, וואָס האָבן שטודירט אין מאָסקווע. זומער, קומענדיק אויף וואַקאַציע, פלעגן זיי אין גוט, אויף אַ גרויסן בוידעם, איינאָרדענען פאָרשטעלונגען. פיל יידן פלעגן באַזוכן די ספּעקטאַקלען, און אַלע זענען געווען אַנטציקט פון זייער שפּילן. געשפּילט האָבן זיי אין רוסיש. די לעצטע פאָרשטעלונג, וואָס איך האָב געזען, איז געווען „דער בער" פון טשעכאָוו.

ס'איז אויך געווען אַ דראַמאַטיש־יידישער קרייז. איינער פון די הויפּט־אַרטיסטן איז געווען דעם שמידס זון. ער איז געווען אַ שיינער בחור און געהאַט ניט קיין שלעכטע שטימע. זיין וויכטיקסטע ראָל איז געווען אין „מכירת יוסף", אַ פּיעסע וואָס מען האָט אויפגעפירט אינעם באַראַק פון דער „פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע" (פייערלעשער).

קיין וואָלאָזשין פלעגן אויך קומען אויף גאַסטראָלן אין דער גרויסער שול חזנים מיט עטלעכע משוררים. אונזער חזן פלעגט זיי שטאַרק קריטיקירן, נאָר מיר, יונגוואַרג, האָבן געהאַט אַ גרויסע הנאה.

דער גאון ר' רפאל שפירא

ווען מ'רעדט וועגן דערציונג און שול־אַנשטאַלטן אין שטאָט, דאַרף מען אין דער ערשטער ריי דערמאָנען דעם גרעסטן רעליגיעזן פּעדאַגאָג פון יענער צייט — דעם גאון רבי רפאל שפירא, וועלכער איז געווען דער ראש־ישיבה אין וואָלאָזשין. ער איז געווען אַ ווונדערבאַרער מענטש. אין מיין לאַנגן לעבן איז מיר אויסגעקומען זיך צו טרעפן מיט אַ סך רבנים און כ'האָב נישט באַגעגנט קיין איינעם, וואָס זאָל זיך קענען פאַרגלייכן מיט רבי רפאל. זיין שטיין „שמונה־עשרה" און דערהויפּט זיין דאַוונען, זיין פּנים, זיין פיגור, זיין גאַנצע האַלטונג — שטייען ביז היינט פאַר מיינע אויגן. פּונקט ווי די אַנדערע גרויסע רבנים, וועלכע זענען געווען אין וואָלאָזשין פאַר רבי רפאל, און וועלכע זענען געווען באַקאַנט נאָר מיט זייערע פאָרנעמען — אַזוי האָבן אויך אַ סך וואָלאָזשינער יידן ניט געוווסט דעם פאַמיליען־נאָמען פון אונזער רב. ס'איז אָבער גענוג געווען צו דערמאָנען דעם נאָמען „רבי רפאל", ווי אַלע, יונג און אַלט, קינד און

קייט, זאָלן פאַרשטיין, אַז מ׳מיינט „אים״, אונדזער רב, דעם גאון, דעם ערשטן צווישן די ערשטע.

רבי רפאל איז געווען אַ הויכער, און אַ ביסל אַן איינגעבויגענער. ער האָט געהאַט אַ גוטמוטיקן בליק, וואָס האָט געשטראַלט פון זיינע אָנגעלעזענע אויגן, פון וועלכע מען האָט באַשיינפערלעך געזען, אַז רבי רפאל לערנט תורה טאָג און נאַכט.

מיין פאָטער האָט געדאַוונט אין דער זעלבער שול וואָס רבי רפאל. אַלס יינגל פלעג איך אָפט פאַרלאָזן מיין פאָטער, זיך שטעלן ניט ווייט פונעם רב, און ליב האָבן הערן זיין תפילה. יעדן פסוק פלעגט ער זאָגן פאַמעלעך, קלאָר, שטיל, און מיט גרויס כוונה.

וואָלאָזשינער יידן, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן פאַר גרויסע יחסנים, האָבן געהאַט צו רבי רפאלן אַ געוואַלדיקן יראת־הכבוד. ווען ער פלעגט אַריינגיין אין בית־מדרש איז געוואָרן אַזוי שטיל, אַז מ׳האָט געקענט הערן דאָס פליען פון אַ פליג. אַלע מתפללים האָבן געקוקט אויף אים מיט גרויס דרך־ארץ. מיר האָט זיך געדוכט, אַז אַזוי האָט מען כּאַרצייטנס באַגעגנט דעם כהן הגדול, ווען ער פלעג אַריינגיין אין בית־המקדש.

מיין פאָטער פלעגט שבועות גיין צו רבי רפאלן אַ היים. דאָרט האָט דער רב געהאַלטן אַ דרשה פאַר ספעציעל איינגעלאַדענע יודעי תורה. כ׳געדענק ווי מיין פאָטער האָט שפּעטער דערקלערט מיין מוטער דעם אינהאַלט פון דער דרשה און אונטערגע־שטראָכן די טיפקייט פון רבי רפאלס מחשבה.

ווען מ׳האָט אַ קוק געגעבן אויף רבי רפאלס געטלעכן געשטאַלט, האָט זיך געדוכט, אַז עס שטייט אַ מענטש ניט פון דער וועלט, אַ מענטש, וואָס איז באמת באַשאַפן בצלם אלוהים.

רבי רפאל איז געווען דער סנדק אויפן ברית פון מיין ברודער יצחק (איזיאַ), וועלכער פּראַקטיצירט איצט אַלס דאָקטער אין פּאַריז. ווער ס׳האָט געזען רבי רפאלן, איז געבליבן אַ פאַרכישופטער פון זיין פערזענלעכקייט זיין גאַנץ לעבן.

די משפחה פערלמאַן

די משפחה פערלמאַן האָט געהערט צו דער יידישער אינטעליגענץ אין שטאָט. משה פערלמאַנס פאָטער איז געווען דער ווישניעווער רב. משה האָט חתונה געהאַט מיט מלכה יצחקין, וועלכע האָט געצויגן איר יחוס פון רבי חיים וואָלאָזשינער (ווי ס׳איז באַקאַנט, איז דער פאַמיליע נאָמען פון רבי חיים וואָלאָזשינער געווען יצחקין, אויפן נאָמען פון זיין פאָטער יצחק). מלכה איז געווען אַ שיינע, אַן איידעלע און אַ קולטורעלע פרוי.

משה פערלמאַנס פאָטער האָט נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַרלאָזט

ווישניעווע און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. דאָ האָט ער געביטן זיין פאַמיליע־נאָמען אויף מרגלית, און געווען אַ רב אין רחובות.

אַלע פערלמאַנס זענען געווען פעיקע און געבילדעטע מענטשן. זייערע צוויי טעכ־טער, וואָס די יינגערע פון זיי פאַרנעמט אַ פּראָפעסאָרן קאַטעדרע אין מאָסקווער אוני־ווערזיטעט, האָבן זיך קיינמאָל ניט צעשיידט מיט זייערע רוסישע ביכער.

אין יענער צייט פלעגן די וואָלאָזשינער יידן באַקומען די וואַרשעווער יידישע צייטונגען — דעם „היינט", און נאָך דעם „מאָמענט". רוסישע צייטונגען האָט זעלטן ווער געלעזן. משה פערלמאַן האָט באַקומען רעגולער די מאָסקווער טאָג־צייטונג „דאָס רוסישע וואָרט".

פערלמאַנס מויער איז אויסגעבויט געוואָרן אין 19־טן יאָרהונדערט. דער גראַף טישקעוויטש האָט אויפגעשטעלט דאָס הויז, אַלס מתנה פאַר רבי חיים וואָלאָזשינער. דער מויער איז אַריבער בירושה צו מלכה פערלמאַן. דאָס הויז איז געווען ענלעך צו די הייזער אין גראַף טישקעוויטש הויף. פון בית־המדרש זייט, האָבן זיך גאָר אונטן געפונען דירהס. צום מאַרק פון פאָרנט איז געווען אַ ריי פון קראָמען. מען פלעג אַרויפגיין צו זיי אויף עטלעכע טרעפּ. אונטער די קראָמען זענען געווען דירות. אויף אַ טייל פון די דירות איז געווען אויפגעבויט נאָך אַ שטאָק, ווו ס'האָט געוווינט די משפחה פערלמאַן. צום מאַרק איז אַרויסגעגאַנגען פון דער דירה אַ ברייטער באַלקאָן, דער איינציקער באַלקאָן אין וואָלאָזשין.

פון דער לינקער זייט איז מען מיט עטלעכע טרעפּ אַראָפּגעגאַנגען אין אַ האַלבן קעלער צו דער וויין־קראָם, ווו אויף די פּאָליצעס זענען געווען אויסגעשטעלט פלעשער מיט עטיקעטן פון אַלע קאָלירן. ביי דער הינטערשטער וואַנט איז געשטאַנען דער פּאַרקויף־טיש. נעבן טיש אַ שטול, אויף וועלכן עס איז יעדן מאָל געזעסן פערלמאַנס עלטערע טאָכטער, חיה דינה, פאַרטיפט אין אַ רוסישן ראָמאַן. אַז זי פלעג לייענען, האָט זי ניט געוווּסט וואָס עס טוט זיך אַרום איר און מען האָט געקענט אַרויסטראָגן פון געשעפט גאַנצע פלעשער מיט וויין.

פון געשעפט האָבן געפירט טרעפּ צו אַ צווייטן קעלער, און אַ דריטן קעלער, טיף אונטער דער ערד. דאָרט האָט מען צעגאָסן דעם י״ש פון פעסלעך אין פלעשלעך.

נעבן מויער, ביי דעם בית־המדרש, איז געשטאַנען אַ הילצערנע געביידע, ווו מ'פלעג צעגיסן ביר פון פעסער אין פלעשלעך, מיט אַ ספּעציעלער פּלומפּ און זיי פאַרקאָרקעווען מיט אַ קליינער האַנט־מאַשין.

משה פערלמאַן איז געווען איינער פון די אַסעקוראַציע־אַגענטן אין שטאָט. ער מיט נאָך אַן אַגענט האָבן געהאַט פיל אַרבעט, אין וואָלאָזשין און אין דער גאַנצער געגנט, ווייל אַלע הייזער זענען געווען הילצערנע און עס זענען אויסגעבראָכן אָפטע שרפות. די צייט־אָפּשניטן אין וואָלאָזשין האָבן זיך גערעכנט לויט די שרפות: „די זאַך

האָט זיך פאַרלאָפן אַ פּאָר יאָר פאַר דער גרויסער שׂרפה", "דער אָדער יענער איז געבוירן געוואָרן נאָך דער גרויסער שׂרפה".

אָרע פּאָלאַק

אָרע פּאָלאַק איז געווען דער גביר פונעם שטעטל. מיט זיין מיטעלן וווּקס, גוט אָנגעטאָן, מיט זיין „קלאַסישן" בויך, מיט דער גאָלדענער קייט, מיט זיין פּראָנצויזישן בערדל, צעקעמט אינמיטן — האָט אָרע פּאָלאַק געהאַט טאַקע דעם אויסזען פון אַן עושר, אַלע האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט דרך־ארץ און אָפּגעגעבן אים די ערשטע אַ „גוט מאָרגן".

אַלס אַלמן האָט ער אַ לאַנגע צייט געלעבט אַליין אין זיין גרויסן הויז אויף דער ווילנער גאַס, אַנטקעגן דער סאַזשעלקע. אַ חוץ פיל צימערן איז אין זיין שטוב געווען אַ סאַלאָן מיט בילדער אויף די ווענט און מיט ווייך מעבל.

אונז, קינדער, האָט אַממייסטן אינטערעסירט זיין גרויסע קאָלעקציע פון פליגן, אינזעקטן און שמעטערלינגען, אַנגעשפּילעוועט אין קעסטלעך מיט גלאָז דעקלעך, וועלכע זענען געהאַנגען אויף דער וואַנט. אונטער יעדן עקזעמפּלאַר איז געווען זיין פּאָפּולערער און וויסנשאַפטלעכער נאָמען.

אויף דער עלטער האָט אָרע פּאָלאַק חתונה געהאַט מיט פרוי קראַמניק, די אַקושערקע פון וואָלאָזשין. איר זון, מיינער אַ חבר, פלעגט מיר אָפט אַריינפירן אין סאַלאָן און מיר האָבן זיך ניט געקענט גענוג אָנקוקן אין דער קאָלעקציע.

אין וואָלאָזשין פלעגט מען ניט זאָגן „כ'בין אייך ניט ראָטשילד", נאָר מ'פלעג זיך אויסדריקן: „וואָס בין איך אָרע פּאָלאַק"?

גליקלעכע קינדהייט און יוגנט אין וואָלאָזשין

די גרעסטע פאַרווײַלונג פאַר דערוואַקסענע און יונגוואַרג איז געווען דער שבת־פאַרנאַכטיקער שפּאַציר אויף דער ווילנער גאַס. די גאַס איז געווען שוואַרץ פון מענטשן. מען האָט שפּאַצירט ווייט־ווייט אין די פעלדער. קיין טעאַטער, קיין קינאָ, קיין קאָנצערטן — זענען דאָן ניט פאָרגעקומען, און דאָך איז אונז געווען פריילעך און גוט. און מיר חדר־יינגלעך, זענען געקראָכן אין פרעמדע סעדער און גערטנערס — צו רייסן עפּל און אַנדערע פרוכט.

סוף זומער, ווען די זון האָט נאָך געוואַרעמט, אָבער די היץ איז שוין אַריבער, איז געווען איינגענעם זיך צו שלעפּן אין די ווייטע פעלדער, אויסגראָבן קאַרטאָפל, באַקן זיי אויפן פעלד און אומקערן זיך אַ היים פאַרמאַטערטע און מידע.

שפּעטער, ווען איך בין געקומען זומער אַ היים, שוין אַלס גימנאַזיע־שילער, פלעג איך גיין צופוס קיין קאָפּושטשינע אין מיטן דער נאַכט, אַרויסשלעפּן פון בעט מיכל פּאָלאַקס ברודער, אַריינכאַפּן זיך אין דער סיראָוואַרניע, פרעגלען אָפּפאַל פון האָלענדישן

קעז אויף פוטער, פילן אַ גן־עדן טעם און אומקערן זיך אַ היים, ווען אין מזרח האָבן זיך באַוויזן די ערשטע זון שטראַלן. אָן אַנדער מאָל גיין קיין קאַלדיק, אַ דאָרף צען קילאָמעטער פון וואָלאָזשין, באָדן זיך אין דער בעריאָזע און שפּעטער שפּאַצירן אין וואַלד און קלייבן שוואַרצע יאַגדעס און פּאָזיעמקעס, אָדער אַוועקלייגן זיך ביי אַ בוך און פאַרשיכורט ווערן פון לייענען מאַפּו און מענדעלע, אַרציבאַשעוו און טאָלסטאָי.

אָפט פלעגן מיר שפּאַצירן שפּעט ביינאַכט נאָכן סטאָלב, סוף ווילנער גאַס, אויפן שליאַך, וואָס האָט געפירט צום וואַלד, צוזאַמען מיט אונזערע שוועסטערס און דערהויפּט מיט זייערע חברטעס, ווען אין האַרצן פלעגן זיך אַריינגנבענען די ערשטע ליבע־געפילן. ס׳איז געווען דער יוגנטלעכער באַגער אויסגעמישט מיט פרייילעכקייט און שמחה...

מיט בענקשאַפט און טרויער דערמאָן איך מיין גליקלעכע יוגנט, די שטאָט פון מיין געבוירן, מיין היים, וואָס איז חרוב געוואָרן.

אברהם הלוי
(קרית טבעון)

בתוככי וולוז׳ין

ה„ירמולקה״ (הכיפה)

כחצי ק״מ מהעיר, על הגבעה שמאחורי הוולוז׳ינקה, היתה חפירה עגולה בעומק של כשני מטר, וקטרה כמה מטרים. פיה של החפירה היה רחב כלפי מעלה, וככל שהתעמקה היה העגול הולך וצר. צורתה היתה דמוית כיפה הפוכה, כשצדה הפתוח למעלה. מכאן השם „יארמולקה״ (אמרו, שחפירה זו נחפרה ע״י צבא־נפוליון, כשחנה במקום הזה).

כאשר ישבת בחפירה הזאת, הרגשת כאילו אתה מרחף בין שמים וארץ. ראית את השמים ממעל, וקירות הבור סביבך בלבד. המקום הזה נועד מתחילת ברייתו להתבודדות ולהתיחדות עם עולמו של הקב״ה. הוא הישרה השראה רוחנית על האדם. ספרו, שהמשורר חיים נחמן ביאליק, בלמדו בישיבה, היה מתבודד בכיפה הזאת, ושם נחה עליו רוח השירה. מסורת היא בין בני וולוז׳ין, שכאן כתב את שירו „אל הצפור״.

פרנסתם של יהודי וולוז׳ין

את יהודי וולוז׳ין אין לכלול בהתעסקות כללית ומשותפת. בדומה לרוב העיירות שבתחום המושב, היו גם כאן בעלי־מלאכה, חנוונים, סוחרים וכו׳. ברצוני להתעכב, במיוחד, על עבודת השאַפערים ביערות. מסחר העצים היה נפוץ מאוד בסביבה זו, והוא העסיק רבים מתושבי וולוז׳ין.

כל שקנה חלקת־יער מהפריץ, הכין מפה מדויקת של היער, מחולקת לחלקות שונות. כל שאַפער (מנהל) היה ממונה על חלקה מסוימת. תפקידו היה לשמור על הרכוש, להשגיח על הפועלים ולשלם להם את משכורתם.

זכור לי שאַפער אחד שגר בוולוז'ין. הוא היה ממונה על יער גדול, ולמשמעתו סרו הרבה שאַפערים בדרגה נמוכה. הוא היה נוסע בכרכרה הדורה וכולו אומר כבוד. התגורר ברחוב הראשי, על־יד ה„אגם".

ועוד אחד זכור לי שגר ב„אַראַפצו". הוא היה בא לוולוז'ין בערב שבת. האיש הזה היה מקובל וחביב על יהודי העיר. פתאום חלה בדלקת הריאות בהיותו ביער. באין רופא במקום — הוציא את נשמתו. משפחתו — אשה ושני ילדים — נשארה בעירום ובחוסר־כל. בימים ההם טרם ידעו על תשלום קיצבה, פיצויים וביטוח־חיים. לבעל המפעל לא היתה שום התחייבות למשפחתו של הפועל. בלית־ברירה החלה האלמנה לאפות לחם ומעבודת־פרך זו פירנסה את עצמה ואת ילדיה.

המחלוקת על ייסוד בית־ספר חילוני

אחדים מתושבי העיר (היה זה בשנת תר"ע — 1910) ניהלו תעמולה לשם ייסוד בית־ספר מודרני, במקום ה„חדרים". בראש התועמלנים עמד אדם, שהיה לו קשר עם ה„דינסטיה" הוולוז'ינאית (היה סיטונאי למימכר בירה).

כאשר נודע הדבר להנהלת הישיבה, גייסה למלחמת קודש זו את ר' אליקים גציל, המגיד הביאליסטוקאי הנודע, שהיה ידוע בכוחו הריטורי הגדול. הוא בא לוולוז'ין, עלה על הבמה, התעטף בטליתו והחל להמטיר אש וגפרית על האפיקורסים ועל ה„שקאָלעס" (בתי־ספר). בהיותו מתנגד חריף לציונות, התקיף בנאומו את האגודות הציוניות בוולוז'ין „בני־ציון" ו„בנות־ציון", ואמר בלשונו השנונה: „אם קיימות „בני־ציון" ו„בנות־ציון", אפשר לקוות שיצאו מהן „ילדי־ציון"... השפעתו על קהל המאזינים היתה עצומה. מדי פעם בפעם בקעו בכיות ויללות מה„עזרת נשים". המגיד ר' אליקים גציל יצא עטור בנצחון גדול: השאלה של פתיחת בית־הספר ירדה מעל הפרק.

האכסניה האחרונה שלי בוולוז'ין

למעלה משנה גרתי אצל משפחה אחת ב„אַראַפצו". הבית היה מרווח. כעשרה חדרים היו בו. אמרו שפעם שימש כאכסניה — היחידה בעיר. בזמנו (כלומר, לפני למעלה מחמשים שנה) הזדמנו למקום הזה סוחרים שונים, שנסעו לירידים בעיירות הסמוכות. המקום התאים להם, משום שבחצר עמדה אורווה מרווחת.

בעל־הבית היה מקורב לפריסטאוו (ראש־המשטרה). הוא ניצל את קשריו, כדי לעשות טובות ליהודים. האיש הזה היה אומלל מאוד. הוא שיכל את בת־זוגתו הראשונה והשנייה, ובזמני גר עם אשתו השלישית. כל אשה הביאה לו ילדים. בבית הזה היתה נסוכה תמיד עצבות. עד היום, כאשר אני מעלה בזכרוני משפחה זו — תוקפת אותי עצבות.

אהרן צבי דודמן־דודאי
(תל־אביב)

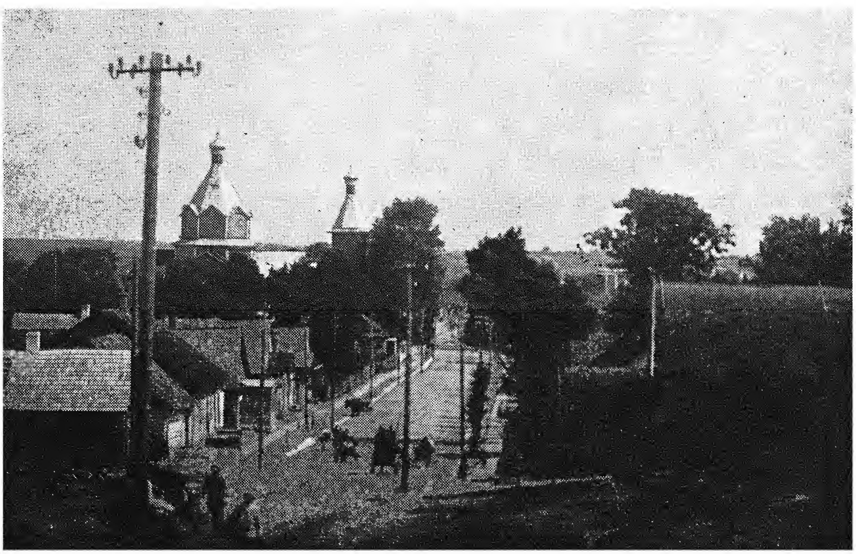
הישיבה והעיר וולוז'ין בתקופת רבי רפאל שפירא

למדתי בישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין בתקופת הגאון רבי רפאל שפירא, חתנו של הנצי"ב. אז למדו, בערך, כשלוש מאות תלמידים. כמה מתלמידי הישיבה נשאו להם נשים מבנות וולוז'ין. אליעזר קאַפוליער נשא לאשה את בתו של זלמן, סוחר הפישתן (ביתו ומחסן־התבואה שלו עמדו מול הישיבה). ר' ישראל לונין (נקרא אחרי נשואיו בפי יהודי וולוז'ין בשם „דער קאַזאַצקער רב") בא בברית־נישואין עם בתה של פייצ'ה. ה„שעליוועהר" נשא את בתה של רייצה.

וולוז'ין נהנתה גם הנאה חומרית גדולה מן הישיבה, שהיתה „ממשלה" בפני עצמה. היא הוציאה שווה־כסף בפיתקאות חתומות בחותמת הישיבה, שתמורתן מכרו החנוונים מיצרכים שונים. מדי חודש פדו את הפיתקאות בכסף המדינה.

המשגיח דאז, ר' אברהם דרושקוביץ, היה מוסרן („מוסרניק") ורצה להנהיג בישיבה את שיטת ה„מוסר", כדוגמת ישיבות ראַדין וסלובודקה. אולם הוא ניתקל בהתנגדות נימרצת, ותוכניתו נגנזה.

בישיבה היתה קופת גמילות־חסדים ונתנו הלוואות בערבות. התלמידים שכרו

רחוב ווילנא (ווילנער גאַס)

חדרים בבתיהם של בעלי־בתים שונים, בין היתר, דוד אָקסטר, סטייקר, אלקה רמזה, רבקה חיה שוֹשעס, רחל מאַטקה, ברודנה וכו׳. התגוררתי בבית יעקב ווייסבורד ובבית מיכאל קראַמניק. אחר־כך עברתי לרחוב ווילנא והתאכסנתי בביתו של הרב הרץ עסקינד. הוא היה מתמיד למופת. כל הלילה היה עומד ולומד ונר בידו.

רבים מיהודי וולוז׳ין סחרו בפישתן ובעצים. בסביבה נמצא משרדו של מר הלר, אחד מהמפורסמים שבסוחרי־העצים. מנהל המשרד היה מר מלכין.

החייט של הישיבה היה ר׳ חיים. נעליים ומגפיים תפר בנו של יקותיאל. רופא־העיר היה ר׳ אהרן צארט ואחר־כך בנו אברהם, חתנו של אליעזר האופה. כשמש שימש ר׳ דוד.

חקוק בזכרוני אחד ממובילי המים. שמו היה „פיניע מוביל־המים״. היה בעל סוס ועגלה. חבית גדולה היתה מונחת עליה ומגופתה למטה. הוא הוביל את המים מ„אַראָפּ־צו״ ל„אַרויפצו״. עתים היה הסוס מתעקש, נעמד במעלה הגיבעה וסירב לעלות. אז היו מתקהלים יהודים בני־רחמנים ומקיימים מצוות „עזוב תעזוב״, כדי שהעגלה לא תידרדר למטה.

בעלי־הבתים המפורסמים בוולוז׳ין היו משה פרלמן, איציע הללס, יוחנן רוטקעס, ברל רומער, אליעזר פיני־נאַטעס, השו״ב יהודה אברהמל, אָרע פולאק, מיכל פולאק, אברהם ברקוביץ׳, מנחם יואל פוטשניק ואורי רפופורט.

וולוז׳ין, אם הישיבות ברוסיה, בליטא ובפולין — איך נתיתמת? השואה האיומה החריבה אותך. כל קרובינו־קדושינו נשרפו באש. יהא זכרם ברוך.

יהודה חיים קוטלר
(ניו־יורק)

מבט לאחור

(זכרונות מתקופת מלחמת־העולם הראשונה)

הייתי מבין ראשוני הבחורים בוולוז׳ין שנתפקרו ויצאו ל„תרבות רעה״: לימודי־קודש וחכמות חיצוניות עלו אצלי בקנה אחד.

ימי־האושר שלי היו הימים, בהם למדתי בישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. מהתקופה ההיא חקוקה בזכרוני דמותו של ר׳ פרץ העגלון, תלמיד הישיבה לשעבר, תלמיד־חכם גדול, שאחרי נישואיו קנה סוס ועגלה והתפרנס מהובלת בחורי־הישיבה לתחנת־הרכבת וממנה. ר׳ פרץ היה דמות מעניינת. אם כי הוא מילא כריסו בש״ס ובפוסקים — לא התייהר והצניע לכת. יהודי עממי היה.

פעם נסעתי עמו לתחנת־הרכבת, כדי לעשות דרכי לווילנא. היה בדעתי ללמוד שם בישיבה כעצמאי, דהיינו, תלמיד שאינו זקוק לרב, שיאיר את עיניו בהלכה. העצמאיים לא היו אוכלים „ימים", אלא קיבלו את משכורתם מקופת הישיבה. בדרך

קבוצת נוער במלחמת־העולם הראשונה

עומדים (מימין לשמאל): א) וועלוול פרסקי ב) אברהם גורביץ;
יושבים: א) עקיבא פוטשניק ב) משה ווייסבורד ג) יהודה חיים קוטלר.
על הארץ: אליהו מלוט.

סיפרתי לר' פרץ על מטרת נסיעתי. לשמע דברי, עצר את הסוס, הכריז על אתנחתא בנסיעה ואמר: „הבה ואנסה כוחך בגמרא, כדי להיווכח, אם, אמנם, הגעת כבר לדרגת עצמאי". הוא ביקש לבחון אותי במסכת „נדרים", שאין עליה פירוש רש"י. ביקשתיו, לכן, שיבחון אותי במסכת אחרת. אמר ר' פרץ: „אם אינך יודע ללמוד מסכת בלי פירוש רש"י — אתה מעיד על עצמך, שטרם הגעת לדרגת עצמאי, ונוח לך שתאכל ימים".

בימים ההם היה רעב בוולוז'ין. המזון היחיד היה תפוחי־אדמה. באכסניה אחת התגורר בחור־ישיבה, שבעלת האכסניה היתה מפטמת אותו בקדירות שלמות של תפוחי־אדמה. מנהגה של אותה בעלת־אכסניה היה, להאזין לברכת המזון של אותו בחור־ישיבה. פעם שמעה אותו מברך: „בורא פרי הבטן". תלתה בו עיניים בוהות, ושאלה: „מה לך מברך „בורא פרי הבטן", ולא „בורא פרי האדמה"? השיב לה: „אצלך גדלים תפוחי־האדמה באדמה, ואילו אצלי — בבטן"...

ימים עברו ויצאתי לווילנא. למדתי שם בגמנסיה „תרבות" על־שם אפשטיין, ובערב — בבית־ספר חקלאי. חזרתי לוולוז'ין בשנת תרע"ח (1918). קדמוני לשונות של־אש. וולוז'ין היתה אחוזה בלהבות („מסורת" היתה בוולוז'ין, שמדי שבע שנים פרצה בה שרפה). אמי ואחיותי התיזו סילוני־מים על ביתנו הבוער, ואילו אני — רצתי לספרייה להציל את הספרים מהאש. מעשה־הקרבה זה למען ה„תרבות", העלה את קרני בעיני המשכילים הוולוז'ינאיים, והם מצאו בי את האדם הראוי והמתאים לנהל את הספריה.

הנוער הוולוז'ינאי דאז היה בטל מתורה, כי בשנות המלחמה נסגרו הישיבה והתלמוד־תורה. קיימנו על־יד הספריה שעורים לקריאה, בהם הדרכנו את הקוראים בקריאת ספר. התקדמות נוספת בשטח החינוך הושגה עם ייסודה של „להקת החובבים". שחקנים לא היו אז בנמצא. אספנו כמה בחורים בעלי ניצוץ אמנותי, ועשינו מהם שחקנים. קשה מאוד היה להשיג שחקנית. בימים ההם נחשבה שחקנית כפסול במשפחה, ובנות־ישראל מכובדות גדרו את עצמן מ„קלון" זה. בדי עמל רב הצלחנו להשיג אשה נשואה — את גיטל, כלתו של „גרשון דער בוניער" (אחותה של שרה שלומוביץ' הגרה בישראל). בעלה נתן את הסכמתו לכך, לאחר שהבטחנו לו, שהשחקנים לא יתנשקו אתה על הבמה. היתה לנו גם תזמורת־מיתרים, שחברותיה היו: ראשקע דובינסקי, חיה פייגל מלוט, תמר צארט ומלכה רובינשטיין.

הצגנו את ה„ישיבה בחור". בתפקיד הראשי שיחק משה ווייסבורד שהיה יפה־קול. ה„מאי קא משמע לן" שלו הרטיט את הלבבות. המחזה זכה ל„הצגות קופה". אספנו כמה מאות רובל השתמשנו בכסף זה לצרכים קונסטרוקטיביים ויסדנו „בנק" הלוואות ללא ריבית. לייבל שעפסנוול, שהיה איש כספים, שימש כגזבר. כל ה„בנק" נמצא בכיסו של לייבל. במשך הזמן יצא ממנו הבנק העירוני הגדול.

מלאי מרץ היינו ולא הסתפקנו בפעולות אלו בלבד. התחלנו לארגן את מוסדות הקהילה. ועד בית־הכנסת של יוצאי־וולוז׳ין בארצות־הברית סייע לנו בכך. הוא ערך מגבית, שבראשה עמד מר ב. פרסקי (כעת האריסון). בני־עירנו בארצות־הברית שלחו את הכסף בידי מר מלצר. הכסף הוצא על שיפוץ המקווה, שיקום הגדר של בית־הקברות, תמיכה בתלמידי־הישיבה ונצרכים אחרים.

מיכאל ואַנד־פולאק ז״ל

טחנת־הקמח, החשמל והראינוע הראשון בוולוז׳ין

בשנת 1910 באתי מעיר־מולדתי אולשאַן לוולוז׳ין, כחתנה של אסתר־אטיל, בתו של יוחנן רודנסקי. חמי היה סוחר פישתן גדול. סחרו יצא למרחקים ועד גרמניה הגיע. עקב עסקיו יצא לא־פעם לגרמניה והביא לוולוז׳ין מתרבות המערב. בין שאר החידושים הגדולים, הביא לוולוז׳ין מנורת־נפט שהיתה תלויה על התקרה. וזה היה חידוש גדול, כי מנורת ה„מאור" העממית בעירנו היה ה„קורניק" — קופסת־פח, שהיה בתוכה פתיל, שהושחל דרך צינורית. „מנורה" זו היתה חסכונית מאוד והיא שרפה מעט חומר־דלק. גפרורים היו בזמן ההוא יקרי־המציאות. במקום גפרורים השתמשו בגחלים לוחשות, ששמרו עליהן בירכתי הכיריים. היו טומנים גחלים לוהטות באפר הכירה, שלא עממו זמן רב, וכשנצרכו לאש הסירו את האפר המכסה עליהן והפיחו בהן עד שנתלהטו. לא תמיד עלה בידנו להיעזר ע״י ההמצאה הזאת, וברצותנו להעלות נר, או להבעיר אש בתנור, סובבנו לא פעם בבתים רבים, עד שמצאנו נר דולק, או גחלת לוהטת. האנשים התהלכו תמיד ובכיסיהם כלי־ברזל, חלמיש, צור ומוֹך — וכשהיכו בברזל על הצור, היו יוצאים ניצוצות שהדליקו את המוך. בשנת 1910 חלה הקלה בשטח זה, כי הביאו גפרורים מוויאַזמה שברוסיה.

מכיון שהיה לי מושג־מה בהפעלת טחנת־קמח, החלטתי לבנות טחנה כזו בוולוז׳ין. בעירנו לא היתה אז טחנת־קמח. הקרובה ביותר היתה בכפר סקוֹבשצ׳ינה, על הנהר ב׳רזינה, המרוחק מעירנו מרחק של 8 ק״מ. בכפר ההוא היתה טחנת־מים, בבעלותו של הגראף טישקיביץ׳. את הטחנה הזאת חכר יעקב יצחק בונימוביץ׳ שגר במקום. טחינת הקמח היתה כרוכה בקשיים יוצאים מהכלל. התור לטחינה היה ארוך מאוד, ועתים חיכו 8 ימים עד שזכו לטחון את הגרעינים לקמח.

כדי לשחרר את יהודי־העיר מהסבל הקשה הזה, החלטתי לבנות טחנת־קמח משלנו. הבאתי מכונות ממינסק ומגרמניה. המכונות היו פרימיטיביות מאוד. חשמל טרם היה בעירנו. חמרי־ההסקה היו עצים ונסור

יעקב יצחק בונימוביץ׳ ניבא לי שחורות. הוא אמר, שניסה פעם לבנות טחנת־קמח

בוולוז׳ין, ויצא מעסק זה בשן ועין. גורל כזה צפוי גם לי. את נבואתו השחורה ניבא בזו הלשון: „דו ועסט זיך פאַרפלאָנטערן ווי אַ האָן אין אַ פאַקוליע״ („אתה תסתבך בעסק זה כתרנגול בפקעת של פישתן״). אזהרה זו לא הרתיעתני ונגשתי במרץ רב לעבודה. תוך שנת 1910 עמדה כבר הטחנה על תלה והיא עבדה במלוא הקיטור, יומם ולילֿ, ללא־הפסק. אני שימשתי כטוחן ראשי

אך הונעה הטחנה — ניתך עלי אסון כבד. בשנת 1910 היה שטפון גדול בוולוז׳ין. המים גרפו עמהם את כל עצי־ההסקה שהכינותי ולא היה לי במה להניע את גלגלי המכונות. כשחרבה האדמה נתגלו העצים, אבל הגויים טענו שהעצים הם שלהם, ובלית־ברירה קניתים מהם בכסף מלא, והטחנה עבדה שוב במלוא התנופה.

עם סיום מלחמת־העולם הראשונה, שנסתיימה בנצחון הפולנים על הרוסים — התחוללה מהפכה טכנולוגית גדולה בעירנו, הקשורה בהתקנת החשמל. הסטארוסטה הראשון של וולוז׳ין בא אלי כאורח. הוא שימש כפקיד בכיר בנחלאות של הגראף טישקיביץ׳ בווישניבה. מכיון שהכיר אותי ומרצי הרב, הטיל עלי להתקין חשמל בעיר וגם לבנות ראינוע. מילאתי ללא־דיחוי את דרישותיו של נציג השלטונות. הכנסתי לטחנת־הקמח מכונת־דינאַמו, שתחילה שימשה להנעת הטחנה ואחר־כך האירו בה את הבתים והרחובות. החשמל היה הישג גדול מאוד. הוא שינה את פני העיר לחלוטין.

מילאתי גם אחר הדרישה השניה של הסטארוסטה ופתחתי ראינוע. היתה בעירנו רפת עזובה של הגראף טישקיביץ׳. קיבלתיה חינם, שיפצתי אותה, העמדתי ספסלים והתקנתי בה חשמל. המבצע והמפקח על עבודות השיפוץ היה המהנדס קומאי, יהודי מווילנא. כמנהל הקולנוע שימש צבי קרשטיין מווילנא.

הסרט הראשון שהוקרן בראינוע היה „שולמית״. בערב הראשון קרה מקרה טראגי־קומי. חמותי, שרה רודנסקי, בקשה שאקח אותה לראינוע, כדי שתראה במו־עיניה את הפלא הגדול הזה. מכיון שהיה זה ביקורה הראשון בראינוע והיתה בטוחה שעל המסך פועלים אנשים חיים ובעלי־חיים של־ממש — נבהלה מאוד בראותה מרכבה רתומה לסוסים דוהרים. היא פרצה בבכי ובצעקות, ודרשה שיקחוה הביתה, שכן היא מפחדת שהסוסים ידרסוה...

בשובי הביתה מצאתיה רגועה. היא פנתה אלי, בשפניה קורנות מאושר, ואמרה לי בזו הלשון: „לא ידעתי, מיכאל שלי, שאתה כה עשיר. כל הבתים, הרחובות, הסוסים, המרכבות, השפחות והעבדים, הנסיכים והנסיכות ומלבושי־הפאר שלהם — הכול הלוא שייך לך״. מאז עליתי בעיני חמותי מעלה־מעלה...

מאיר שיף
(תל־אביב)

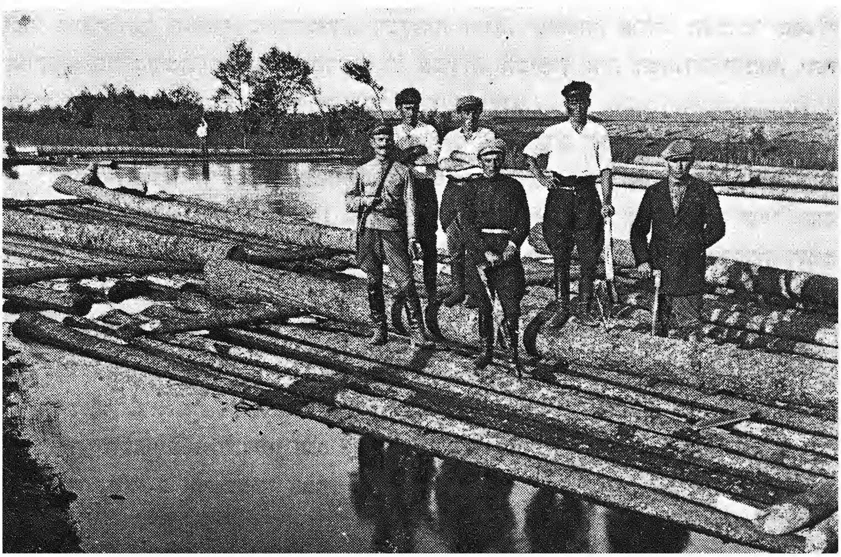
בעלי־אחוזות בוולוז׳ין

בוולוז׳ין היו שלוש משפחות יהודיות, שחכרו את כל האחוזות של הגראף (הרוזן) יאן טישקיביץ׳, שהשתרעו על פני 400,000 דונאם. הגראף היה אוהב־ישראל, לכן החכיר את אדמותיו ליהודים בלבד. אחוזות אלו השתרעו בכפרים אַדאַמפול, מיכאַלובו, צ׳כוב־שצ׳ינה וסאַקובשצ׳ינה.

המשפחות היו: משפחת אברהם משה שיף (קראו לו „דער צ׳עכאָבשצ׳ינער״). הוא חכר את האדמות בצ׳כובשצ׳ינה; משפחת בונימוביץ׳, שחכרה את האדמות באַדאַמפול ומשפחת מיכל ווייסבורד, שחכרה את האדמות במיכאַלובו.

בתקופת הצאַר ניקולאַי השני, נאסרה על היהודים הישיבה בכפרים, לכן נעשה חוזה החכירה על שמו של גוי. מטעם זה בנו משפחות אלו את בתיהן בוולוז׳ין. אולם, לאמיתו של דבר, בילו את רוב ימיהן בנחלאותיהן, משום ששיחדו את הפריסטאוו, והלה העלים עין מנוכחותן.

בנוסף על שדות־תבואה היו באחוזות אלו גני־ירק נרחבים ומחלבות גדולות, שסיפקו ירקות וחלב לתושבי וולוז׳ין.

השטת רפסודות על הנהר ברזינה למרחקים
(עומד בשורה הראשונה מימין: חאַצקל גליק)

עד שנת תרע"ד (1914), השנה בה פרצה מלחמת־העולם הראשונה, חייתה משפחתנו בשקט ובשלווה בסקובשצ'ינה. בתקופת המלחמה עברנו למינסק. אחרי שיחרורי מן הצבא, חזרנו לוולוז'ין ומשם יצאנו לסקובשצ'ינה. לפני פרוץ המלחמה עמדה בכפר זה, על שפת הנהר ברזינה, טחנת־קמח גדולה, שבעליה היה הגראף טישקיביץ'. משפחת בונימוביץ' חכרה את הטחנה והפעילה אותה עד פרוץ המלחמה. כאשר חזרנו לכפר, מצאנו את הטחנה שרופה.

טחנת־הקמח ביוזפפול בשנת תרפ"ט (1929)

בסקובשצ'ינה גר בימים ההם ברוך קוצ'ביצקי — מומחה לטחנות־קמח. קנינו בשותפות חלקת־אדמה ביוזפפול ובנינו טחנת־קמח שהוציאה קמח משובח, בייחוד לאפיית מצות. היא סיפקה קמח לתושבי וולוז'ין ולתושבי העיירות והכפרים הסמוכים. בנינו גם מינסרה גדולה. העסקים טובים היו ובנינו מינסרה נוספת. בשנת תרפ"ט (1929) נשרפה טחנת־הקמח. כעבור מחצית השנה בנינו אותה מחדש — יפה וגדולה משהייתה. במינסרה ייצרנו גם רעפים. כאשר בנו את בית־הכנסת בזבז'ז'ה — תרמנו רעפים לכיסוי הגג.

שנות חיי ביוזפפול היו שנות־אושר עלי־אדמות. בשנת תש"י (1940) נכנסו לשם הסובייטים. עם כניסתם נמלטתי לוולוז'ין. כך הגיעה לקצה תקופת חיינו בפינת חמד זו.

חיים צבי פוטשניק
(חולון)

קמח ותורה בוולוז'ין

וולוז'ין לא היתה עיר של חומר, של כלכלה. הפרנסה לא הייתה מצויה בה בשפע. לא היו בה בתי־חרושת גדולים ולא מיכרות ומחצבים. התיווך היה עיקר פרנסתם של יהודי־העיר. בחלקם הגדול חנוונים היו, ומיעוטם — רוכלים ובעלי־מלאכה. כמו־כן התפתח בוולוז'ין ענף מיוחד של פרנסה: ענף האכסניות. השכירו חדרים לבחורי־הישיבה וגם למשולחים ולשד"רים. זה היה „ענף התיירות", נוסח וולוז'ין.

הקימעונים קנו מהגויים של הסביבה פישתן ודגן, ומכרו אותם לסיטונאים: יעקב ווייסבורד, מוישקה ווייסבורד, גצל פרסקי וברל יושקעס.

חלק ניכבד בכלכלתה של וולוז'ין תפס מיסחר העצים. רבים מיהודי עירנו עבדו כפקידים במישרדו של מר הלר, סוחר־העצים. עם כינון המישטר הפולני בעירנו, החלה תקופה של שיגשוג בכלכלתה של וולוז'ין. הפולנים ביקשו לשוות לוולוז'ין צביון של עיר פולנית, לכן הביאו הרבה פקידים מגליציה ומפולין המרכזית. תוספת האוכלוסין הביאה עמה תנועת בנייה גדולה. בנו שיכונים לפקידות הממשלה.

גם הגדוד של מישמר־הגבול שחנה בוולוז'ין, שימש כמקור של פרנסה. עצם בניית הקסרקטינים העשיר את כלכלתה של עירנו. הצבא הוציא מיכרז על הספקת לחם. שניאור קיווילביץ' זכה במיכרז. הוא בנה מאפייה מודרנית לצורך זה.

היו בוולוז'ין גם קואופרטיבים לייבוא. אריה ומוסיה טופף אירגנו קואופרטיב לייבוא בירה. הם הביאו מווילנא ומלידא בירה „פופקו", „ז'יוויצר" ו„פילקו". ענף הבורסקאות היה מפותח בעירנו. הראשונים שעסקו בפרקמטיה זו היו וועלוול פרסקי ושבת רוגובין. השלחים שימשו לתיצרוכת פנימית ולתושבי הסביבה הקרובה.

כמה משפחות התפרנסו מחכירת גני־הפרי, ששניים היו בוולוז'ין. כמקור־פרנסה חשוב שימשו טחנות־הקמח, המינסרה ותחנת החשמל של מיכאל ואנד־פולאק. במיפעלים אלה עבדו רבים מיהודי־העיר וגם חברי קיבוץ־ההכשרה.

אולם, חיי החומר לא היו מטרה, כי אם אמצעי בהוויתם של יהודי וולוז'ין. העיקר היו חיי־הרוח — לימוד התורה. מדי יום ביומו, אחרי העמל והיגיעה לשם קיום הגוף, היו באים, זקנים וצעירים, להאזין לדברי־תורה של מורם ורבם. עם הנץ החמה היו בוקעות התפילות מבתי־המדרש, ובערב מיהרו — אלה לחברת ש"ס, אלה — לחברת „עין־יעקב" ואלה — לשמוע שעור בפרשת השבוע. ניגון־התורה היה ממלא אז את חללה של העיר.

בשנים האחרונות, לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה, התארגנו הפולנים (מאז ומתמיד הצטיינו בשינאתם ליהודים), כדי לדחוק את רגלי היהודים מן המסחר. הם

ייסדו קואופרטיבים והפיצו עלונים, בהם קראו לאיכרים שימכרו את תוצרתם לפולנים בלבד. מתעמולה אנטישמית זו נפגעו קשות המלאכה והמיסחר של יהודי־עירנו.

הנוער, בחלקו הגדול, היה בטל מעבודה וממלאכה. לא היה לו מה לעשות. הוא אכל ממה שאבא הרוויח, או השתכר. והיו הרבה אבות שעליהם ניתן לומר, מה שאנו אומרים במוצאי־שבת: „איש חסיד היה, בלי מזון ומחיה". אמנם חסידים הם לא היו, אבל בלי מזון ומחיה היו. בניהם ובנותיהם של הורים כאלה חיו חיי־עוני ומצוקה. להולכי־בטל אלה הדביקו את הכינוי „אינג'ינר" (לשון סגי נהור לבטל ממלאכתו, ה„מודד" את הרחובות).

את מרצו הרב השקיע הנוער בפעולה בתנועות הנוער הציוניות. עסקו בחינוך, בפעולה למען הקרנות הלאומיות, בהפצת שקלים לקראת הקונגרס הציוני ובמחלוקת, שלא תמיד היתה לשם שמים. אבל כל זה נעשה, בעיקר, בערבים. ביום התהלכו הבנות והבנים באפס־מעשה.

קורס (ללא־תשלום) לריקמה של הפירמה „זינגר", בהדרכת בא־כוח החברה.

למעלה (על־יד הקיר), מימין לשמאל: א) נוצריה ב) גיטל רוגובין ג) נוצריה ד) צפורה קראַמניק ה) בא־כוח הפירמה (נוצרי).

שורה שנייה: א) פרומה קווילביץ' ב) לאַוויט ג) טייבל קווילביץ ד) בלה קראַמניק ה) נוצריה.

שורה שלישית: א) נוצריה ב) נוצריה.

שורה רביעית: חיה ליבה שעפּסנוול.

במצבן של הבנות חלה הקלה פורתא, כאשר באו לעירנו סוכנים של הפירמה „זינגר" ופתחו סניף למכירת מכונות תפירה. כדי להוציא מוניטין למכונותיהם, פתחו הסוכנים קורס־חינם לריקמה. הבנות שחיפשו עיסוק כלשהו, כדי „להרוג את הזמן" — נרשמו לקורס זה. זו היתה, בעצם, תורה לשמה, כי במקצוע זה לא היתה תועלת של ממש.

היהודים ראו בעליל, שננעלו בפניהם שערי הקיום והחיונה. אלה חיפשו מחסה בהגירה לארצות שמעבר לים, ואלה — בקיבוצי ההכשרה, במטרה לעלות לארץ־ישראל. אז עדיין חשבו, שהעניין יסתיים בשיפלות חומרית בלבד. טרם חשבו וטרם הבינו, שבחביון־ההוויה הולך ומתרקם משהו נורא מאוד...

ישראל לווינסון
(רמת־גן)

הירידים בוולוז'ין

הירידים התקיימו בעירנו בכל יום חמישי. כבר בשעות הבוקר המוקדמות באו האיכרים בעגלותיהם הרתומות לסוסים, מהכפרים הסמוכים. הם הביאו למכירה מוצרי־חלב, ביצים, פירות, תבואה, זיפי חזיר, פישתן וכו'.

לאחר שמכרו את תוצרתם, נכנסו הגויים לחנויות של היהודים וקנו דגים מלוחים, מלח, סוכר, שמן, נפט, בדים, נעליים, כלי־מיטבח וכו'. הפידיון היה גדול באותו יום. כמו־כן הוציאו חלק מכספם במיסבאות של היהודים על שתיית יי"ש.

הירידים הגדולים התקיימו, בעיקר, בשלהי הקיץ. כאשר החלה לנשב רוח קרירה והחורף התקרב ובא — נתנו הכפריים את דעתם על הכנת בגדי־חורף, להם ולבני־ביתם. הסוחרים והחנוונים היהודיים השתדלו לספק את הביקוש הרב בשטח זה. הם נסעו לווילנא ולווארשה והביאו בדים, נעליים וכו'. גם בעל־המלאכה היהודי נהנה בעקיפין מן היריד. הסוחרים הזמינו אצלם אנפילאות, מגפיים, אדרות־חורף, חליפות ורהיטים. היריד מילא אפוא תפקיד חשוב בחיי־הכלכלה של יהודי וולוז'ין.

ראובן רוגובין
(פתח־תקוה)

וולוז׳ין במלחמת־העולם הראשונה ולאחריה

„חכמי האסטרטגיה" דנים בקלייזל על המלחמה

כאשר ירו הסרבים הלאומיים בסרייבו את יריותיהם בתאריך 28.7.1914 ופצעו פצעי מות את יורש־העצר האוסטרי־אונגרי ואשתו; יריות, שזעזעו אשיות־עולם וגרמו למלחמת־העולם הראשונה — ישבו בקלייזל דוולוז׳ין פייוועּ החייט, ברוך לייב החייט, „עוזר דער ראַזנאַסטשיק" (הדוור), נפתלי הכורך, מאיר פעשע יענטעס וכו׳ ודנו על הלכות אסטר׳טגיה ומלחמה בשלוה סטואית.

הם הגיעו לכלל מסקנה שעדינו, בני וולוז׳ין, לא תגיע הרעה הזאת, ולכן — אל פחד ואל דאגה. רוסיה ארץ רחבת־ידיים היא. ברצותה, תילחם עם הגרמנים בסיביר, ברצותה תילחם עם ה„אווסטראַקים" (האוסטרים) בקאַווקז, וכאשר יחשק לה להתל בשונאיה — תצא עליהם למלחמה באוקראינה, המשובשת בערבות ובישימונים, או שהיא תילחם בהם במקום בו משרת ליפא הקצב, דהיינו, במנג׳וריה. „הכול תלוי בהחלטת המיפקדה הראשית" — פסק ה„אסטרטג" הגדול „עוזר דער ראַזנאַסטשיק".

נחומקה טעלזער (בחור ישיבה), שכל הזמן עיין בספר, הרים פתאום ראשו ואמר: רבותי, ברשותכם אספר לכם מעשה שהיה. עשו כולם אזניהם כאפרכסת, ורב נחומקה פתח ואמר: היה היה חוכר יהודי עני ולו שש בנות־מפלצות, שמחמת כעורן לא נמצא להן זיווג. באחד הימים הופיע בבית־החוכר שדכן ובשורה בפיו, שבא להציע שידוך יוצא מהכלל לבת הבכירה והמכוערת מכולן. אלא שירא הוא לגלות את שמו של החתן, שמא ידין אותו החוכר ברותחין. הרגיעו היהודי ונשבע בזקנו ופאותיו שלא יאונה לו כל רע. לבש השדכן עוז וגילה את הסוד: המדובר הוא בבנו־יחידו של הגראף טישקיביץ׳, הגר ליד וולוז׳ין, ולו אחוזות גדולות ורחבות־ידיים.

כאשר שמע החוכר במי מדברים נכבדות בבתו — התרתח וצעק: היה לא יהיה! הוא לא ימסור את בתו לשמד! הלך השדכן לדרכו, אולם השידוך החל לנקר במוחו של החוכר כיתושו של טיטוס ולא נתן לו מנוח. גם אשתו הדריכה מנוחתו. — אילו הסכמת לשידוך — אמרה לו — היינו עולים לגדולה. מילתא זוטרתא, גראף כמחותן! היינו משיאים בכבוד ובעושר את כל בנותינו ורואים חיים בעולמנו.

נמלך החוכר במכריו ובידידיו. הללו יעצו לו פה־אחד שימהר לשדכן ויאמר לדבק טוב. קרא לשדכן ואמר לו: לאחר מאבקים רבים והתלבטויות קשות מנשוא — החלטתי לתת את בתי לאשה לבן־יחיד של הגראף.

— יפה — השיב השדכן — אולם עליך לחכות קמעה, כי אין די בהסכמתך בלבד. עלי לקבל גם הסכמת הגראף ובן־היחיד שלו.

והנמשל -- המשיך ר׳ נחומקה — אומרים אתם, שברצותה תנהל רוסיה את המלחמה בסיביר, בקאווקז, במנג׳וריה, בחארבין — אולם את הסכמת גרמניה ואוסטריה לכך כבר קיבלתם? הבטוחים אתם, שהן מסכימות לנהל את המלחמה במקומות אלה, דוקא?

פלפולי דאורייתא של בחורי־הישיבה

אי־שם, הרחק מאוד, רעמו התותחים ודם נשפך כמים, ואילו בוולוז׳ין התנהלו החיים כסדרם, כבימים כתיקונם. כמרא דאתרא וראש־הישיבה כיהן הרב ר׳ רפאל שפירא. ב„אראפצו״ כיהן הרב קוטיק. היה גם רב שלישי — הרב נפתלי הערץ עסקינד. ניגוני־הישיבה השתפכו למרחקים והזכירו את שירו של אברהם רייזין „מאי קא משמע לן״? אחדים מהלומדים התפלפלו על ענינים העומדים ברומו של עולם־התורה. „ראובן לאָדזשער״, שעשה סטאַז׳ (התמחות) בהלכות שחיטה אצל „אברהמל השוחט״ היקשה על הפרק הראשון במסכת חולין: „הכל שוחטין, ושחיטתן כשרה, חוץ מחרש, שוטה וקטן, שמא יקלקלו בשחיטתן״. אם הכל שוחטים ושחיטתם כשרה, למה לו ללמוד הלכות שחיטה ולשלם כסף מלא לר׳ יהודה אברהמל? ואם בעלי הסמיכה בלבד רשאים לשחוט — מה טעם באותה משנה?

קלמנקע „דער זאסלער״, בחור בעל עיניים חולמניות, לבוש קפוטה ארוכה, חגור ב„קוטאס״ (פתיל) של סאַמעט, היקשה על המשנה: „ביצה שנולדה ביום טוב״.

„לייבלה בריסקער״ התענין בדבר אחר לגמרי. לייבלה העילוי היה מוחזק גם כפילוסוף. הוא היקשה קושיה לא מהמשנה, כי אם מהתנ״ך, ממלכים ב׳, שם מסופר שאחרי עלות אליהו הנביא בסערה השמימה ותלמידו אלישע שב מיריחו לבית־אל, יצאו מן העיר נערים קטנים, ויתקלסו בו ויאמרו לו: „עלה קרח, עלה קרח״. אלישע לא שלט ברוחו „ויקללם בשם ד׳״. וכפועל־יוצא מקללה זו, יצאו פתאום מן־היער „שתים דבים ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים״. ואחרי המעשה הנורא הזה הלך לו הנביא אלישע בשלוה להר־הכרמל ומשם לשומרון, כאילו, לא עוול בכפו. כיצד ליישב סתירה זו? מה, בעצם, אמרו לו הנערים? יתכן שהיה, באמת, קרח. אז מה בכך? מי התיר לו לקלל בשם ה׳ ולהמית ארבעים ושניים נערים?

אבל יתכן שלא דובים ולא יער וכל זה גוזמא ומעשה שלא היה. זה מזכיר לי — המשיך לייבלה — מעשה בחסיד ומתנגד. חסיד אחד הפליג בשבחו של רבו באזני מתנגד, שאת השיבוטות שמבשלים בבית הרבי לכבוד שבת משקלן, לא פחות, משני פוד. ומביא אותן דייג פשוט, שאינו, אלא, אליהו הנביא מחופש בבגדי־דייגים.

— ומה שבחו של הרבי שלך — שאל החסיד את המתנגד?

— רבנו, אמר המתנגד, הוא שחקן־קלפים מאין כמוהו. כשאתה משחק אתו בקלפים ויש לך שני „טייז״ — יש לו שלושה. וכשיש בידך ארבעה — יש לו חמשה. הכיצד? שאל החסיד, הרי בחפיסת־קלפים יש ארבעה „טייז״ בלבד. אמר המתנגד: „תוריד

משהו מהדגים ואני אוריד מה„טייז"... וכשם שהמעשה עם הדגים וה„טייז" הוא מעשה שלא היה — כן המעשה עם אלישע והנערים.

כאלה היו הפלפולים, שהתפלפלו אז בחורי־הישיבה, בימי־חרום, בהם לא טעמו טעם של אוכל ושינה.

מצבה הכלכלי של וולוז'ין בשנות המלחמה

בעיר היו אז שלושה בתי־כנסת: בשוק, ב„אראפצו" והקלייזל שברחוב ווילנא. כשמש ראשי בבית־הכנסת בשוק שימש „איטשקע דער שמש". כסגן ובעל־קורא שימש „לייבע דער שמש" (בתו בישראל). בבית־הכנסת ב„אַראָפּצו" שימש כשמש ובעל־קורא קופל דרצ'ינסקי. בבית־הכנסת שברחוב ווילנא שימש כשמש משה לאוויט (נכדו בארץ) וכבעל־קורא — משה שלמה המלמד (בנו בישראל). הרב רפאל שפירא, השוחט יהודה אברהמל פרסקי וכל אנשי־הישיבה התפללו בישיבה. ה„קורובקה" על השחיטה, שמרים ונרות היתה בידי דודי לייבע עשקעס (יש לו בת בארצות־הברית, שמה גיטל עשקעס). כשו"ב (שוחט ובודק) שימש יהודה אברהמל פרסקי. כחזן ושו"ב שימש וועלוול בלוך.

קצבי העיר היו: יהודה חיים וחיים יצחק זוסיע (בנו, יואל, גר בארצות־הברית) ו„אָרע דער קולטון", לחם סיפקו: זלטקה האופה (בנה נמצא בארצות־הברית), אלקה האופה, שארקע (שרהקע) האופה, פייצ'ה האופה (בתה בישראל), פרומה לייזערס האופה והרשל האופה (בנו בישראל).

חלב סיפקו ראובן החוכר (בנו בישראל), גולדה החוכרת והחוכר הקאפושצ'יני. במסחר הדגים עסקו יהודה מרדכי וגרשון רוגובין (לשניהם בנים בארצות־הברית). אתעכב במיוחד על דודי יהודה מרדכי, כי הוא היה אדם מעניין מאוד. נמוך־קומה היה וקולו צרוד. בזמן ההוא כבר היה כבן־ששים, ובכל זאת נשא את ארגזי־הדגים הכבדים על שכמו.

שנינו התפללנו בקלייזל. הוא היה מתנזר מעישון בבית־הכנסת, ולא עישן, אפילו, ב„פאליש", כי אסור לעשן במקום קדוש. היה מעשן סיגרות משובחות, מתוצרת האַוואַנאַ. סבורני שמחצית הכנסותיו ממסחר־הדגים עלתה ב„עשן"... כל חג ומועד היה מתארח בביתנו ונהגו בו כבוד גדול.

ר' יהודה מרדכי ביקר כמה פעמים בארצות־הברית. כשהתגעגע על וולוז'ין בהיותו בארצות־הברית, או על ארצות־הברית בהיותו בוולוז'ין — היה נוטל את מזוודתו ונוסע לוולוז'ין. כעבור זמן קצר נטל אותה מזוודה וחזר לארצות־הברית.

וולוז'ין וארצות־הברית היו בעיניו כחדר וקיטון. נסיעה מניו־יורק לוולוז'ין ובחזרה משולה היתה בעיניו כנסיעת אברהם לייב שמואלס בסוס ועגלה מוולוז'ין למינסק

ובחזרה, או כמו טיול ברגל של „חיים דער גאַלאַנטעריייניק" מוולוז׳ין לראַקוב — מהלך של 40 ק"מ.

עוד בחייו הכין לו תכריכים. לאה „יואל אָרעס", „לקחה לו מידה". הוא שילם לה בעין יפה. קנה לו „מקום" (אחוזת־קבר) ושילם בעדו ל„חברה קדישא" טבין ותקילין. „הכול, אמר לי, רוצה אני לסדר בחיי, כדי שלא יבואו לכלל מחלוקת אחרי מותי".

כמלמדים שימשו בימים ההם כלב המלמד, משה שלמה, משה פייווע, שמחה ונחום (המלמד מגרייבה) ואליהו יצחק (שימש אחר־כך כמורה לדת בגמנסיה הפולנית). כמורים לעברית מ„הנוסח החדש" שימשו אברהם גורליק (יצא עם כל משפחתו לארצות־הברית), פסח ירוזלימסקי וקאמינשטיין ממיז׳ייקי.

בנגרות עבדו מיכאל גבריאל והרשל בנו (האילם), יודל אלי, זלמנקע, משהל שמעונס וזלמן שייבעס. סנדלרים: לייזער איטשע, יצחק גציל, אלתר דבושקעס, „הרשל דער גרויסער", אברהם יצחק, אליהו חיים, אייזיק אלקס והרשל אלקס (בנו בישראל). נפחים: האחים ראובן, אברהם, זלמן וולף, „סאַנע דער זיעלאַנער" (בנו בישראל), משה יונה ואברהמל (בנותיו בישראל). ספרים: אלתר ומשהקה. שען: לייבל (בנו של ר׳ שלמה החסיד). פחחים: בן־ציון ובניו. זגג אחד היה: לייבע כגנוביץ׳. בנאים: האחים פייווע, יהושע ומתתיהו והנוצרים „פולזשידקעס". בעלי חנויות לממכר־תרופות (דרוגריות) היו יצחק שרירא ואברהם ברקוביץ׳ (לראשון בן ושתי בנות, ולשני — בת בישראל).

כדור שימש „שייקע דער פאַטשטער". כמוהל שימש אהרון צארט, שהיה גם חובש. רופא־העיר היה הפולני פאַלסקי. חשמל טרם היה אז בוולוז׳ין. בעל טחנת־הקיטור היחידה היה מיכאל ואַנד־פולאק (נפטר בשיבה טובה בישראל). יין ניתן היה להשיג בשתי חנויות: אצל משה פרלמן (נכדו בישראל) ואצל יוחנן ראַדקעס (אביה של הרבנית אונטרמן ז"ל). רופא־שיניים לא היה בנמצא בוולוז׳ין. ביקרו בעיר, ביקור־חטף, רופאי־שיניים ממינסק.

סוחרי־מנופקטורה, שסיפקו אריגים גם לתושבי־העיר וגם לאנשי־הכפר, היו אברהם שאַקער, באַשקע מנדלס ורעלע לווין. סוחרי־פישתן היו: האחים מיכאל ומשה ווייסבורד, יענקל רודנסקי ולווין. בעלי „בתי־חרושת" למצות היו אברהם לייב קוקסעס ואברהמקה עוזרס. מים סיפקו ליהודי־העיר איציע טאַנע ובנו אָרע, שקראו לו „אָרע דער זאַוואָזניק".

את ה„תלמו ־תורה" ניהל „קושע דער אַמעריקאַניעץ", או „קושע ראַדעס". האכסניה היחידה שבעיר היתה של וועלוול זליג פשצ׳ולצ׳קה. בירה מכר יענקל יוסל סקליוט. סודה („סעלצער־וואַסער") ייצר יעקב שפטניצקי (בנו בישראל) תבואה מכר אליהו משה גולדעס. „מונופול", דהיינו, חנויות לממכר יי"ש שתיים היו בעיר: אחת בשוק והשנייה ב„אראפצו" אצל הז׳נדרם (פקיד־בטחון ממשלתי) בוקשטאַנוביץ׳. מדי שנה בשנה היתה פורצת שערוריה ליד חנויות אלו, כאשר ה„פריזיוניקים" (המתייצבים לצבא)

מבאקשט, נאַליבוק ודערעוונע היו הולכים לאושמינה להתייצב לפני ועדת הגיוס. בהגיעם לוולוז׳ין היו החנויות, לפי פקודה מגבוה, נסגרות מיד. המתגייסים רצו לפרוץ אותן, אולם הפריסטאַוו, האוריאַדניק והשוטרים שמרו עליהן בחרבות שלופות.

בוולוז׳ין היו אז שתי כנסיות של נוצרים פרבוסלביים ו„קושציול" (כנסיה) של קתולים. קשרי־היהודים עם כוהני־הדת הנוצריים־הפרבוסלביים והקתוליים טובים היו.

במרכז העיר עמדה הטירה (Palac) ושם גם השתרעה נחלת הגראַף טישקיביץ׳. ה„גראפטשיקים" (בני־האצולה) גרו אצל הסבתא שלהם בסביבות ווילנא, ומדי שנה ביקרו בקיץ בוולוז׳ין. הם היו, עדיין, „גדיים", ורק אחר המלחמה נעשו „תיישים", כלומר, גראפים אדירים. את הטירה הקיף גן־פירות גדול. כמה משפחות חכרו גן זה במשותף. הן היו „בעלי־חזקה". ליחידי סגולה בלבד התיר השומר ז׳ווירקו לטייל בו.

ראש הקהל היה הסטרוסטה יוסף יוזל פרסקי. בנו, שמשון פרסקי, שימש כרב „מטעם" (בנו בישראל). וולוז׳ין, שנמצאה על פרשת הדרכים ווילנא־מינסק, „זכתה" לביקורים תכופים של כל מיני אביונים וקבצנים, משולחים ומגידים — וידיו של ר׳ יוסף יוזל היו תמיד מלאות עבודה...

חייטים, שהחייטות עברה אליהם בירושה, היו „חיים דער שניידער" „יעקב דער בלינדער", הלל משה יודלס, „בנימקע דעם איינבינדערס" ואייזיק מינקעס. כובען אחד היה — „יענקל דער קירזשנער". בכריכה עסק נפתלי אַרוֹצקער. „שמעון די באַרד" עסק בתיקון גגי־רעפים. במסחר הסמרטוטים עסק חיים מאיר שעיעס. את הנוסעים הוביל לתחנת־הרכבת בחור־ישיבה לשעבר, העלוי פרץ והחייל הניקולאַיבי („ניקאָלאַ־יעווסקער סאָלדאַט") איטשע. תחנות־הרכבת שתיים היו: ליסטופד ופולוצ׳אַן. שתיהן היו מרוחקות מוולוז׳ין כ־22 ק״מ. אם כי מינסק נמצאה במרחק של 70 ק״מ מוולוז׳ין ווילנא — 110 ק״מ, בכל זאת התנהלו 98% של המסחר עם ווילנא. היחיד, שנסע בקו וולוז׳ין—מינסק לשם הבאת סחורה לחנווני־העיר, היה אברהם לייב שמואלס (רוגובין, שני בניו בישראל).

מר הלר (סוחר־היערות הנודע) קנה אצל הגראף טישקיביץ׳ יער גדול, ששימש כמקור־פרנסה להרבה מומחי־עץ בוולוז׳ין. בין המומחים האלה היו מנחם יואל הכהן פוטשניק (נכדיו בישראל), ישראל קפלן, אלתר בונימוביץ׳, יוסף קגנוביץ׳, משה רוגובין, אליהו ברודנה, צבי אלישקביץ׳, מאיר לווין, חיים שולמן (בנו בישראל) והירש יוזפוביץ׳ (בתו בישראל). כמנהל שימש צבי־הירש מלכין (בנו, אשר מלכין, נמצא בישראל).

המלחמה לא התנהלה לפי התחזית של חכמי האסטרטגיה שלנו

כאלה היו פני־וולוז׳ין אחרי היריות בסראייבו. אולם המלחמה התנהלה לא כפי שחזו אסטרטגי הקלייזל שלנו — בסיביר ובאוקראינה — אלא בצרפת, בבלגיה ובפרוסיה המזרחית. בשנת 1915 עבר מרכז הכובד של המלחמה לחזית הרוסית. אחרי שלושה

חדשים של מלחמות עקובות־דם בקאַרפטים — נאלצו הרוסים לפנות את גליציה ופולין. החזית יוצבה בסביבות וולוז׳ין בשלוש נקודות אלו: ליד לאסק, ליד קרעווע וליד באקשט.

לוולוז׳ין הגיעו לפתע הרבה קצינים רוסיים. חבורות־חבורות באו: אלה עזבו ואלה באו. איש לא ידע מטרת־בואם, אבל פרשו את בואם ואת יציאתם לא לטובה. העיר נבוכה. הרבה בחורי־ישיבה עזבו את וולוז׳ין בבהלה וחיפזון. ביום בהיר אחד באו לוולוז׳ין האיספרווניק איבאנוב מאושמינה ומזכירו ריטקובסקי, קרא לסטארוסטה יוסף יוזל פרסקי למשרד הפריסטב ושם הודיע לו בחגיגיות, שמהיום והלאה ישב הוא, האיספרווניק, ישיבת־קבע בוולוז׳ין ולא יחזור לאושמינה.

קבוצות הקצינים שבאו לוולוז׳ין הלכו ורבו מיום ליום, עד שיום אחד הגיע גנירל בלווית הפמליה שלו והתמקמו בטירת הגראף טישקיביץ׳. על הגג העמידו שלוש מרגמות ועל הכניסה שמרו חיילים מזוינים יומם ולילה. העיר מלאה חיילים. הבתים היפים נתכסו ע״י הקצינים. גם בתי־הכנסת נתפסו ע״י הצבא. וולוז׳ין דמתה לעיר נצורה.

בשנת 1916 יצאו הרב רפאל שפירא ובני־ביתו למינסק. כל יהודי־העיר באו להיפרד וללוות את רבם הנערץ. כממלא־מקומו נבחר הרב נפתלי הרץ עסקינד.

נוכחותם של הגייסות הרבים בוולוז׳ין גרמה לפיתוח ענף־האפסנאות (אספקת מזונות לחיילים). הנשים מכרו לאנשי־הצבא חלות, דגים מלוחים וכל מיני־מאפה. פשוט לא הספיקו לספק את התצרוכת של אלפי החיילים, שעברו את וולוז׳ין בדרכם לחזית וממנה. הפדיון בחנויות היה גדול מאוד. אך העמידו חביות עם דגים מלוחים וערימות גדולות של חלות — ומיד נחטף הכול. בכל בית אפו חלות וכעכים. את הקמח הביאו ממינסק.

למרות שהחזית קרובה היתה (25—18 ק״מ) — שרר שקט בוולוז׳ין. בלילה שררה דממת־מות. כל אנשי־הצבא (פרט לחיילי־המישמר), וכמובן האוכלוסיה האזרחית, ישנו בלילות שנת־ישרים.

אולם, הקיץ הקץ על שלווה זו. הגיעו העירה „בשורות איוב״. האחת סיפרה, ש„אלטער דער שערער״ („אלתר הספר״) נהרג בחזית. מבית־חולים צבאי הגיע „אלטער אלי דעם ברוקירערס״ (או כפי כינויו „אלטער דאַליבאַכס״) קטוע־רגל. אחריו הופיע בנימקע רוגובין, וארבע אצבעות של יד־ימינו קטועות. בסמוך לזה התבשרנו, ש„יוחנן לייבעטשקעס״ נפל בחזית.

יש לציין שתמורת סכום כסף גדול ניתן היה לפדות את עצמו מהגיוס. ומה היה דינם של אלה, שלא היה בידם פדיון־כסף? — הם ירדו למחתרת, פשוט כמשמעו — מתחת לאדמה. חיים קינקין (בנו של שמחה המלמד) חפר „קבר חי״ בביתו מתחת למיטות. הוא היסווה אותו כהלכה ו„גר״ בו עשרים שעה ביממה. בלילות היה מוציא

את ראשו לשעה קלה, כדי לשאוף אויר צח. כאשר הסתיימה המלחמה, וחיים עלה מקברו — היה זקנו ארוך מאוד. כשהתגלח — נחשפו פנים צהובים כפני עלה, שנשר ערב ה„ימים הנוראים"...

אמי בתיה הסתירה בעליית־הגג בחור־ישיבה מפינסק במשך חמשה חדשים. אחר־כך הברחנו אותו למינסק, שם חי בשלום עד גמר המלחמה. הוא ניספה, כמדומה לי בידי רוצחי פילסודסקי בשנת 1920.

בחגים היו בתי־הכנסת, לרבות ה„פאליש", מלאים חיילים יהודיים, שבאו לחופשת־חג. הם נתקבלו כאורחים רצויים והתארחו כל ימות־החג. לא פגשתי קצינים יהודיים בין חיילים אלה. החיילים היהודיים תפסו כ־90% בתזמורות הצבאיות. אחד המנגנים, בחור מאוקראינה, התאהב במאַטליע חצקלס מזבז'ז'ה. (אח היה לה בשם אליעזר יאַכעס). הוא נשא אותה לאשה ונסעו לאוקראינה. גורלם לא ידוע לי.

זרם הפליטים לוולוז'ין

במחצית השנייה של שנת 1915 הופיעו בוולוז'ין כמה עשרות משפחות יהודיות מהעיירה הליטאית ווילקי. יהודי וולוז'ין קיבלו אותן בחמימות. כל אחד עזר במה שיכול היה. בחלקן הסתדרו בדירות שונות ובחלקן — בבית־הכנסת. במשך הזמן נכנסו כולן לדירות, הסתדרו יפה וחיו בוולוז'ין עד סיום המלחמה. לאחר־מכן חזרו למקומן.

באותה שנה באה לוולוז'ין מסביבות לאָסק משפחת רוגובין עם ה„בר־מצוה" שלה אברהם. הם התגוררו בבית „שמואל איטשע דער מלאך" ברחוב ווילנא. לא רחוק מהם התגוררו האחיות גרוניה ואסתר. בחזית הבית התגוררו „חאצקל דער אפריקאנער" ושתי בנותיו. אברהם וגרוניה נפגשו עשרות פעמים ביום, אולם אף פעם לא ברכו זה את זו בשלום. שנים עברו והמלחמה נגמרה. פרצה המהפכה ופולין זכתה בעצמאות. אברהם רוגובין היגר לארצות־הברית — לחפש את אשרו בחיים. גם האחיות גרוניה ואסתר היגרו לשם. בדרך מקרה נפגשו גרוניה ואברהם, מצאו חן זה בעיני זו ונישאו (הם מתגוררים בקליפורניה).

חקוקה בזכרוני משפחת־פליטים אחרת — משפחת מלצר מווישניבה. ראש־המשפחה היה הירש ושם אשתו אלטה. הבן יוסף והבת שרה (אמו של שמעון פרס). המשפחה השתקעה, אם זכרוני נאמן לי, בבית ועלוול זליגס ופתחה שם, מעין מיסבאה. מכרו בירה או גזוז.

לא ידעתי שרב הירש הוא בעל־תפילה מצוין. א' דראש־השנה של שנת 1916 ניגש משה השמש של הקלייזל לרב הירש ואמר לו: ר' הירש, ה„קהל" מכבד אותך בתפילת „מוסף". אחדים מהמתפללים התלחשו בביטול: „בעל־תפילה חדש! טוב ממנו כבר לא יכלו להשיג?". השמש דפק על האלמימר, ור' הירש פתח ב„הנני העני ממעש, נרעש ונפחד"... רעד עבר בין המתפללים. „הנני" כזה טרם שמעו. לפסגת ההתרוממות הגיע ר' הירש בתפילת „ונתנה תוקף". מאותו ראש־השנה דבקתי ברב הירש.

מעשה נורא שאירע בוולוז׳ין

משנות־המלחמה זכור לי מקרה טראגי מאוד. תשעה־באב של שנת 1916. בקלייזל חיכו כל המתפללים לרב נפתלי הערץ עסקינד, כדי להתפלל עמו תפילת־שחרית — והרב איננו. — „מה קרה לרב שטרם בא?״ — שאל ר׳ משה שמואל, יהודי בעל זקן שיבה.

— „הדרך רחוקה היא״ — השיב לו „יודל דער סטאָליער״, יהודי נמוך־קומה ובעל זקן מחודד. „וכי לא ידוע לך, שהרב הערץ הוא זקן וחלוש״? חלפו שעות והרב איננו.

— „רבותי, אמר „לייזער דער בעקער״, חוששני שהרב הערץ אינו בקו־הבריאות. לא זכור לי מקרה, שהרב לא הופיע לתפילת שחרית, אפילו, בגשם, ברוחות ובסופות־שלג. נתחיל בתפילה, נאמר מגילת „איכה״. אחרי התפילה ילכו אחדים מאתנו לבית הרב, לשאול לשלומו״.

כולם הסכימו ופתחו בתפילה.

אך החלו להתפלל, נפתחה הדלת, ובצעדים מהירים נכנס ונגש הרב הערץ למקומו בכותל המזרח, והחל להתפלל. אולם המתפללים שמעו שהרב ממרר בבכי.

כשסיימו להתפלל, הרהיב אברהם יענקלס עוז, התקרב לרב ושאל בחרדה: מה קרה, רבנו?

— רצונכם לדעת מה קרה, אמר הרב, הבה ואספר לכם. בחצות ליל אמש דפקו על דלת ביתי. ער הייתי, עדיין, ועיינתי ב„חושן משפט״. פתחתי את הדלת וראיתי לפני קצין גבוה וצעיר. הוא התנצל ושאלני, אם אני הוא הרב של וולוז׳ין. השיבותי לו, שאני ממלא־מקום הרב רפאל שפירא. — טוב מאוד, אדוני הרבין, בידי צו ממפקד־הגדוד, גנרל לומאַקין, שתואיל להתייצב מייד במיפקדה הראשית. מרכבה רתומה לשני סוסים ממתינה לך בחוץ. נא להזדרז, כבוד הרב. — במה הענין? — שאלתיו. — אין לי שום מושג — השיב הקצין. בידי צו בלבד להביא את הרב הוולוז׳ינאי.

נסעתי מבלי דעת לאן ולשם מה? כעבור שעה ומחצה הגענו לחצר, בה הסתובבו הרבה חיילים מזוינים.

הקצין הביאני לאחד הבתים והכניסני לחדר גדול. ליד השולחן ישב הגנרל לומאקין.

— עליך, כבוד הרב, אמר לומאקין, למלא תפקיד הומני. הסכת ושמע במה הענין: בית־דין שדה של הצבא דן אתמול חייל יהודי למות בירייה בעוון בגידה. את פסק־הדין יש לבצע בעוד שלוש שעות. שלחתי לנידון למות את עוזרי לשאול אותו, מה מישאלתו האחרונה לפני מותו. הוא השיב, שברצונו להתוודות לפני רב. ועתה, כבוד הרב, מלא חובתך.

ירדתי למרתף בליווי קצין. אפלה אפפתני. מרחוק היתה תלויה על הקיר מנורת־נפט קטנה, שצילה היה מרובה מאורה. התקרבנו אליה ונתקלנו בחייל מזוין. הקצין השמיע את ה„סיסמה״, והחייל הרשה לנו להתקרב אליו. נכנסנו לתא של הנידון. ראיתי

לפני חדר קטן, קירות קודרים וחשופים, רצפת־בטון וחלון אטום. על הרצפה היה מונח מזרן ועליו בחור צעיר, כבן 25, בעל שערות שחורות ועבותות.

הוא עשה עלי רושם של סטודנט רוסי. בראותו אותי ניגש אלי ואמר: שלום־עליכם, רבי. אני מודה לכבוד הרב שהטריח את עצמו למעני בשעה כה מאוחרת בלילה. רצוני למות כיהודי גא. אתוודה לפניך, כבוד הרב. שמי X, נולדתי בעיר X להורי X. בשלהי שנות השמונים עלה אחד מאחי לארץ־ישראל וחי שם עד היום הזה. אחותי היא רופאת־ילדים ידועה בפטרבורג. אחי הצעיר לומד. אבי הוא עורך־דין נודע ועוסק בצרכי־ציבור. הוא השתתף באחד הקונגרסים הציוניים. אמי היא זמרת מפורסמת. התחנכתי באוירה לאומית. נכנסתי לאוניברסיטה כמחצית השנה אחרי פרוץ המלחמה והתגיסתי מרצוני הטוב לצבא. התנהגתי בצבא כיהודי גא וזה היה כצנינים בעיניהם של שונאי־ישראל, ובפרט הקצין סיטניק, מפקד גדוד הקוזקים. הוא הוציא פקודת־סתר להתחקות על עקבותי. בדו עלי כל מיני עלילות־שוא, שלאחר חקירה נתבדו מיד. לפני יומיים קראוני פתאום למיפקדה. מצאתי שם מספר קצינים גבוהים, בתוכם הקצין סיטניק.

קצין־המיפקדה הודיע לי, שבשם החוק עליו לערוך חיפוש בכלי. הוא לא מצא שום דבר חשוד בתרמילי. אחר־כך פתחתי את מזוודתי, ומיד קפצתי כמי שהכישו נחש: ראיתי מספריים לחיתוך תייל וכפפות־עור. סיטניק אמר בחיוך סרקסטי: הנה, רבותי, במספריים אלה ניסה אתמול היהודי לחתוך את גדר־התייל ולחמוק לצד הגרמנים. אולם, בראותו את אחד החיילים, חזר למקומו וחיכה לשעת־כושר מתאימה.

אמרתי לקומנדיר שאין לי שום מושג על המספריים והכפפות. הכניסו אותם למזוודתי שלא בידיעתי, כדי להכשילני.

לא עזרו כל טענותי. אתמול התקיים משפט־שדה והמספריים והכפפות שמשו כ־Corpus delicti (גוף של עבירה). התובע תבע עונש־מות והשופטים נענו לו.

פסק־הדין הגיע לצארית, ולאחר שעיינה בדבר — נתנה פקודה לשחרר את הנידון, כי הוא נפל קרבן לעלילת־שוא. אולם הפקודה אחרה לבוא: האומלל כבר לא היה בחיים.

רוסיה של שנת 1917. ב־27 בפברואר פרצה המהפכה המכונה „מהפיכת פברואר", שסיימה תקופה של שלוש־מאות שנות שלטון השושלת הרומנובית. בששה באפריל נתן קרנסקי פקודה לכתוח בהתקפה נגד הגרמנים בסביבות מולודצ'נה־וילנא. ההתקפה נהדפה. מ„הר ביאליק" ניתן היה לראות את הפגזים שהתפוצצו בסביבות לאסק. בשבעה בנובמבר פרצה המהפכה הבולשביסטית השנייה שהגיעה גם לוולוז'ין.

תחת שלטון הבולשביקים

משנכנסו הבולשביקים לוולוז'ין, הדיחו מיד מכהונותיהם את ראשי הקהל ואת נכבדי העיר, ובמקומם העלו על הבמה „נכבדים" אחרים, אנשי „חוט ומספריים בני

ישראל עמך", כגון, „נאטע דער רימער", „פייטעל דער שוסטער", „חייקל דער לוץ", „אברהמקע קאנצעלאַפּ" (או אברהמקע הסנדלר), „אלתר לייזער איטשעס" (אף הוא סנדלר), „הלל דער שניידער", „אלתרקה אברהם יאַשקעס", „בינמקע איטשקעס" ואחרים. נכבדים אלה קיבלו את הבולשביקים בברכת „ברוכים הבאים"!

וולוז׳ין שימשה תחנת־מעבר בלבד לצבא האדום שנע מערבה. בעיר נשארו שני חיילים, מלובשים בסגינים ארוכים וחמושים באקדוחים. שם האחד היה מישצ׳רסקי ושם השני — זוטוב. לאמתו של דבר, היו הם חברי מפלגה מחופשים במדי צבא. שני שליחים אלה החלו לכונן את המשטר הסובייטי בוולוז׳ין. הם מינו את הנוצרי באַלאַשקו כמפקח המשטרה, שגייס לעזרתו נוצרים מאנשי המקום. חלקם של היהודים בשלטון לא קופח, שכן באלאשקו מינה כשוטרים את בנימקע איטשקעס (בנימין בן יצחק רוגובין), נכה־מלחמה, שאיבד שלוש אצבעות של ידו השמאלית, ואת אלתרקה אברהם יאַשקעס.

מישצ׳רסקי אירגן „רבקום" (ועד מלחמה מהפכני), מינה את עצמו כיושב ראש וכסגנו — את זוטוב. כמזכיר שימש ז׳ורקביץ׳. כפקידה שימשה מריאַשה כגנוביץ׳. כמנהל מחלקת התרבות נתמנה העורך־דין סידורסקי. הנהלת הענינים הצבאיים היתה בידי פּידוטוב, יליד סיביר, שהשתקע בוולוז׳ין (נורה למוות ע"י הגרמנים בשנת 1941). בראש מחלקת הסעד עמד עורך־הדין קרסטיאַנוב (בתקופת השואה שימש כשופט בוולוז׳ין. בשנת 1945 הגלוהו הסובייטים לסיביר ושם מת).

מישצ׳רסקי מינה את נטע צימרמן (או „נאטע דער רימער") כיושב־ראש של מועצת העיר. נאטע ידע בקושי לחתום את שמו ברוסית. חברי מועצת העיר היהודיים היו: פייטל רובינשטיין, „חייקל דער לוץ" (קראו לו „לוץ", על־שם שפתו השסועה), „אברהמקה דער שוסטער", „הלל דער שניידער" ו„משקה דער גלעזער".

לא חלו שום שינויים בשטח של חיי הכלכלה ובשטח של חיי הדת. היהודים עסקו במשא ומתן ללא־הפרעה. את הסחורות הביאו ממינסק. התפללו בבתי־המדרש כמו בתקופת שלטונו של הצאר.

התנהלה פּעולה תרבותית ענפה בשפה הבילורוסית. בכפר סמוך לוולוז׳ין חי שחקן־פנסיונר בשם צ׳אַבאַיעוו. התלקטו אליו כמה שחקנים־חובבים שהציגו אחת לשבועיים בוולוז׳ין. הכניסה להצגות אלו היתה ללא־תשלום. אחרי ההצגה ניגנו במפוחית ורקדו עד אור הבוקר. כל הנוער הוולוז׳ינאי ביקר בהצגות אלו.

מדי יום ביומו באו לוולוז׳ין נואמים־תועמלנים שדרשו בעניני דיומא. המצב הזה נמשך עד פרוץ המלחמה בין פולין לבין ברית־המועצות, שהסתיימה בנסיגת הצבא האדום. בהתאם להסכם ריגה שנחתם ביום 18.3.1921, פינה הצבא האדום את וולוז׳ין ואת כל הסביבה. עירנו באה תחת השלטון של הפולנים.

ההגנה העצמית

אחרי מהפכת פברואר 1917, כאשר השלטון היה בידי אלכסנדר קרנסקי, החל הצבא להתפרע ואפילו טוראים סרבו למלא את הפקודות של מפקדיהם. הפריסטאוו והסטראַז׳ניקים (שוטרים) הודחו, ובמקומם התארגנה משטרה עממית. בכל זאת קרו מקרים, בודדים אמנם, שחייל נכנס לחנות, „קנה״ סחורה ואפילו לא התנצל על גזילה זו.

הוקמו מועצות של חיילים. באו תועמלנים מפטרבורג, ממוסקבה וממינסק, וניהלו תעמולה גלויה למען כריתת שלום נפרד עם גרמניה. בוולוז׳ין ובסביבתה החלו מנשבות רוחות של לית דין ולית דיין ו„הותרה הרצועה״.

באחד הלילות התנפלה קבוצת חיילים קטנה, שחנתה בסביבות וולוז׳ין, שדדה כמה עשרות חנויות של יהודים והרגה בחור אחד בשם „נישקע נאַימע חנהס״ (נישקע גליק). מצב פרוע זה אילץ את יהודי וולוז׳ין לארגן הגנה עצמית, כדי לעמוד על חייהם ועל רכושם. היוזמים והמארגנים היו אברהם ברקוביץ׳, מיכאל ואַנד־פולאק, אַרקע דער פעלדשער, חיים־וועלוול כּרסקי, יהושע שמערקאוויץ׳ (חייל, שמוצאו היה מדזאַנקוי שבקרים), צבי ציברסקו ורבים אחרים. הם קיבלו באופן ליגלי נשק חם.

חילקו את העיר לשלוש עמדות הגנה: השוק, „אראפצו״ ורחוב ווילנא. המיפקדה ואנשי ההגנה ב„אַראַפּצו״ התמקמו בביתו של מיכאל פולאק ואלה שבשוק התאספו אצל חלם הסנדלר ובבית־החומה של משה פרלמן. אנשי ההגנה שברחוב ווילנא התרכזו אצל וועלוול זליגס. מבין אנשי ההגנה שברחוב ווילנא לקחו חבל פעיל „הרשל דער וואַליקמאַכער״ ויוסף בנו (מלצר).

בראש כל יחידה עמד מפקד, שמונה ע״י המיפקדה הראשית, שהורכבה מאברהם ברקוביץ׳ ומיכאל ואַנד־פולאק. המיפקדה נמצאה בבית ברקוביץ׳. מכאן יצאו כל הפקודות וההוראות לכל היחידות. המיפקדה גייסה לשורות ההגנה את כל בני־הנוער, שמסוגלים היו לשאת נשק. מישמרות של מתנדבים חנו בבתי הריכוז כל שעות היממה. עם רדת הליל יצאו אנשי־ההגנה לשמירה, לבושי מדים, מזוינים ברובים טעונים ודרוכים. מדי שלוש שעות התחלפו המישמרות.

שלושים בחורים יהודיים, ביניהם אבות לילדים, עמדו על המישמר עם נשק בידיהם והגנו על רכושם וכבודם של יהודי וולוז׳ין.

ההגנה העצמית היתה יעילה מאוד והטילה את אימתה ופחדה על הרבה תאבי־ביזה ורצח, בהיווכחם לדעת שלא כדאי להם לסכן חייהם וחדלו ממזימותיהם. בחורים אלו השליטו סדר והשתרר שקט ברחובותיה של וולוז׳ין.

מכבי־אש

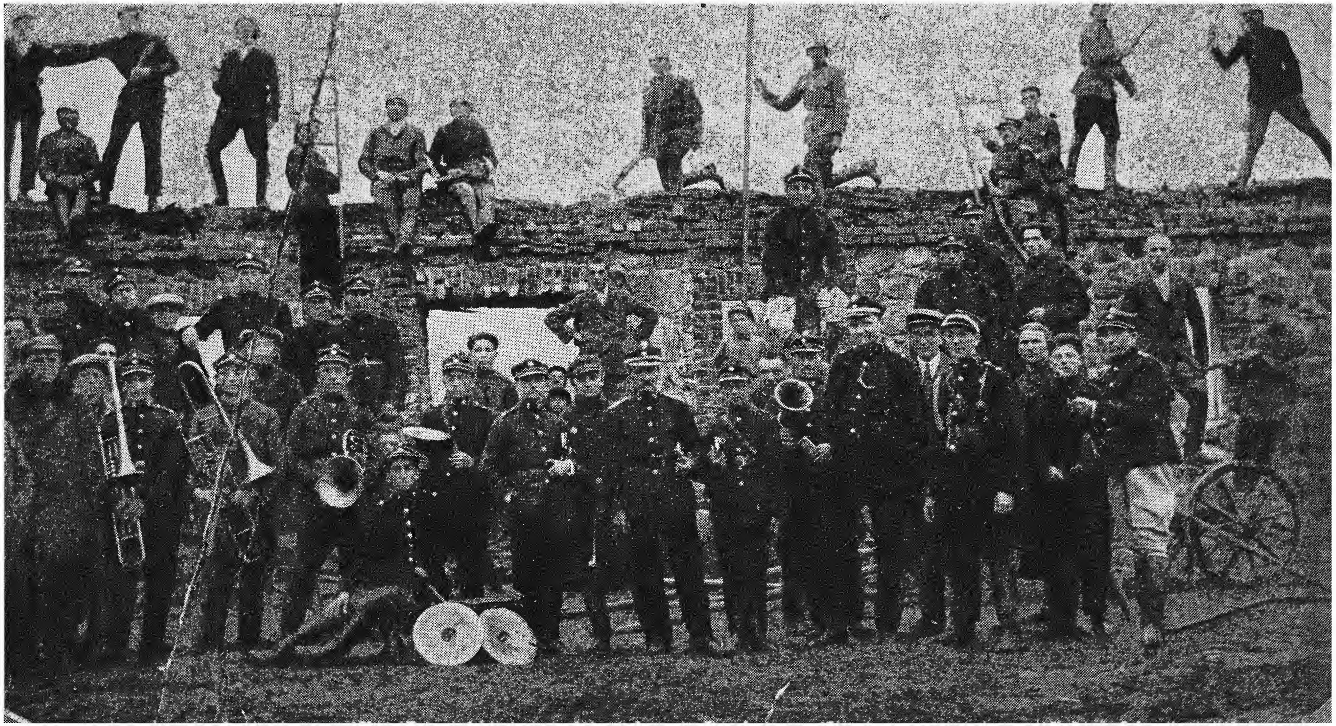
בשנים הראשונות לתקומתה של פולין, החלה תחרות בין עיירות־הספר שבגלילות ווילנא ונובוגרודק, מי תקדים את מי באירגון „מכבי־אש" ותזמורות לידן. החומר האנושי, הן של מכבי־האש והן של התזמורות, הורכב ברובו מיהודים. גם וולוז׳ין התלהבה מאוד לרעיון זה, וזה מנימוק כבד־משקל: השריפה הגדולה שפרצה בשנת 1918 בוולוז׳ין, מחתה מן העולם את הבנין של „מכבי־אש" והאינונטר שבו. מכבי־האש ירדו אפוא מגדולתם. אחדים מהם נפלו בשדות־הקרב ואחרים השתקעו ברוסיה ולא חזרו לוולוז׳ין. בוולוז׳ין נשארו שני מכבי־אש בלבד: אנטון מאַנדריק (גוי למעלה מששים) וסימון לאַפּעס (קצת צעיר ממנו).

החליטו לארגן קבוצה של מכבי־אש ותזמורת צמודה לה. למטרה זו התארגנה קבוצה יוזמת בת ארבעה חברים: 1) אברהם ברקוביץ׳. 2) געציל איטשע־בערס (אז טרם קראו לו געציל פרסקי). 3) מוטל יודלס. 4) חיים ועלוול פרסקי (דער טאנדעטניק). את העבודה חילקו ביניהם בזה האופן: אברהם ברקוביץ׳ — הנהלה כללית ודאגה לאיוש (פערסאָנאַליזאַציע) התקן של מכבי־האש; געציל איטשע בערס — אירגון תזמורת של כלי־נשיפה (תפקיד זה הוטל עליו, משום שבצבא ניגן בתזמורת); חיים ועלוול פרסקי (דער טאַנדעטניק) — חיפוש מיגרש מתאים להקים עליו בנין ראוי לשמו, ומוטיל יודלס — לדאוג לרכישת אינונטר: משאבות, סולמות, גרזנים וכו׳. הם התחייבו למסור מדי שבת בשבת דו"ח על הפעולות שנעשו. הישיבות השבועיות התקיימו בביתו של חיים ועלוול.

כעבור שנתיים, בקירוב, נבנה בניין גדול, מול ביתו של אָרע פולאק וגם השיגו אינונטאר ראוי לשמו. ואחרון, אחרון — געציל איטשע בערס הרכיב תזמורת של כלי־נשיפה לעילא ולעילא. כל החברים, הן במכבי־אש והן בתזמורת — פרט לשני נוצרים, רומן הורבצ׳בסקי וסמיון ז׳ורקביץ׳ — יהודים היו. נבחרה הנהלה, שבחרה פה אחד באברהם ברקוביץ׳ כיושב־ראש (היה זה יושב־הראש היהודי הראשון תחת שלטון פולין החדשה). מכבי־האש קיבלו מדים — סגין וכובע.

וולוז׳ין זכתה למעמד של עיר־מחוז, עם סטארוסטה משלה וכל מיני גנוני־מלכות. בדומה למקומות אחרים, חגגו גם בוולוז׳ין את השלושה במאי, חג העצמאות של פולין, וכן את האחד־עשר בנובמבר, החג של ה„נס על הוויסלה". בחגים אלה הקימו במות מיוחדות. אחרי עריכת התפילות בבתי־היראה שלהם ולהבדיל בבתי־הכנסת שלנו, בהן השתתף פקיד פולני בכיר — היתה התזמורת מסתדרת ליד הבמה, עליה ישבו נכבדי העיר ובראשם הסטארוסטה והכומר (מבין הציבור היהודי לא הוזמן איש לעלות על הבמה).

את התחלת המיצעד בישר מאַרש של התזמורת. בראש צעדה המשטרה (למטרה

אגודת מכבי־האש

זו גויסו שוטרים מכל המחוז), אחריה — מכבי־האש ואחריהם — תלמידי בתי־הספר. אלה היו ה„מרכיבים", מהם הורכבו „כוחות" המיצעד בוולוז'ין דאז.

עבודתה של אגודת מכבי־האש התנהלה שנים רבות על „מי־מנוחות". יום ראשון בשבוע הוקדש לאימונים. ההנהלה התרחבה. השלטונות החלו להקדיש תשומת־לב למכבי־האש ואישרו תקציב למימון פעולותיה. בשנת 1925 מלא יובל שנים לקיום אגודת „מכבי־אש" בוולוז'ין. לציון ארוע זה נבחר ועד, שהורכב מנציגים של הסטאַרוסטה (עם אברהם ברקוביץ' בראש) והחליטו להזמין לחגיגה את כל אגודות מכבי־האש שבעיירות הסמוכות לוולוז'ין (כולל העיר לידא) — איוויע, וישניבה, טראב, איבניץ, באַקשט, זבז'ז'ה ואפילו ליפנישוק הקטנטונת הוזכרה לטוב. החגיגה נקבעה ליום ראשון.

נקל לתאר, איזו מהומה היתה בוולוז'ין באותו יום ששי שלפני החגיגה. הראשונים הגיעו מכבי האש של לידא (קבוצה בת 40 איש) עם מפקדם משה דבורצקי (מנהל בית־ספר תיכון בלידא). הם באו עם תזמורת משלהם. אחריהם באה מאיוויע (קבוצה בת 35 איש) — אף היא עם תזמורת משלה ועם מפקדה מר באַקשט. אחריהם הגיעו מהעיירות האחרות.

בצהרי יום ראשון התקיים מיפגן, שנתקבל ע"י הסטאַרוסטה, כל הפקידים הבכירים, נכבדי העיר (בתוכם יהודים רבים) וחברי הועדה המארגנת. תתזמורת הוולוז'ינאית הסתדרה ליד הבמה, וכל וולוז'ין — אנשים, נשים וטף — התרכזה סביבה. השמחה היתה גדולה מאוד. בלילה התקיימה מסיבה חגיגית בבנין ה„גמינע", ורקדו לקול צלילי התזמורת עד אור הבוקר. גם למחרת היום נמשכו החגיגות.

מכבי־האש הקדישו מזמנם וכוחם, כדי לשמור על רכוש לא־להם. לכן חיפשה ההנהלה דרכים כיצד ובמה לפצותם. הפיצוי התבטא במתן כניסה ללא־תשלום לכל ההצגות.

בשנת 1924 התקיימה בוורשה הועידה הכללית הראשונה של ארגוני מכבי־אש, תחת חסותו של הנשיא מושצ'יצקי. אברהם ברקוביץ' ואנוכי נבחרנו כצירים לועידה זו. בשנים האחרונות לפני מלחמת־העולם השנייה גברה האנטישמיות, שהתנכלה גם למכבי־האש. דחקו את רגלי המפקדים היהודיים ואחר־כך התאנו לסתם חברים והחליפום בגויים. בזה האופן חוסל ארגון מכבי־האש היהודיים בוולוז'ין.

ועד הקהילה

בסוף שנת 1921 בא מווילנא לוולוז'ין נציג של משרד־הפנים, כינס את עסקני המקום בביתו של חיים אייזערס (צירולניק) והודיע להם, שהוא נשלח להכשיר את הקרקע לשם ייסוד קהילה בוולוז'ין. כאשר נסתיימה האספה, ייפה הנציג את כוחו של שלמה חיים ברודנה להכריז על בחירות ולארגן את הקהילה על יסודות דמוקרטיים.

בחירת ועד־הקהילה לא נתקלה בשום אופוזיציה. קופל דרצ'ינסקי (השמש) סיים

בחפזון את ה„ד׳ עוז לעמו יתן, ד׳ יברך את עמו בשלום״, טפח על האלמימר והכריז בזו הלשון: „רבותי, שלמה חיים בקשני למסור לכם, שתבחרו ב„אראפצר״ שלושה נציגים לקהילת וולוז׳ין. דרי־השוק והסמטאות הסמוכות לו — יבחרו אף הם שלושה. והוא הדין לגבי רחוב ווילנא והרחובות הסמוכים לו. הקהילה תורכב מתשעה פרנסים.

„הירשל דער גרויסער״ („הגדול״) הציע און פייווע יוסף סימערניצקי, יהודה אברהם דובינסקי ואת יעקב צדוק קנטרוביץ׳. קופל שאל: הגונים עליכם פרנסים אלה? כולם השיבו במקהלה: הגונים! הגונים!

טכס בדומה לזה ערך „לייבע דער שמש״ בבית־המדרש שבשוק. שם נבחרו: „חיים מאיר שאַיעס״, „מאיר פעשע יענטעס״ ו„נפתלי דער איינבינדער״ (הכורך). בקלייזל שברחוב ווילנא נבחרו, לפי המלצת משה השמש, מנחם יואל הכהן פוטשניק, חיים רוגובין וישראל לונין. „פרנסים״ אלה מימיהם לא עסקו בניהול ענייני קהילה, אולם היו אנשים ישרים, ושום קופה של שרצים לא היתה תלויה להם מאחוריהם.

כיושב־ראש הקהילה נבחר שלמה חיים ברודנה. כעוזרו — משה ווייסבורד. משרד הקהילה נמצא בקלייזל. בכניסה לקלייזל היה חדר ריק, סגור ומסוגר בדלת ברזל כבדה. בחורף שרר בו קור עז, כי לא היה בו תנור.

בתנאים אלה עבדה הקהילה בראשית ימיה. ללא תקציב וללא מנגנון־קבע. בכל זאת הגדילה עשות: תמכה בעניים וב„תלמוד־תורה״, נתנה סובסידיה לספריה והנציחה את שמה במעשים טובים אחרים לטובת הציבור היהודי בוולוז׳ין.

במשך הזמן חלו חילופי גברי בקהילה. וולוז׳ין נעשתה עיר־מחוז. „פרנסי בתי־המדרש״ לא התאימו יותר לשררה זו, והיה הכרח להחליפם. התקיימו בחירות חשאיות ונבחרו אנשים צעירים ובעלי־מרץ. הם הכניסו רוח חדשה בועד הקהילה.

כיושב ראש נבחר יעקב (יאַני) גארבר — אדם בעל תרבות וציוני־כללי ותיק. הוא שכר דירה ראויה לשמה והעסיק מזכיר, שניהל את הפעולה השוטפת וגם עניני הגזברות. ראש לכול דאג לתקציב, שיאפשר פעולה מסודרת ויעילה.

כאשר סיים גארבר את תקופת כהונתו, נתקיימו שוב בחירות. בבחירות אלו נבחר כיושב־ראש ראובן רוזנברג — אדם בעל מרץ ומוכשר מאוד. כקודמו, לא חסך רוזנברג עמל ויגע לטובת הכלל. הוא רב את ריב העשוקים, הגן על דלים ועניים בפני השלטונות, ועל פי רוב נשאו מאמציו פרי.

עם סיום תקופת כהונתו, נבחרה הנהלה חדשה. כיושב־ראש נבחר מאיר חלופסקי (בעלה של מרה שרירא). צעיר מוכשר היה, בעל דרגה בצבא הפולני, ובעל בית־מסחר גדול למנופקטורה. גם הוא הצטיין מאוד בעבודתו הציבורית והיה רצוי וחביב על כולם.

אחריו כיהן כראש־הקהילה אָניע רובין. מוצאו מרדושקוביץ׳. בתקופתו חל שינוי מהותי בהרכב של הפרנסים. היו מיוצגים בה נציגים של בעלי־המלאכה, נציגי סוחרים זעירים, ציונים כלליים ורביזיוניסטים. ועד־הקהילה הפך לזירת־וויכוחים בין נציגי

המפלגות השונות. ביחוד גברה המחלוקת בשעת הקצבת סובסידיות למוסדות שונים. אולם וויכוחים אלה לא פגעו בעבודתה התקינה של הקהילה.

כמזכיר וכמנהל־חשבונות שימש בחור־ישיבה לשעבר — חיים קרגמן.

ביום 17.9.1939, יום כניסת הצבא האדום לוולוז'ין, נסגרה הקהילה בפקודת השלטונות. נסתיימה פעולתה המבורכת במשך שמונה־עשרה שנה.

מה היה גורל יושבי־הראש והפרנסים של קהילת וולוז'ין מאז ייסודה ועד חורבנה?

מתו מות טבעי: יעקב צדוק קנטרוביץ', „הירשל דער גרויסער", פייווע יאָשע סימערניצקי, יהודה אברהם דובינסקי, „מאיר פעשע יענטעס", „נפתלי דער איינבינדער", חיים רוגובין, שלמה רוזנברג, מרדכי פוטשניק ו„מושקה דער אפריקאנער".

הושמדו בשואת וולוז'ין: חיים צירולניק, שלמה חיים ברודנה, קופל דרצ'ינסקי, חיים מאיר קליין („חיים מאיר שאַיעס"), ישראל לונין, יעקב גאַרבר, ראובן רוזנברג, מנדל אלפרוביץ', מאיר חלופסקי, משה וויינר וחיים קאַרגמן.

ייסודו של הבנק היהודי

עד למחצית השניה של שנת 1915 לא היה בוולוז'ין שום בנק, פרט ל„גמילות־חסדים". ההלוואות שניתנו קטנות היו ופרעו אותן בתשלומים שבועיים מדי מוצאי־שבת אחרי ה„הבדלה". היה זה מוסד צנוע, ששוכן בחדרו הקטן של „בערקע דער רימער". כמנהלים שימשו כמה עסקנים. הרוח החיה שבהם היה „בנימין דער מאנופאקטור־קרעמער" (בנימין בעל החנות למנופקטורה), או כפי שכינוהו במישנה־כינוי „בנימין דער געלער" (בנימין הצהוב). הוא נשא לאשה את שפרינצה, בת ה„סטרוסטה" רב יוסף־יוזל פרסקי. אחרי מותה עזב את וולוז'ין ועבר לדזווינישוק.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, המהפכה ומלחמת פולין עם הבולשביקים — לא פעל בוולוז'ין שום מוסד כספי. כשנסתיימה המלחמה ונחתם בריגה חוזה השלום בין וורשה ופטרוגרד, הוצבו הגבולות בין שתי המדינות והחיים נכנסו למסלולם התקין — החלו יהודי ארצות־הברית להגיש סעד חמרי ליהדות פולין, באמצעות „אורט", „האיאס" ו„יעקאפא". „אורט" עסק בייסוד בתי־ספר ו„יעקאפא" — בייסוד בנקים יהודיים בכל עיירה ועיירה. למטרות אלו הוקצבו סכומי־כסף גדולים.

המרכז של „יעקאפא" היה בווילנא. בכינוס הראשון של נציגי הערים והעיירות של האזור שלנו, יוצגה וולוז'ין ע"י ציר משלה — שלמה חיים ברודנה. בשובו מהכינוס התקיימה בבית־המדרש הגדול אספת־עם גדולה, בה מסר רב שלמה חיים דין־וחשבון על נסיעתו לווילנא, ונקב בסכום הכסף שוולוז'ין תקבל מ„יעקאפא". בו במקום הוחלט לבחור בהנהלה ואת שלמה חיים ברודנה כרואה־חשבון וכמנהל הבנק.

היות ועירנו היתה מחולקת ל„אראפצו" ו„ארויפצו", היה זה בחינת חוק ולא יעבור,

שנציג מ„דרי מטה״ צריך לייצג את אנשי „אראפצו״. לכן בחרו בארבעה נציגים, ששנים רבות ייצגו את „אראָפּצו״ ב„חברה־קדישא״ — את „פייווע יוסף דער פערד־הענדלער״ (סוחר הסוסים), „נאטע דער רימער״ (הרצען), „משה יונה דער שמיד״ ו„ישראל די ליולקע״. רחוב בראווארנע בחר בנציג משלו: „מאיר פעשע יענטעס״. רחוב ווילנא שלח את שני גבאי הקלייזל: חיים הקצב ומנחם יואל הכהן פוטשניק. הנציגים האלה, שמושגיהם על ענייני בנקאות ופינאנסים היו כמושגי אני על „ספוטניקים״ ו„תורת היחסות״ לאיינשטיין — הם שהיוו את הנהלת הבנק היהודי בוולוז׳ין.

לאחר ששלמה חיים ברודנה הוסמך ע״י האספה הכללית — ניגש לייסד בנק בוולוז׳ין. שכר חדר בקומת־הקרקע בביתה של אלקה, „בערקע דעם רימערס״. בעצם היה זה חצי חדר בלבד, כי במחצית השנייה עמד תנור־אפייה גדול.

כעבור זמן קצר הזמין אותי ר׳ שלמה חיים ברודנה להיות לו לעזר בהנהלת הבנק. ההלוואות שניתנו היו זעומות מאוד. כל לווה קיבל פנקס קטן. רשמו את סכום ההלוואה ברשימת הלווים הכללית ובפנקס הלווה.

בתקופה ההיא למד עקיבא פוטשניק בווילנא הנהלת חשבונות. לאחר שגמר חוק לימודיו — חזר לוולוז׳ין. מכיוון שהוא התהלך בטל מעבודה, הזמינוהו לעבודת־נסיון בבנק — שלא על־מנת לקבל פרס.

שלמה חיים סבל מאוד מהמצב הכספי הקשה של הבנק. הוא ידע היטב, שאני מקבל משכורת סמלית ועקיבא — גם את זה אינו מקבל. לכן היה מעלה בכל ישיבת ההנהלה את הדרישה להעלות את משכורתי ולקבוע משכורת לפוטשניק. כל שעות הישיבה נמצאנו, אני ופוטשניק, בחדר, אולם משניגשו לדון על עניננו — נצטווינו לעזוב את החדר. מתהלכים היינו הלוך ושוב על המדרכה, עד שמישהו היה קורא לנו: ילדים, אתם רשאים להיכנס. אך נכנסנו — למדנו מאותות פניו של שלמה חיים שההצעה נכשלה. הוא היה חיוור כסיד ומרוגז. „מאיר פעשע יענטעס״ היה מבשר לנו את הבשורה הרעה: „האיגוד שלנו חלש, עדיין, לכן אין אנו יכולים להעלות משכורתך, ראובן, ואתה „קיווע״ תצטרך גם להבא לעבוד בחינם״.

כך נמשך הענין עד שניקולאי דוידוביץ׳, מנהל החשבונות של מיכאל ונד־פולאק, הזמינני לעבוד אצל פולאק. עקיבא המשיך בעבודתו — ובשכר.

במרוצת הזמן הפך הבנק היהודי לאחד המוסדות הכספיים החשובים בעיר. הוא הועבר לדירה חדשה, לבית ריקלה שעפסנוול ברחוב ברקו יוסלביץ׳. עקיבא שימש כמנהל ורואה־חשבון ראשי. העוזרת שלו היתה סוניה זלצר. העובד השלישי היה דב־בר לאוויט, שעבד ביושר ובאמונה. ההנהלה השתחררה מהגבאים והקברנים של „אראפ־צו״ ונבחרו כוחות חדשים ורעננים: ישראל לונין, אברהם צארט, שלמה חיים ברודנה, יעקב גארבר, וולף פרסקי וחיים צירולניק. נבחר ועד מבקר, שבראשו עמד כותב הטורים האלה. מבין הפעילים היו יעקב סימרניצקי, מיכאל ונד־פולאק, מנדל אלפרוביץ׳,

שמואל בונימוביץ׳ ושלום לייב רובינשטיין. הבנק נתן הלוואות עד 1,500 זלוטי. עסקיו טובים היו.

מצב זה של שגשוג ופריחה נמשך עד 17.9.1939, יום כניסת הצבא האדום לוולוז׳ין. לא ידוע לי, המצאו הסובייטים כסף בבנק ומה היה גורלו, כי ביום זה הייתי כלוא במחנה ריכוז לעברינים פוליטיים בקרטוז־ברזה.

מעשה ניקראַסוב בוולוז׳ין...

המשורר הרוסי הגדול נ. י. ניקראסוב כתב בשנת 1861 פואימה בשם „קורובייניק" (רוכל) בה מסופר, שעקב טעות של מה־בכך היה אדם חבוש בבית־הסוהר שתים־עשרה שנה, על־לא עוול בכפו. מעשה כזה, במהדורה אחרת, קרה כעבור יובל שנים (בשנת 1911) בוולוז׳ין.

וכך היה המעשה: שתיים נשים יהודיות היו בוולוז׳ין: „חנה עשקה הקצרה" ו„חנה עשקה הארוכה". הראשונה היתה אשת־חיל, כבת ששים. בעלה חסיד היה ולמדן.

„חנה עשקה הקצרה" התעסקה ב„סמוגונקה" (ייצור יי״ש), דבר שאסור היה על־פי החוק. כך היא חיתה בשלום ובשלווה, עד שקפץ עליה רוגזו של טודר קאַראַנייבסקי. גוי שיכור זה מרחוב ווילנא שתה אצלה כמות גדולה של יי״ש בהקפה, עד שחנה עשקה ענתה לו לאו ב„אלף רבתי". הלך הגוי לשוטר בוקשטאנוביץ׳ מ„אַראַפּצו" והלשין עליה. ה„מורדת במלכות" שלנו נידונה לשני חדשי מאסר בבית־הסוהר באושמינה (בימים ההם טרם היה בית־סוהר בוולוז׳ין). פעמיים קיבלה חנה עשקה הזמנה מהפריס־טאוו להתייצב ב„וולוסט" כדי להישלח לאושמינה לרצות עוונה — ותמאן לבוא. סטיפאן פיעטרוכעס מכפר באנדרעס זוטא החביא אותה בגורן שלו.

וירא הפריסטאוו, כי חנה עשקה ממאנת לבוא ומבזה את חוקי המדינה — בערה בו חמתו עד להשחית. הוא החליט ליטול, בכבודו ובעצמו, את הענין לידיו.

הפריסטאוו, קאראאים יוטקביץ׳, היה אדם כבן ארבעים וחמש. הוא לא שנא יהודים וגם לא אהב אותם. תמיד התהלך בכפפות לבנות ועם הכלבלב שלו „בארבוסיק", ודיבר צרפתית. שזוהי צרפתית ולא לשון אחרת, קבע קושע המלמד מה„תלמוד־תורה". וזה מנין לו? ר׳ קושע, להווי ידוע לכם, ביקר ארבע פעמים במדינת קולומבוס. בהגיעו לשם בפעם הראשונה, גילו בעיניו קצת טרכומה. כלאו אותו במחנה הסגר ב„אי־הדמעות". שם הכיר צרפתי אחד. בחמשת הימים לשבתם יחד „לימד" הצרפתי את ר׳ קושע את השפה הצרפתית.

הפריסטאוו היה חובב גדול של ה„געפילטע פיש" והצ׳ולנט (החמין) היהודיים. הסטרוסטה, ר׳ יוסף יוזל פרסקי, דאג שלא יחסרו דגים משולחנו של הפריסטאוו. נוסף־על־כך קבע לו דמי „לא־יחרץ" קבועים.

ערב „שבת נחמו", בשעה שתיים אחה"צ, ציווה הפריסטאוו על השוטר לעפיאכע,

להביא לפניו את חנה עשקה, תוך שעה אחת, ולהחזיקה במעצר עד צאת השיירה ביום ראשון בבוקר.

לעפיאכע לא ידע באיזו חנה עשקה הדברים אמורים — רץ כחץ מקשת לבית חנה עשקה הארוכה ואמר לה, שהפריסטאוו מבהל אותה אליו. היא לא שיערה, כלל, למה היא מתבקשת — עטפה ראשה במטפחת והלכה.

עברו שעתיים ו„הילד איננו" — חנה עשקה לא חזרה. יעקב יוסל אביה הרגיע את עצמו ואמר, מן־הסתם שותה בתו תה עם לימון בבית הפריסטאוו, ומיד תשוב. אולם, כאשר ר׳ איטשע־טאַנע, חתנו של ר׳ שלמה דוד מוביל־המים, הכריז בקולי־קולות: „יהודים, לבית־הכנסת"! ודלתות החנויות החלו להיסגר — באה דאגה בלב ר׳ יעקב יוסל.

אמר ר׳ יעקב יוסל לר׳ ליפא לעווין חתנו: חוששני שאסון קרה לחנה עשקה. הבה ונלך לר׳ יוסף יוזל פרסקי ונבקש אותו, שישתדל להשיב שבותה. כשנכנסו שני האורחים הלא־קרואים, עמד ר׳ יוסף יוזל לקדש על היין. בראותו אותם — התחלחל ושאל אותם: מה קרה? הם ענו לו: כך וכך קרה.

ר׳ יוסף יוזל הבין שיש צורך לפעול ומיד. הוא נהם מתחת לשפמו: „הגישו לי את הקפוטה שלי". פנה לבני־ביתו ואמר: „סעדו את סעודת־השבת ואל תחכו לי". ורב יוסף יוזל ושני שכניו יצאו מבוהלים ודחופים לפריסטאוו.

בבואם לשם מצאו את לעפיאכע בלבד. הוא גרש אותם בחרפה מעל פניו, שכן הפריסטאוו אסר עליו להגיד דבר על מאסרה של חנה עשקה. אבלים וחפויי־ראש חזרו לבתיהם, כשהם שרויים בדאגה לקראת יום המחרת — „שבת נחמו".

ותהום כל־העיר וולוז׳ין. אותה שבת כמעט ולא התפללו בבתי־הכנסת. בכל בית ובית שדבר מאסרה של חנה עשקה הגיע — אבל גדול בו. בבית־המדרש שבשוק אמר „עוזר דער ראזנושצ׳יק" (עוזר הדוור), שבשבוע שעבר מסר במו ידו מכתב רשום לריטקובסקי, מזכירו של הפריסטאוו, בו היו טבועות הרבה חותמות של שעוה. לפי החותמות הסיק ר׳ עוזר, שמכתב זה נשלח מה„חלונות הגבוהים", יתכן מהבולשת בפטרבורג. ר׳ עוזר הוסיף ואמר, כי כאשר מסר את המעטפה ניחש לבו, שמכתב זה מבשר בשורת „איוב" למישהו, אבל שהכוונה היא לחנה עשקה — דבר זה לא עלה כלל בדעתו.

ב„עזרת נשים" אמרה חנה עשקה הקצרה, שאין אש בלא עשן, ואם אסרו אותה — ודאי עוותה. במה חטאה, דבר זה יתברר, אם ירצה השם, בקרוב. אברהם שאקער יצא מכליו וצעק: מה יאמרו עתה עלינו הגויים? בבית־המדרש ב„אראפצו" הרעיש עולמות „נאטע דער רימער" (נטע הרצען), כי דבר זה עלול להמיט שואה על כל יהודי וולוז׳ין וגם הגראף טישקיביץ׳, אוהב־היהודים, ייהפך לשונא־ישראל, ויפסיק להעסיק יהודים בנחלאותיו.

מה שהתרחש בקלייזל שברחוב ווילנא — אין, כלל, בכוחי לתאר. „פייוועֿ דער מוליער" (פייווע הבנאי) סיפר, כי כאשר תיקן את התנור בביתו של ר' יעקב יוסל, ראה שחנה עשקה הסתודדה עם אדם זר, בעל שפם שחור, נעול מגפי־לכה וחגור „קוטאס" (פתיל) אדום. „לייבע דער סטאַיקער" סיפר, שבלכתו לקלייזל לפנות בוקר ל„סליחות" ראה שליד בית ר' יעקב יוסל פרקו מעגלה ארגז חשוד. הוא מוכן להישבע, שבאותו ארגז היתה חבויה מכונה לזיוף שטרי המדינה.

בינתיים נודע שהפריסטאוו עומד להגיע לוולוז'ין. הרחובות המו מרוב אדם. כשהגיעה הידיעה שהפריסטאוו כבר בא לווישניבה ועוד מעט יגיע לוולוז'ין — רץ הקהל הרב לרחוב ווילנא, אולי תיראה מרכבת־הפריסטאוו מרחוק. משהתבושש לבוא, הציבו על המישמר את מרדכי אידל, בנו של ראובן דער פאכטער (אחיו נמצא בארץ), וחיים אלי, בנו של „פייווע דער מוליער", שיבשרו לקהל מיד על בואו של הפריסטאוו. כעבור זמן קצר נשמע הקול: הוא בא!

ר' יוסף יוזל נכנס לבית הפריסטאוו והפטיר בשפה רפה, שבא אצלו בענין חנה עשקה. בשמעו את השם, קם הפריסטאוו ממקומו ואמר בקול מלא רוגזה: „על חצופה זו לא אשחית מלים, היא תירקב אצלי בבית־הסוהר". ר' יוסף יוזל הבין מזה, שגורל חנה עשקה נחתם. אולם כשתדלן מנוסה לא איבד את עשתונותיו וכיפר את פני הפריסטאוו ב„יעקאטערינקע" (שטר בן מאה רובל). מיד אורו פני הפריסטאוו, חמתו שככה ולבו נתרכך.

תוך כדי דיבור נוכח הפריסטאוו בטעות שנפלה, כי אסרו אשה חפה מפשע, ונתן הוראה לשחרר מיד את חנה עשקה. היא עזבה את חדר־המעצר, ושני שוטרים מיהרו לבית חנה עשקה הקצרה, ביקשו אותה להצטייד בצידה, כי מחר היא יוצאת עם השיירה ל„חד־גדיא" שבאושמינה.

למחרת, יום ראשון, בדיוק בשעה אחת־עשרה לפני־הצהריים, לאחר שה„אבא קדישא" סיים את התפילה בכנסיה שברחוב ווילנא — זזה מוולוז'ין שיירה של תשעה אסירים, שנידונו עד שלושת חדשי מאסר, ובתוכם תושבת וולוז'ין „חנה עשקה הקצרה".

שרה פרסקי (מלצר)
(תל־אב־ב)

וולוז'ין בשלהי מלחמת־העולם הראשונה
(קטעי זכרונות)

שנת 1915. הגרמנים התקרבו לווישניבה, עיירת מולדתי, והפציצוה. החזית הת־קרבה למבואות העיירה. קם חלק מהיהודים ונמלט לוולוז'ין, שהיתה מרוחקת מהחזית כדי 18 ק"מ. שיירה שלימה של יהודים יצאה לדרך. הלכנו ברגל עד שהגענו למקום. משפחתי, בת תשע הנפשות, מצאה מחסה בבית הסטארוסטה, יוסף־יוזל פרסקי. כל המשפחה הצטופפה בחדר אחד. בחדרים האחרים גרו חיילים רוסיים ופליטים.

בוולוז'ין שרר אז מצב מלחמה. ההאפלה נשמרה בקפדנות. עם רדת הלילה אסור היה להדליק אור. מישמר של חיילים היה בודק אם ההאפלה נשמרת כהלכה ואם אין אנשים מצויים ברחובות.

לילה אחד חג בשמי העיר צפלין של הגרמנים, אולם הוא לא פגע באיש. אבל האוירונים הפציצו לא פעם את העיר. בנו מקלטים פרימיטיביים. ליד כל בית חפרו חפירה בה הסתתרו בשעת סכנה.

חיי החברה והתרבות שותקו, כמעט, כליל. קול־התורה בישיבה נדם. שעריה שוממים ואבלים היו. ראש־הישיבה, הגאון רבי רפאל שפירא, ציפה בדאבה ובשברון־לב לימים שהישיבה תחדש ימיה כקדם. בראש וראשונה דאגו לתת לחם להמוני הפליטים הרעבים. פתחו מטבח עממי, בו חילקו ארוחות חמות. משפחתי סידרה בית־תה.

על־אף תנאי המלחמה החמורים — נתנו את הדעת על חינוך הילדים. אלקה סבירסקי ניהלה ספריה רוסית. היה גם בית־ספר לילדי היהודים. בערב התקיימו בו קורסים לעברית. כמורה שימש מר פסח ירוזלימסקי.

במו עיני ראיתי לידתו של עולם חדש. החיילים הרוסיים ישבו בחפירות באפס מעשה. יום אחד עזבו את החזית, וראשית מעשיהם היתה לטבול ידיהם בדם של יהודים. הם פשטו על וולוז'ין וערכו בה פרעות. לילה שלם השתוללו, והבחור גליק נהרג. כעבור כמה ימים החריד את העיר קול־רעם אדיר: המהפכה פרצה! נחשולי־אדם, בני לאומים שונים, הציפו את העיר וקראו את התושבים לאספות עם. קירות הבתים כוסו במודעות בהן נאמר: „אזרחים, שלטון הצאר הגיע לקצו! אנו קוראים חופש ודרור לכל אדם באשר הוא אדם". ההתלהבות היתה עצומה. האנשים הופנטו מההכרזות ומדברי הנואמים, שחצבו להבות אש ובישרו דרור ושויון, שרו את המרס־ליזה, הציגו הצגות ראינוע תחת כיפת השמים והיו שהאמינו, כי ימות המשיח הגיעו...

עם שוך ההילולא באו ימים אפורים. ה„רעווקום" (הועד המהפכני), שהתאכסן בבית יוסף־יוזל פרסקי, החל בהחרמות הרכוש של בעלי־האחוזות. התחוללו מחזות זוועה. כל מיני שודדים ופורעים שדדו ופרעו תחת מסוה המהפכה. פחד אחז את הציבור היהודי. החיים לא היו בטוחים והתארגנה הגנה עצמית שהגנה על חיינו.

שושנה נשרי (ברקוביץ')
(תל־אביב)

וולוז'ין כפי שהיא חיה בזכרוני

בתחילת שנות השלושים כבר היתה וולוז'ין עיר־מחוז ומספר התושבים היה קרוב לששת אלפים. מהם כארבעת אלפים יהודים, ויתרם נוצרים־קתולים ופרבוסלבים.

עירנו שכנה בחלקה על גבעה, שקראו לה „ארויפצו" („עילית") ובחלקה במורד, שקראו לו „אַראָפּצו" („תחתית"). המרכז היה ב„עילית". היה זה שטח מרובע רחב־ידיים, שבו היו החנויות הגדולות והכנסיה הקתולית. כאן התקיימו כל החגיגות הלאומיות של האוכלוסיה הלא־יהודית. הנוצרים היו חוגגים את החגאות שלהם ברחובות העיר. חג העצמאות של הפולנים, שחל בשלושה במאי, היה מפואר ורב־רושם, ואין בפי די מלים להביע בהן את רגש הקנאה שתקף אותנו, למראה השמחה והאושר שהקרינו את פני החוגגים. ידענו ששמחה זו — לא שלנו היא. תודעה זו הגבירה בנו את רגש הנכר ועוררה את הכיסופים לחג־עצמאות שלנו על אדמת מולדתנו.

בקירבת המרכז עמדו ישיבת „עץ־חיים" ובית־ספר „תרבות", בית־אולפנא עברי מודרני יחידי בעיר, בנוסף על בית־הספר העממי הנוצרי, שאף הוא אחד ויחיד היה. רמתו של בית־הספר הפולני היתה נמוכה, כי רוב התלמידים היו בני־אכרים פרימיטיביים, ומקצתם בני־פקידים.

מצידו השני של המרכז שכנו משרדי־הממשלה והקסרקטינים. המרכז שימש גם כשוק. בכל יום חמישי היו נוהרות אליו עגלות רתומות לסוסים, שבהן הביאו האי־כרים למכירה את תוצרתם — מוצרי חלב שונים, פירות ובדים מעבודת־יד עצמית. האיכרים היו רוסים לבנים (נוצרים פרבוסלבים), אנשים פרימיטיביים מאוד, הן בהשכלתם והן באורח־חייהם. תלבושתם היתה מיוחדת במינה. הנשים לבשו חצאיות ארוכות ורחבות — זו על גבי זו. וכמובן, היפה שבהן — מלמעלה. לראשיהן קשרו מטפחות פרחוניות־צעקניות. הגברים לבשו חולצות רקומות (הידועות בארץ כ„חול־צות רוסיות") ומכנסיים נתונים בתוך מגפיים גבוהים.

את הכסף, שפדו בעד תוצרתם ביום השוק, הוציאו לקניית בגדי־חג ומיצרכים חיוניים אחרים. את לבם סעדו על העגלות. המנה העיקרית בסעודתם היה בשר־חזיר („שינקע"), ולקינוח סעודה לגמו „וודקה" (יין־שרף) חריפה ומשכרת. ואמנם, מרובים היו ביום־השוק השיכורים, שעמדו בקושי על רגליהם ומילאו את פיהם דברי־בלע, חירופים וגידופים, שנסתיימו תכופות בתיגרות־ידיים.

רוסים־לבנים רבים גרו גם בפרברי־העיר. הללו התבשמו מאוירת־העיר והיו קצת תרבותיים. הפקידות הממשלתית הורכבה מהנוצרים־הקתוליים. מקצתם בני־

המקום ומקצתם אנשי־חוץ, שנשלחו לתקופה מסוימת. גם אלה וגם אלה היו בעלי־השכלה מסוימת.

המוסיקאי מר רטנר (במדים של אגודת מכבי־האש)

רוב בתי־העיר היו בנויים עץ ובעלי קומה אחת. מאחורי הבית השתרע גן־ירק גדול למדי. לפעמים היתה בחצר גם רפת ופרה בה, שתנובתה שימשה, לרוב, לאספקה עצמית. את הירקות איחסנו במרתפי־הבתים, והקרירות ששררה בהם שמרה על טריותם. בכל העיר היו בתים מעטים בני קומתיים שהתרכזו במרכז השוק. שני בתים היו שם עם חדר על עליית הגג. באחד מהם גר המוסיקאי, מר רטנר, עם רעייתו, שהוזמן במיוחד לשם אירגון תזמורת־מיתרים בבית־ספר „תרבות" ותזמורת כלי־הנשיפה של אגודת הכבאים. בבית השני גרה משפחתי. הבניינים המפוארים בעיר היו בניני הממשלה והצבא, שהשתייכו פעם למשפחת הגראף (רוזן) טישקיביץ', שוולוז'ין היתה נחלתו.

מים לא היו בבתים. שואבי־המים היו ממלאים דליי־מים מבארות, קושרים אותם לאסל גדול שעל כתפיהם ונושאים אותם לבתים. את המים החזיקו בחביות, שעמדו ליד הכניסה. בחורף הכניסו את החביות למטבח, כדי שהמים לא יקפאו. גם אמבטיה לא היתה. בני המשפחה התרחצו בבית־המרחץ העירוני. פעם ניסה אבי לעשות

השוק

צעד מתקדם: הזמין אמבט של פח, והיינו ממלאים אותו במים מחוממים בתנור. פרוצדורה זו היתה מייגעת וממושכת, לכן התרחצו באבט כמה מבני־המשפחה ביחד — הנשים תחילה, ואחריהן — הגברים. לבסוף החלטנו, שרחצה בצורה כזו אינה כדאית, ועד שיבואו זמנים טובים יותר — להתרחץ, לפי שעה, בבית־המרחץ.

התנורים שבבתים היו בנויים מלבנים. תנור אחד „אריסטוקראטי", מצופה חרסינה, עמד בתוך הדירה לשם חימום בחורף, והשני, פשוט יותר, עמד במטבח ושימש לבישול ולאפייה. עקרת הבית, אף־על־פי שהקדישה הרבה מזמנה לגידול הילדים הרבים ולפרנסת המשפחה — מצאה, בכל זאת, פנאי לאפייה של סוף השבוע. מאפה־בית מיוחד היתה ה„בונדה" (התפוחה), מין לחם של תפוחי־אדמה מרוסקים, בתוספת של קמח ושמרים. את ה„בונדות" אפו בתבניות, וכדי שלא תדבקנה — שטחו בתחתיתן של התבניות עלים צהובים.

היו גם משפחות, שאפו בבתיהן לחם רגיל. החומרים, שאפו מהם עוגות, היו: ביצים, קמח, חלב, חמאה ועתים ריבה. עוגות קרם ושוקולד — לא ידענו. את הריבות למיניהן הכינה עקרת־הבית במר־ידיה. בעונות של כל מיני פירות היער, היו האיכרות מופיעות ברחובות עם כדים מלאים גרגרים צבעוניים (דומדמניות, אוכמניות וכו'), שקטפו אותם ברחבי היערות שבסביבה. באותן עונות היו עקרות־בית עומדות ליד פתח התנור ולפניהן „מעדניצעס" (קערות־נחושת רחבות ושטוחות, מותקנות במיוחד לטיגון ריבות), שהיו עומדות על חצובה (דרייפוס) ובוחשות את הפרי המעורב בסוכר.

פריג'ידרים, ואפילו מקררים פשוטים, לא ידענו. לכן היה הכרח לבשל מדי יום ביומו. אכן, קשים היו חיי אימותינו. אנו, בניהן ובנותיהן, לא פעם מתפלאים על חריצותן וכושר העבודה שלהן.

חשמל הותקן אך בשנת 1925. קודם לכן האירו את הבתים במנורות נפט, ואת הרחובות הראשיים — בפנסי־נפט. פנסי־היד היו מוארים בנרות, ורק מועטים היו מצוידים בפנסי־סוללות (בטריות).

היה בעיר גן ציבורי רחב־ידיים, שבחלקו הגדול היה נטוע עצי־פרי.

נהר קטן זרם בעיר בשם וולוז'ינקה. עומקו היה כעומקה של בריכת־שחיה לתינוקות בישראל. בכל־זאת נהנו אנשי־העיר מטבילה ושחיה בו. השיחים שמסביב לו שימשו כ„חדר הלבשה". בצדו של הרחוב הראשי היה אגם יפה שקפא בחורף, ומשטחו שימש להחלקה במחליקיים. מהגבעות שבסביבה היו גולשים במגלשים. הגלישה במזחלות (עגלות־חורף) בשיפועם של שני הרחובות, שחיברו את ה„עילית" עם ה„תחתית" — היתה משושו ועיסוקו הנלהב של הנוער היהודי. היתה זו מזחלת קטנה ונמוכה, שעליה ישבו רכובים שני אנשים, כשרגליהם מחוצה לה, לימינה ולשמאלה. הרגליים היו מכוונות את המזחלת, דוגמת משוטים בסירה, ושלישי שמאחוריהם היה נותן את הדחיפה לגלישה.

הרחוב הראשי היה רחוב ווילנא, שמוצאו מהמרכז בכיוון העיר ווילנא — העיר

הגדולה והקרובה. הרחובות היו מרוצפים אבני־גוויל, לא מגודל אחד, וההליכה והנסיעה עליהן היו קשות מאוד. המדרכות שעל־יד הבתים היו מקרשים. בעלי־הבתים היו, בכבודם ובעצמם, טורחים בשמירת נקיון המדרכה ופיסת־הכביש שעל־ידה. מקומות ציבוריים בלבד, כגון השוק, ניקו פועלי־הניקיון. החנוונים, שישבו בחנויותיהם הפתוחות, התחממו בימי הקור ליד כנון (פייערטאָפּ, סיר מלא גחלים לוחשות).

אוטובוסים ומכוניות מעטים הופיעו אך בשנות השלושים. קודם לכן שימשו הסוס והעגלה כאמצעי תובלה ותחבורה יחיד. תחנת־הרכבת היתה מרוחקת מן־העיר כ־17 ק״מ, ונסעו אליה בעגלות בלבד. גם הנסיעה לכפרים ולעיירות מרוחקים התקיימה בעגלות, משום שבמקומות אלה לא פעל שירות של רכבות.

האקלים היה כמעט צפוני. גשמים ירדו גם בקיץ. גשמי הסתו היו סגריריים וקודרים. בחורף ירדו שלגים לעתים תכופות, והאדמה כוסתה בשכבת־שלג גבוהה. התושבים הצטיידו בבגדים ומגפיים גבוהים וחמים של עור, או של לבד, כדי לשמור על חום גופם, בייחוד בעת נסיעה במזחלת על־פני מרחקים גדולים.

עיקר פרנסת היהודים היה המסחר. 99% של החנויות היו בידי יהודים. גם המסחר בפשתן תפס מקום חשוב בחיי הכלכלה של יהודי עירנו. הפשתן היה גדל בכמויות גדולות בשדות וולוז׳ין. הסוחרים שלחו אותו כחומר־גלם לערים הגדולות.

חיי־תרבות, בתקופה שאני מדברת עליה, היו ירודים מאוד, על־אף הצמאון הגדול להשכלה. השכלת הנוער היתה עממית. בודדים בלבד יצאו לווילנא להמשיך לימודיהם, משום שהלימוד והחיים בעיר היו כרוכים בהוצאות ניכרות, שהיו למעלה מיכולתם של רוב התושבים.

הזכרונות המעניינים ביותר שלי מעוגנים באֵרוע הגדול של אפיית מצות. את המצות אכו בבתים פרטיים אחדים, שפונו למטרה זו בימים שבין פורים לפסח. באחד החדרים גיבלו והכינו את הבצק. בחדר הגדול שבדירה ישבו נערות משני צדי שולחן ארוך, ובמעגילה היו מרדדות את הבצק וקורצות אותו למצות.

היו כאלה שאפו מצות בצורה קואופרטיבית. כל משפחה עזרה לרעותה וגם עזרו לעניים לאפות את המצות. העבודה נעשתה בדייקנות והמצות היו טעימות. חלק מן המצות היו כותשים במדוכה (סטופע), שהיתה עשויה מעץ בצורת גביע גדול. שמו בה את המצות ודכו אותן בעלי (סטוקאץ׳). רק מעטים מן התושבים יכלו לרכוש להם מדוכות, אבל בעלי המדוכות היו משאילים אותן לאחרים. בעבודת הכתישה עסקו כל בני־המשפחה. על המשתמט היו מאיימים שלא יקבל כופתאות. האיום הזה היה יעיל מאוד, כי מי זה יוותר על התענוג שבאכילת כופתאות, שעמדו בראש התפריט של מאכלי־פסח?

בני־העיר היו מלוכדים מאוד בשעת צרה ואבל. כאמור, הבתים היו בנויים מעץ. הגגות — מרעפים של עץ, וגגות בתי־השכונות — מקש. כשפרצה שרפה (אחד הפגעים הקשים ביותר של העיירות), היתה האש מתפשטת חיש־מהר, וכדי לאתרה ולכבותה,

היה צורך בכוח־אדם גדול ובעזרה מהירה. בני־עירנו פעלו בעת צרה זו במסירות ובהקרבה — להצלת הנפש והרכוש.

כאשר הלך אדם לעולמו, היו כמעט כל בני־העיר מלווים אותו למנוחת־עולמים והיו מבכים אותו בקולות קורעי־לב. וכשם שהאבל היה כללי, כך גם השמחה. חתונה בעיר נהפכה לשמחת הכלל. החתונה היתה מתחילה, על הרוב, בחדר הגדול שבבית הורי הכלה. היא היתה יושבת על כורסה, על ראשה הינומה לבנה, המכסה את ראשה ורובה, ומשני צדדיה הנשים, קרובות וידידות המשפחה. החתן ששהה בבית־הוריו היה יוצא בלווית שושבינים לבית־הכלה, שם קיבלוהו בברכת „מזל־טוב". אחרי־כן יצאו החתן והכלה בראש תהלוכת־המון, בלווית תזמורת („כלי־זמרים") לטכס החופה. עם סיום הטכס צעד הזוג ל„בית הכיבוד". בכניסה עמדו שתי נשים ובידיהן מגש מורם מעל לראשיהן. על המגש היו נרות דולקים ועוגה גדולה. בתוך הבית עמדו שולחנות ערוכים בכל מיני מטעמים — מתוצרת עצמית. התקרובת הוגשה ביד רחבה וכיבדו גם את הילדים הרבים שהצטופפו סביב הבית. בשבת הוליכו את הכלה לבית־הכנסת. בערב נערך נשף ריקודים, שבו השתתפו כמעט כל צעירי־העיר, רקדו עד אור הבוקר. שבעה ימים („שבע ברכות") היו בעלי־השמחה ממשיכים לחגוג בחוג המשפחה.

הרגשת השותפות בגורל ויחסי העזרה ההדדית היו מהמידות התרומיות שהצטיינו בהן הורינו. צאצאיהם אחריהם שואפים לטעת מידות נעלות אלו בלב ילדיהם.

„אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי"
(תהלים מב, ה)

„היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה"
(תהלים מב, ד)

פסח ברמן
(תל־אביב)

זכור אזכרך וולוז'ין

אגדת וולוז'ין

עתים נדמה לי שהכול היה אגדה. אולי היתה וולוז'ין מושג מופשט, עולם של אצילות, שהכול שט וזורם בו במימדים אחרים של ההוויה. אולם היגון שבלבי על כל היקר שאיננו עוד, בא ומזכיר לי, שהיה היו בוולוז'ין גדולי־תורה, תלמידי־חכמים ופשוטי־עם.

עתה, לאחר שכולם עלו בענן האש — פשוטו כמשמעו — נראים לי חייהם מצועפים בצעיף של אגדה. אחד־אחד מתייצבים הם לנגד עיני. אני שומע קול של תפילה ותחנונים: מי־יתן ויכתבו חיינו בספר, כדי שימינו לא יהיו כצל עובר. במלים פשוטות אספר אפוא את אגדת וולוז'ין, אגדה לגדולים ולקטנים.

הרב יעקב שפירא וחג שמחת בית־השואבה בישיבה

מדי אזכרה את וולוזין, עולה בזכרוני דמותו המאירה של הרב יעקב שפירא זצ"ל, שהיה אהוב על כל יהודי עירנו. הוא היה חוליה בשושלת הוולוז'ינאית, שמוצאה מרבי חיים מוולוז'ין. הרב יעקב שפירא היה בנו של רבי רפאל שפירא, חתנו של הנצי"ב, שנשא את בנות הנצי"ב — שרה רשה ודרייזל — זו אחר זו.

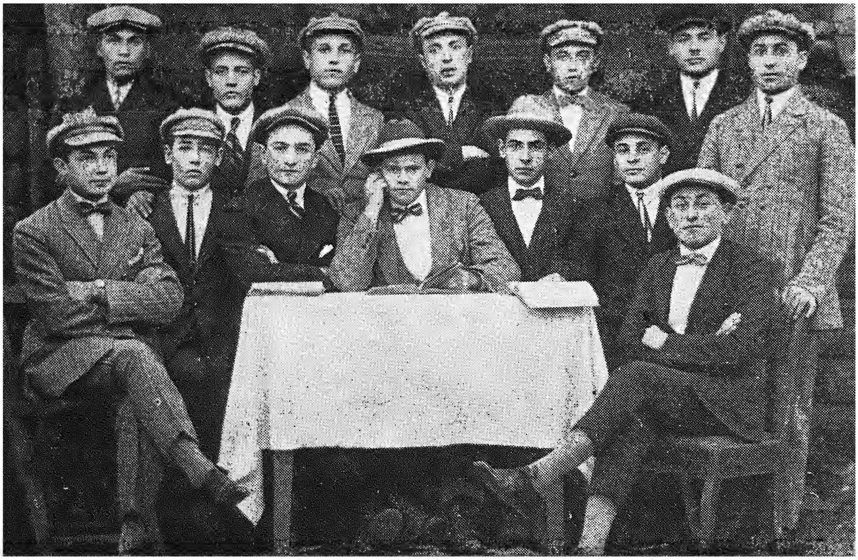
ברב יעקב שפירא קשורה חוויה נעימה ובלתי־נשכחת: חג שמחת בית־השאובה בישיבה. יוצאים היינו, ופנסים בידינו, לביתו של הרב, להביאו לישיבה. את הרב נשאנו על כפיים, ואפריון ממעל לו. בשירה ובזימרה הבאנו את הרב להיכל־הקודש. פניו קרנו וצהלו, ואתו שמחו כל יהודי העיר.

סדר ה„אתה הראית" וההקפות בישיבה, בהשתתפות הרבנים, מרטיטים את לבי עד היום הזה. בין החוגגים נשמעו קולותיהם הערבים של תלמידי־הישיבה, כגון, מוטל טראַבער, ליבלה קלעצקער, ויבדל לחיים ארוכים, בן־דודי ר' שלמה קולובסקי, שהגיע לבני־משפחתו מעיר מיר (דאַמיר), שם למד בישיבה.

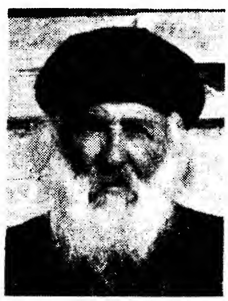
השמחה הגיעה לשיאה, כאשר „חיים דער שניידער" („חיים החייט") כיבד את תלמידי־הישיבה בתפוחים. „חזקה" היתה לר' חיים על־כך. שני גני־פרי היו בוולוז'ין, בבעלותם של גויים. היה ר' חיים קונה אצל אחד מהם ארגזי־פרי, טומנם מתחת לספסל ליד כותל המזרח, ובליל החג היה ממלא קערה גדולה בתפוחים ריחניים, ומחלק ביד

רחבה ל„כל דיכפין". דמות בלתי־נשכחת היה ר' „חיים דער שניידער". הוא נתן את ידו לכל דבר שבצדקה. עסק גם בצורכי־הציבור. כיהן כגבאי של ה„חברה קדישא", ושום דבר וולוז'ינאי לא היה זר לו.

חבילות־חבילות של תלמידי־חכמים

קבוצה של תלמידי ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין בשנת תרפ"ה (1925)
עומדים (מימין לשמאל): א) משה גולוב ב) מוטל טראַבר ג) משה שמחה טראַבר ד) שמידט מווילנא ה) מרגולין ו) חיים ברגמן ז) בחור מזבלודבה.
יושבים: א) הרשל מראקוב ב) יוסף גולדשטיין ג) בחור מלומז'ה ד) מאירים ברניקר ה) טקאַץ' מגרודנה ו) אריה חרוז ז) לייבל פרסקי (מקלצק).

השו"ב, ר' יהודה אברהם פרסקי

ומדי דברי בישיבה, מן הדין להזכיר את לומדיה. את ראש הישיבה דאז, הגאון רבי יצחק ווינשטיין (ייבדל לחיים ארוכים) וחבילות־חבילות של תלמידי־חכמים ועילויים, ביניהם את מוטל טראַבער (על־שם העיר טראַב), מהעילויים הגדולים של הישיבה, שיצאו לו מוניטין בוולוז'ין כולה.

חלק בלתי־נפרד של הישיבה היה ר' יהודה אברהם השוחט, שהגיע לזיקנה מופלגת ועוד זכה להכיר את הנצי"ב. גבה־קומה היה, איתן וזקנו ירד על־פי מידותיו. בשעת אמירת „קדושה", כאשר יצאו מפיו המלים: „קדוש"! „קדוש"! „קדוש"! — רעדו הקירות של הישיבה.

בשמו קשור ארוע חשוב בוולוז׳ין — ביקורו של הסופר הנודע דניאל פרסקי ז״ל, שהיה קרובו של השוחט. ר׳ אברהם הקביל את פני אורחו החשוב בבירכת „שהחיינו", כי מר פרסקי חזר אז מארץ־ישראל.

שעון־השמש וחיזוק בדק־הישיבה

אזכרה את שעון־השמש היפה, שהיה משובץ בבניין הישיבה מצד מזרח. מחוגיו גדולים היו וספרותיו שחורות. כאשר הושחת המראה החיצון של בניין־הישיבה, נמצא לכך דואג. מר יוסף סוכובולסקי מביאליסטוק, שלמד בישיבה, ואחר־כך עלה לגדולה כקבלן־בניין גדול — חזר מארצות־הברית וביקר בעירנו. לבו כאב עליו, בראותו בית־מקדש זה עומד בניוולו. הוא חיזק בכספו את בדק הישיבה, טייחו את הבנין מבחוץ, והוא שב לכבודו הראשון. ואז התבלט יותר השעון ומשך את עין העוברים ושבים.

מצד מזרח של הישיבה עמד בית־הכנסת הגדול, ומצד צפון על גבעה — ביתו של הרב יעקב שפירא, בשורה אחת עם ביתו של ר׳ נפתלי אַרוֹצקער, הכורך ובעל החנות למכשירי כתיבה ועיתונים. ועל־ידו, פסיה באקשט, שחנות המכולת שלה סיפקה מזון לתלמידי־הישיבה.

ביתו של הרב יעקב שפירא, פטירתו והלוויתו

מי מאיתנו אינו זוכר את החתונה של רבקה, בתו של הרב יעקב שפירא, שנישאה לרב חיים וואַלקין, בנו שֶל הרב מפינסק. כיצד ליוו השושבינים את הזוג לחופה וכיצד חוללו ורקדו ברחובות! חלק בלתי־נפרד בחתונה זו היו הגוי והגויה, שרקדו לפני החתן והכלה ובידיהם דליים מלאים מים. רב חיים ורבקה זרקו לדליים מטבעות־כסף — כסגולה למזל ולאושר.

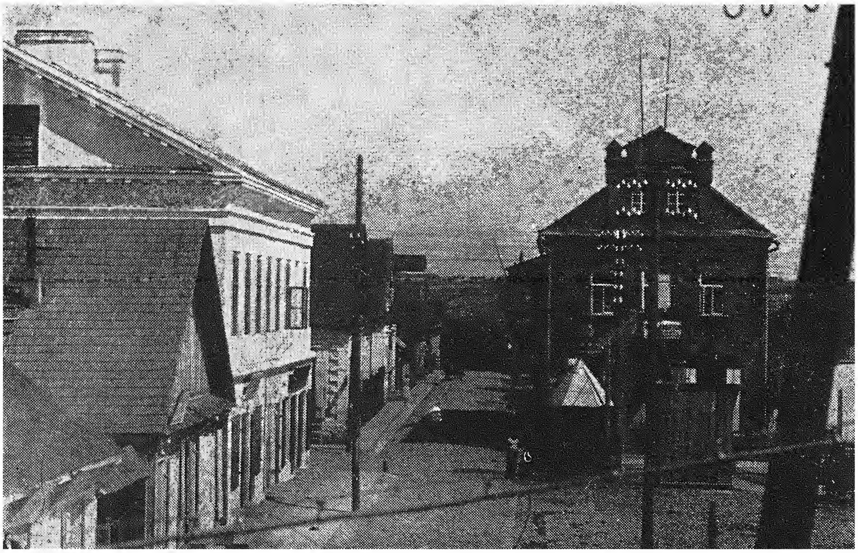
ביתו של הרב יעקב שפירא היה גדול ומרווח. בהיכנסך לתוכו — אפפו אותך קדושה ויראה. הרבנית הקבילה את פניך ושאלה אותך לחפצך ולמישאלתך. והתשובה היתה, כרגיל, שאמא שלחה לשאול את כבוד הרב בעניין סירכא שמצאו בעוף. פעם שלחתני אמא אל הרב בעניין חמור: היא קנתה בשר לפסח, ושלא במתכוון הניחה אותו אחותי על מגבת־חמץ. התעורר ספק בלבה של אמי, אם הבשר כשר לפסח. הרב הרגיע אותה בתשובתו, שאם טרם מלחו את הבשר וטרם שרוהו במים — הריהו כשר לפסח.

הרבנית שיינה דישה שפירא

הרב יעקב שפירא היה ידוע חולי. רוב ימיו התייסר ביסורים, והוא נמצא תחת השגחתו הרפואית המתמדת של הרופא והאדם היקר, ר׳ אברהם צאַרט. הרופא עשה כל מה שביכולתו, אבל לא העלה ארוכה לחולה שלו, והיסורים של הרב גברו מיום ליום. כאשר החמיר מצבו מאוד, ציווה הרופא

להבהילו לווארשה, לשם התייעצות רפואית. יום שבת היה, אבל פיקוח־נפש דוחה שבת. הזמינו אוטובוס, והרב נסע עם מלווהו הנאמן ד״ר צאַרט. שם הוקל לו קמעה, והוא הוחזר לוולוז׳ין. אולם הקלה זו היתה עד־ארגיעה. הרב הובהל שוב לווארשה, ושם יצאה נשמתו.

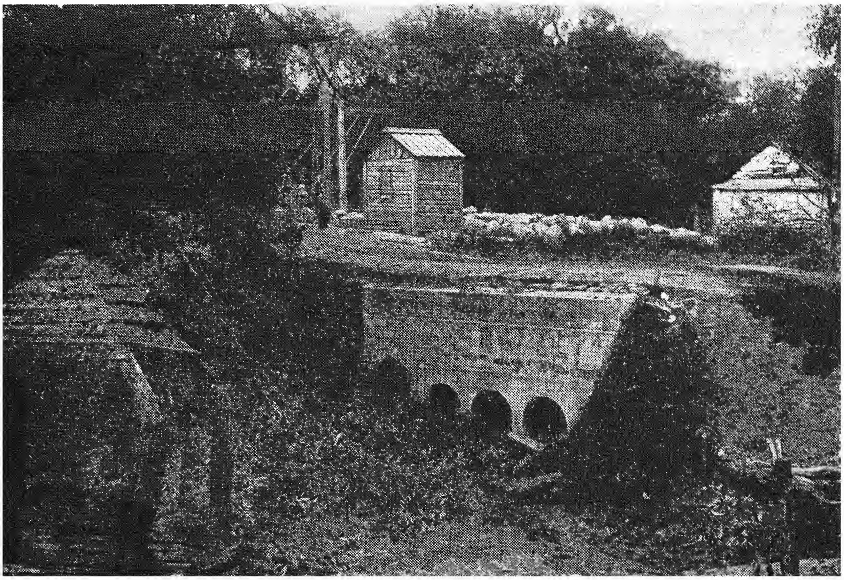

רחוב סמורגון (סמאָרגאָנער גאַס)

הידיעה על פטירת הרב התפשטה חיש־מהר בוולוז׳ין ובכל הסביבה. נכבדי העיר התאספו ודנו על הבאת הרב למנוחת־עולמים בוולוז׳ין. הדבר היה כרוך בקשיים. השלטונות דרשו שיניחו את גופו הקדוש של הרב בתוך ארון אטום ויובילו אותו בקרון־רכבת מיוחד, או באוטובוס מיוחד. התגברו על כל הקשיים, והרשיון ניתן.

כאשר הגיעה הידיעה לוולוז׳ין, שהארון מתקרב לעיר — סגרו כולם את חנויותיהם ויצאו, בנעריהם ובזקניהם, לקראת הנפטר הגדול. מדי פעם בפעם עלינו על כיפת האנדרטה שעמדה בקצה העיר, כדי לוודא אם ארונו של הרב מתקרב.

אך ניראה האוטובוס באופק, יצאו נכבדי העיר לקראתו, ובראשם ר׳ ישראל לונין. בכניסה לוולוז׳ין הוציאו את הארון מן האוטובוס ונשאוהו על כפיים עד ביתו של הרב. מייד הגיעו לוולוז׳ין רבנים ותלמידי־חכמים מכל הסביבה. כל יהודי־העיר — אנשים, נשים וטף — באו להיפרד מרבם האהוב. למחרת הובא הארון לבניין הישיבה. בין המספידים היה ראש־הקהילה, ר׳ ישראל לונין. משם הובא הארון לבית־הכנסת הגדול,

הדרך לבית־הקברות

והחזן ערך את טכס־האשכבה. הארון ניטמן בחלקת הקברים של הגאונים הגדולים מהשושלת הוולוז׳ינאית.

הנוער הוולוז׳ינאי ומחנכיו

ביאליק כותב, שבנות וולוז׳ין היו אדמוניות (עיין „המתמיד״). ועוד הוא כותב שם, שבנות הכפרים שמסביב לוולוז׳ין היו עבות ושמנות. משוררנו החביב עיוות במקצת את ה„דימוי״ של הנערות הוולוז׳ינאיות. אבל לא על הבנות אדבר, כי אם על הנוער הוולוז׳ינאי בכללו. מי עיצב את דמותו הרוחנית? מי הצית בו את אש־הקודש ואת הכיסופים לארץ־ישראל? — אלה היו המלמדים והמורים שלנו בבית־ספר „תרבות״, והמדריכים של תנועות הנוער. רואה אני את המחנך והמורה למטמטיקה, מר חיים גולובנצ׳יץ (ייבדל לחיים ארוכים). כמה קשה היתה על התלמידים הפרידה ממורם ומנהלם האהוב, כאשר עזב את וולוז׳ין ויצא עם משפחתו למונטיווידאו, ועלה משם לארץ־ישראל. אזכור בדחילו ורחימו את המורים האחרים: מר בנימין שישקו (ייבדל לחיים ארוכים), המורה לטבע; משה בראַם — המורה לפולנית וחיים פורטנוי — המורה לעברית.

אזכור גם את בניין בית־ספר „תרבות״, על כיתותיו ועל תנוריו, שהפיקו חום נעים

בחורף. ותיזכר לטוב פועלת הנקיון מאַניה (נוצריה), שניקתה וציחצחה את החדרים. כיום מרגיש אני מתיקות גם בעונשים שהטילו עלינו המורים, על אי־הכנת השעורים. העונש היה מודרג: מעמידה בפינה עם הפנים לקיר — עד העתקת עשרה עמודים ויותר. מה ל„עונשים" אלה לעומת המאור הגדול שבבית־הספר! פה שאבנו את אהבת ציון ואת הכמיהה „לירושלים עירך". פה אֻרשנו לנו באהבה את השפה העברית. פה אמר כל תלמיד, כמשורר יל"ג בשעתו, „עבד לעברית אנכי עד נצח". וכמה הקפדנו על הדיבור העברי. זכורה לי היטב ההחלטה של מועצת התלמידים, להטיל קנס על כל מי שיוציא מפיו דיבור לא עברי. דמי הקנס היו קודש לקק"ל.

ואין לקפח את מלאכת הקודש של מלמדי הדרדקאות, של ה„חדרים" ו„התלמוד־תורה". הנה ר' בצלאל המלמד. הוא היה פדגוג, מחנך מצוין. הוא לימד רבים מילדי וולוז'ין — מאלף־בית עד חומש, נביאים וכתובים. בית צנוע היה ביתו ב„קרומער גאַס". הוא נטע בנו יחס של יראה ושל קדושה לספר. כמה עמל השקיע בנו, כדי להחדיר למוחותינו את ערכם של „שמות" (דפים קרועים של ספרי קודש) שאסור להשמידם, או לעשות שימושם בחולין, אלא יש לערוך להם הלוויה ולהטמינם בעפר. הוא לימד אותנו לרחם על עניים, על גלמודים ועל עזובים, כי גם הם נבראו ב„צלם" ויש לעזור להם. ועל־הכול קידשנו במצוות כיבוד אב ואם.

והחינוך הזה נשא פרי. בהתלהבות התגייסנו לגבות ביום חמישי אחרי ה„יריד" את ההתחייבויות, שהתחייבו יהודי וולוז'ין למען „לחם עניים", שנוהל ע"י ר' אברהם איטשע שווארצברג (ברוך זכרו וברוך פועלו), שהשקיע הרבה מסירות והרבה דאגה, כדי שהניצרכים יקבלו את צרכיהם ושלא יהיו רעבים בוולוז'ין.

תנועות הנוער הציוניות ואהבת ארץ־ישראל

תנועות הנוער הציוניות — הבית"ר, ה„שומר־הצעיר" ו„החלוץ" — כמה עמל השקיעו בפעולה למען הקק"ל. הן העלו את גאולת־הארץ על ראש דאגתן. שמחו על כל פרוטה שניתרמה, כי בכסף זה נגאלת אדמת המולדת. על אדמה זו יטעו כרמים, יבנו בתים, יסללו כבישים, ועוד בדורנו תחזינה עינינו בתקומת ישראל. היתה חדוות העליה לארץ, ככתוב בשיר העממי: „בעלות יהודים לארץ־ישראל — גדושה תהיה השמחה". כואב הלב שהורינו לא זכו לכך. הלא הם־הם שנטעו בנו את החיבה לארץ־ישראל.

ימים של התרוממות הנפש ושל עליית נשמה, היו הימים בהם עלו הבנות והבנים לארץ־ישראל. כל יהודי־העיר ליוו אותם לתחנת־הרכבת, ומחשבי קיצין ראו בכך את פעמי המשיח. חוללו ברחובות והאמינו באמונה שלמה, שארצנו הקדושה תיבנה ותיכּוֹנן עוד בימינו, ושמחו בשימחת הגאולה.

זכורה לי במיוחד עלייתן של מושקה רוגובין, של אטל שאַקר ושל פאַניה קיווי־

לביץ׳ (תיבדל לחיים ארוכים). נחרתה בזכרוני עלייתו של אחי שלמה (ייבדל לחיים ארוכים). חבריו ליווהו בשיירה ארוכה של עגלות רתומות לסוסים. כל הדרך שרו משירי ציון, וביחוד את השיר „ארצה עלינו״. כל הלבבות פעמו בקצב אחד, בקצב של „עם אחד היינו, עם אחד נהי״, „ממקבת בור אחד נוקרנו״ ו„בנערינו ובזקנינו נלך״.

השיירה נעצרה על־יד ביתה של סבתי. עיניה זלגו דמעות־גיל, ונפרדה מנכדה במלים אלו: „זה היום שקיוויתי לו״. אשה צידקנית היתה הסבתא. כל ימי־חייה היו קודש לזולת. היא זכתה לתואר של כבוד: „חנה די מאַמע״ („אמא חנה״).

פורים ופסח בוולוז׳ין

אמנם אמרו: „פורים יום־טוב איננו, וקדחת לא תחד במחלות״ — אבל בוולוז׳ין היה פורים חג גדול. באופן ספונטני, ללא־יד מכוונת ומדריכה, „צמחה״ עדלידע זוטא. נערים ומבוגרים התחפשו בתחפושות שונות, הלכו ברחובות ושרו על־יד החלונות: „היינט איז פורים, מאָרגן איז אויס, גיט מיר אַ גראָשן און ווארפט מיר אַרויס״ („היום יום־פורים ומחר יחלוף, תנו לי פרוטה והשליכוני לרחוב״). הכסף שאספנו היה קודש לגאולת אדמת ארץ־ישראל. קריאת המגילה היתה ארוע של שמחה, ביחוד לילדים. עמדנו על המשמר, מזויינים באקדוחים וברעשנים (עבודה עצמית), ואך שמענו את שמו של המן — מייד היו נשמעים „קולות וברקים״ שהחרישו את האזניים.

מה היתה צורת האקדוחים? כיצד ייצרנו „כלי־חמס״ זה? לקחנו מפתח גדול והטענו אותו ב„פיסטונים״ (מין אבק־שריפה), היצמדנו מסמר לחוט ברזל ופקקנו בו את פתח המפתח. משחבטנו במפתח, היה המסמר מפוצץ את אבק־השריפה והיתה נשמעת התפוצצות חזקה, שמילאה את בית־הכנסת בריח חריף.

אוירת חג־הפסח הורגשה בעיר כבר משעת אפיית המצות, שהתחילה כשישה־שבעה שבועות לפני חג המצות. רבים התנדבו לאפות את המצות. זו התנדבה לגלגל (וועלגערן) את המצות, זה התנדב להיות מנקב (רעדלער), זה עסק בשפיכת הקמח, זה גבל את הבצק וזה ארז את המצות. את סלי־המצות הגמלוניים כיסו במיכסה אטום, כדי שחס ושלום לא יפול אבק על המצות. את הסלים העמידו על ארונות ועל מקומות גבוהים אחרים.

מה נעים היה ערב פסח! ישנו על הארץ, על מצע של קש, כי המיטות היו משופשפות ורחוצות, ואסור היה לישון בהן מחשש חמץ. אכלנו ארוחת־ארעי, כי הכלים כבר היו מגועלים, מצוחצחים וכשרים לפסח.

אור לארבעה־עשר הגיע וכל החמץ ששיירו לאכילה נערם במקום אחד. בכל החדרים חשיכה של ערב חג. לא הדליקו את המנורות, כי אבא התקין את עצמו לבדיקת חמץ, שנעשתה לאור נר־שעווה ושלהבתו הבליחה והרקידה צללים על הקירות. בשמאלו של אבא כף־מבשלים של־עץ ובימינו נוצות לבנות של אווז. לאחר שבירך „וציוונו על

ביעור חמץ״ — בדק מתחת לשולחנות ומתחת לארונות, אף על פי שידע שאין שם, אפילו, גרגיר של חמץ.

אני נזכר באהבה ובגעגועים בסירים המיוחדים בשביל ה„קוגעלאך״ (הפשטידות) וה„כרעמזלאַך״. והאגוזים — אגוזי־פרך שקליפתם רכה ואגוזים קנטרנין שקליפתם קשה. הורינו העלימו את האגוזים מעינינו הרעבתניות, כדי שלא נשבע מהם יתר על המידה. יין־הצימוקים! ממה וכיצד הכינו אותו? בעליית־הגג הותקנו „קעזעקעס״, שהיו עשויים מבד וצורתם צורת משפך. מילאו אותם בצימוקים וחמרים מתסיסים. ואחר־כך היה נחל מהם יין מזוקק לתוך צינצנות. מה טוב ומה נעים היה להתגנב על עליית־הגג ולטעום מן היין הטוב הזה.

האוכל אשר אכלנו בוולוז׳ין

אזכרה את המאכלים שאכלנו כל ימות השנה. שתינו כוסות מלאות של שמנת נקייה (ולא לבן, ולא לבניה ולא יוגורט). את השמנת שאבנו מ„לאַדעשקעס״ (כדי־חרס). וכמה ריחניים וערבים לחיך היו הלחם וה„זעמעלאַך״ (גלוסקאות) של „לייזער דער בעקער״ („לייזער האופה״) ואשתו פרומה, של יוסף ריבלס ושל שיינקה לונין (אשת ר׳ ישראל).

ומהלחם — לדגים. זכור לנו היטב ספק הדגים הידוע בוולוז׳ין ר׳ „גרשון דער בוניער״. לאחר שאכלו את הדגים שלו ולא הזדקקו לאחר מכן לשמן קיק — היו נותנים שבח והודייה לבורא. כאשר הבאישו הדגים שלו — היה ר׳ גרשון מכריז: „זאַקופּאַט צ׳טוב ניע בילו״! — למכור בכל מחיר, ובלבד להיפטר מהם״!

פרנסות בוולוז׳ין

עיקר עיסוקם של יהודי־עירנו היו המסחר, הרוכלות והחנוונות. בשוק התרכז המיסחר העיקרי. מדי יום חמישי בשבוע התקיים יריד. הגויים הביאו למכירה פשתן, תבואה, כוסמים, חלב ומוצריו. מטעמי כשרות נמנעו היהודים מלקנות חלב אצל הגויים. הנהיגו את שיטת ההספקה העצמית. כמעט כל משפחה קנתה פרה. שכרו רועה, שהיה מוציא את הפרות ל„מרעה של הגלח״ אשר על אחת הגבעות שמחוץ לעיר. מעניין היה לראות, כיצד כל פרה היתה יודעת את „אבוס בעליה״ ונכנסת בעצמה, ללא הכוונה, לחצר.

בקיץ אגרו גרגרים וחציר — מאכל לבקר בחורף. כדי שהפרות ייהנו מבליל חם — שמו בתוך הבליל משקלות ולבנים שחיממו אותם בתנור.

שורות החנויות התרכזו בשוק. כל חנות היתה, מעין, „סופרמרקט״ (שופרסל) בזעיר אנפין. הגוי מצא בה כל מה שלבו חפץ — משרוך נעל ועד דג מלוח, וגם כדים, תנורים ותגוגיות לחלונות. הגויים היו מביאים עמהם את החלונות והיו מזגגים אותם במקום. מה ערב היה לאוזן גיוץ השמיר (דימענט) בבקעו את הזכוכית.

יריד בוולוז'ין

בחורף התעטפו החנווניות בסודרים גדולים ולבשו מעילים עבים וחמים, אבל לא היה די בכך. המחמם העיקרי היה ה„פייערטאָפּ" (סיר הגחלים). הגברים נעלו אנפילאות (וואָליקעס — מגף של צמר או לבד). בעלי־היכולת קשרו בהן בתי־שוקים (חאליוועס). אלה היו נעלי ה„הוד וההדר", אפילו, למהדרין בימות החול בחורף.

בוולוז'ין היו שני בתי־מלון. אחד של אליהו משה ברודנה ואחד של שלמה חיים ברודנה. במלונות אלה התאכסנו, בעיקר, סוחרים גדולים, שבאו לוולוז'ין לרגל עסקי עצים, פישתן ושלחים. כאן נעשו עיסקות חשובות ונחתמו חוזי־קנייה ומכירה.

בוולוז'ין שאבו את המים מבארות. באר אחת היתה בשוק ואחת — על־ידי חצרו של „איטשע דער יוון" (רוגובין). כמה יסורים השביעה אותנו שאיבת המים! לא פעם נקרע החבל והדלי נפל לתוך הבאר. „תקרית" זו גרמה להפסקה בשאיבת המים, עד שנמצא מתנדב שהעלה את הדלי. בחורף נערמו גלידי קרח מסביב לבאר. השאיבה היתה אז כרוכה בסכנות נפשות, שכן השואב עלול היה להימעד וליפול לתוך הבאר. עד היום זוכר אני את האסל (קאַראָמיסלע) ושני הדליים עליו, את החבית שעמדה בבית ואת ספל־הנחושת הגדול, ששימש לשאיבת מים מן החבית.

כאשר „הרשל דער וואסערפיהרער" („הרשל שואב המים") החליט לכהן כ„שר המשקים" של וולוז'ין — חלה הקלה גדולה בהספקת המים. הוא קנה סוס ועגלה, העלה עליה חבית גדולה, והחל למכור מים לפי דלי. כל עקרות הבית התפללו, שר' הרשל וסוסו, להבדיל, יהיו בריאים ושלמים. הסוס של ר' הרשל היה „סגי נהור", משום ש„נשר" כזה עלה לו בזול.

העזרה ההדדית של יהודי וולוז'ין

אחוות יהודי וולוז'ין נוגעת ללב. הנה כמה עובדות בלבד. במלונו של ר' שלמה־חיים ברודנה היתה מתאכסנת וועדת־הגיוס, לפניה התיצבו גם ה„שקצים" של וולוז'ין והסביבה. ימי ההתייצבות היו ימים של אימה ופחד ליהודי העיר. לאחר שנמצאו כשרים לשירות — ניתנה להם הרשות לשתות „וודקה" (יין־שרף) כדת. וכאשר היו בגילופין — השתוללו ברחובות וגם לבתים התפרצו. וולוז'ין נראתה אז בלילות כעיר נצורה.

כאשר התייצב בחור יהודי לפני הוועדה, ובפרט בן יחיד, או בן למשפחה מטופלת בילדים, ונמצא כשר לשירות — הרעישו יהודי־העיר עולמות, כדי לשחררו מעבודת־הצבא, או לפחות להשיג דיחוי (סרוצ'קה). ואם כל זה לא עזר והוא, בכל זאת, נלקח לצבא — היינו מקבלים אותו בחום ובאהבה, כאשר בא לשבת, או לחופשת חגים.

בוולוז'ין היה מחנה־צבא, בו שרתו גם בחורי־ישראל מערים שונות במדינה. לחיילים אלה סודר מיטבח כשר. בשבתות ובחגים, כאשר בית־התמחוי היה סגור, הזמינו את החיילים לחגוג את החג בבתי היהודים, ובכך להפיג קמעה את העצב והגעגועים שלהם על בתיהם ועל משפחותיהם.

אהבת הזולת הגיעה למדרגה גבוהה בפרשת הבריחה של בחורי־הישיבה מרוסיה לוולוז׳ין. הרבה בחורי־ישיבה השתוקקו ללמוד ב„ישיבה הגדולה״, לכן היו חוצים את הגבול ומגיעים לעירנו. חציית הגבול היתה מתקיימת, בעיקר, ביום חמשי, כדי שיספיקו להגיע בערב שבת לוולוז׳ין. רבים מהם נתפסו על־ידי מישמר הגבול ונכלאו בבית־הסוהר בוולוז׳ין. אבי, יצחק מאיר, ניצל את קשריו הטובים עם השלטונות, ושיחרר את הכלואים. אולם כדי להוציאם לחופשי, צריך היה לחתום על טופס ערבות מתאים. זכורני, שאבי סרב לחתום, כדי שלא לחלל את קדושת השבת, אולם הרב יעקב שפירא התיר לו, כי מצוות פדיון שבויים דוחה שבת.

מידת הכנסת אורחים היתה מושרשת בליבותיהם של יהודי עירנו. מידה זו נטע בנו הרב יעקב שפירא. הוא היקנה לנו את המושג של הכנסת אורחים. בצאתנו מהקלייזל, או מבית־הכנסת הגדול, אחרי קבלת שבת, היינו רואים יהודים אביונים, שלא מבני־המקום, שהכרת פניהם ענתה בהם שהם מחכים לבית ולאוכל. השמש היה מביא אורחים אלה לבתים שונים. בוולוז׳ין לא לן שום אורח בחוץ. עתים אף בא בעל־הבית בטרוניה לשמש, הלמאי הוא אוכל את פתו לבדו בשבת, ללא־אורח. וגדולה היתה שמחתו של יהודי וולוז׳ינאי, כאשר זכה לארח בביתו תלמיד־חכם.

מלתא־דבדיחותא

אסיים את זכרונותי בדבר מבדח. ב„עזרת נשים״ שבקלייזל התגורר מקבץ נדבות זקן בשם וועלוול לייב. את הפרט שקיבץ ביום השוק היה מחליף בשטרות של כסף. את כל ה„מטמון״ החזיק בין דפי הגמרא שבבית־הכנסת.

עליו סיפרו סיפור כזה: פעם הלך לזאבז׳ז׳ה לקבץ נדבות. בדרך הרגיש חולשת־הגוף. השתטח על הארץ — לחטוף תנומה („כאַפּן אַ דרימעל״). כדי שלא לאבד את הכיוון, העמיד את נעליו כשחרטומיהן מופנים כלפי זאַבז׳ז׳ה. בשנתו הסתובב כשרגליו מופנות לוולוז׳ין, ולא הרגיש בכך. בקומו משנתו הלך בכיוון חרטומי־הנעליים, וחזר לוולוז׳ין. אולם הוא היה בטוח שהגיע לזאבז׳ז׳ה. תמה ר׳ וועלוול, שסדנא דארעא חד הוא — יהודי זאבז׳ז׳ה דומים כשתי טיפות מים ליהודי וולוז׳ין. נאנח ואמר: אלמלא ידעתי שאני נמצא בזאבז׳ז׳ה — הייתי אומר שאני בוולוז׳ין...

יעקב קגן
(תל־אביב)

נחל וולוז'ין

מוצאו של הנחל הוא מסביבות כפר ברילקי, המרוחק כשלושה ק"מ מוולוז'ין. הוא חוצה את השדות של כפר הרדינובה ואחוזת שאַפובל, מגיע לפרברה של וולוז'ין (רחוב מושצ'יצקי), מבתר חלק מהשטח שבקצה העיר, שמצד אחד עמדה טחנת־הקמח של פולאק ומהצד השני — כמה בתים, בתוכם בית־הכנסת של „אראפצו". מימיו הגיעו עד רחוב פילסודסקי. ברחוב הזה היה נטוי גשר שחיבר את שני חלקי־העיר. בסמוך לגשר עמדה טחנת־הקמח של רפופורט ופרלמן.

הנחל נמשך במקביל לרחוב נובוגרודסקי מצד אחד, ומהצד השני הוא עובר מול מגרש־הספורט של הקסרקטינים. ממשיך בזרמתו לכפר קלביץ', עד השתפכו לנהר איסלוץ'. ליד בית־המרחץ משתפך יובל לנחל (שמקורו בכפר בונדרה) בקטע החוצה את רחוב מושצ'יצקי.

הנחל מילא תפקיד חשוב בחיי התושבים. הוא שימש לרחצה וגם לשטיפת כבסים.

נוף חורפי בוולוז'ין (על האגם)
עומדים (מימין לשמאל): א) שבתי באַקשט ב) ישראל ברקוביץ' ג) הלל שרירא ד) בריך מרדכי מאירסון ה) אפרים רוגובין.

הכפריים היו חובטים על גדותיו במחבט את הפשתן. אלה שגרו על שפתו, או בסמוך לו, היו מצחצחים ומדיחים במימיו את כלי־הבית.

מימי הנחל רדודים, וגם ילדים התרחצו בו ללא סכנת טביעה. אולם, לפני חג הפסח, עם הפשרת השלגים, השתנה מראהו, לבש עוז, מימיו עלו על גדותיו והציפו את הבתים הסמוכים לו.

המקומות העמוקים שבנהר היו מרוחקים במקצת מהעיר. בקיץ שימשו כמקום בידור. רבים מאנשי־העיר יצאו לשם לבילוי ולספורט־מים. כפר הרדינובה הסמוך לנהר היה מהנה את המתרחצים בפירותיו הטובים.

החוף היה פרימיטיבי ומוזנח. על הגדות צמחו שיחים גבוהים, ששימשו כ„מלתחה". שם התפשטו והתלבשו. בתחילת שנות השלושים, כשהתמקם בעיר גדוד צבא — נתנו השלטונות המקומיים את דעתם על שיפור חוף הנחל — לנוחיותם ולהנאתם של החיי־לים. העמיקו את קרקעית הנהר ובנו סכר (קיר־מגן) שהפריד בין המים העמוקים לבין המים הרדודים. במקום הזה התרחצו הגויים — גברים ונשים יחד, והוא שימש מקור־של־עונג לשחיינים וחובבי ספורט־המים.

ב„עשרת ימי־תשובה" שימש גם לצרכי קדושה והיטהרות הנפש. בראש־השנה התאספו יהודי העיר ל„תשליך".

בנחל קשורים גם זכרונות־של־עצב. אגדה יהודית קדומה היא, שהנהר תובע קרבנו מדי שנה בשנה. מי שהתרחץ בימי ה„ספירה" והנהר בלע אותו — ראו בכך אישור לאמיתותה של האגדה. זכורה לי טביעתה של דבורה פרסקי. המקום העמוק שבנהר לא היה מגודר וגם לא היה תלוי שלט, המזהיר מפני סכנת טביעה. דבורה נכנסה המימה ומיד נעלמה. משו אותה ללא רוח־חיים.

משה אלישקביץ'

(בני־ברק)

זאבז'ז'ה

בק"מ ה־13 מוולוז'ין לתחנת הרכבת שוכנת עיירה בשם זבז'ז'ה על־שפת הנהר ברזינה (בירוזה), המשתפך לנימן. העיירה מוקפת שדות ויערות, ששימשו מקור של פרנסה ליהודי המקום. בשדות אלה גידלו היהודים שיפון, תפוחי־אדמה, שעורה וחיטה.

בעיירה גרו כ־20 משפחות יהודיות. שלוש מהן התגוררו בתחנת הרכבת של וולוז'ין (מרחק של כ־3 ק"מ מזבז'ז'ה). המשפחות היו: יוסף ברמן, חונא ברמן ותופרת אלמנה

בשם טמקה. יוסף ברמן היה אכספדיטור (עמיל) שקיבל את הסחורות בתחנת־הרכבת והוביל אותן בעגלות לסוחרים בוולוז׳ין. חונא ברמן היה בעל־אכסניה, וטמקה התפרנסה מתפירה.

הדמות הבולטת בעיירה היה הרב שמואל דוד לווין (שד״ל) יליד בוברויסק. ר׳ אברהם משה בונימוביץ׳ מזבז׳ז׳ה לקחו כחתן לבתו. הרב שד״ל לא שימש ברבנות, אלא למד תורה יומם וליל. בונימוביץ׳ היה בעל בעמיו. ביתו היה בית־מידות, נתון בתוך חצר גדולה ונאה. הוא היה „פריץ״ יהודי ולו שדות נרחבים. בעל זכות מיוחדת היה ר׳ אברהם משה, שכן האריך ימים וזכה לנינים.

ר׳ זכריה ברמן ואחיו ר׳ מנחם מנדל היוו את ה„פני״ של יהודי העיירה.

חלק גדול מהיהודים התפרנס מחקלאות. מיעוטם היו חנוונים ובעלי־מלאכה. אהרן דודמן היה בעל חנות לעורות ונעלים; דובה ברמן היתה בעלת חנות לבדים, ויהושע ברמן עסק במסחר הפשתן.

החקלאים היהודיים היו, בחלקם, בעלי שדות משלהם ובחלקם אריסים, שעיבדו את השדות של בעלי־האחוזות בסביבה. היו אלה משפחות־אדמה, איכרים ממש, שהוציאו לחמם מן־הארץ. מן־הראוי להזכיר את בעלת־האחוזה בורונובסקה, שהיא, בעלה ובנם הרופא נחשבו כחסידי אומות־העולם. הפריץ בורונובסקי היה ידיד־היהודים, ואם זכרוני אינו מטעה אותי — תרם פריץ זה עצים לבניית הקלייזל בזבז׳ז׳ה.

הקלייזל היה ה„מרכז הרוחני״ של העיירה, בו התרכזו חיי־הציבור וחיי־הרוח של יהודיה. כגבאי שימש ר׳ זכריה ברמן, שלא נהג מנהג של גברא רבא, ומדי יום ששי היה הוא, בכבודו ובעצמו, מטאטא את הקלייזל, מאבק את השולחנות והספסלים, מטייב את הנרות ומצחצח את המנורות. ביום כיפור היה שוכר גוי על חשבונו, שישגיח על נרות ה„מעת־לעת״. בארון־הקודש של הקלייזל היו שלושה ספרי־תורה. חידוש גדול היה בו — אף הנביאים הראשונים והאחרונים היו כתובים על קלף ומסודרים ב„עץ־חיים״ כמו ספרי־תורה. בשמחת־תורה היו מכבדים את הילדים ב„הקפות״ עם „ספרי־תורה״ אלה. בעלי־התפילה היו מתושבי המקום. כבעל־קורא שימש ר׳ יחזקאל יחס, שנפטר והובא לקבורה בוולוז׳ין בחורף תרצ״ו.

אם כי מעטים היו יהודי העיירה, שכרו מורים מעולים לחינוך בניהם. היה, כמובן, במקום בית־ספר עממי־פולני, שילדי־היהודים חויבו ללמוד בו, בהתאם לחוק חינוך חובה. אולם, ההורים לא הסתפקו בלימודי־חול בלבד. בבוקר למדו בבית־הספר, ואחר־הצהריים למדו עברית ומקצועות עבריים מפי המורים היהודיים.

את המורים הזמינו מעיירות סמוכות. הם עסקו בעבודת־קודש זו תמורת „אשל״ ושכר סמלי. מי מהם חלם אז על משכורת ומי מהמורים הללו העז לחשוב על שביתה לשם שיפור תנאי חייו? עצם הרבצת התורה — שכרה בצדה. הם לא התגוררו בדירות משלהם, אלא „ערכו גלות״ בבתי התלמידים. המורים הזכורים לי היו: ר׳ צבי מוולוז׳ין,

ר׳ אריה לייב גרינהויז (נפטר בישראל בחורף תשכ״ה) מלבדוב ור׳ יחיאל סגלוביץ׳ מרובזביץ׳. המורה האחרון היה ר׳ קלמן סטוליר מווישניבה.

הלימודים התקימו בקלייזל. בלילות־חורף הארוכים למדנו לאור מנורות־נפט. ש„צלתן״ היה מרובה מ„חמתן״. כל תלמיד היה מביא, לפי התור, בקבוק נפט להדליק בו את המנורות. לדברי־שבח מיוחדים ראוי המורה הבלתי־נשכח, ר׳ אריה לייב גרינהויז. הוא היה מורה מוסמך — בוגר סמינריון עברי למורים בווילנא. אצלו רכשנו את ידיעת השפה העברית ואת המושגים על הגיאוגרפיה וההיסטוריה של ארץ־ישראל. לימוד התנ״ך שלו היה מענין מאוד. הסברו הצטיין בבהירות. הוא החיה לנגד עינינו את ארץ־ישראל המוחשית. בקיאים היינו בנופי הארץ וידענו מהו התפקיד שמילאו המקומות ההיסטוריים בתקופת התנ״ך.

ר׳ אריה לייב היה ציוני מסור בלב ונפש. הוא אירגן תנועת־נוער ציונית בעיירה, בה השתתפו כמנין נערות ונערים. נוער זה היה קשור בתנועה הציונית שבוולוז׳ין. הוא ייסד בביתו ספריה עברית, ומכספו קנה את שלושים הספרים הראשונים. ספריה זו שימשה לתלמידים מקור של עונג רוחני. מורה זה אהב את תלמידיו אהבת־נפש. בלילות־חורף, עם סיום הלימודים, היה מוליך כל ילד לביתו.

אמרו על וולוז׳ין ובזז׳ה שהן כחדר וקיטון (אַ צימער מיט אַ אלקער). היא, כאילו, נתלשה מוולוז׳ין וננעצה באם־הדרך. יהודי זבז׳ה היו קשורים בכול בוולוז׳ין. צרכי־מזון קנו בוולוז׳ין. את המתים קברו בוולוז׳ין. גם בשטח העזרה הרפואית היו קשורים בוולוז׳ין. במקום לא היה רופא, אלא חובש בלבד בשם האַרדינייעץ מכפר לוסק. אדם כי יחלה — היו מביאים רופא מוולוז׳ין.

בעבר הנהר (כלומר בזבז׳ה) ישבו אבותינו משנים קדמוניות. הם חיו שם דורות על דורות וראו בהווי חייהם מין חוקיות הקבועה בסדר העולם — עד שבא המבול האיום ומחה הכול. יהודי זבז׳ה ניספו בשואה. שרדו בחיים טמקה (גרה בוולוז׳ין) ויהודית גינזבורג (גרה בארצות־הברית). השחיטה התקיימה בא׳ דחנוכה של שנת 1942. בביצוע מעשי הזוועה „הצטיינו״ האחים פאַשקובסקי, שעינו את היהודים ללא־רחמים.

יהיו יקירינו חקוקים בזכרוננו על סדר תולדותיהם ותרחפנה דמויותיהם לנגד עינינו לנצח.

ברוך צבעוני (פרברמן)
(חיפה)

כפר מיז׳ייקי

בכפר גרו 8 משפחות של יהודים עובדי־אדמה. היהודים ישבו במקום הזה מדורי־דורות, ובזיעת אפם אכלו לחם. במרחק קטן מהם, כ־300 מטר, גרו שמונה משפחות של אצילים פולניים, שאף הם חקלאים היו. חלקות־האדמה היו קנינן האישי של המת־ישבים. חלקות היהודים היו משובצות בין חלקות הגויים ולהיפך. בנוסף על עבודת־האדמה, עסקו כל יהודי הכפר במלאכות שונות.

עקב מצבו הגיאוגרפי, שימש הכפר צומת דרכים לישובים הסמוכים. תושבי וולוז׳ין, שעשו דרכם לכפרים הסמוכים — תחנתם הראשונה היתה מיז׳ייקי. גם יהודי ראָקוב, קראסנה והורודוק, בנסעם לוולוז׳ין, חנו בכפר וסעדו לבם. אכסניה קטנה היתה בכפר, בהנהלת מלכה קמינשטיין, אשת המורה (עליו ידובר להלן). היא היתה בעלת אורווה מרווחת, בה הכניסו את הסוסים שינוחו מדרכם, והנוסעים סעדו לבם בארוחה קלה.

הכפר היה קשור קשר הדוק בוולוז׳ין. שום חנות לא היתה בו והיהודים קנו צרכי־המזון וההלבשה בעיר. קשר זה הדדי היה. הכפר סיפק לעיר את כל תצרוכת החלב, הביצים והעופות, כי היהודים נמנעו מלקנות חלב ומוצריו מהגויים מחשש טריפה. במיוחד פיטם הכפר אווזים בשביל יהודי וולוז׳ין, לשם טיגון שומן ושויסק לחנוכה וחג הפסח.

בין האומנים שבכפר נודע לתהילה בסביבה כולה החייט וועלוול קגנוביץ׳, שלמד את המקצוע באודיסה. הוא הביא עמו משם אשה (מיילדת) שהיתה כמעט בטלה מעבודתה, כי מחמת מיעוט התושבים — לא היו לידות מרובות. וועלוול תפר, בעיקר, בשביל „החלונות הגבוהים" — הסטארוסטה והפקידות הבכירה. גם עשירי וולוז׳ין תפרו בגדיהם אצלו, כי ידי־זהב היו ידיו, ובגד שתפר היה מלאכת־מחשבת. שכרו מרובה היה, לכן בעלי היכולת בלבד השיגה ידם להזמין אצלו חליפה. הוא היה אב לשלוש בנות שכולן למדו בווילנא. האב הוציא עליהן למעלה מיכלתו, שקע בחובות מרובים ובלבד שבנותיו תהיינה משכילות ומלומדות. אביו, שמעון קגנוביץ׳, היה יהודי בר־אורין. שימש כרבי לילדי הכפר וגם כבעל־קורא.

אומן נודע אחר בכפר היה אבי „משה דער שוסטער". הוא הגיע לזקנה מופלגת: חי מאה ועשר שנים ומימיו לא חלה. מעולם לא התבטל ולא ידע מנוחה מהי. הוא עבד יומם וליל. בכל זאת חי חיי צמצום, כי הכנסתו מועטת היתה. בלילה היה חוטף תנומה קלה והמשיך בעבודתו. בגיל 80 היה סגי־נהור. אולם, גם בעיוורונו היה עובר לפני התיבה, כי התפילות היו שגורות בפיו. אם כי ביתנו קטן היה, הקפיד אבי מאוד על

הכנסת אורחים. לא פעם התאכסנו בביתנו כמה קבצנים נודדים. אבי היה מאכילם ומציע להם מצע־של־קש על הרצפה.

יהודי־הכפר העלו את חינוך ילדיהם על ראש דאגתם. לכן הזמינו מורה מעולה, ידען גדול בעברית ובעל כשרונות פדגוגיים מצויינים — את המורה קאמינשטיין מביאליסטוק. הוא נשא לאשה בת הכפר. כל ילדי־הכפר למדו אצלו עברית ועשו חיל בלימודם. קמינשטיין היה אב לארבעה בנים, ילידי־הכפר. כשגדלו נטשו תורת אביהם, תורת העברית והתחיה הלאומית, ונתפרסמו כקומוניסטים מובהקים. במהפכת פברואר 1917 עזבו שניים מהם את הכפר ויצאו לרוסיה. הגדול שבהם שימש כמפקד גדוד במלחמת הבולשביקים עם הפולנים בשנת 1919. הגדוד חנה זמן מסוים בכפר. אז שהה הבן במחיצת אביו ואחר־כך יצא לכיוון ווארשה. הבן השני שימש כקומיסאר נודע במועצת ההפיכה. הוא הוציא מהכפר את אמו ושני אחיו הנותרים. מחשש שמא תיפול חלקת־אדמתו בידי הגויים, עשו יהודי הכפר מאמץ מיוחד וכל משפחה רכשה 1/8 משטחה.

בית־כנסת היה בכפר, שניבנה לפני מלחמת־העולם הראשונה. במלחמה נחרב על־ידי הרוסים ונשאר השלד בלבד. בשנת 1921 חיזקו את הבדק שלו, תיקנו ושיפצו והבית היה שוב ראוי לבית־תפילה. התפללו בו גם יהודי הכפרים הסמוכים גדרויצ׳ה (גרו בו שלוש משפחות של יהודים) וקניושצ׳ינה, שגם בו התגוררו שלוש משפחות. כפר גדרויצ׳ה היה מרוחק ממיז׳ייקי 2 ק״מ בלבד, לכן באו יהודיו עם ילדיהם להתפלל שבת־שבת. כפר קניושצ׳ינה, שהיה מרוחק 6 ק״מ מהכפר — התפללו יהודיו אצלנו ב„ימים הנוראים״ בלבד. בכפר דובין גר יהודי אחד בלבד, נפח. אף הוא היה בא אלינו, עם משפחתו, ל„ימים הנוראים״. השואה עקרה „ילדי אדמה״ אלה משרשם ולא נשאר זכר מהם.

בנימין קוצ׳ביצקי

(קרית־מוצקין)

אחוזת יגזפפול

האחוזה היתה של הפריץ מוקשיצקי, אציל פולני, שהאדמות עברו אליו בירושה. חלק מהן קנו ברוך קוצ׳ביצקי ומאיר שיף, ששררו ביניהן יחסי ריעות וידידות.

המקום היה יפה להפליא. את האחוזה קישטו שתי שדרות נאות — האחת בשם „שדרת האהבה״ והשניה — „שדרת הפרידה״. במרכז לבלב גן של עצי־פרי שהפיצו ניחוח נעים. בתוך הגן השתרעה מידשאה מרהיבת־עין ובה עץ גדול. פינה זו שימשה כמקום בילוי חברתי.

את המים סיפקו מעינות מרוחקים מהאחוזה כדי 200 מטר. הם הישקו במימיהם

הזכים והקרירים את האדם ובעלי־החיים, וכן שימשו להנעת טחנת־הקמח והמינסרה. בימות־הגשמים ניקוו שלוליות־מים ונוצר בוץ עמוק וטובעני. בלי מגפיים לא ניתן היה לחצות את הרחוב.

שתי המשפחות הקימו באחוזה מינסרה וטחנת־קמח. בכל שעות היממה נשמע רעש המכונות, כי המינסרה עבדה ללא־הפסק לשם ייצוא. היא נבנתה בשנת 1921. הועסקו בה 40 פועלים קבועים. בעונה ה„בוערת" עבדו כמה מאות פועלים ארעיים. המינסרה שימשה גם כמקום־עבודה והכשרה לפלוגות „החלוץ" וה„ביתר" מוולוז'ין והסביבה. חברי־ההכשרה גרו בכפרים הסמוכים ובחלקם בבית הפריץ.

תחנת־הרכבת שבהורוצ'קי — התחנה הקרובה ביותר — היתה מרוחקת 7 ק"מ מהאחוזה (אחר־כך הפכה תחנה זו לתחנת וולוז'ין). את הדואר שלחו לזבז'ז'ה מדי יום ביומו באמצעות שליח. הקשר עם זבז'ז'ה הקיף את כל חיי הרוח של יהודי המקום. כשהוזקקו ל„שאלה" בדבר כשרות וטרפות, שלחו שליח עם התרנגולת לרב שד"ל (שלמה דוד לוין) שבזבז'ז'ה. בשבת בבוקר היו הולכים לשם להתפלל וחוזרים אחרי התפילה. גם בראש־השנה הלכנו לשם הלוך וחזור. בליל „כל נדרי" וביום כיפור נשארנו בזבז'ז'ה, ואחרי תפילת „מעריב" ואכילה חטופה היה בא מיקיטקה, שומר המינסרה, עם העגלה ומחזירנו הביתה. את הסעודה (אחרי הצום) סעדו שתי המשפחות בצוותא, ועם סיומה — היו מיד מתכננים את הקמת הסוכה המשותפת. שמחת־תורה חגגנו בכפר ולא בזבז'ז'ה. השמחה היתה גדולה מאוד.

שתי המשפחות דאגו לחינוך עברי ולאומי לילדיהן. הביאו גננת ומורה מווילנא, או מאולשאן. כשגדלו קיבלו חינוכם בבתי־הספר העבריים שבוולוז'ין, ווילנא ואושמינה.

העזרה הרפואית היתה פרימיטיבית. נתונים היינו לחסדי ה„פעלדשער" המקומי (גוי), שתמיד היה שיכור. אם כי לא היה רופא מוסמך, בכל זאת התחשבו בתרופות שרשם.

הפעלדשער הגיש עזרה ראשונה בלבד. במקרים חמורים היו מובילים את החולה לוולוז'ין. פעם הותקפה אחת החברות מקבוצת ההכשרה בהתקפת המעי העיוור. העלוה על עגלה וחשו עמה לוולוז'ין. מחמת שהדרך משובשת היתה ומלאה חתחתים — גרמו חיבוטי־הדרך להתפוצצות המעי העיור. במצב אנוש הביאוה לוולוז'ין, ובנס נשארה בחיים. אולם מקרה אחר הסתיים במוות. היה בכפר הסמוך אוזבליץ חוכר־אדמות בשם אברהם איטשע לווין. בנו דרך על מסמר חלוד וקיבל הרעלת־דם. במצב של חוסר־הכרה הביאוהו לוולוז'ין והוא נפטר בבית מנחם יואל פוטשניק (מקרובי רב אברהם איטשע).

חיינו באחוזה כמו בגן־עדן. התענגנו על הדר הטבע ועל יפי־החיים. המצב הכלכלי של המשפחות היה מבוסס, ולכן לא היה חסר לנו דבר. סבורים היינו, ש„גן־עדן" זה לא יפגע ע"י פגעי הזמן. אולם פרצה המלחמה והסובייטים כבשו את האיזור. משנכנסו לאחוזה הלאימו את הטחנה והמינסרה. כך נהרס קן־נעורי זה ואבד לנצח.

בנימין שפיר (שישקו)

(כרכור)

מעשיות וולוז'ינאיות

קובלנתו של שונא־ישראל וולוז'ינאי

כידוע היו בוולוז'ין שני בתי־מלון שבעליהם היו ברודנה; שמו של ראש־העיר היה שוועד ושמו של בעל טחנת־הקמח והחשמל — פולאק.

קבל על־כך אחד משונאי־ישראל בוולוז'ין ואמר: עיר מסכנה היא וולוז'ין — שני בתי־מלון בה ושניהם מלוכלכים („ברודני" פירושו בפולנית מלוכלך); ראש־העיר הוא „שוודי" ואם יש כבר פולאק (פרוש המלה פולני) אחד — אז הוא יהודי...

מעשה בתלמיד הנצי"ב ויהודי כפרי

לנצי"ב בא פעם ישוב'ניק אחד, עשיר כקורח, וביקש חתן עילוי לבתו. שלח לו הנצי"ב מבחירי תלמידיו. ביקש החותן לעתיד לדעת, עד היכן מגיע כוחו של העילוי בתורה ושאלו באידיש: „ווי אַזוי הייסט דינסטאג אויף לשון־קודש? — דינסטאג בלשון־הקודש זה יום שלישי — השיב העילוי.

פסל הישוב'ניק את התשובה ואמר: מה לעם־הארץ זה ולבתי? בא שנית לנצי"ב וביקש „שיבוטא" ממש, מגדולי ה„שיבוטות" שבקרב תלמידיו. התיצבו לפניו גדולי העילויים שבישיבה וכולם נכשלו, כי לא „ידעו" להשיב, כיצד קוראים ל„דינסטאג" בלשון־הקודש.

עד שנמצא בחור־ישיבה פיקח וממולח, שחמד את בת־הכפר היפה ואף הוא נשא חן בעיניה. ביקש את הכלה שתשאל את אביה, כיצד קוראים לדינסטאג בלשון־הקודש? הלכה ושאלה את אביה והלה השיב לה: דינסטאג קוראים בלשון־הקודש „משען". הבחור עמד במיבחן וזכה בבת הישוב'ניק.

לימים שאל החתן את חותנו: בשלמא אני, אין פלא בדבר שיודע אני, כי ליום שלישי קוראים „משען", אבל אתה, חותני היקר, שתורה לא למדת — זו מנין לך?

— שמעני, חתני היקר, השיב הישוב'ניק — מה לך תמיה, הלא יום־יום אני מתפלל בתפילת שמונה־עשרה „משען ומטבח (מיטוואך) לצדיקים". (הוא החליף את המלה „מבטח" ל„מטבח", שפירושה באידיש יום רביעי). והלא כל בר־בי־רב יודע, שלפני יום רביעי בא יום שלישי. מכאן אתה למד, שבלשון־הקודש קוראים לדינסטאג „משען"...

„את הבית מכבדים במטאטא"

כידוע היה הנצי"ב נגד הפלפול וגרס את הפשט, את השכל הישר, בלי פלפול, בלי התחכמויות וללא עקירת הרים וטחינתם זה בזה.

פעם, מספרים, נכנס הנצי"ב לישיבה ושאל: קינדער, במה מכבדים את הרצפה? שאל — ויצא את הישיבה. שאלה זו עוררה רעש גדול בישיבה. הבחורים החלו לחטט ולפלפל: מה היתה כוונת הנצי"ב? הרי אין להעלות, כלל, על הדעת, שרבנו התכוון לדבר כל־כך פשוט כמו מטאטא. ודאי, סוד גדול בדבר. חקרו והתפלספו, עקרו הרים וטחנום זה בזה, עיילו פיל בקופא דמחטא, עד שנערמו תלי־תלים של סברות.

הרעש הגדול הגיע לאזני הנצי"ב. נכנס לישיבה ובשמעו על מה דנים תלמידיו — היסה אותם ואמר: קינדער, מה לכם מתווכחים, את הבית מכבדים במטאטא...

„מהפכן" וולוז'ינאי

היה היה בוולוז'ין יהודי בשם פייטל דער שוסטער (פייטל הסנדלר), שומר מצוות, התפלל יום־יום שחרית, מנחה ומעריב וקיים את כל התורה כולה.

עליו מספרים, שבשנת 1905 נתפס אף הוא למהפכה ונעשה מהפכן. הוא היה אומר: כשם שזורדי המטאטא מאוגדים, כן עלינו להיות מאוגדים באגודה אחת. וכיצד ובמה הפגין את המהפכנות שלו? היתה בוולוז'ין מצבת־זכרון לזכר הצאר ניקולאי, שעמדה ליד הכנסיה הרוסית ברחוב ווילנא. היה ר' פייטל הולך לאנדרטה זו, מסתכל היטב אם השוטרים אינם עוקבים אחריו, ובעמדו לפני ה„צאר" הכניס אצבע משולשת לתוך חיקו ואמר: ניקולאי'קע, הרי לך אצבע משולשת...

למה אין ליהודים מדינה משלהם?

שלמה־חיים ברודנה, בנו של „פשצ'ולקה", בעל האכסניה הוולוז'ינאי הנודע, היה איש משכיל, יודע תורה, שלח בניו לבית־הספר הדתי, שימש כמנהל הבנק הקואו־פרטיבי, מומחה במקצוע זה ונסע לועידות של הקואופרציה היהודית בפולין.

הוא היה אומר: רצונכם לדעת, למה אין ליהודים מדינה כמו לכל הגויים? אביא לכך ראיה של ממש: הגויים, להבדיל, מחליטים לבחור בוויט (Wojt). מתכנסים ביום ראשון, הולכים לבית־המרזח, „מקדשים" על כוסות „וודקה" (יי"ש) כהלכה ומשם — לכנסיה של הגויים. אחר־כך מתקיימת אסיפה פומבית תחת כיפת השמים. בוחרים ביושב־ראש שמציע מועמדים. הוא מכריז: מי בעד איבן איבנוביץ'? הגויים, שלבם טוב ביין, משיבים במקהלה: „דוברי" (טוב). כולם מסכימים. — מי בעד סטפן סטפ־נוביץ? ושוב: „דוברי". רגע כמימרא וכבר יש להם וויט.

לא כן הדבר אצלנו, היהודים. מת השמש הזקן של בית־הכנסת הישן. תפקיד השמש הוא — אהה! (מישטיינס געזאָגט) לכבד את הרצפה, לכבס את המגבת ולהגיש סידורים למתפללים. אבל ראו־נא גם ראו, מה קשה היא בחירת שמש חדש. מכריזים, למשל, על ר' אליהו בן־יעקב, ומיד עונה הקהל: לא ראוי לאיצטלא זו! מדוע? — לסבתא שלו היתה אחות בכפר, שבתה יצאה לשמד. מציעים מועמד אחר וגם הוא

מלא חטאים כרימון: אבי־זקנו היה חשוד על עריות... בקיצור: אין מי שיהא ראוי לשמש כשמש בבית־המדרש.

— עתה ברור לכם — היה מסיים ר' שלמה חיים את מוסר ההשכל שלו — למה אין ליהודים מדינה?

דין־תורה בוולוז'ין

(מפיו של ר' בצלאל המלמד)

מעשה בשני יהודים, אחד בשם ר' חיים באַקשטער (עיירה קטנה על אם הדרך בין איוויע לוולוז'ין), יהודי למדן ואמיד, ויהודי שני, יושב בכפר ראַבעווע ושמו שמואל־גימפל שישקו, איש עובד־אדמה ויודע פרק משניות.

העניות בסביבותינו היתה גדולה מאוד והרבה עניים היו נודדים מעיירה לעיירה. פתח היהודי הכפרי ביתו לרווחה וביקש לאכסן בו לשבת אורחים רבים. החליט שלא לחכות לבואם, רתם סוס לעגלה, יצא לאם הדרך, המתין לאורחים והכניסם לביתו.

ראה ר' חיים באקשטער שהאורחים התמעטו מביתו, התחיל לחקור בדבר ומצא את הסיבה לכך. פנה בתלונה לבית־הדין בוולוז'ין על הסגת גבול. ישבו דייני וולוז'ין על מדוכה זו, שמעו עצומותיהם של בעלי־הדין ולבסוף פסקו: העניים, שהולכים מוולוז'ין לאיוויע, שייכים לר' גימפל, והעניים ההולכים מאיוויע לוולוז'ין — שייכים לר' חיים...

צנע נוסח וולוז'ין

(סיפור ששמעתי מפי חמותי, הרבנית ריינה בתיה גולובנצ'יץ)

היה היה נפח בוולוז'ין, שהגיע לאמידות ולעושר. היו שהיקשו קושיות חמורות, מה לבעל־מלאכה ולעשירות. והיו שאמרו, שהקושיה אינה קושיה, שהרי „ידי־זהב" לו. על־אף עושרו, לא חי חיי מותרות, כי אם הסתפק במועט וגילגל בפת־קיבר ובחלב רזה וחמוץ.

כאשר שאלו אותו, למה אין הוא נוהג מינהג של נגידים ואוכל שמנת — העמיד פנים של צדיק ותמים והשיב: לעולם ירגיל אדם את עצמו לחיי־צנע. שכן גלגל הוא שחוזר בעולם, ולא מי שהוא עשיר היום עשיר למחר. מכאן אתה למד, שכל שרגיל בחיי מותרות — קשים ומרים יהיו חייו, כאשר יירד מנכסיו.

לימים נתגלה מקור עושרו: הוא טבע מטבעות של נחושת, ציפה אותם בזהב ומכר אותם כדינרי זהב. הוא ניתפס בקלקלתו ונידון לגירוש לסיביר. הובא לשוק — כמינהג הימים ההם — ושם נמסר בידי מישמר של שוטרים שעמדו להובילו למקום השילוח. התאספו בשוק יהודים רחמנים בני רחמנים ובכו על מר גורלו.

היסה אותם הנפח ופנה אליהם: הוא אשר אמרתי לכם תמיד: לעולם ירגיל אדם את עצמו לחיי צנע. פת־קיבר וחלב רזה וחמוץ — יהיו לי גם בסיביר...

התנועה הציונית

(כרכור)
שלמה בונימוביץ'

(תל־אביב)
צבי רוגובין

צעירי ציון בוולוז'ין

הסניף של „צעירי ציון" בוולוז'ין היה מן הראשונים ברוסיה. הוא נוסד בשנת 1918. וולוז'ין היתה בקירוב מקום לחזית. בחגים התאכסנו אלפי חיילים יהודיים בבתי־היהודים שבוולוז'ין. ביניהם היו משכילים שהשתייכו למפלגות שונות. הם כינסו תחת כיפת השמיים אספות עם, בהן השתדלו נציגי המפלגות השונות להוכיח את צידקת דרכן הפוליטית. בין הנואמים היו גם ציונים, שבדבריהם הוכיחו שאין לעמנו שום סיכוי בגולה, ולכן עלינו לעלות לארץ־ישראל. דבריהם חוללו מהפכה ביחסנו לגולה.

השפעה גדולה בשטח זה היתה להופעתו של המשורר שאול צ'רניחובסקי בוולוז'ין. הוא הופיע בעירנו בשנת תרע"ו (1916), במדי קצין רוסי, והירצה בבית־הכנסת הגדול על הציונות ועל תחיית השפה העברית. דבריו עשו רושם בל־ימחה. הנוער הוולוז'ינאי חונך משחר נעוריו לציונות ולעברית. בבית־אבא התבשם מסיפורי הסבא והאב, שסיפרו על גדולי התלמידים שלמדו בישיבת וולוז'ין, והיו מראשוני חובבי ציון. חלק חשוב בעיצוב ההוויה הציונית נפל בחלקו של המורה אברהם גורליק (נשא לאשה את אחותו של יוסף כהנוביץ'), שייסד בעירנו בשנת 1910 בית־ספר עברי, בו לימדו לפי שיטת „עברית בעברית". בבית־ספר זה התחנכו לציונות ולאהבת־הארץ.

האווירה הכללית ששררה אז בוולוז'ין, הייתה של ימות־המשיח, של דור אחרון לשיעבוד וראשון לגאולה. גם הגויים דיברו על־כך. אגדה התהלכה ביניהם, שהופיע בקרב היהודים אחד פלאי בשם „פומפדור" (הכוונה הייתה ליוסף טרומפלדור), שיעלה את היהודים לארץ־ישראל.

המייסד של הסניף בעירנו היה מר אשר מלכין, שהשתתף כציר בוועידת „צעירי ציון" ברוסיה. הוא אירגן קבוצת פעילים, שביניהם היו: א) שלמה בונימוביץ'. ב) ציפה גלמן. ג) חיים דרצ'ינסקי. ד) נח הורביץ. ה) יוסף טבחוביץ'. ו) אוליה סבירסקי. ז) ישראל רוגובין. ח) צבי רוגובין.

הסניף הוציא ביטאון בשם „דער בעזעם" („המטאטא"), בעריכת שלמה בוני־מוביץ' וצבי רוגובין, ובו דברי־ביקורת על המתרחש בוולוז'ין, על הנוער, על החינוך ועל עניינים אחרים. הכותבים קראו לנוער לעלות לארץ־ישראל.

בימים הראשונים מנה הסניף כשמונים חברות וחברים. שכרנו מועדון ב„אראָפצר", בבית גאַליה פרסקי. לשם כיסוי ההוצאות אירגנו להקת חובבים. הצגנו בהצלחה רבה את „דאָס פינטעלע ייד" („הנקודה היהודית"), „המכשפה", „המלך ליר" ו„מירה'לה אפרת". ערכנו גם משפטים ספרותיים. הבולט והמוצלח ביותר היה המשפט

על „מנחם מנדל" לשלום עליכם, שמטרתו היתה להוכיח את מצבו האומלל של עמנו בגויים, החי על עסקי אוויר. עיקר הפעולה היה בשטח התרבות. היתה ספרייה בוולוז'ין, שבראשה עמדו „רוסופילים" („חובבי התרבות הרוסית"), וכל מי שנכנס בה נתחייב לדבר רוסית. הסתערנו על ספרייה זו, כדי להפכה לספרייה ציונית. לתכלית זו רשמנו בה את כל חברינו, והפכנו לרוב. נבחרה הנהלה, בהרכב החברים: א) אברהם גורביץ. ב) צבי זלצר. ג) עקיבא פוטשניק. ד) צבי רוגובין. הספרייה נבנתה על הבסיס של דו־לשוניות: עברית ואידיש.

נצחוננו קידם מאוד את פעולות הסניף, כי בימים ההם שימשה הספרייה כ„מרכז רוחני", ששימש לא לשם קריאת ספר בלבד, כי אם גם לשם חילופי־דעות בעניינים שונים.

את הידיעות על המתרחש בארץ שאבנו מקובצי ה„אחדות", שהגיעו מארץ־ישראל. הם שימשו לנו חומר להרצאות על הנעשה בארץ. עזרו לנו גם מאנשי המקום. מר יהושע הורביץ, תלמיד־חכם וציוני, נענה ברצון להזמנתנו, והסביר בהרצאותיו את מהות הרעיון הציוני.

פלוגת־ההכשרה של חברי „צעירי־ציון" ברודניק
מימין לשמאל: א) מרדכי מלוט ב)שלמה בונימוביץ' ג) דוד יצחק קנטורוביץ ד) זאב שאַקער ה) צבי רוגובין ו) מאיר ישעיה מלצר ז) יחזקאל גליק

המפלגה (למרות שהייתה סוציאליסטית) סידרה „מניין" מיוחד של חבריה ב„שמחת תורה". כחזן של „שחרית" שימש יוסף טבחוביץ' וכחזן של „מוסף" — אברהם ברקוביץ שהיה גם בעל־קורא ובעל „מי שברך". התרומות, שתרמו בשעת העלייה לתורה, שימשו לכיסוי הוצאות הסניף.

הסניף אירגן את „פרחי־ציון" שמהם צמח „החלוץ" בוולוז'ין. את בעלי־המלאכה ארגנו באירגון הארצי של בעלי־המלאכה. שלמה בונימוביץ' השתתף, כציר של סניפנו, בוועידה של אירגוני בעלי־המלאכה שהתקיימה בווארשה. כמו־כן אספנו כספים לטובת קפא"י (קופת פועלי ארץ־ישראל) והשתתפנו בוועידות של „צעירי ציון".

אחת הפעולות החשובות של סניפנו היה אירגון הקהילה המקומית על יסודות דימוקרטיים. בימים ההם לא נבחרו נציגי הקהילה בבחירות דימוקרטיות, אלא היו ווי־ריליסטים (בעלי זכויות אישיות), שמינו את עצמם ואת פי הציבור לא שאלו. החלטנו לשים קץ לכך.

ביום ששי אחד, אחרי תפילת „מנחה", הדבקנו בכל בתי־הכנסת גילוי־דעת ארוך שהסתיים בקריאה מהפכנית: „לא אתם תנהלו את ענייני־העיר"! פעולתנו זכתה לתגובה חיובית מצד הציבור. וועד הקהילה פוזר. התקיימו בחירות דימוקרטיות ונבחר וועד חדש, שבין חבריו היו גם שניים מחברינו: יוסף טבחוביץ' וישעיהו קגנוביץ'.

מראשית ימיה גרסה מפלגתנו, שציוני פירושו אדם החי בציון. כדי לתרגם את השקפתנו זו לשפת המעשה, ייסדנו קבוצת־הכשרה חקלאית בכפר רודניק. עבדנו בחווה של מיכליע, אשה ציונית שקנתה אדמה בארץ־ישראל.

בשנת תרפ"ד (1924) שהה בוולוז'ין מר אהרנשטם, שסידר סמינר לחברי המפלגה ולאוהדיה. השפעתו היתה ניכרת מאוד בעיר. פעולתו החינוכית המבורכת גרמה להרחבת הסניף ולחיזוקו. בשנת 1925 קיבלנו הוראה ממרכז „צעירי ציון" בווילנא, שעלינו לצאת לעיר לידא, בה נמצאת וועדת־אישורים לעלייה. כחמישים איש יצאנו לשם. רובם אושרו לעלייה. בשנת תרפ"ו (1926) עלו לארץ: א) מאיר באקשט. ב) שלמה בונימוביץ'. ג) צבי רוגובין ואחרים.

„החלוץ" בוולוז'ין ופעולותיו

ראשיתו של „החלוץ" בוולוז'ין נעוצה ב„חרות ותחייה" — הסתדרות נוער ציונית בלתי־מפלגתית, שהורכבה ברובה מבני נוער־לומד בגיל טו־טז. היא נוסדה בשנת תרפ"א (1921). הרוח החיה שבה היה משה זלמן לונץ (בן־ששון), נצר משושלת רבי חיים מוולוז'ין. מטרתה היתה לחנך את הנוער היהודי בוולוז'ין לעברית ולציונות. תנועה זו חוללה מהפכה בהלך־המחשבה של הנוער בעירנו. בלמדנו ב„חדר" ואחר־כך בבית־סֵפר „תרבות", הצטיירה בעינינו ארץ־ישראל כדבר שיסודו באגדה, וכי חברון, שכם ובאר־שבע הם שמות הכתובים בתורה בלבד ואינם קיימים במציאות. „חרות ותחייה" חינכה אוֹתנו להידבק במולדתנו ולהפרות את שממותיה במו־ידינו.

פעולותיה העיקריות התבטאו במכירת בולי קק"ל ואיסוף תרומות לקרן זו. על־יד „חרות ותחייה" התקיימה ספריית־ילדים, שהוקמה מתרומות של ספרים שאספנו בבתים שונים. היא נמצאה בביתו של חיים הירש פרסקי שברחוב ווילנא. כספרן שימש חיים

קבוצת ראשונים של חלוצים בשנת תרפ"ג (1923)
שורה ראשונה מימין לשמאל: א) שלמה ברגר ב) שניאור קיוויליביץ'
ג) בנימין שישקו ד) יחזקאל גליק.
שורה שנייה: א) חיים כהנוביץ' ב) ג) שמעון טבחוביץ'

פוטשניק (אשלגי). הספר העברי הראשון שרכשה הספרייה היה „זכרונות לבית דוד" מאת אברהם שלום פרידברג.

„חרות ותחייה" הציגה הצגות לקהל הרחב, לשם מימון פעולותיה. ההצגה הרא־שונה היתה „דער דאָרפס־יונג" („בן־הכפר") מאת קוברין. את המודעות פירסמנו בעברית ובאידיש. מכיוון שבית־דפוס לא היה בנמצא בוולוז'ין, התנדב אברהם ברקוביץ' וצייר את המודעות. ההצגה התקיימה באחד מבניני הגראף טישקיביץ' ב„אַראָפּצו" (על־יד הנהר). ההצגה זכתה להצלחה גדולה והוצגה כמה פעמים.

משה זלמן בן־ששון עיצב את „חרות ותחייה" מבחינה חינוכית ורעיונית. כדי להקל על דרכי התעמולה, הוציא משה זלמן עיתון סטירי בשם „דער שטעקל־דרייער". חברי המערכת היו משה זלמן בן־ששון, אסתר שאַקער וחיים ביניע כהנוביץ'. העיתון הכיל דברי ביקורת על החיים בעיר, ענייני היום ופוליטיקה. מטרתה של ביקורת זו היתה להוקיע את חיי הניוון שבעיר ולחנך את הנוער היהודי לשינוי־ערכין, לעליה לארץ־ישראל.

משה זלמן נאה דרש ונאה קיים. הוא עלה לארץ בשנת תרפ"ג (1923). אחרי עלותו נחלשה פעולת „חרות ותחייה". אולם שפל זה היה זמני בלבד. הזרע החלוצי

ועד „החלוץ" בשנת תרפ"ג (1923), לקראת עלייתו של משה זלמן בן־ששון לארץ־ישראל
משמאל לימין: א) נח פרסקי ב) שלמה ברגר ג) משה זלמן בן־ששון (לוניץ)
ד) בנימין שרשקו (שפיר) ה) חיים ביניע כהנוביץ'.

שנזרע בלבבות נבט וממנו צמח „החלוץ" שנוסד בשנת תרפ"ג (1923).

העוני הגדול ששרר בוולוז'ין דחף אותנו לשורות „החלוץ". נפקחו עינינו לראות ולהבין, שאין לנו מקום על אדמת נכר. הנוער שלנו היה עקיב במסקנותיו, והחל להתכונן במרץ לחיים החדשים במולדתנו העתיקה.

ראשוני „החלוץ" היו: א) יעקב גירזון. ב) נחום גלמן. ג) מנדל וולקוביץ'. ד) שמעון טבחוביץ'. ה) חיים ביניע כהנוביץ'. ו) אליעזר לאוויט. ז) לייבל לובושיץ. ח) זליג מלצר. ט) רחל מלצר. י) חיים פוטשניק. יא) עקיבא פוטשניק. יב) אטל פריצקי. יג) אליהו הרשל פרסקי. יד) יצחק פרסקי. טו) סוניה קוזלובסקי. טז) פאַניה קיווילביץ'. יז) דוד יצחק קנטורוביץ'. יח) אליעזר קפלן. יט) בן־ציון קפלן. כ) מוסיה רוגובין. כא) אסתר שאַקער. כב) מרדכי יודל שווארצברג. כג) בנימין שישקו.

סניף „החלוץ" ביום י"ב בתמוז תרפ"ד (14 ביולי 1924)
עומד למעלה (יחיד): אליה בר גירזון.
שורה ראשונה למעלה (מימין לשמאל): א) זלדה רפופורט ב) שרה רודניצקי ג) ליבה דולגוב, ד) אהרן מורדכוביץ' ו) ז) יהושע ח) לייבל פרסקי ט) שלמה ברמן י) יוסף ברנשטיין יא) שמואל רוגובין.
שורה שנייה: א) שרה מלצר ב) הינדה מורדכוביץ, ג) ד) לאה קיווילבייך, ה) דובה ברנשטיין, ו) פרומה רוגובין.
שורה שלישית: א) פייגל קגן ב) הבת של יצחק דער שמיד ג) ליבה לובושייץ ד) דב לאַוויט ה) בלה שאַקר ו) יצחק פרסקי ז) רחל רוגובין ח) יוסף שוואַרצברג ט) שרה מלוט י) בתיה גרמן יא) רחל דולגוב.
שורה רביעית: א) לייבה ברמן ב) יוסף גירקוס ג) יעקב ברקוביץ' ד) לייבה ראול ה) ברוך סימרניצקי.

התקשרנו עם יוסף בנקובר בווילנא, שעבד אז ב„פאלעסטינער אמט" („המשרד הארצישראלי"), וביקשנו אותו לבקר בוולוז'ין. כינסנו אספה בביתו של מרדכי פוטשניק ברחוב ווילנא, שהשתתפו בה כשלושים חברות וחברים. המועדון הראשון של „החלוץ" נמצא ברחוב סמורגון, בביתו של משה דוד ליפקוביץ'. התחלנו לפעול בשטח התרבות. המורים צבי זלצר ונח פרסקי לימדו אותנו עברית. קיבלנו מארץ־ישראל את „הפועל־הצעיר", וממרכז "החלוץ" — את „העתיד" (עיתונו המרכזי של „החלוץ" בפולין). דוד יצחק קנטורוביץ', שהיה מקבל את הקונטרסים של „אחדות העבודה", היה קורא בהם עמנו ומפרש את תוכנם. זלצר הירצה על ידיעת הארץ. גם המורה חיים גולובנצ'יץ תרם חלקו לפעולות־התרבות של הסניף.

קבוצת ראשונים של „החלוץ" ביום ט' באב תרפ"ו (20 ביולי 1926)
עומדים (מימין לשמאל): א) קהת סגלוביץ' ב) מרדכי שווארצברג ג) צבי פרסקי ד) דוד יצחק קנטורוביץ'.
יושבים: א) חייב דרצ'ינסקי ב) שמחה פרסקי ג) יצחק פרסקי ד) לא מוולוז'ין, ה) מאיר באקשט על ידו: צבי צארט.

לא הסתפקנו בפעולות־תרבות בלבד. ידענו יפה ש„החלוץ" מחייב הגשמה, דהיינו, עליה לארץ־ישראל. בשנת תרפ"ד (1924) ביקר שוב בנקובר בוולוז'ין והירצה בקלייזל על הנושא: „מה שראיתי ושמעתי בארץ־ישראל". בהרצאתו קרא לנו לצאת לקיבוצי־

הכשרה ולהכשיר את עצמנו לחיי עמל ויצירה בארץ־ישראל. דבריו הלהיבו את הלבבות, והתוצאה היתה ייסוד פלוגת־הכשרה ב„אראָפּצו", שקראנו לה „הכובש". פלוגה זו הורכבה מחברים מסמורגון, מראקוב, מווילייקה ומאושמינה. מבין חברי „החלוץ" בוולוז'ין שהשתתפו בפלוגה זו, זכור לנו שמו של אליהו שניידר (שני). הפלוגה שוכנה בביתו של ברנשטיין הנפח. כמזכיר שימש ליברמן מסמורגון, איש „הפועל־הצעיר". הפלוגה חיתה על עבודה בטחנות הקמח ובמינסרות שבוולוז'ין. את העצים הביאו

קבוצת חלוצים במינסרה של פולאק בשנת תרפ"ד (1924)
מימין לשמאל: א) שניאור קיווילביץ' ב) אליעזר לאָוויט ג) אטל שאַקער
ד) שמואל פולאק ה) מוסיה רוגובין.

מה„כישליוויצער וואַלד" (היער הפישליביצאי) ואנו עסקנו בביקועם. הפלוגה התקיימה כחצי שנה. חברי „החלוץ" ייסדו גם פלוגת־הכשרה ביוזפפול.

חיפּשנו גם צורות הכשרה אחרות. ב„אַראָפּצו" היה גן־ירק. עבדנו שם וגם שמרנו בלילות. כמדריך שימש דוד יצחק קנטורוביץ', שהיה בעל־הבנה בחקלאות. חיים פוטשניק וחיים ביניע כהנוביץ' למדו את אומנות המסגרות ואצל אליהו ווייסבורד. שמעון טבחוביץ' למד נגרות באושמינה. התקיימה שם קבוצת הכשרה בשם „ארזה", בה למדו נגרות, בהדרכת מדריך שנשלח ממרכז „החלוץ". מרדכי יודל שווארצברג עבד ביוזפפול אצל שיף, ובן־ציון קפלן יצא להכשרה ע"י ראקוב.

מראשוני „החלוץ" שעלו לארץ־ישראל
עומדים (מימין לשמאל): א) זליג מלצר, ב) פאַניה קיווילביץ' ג) שמעון טבחוביץ' ד) אליעזר לאַוויט, ה) יעקב גירזון.
יושבים: א) ב) חיים ביניע כהנוביץ' ג) חיים פוטשניק ד) אסתר שאַקר.
יושבים על הארץ: א) ב) דוד יצחק קנטורוביץ'.

כדי לחזק את פעולות הסניף, דאגנו שכמה מחברינו יעלו לארץ. חיים פוטשניק אושר לעליה ועלה במאי של שנת תרפ"ד (1924). כעבור חצי שנה עלו נחום גלמן וחיים ביניע כהנוביץ'. בשנת תרפ"ה (1925) עלו יעקב גירזון ופאניה קיווילביץ', שנתקבלה כחברה בקיבוץ „רמת־הכובש".

אחרי עלותו של חיים ביניע כהנוביץ' לארץ, נבחר יצחק פרסקי כיושב־ראש הסניף. יצחק היה ראוי מאוד לתפקידו. בתקופתו התרחב הסניף. גידול זה העמיד אותנו לפני שתי בעיות: תרבותית וכלכלית. יצחק דאג גם לזו וגם לזו. היו בוולוז'ין כמה בחורים, שסיימו את סמינר „תרבות" בווילנא. יצחק רתם אותם לפעולה. קודם כל הכניס לעבודה זו את אחיו נח שהיה מורה. כאשר עזב נח את וולוז'ין, נוצר חלל מכאיב ומדאיג בשטח הפעולה התרבותית. יצחק ניסה למשוך חברים שונים לפעולה זו, אבל ללא־תוצאות. לכן החליט להזמין מורה בשכר. הוא הזמין את המורה זלצר שלימד

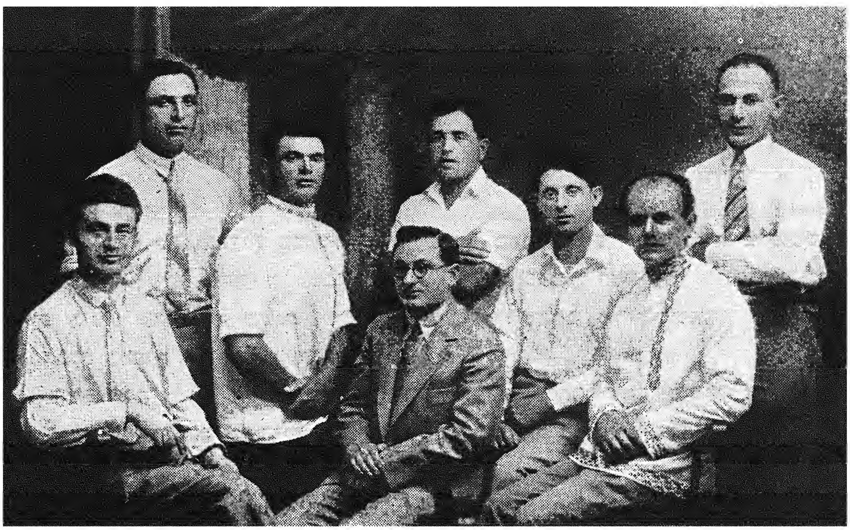
אותנו עברית, ידיעת הארץ, תולדות הקונגרסים הציוניים ותולדות הישוב החדש בארץ־ישראל.

החברים שאושרו לעלייה העמידו אותנו לפני בעיות חמריות קשות, כי היו ביניהם נטולי־אמצעים, והיה צורך לממן את עליתם לארץ. יצחק אירגן הצגה, שהכנסתה היתה קודש להעלאת חלוץ עני, שעלול היה לאבד את הסרטיפיקט שלו.

כחייל נאמן עמד יצחק פרסקי על מישמרתו, עד עליתו לארץ בשנת תרצ"ב (1932). בשנה זו עלו גם שלמה ברגר, אטל בּריצקי ומינה פרסקי. אחרי עלות פרסקי, נבחר כיושב־ראש הסניף שלמה אברהם ליברמן. הסניף נמצא אז בביתה של דובקה ב„אַראָפּצו" ומנה כחמישים חברות וחברים. אחר־כך עבר לבניין של בית־ספר „תרבות".

בשנת תרצ"ב (1932) התקיים בהורודוק כינוס מחוזי של סניפי „החלוץ", בהשתתפות ישעיהו פונדיק. מטרתו היתה לעודד את החברים ליציאה להכשרה ולעלות לארץ.

חברי הסניף השתתפו גם במושבת־קיץ שהתקיימה בסמורגון. התאספו שם כשלוש־מאות חברות וחברים מכל סניפי הסביבה. ה„מושבה" התקיימה ביער. המשתתפים חיו חיי־צער, שכבו על הארץ, על עליית־גג והצטופפו בבית קטן ועזוב. כל זה בא כדי לחסן את המשתתפים לתנאי־החיים הקשים הצפויים להם בארץ־ישראל. ה„מושבה" התקיימה

ראשוני „החלוץ" בארץ־ישראל
עומדים (מימין לשמאל): א) אריה לובושיץ ב) אריה שלמן ג) חיים פוטשניק ד) שמעון טכחוביץ'.
יושבים: א) צבי רוגובין ב) יעקב גירזון ג) מאיר באַקשט.

בתנאים של חיי־טבע פרימיטיביים, חפרו תעלה ונוצר מעין „שולחן" עגול. התעלה שימשה לכל אחד „כיסא", עליו ישבו סביב ה„שולחן" וסעדו.

„מושבה" זו תרמה רבות להגברת המתח החלוצי. היא ניתקה את המשתתפים מחיי העיר. הם חדלו למצוא בהם תוכן ועניין. כל מאוייהם היו נתונים מעתה לצאת להכשרה

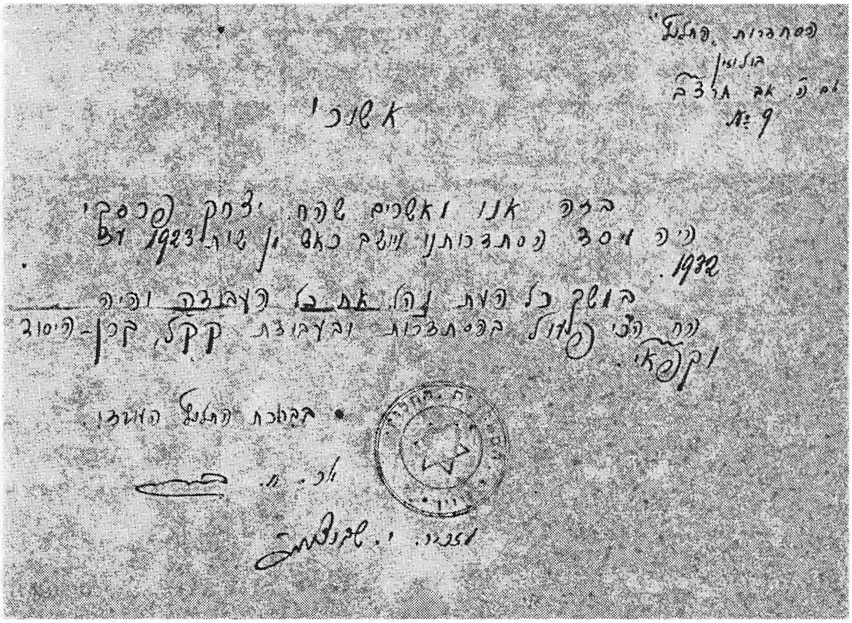

„החלוץ" בשנת תרפ"ח (1928)

עומדים (מימין לשמאל): א) שלמה סקליוט ב) שרה רודניצקי ג) חסיה דאול ד) דוד יצחק קנטורוביץ' ה) שרה רפופורט ו) סוניה דולגוב ז) רפאל סקליוט ח) אהרן (ארע) רוגובין.
שורה שנייה: א) ליבה דולגוב ב) הסל פרסקי ג) אברהם ד) מתתיהו (מאטעס) סקליוט ה) חיים פרסקי ו) גיטל פרסקי ז) שמחה פרסקי ח) סוניה פרסקי ט) חיים מווישניבה י) עשקה (אסתר) רודניק יא) בתיה בוטבינין יב) מיכאל פרסקי.
שורה שלישית: א) לייבל מווישניבה ב) אסתר שאַקער ג) חיים סטקולשצ'יק ד) רבקה פולאַק פולאַק, ה) אטל פאַרצקי.
על הארץ: א) יוסף שוואַרצברג ב) יצחק פרסקי ג) חיים בוטבינין.

ולעלות לארץ־ישראל. ואמנם החלו לצאת להכשרה. יצאו בתיה בוטבינין, אסתר גרינברג, חיים צבי פוטשניק, פרומה רוגובין, שרה רודניצקי ושרה רפופורט. כעבור שנה אושרו לעליה וחזרו לוולוז'ין. הסניף גדל אז והתפתח מאד.

מכיוון שההנהלה הציונית נאלצה להעדיף את יציאת היהודים מגרמניה — לא נשארו

הסתדרות „החלוץ"
וולוזין
יום ה' אב תרצ"ב

אישור

הננו מאשרים שהח' יצחק ...
... 1923 ...
1932.
... קק"ל, קרן-היסוד

הר׳בה סרטיפיקטים לתנועת „החלוץ". מסיבה זו חזרו שרה רודניצקי ושרה רפופורט לקיבוץ ההכשרה וחיכו לאישורן לעלייה.

רוחות של יגון החלו מנשבות בוולוז׳ין. האנטישמיות הרימה את ראשה. היהודים נמסרו לשבט ולחסד של אנשי־בליעל אלה. חדלו אר׳חות פרנסה. אולם משפחותינו היקרות חיו את חיי היום־יום שלהן מבלי לתת את הדעת, שהן עומדות על הסף של אחרית הימים.

בשנת תרצ״ח (1938) — השנה האחרונה לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה — החלה דעיכת „החלוץ" בוולוז׳ין. המחסור בסרטיפיקטים תרם את חלקו המכריע לדעיכה זו. החברים ציפו שנים רבות לעלייה, ומשנכזבה תוחלתם — תקף אותם יאוש. הם עמדו לפני קיר אטום, מחוסרי ישע.

חברי „החלוץ" התהלכו קודרים ואבלים. הם נקלעו בין ערגתם לארץ, לבין כורח הישארותם בוולוז׳ין. הם נשאו בליבותיהם את נר־התקוה לחונן את עפר הארץ — עד שכבה עם פלישת הסובייטים לעירנו.

לאה נחשון (שיף)
(תל־אביב)

הכשרה חלוצית ביוזפפול

בשנת תרפ"ה (1925) הפכה יוזפפול למקום של הכשרה חלוצית. קבוצת צעירות וצעירים (כשלושים איש) באה לכאן להכשרה. יוצאי הרבה עיירות מכל הסביבה, מרוחקות מיוזכפול, באו לעבוד, לחיות חיי־קיבוץ ולהכשיר את עצמם לקראת העלייה לארץ־ישראל. חלק מהפועלים הנוצרים, שעבדו בטחנת־הקמח ובמינסרה, הוחלפו בבחורות ובבחורים יהודיים. לא קל היה בימים ההם לפטר פועל נכרי, אולם הרגש הציוני העמוק של בעלי־המיפעל — מר קוצ׳ביצקי וייבדל לחיים ארוכים, מר מאיר שיף הנמצא בארץ — והרצון לעזור לחלוצים — עשו את שלהם.

הבית הגדול של הגראף (הרוזן) טישקיביץ׳, על חדריו הריקים, נתמלא באנשי־ההכשרה. המקום השקט, שלא שמעו בו עד כה שירה יהודית ועברית, הפך למרכז חלוצי. המיסדר היה מעיר בבוקר־השכם את החלוצים לעבודה. שירה עברית הושרה בפי הצעירים וההד הידהד למרחקים. נדמה היה, שכל הנוף הנהדר עמד דום לכבוד מאורע זה.

החלוצות והחלוצים עבדו במסירות רבה. עבודתם הייתה למופת. מגמתם האחת והיחידה הייתה: להכשיר את עצמם לעלייה לארץ־ישראל, להסתגל לחיי הקיבוץ ולחיי־עבודה, שכן הארץ זקוקה לאנשי־עמל.

באחד הימים עזבה הקבוצה הראשונה את יוזפפול ועלתה לארץ־ישראל. כעבור זמן־מה באה במקומה קבוצה אחרת. כך נמשך הדבר שנים רבות עד לחורבן.

עו"ד אריה חרוץ
(ירושלים)

פלוגת־ההכשרה של „החלוץ המזרחי" בוולוז׳ין

כשעברו עלי שלוש שנות־לימוד בישיבת „עץ חיים" בוולוז׳ין, התחיל לנקר במוחי רעיון אחד, שלא נתן לי מנוח אף לרגע. התעוררו בי געגועים על ארץ־ישראל. אבל לא יכולתי להסתפח ל„החלוץ" בוולוז׳ין, כי חבריו נראו בעיני כבלתי שומרי מסורת. החלטתי לנסוע לווילנא ולהצטרף לחבורת־חלוצים דתית הקרובה לרוחי.

אולם, פתאום קרה דבר, שהרעיש בשעתו את וולוז׳ין כולה, כי הוא יצא מגדר המקרים היום־יומיים שבעיר. ומעשה שהיה כך היה: בישיבה היה בחור בשם משה יעקב קוויאַט (כיום: פרח). בן עשרים היה, בחור בעל מרץ ובעל־מוח ושקדן גדול בלימודיו. הרבה

בעלי־בתים חשובים דברו בו נכבדות, אבל הוא לא אבה שמוע על בת־זוג שאין לבה לארץ־ישראל, כי אידיאליסט גדול היה, ולכן חשב על כלה שתעלה עמו אחרי החתונה לארץ. הוא חיפש ומצא את מלכה שישקו, צעירה ממשפחה מכובדת ונשא אותה לאשה.

יומיים אחרי החתונה מיהר משה־יעקב לווילנא בדבר עלייתו לארץ כבעל־הון, אבל הוא לא אושר לעלייה, משום שלא היה בידו כל סכום הכסף הדרוש לכך. בלית־ברירה ובלב דואב חזר לוולוז׳ין. בשובו מווילנא נפגשתי אתו באולם הישיבה. הוא הוציא מכיסו גליון ניר, מסרו לי, ואמר: רק זה בלבד נשאר לי כנחמה. אבל מי יודע, הימצאו אנשים מתאימים, שאוכל לארגן אותם ולפעול ביחד אתם איזה דבר. בגליון הניר היה כתוב, שהסתדרות „המזרחי" בווילנא מיפה את כחו של משה־יעקב קוויאט לארגן סניף של „החלוץ המזרחי" בוולוז׳ין והיא תתמוך בו בשעת הצורך.

משה יעקב הטיל ספק, אם ימצאו מבין אנשי־הישיבה שיהיו מוכנים לסגור את הגמרות ולצאת להכשרה חקלאית. אולם החשש שלו היה חשש־שוא. אמרתי למשה־יעקב: אני הנני החבר הראשון ל„החלוץ המזרחי" שבדעתך לארגן. נמצאו עוד שלשה מהמעולים שבאנשי־הישיבה שבאו להרשם כחברים, והם: משה דוד נאמיוט, יוסף גולדשטיין ומשה גולוב.

העניין נשמר כסוד כמוס בינינו. בישיבה לא ידעו, אפילו, רמז על־כך. כל האספות נערכו בבית פרטי, מאחורי דלתות סגורות, חלונות מכוסים ושמירה מיוחדת, או תחת כיפת השמים על „הר ביאליק". באספות הללו החלטנו החלטה נחושה: נעבוד, נרעב ונסבול ובלבד להגיע למטרה. מכיוון, שכל פעולה דורשת כסף, החלטנו שאיש־איש יכניס את הכסף שיקבל מהישיבה, לאחר שיסלק את חובותיו לאכסניה שלו. מובן, שמזה בלבד לא יכולנו לאסוף סכומים ניכרים הדרושים לנו, לכן הלך משה יעקב, בלווית אדם אחד שהתענין בגורלנו, לדבר על לב ה„בעלי־בתים" מאנשי „המזרחי" שיבואו לעזרתנו. לשמחתנו הגדולה נענו לנו אנשי „המזרחי" בוולוז׳ין, ביחוד נדיב־הלב ורב הפעלים ועסקן הציבור, רבי ישראל לונין, שהיה הראשון שבא לעזרתנו. נמצאו עוד כמניין יהודים, שאספו יותר ממאה דולר ליצירת קרן „החלוץ המזרחי". לשמחתנו לא היה גבול והחלטנו לצאת מיד לעבודה.

משה יעקב החל לחפש בשבילנו מקום, בו נוכל ללמוד עבודת־האדמה. חיפש ומצא מקום מתאים מאוד למטרתנו, אצל ר׳ בר מברילקי.

חצרו של ר׳ בר, שנקראה בשם „מלה ברקי", עמדה על גבעה קטנה מוקפת שדות והכילה בית מעונו של הבעלים — בית ישן נושן מעץ ושני בתי־גרנות שעמדו מול הבית, אחד ליד השני. ר׳ בר עם אשתו ושלושת ילדיו התגוררו בחדר אחד, ששימש להם כחדר־אוכל, מטבח ומקום־לינה. בבית הזה נמצאו עוד שני חדרים קטנים. אחד מהם שימש לנו כדירה — לאחר ניקוי יסודי.

בקבוצתנו היו ששה חברים: משה־יעקב קוויאט (פרח), אשתו מלכה שישקו,

„קבוצת הנצי"ב" של „החלוץ המזרחי", בהכשרה ב„מלה־באַרקי"

על הסוסים, מימין: אריה חרוץ. משמאל: יוסף גולדשטיין.
עומדים מימין לשמאל: א) רבקה מרים נאַמיוט ב) לייבל ליברמן; ג) צירל (בתו של האופה ב„אַראַפצו") ד) אטל שישקו ה) משה יעקב פרח (קוויאַט) ו) פריידל ברמן ז) שמואל דוד אהלי (נאַמיוט) ח) שיינדל (בתו של „ר' שמעון די בארד").
יושבים על הארץ: א) משה גולוב ב) לייבל שפטניצקי ג) מלכה שישקו.

שמואל־דוד נמיוט (אהלי), אריה חרוץ, משה גולוב ויוסף גולדשטיין. היא נוסדה בחול־המועד של פסח תרפ"ה (1925). בחג זה, שהוא סמל החרות, קבלנו עלינו את עול ההגשמה החלוצית. החלטנו פה אחד לצאת מיד אחרי החג ל„מלה ברקי". יום קשה ומלא מחשבות היה לנו יום האחרון של פסח — ביחוד כשפנה היום והלילה השתרר על הארץ, הלילה האחרון שנשאר לנו לבלות בוולוז'ין. כמה קשה לו לאדם לשנות הווי חייו, בלי להיוועץ מקודם עם קרוביו או מיודעיו. ואנו, הלא עשינו כל זה בלי רשות ההורים, מחשש פן יפריעונו.

הבוקר אור וקבוצתנו הקטנה התאספה ליד בית משה־יעקב. כל אחד הביא עמו את חבילותיו והניח אותן בעגלה שעמדה מוכנה לכך. פני כל החברים היו חיוורים ויגעים והעידו על המחשבות והדאגות שהדריכו את מנוחתנו בלילה האחרון. אולם, די היה להביט בעינים הבוערות, כדי להבין ולהעריך את אומץ־לבנו ברגע זה. השעה מוקדמת היתה, לכן לא נראה איש בחוץ שעה שעסקנו בסידור העגלה. כעבור זמן־מה נגמרו כל ההכנות והעגלה, מלאה חפצים, מכשירי־חקלאות וכלי מטבח, עזבה בשקט

את העיר בכונה את צעדיה ל„מלה ברקי״. אחדים מידידינו בישיבה, להם גילינו את הסוד, באו ללוות אותנו עד קצה העיר. הם נפרדו מאתנו בברכות חמות ולבביות.

לאט־לאט התקדמה עגלתנו בין שדות, שפה ושם נראו עליהם איכרים חורשים אדמתם. אמרנו לעצמנו: כמה מאושרים נהיה כשנוכל כבר לחרוש את אדמת ארץ־ישראל כאיכרים הללו. כל הדרך שוחחנו על סידור חיי העתיד שלנו והבטחנו באמונה שלמה להיות מסורים לעבודה וגם לקבוע עתים לתורה.

בהיותנו כשלושה קילומטר מוולוז׳ין, הפנינו אליה את מבטינו. נתגלה לעינינו הבנין הלבן של הישיבה, העומד במקום בולט, ולבותינו נתמלאו רגשות מיוחדים במינם, שקשה לבטאם במלים. החלטנו לשמור בלב את מורשת הישיבה, שתאיר לעולם את דרכנו.

כעבור שעה הגענו ל„מלה ברקי״. בכל פינה היה שפוך עצב, כי רחוק היה המקום מישוב של־אדם. הדבר היחיד שניחם אותנו במקצת היתה מסילת־הברזל הקרובה והרכבות ששרקו בנסען פעמים אחדות ביום.

התחלנו לדאוג לדירה. בהראות לנו בעל־האחוזה את החדר המיוחד לנו — נשארנו עומדים על המקום נדהמים ומשתוממים. החדר היה צר ואפל וחור קטן לו במקום חלון ועד חציו ממולא בכל מיני סמרטוטים, גרוטאות ברזל מכוסות חלודה ועוד „מציאות״ כאלו. אולם, לא התיאשנו ונגשנו מיד לנקות את החדר, ששימש לנו להרבה דברים: פה התפללנו, אכלנו את ארוחותינו, למדנו את שעורנו בגמרא ובספרים קדושים אחרים וגם קראנו עתונים וספרים על נושאים ציוניים. לישון בלבד הלכנו לגורן.

בין השדות שקיבלנו באריסות אצל ר׳ בר היה גם שטח אדמה של דיסטין סמוך לבית, שאותו יחדנו לגן־ירקות. על השטח הזה קבלנו את השעורים הראשונים בהלכות חקלאות. המורה הראשון שלנו היה מַאקַאר, אחד ממשרתי החצר — גוי זקן. הקשה מכל העבודות היתה לנו החרישה, קשה ממש כקריעת ים־סוף. וכמו־להכעיס היה השטח של גננו במדרון, והסוס התעקש ולא רצה למשוך את המחרשה בשעת עליה. לא עלה בידנו לחרוש, אפילו, תלם אחד ישר. כשהראה לנו פעם ר׳ בר שהוא חורש תלמים ישרים באחזו במחרשה ביד אחת בלבד — היה הדבר לפלא בעינינו וחשבנו שלאו כל אדם מגיע למדרגה כזו.

לא ארכו הימים ולמדנו באופן המניח את הדעת את עבודת־האדמה. מעתה כבר לא השתוממנו למראה אדם החורש תלמים ישרים. ר׳ בר, שבתחילה התלונן שאנו מקלקלים את אדמתו, ביקש אותנו מעתה שנחרוש גם את אדמתו בשעות הפנאי שלנו. ערימות־ערימות של עשב ושרשים עקורים ואבנים שונות בגדלן וצורתן התנשאו סביב גננו והפליאו את עין־הרואה. כל זה הוצאנו מן האדמה שנמסרה לנו עזובה ומצמיחה קוץ ודרדר, לאחר שחרשנו את השטח ארבע פעמים.

באותו זמן שעבדנו ב„מלה־ברקי״ — היתה וולוז׳ין כמרקחה. מיום שנודע ליהודי

העיר על מעשנו המהפכני, לא חדלו להתענין בנו. נחלקו הדעות, אבל הרוב דן אותנו לכף זכות. גם בין צעירי העיר עברה רוח חדשה. הם החלו להגות מחשבות, שמימיהם לא עלו, אפילו, בדמיונם. החלו להאמין בדברים שאף פעם לא האמינו בהם. משה־יעקב קיבל מכתב, שיפתח לשכה רשמית לחברים הרוצים להרשם ב„החלוץ המזרחי". ואמנם, לשכה זו נפתחה כעבור זמן קצר. גם בחורות נרשמו ומיד נשלחה אלינו פריידל בת ר' לייב להקל מעלינו את עול סידור ביתנו.

מתוך שמחה, התלהבות וזמרה, נגשנו לזרוע את גננו, שהכיל מאה ועשרים ערוגות, ארבעים צעד באורך כל אחת. הערוגות היו מסודרות יפה ובטוב־טעם. זרענו את שאר השדות בשבולת־שועל, פישתן ותפוחי־אדמה. מהבוקר עד הערב עבדנו בשדה. בשובנו מן העבודה עייפים ויגעים, לא שכחנו, בכל זאת, ללמוד אחרי תפילת „מעריב" דף גמרא.

באופן מיוחד הרגשנו בימים ההם את קדושת השבת. כמה נעים היה לנו יום המנוחה אחרי שבוע של עמל ויגיעה. את קדושת השבת הרגשנו מיד אחר שקיעת החמה ביום ששי. התרחצנו והתלבשנו ובחרדת־קודש חכינו לקבל פני שבת מלכתא. מנהג קבוע היה אצלנו לסעוד מידי שבת בחברת ר' בר ומשפחתו.

יער גדול ועבות נמצא בקרבת־מקום לחצר ר' בר, בו בחרנו, אני ושמואל דוד חברי, למקום־תפילה בכל יום שבת בבוקר, כשהשמש אך יצאה ממחבואה. פה, ביער, לא היה מי שיפריע לנו לכוון במלים הנשגבות שבתפילה לתוכנה הנעלה. על שביל נסתר, מכוסה עשב רך, צעדנו לאט, איש ליד רעהו, ומלה במלה ביטאנו את המלים היקרות שבתפילה.

בינתים נגמרה העבודה ב„מלה־ברקי". קיבלנו הוראה ממשה־יעקב לחזור עם החפצים לוולוז'ין, כדי לצאת למקום־עבודה אחר. נפרדנו מ„מלה־ברקי" ובאנו לוולוז'ין, מוכנים ומזומנים לכל דבר שיוטל עלינו. משה־יעקב הודיע לנו, שעלינו ללכת לעבוד ביער. התחלנו להכין גרזנים ומשורים הדרושים לעבודה זו.

יצאנו בעגלתנו לעבודתנו החדשה ביער, מרחק של 20 ק"מ ובינינו היה אחד בלבד, והוא חיים, שהכיר קצת את הדרך. כשהגענו למקום הנועד, האירה השמש כבר מזמן את הסביבה המלאה שפע של יערות. לאחר שסעדנו לבנו, יצאנו לעבודה. עייפים היינו מאוד אחרי לילה ללא־שינה. בכל־זאת התאמצנו ועבדנו.

כשעתיים עברו עד שגמרנו לבקע את גזר־העץ הראשון. גדול היה צערנו בראותנו, שבאופן כזה לא נשתכר אפילו, את הלחם היבש. הבטנו על פרי עמלנו וכמעט שלא ראינו דבר. שבנו הביתה בלב שבור ונדכה, כשכל תקוותינו הולכות ורפות...

עבודתנו ביער היתה קשה והכנסתנו מוגבלת. היא הספיקה להוצאות ההכרחיות בלבד. אולם גרוע מזה היתה הבדידות, שהעיקה עלינו מאוד. נפשנו נכספה לסיפוק רוחני, שאותו לא מצאנו בין סבכי היער הגדול, וגם לא בכפר הרחוק מישוב יהודי והמלא איכרים מגושמים. והנה קבלנו מכתב מאת משה־יעקב, שעלינו לשוב ל„מלה־ברקי", כי

הפירות הבשילו וצריכים להוריד הכל מהשדות. מיהרנו לאסוף את חפצינו, סילקנו את חובותינו לאיכרים וחזרנו ל„מלה ברקי".

ב„מלה־ברקי" הגיעה אלינו ידיעה, שהחבר ראובן פינגר מווילנא יבוא אלינו לבחון אותנו, אם מספיקות ידיעותינו בעניני ארץ־ישראל והציונות. באנו לוולוז'ין בקשר עם הביקור הזה. החבר פינגר נאם לפנינו על מטרת „החלוץ המזרחי". למחרת ביקר בקבוצתנו ב„מלה ברקי" והיה שבע־רצון מפעולתנו. „מחלקת העבודה" אישרה אותנו לעלייה בתור „יודעים שביודעים". כעבור זמן קצר נסענו לווארשה ואושרנו גם ע"י הקונסוליה.

שבנו לוולוז'ין כמנצחים, לאחר שהישגנו את המטרה אליה נכספנו. בעזבנו את וולוז'ין בדרכנו לארץ, יצאה כל העיר ללוותנו. כולם שמחו בשמחתנו. אף שהיה אז יום סגריר — ליוו אותנו מרחק רב. האיש הנכבד והנדיב, ר' ישראל לונין, התומך הראשון בקבוצתנו, נאם נאום לבבי שנסתיים באיחולים להתישבותנו על אדמת־הקודש ולהצלחתנו כאזרחי ארץ־ישראל.

ביתרים מספרים

בית"ר בוולוז'ין

קן בית"ר בוולוז'ין נוסד בשנת תרפ"ח (1928) כתנועה צופית־ציונית, ללא גוון פוליטי. מתי־מעט היינו. המגמה היתה ללכד את הבוגרים של בית־ספר „תרבות" במסגרת אירגונית. אולם הנוער הוולוז'ינאי, שהיה ער לבעיות הזמן ולמתרחש במחנה הציוני, לא בא על סיפוקו בפעולות ספורט ותרבות גרידא, ושאף לחיים פוליטיים. מר חיים גולובנצ'יץ, מנהל בית־ספר „תרבות", שנטה אחר התנועה הרביזיוניסטית, הציע לתת לקן צביון ימני. הצעתו נתקבלה וייפינו את כוחו לנסוע לווילנא ולהביא משם מדריך מתאים.

המנהל הביא עמו את מר בצלאל ליכטנשטיין (נמצא בישראל) מתנועת „ברית טרומפלדור", שבמרוצת הזמן הפכה לתנועת בית"ר. ראשית דרכנו לא היתה סוגה בשושנים. נתקלנו באי־הבנה מצד הרבה הורים, שראו בפעולתנו „צחצוח חרבות" ואיבוד זמן לריק. אולם בהשפעתו של מר גולובנצ'יץ, שהיה בעל סמכות פדגוגית מוכרת — נחלשה ההתנגדות, ורבים מתלמידי בית־ספר „תרבות" נרשמו בבית"ר.

לחברי הקן ניתנה הוראה לקנות פנקסי־כיס, בהם רשמו את „עשרת הדיברות" של הצופים, שחובה היתה להגשימן בחיי יום־יום. כל הפעולות התנהלו בעברית. חברי הקן נקראו „אחים" ו„אחיות". הקשר של ה„אחים" וה„אחיות" עם המדריכים והמדריכות היה הדוק ולבבי ביותר. סמל הבית"ר היה דמוי מנורה. ענדו אותו על הכובע, או על דש הבגד. במקום „שלום" הונהגה הברכה „תל־חי".

ההנהגה של קן בית"ר עם בצלאל ליכטנשטיין, ביום כ"ה באב תרפ"ח (14 באוגוסט 1928)
מימין לשמאל: א) אפרים רוגובין ב) בתיה גרמן ג) בצלאל ליכטנשטיין
ד) דב לאַוויט ה) ברוך מרדכי מאירסון.

נבחרה הנהגה שחבריה היו: א) שבתאי באַקשט. ב) בתיה גרמן. ג) דב לאַוויט. ד) ברוך מרדכי מאירסון. ה) אפרים רוגובין. כמפקד הראשון של הקן שימש דב לאַוויט. כמזכירה שימשה בתיה גרמן. אחרי מותה ניתמנה ישראל ברקוביץ' לתפקיד זה.

מר ליכטנשטיין חילק את חברי הקן לקבוצות, לפי הגיל ולפי המין. כראשי הקבוצות שימשו חברי ההנהגה. פעולתו המייגעת והמפרכת של מר ליכטנשטיין נשאה פרי. כעבור זמן קצר מנה הקן כשמונים „אחים" ו„אחיות".

בהשפעתו של מר גולובנצ'יץ הועמד לרשותנו בערבים האולם של בית־ספר „תרבות". בדרך כלל עסקו ראשי הקבוצות בפעולה החינוכית, אולם מפעם לפעם הוזמנו מרצים מבני המקום, שהירצו, בין היתר, על תולדות התנועה הציונית ועל הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל. בין המרצים היו מר חיים גולובנצ'יץ, מר חיים דרצ'ינסקי ומר בנימין שישקו. „עתון־קיר", בו פורסם מפרי עטם של חברי הקן — היה אחת מפעולות התרבות החשובות.

במשך הזמן נעשה צר לנו המקום באולם של בית־ספר „תרבות", ושכרנו חדר בבית פרטי. החזקתו כוסתה מדמי־חבר ומהצגות־חובבים שהצגנו.

הקן שאף ל„הפיץ מעינותיו חוצה". בהתאם לכך ייסדנו קנים של בית"ר בווישניבה,

קן־בית״ר בשנת תרפ״ח (1928)

שורה ראשונה, מלמעלה למטה (משמאל לימין): א) זלמן פרסקי ב) יוסף דובינסקי ג) דוד בונימוביץ׳ ד) אטקה ה) מינה ברמן ו) הינדה רודניק ז) פייגל קראַמניק ח) ביילקה מורדכוביץ׳ ט) לאה פוטשניק י) רחל פרסקי יא) קופל קגן יב) חיים אלי פרסקי.

שורה שנייה: א) חיים קיסיעל ב) אברהם ברמן ג) רודה אַלפרט ד) זלטקה לאַוויט ה) ישראל ברקוביץ׳ ו) בלה פוטשניק ז) פשקה רוגובין ח) חיים אַלפרט ט) שמואל ברמן י) יצחק פרסקי.

שורה שלישית: א) שבתי באַקשט ב) יעקב ברקוביץ׳ ג) מוניה דובינסקי ד) דב לאַוויט ה) חיים גולובנצ׳יץ ו) בלה קראַמניק ז) אליעזר מזא״ה ח) שלמה ליברמן ט) יצחק קפלן.

שורה רביעית: א) חיים שאַלמן ב) צילה פרסקי ג) חיענה רוגובין ד) מרים רוזנברג ה) פרץ רוגובין ו) פסח ברמן ז) פרל רודניק ח) רוזה ברמן ט) רבקה פרסקי.

בטראַב, באיבניץ, בבאַקשט ובהורודוק. מהקן של וולוז׳ין יצאו החוטים לקנים האחרים והוא שימש כמטרופולין של קני בית״ר בסביבה. בוולוז׳ין התקימו כינוסים מחוזיים, שהורגשו מאוד בעיר ותרמו רבות לחיזוקה ולהגברתה של הפעולה הציונית. בכינוסים אלה השתתפו תמיד מדריכים בעלי מוניטין, כגון, צבי ברגמן מברנוביץ׳, גרשון אשכנזי וישראל סורוגוביץ׳ מווילנא (בארץ שינה את שמו לתנאי. נפטר לפני כמה שנים). בנוסף על הכינוסים סידרנו גם מחנות מחוץ לוולוז׳ין, שנשאו אופי צבאי מובהק. אחד המחנות התקיים בכפר רודניק. כמו־כן סידרנו קורסים להכשרת מפקדים, בהנהלתו של מר ברוך איידלמן.

קן בית״ר עם הסופר דניאל פרסקי, ביום י״ד בחשון תרפ״ט (28 באוקטובר 1928)

עומדים, מלמעלה למטה (משמאל לימין): א) יצחק פרסקי ב) ברוך סימרניצקי ג) בן־ציון גולדשמיד ד) לאה פוטשניק ה) זלטקה לאַוויט ו) חיים אלי פרסקי ז) אליעזר מזא״ה ח) לייבל.

שורה שנייה: א) יעקב ברקוביץ׳ ב) אריה דראַטוויצקי ג) לאה שווארצברג ד) פשקה רוגובין ה) רודה אלפרט ו) מינה ברמן ז) ראסל שלוסברג ח) בנימין קליינבורד ט) שלמה ברמן.

שורה שלישית: א) ישראל ברקוביץ׳ ב) ברוך מרדכי מאירסון ג) דב לאַוויט ד) הסופר דניאל פרסקי ה) אפרים רוגובין ו) שבתי באַקשט.

שורה רביעית: א) שמואל ברמן ב) אהרן גולוב ג) קופל קגן ד) יצחק קפלן ה) הסל פרסקי.

שורה חמישית: א) יעקב רוגובין ב) יוסף דובינסקי ג) שמעיה ד) חנן רוגובין.

אחת החוויות העזות ביותר השמורה בזכרוננו מחיי הקן, היא ביקורו של הסופר דניאל פרסקי, קרובו של השוחט ר' יהודה אברהם פרסקי. הזמנו אותו לקן ושמענו מפיו הרצאה רבת־עניין על נושא ציוני, שתרמה להעמקת תודעתנו הלאומית.

זכינו למפקדים ומפקדות מוכשרים ומעולים. ביניהם היו: א) שבתאי באַקשט. ב) יעקב ברקוביץ'. ג) ישראל ברקוביץ'. ד) סוניה דובינסקי. ה) דב לאַוויט. ו) אליעזר מזא"ה. ז) ברוך מרדכי מאירסון. ח) קופל קגן. ט) בנימין קליינבורד. י) בלה קראַמניק. יא) אפרים רוגובין.

תנועתנו חייבה הגשמה עצמית. בהתאם לכך יצאו חברי הקן להכשרה. נקודת־ההכשרה הראשונה היתה נאַדבורנה.

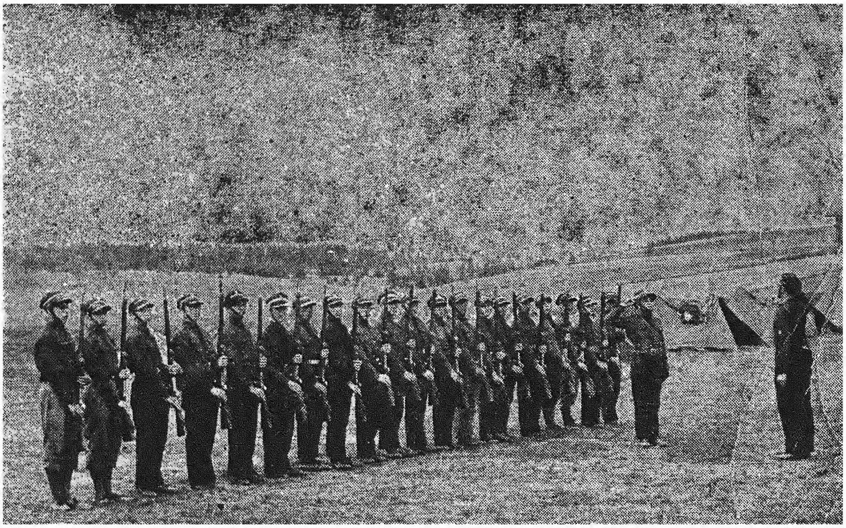

חברי בית"ר בהכשרה בוולוז'ין

מימין לשמאל: א) לאה שוואַרצברג ב) יעקב ברקוביץ' ג) שמואל רוגובין ד) מינה ברמן ה) אייזיק גירקוס ו) אברהם בר.

הקן שם דגש חזק על ההכשרה הצבאית של חבריו. הגשנו בקשה למפקד של גדוד חיל־הספר שחנה בוולוז'ין, שיאמן את חברינו באימונים צבאיים. בקשתנו נענתה והועמד לרשותנו מפקד. כמו־כן קיבלנו רובים ותחמושת. האימונים התקיימו על־יד „הר־ביאליק".
ה־.P.W (Przysbosobienie wojskowe) היה אירגון צבאי למחצה, שהתאמן בשימוש

בכלי־נשק קלים, כגון, אקדוחים, רובים, מסכות גז וכו׳. הופעת הביתרים על תלבושתם, חמושים ברובים, ברימונים ובמסכות גז, עוררה יראת־כבוד בקרב רבים מיהודי וולוז׳ין, שראו בכך הכשרה צבאית ממדרגה ראשונה, לקראת היעוד הגדול שיוטל על הנוער במאבקו על המדינה היהודית. אולם הופעות אלו עוררו גם תגובות שליליות בקרב חוגים מסוימים של יהודי וולוז׳ין, שראו בכך „מיליטריזם" ו„מישחק ברובים". אבל, במאורעות תרפ״ט (1929) הודו גם הספקנים בחשיבותה של ההכשרה הצבאית.*

קבוצת P. W. של חברי בית״ר בשנת תר״ץ (1930)
עם המפקד אפרים רוגזבין (על רקע „הר ביאליק", מימין)

חברי בית״ר השתתפו בתהלוכות צבאיות, שהתקיימו בחגים הלאומיים של פולין. הופעתם היתה מרשימה. כל תנועות הנוער הסתדרו בכיכר השוק, והסטאַרוסטה היה מקבל דו״ח (ראַפורט) מהנציגים של תנועות הנוער, שכלל את השם של תנועת הנוער, מספר המשתתפים ומספר הנעדרים.

* הערת העורך: אלה שלעגו ל„מיליטריזם", עשו זאת מתוך אי־ידיעת תולדות הישוב החדש בארץ־ישראל. לא ז׳בוטינסקי ז״ל היה הראשון שדיבר על־כך. קדמו לו אנשי העליה הראשונה. זאב דובנוב, אחיו של ההסטוריון שמעון דובנוב, כתב ביום 1.11.1882 מיפו לאחיו בין היתר: „מלבד זאת יש לאמן אנשים צעירים והדור הצעיר הבא לשלוט בנשק, ואז — כאן אני שוקע בחלומות. אז יבוא היום המפואר, שעל בואו בישר ישעיהו במשאות הנחמה הנלהבים שלו. אז יכריזו היהודים עצמם, בנשק ביד (אם יהיה צורך בכך) ובקול רם כאדוני ארצם העתיקה" (ר׳ דוד בן־גוריון, ראשונים. תדפיס משנתון הממשלה תשכ״ג, עמוד ל״ב).

המיפקדה של קן בית״ר, עם גרשון אשכנזי, בשנת תר״ץ (1930)
עומדים (מימין לשמאל): א) בנימין קליינבורד ב) ישראל ברקוביץ' ג) יעקב רוגובין.
יושבים: א) אפרים רוגובין ב) בלה קראַמניק ג) גרשון אשכנזי ד) דב לאַוויט ה) שבתאי באקשט.

עת צאתו של דב לאַוויט להכשרה בשנת תר״ץ (1930), ניתמנה למפקד הקן אפרים רוגובין, שתרם רבות לחיזוקו ולפיתוחו. אולם, כעבור זמן קצר, יצא גם אפרים להכשרה, ובמקומו נתמנתה בלה קראַמניק כמפקדת הקן. התרומה, שתרמה בלה לקן מראשית ייסודו ועד עלותה לארץ־ישראל, היתה ניכרת ומבורכת. היא השכילה לקשור קשר נפשי עמוק בינה ולבין חברי הקן. היא היתה מסורה לתנועה בכל לבבה ובכל נפשה. בלה ואפרים עלו לארץ־ישראל בשנת תרצ״ג (1933). הם זכו לפרידה נרגשת מאוד מצד כל חברי הקן.

אחרי עלותם של בלה ואפרים, ניתמנה אליעזר מזא״ה כמפקד הקן. המיפקדה החדשה הורכבה מן ה„אחים" וה„אחיות" הבאים: א) נחמה לונין. ב) ברוך מרדכי מאירסון. ג) קופל קגן. ד) בנימין קליינבורד. ה) פשקה רוגובין (גזברית).

הקן התפתח מאוד בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה. בהשפעתם של המורים יעקב ליפשיץ וגליקר, הצטרפו לבית״ר רבים מתלמידי בית־הספר „תרבות". הקן מנה אז כמאה וששים „אחים" ו„אחיות". על־כך הוענק לו אות הצטיינות מהנציבות של בית״ר. מר אהרן פרופס (נציב בית״ר) בא לוולוז׳ין לשם ציון המאורע של קבלת

עומדים, מימין לשמאל: א) בנימין קליינבורד ב) חיים אלפרט ג) יעקב ברקוביץ' ד) לייבל הלר ה) ראָסל ווייסבורד ו) ישראל ברקוביץ' ז) יוחנן גלמן ח) זלאַטקה לאַוויט ט) מינה ברמן י) רבקה קאַליק יא) הרשל בונימוביץ' יב) מינה ברמן יג) י. דולגוב.

יושבים (שורה ראשונה)): א) יצחק פרסקי ב) פייגה קראַמניק ג) חסיה דאול ד) סוניה דובינסקי ה) הינדה רודניה ו) שבתי באַקשט ז) גרשון אשכנזי ח) דב לאַוויט ט) אפרים רוגובין י) בלה קראַמניק יא) בלה פוטאַשניק יב) שמואל ברמן.

שורה שנייה: א) ב) חיים אלי פרסקי ג) שלמה ברמן ד) קופל קגן ה) דויד בונימוביץ' ו) אהרן גולוב ז) יעקב רוגובין ח) יוסף גלמן ט) חנא רוגובין י) יצחק קפלן יא) יעקב סקליוט.

האות. כאשר מר מנחם בגין נבחר כנציב בית״ר, ביקר אף הוא בוולוז׳ין. ביקורו הפך לארוע גדול בחיי הקן. ערכנו לו קבלת־פנים מפוארת. בקבלת פני האורח החשוב היתה פעילה מאוד הגברת ריקלה שפסנוול, שהיתה מסורה מאוד לתנועה הז׳בוטינסקאית בוולוז׳ין. פעמים רבות היתה מציידת באוכל את חברי בית״ר בצאתם למחנות־קיץ.

כאשר מזא״ה נתקבל כמורה בעיירה סמוכה לוולוז׳ין ועזב את העיר — ניתמנה כמפקד־הקן ברוך מרדכי מאירסון. חברי המיפקדה היו: א) פסח ברמן. ב) מיכאל גרבר. ג) צביה מזא״ה. ד) אלי פרסקי. ה) צבי צאַרט. ו) יעקב קגן. כגזברית שימשה צפורה שפסנוול.

פלוגה של חברי בית״ר בטיול ביער ולוקומפיה בווילנא, ביום י״ד באב תרפ״ט (20 באוגוסט 1929)

עומדים, מלמעלה למטה (מימין לשמאל): א) יצחק פרסקי ב) אפרים רוגובין ג) אהרן פרופס ד) קצ׳רגינסקי ה) גרשון אשכנזי ו) בצלאל ליכטנשטיין ז) דב לאַוויט ח) חיים קיסיעל ט) הרשל בונימוביץ׳.

שורה שנייה: א) אליעזר מזא״ה ב) ישראל ברקוביץ׳ ג) סוניה דובינסקי ד) לאה שוואַרצברג ה) הינדה רודניק ו) שבתי באַקשט ז) אסתר ברמן ח) בלה פומשניק ט) קופל קגן.

שורה שלישית: א) חיים אלי פרסקי ב) יצחק קפלן ג) דוד בונימוביץ׳ ד) חנן רוגובין ה) אהרן גולוב ו) יעקב רוגובין.

יושבים על הארץ: א) בנימין קליינבורד ב) ברוך סימרניצקי ג) מינה ברמן ד) חסיה דאול ה) יעקב ברקוביץ׳ ו) פסיה רוגובין ז) מינה ברמן ח) יוחנן גלמן.

גם בתקופה זו לא היה לקן אולם־קבע והוא נדד מדירה לדירה. לשם מימון ההוצאות הצגנו הצגות על נושאים שונים. כבמאי שימש אליעזר מזא״ה. נושאי ההצגות היו מעניני דיומא. ביום תל־חי הצגנו הצגה מחיי יוסף טרומפלדור ובכ׳ בתמוז — מחיי הרצל.

אף על פי שחברי בית״ר נהנו מעט מסרטיפיקטים, בכל זאת הכשירו את עצמם לעבודה גופנית בארץ־ישראל. ביוזפפול התקיימה פלוגת־הכשרה של חברי בית״ר, שעבדו אצל מר שיף, ובוולוז׳ין — אצל רפופורט ופרלמן.

בשנים האחרונות החלו השלטונות הפולניים להציק לקן. נהוג היה בקן לחלק כרטיסי ברכה „לשנה טובה״, שההכנסה מהן היתה לטובת הקן. פעם יצאו צביה מזא״ה וצפורה שפסנוול לחלק כרטיסי־ברכה, ועצר אותן שוטר. מאחר שלא היו מצוידות ברשיון מתאים, נלקחו לבנין ה„גמינע״ ברחוב ווילנא, בו שכנה גם המשטרה, ונכלאו שם. נכבדי העיר השתדלו למען שיחרורן, והן הפכו ל„גיבורות היום״.

השנים חלפו, שנות תקווה ואמונה — עד שהתקדרו השמים ובישרו את בואה של מלחמת העולם השנייה, מלחמת כרת של יהודי אירופה. יהודי וולוז׳ין חיכו במתיחות ובדאגה רבה לבאות. המאורעות התפתחו במהירות מסחררת. ימים מעטים אחרי פרוץ המלחמה — התמוטט השלטון הפולני, והסובייטים נכנסו לוולוז׳ין. מצב הרוח היה ירוד מאוד. צביה מזא״ה, דוד שמרקוביץ וצפורה שפסנוול מיהרו לברוך מרדכי מאירסון, לקחו ממנו בבהלה את מפתחות־הקן ושרפו את כל המיסמכים. את הדגל של בית״ר ואת אות־ההצטיינות הכניסו לפח והטמינו אותו באדמה.

חברי בית״ר לא שגו באשליות. הם ידעו מה מצפה להם. לכן החליטו להימלט מוולוז׳ין ולחתור לחופי ארץ־ישראל. עוד בשנת תרצ״ח (1938) עלו בעליה ב׳ פסח ברמן ופרץ רוגובין. פנינה רודניק עלתה בשנת תרצ״ט (1939) באניה „פאַריטה״. רבים מחברי הקן יצאו לווילנא, ששימשה בימים ההם שער לארץ־ישראל. בין היוצאים היו: א) שרה בונימוביץ׳. ב) נחמה לונין. ג) צבי לונין. ד) ברוך מרדכי מאירסון. ה) יעקב פינגר. ו) יעקב קגן. ז) פשקה רוגובין. ח) לייבל שוואַרצברג. ט) דוד שמרקוביץ. י) חיה ליבע שפסנוול. יא) צפורה שפסנוול.

דוד שמרקוביץ העביר לווילנא את הפח עם הדגל ואת אות־ההצטיינות. את הדגל הטמינו באדמה ואת אות־ההצטיינות מסרו לידיה של צפורה שפסנוול. היא שמרה עליו מכל מישמר בכל נדודיה ותלאותיה שעברו עליה ועדיין הוא שמור אצלה.

הקן לא ידע, מאז ייסודו, שום משברים ופילוגים. כל „אח״ וכל „אחות״ ידעו דרכם מהי. הם היו דבקים באמונתם וקיבלו על עצמם את תורת ז׳בוטינסקי כהוויתה, משום שהיו משוכנעים שזוהי הדרך האחת והיחידה, שתובילנו קוממיות לארצנו.

אחת־עשרה שנה בלבד התקיים הקן. בשנים מעטות אלו הפך לכוח גדול, שזכה לאהדת רבים מיהודי וולוז׳ין. הקן היה הרוח החיה בפעולה הציונית בוולוז׳ין. הוא עשה את עיקר העבודה למען הקרנות הלאומיות. כמו־כן עסק באיסוף כספים למען בית־ספר

חברי קן בית״ר בשנת תרצ״ב (1932) עם הח׳ דב לאַוויט, לפני עלייתו לארץ־ישראל (דב לאַוויט יושב באמצע, חבוש מגבעת).

בוגרי בית"ר וחברי „ברית החייל", לכבוד ביקורו של ליפא לוויתן מארץ־ישראל,
ביום ו' בכסלו תרצ"ה (13 בנובמבר 1934)

עומדים למעלה (מימין לשמאל): א) יונה שפירא ב) פריידל קראַמניק ג) פסח ברמן ד) ה) צביה לונין ו) לייבל שאלמן ז) צילה פרסקי ח) הבת של אברהם „אשר יצר" ט) ראַסל שלוסברג י) חתנו של שרירא יא) בנימין קליינבורד יב) פייגל קראַמניק יג) חיים אימשע אָרע.

שורה שנייה: א) פרץ רוגובין ב) שלמה מלצר ג) אָניע רובין ד) ליפא לויתן ה) רבקה פרסקי ו) אברהם ברקוביץ' ז) ברוך מרדכי מאירסון ח) מרדכי מאַרצקי ט) יעקב ליפשיץ.

שורה שלישית: א) פשקה רוגובין ב) אליקים צימרמן ג) רבקה רוגובין ד) חינקה רוגובין ה) איטקה קאַליק ו) לייבל שוואַרצברג ז) חיים, בנו של עורך־הדין ח) משה קפלן ט) דוד בונימוביץ'.

„תרבות". בשנים של משבר ושל ירידה, עמד הקן איתן על משמרתו, דבק באמונתו שעם ישראל חי ועוד בימינו נזכה לתקומתה של מדינת היהודים.

בהשראת הבית"ר נוסדה בוולוז'ין ברית הציונים הרביזיוניסטים, שבראשה עמדו שלמה חיים ברודנה, חיים יצחקווייסבורד ואברהם צאַרט. כמו־כן נוסדה „ברית החייל", בהנהגת: א) אברהם ברקוביץ'. ב) שמעיהו חדש. ג) מרדכי מאַרצקי. ד) שלמה מלצר. ה) שניאור קיווייליביץ'. ו) א. רובין. ז) ראובן רוזנברג ואחרים. כולם היו יוצאי־צבא.

רחל כנעני (ברמן)
(מרחביה)

בהכשרה בוולוז'ין

לוולוז'ין הגעתי בשנת תרצ"ג (1933). היתה זו תקופת ההתפשטות המהירה של רשת ה"הכשרות" בפולין — של "החלוץ" ושל תנועות הנוער החלוציות. באתי יחד עם קבוצה בת שלושים איש, הפלוגה הראשונה של "הסדן", הוא קיבוץ ההכשרה של "השומר־הצעיר" — חברים מווילנא ומגליל ווילנא, ובתוכו עיר מולדתי ראַקוב. הגענו, קבוצת צעירים בני שמונה־עשרה־תשע־עשרה, בחורף קשה, בעגלה רתומה לסוסים — אמצעי־התחבורה היחיד בימים ההם בסביבה.

כבר נשתכח ממני שם הרחוב בו גרנו. ברחוב הזה נמצאה המינסרה של פולאק, בה עבדנו והרווחנו את לחמנו הדל. בית־ההכשרה הכיל, בסך־הכול, חדר־אוכל קטן, מטבח

חברי "השומר־הצעיר" בשנת תרצ"ד (1934)

עומדים מימין לשמאל: א) בחור מווילנא ב) יוכבד דולגוב ג) אברהם פרסקי ד) גיטל רפופורט ה) בחור מווילנא.

יושבים: א) רחל פרסקי ב) בחור מראקוב ג) הינדה רודניק ד) בחור מווילנא ה) לאה ו) יצחק קפלן.

יושבים למטה: א) אליהו נאַרושביץ' ב) אלטה הורודישץ' ג) מרדכי אליהו גירזון.

וחדר־מיטות משותף לכולנו. אי־אפשר היה לדחוס בו כארבעים מיטות, על־כן הקמנו בו „נָארות", מדפי־עץ פשוטים לכל אורך החדר, בשתי קומות. בכל־זאת צר היה המקום וכמה חברים ישנו על עליית־הגג. ישנו בצפיפות לא־תתואר — בחורים ובחורות ביחד. אולי לא ייאמן — ויהודי העיר בקושי האמינו לנו — אבל לפי מיטב ידיעתי היה ה„מוסר" גבוה מאוד, בניגוד לצפוי מאנשים צעירים, אך בהתאמה גמורה לרוח בה התחנכנו ב„השומר־הצעיר".

המטבח קטן היה ובו תנור־לבנים רחב־גב. הוא שימש לבישול ארוחותינו הדלות ולפעמים גם לאפיית לחם. וילון היה פרוש על פינה ליד התנור ובה קערה: שם היו הבנות רוחצות גופן, לפי התור (לעתים רחוקות, בשל חסרון כיס, היינו הולכים כולנו לבית־המרחץ, כשהגזבר צועד בגאווה בראש). זו היתה הפינה הפרטית, ה„אינטימית", היחידה בהכשרה. שהרי לא היה שום „מקום פרטי" לייחוד, להתבודדות — ממש כשם שלא ידענו שום רכוש פרטי, ולו החפץ הזעיר ביותר, בשל הקפדה חמורה על השיתוף והשוויון. ולא היו לנו שום בגדים מלבד אלה שעל גופנו. לפעמים, בקומי משנתי, לא ידעתי, אפילו, איזו נעליים אנעל בצאתי לעבודה. נעליים שרכּז הסנדלריה הועיד לי לאותו יום — עדיין נעלה אותן חברה שבמישמרת לילה...

בחורות צעירות היינו — אך עבדנו קשה מאוד. לפי המושגים השולטים כיום: עבודת־פרך ממש. לנו נראה הדבר פשוט מאוד ולא באנו בשום טרוניות. בחרנו בדרך זו, רצינו בה. במינסרה היה עלינו למלא שקי־נסורת ולהובילם — תמיד על הגב — אל המיגרש רחב־הידיים. את השק צריך היה לרוקן בראש הערימה, עד שזו הפכה להר־נסורת רם. מיום ליום גבה ההר והיינו נאלצות לטפס מעלה־מעלה, הגב כפוף מכובד המשא. קצב העבודה היה מהיר, כקצב המכונה, ואילו חדר־הנסורת היה קטן. אם לא הסכקנו לרוקנו — היה הוא מתמלא נסורת ונסתמה המכונה.

עבודה אחרת היתה סחיבת נסר־קרשים (אוברזקי בלע"ז), שנשארו אחרי נסירת הקרשים. היינו נוטלות צרור גדול של נסרים מתחת לזרוע, שלבש צורה של מטאטא ארוך־ארוך, ומושכים אותם עד להר הגבוה. ועוד היו ימים בהם סידרנו את הנסרים בתבנית מרובעים. כן היינו יוצאים — בחורות ובחורים — לחטוב עצים ולנסרם בחצרותיהם של יהודי וולוז'ין. העבודה היתה קשה, אך, כאמור, קיבלנו אותה באהבה. שהרי באנו להכשיר עצמנו לעבודה הקשה המחכה לנו בארץ־ישראל. שכר־עבודתנו היה נמוך מאוד, בערך זהוב אחד ביום. תכופות מאוד סבלנו מחוסר־עבודה.

מה פלא אפוא שמזוננו היה דל מאוד: לחם, תה, תפוחי־אדמה ומרק. כך בימי חול וכך בשבת וחג. קשה לי להבין כיום, כיצד החזקנו מעמד ובריאותנו לא נתערערה בליל. מאכל ה„מותרות" היחיד שלנו היה לחם טרי. אחרי העבודה, או בשבת, בנוחנו על משכבנו, היינו נוטלים לידינו ככר־לחם ונוגסים ממנו בהנאה. וזכור לטוב האופה מוולוז'ין שנתן לנו לחם בהקפה ולא חדל, אף־על־פי שהיינו חבים לו חוב גדול.

ויש לומר, שיהודי וולוז׳ין התיחסו אלינו, בדרך כלל, יפה, גילו כלפינו אהדה ואף הבינו למצבנו. נשלחתי כ„תופרת" לבתי התושבים האמידים יותר. היה עלי לגזור ולתפור לבנים, בגדים וכו׳. נסיוני במלאכה זו היה כמעט אפסי וקלקלתי הרבה. אך נותני־העבודה שלי לא נזפו בי, רק חייכו — ושילמו שכרי.

חוסר־הנסיון שלנו הורגש בכול: בעבודה, בבישול, ובאירגון חיינו. עמדו לנו רק עקשנות־נעורים, חלום ארץ־ישראל והקיבוץ. וכך גם בתחום הבריאות. בשל המזון הגרוע והבלתי מספיק, העבודה הקשה, הצפיפות במגורים — היה מצב־התברואה מחריד. פרצה מחלה קשה, מעצבנת ומתישה כוחות: גרדת. אותי ובת־ווילנא אחת קבעו כ„חובשות". תפקידנו היה, מדי ערב בערב, למרוח את גבות החברים במישחת־עופרת שהכינונו אותה במו־ידינו. „זכיתי" לעלבון קשה: באתי לבית־המרקחת לקנות כמות גדולה של חמרים להכנת המישחה. אמר לי הרוקח בגסות: נו, מהיום והלאה פטורים תהיו מלחפש עבודה, תהיו עסוקים בהתגרדות... שמרתי לו זמן רב טינה בלבי על הפגיעה בחברי.

גאים היינו על עבודתנו הקשה, על רצוננו העז ועל סדרי־חיים קיבוציים. הקפדנו מאוד שלא יהיו, חלילה, שום פרצות בשוויון, שוויון מוחלט. הנה קוריוז: כסף ל„מותרות" כמו ראינוע או תיאטרון, כמובן, לא היה לנו. בחורי וולוז׳ין היו מבקרים אצלנו לפעמים ויש שהיו מזמינים אותנו לסרט — אותנו, פירושו הבחורות בלבד. קמה סערה. הבחורים התקוממו על האפליה. כונסה אסיפת־הקיבוץ והוחלט, שאמנם ייענו לאברכי העיר, אבל לפי תור — בחורים ובחורות כאחד. אך לא זו היתה כוונת הפילנטרופים מוולוז׳ין, והם חדלו להזמין את „חברי ההכשרה" לסינימה.

היה לנו הווי משלנו: שירה משותפת במשך שעות ארוכות בערבים, קריאת ספרים, שיחות קיבוץ, טיולים בסביבה, חדוות־נעורים ומעשי־שובבות. ביחוד, הצטיין אחד מחברינו, בעל כישרון־מישחק מובהק. כשבא שליח התנועה מהארץ, שכב חברנו במיטה בחדרון אפל, חיקה בכי תינוק ובכה בכי מר בקולה של בחורה על האסון שקרה „לה": נולד „לה" תינוק. השליח נכנס עמו בשיחה והפציר „בה" ארוכות לעזוב את וולוז׳ין, כדי שלא יצא שמנו לרעה בעיר. ה„יולדת" התגוננה בכל כוחותיה וטענה, שאם תגורש — תטיל את עצמה לנהר... לא יכולנו להתאפק יותר והודלק האור...

בחוויה מסוג אחר לגמרי, „הצגה" מזעזעת, השתתפנו יחד עם כל יהודי העיר. בסביבת וולוז׳ין השתולל שודד־דרכים. יום אחד רצח יהודי מתושבי העיר. השודד נתפס והלכנו כולנו לחזות בהוצאתו להורג — משום סקרנותם של צעירים ומשום רגשי־נקמה על הריגת יהודי. ועד היום אני רואה לנגד עיני את כל המחזה הזה לפרטי־פרטיו: האחו הירוק והחורשה לידו, התליין בשחורים, השמש מעל ראשינו, הרוצח חסר־המבע המובל לתלייה והשרפרף המושמט מתחת לרגליו...

רוצח אחד בא על עונשו. מי ינקום דמם השפוך של אלפי יהודי העיר? מי יעניש את רוצחיהם? כיצד אפשר להעלות בדמיון את מראה וולוז׳ין היהודית ללא יהודים?

בנימין שפיר (שישקו)

(כרכור)

קרן קיימת לישראל (קק״ל) בוולוז׳ין

הפעולה למען קק״ל היתה בוולוז׳ין חלק חשוב מחיי היהודים בעיר. הבניין של בית־ספר „תרבות״, עם השלט בצבעי כחול־לבן, הזכיר לתושבי המקום שהמולדת היא בציון. בבניין זה הרגישו באווירא דארץ־ישראל. כל הנכנס לתוכו — מילד ועד זקן — היו שותפים לרעיון התחיה והעליה לציון. בין כתלי בית זה מצא כל חוג את הפינה המיועדת לו. „החלוץ״, „השומר הצעיר״ והבית״ר — כולם נמצאו בבית אחד. ההשקפות, אמנם, היו שונות, אך המשותף ליכד את כולם למשפחה אחת — משפחת בני־ציון.

הוועד של קרן קיימת לישראל, בהנהלת המורשה הרב ר׳ ישראל לונין (ייצג את

ועדת הבאזר („השוק״) של קק״ל בימים טו—טז בתמוז תרצ״ג (9—10 ביולי 1933)

עומדים (מימין לשמאל): א) שלמה סקליוט ב) פוליה פארבר ג) לאה קיווילביץ׳ ד) יעקב (יאני) גארבר ה) גיטל קליין ו) אליעזר מזא״ה.

יושבים: א) חנה רוגובין ב) יעקב ליפשיץ ג) שרה יאזגור ד) אוניה רובין (חתנו של כהנוביץ׳) ה) ריקלה שעפסנוואל ו) חיים סטקולשצ׳יק.

יושבים על הארץ: א) מיכאל פרסקי ב) רחל רוגובין ג) יוסף שווארצברג.

ה„מזרחי" בעיר), כלל בתוכו חברים של הציונים הכלליים, של „צעירי־ציון", של „החל.ץ", של בית"ר, של „השומר־הצעיר" וכו'. הישיבות התקיימו בשבת, בבניין של בית־ספר „תרבות". ישיבות אלו היו מסממני העונג שבת של יהודי וולוז'ין, כמהי הגאולה. מי שראה את ר' ישראל לונין צועד, אחרי שינה של שבת, לישיבת קק"ל, כשפניו מאירים, רגועים, כאילו השכינה שורה עליו — יבין את סוד קיומו של עם ישראל.

אמנם בגולה היינו, אך חיינו, בבחינת אני במערב ולבי במזרח. עבודת קק"ל היתה לחם חוקנו יום־יום. כל תלמיד של בית־ספר „תרבות" היה בעל פנקס חיסכון, שבו הדביק את בולי קרן קיימת לישראל. בכל בית היתה תלויה קופסה כחולה־לבנה, שבני־הבית הכניסו לתוכה את תרומתם לגאולת הארץ. בשבת מברכים היו מתכננים את ההרקה ההדשית של הקופסאות. זוגות מכל החוגים ומכל הזרמים התנדבו למלאכת קודש זו וקיימו את הצוו ובראשי חדשיכם תקריבו עולה לד'.

ראש חודש בוולוז'ין היה יום של ארץ־ישראל ליהודי העיר. המתרימים, שבאו להריק את הקופסאות, נתקבלו בסבר פנים יפות. בכל נשף חתונה היו מוכרים, בין ריקוד לריקוד, פרחי ציון, שתמורתם היתה קודש לגאולת הארץ.

את ל"ג בעומר היו חוגגים ברוב פאר. דגלי ציון התנוססו בידיהם של תלמידי בית־ספר „תרבות", שהלכו בסך לכיפת „הר ביאליק" (ההר נמצא במזרחה של העיר. לפי המסורת כתב שם ביאליק את שירו „אל הציפור"). הילדים הרנינו בשירי ציון שבפיהם את יהודי העיר, והמונים נהרו אחריהם לחיק הטבע, כאילו היו בדרכם לארץ־ישראל — משאת נפשם.

מינהג מיוחד היה קיים בוולוז'ין, לחגוג ב„שמיני עצרת" את שמחת תורה של ארץ־ישראל, שנקראה גם „שמחת תורה של ר' שלמה חסיד". הילולא זו התקיימה בקלייזל שברחוב וילנא בלבד, מקום התפילה של ר' ישראל לונין (הגבאי הראשי) ושל מנהיגיה של התנועה הציונית בעיר — ר' שלמה חיים ברודנה, ישעיהו כהנוביץ', דויד יצחק קנטרוביץ', ה' אלטמן ור' יהושע הורביץ.

בקלייזל התפלל ר' שלמה חסיד (שעפסנוול). הוא היה יליד הורודוק ונתגלגל לעירנו. אף על פי שאיש חסיד היה, נתחבב יהודי זה על המתנגדים שבתוכם התפלל. הם הוקירו וחיבבו אותו, ולכבודו קיימו ב„שמיני עצרת" הקפות כמינהג החסידים. בזכותו חגגו בקלייזל את חג שמחת־התורה, ביום שבו חוגגים יהודי ארץ־ישראל, ולמחרת חגגו את שמחת־תורה של הגולה. חג זה הוקדש לתקומת עם ישראל במולדתו. ר' ישראל לונין, כיושב־ראש הקק"ל, היה ה„למנצח על המחולות". ילדי בית־ספר „תרבות" סידרו שרשראות בצבע כחול־לבן, וקישטו בהן את בית־הכנסת. הוכנסו דגלי הלאום ורקדו עם הדגלים וספרי־התורה בהקפות, כששירי ציון בוקעים מפיותיהם של כל המשתתפים. אנשים, נשים וטף, רקדו בהתלהבות עצומה, כשכולם טובלים בים של

תכלת־לבן. מי שלא ראה את ההקפות ב„שמיני עצרת" בקלייזל של וולוז'ין — לא ראה שמחה מימיו.

שירה אדירה זו, שירת עם המאמין בגאולתו; שירה של תושבי העיר, בה נוסדו האגודות „נצח ישראל" ו„נס ציונה"; שירה של יהודי וולוז'ין, שלמדו בה בהתמדה את תורת ישראל הנצחית — שירה זו מקורה ב„אז ישיר משה ובני ישראל". כדי לקיים את הנאמר „ותיקח דבורה את התוף בידה" — הועלתה נערה חיננית על הבמה, שעמדה במרכזו של בית־הכנסת, ונתכבדה לשיר שירי ציון.

שירה זו לא תיפסק לעולם. השירה „עם ישראל חי", בוקעת ועולה מפיותיהם של שרידי וולוז'ין, שזכו לעלות לארץ־ישראל ולהשתתף בבניינה, והיא תימסר מדור לדור.

ולבסוף הנני להביא את מכתבה של ההסתדרות הציונית בלונדון, לועד המקומי של הקק"ל בוולוז'ין, בעניין כינוס הקונגרס הציוני:

ההסתדרות הציונית, המשרד המרכזי

The Zionist Organization

Central Office, 77 Great Russell Street, London W.C. 1

לכבוד הועד המקומי של הקהק"ל, וולוז'ין, יג אב תר"ץ (7.8.30).

ח. נ.

„הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולניה המציא לתשומת לבנו את מכתבכם מיום י"ח ביולי, אשר בו הבאתם לפנינו את דרישתה של אספת־עם, שהתכנסה ביום כ' בתמוז בוולוז'ין, לזכר פטירתו של מנהיגנו ד"ר הרצל. האכסקוטיבה מתכבדת בזה להודיעכם, שעוד לפני קבלה את המכתב הזה החליטה, כידוע לכם כבר בודאי מתוך העתונות, להתכונן לכינוס קונגרס ציוני בסוף שנה זו, בחודש דצמבר, בערך".

בכבוד רב ובב"צ

המחלקה להסתדרות

מזה אנו למדים, שיהודי וולוז'ין קיימו בכ' בתמוז תר"ץ אספת עם, בה החליטו שיש לכנס קונגרס ציוני, שידון על המתרחש בעולם היהודי.

המשרד המרכזי של התנועה הציונית בלונדון החשיב את דעתה של וולוז'ין והשיב כנ"ל.

השקפת רבי חיים מוולוז'ין על הגולה ועל הגאולה

את השקפתו על הגולה ועל הגאולה ביטא רבי חיים מוולוז'ין בדרשתו שדרש בבית־המדרש בוולוז'ין, ביום א' דסליחות בשנת תקע"ב (1811). הדרשה, דרשת מהר"ח, הודפסה בספר „נעימה קדושה" מאת הרב יוסף יאסקי, עמודים יח—כד, ווילנא, בדפוס ר' הלל ב"ר אברהם יצחק דווארזעץ, שנת תרל"ב (1872). הקטעים המובאים להלן לקוחים מדרשה זו.

רבי חיים מוולוז'ין קובע שירושלים של מעלה היא מקור נשמותיהם של כל ישראל:

„ירושלים של מעלה היא סוד מקור נשמותיהם של כל ישראל, ולכן נקראת גם־כן כנסת ישראל. כי כמו בירושלים של מטה, בעלות כל ישראל ברגל ליראות את פני ה', היו מתכנסים שם כל ישראל ביחד, כן ירושלים של מעלה היא סוד מקור כניסת נשמותיהם של כל ישראל".

הגלות מביאה להתמעטות דמותו של היהודי. מחמת התנאים הקשים שהוא שרוי בהם, אין הוא יכול להגות בתורה כחפצו ולהכיר את בוראו:

„גם בתפילות שניתקנו על בקשת הגאולה מהגלות תהא גם־כן כוונתו על גלות השכינה, כביכול, וגלות נפשו אשר אינה יכולה להשתלם עתה בעסק התורה והמצווה כראוי, מגודל כובד הפרנסה. כי בהיות ישראל שרויים על אדמתם, איש תחת גפנו ותאנתו, בלי דאגת הפרנסה, בנקל היה יכול כל איש לשום על לב לתקן נפשו העלובה בעסק התורה והמצווה. אבל עתה, מרוב טירדת הפרנסה, נגרם ביטול התורה והמצווה, ועל־כן מתאחרת הגלות מאוד".

את הגלות רואה רבי חיים מוולוז'ין כעונש. בזמן שבית־המקדש היה קיים, לא הלכנו בדרך התשובה והתרחקנו מד'. על־כן מוכרח היה להחריב את הבית והשכיב אותנו בגלות:

„כמו מלך שהיה לו בן יחיד ונפל הבן למשכב בחולי גדול וכבד. ואמרו הרופאים שאין תרופה למכתו, אם לא שימעט בשינה. והלך אביו במר נפשו ונטלו ממיטתו הכבודה והשכיבו ארצה, כדי שלא יוכל לישון הרבה. אבל ראה אביו שעדיין לא הועיל כלום ועם כל זה הוא ישן. ועשה אביו עוד כמה תחבולות לזה ולא הועיל כלום, עד שהוכרח אביו המלך הרחמן להניח חרבות וסכינים תחתיו, כדי שלא יוכל לישון.

והנמשל מובן: כי בהיותנו שוכבים על מיטת המלך, היינו, בהיות בית־המקדש קיים על מכונו ובהשקט ובשלווה, כמו שנאמר „הנה מטתו של שלמה" (שיר־השירים ג', ז'). היינו ישנים מהיות דופק על פתחי התשובה, לשוב אל ה' בלב שלם. ומחמת זה הגברנו עוד יותר את כוח יצר־הרע על עצמנו, לכן הוכרח להחריב הבית והשכיב אותנו בגלות".

חינוך ואמנות

בית־ספר „תרבות"

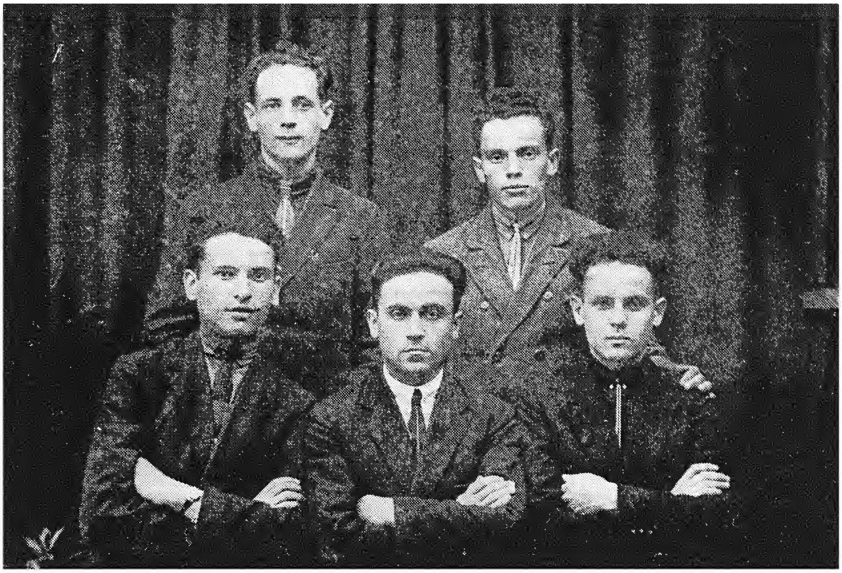
כבכל ישוב יהודי, קיבלו גם ילדי וולוז'ין את ראשית חינוכם ב„חדר". אצל המלמדים למדו, בעיקר, הבנים. בחדרים התחילו מאלפא־ביתא והגיעו לחומש ורש"י. כמו־כן למדו בהם לימודי־הכנה לחגיגות בר־מצווה ועלייה לתורה. בין המלמדים הנודעים היו ר' בצלאל ובנו חיים ישעיהו (חיים שיע), ר' יקותיאל, ר' משה שלמה וולקוביץ', ר' נחום יודל ואחרים. היו גם מורים מן ה„דור החדש", כגון, הרשל זלצר ואחרים, שהורו בבתים פרטיים. מלמדים ומורים אלה נטעו בלב חניכיהם גם את האהבה לארץ־ישראל, כי ברובם היו חובבי ציון.

בנות וולוז'ין שלמדו בבית־הספר התיכון הבילורוסי שבהורודוק.

עומדות (מימין לשמאל):
א) אטל פאַרצקי ב) רבקה ברודנה
ג) סוניה פרסקי ד) ווייסבורד.
יושבות: א) אלקה קגנוביץ'
ב) סוניה קוזלובסקי.

בודדים ומעטים בלבד שלחו את בניהם לבתי־ספר שמחוץ לוולוז'ין. הבנות יצאו, בעיקר, להורודוק ולמדו שם בגמנסיה הבילורוסית. הן לא הספיקו ללמוד שם זמן רב,

ועד „תרבות", ביום ט' באלול תרפ"ה (29 באוגוסט 1925)
עומדים (מימין לשמאל) : א) ליברמן מסמורגון ב) יצחק פרסקי.
יושבים : א) נח פרסקי ב) ישעיהו כהנובייץ' ג) בנימין שישקו.

כי עם התבססות השלטון הפולני — נסגרה הגמנסיה. הבנים למדו בתקופה ההיא בגמנסיה ובסמינר עברי בווילנא.

בשנת תרפ"ה (1925) החליטו ראשי התנועה הציונית וראשי „תרבות" בוולוז'ין לייסד בית־ספר עברי מיסודה של „תרבות". בין יוזמי הרעיון הזה היו ישעיהו כהנוביץ', חיים גולובנצ'יץ, דוד יצחק קנטורוביץ', שבח רוגובין, אברהם ברקוביץ', יצחק שרירא ואחרים.

כאמור, נוסד בית־ספר „תרבות" בעירנו בשנת תרפ"ה (1925). תלו שלט: „בית־ספר עממי־עברי בוולוז'ין", על רקע תכלת־לבן. היו בו ארבע כיתות בלבד. מר חיים גולובנצ'יץ הוזמן כמנהל. הוא הורה תנ"ך, ספרות ומקצועות אחרים. כמו־כן הוזמנו מר גורביץ (מסול) ומר חיים לווין (מאיוויה). מבין המורים של וולוז'ין הורו בנימין שישקו ונח פרסקי.

התלמידים לבשו מדים. הבנות: שמלות כחולות וסינר שחור, כובע כחול עם סרט תכלת־לבן וסמל, בו היתה כתובה המלה „תרבות". הבנים לבשו חולצות כחולות, מכנסיים כחולים וכובעים, שצבעם היה כצבע הכובעים של הבנות.

תלמידי בית־הספר „תרבות" עם מוריהם בשנת תרפ"ו (1926)

יושבים המורים וחברי הועד (בשורה שלישית, מימין לשמאל): א) דוד יצחק קנטורוביץ' ב) נח פרסקי ג) אברהם הורביץ (גור) ד) רטנר ה) חיים גולובנצ'יץ ו) בנימין שישקו (שפיר) ז) ישעיהו כהנוביץ' (יו"ר „תרבות") ח) יוסף טכחוביץ'.

בית־הספר נאבק מראשית ייסודו על איזון תקציבו. הוא לא זכה לתמיכת העירייה שהיתה בידי הפולנים. השלטונות המוניציפליים טענו, שקיים בית־ספר עממי־ממשלתי („פובשכנה"), בו פטורים ההורים משכר־לימוד. אולם הורינו ביקשו לתת לילדיהם חינוך עברי, לכן קיבלו על עצמם ברצון את העול הכבד של החזקת בית־הספר.

השלטונות חייבו את הנהלת בית־הספר ללמד את השפה הפולנית ואת ההיסטוריה של פולין. למטרה זו הוזמנו מורים פולניים. אחר־כך הוחלפו במורים יהודיים, ביניהם המורה דוד בראַם מקונין.

הארוע המרשים ביותר שארע בשנה הראשונה לקיומו של בית־הספר, היתה החגיגה לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית שעל הר־הצופים בירושלים, שהתקיימה ביום ז׳ בניסן תרפ"ה (1.4.1925), כשבלפור ניצב על הר־הצופים והכריז לעיני כל העולם, כי מקום תורה גדול נוצר כאן, וביאליק סיים את נאומו הגדול ב„בשורת הגאולה לכל המין האנושי".

ההתרגשות והחגיגיות של יהודי עירנו היו לעילא ולעילא. רבים מהם ברכו איש את רעהו בברכת „שהחיינו", כי ראו בכך נצחון של התרבות העברית. מפאת ריחוק הזמן, כבר לא זכורים לנו הדברים לפרטי־פרטיהם. לכבוד החג הזה — החג של ז׳ בניסן תרפ"ה — הדליקו על אדני החלונות נרות. האור הגדול שהאיר מן הבתים, הישרה אווירה של התרוממות הרוח בעיר. תלמידי בית־הספר הופיעו ברחובות בתילבושתם הרשמית, דיברו עברית חיה ושוטפת, שרו משירי ציון, והשמחה היתה גדולה מאוד. בערב התקיימה אסיפת־עם בבית־הכנסת הגדול, בה נאם מנהל בית־הספר, מר חיים גולובנצ'יץ. הוא קרא לנאספים לתרום כסף, או תכשיטים, למען האוניברסיטה, ורבים נענו לקריאתו בהתלהבות.

בשנה השנייה לקיומו של בית־הספר, החלו ללמד בכיתה ד׳ את השפה הלטינית. לשם כך הזמינו את המורה מירר מווילנא. הכוונה בהנהגת לימוד שפה זו היתה, לאפשר

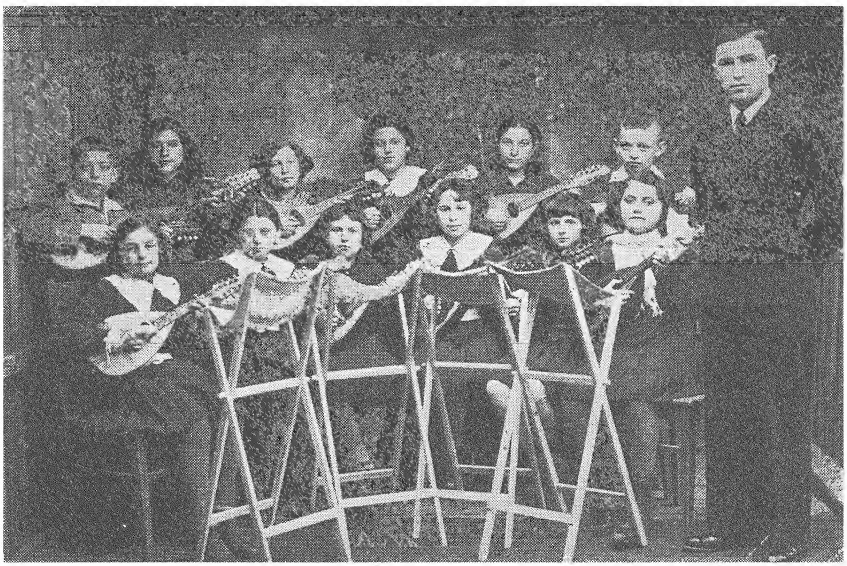
התזמורת של בית־ספר „תרבות" בשנת תרפ"ו (1926)

עומדים (מימין לשמאל): א) מינה ברמן ב) לאה שוואַרצברג ג) פרומה רוגובין ד) אפרים רוגובין ה) שלמה גורביץ ו) ישראל ברקוביץ׳ ז) יעקב רוגובין ח) שלמה ליברמן.

יושבים (מימין לשמאל): א) בלה פומשניק ב) מינה ברמן ג) ראָסל וויסבורד ד) שושנה ברקוביץ׳ ה) המורה אברהם גורביץ ו) המנצח חיים ראָטנר ז) המורה חיים גולובנצ׳יץ ח) המורה נח פרסקי ט) המורה בנימין שישקו י) פשקה רוגובין יא) בלה קראַמניק יב) מינה ברמן יג) צירקה בונימוביץ׳.

לתלמידים את המשך לימודם בבתי־הספר התיכוניים, שבהן היתה שפה זו שפת־חובה. רמת הידיעות בכיתה זו היתה גבוהה למדי. התלמידים ידעו יותר ממה שתוכנית הלי־מודים חייבה אותם. הודות להצטיינותם קיבלו התלמידים תעודה, שעל־פיה נתקבלו לכיתה ה׳ של בית־ספר תיכון.

בית־הספר דאג גם לחינוך האמנותי של התלמידים. הזמינו את מר רטנר, מורה למוסיקה, שייסד תיזמורת של כלי־מיתרים. התיזמורת השתתפה בכל החגיגות של בית־הספר ובארועי־תרבות כלליים. המורה לווין לימד אותנו שירה והדריך את המקהלה בלווית קונצרטינה. מורה זה ייסד „להקה דרמטית" ובחר מבין התלמידים מנעימי זמר. ההצגה הראשונה שביים היתה אופרטה בשם „הרועה". תוכנה היה על כיבשה אחת, שנפרדה מן העדר ונטרפה ע"י זאב. „איפור" השחקנים התבטא בחבישת כובעים דמויי־חיות. ההצגות האחרות היו „שלגיה ושבעת הגמדים" ו„בת יפתח". עם התבגרות התלמידים, התבגר גם תוכן ההצגות. בתפקידים הראשיים הופיעו רשה ברקוביץ׳, בלה קראַמניק, אפרים רוגובין ומינה ברמן (בתו של לייבע זכריה).

תיזמורת המנדולינות של בית־ספר „תרבות"
עומדים (מימין לשמאל) : א) המורה שלמה בר־שירה (בייקלסקי) ב) גרשון לונין ג) פייגל ברמן ד) גולדה רובינשטין ה) איטקה ו) חיה רודניצקי ז) וולקה ברודנה.
יושבות : א) סוניה פרסקי ב) פרומה פודברסקי ג) אטל רוגובין ד) פרומה גולובנצ׳יק ה) פרומה אלפרוביץ׳ ו) מרים לוין.

בצד פיתוח החוש ליופי ולאמנות, היתה בהצגות הללו גם תועלת של ממש. ההצגות שימשו מקור של הכנסה לקק״ל ולבית־הספר.

הנהלת בית־הספר פיתחה בתלמידים גם את אמנות הדקלום. המנהל, מר חיים גולובנצ׳יץ, לאחר ששמע בווארשה את שחקנית „הבימה״, חנה רובינא, מדקלמת כרקים מן התנ״ך — הנהיג בבית־הספר דיקלומים מן התנ״ך. אחת הקריינניות המצ־טיינות היתה מינה ברמן.

בד־בבד עם פיתוח החוש לאסטטיקה, דאג בית־הספר שהתלמידים ייטיבו לבטא את עצמם בכתב ובעל־פה ולהופיע הופעת־יחיד לפני קהל התלמידים. למטרה זו נוסד שבועון־קיר. אחד התלמידים היה בוחר בנושא מסויים, חיבר עליו חיבור וקרא אותו לפני התלמידים. בעלי כשרון־כתיבה בחרו בנושא להרצאותיהם את חיי התושבים בארץ רחוקה. הם קראו בספרים שונים ועשו עבודת־מחקר רצינית. בשעות של אחר־הצהריים היו מרצים על יפן, על סין וכו׳.

לבית־הספר היתה ספריה עשירה, שהכילה הרבה ספרי־לימוד וספרי קריאה. כספרנים וספרניות שימשו תלמידי הכיתות הגבוהות שהתחלפו מדי שבוע בשבוע. כמו־כן שימשו כספרנים בוגרי בית־הספר, חברי תנועות־הנוער הציוניות. הספרנים הצטיינו בחוש פדגוגי וידעו להתאים את הספר לגילו של התלמיד ולכוח תפיסתו.

בית־הספר עמד בקשר הדוק עם ארץ־ישראל. בפרוטות, שקיבלו הילדים מהוריהם לשם ארוחה קלה, קנו בולי קק״ל, שהדביקו אותם בפינקס הבולים. מי שהקדים למלא את הפינקס — צוין לשבח בבית־הספר וקיבל גם פרס מקק״ל.

זכינו לביקורים של שליחי־הארץ. התלמידים היו מאזינים בפה פעור לסיפורי השליח על הצברים, על אומץ לבם ועל התפתחות האופי העצמאי שלהם. פעם, בחגיגת ט״ו בשבט, חילק השליח מפירות הארץ. זכור לנו היטב ביקורו של מנהיג תנועת־הפועלים בארץ, מר יצחק טבנקין. הוא התאכסן בביתו של אריה טאפף, שחי עם אשתו מוסיה זמן מסוים בארץ־ישראל, וירדו לוולוז׳ין אחרי מאורעות תרפ״ט (1929). מר טאפף הכיר את טבנקין והזמינו לבקר בעירנו.

הטיולים תפסו מקום ניכר בהווי של בית־הספר. הטיול המסורתי התקיים בל״ג בעומר ל„הר־ביאליק״ ולחורשת רודניק. התלמידים על תיזמורתם יצאו לכל היום, בהדרכת המורה גורביץ. פעם יצאנו לעיירה הסמוכה איבניץ, כדי להכיר את תלמידי בית־הספר דשם. הנסיעה התקיימה בעגלות רתומות לסוסים. קבלת־הפנים היתה לבבית מאוד. בשם התלמידים בירך אותנו יצחק פונט. התלמידים אירחו אותנו בבתי הוריהם. הקשרים שנקשרו אתם היו קשרים של קבע.

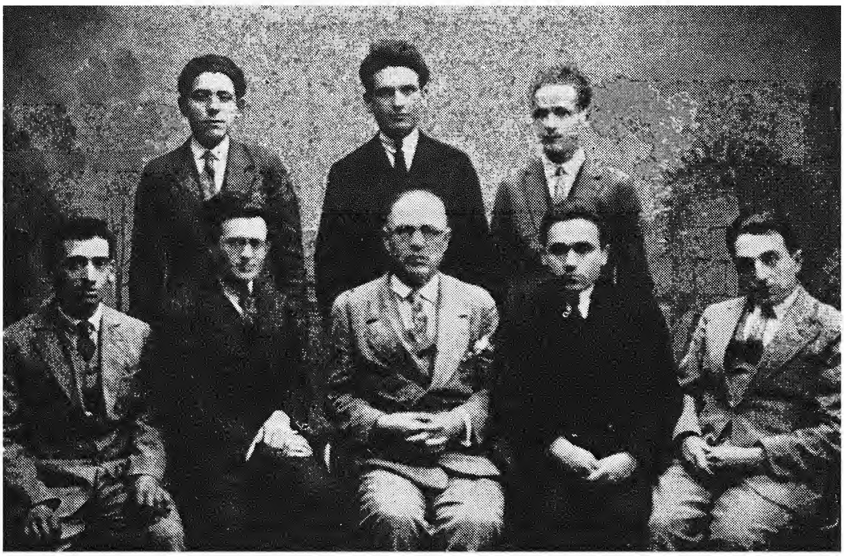
בדברנו על בית־הספר, חובה נעימה היא לנו להזכיר בתודה ובחיבה את מאַניה, פועלת הניקיון הנוצריה, התמירה ואצילת־הנפש. אהבתה לתלמידים ומסירותה לבית־הספר היו ללא־גבול. בחורף, בקור עז ובסופות שלגים, לא חסה על בריאותה ויצאה

טיול של תלמידי בית-ספר „תרבות" בל"ג בעומר על „הר-ביאליק" (שנת תרפ"ו — 1926)

לקושש עצים, כדי להסיק את התנורים, שיהיה חם וטוב לתלמידים. היא התיחסה לעבודתה כאל עבודת־קודש. במלוא כוחה המוסרי התגלתה מאַניה בתקופת השואה. היא סיכנה את חייה בהגניבה מזון לגיטו בוולוז׳ין. לה נאה ולה יאה התואר „חסיד אומות העולם״.

בזכרונותינו על בית־הספר שזורים גם ימים של עצב. זכורה לנו הידיעה המרה, שהגיעה אלינו מווילנא על פטירתו בלא־עת של מורנו החביב נח גורביץ. אף על פי שהורה בבית־ספרנו תקופה קצרה בלבד — התקשרנו אליו מאוד. לעולם לא נשכח את אזכרת האבל שסודרה לזכרו, ובייחוד את שירו של ביאליק ״הרהורי לילה״, ששרנו בלחן נוגה: „ידעתי כי בכיי — בכי כוס בין חרבות, לא יגה אנשים, לא ישבור הלבבות״.

ועד „תרבות״, בחברת הסופר דניאל פרסקי (לביקורו בוולוז׳ין בשנת תרפ״ח — 1928)
עומדים (מימין לשמאל): א) יצחק פרסקי ב) בנימין שישקו ג) המורה אפרויקין.
יושבים: א) יעקב באַקשט ב) ישעיהו כהנוביץ׳ (יו״ר „תרבות״) ג) הסופר דניאל פרסקי
ד) חיים דרצ׳ינסקי ה) דוד יצחק קנטרוביץ׳.

בשנת תרפ״ח (1928) עזב מר חיים גולובנצ׳יץ את וולוז׳ין, ובמקומו ניתמנה כמנהל בית־הספר מר בנימין שישקו, ששימש בכהונה זו עד שנת תרצ״א (1931).

כמנהל אחרון שימש מר יעקב ליפשיץ מראַקוב. בתקופה זו שימשו כמורים אשתו פרומה ליפשיץ, רחל מלצר (אשת שניאור קיווליביץ׳), חיים פורטנוי, רחל לאַפה

ושלמה בייקלסקי (כנר במקצועו). המורה בייקלסקי המשיך בחינוך המוסיקלי ואירגן מקהלה ותיזמורת של מנדולינות. גם המקהלה וגם התיזמורת קיבלו פרס בהתחרות המקהלות של המחוז.

בבית־הספר היו אז שבע כיתות. למדו בבוקר ואחר־הצהריים. החלו להרחיב את בניין בית־הספר, אבל מפאת חוסר באמצעים — הופסקה הבנייה. בימים ההם התחוללה מהפכה־זוטא בהנהלת בית־הספר. גברה ידם של הרביזיוניסטים ובשנת תרצ״ה (1935) עברה הנהלת בית־הספר למפלגה זו. הדבר גרם, אמנם, להתרגשות ולזעזוע בקרב מפלגות ציוניות אחרות, אך זה לא הפריע למהלך התקין של הלימודים בבית־הספר.

נסיים בדברי מנהלנו הדגול, מר חיים גולובנצ׳יץ, החי עמנו בישראל:

„בית־ספר „תרבות״ בוולוז׳ין היה מיוחד במינו. הוא הניף נס המרד במציאות האפורה של הימים ההם, שהציבור היה שקוע בה מדורות. כל שעבר את מפתן אותו הבית הישן־נושן וראה את המורים ותלמידיהם, הן בשעת לימודיהם והן בשעת הפסקתם — היה חש מיד, כאילו, בבת־אחת טולטל לעולם אחר, שהכול בו שונה ובלתי־מציאותי, ובכל־זאת כה קרוב וכה מושך ומעורר מחשבות״.

בנימין שפיר (שישקו)

(כרכור)

מלחמת־תרבות בוולוז׳ין

אבי, ר׳ מרדכי בן ניסן שישקו, היה חובב ציון, ויותר מזה — ירא שמיים ומוקיר תלמידי־חכמים. בין יחיד הייתי לו. בכל זאת קיים בי את דברי רבי נהוראי: „הוי גולה למקום תורה״, ושלחני ללמוד תורה בעיר קרמנצ׳וג (אוקראַינה) הרחוקה. במלחמת העולם הראשונה היו שם ארבע ישיבות: „כנסת ישראל״, „כנסת בית־יצחק״ (מסלובודקה שבליטא), „ישיבת חסידי ליובאַביץ׳״ וישיבה לצעירים „שערי תורה״ בה למדתי.

המנהל של ישיבה זו היה ר׳ אלעזר יצחק שישקין, שכונה בקרמנצ׳וג בכינוי „הגדול״. הוא נשא לאשה את אחותו של ר׳ יוחנן רודקעס מוולוז׳ין. כל היום היה יושב עטוף בטלית ותפילין, ולא הוציא מפיו דברי חולין. הר״מ (ריש מתיבתא — ראש הישיבה) של ישיבה זו היה הגאון ר׳ שלמה היימן מפאריץ׳, שנשא לאשה את בתו של ר׳ יוחנן רודקעס. בישיבה זו היתה שרוייה רוחה של וולוז׳ין.

בראשית שנת תרפ״א (1921) התיידדתי עם משה זלמן לונץ, שולל גלות מובהק,

ובהשפעתו נהייתי פעיל בתנועה הציונית. זה גרם לתמורה מסוימת בעולם המחשבה שלי, וכאשר באתי לווילנא בשנות העשרים המוקדמות, לא המשכתי בלימודי בישיבה, כי אם נרשמתי כתלמיד בבית־המדרש למורים „תרבות", בהנהלתו של הפדגוג הנודע, ד"ר שמואל יונה טשאַרנו.

הדבר הזה גרם צער רב לאבי והוא כתב לי בכאב לב: „קצתי בחיי, בראותי שבני־יחידי נתן יד לחברת המחללים את קדשי־ישראל, שהשם „תרבות" נאה להם — „תרבות אנשים חטאים" (במדבר לב, יד). מכאן אנו למדים, מה רב היה המרחק בין האבות, מוקירי התורה ומקדשי שם־שמיים, לבין הדור הצעיר שקצה נפשו בחיי הגולה והחליט להחיש את פעמי המשיח, בשימו את הדגש על תחיית השפה העברית ועל העליה לציון.

כאשר נסגרה ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין במלחמת העולם הראשונה — פסק קול תורה בעיר. בא משבר בחינוך הילדים, ורבים מהם גם בחדרים לא למדו. הציונים נתנו את דעתם על כך והחליטו לייסד בית־ספר עברי יסודי, על טהרת הלשון העברית. הם זכו מן ההפקר. בניין ה„תלמוד־תורה" עמד עזוב ימים רבים ולא התקיימו בו לי־מודים. בשנת תרפ"ה (1925) „פלשו" הציונים לבניין זה וייסדו בו את בית־הספר „תרבות".

„שומרי החומות", בראשם הגאון ר' יעקב שפירא, התעוררו למלחמת מצווה ודרשו שיחזירו להם את הבניין, כדי שיוכלו לחדש בו את לימוד התורה שנפסק, ובשפת אידיש, דווקא, המדוברת והמובנת.

בשנת הלימודים תרפ"ז—תרפ"ח (1927—1928) התחוללה בוולוז'ין מלחמת־תרבות קשה. שנה זו הכאיבה מאוד ליהודי וולוז'ין — מבחינה מוסרית ומבחינה תרבותית. שני הצדדים נלחמו בחרוף־נפש על הזכות לבניין. מלחמה זו היתה מלווה בתיגרות ידיים, שהסתיימו בשפיכות דמים — פשוטו כמשמעו — ובחילול השם.

כאשר סיימתי את לימודי בבית־המדרש למורים „תרבות", בשלהי שנת תרפ"ז (1927), קיימתי, בכל זאת מצוות כיבוד אב. נעניתי לו ונסעתי להורות בבית־הספר הדתי „תחכמוני" שבזבלודבה. אחרי שנת הוראה אחת ב„תחכמוני" חזרתי לוולוז'ין. יהודי העיר (משני הזרמים) ראו בי את האיש שבכוחו לאחד את שני המחנות היריבים, ולשים קץ לריב ולחילול השם.

ניתנה האמת להיאמר, שגם במחנה זה וגם במחנה האחר היו ציונים נלהבים. ר' אליהו יצחק שוואַרצברג, המנהל של בית־הספר הדתי והמייסדים והחברים בהנהלת בית־הספר הדתי — ר' ישראל לונין ור' שלמה חיים ברודנה — היו ציונים, ואיש לא פיקפק בנאמנותם לציון. המלחמה היתה נטושה על הרוח שתשלוט בבית־הספר: אלה שמו את הדגש על יראת שמיים („שומרי החומות" שנטו ל„אגודה" העדיפו את שפת אידיש על השפה העברית). לעומתם, הציונים ממחנה „תרבות" לא ויתרו, אפילו,

תלמידי בית־הספר הדתי עם המורה ר׳ אליהו יצחק שוואַרצבערג

על קוצו של יוד בעניין שפת הלימודים. לא הועילו הפצרותיו של הרב ר׳ יעקב שפירא, שהתחנן שילמדו את „בראשית ברא״ בשפת האם המדוברת.

נקראה ישיבה משותפת בביתו של הרב שפירא. מצד ה„חילוניים״ שימשו כראשי המדברים, ישעיהו כהנוביץ׳ (יושב־ראש „תרבות״ בוולוז׳ין), יעקב (יאַני) גאַרבר ודוד יצחק קנטורוביץ׳. מבין הצעירים השתתפו דב לאַוויט ויצחק פרסקי. מצד הדתיים השתתפו ר׳ ישראל לונין, ר׳ יעקב שמואל רוחמקין, ר׳ שלמה חיים ברודנה ור׳ יעקב וייסבורד. אני הייתי „המליץ בינותם״ (כלומר, משותף לשני הצדדים).

סוכם שיש לסגור את בית־הספר הדתי, ששפת ההוראה בו היתה אידיש, ולהכיר בזכותו של בית־ספר „תרבות״ על הבניין. תנאי הותנה, שהתלמידים חייבים להתפלל תפילת שחרית לפני התחלת הלימודים. לתפקיד זה נתמנה המורה ר׳ אליעזר משה מלצר. הושלט שלום־בית בוולוז׳ין. התקיים בית־ספר עברי אחד בלבד, ושלוש שנים זכיתי לעמוד בראשו ולנהל אותו. גם אחרי עלותי לארץ־ישראל המשיך בית־הספר להתקיים, בהנהלתו של יעקב ליפשיץ, שניהל את בית־הספר ברוחם של המייסדים.

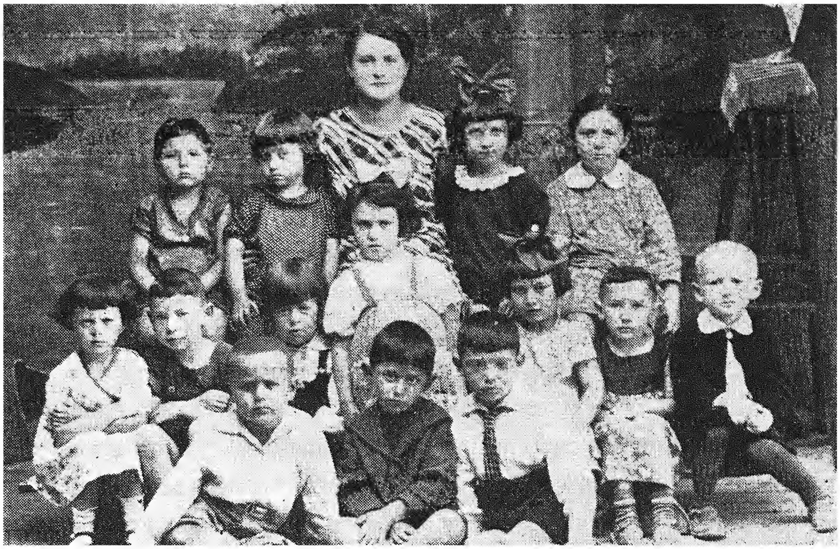
עם כניסת הצבא הסובייטי לוולוז׳ין בשנת תרצ״ט (1939) חדל בית־הספר להיות בית־ספר עברי והונהגה בו שפת אידיש. עד שלבסוף נפסלה בעיני השליטים דחדשים והוחלפה בשפה הרוסית. כך דעך בית־הספר, עד שעלה הכורת עליו ועל תלמידיו.

מרים לויתן (רוזנברג)
(תל־אביב)

גן־הילדים העברי

בשנת תרצ״ד (1934) ייסדו אריה טופף וראובן רוזנברג גן־ילדים בוולוז׳ין. את הדחיפה לכך נתנה פאַניה לוויצקי (קיווילביץ׳), שבאה מארץ־ישראל לביקור אצל משפחתה. היא דיברה בהתפעלות על גני־הילדים שבארץ־ישראל, בהם מבלים הפעוטים בשירה, במישחק ובריקודים.

דבריה עשו רושם גדול, ומיד ניגשו לייסד גן־ילדים בעירנו. לצורך זה שכרו שני חדרים בביתו של ראובן רוגובין. הזמינו את רחל שבח — הגננת הראשונה בוולוז׳ין. היא דיברה עם הילדים אידיש, אך לימדה אותם שירים עבריים. רחל היתה בחורה בלונדית ובעלת מרץ בלתי־רגיל. הודות לכישרונותיה האירגוניים והפדגוגיים התרחב והתפתח הגן. היא הצליחה לרכז סביבה עוזרות־מתנדבות, שעזרו לה בעבודתה היום־יומית. היא נעזרה על ידן גם בהכנת ההצגות של הילדים ובמכירת הכרטיסים.

ילדי הגן עם הגננת

אחד הדברים החשובים בפעולתה החינוכית של הגננת רחל התבטא בהוצאת הילדים מ„בין החומות" — לחיק הטבע. היא הרבתה לטייל עמהם בשדות, ביערות ובפאַרק של הגראַף טישקיביץ'.

בגן הזה הונחו יסודות לשיוויון חברתי. רחל לא העדיפה ילד „מיוחס" על ילד בלתי־מיוחס. כולם היו מיוחסים בעיניה, ולא הפלתה בין ילד מבית־עשירים לבין ילד מבית־עניים. הם חיו חיי חברותה, אכלו ושתו בצוותא. היא השתדלה לגלות בילדים ניצוצות של כישרון, וכאשר גילתה בילד סימנים כאלה — טיפלה בו במיוחד.

במשך הזמן החלו הילדים לדבר עברית. באופן כזה שימש הגן כפרוזדור, שהכין את הילדים ל„טרקלין" — לבית־הספר העברי מיסודה של „תרבות".

פרומה גוזמן (יוזפוביץ')
(ירושלים)

ה ס פ ר י י ה

בביתנו היה מבקר, מדי פעם בפעם, הרשל זלצר, אדם יודע ספר, והציע לי להצטרף לחבורת המתנדבים לעבודה בספרייה. נעניתי לו. הוא הזמינני לישיבה, בה השתתפו הפעילים הבאים: א) הרשל זלצר. ב) שרה יוזפוביץ' (אחותי). ג) אלקה כגנוביץ'. ד) כרושצ'ובסקי. ה) מאריאסיה פוטשניק. ו) עקיבא פוטשניק. ז) נח פרסקי. ח) סוניה קוזלובסקי. ט) ישראל רוגובין.

חברות וחברים אלה הקדישו מזמנם וממירצם לספרייה, הן בהקמתה והן בסידור הצגות לטובתה. מהדין־וחשבון שנמסר באותה ישיבה הסתבר, שמתנדבים אלה קיימו

הוועד של הספרייה בשנת תרפ"ט (1929)
שורה ראשונה למעלה (מימין לשמאל): א) סוניה קוזלובסקי ב) הרשל זלצר
ג) מריאסיה פוטשניק ד) זאב פרסקי.
שורה ב': א) עקיבא פוטשניק ב) פרומה יוזפוביץ' ג) אלקה כגנוביץ' ד) כרושצ'ובסקי.

ספרייה ללא תמיכה ציבורית, אלא מהכנסות של הצגות שהציגו בכוחות עצמם וכן מתרומות אישיות.

ראיתי לפני שדה רחב לעבודה מעניינת ומועילה. הטילו עלי למצוא בת־זוג ולצאת אתה לאסוף כסף, כי לא היה במה לשלם שכר־דירה. יצאתי עם חנה ווייסבורד. פעולתנו הוכתרה בהצלחה. אין בית בוולוז׳ין שלא נענו לנו בעין יפה. בכסף שאספנו שילמנו שכר־דירה.

הספרייה נמצאה ברחוב סמורגון, בביתה של „חיה די קרעוועך" („חיה מהעיר קרעווע"). השאלת הספרים התקיימה שלוש פעמים בשבוע. הרבה בני־נוער באו להחליף ספרים, כי המקום הזה התחבב עליהם מאוד. הוא שימש כמקום למיפגש חברתי וגם כמקום לשיחות והחלפת דעות בענייני ספרות ואמנות.

גם חיילים באו לשאול ספרים, ביניהם פולנים שתרמו לנו כמה ספרים. בספרייה היו רשומים גם בני־עניים ובני־עמלים ששאפו לרכוש השכלה, וזה היה המקום היחיד שבאמצעותו רכשו דעת.

ספרן קבוע לא היה בספרייה. כמה חברים, ביניהם חייל מלודז׳, כרכו את הספרים. ועדת הספרייה קיבלה על עצמה גם תפקידי סעד. הגשנו סיוע ל„לינת הצדק". היינו לנות בבתיהם של אנשים זקנים וגלמודים. לפני עלותי לארץ באו כמה מהם ובפיהם תודה על כל הטוב שעשיתי להם. כך עבדנו לטובת הכלל, שלא על־מנת לקבל פרס.

מנחם מנדל פוטשניק
(ניו־יורק)

החינוך הדתי בשנות השלושים

בית־המדרש הגדול

בית־המדרש הגדול עמד בשוק על־יד הישיבה. כשמש וכבעל־קורא שימש „לייבע דער שמש". רב־העיר וראש־הישיבה, הרב יעקב שפירא, היה דורש בבית־המדרש פעמיים בשנה — ב„שבת הגדול" וב„שבת שובה". דרשותיו היו מדרש הלכות ואגדות, בהן גילה בקיאות גדולה בש"ס.

חובה קדושה היא לנו להזכיר כמה תלמידי־חכמים, שתרמו רבות לחיזוק חיי־הדת בעיר. אחד מהם היה הרב הגאון ר׳ מרדכי לווין. בישיבה קראו לו „מוטל טראַבער" (על־שם עיר מולדתו טראַב). רוב שנותיו חי בוולוז׳ין. הוא היה בקי גדול בש"ס ובפוס־קים. אולם כגודל בקיאותו — ענוותנותו. הוא גרס מאמר חכמים: „האי מאַן דיהיר בעל־

מום הוא" (המתגאה הוא בעל־מום). רגיל היה לשוחח עם ילדים בדברי־תורה. היה חביב מאוד על אנשי־הישיבה ועל יהודי העיר.

יזכר לטוב אחד מחשובי הבחורים — הרב יעקב סטולארסקי. בישיבה קראו לו „יעקב קלעצקער". יצאו לו מוניטין של למדן מופלג. בעל מוסר נודע לתהילה. ממקורבי הרב חיים וואַלקין. כן יש להזכיר את הרב נתן דיקשטיין, יליד וולוז'ין, בעל מוסר גדול ובעל מידות תרומיות.

בוולוז'ין היה שוחט מפורסם בשם ר' יהודה אברהם פרסקי, ששימש בקודש עוד בתקופת הנצי"ב. הוא התפלל בישיבה וידע שמותיהם ופעלם של כל גדולי הישיבה וראשיה. הוא סיפר לי שזכה לראות את ר' איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז'ין.

נפטר בשנות השלושים. למעלה מבן מאה היה במותו. לעת זקנותו, כשכהו עיניו ורפו ידיו, שימש כשוחט במקומו חתנו, ר' ישראל דוד חייטין.

ה„קלייזל"

ברחוב ווילנא עמד בית־מדרש שקראו לו „קלייזל". מראשוני הגבאים ב„קלייזל" היה ר' מנחם יואל פוטשניק, שהיה מכובד מאוד על המתפללים, הודות לפעילותו בכל מוסדות ה„קהל". סוחר פשתן היה. לפני צאתו לעסקו בכפר הסמוך, היה מתפלל ב„מנין" הראשון. בשובו מהכפר היה נכנס ל„קלייזל", ללמוד את הדף היומי ב„חברה ש"ס". מגיד השעור היה הרב מרדכי לווין. בלילות־שבת היה מסביר את פרשת השבוע. גם הרב יעקב קגנוביץ' („יעקב דיווענישקער", נמצא בארצות־הברית) היה מלמד דף גמרא.

אחרי הירצחו של ר' מנחם יואל פוטשניק, שימשו כגבאים ב„קלייזל", הרב ישראל לונין והרב יוסף טבחוביץ'. הרב לונין היה מיוצג בכל מוסדות העיר — ועד־הקהילה, הבנק, ה„מזרחי" וכו'. הרב יוסף טבחוביץ' שימש כגבאי קבוע ב„ועד הישיבות".

כשמש ה„קלייזל" שימש ר' משה לאַוויט. בהיותנו ילדים, השתוקקנו מאוד להשיג „נביא", כדי לרקוד אתו בשמחת־תורה בבית־המדרש. ב„שמיני עצרת", כאשר השמש נרדם אחרי סעודת־צהריים — היינו מסתובבים שעות מרובות ליד ביתו ומחכים שיתעורר משנתו, כדי ללכת עמו ל„קלייזל" ולזכות ב„נביא".

אחרי מותו נתמנה כשמש ה„קלייזל", ר' אברהם דוד ששימש גם כמלמד. היה מהדר מאוד במצוות „נטילת ידיים". התהלך ברחוב וזרז כל אחד לברך בירכת „אשר יצר".

כבעל־קורא של ה„קלייזל" שימש „משה שלמה דער מלמד" (וולקוביץ'). התקיימה חברת „תהלים", שלפני צאת השבת היתה קוראה פרק קי"ט ב„תהלים", הפותח במלים „אשרי תמימי דרך". פרק זה קראו בניגון ערב מאוד.

ליל הושענא רבה היה ליל־שימורים ב„קלייזל". בליל זה קראו בספר „תהלים", מראשיתו עד סופו. ר' חיים צירולניק („חיים דער שניידער") היה מביא סל עם תפוחי־עץ וחילק על ימין ועל שמאל תפוחים ריחניים וטובים למאכל.

חברי „תפארת בחורים", במסיבת פרידה לרב שמעון לאנגבארד, לפני עלייתו לארץ־ישראל בשנת תרצ"ה (1935)
למעלה (על ארון הספרים), מימין לשמאל: א) יצחק חייקין ב) ניסן חייקין ג) ברוך גלמן.
שורה ראשונה (מלמעלה למטה): א) אלימלך בלוך ב) בחור ישיבה ג) הבן של „אלי דער שלאָסער" („אלי המסגר") ד) בנימין באַק־שטאַנסקי ה) ישראל גלמן ו) יודל שימקין („יודל דער שמיד" ז) הרשל קגן („הערשל דער וואַסער פיהרער") ח) לייבה בונימוביץ'.
שורה שנייה: א) זלמן שפירא ב) ביילה שפירא ג) הרבנית שיינה דישא שפירא ד) פסיה שפירא ה) הרבנית חנה לאנגבארד ו) הרב שמעון לאנגבארד ז) בחור ישיבה ח) מנדל פוטאַשניק י) יצחק משה שפירא (במגבעת) יא) חתנו של גרמן.
שורה שלישית: א) הרשל שאַלמן ב) יהושע שאַלמן.
שורה רביעית: א) נחום קגן ב) יצחק פרסקי ג) „אלי שלמהשקעס" ד) אלי בנו של יקותיאל ה) אלתר רוגובין ו) גרשון ברמן ז) אלי ברמן.

„תפארת בחורים"

בוולוז'ין התקיימה אגודת „תפארת בחורים", שמקום מושבה היה באחד החדרים של בית־המדרש הגדול. כשלושים חבר היו בה. מארגניה היו הרב שמעון לאנגבארד (חתנו של הרב יעקב שפירא), הרב אהרן שמידמן („אהרן פינסקער", יושב־ראש האגודה) וכותב הטורים האלה.

בלילות שבת, בחורף, התקיימו בבית־המדרש הגדול אספות פומביות שהוקדשו לפרשת השבוע. המרצים היו מבין תלמידי־הישיבה. אחד הנואמים המצויינים שבהם היה הרב יעקב קגנוביץ'.

בשנת תרצ"ה (1935) הכניסה „תפארת בחורים" ספר תורה משלה. היה לאגודה זו „מנין", שהתפלל בשבתות ובמועדים. כמו־כן ערכו מסיבות „שלוש סעודות", שהיו מלוות בשירה ובדברי־תורה. היתה לאגודה גם ספרייה משלה. כרבנים קבועים שימשו הרב אהרן שמידמן, ר' אלי יצחק שווארצברג, העורך־דין לפידות והרב יעקב סטולארסקי („יעקב קלעצקער").

מרבית החברים היו פועלים וסוחרים קמעוניים. כמזכיר שימש כותב הטורים האלה. בשנת תרצ"ה (1935), כאשר הרב אהרן שמידמן נשא לאשה בת ממשפחת שישקו בבורי־סובסקה (באקשט) ועזב את העיר — נבחרתי כיושב־ראש הארגון. בכהונה זו כיהנתי עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה.

על יד „תפארת בחורים" היה קיים סניף של פועלי אגודת ישראל, שהיה מסונף למרכז בלודז'. שניים מחבריהם — יצחק פרסקי ואלימלך דעם חזנס — יצאו להכשרה. פרסקי עלה לארץ, ואילו אלימלך ניספה בוולוז'ין.

„תפארת בחורים" בחרה גם בוועדת „קרן הישוב", שחבריה היו הרב יוסף טבחוביץ', כותב הטורים האלה, הרב אברהם יפה, הרב חיים בארגמן ור' הירש שניידר. ועדה זו היתה מהפעילות ביותר של העיירות שישבו על הגבולין ברוסיה הלבנה.

חברי האגודה היו מנויים על העתון היומי של ה„אגודה" שהופיע בוורשה. מספר המנויים הגיע לשלושים.

בית־ספר דתי לבנות „בית־יעקב"

בוולוז'ין התקיים בית־ספר דתי לבנות „בית־יעקב", בהנהלת מורה שסיימה סמינר למורים בקראקא. בית־הספר נוסד בשנת תרצ"ה (1935) ע"י קבוצת צעירים. למסיבת הפתיחה הוזמן אחד מחשובי הרבנים שבסביבתנו, הרב יצחק וויינשטיין, רבה של וישניבה (נמצא בארץ), שעזר הרבה לביסוסו של בית־הספר. כמו־כן הוזמנה לפתיחה חיענע גאַרבר, בתו של הרב מהורודוק, ר' אלי בן־ציון גארבר (כיום חיענע קוסובסקי, גרה בארצות־הברית). בתקופה ההיא היתה פעילה מאוד בשדה החינוך הדתי בוולוז'ין ובסביבה.

תלמידי ישיבת „עץ חיים", לרגל עלייתו לארץ של מר יעקב שמידמן בשנת תרצ"ג (1933)
עומדים (מימין לשמאל) : א) נתן דיקנשטיין ג) דוד מאיזויה ד) יוסף שלוסברג ו) צבי שניידר ז) מרדכי לווין (מוטל טראַבר) ט) חיים לווין.
יושבים : ג) יעקב סטולרסקי ד) יעקב שמידמן ה) חיים הלל בן־ששון.
יושבים על הארץ : א) מיכאל ליפקוביץ ג) יונה בן־ששון.

היא הרצתה הרצאה רבת־עניין ותוכן בבית „מכבי־אש". האולם היה מלא מפה לפה. נאומה תובל במאמרי חז"ל, והיא הקסימה בדבריה את השומעים. הנאום הזה הפך לשיחה בפי כל, כי אשה תלמיד־חכם — פרט לרבנית פריידעלע — לא היתה חזון נפרץ בימים ההם בוולוז'ין.

„בית־יעקב" נמצא בביתו של ר' מרדכי שישקו ב„קרומער גאס".

ועד הישיבות

בוולוז'ין התקיים „ועד הישיבות" (מרכזו היה בווילנא, בהנהלת הרב חיים עוזר גרודזנסקי). מטרתו היתה להתרים את בעלי־הבתים בכל עיירה בסך 18 זהובים (זלוטי) לשנה, לשם תמיכה בתלמידי־חכמים שלמדו בישיבות של ליטא. „ועד הישיבות" בעירנו הורכב מהרב יוסף טבחוביץ', הרב ישראל לונין, הרב יעקב שמואל רוחמקין ור' מרדכי שישקו. כגבאי וכגזבר קבוע שימש הרב יוסף טבחוביץ'. הוא היה אוסף את התרומות ומעביר אותן לווילנא.

ה„דף היומי"

נהוג היה בוולוז'ין ה„דף היומי", כלומר, היו לומדים, מדי יום ביומו, דף גמרא. ההתענינות גדולה היתה, מספר המשתתפים היה ניכר. מגיד השעור היה הרב שמעון לאנגברד — כעת ראש ישיבת וולוז'ין בבני־ברק.

מרים לויתן (רוזנברג)
(תל־אביב)

פנינה חייט (פוטשניק)
(חולון)

בתי־ספר פולניים בוולוז'ין

בית־הספר היסודי („פובשכנה") בשנות השלושים

בית־הספר היה בן שבע כיתות. למדו בו כארבע־מאות תלמידים, כשליש מהם ויותר ילדי היהודים. בתחילה למדנו בבניין שברחוב ווילנא. אחר־כך בנתה העירייה בניין גדול, ובו אולם־התעמלות ומעבדה לפיסיקה. את בניין בית־הספר הקיפה חצר גדולה.

כמנהל בית־הספר שימש מר טישקובסקי. השפה הפולנית שימשה כשפה רשמית, אולם הורו גם גרמנית. מר יצחק שוואַרצברג שימש כמורה לדת. מפיו למדנו קצת עברית ותנ"ך.

זכורים לנו יפה טיולי־הקיץ הנהדרים. עם הנץ החמה היינו יוצאים לשפת הנהר

הבניין של בית־הספר היסודי („פובשכנה")

ברזינה, עשרה ק"מ מוולוז'ין, וחזרנו עם שקיעתה. כל היום עבר עלינו במישחקי־ספורט ובשירה. התרחצנו בנהר, והשיא היה ה„קומזיץ" — האכילה בצוותא.

רמת הלימודים בבית־הספר היתה גבוהה למדי. המורים היו מחנכים מעולים. הם התענינו בכל תלמיד ועקבו אחר התקדמותו בלימודים. לתלמידים טעוני־טיפוח הקדישו תשומת־לב מיוחדת. בית־הספר דאג גם לחינוך האמנותי. לצורך זה אירגנו חוגים לזמרה ולהקה דרמטית. התלמידים היו מופיעים בהצגות שונות, להנאתם הם ולהנאת הוריהם ומוריהם.

בתחילה שררה רוח ליברלית בבית־הספר. במרוצת הזמן, כאשר השלטונות הפולניים החלו לגלות יחס עוין ליהודים, הורגש שינוי זה גם בין כתלי בית־הספר. אולם, מאחר והתלמידים היהודיים התבלטו בכשרונותיהם — היו הם הרוח החיה בבית־הספר.

בית־הספר התיכון למסחר

מבית־הספר הפובשכני עלינו לבית־הספר התיכון למסחר, שנוסד, בערך, בשנת תרצ"ד (1934). הוא היה בן ארבע כיתות. בתחילה למדנו בשעות של אחר־הצהריים בבניין בית־הספר הפובשכני. אחר־כך בנה בית־הספר למסחר בניין מפואר משלו.

כמנהל הגמנסיה שימש פרופיסור ז'וקובסקי, רופא לפי מקצועו. מוצאו היה מווילנא. היה אדם ליברלי ונוח ליהודים. המורה היהודיה היחידה בגמנסיה היתה רחל קיווילביץ' (אשת שניאור קיווילביץ'). היא היתה ילידת וולוז'ין, ממשפחת מלצר. סיימה בית־ספר

תלמידי בית הספר הפולני („פובשכנה")

תיכון רוסי בלידא וסמינר עברי בווילנא. אחר־כך למדה שנתיים רוקחות באוניברסיטה של פראג. המורה קיווילביץ׳ הורתה הסטוריה יהודית.

בבית־ספר זה למדו כארבעים תלמידות ותלמידים, ביניהם שמונה תלמידים יהודיים, ואלה שמותיהם: אטיה ברמן, צביה לונין, פנינה פוטשניק, מרים רוזנברג, רבקה רוגובין, הירש צארט, רפאל (פולה) ומינה שרירא.

התלמידים היהודיים לא סבלו משום הפלייה ורדיפות, וזה הודות לאישיותו של פרופיסור ז׳וקובסקי, שהשליט אוירה תרבותית־ליברלית בבית־הספר. לא שמענו מפי התלמידים הנוצריים אף פעם את כינוי הגנאי „ז׳יד" ובדומה לו. כדי להדגיש את אי־ההפלייה, מינה פרופיסור ז׳וקובסקי את מרים רוזנברג כ„סטארוסטינה", שתפקידה היה לארגן נשפים בבית־הספר, חגיגות, או הגשת מתנות למנהל ביום הולדתו.

רמת־הלימודים היתה משביעת־רצון. התלמידים רכשו ידיעות של ממש במדעי־המסחר. כדי לאמן את התלמידים בעבודה מעשית, העסיקו אותם בירחי החופש בבנקים ובמוסדות־ממשלה. לא היה קץ לאושרה של מרים רוזנברג, כשגילתה טעות — אמנם, טעות של מה־בכך — אצל מנהל־הבנק.

מחמת קשיי־תקציב נאלץ היה בית־הספר להיסגר. במקומו נפתח בית־ספר תיכון במגמה הומניסטית. מרים רוזנברג וצביה לונין נסעו להמשך לימודיהן בבית־הספר למסחר בלידא, שהיה בן ארבע כיתות. מי שסיים בית־ספר תיכון זה — נתקבל לבית־הספר הגבוה למסחר בווילנא, או בווארשה.

החיים התיאטרליים בוולוז׳ין

א

ראובן רוגובין

הצגת „מכירת יוסף"

והעיר וולוז׳ין צהלה ושמחה. הכול מסיחים בהצגת „מכירת יוסף", שבקרוב תוצג על־ידי חוג החובבים בוולוז׳ין, בבימויו של אברהם ברקוביץ׳. אמנם לפי שעה אין שום סימן ושום זכר של הצגה. יודעי חן מתלחשים ביניהם שמשהו עתיד להתרחש, אבל דברים ברורים אין שומעים מפיהם. אולם כאשר החלו להוציא מן הבניין של „מכבי אש" את מכונת־השאיבה ואת האביזרים השונים — ידעו הכול שבכך מתקינים ומכשירים את האולם להצגה.

ואז שאלו הסקרנים: מי ומי ההולכים? מי היא הלהקה ומי הם שחקניה? לצנועים בלבד גילו את הרז, שבתפקיד שמעון יופיע יעקב בן חיים הקצב; את יהודה ישחק יודל שרה לאהס ואת יוסף — מוטקה גדליה זיסלס. שמות אלה היו „סבירים" ונתקבלו, פחות או יותר, על הדעת. אולם, הקהל נדהם לשמוע, שעמוד התיכון של ההצגה הוא מאיר פעשע יענטעס, יהודי מעל לגיל חמישים, חולה כרוני במחלת האסטמה, משתעל ללא־הפסק ומניע את אבריו בכבדות. הוא, ולא אחר, יופיע בתפקיד פרעה. עפר לפיהם של המלעיגים וצרי־העיין: הלוא עם „מעלות טובות" אלו, נועד מתחילת ברייתו לשחק תפקיד של שליט אדיר...

עת לקצר ועת להאריך. לכן אגש ישר לתיאור סיפור המעשה. בבוקר בהיר אחד הדביק חיים בריינקעס (נאַרושביץ') מודעות בכל העיר, שביום זה וזה ובשעה זו וזו תתקיים בבניין של „מכבי־אש" הצגת „מכירת יוסף". כרטיסים נמכרים בבית־המרקחת של אברהם ברקוביץ'. מובן מאליו שהכרטיסים נחטפו מיד, וכולם היו דרוכים ומתוחים לקראת הארוע התיאטרלי הגדול.

ל„הצגת־גאָלה" באו כל ה„מי ומי" של וולוז'ין. האולם קושט חגיגית, התקינו במה ותלו מסך. קהל־הצופים הופיע מלובש בבגדי־חג. הפעמון צילצל אחת, שתיים ושלוש. המסך הורם — והצופים הוכו בתדהמה. מעשה כשפים! קשה להאמין שאלה הם מעשי ידיו של אברהם ברקוביץ'. הנה תמונה ראשונה: על הבמה ערוך מוקד של עצים ממש. אש בוערת. אחיו של יוסף מתחממים לאורה ושרים: „עלי להבה, עלי להבה"! באופק נראים שמעון ולוי חגורים בפתילי משי שמהם משתפלות סכינים ארוכות, מחוטבות מרעפים ומשויפות בשיף (פוליטורה). דמם רותח בקרבם והם מוכנים להרוג ולאבד את אנשי שכם על שטימאו את דינה אחותם. התמונה הגיעה לשיאה, כאשר הופיע מאיר פעשע יענטעס. פלאי פלאים! כאשר ראיתי את מאיר, שהמיר את צלמו בצלמו של פרעה, לא יכולתי לעצור ברוחי וקראתי בקול: כל הכבוד לאשף אברהם ברקוביץ'! הרי אמרו חכמים: „אם מתכנסים כל באי־עולם להלבין כנף אחת של עורב אינם יכולים", ואילו אברהם ברקוביץ' יכול. שינה סדרי בראשית. לא האמנתי למראה עיני. מחיקו של מאיר התגלמה דמותו של פרעה: נציג ממש של שושלת רעמסס. כתרו בראשו הוא כתר ממש. אמנם, עם האסטמה הכרונית שלו, השיעול שאינו פוסק ותנועותיו הכבדות — אינו, אלא, בנה של פעשע יענטס. אבל באיפור של אברהם ברקוביץ' הוא שליט אדיר...

ב

פרומה צובנר (קיווילביץ')
(תל־אביב)

הצגות שזכרתי

הצגת „מכירת יוסף", שעליה מספר ראובן רוגובין, מתייחסת לתקופה קדומה יותר. אני זוכרת את ההצגה שהוצגה בשנות העשרים, ליתר דיוק, בשנת תרפ"ד (1924).

קודם כל כמה מלים על האופרטה. „מכירת יוסף" היא אופרטה עממית, שהופיעה בגירסאות שונות. כבר במאה השבע־עשרה הציגו אותה להקות של חובבים.

אני נלקחתי אחר כבוד מספסל הלימודים ל„הנעים זמירות" באופרטה זו, בתפקיד יוסף, בן־הזקונים של יעקב אבינו. בבית־הספר ה„פובשכני" בו למדתי, השתתפתי כ„זמרת" בהצגות שונות. כנראה ש„קול הזמיר" הגיע למשה ווייסבורד, הבמאי של האופרטה, והוא הזמינני „לככב" בה. משה ווייסבורד שיחק גם את התפקיד של יעקב אבינו.

בתפקיד של יהודה הופיע יצחק ברמן. נגשנו לעבודה בדחילו ורחימו (ביראה ובאהבה). החזרות התקיימו בביתו של אהרן (אהרקה) צאַרט, אביו של הרופא אברהם צאַרט. הבנות והבנים של צאַרט היו „תיאטרופילים" (חובבי־תיאטרון). בנו של צאַרט השתתף בהצגה בתפקידו של אחד מבני יעקב אבינו. החזרות היו קשות ומיגעות מאוד ונמשכו עד שעה מאוחרת בלילה. כעבור כמה חדשים מצאנו את עצמנו ראויים להופיע לפני הציבור הרחב.

אני חושבת שיהא זה מן העניין לספר לילדינו, באיזה קשיים נתקלה „שחקנית־זמרת" צעירה בחוג המשפחה. אמי הסתכלה בעין רעה על ה„תיאטר". לפי דעתה, גנאי הוא לילדה מבית טוב להתעסק ב„עבודה זרה" זו. היא חששה שאצא לתרבות רעה. אולם, כדי להשקיט את חששותיה, ביקשה שיקראו לפניה את תוכנה של האופרטה, כדי שתיווכח אם אין בה ניבול־פה ודברים אחרים שהצניעות יפה להם.

צבי רוגובין נענה לבקשתה של אמי וקרא לפניה את האופרטה. אמי מצאה שזה סיפור כשר, שדבריו אינם סותרים את דברי ה„צאינה וראינה", והוא עבר את הצנזורה שלה. אבל בכל זאת לא נרגעה, אלא ביקשה את צבי שיטריח את עצמו ויבוא לקחת אותי לחזרות ולהחזיר אותי מהן. צבי נטל על עצמו את כל האחריות, ורק בתנאי זה הרשתה לי אמי להשתתף בחזרות.

יש לזכור שהמשתתפים לא היו שחקנים מקצועיים, כי אם חובבים. משה ווייסבורד עשה כל מה שביכולתו. גבל ולש את החומר הזה ויצא מתחת ידו דבר מתוקן. הוא הכניסנו לחדרי־חדרים ולגנזי־גנזים של אמנות המישחק ודבריו נבלעו בדמנו.

פרומה קיווילביץ' בתפקיד של יוסף בהצגת „מכירת יוסף"

אם זכרוני נאמן לי, הוצגה האופרטה „מכירת יוסף" על־ידי הסניף של „צעירי־ציון" בעירנו. ההצגה התקיימה באולם של קסרקטיני־הצבא, שהיה נוח ומותאם להצגות תיאטרון (במשך הזמן הפך לקולנוע).

אין בכוחי לתאר, איך רגשו יהודי וולוז'ין לקראת ההצגה. העיר לבשה ארשת של חג. התכונה היתה בלתי־רגילה. התכוננו לארוע זה כאל דבר, שעין לא ראתה ואוזן לא שמעה מעולם. ביחוד סקרנים היו לדעת, כיצד זה תמלא ילדה תפקיד של ילד — בן־הזקונים של יעקב אבינו. ההצגה הפכה לשיחה בפי כול. אין בית בוולוז'ין שאין מסיחין בו ב„מכירת יוסף".

הצופים באו להצגה ובידיהם זרי־פרחים, שוקולד ובונבונירות. המערכה הראשונה עברה בהצלחה בלתי־רגילה. הקהל יצא מכליו, וזרם של פרחים, של שוקולד ושל בונבונירות התחיל לזרום על הבמה. בייחוד התפעל הקהל משירתו של „יוסף". הצופים עזבו את האולם במצב רוח מרומם, בשירות ותישבחות להצגה. „אשרי עין שזכתה בה". השירים של האופרטה הפכו לשלאַגרים, ששרו אותם בבית וברחוב ימים רבים.

הצלחת ההצגה הגיעה לציבור הרחב בוולוז'ין. פנו ל„צעירי־ציון" בבקשה שיציגו הצגה נוספת. להצגה השנייה באו גם זקני העיר, ה„פני" של וולוז'ין. בעלי־בתים חשובים, ראשי „תרבות" וראשי התנועה הציונית. הם ישבו בשורה הראשונה.

בהצגה זו ארע מאורע, החקוק בזכרוני עד היום הזה. כאשר השליכו האחים את יוסף (כלומר, אותי) אל הבור, שרתי מ„מעמקים" את השיר הבא:

אַך, ווי גרויס איז דער כעס פון מיינע ברידער!
איך האָב געמיינט עס צעשיטן זיך אין מיר מיינע גלידער.
אַך, ווי שווער דער דאָנפּ איז דאָ, ניט אויסצוהאַלטן.
עקדעשן און שלאַנגען, פול אין די שפּאַלטן.
איך באַשווער אייך שלאַנגען אין נאָמען פון גאָט,
וועלכער הימעל און ערד באַשאַפן האָט.
איר זאָלט אייער גיפט אין זיך איינהאַלטן,
איך בין אַ אייניקל פון אברהם דעם אַלטן.

אך גמרתי לשיר והנה קול באולם נשמע, נהי בכי תמרורים. ביחוד הגיע אלי קולו של ר' יהושע גורביץ המבכה על גורלו המר של יוסף. הייתי נרגשת מאוד מן ההזדהות של קהל המכובדים עם התפקיד ששיחקתי.

ההצגה השנייה שהשתתפתי בה היתה „דאָס פינטעלע ייד" („הנקודה היהודית"). בהצגה זו שיחקה גם בחורה מזבז'ז'ה. אני הופעתי בתפקיד של הילד ישראליקל. הצגת „מכירת יוסף" פירסמה את שמי כ„כוכב", לכן חיכה הקהל להצגה בעניין רב. אברהם ברקוביץ', הצייר של המודעות, הדגיש במפורש את השתתפותי. אף על פי ששמעתי את קילוסי, בכל זאת התכוננתי שוב ושוב להצגה, כשאימת הציבור עלי. גם הצגה זו נתקבלה בהתלהבות על־ידי הקהל.

בשנת תרפ"ה (1925) הציגה להקת החובבים מחזה מחיי הארץ. ההצגה התקיימה מטעם סניף „החלוץ" והוצגה באולם ה„גמינע". הבמאית היתה „כוכב נודד", שחקנית נודדת, שגרה בוולוז'ין זמן מסוים. שם ההצגה היה „די רויטע בלום" (ה„שושנה האדומה"). תוכנה לקוח מחיי השומרים בארץ־ישראל. מסופר במחזה שהשומר יוצא לשמירה, ואילו אשתו עסוקה בהכנות לחגיגת יום ההולדת שלה. אחת המוזמנות הביאה לה זר של שושנים אדומות. כאשר ראתה את הזר — נפל עליה פחד גדול. היא אמרה שראתה בשושנים סימנים של דם. ואמנם פתאום הוכנס בעלה, כולו פצוע וזב דם, והוא הוציא את נשמתו. בתפקיד האשה שיחקה מוסיה רוגובין, בתפקיד הבעל־השומר שיחק חיים ביניע כהנוביץ' ובתפקיד של מגישת זר הפרחים שיחקה פאַניה קווילביץ'.

במשך הזמן החל בית־הספר „תרבות" לטפח את אמנות התיאטרון בקרב תלמידיו. בין כתליו הוקמה להקת חובבים, שהציגה בשנת תרפ"ט (1929) את „שלמהקע שאַרלאַ־טאַן". ההכנסה היתה מוקדשת לטובת בית־הספר ולטובת קק"ל. את ההצגה הזאת ביים שחקן נודד בשם אַזאַך. גם ההצגה הזאת הצליחה מאוד.

הוצגו הצגות רבות (בתוכן ה„מכשפה"), שמפאת ריחוק הזמן כבר קשה לזכור אותן. הקהל הוולוז'ינאי היה חובב תיאטרון. כל הצגה חדשה שהוצגה עוררה עניין רב והביאה אורה ושמחה למשכנות ישראל בוולוז'ין.

השחקנים שהשתתפו בהצגת „שלמהקה שאַרלאַטאַן"
(הצילום נעשה בתאריך כ"ז באדר ב' תרפ"ט (8 באפריל 1929)
שורה ראשונה (מלמעלה למטה), מימין לשמאל: א) יעקב ברקוביץ' ב) מורה ג) רבקה פולאַק ד) המורה דרצ'ינסקי ה) ישראל ברקוביץ' ו) המורה אפרימזון ז) דורה אידלמן ח) שמחה פרסקי.
שורה שנייה: א) מוסיה רוגובין ב) סוניה פרסקי ג) השחקן־האורח אזאַף ד) יונה שפירא ה) חיינה גולדשמיד ו) שבתי באַקשט.
שורה שלישית: א) דב לאַוויט ב) מינה פרסקי ג) אפרים רוגובין ד) שלמה ברגר.

ראובן רוגובין

קבוצת כדורגל „מכבי"

יוזמי קבוצת כדורגל בעירנו היו תלמידי בית־ספר „תרבות". הם התקנאו בנוער הלא־יהודי, שהיה מתאמן ומשחק מישחק כדורגל בחצר של בנייני הגראַף טישקיביץ׳ ואחר־כך על המיגרש של שיכון פקידי הממשלה. החלטנו להתמודד עמהם. פעם היינו אנו המנצחים והם המנוצחים ופעם — להיפך.

הרעיון בדבר הצורך לייסד קבוצת כדורגל זכה ליחס חיובי מצד כל המפלגות ותנועות הנוער הציוניות — הבית"ר, השומר־הצעיר, הציונים הכלליים והרביזיוניסטים. הקבוצה היתה בלתי־מפלגתית והתכוונה „לשם שמים" בלבד — נשמה בריאה בגוף בריא.

קבוצת כדורגל „מכבי"
עומדים (מימין לשמאל) : א) אפרים רוגובין ב) ישראל ברקוביץ׳ ג) יעקב ברקוביץ׳
ד) שבתי באַקשט ה) שלמה מלצר ו) אריה קפלן ז) ראובן רוגובין.
שורה שנייה : א) דב לאַוויט ב) שמואל רוגובין ג) ישראל פרסקי.
יושבים על הארץ : א) הלל שרירא ב) אריה לייב פרסקי ג) יוסף שוואַרצברג.

הקפיטאן של הקבוצה היה אפרים רוגובין, שהיה כדורגלן מומחה. הוא גילה יוזמנות מבורכת בשטח זה וחינך את הכדורגלנים למשמעת ולאומץ־לב. כקאפיטן־כבוד נבחר

כותב הטורים האלה. אפרים אימן את הקבוצה שלוש פעמים בשבוע וראה ברכה בעמלו.

יש לציין, שאם כי הקבוצה זכתה לאהדה מוסרית מצד כל הציבור החילוני שבעירנו — לא זכתה לשום תמיכה חומרית. מבחינה זו היתה קבוצתנו תלויה על בלימה. לכן חייב היה כל כדורגלן לדאוג בעצמו לתלבושת, שהורכבה מחולצה וממכנסיים קצרים עם פסים כחולים — כדוגמת הדגל הלאומי שהוא כחול־לבן. את הבגדים החזקנו אצל האחים יעקב וישראל ברקוביץ׳. כאשר נקרעו הנעליים היה „שמעון דער דז׳יק" מתקן אותן חינם, אין־כסף.

עד מהרה יצאו מוניטין לקבוצה בכל העיירות שבסביבה — וישניבה, איבניץ, באקשט, זבז׳ז׳ה וטראָב. היא הוזמנה לשחק שם. הקבוצה היתה מתקבלת בהתלהבות ע״י יהודי המקום, וביקורה הפך לחג בחייהם. האווירה בשעת המישחק היתה לעילא ולעילא. הנסיעה לעיירה הסמוכה לא היתה כרוכה בהוצאות גדולות. שכרו עגלה והושיבו עליה את המחצית האחת של הכדורגלנים ולאחר שנסעו כמה קילומטרים היו מתחלפים ועלתה על העגלה המחצית השניה. וכך, במצב של „עולים ויורדים", הגיעו למקום שמחים וצוהלים. במסעות הללו היה תמיד נילווה כ„תוספת", „פרץ הקטן" (פרץ רוגובין), שהיה כדורגלן „שרוף", ולא החמיץ שום מישחק של כדורגל.

הארוע המרכזי וה„הסטורי" בתולדותיה של הקבוצה, שהסתיים בצורה מכאיבה ביותר — היה, ללא־ספק, מישחק־התחרות עם הנבחרת של גדוד מישמר הגבול שחנה בוולוז׳ין. כידוע התמקם בעירנו גדוד שמנה כאלף חיילים. בתוך המון רב כזה, לא קשה היה למצוא כדורגלנים, וגם מן המעולים ביותר.

אפרים רוגובין נפגש באקראי עם הקפיטאן של קבוצת הכדורגל של הצבא. זה האחרון הציע לאפרים לערוך מישחק־היכרות בין קבוצתו לבין קבוצתנו, שיתקיים על מיגרש הספורט הצבאי (Wojskowy Plac Sportowy). בו במקום סיכמו ביניהם את התאריך בו יתקיים המישחק.

אברהם ברקוביץ׳ הפעיל את כל כוח הצייר שבו וצייר מודעות מרשימות, שתלו אותן בכל חוצות העיר, בהן היה כתוב באותיות „קידוש לבנה", שביום זה וזה ובשעה זו וזו תתמודד קבוצת „מכבי" עם הנבחרת של גדוד מישמר הגבול. כרטיסים במחירים אלה ואלה ניתן להשיג בכניסה למיגרש הספורט.

להתמודדות זו התכוננו חברי הקבוצה כאל יום־הדין. הם הרגישו שכדי לנצח את הניבחרת של מישמר הגבול, יש צורך בסיעתא דשמיא. לכן פנו למוטל טראַבר, בחור הישיבה, וביקשו אותו לבחור פסוקים מתאימים מספר „תהלים", שיש בכוחם לקרוע את רוע הגזירה של תבוסה.

מוטל טראַבר, אף כי מימיו לא ראה צורת כדורגל, ראה בתחרות זו מעין מלחמת־מיצווה, „לעשות נקמה בגויים" — לכן ניגש לעניין בכל הרצינות. אחרי עיון קפדני בספר „תהלים", בחר בפסוקים הבאים:

„משוה רגלי כאילות, ועל במותי יעמידני
תרחיב צעדי תחתי, ולא מעדו קרסולי.
ארדוף אויבי ואשיגם, ולא אשוב עד־כלותם,
אמחצם ולא־יוכלו קום, יפלו תחת רגלי"

(תהלים י"ח, פסוקים ל"ד, ל"ז, ל"ח, ל"ט)

ביום ראשון בבוקר, לפני התחלת המישחק, אמרו הכדורגלנים בשעת תפילת שחרית את הפסוקים הללו בדביקות ובכוונה. אלה — בבית־הכנסת שב„אראָפּצו"; אלה — בבית־הכנסת שבשוק ואלה — בקלייזל שברחוב ווילנא.

התחלת המישחק היתה יפה. התזמורת ניגנה את ההימנון הפולני ואת „התקוה". אולם מה שהתרחש אחר־כך על המיגרש, לא ראינו, אפילו, בחלום בלהות. מיד נתקלנו ביחס עויין. אך החל המישחק — ספגה קבוצתנו כמה גולים. בתוך האַמבוהאָ (קהל רב) שחזה במישחק, נמצאו הרבה פירחחים וארחי־פרחי אנטישמיים. הללו, משולהבים מן הנצחון המסחרר הזה — פרצו בקריאות שיטנה: Zydzi do Palestyny! (יהודים, צאו לפלסטינה"). כאשר מספר הגולים שספגנו הגיע לשבעה עשר והקריאות האנטישמיות גברו והלכו, נסר פתאום בחלל־האוויר — לאות מחאה — קולי, ספוג־הזעם: Makabiusze zejsc z Placu! („מכבים, לרדת מן המיגרש"!). מיד החלו הכדורגלנים לעזוב את המיגרש, מלווים בקריאות אנטישמיות.

קבוצת הכדורגל התקיימה זמן מועט. אחרי עלייתם לארץ של כמה מחברי הקבוצה, וכן עם גיוסם של האחרים לצבא הפולני — נתדלדלה מאוד ו„פרחה נשמתה".

דמויות
וטיפוסים

שדרים, רבנים ושוב״ים

אליעזר לאוני

השדרים של וולוז'ין

רבי חיים מוולוז'ין ייסד, כידוע, את ישיבת „עץ חיים" על חשבונו. העול הזה היה כבד על הגר"ח מנשוא, כפי שמעיד הסיפור הבא: אחד מתלמידי רבי חיים, ר' מרדכי ממינסק, ייסד במינסק ישיבה על חשבונה של הנדבנית הגדולה בלומקה, שקיבלה על עצמה את כל הוצאות הישיבה ופרנסת התלמידים.

אמר רבי חיים: יש לי נחת רוח מישיבת מינסק הרבה יותר מאשר מישיבת וולוז'ין. — רבנו — תמהו השומעים — וכי יש ישיבה גדולה יותר מישיבת וולוז'ין? חייך רבי חיים ואמר: לא ירדתם לסוף דעתי. לי לעצמי יש יותר נחת רוח מישיבת מינסק, אשר נדבנית אחת דואגת לקיומה ולהחזקתה; ואילו ישיבת וולוז'ין כל אחריותה עלי ואינה נותנת לי מנוחה.[1]

לאחר שהישיבה הצליחה מאוד ומיספר התלמידים גדל — הרגיש הגר"ח שכבד ממנו העול הזה ולא יוכל להחזיק לבדו את הישיבה. הוא פנה אל המוני ישראל בקריאה שיבואו לעזרתו. דבריו מצאו הד גדול ונתרבו התומכים והמסייעים. אולם היה צורך בשליחים שיאספו את התרומות וכמו־כן להלהיב את לבותיהם של היהודים, שטרם נתנו את ידם לביסוס הישיבה ולהרחבתה. באופן כזה נולד בוולוז'ין מעמד ה„משולחים", או ה„שדרים" (שד"ר — שלוחא דרבנן, שליח של רבנים).

הגר"ח נתן ביטוי מוסרי־דתי לצורך בשדרים. „ר' אליעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו — שאתה ושלך שלו" (אבות ג, ז).

על מימרא זו אומר הגר"ח: „רצה לומר, מכל מקום המקצת. כי הוא נותן לך הכול ומבקש שאך המקצת תקדיש לשמו. וכן מעות לצדקה: הוא נתן לך הכול. ובהיפך, חס ושלום, יכול לחסרך וגם בעת נתינתך המה בידו".[2] אנו למדים מדברי רבי חיים מוולוז'ין, שהממון בא מידי הקב"ה והוא נתן אותו לגבירים, על מנת שיפרישו, לפחות, חלק ממנו למען לומדי תורה. וכל המקשיח את לבו מלתמוך בתלמידי־חכמים — בידו של הקב"ה ליטול ממנו את ממונו. וכן אומר הגר"ח להלן (עמוד נ"ז): „וכן איזהו עשיר, זה השמח בחלקו. רצה לומר שאינו מחשיב את עצמו שהוא ראוי לעשירות ולא ירום לבבו מאחיו

---

[1] ר' מ. ליפסון, מדור דור, כרך שני, סימן 1213.

[2] „רוח חיים", עמוד נ"א, הוצאת ספרים „כרם שלמה" תשי"ח.

העניים, כי אם הוא חושב שחננו ה׳ בתורת חנינה ושמח בחלקו... מסתפק אך כדי צרכו. השאר יראה לגנוז אוצרות למעלה, לחלקם לצדקה ולא יעזוב לאחרים חילו״.

המשולחים היו רובם ככולם, גדולי תורה, בעלי לשון, דרשנים, רבי פעלים והשפעה בתחום פעולתם העיקרי — קיבוץ כספים.[3] המשולחים היו „שרי החוץ״ של הישיבה. הם עָברו ארצות מרובות והביאו עמהם הרבה ידיעות מן המתהווה בתפוצות ישראל. הגר״ח, ואחר־כך הנצי״ב, למדו דברים חשובים על חייהם של היהודים בתפוצות ועל חיי אישים גדולים. בכך הפכה וולוז׳ין למקור של מידע (אינפורמציה) על החיים הכלכליים, התר־בותיים והמדיניים של היהודים בארצות שונות.

יש לציין שיצאו עוררין על משולחים אלה, שהם מוציאים את רוב הכספים על „אשל״ ועל צרכים אישיים אחרים. מספרים משמו של רבי חיים סולובייצ׳יק, ששלח משולחים לאסוף כספים למען הישיבה. כאשר תבע מהם שיגישו לו דו״ח על התרומות שאספו, הגישו לו כמה מהם חשבון מנופח כזה, שכמעט ולא נשאר מאומה בשביל הישיבה מן הכסף שאספו.

אמר רבי חיים סולובייצ׳יק בחיוך מר: „עתה הוחוור לי פשוטו של מקרא: „שלח לך אנשים ויתורו״ (במדבר י״ג, ב׳). כאשר משה שלח את המרגלים, מוכרח היה לתת להם סכום כסף לצרכי ביון (ריגול). אמר לו הקב״ה, שישגיח עליהם ולא יסמוך על החשבונות שיגישו. „שלח לך אנשים ויתורו״ — שלח משולחים כאלה ש„יותירו״ (דרש רבי חיים „יותירו״, במקם „יתורו״), כלומר, שיותירו, שישאירו משהו, ולא ישלשלו את כל הכסף לכיסיהם.[4]

בימי הגר״ח התאוננו, אמנם, על משולח אחד, שיצא שכר איסוף תרומותיו בהפסד ההוצאות האישיות שלו. שד״ר זה אמר לגר״ח, שמביטים עליו כמו על איזה עני וקבצן ואינם נותנים את תרומתם בעין יפה. אולם, אילו היה מתנהג בהרחבה יותר, לובש מלבושי כבוד, נוסע בסוס ועגלה מיוחדת משלו כדרך הנכבדים — היו הנדיבים מתיחסים אליו בכבוד והיו תורמים ביד רחבה.

מילא רבי חיים מוולוז׳ין את בקשת השד״ר, הלבישו והנעילו יפה ואף קנה לו סוס ועגלה. יצא השד״ר לכפרי אחד בסביבות וולוז׳ין, שהיה תורם מדי שנה בשנה בעין יפה לישיבה.

כאשר ראה הכפרי את השד״ר, שהוא לבוש במחלצות ואף נוסע בסוס ועגלה משלו — קפץ את ידו וסרב לתרום את תרומתו. תמה השדר ואמר: הרי אתה תורם את תרומתך מדי שנה בשנה, ומה טעם שהשנה אתה קופץ את ידך? השיב לו הכפרי: לא אתן אפילו, פרוטה אחת למען הישיבה.

---

[3] ר׳ יצחק ריבקינד, לתולדות השדרות הוולוז׳ינאית באמריקה, הצופה, כ״ט בטבת תשכ״ו (21.1.1966), גליון 10021.

[4] ר׳ ב. יאושזאהן, פון אונזער אלטען אוצר, כרך ד׳, עמוד 63.

חזר השדר לוולוז'ין וסיפר לרבי חיים את מעשה הכפרי, שאינו רוצה לתת, אפילו, פרוטה לישיבה. החליט הגר"ח לנסוע לכפר בעצמו. כאשר ראה הכפרי את רבי חיים, רץ לקראתו, הכניסו לביתו וחלק לו כבוד גדול.

שאל אותו רבי חיים מוולוז'ין: מפני מה לא נדבת השנה את נדבתך לישיבה? — רבנו — השיב הכפרי — מדי שנה בשנה נדבתי את נדבתי בשמחה רבה ובלב שלם, משום שסבור הייתי כי הכסף מוקדש כולו לכלכלת תלמידי הישיבה, היושבים ועוסקים בתורה. אבל בראותי את הבזבוז הגדול, בראותי שאת הכסף מוציאים על מלבושי המשולח, על סוס ועל עגלה — חלשה דעתי ומשכתי את ידי, לבל יהיה לי חלק בבזבוז ובמותרות.

פייס אותו הגר"ח בדברי־תורה ואמר: למה שיבחה התורה את בצלאל, בונה המשכן ואדריכלו, ואמרה עליו: „וימלא אותו רוח אלוהים בחכמה, בתבונה ובדעת ובכל מלאכה: ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת" (שמות ל"ה, ל"א—ל"ב). לכאורה, מקרא זה אומר דרשני. מה עניין מחשבות אצל מעשה זהב וכסף? שהרי העושה בזהב ובכסף אינו צריך אלא לדעת את המלאכה. אולם התורה באה להודיעך בזה את נשמת הצדקה ומהותה הפנימית. המשכן כמה מדרגות של קדושה היו בו. קדושה שבקדושות: קודש־הקדשים. למטה ממנו — ההיכל. למטה ממנו —החצר. עתה צא ולמד: אדם מישראל מביא את נדבתו למשכן ומבקש שישתמשו בזהב למלאכת קודשי־הקדשים. וכן כל אחד ואחד. הכול רוצים בקודשי־הקדשים. וההיכל והחצר וכלי־המשכן — מה יהא עליהם? לפיכך היה בצלאל חושב מחשבות. הוא ירד לדעתו של כל תורם וידע את מחשבותיו. מי שתרם בכוונה טהורה, לשם שמים, בלא פנייה כלשהי, זיכה אותו בצלאל שמכספו נעשו קודשי־הקדשים; מי שכוונתו היתה לשם כבוד והתפארות — נעשו מממונו ההיכל והמקומות שהם פחות קדושים; ומי שנדב לנוי בלבד ובפנייה צדדית — נבנתה מכספו החצר. לכן מדגישה התורה „ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף".

הוא הדין — המשיך הגר"ח — בתומכים ובמחזיקים בישיבה. הישיבה, אף היא יש בה כמה מדרגות של קדושה. קדושה שבקדושות: בני־הישיבה, היושבים ועוסקים בתורה. אולם אין הישיבה יכולה להתקיים בלי שד"ר. ושד"ר צריך פרנסה, בגדים, סוס ועגלה. סוס צריך מזונות. עגלה צריכה זפת. וכל זה עולה בדמים, ועל־כך מנדבים הנדבנים. אלא מי שנותן בכוונה טהורה, בלא פנייה כלשהי, זוכה שמכספו ניזונים תלמידי הישיבה היושבים ועוסקים בתורה. מי שצדקתו אינה עומדת על דרגה זו — כספי נדבתו מוצאים על מלבושי המשולח ועל עגלה וסוס בשבילו. ומי שדרגתו עוד יותר פחותה — משתמשים בנדבתו לקנות מספוא לסוס. נתפייס הכפרי מדברי הגר"ח והוסיף לתמוך בישיבה כמימים ימימה.[5]

---

[5] ר' הרב משה שמואל שפירא, תולדות רבנו חיים מוולוז'ין, עמודים 18—19, הוצאת „כנור דוד" ירושלים, שנת תשי"ז.

שלא כאותו כפרי, ראה בעל „הכרם" בהוצאות שהוציאו השד"רים הפסד היוצא בשכרו, כפי שהוא כותב: „המשולחים האלה יביאו תועלת במסעות לארצות הרחוקות, בהאצילם על האובדים והנידחים שמה רוח דעת ה' ואהבת התורה. בבוא המשולח אליהם אחת בשנה, יזכירם בזה כי יהודים המה — — — צא וחשוב כמה שוחטים, בעלי־תפילה ומורי הוראות הוקמו שמה במשך השנים האחרונות. ומי פעל כל אלה? הלא רוח המשר־לחים השפוכה עליהם! על־כן כדאי והגון הוא לישיבת וולוז'ין להוציא מאתיים על מנה על־ידי המשולחים הרחוקים האלה, ועם כל זה יצא הפסדם בשכר רוח החיים שיפיחו שמה בהעצמות היבשות".[6]

גם בתקופתו של רבי איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז'ין, פעלו משולחים למען הישיבה. בין המשולחים הנודעים שפעלו בתקופה זו היה ר' איצלה המשולח, שפעל בארצות־הברית ובסיביר. בניו־יורק כינו אותו „רבי איצלה מוולוז'ין". הוא היה יושב שלוש—ארבע שנים בארצות־הברית, שב לוולוז'ין לזמן קצר, ואחר־כך היה נוסע לשלוש—ארבע שנים לסיביר.[7]

בתקופת הנצי"ב הלך וגדל מספר השדרים, וזה משתי סיבות. האחת, גידול מספר התלמידים שהצריך סכומים גדולים לכיסוי הוצאות החזקתם, והאחת — התהוות הישוב היהודי החדש בארצות־הברית, בתוכו מספר ניכר של יוצאי־וולוז'ין. הנצי"ב נאבק מאוד על קיומה של הישיבה. סבלו זה נגע מאוד ללבו של ארז, עורך „המליץ", הכותב: „כמה ישבע הרב, הגבר בעל נפש עדינה, עוצב ומרירות ויגיעות אין־קץ, טרם יצלח לקבוץ על־יד את הנחוץ לכלכל בצמצום גדול את הבית הקדוש הזה. ואחר כל אלה רבו ההוצאות על ההכנסות, ועליו ללוות כסף ולשלם רבית למלאות החסר, ומהכנסות השנה השניה ישלם לנושיו, ולסוף השנה ישוב להיות זקוק למלווה — מה מאוד השתוממנו לראות חשבון מפורש הנותן עדותו כי ריש מתיבתא זה, המקדיש את כל עיתותיו להרביץ תורה ולגדל רבנים, יאציל מועד לדאוג לכל צרכי התלמידים שמהם תצא תורה".[8]

עם התחלת ההגירה הגדולה של יהודי רוסיה לארצות־הברית בשנת תרל"ה (1875), ניראו בארצות־הברית ניצני הפעולה הראשונה למען ישיבת וולוז'ין. בשנת תרמ"ו (1886), שנת השריפה הגדולה בוולוז'ין שגרמה לדלדולה של העיר, התגברה גם ההגירה של ילידי וולוז'ין לארצות־הברית. באותה שנה נוסדה בניו־יורק החברה „עץ חיים אנשי וואלאזשין", שאחד מתפקידיה היה תמיכה בישיבה.

הנצי"ב עמד בקשר מתמיד והדוק עם יהודי ארצות־הברית, שנענו לו בעין יפה. הוא שלח מכתב[9] ליהודי רוסיה ופולין היושבים בארצות־הברית, בו הוא כותב בין

---

[6] עולם ברור, מאת הכורם, הכרם תרמ"ח — 1887, עמוד 79.

[7] ר' הרב מאיר ברלין, מוולוז'ין עד ירושלים, עמוד כ"ס.

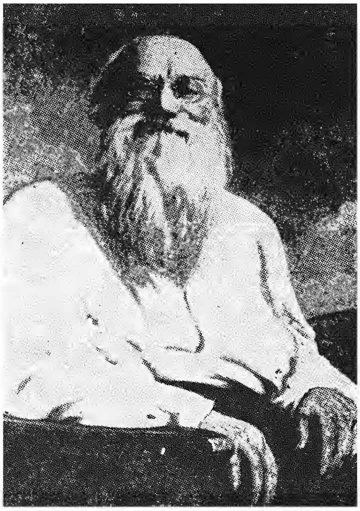
[8] ארז, ישיבה של מעלה, המליץ, גליון 9, כ"ח בשבט תרמ"ה (1 בפברואר 1885), עמוד 140.

היתר: „אחינו היושבים במדינת רוסלאַנד, רובם מדולדלים ועמוסים בצדקות יותר מכדי כוחם. על־כן בצר לנו הנני קורא מן המיצר לאחינו הרחוקים במושב וקרובים במחשבה, וידם פתוחה לכל דבר־חסד, וד׳ ישלם גמולם״.

בשנת תרמ״ז (1887) פעל בניו־יורק משולח וולוז׳ינאי, שהשתתף גם בחיי הקהילה. יהודה דוד אייזנשטיין מספר בזכרונותיו על ר׳ מאיר פריימן, שלמד בישיבת וולוז׳ין בשנים תרכ״ב—תרכ״ג (1862—1863) ופעל בארצות־הברית למען ישיבת וולוז׳ין.[10]

מן הראוי לציין את הנוסח של כתב השליחות שנכתב בידי הנצי״ב. נשתייר בידנו נוסח כזה משנת תרמ״ו (1886), שנתן הנצי״ב לשדר, הרב צבי הירש, שנשלח למדינת פרייסן ואגפיה. בנוסח כתוב שהשדר נשלח לעורר על הישיבה ש„היא ציון המצוינת בישראל יותר מכל שערי תורה בפולין ורוסלאַנד, שמוציאה מורי הוראות בישראל״.[11]

בין השדרים הנודעים בתקופת הנצי״ב היה ר׳ שלום אליעזר רוגוז׳ין (אביו של הנדבן הידוע, ישראל רוגוז׳ין). רוגוז׳ין היה יליד העיר ז׳יטל. הוא הובא לוולוז׳ין ע״י הנצ״יב כאחד מעשרת ה„ברודסקאים״. כפי שכבר כתבנו (ר׳ עמוד 146) היו ה„ברודסקאים״ אנשים המצוינים בלימוד התורה, שהקדישו את עצמם להיות מורי הוראה בישראל. לפי התקנון, זמן התמיכה באברכים אלה הוגבל לחמש שנים בלבד, ועם גמר הזמן הזה — נבחרו אברכים אחרים תחתיהם. בשנת תרנ״א (1891) נגמרה התמיכה בר׳ שלום אליעזר רוגוז׳ין, ואז מינה אותו הנצי״ב לתפקיד של שדר־הישיבה בארצות הברית.

ר׳ שלום אליעזר רוגוז׳ין

עם סגירת הישיבה בתקופת הנצי״ב — נפסקה גם השדרות. עם התחדשות הישיבה בשנת תרנ״ט (1899), בתקופתו של רבי רפאל שפירא, נתחדשה גם היא. בשנים תרס״ט—תרע״ב (1909—1912) היו פעילים שני שדרים, ר׳ עקיבא מאיר ור׳ פרץ, תושבי וולוז׳ין.

בתקופת הרב יעקב שפירא וחתנו הרב חיים וואַלקין, נמצא מצב השדרות הוולוז׳ינ־אית בשפל המדרגה, ולא היה לאל ידם של המשולחים להשיג את הכסף הדרוש לקיום

---

[9] המכתב נדפס ב„המליץ״, י״א באדר תרמ״ה (4 בפברואר 1885), גליון 10, עמוד 159.
[10] יהודה דוד אייזנשטיין, אוצר זכרונותי, חלק שני, עמוד 253/ב, ניו־יורק, מרחשוון תר״ץ.
[11] ר׳ הנציב מוולוז׳ין, מאת הרב משה צבי נריה, יהדות ליטא, הוצאת עם הספר תש״ך, עמוד 367.

הישיבה, שלפי דברי הרב יעקב שפירא, „היא כעת כמוטלת בלב הים, באין כל יסוד ובסיס לקיומה״.[12]

[12] ר׳ יצחק ריבקינד, לתולדות השדרות הוולוז׳ינאית בארצות־הברית, הדואר, כ״ט בטבת תשכ״ו, גליון י״ב, עמוד 188.

בנימין שפיר (שישקו)

הרב צבי יהודה נאמיוט („דער שעליוועל״)

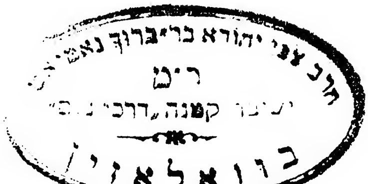
וולוז׳ין, שהיתה מרכז רוחני של יהדות ליטא, של יהדות פולין ושל יהדות רוסיה — משכה אליה כאבן שואבת את מיטב הכוחות הרוחניים של הנוער היהודי, הצמא לדבר ד׳, לתורה ודעת, למידות נעלות ורעיונות נועזים, לאהבת ישראל ולשיבת ציון. כל בן ישיבה היה עולם בפני עצמו.

בעיר כזו, לא קל היה לכהן כראש ישיבה. לכן זכות מיוחדת נפלה בידי הרב צבי יהודה נאַמיוט, שזכה לייסד בוולוז׳ין בשנת תרצ״ה (1935) ישיבה קטנה בשם „דרכי נועם״, ששימש בה כר״מ (ריש מתיבתא) וכמדריך רוחני.

בשם שבחר לישיבה משתקפת מתורת רבי חיים מוולוז׳ין ומסמל גם את דרכו בחיים של הרב נאמיוט.

הוא נרצח ביריות של הרוצחים הנאצים ביום ב׳ בכסלו תש״ב (22 בנובמבר 1941).

הישיבה קטנה
„דרכי נעם״
בוואלאזין

בנימין שפיר (שישקו)
(כרכור)

הרב שמואל פריד

נולד בוולוז׳ין בשנת תרכ״ט (1869). נין לרבי חיים מוולוז׳ין (מצד אמא) ונין (מצד אבא) לרבי הלל פריד מהורודנא, חתנו של רבי חיים מוולוז׳ין. את חינוכו קיבל בישיבת „עץ חיים" בוולוז׳ין והתחנך על ברכי אביו, הרב חיים הלל פריד (בנו של רבי אליעזר יצחק פריד וחתנו של רבי איצלה).

בשנת תרנ״ט (1897) נשא הרב שמואל פריד לאשה את פייגה לאה, בתו של הרב יהודה לייב חזנוביץ׳, ששימש בכתר הרבנות בפרברה של ווילנא־נובוסוויאַט, והתיחס לצאצאי רש״י. אחרי פטירתו של חותנו בשנת תרס״ו (1906), מילא את מקומו ובשנת תר״ע (1910) ניתמנה כחבר של ועד הרבנים בווילנא.

בשנת תרע״ב (1912) השתתף הרב שמואל פריד במישלחת הידועה בעניין משפט בייליס, שנשלחה מקהילת ווילנא לעו״ד א. גרוזנברג. בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה בשנת תרע״ד (1914) שהה הרב שמואל פריד בנויהיים שבגרמניה ושם אירגן ועד עזרה לפליטים. בשובו לווילנא בשנת תרע״ה (1915) אירגן את ה„עזרה מהירה" לניפגעי המלחמה.

בשנת תרע״ט (1919), עם ייסוד הוועד המחוזי „יעקאפא", שימש כחבר פעיל בנשיאות והשתתף בכל צורות העזרה, שהגישו לתושבי ווילנא ולתושבי הערים האחרות, שנכללו בתחום פעולתו של הוועד.

הרב פריד היה גם במייסדי הבנק העממי היהודי לווילנא ולערי הסביבה. כאשר השלטון הפולני אירגן את הקהילה היהודית הניבחרת בווילנא, נתמנה הרב פריד ליושב־ראש הוועדה לענייני דת, והוא התמסר להקמת בתי „תלמוד־תורה".

היה נאמן למסורת של וולוז׳ין והיה חובב ציון ומראשי ה„מזרחי" בווילנא. בשנת תרפ״ז (1927), כאשר מחוז גליציה (פולין) סבל משיטפונות, מונה על־ידי ה־Wojewoda (קצין המחוז) בווילנא כחבר בוועד העזרה לניפגעי השיטפונות.

יהודים ולא יהודים ידעו להוקיר את הרב שמואל פריד, האיש בעל הרחמים וטוב־

הלב, שהאיר פנים לכל דורש עזרתו. אחותו, הרבנית פריידעלע, היתה שולחת כל חולה הזקוק לעזרה, לאחיה הרב שמואל בווילנא. כל מר נפש מצא נוחם ומרגוע במחיצתו.

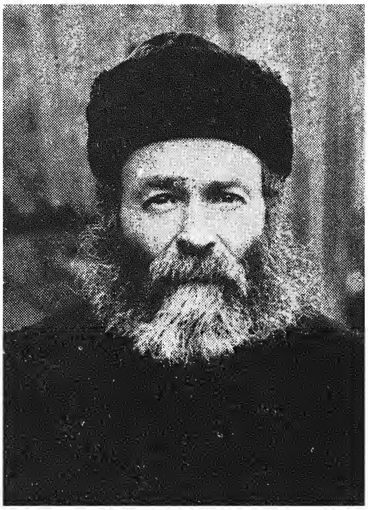
ביתו בווילנא היה המשך לבית המפואר של השושלת הוולוז׳ינאית, זה הבית שהוסיף כבוד ויקר לוולוז׳ין והאיר מאורו על ווילנא, שהיתה מרכזה של יהדות ליטא.

הרב שמואל פריד ניספה בשנת תש״א (1941) בפּונאַר, יחד עם כל קדושי ווילנא.

(מקור: פנקס „יעקאפא״)

הרב מאיר הכהן קפלן
(חבר בית־הדין הרבני האזורי בת״א רבתי)

אבי, הרב יהושע הכהן קפלן זצ״ל

נולד בעיירה פּאַטשיצה, מחוז בוברויסק, פלך מינסק, בשנת תרל״ג(?) בסביבה חבד״ית. בנעוריו היה כל־כולו מכונס בחסידות. אולם, מרוב תשוקתו לתלמוד, נסע לישיבת סלובודקה ע״י קובנה. היה זה בתקופת כהונתו של הגאון הצדיק ר׳ יצחק בלאזר ובהנהלתו של המשגיח הרוחני הידוע, ר׳ נתן נטע צבי פינקל זצ״ל. במשך הזמן בא לידי חיכוכים עם המשגיח הנ״ל, כי מרוב שקידתו בגפ״ת לא שם הצעיר לב לשיחות המוסר בישיבה. ואף על פי שהלך שמו לפניו וכינוהו „המתמיד מבוברויסק״ — הציקו לו עד מאוד.

הגאון, ר׳ הירשל רבינוביץ׳, הגאב״ד דקובנה, התערב בדבר והוכיח את המשגיח על שהוא מכביד את ידו על בחור מהולל כזה. אולם ללא־הועיל. משפחה חסידית מחסידי ליובביץ׳ קיבלה עליה לכלכלו והוא עבר לפונימון, פרבר קובנה, ושם המשיך בהתמדתו ושקידתו בתורה, בש״ס ופוסקים עד שהיה ללמדן מופלג.

בשנת תרנ״ט (1899) עבר לוולוז׳ין. השפעת בעלי־המוסר לא הגיעה עדיין לשם, והגאון רבי רפאל שפירא, האב״ד וראש־הישיבה, קיבלו בסבר פנים יפות וקירבו עד מאוד. בוולוז׳ין נשא לאשה את בתו היחידה של זקננו־מורנו הרב ר׳ יהודה פּאַלישץ

ז״ל, את אמנו הצדקת מנב״ת (מנשים באוהל תבורך) בילא ז״ל. בישיבת וולוז׳ין מצא כר נרחב להתפתח כבעל־הוראה ועבר על כל הפוסקים וקיבל היתר הוראה. נתקבל ל„כולל ברודסקי״, הנקרא על־שם הנדבן הגדול מקיוב, שהיה מיועד לאברכים מצויינים, השואפים להיות מורי הוראה וראשי ישיבות בישראל. זמן מסויים ישב גם בליובביץ׳ וקיבל שם השפעה מהאדמו״ר. אחר כך ישב בווילנא והדפיס שם כמה מחיבוריו, שנפוצו לאלפים בתוך קהל ישורון, וביחוד בפולין החסידית.

אאמו״ר (אדוני אבי מורי ורבי) הי׳ אדם שכולו קודש והקים סביבו חומת ברזל, שלא יחדרו לתוכה רוחות והשפעות חיצוניות. גם נזהר מן הסביבה הלמדנית, שלא תעבירנו חס ושלום על דעתו ועל דעת קונו, והשקיע את עצמו בחידושים מצוחצחים ובתירוץ דברי הרמב״ם הקשים. כל כולו היה נתון לזכות את הרבים, אף למד דברי מוסר מתוך הספרים „ראשית חכמה״ וכו׳, מן הדברים על גן־עדן וגיהינום ויום המיתה. אמנם היה מרבה ללמוד סוגיות עמוקות ומעלה מתוכן פנינים יקרות וחידושים יפים, אבל לעצמו היה רושם רק דברים הנחוצים לו ולנפשו.

מטעמים אלה וכיוצא בהם התרחק במשך שנים מלקבל עליו עול רבנות ולא נענה להזמנותיהן של קהילות חשובות. משכבד עליו עול הפרנסה היה למורה־צדק בווארשא, ברחוב מילא, אולם עזב את המקום עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה ושב למשפחתו בוולוז׳ין. אחר המלחמה בחר לשבת דווקא בעיירות קטנות שבליטא, במקומות התורה והיראה. מתחילה ישב בקרוקי ואחר־כך בשובינישקי, ומשנת תרפ״ז (1927) היה אב בית דין בווידוקלה שבז׳מוט, ליד קלם שבז׳מוט, ושם ניספה בשואה עם בני עדתו ביום כ״ט בתמוז תש״א (24 ביולי 1941).

אבי זצ״ל חיבר את הספרים הבאים: „שערי הקודש״ (פירוש על עבודת הקודש לחיד״א, חלק „מורה באצבע״ וחלק „צפורן שמיר״), „מעיני הישועה״; „שער יהושע״; „ליקוטי שושנים״; „שערי הווסתות״.

משה אלישקביץ׳
(בני־ברק)

השוחטים בוולוז׳ין

(ערב מלחמת־העולם השנייה)

בוולוז׳ין היו שלושה שוחטים: ר׳ ישראל דוד, ר׳ צבי הירש נאמיוט ואבי, יוסף אלישקביץ׳, שנקרא „דער אַראָפּצודיקער שוחט״ (השוחט של „אַראָפּצו״). הוא בא לוולוז׳ין אחרי ר׳ וולף, שהיה גם שוחט וגם חזן. לפני כן היה אבי שו״ב (שוחט ובודק) בזאַבז׳ז׳ה.

לא שפר אז חלקם של השוחטים בוולוז'ין, כי הם נעמדו לפני בעיות חמורות, ביחוד אחרי גזירת הגברת פריסטור בדבר איסור השחיטה היהודית. גזירה זו פגעה בקיומם של הקצבים וכמובן גם בשוחטים.

אחרי מתן הגזירה בשנת תרצ"ז (1937), הכריזו גדולי הדור ההוא על שביתה של שבועיים ברחבי המדינה כולה, כדי להוכיח לשר האוצר הפולני, מה גדול ההפסד הכרוך באיסור השחיטה היהודית. תושבי־עירנו עמדו כיהודים גאים בכל הסבל שגרמה השביתה. הגויים השתאו לאחדות לאומית זו.

כתוצאה מן השביתה נתרככו במקצת השלטונות, והתירו להחזיק בוולוז'ין ארבעה איטליזים כשרים בלבד. לאחר התלבטויות קשות ומתוך התחשבות בעובדה שהמדובר הוא בפיקוח נפש — התירו השוחטים לקצבים האחרים למכור בשר טריפה לאוכלוסיה הלא־יהודית. היתר זה גרם לא־מעט עגמת נפש לשו"בים, אבל ההכרח לא יגונה.

ר ב נ י ו ת

הרב ישראל איסר שפירא
(תל־אביב)

הרבנית חיה פייגא אונטרמן

אביה, ר' יוחנן, היה מנכבדי וולוז'ין, תלמיד־חכם וצנוע. אביו (הסבא שלה), ר' אברהם (נקרא בפי כל אברמיל יענקיל יוחננס) היה גדול בתורה וביראת שמים, מוקיר רבנן, ומדי תשעה חדשים היה מסיים את הש"ס כולו.

בבית הגדול הזה התחנכה הרבנית בנעוריה, ספגה לתוכה אהבת התורה והמצוות, וחיבה יתירה לעשות צדקה וחסד. כל חפצה בחיים היה לשרת תלמידי־חכמים ולהתאבק בעפר רגליהם.

היא נישאה לר' שלמה היימן (נקרא בפי הבריות ר' שלמה פריצר), ששימש כראש ישיבה ב„שערי תורה" בקרמנצ'וג, ואחר־כך כראש־ישיבה בניו־יורק. כעשרים שנה גרה בארצות־הברית, ושם התפרסמה במעשיה הטובים. במלחמת העולם השנייה, כאשר באו פליטי־החרב לארצות־הברית, לקחה על עצמה להשיא את היתומים האומללים ולסייע בידם להקים משפחה בישראל. היתה אמא מסורה לכלות עניות ויתומות, ואחות אהובה לכל דכאי־לב. ביתה שימש כתובת מרכזית לפניית עזרה מאת תלמידי־חכמים, ואף גדולי־תורה פנו אליה. כמה ספרי הלכה ואגדה נדפסו בסיועה

של הרבנית. היא עצמה היתה חוקרת ודורשת על מצבם של קשי־יום, הגישה להם עזרה, ולא חיכתה שיושיטו אליה יד לבקש תמיכה.

בארצות־הברית מת עליה בעלה, וקרוב לט"ו שנה היתה שרויה באלמנותה. בשנת תשי"ח (1958) עלתה לארץ ונישאה לכ' הרב הראשי לישראל, הגרא"י אונטרמן שליט"א, בהיותו עדיין הרב הראשי של תל־אביב—יפו.

עד יומה האחרון הגדילה עשות מעשי־צדקה וחסד. כאשר חלתה ולא יכלה לצאת כחפצה, אמרה לא פעם: „הייתי רוצה להיות בריאה ושלמה, ולעשות משהו טוב בעולם", כי בלי „לעשות משהו טוב בעולם", לא היו חייה חיים.

נפטרה בכ"ו בטבת תשכ"ה. בת 68 היתה במותה.

הרב ברוך הלוי אפשטיין ז"ל

הרבנית ריינה בתיה ברלין
(נכדת רבי חיים מוולוז'ין)

אשתו הראשונה של הנצי"ב, הרבנית ריינה בתיה, בת הגאון רבי איצלה מוולוז'ין, היתה אשה כשרה וחכמה, צנועה ומלומדת מופלגה. וכך היתה דרכה לשבת תמיד ליד תנור החורף אשר בבית האוכל, גם בימי הקיץ, ולפניה שולחן מלא ספרים שונים: תנ"ך, משניות, עין־יעקב, מדרשים שונים, מנורת המאור, קב הישר, צמח דוד, שבט יהודה, ועוד כמה וכמה ספרים ממינים אלה ומספרי־אגדה, וכל עיונה וכל שימת לבה עם כל חושיה והרגשותיה — בתוך הספרים, ולא זזה ידה כמעט מהם.

ולא פעם שמעתי אותה מתאוננת ומתלוננת, דואבת וכואבת, רוחה סרה ונפשה מרה על גורלן המר של הנשים בעולם הזה, כי שללו מהן קיום מצוות כתפילין וציצית, סוכה ולולב, והרבה־הרבה מאוד. והיתה בוקעת ועולה תלונה חרישית וקנאה על הגברים שזכו בכול, להם רמ"ה מצוות עשה, ולנו העלובות אך שלוש ניתנו.

פעם קראה ברגש מר, ברגש היוצא מעגמת־נפש עמוקה ואמרה לי: אוי לנו הנשים ואבוי למזלנו: הן לא רק שמזלזלים הגברים בערכנו לעומת ערכם, אך גם אינם שוות בעיניהם לנהוג בנו כבוד נגד נגד... מהלכי על ארבע!

והן תתפלא על זה — אמרה במרירות — לא תאמין למשמע אוזניך, אבל בוא ואראך מפורש וברור, כמו שרגילים לומר „שחור על גבי לבן". היא הפכה בצרור הספרים שעל שולחנה והוציאה משם משניות, סדר מועד, עלעלה דפים אחדים ממסכת שבת והורתה באצבעה על התחלת הפרק החמישי ואמרה אלי: הנה הפרק הזה מתחיל „במה בהמה יוצאת" ואחרי הפרק הזה בא הפרק הששי „במה אשה יוצאת". הנה לא חששו חז"ל להקדים דיני הבהמה לדיני האשה. היש צער וחילול כבוד הנשים גדול מזה?

וכמה היתה נפשה מרה לה, אשר כל איש נבוב ובער, כל נבזה ושפל, אשר גם פירוש המלים זר לו, ואשר כל היום לא יעז לעבור על מפתן ביתה בלא נטילת רשות ממנה, בכובד ראש, בענווה וצניעות רבה — ההוא, בכל זאת, מעז פנים לקרוא באוזניה בגאון ובגאוה ובנפש רחבה את הברכה „שלא עשני אשה"! ויותר מזה, כי בברכו ברכה זו, עוד חובה עליה לענות אמן אחריו. וכוח מי יכול להכיל קלון וכלימת נצח זו לנשים?

הרבנית ריינה בתיה, בראותה שאני חי בדוחק ובצמצום בישיבת וולוז'ין, ניחמה אותי בבאור דברי המשנה במסכת „אבות" (פרק ו', משנה ד'): „כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וכו' וחיי צער תחיה". רק באופן כזה, אמרה, תתקיים התורה ללומד"ה. ואמנם, הוסיפה לנחמני, דקדק התנא לומר „כך דרכה של תורה", ולא „כך משפט או חוק התורה", ובא בזה להורות, כי אורח החיים הקשה של „פת במלח" הוא רק בעת שהולכים בדרך להשיג חכמת התורה. והן לא לעולם הולכים בדרך, אך הולכים והולכים עד שבאים למקום הנועד, ואז נוהגים בהרחבה ונחת.

ובכן, סיימה דבריה אלי, לך בכוחך זה לישא ולסבול בדרך זו, חיי דוחק וצמצום, כל־זמן שאתה הולך בדרך להשיג חכמת התורה, אבל אך תגמור מהלכך ותבוא למקום הנועד, כאשר תגיע למעלת רב וחכם — אז עולם גדול ורחב יפתח לפניך, ואז תחיה חיי נחת ועושר, כבוד וגדולה.

(מתוך „מקור ברוך", חלק רביעי,
פרק מ"ו, „חכמת נשים")

הרב מאיר ברלין ז"ל

הרבנית בתיה מרים ברלין (לבית אפשטיין) [1]

הרבנית בתיה מרים, זיווגו השני של רבן של ישראל (הנצי"ב), היתה אשה גדולה ברוחה, באופיה ובמרצה, והיתה עזר לאישה במשך של עשרים שנה ויותר, בחייו הפרטיים ובעבודתו הציבורית, מתוך הרחבה ומתוך סבל, מתוך עבודה מכוסה מעין רבים ומתוך השתתפות נראית וניכרת, מתוך שקט פנימי וביתי ומתוך רוגז נפש והסתערות פומבית.

גדולה היתה האשה הזאת טרם עלתה לגדולה, חברה היתה במובן השלם והנעלה של המושג הזה לפני היותה אשת חבר. בהיותה עוד צעירה לימים התנכרה ברוחה ובמעשיה,

[1] מתוך הספר „רבן של ישראל". שם הפרק הוא „עזרתו בקודש" (עמודים 124—131).

כי לא כנשים הרגילות היא, יש בה משום רוח נשגב של אהבת התורה, של השקפה עמוקה ושל מרץ בלתי רגיל.

נולדה לאביה הגאון רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין בהיותו בעיר בוברויסק ונתגדלה ונתחנכה בעיר נובוזיבקוב, בהתקבל אביה שם לרב. כשהגיעה לגיל של שידוכים, רבו החפצים בה, ממבחר בתי אבות, מטובי הבחורים ומגדולי העשירים, כי היתה יפה מאוד ובעלת שכל טוב ונימוסים נאים ומשכלת לפי מושגי השנים ההן. הבינה עברית לקרוא ולכתוב, ידעה את השפה הרוסית, דיבור וקריאה, וגם הכירה במידה מסוימת את השפה הגרמנית. אך היא הודיעה להוריה, כי לא לעושר ולא לנוי ולא לתענוגים עיניה נשואות. חפצה ורצונה כי בעלה יהא תלמיד־חכם ועוסק בתורה — ולזה כל מאווייה. אף על פי כן נשתדכה לצעיר אחד, בן עשיר מופלג בעיר טשרניגוב, אדם כשר והגון, וגם הוא וגם הוריו הבטיחו שיקדיש זמן לתורה ויהא ראוי לאשתו הצעירה ולדרישותיה.

לא עברו ימים רבים והאשה הכירה בבעלה, כי אמנם הוא יושב ולומד, מעלעל את הספרים הנה והנה, אבל אין חכמת התורה בקרבו, ואין כשרונו ואין נפשו לידיעת התורה ולהיות ל„למדן", כאשר היתה מכירה ויודעת מבית אביה וממשפחתה. קמה והודיעה לבעלה ולחותנה, כי אין היא יכולה ואין היא חפצה להסתגל לחיים כאלה, חיים של עושר וכבוד, אבל חיים שאין בהם תורה, והיא דורשת להפרד ולהתגרש. הניחה את כל התכשיטים הרבים שקיבלה, לא נגעה בכל השמלות היפות שהיו לה, ועמדה על דעתה, כי אין לה מאומה נגד הבעל ונגד ביתו ומשפחתו, אך לא תוכל להמשיך „חיי עם ארצות", ועזבה את הבית ואת העיר, מכיוון שהבעל והוריו התנגדו לפירוד ולגירוש. על פי חוקי הארץ במדינת רוסיה אז, היה הבעל יכול לדרוש את אשתו על ידי המשטרה שתשוב אליו, כל עוד לא גרש אותה, והבעל ואביו, גבר אלים ותקיף בדעתו, השתמשו בזה והמשטרה יצאה לחפש את ה„אשה המורדת" בכל עיר ובכל מקום שחשדו כי ימצאוה. היא, כמובן, לא שבה לבית־הוריה והתחבאה חדשים רבים עד שקבלה גט. לא דרשה מאומה, אף לא תנאי כתובה, ובלבד שתהא בת־חורין להינשא לתלמיד־חכם. כששבה למקום מגורי הוריה, שהביטו עליה כעל פורצת גדרו של עולם לעזוב הון ועושר ובית מלא כל־טוב בלי סיבה מספקת — שאלוה ההורים וגם הקרובים על מחשבותיה לעתיד. ענתה גלויות, כי תתחתן אפילו, עם עני, עם זקן, עם בן בלי שם, ובלבד שיהא תלמיד־חכם. כי מי שאינו יודע תורה, אפילו אם הוא מכובד בעיני הבריות — הרי הוא נבזה בעיניה.

בימים ההם נתאלמן הנצי"ב מאשתו הראשונה והוא כבן חמשים וחמש. אז היה אחד ה„משולחים", רבי דוב מסלוצק, נוסע לרגל תפקידו בשם הישיבה אל אותו חבל־ארץ שהעיר נובוזיבקוב בתוכו. הוא הכיר את רב העיר ואת בתו הגרושה ואת כל הנפלאות שספרו עליה, כי היא בוחרת, למרות יופיה וצעירותה והשכלתה, לחיות חיי עוני, חיים של תורה ויראת שמים, מאשר חיים של עושר וכבוד עם איש מחוסר תורה. בא והציע

לאביה ולאמה, מיכליה, אחותו הצעירה של הנצ״יב, את השידוך עם הדוד הגדול שבוולוז׳ין. גם האב וגם האם גערו באיש הזה על שגיונותיו ועל הצעתו המשונה. רק ה„מדוברת״ בעצמה, כששמעה את הדבר, והיא לא ראתה את דודה מעולם, רק את שמו הגדול שמעה ממרחק, הגידה: „אתאבק בעפר רגליו, אהיה לו לבת ולמשרתת, אך רק יפרוש כנפיו עלי, כי אין לי אושר יותר גדול בחיי מלהיות אשתו של אדם גדול כזה. מה לי גיל, מה לי חיים קשים, אם אזכה להיות חברה בחיים לגאון בתורה וגדול בישראל״.

המשולח נסע לדרכו ושב לוולוז׳ין והציע את הדבר לפני הנצי״ב. לא הספיק האיש לגמור את דבריו ושמע קול גערה: „הייתכן, כי אשה צעירה ממני בשלושים שנה, והיא מהונכת בתנאים אחרים ובחיים של עיר גדולה, תלך אחרי? ואני, אין חפצי להתחיל בחיים חדשים, ואיך אעשה העול הזה לשארי ובשרי, בת אחותי״? ה„משולח״ הזה, לא רפתה מחשבתו, ולא חדל מלהציע פעם ופעמיים את הצעתו המשונה, גם בוולוז׳ין וגם בנובוזיבקוב. אחרי דברים רבים הביא את שני הצדדים לפגישה במולודצ׳נה הסמוכה לוולוז׳ין — ואותה אשה נפלאה היתה בגיל עשרים ושמונה לרבנית בוולוז׳ין ולאשה לנצי״ב.

כגודל חיבתה לתורה, כן גדלה אהבתה לחסד ולהרבות צדקה. ישבה שעות ארוכות בלי תנודה ובלי תזוזה לשמוע קול התורה. ערבים היו לה אמרי תורה ושיחות תלמידי חכמים. גם היא בעצמה שקדה על התורה, עד כמה שהיה בידה. בכל טרדותיה הרבות בענייני הבית, ויותר מזה בענייני הישיבה, לא חסרה מעולם את ה„יום״ של תהלים ושל „מעמדות״. וביום השבת היתה עוברת, מדי שבת בשבתו, שניים מקרא ושלושה תרגומים, אונקלס המסורתי, וגם בשפה הרוסית ובשפה הגרמנית. מלבד זה התחילה וגמרה בכל שבת את ספר „משלי״ ובימות הקיץ פרקי־אבות, מתוך הבנה ומתוך חדירה לבאור הפסוק ופירוש המשנה. על־כן היו הרבה מאמרי חז״ל שגורים בפיה וידעה לכוון בשיחה ובוויכוח פסוק במקורו ודבר חז״ל כהלכה.

היא היתה יודעת צרותיהם של תלמידי חכמים הצעירים, והיתה מחפשת עצות ותחבולות להיטיב להם, וכשהיו מתאוננים לפניה, היתה מנחמת אותם, עד כמה יהא עתידם יפה בחומר וברוח. עזרתה לבני הישיבה היתה מתבטאת, בייחוד, במקרים יוצאים מהרגיל. כשחלה אחד התלמידים, היתה מתעסקת בהזמנת רופאים, ובמחלות קשות היתה מביאה רופאים־מומחים מאחת הערים הגדולות. לא ייפלא אפוא, שהרבנית הצעירה נת־פרסמה לגאון ולתפארת. בני־הישיבה ורבנים ועסקנים שבאו מהחוץ היו מספרים בשבחה ומהללים את מעשיה.

החיבה הגדולה אליה באה, במיוחד, לידי גילוי בשעת מחלתה. הרופאים הרבים שהבהילו מערים שונות לא מצאו תרופה למחלתה וחששו ביום אחד כי לא תוציא את יומה. נאספו אנשים ונשים למאות, התפללו וצעקו לרופא־חולים שישלח עזרתו. בני־

הישיבה כולם יחד פרצו בבכי, אמרו פרקי־תהלים אחדים, הוסיפו שם לחולה ותקרא מאז והלאה חיה־בתיה־מרים. באותו ערב עבר המשבר והיא קמה ונרפאה.

מיד אחרי נישואיה, שאלה בעלה הגדול, אם לא תמנעהו מלנסוע לארץ־ישראל. לא היססה אף רגע והשיבה, שתהיה מאושרת, אם תזכה לבוא לארץ הקודש, על מנת לחיות שם ולא רק למות. לא זכתה לזה יחד עם בעלה הגדול, אך שנים רבות אחריו, עלתה לארץ מתוך שמחה וראתה בבנין הארץ וברכה את ה׳ יום יום על אשר הגיעה למקום ההוא.

טובה ברלין־פפיש *
(ירושלים)

סבתי בתיה מרים

סבתי בתיה מרים היתה נערצת במשפחתנו, מאז אני זוכרת את עצמי ואת ימי ילדותי. בדמיוני הילדותי הפכה סבתא „בסיה מירל״ (כך קראו לה אז) לדמות אגדתית — זמן רב לפני שזכיתי להכירה פנים אל פנים.

אנו, הילדות (אחותי הצעירה ממני מיכל ז״ל ואנוכי), קראנו לה בשיחותינו „סבתא המלאך״, והיה יסוד לדבר. אבי יעקב היה בנם־בכורם של הסבתא והנצי״ב. בעל כשרונות מזהירים היה, בעל תעודת בגרות ממשלתית — אותה השיג בכוחות עצמו בעיר מגורנו מוהילוב על נהר דניפר — ובעל סמיכות לרבנות. אבי היה איש נקי־כפיים ובר־לבב, רחוק מענייני החומר של „העולם הזה״. בכל שעות היום — ולעתים קרובות גם בלילה — עסק בלימוד תורה לשמה. מאז ימי ילדותי הקדומים חרוטה בזכרוני תמונה זו: אבי רכון על ספר „ענק״ פתוח, מספרי הש״ס, מונח על „שטענדער״ (דיוּמד) של עץ. אבי מתנדנד יחד עם ה„שטענדער״״, שקוע כולו בקריאה, ולפעמים מלווה אותה בקול מתנגן.

העול של כלכלת הבית, ניהולו וטיפוחו, וביחוד חינוך שתי הבנות — היה מוטל מאז ומתמיד על שכמה של אמי חיה רייזה, בת של עשירים מופלגים בעירנו. בדומה לחמותה בתיה מרים, העדיפה גם אמי את ענייני הרוח, החינוך וההשכלה, על פני כל העניינים האחרים. משום כך הקדישה לחינוך בנותיה את מיטב מרצה ומחשבתה, את להט לבה וכן — את החלק הארי מהכנסתה החודשית, שניתנה לה מידי הוריה במנות קצובות וצנועות למדי. ובהיות הכנסה זו דלה, היתה אמי מוטרדת לא מעט במאמציה לשמור על רמת החיים הנאותה, ההולמת את נוהגי החברה אליה השתייכה, מבלי לגלות לאיש אף לא טפח מקשייה, וכדי למנוע מחסור כל שהוא מבנותיה.

---

* הגברת טובה ברלין־פפיש היא בת־דודו של ד״ר טוביה בר־אילן.

נראה כי סבתי בתיה מרים ידעה כל אלה. נראה כי היא גם הצדיקה ותמכה באורח חייה ובשאיפותיה של כלתה — לתת לבנותיה חינוך והשכלה הטובים ביותר ככל האפשר באותה תקופה ובאותם תנאים.

על פי הסכם בלתי כתוב ביניהן, קיבלה סבתי על עצמה להקל במה שיכלה על המצוקה החומרית, בה היתה נתונה אמי בדרך קבע. עזרתה של סבתי התבטאה בעיקר במשלוחים קבועים של צרכי מאכל, בגדים ואפילו בדים לשמלות, לאמי ולנו, הבנות הצעירות.

בכל יום ד׳ בשבוע (סבתי התגוררה אז עם בעלה ר׳ חיים לוריא, לו נישאה אחרי מות סבי הנצי״ב, בעיירה ברזינו, פלך מינסק) היה מופיע בדירתנו שבמוהילוב הלל „הבלגולה״ (בעל עגלה) של הסבתא. רחב כתפיים, חגור מתניים, בקיץ במגפיים גבוהים, בחורף — במגפי לבד מכוסי שלג ובידו שוט ארוך. הלל היה תמיד אורח רצוי אצלנו. קיבלנו את פניו בשמחה קולנית ובציפיה מרנינה. במתינות מחושבת היה מוריק את מיטענו, מיטען עשיר ומגוון שלעתים קרובות טמן בתוכו גם הפתעות מרהיבות לב ועין: בד משי יפה לשמלות לנו, הבנות, חולצה מהודרת או תכשיטים לאמי, מפות־שולחן רקומות, ציפות לשמיכות יפות להפליא וכו׳.

אבל גם התפריט ה„רגיל״ של המשלוח היה בו כדי לשמח את לב הלקקניות הקטנות: צנצנות ריבה (מעשה ידי הסבתא) ודבש, שומן אווזים ו„גריבענע״ (שויסק), „איינגע־מאַכץ״ (פרי מטוגן), „טייגלעך״ (גולות קטנות של בצק), אגוזים וממתקים מכל הסוגים ועוד ועוד. מכאן מובן למה הענקנו לסבתנו את התואר ה„מלאך הטוב״. אין פלא שאהבנו אותה מאוד, מבלי לראות את פניה.

עם כל משלוח היה הלל מביא גם איגרת מן הסבתא אל אמי. מכיוון שהאיגרת היתה כתובה באידיש (אנו דיברנו אז רוסית בלבד), היתה אמי מספרת לנו את תוכנה. באיגרת תפסה מקום נכבד דאגתה של סבתא למצב בריאותנו. אמי היתה נרגשת תמיד אחרי קריאת מכתביה של סבתא.

בהתלהבות קיבלנו מפי אמי את הבשורה הטובה שלתקופת חגי הסתיו ניסע לבקר אצל סבתנו. נראה לי שהדבר נעשה לפי דרישתה של הסבתא שרצתה להכיר את נכדותיה (לא זכור לי אף ביקור אחד של הסבתא אצלנו). אם זכרוני נאמן לי, היה זה בשנת תרע״ג (1913).

לא אתאר כאן את ההתרגשות הגדולה שליוותה את המיבצע הגדול, מראשיתו ועד סופו, את ההכנות לדרך ואת הנסיעה ברכבת. הפגישה עם הסבתא היתה מרשימה ונלהבת וכן גם כל שהותנו בביתה. כמוקסמות התהלכנו בבית רחב־הממדים, עם חצר גדולה ועצים מרובים, עם שפע של רהיטים, כלים ואביזרי מטבח שונים.

את בעלה של הסבתא, ר׳ חיים לוריא, אני זוכרת בקושי. נמוך קומה היה ומצניע לכת. סידרי הבית ומנהגיו נעשו מפי הסבתא ועל פי תיכנונה הבלעדי. הכול דפק בזמן

ובדיוק. הסבתא היא שקבעה מה נאכל ומה נלבש, במה נעסוק ואת מי מקרוביה־קרובינו נבקר בעיירה. הכול נשמעו לה ונכנעו לרצונה, ללא ויכוח כלשהו. היה זה דבר המובן מאליו, שהשלטון בבית חייב להימצא בידיה הבטוחות והנמרצות של הסבתא.

שתי משרתות היו בבית של סבתי, האחת יהודיה והאחת — גויה. שמה של הגויה היה דוסיה. זכור לי מעשה של סבתי שהביא אותי, ילדה רכה בשנים, לידי התרגשות עצומה, ושרישומו נשאר עמי חי ורענן עד עצם היום הזה.

היה זה אחרי הסעודה המפסקת של ערב יום הכיפורים. סבתי לבושת הדר, כמונו כולנו, עמדה לצאת לבית־הכנסת. הנרות דלקו בפמוטי כסף גבוהים. כל הבית היה ספוג באווירה של חרדה לקראת יום הדין הגדול. לפני צאתה מן הבית, ניגשה סבתא אל כל אחד מבני הבית, ובקול רווי דמע ביקשה את סליחתו ומחילתו, אם פגעה בו אי־פעם במעשה, או בדיבור. מה שזיעזע אותי במיוחד היה, שהסבתא לא פסחה אף על שתי המשרתות (והגויה דוסיה ביניהן), וביקשה מחילה אף מהן.

סבתי עסקה כל ימי חייה בענייני צדקה — עזרה לעניים, גמילות חסדים והכנסת כלה. היתה פוקדת, יחד עם אחת מחברותיה הצדקניות, בתי אמידים, אוספת תרומות, בגדים וממון, ומחלקת אותם לניצרכים. וכל זה בסתר ובצינעה, כדי שלא לפגוע, חלילה, בכבודם של הנזקקים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע״ד (1914), נמצא דודי, הרב מאיר בר־אילן (ברלין) עם בתו הבכירה יהודית, תיבדל לחיים ארוכים (כעת רעיתו של פרופסור שאול ליברמן) בביקור אצלנו, במוהילוב. בתלאות רבות ודרכים לא דרכים הצליח דודי להגיע לארצות־הברית, שם נצטרפה אליו משפחתו — אשתו בילה ז״ל וילדיו (יבדלו לחיים ארוכים) הבת שולמית (כעת רעיתו של הפרופסור אברהם הלקין) והבן טוביה (ד״ר טוביה בר־אילן). את יהודית נאלץ דודי להשאיר אצלנו. בשנת תרע״ט (1919) הגיעה יהודית לניו־יורק, לשם באה גם סבתי, אחרי מות בעלה. החיים בניו־יורק לא הסבו נחת לסבתי, ובתחילת שנת תרפ״ג (1923) השתקעה בירושלים עיר־הקודש. בשנת תרפ״ד (1924) עלינו אף אנו לארץ־ישראל, בעזרתה של סבתי ובעזרתו של דודי מאיר.

זמן מה התגוררנו יחד עמה בדירתה הצנועה בשכונת זכרון משה בירושלים. כאן ניתנה לי שוב הזדמנות טובה להכיר מקרוב את סבתי, את רוחב לבה ואת אצילות רוחה.

אם כי סבתי היתה נזהרת במצווה קלה כבחמורה — בכל זאת היה לבה ער לתמורות הזמן והבינה ללבטי הדור הצעיר ולשאיפותיו. לא פעם הגישה עזרה לצעירים, שביקשו לרכוש השכלה חילונית. היא היתה ערה לכל המתרחש בארץ ובעולם. היתה פעילה במוסדות מחסה וחינוך שונים. וביחוד תמכה בישיבות, שחיבה היתה נודעת ממנה עוד בתקופת היותה נשואה לנצי״ב, הר״מ של ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין.

בשעות הפנאי המעטות שלה קראה הסבתא בעיתונים ועיינה בספרי קודש — חומש ונביאים, בהם היתה בקיאה למדי.

בשנת תרצ״ב (1932), וסבתי אז בגיל 84 (?) חלתה קשה בכמה מחלות בבת אחת. רופאיה הודו באזלת ידם להושיעה. באחד מימי מחלתה הקשים, ביקשה הסבתא לקרוא בספר מלכים ב׳, פרק כ׳, בו מסופר על מחלתו האנושה של המלך חזקיהו והחזרתו לחיים בידי ה׳. למרבה הפליאה ולתמהונם של הרופאים — התאוששה סבתי, הבריאה ממחלותיה, וחיתה עוד כחצי שנה.

סבתי הלכה לעולמה בראשית שנת תרצ״ג (1933), בגיל 85 (?), גדולה במותה כמו בחייה.

מלמדים ומורים

רחל רוגובין (רובינשטיין)
(רחובות)

ה„חדר" של ר׳ בצלאל המלמד

כאשר אני ניזכרת בוולוז׳ין, צף ועולה לנגד עיני ביתו הצנוע של ר׳ בצלאל המלמד שעמד ב„קרומער גאַס". בקיץ כוסה הבית באזוב, ובחורף — דומה כי מט ליפול תחת מעטה השלג הכבד. אם כי חלונותיו קטנים היו — בכל זאת מה רב היה האור בפנים, אור התורה. המלמד היה כפוף־גב, עיניו שחורות ויוקדות ופניו החיוורים מבצבצים מזקנו הלבן והארוך.

קטנה מאוד הייתי כשהביאוני ל„חדר" זה, יחד עם חברותי גיטל ארוצקר ובייליקה שאַקר. ישבנו מסביב לשולחן ארוך, שבראשו ישב הרבי והמחווה (טייטעל)) בידו. לפנינו — לוחות האלפא־ביתא. והאותיות מאירות עיניים. הבנות למדו עד שעת הצהריים בלבד, ואילו הבנים — עד שעות הערב המאוחרות. הרבי, שאהב את תלמידיו אהבת־נפש, היה מלווה אותם לבתיהם בגמר הלימודים, ופנס בידו. כך נהג בכל תקופות השנה — גם כשהשתוללו סופות שלג עזות.

הרבנית היתה מקדמת את פנינו במאור־פנים. היא היתה נוהגת להטיל עלינו כל מיני שליחויות, כגון, להביא מים מן הבאר, או חציר בשביל העז. ברצון קיבלנו על עצמנו שליחויות אלו, כי ניצלנו את ההזדמנות ושיחקנו בחצר במישחק האגוזים. יום ששי היה אהוב עלינו ביותר, משום שבו בישלה ה„רביצין" קדירה מלאה פול. אך יצאה מהבית — התגנבנו למיטבח ואכלנו מהפול מלוא הפה.

חיים יהושע, בנו של הרבי, לימד את הבנות חשבון, דקדוק, עברית, ולכתוב מכתבים כתיבה קליגרפית.

ב„חדר" זה למדנו עד שהגענו לגיל בית־הספר היסודי. כאן היה כור־מחצבתנו הרוחני. החיים יפים היו כ„כליל פרחים", מלאי חלומות וערגונות. נוצר הווי של ריעות ושל אחווה בין התלמידים. כאן נוצר גם הקשר הראשון שלנו עם ארץ־ישראל, כי ר' בצלאל היה חובב ציון ובדרך זו הדריך אותנו. לא אגזים אם אומר, שמכוחו ומכוח־כוחו של ה„חדר" הזה הגענו לארץ־ישראל ולאהבת אין־קץ לאדמה שאנו חיים עליה.

עם כניסתנו לבית־הספר נתפרדה החבילה ותמה התקופה של ראשית הילדות.

ראובן רוגובין
(פתח־תקוה)

המלמדים שלנו
(שרטוטי דמויות)

אשירה נא למלמדים שלנו. אף על פי שלא חשכו מאתנו את ה„קאַנטשיק" (רצועה להלקות בה), הרי לאמיתו של דבר הם היו דורשי טובתנו. לא רצו שנלך בדרכי ה„שקצים", בני הפקרא, פורקי עול תורה, אלא שנהיה יהודים כשרים, רצויים למקום ורצויים לבריות. והגירסא דינקותא שלמדנו אצלם נתנה את פריה הטוב.

המלמד ר' משה פייווע

הנה צץ ועולה בזכרוני המלמד ר' משה פייווע. בנוסף על המלמדות היה מלמד זה משתכר „אַ גריוואניע" (קופיקה רוסית) ממילוי שפופרות צרות של ניר בטבק קצוץ ומכירתן ללקוחותיו הקבועים. בשעה שלימד, למשל, את הפסוק „נער הייתי גם־זקנתי; ולא־ראיתי צדיק נעזב, וזרעו מבקש־לחם" (תהלים ל"ז, כ"ה) — היה ממלא כמה שפופרות. רע ומר היה לתלמידים, כאשר השפופרת נקרעה, או כאשר אשתו חיה היתה מביאה טבק מהפירמה „סטאַמבול", או „מעסאַקסודיע" שהיה יבש מדי ולא היה יפה כדי למלא בו את השפופרות. אז היה ה„קאַנטשיק" „עובד" כל היום, עד „אשרי יושבי ביתך", כלומר, עד תפילת מנחה.

המלמד ר' נחום יודלס

המלמד ר' נחום לא עסק במילוי סיגריות, אבל היתה לו חולשה אחרת: הוא נמנע מלהשיב על שאלותיהם של התלמידים, שנגעו בכבשונו של הקב"ה. כאשר למדנו ספר

„משלי״, נפטר בוולוז׳ין אברך כשר, ירא שמים, שעבד את אלהיו באמונה. שאלתי את הרבי: הלא כתוב ב„משלי״: „יראת ד׳ תוסיף ימים; ושנות רשעים תקצרנה״ (פרק י׳, כ״ז). אם כן, למה מת בלא עת, דווקא, עול־ימים, בר אורין, ולא ה„פופ״ (הכומר) הזקן פיגולעווסקי מרחוב ווילנא? — גער בי הרבי ואמר: „ביסט אַ שייגעץ״! („אתה שקץ״!). זו היתה תשובתו.

ר׳ נחום שימש גם כבעל־תפילה והיה עובר לפני התיבה ב„ימים הנוראים״. בשעת הלימודים היה נשמע פתאום הניגון „הנני העני ממעש״. ר׳ נחום התכונן לתפקידו: לשמש ש״ץ ב„ימים הנוראים״ בבית־המדרש.

ר׳ כלב המלמד

אמרו חכמים: „הכול תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל״ („זהר״ נשא, קל״ד). גם לשם יש צורך במזל. מה פשעו ומה חטאו, שהוריו קראו לו כלב על שמו של סבו? הוא לא שבע נחת מן השם הזה. הבריות היו מתלוצצים, שבחוץ שורר הקור של המלמד — והתכוונו לר׳ כלב.

וביחוד דאג ר׳ כלב, מה פנים יהיו לו אחרי מאה ועשרים, כאשר יתבקש לישיבה של מעלה וגופו יורד אלי־שחת. כאשר יעלו הבריות לבית־העלמין, יקראו פ״נ ר׳ משה, פ״נ ר׳ חיים, פ״נ ר׳ אברהם. טוב ויפה. אבל פתאום יגשו לקבר ויקראו פ״נ כלב. מי יודע, שמא ידמו הבריות בנפשם, שבאמת קבור כאן כלב, ולא בן־אדם?

אבל על ר׳ כלב התרגשה צרה גדולה יותר. במלחמת־העולם הראשונה הופיע בשמיה של וולוז׳ין אווירון גרמני והטיל פצצה, שנפלה מול ביתו של „לייזער דער בעקער״ (לייזער האופה) וביתו של יוחנן רודקעס, במקום שעמד בית־המרקחת של גלוחובסקי. מרסיסי הפצצה נהרגו שני חיילים וסוס. אחד הרסיסים עף לסאַנע החייט ופגע בכלב המלמד. דווקא ביהודי כשר, שאמר עשרות פעמים ביום „ברוך הוא וברוך שמו״ — דווקא בו פגע הרסיס. לאלהים פתרונים!

המלמד־המורה ר׳ אברהם גורליק

אחרון אחרון חביב — מורי ורבי ר׳ אברהם גורליק. חדרו היה חדר מתוקן. הוא היה יהודי משכיל ואהב את השפה העברית אהבת אין־קץ. הוא היה הראשון בוולוז׳ין ובסביבתה, שהנהיג ב„חדר״ שלו את השפה העברית כשפת חובה. על קירות ה„חדר״ תלה מודעה עם אותיות של קידוש לבנה: „דבר עברית״! העברית הפכה למקצוע של לימוד, כמו מטמטיקה, טבע, גיאוגרפיה וכו׳. אז היה זה דבר של חידוש, מהפכה בשיטת החינוך. ספרי־העזר היו החלק השני והשלישי של „הלשון״ וה„בכורים״.

המורה גורליק היה מן המחמירים ודרש מן התלמידים דברים, שניראו למעלה מיכלתם ולמעלה מיכלתו של אדם בכלל. הוא הקציב לי יומיים בלבד ללמוד בעל־פה

את „בעיר ההרגה" לביאליק. גם ל„מתי מדבר" הקציב לי יומיים. ל„המתמיד" — הקציב לי שלושה ימים ולשינון בעל־פה את „בין שיני האריות" ליל"ג, הקציב לי יום אחד בלבד.

ה„חדר" נמצא בדירתה של „רחקע די אלמנה" (רחל האלמנה) ברחוב סמורגון (סמאָרגאָנער גאַס), לא רחוק מביתו של „חיים דער שניידער". בשנה השנייה לקיומו עבר ה„חדר" לרחוב ברוֹוואַרנע (בראָוואַרנער גאַס) לבית, שעמד מול ביתו של „אברהם דער וואַפעלניק".

בשעות של בין־ערביים היה ר' „חיים דער שניידער" נכנס ל„חדר" והיה מתמוגג מנחת בשמעו את ה„משהלאך" וה„שלמהלאך" מדברים ביניהם בקול רם בלשון הקודש.

כל הילדים שלמדו בחדר של ר' אברהם גורליק — פרט ל„מיכל לאה דינהס" (נמצא בארצות־הברית) ולכותב הטורים האלה — נשחטו ביום אחד, יחד עם אוהבם ומעריצם ר' „חיים דער שניידער". „חרב פתחו רשעים ודרכו קשתם, להפיל עני ואביון, לטבוח ישרי־דרך" (תהלים ל"ז, י"ד).

מנדל וולקוביץ'
(נתניה)

אבי, המלמד משה שלמה וולקוביץ'

אבי לימד את תלמידיו תנ"ך, גמרא וחשבון. יום הלימודים נמשך כשלוש־עשרה שעות. בחורף החלו הלימודים עם בוקר ונסתיימו בערב. את החדר האירה מנורת־נפט קטנה.

אבי אהב את תלמידיו כבניו. המצטיינים שבהם זכו ש„מלאך" היה ממטיר עליהם סוכריות „מן השמים". לילדים טעוני־טיפוח הקדיש תשומת־לב מיוחדת. הודות למסירותו זו זכה לכתר שם־טוב.

תלמידיו הוצברו מוולוז'ין, ממיז'ייקי, מזבז'ז'ה, מווישניבה ומבאַקשט. ה„חדר" נמצא בביתנו על־יד הקלייזל שברחוב ווילנא. שולחן ארוך וספסלים ארוכים היוו את כל הריהוט של בית־אולפנא זה.

חלום־חייו של אבי היה, שחניכיו יעסקו בתורה, יתפללו בהבנת־הלב, יישמרו מן ה„חיצונים" ויהיו יהודים טובים וכשרים. שכר־הלימוד היה זעום. והיו הורים שידם לא השיגה, בכלל, לשלם שכר־לימוד. אולם אבי לא הבטיל שום תלמיד מלימודו, בעד אי־תשלום שכר־לימוד. לכן, נאלץ היה להסתפק במועט ולא נהנה מן־העולם.

אבא התרחק מדבר־שקר ומרכילות. שפתיו לא דיברו עוולה ולשונו לא הגתה רמייה.

ענו היה. שנא התרהבות והדיוטות הקופצים בראש. תמיד היה שקוע בעולם התורה והמצוות. בלימוד תורה לשמה מצא את אושרו בחיים. כאשר גמר את יום־עבודתו הארוך והמייגע, היה פורש לקלייזל, ללמוד דף גמרא. כאן היה אפוף התרוממות־הנפש. בלילות־שבת היה לומד עם מתפללי הקלייזל דף גמרא, פרשת השבוע, עתים גם פרק תנ״ך. בקלייזל שימש גם כבעל־קורא. קולו היה מתרונן בשעת קריאת התורה. ולא הייתה זו התרוננות של הקול בלבד, אלא זימרת הנפש.

לא רבות היו שנות־חייו של אבי עלי־חלד. מחלתו הקשה גרמה להידלדלות כוחו הרוחני וכוחו הגופני גם יחד. הוא נפטר בוולוז׳ין בכ״ז בתמוז תרצ״ב (31.7.1932). בן נ״ח (58) היה בפטירתו.

בנימין שפיר (שישקו)

יעקב ליפשיץ

יעקב ליפשיץ נולד בעיירה ראַקוב, באייר תרס״ז (אפריל 1907), במות עליו אביו, היה יעקב כבן עשר. למרות המצב הכלכלי הקשה, שלחה אותו אמו ללמוד בישיבה. הוא למד תורה הרבה, אבל הוא נטה אחר לימודים חיצוניים. כעבור שנים אחדות עזב את הישיבה והחל ללמוד בבית־ספר יסודי רוסי בראַקוב.

בשנת תרפ״ה (1925) נתקבל כתלמיד בטכניון שבווילנא. משחר נעוריו גילה יעקב נטייה למתימטיקה ולמדעים מדויקים. נטייה זו היא שעמדה לו להתקבל לטכניון. הוא למד שנתיים בטכניון, ולאחר מכן עבר לסמינריון למורים, בהנהלת ד״ר שמואל יונה טשאַרנו.

בשנת תר״ץ (1930) סיים את הסמינר וניתמנה כמנהל של בית־ספר „תרבות״ בראַקוב. הוא הורה בראַקוב שנת־לימודים אחת בלבד, ובשנת תרצ״א (1931) נתקבל כמנהל של בית־ספר „תרבות״ בוולוז׳ין. הוא שימש גם כמנהל וגם כמורה למתימטיקה ולפיסיקה.

מנעוריו היה יעקב בית״רי נילהב. הוא היה עקיב בדעותיו ונלחם על השקפת עולמו. בוולוז׳ין מצא כר לפעולתו הציבורית, שכן חלק ניכר של הנוער ושל המבוגרים השתייך לבית״ר ולרביזיוניסטים. בכל זאת לא התנהלו חייו על מי־מנוחות, שכן מתנגדיו השביעוהו ממרורים. אולם אין להזכיר נשכחות אלה, כי הלא החכם מכל אדם אמר: „גם־אהבתם, גם־שנאתם, גם־קנאתם כבר אבדה״.

יעקב ניהל את בית־הספר בדעת ובכישרון. הוא העלה אותו לרמה גבוהה וראה

ברכה בעמלו. הוא כרע תחת נטל העבודה, אבל קיבל הכול באהבה, שכן עבודת־קודש עבד. הוא היה הנותב, שהיתווה את הנתיב של בית־הספר.

שמונה שנים רצופות עמד יעקב על מישמר החינוך העברי בוולוז׳ין — עד כניסת הסוביטים לוולוז׳ין בשנת תרצ״ט (1939). עם שינוי המישטר — נהפך עליו הגלגל כשם שנהפך על כל יהודי העיר. המישטר החדש נטל מיעקב את נפשו, המית את רוחו. יעקב היה שרוי בדיכאון. המפקח הסובייטי הזמין אותו והודיע לו, שמעתה תונהג אידיש כשפת בית־הספר, „לפי דרישת ההורים״. הנהלת בית־הספר היתה קומוניסטית. המנהלת היתה יהודיה, ויעקב שימש כסגנה. אולם למעשה היה יעקב המנהל. קשה מאוד היה לו להסתגל למישטר החדש, שנטל מבית־הספר את נשמתו ואת רוחו. תוכנית הלימודים היתה ערוכה לפי ה„שולחן־ערוך״ הקומוניסטי, שממנה אסור היה לסטות כהוא־זה. יעקב היה נתון תמיד תחת שילטונו החמור של ה„בוחן־לבבות״ — האינספקטור הסוביטי. בבית־הספר השתררה אווירה של „מוצא שפתיך תשמור״, של „שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו״, של בילוש ושל עיקוב אחר מעשי המורים היהודיים.

בתקופת הסוביטים החלה שריפת הנשמה של יעקב. הכריחו אותו להיות אח ל„בעל משחית״. ניטל ממנו תוכן חייו, דלל המקור שממנו שאב השראה, בטחון ואמונה. הוא התהלך כצל בין עיי המפולת של עולם חייו. אותו עולם מופלא של ציונות ושל תרבות עברית, שבנה אותו, אריח על גבי אריח, במשך שנות חייו הקצרים, שהיו עתירי מעש ועתירי חזון.

בתקופת הסוביטים החלה שריפת הנשמה של יעקב, ובבוא הגרמנים הקיץ הקץ על הוויתו הגופנית והרוחנית גם־יחד. הוא הוצא להורג, כאשר היה, עדיין, במלוא פריחתו.

נח פרסקי

נולד בוולוז׳ין. בנו של ר׳ שמשון פרסקי ונכד ל„סטאַרוסטה״, ר׳ יוסף־יוזל פרסקי. נצר לר׳ שמשון הדיין, שחי בתקופת ר׳ איצלה, בנו של רבי חיים מוולוז׳ין (ר׳ עמודים 46־48).

חניך של ישיבת „שערי תורה״ בעיר קרמנצ׳וג ושל ישיבת רמיליס (ר׳ מילא) בווילנא, ובוגר בית־המדרש למורים על־שם ד״ר כהנשטם בווילנא. שימש כמורה בבית־ספר „תרבות״ בעיר סובלק ובוולוז׳ין. הוא היה אדם נחמד למראה וראשו מלא תלתלים. יפיו החיצוני והפנימי יצר שלימות, שהשפיעה על התלמידים לאהבה אותו. הוא חינך והכשיר דור של חלוצים בוולוז׳ין, לעבודה ולאהבת העם והמולדת. עשה את עבודתו, שלא על־מנת לקבל פרס.

בתקופת הסוביטים בוולוז׳ין סירב להמשיך בהוראה, משום שבית־הספר העברי הפך לבית־ספר אידי, „על־פי מישאל־עם של ההורים". יהודי גאה היה, מושרש בערכי ישראל סבא ונאמן לשפה העברית. לכן בחר בחיי רעב, מלאנוס את מצפונו ואת השקפת עולמו.

עם כניסת הגרמנים לוולוז׳ין, ענד הראשון את אות הקלון — הטלאי הצהוב עם סמל של „מגן דוד" — ונשא אותו בגאון. הוא הפך אות זה לאות של כבוד ושל גאווה לאומית.

כל משפחתו ניספתה בוולוז׳ין. שריד אחד בלבד נשאר — אחיו יצחק פרסקי החי בישראל.

אחד התלמידים

המורה אליהו יצחק שווארצברג

ר׳ אליהו יצחק נולד בשנת תרמ"ד (1884) בפלך אוש־מיאני שעל־יד ווילנא. בילדותו למד ב„חדר". בשנת תר"ס (1900) בא לישיבת וולוז׳ין ולמד בה עד שנת תרס"ו (1906). מיד נתפרסם ר׳ אליהו יצחק בוולוז׳ין כאברך יקר. בהיותו, עדיין, צעיר לימים, נשא לאשה את דבורה אלקה, בתו של ר׳ יצחק פרסקי.

ר׳ אליהו יצחק, אף שהיה גדול בתורה — היה נחבא אל הכלים והצניע לכת עם כל אלה שהיו באים עמו במגע, אם במשא ומתן ואם בתורה ובחכמת־ישראל. הענווה היתה סימן ההיכר שלו. על־כן כיבדוהו והעריצוהו ושמו יצא לתהילה כאיש האשכולות, צנא מלא ספרא, בעל מזג טוב ונעים הליכות.

ולא רק גדול בתורה היה. הוא הצטיין גם בידע ובחכמה שבדברי חולין. בימים ההם, לפני למעלה מחמשים שנה, יכול היה כל בר־אורין בוולוז׳ין להשיג כל מה שלבו חפץ בספרות התורנית — שס"ים, ספרי מדרש וקבלה וספרי קודש אחרים, אבל עתון — עתון עברי — היה חזון בלתי נפרץ בוולוז׳ין. ר׳ אליהו יצחק היה בין היחידים שחתם על „הצפירה", במשותף עם המורה אברהם גורליק.

ולא היתה זו סתם קריאה בעתון, כדי לדעת חדשות וכל המתהווה והמתרחש בעולם הגדול. היתה זו קריאה שבקדושה. לפיכך, כאשר קיבל את העתון מהדוור „עוזר דער ראַזנושצ׳יק"", היה סר לביתו של גורליק. שני תלמידי־חכמים אלה היו מתישבים ליד

השולחן על שרפרפים וסקרו, תחילה, בדחילו ורחימו את העתון — נוגעים בו וממשמשים אותו. ורק לאחר הכנה נפשית, היו מתחילים לקרוא בו. וכך היה סדר הקריאה: היו מתחלקים בעתון. אחד לקח דף לקריאה והשני דף לקריאה, וכאשר גמר כל אחד לקרוא את חלקו — היו מתחלפים, עד ששניהם גמרו לקרוא את העתון כולו. ורק לאחר סיום הקריאה, היו מתחילים הוויכוחים: זה בשלו וזה בשלו. שעות רבות היו מעלים בעיות ומתנגחים זה בזה ומביעים דעות על ענייני דיומא שקראו בעתון ועל בעיות אחרות שלא קראו בעתון, אבל ידעו עליהן מחיי יום יום ומהתענייניותם בשאלות ספרות, פוליטיקה וכו׳. וכך דנו בשאלות „התחיה״, או התווכחו על „מלחמה ושלום״ לטולסטוי וחיוו דעה על רצח הסטודנט היהודי בוגרוב את סטוליפין, צורר־היהודים. בוויכוחים הללו תפס חלק גדול משפט ביילים, שהתקיים בשנת תרע״ג (1913). אכן, בעיות מבעיות שונות על הוויות העולם ועל עניינים שעמדו ברומו של עולם דאז. המפליא שבדבר הוא, שוויכוחים אלה התנהלו על טהרת השפה העברית.

ר׳ אליהו יצחק עסק כל ימיו בתורה. למד ולימד והעמיד תלמידים הרבה. שימש גם כמורה להסטוריה יהודית ותנ״ך בבית־הספר היסודי הפולני. הורה מקצועות אלה גם בגמנסיה הפולנית ובבית־הספר למסחר.

הפרופסור הפולני קונופניצקי, ששימש כמנהל הגמנסיה, לא החסיר שעור משעורי ר׳ אליהו יצחק. היה משתתף פעיל בהם והקשיב לכל הגה היוצא מפיו. הוא היה אומר: „השעורים האלה, הם דברי אלוהים חיים. הוא לומד הרבה מהם ונהנה מאופן ההרצאה וכוח ההסברה״.

ר׳ אליהו יצחק הצטרף לתנועה הציונית והיה חבר נלהב ומסור במפלגת „המזרחי״. עסקן של קרן־הקיימת וקרן־היסוד. פעיל ומפעיל וממלא תפקידים לאומיים וציבוריים. בזמנו כיהן גם כראש הקהילה.

ר׳ אליהו יצחק ניספה בגיטו וולוז׳ין, עם אשתו ועם רבים מבני הקהילה — בשחיטה הגדולה שהתקיימה במאי של שנת תש״ב (1942). הנאצים סגרו את הגיטו. ר׳ אליהו יצחק רץ מביתו למחבוא, שבני־העיר בנו. בשעת ריצה זו נורה למוות על־ידי איש ס.ס.

שני בניו ובתו נמצאים בארץ. אחד מהם, יוסף שווארצברג, שימש שנים רבות כמזכיר של עולי וולוז׳ין בישראל. השני, מרדכי, משמש כאחד המזכירים במועצת פועלי רמת־גן, הבת בנתה את ביתה בכפר־ויתקין.

זוהי הנחמה וזוהי הנקמה על החיים של זכים וטהורים, שעלה עליהם הכורת, ועל ההרס והאבדון. בניהם של חללי השואה בונים את העם ואת הארץ.

עסקני־ציבור

פרומה ציטרין (רוגובין)
(תל־אביב)

אברהם ברקוביץ׳*

אברהם ברקוביץ׳ היה דמות ידועה בוולוז׳ין. לכן זכורים לי שרטוטי דמותו. גבר נאה היה, בעל קומה ממוצעת, פיקח, ותמיד היתה דעתו בדוחה עליו.

מוצאו היה ממינסק. הוריו אדוקים היו וביקשו לשלוח אותו ללמוד בישיבת וולוז׳ין. אולם נפשו חשקה בלימודי־חול, ובהסכמת אביו התחיל ללמוד בבית־ספר תיכון במינסק. לאחר שאביו מת עליו מיתת־פתע, הוכרח לנטוש את ספסל־הלימודים, כדי לעזור לאמו בכלכלת הבית. אולם הוא הוסיף להשתלם בשיעורי־ערב. למד הרבה וקרא הרבה וקנה חכמה ודעת.

הוא השתקע בעירנו, לאחר שנשא לאשה את קיילע, מבנות וולוז׳ין. הוא פתח בית־מרקחת במקום מרכזי, בכיכר השוק, בביתה של מושקע פרסקי („די בעקערין״). בית־המרקחת היה מסודר בטוב־טעם. שניים מקירותיו היו מכוסים במדפים מהוקצעים ומשויפים בשייף (פוליטורה), ועליהם תרופות בצנצנות מבריקות. הרצפה היתה משוחה בצבע אדום ומחופה בשטיחים ארוכים מהתוצרת של איכרי הסביבה.

שנים אחדות שימש בית־המרקחת כמקור־פרנסה יחיד של המשפחה. אולם כאשר גדלו הילדים, וההורים ביקשו לשלוח אותם לבית־ספר תיכון בווילנא — פתחה קיילע חנות לבדים. העסק פרח ושיגשג, ואיפשר לכסות את ההוצאות של חינוך הילדים בעיר הגדולה, שהסתכמו בסכומים מכובדים.

אברהם ברקוביץ׳ ידו היתה בכול. לא היתה מלאכה שלא ידע לעשותה. ידיו היו „ידי זהב״. היה בקי בעבודות בניין שונות (אם כי מימיו לא למד אומנויות אלו). אחרי השריפה הגדולה שפרצה בשנות העשרים, שיפץ במו־ידיו חנות בבניין של משפחת פרלמן לצרכי פרנסתו. בתקופה מאוחרת יותר קנה מהשוחט ר׳ יהודה אברהם פרסקי, את בית־הלבנים שלו השרוף, פינה את ההרס ואת המיט ובנה אותו מחדש.

כוח־ההמצאה שלו התבטא בהמצאת תנור־חימום עגול, מכוסה בפח — חידוש גדול בוולוז׳ין של הימים ההם. הוא ידע עבודות נגרות, והרהיטים שבביתו — שהצטיינו בסיגנון מקורי — היו מעשה ידיו. לכבוד חג־הפסח עמל וטרח הרבה, כדי ליפות ולקשט את ביתו בכל מיני צבעים וקישוטים. המראה היה מלבב ונעים מאוד. כמו־כן התמחה ברקוביץ׳ בציור שלטים, כרזות ומודעות. הוא היה גם מאפר שחקנים. כאן התגלה כוח־

* תולדות חייו של ברקוביץ׳ עד בואו לוולוז׳ין — מרשימותיו של ראובן רוגובין.

האמן וכוח־הדמיון היוצר שבו. בנוסף על־כך היה בעל קורא ובעל תוקע. אף על פי שבכל השטחים האלה התמחה מכוח עצמו — הרי כל מה שעשה היה מלאכת מחשבת.

„אגודת מכבי אש" היתה התחביב העיקרי שלו. הוא היה מייסדה ועמד בראשה עד שנת תרצ"ה (1935). משנה זו ואילך הפקיעה הממשלה את ניהול האגודה מידי היהודים ומסרה אותו לידיו של מושל המחוז. ברקוביץ' נשאר בדרגת יועץ וחבר־כבוד בלבד.

ברקוביץ' היה תמיד תוסס ופעלתן (דבר זה יש לזקוף, לא במעט, על בריאות־הגוף שלו). מעולם לא נח ולא שקט. תמיד היו ידיו מלאות עבודה. מוחו היה עמוס תמיד בתוכניות שונות. הנה, למשל, הוא נוכח לדעת שהעיר זקוקה לאופטיקאי. רכש ידיעות מזורזות בשטח זה, הביא מכשיר אופטי — והבעיה באה על פתרונה. בשטח זה סיפרו עליו סיפור זה: פעם אחת בא אליו אדם להזמין אצלו משקפיים. בדק ברקוביץ' את ראייתו ומצא שאין היא לקוייה. אולם החולה המדומה עמד על שלו. נתן לו ברקוביץ' זכוכיות פשוטות (לא אופטיות) וביקש אותו לבוא לביקורת, כעבור זמן־מה. הלה הופיע והביע את סיפוקו מן המשקפיים, שהצילו את כוח־הראייה שלו...

רבים, שהכירו את אברהם ברקוביץ', מזכירים בהזדמנויות שונות את סיפוריו ומשליו השונים. נביא אחדים מהם.

א) פעם באה לבית־המרקחת שלו אשה מרת־נפש, סחה לו מצרת לבה וביקשה מנת רעל, כדי לשים קץ לחייה. ברקוביץ' ניסה לנחמה ולעודדה ולהשיאה לדבר אחר. אולם היא עמדה על שלה. בלית ברירה נתן לה מנה הגונה של שמן־קיק. המסכנה גמעה מייד את התרופה ונחפזה לביתה, כדי למות על משכבה בשלום. כאשר התרופה החלה לפעול והאשה אף חשה בכאבים — נוכחה לדעת, שיום מותה אינו טוב יותר מיום היוולדה, והחליטה להישאר בחיים.

ב) והנה מעשה בשניים שהתווכחו ביניהם, וכל אחד נשאר בדעתו. פעם הלך שיכור ברחוב והקים רעש. ניגש אליו שוטר ודרש ממנו להפסיק את צריחותיו. השיב השיכור: זה ענייני, אדוני השוטר! אמר השוטר: אם אינך נשמע לי — אאסור אותך. — זה עניינך, השיב השיכור.

ג) מעשה בצבע, שצבע תחילה את הקירות ואחר־כך את התיקרה. העיר לו ברקוביץ' שההגיון מחייב לסייד תחילה את התיקרה, כדי שלא ללכלך את הקירות. התרתח הצבע והשיב: „אני עובד במקצוע זה כבר ארבעים שנה, ואיני זקוק לעצות"...

לאה באקשט (פייגנבוים)
(נתניה)

יעקב (יאני) גארבר

יעקב (יאני) גארבר היה מן הדמויות הבולטות בעירנו. הוא בא לוולוז'ין בשנות העשרים ומייד רכש לו חוג של מכרים ושל ידידים. בעל־השכלה גבוהה היה. השכלתו היתה ניכרת בהליכותיו ובגישתו התרבותית לבני־אדם. הוא היה ניזהר בכבוד הבריות.

בביתו נמצא פסנתר — דבר לא שכיח בוולוז'ין בימים ההם. תיבת־קסמים זו עשתה פומבי לביתו של גארבר. רבים ישבו על המירפסת המרווחת של ביתו והאזינו לחדשות. יאני חתם על עיתונים שונים, וכל מי שרצה רשאי היה לקרוא בהם. לכן היה ביתו מלא תמיד קוראים, שהתענינו במתרחש בעולם.

אשתו דינה (קראו לה חיה דינקה), אף היא היתה בעלת השכלה גבוהה. הגורל התאכזר לה והיא לא נתברכה באריכות־ימים. היא נפטרה בחנוכה של שנת תרצ"ד (1933). הוכרז אבל בעיר וביטלו את כל הארועים שעמדו להתקיים בחג־החנוכה.

יאני היה בעל חנות למשקאות חריפים, בעל מחסן לקמח וספק של נפט. אך הוא לא שאף להרבות נכסים, כי אם להיטיב עם הציבור. הוא היה ענו ולא רדף אחר שררה, אולם יהודי־העיר הכירו במעלותיו וביקשו למנותו פרנס על הציבור. הם הציעו את מועמדותו כראש העיר. הוא נפסל בגלל יהדותו וכיהן כחבר מועצת העיר בלבד. בתפקיד זה שירת את הציבור באמונה. הוא היה עמל עם הציבור לשם שמים. רבים באו ליטול עצה ממנו ומצאו אצלו לב מבין ואוזן כרויה. הוא היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות וידו היתה הכ"יד כשוטה לנזקקים. מעולם לא דחה את הפונה אליו ב„לך ושוב".

אם כי יאני היה אדם משכיל וישב „על כסא רם ונישא" — לא התייהר, לא התנשא וכאילו ברח מן הגדולה. התהלך עם פשוטי־עם כשווה עם שווים. קיים בחייו מאמר חכמים „פוק חזי מאי עמא דבר" = („צא וראה היאך העם נוהג"). הוא הסתובב בשוק, כדי לשמוע מה בפי הרוכלים ובעלי־הדוכנים, מה לוחץ עליהם ומה מציק להם. הללו ראו בו אחד משלהם. הודות להתנהגות זו היתה דעת הבריות נוחה הימנו.

יאני היה אב לשני בנים. אחד מהם, דניאל, חי ברוסיה והתפרסם כפסנתרן בעל מוניטין. הבן השני משה (מוניק) הגיע לארץ־ישראל עם צבאו של אנדרס. מכאן יצא לאיטליה — ועקבותיו נעלמו.

יאני היה ציוני מסור בלב ונפש. בשנת תרצ"ז (1937) עמדתי לעלות לארץ־ישראל. היה זה אחרי הפוגרום בפשיטק. שוחחתי אז עם יאני על מאורעות־דמים אלה. הוא התיחס

לפוגרום זה בחומרה רבה. ראה בו אות מבשר רעות ליהודי פולין. לכן עודד את עלייתי והצטער מאוד שהוא אנוס להישאר בגולה. בהיותי בארץ קיבלתי ממנו מכתבים. את המכתב האחרון כתב עם כניסת הסובייטים לוולוז׳ין.

בזמן הכיבוש הגרמני נבחר יאני כיושב־ראש ה„יודנראט" (מועצת היהודים). הגרמנים דרשו ממנו להמציא להם שלוש־מאות יהודים ל„עבודה". יאני לא חשד ברוצחים והאמין שהמדובר הוא, באמת, בעבודה, שבזכותה ישארו העובדים בחיים. יאני נילווה עליהם. בהגיעם למגרש הספורט שלפני הקסרקטין — נוכח בטעותו האיומה. הוא ביקש מן הגרמנים שיירו בו תחילה. הם עשו עמו את ה„חסד" האחרון...

שולמית גולובנצ׳יץ (ברגר)
(בית־שמש)

ר׳ ישראל לונין

ישראל לונין בא לוולוז׳ין בשנת תר״ע (1910), ללמוד בישיבת „עץ חיים", שבראשה עמד אז רבי רפאל שפירא. כאן נשא לאשה את שיינה ברגר, בתם של פייצ׳ה וצבי. אחרי נשואיו עסק במיסחר העורות ובפישתן, בשותפות עם יצחק מאיר ברמן וליפא לווין. את הפישתן הובילו בקרונות לווילנא, והעסקים פרחו מאוד.

ר׳ ישראל השתרש בחייהם של יהודי וולוז׳ין וניבחר כגבאי של הקלייזל. הוא הקדיש מזמנו למיפעלי סעד ולמיפעלים כלכליים. היה במייסדי ה„בנק העממי" („יידישע פאָלקס־באַנק") ועמד בראשו. בנק זה תמך באנשי המיסחר הזעיר ובבעלי־מלאכה. הוא היה גם במייסדי ההגנה העצמית במלחמת העולם הראשונה, ונטל בה חלק פעיל.

ר׳ ישראל שם לבו לחיזוק הבדק של בניין הישיבה, שניזוק קשה במלחמת העולם הראשונה. הוא כתב מכתבים ליוצאי־וולוז׳ין בארצות־הברית, בהם קרא לעזרה. ואמנם הגיעו כספים, ובניין הישיבה שוקם. לונין דאג גם לאכסניות לבחורי־הישיבה ולכלכלתם.

על יחס הכבוד שרחש הציבור לר׳ ישראל לונין יעיד המקרה הבא: בוולוז׳ין היו כתריסר עגלונים, שהובילו את הנוסעים לתחנת־הרכבת וממנה. והנה קם חיים מאיר ישעיה, קנה אוטובוס והחל להוביל את הנוסעים לתחנה. העגלונים נשארו מחוסרי פרנסה והגיעו עד פת־לחם. הם ביקשו את ר׳ ישראל שיתערב בדבר. הוא הרגיש שיש לעשות פעולה דחופה להצלת העגלונים. פנה בהצעה לחיים מאיר ישעיה שייסד קואופרטיב ויקבל את כל העגלונים כחברים בו. הלה קיבל את ההצעה משום כבוד הרב וכך נושעו העגלונים.

עם כינון המישטר הפולני, נבחר ר׳ ישראל לונין כראש קהילת וולוז׳ין, וזכה להוקרה והערכה מצד יהודי העיר. הוא הלך עם רוח הזמן. לכן נתן יד לביסוסו של בית־ספר „תרבות".

משפחת ישראל לונין

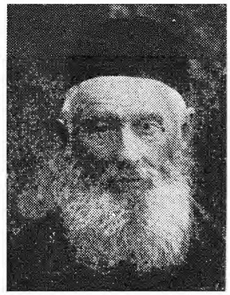
לצערנו לא הצלחנו להשיג את תמונתו של ר' ישראל לונין. אנו נותנים בזה את תמונת בני משפחתו.
עומדים, מימין לשמאל:
א) אלתר שימשילביץ' (גיסו של לונין), הראשון שנהרג בשואת וולוז'ין, מייד עם כניסת הנאצים.
ב) חיה לאה שימשילביץ' (ברגר) **ג)** שיינה לונין (אשת ר' ישראל לונין).
יושב: שלמה ברגר (גיסו של לונין, נפטר בישראל).

לונין היה ציוני נילהב. זוכרת אני, שפעם בא גרבובסקי מווילנא, כדי לאסוף תרומות למען קרן־היסוד. הוא קרא לאספה בקלייזל, אולם, לאכזבתו, מעטים היו הבאים. בכל זאת לא אמר נואש, וביחד עם שלמה חיים ברודנה ויעקב (יאני) גארבר, ניהל תעמולה ציונית. התוצאה היתה משביעת רצון. כאשר בא גרבובסקי בפעם השניה לוולוז'ין, מסרו לו יהודי עירנו — כתרומה לקרן־היסוד — הרבה תכשיטים וחפצים יקרי־ערך.

גורלו של לונין היה כגורל כל יהודי וולוז'ין. הוא נשרף יחד עם בני־עדתו היקרים (על סופו ראה במאמרו של מנדל וולקוביץ' „חורבן וולוז'ין", בפרק על השואה).

חיים אשלגי
(כפר־ויתקין)

סבי, ר' מנחם יואל פוטשניק

משפחתנו עסקה בתעשית זכוכית. כחומר־גלם לחרושת זו שימש אשלג (פאָטאַש), ומכאן שם־המשפחה פוטשניק. סביבות וולוז'ין היו עשירות בחומר זה, וייתכן שכאן טמונה הסיבה להשתקעותה של משפחתנו בוולוז'ין.

הסבא התפלל בקלייזל. המתפללים חלקו לו כבוד, וכאשר איחר לתפילת שחרית — לא פתחו בתפילה עד שבררו את סיבת אי־בואו.

בתקופת הצאר היה קיים וועד שרב העיר מינה אותו. הסבא נימנה עם חבריו. בתקופת שלטון הפולנים, כאשר אושר חוק הקהילות, שימש הסבא כסגן יושב־ראש של ועד־הקהילה. הוא היה גם במייסדי ה„בנק היהודי־העממי" („יידישע פאָלקס־באַנק") וחבר ההנהלה עד יום הירצחו. כמו־כן היה במייסדי „מכבי־האש".

אחרי מלחמת־העולם הראשונה שלחו אחינו שמעבר לים, לעירנו המדולדלת והמרו־ששת, כספים לתמיכה בעניים. את הכסף שלחו על־פי כתובתו של סבי, משום שסמכו על ישרו ועל ניקיון־כפיו.

הסבתה שרה גרוניה הצטיינה בטוב־לבה ובאהבת הזולת. עסקה במעשי־צדקה וב„מתן בסתר". דאגה ל„הכנסת כלה", וכאשר לא הצליחה לאסוף את הסכום הדרוש להוצאות החתונה — היתה ממשכנת את תכשיטיה בקופת „גמילות־חסדים".

הסבא ניהל בית פטריארכלי. היה תקיף ובלתי פשרני בענייני מסורת ודאג שלא תנותק שרשרת המסורת. אולם כאדם נבון היה גמיש וידע מתי לוותר לאיש־ריבו. הוא התיחס בסובלנות לכלתו, שביקשה לחנך את ילדיה ברוח הזמן החדש. הוא הסכים שהנכדות תלמדנה בגמנסיה רוסית במינסק. לא כן הדבר לגבי הנכדים. כאן עמד בכל תוקף שיקבלו חינוך מסורתי. הוא שלח את בכור־נכדיו לישיבת ווילקומיר.

סבא לא היה ציוני במובן המקובל, אבל היה חובב ציון. כאשר החלטתי לעלות לארץ־ישראל, הצטער מאוד על ניתוקי מן המשפחה, אבל הוא השתכנע שאין לשנות את החלטתי וברכני בברכה חמה. הוא אמר לי: „אם ירצה השם ניפגש בארצנו הקדושה", ודמעות עמדו בעיניו. כל הזמן עמד אתי בקשרי מכתבים. התעניין בנעשה בארץ בכלל ובחיי אני בפרט. אולם הוא לא זכה לראותני, כי נרצח על־ידי גוי בן־בליעל.

שושנה נשרי (ברקוביץ')
(תל־אביב)

הרופא אברהם צארט

אישיותו ופועל חייו

אברהם צארט, שבני־עירנו קראו לו „הרופא", לא הוסמך לרפואה. את השכלתו המדיצינית רכש בבית־ספר צבאי לפעלדשערים (חובשים), שסיים אותו בשנת 1912. אולם החולים לא בדקו בתעודותיו והתייחסו אליו כאל רופא בעל מוניטין, משום שרכש נסיון עשיר בשטח של ריפוי חולים והיה מומחה לאיבחון מחלות. את כישרונו הרפואי ירש מאביו „ר' אהרן („ארקע") דער פעלדשער".

אברהם צארט היה אדם מוכשר מאוד. כשרונו — אם להשתמש בדברי ביאליק — „היה מטפטף מתוך כל עשר אצבעותיו". נוסף על־כך היה אדם נאה ובעל נימוסים. הוא ייצג הרבה שנים את הקהילה היהודית בוולוז'ין בכל הארועים והחגיגות הממשלתיים, כגון, חג־העצמאות. בארועים אלה היה נואם בשפה פולנית צחה, בכישרון וטוב־טעם.

את נאום הבכורה שלו נאם לפני קהל גדול בשנת 1917, שנת המהפכה הרוסית. הוא עלה על „טריבונה" (במה) ונשא את דבריו ב„מיטינגים" (אספות) של החיילים הרבים שהיו אז בוולוז'ין ונחלקו בדעותיהם בעניינים שונים. בכישרונו הרטורי ובכוח השיכנוע שבו, הרגיע אברהם צארט את הרוחות והצליח לפשר בין היריבים.

הודות להשכלתו הרחבה וכישרון הנאום, נבחר אברהם צארט כסגן ראש־העיר של וולוז'ין. היה זה הישג גדול, כי ליהודים לא ניתנה דריסת־רגל בהנהלת העניינים המוני־ציפליים.

אשתו צביה היתה המיילדת היחידה בוולוז'ין. ידיה היו תמיד מלאות עבודה. כאשר כרעה אשה ללדת, הבהילו מיד את צביה (בשנים ההן, שנות השלושים, ילדו הנשים את ילדיהן בבתיהן). צביה היתה עוסקת גם בצרכי־ציבור. היא היתה מתרימה לצרכי צדקה וסעד. איש לא השיב את פניה ריקם.

כישרון־הנאום של אברהם צארט היה בעוכריו. כאשר נכנסו הסובייטים לוולוז'ין, במלחמת העולם השנייה, הזמינו אותו לנאום לפני קהל גדול בקולנוע המקומי. אחר־כך, כאשר נכנסו הגרמנים לוולוז'ין, הזכירו לו את „עוון" הנאום הפרו־סובייטי הזה, והוא היה מהראשונים שהוצאו להורג. גם בתו ואשתו ניספו בשואה.

זכרונות הקשורים באברהם צארט

בשנת 1933 התיידדתי עם נחמה, בתו היחידה של אברהם צארט. הודות להיכרות זו זכיתי להאזין לרדיו שבדירתם (בימים ההם היו בוולוז׳ין שני מקלטי־רדיו בלבד. השני היה בבית יעקב (יאני) גארבר). פעם התאספה החבר׳ה הצעירה בביתו של אברהם צארט, כדי להאזין לשידור האופרה „טוסקה״. פתאום שמענו לחש־רחש שחדר מהחוץ. פילסנו דרך בין עצי־הפיקוס הגבוהים שצמחו עד לתיקרה וכיסו את החלונות. ראינו קהל רב צובא על הבית ומאזין לצלילי המוסיקה — מי לשם תענוג ומי לשם סקרנות לראות את „תיבת הפלאים״. אברהם צארט יצא למתקהלים והביע לפניהם את צערו, שאין באפשרותו להכניס את כולם לביתו.

בשמו של אברהם צארט קשור ביקורו של פרופיסור פישל שניאורסון, שבא לוולוז׳ין כדי לאסוף חומר לשם כתיבת הכרך השני של ספרו „חיים גראוויצער״, המוקדש כולו לוולוז׳ין. בית אברהם צארט היה המתאים ביותר לשם קבלת אורח מכובד כפרופסור שניאורסון. בילינו עם הפרופסור, שהיה כמעין המתגבר של אנקדוטות יהודיות, ערב נעים שזכרו חי בקרבי עד היום הזה.

שיא הזכרונות הקשורים באברהם צארט — הוא סידור נשף פורים. בתקופת כהונתו של אברהם צארט כסגן ראש־העיר, ניתנה לנו הרשות להשתמש באולם הגדול של העירייה, שנמצאה בבית פרלמן שברחוב ווילנא, לשם עריכת נשף פורים. ההרגשה, שהפעם לא ייערך הנשף באולם „מכבי־אש״ שקירותיו היו חשופים ועצובים, כי אם בבניין יפה ונקי, מלא אור ואויר — עוררה בנו הרגשת בטחון, שהפעם יהיה זה נשף בלתי־רגיל.

ביתנו הפך לבית־מלאכה לכל מיני שרשראות, קונפטי וקוטליונים (כובעים זעירים). בהכנת הנשף התבלטו בחריצותן אמה אַפל, פסיה רוגובין, נחמה צארט ורחל שבח (גננת, לא מבנות וולוז׳ין). היא היתה הרוח החיה בכל ההכנות לנשף.

אחר־כך החלו התרוצצויות, כדי לשאול שמלות־נשף. מעטות בלבד היו להן שמלות־פאר כאלה. איכשהו התגברנו על־כך והנשף עבר בהצלחה, לנוער ניתנה רשות כניסה חינם. בין המשפחות שהשתתפו בנשף זכורות לי המשפחות פאַרצקי, פולאק, ווייסבורד, ברודנה, כגנוביץ׳, המורה ליפשיץ, רחל מלצר (קיווילביץ׳) ואחרות.

מצב־הרוח היה מרומם מאוד. כולם רקדו וה„פוסטה המעופפת״ עבדה במלוא התנופה. „פוסטה״ זו מהי? — למשתתפים חילקו מיספרים, ששימשו ככתובות לכותבי־המכתבים אליהם באותו ערב. תוכן המכתב היה, לרוב, היתולי־בידורי. במקרים מסוימים התירו לקרוא את המכתב בפומבי — להנאת הקהל. ה„דואר״ הזה היה תמורת תשלום, וההכנסה היתה קודש לקק״ל.

שנים רבות זכרנו נשף מפואר זה, שסודר ובוצע הודות לעזרתו האדיבה של אברהם צארט, שהעמיד לרשותנו את האולם של בית־העירייה.

ראובן רוגובין

שניאור קיווילביץ׳

(שרטוטי דמות)

חיבה יתירה היתה נודעת לי למשפחת קיווילביץ׳. משפחה זו התפרסמה במלחמת העולם הראשונה במעשה של הקרבה ושל מסירות נפש. וזה היה המעשה: בפרוץ המלחמה „נתקעו" בוולוז׳ין שני בחורי־ישיבה. הם לא יכלו לחזור לבתיהם, כי מקום מגוריהם כבר נכבש בידי הגרמנים, ולשרת בצבא הצאַר סרבו. סיכנה את עצמה משפחת קיווילביץ׳ והחביאה בביתה בחורים אלה שלוש שנים (משנת 1915 עד שנת 1918), מתוך ידיעה ברורה שהיא עלולה לתת את הדין על־כך, והדין היה דין־מוות.

כאשר הגרמנים כבשו את וולוז׳ין (בשנת 1918) חזרו הבחורים לבתיהם וסיפרו להוריהם את החסד הגדול שעשתה עמהם משפחת קיווילביץ׳. כתבו ההורים לגברת סימה קיווילביץ׳ מכתב תודה נרגש מאוד. כל שקרא מכתב זה — בכה מרוב התרגשות. היה זה, מעין „למצילים שיר מזמור". אף אני קראתי מכתב זה ואף אני בכיתי.

אם המשפחה, סימה קיווילביץ׳ (למשפחת שרירא) נולדה במולודצ׳נה ואחרי נשואיה עברה ליאַצקעווע. היא היתה בעלת לב פתוח. היתה נותנת צדקה ביד רחבה. ולא פעם — כדי שלא לבייש מי שאין לו — היתה עוסקת ב„מתן בסתר".

קשרי־הכרותי עם שניאור התחילו על רקע של כיבוד אם. ה„חברה קדישא" בוולוז׳ין היתה קובעת על דעת עצמה את מקום הקבורה ואת דמי הקבר והקבורה. כאשר נפטרה אמו סימה במיטב שנותיה, נכנס שניאור למשרד של ה„חברה קדישא" ואמר בזו הלשון: מי היתה אמי — דבר זה ידוע לכם יפה והמעשים הטובים שעשתה — גם דבר זה ידוע לכם. לכן במיבחר הקברים תביאו אותה למנוחת־עולמים ואשלם בכסף מלא. הוא אמר „קדיש" לא כאחד המשכילים, אלא בשחרית, במנחה ובמעריב, מדי יום ביומו, ולא החסיר אמירת „קדיש" אף פעם בשנת האבל. נאמר „ותפארת בנים אבותם" (משלי י״ז, ו׳). שניאור ראה באמו את תפארתו ואת הדרו, ובכך יכול היה לשמש דוגמא לילדי דורנו במצוות כיבוד אב ואם.

התפללתי עם שניאור בקלייזל. ישבנו שנינו בכותל המזרחי. מקום זה ירש מאביו ר׳ משה. אביו שתלמיד־חכם היה, רכש עוד לפני מלחמת העולם הראשונה מקום נכבד בכותל המזרחי של הקלייזל (לפני מותו ציווה למסור לקלייזל את ספרייתו התורנית העשירה).

זכורה לי אפיזודה מחייו של שניאור, המוכיחה את גאוותו הלאומית ואת נכונותו

רחוב וילנא
(הבית הראשון משמאל הוא ביתה של משפחת קיווילביץ׳)

להגן תמיד על כבודו של יהודי. בן היה לסטאַרוסטה הוולוז׳ינאי, וואַרטמאַן, שלמד בבית־ספר תיכון בוואַרשה. יהודי עירנו היו נוהגים לטייל בפארק של הגראַף טישקיביץ׳ עם נשותיהם וילדיהם, בשבת אחר הצהריים. הגימנאזיסט ההוא היה שונא־ישראל. כאשר בא לוולוז׳ין, לחופשת לימודים, היה זה תענוגו הסאַדיסטי הגדול ביותר, להתפרץ רכוב על סוס דוהר לתוך קהל המטיילים, ולעורר במעשהו זה בהלה וחרדה. עתים היה מסתיים „תעלול" זה בדריסת אדם.

פעם בא אלי שניאור ואמר: ראובן, צריך לשים קץ להתעללות זו בחיי היהודים. נדברנו בינינו שבביקורו הבא של הפירחח בוולוז׳ין, נשים קץ להשתוללותו. וכך הווה. כאשר נכנס ה„שייגעץ" לפארק רכוב על סוסו, ועוד בטרם שהדהיר את סוסו, עצרנו בעדו והיפלנו אותו לארץ. הכינו אותו מכות רצח. כאשר שכב פצוע על הארץ — העמיד שניאור פנים, כאילו, הוא מצלם אותו ואמר: אם תתאונן עלינו באזני אביך, נשלח את „תמונתך" למנהל של הגמנסיה, למען יראה הוא ויראו התלמידים, כיצד הוכית בידיהם של יהודים וכיצד אתה שוכב שכיבת דראון. ואמנם הוא לא סיפר לאביו דבר. מאז עקר את רגליו מן הפאַרק, וליהודים היתה רווחה.

שניאור הגיע לשיא שיעור קומתו המוסרי בתקופת השואה. הוא רשאי היה לומר על עצמו: „אני הגבר ראה עני בשבט עברתו" (איכה ג, א). הוא אהב את יהודי

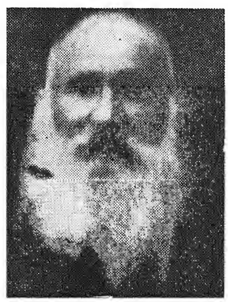
וולוז׳ין, והשתדל לעזור ולהושיע בכל מה שיכול. היה מדיד שנתו מעיניו וכחייל נאמן עמד על מישמרתו בימים ובלילות, דרוך ומאזין לכל רחש ולכל לחש. והתקופה היתה נוראה מאוד. התעללות ורצח היו לחם חוקם של יהודי וולוז׳ין.

שניאור, כפי שסיפרו לי, יכול היה להציל את נפשו, אולם הוא לא רצה ולא יכול להפקיר את אשתו רחל ואת בנו יגאל, שאהב אותם מאוד ונפשו היתה קשורה בנפשם. והשנית — בריחתו היתה ממיטה שואה על יהודי וולוז׳ין הכלואים בגיטו. הוא מילא את תפקידו הטראַגי עד הרגע האחרון והלך למות כיהודי גא, מתוך ידיעה ברורה שזוהי דרכו האחרונה שממנה לא ישוב עוד.

שניאור מת מות קדושים וזכה לכתר שם טוב, שהוא, כידוע, עולה על כתר תורה, על כתר כהונה ועל כתר מלכות.

מרים לויתן (רוזנברג)
(תל־אביב)

סבי, ר׳ אהרן רוזנברג

סבי נולד בוולוז׳ין בשנת תרי״ג (1853), איש עשיר היה, ובכל זאת לא הלך לבו אחר ענייני העולם הזה, והגה כל ימיו בתורה. למדן גדול היה וקיבל סמיכות לרבנות. ביתו היה מלא בספרי קודש, בהם הגה כל אימת שניפנה מעסקיו. הוא למד תורה לשמה וגם עשה אזניים לתורה. מדי יום ביומו היה מגיד בבית־הכנסת את השיעור היומי בגמרא. שומעי לקחו נהנו מאוד מדבריו, שהצטיינו בעממיות ובפשטות.

בשנותיו האחרונות קרהו אסון כבד. הוא חלה במחלת עיניים קשה והובהל לביאַליסטוק, לבית־החולים של ד״ר פינס. סבא נותח, אולם מאור עיניו כבה לעולמים, הוא חזר עיוור לוולוז׳ין. אולם גם לאחר שנלקחה ממנו ראייתו, המשיך במתן השעור היומי. המופלא שבדבר הוא, שהוא מצא בעצמו את הדרך לבית־הכנסת. מדי יום ביומו ראו יהודי וולוז׳ין איש זקן, העושה דרכו ביחידות לבית־הכנסת, כדי להפיץ תורה ברבים.

לסבא היו כמה בתי־חרושת לזפת. היערות של הגראַף טישקיביץ׳ סיפקו הרבה שורשי־עצים, שמהם מופקת הזפת. באחד היערות הללו בנה סבא בית, שגם הוא היה מלא בספרי־קודש, ועד שעה מאוחרת בלילה נשמע קול־תורה.

פעם ערך הגראַף טישקיביץ׳ ביקור ביער. מחמת שעיף היה, החליט לנוח קימעה בבית היחיד שביער. סבא היה שקוע מאוד בסוגיה חמורה בתלמוד, ובראותו את הגראַף

טישקיביץ — קם ממקומו וחלק כבוד לרחן. האורח הסתכל במדפי הספרים הרבים ושאל: „מי לומד בהם"? — אני — השיב הסבא. — „ואתה מבין את הכתוב בהם?" — — מבין, הוד מעלתו הגראף. „אם כן — השיב הגראף טישקיביץ' — עליך לשבת במקומך ועלי לקום מפניך ולחלוק לך כבוד. כי הבקיא בספרים עתיקים אלה — איש גדול וחכם הוא".

סבא עסק בצדקה ובגמילות חסדים. הוא השיא כלות עניות, התעניין בהן גם לאחר נשואיהן ועזר להן במצוקתן. כל קשה־לב וכל מי שהיה שרוי במצוקה — מצא מישען וסעד בסבא.

סבא נפטר בשיבה טובה. בן 88 היה בפטירתו. הוא הובא למנוחת־עולמים, ב בו נכנסו הנאצים לוולוז'ין.

דמויות עממיות

יעקב כגן
(תל־אביב)

ר' אברהם „אשר יצר"

ר' אברהם למד בישיבת וולוז'ין ויצאו לו מוניטין של מתמיד גדול. יהודי ירא־שמים ואדוק מאוד באמונתו. כאשר פגש אדם ברחוב, היה מייד שואל אותו: אמרת „אשר יצר" אחרי נטילת ידיים? מכאן כינויו „אשר יצר".

ר' אברהם קיבל על עצמו מרצון לעבור מחנות לחנות, ביום ששי אחר־הצהריים, ולזרז את בעלי־החנויות שיסגרו את עסקיהם לפני כניסת השבת. מי שלא נישמע לו — היה מגרש מן החנות את בעליה וסוגר אותה.

לפנים שימש כמלמד דרדקאות. אולם, משנתמעטו התלמידים ונתמעטה הפרנסה, ולא היה לו במה לפרנס את עצמו ואת אנשי־ביתו — החל לשמש כבעל קורא, כבעל תפילה וכשמש של הקלייזל.

כל היום ישב בבית־הכנסת ולמד תורה. במקום הזה אירע לו „מעשה נורא". בהיותו שקוע בלימודו, שמע פתאום „בת־קול" מכריזה: „ר' אברהם, ר' אברהם! אתה מתבקש לישיבה של מעלה"! (לץ אחד מקונדסי־העיר עלה ל„עזרת נשים" והתחפש כשליח של פמליא של מעלה).

לר' אברהם נידמה היה שהקול מגיע מגבהי־שחקים. סגר את הגמרא, וכולו נרעש ונפעם עמד והאזין לקול המגיע, כביכול, מאחורי הפרגוד. והקול חוזר וקורא: „ר' אברהם! ר' אברהם! אתה מתבקש לישיבה של מעלה"! נזכר ר' אברהם במעשה של עלי ושמואל

והאמין בתם־לבב, כי ד׳ הוא הקורא לו. נשא כפיו למרום ואמר: „הנני, כי קראת לי״. אם באת לקחת את נשמתי — רבונו של עולם הריני מוכן לדרך. פתח את ארון־הקודש והתפלל תפילה אחרונה שלפני יציאת נשמה...

אולם, נשמת ר׳ אברהם יצאה בצורה אחרת. בשחיטה הראשונה, כאשר הוציאו את היהודים למגרש־הספורט — התפרץ לבית־המדרש שליח אחר — שליח הגיסטאפו — ולקח עמו את ר׳ אברהם לגיא־ההריגה. כאשר החלו הירויות, ור׳ אברהם הבין שבאמת הגיעה השעה לתפילה שלפני יציאת הנשמה — התעטף בטליתו ובקריאת „שמע ישראל״ כרע ונפל מתבוסס בדמו.

הרב דב־נתן ברינקר ז״ל

רבי משה אליהו בונימוביץ׳

רבי משה־אליהו היה גבר בגוברין, אדם בעל גוף חזק ובריא, בעל כתפיים רחבות וידים גרמיות. הוא לא היה מלמד מימיו. הוא היה רק משגיח, אבל משגיח כהלכה. ילדי ה„חורבה״ המליצו עליו את הפסוק: „משגיח מן החלונות, מציץ מן החרכים״. עינו, שלכאורה היתה קצרת־ראות, היתה חדה ורואה למרחקים. כל פינה לא נסתרה ממנו. כל ילד לא נעלם מעיניו. הוא לא עשה רושם כבן־תורה ואף לא ביקש לעשות רושם כזה. להיפך. הוא היה מתאמץ להסתיר את תלמודו, ויותר מזה — את מעשיו. היה מתראה כאיש פשוט. דווקא בפשטותו זו עשה רושם חזק על הכול — לרבות ילדי ה„חורבה״. בפי רבים מהם היה לאחד מל״ו הצדיקים הנסתרים.

על עברו, עד היותו למשגיח בחורבה, התהלכו בירושלים אגדות שונות. הוא היה מתלמידי ישיבת וולוז׳ין, ועלה לארץ־ישראל, ירד בחופה של יפו, ולא היו לו כספים להוצאות הדרך מיפו לירושלים. ויעל ברגליו ויבוא לירושלים ולא הגיד לאיש מי ומה הוא, כי אם פנה ישר לעבודה, ליגיע־כפיים. בימים ההם היתה התנועה לבניין השכונות החדשות מחוץ לעיר בעצם תוקפה. ויבקש רבי משה אליהו וימצא עבודה אצל אחד הקבלנים הבונים. נשא אבנים בכתפיו ויגיש חומר וטיט לבונים את בתי ירושלים החדשה. בשכר שקיבל פרנס את עצמו, ועוד חסך כסף וישלח לאשתו בוולוז׳ין, ותבוא היא ושני ילדיה אליו לירושלים.

בימים ההם סללה חברה צרפתית את הדרך למסילת הברזל מירושלים ליפו, ויהודי, נפח אחד, שקיבל כמה עבודות נפחות בבנין המסילה — ראה ברבי משה אליהו פרעל

הגון ויקבלהו לעבודה. רבי משה אליהו עשה את מלאכתו באמונה. הוא ראה בה עבודת קודש של בניין הארץ.

אולם, גם בימים ההם, ימים של עבודה קשה, מפרכת את הגוף ומחלישה את הכוח, לא שכח את תלמודו, שהביא אתו מוולוז׳ין, ולילה לילה, אחרי גמר שעות העבודה, היה פונה מביתו אל חצר ה„חורבה" לבית המדרש „מנחם ציון", בו הנהיגו ראשוני העולים „משמרות" ללימודים — משמר אחד לפני חצות הלילה ומשמר שני אחרי חצות־הלילה. והיה לומד בשני המשמרות כאחד וקם בבוקר אחר התפילה והולך לעבודתו.

רבי אליעזר־דן גברילוביץ׳ (חתנו של הרב יהוסף שווארץ ז״ל, מחבר „תבואת הארץ" ועוד כמה ספרים בהלכה), מראשי ישיבת „עץ חיים", התבונן ברבי משה אליהו והציע לפני גבאי התלמוד־תורה למנותו כמשגיח ב„חורבה", במקום המשגיח שנסתלק בימים ההם. ומאז היה רבי משה אליהו הוולוז׳יני למשגיח בחצר ה„חורבה".

מנהלי התלמוד־תורה ייחדו לו חדר צר ואפל, שלא היה ראוי ל„חדר" למלמד. בקירות החדר היו ארונות ובהם סידורים, חומשים, גמרות וכו׳. והיה רבי משה אליהו נותנם למלמד מיד, מבלי להרבות שיחה עמו. ואם מצא ספרים קרועים היה מוסרם לר׳ נטע הכורך לתיקון.

את רוב לילותיו היה גם עכשיו עושה בבית־המדרש „מנחם ציון", כאשר עשה בימי עבודתו ופעולתו כפועל בניין ונפח. ובהשכמה, מיד אחר תפילת ותיקין עם הנץ חמה, היה פונה לחדרו אשר במעלה המדרגות לחדרי התלמוד־תורה. בידו היו המפתחות של כל החדרים. הוא היה נועל את החדרים, בצאת המלמד והילדים בערב, והוא היה פותח לילד הראשון שבא ל„חדר", ורק ביקש ממנו כי ישב וילמד ולא ישתובב עם חבריו עד בוא הרבי. לכל מלמד שבא לחצר ה„חורבה" הקדים הוא ברכת „צפרא טבא" (בוקר טוב) ואף הודיע לו, שילדיו כבר נמצאים ב„חדר". מלמד, שרצה להיכנס בשיחה עם רבי משה אליהו בשעות הבוקר — לא היה יכול, משום שהשתמט ממנו ומיד פנה למלאכתו, פותח את החדרים, מסדר את הספרים, מחלק ספרים ומשתדל בכל כוחותיו, שההכנות ללימודים יעברו מהר ככל האפשר והמלמדים ישבו ללמד ככל המוקדם.

ומשישבו המלמדים על הכיסאות וקול התורה החל לנסר בחצר ה„חורבה" ועולה ובוקע מחלונות החדרים שנפתחו לרווחה בימי הקיץ, החלה שוב עבודתו של רבי משה אליהו בכל תוקפה. הוא התהלך מעבר לעבר, מפינה לפינה, לבדוק בחורים ובסדקים ובכל מסתרי החצר המרובים לבדוק ולראות, שמא נמצא שם ילד מסתתר מעין־רואים, משחק ומתבטל מתלמוד תורה. דיה היתה „תפיסת ידו" של רבי משה אליהו להחזיר את הילד לחדרו במהירות הבזק. מעולם לא הכה ילד שנתפס בקלקלתו. דברי מוסרו היו יורדים חדרי לב ודברי הבקשה והתחנונים שלו מאת הילד, שלא יוסיף לעשות כן — הספיקו כדי להחזיר את הילד למוטב, וימים רבים אחר־כך התבייש בפניו על המעשה שעשה.

כבוד גדול היה חולק לתלמידי החכמים, לומדי הישיבה, ולמלמדים הזקנים והצעירים, ואף לבחורי התלמוד־תורה לומדי גפ״ת היה חולק כבוד. „הם, בוודאי, יהיו גדולים ממני בתורה״ — היה אומר. ומה מאוד נזדעזעתי, כשראיתי את רבי משה אליהו קם מלוא קומתו בעברי לפני חדרו. הוא עשה זאת בפשטות גמורה, כמו שהיה עושה כן לפני כל תלמיד־חכם, בן־ישיבה, או מלמד, שעבר לפני פתח חדרו, שהיה פתוח אל המעלות, המובילות אל חדרי התלמוד־תורה והישיבה.

הוא נלב״ע (נפטר לבית עולמו) בשם טוב בט״ו באדר, א׳ תר״ע (24.2.1910) ומנוחתו כבוד בהר הזיתים.

(הודפס בשבועון „במישור״ שנה ה׳, גליון כ״א, כ״ז בניסן תש״ד)

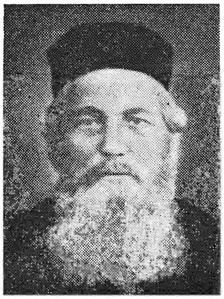
הערת העורך: משה אליהו בונימוביץ׳ היה ממשפחת הסופר הוולוז׳ינאי צבי בונימוביץ׳, עליו מסופר הסיפור הבא: בחזירתו מפטרבורג עבר השר משה מונטיפיורי את ווילנא ושהה בה. וכל ווילנא היתה הומיה ומדברת בשר היהודי, שבא מאנגליה להשתדל מלפני הקיסר לעשות טובות עם ישראל. הללו אומרים: משנה למלך הוא באנגליה המדינה. והללו אומרים: מעשירי עולם הוא, שותף לרוטשילד ובא לקנות את יהודי רוסיה בכסף מלא ולהושיבם על אדמת אנגליה. התחילו באים אליו עניים ואביונים וכל מי שהשעה דחוקה לו. וכל אחד ואחד בקשתו בפיו. זה — בתו הגיעה לפרקה ואין בידו להכניסה לחופה; זה — ביתו נשרף עליו; זה — דין קשה יש לו. לא הכניסום למחיצתו של השר, אלא אמרו להם: יכתוב כל אחד את בקשתו על־גבי הניר וימסרנה לידי המזכיר.

ובימים ההם היה ידוע בווילנא הסופר מוולוז׳ין, צבי בונימוביץ׳. הוא היה מליץ שנון בלשון־הקודש וכתב־ידו להתפאר. באו אליו מכל קצות העיר לכתוב בקשות אל השר. וכל אחד ואחד מפציר בסופר, שיאריך בקשתו, יפארנה במליצות נאות, ימנה את סדר יחוסו ויפרוט את קושי מצבו, כדי לעורר עליו רחמי השר.

פעם אחת אמר להם בונימוביץ׳ הסופר הוולוז׳ינאי: — כל הבקשות הללו למה לכם? כתבו מלה אחת: „טייטשעלע, גיב געלט״! („אשכנזי, תן כסף!). ומאז רווחה בתפוצות ליטא האימרה הוולוז׳ינאית: „טייטשעלע, גיב געלט״! (מ. ליפסון, מדור דור, חלק ראשון, סימן 71).

דוד כהן
(תל־אביב)

ר׳ שלמה חסיד
(ר׳ שלמה שעפסנוול)

מניין של חסידים לא היה בוולוז׳ין. אנשי וולוז׳ין היו אומרים, כי כאשר נוסף עוד חסיד ויש חשש שיגיע למניין — היה אחד מן החסידים נפטר מן העולם. בין החסידים המעטים היה אחד מחסידי סלונים בשם ר׳ שלמה חסיד, שזכה לתואר „מלאך". התואר הזה בא לו משום מעשה שהיה: שלמהלה חלה ברגליו והיה הכרח לנתחו. ויהי כאשר פקח את עיניו אחרי הניתוח ונודע לו, כי קטעו לו רגל אחת, נאנח ואמר: חבל שלא אוכל עוד לרקוד בחברותא. כששמע זאת הרבי אמר: ראוי המעשה הזה למלאך. והרבי אמר עליו, כי מוחו גדול מלבו.

הכרתי חסיד זה באחד מלילי־שבת, כשאנחנו, התלמידים, יושבים בצוותא ושרים, ואני פתחתי בניגון סלונימאי מובהק, והנה נפתחה הדלת, ועל המפתן עמד יהודי בעל זקן לבן, חיגר ברגלו האחת, והוא שואל מתוך התרגשות רבה: מי־הוא זה השר את הניגון הסלונימאי? מאז הייתי מבקר בביתו בלילי־שבתות, והוא כדרך חסידי סלונים, המדירים שינה מעיניהם בלילות השבת, יושב לו יחיד בביתו, פניו זוהרים ו„אומר" ניגון. וכשהיה מגיע לפיוט מלא הערגה: „יה אכסוף נועם שבת", היה קולו עולה, כאילו, מעמקי המעמקים. ואני שוכח כי התרחקתי מן החסידות, הייתי מחרה־מחזיק אחריו מתוך דביקות והשתפכות־הנפש: „שבת־קודש, נפשי חולת אהבתך". ויהודי וולוז׳ין, וביניהם אף תלמידי־הישיבה, עומדים בחוץ ומאזינים. ויש שאחד מפליט ואומר: „מניין חסידים, אמנם, אין בוולוז׳ין, אבל חסידות יש ויש".

סיפר לי ר׳ שלמה: פעם אחת עמדתי לפני האדמו"ר מסלונים והוא שאלני: „שלמהלה, כיצד והאיך יכול אתה יום־יום ושבת־שבת להתפלל עם מתנגדים?". עניתי ואמרתי: „בטרם אכנס לבית־הכנסת אומר אני לעצמי: הנה אתה נכנס לתוך אחו, הרבה פרים מהלכים וגועים, ואתה האדם היחיד ביניהם". העיבו פני האדמו"ר ואמר: „ולמה לך לראות הרבה יהודים, כאילו, הם פרים? אלא אמור: הרבה אנשים באחו ורק פר אחד ביניהם". וזהו המשל המלווני בדרך חיי לבל אהיה נוהג ביטול באחרים.

מר בנימין שפיר (שישקו) מעיר: „בהיותי בטבריה, בפורים של שנת תשכ"ז, שמעתי בקרית־שמואל, בבית־הכנסת של חסידי סלונים, מפי זקן העדה, ר' משה שליטא, סיפורים נפלאים על גדלות הנפש של ר' שלמה חסיד. והנה שיר אחד של ר' שלמה שלנו:

	בתרגום חפשי
ניט קיין שאָף, ניט קיין רינדער,	לא צאן ולא עדרים,
ניט קיין ווייב, ניט קיין קינדער,	לא אשה ולא ילדים,
נאָר „ישמחו במלכותך"...	כי אם „ישמחו במלכותך"...

הערת העורך: השיר הזה מובא, משמו של רבי גדול, ב„זכרון ראשונים". וזה תרגומו באידיש:

ניששט מיט קיין גאָלד און זילבער,
ניששט מיט קיין שאָף און רינדער,
ניששט מיט קיין ווייב און קינדער —
רק במלכותך בלבד!

(השיר הודפס בספר של הלל צייטלין, „אריינפיר אין חסידות און דער וועג פון חבד", פאַרלאַג מתנות, ניו־יורק, עמ' 263).

„כל המצייר נפש חיה מישראל, גורם הנאה לדורו; וכל המעמיד ציון לאלה הבריות המסתלקות, כאילו קיים עולם מלא, עולם שהולך ונחרב. הבריות הללו עומדות לפניך ותובעות תיקונן: ציירנו, כתבנו בספר, למען ידע דור אחרון".

(שלום עליכם, פתיחה ל„בין אדם וחברו")

ראובן רוגובין

טיפוסים שהיכרתי

עוזר (אייזער) דער ראַזנאָסטשיק (עוזר הדוור)

הכרתי יפה את ר' עוזר הדוור, או כפי שהגויים קראו לו „דיעדושקה יעווזער" („סבא יעווזער"). יהודי כבן שבעים. מיבנה גופו מוצק. קומתו למעלה מבינונית, בעל זקן מרובע וערמוני (הזכיר את זקנו של הצאַר ניקולאַי אלכסנדר). גם בקיץ וגם בחורף היה לבוש

בשכמיה (פעלערינע) ועליה תרמיל גדול, מלא וגדוש דברי דואר.

בזכות מה הגיע למישרה ממשלתית זו? — בזכות היותו „קאַנטוניסט". היות שהיה חייל מסור ונאמן לצאַר וזכה לאות הצטיינות, קיבל עם שיחרורו המלצות טובות, שבזכותן נתקבל כ„עובד מדינה". הוא היה הדוור היהודי היחיד בסביבה כולה.

בלכתו עמוס לעייפה עם התרמיל, היו דרדקאות רודפים אחריו וצועקים: „דיעדושקה יעווזער, אַ בריוו יעסט" („סבא יעווזער, מכתב יש"?). היה הוא מפנה את ראשו ומשיב: „ניקאַק ניעט"! („אין שום דבר"!). אותנו, הזאַטוטים, לא היתה תשובה זו מספקת והיינו רודפים אחריו וצועקים בקולי־קולות: „דיעדושקה יעווזער, פיסמאַ איז דאָ"? („סבא יעווזער, מכתב יש"?). היה הוא שוב הפעם נעצר ואומר בטוב־לב: „רעביאַטאַ פערע־סטאַנטיע שאַליט" („ילדים, הפסיקו להשתובב"!). אזהרה זו היתה מרתיעה אותנו והינחנו לו עד למחרת בבוקר.

כאשר החזן שר בבית־הכנסת את „הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים", תפילה לשלום הצאַר ולשלום בני־ביתו — היה ר' עוזר הדוור עומד כל הזמן דום, בדחילו ורחימו, עד גמר התפילה.

במלחמת העולם הראשונה היו המתפללים בבתי־הכנסת עוסקים ב„פוליטיקה" ומת־ווכחים ביניהם, מי ינצח את מי: גרמניה את רוסיה, או רוסיה את גרמניה. ר' עוזר נשאר נאמן לדינאַסטיה הרומאַנובית והוכיח באותות ובמופתים, שהקיסר, נותן לחמו הוא שינצח.

ר' חיים „דער שניידער" („חיים החייט")

ר' חיים „דער שניידער" (חיים צירולניק) ואשתו חייקה

אמר הסבא ר' מנדלי מוכר ספרים, עליו השלום: „כיהודים אצל אומות־העולם, כך היו האומנים נבזים ושפלים אצל היהודים" (בימים ההם, פרק שנים־עשר). דברים אלה

אינם חלים על ר׳ חיים „דער שניידער״. אף על פי שהיה בעל־אומנות — נימנה בכלל בעלי־בתים חשובים והיה קרוב לגדולי העיר.

שם משפחתו היה צירולניק. אולם הכול הכירו אותו לפי כינויו חיים „דער שניידער״ (חיים ה„חייט״). הוא היה בנו של ר׳ עוזר הדור. מעולם לא ראיתי את ר׳ חיים מחזיק בידו חוט ומחט, או אצבעון (פינגערהוט). שכן הוא היה קבלן לחייטות והעסיק שני אומנים. האחד, הלל משה יודלס, אברך גבוה וצנום ועני מרוד, והאחד, יעקב סתום־העין. כיצד השחיל חוט בקופא דמחטא — חידה היא בעיני עד היום.

ר׳ חיים עיקר עיסוקו — עסקי ציבור. הוא היה ראש המדברים בחברה קדישא. כאשר הלך יהודי לעולמו וצריך היה לרכוש „מקום״ — לא הסתדר העניין בלי ר׳ חיים. הוא ישב בראש הקרואים לסעודת החברה קדישא, שהתקיימה בעשרה בטבת.

ר׳ חיים שימש גם כחבר בהנהלת הפאָלקס־באַנק (הבנק העממי). גם בהנהלת הבנק וגם כאחד מפרנסי הקהל, הגן תמיד על הנחשלים ועל הזקוקים לעזרה — בין אם הם אומנים ובין אם הם סוחרים זעירים. הוא היה גם ציוני נלהב ותמך בכל המפלגות שפעלו למען ארץ־ישראל. את סמכותו זו בקרב הציבור רכש הודות ליושרו וטוב־לבו. לא היה נוקם ונוטר, שנא רכילות והתרחק מדבר שקר. תמיד ריחפה על פניו בת־צחוק טובה.

אחרי המלחמה בין פולין ובין הבולשביקים, ייסדנו ספרייה גדולה בביתה של חייקע „די קרעווער״ (חייקה מקרעווע) ברחוב סמורגון. בימים שבהם החליפו ספרים — פעמיים בשבוע — היה ר׳ חיים נכנס לספריה והתעניין לדעת, אם רבים הם הקוראים. הוא התעניין מאוד במתרחש בעולם הרוח והעריך אדם הקורא ושונה.

חיים „דער שניידער״ עם אשתו ניספו בשואת וולוז׳ין, יחד עם כל יהודי־העיר. בטוחני שאפילו בגיטו האפל והצר היה משתדל לעזור למי שנזקק לעזרה. אין לי ספק שכאשר השיבו את פניו ריקם — לא נכלם ולא נרתע, ולמחרת חזר וביקש שיתנו קצת מרק חם לחולה ותשוש. כך פעל לטובת הציבור גם בתנאים הבלתי־אנושיים של הגיטו, עד שהשיב את נשמתו לבורא בטהרה ובקדושה.

„ר׳ איטשע בעל־עגלה״ („ר׳ איטשה העגלון״)

ר׳ איטשה היה בעל סוס ועגלה מסוככת, בה הוביל את הנוסעים מוולוז׳ין לתחנת הרכבת. תחילה למולודצ׳נה, אחר־כך לפולוצ׳אני, ליסטופאַד, הורוצ׳קי ולבסוף — לתחנת וולוז׳ין.

הסימטה, בה התגורר ר׳ איטשה, כונתה בשם „צאַרסקי דבוריעץ״ (ה„חצר של הצאר״). כך נאמר לתפארת המליצה, כי לאמתו של דבר היתה סימטה זו מכוסה בבוץ טובעני. בלי מעבורת של קורות ומרישים, לא יכלו להגיע לביתו של ר׳ איטשה.

בקלייזל התארגן חוג של יהודים קשישים, שמדי שבת בשבת, אחרי תפילת מנחה,

היו קוראים ב„תהלים", מפרק קי"ט, מ„אשרי תמימי דרך; ההולכים בתורת ה'", עד סוף ספר „תהלים". ואם טרם הגיעה שעת תפילת מעריב — היו מתחילים מ„אשרי".

זקן־החוג היה ר' משה שמואל, יהודי זקן, בעל זקן־שיבה ארוך, שהיה מסיים כל פרק „תהלים" בנעימה עריבה. בין המשתתפים היו שלושת בניו — פייבע, יהושע ומאַטעס (ממשפחה זו נשתייר שריד אחד בלבד — יעקב גירזון, בנו של מאַטעס הנמצא בישראל). המשתתפים האחרים היו: מיכאל גבריאל הנגר (אחיו של ר' משה שמואל), יצחק גצל הסנדלר, אברהם איטשה הקצב, איטשה העגלון, פרץ העגלון, משה החייט, שמואל איטשה „דער גענזלער" ואחרים.

כאשר החל ר' משה שמואל לקרוא בניגונו הערב „אשרי תמימי דרך" — שלפו כולם מכיסיהם את משקפיהם. כל זוג משקפיים לקה באחוז של נכות גבוה מאוד. באחד חסרו עדשה ויצול; בשני — יצול בלבד; השלישי היה חבוש במעדן (אגד), במקום יצול והרביעי לא היה, כלל, ראוי לשימוש בשל נכותו. כל זוג משקפיים היה חבוש ב„פרוטזה" של גבס. זוג־המשקפיים של ר' איטשה היה היחיד, שהיה, פחות או יותר, בסדר.

ר' איטשה היה קורא בספר „תהלים" ברגש ומתוך הרגשת מתיקות, שהוא, איטשה בעל־עגלה, יהודי פשוט, מסוגל במו פיו להודות ולשבח את בורא העולם. וכאשר ר' משה שמואל פתח ואמר: „פלגי מים ירדו עיני; על לא־שמרו תורתך" (תהלים קי"ט, קל"ו) — היה ר' איטשה מוציא מן הקפוטה שלו מימחטה גדולה ואדומה, ומנגב את דמעותיו.

אחרי נשואי המשכתי להתפלל בקלייזל. נוכחי ישב ר' איטשה העגלון. לימינו — ר' ברל פוטאַשניק ולשמאלו — המלמד והבעל־קורא ר' משה שלמה. הדיומד (שטענדער) של ר' איטשה היה נכה כמשקפיים שלו. מעולם הוא לא תיקן אותו, כשם שלא תיקן את משקפיו.

בכותל המזרחי של הקלייזל ישבו אז מחשובי הבעלי־בתים שבוולוז'ין. הרב נפתלי הרץ עסקינד (כיהן כרבה של וולוז'ין, אחרי צאתו של רבי רפאל שפירא למינסק), אָרע פולאק, הרשל רוגובין, „יענקלה יוחננס", אברהמל ראָדעס, „מיכל מאיר אישיעס" (סוחר פישתן) ובעלי־בתים חשובים אחרים. במשך הזמן חלו שינויים גדולים ב„מי ומי" של הכותל המזרחי בקלייזל. „לייזער דער בעקער" („לייזער האופה") ומנחם יואל פוטשניק (שניהם גבאים) תפסו את מקומותיהם של הרב עסקינד ושל ארע פולאק. הם הושיבו במקומם — הראשון, את חתנו הרופא אברהם צארט והשני — את נכדו עקיבא פוטשניק. על מקומו של „אברהמל ראדעס" ישב נכדו פייבע ראדעס. את מקומו של מיכל מאיר אישיעס תפס בנו, יעקב ווייסבורד.

ביום כפור היה ר' איטשה כאדם שלא מעלמא הדין. הוא הסיח את דעתו מן העולם הגשמי ושם כל מעינו ביום הקדוש והנורא. רוחו היתה נסערת מאוד ולבו כאוב ודאוב. היה מרעיש עולמות בתפילתו, עד שצנח כמתעלף על ספסלו.

ר' איטשה היה מחליף את בגדיו פעמיים בשנה — בפסח ובסוכות. כאשר התפללו

בקלייזל את תפילת טל, בתפילת מוסף ליום א׳ של פסח — היה פושט מעליו את בגדי־החורף (אפילו אם שררה, עדיין, צינה בעולם); וכאשר התפללו בשמיני־עצרת (יום אחרון של סוכות) את תפילת גשם — היה פושט מעליו את בגדי הקיץ (אם כי בחוץ היה חם ומחניק).

סופו של ר׳ איטשה היה כסופם של כל יהודי וולוז׳ין. ישיבתו בגיטו מוטטה אותו כליל. היה לבוש בקפוטה ארוכה וקרועה, חגורה במשיחה. סעד רוחני הגישו לו ראובן לאָוויט („ראובן דער פאַקטער") ואברהם ברקוביץ׳.

ישראל בן־נחום (הולובנצ׳יץ)
(גבעתיים)

א

ר׳ אברהם חיים מהרשק

הסבתה רוחה רייזה, נוחה עדן, סיפרה לי, שמופלאה ומלאת גבורה נפשית עילאה, היתה דרכו של אביה, ר׳ אברהם חיים מהרשק, לארץ הקודש. הוא היה נפרד מיהודי העיר ועושה דרכו ברגל „לירושלים עירך". היה מגיע לגבול, ומחמת שלא היה בידו רשיון מעבר, היו שומרי הגבול מכים אותו עד זוב דם, שודדים ממנו את רכושו הדל ומחזירים אותו. כולו פצע והבורה היה חוזר לוולוז׳ין. אך הגלידו פצעיו יצא מייד לדרך. שבע פעמים יצא וחזר, ו„מכף־רגל ועד־ראש אין־בו מתום". בפעם השמינית יצא ולא חזר.

בוולוז׳ין לא ידעו מה עלה בגורלו, כי לא הגיע ממנו לא קול ולא בת־קול, כאילו טבע במים. כעבור שנה הופיע בעירנו שד״ר (שלוחא דרבנן) ובידו מכתב כתוב באותיות של „קידוש לבנה". בראש המכתב התנוססו שתי מלים: „מזל־טוב"! תמהו יהודי־העיר ולא הבינו פשר ה„מזל־טוב". אולם, משהחלו לקרוא במכתב — עמדו על פשרן. ר׳ אברהם חיים — לאחר שהתייסר ביסורי־דרך קשים — זכה לראות את הארץ מנגד, כי התנפלו עליו שודדים, הכוהו מכות־רצח עד שהוציא את נשמתו. הביאו את גופתו לקבורה בירושלים.

לר׳ אברהם חיים יצאו מוניטין בין גדולי החכמים שבירושלים. דבר זה מסתבר מן העובדה הבאה: בבית־הקברות שבהר־הזיתים היתה אחוזת־קבר קדושה, שמורה לקבלת גופתו של צדיק גדול. ביום, בו העלו לירושלים את גופתו של ר׳ אברהם חיים, מת בירושלים תלמיד־חכם גדול. יהודי־ירושלים לא יכלו להחליט, מי משני הניפטרים הגדולים האלה יזכה לנוח בקבר זה. הפילו גורלות ונפל הפור על ר׳ אברהם חיים. מכאן

מסתבר פשר ה„מזל־טוב״ שבישר המשולח, שכן ר׳ אברהם חיים זכה להיקבר בקבר שנועד לצדיק גדול.

קברו של ר׳ אברהם חיים מהרשק,
בהר הזיתים בירושלים

שנים עברו. עליתי לארץ־ישראל, וסיפור־פלא זה של סבתי שמור בזכרוני. עשיתי את דרכי להר־הזיתים, כדי לוודא אם, אמנם, נקבר שם ר׳ אברהם חיים. לצערי, לא הצ־לחתי לזהות את הקבר. אולם סיפר לי אחי, שביקר בהר־הזיתים בתקופת המנדט, וביקש שיראו לו את קברו של אב־רהם חיים. פתחו פינקסים עתיקים של ניפטרים ובאחד מהם מצאו כתוב: ר׳ אברהם חיים מוולוז׳ין ובהתאם לרשום זיהו את הקבר.

עתה, עם שיחרורה של ירו־שלים העתיקה, עליתי על הר־הזיתים להשתטח על קברו של ר׳ אברהם חיים. במו־עיני ראיתי שסיפורה של סבתי לא היה אגדה.

ב

הסבתא רוחה רייזה

הסבתה רוחה רייזה, בתו של ר׳ אברהם חיים מהרשק, היתה דמות מיוחדת במינה. בענייני דת החמירה יותר מן הרב. היא נלחמה ברוחות החדשות — רוחות של כפירה — שהחלו מנשבות בוולוז׳ין, בהומור ובמילי־דבדיחותא.

בימים ההם (בהתחלת המאה העשרים) נהגו נערות ונערים ללכת בשבת ליער

וספרים בידיהם. אחד הנערים ביקש להרעימה ופנה אליה בדרך של קינתור: ראי־נא, סבתה רוחה רייזה, כיצד בנות וולוז׳ין „טראָגען ביכער אין וואַלד״ = (נושאות ספרים ליער). הוא שקל למטרפסיה בדרך העקיצה האופייניות לסבתה: „דאָס וואָס זיי טראָגען אין וואַלד אַהרט מיר ניט. זיי זאָלן נאָר ניט „טראָגען״ פונם וואַלד״ = (זה שהן נושאות ליער — אין זה מענייני. הלוואי ולא „ישאר״ מהיער. „טראָגען״ באידיש פירושו גם להתעבר).

הסבתה נהגה להתחיל בהכנות לקראת חג הפסח מייד אחרי חנוכה. בראש וראשונה צריך היה להחמיץ סלק, ולכך הוזקקה לחבית. בעיצומו של יומא דשוקא, הייתה הסבתה נעלמת מחנותה ורצה לשוק, כדי לחפש חבית כשרה. משהכניסה את החבית לבית — מהומה הכניסה בו: „כאן אל תעמוד״, „כאן אל תשב״ ו„כאן אל תלך״. בלית־ברירה פינו חדר מיוחד לחבית. וכאשר החמיץ הסלק וצריך היה לטלטל את החבית למרתף — היה קורה תקר. חוליות־החבית התפקקו והכול נשפך החוצה. הסבתה המסכנה, כסיזיפוס בשעתו, אנוסה הייתה להתחיל הכול מחדש.

היא הקפידה מאוד על מתן צדקה לעניים. בערב יום כיפור הייתה הקערה „שלה״ עומדת בין שאר הקערות ודאגה שהיא תתמלא.

הסבתה הייתה קשת־עורף. בכוח עקשנותה השיגה דבר, שהיה לשיחה בפי כל יהודי וולוז׳ין. היא הודיעה בשימחת־תורה בתקיפות לגבאי שתעכב את ה„הקפות״, אם לא יתנו לה ספר־תורה ל„עזרת נשים״, כדי שגם הנשים תקיימנה את מצוות „הקפות״. קמה מהומה בבית הכנסת. היתכן? הנשמע כדבר הזה? הקפות של נשים? זה חילול התורה! אולם לא הועילו המחאות והצעקות: סבתה רוחה־רייזה קיבלה ספר־תורה והקיפה שבע הקפות ב„עזרת נשים״.

מעשה גבורה מסוג אחר עשתה הסבתה בשנת תרס״ה (1905). באחת השבתות של השנה ההיא, בשעת קריאת התורה, סגרו אנשי ה„בונד״ את דלתות בית־הכנסת ומנעו בעד המתפללים מלהתפזר, כדי להכריח אותם בזה האופן להאזין לנאומים מהפכניים נגד הצאַר. לא יכלה הסבתא כלכל חילול־קודש כזה והחלה לצעוק בקולי־קולות: „הקוזקים באים״! הבונדאים נבהלו ונימלטו על נפשם.

כשנודע להם שהסבתה התלה בהם, החליטו לשלם לה מידה כנגד מידה. הם הכניסו סלק גדול בתוך שקיק, תלו אותו על פתח חנותה של הסבתה, ומעליו שלט אזהרה: זהירות, פצצות! עד שהתנדב אחד אמיץ והוריד את ה„פצצה״ מעל החנות — כמעט ופרחה נשמתה של הסבתה.

הסבתה זכתה לאריכות־ימים. כאשר הייתה עמוסה בשני דליי־מים — מעדו רגליה והיא הוציאה את נשמתה.

א. ליטווין

פ ט ש א ל ק ע

(בעל האכסניה הוולוז׳ינאי הנודע)

את השעות היפות והנעימות ביותר ביליתי בוולוז׳ין עם פטשאלקע — בעל האכסניה הנודע שהתאכסנתי אצלו. כינוי זה בא לו על שהיה פונה לאורחיו במלת־חיבה „פטשאַ־לעטשקע", דהינו, „דבורונת" שלי.

ואם אני מקדיש דברי לבעל האכסניה שלי בוולוז׳ין, איני עושה זאת, אך ורק, משום רגש תודה על השעות היקרות שביליתי בחברתו; על סיפורי המעשיות שסיפר לי על רבי חיים, בנו של רבי יצחק, על ברוך הגליצאי, על ה„שאגת אריה" ועל הגראף טיש־קיביץ׳. הנני עושה זאת, משום שפטשאלקע היה אחת הדמויות המעוררות פליאה, אחד הטיפוסים היהודיים המקוריים, שאי־פעם פגשתים במסעי על פני עיירות יהודיות.

כשהכרתיו היה בן תשעים וארבע (צ"ד). אבל נטל השנים לא העיק עליו, כלל וכלל, וראה את עצמו כאחד הצעירים. קומתו זקופה היתה, הליכתו מהירה כ„אילה שלוחה". סיפר לי שכנו: היה זה לפני ארבע שנים. נפגשתי עם פטשאלקע בבית־המרחץ. ירדנו שנינו למקוה, טבלנו והתחלנו לעלות במדרגות. אחזתיו בזרועו ואמרתי לו: תשעים זה תשעים. שמעני, ר׳ וולף, הישען עלי ואהיה לך לעזר. בסיעתא דעול־ימים תקל עליך העליה. צריך היית לראות, איזה מין מבט הוא שלח בי. כמעט ועשאני גל של עצמות. „שא רגליך, הרעים בקולו, ינוקא שכמותך! לעזרתך אני צריך? עוד בטרם שתניד עפעף, כבר אהיה למעלה". וכי מה סבורים אתם? — בהגיעי למדרגה החמישית וכבר היה ר׳ וולף במדרגת החמש־עשרה.

פטשאלקע מתיהר בחוסן גופו, שאפילו עתה, כשהוא לוחץ כף־ידו של בחור צעיר — גצים עפים מעיניו!

פטשאלקע נתברך במאה וארבעים נכדים ונינים. הוא גופו „תרם" לקהיליה זו חמשה בלבד: שלושה בנים ושתי בנות. כל בניו הם למדנים גדולים ויראי־שמים. בן ובת מתגוררים באמריקה. את צאצאיו שבוולוז׳ין כבר בילה: הוא אומר „קדיש" עליהם, ולא הם עליו. לא מזמן מת עליו בן שהתגורר עמו באכסניה. רבנים הספידוהו וסיפרו בשבחו. הזקן אינו פוסק מלהזכיר שם הנפטר ומדי דברו בו — זולגות עיניו דמעות.

פטשאלקע מקבל כסף מבנו שבאמריקה, אך אין הוא זקוק לכך. יש לו פרנסה בשפע מהאכסניה שקיבלה בירושה מסבו. חצר רחבת־ידיים מקיפה את האכסניה, בה בהמה גסה ודקה, ובוסתן גדול של עצי־פרי, שבמר־ידיו נטעו בהיותו כבר למעלה מבן שבעים. את הבוסתן הוא מחכיר תמורת הכנסה של שלושים וחמישה רובל לשנה, חוץ מעצים אחדים נחמדים למראה וטובים למאכל שהוא שומר אותם לעצמו. קוטף את הפרי, מהם ליבוש, מהם למעשי מרקחת, ועוד יותר לקרובים וידידים.

כשחסרים לו מזומנים — הוא נגש למינסק. אח יש לו שם, מיליונר, מן האדירים

שבסוחרי היערות בליטא. פטשאלקע הוא שאַר־הבשר ה„אביון" היחידי במשפחת אחיו. בבואו פותחים לו האחיינים ארנק מלא וגדוש שטרות בני מאות ואומרים לו: קח כמה שלבך חפץ! אולם צנוע האיש ולוקח שטר אחד בלבד.

פטשאלקע הוא בר־אבהן ומתגדר מאוד ביחוס שלו ובפרט בשושלת חותנו. אביו של חותנו היה ר' מנשה מאיליה, תלמידו של הגר"א. בעברו ברחוב, חולקים לו כבוד — קטנים וגדולים. ישנם בוולוז'ין גם זקנים אחרים, אבל הוא ה„ארי" שבחבורה. בצעירותו למד בישיבה וגם כיום אינו בטל מתורה ולומד את דף־הגמרא היומי, בלי עזרת משקפיים. מעולם לא היה מהבטלנים, מבלי־עולם. היה חרשתן, מורד במלכות ומה שלבכם חפץ. הוא עשה גדולות ונצורות בחייו. הם עברו עליו בסופה וסער. הנאה מיוחדת הוא נהנה בספרו על הסכנות שהיה נתון בהן בהיותו מהפכן. בלי „זה" — ובדברו הוא מקמץ ארבע אצבעותיו ומוריד מלמעלה את הבוהן דרך ירייה באקדח — בלי „זה" לא הייתי פוסע, אפילו, פסיעה אחת.

אולם, כל זה היה בשכבר הימים — לפני ששים—שבעים שנה. אלא, שגם כיום כוחו עמו, והודות לכך שהוא עשוי ללא חת — הביא תועלת רבה לישיבה בזמן המשבר שעבר עליה. בשעת המחלוקת הגדולה בין רבי הירש־לייב (הנצי"ב) ובין הגאון רבי ישראל מסאַלאַנט, שביקש להכניס את ה„מוסר" לישיבה, שלח הנצי"ב את פטשאלקע להתרות ברבי ישראל מסאלאנט, שלא תהא תפארתו על הדרך הזאת. נכנס היהודי הפשוט פטשאלקע ועמד בהכנעה רבה לפני הגאון הגדול, מייסד בתי־המדרש ל„מוסר" בליטא, לא הרהיב עוז לשבת וחלק כבוד גדול לגאון. אולם, כשהגאון פנה אליו שיגיד לו במה העניין ומה הביאו לכאן — פתח במלים ספורות ובניגון של מגיד, הדורש ב„עשרת ימי־תשובה" מעל הבמה בזיע ורתת: „באתי להגיד לכבוד הגאון, שכל האנשים אשר פגעו בישיבת וולוז'ין, הישיבה הגדולה, אשר העמידה הרבה גאונים גדולים בישראל — סופם היה רע. פלוני הרב מת מיתה חטופה, רב אלמוני נטרפה עליו דעתו ורב פלמוני יסורים באו עליו. באתי, לכן, רבי, להתרות בכבודו". נבהל רבי ישראל מסאַלאַנט מפני התראתו של פטשאלקע והניח לישיבה...

פטשאלקע גאה שהוא מעורב עם רבנים. כמעט כל הרבנים, שביקרו בוולוז'ין בימי־חלדו הארוכים, התאכסנו אצלו. במו־ידיו היה חולץ את נעלי הרבנים לפני שכבם לישון. חוק הוא ולא יעבור. בזכות זה ברכוהו מאה רבנים שיחיה עד מאה ועשרים שנה.

פטשאלקע שמח בחלקו. אין לו טענות לא על העולם ולא על הקב"ה. הוא דאג לעת זקנה. שולחנו מלא דשן. יש לו כסף בבנק. אולם, אדם לא לעולם יחיה. ועתה הוא „מתכונן לדרך". „כבר הגיעה השעה" — אומר הוא. אולם, כשפטשאלקע אומר לכם ש„הוא מתכונן" — עליכם לדעת שזה דיבור בעלמא, דברים בטלים, כי הוא עדיין, מלא חיות ואש נעורים בוערת בעצמותיו. לדבריו הריהו „מתכונן", אולם לאמתו של דבר, הריהו בטוח, כי שש השנים החסרות לו להשלמת המאה הן כמונחות בקופסה. מה שיך?

הלא מאה רבנים חתמו לו על־כך. צדיק גוזר והקב״ה יקיים. „אראה לכם — אומר הוא — שמות הרבנים. הם כולם רשומים אצלי״.

אולם, בטוחני, שכדי להגיע למאה, אין פטשאלקע זקוק, כלל, לברכה של מאה רבנים, כי־עוד לר׳ וולף כוח, וכשהוא לוחץ כף־ידו של בחור צעיר — גצים עפים מעיניו.

(מתוך הספר „יידישע נשמות״ —
תרגם בהשמטות קלות — א. ל.)

יהודה חיים קוטלר
(ניו־יורק)

דב בר קפלן

„ברל שלנו״ — כך קראנו, אנו הוולוז׳ינאים בווליטשני, את דב בר קפלן, החלוץ הוולוז׳ינאי הגדול.

שנת תרע״ח (1918). מלחמת העולם הראשונה המתקרבת לקיצה, מוצאת אותנו בווילנא. אנו לומדים שם בישיבה. ברל שקוע בהוויות דאביי ורבא. ימים ולילות יושב הוא ולומד תורה. אולם הבריות מרננים, שבן־ישיבה זה אין תוכו כברו, והוא קורא בסתר ספרי „טריף־פסול״ — ספרי הסטוריה ופילוסופיה.

ואמנם חלה תמורה בהלך־המחשבה של ברל. הוא פסק את פסוקו: הגיעה השעה לסגור את הגמרא, כי הארץ קוראת לנו. הוא לא נהפך ל„אחר״, לאפיקורוס. הוא הניח את הספרא ותפס ב„סיפא״ — בדברי חומר, כי זהו צוו־התקופה.

היה זה בשנה הראשונה לפרוץ מהפכת אוקטובר ברוסיה. חלק גדול מן הנוער היהודי ראה במהפכה זו עקבתא דמשיחא. אולם ברל לא סונוור מנגוהות זרים. בקור־רוח ניתח את מהותה של המהפכה והגיע לכלל מסקנה, שלא לנו מהפכה זו, שאנו רוקדים בחתונה של זרים. זו היתה נבואת־הלב שלו שאמנם נתאמתה.

באוקטובר של שנת תרע״ח (1918) עזבנו את הישיבה ונתקבלנו כתלמידים בבית־ספר חקלאי בוועליטשאַני הסמוכה לווילנא. למדנו וגם עבדנו עבודת־שדה. ברל, בן הרב השקט והצנוע, הפליא את עין־רואיו בחריצותו בעבודה. הוא לא שכח אף לרגע את וולוז׳ין שלו. כל צעיר מעירנו שנזדמן לווילנא — הכניסו ברל לבית־הספר החקלאי, כדי להכשירו לחיי עבודה ויצירה בארץ־ישראל. תוך זמן קצר התלקט לבית־הספר מספר ניכר של וולוז׳ינאים.

בסתו של שנת תרע״ח (1918) ובחורף של שנת תרע״ט (1919) הלך וגדל מספר התלמידים בבית־הספר. מקובנה הגיעה קבוצה של תלמידי בתי־ספר תיכוניים וסטודנטים, חברי מפלגת פועלי־ציון. מטרתנו היתה לקבל תואר אגרונום ולעלות לארץ־ישראל.

באביב של שנת תרע״ט (1919) התקרב הצבא הפולני לווילנא. חשנו בסכנה הגדולה

המאיימת על חיינו. החלטנו לעמוד על נפשנו ואירגנו הגנה עצמית. שמרנו על כל האינוונטר של בית־הספר. ברל, ראש־ההגנה, היה עשוי ללא־חת. הוא לא ידע פחד מהו. בעמידתו זו נסך בנו עוז ובטחון.

באותם לילות של שמירה נשא ברל מידברותיו על עם־ישראל ועל עתידו. כמעיין שאינו פוסק הפיק פיו שפע של מימרות חז״ל ודברי־חכמה מספרות העולם. מסקנתו היתה שאין אנו, היהודים, חיים מפיו של מרקס, של לנין ושל טרוצקי. יש לנו, אמר, סוציאליזם שלנו, היונק מן התנ״ך ומן הגמרא. עלינו ללכת בדרכנו אנו, כי היא בלבד תוביל אותנו לשיחרור לאומי וסוציאלי.

לא תמיד היה דיבורו של ברל רהיט ושוטף. עתים היו משפטיו מקוטעים, והמרומז בהם היה מרובה על המפורש. על פי רוב דיבר במשפטים ברורים, שהצטיינו בהיגיון רב. דבריו נכנסו ללב, משום שנאמרו בלהט של מאמין גדול.

לאחר כמה שבועות של התפרעויות ושל אנדרולומוסיה, התבסס השלטון הפולני בסביבתנו. יום אחד טיילנו בחברותא לווילייקה. בבואנו למקום ראינו יהודי זקן, מוקף קלגסים פולניים, עומד וממרר בבכי. החיילים מתקלסים בו ומשחיתים את זקנו. ברל כולו ריתחה, מבקש הוא ללמד לקח לפורעים. עצרנו בעדו, כי בנפשו הדבר. הוא לא נרגע והטיח כלפי דברים קשים: אם אין בנו העוז להגן על הכבוד היהודי, כיצד נעמוד בארץ־ישראל על מישמר עניינינו הלאומיים?

בית־ספרנו שיגשג. איכרי הסביבה היו מוקסמים מהחריצות שגילינו בעבודה. הוכרז על התחרות: מי יצליח לגדל קלח כרוב הגדול ביותר. ברל התייחס לדבר הזה בכל הרצינות. היה מקיץ אותי משנתי בחצות־ליל, כדי לכסות את הכרוב שלא יקפא בקור. ומה גדולה היתה שמחתנו, כאשר ברל זכה בפרס הראשון.

בשנת תר״ף (1920) החליט ברל להקדים את עלייתו לארץ־ישראל. הוא נסע לקובנה, קרית כהונתו של אביו, הרב יהושע קפלן, כדי לקבל ממנו ברכת־הדרך. פרידתו מתלמידי בית־הספר היתה נירגשת מאוד.

לימים באתי, עם זרם ההגירה, לארצות־הברית. הגיעו אלי הדים מברל. הוגד לי שבשנת תרפ״א (1921) עבד עם חלוצים מליטא בנקודת־ההכשרה פעלאדנאגע ליד קיידאן. גם כאן הצטיין מאוד בעבודתו, ומרוב חיבה כינוהו חבריו בכינוי „ניקולאי״. כינוי זה ליווה אותו גם בחייו בארץ־ישראל.

כעבור כמה שנים הגיעה אלי השמועה, שברל שקוע ראשו ורובו בייבוש ביצות ובסלילת כבישים בארץ־ישראל. בשנות העשרים מצאתי, באלבום שהוציאה קרן־היסוד, תמונה בשם „מחצבה בירושלים״, ובה מצולם ברל, בעמדו על־יד אבן גדולה ופטיש כבד בידו. הן זהו האיש שתמיד עמד על מישמרתו כצור איתן!

בביקורי בישראל בשנת תשכ״ה (1965) כבר לא היה ברל בין החיים. תשמש רשימה זו נר־זכרון לברל שלנו, שבעפר רגליו התאבקנו ומימיו שתינו.

בנימין שפיר (שישקו)

מעשה בעיסקא של אויר

(מסיפורי אבי, ר' מרדכי שישקו)

המוח היהודי! המוח היהודי הוא פלאי פלאים! אם יהיו כל הימים דיו וכל האגמים קולמוסים ושמים וארץ מגילות וכל בני־האדם לבלרים — אינם מספיקים למצות את עומקו של המוח היהודי. אין גבול ואין חקר לכוח ההמצאה של המוח היהודי. הבה ואספר לכם סיפור, ששמעתי אותו מישישי וולוז'ין, המעיד כמאה עדים שהמוח היהודי הוא חזיון־פלאים, שאין עלי־עפר משלו.

מעשה בסוחר גוי, תושב העיר פטרוגרד, שבא בטרוניה ל„באַטיושקה" (האב הרחום) הצאר. הלוא אנשים אחים אנחנו שנינו נוצרים מבטן ומלידה, שנינו שונאי־ישראל מובהקים, שנינו יודעים שה„ז'ידים" (היהודונים) צלבו את „בן האלוהים", את ישו משיחנו. ובכל זאת חפץ הוד מעלתו הצאַר ביקרו של היהודי. כל העיסקות עושה מעלתו עם יהודים. הם הבונים לך גשרים, הם הסוללים כבישים ומסילות־ברזל, הם הכורים מינהרות והם המספקים אפסניא לצבא. ולמה זה, כבוד הצאַר, אינך עושה עיסקא עם נוצרי כשר?

שמע הצאר את הטענות והחריש. דבר לא אמר. הלך הסוחר הגוי לביתו בלב כבד ופניו חפוי.

כעבור שבועיים ימים הגיע לסוחר אחשדרפן מאת הצאַר, להבהילו להוד מלכותו. יצא הסוחר מבושם ומקושט, להקביל פניו של הקיסר.

אמר לו הצאר: נוכחתי שאמת דיברת, צדקו דבריך. חסל סדר יהודים ומעתה יהיה לי מקח־וממכר עם בני־עמי בלבד, עם נוצרים כשרים, מאמינים בני מאמינים בישו משיחנו. יש לי להציע לך הצעה גדולה, עסק יוצא מן הכלל. תצבור הון תועפות ופרצת בארץ. ובעד העסק הטוב הזה, אני מבקש עמלה של עשרת אלפים רובל בלבד.

— ומהו העסק — הוד רוממותו הצאַר — שאל הסוחר ולבו נע בקרבו מרוב התרגשות כנוע עצי־יער.

אמר הצאַר: אני מוכר לך את האוויר של שלושה מחוזות: של מחוז ווילנא, של מחוז גרודנה ושל מחוז מינסק.

ויהי בשמוע הסוחר הגוי, מהי ה„סחורה" המוצעת לו — חשכו עיניו ודעתו נתבלבלה עליו. אויר? איזה עסקים טובים אפשר לעשות מאוויר? איזו ממשות

יש לאוויר? איך אפשר להתעשר מאוויר? אין זאת שהתולים עם הקיסר. הקיסר מהתל בו, הקיסר מתלוצץ בו.

מיצמץ הסוחר הגוי בעיניו וחבל תחבולות בלבו, כיצד להתחמק מעניין ביש זה. עד שלבש עוז ואמר לצאַר: הוד רוממותו, השעה דחוקה לי, השקעתי את כל כספי בעסקים שונים ואין כעת מזומנים בידי. קם, קד קידה מלאת הכנעה, אמר שלום וחזר לביתו, שמח ומאושר שנפטר מצרה זו.

למחרת היום קרא הצאַר ליענקל, הקבלן הוותיק שלו. כאשר שמע יענקל במה המדובר, במה העניין ומהו העסק המוצע לו — אורו עיניו ולבו התמלא גיל ורננה. הוא ראה מייד באיצטגנינות שלו, שעסק זה הוא מיכרה של זהב, שאין כמוהו להתעשרות. אמר לצאַר: הבה ונאשר את העיסקא כדת וכדין, נעשה חוזה בינינו, בו יהיה כתוב ב„רחל בתך הקטנה", שהוד רוממותו מכר ליהודי יענקל את האוויר של שלושת המחוזות הנ"ל. אמר הצאַר „פוז'אַלויסטא" (בבקשה) והחוזה נחתם בגושפנקת הקיסר.

שלף יענקל מכיסו שני שטרות, כל אחד של עשרת אלפים רובל ואמר לצאַר: הואיל ועסק זה הוא מציאה גדולה, אני משלם עשרת אלפים רובל דמי עמלה ועשרת אלפים נוספים, שישתמש בהם כבוד הצאַר לצרכי צדקה. עם החוזה ביד, החתום בגושפנקת הקיסר, מיהר יענקל לגוברנאַטור (שר המחוז) של ווילנא. אבל לא דבר קל הוא להתקבל אצל הגוברנאַטור. משרדו סגור ומסוגר, אין נותנים להיכנס. שומר הסף ביקש לגרש את יענקל מעל פניו.

יענקל לא ניבהל, שלף מכיסו את החוזה, החתום בגושפנקת הצאַר, ואמר: נא למסור להוד מעלתו, שהיהודי יענקל בא אליו בפקודת הצאַר. מייד נפתחה הדלת לפניו ברווחה. הגוברנאַטור קיבל אותו במאור פנים וב„ברוך הבא".

הראה יענקל לגוברנאַטור את החוזה ואמר בקול מפקד ומצווה: הואיל ובפקודת הקיסר, כל האוויר של מחוז ווילנא שייך לי, יתכבד־נא כבוד הגוברנאַטור ויתלה מודעות בכל עיר, בכל עיירה, בכל כפר ובכל חווה חקלאית, המודיעות בשם ובמלכות כדלקמן: כל מי שיפתח אשנב — עליו לשלם ליהודי יענקל רבע רובל; כל שיפתח חלון — עליו לשלם חצי רובל; כל שיפתח דלת — עליו לשלם רובל; כל שיפתח ארובה — עליו לשלם שלושה רובלים וכל המקים טחנת־רוח — עליו לשלם עשרה רובלים לשנה.

מה לעשות? את פי הקיסר אין להמרות. פקודה היא פקודה. והאחשדרפנים של הגוברנאַטור יצאו דחופים ומבוהלים ותלו את המודעות בכל עיר, בכל עיירה, בכל כפר ובכל חווה חקלאית. ובכל מחוז ומחוז, אשר דבר הקיסר מגיע אליו — אבל ובכי בו. כי העונה היתה עונת־קיץ. שרב כבד שרר. התושבים פתחו לרווחה את כל

האשנבים, כל החלונות וכל הדלתות, ושלשלו לכיסו של יענקל הון תועפות. ויענקל הלך והתעשר מיום ליום וביתו מלא הון.

התושבים בוכים ומשלמים, עד שכלתה הפרוטה מכיסם. ותעל שוועתם לפני הצאַר: הצילנו מיד היהודי, מיד יענקל. כלתה הפרוטה מכיסנו, ואם נסגור את האשנבים, את החלונות ואת הדלתות — ניחנק.

שמע הצאַר לשוועת עבדיו הנאמנים, קרא ליענקל ואמר לו: הזמנים אינם רגועים. כל מיני מהפכנים ו„בזבוז׳ניקים" (כופרים בעיקר) חותרים תחת כסא מל־כותי. ועתה עלול אתה להמריד עלי את כל האוכלוסיה. חוסה עלי, יענקל, הבה ונבטל את החוזה שבינינו. מוכן אני להחזיר לך את עשרים אלף הרובל שנתת לי.

אמר יענקל: הוד מעלתו הצאַר, הואיל והעסק הזה הכניס לי חצי מיליון רובל, הריני מוסיף לך על עשרים אלף הרובל שכבר נתתי לך, עשרים אלף רובל נוספים, ויהיו בידך ארבעים אלף. ויחיה הצאַר ושיחיה בריא הצאַר, הוא ובני־ביתו, ובקרוב נעשה עסקים חדשים...

למחרת קרא הצאַר לסוחר הגוי, סיפר לו את כל סיפור המעשה ואמר לו: ועכשיו ברור לך, למה אני עובד עם יהודים? הרי המוח היהודי הופך אוויר, דבר שאין בו ממש, למיכרה של זהב...

דינה ולאה פייגנבוים

(נתניה־ת"א)

מערע שניידער („מערקע אליס")

(ציון לנשמתה)

מבין פשוטי־העם הוולוז׳ינאיים, שהקדישו את חייהם למען הזולת, זכתה לכתר שם־טוב מערע שניידער (או כפי שכינו אותה „מערקע אליס"). היא הצטיינה באהבת הבריות והיתה, מעין, מוסד פרטי לעזרה סוציאלית. תמיד היתה טרודה בדבר־מצווה. מי ששרוי היה במצוקה כלכלית — פנה אליה ונעזר על־ידה.

וולוז׳ין לא נתברכה במקורות פרנסה רבים. כמקור־קיום חשוב שימשו הירידים השבועיים. הרוכלים, שהתפרנסו מירידים אלה, ולא היו מזומנים בידם לקנות סחורה, היו פונים למערע, והיא השיגה עבורם הלוואות. כאשר התקרב מועד פרעון שטר, ולא היה בידי הלווה במה לפרוע אותו, היתה מערקע נחפזת לבנק ומקבלת הבטחה מהמנהל, שמועד הפרעון יידחה.

מערע ידעה „למי הנעל לוחצת" — למי חסרים בשר ודגים לשבת, למי נקרעו נעליו

והוא מהלך יחף ולמי אין בגד ללבוש. היא עמדה לעניים בשעת דחקם. והכול עשתה בצינעה ולא בפרהסיה, שכן לא רדפה אחר הכבוד.

היא עצמה היתה מודרת־הנאה מן החיים. חיי־עוני חיתה. על חנות קטנה פרנסתה. בכל זאת היתה תמיד שמחה בחלקה, שכן היא עוסקת בגמילות־חסדים ובצדקה לעניים.

שני בנים היו לה. האחד, אליהו שני, עלה לארץ בשנת תרפ״ו (1926) ונפטר בכפר־סבא. בעלה משה עלה לארץ בשנת תרצ״ה (1935). הוא עבד בפרדסים, בסלילת כבישים ובעבודות אחרות. כעבור שנה נאלץ היה לרדת מן הארץ, כי מרע חלתה במחלה קשה.

גם כשבאה עליה אותה הפורענות הגדולה ותשש כוחה ממחלתה — המשיכה בעשיית מעשים טובים. כפופה, שבורה ורצוצה היתה מכתתת את רגליה, כדי להשיג בגד ליתומה, שמלת־חופה לכלה ענייה, או הוצאות־נסיעה ל„חלוץ״ עני שאושר לעלייה ולא היו בידיו הוצאות הדרך.

אף על פי שהיא קיימה כל־כך הרבה נפשות מוולוז׳ין, בכל זאת לא נקרע גזר־דינה, והיא נפטרה כמה חדשים לפני פרוץ מלחמת־העולם השנייה. מותה עורר צער ואבל כבד בלב רבים מיהודי העיר. בלוויתה השתתף קהל רב. את „מיטתה״ העמידו לפני בניין הישיבה. הספדן אמר בהספדו, שהלכה לעולמה אם טובה ומיטיבה, שכל חייה היו קודש לעשיית מצוות ומעשים טובים.

בנימין שפיר (שישקו)

אלה אזכרה...

ר׳ שלמה חיים ברודנה

בנו של ר׳ װעלװל (זאב) „פצ׳ולצ׳קה״, בעל האכסניה הוולוז׳ינאי הנודע. אדם פיקח היה, ישר ונקי־כפיים. מעסקני הציבור הבולטים בעירנו. היה במייסדי ועד הקהילה, הבנק העממי ומוסדות חסד וצדקה שונים. שימש כיושב־ראש של ועד־הקהילה הראשון וכמנהל הראשון של הבנק. עסקנותו הציבורית לא שימשה לו כקרדום לחפור בו. הוא דאג לדור המשך, לכן הכניס את חניכיו הצעירים בעול העבודה הציבורית, כדי שבבוא העת, יוכל למסור את תפקידיו הרבים לידיים נאמנות.

אשתו פסיה רייזל (לבית ווייסבורד) ניהלה את בית־המלון, שהיה מסודר ונקי

להפליא. כל שמנה וסלתה של סביבת וולוז׳ין התארחו בבית־מלון זה. שם מצאו מרגוע, עצה ותושיה בכל העניינים שבינם לבין מוסדות השלטון.

ר׳ שלמה חיים לא התערב בעסקי אשתו, ועסק במימכר יי״ש לגויים של הסביבה ובמכירה סיטונית של מלח לחנוונים של וולוז׳ין.

ר׳ ישעיהו כהנוביץ׳

ישעיהו כהנוביץ׳ ורעיתו הניה (לבית טבחוביץ׳)

יליד וולוז׳ין. ציוני מסור בלב ונפש. נימנה עם ראשוני המייסדים של „צעירי־ציון" בוולוז׳ין. עמד בראש „תרבות" בעירנו. היה מסור מאוד לשפה העברית. היה במייסדי

בית־ספר „תרבות" בעירנו. בהצלחת בית־הספר ראה את תעודת חייו.

היה חבר בוועד של הקרן הקיימת. ביתו היה בית ועד לפעולה ציונית. הצטיין בשלוות נפש למופת. דבריו שנאמרו בנחת ושיקול דעת, שימשו כמופת לנוער החלוצי־העברי בוולוז'ין. נשא לאשה את הניה, בתו של ר' יעקב טבחוביץ'.

לפני השואה כתב לי בבטחון גמור, שיזכה לעלות לארץ־ישראל עם בני־משפחתו. לצערנו הוא לא זכה לכך. ניספה יחד עם המורה נח פרסקי.

ר' אברהם הורביץ

בנו של ר' יהושע הורביץ מקרעווע, הציוני הדגול ואיש התורה, שבמלחמת העולם הראשונה נקלע לוולוז'ין. ביתו של ר' יהושע הורביץ היה בית ועד לחכמים וחממה ל„פרחי־ציון".

כאב — בנו. ר' אברהם הצטיין בישרו, בישוב הדעת והיה חביב על הבריות. נשא לאשה את סוניה, לבית שרירא.

ר' יעקב טבחוביץ'

תלמיד־חכם בעל מוניטין בעירנו. נקלע לוולוז'ין במלחמת־העולם הראשונה. גבה־קומה, בעל הדרת־פנים ונעים זמירות. כאשר עבר לפני התיבה ב„ימים הנוראים", היה ה„הנני העני ממעש" שבפיו, מעורר את לבותיהם של בני וולוז'ין לתפילה, לתשובה ולמעשים טובים.

בתו הניה נישאה לישעיהו כהנוביץ' ובתו השניה, סוניה, נישאה לזאב פרסקי. בנו, ר' שמעון טבחוביץ', היה ציוני נאמן ומסור, ונבחר כציר של סניף „צעירי־ציון" בוולו־ז'ין — לוועידת „צעירי־ציון" בווילנא.

ר' דב פוטאַשניק

הוא לא נימנה עם עשירי העיר, אך סגולותיו ומעשיו הטובים, הם שהיו „דינרי זהב" שלו. תכונה מיוחדת אפיינה אותו: הוא לא חיכה שעניי העיר יבואו אליו לבקש סעד, או גמילות חסד, אלא הלך אצלם, הקדים תרופה למכה, והיה בבחינת „אשרי משכיל אל דל". הוא ידע „למי הנעל לוחצת", ובסתר, ללא פומבי, ללא פרסום ברבים, הושיט

את עזרתו, שהיה בה משום הצלת נפשות. אהבת הבריות שלו לא היתה אהבה התלויה בדבר, כי אם אהבה לשמה, אהבה ליהודי באשר הוא יהודי.

רוב ילדיו הצליחו להתחמק מגיא ההריגה. נלחמו כפרטיזאַנים בסביבות וולוז'ין וזכו לעלות לישראל. בן ובת שלו נמצאים בארצות־הברית. הבן היה במייסדי „תפארת בחורים" בוולוז'ין. עד היום הוא שומר אמונים לישיבת וולוז'ין בבני־ברק.

על ר' דב פוטאַשניק ניתן לומר: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה".

המיילדת צביה צארט

אשתו של הרופא, ר' אברהם צאַרט, ובתם של אלעזר (האופה) ופרומה. אשה פקחית היתה, חכמה וטובת־לב. היא היתה גם בעלת חן, גם בעלת יופי וגם בעלת „יראת ד'". ובכך ייחודה ותפארתה.

מחציתה האחת של וולוז'ין השתרעה, כידוע, על גבעה. בימי סגריר היתה הירידה מן הגבעה כרוכה בסכנת נפשות. אך צביה לא נרתעה, ובכל מזג אוויר — סופות שלג, רוחות עזות וגשמי עוז — מילאה את שליחותה הקדושה — להיות „אם כל חי" בוולוז'ין. עליה ניתן לומר: „לא תירא לביתה משלג"; „כפה פרשה לעני; וידיה שילחה לאביון". היא היתה לעזר ולסעד לבעלה הרופא, וביתם היה פאר הבתים בוולוז'ין. היה זה, מעין „קן אצילים", ששכנה בו השכינה של חיבת ציון.

כאשר בא מר מנחם בגין (כיום חבר הכנסת) לוולוז'ין, ערכו לו אנשי וולוז'ין קבלת פנים חמה ולבבית, בביתה של משפחת צאַרט. צביה, יחד עם חברתה ריקלה שפסנוול (כלתו של ר' שלמה חסיד), היו בין המארחות את האורח החשוב הזה. הבית היה צר מלהכיל את כל הקהל הרב. והמונים צבאו על הדלתות.

המסיבה הזאת זכורה יפה לבני וולוז'ין. קהל הקרואים התלכד יחד, יד אל יד וכתף אל כתף, ובשירה אדירה „עם ישראל חי"! יצאו במחולות ורקדו בהתלהבות, בצל קורת ביתם של אברהם ושל צביה צאַרט.

ר' דוד יצחק קנטורוביץ'

טיפוס מיוחד במינו היה. עובד־אדמה, איכר, שהלך אחר המחרשה. הוא היה מראשוני החלוצים בוולוז'ין. שתל גן־ירק על גדות הנהר וולוז'ינקה, ששימש מקום ללימוד חקלאות, לחלוצי וולוז'ין ולחלוצי הסביבה.

זוכר אני את לילות הקיץ היפים בוולוז'ין על גדות הוולוז'ינקה, בין ערוגות המלפפונים, הסלק והעגבניות, כשכוכבי צבא מרום קורצים אלינו משמים. היינו במערב ולבנו — במזרח.

אנו, ניצולי השואה, שזכינו להימנות עם תושבי ישראל, נזכור באהבה את דמותו האצילה של חברנו דוד יצחק קנטורוביץ׳, איש האדמה, שהיה גם מנאמני בית־הספר העברי, נאמן לשפה העברית ולתורת ישראל.

ר׳ שלום לייב רובינשטיין

בנו של ר׳ אליעזר („לייזער פיניע נאָטעס״), שהיה מגבאי התלמוד־תורה בוולוז׳ין, וחינך את בניו לתורה ולמעשים טובים.

ר׳ שלום לייב היה תלמיד של ישיבת טעלז. מחונן ביושר ובשכל ישר. איש ענו היה, לא התבלט ומימיו לא כיהן כחבר ועד של מוסד ציבורי, או תורני. הוא קיים בחייו את מאמרי חז״ל „ודשתמש בתגא חלף״, „והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות״.

אשתו ליפשה (בתו של רב) ילדה לו שתי בנות חינניות וטובות לב — ברכה וגולדה. הוא התפרנס מחנות לגלנטריה, ובין עיסקא לעיסקא למד גמרא. בעל צדקה היה ועזר לעניים ולנצרכים. כאשר פנה אליו אדם שהזדקק להלוואה, ולא היה ביכלתו לספק מהונו את צרכי המבקש — לווה מאחרים ומילא את מבוקשו של הניצרך. בהתקרב חג הפסח — דאג לקמחא דפסחא ולמיצרכים אחרים של החג. אשתו בישלה תמיד בסירים גדולים, שמא יזדמנו עניים ויצטרפו לסעודה. הוא היה חובב ציון וקנה אדמה בארץ־ישראל.

בימי ההרג הגדול, ביקשו הגרמנים להשאיר את הבנות בחיים ולקחתן לעבודה. אך הן סרבו והצטרפו להורים, ובכך קיימו את הכתוב: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״.

ר׳ יעקב שמואל רוחמקין

תלמיד של ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. מתלמידיו הנאמנים של הנצי״ב, שקיבל ממנו את דרך הלימוד שלו, שהיא הסברה הישרה. אשתו הראשונה היתה גיטל לווינסון, שנפטרה בדמי ימיה ולא העמידה לו ולדות. אשתו השנייה היתה צביה לוויט, בתו של ר׳ ישראל לוויט — תלמיד־חכם מובהק בעירנו.

את פרנסתו מצא בחנות לחומרי־ברזל. היות שכל ימיו היה שקוע בלימוד תורה — לא ידע עושר מימיו. את אשרו האמתי מצא בד׳ אמות של הלכה. למד ולימד. אחרי תפילת שחרית, בין מנחה למעריב, בצהרי יום שבת קודש — ישב בבית־הכנסת הגדול ליד שולחן ארוך והסביר לפשוטי־עם הצמאים לדבר ד׳ — את דבר ד׳.

פה מפיק מרגליות. בעל שכל ישר. חונן בחכמה ובבינה. בני וולוז׳ין התחממו כנגד אורו של תלמיד־חכם זה, שהאיר פנים לכל אדם והאציל מרוחו ומחכמתו על שומעיו. כל קשה לב בא אליו לדרוש בעצתו, ועל פיו יקום דבר.

בטרם־שואה

בלה סליטרניק (קראַמניק)
(חיפה)

וולוז׳ין בצילה של השואה

ביקרתי בוולוז׳ין, סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה. בזמן ההוא ניתן היה להגיע לפולין במטוס של חברת „לוט״ (LOT) הפולנית, או באחת משתי האוניות הפולניות — „פולוניה״ ו„קושציושקו״, שהפליגו מחיפה לקונסטאַנצה. מכאן ועד וואַרשה פעלה רכבת בין־לאומית. בין הנוסעים ברכבת בה נסעתי היו פקידים ואנשי־צבא פולניים. זוכרת אני: באחת מן התחנות בהן נעצרה הרכבת, עמדו יהודים, ובנשיקות ובדמעות נפרדו מעולים לארץ־ישראל. בני העם הפולני הללו הגיבו על מחזה מרטיט־לב ומסעיר זה, בשחצנות ובבוז. קשה היה לי לשאת יחס משפיל כזה ליהודים, כי שנות חיי בארץ־ישראל השכיחו מלבי קימעה את קיומה של האנטישמיות.

את וולוז׳ין מצאתי כפי שהינחתי אותה. לא חלו בה שינויים בולטים לעין. השינוי היחיד שחל בעיר התבטא בסלילת כביש לתחנת הרכבת בהורוצ׳קי ובהחלפת העגלה שנסעה לתחנה — באוטובוס. כמו־כן שיפרו את האגם שברחוב וילנא, נטעו עצים סביבו והציבו ספסלים. בקיץ שטו באגם בסירות ובחורף החליקו על הקרח.

הנוער התרכז, כמקודם, סביב תנועות הנוער הציוניות ועסק, בעיקר, בפעולות תרבות ובהדרכה. המצב הכלכלי היה בכי רע. העסקים של היהודים כמעט ונתחסלו, כי מכבש המסים העיק מאוד. מאחר שהפדיון היה חלש מאוד, לא היה במה לשלם מסים, ולכן ליוו כסף בריבית. מעגל קסמים זה הביא רבים מיהודי וולוז׳ין עד פת לחם. ההתרוששות היתה גמורה, וכשל כוח סבלם של יהודי עירנו.

האנטישמיות פרצה את כל הסכרים והגיעה לדרגה הרת־סכנות ליהודים. פשוט, סכנה היתה לעבור ברחוב. כאשר טיילתי ברחוב וילנא, ע״י הכנסיה הפראַבוסלבית, יידו בי הילדים של הנוצרים אבן. בחלון של הצרכניה הממשלתית שנמצאה בשוק, היה תלוי שלט „מאיר עיניים״: Swoj do swego (בתירגום ספרותי־חפשי: „כל עוף למינו ישכון, ובן־אדם פולני לדומה לו״). המשמעות הכלכלית־האנטישמית של סיסמה זו היתה, שאסור לפולני לעסוק במשא ומתן עם יהודי, אסור לקנות אצל יהודי, אסור לסחור עמו ויש להטיל חרם כלכלי על היהודים.

מפי איכרים מן הכפר פוניזיה, שהיו קונים בחנות של אמי והיכרתי אותם כחברי המפלגה הקומוניסטית, נודע לי שהשלטונות הפולניים מנהלים בכפרים תעמולה של הסתה פרועה נגד היהודים. הדו־קיום בין היהודים והפולנים, שאפילו בזמנים „טובים״ לא היה אלא מראה תעתועים — הגיע לקצו. הפולנים נימנו וגמרו לחסל את היהודים מבחינה כלכלית.

הגעגועים של יהודי וולוז׳ין על ארץ־ישראל היו געגועי אין גבול. כל ידיעה מהארץ היתה עושה לה כנפיים, מתפרסמת מייד ברבים והיו מגלגלים בה בעניין רב. בדידי הוה עובדא (לי עצמי קרה מקרה זה). המונים באו להקביל את פני, ובקושי פילסתי לי דרך הביתה. השילהוב (אקסטזה) של יהודי וולוז׳ין למראה אדם מארץ־ישראל — היה יוצא מן הכלל. נדחקו אלי, צמאים ורעבים, לשמוע מפי חדשות מן הארץ, ויותר ממה שהיה ביכולתי לספר — רצו הם לשמוע.

בסקרנות זו היה משום ביטוי, שכל הגשרים נשרפו ואין גאולה אלא בארץ־ישראל. הם השליכו את יהבם על ארץ־ישראל. את מצבם של יהודי וולוז׳ין בעת ההיא ניתן היה לתאר בדברי חיים נחמן ביאליק, בשירו „איגרת קטנה״: „אין תקוה פה, אחי, כבר כלה הקץ. אין תקוה ליונה בצפרני הנץ — ועתה שתי עיני מזרחה נשואות״. אבל, לצערנו, הם הגיעו לכלל הכרה זו קצת מאוחר מדי. הם אחרו, מאוד אחרו, את המועד להימלט לארץ־ישראל. כבר התגלגל ובא לאיטו ה„רעם האשכנזי״. וולוז׳ין עמדה ערב חזיון־דמים, שכמוהו עוד לא היה בדברי ימי עמנו. אולם איש מיהודי וולוז׳ין לא שיער שזה, בדיוק, מה שצפוי לו. היתה תחושה, היתה נבואת הלב, שמשהו עומד להתרחש, אך איש לא העלה על דעתו, שהמדובר הוא ב„אחרית הימים״, שעומדים לפני „עת קץ״. לא. עד כדי כך לא ניראה ה„דימוי״ הנפשי של יהודי וולוז׳ין. להיפך. ההוויה נראתה רוגעת. אמנם, הכלבלבים האנטישמיים התרוצצו ועשו ביהודים מה שעשו, אבל במעשיהם לא ראו, בכל זאת, סימן לבאות, שהנה קרבה ובאה מאשכנז „להקת הלודרים״, להקת ה„שחקנים הראשיים״, שישחקו את המשחק האמתי, את מישחק הדמים הגדול והנורא של יהודי וולוז׳ין.

כאשר נפרדתי מאמי ומכל החביבים והיקרים לי מאוד — עלה בזכרוני השיר „פרידה״, שירו המופלא של חיים נחמן ביאליק. ואף אני אמרתי כדבר המשורר:

„שלום, שלום לכולכם.
ושאו שלום וברכה גם אתם, בתי חומר,
משכנות רשים, פרומי גגות ומוטי כתלים,
שקועי בעפר עד טבור, שלום שלום לכולכם!
ושלומים מישנה לאחרון־אחרון באחרוניכם,
לשפל ולנידח בכולכם, לאוהל דך וניכלם״...

ובחצות לילה, כאשר יצאתי מוולוז׳ין בדרכי חזרה לארץ־ישראל, התגודדו המונים על־יד האוטובוס. באו להיפרד ממני ודמעות זלגו מעיניהם. איחלו לעצמם שיזכו להתראות אתי בארץ־ישראל. קשה לי לשכוח את עיניהם, קשה לי לשכוח את מבטיהם מלאי היגון, קשה לי לשכוח את וולוז׳ין של הלילה ההוא, הלילה האחרון בו דרכו רגלי על אדמת וולוז׳ין. נפרדתי מהם בדחילו — בפחד טמיר מפני הבאות, וברחימו — באהבת אין־קץ ליקירינו. מה חשבו אז יקירינו בליל הפרידה ההוא? לעולמי־עד לא אשכח את מבטיהם ואת פניהם העצובים. העט בוכה בין אצבעותי, בכותבי זכרונות אלה, מתוך ידיעה ברורה שיהודי וולוז׳ין אינם עוד.

בתקופת השלטון של הסוביטים

רחל וראובן רוגובין

תחת המשטר הסוביטי

המלחמה בין גרמניה לבין פולין פרצה ביום ששי, י״ז באלול תרצ״ט (1 בספטמבר 1939) ונמשכה עד יום ראשון, ד׳ בתשרי ת״ש (17 בספטמבר 1939). אחרי תבוסתה של פולין כבשו הסוביטים — בהתאם לחוזה ריבנטרופ־מולוטוב — את השטחים של מערב רוסיה הלבנה ואוקראינה. וולוז׳ין נכללה בתחום הכיבוש הסוביטי.

עם בוא השליטים החדשים — השתנה בעירנו המצב תכלית שינוי. חדלו ארחות התיווך, שכן המסחר הפרטי נאסר ע״י הממשלה. נוסדו קואופרטיבים למזון ונפתחו חנויות של הממשלה. מבעלי־המלאכה נשלל מעמדם העצמאי ונאלצו להצטרף לאַרטל (צוות עובדים בזכויות שוות) של בעלי מקצוע. נוסד ארטל של סנדלרים, של חייטים וכו׳. כל המוסדות היהודיים — הקהילה היהודית, אירגון הסוחרים, אירגון הסוחרים הקמעונים, אירגון בעלי־מלאכה — חוסלו אבטומטית.

הולאמו שתי הטחנות הגדולות של פולאק ושל רפופורט ופרלמן בוולוז׳ין ושל מר שיף וקוצ׳ביצקי — ביוזפפול. גם בית־המרקחת של גלוחובסקי הולאם. כן הולאמו הבניינים בני הקומתיים, כגון, הבניינים של אלקה בונימוביץ׳־רוזנשטיין ושל ראובן רוזנברג.

רחוב וילנא
(הבית הראשון מימין הוא בית־המרקחת של גלוחובסקי)

בישיבת „עץ חיים" פתחו מסעדה. בבתי־הכנסת המשיכו להתפלל, אבל כבר לא הרגישו בתפילה זו את הטעם שיהודי מרגיש, כאשר הוא שופך את לבו לפני קונו.

על־אף ההלאמות וההחרמות — לא היה רעב בוולוז'ין. כולם עבדו והשתכרו כדי מחייתם, אם כי המשכורת היתה זעומה. אולם לכל אחד היתה „תוספת". לאחד, למשל, היו זלוטים פולניים. היה מוסר אותם לדוד איטשע מוניעס, שהיה נוסע לביאַליסטוק ומביא תמורתם רובלים. אחרים אגרו בעוד מועד דברי־אוכל לשעת חירום. חוץ מזה הביאו האיכרים לשוק שפע של אוכל — ובזול. שלושת ה„מרכיבים" האלה סייעו למשפחה יהודית בוולוז'ין, לאזן איכשהו את תקציבה.

חל שינוי טראַגי־קומי בתלבושת ובהנעלה. האופנה דרשה לנעול מגפיים, במקום נעליים, לכן נעלו מגפיים. היה זה שחוק מכאיב לב לראות בעלי־בתים חשובים, כגון ר' יצחק שרירא, ר' צבי מלכין, ר' יעקב וייסבורד, ר' אברהם שאַקר, ר' מרדכי שישקו, השו"ב צבי נאַמיוט („דער שעליבער". שם העיירה שממנה בא היה שעליב), שלום לייב רובינשטיין ואחרים — מתהלכים במגפיים. נמצאו מלחכי־פינכה, שללא צוו מגבוה, פשטו מעליהם את חולצותיהם עם הצווארונים המעומלנים ולבשו במקומן „גימנאַסטיורקה" סוביטית (חולצת חאַקי).

הגבול נפתח והרבה יהודים מוולוז'ין נסעו לעתים תכופות למינסק. קרובי־המשפחה מרוסיה ביקרו אצל קרוביהם בוולוז'ין. ביניהם בא לביקור אחיה של אשת שלום לייב רובינשטיין. לנוער ניתנה אפשרות להשתלם במוסדות־מדע סוביטיים. ואמנם אחדים יצאו ללמוד בכמה ערים סוביטיות.

מלבד נראו החיים יציבים ופחות או יותר נורמליים. איש לא חשב על מלחמה חדשה, ובפרט בין גרמניה ורוסיה. אילו העלה מישהו על דעתו אפשרות כזו — היה מוחזק כליצן, או כמי שדעתו נטרפה עליו. יומיים לפני שה„מסרשמידטים" הגרמניים הפציצו את מינסק, את קיוב, את לידא ואת מולודצ'נה — עדיין האמינו בוולוז'ין שלא תהיה מלחמה.

ליל־שבת, כ"ה בסיון תש"א (20 ביוני 1941) נבדל ממוצאי־שבת, כ"ו בסיון תש"א (21 ביוני 1941) בכך, שבליל־שבת הורגשה שבת קודש ובבתי הכנסת התפללו „לכו נרננה", כדרך שהתפללו בכל שבת, ובמוצאי־שבת התפללו תפילת ערבית של חול, ובבתים ברכו ברכת „המבדיל", הפותחת במלים: „הנה, אל ישועתי, אבטח, ולא אפחד". זה היה ההבדל היחיד בין שני לילות אלה. שום „בשורות איוב" לא הגיעו אלינו, לא הן ולא בת־קול מהן. פרט לידיעה המעציבה מאוד, שמחר, יום ראשון, כ"ז בסיון תש"א (22 ביוני 1941) צריכה היתה להיערך הלוויתו של העסקן הוולוז'ינאי הוותיק, פייווע יוסף סימרניצקי.

בשעות המאוחרות של מוצאי־שבת שמענו קונצרט ממוסקבה, שנערך לכבוד בואו לרוסיה של הסופר הצרפתי־הקומוניסטי לואי אראַגאן. לאחר ששמענו את סדרת החדשות האחרונה, שהוקראה ע"י הקריין הנודע יורי לוויטן — שכבנו לישון.

בבוקר לא פתח ראובן את מקלט הרדיו, כי בטוח היה ש„אין מה לשמוע", והוא מיהר להלוויתו של סימרניצקי. בדרך עיכב אותו ידידו שפאַצינר, בעלה של ביילה פאַרצקי, שעבד אתו שנים רבות אצל מיכאל ואַנד־פולאק. שפאַצינר היה קצין־מתנדב בצבא הפולני, שבשנים תרע"ט—תר"ף (1919—1920) נלחם עם נשק ביד נגד הבולשביקים. הוא היה שונא מושבע של המשטר הסובייטי.

— חבר רוגובין, אמר אלי בשמחה לאיד, הולכת וקרבה מפלת הסובייטים.

— מהי כוונת דבריך, שאלתיו כולי תמיהה. בהיווכחו לדעת שאיני מעודכן בידיעותי על המאורעות האחרונים — השיב לי: לא שמעת את נאומו של מולוטוב? הלא הגרמנים התקיפו את רוסיה, והמטוסים שלהם כבר הפציצו את הערים מינסק, קיוב, חאַרקוב וערים אחרות. הוא סיפר לי כל מה ששמע וכל מה שידע.

בשובי מבית־הקברות, מהלוויתו של סימרניצקי, ראיתי יהודים מתגודדים ומתווכחים ביניהם בקול גדול. הם נחלקו לשני מחנות: פרו־סוביטיים ופרו־גרמניים. „עמך", כלומר, הפועלים ובעלי־המלאכה, בטוחים היו שהסוביטים יביסו את הגרמנים. ואילו הסוחרים הגדולים והקמעונים היו משוכנעים בהיפך — שהגרמנים יביסו את הסוביטים. הם סרבו לשמוע מה שסיפרו פליטים שברחו לוולוז'ין מן המקומות שנכבשו ע"י הגרמנים, ובפיהם סיפורים מקפיאי־דם על מה שהגרמנים עושים ביהודים. הם התיחסו לסיפורים אלה כאל תעמולה סוביטית, כאל חדשות סנסציוניות מפוברקות. הם למדו גזירה שווה ממלחמת העולם הראשונה. הלא — כך טענו הם — הגרמנים כבר שלטו בוולוז'ין בשנת 1918 ולא פגעו ביהודי לרעה. בדור אחד בלבד הם שינו את טעמם וקמו עלינו לכלותנו? אין מה לפחד מפניהם. שיפחדו אלה שניהלו רומן עם הסוביטים... כאלה וכאלה היו השיחות בימים של אחרית הימים של קהילת וולוז'ין.

בפרוץ המלחמה הודיעו השלטונות, שכל הגברים עד גיל חמישים חייבים להתייצב בלשכת הגיוס („ווינקומאַט") שנפתחה מחוץ לעיר. התייצבו למעלה מאלף איש, אולם לא נמצא כוח־אדם מספיק כדי לגייסם. גייסו חמישים איש בלבד ושלחו אותם לקסרקטינים (קאַזאַרמעס) שבהם חנה בזמנו הצבא הפולני. את השאר, ואני (ראובן) בתוכם, שלחו ללינת־לילה בבנין הגמנסיה.

למחרת התייצבנו שוב בלשכת הגיוס, אבל בשמים ניראו אווירונים של הגרמנים. אמרו לנו להתפזר ולחזור עם מתן אות הארגעה. אולם כבר לא חזרנו, כי בעיר התחוללה מהומה גדולה. השלטון היה חסר־אונים, כי הוא היה מנותק מן המרכז שבמינסק, שהורעשה פעמים אחדות מן האוויר. החלו לבוקק (עוואַקואירן) את הנשים של אנשי השררה, למקום בטוח בעורף.

הסוביטים לא נתנו הוראות כיצד לנהוג, ואיש־איש רשאי היה להחליט על דעת עצמו, אם הוא בוחר להישאר בוולוז'ין עם הגרמנים, או לברוח ממנה לרוסיה. כאשר הגיעה אלינו השמועה ביום חמישי, א' בתמוז תש"א (26 ביוני 1941) שגייס גרמני הגיע לבוגדאַנוב

(25 ק"מ מוולוז'ין), קמנו בחצות הלילה, ולקחנו את שני ילדינו, את אמו של ראובן, את אחיותיו ואת יעקב אחיו ויצאנו ברגל מוולוז'ין. (יצחק, אביו של ראובן ואחיותיו שרה וחנה נשארו בוולוז'ין ושם ניספו. יעקב אחיו נהרג בקרב על־יד סטאַלינגראַד בשנת תש"ב (1942)

מנדל גולדשמיד
(רמת־יצחק)

וולוז'ין תחת שלטון הסוביטים

שלטונות פולין הכריזו על גיוס כללי, מיד עם פרוץ המלחמה. מבין הנוער היהודי גויסו זליג ושלמה מלצר, ישראל וזלמן פרסקי, יצחק קפלן, אברהם ויצחק דאַנישבסקי, יוחנן גלמן, כותב הזכרונות האלה ואחרים. יצאנו לחזית, אבל כעבור זמן קצר חזרנו לוולוז'ין, כי הצבא הפולני הובס ונסוג בבהלה.

עם החלוקה של מדינת פולין בין הסוביטים והגרמנים, בהתאם להסכם מולוטוב־ריבנטרופ, נכנסו הסוביטים לוולוז'ין מצד ראַקוב. כניסתם גרמה הפתעה לאוכלוסיה. בעיר נשמעו צעקות וקריאות: „הנה, הסוביטים באים"! ואמנם הם באו בטנקים ובחיל־פרשים.

הסוביטים הקיפו את בניין הסטאַרוסטה, כלאו בו את העובדים ואסרו את השוטרים ואת עוזריהם. הם החלו להחרים את רכושם של העשירים ושל האמידים. החרמה זו המיטה על יהודי וולוז'ין שואה כלכלית. החנוונים הסתירו את סחורותיהם כדי שלא תרדנה לטמיון.

שוב דבר לא הדאיב כל־כך את יהודי וולוז'ין, כהחרמת בניין הישיבה והפיכתו למסעדה. נשמעו נהי ובכי תמרורים על חורבן מקדש־מעט זה. בחורי־הישיבה ישבו בחוץ על הארץ עם גמרות בידיהם, ועיניהם זלגו דמעות. מה נוגה היה ניגון הגמרא שלהם! מרביתם עזבו את וולוז'ין. באורח פלא לא ניזוק בניין הישיבה. הרבה פצצות־תבערה נפלו בסביבות הישיבה, אולם היא לא נפגעה.

היהודים התאמצו לשמור בכל כוחותיהם על נר ישראל שלא יכבה. הישיבה נסגרה, „תלמוד־תורה" נסגר וגם בית־ספר „תרבות" נסגר. אולם למלמדים התירו להמשיך בעבודת־הקודש שלהם בבתים פרטיים. היתה זו נוֹבלת עלובה (תחליף) של חיי־רוח.

הסוביטים החרימו את המקווה. ר' מרדכי שישקו — היהודי היקר והטוב — לא נח ולא שקט עד שכרו מקווה אחר בכניסה לבית־הכנסת — מוסתר מעיני הצורר.

יש לציין שהיהודים קיבלו את הסוביטים באהדה. הסתננו אלינו ידיעות מחרידות על מעשי־הזוועה, שעושים הגרמנים ביהודים, בשטחים שנכבשו על־ידם. תחת המשטר הסוביטי בטוחים היינו שנשאר בחיים. הרופא אברהם צאַרט דיבר בהתלהבות באסיפת־

עם על הסוביטים כעל גואלים ומושיעים. דבריו עשו רושם גדול. באחת מן האסיפות הללו ביקשו הסוביטים מהנוכחים, שיספרו לקהל המאזינים, כיצד חיו תחת המשטר הפולני. יהודי אביון ומטופל בילדים עלה על הבמה, היפנה ראשו אל הקיר, הפשיל את אדרתו, הראה על חור במכנסיו המעוכים והכריז: „כך חייתי תחת המשטר הפולני"! החלכאים והנדכאים מהסוג של אותו יהודי, האמינו בתום לבב שעתה זרחה שמשם.

קעצליך (יהודי), ראש השלטון הסוביטי בוולוז'ין, הזמין אותי למשרדו והטיל עלי לסקל את האבנים ממרכז השוק, לנטוע עצים ולהפוך את השטח לגינת־נוי. לאחר שעשיתי כאשר צוויתי, גילה לי קעצליך את הסוד, שעומדים להציב במקום את פסלו של סטאלין. ואמנם הפסל הובא ארוז בארגזים. הרכבנו את החלקים וצמח מהם פסל גבוה. סטאלין עמד חבוש בכובע ולבוש במדי־צבא וידו מושטת כלפי מערב. אלא שכאן התעוררה בעיה חמורה. במקום עמד צלב עשוי מטשוגון (ברזל מהותך). והרי זה „חילול הקודש" להעמיד את פסלו של „שמש העמים" על־יד צלב. לכן החליטו לפוצץ את הצלב. בליל־שבת אחד הקיפו שוטרים וחיילים סוביטיים את השטח, הניחו חמרי־נפץ, והצלב הועף באויר. הטילו עלי לסלק את המייט. לתכלית זו שכרתי שני איכרים שניקו את המקום.

הגויים הטילו עלי את האשמה של פיצוץ הצלב וחיכו לשעת נקם. אך נכנסו הגרמנים — נמלטתי מיד מוולוז'ין.

פנינה חייט (פוטשניק)
(חולון)

בשלוט הסוביטים בעירנו

הסוביטים נכנסו לעירנו ללא־שום התנגדות. הפועלים ובעלי־המלאכה קיבלו את פניהם באהדה גלויה. אנשי השלטון המוניציפלי וכן אחדים מעשירי היהודים, נמלטו לליטא שהיתה, עדיין, עצמאית.

מטה המיפקדה של הסוביטים נמצא בקסרקטינים, יחסם לאוכלוסיה היה מתון. הם הקימו את המוסדות העירוניים, בעזרת הקומוניסטים המקומיים — יהודים ונוצרים.

הכול חייבים היו בעבודה — בין גבר ובין אשה. כל שהשתמט מן העבודה, הואשם בספסרות ובחבלה מכוונת. העבודה היתה מקור־הקיום היחיד. כל החנויות סוגרו. במקומן פתחו בשוק „לאַרוק" (חנות למיצרכי מזון). התור להשגת מיצרכים היה ארוך מאוד וגרם סבל רב לאוכלוסיה. את הבגדים קיבלו תמורת תלושים, אולם מתי־מספר בלבד זכו לכך.

בית־ספר „תרבות" נסגר. פתחו בתי־ספר רוסיים, שמגמתם היתה להעביר את ילדי היהודים על דתם ולנתקם מתולדות עם ישראל. הילדים היהודיים הוכנסו לאווירה של התבוללות גמורה.

העיר הוצפה בזרם של פליטים, שנמלטו מאיזור הכיבוש הגרמני. מלכתחילה באו לעירנו כדי לסחור עם הסוביטים, אולם בראותם שהמסחר נחשב לדבר עבירה — הביעו את רצונם לחזור לפולין הכבושה בידי הגרמנים.

הסוביטים רשמו את כל המבקשים לחזור. לילה אחד הקיף הצבא הסוביטי את בתיהם, ציווה עליהם לארוז את חפציהם ולהיכון לדרך. הובילו אותם לתחנת־הרכבת ומשם — לסיביר.

יש לציין, שהודות לגירוש זה — נשארו יהודים אלה בחיים.

יוסף שוואַרצבערג

דער אומקום פון וואלאזשין

מיט דעם אַריינקומען פון די סאָוועטן אין יאָר 1939 האָט זיך פאַרענדיקט די עקסיס־טענץ פון דער ישיבה. דער ראש־הישיבה הרב ר׳ יעקב שאַפּיראָ איז נפטר געוואָרן נאָך פאַרן קריג. זיין איידעם, הרב ר׳ חיים וואַלקין (דעם פינסקער רבס זון), וואָס איז געווען דער ממלא מקום, איז צוזאַמען מיט דער פאַמיליע פון הרב ר׳ יעקב שאַפּיראָ דורך מיר בסוד אַריבערגעפירט געוואָרן קיין ווילנע, וואָס האָט דאַן געהערט צו ליטע. אין דעם בנין פון דער ישיבה גופא האָט מען געמאַכט אַ רעסטאָראַן, ווו עס פלעגן זיך צונויפקומען פאַרשיידענע שיכורים. די איינוווינערס פון דער שטאָט, ביי וועלכע די ישיבה איז געווען די קרוין, האָט עס זייער געקרענקט. ליידער איז אָבער ניט מעגלעך געווען די גזירה אָפּצושאַפן. דערביי איז צו באַמערקן, אַז דער וועכטער פון רעסטאָראַן אין דער ישיבה, גדליה מרדכי ווידראָוויטש, האָט זיך געווענדט צום פאַרוואַלטער פון רעסטאָראַן, ווייגער, ער זאָל אים באַפרייען פון דער אַרבעט, ווייל ער לעבט איבער יעדע נאַכט פיל שרעק. ווי עס קומט אין מיטן דער נאַכט הערט ער ווי רוחות הייבן אָן צו לערנען און זינגען! ווייגער האָט זיך פון דעם אויסגעלאַכט, און איין נאַכט איז ער אַפילו אַליין אָוועק היטן דעם רעסטאָראַן. ווען ער האָט אָבער דערהערט שפּעט אין דער נאַכט דאָס לערנען און זינגען, איז ער אַ פאַרחלשטער אַנטלאָפן פון דער געביידע, און פון דאַן אָן מורא געהאַט אַריינצוקומען אַהער אַפילו בייטאָג.

דעם 25סטן יולי 1941 זיינען אין וואָלאָזשין אַריין די דייטשן. פאַרן אַריינמאַרש האָבן זיי באַשאָסן די שטאָט פון אַרטילעריע און אָנגעמאַכט שריפות דורך וואַרפן צינד־באָמבעס פון אַעראָפּלאַנען. ווען די דייטשע טאַנקעס זיינען אַריין אין שטאָט האָבן זיי דערשאָסן די שטעטעשע איינוווינערס: חיים אליהו פערסקי, אַלטער שימשעלעוויטש, פסח מאַזע און אַלטער בערמאַן. ווי נאָר די דייטשן האָבן באַזעצט די שטאָט, האָבן די אַרטיקע קריסטן

גלייך געגומען רויבן די פאַרבליבענע מאַגאַזינען פון די סאָוועטן און יידיש גוטס. אין צווייַ וואָכן שפּעטער איז לויטן באַפעל פון געשטאַפּאָ געשאַפן געוואָרן אַ יודנראַט פון 12 פּערזאָנען בראש מיט יעקב גאַרבער. די אַרבעט פון יודנראַט איז באַשטאַנען אין אויספירן די פאַראָרדענונגען פון דער געשטאַפּאָ און אָרטיקער מאַכט, ווי צושטעלן אַרבעטערס, דורכפירן פאַרשיידענע זאַמל־אַקציעס פון געלט, צירונג, לעדער, מאַנופאַקטור פאַר דער געשטאַפּאָ און אָרטיקע מאַכט. אַזוי האָט עס זיך געצויגן ביי 2 חדשים, ביזן גרינדן די געטאָ.

אין אויגוסט 1941 איז געשאַפן געוואָרן די געטאָ אין אונטערשטן טייל פון שטאָט „אַראָפּצו". אין קוים 50—60 הייזער האָבן געוווינט אַרום 3,500 מענטשן, די יידן פון וואָלאָזשין גופא ווי אויך די צוגעקומענע פון אַרומיקע שטעטלעך, ווי פון ווישנעווע, האָל־שאַן, אָשמענע. עס זיינען געווען אויך אַנגעלאָפענע יידן פון ווילנע. אַלע יידן האָבן געמוזט טראָגן געלע לאַטעס. צו די נגישות קעגן יידן האָט קיין ברעג נישט געגומען. די יידן האָבן געמוזט גיין צו פאַרשיידענע שווערע אַרבעטן אויפן פעלד, אין וואַלד, ראַמען די גאַסן אאַ"וו. האַנטווערקערס און אַנדערע ספּעציאַליסטן האָבן געאַרבעט ביי זייער פאַך. נאָר צו 20 גראַם ברויט פּראָ פּערזאָן פלעגן די יידן באַקומען, און מער גאָרניט. מיט גרויסע שוועריקייטן פלעגן די יידן באַקומען ביי אַרומיקע פּויערים פּראָדוקטן, אַוועק־געבנדיק דערפאַר די טייערסטע זאַכן, וואָס מען האָט פאַרמאָגט. אין געטאָ איז אויך גע־שאַפן געוואָרן אַן אָרדנונגס־פּאָליציי פון 30 מאַן, אונטער דער אָנפירונג פון שטאָטישן לערער גליקער.

פאַר דער צייט איז צוריקגעקומען אין שטאָט אַ געוויסער אַדוואָקאַט סטאַניסלאַוו טורסקי, וואָס איז געהאַט געווען פריער פאַרשיקט אין קאַרטוז־בערעזע אַלס עקסטרעמער „ענדעק" (נ. ד. = נאַראָדאָווע דעמאָקראַטיע), ווי אויך פאַר מיסברויכן אין זיין אַרבעט. טורסקי האָט זיך איצט פאַרבונדן מיט די שטאָטישע אַנטיסעמיטן, מיטן שרער באַראַנסקי א"אַ, און אָנגעהויבן צווישן די פּויערים אַ מיאוסע אַגיטאַציע קעגן יידן. גאָר גיך איז דער דאָזיקער אַנטיסעמיט געוואָרן אַלס בירגערמייסטער און ער איז באַלד צוגעטראָטן דורכ־פירן זיינע בלוטדורשטיקע פּלענער. שוין אויפן צווייטן טאָג נאָך זיין איבערנעמען די מאַכט האָט ער געלאָזט אַרעסטירן אַ סך יידן, צווישן זיי: דעם באַליבטן יידישן שטאָט־פעלדשער אברהם צאַרט, זיין טאָכטער נחמה, חיים צירולניק, אהרן גאַלפּערין, שמעון לאַוויט, ליפּע צימערמאַן. לויט זיין אינטערווענץ זיינען די אַלע פּערזאָנען אויף מאָרגן נאָכן אַרעסט דערשאָסן געוואָרן הינטערן שטאָט.

די שטאָטישע פּאָליציי איז באַשטאַנען פון געוועזענע באַנדיטן פון די אַרומיקע דער־פער, אָנגעפירט דורך ס"ס און געהעצט דורך די שטאָטישע אַנטיסעמיטן. זיי פלעגן מאַכן איבערפאַלן אויף די יידן און שלאָגן זיי מכות־רצח. אַזוי האָט דער פּאָליציאַנט מינקע־וויטש (אַ זון פון אַ פּוילישן פּאָליציאַנט), וועלכער געפינט זיך אין אַנדערסעס אַרמיי,

צעבראָכן ביידע הענט דער יידישער פרוי פריידל ראָזין און דערנאָך זי דערשאָסן. דאָס מיידל ראָזע בערמאַן איז געוואָרן דערשאָסן און נאָכדעם אַריינגעוואָרפן אין אַן אובי־קאַציע (בית־שימוש). שכנא פּאַרעצקי איז מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן און דערנאָך דערשאָסן געוואָרן.

דעם 28סטן אָקטאָבער 1941 (ז׳ בחשון תש״ב) איז געקומען אין געטאָ מאַקאָ, דער ס״ס־מאַן פון וואָלאָזשינער געשטאַפּאָ, און געפאָדערט פון יודענראַט צוצושטעלן זאָפאָרט אַ גרעסערע פּאַרטיע לעדער, וואָס איז צוזאַמענגעקליבן געוואָרן אין 2 שעה.

י״ד בחשון תש״ב (4.11.1941) איז דער זעלבער מאַקאָ ווידער געקומען אין באַגלייטונג פון 5 ס״ס־לייט און געהייסן דעם יודענראַט צונויפרופן די יידן פון געטאָ אויף אַ פאַר־זאַמלונג. דערביי האָט ער געשלאָגן די יידישע פּאָליציסטן, זיי זאָלן שנעלער צונויפטרייבן וואָס מער עולם. ווען אַ גרעסערע צאָל האָט זיך צוזאַמענגעקליבן, האָט מאַקאָ אָפּגעקליבן אַן ערך 200 עלטערע און קינדער און זיי צוריק געשיקט. דעם איבעריקן עולם האָט ער געהייסן טרייבן אין שטאָטישן קינאָ, כלומרשט אויף אַ פאַרזאַמלונג. מען האָט דעם עולם דאָרט פאַרשפאַרט, צו 10 פּערזאָן, זיי אַרויסגעפירט צום דערבייאיקן ספּאָרט־פּלאַץ און זיי דאָרט דערשאָסן. ווען דאָס איז באַוווּסט געוואָרן אין געטאָ, האָט דער יודנראַט גלייך צוזאַמענגעקליבן אַ גרעסערע סומע געלט און זאַכן און עס איבערגעגעבן דעם באַנדיט מאַקאָ, וועלכער האָט אָפּגעשטעלט די אַקציע אויף די נאָך פאַרבליבענע בערך 150 פּערזאָן, וועלכע מען האָט אָפּגעלאָזט צוריק אין געטאָ. אין דער אַקציע זיינען אומגעקומען איבער 200 יידן, צוזאַמען מיטן פרעזעס פון יודנראַט יעקב גאַרבער. גאַרבער האָט לכתחילה צוזאַמען מיט נאָך מיטגלידער פון יודנראַט און מיט דער געטאָ־פּאָליציי געהאָלפן צונויפברענגען די מענטשן אין קינאָ־זאַל אַריין. באַמערקנדיק אָבער באַלד, אַז דער ענין איז דאָ ביז גאָר ערנסט, האָט ער, גאַרבער, געהאַלטן פאַר זיין חוב אויך צו אַריינגיין אין זאַל און דאָרט מיטמאַכן דעם גורל פון די אַנדערע יידן אין געטאָ.

נאָכן דורכפירן די אַקציע האָבן ווייסרוסיש־פּוילישע פּאָליציי צוזאַמען מיט אַרומיקע פּויערים אַרונטערגענומען פון די הרוגים די בעסערע זאַכן, די צירונג, אַרויסגעריסן די גאָלדענע ציין, — און דאַן אַרויסגערופן 40 יידן צו באַגראָבן די טויטע. בעת דער אַקציע האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן פון ספּאָרט־פּלאַץ דעם יוגנטלעכן יעקב פינגער, ווי אויך די יוגנטלעכע צאַפּין און זכריה בייקלין, וואָס זיינען געוועזן פאַרוווּנדעט. זיי זיינען געקומען אין געטאָ און איבערגעגעבן, וואָס זיי האָבן געזען און איבערגעלעבט. דאָס אַלץ האָט אַרויפגעוואָרפן אַ שרעק אויף די יידן אין געטאָ און זיי נאָך מער צעבראָכן.

נאָך דער שחיטה זיינען עטלעכע פאַמיליעס אַרויסגעפירט געוואָרן אויף אַרבעט אין דערבייאיקן שטעטל קראַסנע, ווו זיי זיינען שפּעטער אויך אומגעקומען. די מענטשן, וואָס זיינען פאַרבליבן אין געטאָ האָבן געלעבט אין שרעקלעכע באַדינגונגען און אין איין טויט־שרעק. איין טאָג זיינען אַריין ס״ס־לייט אין אַ הויז, ווו יידן פלעגן דאַוונען. זיי האָבן

געקומען א ספר־תורה, אַרויסגעריסן די עץ־חיימס, אויסגעצויגן איר לענג־אויס פון הויז און געטראָטן מיט די שמוציקע שטיוול. אין עטלעכע טעג שפּעטער זיינען זיי ווידער געקומען און האָבן צונויפגענומען ביי 35 יידן, זיי אַרויפגעלייגט אויף דער ספר־תורה און דערשאָסן.

דער ווינטער 1942 איז געווען זייער אַ שווערער פאַר דער געטאָ, הגם קיין אַקציעס זיינען ביז אין פרילינג אַריין ניט פאָרגעקומען. די אָרטיקע אַנטיסעמיטן, ווי אַדוואָקאַט קרעסטיאַנאָוו, טורסקי א״אַ האָבן נישט אויפגעהערט צו פירן אַ קאַמפּאַניע קעגן די יידן און אַלץ געפאָדערט זיי צו ליקווידירן.

דעם 10טן מאַי 1942 (כ״ג באייר תש״ב) 5 אַ זייגער אין דער פרי איז די געטאָ געוואָרן אַרומגערינגלט פון ס״ס און פּאָליציי. זיי האָבן זיך באַלד אַריינגעריסן אין געטאָ, דערשאָסן ביים טויער די צוויי יידישע פּאָליציאַנטן, יוחנן קליין און יצחק נאַרושעוויטש און געעפנט אַ שיסעריי אין געטאָ, ביי וועלכער עס זיינען געפאַלן אַ סך מענטשן. דאַן האָבן זיי אָנגעהויבן טרייבן די יידן אין דער שמידעריי, וואָס די רוסן האָבן געהאַט אויס־געבויט אויף מאַשטשיצקע גאַס, ניט ווייט פון דער אַראָפּצו־קלויז. זיי האָבן צונאָמענגע־שפּאַרט די אַלע געכאַפּטע, ביז 800 מאַן. די ענגשאַפט איז געווען שרעקלעך, און די גוואַלדן פון די קינדער אומבאַשרייבלעך. די ס״ס פלעגן אַריינשיסן אין עולם, כדי עס זאָל זיין שטיל.

דער האָלשאַנער רב, הרב ראובן חדש, וואָס האָט זיך דאָ אויך געפונען, האָט געזאָגט צום עולם, מען זאָל צעברעכן די אויוונס, יעדער זאָל נעמען אַ ציגל, אַ שטיין, אייזנס, אויפרייסן די טירן, זיך אַ וואָרף טאָן אויף די ס״ס און צעלויפן. דער מיטגליד פון יודנ־ראַט, ישראל לוניץ, האָט געזאָגט, אַז חיי־שעה איז אויך גוט און ער האָט נישט דערלאָזט דאָס צו טאָן.

דער שעף פון ס״ס האָט אַרויסגערופן דעם מיטגליד פון יודנראַט אַהרן קאַמענעצקי און אים געהייסן רייניקן זיינע שטיוול. אין מאָמענט ווען קאַמענעצקי האָט זיך איינגע־בויגן, האָט אים דער שעף אַריינגעשאָסן אַ קויל אין קאָפּ. ווען דער עולם האָט דאָס דער־זען, האָט מען גענומען קריכן דורכן דאַך. די דייטשן האָבן דאָס באַמערקט און געעפנט אַ שיסעריי. דאָך איז געלונגען צו אַנטלויפן עטלעכע מענטשן, ווי מרדכי מלאַט א״אַ. דעם גאַנצן עולם האָט מען אָפּגעהאַלטן אין אַ הייסן טאָג און אין אַ געפערלעכער שטי־קעניש פון 5 פרי ביז 5 אָוונט. דאַן האָט מען פּאַרטיעסווייז גענומען פירן פרויען, קינדער און עלטערע. מען פלעגט זיי ברענגען צום הויף פון פויער בולאָווע, וואָס האָט זיך געפונען ביים יידישן בית־עולם, און דאָרט האָט דער שעף פון ס״ס אַליין מיט אַן אויטאָ־מאַט דערשאָסן אַלעמען. נאָכן אויסשיסן די מענטשן האָט מען זיי פאַרברענט צוזאַמען מיט דעם פויערס הויז. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די געפירטע פאַרטיעס יידן צום דערשיסן זיינען באַגלייט געוואָרן דורך די אָרטיקע פויערים מיט מוזיק. פיל עלטערע

מענטשן זיינען געגאַנגען צום טויט אָנגעטאָן אין טליתים און קיטלען. אין זעלבן טאָג זיינען פון דעם געיעג אויף די יידן איבער דער שטאָט אומגעקומען נאָך אַן ערך 800 יידן. זיי זיינען דערשאָסן געוואָרן אויף די בוידעמער און אַנדערע אויפגעדעקטע באַהעלטעניש. דריי טעג זיינען די מתים געלעגן ניט באַגראָבן. ווען מען האָט זיי געפירט צו דער קבורה, האָבן די פויערים געוואָרפן אויף די מתים געפּגרטע הינט, קעץ, מיסט...

(פון לעצטן חורבן, צייטשריפט פאַר געשיכטע פון יידישן לעבן בעת נאַצי־רעזשים. רעדאַקטאָר י. קאַפּלאַן, מינכען, יוני 1948, NR. 8, זייטן 75—79).

הנצי״ב וישיבת „עץ חיים" על רקע החורבן

יודע אני מעשה שסופר בימי מלחמת־העולם השנייה של ישיבת „עץ חיים", זו שבראשה עמד פעם הנצי״ב, ויש בו בסיפור־המעשה מימי מלחמת־העולם השנייה מאותו משק כנפי־הנצח, העולה מתוך החלום שחלם אבי בימי מלחמת־העולם הראשונה. בחלום הגיד הנצי״ב „שיעור" לפני יהודים שמאחורי־הפרגוד והביא פסוק מפרשת „בחוקותי" בנוסח שונה משלנו, נוסח שלא מעלמא הדין; ובסיפור־המעשה, ישיבה סמויה מן העין, ישיבת וולוז׳ין שמאחורי הפרגוד, מוסיפה לעסוק בגירסה גם לאחר חורבנה בעולם המוחש — ועם שאינה נראית לעין היא נשמעת לאוזן. ואם בחלום שפך מי שהיה ראש ישיבת וולוז׳ין את חמתו על רוסיה הצארית, ודיבר דברים רבים, חטו־פים ובהולים, ותוכן כולם — קללה אחר קללה, אחת רעה מחברתה. קורא הוא את ה„תוכחה" כולה ומהפכה על ראשי הרוצחים והשודדים, צוררי ישראל — הנה נתנה ישיבת וולוז׳ין, שנתעלמה מן העין, את פחדה על רוסים „אדומים".

והמסופר כך יסופר: בימי מלחמת־העולם השנייה, לאחר שכבש הצבא האדום את גבולה המזרחי של פולין, נהפך בניין הישיבה בוולוז׳ין למעין בית־מרזח לחיילים. השומר שהופקד על הבניין שמע בלילות קולותיהם של לומדי־תורה נעלמים. בני ישיבה שאינה־נראית הרנינו בקול־תורה שלהם את דממת הלילה, ופחד־אלוהים נפל על השומע לקולם. האיש הממונה עליו לא האמין לדבריו, עמד הוא עצמו לילה אחד על המשמר, שמע את הקולות אף הוא וברח בפחי־נפש. ישיבת וולוז׳ין נתקיימה כשהיתה — מעבר לפרגוד. קול התורה חזר על אכסניה שלו. כשם שלא פסקה תורה מפיו של הנצי״ב בחלומו של אבי ויהודים שמעבר לפרגוד יושבים עמו במחיצתו ושומעים, כך לא פסקה גירסה מפי אנשי הישיבה שישבו לא־נראים ועסקו בשלהם והפילו בקולם קול־יעקב אימה ופחד על הורסי אכסניה של תורה ומחלליה.

(הדואר, גליון ל״ט, י׳ מרחשוון, תשכ״ה, עמודים 752—755)

השואה

„הרעם האשכנזי"

הננו מביאים בזה, כהקדמה לפרק השואה של וולוז'ין, את דברי הנבואה שניבא היינריך היינה על העם הגרמני בשנת 1834. היינה הזהיר, שהפילוסופיה הגרמנית היא מעטה מטעה, שדווקא ע"י השיטות הפילוסופיות הנשגבות של העם הגרמני „נתפתחו כוחות מהפכניים, והם אך מייחלים ליום שיוכלו לפרוץ ולמלא את העולם בעתה ופליאה".

וכה ניבא היינה:

„וכי תשמעו באחד הימים קול אדיר מתפוצץ, כאשר עוד לא נשמע כמוהו בדברי ימי־עולם, וידעתם: העם האשכנזי הנה הגיע למחוז־חפצו. לקול הרעש הזה יפלו הנשרים מתים ממרום ארצה, והאריות אשר בקצה מדבר־אפריקה יאספו זנבותיהם ויבואו להיטמן במאורות מלכותם. והשעה תגיע".

(היינריך היינה, „לתולדות הדת והפילוסופיה באשכנז", עמוד 283, הוצ' „לגבולם", בהשתתפות מוסד ביאליק, בעריכת ד"ר ש. פרלמן, חברת „מסדה", תל־אביב, תשי"ג)

והשעה אמנם הגיעה, כפי שחזה אותה היינה, ולמעלה מזה. עתה, לאחר למעלה משלושים שנה לפרוץ מלחמת העולם השנייה, שהסטוריונים מכנים אותה „תקופת התנורים" — עלינו לזכור ביתר שאת את דברי הנבואה של היינה. כי אין שום ודאות, ששואה זו לא תחזור, חלילה, בצורה זו או אחרת. עלינו להבין אמרי בינה אלה של היינה. אל־נא ילוזו מעינינו דברי חכמה אלה. „ושיננתם לבניך ודיברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז).

ה ע ו ר ך

מנדל וולקוביץ׳
(נתניה)

חורבן וולוז׳ין

„וקול תורה לא ישמע עוד מבתי־הישיבות, מבית־מדרש, ובחורים רכים, חיורה פניהם תיכם, מעודנים בתלמודם, מהעמיקם בגמרא, ממחש־בות... לא, לא היורה, רק זוהר הוא, רק נגוהות... הנה ככו כבר... רבנים, ראשי־ישיבה, גאונים תשושים וחלושים, מצונמים וממולאים בש״ס ובפוסקים... יהודים, גוויות קטנות וראש גדול, מצחים גבוהים ועיניים בהירות — אינם ולא יוסיפו עוד להיות״.

(יצחק קצנלסון, „השיר על העם היהודי שנהרג״,
עמוד 65, תירגם מ. ז. ולפובסקי)

הגרמנים נכנסו לוולוז׳ין ביום א׳ באב תש״א (25 ביולי 1941). לפני כניסתם הרעישו את העיר בתותחים ובמטוסים. עם בואם ערכו טבח־„זוטא״ ביהודים. בין ההרוגים היו אלתר ברמן, פסח מזאה, אליהו פרסקי ואלתר שימשילביץ׳.

כעבור שבועיים נבחר, בפקודת הגיסטאפו, „יודנראַט״ („מועצת היהודים״) בן שנים־עשר איש, בראשותו של יעקב (יאַני) גאַרבר. תפקיד היודנראַט היה לבצע את פקודות הגיסטאפו, דהיינו, לגייס אנשים לעבודה ולספק לשלטונות כסף, תכשיטים, עורות ומנו־פקטורה.

הגויים קיבלו את הגרמנים בתרועות־גיל והכריזו מייד על שיתוף־פעולה הדוק אתם. העורך־דין סטאַניסלב טורסקי, ה„אנדק״ הנודע לשימצה, חזר לוולוז׳ין ממחנה הריכוז בקארטוז־ברזה. עתה הגיעה שעתו. הוא התקשר עם שונאי־ישראל המקומיים, הספר באַראַנסקי ואחרים, ופתחו בתעמולת־זוועה נגד היהודים. העו״ד טורסקי נבחר כראש־העיר. כבר ביום השני לשלטונו, שלח לבית־הסוהר את הרופא היקר, אברהם צאַרט, בתו נחמה, חיים צירולניק, אהרן גלפרין, שמעון לאַוויט, ליפא צימרמן („ליפע דער רימער״) וחסיה לאה פרסקי. למחרת היום הוצאו להורג.

המשטרה המקומית התלקטה מבני־בליעל, שהובאו מהכפרים הסמוכים והועמדו תחת פיקודם של אנשי ס.ס. שוטרים אלה היו מתנפלים על יהודים ומכים אותם מכות־רצח. אחד מהם, מינקביץ׳, שבר את ידיה של פריידל רוזין ואחר־כך המית אותה בירייה. רוזה ברמן ושכנא פרצקי הוכו באכזריות והומתו.

בחודש אב של שנת תש״א (אוגוסט 1941) הוקם הגיטו ב„אַראַפּצר״, בתוך ה„קרומער גאַס״, רחוב דובינסקי ורחוב מינסק. בכמה תריסרים של בתים הצטופפו כשלושת אלפים וחמש־מאות איש, שכללו את יהודי וולוז׳ין והפליטים היהודיים מן העיירות הסמוכות ווישניבה, אולשאן ואושמינה.

הלכנו בצוותא לעבודות־פרך: לנקות את הרחובות, לחפור בורות, ובחורף — לטאטא את השלג. עבדתי ביער יאַצקעווע (על־יד ביעלוקורץ) בתוך קבוצת יהודים שמנתה כשמונים איש. גרנו בביקתה קטנה ועלובה ועמדנו מגומדים ומכווצים. היינו רצוצים ומדוכדכים. הכול העציב ודיכא את רוחנו. אוכל לא ניתן לנו. היו בידינו כמה חפצים, שתמורתם קיבלנו מהגויים לחם.

כאשר עבדנו בדרך המובילה למינסק, עדים היינו לדברים נוראים. ראינו שבויי־מלחמה סוביטיים, שהגרמנים התעללו בהם באופן מחריד. הדם ניגר מהם, והמענים דרשו מן המעונים שישירו את השיר „קאַטיושה״". רעבים וערומים היו. על עגלה, בה הובילו עשב ובצל ירוק, ישבו גרמנים. מדי פעם זרקו לשבויים, כדרך שזורקים לחיות, קצת מן העשב הזה. האומללים התנפלו עליו ובלעו אותו אחוזי־טירוף.

בשבתות התירו לנו לחזור לוולוז׳ין. לפני כניסתנו לגיטו, בדקו אותנו בדיקה קפד־נית, ואוי לו למי שמצאו אצלו פרוסת־לחם, או בקבוק חלב. הוא הוכה מכות־רצח והאוכל נילקח ממנו.

כאשר התקרב לגדר של הגיטו נוצרי, שנכמרו רחמיו על היהודים הכלואים, וכיכר לחם או בקבוק חלב בידו — היכוהו השוטרים. אחדים מאנשים טובי־לב אלה שילמו בחייהם. קופל רוגובין קיבל מגוי קצת אוכל תמורת נפט. הלך הגוי והלשין עליו. בהיוודע הדבר לרוגובין — נמלט ליער יאַצקעווע. סידרו את כולנו בשורה והוציאו ממנה את קופל. הרוצחים דשו את בשרו באכזריות כזו, עד שהתחנן אליהם שימיתוהו. אך הם לא עשו עמו את החסד הזה מייד. מפרפר בין החיים ובין המתים הטילו אותו על עגלה והבי־אוהו ל„הר של הגלח״. שם הוציאו אותו להורג.

ביום ז׳ בחשון תש״ב (28 באוקטובר 1941) נכנס לגיטו מוקה (Moka) מהגסטאפו ודו׳ש לספק לו מייד כמות גדולה של סוליות. נתנו לו את הסוליות וסבורים היינו שבדורון זה יצאנו ידי חובה. אולם הוא הופיע שוב ביודנראט, בליווי כמה מאנשי ס.ס. הוא ציווה לכנס את כל היהודים שבגיטו לאספה, כביכול, כדי לשמוע מפיו „הרצאה רבת־עניין״. אנשי היודנראט יצאו בהולים ודחופים ומסרו את דבר השליט. לא כולם נענו. שולמית, בתי הקטנה, התחננה אלי ואמרה: „אבא, אל תלך לאספה״! היתה זו נבואת־הלב נכונה של ילדה. שמעתי בקולה ולא הלכתי לאספה.

כאשר התאסף קהל רב, החזיר מוקה את מרביתם לגיטו. את הנותרים כלא בבניין של הראינוע. משם הוציא קבוצות של עשרה אנשים, הוביל אותם למיגרש הספורט הסמוך והרג אותם. ב„אקציה״ זו נהרגו למעלה ממאתיים יהודים, בתוכם יו״ר היודנראט, יעקב (יאני) גארבר.

מ„אקציה״ זו הצליחו להימלט יעקב פינגר, צאַפין וזכריה בייקלין. הם חזרו לגיטו וסיפרו מה שעיניהם ראו. מייד אחרי ה„אקציה״ באו שוטרים ביילורוסיים ואיכרי־

הסביבה ופשטו מעל גופות ההרוגים את בגדיהם, הסירו את התכשיטים ועקרו מפיותיהם את שיני הזהב. הביאו קבוצה של יהודים וציוו עליהם לקבור את ההרוגים.

החיים בגיטו נהיו קשים יותר ויותר. יום אחד נכנסו כמה אנשי ס.ס. לבית ששימש כבית־תפילה. הם נטלו ספר־תורה, פרשו אותו על הארץ, השכיבו על הגווילים כמה עשרות של יהודים והרגו אותם.

הגיע יום כ״ג באייר תש״ב (10 במאי 1942) — יום כליונה של קהילת וולוז׳ין. כמה ימים קודם לכן מצאו שלושה גרמנים הרוגים בין וולוז׳ין ווַבז׳ז׳ה. הגיעו אנשי גסטאפו מוִילייקה וביקרו בכמה מקומות בעיר. כפי שנודע אחר־כך, מטרת הסקר הייתה לאתר מקום מתאים לשחיטה.

אני קיבלתי ידיעה ממקור מהימן ביותר על השחיטה הממשמשת ובאה. בתי חולה הייתה וחומה עלה מאוד. רצתי לקרוא לד״ר פאַמינסקי (ידיד היהודים). אגב טיפול בילדה ומתן הוראות רפואיות, גלה אזני שקרבה ובאה שעת השמדת היהודים. הוא היה יוצא ונכנס אצל ראשי הגסטאפו וידע את תוכניותיהם לגבי היהודים. לכן היה המידע (אינפורמציה) שלו על המצב מהימן עלי ביותר.

לאחר ששמעתי את דברי הרופא — נפלה עלי תרדמה. אולם חלום־בלהות הקיצני. בחלומי ראיתי שהקיפו את הגיטו. הרוצחים נכנסו לביתנו והרגו את כולם. הייתי מודאג מאוד מן החלום, וסיפרתי לרחל ווינר (הגיסה של אחי) את החלום אשר חלמתי. היא האזינה, אמנם, לדברי, אבל הטילה בהם ספק. יצאה שאננה לחצר, כדי להכניס הביתה איזה חפץ. מייד חזרה ופניה פני להבים. היא אמרה לי ברעדה: מגור מסביב — דופקים, צועקים ויורים. הסתכלתי בחלון וראיתי, שהרוצחים מוציאים את היהודים מבתיהם. כאשר התקרבו לביתנו, אמרתי למלכה (אשתי הראשונה): הנה הרוצחים באים. ניקח את הילדה ונברח מן הבית. היא לא שמעה בקולי ונשארה במקומה שכן, לדבריה, אבד מנוס. בראותי ששוטרים ואנשי ס.ס. מתקרבים אל ביתנו ועולים במדרגות — הזעקתי את חמי סאַנע (נתנאל) לאַוויט ואת גיסי לייבע, ובדלת האחורית חמקנו למחסן של תבואות. עלינו על עליית־הגג.

ביום כ״ג באייר תש״ב (10 במאי 1942), בשעה חמש בבוקר, הוקף הגיטו ע״י אנשי ס.ס. ושוטרים פולניים ובײלורוסיים. הם הרגו תחילה את יוחנן קליין ואת יצחק נאַרר־שביץ׳, שני השוטרים היהודים שעמדו בכניסה לגיטו. אחר־כך החלו לירות ביהודים. רבים נפלו ביריות אלו. את הכלואים הובילו בכיוון לנפחייה, שהסובייטים בנו אותה ברחוב מושצ׳יצקי, לא רחוק מבית־הכנסת. בבית זה כלאו הרבה יהודים. מול הבניין העמידו כסאות ושולחן־ערוך במיטב המשקאות. מסביבו ישבו שוטרים ואנשי ס.ס. מדושני־נחת על־יד מכונות־ירייה. בין לגימה ללגימה ירו לתוך הבניין, כדי להשתיק את בכי הילדים ואת זעקות המבוגרים.

בתוך הכלואים היה הרב ראובן חדש, רבה של אולשאַן. הוא קרא לא ללכת לשחיטה

כצאן־טיבחה, ופנה לכלואים שיהרסו את התנורים. כל אחד יטול בידו לבנה, אבן, מטיל־ברזל, לפרוץ את הדלתות ולהשתער על הרוצחים. אולם הרב ישראל לונין התנגד לכך באומרו: „אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים".

ראש הז'נדרמריה קרא לאהרן קאַמניצקי (חבר היודנראט) וציווה עליו לצחצח את מגפיו. אך התכופף קאמניצקי — ירה בו ה„שעף". כאשר ראו הכלואים את מעשה־הרצח הזה, קמה מהומת־מוות והחלו להתפרץ דרך הגג. הרוצחים ירו בבורחים. על־אף הכול הצליחו כמה יהודים להימלט, ביניהם מרדכי מלוט.

את הכלואים החזיקו, ביום של שרב כבד ובצפיפות איומה, משעה חמש בבוקר עד שעה חמש אחר־הצהריים. אחר־כך הוציאו אותם בקבוצות — ילדים לחוד וגברים ונשים לחוד. יהודים אחדים הלכו למוות בטלית ותפילין. את היהודים הובילו במתכוון דרך הרחובות של הנוצרים, כדי שיעלזו בני ובנות הערלים על מפלת „שונאיהם" היהודים. להקה של שקצים ושיקסעס יצאה מן הבתים במפוחיות, ובלהט ניגנו, שרו שירים עליזים ויצאו במחול. הם התאספו סביבנו והתקלסו בנו.

את הלקוחים למוות הובילו לבית של בולאָווע, על־יד בית־הקברות היהודי. שם הרגו אותם בנשק אוטומטי. אחרי ההריגה שרפו באש את הבית, ויהודי וולוז'ין עלו בלהבה השמימה. באותו יום ניספו עוד יהודים רבים, שנורו בעליות־גג ובמקומות־מחבוא אחרים. כאשר הובילו הרוגים אלה לקבורה — הטילו הגויים על המתים פגרי חתולים, פגרי כלבים ואשפה.

אחרי השחיטה נכנסו הגויים לגיטו עם עגלותיהם ובזזו כל מה שעיניהם ראו. גויה אחת פרשה כפיה אל השמים ובקול חדווה וששון קראה: „מודה אני לך, אלי שבשמים, שטיהרת אותנו מהחלאה היהודית"! יש לציין, שבעלה היה אדם הגון וישר, והוא התנהג עמנו במידת הרחמים. הוא הצטער מאוד על הגורל המר של היהודים ולבו נשבר בקרבו.

כאשר שקעה החמה, יצאנו מן המחסן בכיוון אל ביתנו. התקרבנו לרפת. הדלתות פתוחות היו. שאלנו בלחש: היש מישהו בפנים? שמענו קול: אני כאן! היה זה קולו של גיסי הרשל פרסקי. מייד שמענו גם את קולותיהם של הרשל וצביה לונין. בחסות האפלה יצאנו לכיוון היער שעל־יד וולוז'ין. הלכתי יחד עם נתנאל (סאַנע) לאוויט, גיסי לייבע לאוויט והירש רוגובין. הגענו ליער ומצאנו שם כמה מניינים של יהודים. המקום היה משובש בביצות. עייפים ורעבים היינו. שאלנו איש את רעהו: מאין יבוא עזרנו?

הרעב והצמא הציקו לנו מאוד. החלטנו לצאת לחפש מזון ומים. נחושה הייתה החל־טתנו להתגונן אם נותקף. יצאנו לדרך מחופשים בבגדי־איכרים. צלחנו את הנהר ברזינה והגענו לכפר אחד. נגשנו לבית של איכר שהיה ממכרינו. הוא כיבדנו בלחם, במלח ובגבינה. הגויה ביקשה אותנו שניזהר לנפשותינו, כי בסביבה משוטטים שוטרים, שאתמול הרגו כמה יהודים.

שהינו בכפר ארבעה־עשר יום. כאשר אזל המזון, אמר לנו סאַנע לאוויט, שאין לנו

ברירה אלא לחזור לוולוז׳ין. לא קל היה הדבר, כי על הדרכים הופקדו יומם וליל שוטרים ואנשי ס.ס. בכל זאת הגענו בשלום לוולוז׳ין. בבית אחד מצאנו את מוטל חייקלין. שאלתי אותו, האם חי מישהו מבני־ביתי. הוא ענה לי, כי איכרים מסרו לו שאחי מוניה (שמואל) נמצא בזבז׳ז׳ה. יצאתי לשם ומצאתיו בביתו של איכר. רגלו האחת נפוחה הייתה. אם כי קשה הייתה עליו ההליכה, בכל זאת נתלווה עמי ויחד הגענו לוולוז׳ין.

הסל פרסקי
(בני־ברק)

מזוועות ההשמדה של יהודי וולוז׳ין

„כל נפש מישראל יש לה אחיזה באות אחת מהתורה הקדושה".

(דרשת המהר"ח)

עם כניסתם לוולוז׳ין, התנפלו הגרמנים על אלתר שימשילביץ, גיסו של לונין (בעלה של חיה לאה) והרגו אותו. היהודים נצטוו להשאיר את גוויתו ברחוב — למען יראו וישמעו. כמו־כן הרגו את חיים אליהו פרסקי ושרפו אותו ואת ביתו; תפסו את זלמן קגן מ„אראפצו" (קראו לו „זלמן שייבעס") והחלו לענותו. הכריחו אותו לצעוק: „מוות ליהודים"! אחר־כך הרגו אותו לעיני הנוצרים, כדי שיווכחו שהותרה הרצועה וחיי היהודים הם הפקר.

פעם ראו הרוצחים הגרמניים והשקצים המקומיים את פריידקע, בתו של יהודה אברהם דובינסקי, כשהיא נוטלת בידיה בקבוק חלב מידיה של גויה. בעד ה„חטא" הזה הובילו אותה למרגלותיה של גבעה. זרקו על פיסגת הגבעה תפוחי־אדמה וציוו עליה לזחול על ארבע ולהביא את תפוחי־האדמה. העינויים האלה נמשכו ללא־הפסק כמה שעות. ידיה ורגליה שתתו דם. כאשר אפסו כוחותיה — שמו קץ לחייה.

לקחו את דבורה (בתה של „אסתר ראשע דבושהס") ואת נכדת „שמעון דער דז׳יק", והוליכו אותן ל„הר של הגלח". נילוו אליהן שני כלבים. ירו בנערות וערפו את הכלבים. דם בעלי־החיים התערב בדם של בני־אדם. מי שהלך לעולמו בדרך הטבע נחשב כ„בר מזל". ל„זכות" זו זכו אסנה (אסנת) חיה פארצקי ובנה יוסף; יהודית (בתו של הקצב) וחיה אלישקביץ׳ (אשת השו"ב).

בגיטו היה נפח בשם יוסף זארין. פעם נכנס לנפחיה שלו שוטר ודרש ממנו כסף. אני וגיסי לייבה לאוויט היינו בשעת מעשה. בראותי כי אין איש, לקחתי בידי פטיש כבד, רוצצתי את גולגלתו של השוטר וטמנתי אותו באדמה. הגרמנים חיפשו את השוטר.

אמרנו להם, שהוא ברח לפרטיזנים. הם האמינו לדברינו, הלכו לביתו, הרגו את אשתו ואת בני־משפחתו ושרפום באש.

כפי שכבר סיפר מנדל וולקוביץ׳ בעדותו, כלאו הגרמנים את היהודים בגיטו. כקומנדנט של הגיטו שימש המורה גליקר. שני שערים היו לגיטו, שהופקדו עליהם שוטרים מזוינים. השערים נפתחו רק כאשר יצאו לעבודה וחזרו ממנה.

ה„יודנראט" הורכב משנים־עשר איש. חבריו היו, בין היתר, גליקר, שניאור קיווילביץ׳, גצל פרסקי, אליהו מלוט, ישעיהו קגנוביץ׳, אהרן קאַמנצקי, יעקב קובלסקי, ישראל לונין ויעקב (יאַני) גארבר. בפסח של שנת תש"ב (1942) באו שליחי הגסטאפו ל„יודנראט" ודרשו לתת להם חמשים יהודים בריאים וחזקים. כאשר נודע בגיטו, שהגרמנים מעוניינים באנשים חזקים בלבד — פרשו את הדבר לרעה וסרבו להתייצב. הגרמנים לא הירפו מדרישתם והכריזו, שאם לא יתייצבו לפניהם האנשים — יוציאו להורג מאה איש. בלית־ברירה נכנעו האנשים לפקודה. אני הייתי בתוך חמשים אלה. סידרו אותנו בשורות של חמישה ונצטווינו לקחת אתנו משורים וגרזנים. הכניסו אותנו לקסרקטין ועבדנו שם עד שעה מאוחרת בלילה. בגמר העבודה סידרו אותנו שוב בשורות של חמשה, ציידו כל אחד מאתנו בכיכר לחם גדול ואמרו לנו לחזור לגיטו. כאשר ראו היהודים שאנו בריאים ושלמים ולא עשו רעה אפילו לאחד מאתנו, ולא עוד אלא כיכרות־לחם בידינו — שמחו שמחה גדולה. יהודים בעלי־בטחון פרשו את הדבר לטובה. המאורעות שארעו אחר־כך לא אימתו, לצערנו, פרוש זה.

מהשחיטה של כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) ניצלתי באורח־פלא. כאשר הגיעו היהודים לביתו של בולאווע, החלו להכניס אותם פנימה קבוצות־קבוצות והשכיבו אותם כשפניהם למטה. כאשר התקרבו הרוצחים לשורה בה עמדתי, ציווה קושקע מ„אראַפּצו" לאנשים שעמדו בשורה, שימלאו את כיסיהם בחול. אך התקרבנו לפתח הבית — זרינו חול בעיני הגרמנים ופרצנו בצעקה: הורא! עיני הגרמנים סונוורו. ניצלנו את שעת־הכושר ונמלטנו.

כאשר התרחקנו כדי קילומטר מגיא־ההריגה, ראינו שהבית עולה בלהבות. הבינונו מזה שיקירינו אינם עוד. ברחתי לגיטו זבז׳ז׳ה ומשם לגיטו של קראסנה. כעבור זמן קצר נמלטתי מהגיטו של קראסנה וחזרתי לוולוז׳ין. מצאתי מחסה בבית הוויט גלבוביץ׳. אף על פי שהוא ובני־ביתו היו שרויים ברעב, בכל זאת סיפקו לי מזונות, מדי יום ביומו.

גלבוביץ׳ סיפר לי, שאסתר אחותי ושני ילדיה הסתתרו במרתף שבביתנו, אולם הגרמנים גילו אותה והרגו אותה ואת ילדיה. לגיסתי באַשקע (אשת אחי) היו תאומים. נכנסו הגרמנים לבית והרגו אותם בשנתם. לייזער גולובנצ׳יץ התגורר בגיטו בביתו של יאַנקע ביעלאַנוביץ׳. כאשר החלו להוביל את היהודים לשחיטה, הצליח לייזער להימלט מגזר־הדין והסתתר, יחד עם ביילה, כמה ימים בבור. אחרי השחיטה הראה יאַנקע לגרמנים את מקום המחבוא. לייזער הצליח להימלט. אולם על־יד הגשר ירה בו שוטר והמיתו. את ביילה, פרומהלה ונחומקה הרגו הגרמנים בבור.

מענדל וולקוביץ׳

די גרויסע שחיטה

היינט מיט 27 יאָהר צוריק.
ס׳איז שוין מעהר פון אַ פערטל יאָרהונדערט פאַרביי.
אָבער ביי מיר איז די וווּנד פריש און ניי,
ווייל כ׳בין געווען דערביי.

ס׳איז מיר טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון,
ווייל מיר האָבן אין דעם טרויער טאָג,
אונזערע טייערע וואָלאָזשינער יידן פאַרלאָרן.

דאָס האַרץ וויינט, פון די אויגן גיסן זיך טרערן,
דאָס וועט קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן.

כ׳געדענק דעם טאָג, די שעה.
ס׳איז געווען זונטיק 5.00 פרימאָרגן,
דער 10־טער מאַי, יאָר 1942
ה׳ אלפים, כ״ג באייר תש״ב, לבריאת העולם.

כ׳הער די טריט פון די נאַצישע שטיוול.
די מערדער שרייען: !Juden heraus
די געטאָ גערינגלט מיט שטעכלדראָט
מ׳שיסט, מ׳הרגעט.

די יידן לויפן הין און צוריק,
אין די גאַסן, אין די הויפן — שוין נישטאָ ווו צו לויפן,
פאַרזייט זענען די גאַסן מיט פאַרווונדעטע און טויטע.
דער מלאך המות אין פולן ברען: ער זייט שנעל דעם טויט.

שפעטער אַביסל געקליבן צוזאַמען,
קינדער, ברידער, שוועסטער, טאַטע און מאַמע,
צעקיילט, צעביילט, צעביסן,
די הויט פון די ביינער אָפּגעריסן,
און אין די סאָוועטישע קוזניע אַריין.

אויפֿן טיש פֿון די מערדער שטייט בראָנפֿן מיט ווײַן,
מ׳פֿרעסט, מ׳טרינקט, מ׳שיכורט,
און שיסן אין קוזניע אַרײַן
פֿון אַלע זײַטן, פֿון דאָרט און פֿון דאַנען.
ס׳גיסט, ס׳שפּריצט דאָס בלוט פֿון די ייִדן
ווי פֿון פֿאָנטאַנען.

אין קוזניע אַ געריידער,
ס׳שפּאַרן זיך צוויי ברידער,
דער אַלשאַנער רב, הרב ראובן חדש,
מיט דעם וואָלאָזשינער רב, ר׳ ישראל לונין.

הרב ראובן חדש מיט דער פֿאַרוווּנדעטער האַנט,
שטייט אָנגעשפּאַרט נעבן דער וואַנט,
ס׳גיסט זיך פֿון אים דאָס בלוט,
ס׳איז נישטאָ, אַפֿילו, מיט וואָס צו פֿאַרבינדן
און מאַכן אַ באַנדאַזש.

הרב ראובן חדש זאָגט: מ׳דאַרף אָנפֿאַלן אויף די מערדער,
צונעמען דאָס געווער, צוהרגענען זיי און אַנטלויפֿן.
אָבער ר׳ ישראל לונין זאָגט: ניין!
מיר זענען צעשלאָגן, צעפּייניקט, מיר האָבן קיין כּוח,
מיר זענען שוואַך און קליין.
דו ווייסט דערברענגען, אַז מ׳וועט אונז אַלעמען אומברענגען.

ענטפֿערט הרב חדש: דו זעהסט דאָך אַליין,
אַז זיי ווילן אונז אַלעמען פֿאַרניכטן.

ביידנס כּוונה איז געווען די זעלבע:
זיי האָבן אונז געוואָלט ראַטעווען.

די רעשטלעך פֿון קוזניע געקליבן צוזאַמען,
מיט די ייִדן פֿון די מלינעס און גריִבער געטריבן פֿון דאַנען —
צום שייטער!

די זיידעס און טאַטעס אין טלית און תפילין,
די מאַמעס מיט די קינדערלעך פון די וויגן אויף די הענט.

די רוצחים, די מערדער, כאַפּן די קינדערלעך פון די מאַמעס הענט
און מיט די פיסלעך און הענטלעך געקלאַפּט אין די ווענט.

די מאַמעס שרייען און וויינען: גיט אונז די קינדערלעך צוריק!
מיר קענען אָן זיי נישט לעבן!

די מערדער שפּאַסן און לאַכן.

אַוועקגעפירט די קדושים־הרוגים,
צעקיילט, צעביילט, ווער אָן פיס, ווער אָן הענט
און אַלעמען אויף אַש פאַרברענט.

ווער קען אונז טרייסטן, ווער קען אונז באַרוהיקן.
נאָר דאָס מוזן מיר געדענקן לדורי־דורות:
זכור את אשר עשה לנו עמלק הגרמני־הנאַצי.

פנינה חייט (פוטשניק)
(חולון)

מה שעיני ראו...

„ומהראוי להוריד עליהם דמעה כנחל שוטף מאין הפו־גות, על חללי בני־ישראל ועל עם ה׳״.

(דרשת המהר״ח)

הגרמנים לא נתקלו בשום התנגדות, בשעת כניסתם לוולוז׳ין, משום שהסובייטים פינו את העיר בעוד מועד. לא רחוק מביתנו צנחו גרמנים. אחריהם בא חיל־שריון, שהרעיש את העיר. אווירונים הטילו פצצות־תבערה ופרצו דליקות.

מייד הוטלה עלינו הגזירה של עבודת־כפייה. היודנראט היה ממונה על ביצוע גזירה זו. מקומות־העבודה העיקריים היו המינסרה וטחנת־הקמח של רפופורט ופולאק. הנשים עבדו בעבודות־נקיון בדירות של הגיסטאפו. הלכנו לעבודה בחבורה, מצוידים ברשיון מיוחד. בשעת העבודה דשו את בשרנו בפרגולים.

אחר־כך הוצא הצוו, שחייב כל יהודי לענוד על השרוול את הטלאי הצהוב. במשך הזמן הוחלף הטלאי הזה ב„מגן דוד" צהוב, בו הודפסה האות] (Jude). נאסרה עלינו ההליכה על המדריכה. הוצא גם צוו־ריתוק, שריתק את היהודים למקומות מגוריהם.

עם כליאת היהודים בגיטו — הלכו וגברו העינויים. כעבור חודשיים, בערך, לשבתנו בגיטו, הביאו אלינו במפתיע את היהודים של גיטו אולשאַן עם רבם, הרב ראובן חדש. עם בואם גדלה מאוד הצפיפות וגם מקורות המזון דללו. חיפשנו דרכים שונות, כיצד להכניס אוכל ליהודים הרעבים בגיטו, אם כי הדבר היה כרוך בסכנת נפשות.

מזמן לזמן ערכו הרוצחים התנפלויות על הגיטו. בליל „כל נדרי" הופיעו אנשי הגסטאפו בביתנו ודרשו מאתנו כסף וחפצים יקרי־ערך. דרישה זו היתה מלווה במכות אכזריות. מביתנו הלכו אל משפחת ווייסבורד ואל משפחת ברודנה.

עבדתי עם חברתי בתיה רוגובין. פעם הלכנו לאורך השדרה. התנפלו עלינו שוטרים פולניים ואנשי גסטאפו, והצליפו עלינו בפרגולים. מאפה של בתיה ניגר דם רב. פניה התנפחו מן המכות.

ביום ז' בחשון תש"ב (28 באוקטובר 1941) הופיעו בגיטו אנשי הגסטאפו ודרשו מן היודנראט שיכנס את כל היהודים בכביש הראשי של הגיטו. השוטרים היהודיים עברו מבית לבית וביקשו את היהודים למלא את הפקודה. היות ועבדתי במשטרה — הייתי פטורה מחובת ההתיצבות. מבין המתקהלים בחרו כמאתיים איש, בתוכם את יעקב (יאני) גאַרבר, ראש היודנראט, ואת השוטרים היהודיים. ידוע היה לנו, שיום קודם לכן חפרו בורות. את הלקוחים למוות סגרו בקסרקטין והוציאו אותם להורג בקבוצות של עשרה. היהודים תמהו ושאלו את הרוצחים: למה לא מוציאים את כולם בבת־אחת? הללו השיבו ברוב תמימות, שהם לוקחים מן היהודים את חפציהם. מכיוון שהם מצווים על „רישום מדויק", לכן מתנהלת ה„פעולה" באיטיות.

צביה לונין, חברתי לספסל הלימודים, היתה, אף היא, בין הלקוחים למוות. היא נשארה בחיים הודות ל„דיוק" הגרמני. הם עבדו לפי „מיכסה", ומכיוון שצביה היתה מעל ל„מיכסה" — החזירו אותה לגיטו.

אחרי אַקציה זו צומצם השטח של הגיטו. שניאור קיווילִיביץ' נבחר כיושב־ראש של היודנראט. הגיעו אלינו שמועות מדאיגות, שהגרמנים מכינים טבח חדש. במסירת ידיעה זו מילאה תפקיד חשוב רבקה דראַטוויצקי, שבעלה הנוצרי היה אוהב־ישראל. הוא היה יוצא ונכנס אצל הגרמנים וידע את מזימותיהם. הודות למידע (אינפורמציה) שלו ניצלו רבים.

ביום א', כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) הופיע בביתנו, בבוקר השכם, שניאור קיווילִיביץ' והודיע לנו שהמצב חמור מאוד. הגיטו מוקף ויש להסתתר מיד במחבואים. הגרמנים הטילו מצור על הגיטו. הם חיפשו יהודים גם במקומות־סתר והאזינו לכל רחש ולחש. במרתף אחד גילו אשה מאולשאַן. הבטיחו לה, שאם תגלה את מקומות־המחבוא

של היהודים — ישאירו אותה בחיים. אולם היא דחתה בשאט־נפש הצעה משפילה זו, ומתה מות־קדושים.

הסכנה ארבה לנו על כל צעד ושעל. אני, אחי יהודה יוסף, אשר פרסקי ובנו, החלטנו לברוח מן הגיטו. על־יד הגיטו זרם הנהר. צלחנו אותו, תחת מטר של יריות, והמשכנו לרוץ. הסתתרנו בחורשה. הגויים דלקו אחרינו ושמענו את קולותיהם. הלכתי לגיטו של הורודוק; אחי — ללבדווה ואשר פרסקי ובנו — לזבז׳ז׳ה. בבואי לשם מצאתי את היהודים נרעשים ונפחדים. הם קיבלו ידיעה שבוולוז׳ין התקיימה שחיטה.

בגיטו של הורודוק שהיתי ימים מספר. הגיעו אלי שמועות מעודדות, שמקימים מחדש את הגיטו בוולוז׳ין. הגרמנים הבטיחו לשרידי היהודים, שלא יגעו בהם לרעה. נאחזתי בהבטחת־שווא זו והחלטתי לחזור לוולוז׳ין. לבדי יצאתי לדרך והגעתי בשלום. ראיתי שהגיטו צומצם בהרבה, משום שמעטים נשארו בחיים. עבדתי ב„צעך" של נגרים. מנהל־העבודה היה הפולני יז׳רסקי. יחד אתי עבדו כמה בנות יהודיות, ביניהן מרים קגן ורחל ממיז׳ייקי.

פעם לפני שובנו לגיטו, ראינו שהגרמנים מקיפים את הגיטו. היהודים פרצו את השער והחלו לברוח. בראותנו זוועה זו, תלשנו מעלינו את ה„מגן דוד" וחיפשנו מקום של הצלה. הגרמנים ירו עלינו ונהרגו עשר בנות. אני ומרים קגן בלבד הצלחנו להגיע לשדה והסתתרנו בין השבלים. בלילה יצאנו לכיוון הכפר מיז׳ייקי.

לאחר נדודים וטלטולים מרובים הגענו לכפר קאַלדיקי. נכנסנו לבית אחד וביקשנו רחמים מן הגוי, שיתן לנו פת־לחם, כי היינו נפוחות מרעב. היתה זו משפחת אביונים. בכל־זאת האכילה אותנו לשובע. שרכנו דרכנו בכפר והתקרבנו לבית אחד. אמרתי למרים, הרי ממילא אנו אבודות ואין לנו מה להפסיד — הבה ונדפוק על הדלת, ויקרה אשר יקרה. יצא גוי. הוא הכניס אותנו לאסם וסגר אותנו.

כעבור שעתיים של דפיקות־לב חזקות וציפייה מורטת עצבים — נכנס אלינו הגוי והזמין אותנו לביתו. בכל הבית היה חדר אחד בלבד ובו שתי מיטות גדולות, שולחן שבור ותנור. כאן התגורר חסיד אומות העולם, איבן קובלסקי עם אשתו, שלוש בנותיו ושני בניו. משפחת אביונים זו קיבלה אותנו במאור־פנים ובחמימות בלתי־רגילה. כאשר ראו את מראנו העלוב, נתנו כולם את קולם בבכי מר. חיממנו את אברי־גופנו הקפואים ואכלנו תבשיל חם. לאחר מכן החזיר אותנו קובלסקי לאסם וצייד אותנו בשמיכה חמה. היה זה במוצאי־שבת, ה׳ בכסלו תש״ג (14 בנובמבר 1942). בבוקר הגישה לנו אוכל אחת הבנות של קובלסקי.

שבענו וגם הותרנו קצת אוכל לדרך, כי בטוחות היינו שקובלסקי יגרש אותנו. בצהריים הוא נכנס אלינו. בראותו את שיירי המזון — שאל אותנו לטעמו של דבר. ענינו לו: בטוחות אנו שלא תרצה להסתיר אצלך נערות יהודיות, כי בזה אתה מסכן את חייך. לכן החלטנו להמשיך בדרכנו. קובלסקי נעלב מתשובתנו ואמר לנו: „ילדות חביבות,

אני ובני־משפחתי החלטנו להשאיר אתכן אצלנו. גורלכן — גורלנו וביתנו — ביתכן.

החורף השתולל בכל עוזו. באסם שרר קור עז. קובלסקי, האיש הטוב והמיטיב, הכניס אותנו אל ביתו והסתיר אותנו על התנור, ששררו בו חום ומחנק. כדי „לשאוף אויר", היה קובלסקי מוריד אותנו לכמה שעות למרתף של תפוחי־אדמה. גם ילדיו דאגו לנו מאוד. בשעת סכנה היו מאותתים אלינו בסימנים מיוחדים.

פעם אחת הקיפו הגרמנים את הכפר קראַז'ינה, שהיה מרוחק מאתנו כארבע־מאות מטר. הם כינסו את כל התושבים באסם, שפכו עליו נפט ושרפו אותו ואת הכלואים שבתוכו. הסתבר, שעל־יד הכפר הזה שמו הפרטיזנים מארב לגרמנים והרגו אחדים מהם. הפרטיזאנים נסוגו דרך כפר קראַז'ינה. לכן באו תושבי הכפר על „עונשם". אם כי קובלסקי ידע, שגם הוא צפוי אלי גורל מר כזה — בכל זאת לא הפקיר אותנו. להיפך, כאב טוב ורחום הרגיע אותנו.

אולם היתה לי נבואת־הלב, שסכנה היא להשאר בבית הזה. פרטיזאנים פעלו בסביבה, ומדי פעם פרצו קרבות בינם ובין הגרמנים. קובלסקי ואשתו התחננו אלינו, שלא נעזוב את ביתם. בכל זאת החלטנו לצאת לדרך. קובלסקי, שדאג לחיינו, סייר בכמה כפרים, כדי לגלות עקבות של פרטיזאנים. ואמנם, הוא הביא אותנו אליהם.

איבן קובלסקי, אשתו, בתו ובנו

אולם הללו גילו אלינו יחס עוין, משום שחשדו בנו, שבאנו בשליחות חיל־המודיעין הגרמני. הם ערכו משפט־שדה מהיר ודנו איתנו למוות. כאשר פסק־הדין עמד להתבצע, התקרב אלינו פרטיזאן מכפר קראַז׳ינה. הוא שאל אותנו, מי אנחנו ומאין באנו. כאשר אמרתי לו את שמי, הודיע לי שאחי יהודה יוסף נמצא בקבוצה של פרטיזאנים. הפרטיזאן הודיע למפקד, שאני אחותו של פרטיזאן רב־פעלים, וכך נקרע רוע גזר־הדין.

הפרטיזאנים העבירו אותי ואת מריאַשה קגן לבאַקשט, שם היה ריכוז גדול של פרטיזאַנים. אחי לקח אותי לאוטריאד של לידיאַייב, שנמצא בערבות של נאַליבוק. כעבור ימים אחדים הקיפו הגרמנים את כל השטח. הסתתרנו בבורות ובמקומות־סתר אחרים. כאשר הגרמנים עזבו את השטח, התרכזנו במקום נידח בערבת נאַליבוק. הקימונו מחנה של חורף. שם ישבנו עד שיחרורה של וולוז׳ין.

אחרי השחרור חזרנו העירה. מיד יצאתי לבקר אצל קובלסקי. הקשרים בינינו נתהדקו שוב. מדי יום ביומו ביקר אצלי. בתו ובנו שעבדו בוולוז׳ין, התגוררו אצלי.

בשנת תש״ה (1945) עזבתי את וולוז׳ין ועברתי לפולין. בשנת תש״ז (1947) עליתי לארץ. כל הזמן כתבתי מכתבים לקובלסקי, אבל לא קיבלתי ממנו תשובה. בשנת תשכ״ו (1966) קיבלתי את כתובתו. התברר, שהוא ובני־ביתו מתגוררים באוראַל. מיד שלחתי לו חבילה של בגדים. הוא אישר בתודה ובהתלהבות את קבלת החבילה.

מאז אני עומדת אתו בקשר מכתבים הדוק ומוסיפה לשלוח לו ולבני־ביתו דורונות, כאות־תודה על שהציל אותי ממוות.

פרומה ליפשיץ (גפנוביץ׳)
(ארצות־הברית)

דפים מן השואה של וולוז׳ין

לפני כניסת הסוביטים, ניהלתי באיבניץ הסמוכה לוולוז׳ין, בית־ספר דתי „חורב״. לאחר שנכנסו הסוביטים חזרתי לוולוז׳ין, בה התגוררתי עם בעלי יעקב ליפשיץ משנת תרצ״א (1931), כדי להורות בבית־הספר העברי, שהפך לבית־ספר באידיש, כביכול, לפי „דרישת״ ההורים באסיפה כללית.

בשנת 1940/41 הפך בית־ספר זה לבית־ספר רוסי מספר 1; בית־הספר הפולני — לבית־ספר ביילורוסי והגמנסיה הפולנית — לגמנסיה רוסית. בבית־הספר היהודי נשארו כל התלמידים שלמדו בו קודם. גם המורים הקודמים המשיכו בעבודתם, ביניהם רחל קיווילביץ׳, רחל לאַפּ, אברהם יפה ושלמה בייקאַלסקי. נוספו עליהם כמה מורים מרוסיה

ומנהלת קומוניסטית, יהודיה בשם שרה אַזבל (נח פרסקי פרש מן ההוראה, משום שסרב להורות תחת המישטר הקומוניסטי).

למורים היהודיים התייחסו באי־אימון. העסיקו אותם מתוך אין־ברירה, הן משום רמתם הפדגוגית הגבוהה והן מחמת המחסור במורים. נוסד גם סמינר למורים, בו הורה יעקב מתמטיקה ופיסיקה.

אוכל לא היה חסר לנו. בנוסף על המלאי שכל אחד הכין לפני כניסת הסוביטים ולאחר כניסתם, ניתן היה להשיג הכול ב„שוק השחור". מצוקתנו היתה, בעיקר, מצוקה רוחנית. פחדנו להוציא הגה בין כתלי בית־הספר. אילצו אותנו לנהל תעמולה זרה לרוחנו, זרה לרוח הציונית ולשפה העברית שעליהן חונכנו. זכורה לי חגיגה לכבוד ראש־השנה האזרחית. התאספנו בביתם של שניאור ורחל קיווילביץ׳, כביכול, כדי לחגוג את בואה של השנה החדשה; אולם מתוך הרגל של שנים בקעו מפיותינו שירת „התקוה" ושירים עבריים אחרים.

כל אחד מאתנו הכין שקים, כדי שבבוא הנ.ק.וו.ד. להגלות אותנו לסיביר — יהא סיפק בידינו להטיל לתוכם בחיפזון מטלטלים הכרחיים. היינו רשומים ב„רשימה השחורה" שנועדה להגלייה. את המישלוחים ביצעו לפי תור. קודם הגלו את בעלי בתי־החרושת (הלשינו עליהם שהם עזרו לפולנים).

את בנותי חיהלה ושושנהלה שנולדו בוולוז׳ין שלחתי לחופשת־קיץ להורי בראַדושקביץ׳, ואני ובעלי התכוננו לבחינות־כניסה לאוניברסיטה, שהסובייטים ייסדו בגרודנה — אני לשפות ובעלי — למתמטיקה ופיסיקה. אולם תוכניותינו היו לאכזב, כי הגרמנים התנפלו על הסובייטים. עם פלישתם לשטחה של רוסיה, החלה בריחה מבוהלת, ברכב וברגל, של האזרחים הסובייטיים משטחי פולין שהיו כבושים בידי הסובייטים.

התגוררנו אצל לייבע ברמן. השארנו הכול בבית. לקחנו אתנו שני תיקים בלבד ובהם הדיפלומות ואישורים של מישרד המפקחים של בתי־הספר וקצת קמח וסוכר בשביל בנותינו. ברחנו ברגל לראַדושקביץ׳. הלכנו כל הלילה. בעלי הגיע לאפיסת הכוחות והוא נשאר על־יד העיירה. נכנסתי לבדי לעיירה ופגשתי את אבי. אמי. אחותי, אחי ובנותי ברחו לכפר אודראַנקה שבימים כתיקונם שימש כבית־הבראה. העיירה הוצפה בנחשול של פליטים מליטא ומפולין. היא היתה אחוזת־להבות. הצלחתי להוציא מביתנו הבוער קצת בגדים.

בינתיים התאושש בעלי והגיע לראדושקביץ׳. הלכנו יחד לאודראַנקה לבני־משפחתי. בדרך פגשנו הרבה צנחנים גרמניים, אולם הם לא פגעו בנו לרעה. חזרנו עם משפחתי לראַדושקביץ׳ שברובה כבר הפכה לתל־חרבות. החלטנו לעבור להורודוק, שם התגוררה חיינה, אחותי הבכירה.

כפי שסיפרתי, יצאנו לדרך בידיים ריקות. כדי להשיג אוכל זקוקים היינו לבגדים, ששימשו כשער־חליפין למזון. נוצרי אחד הסכים לנסוע אתי לגיטו של וולוז׳ין, בתנאי

שאשלם לו עבור טירחתו בשווה־כסף — ברהיטים, בבגדים ובחפצים אחרים. שכבתי בתוך עגלה, מחופשת בבגדיה של גויה (משל בעלי מוביל אותי לבית־חולים בוולוז'ין) והגעתי בשלום לכפר מיז'ייקי. נכנסתי ליהודיה שנישאה לגוי, כדי לקבל ממנה הוראות כיצד מגיעים לוולוז'ין ובאיזו דרך עלי להיכנס לגיטו, שהופקדה עליו שמירה מעולה. בהתאם להדרכתה נכנסתי לפנחס הנפח, שהנפחיה שלו עמדה מחוץ לגיטו. בעצתו הטובה הצלחתי להתגנב לגיטו, מבלי שאיש הרגיש בכך.

המשפחה של דודתי (משפחת ברקוביץ') התגוררה בבית של כלתם סוניה דובינסקי, אשתו של יעקב בנם. בראותם אותי הוכו בתדהמה, משום שנפוצה שמועה שהרגו אותי ואת בעלי. לקחתי בחיפזון מה שניתן היה לקחת ועזבתי את הגיטו. מוכרחה הייתי לחזור להורודוק טרם שיחשיך. המיטען שהבאתי עמי היה קטן. קיבלתי תמורתו לחם ותפוחי־אדמה. ניצלנו גם את הקליפות של תפוחי־האדמה וטיגנו מהן „קציצות".

החורף מישמש ובא והיה עלי לדאוג לבגדים חמים לבני־משפחתי. הנוצרי שהביאני לגיטו הציע גם הפעם את שירותו. אולם הוא העדיף לנסוע בגפו, מחמת הסכנה לנסוע עם יהודיה, אפילו, כשהיא מחופשת לגויה. הוא נכנס לגיטו והוציא כמה חפצים. השוט־רים רדפו אחריו, אולם הוא הצליח להימלט מידיהם.

הגיעה אלינו שארית הפליטה של מולודצ'נה ושל וולוז'ין. הגרמנים לא חיסלו מייד את הגיטאות. בקראַסנה, שהיתה צומת של מסילות ברזל מפולין לרוסיה, והגרמנים היו זקוקים לידיים עובדות — גייסו את יהודי הגיטו לעבודה. בקראַסנה היה גם מחנה ריכוז קטן, שהיהודים הכלואים בו עבדו למען „טוד־אורגאַניזאַציון" (פלוגת חיילים וקצינים גרמניים שמתפקידה היה לפקח על בניית גשרים וסלילת פסי־רכבת) בתיקון כבישים ומסילות־ברזל. לכאן נשלחו יהודים מוולוז'ין, מלידא, ממיר, מנובוגרודק, מהורודוק וממקומות אחרים. מהורודוק נשלחו כמה קבוצות של יהודים, בתוכן בעלי. נפרדתי ממנו במלים אלו: „גורלי וגורל בנותינו כבר נחתם, אבל אתה תישאר בחיים בזכות היותך יהודי יעיל" (כך האמינו היהודים לתומם).

מדי יום ראשון הירשו לכמה עובדים מהורודוק לבוא ולהצטייד במזון. בזה האופן שלחנו אוכל גם מוולוז'ין עבור הוולוז'ינאים שבמחנה. בתי (בת שש) חלתה במחלת הצפדינה (צינגה), מחלת חניכיים קשה. מר ראַצקין, יושב־ראש היודנראַט, שעם משפחתו התגוררתי בחדר אחד בגיטו, ריחם עלי ושלח „מספר" אחר במקום בעלי (כל עובד נחשב למספר, ולא לבן־אדם). הוא בא אצלי בשבת וביום ראשון היה עליו לחזור. אבל הסוף המר הגיע באותה שבת, כ"ו בתמוז תש"ב (11 ביולי 1942). הגיטו הוקף כל הלילה על־ידי הגרמנים. היהודים לא חשו בסכנה הממשמשת ובאה, וישנו את שנתם האחרונה שנת ישרים.

בבוקר השכם נכנסו אנשי הגסטאַפו בליווי שוטרים, כדי להוציא את היהודים מבתי־הם. בביתנו התגוררו חמש נפשות. היו בו שלושה מחבואים. המחבוא, בו הסתתרתי עם

בנותי, נחשף אחרי האַקציה על־ידי השוטרים המקומיים. מר ראַצקין, שהיה אדם מבוגר לא יכול היה לשאת את המחנק שבמחבוא ואנוס היה לעזבו. זה גרם לחשיפת כל המס־תתרים בו. ירו בבעלי והרגוהו. הרוצחים כינסו את היהודים למיגרש וערכו סלקציה (מיון). את המוכשרים לעבודה העבירו לקראַסנה, ואילו זקנים, נכים וילדים שלחו למוות. בין הלקוחים למוות היתה גם פרומה, אמה של צביה צאַרט. הגרמנים היכוה עד זוב דם, כי בקושי עמדה על רגליה ולא יכלה ללכת. את כולם כינסו בגורן שמאחורי העיירה וירו בהם.

כפי שהזכרתי לעיל היו בקראַסנה גיטו ומחנה ריכוז. חיינה, אחותי הבכירה עם גיסה ובנה הבכור גרו במחנה, ואני עם אחותי הצעירה — בגיטו. פגשתי שם וולוז'ינאים, ביניהם את יוסף טבחוביץ' (שימש כמנהל־עבודה) עם אשתו ביילקה (לבית שאַקער). בחלקם התגוררו הוולוז'ינאים בגורן. את צביה צאַרט לקחתי אלי על האיצטבה (נאַרע), עליה הצטופפתי עם אחותי. לא היתה אפשרות כלשהי לשמור על תנאי תברואה מיני־מליים — לכן פרצה מגיפה של טיפוס בהרות. אותי, את אחותי ואת צביה אישפזו בבית־חולים, שפתחו באחד הבתים שמחוץ לגיטו. „זכינו" לביקורו של רופא, איש הגסטאַפּו, שבהנפת מקלו קבע שפלוני ואלמוני כבר ראוי להישלח ל„בית־המרחץ". הייתי תשושה מאוד מתת־תזונה. אבי סיכן את חייו, בעשותו את דרכו בשדות מן המחנה לגיטו, כדי להביא לי קצת גרגירים, לחסן בהם קמעה את גופי הדועך. הובילו אותנו ל„בית־המרחץ". הגרמנים הסתכלו בגופינו המצומקים, אולם איכשהו החזקנו מעמד וגורלנו לא נחרץ. מדי פעם בפעם ביקר בגיטו קצין של הגסטאַפּו, הוא לא היה עוזב את המקום, טרם שראה דם של יהודי. באחד הביקורים נזדמן לו יהודי שהחזירו אותו לבית־החולים. כאשר ראה שיהודי זה כבר לא יצלח למאומה — ירה בו. אם זכרוני נאמן לי — נורה למוות יוסף מורדכוביץ' באחד הביקורים הללו.

הודות ל„מעמד מיוחד" שזכיתי לו בגיטו של קראַסנה ופטורה הייתי מן העבודה, הקדשתי את זמני הפנוי לחפש אוכל לרעבים. עוז רוחי עמד לי לצאת מן הגיטו, ללא מורא ופחד. בפעם הראשונה יצאתי עם גיסי ועם אסתר רוגובין מהורודוק (היא ואחיה חיים בישראל). הגענו לכפר, אספנו כמה כיכרות לחם וחזרנו בשלום. גם בפעם השנייה יצאנו שלשתינו. באותו ערב ניתקלה קבוצה של פרטיזאַנים בחולייה של שוטרים, ופרץ קרב ביניהם. בקרב ההוא נהרגו כל השוטרים, פרט לאחד שנפצע ועלה בידו להגיע לכפר.

אם כי לגיסי היו נהירין כל השבילים, בכל זאת תעינו והגענו לחורשה. ראינו מרחוק אנשי־מישמר, שהיו לבושים בבגדים של השוטרים שנהרגו. לא הבחנו בסרט האדום שעל שרווליהם, וחשבנו שזה מישמר של גרמנים. להפתעתנו הנעימה היתה זו קבוצה של פרטיזאַנים. הם ביקשו אותנו שנישאר במקום, אולם אנו העדפנו לחזור לגיטו. סיפרתי לאנשי וולוז'ין, שבסביבה ישנן פלוגות של פרטיזאַנים, שמוכנות לצרף אליהן יהודים. חיפשנו דרכים כיצד לרכוש נשק, שכן בלעדיו אי־אפשר היה להתקבל לפרטיזאַנים.

במסירות־נפש בלתי־רגילה הוציאו רבים חלקי נשק מבית־הנשק והחביאו אותם במקומות סתר וחיכו לשעת האפס — שעת הבריחה לפרטיזאַנים.

באחד הלילות החליטו הוולוז׳ינאים לחצות את פסי־הרכבת ולהצטרף לפרטיזאַנים. עוד קודם לכן עזבו את המחנה הרשל לונין וחיים פרסקי (בנו של ניסן). מחלת־הטיפוס שהתישה את כוחותי מנעה בעדי מלהצטרף אליהם. אולם אך התאוששתי קמעה החלטנו — אני, גיסי, ועוד כמה יהודים — להימלט ולחפש מגע עם הפרטיזאַנים. לא קל היה להוציא את שני רובי־הציד שהחבאתי על־ידי המחנה. בחרוף־נפש הגעתי מן הגיטו אל המחנה ועזרתי לשלושה גברים לעזוב את המחנה בלילה עם כלי־הנשק בידיהם. הם הגיעו בשלום לכפר סמוך ומיד הודיעו על־ידי איכר על שלומם. מבלי לאבד זמן, עזבתי למחרת, עם גמר העבודה, את המחנה עם עוד שני יהודים. הלכנו עם הנוצרים שאף הם עבדו אצל הגרמנים — בשכר. הצטיידנו בכלי־עבודה שונים, כאילו, אנו חוזרים מן העבודה יחד עם הנוצרים. פתאום נשמעו יריות. חשבנו שהן מכוונות אלינו. אולם התברר שהגרמנים ירו בשבויים סובייטיים שנמלטו ליערות.

בשעת היריות התקרבנו למיגררת של איכר. הוא העלה אותנו עליה, הוציא אותנו מכלל סכנה ונתן לנו הוראות כיצד להגיע לפרטיזאַנים. הגענו לכפר ושם פגשנו את שלושת היהודים שיצאו קודם־לכן. עברו עשרה ימים ופרטיזאַנים לא ניראו באופק. הגיעה ידיעה שבמירדף אחר פרטיזאַנים, עומדים הגרמנים להגיע לכפר. ברחנו לחורשה סמוכה וחכינו שם עד הערב. בלילה יצאנו משם והגענו לכפר אחר, אבל גם שם לא פגשנו פרטיזאַנים. סוף־סוף הצלחנו להגיע אליהם. כבר היו לנו סוס, קצת בגדים, קצת נשק וקצת מזון. זה הקל על הצטרפותנו לפרטיזאַנים. הם הביאו אותנו לכפר שהיה מלא פרטיזאַנים, בתוכם פלוגת „נקם ושילם״, שמגמתה היתה לעבור לצד מינסק. ערב לפני בואנו ניהלו קרב קשה עם גרמנים. הם היו דרוכים מאוד, משום שחששו למיתקפה חדשה של הגרמנים.

מסביב ליער עמד מישמר חזק של פרטיזאַנים. הם סירבו לקבלנו וציוו עלינו לעזוב את המקום. הודות להשתדלותו של אליעזר רוגובין ששימש כסייר — נעתרו לקבלנו. ביער פגשנו כמה וולוז׳ינאים, ביניהם את פייגלה פרסקי, הרשל רוגובין וישעיהו ליברמן. כולם השתדלו למעננו, אם כי הדבר עלה להם במאמצים גדולים.

בערב הגיעה גם פאַשע (פסיה), אשתו של שמחה פרסקי, שעבדה כנוצריה בכפר סמוך. מאתנו ומכמה שבויים סובייטיים הורכבה קבוצה חדשה, שנקראה על־שם המפקד סטאַריצקי. הבריגדה נקראה על־שמו של צ׳קאַלוב. כעבור חדשים אחדים הועברתי מן הקבוצה של סטאַריצקי לבית מלאכה לתיקון נשק. שם עבדתי עד השחרור ביולי 1944. מדי פעם התנהלו קרבות בין הפרטיזאַנים ובין הגרמנים. התקפת הגרמנים הקשה ביותר על הפרטיזאַנים היתה ביולי 1943. אז כבר היו פלוגות גדולות של פרטיזאַנים, שהגרמנים ספגו מהן מהלומות כבדות. לשם מלחמה בפרטיזאַנים אירגנו הגרמנים את הוולאַסובצים,

צבא של חוליגאַנים על־שם מפקדם וולאַסוב — בוגד רוסי. בצבא זה היו רוסים, ביילו־רוסים, ליטאים, אוקראינים, קוזאַקים ורוצחים אחרים. ראשית מעשיהם היתה לחסל את הכפרים הסמוכים ליערות. גורל האיכרים של הכפרים ההם לא היה שונה מגורלם של היהודים. רבים מהם ברחו ליערות. הגרמנים המטירו אש כבדה על הפרטיזאַנים כדי להש־מידם. הפרטיזאַנים נאלצו להתפזר ושוטטו ממקום למקום. אני, גיסי, פסיה פוטאַשניק וקופל קגן הצלחנו — ממש לעיני הגרמנים — להגיע למיקלט על־יד מחנה סטרוצקי. התחבאנו בו. שיחק לנו המזל והישגנו קצת קמח, קצת אפונה, כלים ובגדים. מים סחטנו מן הבוץ שבקרבת המיקלט. ערבבנו אותם בקמח ואכלנו „מאכל מלכים".

האזכרה במחנה היינרינג

מדי יום ביומו צפויים היינו אלי התקפה גדולה של חיילי וולאַסוב. אולם, לאושרנו, הם התקיפו בחזית ולא בעורף וחיסלו הרבה קבוצות של פרטיזאנים בסביבות העיר סמולנסק. הגיעה שעת ההתקפה הגדולה של הסוביטים. הגרמנים נמלטו ליערות והם נפלו בידינו. אולם, בהתאם לפקודתו של סטאַלין, נאלצנו להחזיק אותם כשבויים, ולא לחסלם. במינסק השתתפתי במיצעד ולאחריו נפרדתי מקבוצתי וחזרתי — דרך קראַסנה והורודוק — לוולוז'ין. התגוררתי יחד עם פסיה פוטאשניק ועם אחיה יהודה ויוסף.

החלטתי לברוח מוולוז'ין, שכל אבן שבה היתה רוויה בדם של יקירנו. הציעו לי

להורות בבית־ספר ביילורוסי, אולם סרבתי ללמד ילדים, שעזרו לגרמנים במעשי הרצח שלהם. החלטתי לעבור לפולין. זמן מסויים הסתובבתי בערים ובעיירות שונות, עד שהתירו לי לחצות את הגבול והגעתי לביאַליסטוק. לא יכולתי להישאר בעיר זו, שהכנופיות של ה־A.K. (Armja Krajowa) ארבו ליהודים. מביאַליסטוק יצאנו (ארבעה אנשים) לכיוון העיר לובלין. החלה להתארגן ההברחה, שבאמצעותה הגענו לצ׳כוסלובקיה, להונגריה ולרומניה.

האזכרה הראשונה לזכרם של קדושי וולוז׳ין, שסודרה על־ידי יוסף שוואַרצברג במחנה היינרינג (גרמניה) ביום כ״ג באייר תש״ז (13 במאי 1947)

יושבים (מימין לשמאל): א) מיכאל פולאק ב) בנימין פולאק ג) קופל קגן ד) יוסף שוואַרצברג (קורא מן הנייר על השואה) ה) שמואל קגן.

במאי 1945 הגיעה מלחמת־העולם השנייה לסיומה. לא רצינו להישאר תחת הכיבוש הסוביטי. הגענו בקבוצות לאוסטריה. חלק הלך לכיוון העיר גראַץ וחלק — לווינה. כעבור ימים אחדים עברנו לאיטליה, שהיתה תחת הכיבוש האנגלי־האמריקני. העבירו אותנו להכשרה בכפר סמוך לבאַרי. חיכינו לעלייה לארץ־ישראל, אולם ממשלת המנדט סרבה לתת סרטיפיקאַטים. החלה העלייה הבלתי־ליגלית. נפגשנו עם חיילי הבריגאַדה היהודית ועם יהודים ששרתו ביחידות בריטיות. נשלחה סירה לחופי ארץ־ישראל. בקבוצה, שהיו בה מאה ושבעים פליטי־חרב, הגעתי בספטמבר 1945 לארץ־ישראל.

סוניה פוטר (פרסקי)
(רמת־גן)

מזכרונותיה של ילדה על השואה

הגרמנים נכנסו לוולוז'ין לפתע־פתאום. בשמים ניראו כמה אווירונים גרמניים. הופעתם עוררה בהלה וכולם התפזרו לבתיהם. בשבועות הראשונים לכניסתם, לקחו הגרמנים כמה יהודים, ביניהם את דודתי חסיה (חַאשע) לאהקה גורדון, כלאו אותם בקסרקטין והמיתו אותם.

בתחילה היו רציחות „קטנות" בלבד. הגרמנים לא היו מעוניינים להוציא את היהו־דים מיד להורג, כי רצו לנצל אותם ככוח־עבודה. הסוביטים שרפו בנסיגתם את השוק ונערמו גלים של מייט. הטילו עלינו לסתום במפולת זו בורות ומרתפים. כמו־כן ניכשנו עשבים שצמחו בין חגווי־סלעים. עבדנו מן הבוקר עד הערב, תחת השגחת שוטרים אכזריים, שהצליפו עלינו בפרגולים שבידיהם. הגרמנים הטילו האפלה שנשמרה בקפ־דנות. עם רדת הלילה כלאו אותנו בבתים ואסור היה לצאת החוצה. בפנים שרר מחנק איום, משום שכסינו את החלונות בשמיכות עבות, לבל ייראה האור בחוץ.

בגיטו התגוררתי עם דודתי חיה גיטע ודודי הרצל דובינסקי; עם דודתי ליבה ודודי דולגוב וסבתי אטל פרסקי, ועם משפחת אברהם ברקוביץ'. בבית הסמוך התגוררו דודי שלום גורדון וילדיו. גר עמנו סנדלר, שתפר מגפיים בשביל הז'נדרמריה. הלה היה עסוק בעבודתו עד שעה מאוחרת בלילה. הוא ראה בעמלו יתרון שיגן עליו מפני הפורענות, שכן הוא יהודי „יעיל".

אחרי האקציה הראשונה החלו היהודים לבנות מיקלטים. בביתנו היה מרתף. בנינו בו קיר כפול. ירדנו למיקלט כל־אימת ששמענו יריות, וישבנו צפופים וכבושים. היחיד שנשאר במקומו היה הסנדלר, שכן הוא „יעיל".

בהתנפלות על ביתנו לא הספיקו אבי ואברהם ברקוביץ' לרדת אל המיקלט ועלו על עליית־הגג. הם נתגלו והוצאו להורג. גם הסנדלר, על־אף „חסינותו", חוסל בהתנפלות זו.

מכיוון שראינו שחיינו נתונים בסכנה מתמדת, נמלטנו — אמי, אני ושתי אחיותי — להורודוק. כאשר הגיעו אלינו ידיעות שהגרמנים מצהירים שלא יפגעו בנותרים בחיים — חזרנו לוולוז'ין. עבדתי בבית־המרחץ. פעם, בשובי מן העבודה, ראיתי שהגר־מנים מקיפים את הגיטו ויורים. אני ואחייניתי רודל גורדון חיפשנו מחבוא. בדרך ראינו את שלמה שוסטר רץ כמטורף. אחריו רצו אשה וילדה קטנה. אף אנו רצנו בעקבותיהם. פתאום נפלה אחייניתי. כדור פגע בה. לא היה לאל ידי להושיע לה והשארתי אותה לגורלה המר. בדרך פגשתי את שלמה סקליוט. הסתתרנו ביער. כעבור ימים אחדים הצטרפו אלינו יהודים מוולוז'ין.

מטעמי בטחון החלטנו להתפלג לקבוצות קטנות. אני ואשה אחת בשם „שרה די

וואַלאָזשינער" הלכנו לזבוז'ה, שם גר דודי פייבל פרסקי. לפנות בוקר הגענו למקום. נכנסנו לביתה של גויה אחת. היא ספרה לנו, שאתמול הרגו הגרמנים יהודיה אחת (הכוונה היתה לאחייניתי, שהצליחה להגיע לזבוז'ה ושם ניספתה). באנו למקום־העבודה של דודי. הוא חשש, אפילו, לדבר אתנו. נתן לי את ארוחת־הבוקר שלו ופרווה, ויעץ לנו להימלט מיד לקרעווע, כי המשטרה עלולה להרוג אותנו.

יום שלם הלכנו על־פני שדות שלף. רגלי היו יחפות ונפוחות. בבואי לקרעווע נכ־נסתי לבית הראשון שבגיטו ומיד התמוטטתי. כוחותי עזבוני. לא יכולתי לעמוד על רגלי, כי נפוחות היו.

בקרעווע שהיתי שבועות אחדים. משם טולטלתי ממחנה למחנה. במחנות רבים הייתי ורבות רעות שבעה נפשי, עד שהגיע סוף־סוף השיחרור המיוחל.

מענדל וולקוביץ'
(נתניה)

א באלאדע וועגן שניאור קיוועלעוויץ'

דער 21־סטער יוני 1941
היטלער ערקלערט קריג די רוסן.
זיי שלאָגן, הרג'ענען און פאַרגיסן
אומזיסטעס מענטשלעכעס בלוט.
די מערדער־אַרמיי מאַרשירט אַריין אין וואָלאָזשין
מ'שיסט און מ'קוילעט.
ס'פאַלן מענטשן ווי די פליגן,
מ'שלעפט, אַפילו, אַרויס
קליינע קינדער פון די וויגן.
ס'ווערט אַ גערודער, אַ טומעל,
מ'לויפט, מ'שרייט,
אָבער ניטאָ צו וועמען צו שרייען.

די דייטשן באַפעהלן צו קלייבן אַ יודנראַט,
ס'ווערט אויסגעוועהלט דער יודנראַט צוזאַמען מיט שניאורן,
ער ווערט פאַרבינדלער צווישן די דייטשן און יידן.
שניאור איז שטאָלץ, ניט שרעקעוודיק,

אַפילו, ווען זיי ריידן צו אים
מיטן רוצחישן „ניגון״.

אומגעפּער אין צוויי חדשים שפּעטער,
מאַכט מען אַ געטאָ פאַר די יידן.
מ׳נעמט אַלעס צו, צוזאַמען מיט די הייזער
מ׳טרייבט אַרויס שנעל, זאָפאָרט.
„פאַר אייך יידן איז ניטאָ קיין אָרט״!
שניאור אַרבעט גינציק,
ער גיט איבער אין געטאָ סודות.

אַזוי גייט אַוועק אַ שטיקל צייט.
יעדער טראַכט ביי זיך,
אַז זיין גורל איז אויך ניט ווייט.

אין אַ קורצער צייט אַרום,
פיהרט מען אַרויס פיל יידן אויפן ספּאָרטאָוון פּלאַץ
מ׳שטעלט זיי צו 10 אין די רייען
מ׳שיסט זיי און זיי קומען אום.

שניאור איז צעטומלט,
אָבער דאָך ניט פאַרלאָרן דעם מוט.
„יידן, שרייט ער צו אונז, ס׳איז נישט גוט!
מ׳דאַרף מאַכן מלינעס, גריבער,
מ׳דאַרף זיך באַהאַלטן,
אפשר וועט ווער בלייבן לעבן
פון אונזערע ברידער״.

אין־צווישן קומען פאַר שרעקלעכע מאָמענטן.
די פּאָליציי לויפט אַריין יעדעס מאָל אין געטאָ,
מ׳ראַבעוועט, מ׳שלאָגט און מ׳נעהמט וואָס מען וויל.

כ׳האָב מיט מיינע אויגן געזעהן,
ווי צוויי פּאָליציאַנטן האָבן זיך אַריינגעכאַפּט אין געטאָ,

אַריין אין אַ שטוב,
גענומען ראַבעווען און שלאָגן די יידן.

איז מען אַוועקגעלאָפן אין יודנראַט
און געבראַכט שניאורן בײנאַכט.
ער איז אַריין אין שטוב
צו צו די מערדער מיט מוט און שטאָלץ,
און אויסגעשריען אויף אַ קול: „שוין זאָלט איר אַרויס!
איר טאָרט אין געטאָ ניט אַריין״!

זיי האָבן אָנגעהויבן פון אים צו לאַכן.
ער האָט אַ געשריי געטאָן: „כ׳גיי באַלד צום קאָמענדאַנט״!
זיי זענען באַלד אַוועק פון דאָרט.

שניאור איז שטענדיק געגאַנגען מיט מוט, שטאָלץ און בטחון
און מיט מסירות־נפש צום נצחון.

כ׳וויל דאָ דערמאַנען נאָך אַ שרעקלעכן מאָמענט,
ווען כ׳שרייב עס ציטערן מיינע הענט:
שמואל בערמאַן (לייבע זכריהס זוהן)
איז נאָך דער שחיטה אַנטלאָפן אין זאַבזשעזיער געטאָ.

גייענדיק אַ מאָל צו דער אַרבעט
האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף צוויי זאַבזשעזיער פּאָליציאַנטן.
זיי פרעגן אים: וואָס טוסטו דאָ?
דו ביסט אַנטלאָפן פון וואָלאָזשין אַהער?
און זאָגן צו אים: דו ביסט אַ פּאַרטיזאַן.

זיי האָבן אים גלייך געפיהרט קיין וואָלאָזשין
און באַלד פאַרמשפּט צום טויט.
באַפוילן אים אָפּפיהרן צום גלח׳ס באַרג,
כדי די יידן זאָלן וויסן, וואָס איז די שטראָף,
וואָס ערוואַרטעט אַ יידישן פּאַרטיזאַן.
און דוקא אין מיטן העלן טאָג,

כדי די גויים זאָלן זעהן און זיין צופרידן,
וואָס מ׳מאַכט מיט די יידן.

שמואלס שוועסטער איז באַלד געלאָפן צו שניאורן
ער זאָל אים ראַטעווען.
ער איז טאַקע באַלד געלאָפן מיט גרעסטער שנעלקייט.
ליידער, ס׳איז שוין געווען צו שפּעט.
שמואל איז געלעגן אַ דערשאָסענער אין אַ טייך פון בלוט.
שניאור איז שטיין געבליבן אַ דערשלאָגענער און פאַרלאָרן דעם מוט.

אַזוי האָט זיך געצויגן די קייט
פון שרעקלעכן טויט,
ביז ס׳איז געקומען דער שוידערלעכער טאָג,
דער 10־טער מאַי 1942.

מ׳רינגלט אַרום די געטאָ,
מ׳לויפט אַריין, מ׳שלאָגט, הרג׳עט און מ׳שיסט.
די מערדער זענען שיכור.
זיי לאַכן, פרייען זיך,
וואָס דער גאַנצער באָדן
איז פאַרגאָסן מיט יידיש בלוט.

יידן לויפן אין די מלינעס, אין גרוב
שניאור לויפט אויך אַריין.
און יעדער טראַכט און זאָגט:
אפשר וועט דער אויבערשטער געבן
אַז מיר וועלן בלייבן לעבן.

ליידער: ס׳האָט גאָרניט געהאָלפן.
געגאַנגען זענען אונזערע שטאָטישע
באַנדיטן, די קריסטן,
צוזאַמען מיט די דייטשע רוצחים.
מ׳האָט אַלע ענטדעקט,
אַרויסגעשלעפט פון דאָרט,
אויך פון שניאורס מלינע.

שניאור האָט גענומען בעטן, טענהן,
אַז מ׳זאָל זיי אָפּלאָזן.
ער האָט געשיצט די אומגליקלעכע מיט זיינע פּאָלעס,
ווי אַן אָדלער מיט די פליגל,
ווען מ׳קומט זיינע קינדער רויבן.

ס׳האָט נישט געהאָלפן
זיין בעטן און געוויין.
מ׳האָט זיי צעשטעלט אַלע צוזאַמען,
קראַנקע, שוואַכע — קינדער באַזונדער.

ס׳וואַרפט זיי אין היץ און קעלט,
יעדער פיהלט און טראַכט,
אַז ער גייט שוין באַלד אַוועק פון דער וועלט.

היטלערס מערדער שרייען: „פאַרניכטן אַלע יידן״!
און מ׳פיהרט זיי אַוועק צו דער סאָוויעטישער קוזניע,
מ׳שלאָגט, מ׳ראַנירט און מ׳קוילעט.
מ׳קלייבט אויס עטלאַכע יידן, פאַכלייט,
צוזאַמען מיט שניאורן,
און מ׳שטעלט זיי אַוועק אין דער זייט,
די איבריקע פיהרט מען אָפּ
צו בולעוועס (סערזשאַנט) הויז
און אַלעמען פאַרברענט.

דער מלאך־המות אין געשטאַלט
פון אַ היטלער־שוחט,
גייט אַרום מיטן גרויסן מעסער אין האַנט,
אָבער נאָך ניט צופרידן.
ער זאָגט: ס׳דאַרף נאָך זיין אַ ביסל יידן,
מ׳דאַרף שוין ענדיקן די „אַרבעט״.

שניאור הויבט די אויגן צום הימעל
מיט אַ טענה צום וועלט־באַשעפער:

דו, וואָס זיצסט אויבן
אין די הויכע הימלען,
ווילסט גאָרניט זעהן און הערן,
די יידישע טרערן און תפילה?
אויף דעם האָסטו אונז
אויסגעקליבן פאַר אַ פאָלק?
„אשר בחר בנו מכל העמים"?
אַז אונזער בלוט
זאָל זיך גיסען איבער אַלע ימים?
פאַרשלאָסן זענען די שערי־הרחמים?

די היטלעריסטן באָדן זיך אין אונזער בלוט,
מ'פאַרניכטעט, כמעט, אַלעמען,
נאָר די לעצטע יידן צוזאַמען
מיט שניאורן לאָזט מען נאָך אָפּ.

די יידן פרייען זיך,
זיי זענען פאַרשידענע פאַכלייט,
אפשר וועט מען זיי לאָזן לעבן?

אָבער די מערדער שפּעטן אין זייערע רוצחישע הערצער.
מ'זאָגט זיי צו, כלומרשט, מ'נאַרט זיי אָפּ ווי שטענדיק,
אַז מ'וועט זיי נישט הרגענען, נישט אָנרירן.
„איהר מעגט זיין פריילעך, זינגען,
טאַנצן און שפּרינגען".

שניאור איז מיט זיי, אָבער שוין נישט דער זעלבער.
ער האָט שוין פאַרלוירן דעם בטחון.
צוקוקנדי׳ק צו זייערע ענויים,
איז ער שוין געווען צעבראָכן:
פיזיש און גייסטיק,
מוטלאָז, געענדערט
און אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

ער קען שוין נישט קעמפן, פאַרטיידיקן, טרייסטן.
שניאור האָט געקענט אַנטלויפן,
ווייל ער פלעג זיך באַוועגן פריי,
אין געטאָ, אויך אין דרויסן,
אָבער זיין ריינעס געוויסן
לאָזט אים נישט און זאָגט: ניין!
כ׳וועל די יידן נישט איבערלאָזן אַליין!

און ווען ס׳קומט שוין זייער ריי אַזוי ווי אַלעמענס,
קלייבט מען זיי צוזאַמען און מ׳רעדט זיי איין,
כלומרשט, אַז מ׳וועט זיי פיהרן צו דער אַרבעט אין ווילייקע.

אָבער ס׳איז אַ ליגן,
מ׳וואַרפט זיי אַריין אין אַ מאַשין,
און צום אָרט פון טויט געבראַכט,
און ווען ס׳דערנענטערן זיך שוין זייערע און זיינע
לעצטע מינוטן פון לעבן, הערט מען אַ קול:
„קול דמי אח־ך צועקים אלי מן־האדמה"
דאָס בלוט פון דיינע ברידער און שוועסטער
טאַטעס און מאַמעס, קינדער און קינדערלעך
שרייט אַרויס פון דער ערד, פון די קברים, נקמה!

ער ווערט פאַרציטערט און קוקט,
ער שטייט און טראַכט
וואָס טוט מען?
כ׳האָב פאַרשפּילט דעם שלאַכט:
געקעמפט, פאַרטיידיקט, פאַרשטעלט מיט די פּאַלעס,
געוואָלט זעהן אַ טרייסט, אַ נחמה.

כ׳גיי צו אייך, מיט אייך,
מיט אַלעמען, מיט די קדושים,
צו די אויסגעלויטערטע נשמות און נשמהלעך,
אַהין, טיף־ווייט, אין גן־עדן אויבן־אָן
צוזאַמען מיט די 6 מיליאָן.

ביזט פון אונז פאַרשווונדן,
אַוועק אין די ווייטע ווייטקייטן,
און קערסט זיך שוין נישט צוריק!

אַוועק און נישטאָ,
אָבער דיינע מעשים טובים,
דיין גייסט און נשמה זענען דאָ.
זיי שוועבן שטענדיק אַרום אונז און מיט אונז,
און אין יום־הזכרון,
זאָגן מיר דיר אָן,
אַז מיר וועלן דיר
קיינמאָל פאַרגעסן.

ביסט אַוועק פון אונז אין דיינע יונגע יאָהרן,
אָבער פאַרבלייבסט ביי אונז אייביק אין זכרון.

ליובה וולקוביץ' (גירקוס)
(נתניה)

בגיטו ובמחנות־עבודה

השחיטה השנייה, בה נרצחו רובם של יהודי וולוז'ין, התקיימה ביום כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942). בראותי שהטבח ממשמש ובא, עליתי על עליית־גג, עם בעלי שמואל ברמן, גיסי יעקב, הגיסות פייגל וחנה, אחייני אברהם אליהו באַראַן, הרצל גורביץ ובחור מקרעווע (Krewo). שכבתי על־יד אחד האשנבים וראיתי מה עוללים ליקירינו.

עם רדת החשיכה, ירדנו מעליית־הגג. מביב של שופכין בקעו ועלו קולותיהם של בני־אדם. אלה היו קולותיהם של האחיינים שלי, אליהו ויונה קליינבורד. משינו אותם מן הביב וברחנו ליער. התנאים ביער היו קשים מאוד, לכן החלטנו לחזור לגיטו של וולוז'ין. בגיטו חיו אז כארבע־מאות יהודים, שהתלקטו מן היערות וממקומות־סתר שונים. הגרמנים הבטיחו ליהודים, שמהיום והלאה יחיו בשקט ולא יגעו בהם לרעה. אולם היתה זו הבטחת־שוא. סמוך להצהרה חגיגית זו באו גרמנים ממחנה העבודה של קראַסנה (Krasne) לשם גיוס עובדים למחנה. הם לקחו עמהם כשמונים איש,

בתוכם גיסי יעקב ברמן (בנו של לייבע זכריהס). בעלי שמואל ואני נלווינו אל אחיו ויצאנו יחד למחנה של קראַסנה. מצבנו היה ללא־נשוא.

בחודש תמוז תש״ב (יוני 1942) ברחנו משם לזבז׳ז׳ה. פעם חזרו בעלי ואשר פרסקי מן העבודה. בדרך עצרו אותם שוטרים. את פרסקי שיחררו, משום שהכירו אותו מהגיטו של זבז׳ז׳ה, אולם בשמואל חשדו שהוא פרטיזאן והובילו אותו לתחנת־המשטרה של זבז׳ז׳ה. השוטרים הודיעו למשטרת וולוז׳ין כי פרטיזאַן בידם. ראש־המשטרה שפט את שמואל למוות והוציא אותו להורג על־יד ה„הר של הגלח״.

השתעשעתי בתקוה ששמואל חי, והוא נתון במעצר. התחפשתי כגויה והלכתי לוולוז׳ין, כדי להציל אותו ממוות. בבואי לגיטו הודיעו לי ששמואל הוצא להורג.

באחת השבתות של חודש אלול תש״ב (אוגוסט 1942) התקיימה השחיטה השלישית. היהודים הלכו להתפלל תפילת מנחה. פתאום הופיעו אנשי גסטאַפו מדרך מינסק ופתחו באש על הגיטו. הכלואים פרצו את גדר התיל והחלו לרוץ. רצתי עם נתנאל (סאַנע) לאַוויט לכפר רודניק (Rudnik).

פתאום שמענו קול: „סאַנע, אני פצועה״! היה זה קולה של רחל לאַוויט, אשתו של שלמה. כדור דום־דום פגע בידה וגרם לה פצעים קשים. היא התפתלה בכאבים, ולא היה לנו במה לשכך את כאביה.

בודדים בלבד ריחמו עלינו. הללו זרקו בעד החלון פרוסות־לחם, כדרך שזורקים לכלבים, וציוו עלינו להסתלק מיד. ביערות של רודניק נפגשנו עם כמה מיהודי וולוז׳ין, בתוכם שמואל ברמן, גיסתי שרה ושני ילדיה, רחל צאַרט (גיסתו של אברהם צאַרט) ובתה ובתו הקטנה של לייבע סקליוט. הלכנו לכפר מאַנעגוריה (Manegurje) על־יד וולוז׳ין וניגשנו לביתו של גוי. הלה סירב להכניסנו לביתו, אלא אם כן ניתן לו זהב וחפצי־ערך. נתתי לו עשרה רובל זהב, והוא פתח את דלת ביתו.

ביקשנו אותו שיגש לוולוז׳ין ולוודא אם שרדו שם יהודים. בשובו מן העיר סיפר לנו, שלא מצא שם אף יהודי אחד. את שרידי היהודים הרגו ושרפו את גוויותיהם בבור הסיד של „אברהם דער וואַפעלניק״ (הבור נמצא ברחוב פולוצ׳אני, בדרך לשאַפובל). האיכרים עקרו את שיני הזהב של ההרוגים ופשטו מעליהם את בגדיהם. הוא ביקר גם בקרעווע ובווישניבה. מהדיווחים שלו למדנו, שהמקום הבטוח ביותר הוא קרעווע, שכן הקומנדנט של הגיטו נוח ליהודים.

מצב ידה של רחל החמיר מאוד, היא התחננה אלינו שנחזור לוולוז׳ין. לא קיבלנו את הצעתה, כי עדיין האמנו שיתרחש נס ונשאר בחיים. רחל לא האמינה בנסים, לכן היא קמה והלכה לבדה.

החלטנו לצאת ליערות של וולוז׳ין, בתיקווה שנצליח להתקשר עם הפרטיזאנים. הגענו עד כפר ביעלוקורץ. אך ישבנו לנוח, שמענו צעדים של בני־אדם. אלה היו

יהודים שנמלטו מן הגיטו של וולוז׳ין, בתוכם גבריאל ברודנה (שם אביו היה קושקע), לייזער מלצר ויעקב שוסטר (חתנו של שלמה רפאל).

מאחר ונואשנו מלהתקשר עם הפרטיזאנים, החלטנו ללכת לקרעווע (Krewo). סאַנע סירב להצטרף אלינו, משום שחשש ללכת בקבוצות גדולות. רחל צאַרט העדיפה ללכת לזבז׳ז׳ה. גם האחרים הסכימו לדעתה. בלית־ברירה הצטרפתי אליהם, אם כי לבי ניבא רעות.

הגענו לזבז׳ז׳ה. אני ובתו של סקליוט הלכנו ליודנראט, לבקש אותו שיקבלו אותנו לגיטו. בקשתנו נתקלה בסירוב מוחלט. היודנראט טען, שאם יוודע למשטרה שהוא נותן מחסה לפליטים — ישמידו את כל יהודי הגיטו. כאשר פניתי ללכת, ניגש אלי „יוסף האכספדיטור״ מזבז׳ז׳ה והביאני לבית־המדרש. מאחורי התנור היה שקע. הוא הסיט כמה לבנים ואמר לי לרדת. אך הורדתי את רגלי — נתקלתי בשלמה שוסטר.

נודע לי, שהיודנראט נהג בי במידת הרחמים ובתבונה, שכן המשטרה נכנסה באמת לגיטו כדי לחפש פליטים. תפסו את מערקע רודניצקי, את בתה של חאַשע לאה פרסקי ונערות אחרות ואת סאַנע לאַוויט והביאו אותם לכפר דאַינובקה (Dajnowka). שם הרגו אותם וכיסו את גופותיהם בשיכבת־עפר דקה. (בחודש אב תש״ד (יולי 1944), בשובנו לוולוז׳ין, נסעו מנדל בעלי ולייבע (בנו של סאַנע) למקום־הקבורה. הם מצאו שם כמה עצמות והביאו אותן למנוחת־עולמים בבית־הקברות של וולוז׳ין).

החלטתי ללכת לבדי לקרעווע. שם מצאתי את לאה פאַרצקי ואת פריידל (בתו של יוסף יקותיאל). כעבור זמן הגיעו לשם מנדל וולקוביץ׳, יהודה יוסף פוטשניק, טוביה סליובסקי ויעקב קגן.

מקרעווע העבירו אותי למחנה־עבודה בז׳זמריה (ליטא). שם עבדתי בסלילת כביש ווילנא—קובנה. העבודה הזאת היתה קשה גם לגברים, מכל שכן לנשים. יום עבודתי הראשון במחנה זה חל ביום כפור. צמתי ועבדתי. שמרו עלינו אנשי גסטאפו. אחד מהם (שמו היה גיאורגי), רוצח מועד, היכה אותנו בחגורה עשויה מעור עבה ונוקשה.

הסתו של אותה שנה היה קשה מאוד. גשמי־זעף ירדו ללא־הפסק. אחר־כך בא חורף עז. סופות של שלגים השתוללו בזעף. הרוצחים לא התחשבו במזג־האויר, ויום־יום גרשו אותנו לעבודה. היינו עטופים בסמרטוטים בלים ונעולים בנעלים קרועות. לאמיתו של דבר יחפים היינו. כך עבדנו תקופה מסוימת, עד שכל אנשי־המחנה חלו במחלת טיפוס־הבטן. בכמה חדרים קטנים שכבו כארבע־מאות חולים — גברים לחוד ונשים לחוד. מכיוון שלא היו רופאים ולא תרופות — מתו רובם של החולים. מתי־מספר נשארו בחיים, בזכותו של מנהל־המחנה (הוא היה „פאַלקס־דויטש״). הוא נסע לווילנא — אגב סיכון חייו — והביא לנו תרופות, שהקימו אותנו על רגלינו.

המחלה השתוללה כשלושה שבועות. אלה ששרדו בחיים, התהלכו כשבועיים

חרשים ועיוורים. אך התאוששנו קימעה — גרשו אותנו שוב לעבודה. הביאו אלינו שרידים של יהודים מן העיירות הסמוכות לווילנא, והצפיפות במחנה גברה והלכה. הרגשנו שפורענות ממשמשת ובאה. העידו על כך הביקורים התכופים של אנשי הגסטאַפּו. נתקבלה פקודה שיש להעביר חלק מאתנו למקום אחר. האנשים התלחשו ביניהם ותלו תלי־תלים של סברות. אלה סברו שמוציאים אותנו להורג, ואלה — שמובילים אותנו לעבודה.

סרבתי לנסוע. נמצאתי יחד עם מנדל וולקוביץ׳, שמואל ברמן ושלמה רוזן. הרוצח גיאורגי התפרץ לצריף, גרר אותי החוצה והעמיד אותי יחד עם כולם. הובילו אותנו לתחנת־רכבת. שם המתינו קרונות. הסתבר שהביאו שלושה יהודים יותר ממה שביקשו אנשי הגסטאַפּו. שמואל ברמן ניגש אל מנהל־המחנה וביקש אותו שישאיר אותי משום שאני חולה ורצוצה ואין שום תועלת בי. שיחררו אותי וחזרתי למחנה.

יום אחד בא למחנה גרמני ממחנה קושעדאר (שמונה ק״מ מז׳זמריה) ודרש שיתנו לו שמונה בעלי־מקצוע ואשה אחת לשירותי־ניקיון. בחרו בי לתפקיד זה. במחנה זה עבדו גם פועלים נוצריים, בתוכם שבוי סוביטי. קשרתי אתו שיחה. סיפרתי לו שעל היהודים מאיימת שחיטה, לכן החלטנו לברוח ליער. הוא היה מוכן לעזור לנו, אולם תכנית־הבריחה לא הוגשמה, משום שהחזירו אותנו לז׳זמריה.

בשבת אחת של אביב שנת תש״ג (1943) באו למחנה שני „קאפו״ יהודיים מווילנא (הם עזרו לגרמנים לחסל את גיטו אושמינה) והודיעו לנו, שבאו בשליחות הגסטאפו, לקחת שלוש־מאות יהודים ל„אקציה״. הדבר נודע מיד לד״ר יצחק אלחנן רבינוביץ׳ (נכדו של רבי יצחק אלחנן, הרב המפורסם של קובנה), נציגו של הגיטו ב„ארבייטס־אמט״ בקובנה. הוא מיהר לגסטאַפּו והודיע, שבמחנה ז׳זמריה נמצאים יהודים צעירים ובעלי־מלאכה מעולים. הוא ביקש שיביאו אותנו לעבודה בקובנה, ובכך סוכלה מזימת־השטנים של הגרמנים ועוזריהם ה„קאפו״ היהודיים.

למחרת הגיעו מקובנה הרבה מכונות עם שוטרים יהודיים ואנשי גיסטאַפּו. הם רשמו את בעלי־המלאכה. כל אחד מהם הורשה לקחת עמו את בני־משפחתו. מכיוון שרוב־רובם של יהודי המחנה היו אלמנות ואלמנים — רשמו הגברים נשים זרות על שמותיהם. מנדל וולקוביץ׳ רשם אותי על שמו.

הביאו אותנו לרחוב סלובודקה שבקובנה. הגישו לנו כמה פרוסות לחם וקפה, ושכבנו לנוח. אחר־כך הודיעו שבמחנה קושעדאר זקוקים לפועלים לשם כריית כבול (טורף). יצאתי לשם עם מנדל וולקוביץ׳. מחנה קושעדאר הכיל כמה צריפים מוקפים בתיל. נתנו לנו אתים ועשינו את עבודתנו במקום של ביצות. מנהל־העבודה הראשי היה נוצרי הולנדי. אנשי השמירה הורכבו מגרמנים ומאוקראינים, שהסגירו את עצמם לגרמנים מרצונם הטוב. היו גם מנהלי־עבודה יהודיים, שהתייחסו אלינו יפה.

לארוחת־בוקר קיבלנו מאה גרם לחם וקפה. בצהריים הגישו לנו בשר־סוס ומרק.

פעם הסתכלתי כיצד מכינים את האוכל: הכניסו סוס מצורע, הרגו אותו, הפשיטו מעל גופו את עורו, ביתרו אותו והכניסו את הבתרים לדוד גדול. בישלו את הבשר דקות ספורות — וכבר היה „מוכן" לאכילה. אני ומנדל לא התגאלנו בבשר־פיגולים זה, לכן הציק לנו הרעב מאוד.

פעם התחוללה במחנה טרגדיה גדולה. למקום־עבודתנו באו שני בחורים יהודיים צעירים וביקשו אותנו לברוח אתם ליער. מטרת בואם נודעה למשטרה. היא הרגה אותם ואת גוויותיהם הניחו על־יד שער־הכניסה למחנה. גנירל של ס.ס. אסף את כולנו וציווה אותנו לערוך שתי הקפות מסביב להרוגים. הוא נאם נאום של שיטנה בו הדגיש, שאם נעז לברוח מן המחנה — יהא סופנו כסופם. נצטווינו לקבור את ההרוגים בכניסה למחנה, כדי שקבריהם יזכירו לנו בכל עת את הקץ המר המחכה לנו.

כעבור זמן הובאה למחנה תיגבורת של שוטרים אוקראיניים. כולם היו צעירים ובריאים, שהפילו עלינו אימה ופחד. שוטרים אלה ערכו בדיקה קפדנית בצריפים שלנו, כדי לוודא אם לא הסתרנו בהם נשק. בגמר החיפוש, ציוו עלינו לקחת אתנו את צרורות הסמרטוטים ולצאת החוצה. ישבנו מן הבוקר ועד הערב. להפתעתנו, זרקו לנו השוטרים, בזהירות גדולה, פרוסות־לחם.

כאשר החשיך, נצטווינו לחזור לצריפים. כעבור שעות אחדות, בהיותנו שקועים בתרדמה, הקיצו אותנו יריות רבות. הצטופפנו על־יד החלון וראינו אנשים מתרוצצים ומקימים רעש גדול. נגש אלינו יהודי והרגיע אותנו. שעת־הנקם החלה: השוטרים האוקראיניים הצעירים שהובאו כתיגבורת, הרגו את ההולנדי (מנהל־המחנה) ואת כל אנשי־השמירה. הם לקחו אתם את כל הנשק, את כל האוכל, פתחו לרווחה את השער של המחנה (כדי שגם אנחנו נוכל לברוח) ונמלטו כולם ליער.

בבוקר הגיעו למחנה אנשי גסטאפו במכונות־משא. קראו לגברים וציוו עליהם לשים על המכונות את הגופות של ההרוגים. גופו של מנהל־המחנה היה מבותר לבתרים. ראשו הוסר מעל גופו. ערמו את אברי־גופו לערימה אחת והטילו אותם למכונה.

אחרי מעשה־נקם זה — השתנה מצבנו לטובה. הפועלים היהודיים התלחשו ביניהם שיש לברוח ליערות. עבד אתנו שבוי סוביטי, שאף הוא התכונן לברוח ליער. יהודי המחנה הטילו עלי לבוא אתו בדברים. הוא אמר לי שתנאי לבריחה — השגת נשק. השגנו נשק באופנים שונים. השבוי הסתיר אותו ושמר עליו.

בינתיים קרה דבר מזעזע ששיבש את תכנית הבריחה שלנו. באחד הימים של חודש ניסן תש"ד (מארס 1944) באו מכיוון קובנה קלגסים גרמניים ואנשי גסטאפו. הם היו מזוינים ברובים אבטומטיים ובמכונות־ירייה. ה„שעף" של הגסטאפו נכנס למחנה עם כמה חיילים. הם ציוו עלינו לצאת החוצה ולהסתדר בשורות — נשים וילדים לחוד וגברים לחוד. כל ילד עמד על־יד אמו. הילדים, שהבינו את המתרחש, התיפחו חרש והתרפקו על אימותיהם. אנשי הגסטאפו התנפלו על הילדים וניתקו

אותם בכוח מעל אימותיהם. האימהות התעלפו. הרוצחים גררו אותן לצריפים. אולם הן קפצו בעד החלונות, רצו אל ילדיהן, לחצו אותם אל ליבותיהן וצעקו בקול גדול: „ילדינו היקרים, לא נשאיר אתכם לבד, אנו נלך יחד אתכם לקבר״!

בין האימהות הללו היתה אשה מאולשאַן בשם אטקה רבינוביץ׳ — אם לשלושה נערים. הבכור שבהם היה בן שתים־עשרה. היא נגשה ל„שעף״ וביקשה אותו, שישאיר בחיים, לפחות, אחד מילדיה. כמענה לבקשתה, היכה אותה באכזריות ודחף אותה הצידה.

כלאו אותנו בצריפים והוזהרנו שלא נעז לצאת החוצה. התיצבנו על־יד החלונות „לדעה מה־ייעשה״״ לילדים. למחנה נכנסה עגלה רתומה לשני סוסים. הטילו בה את הילדים והובילו אותם לכיוון בלתי־ידוע.

למחרת הוציאו אותנו, כרגיל, לעבודה. לאימהות, שילדיהן נגזלו מהן, הירשו לנוח כמה ימים. כאשר באנו לעבודה בתחנת־רכבת, סיפרו לנו גויים מן הכפרים הסמוכים, שהביאו את הילדים לתחנת־הרכבת. כל היום החזיקו אותם רעבים וצמאים. בלילה הכניסו אותם לקרון והובילו אותם לגבול הגרמני.

לאחר שאנשי הגסטאפו הרגו את הילדים, הרגשנו שאנו נתונים בצרה גדולה. החלטנו לברוח מיד מן המחנה. קבוצה אחת של יהודי־המחנה עבדה ביער. פעם אחת ראו, שמבין העצים יוצאים שלושה אנשים, מלובשים במדים של הצבא הסוביטי ומזוינים בנשק אבטומטי. אנשי הגסטאַפו, ששמרו על הפרעלים והיו בטוחים שאיש מהם לא יברח, סרו הצידה, התישבו על הארץ והחלו לזלול ולעשן. בשעת־כושר בלתי־רגילה זו קמו שניים מקבוצת היהודים והלכו בשבילי עקיפין לקראת הפרטיזאנים. הללו ביקשו מהם להזדהות. הם השיבו: יהודים אנחנו. שאלו הפרטיזאנים: מה מעשיכם כאן? השיבו השניים: אנו נמצאים לא רחוק מכאן במחנה־עבודה בעיירה קושעדאר. — כמה אתם? השיבו היהודים: כארבע־מאות איש.

אחרי הדו־שיח הזה זיהו את עצמם הפרטיזאנים. הם אמרו, שהנם חלק מקבוצה המונה ארבעה אנשים: שני מפקדים רוסיים ושני יהודים. הוסיפו לחקור בדבר מספר היהודים העובדים ביער ומספר הגרמנים ששומרים עליהם. היהודים השיבו שקבוצתם מונה חמשה־עשר איש ושומרים עליהם ארבעה גרמנים.

אז השיבו הפרטיזאַנים: „אנו נהרוג את השומרים הגרמניים ותוכלו ללכת אתנו״. אבל — הוסיפו לשאול בדאגה רבה — מה יהא על שאר היהודים הנמצאים במחנה? כאשר יוודע לאנשי הגסטאַפו, שקבוצתכם ברחה אל הפרטיזאַנים, יוציאו להורג את כל היהודים. לפיכך יעצו לחכות עד שהשעה תהא כשרה לכך. הם הבטיחו שבקרוב יבואו לשחרר את כל היהודים. וזה יהיה האות למעשה השיחרור: למחנה ייכנס איכר, רכוב על סוס לבן, ויזרוק פתק בו יהיה כתוב, מתי ובאיזו שעה על כולנו להתכונן לבריחה.

הפרטיזאַנים הלכו לדרכם ואנו המשכנו בעבודתנו. הדבר היה כשבועיים לפני חג־הפסח של שנת תש"ד (1944).

בערב פסח הופיע במחנה איכר רכוב על סוס לבן (היה זה פרטיזאַן מחופש) וזרק על הארץ את הפתק הגואל, בו היה כתוב ששעת הבריחה הגיעה.

למחרת באו כארבעים פרטיזאַנים ליער, בו עבדה קבוצת עובדי היער שלנו. הם הקיפו את העובדים ופרקו את הנשק מעל השומרים הגרמניים. שלחו שני יהודים להודיע לכל היהודים שבמחנה שעליהם לברוח מיד.

עבדתי בתחנת־הרכבת בהטענת עצים. ראיתי שמבין סוארי העצים מבצבצים ויוצאים שני יהודים ומוסרים מפה לאוזן שעלינו להימלט. הפסקנו את העבודה וכולם החלו להת־קדם באיטיות ובזהירות לעבר הדרך המובילה ליער. אולם, אך התחלנו לרוץ, הבחינו השוטרים בדבר והחלו לירות. רצתי יחד עם לייזער דאַנישבסקי מקרעווע. שמענו את היריות, אולם המשכנו לרוץ דרך ארוכה עד שהגענו ליער. שם מצאנו ארבעה גברים ואשה אחת. חיפשנו מגע עם הפרטיזאַנים. בדרך פגשנו כמה יהודים, שסיפרו לנו שרבים מיהודי המחנה נהרגו ואת הנותרים החזירו למחנה.

לצערנו, לא מצאנו את הפרטיזאַנים. נודע לנו, שהם לקחו עמהם את קבוצת העובדים היהודיים ואת הגרמנים ששמרו עליהם. בינתיים גדל והלך מספר הבורחים והגענו לקבוצה של עשרים איש. אחדים מהם היו כמעט ערומים, כי בברחם מן המחנה השליכו מעליהם את בגדיהם, כדי שתקל עליהם הריצה. מצבנו היה חסר תקווה. אחד מקבוצתנו, יצחק זיסקינד, אמר שהוא מכיר את שומר־היער. יש בדעתו לגשת אליו. אולי ניוושע על־ידו. הוא לקח אתו אחד מאתנו ויצאו לדרך. השומר סיפר להם, שלפני ימים אחדים ביקרה אצלו קבוצה של ארבעים פרטיזאַנים, עם קבוצת יהודים וארבעה גרמנים. הם השאירו הודעה לשומר היער, שבעוד כמה ימים יחזרו אליו, ואם יימצאו אצלו יהודים — יקחו אותם עמהם.

וכך הווה: הפרטיזאַנים קיימו את הבטחתם ולקחו אותנו ליער, שם הסתתרנו עד שעת השחרור.

פראנץ קארל הס — תליינה של וולוז׳ין [1]

המשפט נפתח בי״ג בשבט תש״ו (15 בינואר 1946) ונסתיים בעשרים ותשעה בו. בימים אלה ישב על מדין בית־המשפט הצבאי של מחוז מינסק ודן בכתב־האשמה, שהוגש נגד שמונה־עשר פקידים נאציים, ששרתו בצבא ובמשטרה של הגרמנים. בתוכם — ארבעה מפקדי ס.ס. וס.ד.; שני ראשי־גדוד, רב־סרן (מאַיאָר), שני סרנים, שני אובערלייטנאַנטים ויתרם בעלי דרגות נמוכות. פראַנץ קאַרל הס המוזכר לעיל, סגן־משנה של ה„זאָנדערקאָמאַנדו" מספר שלושים ושניים שעל־יד המשטרה והס.ס. במינסק, היה אחד משמונה־עשר הנאשמים.

המשפט התנהל בהרכב הבא:

יושב־ראש: גנירל קעדרוב.

שופט: ראש־גדוד סאַחאַרוב.

שופט: „ „ ווינוגראַדוב.

התובעים: סגן־אלוף (לויטנאַנט־קולונל) יאַצענין וראש־הגדוד פאַלעכין.

לכל הנאשמים העמידו עורכי־דין על־חשבון המדינה, פרט לפראַנץ קאַרל הס, שוויתר על ההגנה ואמר שבעצמו יגן עליו. אחרי סידור כמה עניינים רשמיים, החלו הדיונים של בית־המשפט.

מושב בית־הדין מיום י״ז בשבט תש״ו (19 בינואר 1946) הוקדש לבירור התביעה, שהוגשה נגד פראַנץ קאַרל הס. ניתן בזה קיצור של מהלך הדיון המשפטי ופסק־הדין.

היושב־ראש (פונה לנאשם הס): המאשר אתה את עדותך שמסרת בחקירה המוקדמת?

הס: כן. אני מאשר אותה.

היושב־ראש פונה לתובע: חבר קטגור, היש לך שאלות לנאשם?

התובע: כן. בפנותו להס שואל הוא: הגידה־לי, הס, באיזו שנה נכנסת לשורות המפלגה הפאַשיסטית?

הס: בשנת 1939.

התובע: מה היתה דרגתך הצבאית ובאיזו עוצבה (פאָרמאַציע) מילאת חובתך הצבאית?

---

[1] רוצח מספר אחד, שעמד בראש חיסול גיטו וולוז׳ין בחודש מאַי של שנת 1942, תמצית מהדו״ח הסטנוגרפי, שהופיע בצורת ספר בשם „מהלך המשפט על הפולשים הנאציים, שביצעו מעשי־זוועה ברוסיה הלבנה".

הס: הייתי טוראי פשוט בצבא הס.ס.

התובע: מהו המוצא המשפחתי שלך?

הס: ממשפחת עמלים אני. אבי עבד בבית־חרושת.

התובע: מהו התפקיד שמילא אביך בבית־החרושת?

הס: הוא עבד כפועל פשוט.

התובע: אביך היה נאַצי?

הס: לא. הוא היה בלתי־מפלגתי ונספה בשנת 1916.

התובע: כיצד זה, כבן משפחת עמלים, מצאת מקומך בשורות המפלגה הנאצית דוקא?

הס: משום שאני גרמני.

התובע: רק משום שאתה גרמני?

הס: כן.

התובע: במה עסקת בצבא?

הס: עבדתי בבית־מלאכה לייצור משקלות.

התובע: מתי באת ל„זאַנדערקאָמאַנדוֹ" שבמינסק?

הס: בהתחלת דצמבר 1941.

התובע: איזה תפקידים הוטלו עליך?

הס: הוטל עלי לשמור על המשרדים והמוסדות של הצבא והס.ס.

התובע: זה לא נכון! הלא אימנו אתכם בקורסים למפקדים של משטרת־הגבול, בקורסים למנהלים ולהתהלך עם כלבים מאולפים — כל זה נעשה, אך ורק, לשם שמירה על בתים? ספר לבית־המשפט את האמת כולה!

הס: טוב, אספר! עבודתנו התבטאה למראית־עין בשמירה על מש־רדים, אולם המשימה העיקרית שהוטלה עלינו היתה השמדת היהודים. ההוראות ניתנו מגבוה ונאלצנו לבצען.

התובע: לאן נסעת במחצית הראשונה של חודש מאי 1942 עם פלוגת יורים?

הס: נסענו לוולוז'ין.

התובע: לאיזה מחוז משתייכת וולוז'ין?

הס: כמדומה לי, למחוז מולודצ'נה. איני יודע בדיוק.

התובע: מה עשית בוולוז'ין?

הס: השמדנו שם את היהודים.

התובע: כמה יהודים הרגתם שם?

הס: אלפיים, בערך.

התובע: מי עמד בראש ה„אקציה" הזאת?

הס: אונטערשטורמפיהרער גראַבע.

התובע: כיצד כינסתם את האוכלוסיה היהודית, כדי לבצע בה את מעשי הזוועה?

הס: הוצאנו את האנשים מן הבתים. הם נכלאו ברפת ושם ירינו בהם למוות.

התובע: מה עשיתם ברכוש ובחפצי־הערך של המומתים?

הס: את חפצי־הערך שלחנו לוויליקה.

התובע: ממי הורכבו אלפיים המומתים בעיר וולוז'ין שבמחוז מולו־דצ'נה?

הס: מאנשים, נשים וילדים.

התובע: למה הרגתם את האנשים? רק משום שהיו יהודים?

הס: כן. רק משום שהיו יהודים.

התובע: ההיו בין אלפיים ההרוגים גם בני אומות אחרות?

הס: לא. יהודים בלבד.

התובע: באיזה אופן הוצאתם אותם להורג?

הס: חילקנו את היהודים לקבוצות של שמונים—מאה איש. כל קבוצה הוכנסה לרפת ושם המיתו את האנשים אחד־אחד — עד האחרון שבהם.

התובע: בין האלפיים היו גם יהודים מסביבות וולוז'ין, או מוולוז'ין בלבד?

הס: לא ידוע לי.

התובע: את כל היהודים הוצאתם מהגיטו?

הס: כן. את כולם הוצאנו מהגיטו.

התובע: מי היו היורים?

הס: על כולם הוטל לירות ואני בכללם.

התובע: כמה יהודים הרגת במו־ידיך בוולוז'ין?

הס: אני אישית הרגתי כמאה ועשרים יהודים (רעש באולם).

התובע: באיזה מקום בגוף פגע הכדור? היריתם בעורף?

הס: כן. ירינו בראש. היהודים כרעו על הברכיים וירינו בראש, זאת אומרת, בעורף.

התובע: גם הילדים כרעו על ברכיהם ויריתם בערפיהם?

הס: כן. כולם — ילדים, אנשים, נשים, זקנים וצעירים.

התובע: מאיזה כלי־נשק יריתם?

הס: מאקדוח.

התובע: איזה סוג של אקדוח היה זה?

הס: זה היה אקדוח צבאי מסוג .0.8 m. m

התובע: מה עשיתם בגופות? קברתם אותן?

הס: לא. את מרבית הגוויות טבלנו בבנזין ושרפנו אותן.

דבריו האחרונים של הס היו, שהוא מתחרט על מעשיו, שעשה ברוסיה הלבנה, אולם הוא חף מפשע משום שאילצו אותו מגבוה לבצע את הפשעים. הוא הצהיר קבל השופטים וקבל העם שבניו שפטוהו, שהפשיזם הוא המארה הגדולה ביותר שבאה אי־פעם על העולם.

בכך הסתיימו דיוני בית־המשפט ב־29 בינואר. בשעות המאוחרות של הלילה הוציא בית־הדין את פסק־דינו.

פסק־הדין

בית־הדין הצבאי קבע, שפראַנץ קאַרל הס, בהיותו קצין זוטר של ה־„זאָנדערקאָמאַנדו" מספר שמונה ליד משטרת־הבטחון של ה־ס. ס. וה־ס. ד. לקח חבל פעיל באקציה של דצמבר שנת 1941, בה נורו למוות מאה חולים, שאושפזו בבית־החולים לחולי־רוח שבמינסק ומאתיים וחמשים אזרחים, שנעצרו זמנית בבית־הסוהר שבמינסק. פעמים רבות נטל הס חבל בהריגת אזרחים סוביטיים ממוצא יהודי, ביניהם זקנים, נשים וילדים. בדצמבר 1941 השתתף בהריגת אלפיים אנשים במינסק. בשנת 1942 השתתף בהשמדת האוכלוסיה היהודית השלווה בעיר ווילייקי. בעיירה איליה, מחוז מולודצ'נה, הרג הס במו־־ידיו ששים איש. בעיירות דולגינובה ווישניבה השתתף הס ברציחת שלושת אלפים וחמש מאות אזרחים סוביטיים ממוצא יהודי, ובמו־ידיו הרג שמונים מהם. בעיר וולוז'ין השתתף בהוצאה להורג של אלפיים יהודים ובעצמו הרג מאה ועשרים יהודים. בעיירה טרעסטעניץ־זוטא השתתף בפלוגה, שהוציאה להורג בירייה וחנק שמונה־עשר אלף אזרחים סוביטיים ממוצא יהודי. בסך־הכול השתתף הס בירריית וחניקת שלושים אלף אנשים, מרביתם יהודים. הוא גופא הרג כמה מאות מהם.

על־סמך סעיף בהוראה, שהוצאה ע"י בית־הדין העליון של סססס"ר ביום 19.4.1943 נידון למוות בתלייה הגרמני פראַנץ קאַרל הס, שנולד בשנת 1909 בכפר כאָסטיל, מחוז לואַטמעריץ בחבל הסודטים.

ביום כ"ח בשבט תש"ו (30.1.1946) בשעה 14.30 אחרי־הצהריים לפי שעון מוסקבה בוצע פסק־הדין. הס ניתלה בהיפודרום (ככר עגולה למרוץ סוסים) המינסקאי. למעלה ממאה אלף איש חזו בתליית הנידונים למות.

יעקב קגן
(תל־אביב)

בגיטו וולוז׳ין ובפעולות הנקם

כאשר פרצה המלחמה בין גרמניה ופולין, יצאתי מיד לווילנא כדי לעלות משם לארץ־ישראל. הייתי שם כשנתיים, אך לא הצלחתי להגשים את משאת נפשי. עם הת־נפלות גרמניה על ברית־המועצות, החלטתי לחזור הביתה, כי רציתי להיות עם בני־משפחתי בשעת צרה. מרחוק ראיתי שוולוז׳ין בוערת. על־יד „הר־ביאליק" מצאתי רבים מיהודי עירנו שנמלטו מהלהבות. הלכתי לביתנו. ברחובות הסתובבו הרבה גרמנים. הם לא עצרוני והניחו לי ללכת.

הגרמנים העבידו אותנו בכל מיני עבודות קשות. אני עבדתי כמסיק תנור בטחנת הקמח של רפופורט, שם התיידדתי עם קאַדירקו המכונן הראשי. יום אחד באו לטחנה שוטרים פולניים ואנשי־גסטאַפו, והורידו מן העבודה את כל הפועלים היהודיים. אמרו להם, שהם נקראים לאספה כללית. אני המשכתי בעבודה, משום שקאַדירקו התעקש ואמר, שאם יקחו גם אותי, הוא ייאלץ להשבית את הטחנה. נימוק זה שיכנע את אנשי הגסטאַפו והם הניחו לי לעבוד. אולם לבי לא היה שקט. הרגשתי שמשהו הולך ונרקם נגדנו. בצהריים חזרתי לגיטו וראיתי שריכזו הרבה יהודים במקום אחד. הם עמדו בשורות וחיכו בקוצר־רוח ל„מרצה". הבנתי שהמדובר הוא לא בהרצאה, לכן התחמקתי מן השורה וחזרתי לעבודה.

החלטתי להציל, לפחות, את היהודים שעבדו בסלילת כביש לכפר קפושצ׳ינה. ביניהם היה גם נחום אחי (כאנשים יעילים היו פטורים מלשמוע את ה„הרצאה"). הזהרתי אותם שלא יחזרו לגיטו. אני ואחי יצאנו מיד לדרך והגענו עד כפר סולונוי. בלילה נכנסנו לבניין שמייבשים בו פישתן. גורשנו משם. בלית־ברירה חזרנו לוולוז׳ין.

כאשר שבנו נודע לנו שהתקיימה „אקציה". לאחר מכן חזרו החיים ל„תיקנם". היהודים המשיכו לעבוד ואני חזרתי לעבודתי בטחנה. כעבור זמן מה לקחו כמאה יהודים לעבודה ביער על־יד בילוקורץ. אני ואחי נחום היינו ביניהם. גרנו בביקתה ביער. המפקח על העבודה היה גוי בשם יודה (Joda). לפני כן שימש כמפקד של המשטרה ביאַצקעווע.

ביער פגשנו שבויים סוביטיים, שהיו מובילים בולי־עץ למינסרה בוולוז׳ין. פעם אמרו לנו, שביום בהיר אחד „יצמחו כאן פרחים" (לשון סגי־נהור לפרטיזאַנים). פתאום נעלמו עקבותיהם. כעבור זמן הופיעו חמושים בנשק והציעו לנו להצטרף אליהם. לא קיבלנו את ההצעה, משום שקשה היתה עלינו הפרידה ממשפחותינו שבגיטו. הם לא לחצו עלינו, וכך המשכתי בעבודתי ביער, עד השחיטה השנייה, שהתקיימה בכ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942).

בדרכי לוולוז׳ין, יום לפני השחיטה, נכנסתי לכפר קפושצ׳ינה, כדי לקחת בקבוק

חלב. פגשתי גוי מסביבות וולוז׳ין. הוא סיפר לי, שפרטיזאַנים הרגו שלושה גרמנים בדרך לתחנת הרכבת הורוצ׳קי. הוא יעץ לי לא לחזור לגיטו, כי המשטרה מאשימה את היהודים במעשה הרצח. לא שמעתי בקולו והמשכתי בדרכי. בעיר שרר שקט מדהים. ברחובות ניראו אנשי גסטאַפו בודדים. היהודים התהלכו באין מפריע, בגיטו וגם מחוצה לו. איש לא עצר אותם ואיש לא התעניין בהם. היודנראַט קיבל הזמנה להכין שלושה זרים. אנשי הגסטאַפו הרגיעו את נציגי היהודים שלא יפחדו, משום שאין הם חושדים כלל, שיד היהודים ברצח שלושת חיילי ה„וועהרמאַכט״. היהודים הרגישו שאין אמת בדברי ארגעה אלה, כי ראו בעליל שמשהו חמור מאוד עלול להתרחש. שניאור קיווילביץ׳ ישב עם השוטרים היהודיים במשרד של היודנראַט עד שעה מאוחרת בלילה. כאשר נוכח לדעת, שבאמת אין שום סימן העלול לעורר דאגה — חזר אל ביתו בשעה שתיים אחר חצות.

בשעה ארבע לפנות בוקר דפקה על החלון של ביתנו מרים ווייסבורד ואמרה: קומו מהר, משהו לא טוב מתרחש בגיטו! מיד קפצנו מן המיטות והתלבשנו. שמענו יריות. הגרמנים התקרבו אל ביתנו ופרצו את הדלת של שכנינו. אני וקופל יצאנו בדלת אחורית, פנינו לגינה שלנו, שם היתה דלת מוסווית שדרכה הברחנו אוכל לגיטו. הלכנו לעבר הגשר שברחוב פילסודסקי. על הגשר עמד גרמני מזוין בתת־מיקלע. כאשר התכופף הגרמני כדי להדליק את ה„פייפ״ (מקטורת) שלו, ברחתי לכיוון רחוב נובוגרודסקי. (קראו לו פוניז׳ה). שמעתי קול הבא ממרחקים. נעצרתי. כעבור שעה קלה הגיע אלי קופל. הוא היה פצוע. הגרמני ששמר על הגשר ירה בכתפו. הלכנו יחדיו והגענו עד הנהר איסלוץ׳. הגלים טלטלו לחוף סירה. נכנסנו לתוכה ועברנו את הנהר.

הגענו ליער שעל־יד בילוקורץ ופגשנו שם יהודים מאולשאַן׳ שברחו מהגיטו של וולוז׳ין. התנאים ביער היו חמורים מאוד. בלית־ברירה חזרתי לוולוז׳ין. משם נלקחתי לעבודה בקראַסנה, ואחר־כך הגעתי, יחד עם יהודה יוסף פוטשניק, לגיטו של אושמינה.

לגיטו של אושמינה היו מזדמנים שוטרים יהודיים מגיטו ווילנא. קשרתי אתם קשרים והעליתי לפניהם הצעה, לארגן הגנה עצמית בגיטו. אחד מהם — איש־מחתרת — הבטיח לשלוח לי נשק, בו נעמוד על נפשנו, כאשר יבואו לחסל את הגיטו.

הגיעו שמועות, שעומדים להעביר בקרוב את יהודי הגיטו של אושמינה למחנה־עבודה בסביבות ווילנא. היודנראַט פּנה לגנס, ראש המשטרה היהודית בווילנא, וביקש אותו לברר, הנכונה היא השמועה, שעומדים לחסל את גיטו אושמינה. גנס הזדרז ובא מיד לאושמינה. הוא כינס את היהודים והרגיע אותם, שכל השמועות על חיסול הגיטו אין להן על מה לסמוך. כל נסיון של בריחה ליער והצטרפות לפרטיזאַנים מסכנים את קיומם של יהודי גיטו אושמינה.

רבים מאתנו, שכבר התנסו בעבר בהבטחות כאלה, לא הלכו שולל אחרי דבריו של גנס. בגיטו התארגנה קבוצה של רופאים, אחיות ושוטרים יהודיים שהתכוננה לצאת

ליער. אני וקופל הצטרפנו אליה. התקשרנו עם הפרטיזאַנים שפעלו בסביבה. הם אמרו לנו, שמוכנים לקבל אותנו, בתנאי שנביא עמנו מרפאה ניידת. שלחנו שליחים לווילנא. הם הביאו עמהם את כל הציוד הרפואי הדרוש.

לפני החיסול של הגיטו הופיע קצין גרמני בנגריה שבה עבדתי. הוא אמר לי שדבר לו אלי. הוא ניגש ישר לעניין ואמר לי: ידוע לי, שקבוצה של יהודים עומדת לצאת ליער. החלטתי להשאיר בחיים אח ואחות יהודיים. קחו אותם עמכם, ולא — אהיה נאלץ להרוג אותם. מאחר וידוע לי, שאין הפרטיזאַנים מקבלים אנשים בידיים ריקות — אתן להם שני רובים ושני רימונים. הגרמני קיים את הבטחתו, והאח והאחות הצטרפו אלינו.

החלטנו לתכנן את הוצאת התרופות והמכשירים הכירורגיים. היה עלינו לצאת לתחנת־הרכבת של סול. החלטנו לשלוח את התרופות לעיירה בראַון. את הנשק חשבנו להוריד בדרך ולהסתלק ליער. תכנית זו נראתה לנו כבת־ביצוע, משום שהגרמנים מינו את אנשי קבוצתנו כמלווים של השיירה. הודות לכך הגיעו התרופות בשלום לתעודתן. אולם, לא יכולנו להסתלק עם הנשק, משום שפתאום הופיע מנהל המחנה. הגענו לתחנת־הרכבת של סול. נגש אלי גרמני ושאל אותי: מה מכיל המיטען? אמרתי לו, שזה לא נועד למישלוח, ויש להחזיר את החבילה לגיטו של אושמינה.

חזרנו לגיטו עם מיטען הנשק. בלילה קיבלנו החלטה לצאת ליער, ויהיה אשר יהיה. יצאנו לבראַון ומשם לבוקאַטובה (בסביבות ווישניבה). שם פגשנו סיירים של פלוגת פרטיזאַנים שקיבלו אותנו יפה. במשך הזמן הצטרפו אלינו יהודים מפלוגות אחרות של פרטיזאַנים. נפגשתי עם הסל פרסקי ואליעזר רוגובין.

ראשית פעולתנו היתה לרכוש נשק. נודע לנו, שבסביבות באַקשט ניתן לרכוש נשק מן הגויים תמורת טבק ומלח. יצאנו לשם, ואמנם רכשנו קצת נשק. בבאַקשט התקשרנו עם ה„אוטריאד" על־שם המפקד סטאַריצקי. במחנה זה שימש אליעזר רוגובין כמפקד של קבוצת חבלנים. מצאתי שם גם את מוטל מלוט, יוסף גירקוס ויהודים אחרים מוולוז'ין. במשך הזמן רכשנו כמות הגונה של נשק. עברנו אימונים קשים ומזורזים ויצאנו לפעו־לות. הודות להצטיינותי בקרב, מינו אותי כסייר. שדה־הפעולות שלנו השתרע בסביבות וולוז'ין. קשרתי קשרים עם גוי אחד מוולוז'ין, שעזר לי להיכנס לעיר, כדי לוודא אם שרדו בה יהודים.

בשנת תש"ג (1943) ביקרתי בוולוז'ין. מצאתי בה את משפחת ווייסבורד, „אלי דער שלאָסער", בנו חאצקל ובתו ראַשל. אתם גרו האחיות רבקה (איפטה) ורחל פרסקי. היה שם גם נפח יהודי, שהיתה לו נפחיה ב„אַראַפצו". ביקשתי אותם שייצאו אתי ליער, כי אין להם שום תקווה להישאר בחיים. הם דחו את פנייתי. באתי כמה פעמים לוולוז'ין ולא הרפיתי מהם שייצאו אתי ליער. לבסוף, כאשר הצלחתי לשכנע אותם והבטחתי לבוא לקחת אותם ליער — כבר לא היה את מי לקחת. אמרו לי שהעבירו אותם לווילייקה. בכך חוסל סופית הגיטו של וולוז'ין.

באחד הסיורים בסביבות וולוז'ין, קיבלתי פקודה מהמפקד לסייע לקבוצה של פרטי־זאַנים להשמיד מחנה של גרמנים בשאַפּאָוואַל. בקרב זה נפצעתי ברגלי. הביאו אותי למחנה ביער, ומשם הטיסו אותי לבית־חולים בהומל.

כאשר הבראתי נשלחתי ללשכת הגיוס של הומל. משם הועברתי למיפקדה הראשית של הפרטיזאַנים בכפר שברוקי (ליד הומל). בכפר זה פגשתי את אליעזר רוגובין, שנפצע קשה באחד הקרבות.

כאשר וולוז'ין שוחררה חזרתי אליה מכפר שברוקי. מצאתי שם ניצולים של עירנו: פנינה פוטשניק, יהודה יוסף פוטשניק, שייקע לאַוויט וגיסו, לייבע לאַוויט, האחים סקליוט, לייבקה ליברמן, מריאַשה קגן (צוקרקופּ) עם בעלה, אָרע וזליג רוגובין, מוטל מלוט, זליג מלצר, צופן ואשתו, מנדל גולדשמיד ורעייתו, שמואל פרסקי ומינצר ואשתו (הוא היה בזמנו בקיבוץ „השומר־הצעיר" בוולוז'ין ועבד כמכונאי אצל פולאַק).

עבדתי בטחנת קמח בכפר פערשאַי (שנים־עשר ק"מ מוולוז'ין). משם נשלחתי לאיב־ניץ, שם עבד קופל בלשכת הגיוס. נתמניתי כמנהל טחנת־קמח ברובזביץ. אחרי זמן מה הועברתי עם קופל לפולניה. בשנת תש"ז (1947) עליתי מגרמניה לארץ־ישראל.

שמחה רוגובין
(קרית־חיים)

מותו של ניסן פרסקי

בשורות מעטות אלו אספר על מותו של ניסן פרסקי. לכאורה, מה טעם לספר על מותו של יחיד, כאשר כל קהילת וולוז'ין הושמדה. אולם המוות הזה היה יחיד במינו.

יום לפני כניסת הגרמנים, ברחתי עם בני־משפחתי להורודוק. לא יכולנו להמשיך במנוסתנו, משום שהגרמנים השתלטו על האיזור כולו. נכלאתי בגיטו של הורודוק. כעבור זמן הוציאו משם כחמשים בחורים, אף אני בתוכם, והעבירו אותנו למולודצ'נה. העבודה היתה קשה מאוד ומפרכת. כאשר באו מים עד נפש ונוכחתי לדעת שלא אחזיק מעמד יותר במחנה־עינויים זה — נמלטתי משם עם עוד שלושה יהודים. למזלנו, לא פגשנו בדרך שוטר פולני או גרמני. נכנסנו לבית בודד בחורשה. הגוי שהתגורר בו התייחס אלינו ברחמים והראה לנו את הדרך לפרטיזאנים.

הלכנו ברגל עד כפר רודקי, הנמצא על שפת הנהר איסלוץ'. פגשנו שם שני יהודים מגיטו קראַסנה. הכפריים גילו יחס אנושי והעסיקו אותנו בעבודות שונות. הפרטיזאנים סרבו בראשונה לקבל אותנו, משום שנפוצו שמועות שהיהודים עוסקים בריגול לטובת הגרמנים. אולם אחרי הפצרות מרובות, הסכימו לקבל אותנו לפלוגתם.

גם לאחר שנתקבלנו, הזהירו אותנו הפרטיזאַנים, שאם ימצאו בנו שמץ של דופי — דמנו בראשנו. כעבור שבוע ימים נצטווינו לרכוש נשק ולהיות מוכנים לפעולה.

באחד המיבצעים של פיצוץ רכבת, נודע לנו שעל־יד העיר ראַקוב, מסתתר ניסן פרסקי בבית בודד. אחרי המיבצע שבוצע בהצלחה, לקחתי אתי לחם, מלח וחמאה. בשעה מאוחרת בלילה יצאתי עם פלוגתי, כדי להציל את ניסן. הגעתי למקום המחבוא ודפקתי על החלון. מכיוון שדיברתי אידיש, נפתחה הדלת ונכנסתי פנימה. בהיכנסי — הגיח אדם מתחת לתנור. היה זה ניסן. הוא היה מדוכא וכל גופו רעד. אמרתי לו שבאתי להצילו. ילך עמי ליער, יצטרף לפרטיזאַנים — וישאר בחיים. אולם הוא ביקשני שאניח לו, משום שהתרגל למקום והחליט להישאר בו עד בוא הישועה. הוא ראה בבית זה תריס בפני הפורענות. לא הצלחתי לשכנע את ניסן שיצטרף אלי, לכן עזבתי אותו מלא דאגה וחרדה לחייו. כעבור חצי שנה נודע לי, שהגרמנים שרפו את הבית, וניסן פרסקי עלה באש.

מנדל וולקוביץ׳
(נתניה)

בנתיב היסורים

אני הייתי משיירי השחיטה השלישית. נלקחתי לעבודה במחנה של קראַסנה והעבידו אותי בבניית צריפים ובסבלות בתחנת־הרכבת. לאחר זמן העבירו אותי לעבודה במינסרה, שם עבדו טוביה סליובסקי, יהודה יוסף פוטשניק, יעקב קגן, אלי יעקב רוגובין, לייזער נול מהורודוק וספר מווישניבה.

בשבת, ט׳ באלול תש״ב (22 באוגוסט 1942) נודע לנו, שהגרמנים זוממים לחסל את הגיטו של קראַסנה ואת מחנה־העבודה, ולהוציא את כל היהודים להורג. החלטנו לברוח בהקדם מן המחנה. הבריחה היתה סוגה בקשיים גדולים. זחלנו בין סוארי־העצים שהיו במינסרה, עלינו מסואר לסואר עד שהתקרבנו לכביש. חצינו אותו במהירות ונכנסנו לחורשה.

תלשנו מעלינו את ה„מגן דוד״ ושמנו פנינו ליערות של הורודוק. ישבנו לנוח ביער. פתאום שמענו שמדברים אידיש. ראינו לפנינו קבוצה של יהודים, שברחו מן הגיטו ומן המחנה של קראַסנה — רובם מהורודוק ומיעוטם מוולוז׳ין. בין הוולוז׳ינאים היו האחים הרשל ומשה סקליוט והאחים אֶרע וזליג רוגובין

מלאי המזון שלנו אזל. קשה היה להשיג אוכל, משום שהגויים שבסביבה היו שונאי־ישראל. כדי שלא למות מיתת־רעב, גילפנו בענפים גילופי רובים. ב„נשק״ זה איימנו על הגויים, שאם לא יתנו לנו אוכל — דמם בראשם. הגויים נבהלו מהמקלות דמויי הרובים ונתנו לנו אוכל בשפע.

בכוח האכילה הזאת הגענו עד פערשאַי (חווה גדולה בין וולוז'ין ואיבניץ. משם הצטלבו הדרכים לערבה של נאַליבוק וליערות של וולוז'ין). בדרך המלך לא יכולנו ללכת, כי היא נשמרה ע״י אנשי גסטאַפו. לכן הלכנו בדרכי עקלתון. הגענו לאגם שאורכו היה כארבעים מטר. מדדנו במקל את עומק המים. בחוף רדודים היו. אולם ככל שהתקדמנו — הלכו והעמיקו והגיעו עד לצוואר. חששנו להתקדם יותר, מחשש של טביעה. אולם הרשל סקליוט זרז אותנו, שנשליך את נפשנו מנגד, שהרי המוות רודף אחרינו — וצלחנו את האגם בשלום.

בבואנו לפערשאַי כבר האיר היום. חששנו לנוח שם, משום שיריות פילחו את האוויר, הלכנו ליערות של וולוז'ין. ביער ראינו עקבות של טנקים, של בני־אדם, של סוסים ושל כלבים. בין העצים התגוללו הרבה הרוגים. אני ויעקב קגן מיששנו את ידו של הרוג אחד. היא היתה, עדיין, חמה. משמע שלא מזמן נהרג האיש.

בסביבה זו היה לי ידיד, גוי בשם יאַדע. הלכתי אליו ושאלתי אותו לפשר ההרוגים. הוא סיפר לי, שמזה שלושה ימים הקיפו הגרמנים את היער ויורים. הם עורכים מצוד על פרטיזאַנים ועל יהודים. הוא יעץ לי להימלט מן המקום. חזרתי ליער וסיפרתי לחברי לגורל מה שסיפר לי יאַדע.

הרשל ומשה סקליוט וזליג רוגובין החליטו לחזור למחנה של קראַסנה. החלטה זו כמוה כאיבוד לדעת. לכן ליווינו אותם בעצב ובצער. טוביה סליובסקי אמר לי שבדעתו ללכת לקרעווע. לפנים שימש שם כמורה והיה אהוב מאוד על בעלי־הבתים, וביחוד על המרא דאתרא (רב העיר). הוא הציע לי להצטרף אליו. נעניתי לו. גם יעקב קגן ויהודה יוסף פוטשניק נילוו עלינו. באנו בשלום לגיטו של קרעווע. היה זה בליל א׳ דראש השנה תש״ג (12 בספטמבר 1942). טוביה ואני נכנסנו לביתו של הרב. יעקב קגן ויהודה יוסף פוטשניק פרשו לבית אחר.

הרב נשא את עיניו ונבהל מאוד, כי זהותי לא היתה ידועה לו בכלל. הוא נדהם למראה פניו של טוביה, שהשתנו מן התלאות ומן היסורים. הרב הזמין אותנו לסעוד עמו „סעודת־חג״. סעודה זו לא היתה, אלא, „נהמא דכיסופא״ (לחם עוני), שכן היהודים רעבים היו מחוסר מזון. אולם קבלת־הפנים החמה של הרב — היא שהשביעתנו. ברכנו ברכת הנהנין ושכבנו לישון על הארץ. למחרת הלכנו להתפלל בבית־הכנסת. התפללנו בלב שבור ורצוץ. תפילת „ונתנה תוקף״ ביטאה את המצב. ידענו שכל אחד מאתנו צפוי ל„מי באש ומי במים, מי בחרב ומי בחיה״.

אחרי סעודת הצהריים נמלכנו בדעתו של הרב, מה עלינו לעשות? הרב אמר שטוביה יכול להישאר בביתו, משום שהכול הכירו אותו כתושב של קרעווע. אולם עלי ללכת מכאן, כי המשטרה עורכת מצוד בבתים על פליטים יהודיים שנמלטו ממחנות אחרים.

גם היודנראט דרש ממני שאעזוב את הגיטו, כי נוכחותי מסכנת את חיי היהודים.

בצער רב נפרדתי מטוביה, חברי הטוב (הוא הוצא להורג אחר כך ע"י פרטיזאַנים, על לא־עוול בכפו). הלכתי לסמורגון, שם רשמו אותי על שמו של הרוג. כעבור ימים אחדים הגיעה מכונה מן המחנה של ז'זמריה (ליטא), כדי לקחת עובדים. היודנראַט של סמורגון הודיע, שכל הרוצה רשאי לנסוע לז'זמריה. החלטתי לנסוע לשם, כי לבי אמר לי שהחיים במחנה־עבודה בטוחים יותר. הגעתי לשם בערב. המחנה היה מוקף בגדר תיל גבוהה. היהודים הכלואים הסתכלו בי בתימהון.

אחרי שיחה קצרה עם אחדים מהם, הלכנו בחבורותא לתפילת „כל נדרי". התפללנו בלחש מאימת הגיסטאַפו. למחרת — יום כפור — נתנו לכל אחד מאתנו מאה גרם לחם וקפה. הוציאו אותנו מן הצריפים, סידרו אותנו בשורות, ערכו מיפקד ונשלחנו לעבודה. בעבודה הצלחנו לקשור קשרים עם העולם החיצון. הודות לקשרים אלה נשארתי בחיים.

רחל וראובן רוגובין

בנדודים ובמאבק

ברחנו מוולוז'ין ביום הרביעי למלחמת הגרמנים עם הסובייטים. החלטנו לברוח בלילה. במשך היום ארזנו חפצי־ערך והכנסנו אותם למרתף של שכננו, שלום לייב רובינשטיין. יצאנו מן העיר בידיים ריקות. בננו גרישה לקח אתו את האופניים שלו. ראובן יצא בנעלי־בית, משום שידידים טובים אמרו לו שבנעלי־בית ההליכה קלה יותר. אחרי הליכה של כמה קילומטרים על כביש מרוצף באבני־גוויל — נקרעו נעלי־הבית שלו ונחשפו רגליו.

כאשר הגענו למיז'ייקי — אורו עינינו. ראינו כ־30 עגלות גדולות רתומות לסוסים. כמעט על כל עגלה ישבו מכרינו עם משפחותיהם. היו שם כל האחים סימרניצקי, ברל ספקטור, אברהם מולוט, „חאַצקל דער אולשאַנער", הרשל שיניוק ואשתו ואחרים. הם שמחו לבואנו. שאלו אותנו לשלום וולוז'ין, כי הם עזבו אתמול את העיר. ענינו להם שכרגע שורר שקט בעיר, אך אין זה סימן לבאות. ביקשנו להצטרף אליהם, כדי לחצות את הגבול ולעבור לרוסיה. אולם אברהם מולוט השיב לנו: אין אנו נוסעים מזרחה, כי אם מערבה, כלומר, אנו חוזרים לוולוז'ין. נמלטנו לכאן, משום שאמרו לנו שיפציצו את וולוז'ין. אולם אם עתה שורר שקט בעיר — אנו חוזרים אליה. הם חזרו ללוע הארי — לוולוז'ין הכבושה בידי הנאַצים וכולם ניספו שם.

בלית־ברירה המשכנו ללכת והגענו לעיר ראַקוב. נכנסנו למכרים שקיבלו אותנו יפה. בעלת הבית, חייקה רובינצ'יק (אחותו של גצל פרסקי) הציעה לנו שנשאיר אצלה את ילדינו. היא תשמור עליהם ולא יאונה להם כל רע, שכן אין הגרמנים פוגעים לרעה,

לא ביהודים ולא בילדי היהודים, כי אם בקומוניסטים ובמשתפי פעולה עם הקומוניסטים בלבד... לא סמכנו על ה„מבינות" שלה בענייני גרמניה הנאצית, ואמרנו לה, כי אל־אשר נלך — ילכו עמנו ילדינו.

בלילה הגענו עד לגבול (הגבול נשאר כמו שהיה עד שנת 1939). מצאנו שם קהל רב. אולם מישמר הגבול סגר עלינו ולא נתן לנו להתקדם. בלית ברירה חזרנו לראַקוב. בדרך פגשנו את לייבקה (שם אביו היה „מאיר דער סלובנסקער"), לבוש בסגין צבאי. הוא אמר לנו שהביא לגבול בעגלתו נשים של קצינים עם חפציהן. אולם מהבוקר הן נעלמו וטרם חזרו. החלטנו לנסוע לוולמה (מרחק של 15 ק"מ) ולנסות לחצות שם את הגבול. אולם גם שם היה המעבר חסום. בצהריים שמענו פתאום ירייה וראינו שהרבה אנשים החלו להתקדם על עגלות לעבר הגבול. לייבקה רתם את הסוס וחצינו את הגבול. הגענו לעיירה דז'רז'ינסק־יעהומען. כאן הודיע לנו לייבקה שהוא חוזר לוולוז'ין. לא הועילו טענותינו, שהוא חוזר ללוע הארי. הוא השאיר לנו את הסוס והעגלה, קם והלך (הוא ניספה בוולוז'ין). כעבור ימים אחדים של נסיעה — נשבר כוחו של הסוס ולא יכול היה לזוז ממקומו. עודנו עומדים ומצפים, מאין יבוא עזרנו — התקרב אלינו בחור נוצרי, רוכב על סוס. גרישה הציע לו את האופניים שלו תמורת הסוס, והלה הסכים. רתמנו את הסוס החדש ובמהירות הגענו לעיר מוהילוב. משם הגענו לעיירה מסטיסלב. כאן פעלה לשכת גיוס, שהודיעה שכל הגברים עד גיל 50 חייבים להתייצב לשירות בצבא. אני (ראובן) הלכתי להתייצב. משם נשלחתי ליער. מינו אותי כסגן ה„פוליטרוק" (מדריך) בגדוד השלישי. קיבלתי חופש לשעתיים, כדי להיפרד מבני־המשפחה. הם לא ידעו לאן יטלטל אותי הגורל, ואני לא ידעתי לאן יטלטל אותם הגורל. נדברנו בינינו, שאם נשאר בחיים שנכתוב מכתבים על־פי כתובתה של דודתי בעיר סטאַלינובאַד־טאַדז'יקיסטאַן. אחרי טלטולים מרובים ויסורי גוף ונפש קשים, הגיעו בני־משפחתי לסטאַלינובאַד. רחל סודרה בדירה ובעבודה, והילדים נשלחו לבית־ספר.

יצאתי עם עוד שני גדודים והגענו לעיר מצענסק, לא רחוק מאוריול. מכאן נסעתי לקרים. נלחמתי בפרקופ, בדזאַנקוי, בסימפרופול, בפיאודוסיה ובסבסטופול. בעיר זו נפ־צעתי בידי השמאלית ונשלחתי לבית־החולים באוזבקיסטן. יחד אתי שכב קצין פצוע. הוא ביקשני לכתוב מכתב לחברו, המאיור דיומין בסטאַלינובאַד. ביקשתי אותו שירשה לי להכניס למעטפה מכתב לדודתי. המיור העמיד את כל הנ.ק.וו.ד. על רגליה, כדי למצוא את דודתי. ואמנם מצאו אותה ואת בני־משפחתי

כשבועיים לאחר ששלחתי את מכתבי, קיבלתי מברק מדיומין, שבני־משפחתי בריאים ושלמים והם יוצאים אלי. כעבור יומיים הם הגיעו. שהו עמי שבוע ימים וחזרו. שכבתי בבית החולים עוד חדשיים. לאחר שהבראתי נתנו לי חופשה לששה חדשים. במשך הזמן הזה התנדב בננו, בן החמש־עשרה לצבא. בשלהי שנת 1942 נפצע קשה בקרבות שהת־נהלו ליד סטאַלינגרד.

הסל פרסקי
(בני־ברק)

חיי כפרטיזאן

הראשונים מבני וולוז׳ין, שברחו ליערות כדי להצטרף לפרטיזאַנים, היו אטלה ויוסף רוגובין (שם אביהם היה „הרשל דער בוניער״). הם פנו בקריאה ליהודים הכלואים בגיטו שיברחו ליערות. נעניתי לקריאתם והצטרפתי ל„אוטריאַד״, בו נמצאה אטלה (היא היתה אשת הקומאַנדיר). בקי הייתי בסביבות וולוז׳ין, לכן העמיד הקומאַנדיר לרשותי חמישה פרטיזאַנים ויצאנו להוריד רכבת מן הפסים בקוו וולוז׳ין־בוגדאַנוב.

ההצלחה האירה לנו פנים. הורדנו מן הפסים שבעה קרונות טעונים בלוחות שנועדו לחזית. כך התחלתי את חיי כפרטיזאַן. גם המשימה השנייה התבטאה בהורדת רכבת מן הפסים. הגעתי עם אנשי לסביבות מולודצ׳נה. כארבעה ק״מ מן העיר הנחנו מוקש מתחת לפסי־הרכבת. שני קרונות מלאים וגדושים בחיילים גרמניים הועפו באוויר. מיספר ההרוגים והפצועים היה גדול. ידיעה מהימנת על־כך קיבלתי מגוי אחד, שהיה מבין המגויסים לחפור קבר להרוגים.

קבוצה של פרטיזאַנים ושל לוחמים מבני וולוז׳ין
מימין לשמאל: א) פנינה פוטאַשניק ב) הסל פרסקי ג) ד) יעקב קגן
ה) ליובה וולקוביץ׳ ו) מנדל וולקוביץ׳

הודות להצטיינותי הוענקה לי דרגה של קומאַנדיר. יצאתי בלווית קבוצה של פרטי־זאַנים ליורשצ׳וק שבסביבות העיר לידא. הגענו לנהר ניעמאַן ושם פוצצנו גשר גדול. הרבה גרמנים טבעו בנהר. הגרמנים עמלו קשה כמה ימים עד שתיקנו את הגשר. בינתיים הצטופפו כמה רכבות שחיכו עד שיתוקן הגשר. „טיפלנו" בהן — ובהצלחה. בעד המעשה הזה קיבלתי ציון לשבח מן הקומאַנדיר של האוטריאַד על־שם קוזניצוב־צ׳קלובסקי שהשתייכתי אליו.

אחר המעשים המוצלחים האלה החליט ה„אוטריאד" לערוך קרב פנים אל פנים עם הגרמנים. בתכניתנו היה לכבוש את העיירה הורודוק. הקרב היה עקוב־דמים. כבשנו את העיירה והחזקנו בה ארבע שעות. בקרב זה איבדנו עשרים וחמשה אנשים.

בשובנו משם הוטל עלינו להרוס בניינים של חווה גדולה בסביבות הורודוק, בהם התגוררו גרמנים. נכנסתי עם אנשי פלוגתי לחצר ושילחנו באש את הבניינים. הפעולה הוכתרה בהצלחה ולא סבלנו שום אבידות.

יצאתי לחזית. סופחתי לגדוד של תותחנים, שסיסמתו היתה: „מוות לגרמנים"! עברתי על פני פולין והגעתי לפרוסיה המזרחית. שם נפצעתי בפעם הראשונה. כעבור חודש החלמתי וחזרתי לחזית. בי"ט באייר תש"ה (2 במאי 1945) נפצעתי שוב ונשארתי נכה לכל ימי חיי. אושפזתי בבית־החולים בבאַקו. שכבתי שם על ערש דוי שלוש שנים — רוב הזמן נטול הכרה. בצאתי מבית־החולים התייצבתי במיפקדה שבמינסק וקיבלתי אותות־הצטיינות.

הסל פרסקי (גנדי)
(בני־ברק)

פרטיזאנים מבני וולוז׳ין שנפלו על מישמרתם

ישעיהו ברנשטיין הי"ד

בן אברהם ורבקה. נולד בוולוז׳ין בשנת תר"ף (1920). הוריו חיו מיגיע־כפיהם ואף הוא פועל היה. הוא נכלא בגיטו, אבל חיפש דרך כיצד לברוח ממנו.

כאשר הובילו הנאַצים ועוזריהם את יהודי וולוז׳ין להריגה — עלה בידו של ישעיהו להימלט מהם. אולם כעבור ימים אחדים נתפס והובל לגיטו של קראַסנה. גם שם לא ישב באפס מעשה, והחל לצבור נשק, יחד עם צבי לונין, אליעזר רוגובין ומרדכי קגנוביץ׳. במחנה־העבודה בקראסנה היה הרבה נשק. הגרמנים הטילו על ישעיה ועל חבריו הוולו־ז׳ינאיים למיין את הנשק ולהעבירו למקום מסויים. הם ניצלו את ההזדמנות, ובשעת עבודתם הטמינו בחול חלקי נשק. הם נדברו ביניהם לצאת מן המחנה בחשכת הלילה, עם

הנשק בידם. עלה בידם להימלט וחיפשו מגע עם הפרטיזאנים. הללו סרבו לקבל אותם ל„אוטריאד" שלהם וביקשו לקחת מהם את נשקם. אולם הבחורים גילו התנגדות נמרצת ולא התפרקו מנשקם. הם אירגנו „אוטריאד" עצמאי על־שמו של סטאַריצקי, שהורכב כולו מיהודים.

ישעיהו גיבור היה. מחשבה אחת בלבד מילאה את לבו: להיפרע מאויבינו בעד דם הנקיים ששפכו. פעמים רבות נפגשתי אתו. הוא ישב במארב, מיקש את הדרכים בהן עברו הגרמנים ועשה בהם שמות. הוא נפל בשעת פיצוץ של גשר. לא רחוק מן הגשר נמצא מוצב של גרמנים, וישעיהו לא ידע על־כך. הגרמנים פתחו עליו באש. הוא התגונן בגבורה והמטיר אש על הגרמנים. כאשר אזלו הכדורים מנשקו — הטביע את עצמו בנהר ביום י"א בכסלו תש"ד (8 בדצמבר 1943).

מרים גולובנצ'יץ הי"ד

בת לייזער ובײלע. נולדה בוולוז'ין בשנת תרפ"ה (1925). עם כניסת הגרמנים לוולוז'ין, נמלטה מרים עם הוריה לכפר ביעלוקורעץ. כאשר התארגנו בכפר קבוצות של פרטיזאנים, נתקבלה מרים כפרטיזאנית באוטריאד על שמו של סטאלין.

הטילו עליה לגייס פרטיזאנים נוספים לאוטריאד. לשם כך נשלחה לגיטו של וולוז'ין. בבואה לשם נחטפה על־ידי הגרמנים והועסקה בעבודות שונות במיטבח. נמצאה שם אשה, שהלשינה על מרים באזני גרמני שהיא נשלחה לגייס יהודים לפרטיזאנים. מרים ישבה בחדר סמוך והאזינה לדברי האשה. הואיל שידעה את הצפוי לה — חטפה קופיץ (סכין גדולה שמרסקים בה בשר) וריסקה את גולגלתו של הגרמני שבאזניו הביאה המלשינה את דיבתה רעה. למחרת היום מצאו את גופתה של מרים על־יד הקושצ'יול (הכנסיה).

צבי לונין הי"ד

בן ישראל ושיינה. נולד בוולוז'ין בשנת תרפ"א (1921). הוא הצליח להימלט מהגיטו של וולוז'ין, אך נתפס והובא למחנה של קראַסנה. שם עבד זמן מסויים. במשך הזמן רכש רובה, נמלט לפרטיזאנים והצטרף לאוטריאד על־שם סטאַריצקי. הוטל עליו לעקוב אחר תנועת הגרמנים ולמקש את כלי הרכב שלהם.

צבי חדר עם פלוגה של פרטיזאנים לעיירה איבניץ, ניהל קרב עקוב־דמים עם הגרמנים וגרש אותם מן העיירה. פעם נשלח עם חבורת פרטיזאנים לפעולות חבלה בערבה של נאַליבוק על־יד וולוז'ין. הפלוגה עלתה על מארב של גרמנים. פרץ קרב ביניהם, בו נפלו כל הפרטיזאנים. צבי היה היחיד שנשאר בחיים. הוא התגונן בגבורה עילאית עד

הכדור האחרון. בקרב זה נפצע פצעים אנושים והוציא את נשמתו ביום א׳ באדר ב׳ תש״ג (8 במארס 1943).

יוסף סקליוט הי״ד

יוסף נולד בשנת תרע״ה (1915). הוא גר עד למלחמה בכפר מיז׳ייקי. מגיטו וולוז׳ין הועבר למחנה של קראַסנה. במחנה אגר נשק וברח ליער. שם נתקבל לבריגאדה על־שם צ׳קאַלוב. לצערנו לא הספיק יוסף להתפרסם במעשי־גבורה, כי כעבור זמן קצר הוצא להורג על לא עוול בכפו. וכך היה המעשה: יוסף הלך לכפר מיז׳ייקי, כדי לקבל שם מגוי את חפציו האישיים שהחביאם אצלו. הגוי התאונן באוזני הקומאַנדיר שיוסף שדד ממנו את בגדיו ואין לו מה ללבוש. לא הועילו כל טענותיו של יוסף, שאך את חפציו האישיים בלבד לקח. הקומאַנדיר הקשיח את לבו וסרב לקבל את דברי ההתנצלות של יוסף. הוא הרג אותו בירייה, לעיני כל הפרטיזאנים.

מרדכי קגנוביץ׳ הי״ד

בן זלמן ולאה. נולד בוולוז׳ין בשנת תר״ע (1910). מראשוני הפרטיזאנים של וולוז׳ין. הוא גייס יהודים רבים לשורות של הפרטיזאנים. השתתף באוטריאַד על־שמו של סטאַלין, שפעל בערבה של נאליבוק. הוא נפל בכפר ביעליבערעג על־יד העיירה באַקשט, ביום ט״ו באדר א׳ תש״ג (20 בפברואר 1943), בלכתו עם קבוצה של פרטיזאנים לשם ביצוע משימה.

רחל וראובן רוגובין

ביקור בוולוז'ין אחרי המלחמה

לאחר שקיבלתי את חופשתי, נסעתי עם רחל בשנת 1946, לריגה ומשם יצאנו לוולוז'ין. בבואנו העירה נוכחנו לדעת שאין הרבה מה לראות. יצאנו לראות את העיר החרבה. „בכה תבכה כל העיר". וולוז'ין היהודית איננה עוד. כמו מאליו נזכרתי בבית אחד משירו של ביאליק: „הביטה בכול ובלבבי — חרבות, ידידי, חרבות" („כוכבים מציצים וכבים").

ביום הראשון לשהותנו בוולוז'ין, ביקר אצלנו ידידנו רומן הורבצ'בסקי. הוא סיפר לנו כל מה שראה, וכל הזמן ניגרו דמעות מעיניו. הוא אמר לנו, שכאשר שלחו את ה„משלוח" הגדול של היהודים להריגה, הסתתר מאחורי גדר וראה את כל ההולכים בדרכם האחרונה. הם הלכו שקטים, מחרישים, כאילו לא ידעו לאן הם הולכים. „הגידה נא לי, מר רוגובין, מדוע הם קיבלו את הדין בשקט כזה. למה הם לא התקוממו"?

לא עניתי לו, כי לבי לא היה נתון לוויכוחים מסוג זה. כעבור יומיים פגשנו ידיד ותיק, את הכומר הפרבוסלבי קטוביץ', מהכפר לוסק, אדם מאוד תרבותי ואוהב־ישראל. הוא לא הסתיר את שמחתו שנשארנו בחיים וזכה לראותנו. הוא הזמיננו לידידנו המשותף, הכומר סליזש. לעת צהריים חזר „אבא קדישא" קטוביץ' על השאלה ששאל אותי הורבצ'בסקי. סיפרו לו בני־עדתו, שבכל מקום הלכו היהודים בשלווה לקראת המוות ולא גילו שום התנגדות. כיצד יש להבין את זה? מובילים אדם למוות והוא לא מתנגד!

לא יכולתי לשלוט ברוחי ועניתי לו על שאלתו בכמה שאלות: אינך משיג למה לא גילו היהודים שום התנגדות? וזה שכמעט מארבעה מיליון שבויים סוביטיים חזרו הביתה אך ורק מאה אלף, ויתרם ניספו ללא־התנגדות — את זה אתה כן מבין? למה לא גילו שום התנגדות הקומיסארים הסוביטיים שנפלו בשבי של הנאצים, וידעו שמצפה להם מוות ודאי — את זה אתה כן מבין? למה לא גילו שום התנגדות תשעה אלפים קצינים פולניים שהוצאו להורג ביער קאַטין — את זה אתה כן מבין?

תשובה על שאלתך, „אבא קדישא", תוכל לקבל רק מפי הקדושים, מפיהם של אלה שהובלו לטבח, ולא לנו לשפוט את מעשיהם. אחרי שאלותי אלו ישבו בני־שיחתי ואין־דובר אלי דבר, כי ראו, כי גדול כאבי מאוד.

שיחה זו העכירה את רוחנו מאוד — שממילא היתה עגומה עלינו — והלכנו לבית־הקברות, שם נקברה שארית מחמדינו. ראינו את קבר־האחים בגודל של שני מטרים. הקבר ניראה בצורת גבעה מכוסה בעשבים שוטים.

בזמן ביקורנו באה לוולוז'ין ועדה לחקר פשעי הנאצים. פתחו את הקבר. אוי לעיניים שראו זאת. הסתכלנו בהרוגים. אף על פי שהבשר כמעט ונשר מן הגוף —

בכל זאת היכרנו כמה משכנינו ומידידינו. אין מלים לתאר זאת. לכן מוטב שלא לגרד בפצעים אלה, כדי שלא להוסיף מכאוב על מכאובנו וכדי שלא נגיע, חלילה, לטרוף הדעת. יעלה איש־איש על משכבו עם נגעי לבו, ואל נוסיף עליהם. אנו מספרים ברמיזה מה שראינו, ואת השאר אנו משאירים לדמיון. במקרה זה, הדמיון הוא הרבה כחות מחריד מן המציאות. שום דמיון אין בכוחו להתחרות עם מה שראינו וראו גם אחרים משרידי וולוז׳ין.

לפני עלותנו לישראל בשנת 1958 באנו שוב לוולוז׳ין. ושוב הלכנו לראות את קבר־האחים. הזמן עשה את שלו. שן הזמן כילתה שריד זה. הגבעה של קבר־האחים שקעה, נבלעה והיתה כלא היתה. דמם נקב עד תהומות מחשכי הקבר. אך לצערנו הוא לא אכל ולא חתר מוסדות הארץ, והעולם כמינהגו נוהג. חזירים נברו בתוך הקבר, שקלט בקרבו את שארית מחמדינו, שאריתה של קהילת וולוז׳ין, שהתקיימה חמש מאות שנה; ווליז׳ין שעליה נקונן כל ימי חיינו, עד עת קץ.

משה אלישקביץ׳
(בני־ברק)

וולוז׳ין, כפי שראיתיה בשנת תש״ה (1945)

חזרתי לוולוז׳ין ביום י״ד בתמוז תש״ה (25 ביוני 1945). בלילה הראשון לנתי תחת כיפת השמים, כי לא ידעתי מי נשאר בחיים ובאיזה בית מתגורר יהודי. העיר היתה הרוסה. החורבן הגדול הזה הטיל עלי אימה ופחד. ביחוד גבר הפחד בלילות, כי דומה היה עלי שכל אבן זועקת עד לב השמים.

למחרת בבוקר שמתי פעמי לבית־הקברות. לעולם לא אשכח את ביקורי במקום קדוש זה ,שרמי״ם וגאוני־עולם נחו בו מנוחת־עולמים. במרכז של בית־הקברות עמדו פעם ה„אוהלים״ של גדולי־וולוז׳ין. עתה הפך הכול לתל־חרבות. גלי־האבנים ניראו כמו אחר הפצצה כבדה. גם המצבות של חללי מלחמת העולם הראשונה, שתפסו מקום בולט בבית־הקברות — אף הן נעקרו ממקומותיהן ונופצו לרסיסים.

יום גשם היה. טיפות המים ירדו עלי והרטיבוני עד לשד העצמות. לא חשתי בכך, כאילו הייתי מחוץ לזמן ולמקום. רוחי נשאתני הרחק־הרחק לעבר המפואר. בכיתי על הפאר שחלף ועל יהודי וולוז׳ין שאינם עוד.

למחרת הוליכוני רגלי שוב לבית־הקברות. ראיתי עזים ופרות רועות על קברו של רבי חיים מוולוז׳ין ועל קברים אחרים. פגשתי כמה אודים מוצלים שנשארו מקהילת וולוז׳ין המפוארת: שייקע לאַוויט, מוטל מלוט, מנדל וולקוביץ׳, מנדל באַקשטר, קופל קאַגן, זליג דוניעס והאחים סקליוט.

יצאתי לראות מה נשאר מן העיר החרבה. בניין הישיבה עמד על מקומו, אולם הגג נפגע קמעה. מבתי־המדרש לא נשאר שום זכר. לא מצאתי בית־תפילה, שם אוכל לשפוך את נפשי. לא היה זכר לאות עברית. נסעתי לווילנא, כדי להביא משם סידור ותפילין (הסידור שמור עמי עד היום הזה).

משרידי וולוז'ין
עומדים (מימין לשמאל): א) מרים לויתן ב) משה אלישקביץ' ג) דינה לחי (פייגנבוים) ד) מאיר שיף ה) אטל שיף ו) ז) בנימין קליינבורד ח) יוסף גלמן ט) זימל חדש י) יונה רוגובין יא) אשתו של חאצקל גליק.
יושבים: א) אברהם יעקב שניידר ב) פנינה פוטאַשניק (חייט) ג) הסל פרסקי ד) ה) יעקב קגן ו) דודמן ז) ליובה וולקוביץ' ח) יחזקאל גליק ט) מנדל וולקוביץ' י) פנינה הוכמן.

נפגשתי עם גויים, „חברי" לספסל הלימודים. לא ניכרו בפניהם אותות של חרטה ושל הכאת „על־חטא". להיפך. הם שאלוני: מה, נשארת בחיים? איך זה? בעיניהם נראיתי מיותר לחלוטין, כיצור שאין לו מקום בעולם.

כל הימים שהתהלכתי בוולוז'ין שרוי הייתי בפחד. לא פחדתי מפני הגויים וגם לא מפני שודדים ורוצחים, כי חושלתי כחייל קרבי במלחמה עם הנאצים. זה היה פחד טמיר מפני הנשמות של קדושינו. ביקשתי לראות את קבר־האחים, אבל כאשר התקרבתי אליו כדי מאה מטר — התעלפתי. כאשר התעוררתי, ראיתי גוי עומד לידי. הוא שאלני: מה מעשיך כאן וגרשני.

לא יכולתי שאת עוד את מחזות הזוועה. לכל מקום שהלכתי שמעתי קול של בכי ושל זעקה מנסרים בחלל. אני חכיתי ומחכה עד היום לקול אחר — והוא בוא יבוא — אני מחכה לקול ד' המשלם גמול לאויביו. עזבתי את קני ההרוס ויצאתי לאולשאן — לבת דודתי.

שרה שולומוביץ (רפופורט)
(גבעתיים)

„יזכור" ללהבות

זוכרת אני אותך, עירי
עיר ואם בישראל.
זוכרת אני אותך.
בך תססו חיים יהודיים,
חיים של פשוטי־עם
ושל גאונים אדירי־רוח.

***

זוכרת אני את הנוער היהודי התוסס,
את מעשיו לגאול ולהיגאל.

***

איה את, עירי?
איכה, איכה ביתי?
בלהבות עלית,
נחנקת ונשרפת
על־ידי הצורר הנאצי.

***

„יזכור" לעירי,
„יזכור" לביתי,
„יזכור" לעפר וללהבות!

***

אבינו שבשמים!
נקום את הלהבה,
בה עלו למרום יהודיך היקרים —
יהודי וולוז'ין.

א. לאוני

תאריכים של מלחמת העולם השנייה ושל השואה בוולוז'ין

פרוץ מלחמת העולם השנייה — י"ז באלול תרצ"ט (1 בספטמבר 1939). הגרמנים פלשו לפולין עם שחר של האחד בספטמבר.

בריטניה וצרפת מכריזות מלחמה על גרמניה — י"ט באלול תרצ"ט (3 בספטמבר 1939).

כיבוש פולין ע"י כוחותיו של היטלר — ד' בתשרי ת"ש (17 בספטמבר 1939). האבידות של הגרמנים בפולין הסתכמו ב־10,572 הרוגים; 5,029 נעדרים ו־30,322 פצועים.

פלישת הצבא האדום לפולין — ד' בתשרי ת"ש (17 בספטמבר 1939). ב־18 בספטמבר 1939 כבשו הסובייטים את וילנה.

ההסכם של מולוטוב־ריבנטרופ — ט"ו בתשרי ת"ש (28 בספטמבר 1939). בתאריך זה נפגשו שרי־החוץ של גרמניה ושל ברית־המועצות וחילקו ביניהם את פולין. הם חתמו על חוזה שנקרא רשמית „חוזה גבול ידידות גרמני־סובייטי".

איתורה של אושוויץ כמקום של השמדה — י"ב באדר א' ת"ש (21 בפברואר 1940). בתאריך זה הודיע להימלר ס.ס. אוברפיהרר ריכארד גליקס, ראש האינספקטוראט של מחנות הריכוז שסייר בסביבות העיר קראקא, כי מצא „מקום מתאים" למחנה הסגר חדש באושוויץ, עיירה נידחת, מוקפת אדמת ביצות.

צ'רצ'יל נבחר לראש־ממשלה — ב' באייר ת"ש (10 במאי 1940).

מוסוליני מכריז מלחמה על בנות־הברית — ד' בסיון ת"ש (10 ביוני 1940).

אושוויץ נפתחת רשמית כמחנה ריכוז — ח' בסיון ת"ש (14 ביוני 1940). העיירה אושוויץ שימשה תחילה כמחנה ריכוז לאסירים פוליטיים פולניים. אולם עד מהרה הפך מקום זה למקום של זוועה נוראה ביותר עלי־אדמות. רודולף הס הודיע במשפט נירנברג, כי באושוויץ הוא פיקח על השמדת שניים וחצי מיליון אנשים.

היטלר מוציא פקודה סודית להתקיף את רוסיה — י' בטבת ת"ש (18 בדצמבר 1940). היטלר הוציא פקודה סודית, שהכוחות המזויינים הגרמניים צריכים להיות מוכנים לרסק את ברית־המועצות במסע מלחמה מהיר.

טיסתו של רודולף הס לסקוטלנד — י"ג באייר תש"א (10 במאי 1941). הס המריא לבדו לסקוטלנד, לראות את הדוכס מהאמילטון. הס הסביר לדוכס כי הוא בא „בשליחות אנושית" וכי אין ה„פיהרר" רוצה להכות את אנגליה, ורצונו לשים קץ לקרבות.

פלישת הגרמנים לרוסיה — כ״ז בסיון תש״א (22 ביוני 1941).

ראשית ה„פתרון הסופי״ — ז׳ באב תש״א (31 ביולי 1941). בתאריך זה שלח גרינג הוראה להיידריך, ראש הס.ד.: „בזה אני מייפה את כוחך לבצע את כל ההכנות בנוגע לפתרון טוטאלי של השאלה היהודית, באותם שטחים באירופה, הנתונים להשפעה גרמנית״. היידריך אמר באספה של פקידים גרמניים גבוהים, שפתרון סופי זה של הבעיה היהודית באירופה, נוגע לאחד־עשר מיליון יהודים בקירוב.

ניסוח ה„אמנה האטלאנטית״ — ט״ז באב תש״א (9 באוגוסט 1941). בתאריך זה נועדו צ׳רצ׳יל ורוזוולט במפרץ פלאצ׳נטיה, ניו־פאונדלנד, שם ניסחו את ה„אמנה האטלאנטית״. רוזוולט סיכם עם צ׳רצ׳יל, כי אניות־מלחמה ומטוסים של ארצות־הברית יפטרלו את חלקו המערבי של האוקיינוס האטלאנטי, וידווחו לבריטים על גילוי צוללות גרמניות.

הגרמנים נסוגים ממבואות מוסקבה — כ״ד בכסלו תש״ב (14 בדצמבר 1941).

היידריך, ראש הס.ד. מת מפצעיו — י״ט בסיון תש״ב (4 ביוני 1942). ב־29 במאי 1942, שעה שהיידריך נסע במכונית הספורט שלו מחווילתו הכפרית לפראג, הטילו עליו שני צ׳כים, יאן קובים ויוזף גאבאיק, מן הצבא הצ׳כי החפשי באנגליה, שהוצנחו ממטוס של הר.א.פ. פצצה מתוצרת בריטית, שריטשה את המכונית וריטשה את חוט השדרה של היידריך. היידריך מת מפצעיו ב־4 ביוני 1942. הגרמנים הגיבו על־כך בחורבן הכפר הקטן לידיצה, הנמצא לא הרחק מפראג.

רומל נעצר באל־עגיילה — ט״ז בכסלו תש״ג (24 בנובמבר 1942). בכך הוכרעה המלחמה לטובת בנות־הברית, ויהודי ארץ־ישראל ניצלו משואה.

כניעת הגרמנים בסטאלינגרד — כ״ה בשבט תש״ג (31 בינואר 1943).

פלישת בנות־הברית לסיציליה — ז׳ בתמוז תש״ג (10 ביולי 1943).

הדחת מוסוליני — כ״ב בתמוז תש״ג (25 ביולי 1943). מוסוליני הוזמן ע״י המלך אל הארמון, פוטר כלאחר־יד ממשרתו והוסע כאסיר באמבולנס לתחנת משטרה. גנירל באדוליו ניתמנה במקומו.

פלישת בנות־הברית לאיטליה — ג׳ באלול תש״ג (3 בספטמבר 1943). שביתת־נשק בין איטליה ובנות־הברית נחתמה ביום ח׳ באלול תש״ג — 8 בספטמבר 1943.

ההתנקשות בחייו של היטלר — כ״ט בתמוז תש״ד (20 ביולי 1944). היטלר ערך ישיבה באחד המקומות בפרוסיה המזרחית. קולונל הרוזן קלאוס שאנק פון שטאופנברג, קצין שנפצע פצעים קשים בתוניסיה, הבריח פצצה בתיק המיסמכים שלו, אל החדר של הישיבה. הפצצה הת־פוצצה. פון שטאופנברג חזר לברלין, משוכנע כי היטלר מת. אבל, לצערנו, נהרגו ארבעה נאצים

בלבד, מתוך למעלה מעשרים שהיו שם. אזנו הימנית של היטלר נתחרשה, רגליו ניכוו וזרועו השמאלית שותקה זמנית.

פלישת בנות־הברית לנורמאַנדיה — ט״ז בסיון תש״ד (6 ביוני 1944).

הסוביטים נכנסים לווילנה — כ״ב בתמוז תש״ד (13 ביולי 1944).

הסוביטים נכנסים לוורשה — ג׳ בשבט תש״ה (17 בינואר 1945)

מוסוליני ופילגשו מוצאים להורג — י״ג באייר תש״ה (26 באפריל 1945). בתאריך זה נתפסו מוסוליני ופילגשו קלרה פאטאקי ע״י פרטיזאַנים איטלקיים, בנסותם לברוח לשווייצריה. במוצאי־שבת, 28 באפריל, הובאו הגוויות למילאַנו במשאית והוטלו בכיכר העיר. למחרת היום ניתלו בעקביהן על עמודי־פנסים, ואחרי־כן הושלכו אל תעלת־שופכין.

התאבדותם של היטלר ושל פילגשו אווה בראַון — י״ח באייר תש״ה (1 במאי 1945).

כניעתה של גרמניה וסיום המלחמה — כ״ד באייר תש״ה (7 במאי 1945). בבית־ספר קטן בראַמס, מקום שם קבע איזנהאואר את מטהו, נכנעה גרמניה ללא תנאים, בבוקר של ה־7 במאי 1945, בשעה 2.41 לפני עלות השחר. על הכניעה חתמו מטעם בנות־הברית, גניראל ואַלטר באדאל סמיט, גניראל איוואן סוסלופארוב הטביע חתימתו כעד בשם ברית־המועצות וגניראל פרנסואָך סאַוואָז בשם צרפת. אדמירל פרידאבורג וגניראל יודל חתמו בשם גרמניה. המלחמה נמשכה חמש שנים, שמונה חדשים ושבעה ימים.

הפושעים הנאציים עולים על הגרדום — כ״א בתשרי תש״ז (16 באוקטובר 1946). הראשון עלה ריבנטרופ על הגרדום בתא ההריגה של כלא נירנברג. ואחריו — קייטל, קאַלטנ־ברונר, רוזנברג, פראַנק, פיק, שטרייכר, זייס־אינקוואַרט, זאוקל ויודל. גרינג בלע שפופרת של רעל שהוגנבה לתאו. גם היינריך הימלר, ראש הגסטאַפּו, הסתיר שפופרת של אשלגן ציאַנידי בחלל שבחניכיו. כאשר כלתה אליו הרעה — נשך את השפופרת ותוך שתים־עשרה דקות מת.

הס, ראדאר ופונק נידונו למאסר עולם; שפאר ובאלדור פון שיראַך — לעשרים שנה; נויראט — לחמש־עשרה שנה ודאניץ — לעשר שנים.

תאריכים של שואת וולוז'ין

כניסת הגרמנים לוולוז'ין — א' באב תש"א (25 ביולי 1941).

הקמת הגיטו — אלול תש"א (אוגוסט 1941).

השחיטה הראשונה — ז' בחשון תש"ב (28 באוקטובר 1941).

השחיטה השנייה — כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942).

השחיטה השלישית — ט"ז באלול תש"ב (29 באוגוסט 1942).

תלייתו של פראַנץ קאַרל הס — כ"ח בשבט תש"ו (30 בינואר 1946).

על גרמניה

„אין להכחיש, שהתרבות הגרמנית מתרוצצת תדיר בין שני עולמות הפכיים, קצויים, מתלבטת בין עולם המופשט והנשגב ובין עולם של הערצת דם וכוח, בין נעלות ותהומות, בין אלים ושטנים, ומרובה חלקו של כל אחד מהם בהשתלשלותה ובעיצוב דמותה; שניהם הם מגופי גופיה.

הצלחת היטלר וסיעתו מעידה די צורך, שתכסיסים מצוינים של חינוך והדרכה, לרבות מנגנונים של תעמולה מרוחת בכתב ובעל־פה ועמם אמצעי כפיה ורדיה של כיתה ומדינה, עלולים במשך זמן קצר — משך עשר שנים! — לעקור עקירה מלאה הרבה מידות ונימוסי תרבות עתיקה ולהוליך „עם של משוררים והוגי־דעות" לידי פולחן של אכזריות ומעשי זוועה, שאפילו חיות רעות אינן מסוגלות להם, ולהביאו לידי כך שיהא מתאמן ומתמחה במלאכת טבח והרג של אוכלוסים גדולים בבת־אחת ומתכשר ביחוד באמנות החנק של אנשים ונשים וטף לרבבות ולריבוא רבבות — בלא שום מוסר כליות לא בשעת מעשה ואף לא לאחריה.

אין שום אומה ואין שום מדינה מחוסנת בפני תמורות ומהפכות כאלו, אין הן מן הנמנעות בשום מקום ובשום זמן, הן בגדר האפשר אפילו כדוגמת הזוועות של כת היטלר וסיעתו; על־כל־פנים חס לנו לשכך את רוחנו מתוך הדעה המרווחת, שאין הן אלא מכת מדינה ומיוחדה בעולם ואין לחשוש שוב להישנותן בארצות התרבות. זו דעה מוטעית ומטעה את הרבים, ומרובה סכנתה לדורי־דורות".

ד"ר יעקב קלצקין, כתבים, הוצאת עם עובד, תל־אביב, תשי"ג,
עמודים 40—46.

בנימין שפיר

עם נעילה

וולוז'ין היתה בעלת זכויות מרובות. עיני בני־ישראל של יהדות ליטא, של יהדות רוסיה ושל יהדות פולניה היו נשואות אליה.

בבואנו להציב לה יד ושם, היינו בבחינת „הנני העני ממעש". אחריות כבדה נטלנו על עצמנו — לתת גודל לגדולי תורה, חכמה וחסד, ולתת תיאור נאמן של העיר ושל יושביה.

על גדלות הנפש של בני־עירנו, מספרים אודים מוצלים מאש. בשבת קודש של חודש אלול תש"ב, עם ערוב היום, התכנסו שרידי חרב לתפילת מנחה, ובפיהם „אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, תפארת גדולה ועטרת ישועה, יום מנוחה וקדושה לעמך נתת".

והפעם היתה המנוחה הנכונה תחת כנפי השכינה. היהודים, אחרוני קהילת וולוז'ין, הובלו לגיא ההריגה, ובפיהם ה„אני מאמין" על אחדות הבורא ועל אחדות עם ישראל, בבחינת „קודשא בריך הוא וכנסת ישראל אקרי אחד" (זהר, אמור צג).

אין אנו מתימרים לומר שנתנו בספר תיאור מלא של חיי החומר ושל חיי הרוח של וולוז'ין. אנו, שרידי קריה נשגבה, עשינו כל מה שביכלתנו, ובכל זאת, עם נעילת הספר, לבנו מלא חרדה, שמא פגמנו ושמא פגענו במי שהוא. סהדנו במרומים שכל מה שעשינו, לא לכבודנו עשינו, כי אם למען זכרם הקדוש והטהור של יהודי וולוז'ין היקרים. יתגדל ויתקדש שמם.

יִזְכּוֹר

אליעזר לאוני

ואלה שמות בני וולוז'ין הקדושים והטהורים

כל שם הוא נפש חיה, עולם מלא. זה בית־החיים של וולוז'ין. כאן טמון כל הפאר של וולוז'ין. כאן הובא למנוחת עולמים חביון עוזה של וולוז'ין. כאן ינוחו „עד־תאות גבעות עולם" (עד אין סוף).

„ואבשלום לקח ויצב־לו בחייו את־מצבת, אשר בעמק־המלך, כי אמר אין־לי בן בעבור הזכיר שמי; ויקרא למצבת על־שמו, ויקרא לה: יד אבשלום, עד היום הזה" (שמואל ב, יח, יח). לאבשלום לא היה בן בחיים, לכן דאג להציב לו מצבת זכרון עוד בחייו.

צדקה עשה הקב"ה עם קדושי וולוז'ין, ששב את שבותם — במדינת ישראל ובתפוצה — של קומץ קטן של בנים ובנות, שדאגו להציב יד להוריהם, לבני־משפחותיהם, לקרוביהם, לשכניהם ולכל יהודי וולוז'ין. יזכור זה הוא ה„יד" של כל משפחה ומשפחה בוולוז'ין.

כל עוד שמבועי־מים הומים ומפכים; כל עוד האילנות מלבלבים; כל עוד ששמש וירח יעמדו בזבולם; כל עוד כוכבי־אל יהלו אורם; כל עוד שיהום הים; כל עוד שתדשא הארץ דשא; כל עוד שעינינו לא תימקנה בחוריהן ולשוננו לא תימק בפינו; כל עוד ש„נוטה שמים ויוסד ארץ" נוהג את עולמו — נעמוד על יד קברים אלה ולא נחדל מלזעוק: כאן טמונים קדושי וולוז'ין, שנכרתו מארץ־החיים בלא עתם; כאן ישנים שנת עולמים קדושי וולוז'ין, שתורת אמת היתה בפיהם ועולה לא נמצאה בשפתותיהם ובשלום ובמישור הלכו כל ימי חייהם, והם נרצחו רק בגלל „חטאם" היחיד שיהודים היו.

נרווה את קברותיהם בדמעותינו ונישבע שלא יכבה נרם. „כי כאשר ירד הגשם והשלג מן־השמים, ושמה לא ישוב, כי אם הרוה את־הארץ, והולידה והצמיחה; ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל" (ישעיה, נה, י) — כן יהיו קדושינו פועלי תפילות ויביאו את תפילתנו לפני כסא הכבוד, ששואה זו לא תקום ולא תהיה שנית. „ובילע המות לנצח, ומחה ד' אלקים דמעה מעל כל־פנים" (ישעיהו כה, ח).

געווידמעט דעם הייליקן אָנדענק פון מיין מאַמען, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן דורך די באַלשעוויקעס, ג׳ בתמוז תרע״ט (1 יולי 1919) און דעם הייליקן אָנדענק פון אַלע טייערע וואָלאָזשינער מאַמעס, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה, דורך די היטלעריסטישע און פוילישע מערדער.

יהודה חיים קאַטלער
((ניו־יאָרק)

טייערע מאמע!

פאַרוואָס ליגסטו אין פעלד, מוטער געטרייע?
פאַרוואָס הערשט אַרום דיר אומעט, געוויין?
דו ביסט דאָך אַלע מאָל אַ לוסטיק — פרייע,
טאָ פליה צו די קינדער אַהיים.
זיי מוזען דאָרט וואַרטן,
זאָל קומען די מאַמע צו זיי.
טאָ פליה צו די קינדער אַהיים.

* * *

„כ׳קען שוין ניט פליען, כ׳קען זיך ניט קערן,
ניט אַהיים, ניט צו קיין קינד״.

* * *

ס׳האָט איר אַ קויל פון אַ באָלשעוויק געטראָפן.
געוועזן איז זיין האַרץ פון שטיין.
און זי איז אויף אייביק אַנטשלאָפן
און מיר זענען געבליבן אַליין.

* * *

און יעצט שטיי איך פאַרטרויערט, פאַרטראַכט,
ס׳גיסן זיך פון מיינע אויגן טרערן.
די וועלט איז פאַר אונז אַן אייביקע נאַכט,
די מאַמע וועט זיך קיינמאָל ניט אומקערן.

„הה, קרעו לבותיכם מסגור־חזה ושימו אבנים שם תחת הלבבות, שלפו מן הגלגלת עיניכם, עינות־הבכי, וכסון בחרשים"...
(יצחק כצנלסון: „השיר על העם היהודי שנהרג")

א

אברהם (רודעס)
אהרן דויד (השמש) ואשתו חנה
אושרוביץ, אשר ואשתו
איצקוביץ', מרדכי ואשתו רחל
אלטמן, יצחק, אשתו ליפשה ובניהם אליעזר ויוסף
אלישקביץ', השו"ב ר' יוסף, אשתו חיה ובתם פנינה
אלישקביץ', ישראל ואשתו ליפשה
אלישקביץ', צבי, אשתו רחל וילדיהם
אלישקביץ', צבי הירש ואשתו מאשה
אלישקביץ', שמעון ואשתו רבקה
אלפרוביץ', גולדה ובנה שמעון
אלפרוביץ', מיכאל, אשתו סימה, בתם רחל ובניהם יהואש ומשה
אלפרוביץ', מנדל, אשתו תמרה, בתם ובנם דוב
אלפרט, יעקב ואשתו
אלפרט, שמאי ואשתו חיה
אסקינד, הרב נפתלי הרץ ואשתו עשקה
אפשטיין, אליהו ואשתו פריידל
אקלצ'יק, רוזה ומשפחתה
אקסלרוד, אפרים ואשתו

ב

באקשט, בנימין ואשתו
באקשט, יהושע לייב
באקשט, משה ואשתו
בוטביניק ואשתו טמקה
בוטביניק, הרצל, אשתו מאשה לאה, בנותיהם ביילה, חוה, פרלה, רחל ובניהם בנימין ומשה (מזאבז'ז'ה)
בוטביניק, חיים (מזאבז'ז'ה)
בוטביניק, קלמן, אשתו ליבה, בנותיהם חנה שרה ומיכלה ובנם ברוך (מזאבז'ז'ה)
בוטרימוביץ', ואשתו רחל
בומראש, יעקב, אשתו הינדה וילדיהם
בונימוביץ', אברהם משה ואשתו לאה (מזאבז'ז'ה)
בונימוביץ', אהרן ואשתו
בונימוביץ', אייזיק
בונימוביץ', אלתר ואשתו גיטל
בונימוביץ', ברוך, אשתו פרומה ובנותיהם רחל, רישה ושרה
בונימוביץ', דוד ואשתו רחל
בונימוביץ' הלל ואשתו דינה
בונימוביץ', חיים ואשתו
בונימוביץ', חנה

„השתטח רבי חייא על הארץ, נשק את העפר ובכה ואמר: עפר עפר, כמה אתה קשה עורף, כמה אתה חצוף, שכל מחמדי עין יבלו בך, כל עמודי מאורות־עולם תכלה ותשבר" (משנת הזוהר, כרך ראשון, אישים ומעשים, עמוד לח, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ז).

בונימוביץ', יוסף ואשתו שרה רישה
בונימוביץ', ישעיהו שמואל ואשתו
בונימוביץ', ישראל ואשתו
בונימוביץ', לייב ואשתו מלכה
בונימוביץ', מיכאל ואשתו
בונימוביץ', מרדכי ואשתו הינדה
בונימוביץ', משה ואשתו פרומה ביילה
בונימוביץ', פנחס ואשתו מירלה
בונימוביץ', צבי
בונימוביץ', שמואל, אשתו שיינקע ובנותיהם דבורה ומרים
בורוכוביץ', חיים, אשתו מרים וילדיהם
ביאַלובסקי, חיים ואשתו אביגיל
ביידס, צבי, אשתו פייגל, בנם הלל, בתם לאה ואחותו רבקה
בלוך, יהודה ואשתו
בסוק, יחזקאל, אשתו גיטל, בנם יעקב ובנותיהם חיה ושרה
בסקין, אריה ואשתו
בסקינה, חיים ואשתו פרומה, בתם שרה ובנם פייבל
בקר, יהודה ואשתו חנה רחל
ברגמן, חיים ואשתו
ברגמן, ירחמיאל ואשתו
ברגר, פייצ'ה ובנותיה הינדה ולאה
ברודנה, אליהו משה ואשתו ציפה
ברודנה, באשע (בתיה)
ברודנה, יקותיאל ואשתו ובניהם בנימין וגבריאל
ברודנה, שלמה חיים, אשתו פסיה רייזל ובניהם זאב ומיכאל
ברמן, אייזיק ואשתו
ברמן, אליהו בר, אשתו חנה, בתם מירה ובנם זאב
ברמן, אלתר, אשתו שרה ואחיו שמואל
ברמן, אריה לייב, אשתו מומה, ברכה (אמו של אריה לייב), מלכה (בתה של ברכה) וצבי (בנם של אריה לייב ומומה — מזאבז'ז'ה)
ברמן, אריה לייב, אשתו אלקה, בניהם יעקב ושמואל ובנותיהם אטל, חנה ופייגל
ברמן, אריה לייב, אשתו בתיה ובנותיהם דובקה, רבקה וריקלה
ברמן, גולדה ובנה מאיר
ברמן, הניה מערע ובנה חיים מאיר
ברמן, זכריה, אשתו שיינה גיטל ובניהם יהושע, נתן ושרגא פייווע (מזאבז'ז'ה)
ברמן, זלטקה ובניה גרשון וירחמיאל
ברמן, חונא, אשתו מיכלה, בתם הניה ובנם ישראל (מזאבז'ז'ה)
ברמן, יהושע ומשפחתו
ברמן, יוסף, אשתו צפורה וארבעת ילדיהם (מזאבז'ז'ה)
ברמן, יוסף בר ואשתו חיה ליובה
ברמן, יצחק, אשתו מלכה, בנם צבי אברהם ובתם רחל
ברמן, יצחק מאיר, אשתו רבקה, בתם רוזה ובנם נמע
ברמן, מרדכי, אשתו סוניה שרה ובניהם מוניה ומשה
ברמן, משה ואשתו
ברמן, שולה
ברמן, שמואל
ברן, יעקב ובנו טוביה

„כל נפש מישראל היא כספר תורה ממש. כמו שאמרו חז"ל במועד קטן, העומד על המת בשעת יציאת נשמה — חייב לקרוע. הא למה זה דומה, לרואה ספר־תורה שנשרף" (דרשת המהר"ח — מורנו הרב חיים מוולוז'ין).

ברן, פייווע, אשתו רבקה, בנם אברהם אליהו ובנותיהם דבורה וראשה
ברן, פייווע ואשתו דבושה ריבה
ברנשטיין, אברהם ובניו יוסף וישעיהו
ברקוביץ/, אברהם, אשתו קיילה ובנם אריה לייב
ברקוביץ/, יעקב ואשתו סוניה
ברקוביץ/, ישראל ואשתו ביילה
ברקמן, דוסיה
ברקמן, מינה ואחותה שימה (מזאבז׳ז׳ה)

ג

גולדשמיד, בן־ציון ואשתו
גולדשמיד, דב בר
גולדשמיד, יעקב, אשתו לאה וילדיהם
גולדשמיד, מרדכי
גולדשמיד, ראובן, אשתו אטל, בתם חנה לאה ובנם שמעיה
גולדשמיד, שמעיה ואשתו גיטל
גולוב, צפורה
גולובנצ׳יק, אליעזר, אשתו בלה, בנם נחום ובנותיהם מרים ופרומה
גורביץ, אברהם, אשתו סוניה ובתם ציפה
גורביץ/, יהושע
גורביץ, יונה, אשתו מלכה ובניהם גרשון, ישראל ומשה (מזאבז׳ז׳ה)
גורביץ, יוסף יצחק, אשתו עשה, בנותיהם בתיה וגרוניה ובנם אריה לייב (מזאבז׳ז׳ה)
גורביץ, יחזקאל ואשתו ביילה
גורדון, שלום, אשתו חסה לאה ובנותיהם פייגל ורודל
גורדין, אריה לייב ואשתו איטקה
גוריאן, דב בר ואשתו
גוריאן, מינה
גינסברג, שרה רבקה, בנותיה ביילה, לאה מינה ומאשה ובניה יוסף, יצחק וראובן (מזאבז׳ז׳ה)

גירזון, אברהם בר ואשתו
גירזון, אהרן ואשתו
גירזון, חיים אליהו ואשתו שרה
גירזון, יהושע ואשתו דובה ליובה
גירזון, מאיר ואשתו יהודית
גירזון, מיכאל גבריאל ואשתו רחל (רוחה)
גירזון, מרדכי אליהו ואשתו
גירזון, מתתיהו, אשתו חנה איטה ובתם רבקה
גירזון, צבי ואשתו מלכה
גירזון, שרגא פייווע ואשתו בתיה (באשקה)
גירקוס, אייזיק, אשתו דרייזל ובתם רבקה
גירקוס, אייזיק, אשתו שרה וילדיהם
גירקוס, אריה, אשתו חיה לאה ובנם
גירקוס, מאיר, אשתו אסתר מלכה ובתם חיה שרה
גירקוס, פסיה
גלוב, בלומה
גלוב, דבורה
גליק, יצחק ואשתו נעמי חנה
גליקר ואשתו
גלמן, איטקה
גלמן, אייזיק, אשתו מאטקה ובנותיהם חייקה ולאה
גלמן, אלטע, בתה רחל ובניה אלישע ומיכאל
גלמן, ברוך ואשתו פייגל
גלמן, חיים צבי ואשתו איטקה
גלמן, יוחנן ואשתו זלדה
גלמן, יצחק, אשתו חיינה, בניהם אליהו וחיים ובתם רבקה
גלמן, מערקה ובנה חיים
גלמן, מרדכי, אשתו רייזל, בנם אליהו ובנותיהם חנה ופייגלה
גלס, הלל ואשתו מייטקה
גרבר, יעקב (יאני) ואשתו ברכה
גרבר, משה

גרצובסקי, זאב, אשתו רבקה מרים ובתם חיה שרה

ד

דבורצקי, חיים לייב
דבורצקי, שמואל, אשתו אסתר רחל וילדיהם
דובינסקי, הריץ, אשתו חיה גיטה ובניהם אלתר ויוסף
דובינסקי, ישראל יעקב ואשתו רחל אטל
דודמן, ישראל זיסל, אשתו פייקע, בנם אלישע ובנותיהם חסה, רבקה ושרה ריישה
דודמן, צבי
דוידסון, דוב בר ואשתו
דווידסון, יהושע ואשתו
דווידסון, מאיר ואשתו שרה
דווידסון, צירל ומשפחתה
דולגוב, אלתר ואשתו ציפה
דולגוב, זלמן, אשתו חנה ובנותיהם יוכבד ורייזל
דולגוב, יעקב ואשתו ליבה
דולגוב, יצחק ואשתו חסיה
דולגוב, צבי הירש, אשתו שרה איטקה ובנם יעקב יצחק
דינרשטיין, נתן ואשתו
דיקנשטיין, גדליהו ואשתו אטל
דיקנשטיין, צבי הירש ואשתו
דיקשטיין, נתן
דעאול, אליעזר יצחק, אשתו חנה רחל, בנם נודל ובנותיהם צביה ורבקה
דעאול, יוסף ואשתו זלאטה
דעאול, לייבל ואשתו בת־שבע
דרצ'ינסקי, חיים ואשתו
דרצ'ינסקי, משה ואשתו שיינקע
דרצ'ינסקי, קופל

ה

הוכברג, נטע ואשתו מריאשה
הורביץ, אברהם, אשתו סוניה ובתם ציפה
הלפרין, אהרן ואשתו חיה שרה
הלר, מאיר ובנו אריה לייב

ו

וואלקין, הרב חיים (הר"מ האחרון של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין), אשתו הרבנית ביילה (בתו של הגאון הרב יעקב שפירא) ובנותיהם דרייזל וחיה לאה
וולקומיץ', מלכה ובתה שולמית
וולקומיץ', שמואל, אשתו אלקה חיה, בנם משה ובתם שרה
וידרוביץ', יוסף חיים, אשתו חיה שרה, בתם הינדה ובנם אפרים
וידרוביץ', לאה
ויינר, משה, אשתו רחל, בתם לאה ובנם מרדכי
ויסבורד, אליהו ואשתו חסיה
ויסבורד, חיים יצחק אהרן
ויסבורד, יעקב ואשתו מאטקה
ויסבורד, יעקב, אשתו שיינה ריבה, בתם מיכלה ובנם היינך
ויסבורד, מיכאל ואשתו

„ועצמותיך יחליץ" — „זו תחיית המתים, שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיות מתים ולהתקין עצמותיו של בן־האדם להיות כבראשונה בגוף שלם, והנשמה מוסיפה אור מתוך האספקלריה המאירה, להאיר עם הגוף, לקיום שלם, כראוי" (משנת הזוהר, כרך ראשון, עמוד ר').

ויסבורד, משה ואשתו חיה
ויסבורד, שמעון ואשתו
ווֶעלוול לייב

ז

זאַלב, יוסף, אשתו מערקה ובניהם בנימין וישראל
זאַלב, ישראל, אשתו יענטה וילדיהם
זלוטניק
ז'לזה, שלמה, אשתו פייגל ובנם מיכאל
זלמן, אשתו שרה ובתם הניה (מזאבז'ז'ה)
זלצר, צבי ואשתו שרה סוניה
זרין, יוסף ואשתו

ח

חדש, איטה
חדש, יעקב ואשתו אטל
חדש, מערקה
חדש, שמעיהו ואשתו פרומה
חייטין, השו"ב ישראל דויד, אשתו רודל, בתם מינה ובניהם חיים, יהושע, יצחק וניסן
חייקלין, אברהם ואשתו
חייקלין, אידל
חייקלין, זכריה
חייקלין, מאַשה
חייקלין, מרדכי, אשתו שושה וילדיהם
חלופסקי, מאיר, אשתו מערע ובניהם יעקב ושמואל

ט

טאף, אריה, אשתו מוסיה, בתם טובה ובנם ישראל
טבחוביץ', יוסף ואשתו בלה
טבחוביץ', יעקב ואשתו חיה
טיוף, זלמן, אשתו לאה ובניהם אברהם וישראל

י

יוזפוביץ', צבי מאיר, אשתו סימה ובתם אלקה
יורשנר, חיים, אשתו סוניה ובנותיהם מינדל ורייזל
יזגור, דויד ואשתו אלקה
יזגור, מרדכי, אשתו סוניה ובניהם חיים וישעיהו
ינקלביץ', אלטה
יעקבסון, שמואל ואשתו
יפה, אברהם, אשתו שרה ביילה וילדיהם

כ

כגנוביץ', אריה לייב ואשתו
כגנוביץ' זלמן, אשתו לשה ובנותיהם חנה וליפשה
כגנוביץ', יוסף ואשתו דוברושקה
כגנוביץ', מאיר ואשתו
כגנוביץ', מרדכי
כגנוביץ', משה ואשתו דבורה ינטה
כהן, יעקב ואשתו ביילה
כהנוביץ', ישעיהו, אשתו הניה ובתם לאה
כ"ץ, מינה
כ"ץ, רחל

ל

לויט, אליעזר ואשתו רודל
לויט, אלתר, אשתו שרה, בנותיהם זלאַטקה ומינה ובנם ישראל
לויט, מרדכי יהודה ואשתו
לויט, נתנאל
לויט, ראובן ואשתו איטה
לויט, שלמה ואשתו רחל
לויט, שמעון, אשתו חיינה ובתם ביילה
לוין, אבא ואשתו רלה
לוין, אברהם יצחק ואשתו

לוין, ברל, אשתו חנה, בנותיהם ביילקה, חסיה ומרים ובנם יוסף
לוין, שמואל ומשפחתו
לוין (שד"ל), הרב שמואל דויד, הרבנית מאטלה, בתם מלכה (בעלה ושני יל־דיהם) ובניהם חיים, מרדכי ושלמה (מזאבז'ז'ה)
לוינסון, יוכבד ובנה זאב (וולפקה)
לוינסון, יוכה הינדה, בתה רבקה, ובניה זאב ויעקב
לונגען, משה, אשתו שרה, בנם שמואל ובנותיהם פסיה ורחל
לונין, הרב ישראל, אשתו שיינקה, בנו־תיהם נחמה וצביה ובניהם גרשון וצבי
לוריא, ליבה ובנה מאיר (מזאבז'ז'ה)
ליברמן, אנשל
ליברמן, אריה ואשתו חנה גיטל
ליברמן, שבתאי ואשתו אסתר
ליברמן, שלמה אברהם ואשתו רחל
לידרוביץ', אליהו, אשתו שרה רייזה, בתם חיה רחל ובניהם אלתר, גדליהו, חיים, חייקל ומרדכי
ליפובצקי, ברל ואשתו שרה רשקה
ליפובצקי, ישראל ואשתו
ליפשיץ (המורה), יעקב ובנותיו חיהלה ושושנהלה
ליפשיץ, נחמן, אשתו איידלה ובנם אריה
למלמן, חיים ואשתו
לפידות, אשתו ובנם חיים

מ

מאירסון, אברהם
מאירסון, ברוך מרדכי
מאירסון, חייקל ואשתו
מאירסון, יצחק יעקב ואשתו
מאירסון, יקותיאל ואשתו
מאירסון, פייווע ואשתו
מארצקי, מרדכי, אשתו אסתר ובניהם אברהם וישראל
מובשוביץ, משה ואשתו בתיה
מולוט, אברהם ואשתו פיינל
מולוט, רחה מאטקה
מורדכוביץ, איסר לייב ואשתו
מורדכוביץ, משה אהרן ואשתו
מזא"ה, גדליהו, אשתו הינדה, בתם צביה ובניהם אליעזר פסח ושלמה
מוליקובסקי, יהודה ואשתו לאה
מילר, דויד ואשתו רבקה
מישקין, יצחק ואשתו
מלוט, אליהו ואשתו סוניה
מלכין, צבי הירש ואשתו חיה
מלצר, אליעזר ואשתו גיטל
מלצר, אלתר, אשתו וילדיו
מלצר, אריה לייב ואשתו
מלצר, חנן ואשתו שרה
מלצר, יהושע, אשתו מאניה, בנותיהם בתיה, צביה ואסתר מינה (אחותם של יהושע ומשה מלצר מזאבז'ז'ה)
מלצר, ישראל ומשפחתו
מלצר, מנדל אליעזר ואשתו
מלצר, משה, אשתו רחל, בתם שרה רבקה ובנם צבי (מזאבז'ז'ה)
מלצר, משה ואשתו מיכל

„לך הגמול אשר גנזת לצדיקים ותעלימהו, ותרא אותו כי טוב הוא — ותצפנהו; ושם נוה הנשמות הטהורות, אשר בצרור החיים צרורות, ואשר ייגעו וייעפו, שם כוח יחליפו, ושם ינוחו יגיעי כוח" (שלמה אבן גבירול, כתר מלכות).

מלצר, שלמה, אשתו גיטל, בתם שפרינצה ובנם שמשון
מלצר, שמעון יצחק ואשתו
מנדלביץ', ראובן ואשתו בלהה
מנדס, פייביש ואשתו מרצה

נ

נאמיוט, הרב צבי יהודה, הרבנית שרה, בנותיהם אלטה, דובה ורחל ובנם ישראל
נארושביץ', אברהם ואשתו חסיה
נארושביץ', אליהו ומשפחתו
נארושביץ', בריינה
נארושביץ', יצחק ואשתו שרה
נארושביץ', יצחק

ס

סביצקי, אלטה
סביצקי, אשר, אשתו בתיה (באשע) רבקה ובנם יחזקאל
סגלוביץ', אלתר, אשתו דבוסיה ובנם אברהם
סגלוביץ', חיים ואשתו מטקה
סגלוביץ', משה, אשתו שרה ובתם סוניה
סוסנסקי, יצחק ואשתו פסיה
סטולר, אליעזר, אשתו ליבה ובניהם דב ברל ומשה (ובן שלישי ששמו לא ידוע — מזאבז'ז'ה)
סטולר, יחיאל ואחיו קופל (מזאבז'ז'ה)
סטקולשצ'יק, יהודה ואשתו מייטל
סימרניצקי, דויד ואשתו דובה
סימרניצקי, חיים ואשתו
סימרניצקי, יעקב ואשתו שרה אסתר
סימרניצקי, מיכאל ואשתו מלכה
ספיר, נעמי
ספקטור, דב בר, אשתו אסתר ובתם צירלה
סקלוט, אברהם יצחק ואשתו שפרה
סקלוט, אליהו ואשתו פייגה
סקלוט, אלתר ואשתו פייגה
סקלוט, ברל ואשתו
סקלוט, גיטה רחל
סקלוט, דבורה אסתר
סקלוט, הלל ומשפחתו
סקלוט, זלאטה
סקלוט, חיים דויד ואשתו רחל
סקלוט, חיים שאול ואשתו רשה דבושה
סקלוט, יהושע ואשתו דוברושקה
סקלוט, יהושע ואשתו חנה
סקלוט, יעקב ואשתו
סקלוט, יצחק, אשתו בתיה (באשע) אלקה, בנותיהם רחל ורייזל ובניהם חיים, יעקב ושמעון
סקלוט, יצחק גצל ואשתו
סקלוט, לאה בתיה
סקלוט, לייב ואשתו ריבה ינטה
סקלוט, לייזיק ואשתו
סקלוט, מיכאל, אשתו חנה ובתם מוסיה
סקלוט, שלמה, אשתו שימקה, בתם פסיה ובנם שמואל
סקלוט, שמואל יצחק ואשתו
סקלוט, שמעון ואשתו

פ

פארצקי, אסנה (אסנת) חיה ובנה יוסף
פארצקי, שכנא ואשתו פרומה

„אי תורה ותלמוד והלומדה! הלוא המקום מאין יושב חרב. ובכו בכה רב והרב — על בית ישראל ועל עם ד' כי נפלו בחרב" (הפייטן קלונימוס בן יהודה).

פודברסקי, אריה יוסף, אשתו ליובה ובתם בתיה
פודברסקי, אריה לייב ואשתו שרה
פודברסקי, ירמיהו ואשתו
פודברסקי, מנדל ואשתו ובנם נתן
פודברסקי, מרדכי, אשתו רחל וילדיהם
פודברסקי, נתן ואשתו דושקה
פודברסקי, שמואל ואשתו רשל
פודולסקי, מיכאל, אשתו רייזל, בתם חנה ובנם שמואל (מזאבז׳ז׳ה)
פוזניאק, חיים ואשתו
פוזניאק, יעקם ואשתו דוברושקה
פוטאשניק, אליעזר ומשפחתו
פוטאשניק, אסתר (אשתו של יהודה יוסף) והילדים
פוטאשניק, דב בר ואשתו חנה
פוטאשניק, נחמיה, אשתו חנה וילדיהם חיים וישראל
פוטאשניק, עקיבא ואשתו אטל
פולק, אהרן
פולק, נחמה
פייגנבוים, נחום, אשתו בלומה, בתם הינדה ובניהם הרצל, יוסף ושמואל
פינגר, יוסף, אשתו שרה ובנם יעקב אייזר (עוזר)
פינגר, מאיר, אשתו חנה, בתם בלומה ובנם אריה
פקר, יצחק
פרבידלה, מיכאל, אשתו רבקה ובנותיהם חנה וצפורה (מזאבז׳ז׳ה)
פרבר, אליהו ואשתו, בתם פולה ובנם שמעון
פרלמן, יוסף
פרלמן, מלכה
פרסקי, אברהם ואשתו רבקה
פרסקי, אורי יעקב ובנו אהרן
פרסקי, אורי, אשתו רחל ובנותיהם בלה וגרטל
פרסקי, אטל
פרסקי, אלתר ואשתו דבורה
פרסקי, אשר, אשתו בוניה, בתם סוניה ובנם ראובן
פרסקי, ביילה, גישה ופייגל
פרסקי, גצל, אשתו חיה רייצה ובתם רבקה
פרסקי, דובה ובתה הניה (מזאבז׳ז׳ה)
פרסקי, דויד ואשתו איטקה
פרסקי, זאב ואשתו גנסיה
פרסקי, זיסל, אשתו רחל וילדיהם
פרסקי, חיים ואשתו ליבה
פרסקי, חיים אליהו
פרסקי, חיים זאב ואשתו דוניה
פרסקי, יהודה חיים, אשתו מערקה, בנותיהם בלומקה ורייכל (רחל) ובנם יעקב זאב
פרסקי, יהודית ובתה ביילה
פרסקי, יוסף, אשתו צירל ובנם אליהו זלמן
פרסקי, יצחק ואשתו
פרסקי, ישראל, אשתו חיה, בנם יצחק ובתם ליפשה
פרסקי, ישראל, אשתו בתיה ובניהם אברהם ושמואל
פרסקי, לייבל
פרסקי, ליפא, אשתו הניה, בנותיהם רבקה לאה ורחל ובנם אליהו
פרסקי, מאיר, אשתו גיטה ובנותיהם אלקה, חייקה, סוניה ורחל
פרסקי, מיכאל, אשתו ובנם צבי
פרסקי, מינה ובתה רישקה
פרסקי, משה יונה ואשתו חנה עשקה ובנותיהם ליבה ורבקה
פרסקי, נח
פרסקי, ניסן, אשתו רסיה, בתם גולדה ובניהם חיים ופייבל
פרסקי, נתנאל ואשתו
פרסקי, סוניה

פרסקי, פייווע ואשתו, גיסו שלום, אחותו חסיה לאה ואחיו מיכאל

פרסקי, פייווע, אשתו רעיה, בנם משה ובתם מינה

פרסקי, שלמה, אשתו פריידל, בתם רבקה ובניהם דויד, חיים ויצחק

פרסקי, שמשון ואשתו

צ

צאַרט (הרופא), אברהם, אשתו צביה, בתם נחמה ובניהם אהרן וצבי

צאַרט, גדליהו, אשתו אסתר ובניהם אהרן ושמואל

צאַרט, יוסף, אשתו רחל, בנם דוב ובתם פסיה

צאַרט, תמרה ומשפחתה

צימרמן, ליפא ואשתו רייזל פייגל

צימרמן, נטע ומשפחתו

ציפין, בנימין, אשתו רחל לאה ובנם פנחס

צירולניק, חיים („חיים דער שניידער") ואשתו חייקה

ק

קגן, חיה

קגן, יוסף, אשתו רבקה, בנותיהם שושנה ושרה ובנם עזרא

קגן, יוסף, אשתו מיכל, בתם שושקה (שושנה) ובניהם חיים ועוזר

קגן, יחיאל ואשתו שרה

קגן, יעקב ואשתו

קגן, מלכה

קגן, משה ואשתו פרומה רחל

קגן, נח, אשתו הינדה, בנם יצחק ובתם רחל

קגן, נחום ואשתו בתיה

קגן, פייבל ואשתו

קגן, צבי הירש, אשתו רחל וילדיהם

קובלסקי, יעקב ואשתו חיה

קוזלובסקי, יצחק ואשתו

קוזלובסקי, לאה

קוזלובסקי, פנחס ואשתו רחל

קוזקביץ', צירל ובנותיה חנה־שרה־בתיה וטמה (מזאבז'ז'ה)

קוטיק, הרבנית

קוצ'ביצקי, פייווע ואשתו

קווילביץ', אהרן, .:. רחל, טייבל וקריינה

קווילביץ', שניאור, אשתו רחל ובנם יגאל

קיסיעל, אליהו ואשתו מאטקע

קיסיעל, חיים ואשתו ראשל

קליין, אברהם ואשתו

קליין, הינדה

קליין, חנן ואשתו רחל

קליין, חיים ואשתו חסיה

קליין, יעקב ואשתו ובנם שלמה

קליין, לאה

קליין, שלמה ואשתו פייגה ריבה

קליין, שמעון, אשתו פייגה, בתם שיינה ובנם משה יעקב

קליינבורד, מאיר ואשתו רוזה

קליינבורד, צבי ואשתו רבקה

קליק, מלכה ובנותיה איטקה, יהודית ורחל

קלמן, אלתר ואשתו חיינה

קלמן, חנן ואשתו רחל

קלמנוביץ, חיים יהושע ואשתו

קלמנוביץ', שרה

קמניצקי, אהרן ואשתו חיה שרה

קנטרוביץ', דויד יצחק ואשתו

קנטרוביץ', יעקב צדוק ואשתו נחמה לאה

„איכה יועם זהב ישנא הכתם הטוב" (איכה ד, א).

קנטרוביץ׳, לייבה
קפלן, אליהו ואשתו ריבה לאה
קפלן, דויד ואשתו, אחותו רבקה ואחיו לייבל
קפלן, ישראל, אשתו חיינה, בנותיהם בתיה ורחל ובנם יצחק
קצין, יצחק, אשתו חיניע יוכקה (יוכבד) ובניהם יונה, לייבל ומרדכי
קראמניק, פריידל
קרסני, אלתר ואשתו שרה
קרפוטשבסקי, יוסף, אשתו מערע וילדיהם

ר

רדושבסקי, פסח, אשתו סוניה, בתם גניה ובניהם משה וראובן
רובין, אלקה ובנה
רובינשטיין, חיה
רובינשטיין, פייטל ואשתו
רובינשטיין, שלום לייב, אשתו ליפשה ובנותיהם ברכה וגולדה
רובינשטיין, תמרה ובנה יעקב יוסף
רוגובין, אברהם יצחק ואשתו שיינה
רוגובין, אברהם לייב, אשתו הניה, בנותיהם חנה ואידה ובנם יהודה
רוגובין, אהרן ואשתו שרה
רוגובין, אטל (בת פסיה)
רוגובין, אליהו יעקב ואשתו
רוגובין, אליעזר
רוגובין, דויד, אשתו עשקה, בתם גאליה ובנם מרדכי
רוגובין, הירש, אשתו ובנם נחמיה
רוגובין, הירש לייב ואשתו
רוגובין, זלמן ואשתו פמה
רוגובין, חיים, צפורה ורבקה
רוגובין, חנן ואשתו ביילה רבקה
רוגובין, יהודה, אשתו חיה, בתם אלקה ובנם זאב
רוגובין, יוחנן, אשתו רבקה דבורה ובתם בתיה
רוגובין, יוסף ואשתו רבקה
רוגובין, יצחק, אשתו חנה ובתם פייגל
רוגובין, יצחק, אשתו בתיה ובתם חנה
רוגובין, ישראל, אשתו שרה, בתם פריידל ובנם יעקב
רוגובין, מרדכי ואשתו
רוגובין, משה ואשתו רייזל
רוגובין, נחמיה
רוגובין, צבי, אשתו גיטל ובנם יוסף
רוגובין, קופל ואשתו
רוגובין, שבח ואשתו גולדה
רוגובין, שמואל ואשתו, בנם חיים ובתם רבקה
רודניה, רחל
רודניצקי, גיטל, בנותיה חיה, מרים ונחמה ובנה גצל
רודנסקי, דוד ואשתו
רודנסקי, יוחנן ואשתו דבושה אלקה
רודנסקי, יחזקאל ואשתו פרומה
רודנסקי, יעקב ואשתו רודה
רודנסקי, מאיר ואשתו
רוזן, חיים ואשתו פריידל
רוזנברג, ראובן, אשתו גיטל ובנם יואל
רוזנברג, שלמה

„אמר רבי יהודה: כל שבעת הימים הנשמה הולכת מביתו לקברו ומקברו לביתו ומתאבלת על הגוף, שכתוב: „אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל״ (איוב יד, כב). „היא הולכת ויושבת בביתו, רואה כולם עצובים ומתאבלת״ (משנת הזוהר, כרך שני, עמ׳ קעד).

רוזנשטיין, צבי הירש, אשתו יטה ובתם אסתר אטה
רוזנשיין, משה, אשתו אלקה ובתם בבה
רוזנשיין, צבי, אשתו יוכבד ובתם אסתר
רוחמקין, יעקב שמואל ואשתו צביה
רחמילביץ', יוסף, אשתו ינטה ובניהם אברהם ודוב
רייכר, זאב, אשתו פרומה, בתם שולה ובנם יצחק
רפופורט, אליעזר, אשתו לאה, בנותיהם גיטל, זלדה ופריידקה ובניהם אברהם, יוסף ויחיאל
רפופורט, זאב, אשתו אסתר וילדיהם גיטל ויוסף
רפופורט, יהושע, אשתו שרה ובנם איסר
רפופורט, יחזקאל ואשתו
רפופורט, משה

ש

שאַקר, אברהם ואשתו
שואַרץ (החובש), יעקב דויד ואשתו רבקה
שואַרצברג, אלטה ובתה ריינה
שואַרצברג (המורה), אליהו יצחק, אשתו דבורה אלקה ובנם אריה
שולביץ', שמואל, אשתו רחל ובניהם אליהו ומרדכי
שוסטר, יעקב ואשתו
שוסטר, צבי ואשתו יונה
שייבל, מנדל, אשתו סלאַבה, בתם ליבע ובנם מוליע
שימקין, יהודה ואשתו
שימשלביץ', אלתר ואשתו חיה לאה
שימשלביץ', משה ואשתו בתיה
שיף, אברהם משה, אשתו רייזל, בתם גולדה ובנם שמעון
שישקן, מרדכי ואשתו חיה דבושה
שלוסברג, אריה לייב, אשתו יוכה, בתם רחל ובניהם גרונם, יוסף ויצחק
שלמן, אלקה
שלמן, חיים ואשתו אסתר
שלמן, יהושע ואשתו
שלמן, צבי, אשתו גיטל, בנותיהם מרים ורוזה ובניהם אייזיק, לייבה ושלמה
שמואל, בנו של ר' שבתי נטע ושני בניו (מזאבז'ז'ה)
שמוקלר, אליעזר ואשתו אטקה
שמיד, מרדכי, אשתו מריאשה, בניהם יוסף ושלמה (ובן שלישי)
שמרקוביץ, יהושע, אשתו רבקה ובנם ישראל
שניוק, צבי ואשתו רבקה
שניידר, אריה לייב, אשתו אסתר, בתם חנה מערקה ובנם זליג
שניידר, דויד
שניידר, חיים ואשתו נחמה (לבית פולאַק)
שניידר, משה, אשתו מרל ובתם שרה רחל
שניידר, צבי, אשתו צירל ובתם מרים
שפאַצינר, ישראל ואשתו בלה
שפטניצקי, יהודה ואשתו
שפטניצקי, משה ואשתו בוניה
שקליאַר, אליהו, אשתו רחל, בתם גולדה ובניהם בן־ציון, חיים, פסח וקופל
שקליאר, שרה
שרירא, השל, אשתו רבקה, בתם דרייזל ובנם שמואל
שרירא, יצחק, אשתו אנטה ובתם אביגיל

„כוס היגונים, לאט! הרפי מעט! כי כבר מלאו כסלי ונפשי ממרוריך"
(יהודה הלוי, ציון הלא תשאלי).

פסח ברמן
(בשם ועד הספר בארצות־הברית)

שלמי תודה לעורך הספר

כבוד וזכות גדולה היא לי, כאשר נתבקשתי לכתוב בשמנו, בשם כולנו דברי הערכה על מר אליעזר לאוני, עורך הספר שלנו.

כאשר ניגשנו לעבודת קודש זו, הקמת מקדש מעט לזכר האהובים והיקרים, שלא נפרדנו מהם אף שעה אחת בחיינו — לא יכולנו להתברך בבן־אדם מסור, בעל דרגת השכלה גבוהה יותר ובעל ידיעות רחבות ועמוקות על וולוז׳ין יותר, שאפשר להטיל עליו ביצוע משימה קדושה זו, מאשר מר אליעזר לאוני.

מר לאוני, כידוע, אינו יליד וולוז׳ין. מוצאו מעיר של חסידים בווהלין. אולם וולוז׳ין כה הסעירה את רוחו, שלא חסך שום מאמץ אינטלקטואלי, ופועלו זה משקף נאמנה את תולדותיה של קהילת וולוז׳ין, מימי רבי חיים מוולוז׳ין ועד שעלה עליה הכורת בתקופת השואה.

ידו של מר לאוני בכול. רוחו שפוכה על כל דפי הספר — הן בסיגנון, הן באופיו של הספר והן בדברי־תורה, הניתנים בספרנו ביד רחבה. לא קל היה למר לאוני לבצע משימה זו.

קטונתי מלהעריך את פועלו; אך לא אגזים אם אומר, שוולוז׳ין שנמחתה מעל פני האדמה בדם ואש, זכתה לאנדרטה רוחנית, שהיא מאנדרטאות המופת של ספרי „יזכור". יהא הספר תגמול מה למר לאוני על עמלו הרב שהשקיע בו.

בדברי הערכתי על מר לאוני, ברצוני להזכיר גם את מסירותם של כל אחד ואחד מבני עירנו, שעזרו לו ולנו לבצע עבודת קודש זו, וביחוד למורי ורבי מר בנימין שפיר (שישקו).

הספר ישמש לנו מזכרת נצח, ולמר אליעזר לאוני, מקור של השראה ושל חוויות עזות, המעשירות את חיי האדם.

מדור לדור
ולנצח נצחים

אליעזר לאוני

אוניברסיטה בר־אילן ונשיאה, פרופיסור פינחס חורגין

אוניברסיטה בר־אילן היא נצר מטעי וולוז׳ין. היא קרויה על שמו של יליד וולוז׳ין, הרב מאיר בר־אילן (בנו של הנצי״ב), ומייסדה והרקטור הראשון שלה היה פרופיסור פינחס חורגין [1] — תלמיד ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין. בכל זאת קיים הבדל בין האוני־ברסיטה [2] שהיתה בנויה לתלפיות על הגבעות של וולוז׳ין, לבין זו שנוסדה במישור של אדמות רמת־גן.

אנו יודעים שישיבת „עץ חיים״ נסגרה בשל התנגדותה להשכלה. אחת מאבני השתיה של תורת רבי חיים מוולוז׳ין היתה: „ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא״ (אין דבר שאינו מרומז בתורה). כאסמכתא לכך הביא הגר״ח [3] את הכתוב במדרש תהלים (מזמור י״ט, ה׳): „אמר שמואל בר אבא: מכיר אני חוצות הרקיע, כשם שאני מכיר חוצות נהרדעא, וכי שמואל עלה לרקיע, אלא ע״י שיגע בחכמתא של תורה — למד מתוכה מה שיש בשחקים״. מכאן אתה למד, שכל הבקי בתורה הוא ממילא בקי בחכמות השונות, כגון, רבי שמואל שהיה אסטרונום מכוחה של תורה.

לעומת זה, נועדה אוניברסיטת בר־אילן לרכז תחת קורת־גג אחת תורה עם השכלה, יהדות ו„חכמות חיצוניות״. ביצירת המיזוג שבין תורה ומדע, היה לפרופיסור חורגין אילן גדול להיתלות בו — הגר״א, מורו ורבו של הגר״ח. הגר״א הוא שלימד אותנו, ש„כל החכמות נצרכות לתורתנו הקדושה וכלולות בה״. כדי להבין היטב את התלמוד, יש צורך בבקיאות לא רק בלימודי קודש, אלא גם בחכמות חיצוניות — תכונה, גיאוגרפיה, מתמ־טיקה ורפואה.

וכה אמר הגר״א: „כפי מה שיחסרו לאדם ידיעות בחכמות, יחסרו לו לעומתן מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדות יחד״. הגר״א הוא שהטיל על ברוך שיק לתרגם לעברית את הגיאומטריה של המתימטיקאי היווני אוקלידס והוא שחיבר בעצמו ספר במתמטיקה „איל משולש״, שבו מוסברות שאלות מתמטיות מיוחדות, הנוגעות בדינים מסוימים, המובאים במסכתות שונות בתלמוד.[4]

פינחס חורגין נולד בפוהוסט (פלך מינסק), ביום כ״ו בחשוון תרנ״ד (25 בנובמבר 1894), לאביו הרב ראובן יונה ולאמו הרבנית דבושה. אביו שימש כר״מ של ישיבה,

---

[1] ראה תמונתו בעמוד 167.

[2] כך כונתה ישיבת „עץ חיים״: „האוניוועריזיטעט היחיד והמיוחד בארצנו לגדל רבנים״ (אליעזר בראן, המליץ, כ״ו באדר תרנ״א (22.2.1891), גליון 45.

[3] ר׳ נפש החיים, שער ד׳, פרק כ׳.

[4] ר׳ ד״ר ישראל צינברג, תולדות ספרות ישראל, כרך שלישי, פרק חמישי, תקופת הגר״א, עמוד 293.

שהיתה מפורסמת בכל הסביבה, בה קיבל הבן חינוך תורני. בהיות חורגין בן אחת־עשרה, עלתה המשפחה לארץ־ישראל והתישבה בירושלים. הוא למד בישיבה בירושלים, אבל עיניו היו נשואות לישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, משום שהאמין שרק בה יגיע לדרגה עליונה בלימוד התורה. הנער המוכשר ירד מן הארץ וגלה לוולוז'ין, שם למד תורה ארבע שנים מפיו של הגאון רבי רפאל שפירא, הר"מ של הישיבה בתקופה ההיא. חורגין ספג בקרבו את מאור היהדות משני מאורות גדולים: הרב רפאל שפירא ואביו, ששימש כראש ישיבה בירושלים.

לאחר שמילא כרסו בש"ס ובפוסקים, השתלם חורגין באוניברסיטאות של ארצות־הברית, ושימש כעבור זמן כפרופיסור לתולדות ישראל בישיבה־אוניברסיטה בניו־יורק.

הרב מאיר בר־אילן, שייסד את תנועת „המזרחי" בארצות הברית, נתן עיניו בחורגין ומינה אותו לראש בית־המדרש למורים שעל־יד ישיבת ר' יצחק אלחנן בניו־יורק. למעלה משלושים שנה שימש בכהונה זו. הוא שקבע את דמותו של בית־מדרש זה ותיכן את רוחו. בשנות כהונתו שיגשג המוסד והיה לתלפיות לאלפי תלמידים, שתופסים כיום מקום נכבד ברשת החינוך העברי בארצות־הברית.

חורגין שאף ליצור בית־מדרש, שימזג בתוכו את תרבות ישראל העתיקה והחדשה, משום שכל גילויי הרוח של קדמונים ושל אחרונים הם חלק מעצמותנו הלאומית. הוא לא ראה שום סתירה בין התורה והמדע, משום שבידוע, בין התנאים והאמוראים, חכמי ספרד ואשכנז — היו בכל התקופות גם רופאים וחוקרים ומלומדים, שעסקו בהנדסה ובמתמטיקה, ולא נמצא שום שטח משטחי המדע, שלא עסקו בו חכמי ישראל.

אם כי למד תורה הרבה, היה פינחס חורגין ענו ומצניע לכת. חיבה יתירה נודעת לו לעצים הנמוכים. פעם שאל אותו אחיו: „מדוע אתה מחבב את העצים הנמוכים? ענה לו: העצים הנמוכים מהנים אותי בשלווה. הם דומים לבני־אדם צנועים וישרים, שאינם מתנשאים על פני אחיהם ואינם מבקשים גדולה לעצמם. לעומתם העצים הגבוהים מבעיתים אותי. הם מזכירים לי בני־אדם רודפי שלטון ושררה. הם כובשים את אור השמש לעצמם ומשרים את העצים הנמוכים בצל".[5]

בדרך הלימוד היה פינחס חורגין דבק בשיטת הנצי"ב, שיש ללכת תמיד אל המקורות, ולא זו בלבד אלא צריך להראות לתלמידים את שורשי המקורות עצמם. יש לתת לתלמידים את המקורות, את ההסטוריה של הרעיונות ושל המושגים, למען ידעו שיש שורש ואב לרעיונות.

כמחנך דבק בשיטתו הפדגוגית של רבי חיים מוולוז'ין, שאין לדכא את אישיותו של התלמיד. התלמידים מלאים אפשרויות כרימון, כי רוח האדם היא הרת־כשרונות. המורה הטוב יודע להוציא מן הכוח אל הפועל את האצור ברוחו של התלמיד.

---

[5] גרשון א. חורגין, מעט זכרונות. ספר השנה של אוניברסיטת בר־אילן, תשכ"ג, עמוד 11.

חורגין, שהיה ער לבעיות החינוך של ארץ־ישראל, החל להקדיש את כל מרצו וכל כשרונותיו לייסד בארץ מוסד השכלה גבוה. „בית־ספר חדש בחיי אומה חדשה" — כדבריו. וכך היתווה את מהותו ואת תכליתו של מוסד זה:

„אנו מקווים להעמיד באוהל־חכמה זה דור של אנשי־רוח ואנשי־תרבות, שיהיו צמודים בכל לבם ונפשם לתורת אבות והולכים בנתיבותיה. אבדן התורה בחיינו, חס ושלום, פירושו חתימת פרשת חיי העם ללא תקומה. מצד שני אין המדע ואין המחקר עומדים כסתירה לאמונה באלוקים ולקדושה הנובעת מאמונה זו של חיי האדם".[6]

בסוף שנת תש"ט נבחר פינחס חורגין לנשיא „המזרחי" בארצות־הברית. בשנת תש"י ביקר בארץ בעניין הקמת אוניברסיטת בר־אילן. בי"ד במנחם אב תשי"ג (26 ביולי 1953) נורתה אבן הפינה לאוניברסיטה.

במגילת היסוד, שהוטמנה עם אבן־הפינה, נאמר:

„בעזרת החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, באחד בשבת, בארבעה־עשר יום לחודש מנחם אב, בחמשת אלפים שבע מאות ושלוש־עשרה לימות עולם, היא השנה הששית לתקומת מדינת ישראל בארץ־ישראל, במעמד שרי התורה והמדינה, אישי חכמה ורבי מדע, ראשי מוסדות וארגונים, אורחים נכבדים, נדיבי עם על מרומי קרת רמת־גן, תפרח כחבצלת בעמק השרון — אנו יורים היום אבן־פינה יסוד מוסד לתורה ולתושיה, על שם מנהיגנו הגדול והדגול, נשיא „המזרחי" העולמי, רבינו מאיר בר־אילן ז"ל, בן לרבן של ישראל, נפתלי צבי יהודה ברלין ז"ל. והיתה אוניברסיטה בר־אילן עץ חיים למורשת עם עולם: לערכי נצחים של תורת אמת, חכמה ומוסר, צדק ושלום עולמים, והיתה נוה־חכמה לחכמי־לב, מחדשי ימינו כקדם במדע ובמחקר, בכישרון ובאמנות, במעשה היצירה והתחייה של העם והמדינה. והיתה מעיין נאמן לרוח ישראל סבא, בית האוצר והיוצר לנשמת נער בן־חורין עובד ולומד בישראל, והיתה האמונה אזור חלוציה־מכונניה והמדע נזר תלמידיה־חניכיה, והיתה לברכה בקרב הארץ, מגדל אור לעיני כל ישראל ובית תבונה ייקרא לכל העמים".

ביום י"ט במנחם אב תשט"ו (7 באוגוסט 1955) נערך טקס הפתיחה של אוניברסיטת בר־אילן. בפתיחה היו מאה תלמידים, שהיוו מעין „קיבוץ גלויות". באו מאמריקה הדרומית, ממארוקו, ממצרים, מעיראק ומארצות אחרות. בדברי הפתיחה היתווה פרופיסור חורגין את המטרה שהציב לעצמו בייסוד האוניברסיטה. הוא אמר בין היתר: בישוב שוררות

---

[6] ידיעות בר־אילן מס' 17, חשוון תשי"ח.

[7] ר' אוניברסיטה בר־אילן, קובץ העשור, עמודים 17—18.

שתי מגמות קיצוניות, אחת המעמידה הכול על לימוד התורה, והתרבות הכללית כאילו אינה קיימת בשבילה; מתעלמת היא לגמרי מצרכי הזמן ותיקון החיים ושיפורם; והשניה נתפסת לרוח שלילה לערכי יהדות מקודשים, למעין ניהיליזם רוחני לגבי קנייני מסורת ישראל. תפקידנו ליצור יחסי־גומלין בין תורת ישראל ואורח חיינו המסורתי, לבין התרבות הכללית. אנו שואפים להכניס את התרבות הכללית דרך צינורות היהדות. בזמן התנאים, ואף ב„תור הזהב" בספרד, היה במיזוג זה ברכה ליהדות.

הוא פנה אל התלמידים ואמר: „אנו תפילה שתלכו בדרכו הנעלה של האיש הגדול, אשר על שמו נקרא הבית הזה, הוא הרב מאיר בר־אילן ז"ל, שכל חייו היו קודש לתחיית העם והארץ וליצירה הרוחנית של העם, ובנפשו שכנה אהבה גדולה לאלוקים, אהבה לאדם מישראל ולכל הנברא בצלם. אנו מקווים שהוא ישמש דוגמא ומופת לכם ולדורות הבאים. דרך חייו היא סמל למוסד וראוי שתהיה גם סמל לחייכם".[8]

מן הראוי להביא את הדברים החשובים של הרב הראשי דאז, הגרי"א הרצוג, בטקס פתיחת האוניברסיטה:

> „כבר מימים קדמונים ישנם שני כוחות כבירים, האמונה בהתגלות האלוקית והמדע, הנראים כמתאבקים בשביל השלטון על רוח האדם. וראו זה פלא, דווקא בדור הזה שבו מתגלים סודות אין סוף של הטבע — דווקא בדור זה מתחילים להישמע קולות של אנשי מדע גדולים, שאין סתירה יסודית בין המדע ותורת „בראשית ברא". מתחילים להכיר שאין בטבע התרכבות שרירותית של כוחות טבע עוורים, אלא שיש יוצר עליון, בורא עולמות בחכמה, בתבונה ובדעת".[8]

מקצועות הלימוד בשנה הראשונה היו, בלימודי היהדות: תלמוד, תנ"ך, תולדות ישראל, לשון וספרות עברית, בלשנות, אנגלית, צרפתית, ספרדית וערבית. במדע: מתמטיקה, חימיה, פיסיקה וביולוגיה.

עם פתיחת האוניברסיטה נבחר פרופיסור חורגין כנשיאה. הוא שימש לא רק כנשיא וכמרצה, אלא התמסר גם לקבלת התלמידים. הוא ראיין כל תלמיד שביקש להירשם לאוניברסיטה, על מנת לעמוד על אישיותו וידיעותיו, והקפיד להכניס רק את אלה שהניחו את דעתו מבחינה דתית, מוסרית והשכלתית. בכך הלך פרופיסור חורגין בדרכו של הגר"ח, שהיה בוחן כל תלמיד ותלמיד שביקש להסתופף בצל הישיבה, כדי לתהות על קנקנו, עד כמה ידו מגעת בתלמוד. הוא הכניס לישיבה רק את אלה, שאהבת התורה שבערה בלבם הביאתם אליה.

נר לרגלי פרופיסור חורגין שימש העקרון, שאין לנעול את שערי אוניברסיטת בר־אילן בפני המתדפקים עליהם, רק משום שהם חסרים אמצעים חומריים. הוא ביקש למנוע

8 ר' קובץ העשור.

9 ר' הצופה, יום שני, י"ב באב תשט"ו (8 באוגוסט 1955), גליון 5375.

מן התלמידים העניים הצמאים לדבר ה׳, את החרפה של רבי הלל הזקן, שכאשר לא מצא להשתכר ושומר בית־ המדרש לא הניח לו להיכנס לשמוע תורה מפי שמעיה ואבטליון — עלה ונתלה וישב על פי ארובה, כדי שישמע דברי אלוקים חיים מפי רבותיו. ולכן קיבל את התלמידים העניים, ולא הקפיד אם יש בידם שכר לימוד.

זמן מועט מדי זכה פרופיסור פינחס חורגין לעמוד בראש האוניברסיטה. הוא נפטר בארצות־הברית, ביום ו׳ בכסלו תשי״ח (29 בנובמבר 1957). יום לפני פטירתו ביקש מאחיו ומבנותיו שיעטפוהו בטליתו ושיחבשו לו את תפיליו ושישירו לפניו את „התקוה״. אלה היו שני עמודי חייו: טלית ותפילין ו„התקוה״ — תקוות האומה וגאולתה וקיומה ע״י לימוד התורה.

בדבקותו בתורה, בראייתו את התורה כמקור קיומה של האומה היהודית — היה פינחס חורגין תלמיד נאמן לרבי חיים מוולוז׳ין, שאמר במישנתו „והאדם אשר עדן לא ראה אור התורה מימיו ולא עסק בה מעולם, אינו זוכה כלל שתשרה עליו הקדושה העליונה ואינו זוכה לנפש טהורה״ (נפש החיים, שער ד׳, פרק כ״ב).

אין בכוונת רשימה זו לספר את תולדות האוניברסיטה בר־אילן, כי אם את המניעים לייסודה ואת מהותה ותכליתה. כמו־כן התכוונו לספר מקצת מחיי האדם היקר, פרופיסור פינחס חורגין, שהיה, מעין, רבי חיים מוולוז׳ין של ימינו, שהמניע לייסודה של האוני־ברסיטה היתה חרדתו שמא, חלילה, תשתכח תורה מישראל — חרדה שהביאה את הגר״ח לייסודה של ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין.

אין אנו יודעים, הקיימת באוניברסיטה זו פאַקולטה מיוחדת לתורת וולוז׳ין, אין אנו יודעים, אם „נפש החיים״ הוא ספר לימוד חובה לתלמידי האוניברסיטה. אולם גם אם הכתבים של חכמי וולוז׳ין אינם תופסים מקום מיוחד בתכנית הלימודים של אוניברסיטה בר־אילן — אנו רואים בה בשר מבשרה של וולוז׳ין, גלגול חדש ומודרני של ישיבת „עץ חיים״.

„כל־המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות למען תחיון ורביתם ובאתם וירשתם את־הארץ אשר נשבע ה׳ לאבותיכם"
(דברים, ח׳, א׳)

„ד"ה „למען תחיון"... דודאי אין חיות הנפש בשלמות, עד בואם לארץ־ישראל".
(„העמק דבר" להנצי"ב)

אלי אבישר
(עין־הנצי"ב)

קיבוץ „עין־הנציב"

קיבוצנו, „עין־הנצי"ב", שוכן בביקעת בית־שאן, על־יד מסעף הדרך בית־שאן—יריחו, בית־שאן—טירת־צבי. הוא הקיבוץ השלישי, שהשלים את „הגוש הדתי", אשר „אחיו" הגדולים הם טירת־צבי ושדה־אליהו (במלחמת השיחרור נוסף לגוש קיבוץ רביעי — קיבוץ שלוחות).

מייסדי הקיבוץ התלכדו מתוך שלוש חברות נוער, שקיבלו את הכשרתן בקב׳ רודגס, על־יד פתח־תקוה (קבוצת „יבנה" של היום); במושב שדה־יעקב שבעמק יזרעאל ובשכונת עין־גנים שבמיפרץ חיפה. את ראשית צעדיהם עשו במחנה הכשרה, בתוך חולות נחלת־יהודה ע"י ראשון־לציון, ומשם שלחו, מחמת חוסר־עבודה בסביבה הקרובה, פלוגות־עבודה לכל חלקי הארץ. הימים היו ימי מאורעות תרצ"ח. הפלוגה הדרומית ביותר נמצאה בסביבות עזה; הצפונית ביותר — במיפרץ חיפה והמזרחית ביותר — על־יד יריחו. חוסר העבודה עיצב דמות של פועל, שאינו בוחל בשום עבודה, וחישל את הקבוצה לקראת מיבחנים בעתיד.

מלחמת־העולם השנייה הביאה — עם כל הצער והיגון על אבדן משפחותינו בגלות אירופה — להתאוששות בשוק העבודה. כעבור שנים של חיי פלוגה, ניתן לנו לרכז את כל חברינו ב„קבוצת האם". דווקא בימים ההם, שניראה היה שהקבוצה תצליח להתבסס ולהכשיר את עצמה לקראת תפקידה — יצירת ישוב חדש — קפץ עלינו „רוגזו" של הגיוס ליחידות הארצי־ישראליות בצבא הבריטי. רוב החברים רצו להתגייס, כי בזה ראו אפשרות להילחם בפועל באוייב הנאַצי (בימים ההם היו כל החברים מעולי אשכנז, מאוסטריה וממרכז אירופה). לבסוף הוסכם על גיוס של 10% מן החברים, כדי שלא לסכן את קיומה של הקבוצה. לפי הצוו של מוסדות הישוב, שרתו חלק בכוחות הבטחון (פלמ"ח), וחלק — בצבא הבריטי.

הישיבה הממושכת במחנה עבודה, לא נתנה הרבה אפשרויות של התפתחות, אולם בכל זאת השתדלה הקבוצה להגדיל את מספר חבריה. כך התווספו במשך השנים הבוגרים של עליית הנוער מבית צעירות „מזרחי", מקווה־ישראל ומכפר הנוער הדתי.

חוקי ה„ספר הלבן" של ממשלת המנדאַט, לא איפשרו למוסדות היישוב להעלות נקודות חדשות על הקרקע, למרות שמבחינת הוותק כבר הגיעה לנו הזכות לאדמות משלנו ולהקים עליהן משק עצמאי. עם גמר מלחמת העולם השנייה, הגיעו ראשוני הניצולים מן המחנות, אבל רובם לא רצו בחיי שיתוף, שהסמל החיצוני — הגדר — רודף אחריהם. בכל זאת יכלה הקבוצה להשתבח, שהיא נתנה לעולים אומללים אלה הרגשת בית ועזרה להם בצעדיהם הראשונים בארץ.

בשלהי שנת תש"ה (1944) נראה היה לנו, כי סוף־סוף נזכה לעלות על הקרקע. לשם כך עשו המוסדות המיישבים מאמץ ו„ריכזו" כ־500 דונאַם, שעובדו ע"י הקיבוצים בעמק בית־שאן, ומפוזרים היו בין אלפי דונאַמים, שהיו בעיבוד של ערבים (שטחי ג׳יפטליק —רכוש של הממשלה). בט"ו בשבט תש"ו (17 בינואר 1946) עם שחר, זזה שיירה של מכוניות עמוסות ב„ליפטים", אוהלים וכלי־עבודה, משדה־אליהו לכיוון צפון, ונעצרה בתוך שדה של שעורה, שעליו קמה תוך שעות ספורות ה„נקודה". כוחות ה„הגנה" ומיש־טרת הישובים העבריים עמדו על המישמר, ערוכים ודרוכים כנגד כל צר ומתנכל. לפנות ערב הושלמה הגדר. האוהלים וה„ליפטים" עמדו על מקומם וכן תחנת־הנשק. לכבוד ט"ו בשבט נטעו 12 עצים — עץ לכל ישוב שבעמק בית־שאן. באו לברך אותנו משה שרתוק (שרת) — מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, משה שפירא — מנהל מחלקת העלייה, ונציגי הישובים הסמוכים.

בימים ההם עמד היישוב על הזכות להעלות אחים־ניצולים, והחל המאבק על הקמת המדינה היהודית. איש, כמובן, לא ידע, כמה זמן ימשך הדבר, אבל ברור היה שלא לאורך ימים נוכל להחזיק מעמד בקבוצה מחולקת בשני מקומות בארץ. גם ציפינו בחוסר סבלנות ל„איחוד המשפחות", כי כל הילדים והאימהות נשארו בנחלת־יהודה. לקראת ימי מיבחן היה הכרח שכל חברי הקבוצה יימצאו במקום אחד.

לקרן קיימת לא היה שום שטח מתאים למטרה זו, מלבד בין כפר־רופין לשדה־אליהו. מסיבות משקיות לא רצינו להידחק בין שתי קבוצות קיימות — דבר שהיה מגביל את אפשרות הפיתוח והגידול שלנו. לכן העדפנו לחכות — בתנאים לא נוחים אלה — עד אשר יימצא פתרון מניח את הדעת. רק כעבור שנה ורבע קיבלנו שטח אדמה, שהיה מעובד על־ידי קיבוץ „מסילות", וניגשנו במרץ להקים את המיבנים הראשונים, לשם שיכון הילדים והחברים. נעשו גם הצעדים הראשונים להקמת רפת ובתי־מלאכה, ונזרעו השטחים הראשונים למספוא ולגן־ירק.

ביום עלייתנו על הקרקע, טרם נקבע שם לילוד שנולד עתה זה. רק העתון „דבר" הודיע למחרת היום: „הנצי"ב עלה על הקרקע בעמק בית־שאן". רק מעטים ביישוב ידעו

מי זה הנצי״ב, וחשבו לתומם — צחוק הגורל — שהמדובר הוא בנציב העליון, שהיה מאוד „אהוב״ על יהודי ארץ־ישראל. כתב „דבר״ הסביר, שהכוונה היא לראש־הישיבה של וולוז׳ין, שאצלו למד חיים נחמן ביאליק, והוא תיאר אותו ב„המתמיד״ (כאילו אין הנצי״ב זצ״ל דמות, אשר פעלה וחיתה בזכות עצמה!).

רק בל״ג בעומר תש״ו נקרא היישוב בשמו המלא — „עין־הנצי״ב״, לפי יוזמת בנו, הרב מאיר ברלין (בר־אילן), נשיא תנועת ה„מזרחי״ וחבר הדירקטוריון של קק״ל.

עמק בית־שאן משופע במעיינות רבים. הקיבוץ שוכן בסביבת שלושה מעיינות, שאף הם נושאים היום את שמו של הנצי״ב זצ״ל. הלא הם: „מעין נפתלי״ (נסרה בערבית); „מעין צבי״ (סבחה בערבית) ו„מעין יהודה״ (אום עמוד בערבית).

שבועיים לפני ההחלטה הגורלית בלייק סאַכסס, התאחדה הקבוצה, עם בוא החברים האחרונים, עם החברות והילדים לעין־הנצי״ב. לא הספקנו הרבה להשתעשע באשליות, שמעכשיו נוכל להקדיש את כל מרצנו לבניין ולפיתוח המשק, וכבר מצאנו את עצמנו כחיילים עובדים במשק.

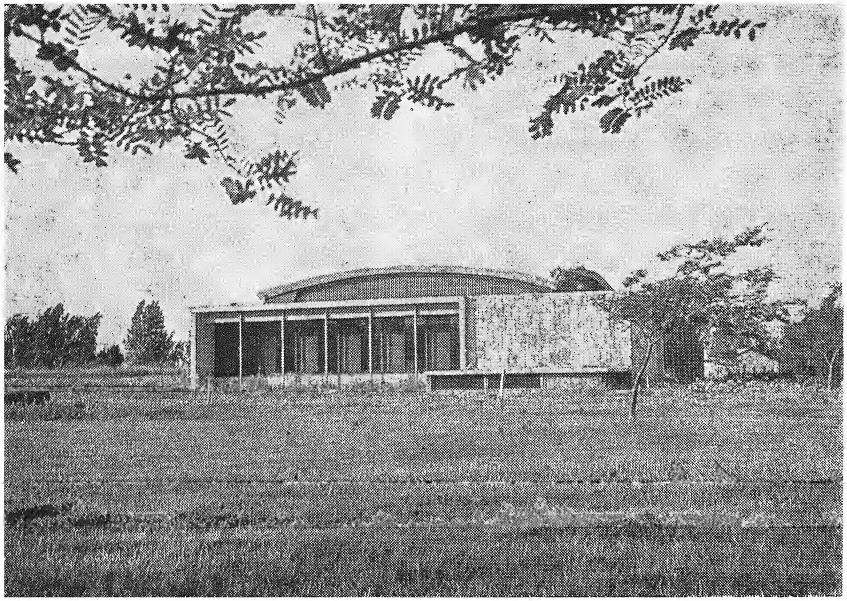
באותם הימים שיכלנו שניים מחברינו: יוסף קופלר (נפל בין הל״ה בדרך לגוש־עציון) ויוסף אימרגליק (נפל על הגלבוע במבואות ג׳נין).

לא שכחנו את צור מחצבתנו, וקיבלנו על עצמנו את התפקיד האחראי — לחנך בתוכנו את הילדים של עליית הנוער, שבאו מבלגיה ומצרפת ונאספו מתוך מינזרים ובתים של נוצרים, על־ידי חיילי הבריגדה ושליחים מן הארץ.

הגיעה השעה שנעשה לביתנו. עובדה תוכנית משקית. נרכשו כלים והוקמו ענפי החקלאות. כיישוב דתי היו לנו בעיות מיוחדות לנו: שמירת שבת, כלאיים, הפרשת תרומות ומעשרות וכו׳. ובראש וראשונה: שאלת חינוך דור ההמשך. לשם הבטחת החינוך, אנו משתדלים לתת ממיטב כוחנו. מאחר וקשה לכל קבוצה לקיים מסגרת חינוכית נפרדת, ניגשנו להקים בית־ספר משותף לארבעת המשקים של הקיבוץ הדתי. שנות הלימוד הן 12 שנה לכל ילד, באחת משתי המגמות: הומנית, או ריאלית, כל אחד בהתאם לכושרו וליכולתו. בשנת הלימוד העשירית יוצאים הבנים ללמוד, זמן־מה, בישיבה.

מלבד החינוך, מוטלות עלינו גם חובות לאומיות שהזמן גרמן. עד היום התחנכו אצלנו חמש חברות נוער, במחזורים של שתיים, או שלוש שנים. כמו־כן שהו אצלנו גרעיני „בני־עקיבא״ במסגרת הנח״ל, אם על־מנת להמשיך איתנו את חייהם, ואם ליצור קבוצות חדשות.

אחרי 23 שנות עבודה ועמל בעמק בית־שאן, ניתן לסכם ולהסתכל בהרבה הישגים, שלא הוגשו לנו על מגש של כסף. אנו מונים כיום 150 חברים (מזה 12 ילדי הקבוצה) ו־160 ילדים. שטח העיבוד שלנו: 8,000 דונאַם, מזה — 2,000 דונאַם בהשקייה אינטנסיבית ועוד 1,060 דונאַם בריכות־דגים.

בית־הכנסת בקיבוץ „עין־הנצי״ב״

בין בנייני הקיבוץ בולטים שניים: א) בית־המדרש, שהוקם בשנה החמישית לעלייתנו לכאן, ע״ש אשתו של הנצי״ב, לפי יוזמתו של הרב מאיר ברלין (בר־אילן); ב) בית הכנסת, שנחנך בט״ו בשבט תשכ״ו (5 בפברואר 1966), 20 שנה לעלייתנו על הקרקע.

בוודאי, אין למצוא סמיכות־פרשיות בין העיירה המפוארת וולוז׳ין, לבין קיבוץ „עין־הנצי״ב״. אולם העובדה שכאן חיים יהודים שומרי תורה ומצוות — סימן הוא לנצחיות העם, לנצחיות תורתנו הקדושה ולנצחיותה של תורת וולוז׳ין.

ישראל רוגוז'ין

בן וולוז'ין. מר ישראל רוגוז'ין, הוא בנו של ה„משולח", ר' שלום אליעזר רוגוז'ין, שפעל בארצות־הברית למען ישיבת „עץ חיים" בתקופת הנצי"ב.

עוד לפני שיצא מוולוז'ין לארצות־הברית קנה ר' שלום אליעזר לאשתו מכונת סריגה שתעשה בה גרביים, ולא תצטרך לחכות לכסף שיישלח ממרחקים לפרנסת הבית והילדים.

לאחר שש שנות פרידה מאבי המשפחה, היגרו האשה וארבעת ילדיה לארצות־הברית. היא הביאה עמה את מכונת הסריגה, ששימשה בסיס לכלכלת המשפחה. בשנת 1895 פתח ר' שלום אליעזר בית־חרושת למוצרי סריגה. בית־חרושת זה היה „בית־ספר", בו למד הבן, ישראל הקטן, את תורת הייצור, השיווק והעסקים. בן 12 נעשה ל„סוכן־מוכר" בעסק של אביו, תחילה בין סוחרים בברוקלין, ואחר־כך גם באזורים מרוחקים יותר. בהיותו בן 14 כבר ידע ישראל רוגוז'ין את כל סודות המלאכה, וכאשר התקלקלה מכונה — ידע לתקן אותה.

האב, שלא נטה מעולם לעסקי פרקמטיה וחרושת — נתמנה בשנת 1903 לראש־ישיבה בישיבת ר' יעקב יוסף. בית־החרושת עבר לרשות בנו, והוא בסך־הכול בן 16 שנה.

ישראל רוגוז'ין התמכר לפיתוחו של בית־החרושת, וההצלחה האירה לו פנים, עד שנעשה לאחד מגדולי התעשיינים בארצות־הברית. בראיון עם עורך השבוע האנגלי־יהודי „ג'ואיש פרס", תיאר מר ישראל רוגוז'ין את דרכו לקראת ההצלחה בזו לשון: „עבדתי קשה ובשקידה, ועדיין אני עובד קשה. יש בנסיוני משום לקח לבריות, שעבודה קשה ומשא־ומתן באמונה, שכרם בצידם. במשך עשרות שנים של עבודה קשה בניתי את חברת „בוניט" (היא החברה של תעשיות רוגוז'ין בארצות־הברית), מפעל בעל היקף עולמי".

כאשר החל מר רוגוז'ין לפתח את עסקו בשנת 1912 עבדו בו כמאתיים פועלים, וכעבור שמונה שנים העסיק מר רוגוז'ין אלף עובדים בחמישה בתי־החרושת שלו. בשנת 1920 רכש מפעל שישי לייצור זהורית (משי מלאכותי). בענף זה עלה מעלה־מעלה, עד שהגיע לאימפריה של זהורית ושל ניילון, המעסיקה עשרת אלפים פועלים. בשנת 1963, כאשר נפרד מחברת „בוניט", שבה היו מרוכזים מפעליו, שיווקה החברה תוצרת בשווי של 150 מיליון דולאר. הצלחה זו באה בזכות השם הטוב שיצא למוצרים אלה.

מר רוגוז׳ין אינו רואה בצבירת הון את תעודת חייו והוא משתף את הציבור בהנאה. הוא נודע כבעל צדקה וכנדבן גדול. הוא נדב מיליונים לצורכי ציבור, מדע וחינוך, בארצות־הברית ובמדינת ישראל.

קשריו של מר רוגוז׳ין עם ארץ־ישראל התחילו לפני למעלה מחמשים שנה. הוא השתתף במימון בית־החרושת לרעפים במוצא. מקורביו מציינים שמר רוגוז׳ין תרם בימי חייו כ־30 מיליון דולאר. בשנים האחרונות תרם ארבעה מיליון דולאר למפעלי חינוך בארץ (באמצעות הרבנית הרצוג). כן תרם כספים לאוניברסיטת בר־אילן ולהקמת מרכז תרבותי־חברתי לעובדים במפעל שלו באשדוד. את המניות של המפעל הזה חילק בין מוסדות רבים, ולו עצמו אין בו כיום שום חלק. בשנת 1966 תרם מיליון דולאר לקתדרה לאתיקה בישיבה־יוניברסיטי של ניו־יורק. לומדים שם שלושים רבנים צעירים מכל שלושת הזרמים של היהדות בארצות־הברית.

השקעותיו של מר רוגוז׳ין בישראל זכו להצלחה מרובה. התוצרת יוצאת חציה לצריכה המקומית בתעשיית הצמיגים, וחציה לשווקים שבחוץ־לארץ. שיעור התפוקה והייצוא הולך וגדל משנה לשנה.

מר ישראל רוגוז׳ין הוא כיום בן 83. ליחו לא נס והוא מלא מרץ ותוכניות שונות.

על הגאון מווילנה מספרים, ששאלו אותו, איך הוא הגיע לדרגת גאון. השיב: „וויל נאָר — גאון" (אם תרצה תהיה גם אתה גאון). מר רוגוז׳ין הוא מופת אישי חותך, לאיזה הישגים מופלאים יכול אדם להגיע, כאשר מפעם אותו רצון חזק וכאשר הוא מלא מרץ ופעלתנות.

(על־פי מאמרו של יצחק יעקבי, „ישראל רוגוז׳ין בן 80", „דבר", י״ז באדר א׳ תשכ״ז — 17 בפברואר 1967 ועל־פי כתבה ב„הדואר").

אליעזר לאוני

תולדות האירגון של בני־וולוז'ין במדינת ישראל
(מעשים, ארועים ודברי־תורה)

הידיעות הראשונות על השואה של וולוז'ין

האירגון — כספר וולוז'ין — הוא פועל יוצא של חורבן וולוז'ין. אולם לא הרי הספר כהרי האירגון. הספר נועד להנציח את החיים שהיו ואינם עוד, ואילו תפקידו של האירגון הוא לשמור על הגחלת של שארית הפליטה ועל אש הקודש של וולוז'ין שלא תכבה.

העובדות מלמדות אותנו, שרק כעבור שנים אחדות נודע שהיהודים אינם עוד. כך הדבר לגבי ערים ועיירות אחרות וכך הדבר גם לגבי וולוז'ין. רק בשנת תש"ז (1947) — חמש שנים לאחר שיהודי וולוז'ין נשפטו באש — נפתחו לפנינו שערי שמועות רעות ונודעה לנו האמת האיומה. בשנה זו עלו מגיא ההריגה האודים המוצלים הראשונים: א) פרומה ליפשיץ ב) פסיה פוטאַשניק ג) יהודה יוסף פוטאַשניק ד) יעקב קגן.

עולים אלה היו „נביאי האחרית". הם באו לבשר לנו שכליל־העיר וולוז'ין עלה השמימה ויהודיה אינם עוד. בני אדום ערו ערו (הרסו והחריבו) את וולוז'ין עד היסוד בה. את כולם נשאה רוח השואה, את כולם סחפה מערבולת הדמים, ואנו נותרנו לבדנו, לבדנו.

נרעשים ונפחדים היינו מפחדה של אמת מרה זו. מה מחרידה היתה הרגשתנו. בימים כתיקנם אמרנו בשעת הזכרת נשמות: „יזכור אלקים נשמת אמי"; או „יזכור אלקים נשמת אבי"; או „יזכור אלקים נשמת אמי ונשמת אבי", ואילו עתה, בשעת הזכרת נשמות — התיחדנו עם זכרם של כולם. ובלב דוה אמרנו: „יזכור אלקים נשמת אבי ואמי, זקני וזקנותי, דודי ודודותי, אחי ואחיותי, בין מצד אבי, בין מצד אמי — ,וביניהם צדיקים וגאוני־עולם ורמי"ם ותלמידי־חכמים' — שהומתו ושנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו על קידוש השם". קשה היה להשלים עם המציאות האכזרית של „ויותר לבדי", שכולם ניספו ואני הולך ערירי בעולם; שאין למי לשלוח איגרת ואין ממי לקבל איגרת; שאין למי למסור דרישת־שלום ואין ממי לקבל דרישת־שלום.

הוודאות הזאת של סוף פסוק, של עקירה מוחלטת, עוררה בליבם של בני וולוז'ין כמיהות וערגונות כמוסים על עירם החרבה. מצב־הרוח העגום הזכיר לנו את דברי השיר המופלא של חיים נחמן ביאליק, משוררה של וולוז'ין ושל כנסת ישראל, שאין כמוהם לביטוי כל הכאב, כל הצער וכל היגון על חורבנה של וולוז'ין. הלוא כה אומר ביאליק בשירו „פרידה":

„מה יקרתם עתה כולכם ללבבי! אתם כהיותכם,
עם כל עקמומיותיכם, על גדרות חצריכם הדחויות,
על ערימות אשפתותיכם ועל כל יקומכם הדל —

כולכם, כולכם חמודות אתם לי... שבעתים!
וצרופים מכל־סיגיכם תיגלו לעיני פתאום
והנכם כלילי חן וחסד ועטורי יפעה שבעתיים"

בשנת תש"ח (1948) קיבלה השואה של וולוז'ין את ביטוייה הספרותי הראשון. ביוני של שנת 1948 חיבר מר יוסף שוואַרצברג קינה על משואות נצח של וולוז'ין, באחת החוברות של „פון לעצטן חורבן", בשם „דער אומקום פון וואָלאָזשין" („חורבנה של וולוז'ין"). קינה זו עשתה רושם גדול, ורבים מאלה שזיכרה של וולוז'ין יקר להם — הורידו דמעה על קצה המר של העיר. במאמר־הזכרונות ההוא קרע מר שוואַרצברג קריעה וקשר הספד על מאות ואלפי נערים וזקנים, טף ונשים של וולוז'ין, שנענו עינויים איומים והומתו במיתות אכזריות, שאין כלל בכוח ההשגה האנושית להשיג אותן.

קבלת אחים ואחיות מבני וולוז'ין

עם בוא הניצולים הראשונים, סודרה פגישת רעים בביתה של גברת בלה סליטרניק (קראַמניק), בה הוחלט על ייסוד האירגון. היוזמים הראשונים היו: א) כבוד הרב שמעון לאַנגבאַרד ב) בנימין שישקו (שפיר) ג) פסח ברמן ד) חיים גולובנצ'יץ ה) דב לאַוויט ו) בלה סליטרניק ז) יצחק פרסקי ח) יעקב קגן ט) צפורה שפסנוול. כיושב־ראש נבחר כבוד הרב שמעון לאנגבארד וכמזכיר — דב לאוויט.

ביתה של בלה סליטרניק הפך לכתובת של הניצולים שעלו לארץ־ישראל. בבית זה מצאו אוזן קשבת. הן בתוקף תפקידה כפעילה באירגון והן מכוח מניעים מוסריים־אנושיים — התייחסה בלה לניצולים בחמימות הלב ועזרה להם בכל יכולתה — בסיועם של פעילי האירגון — לכונן את אשוריהם הראשונים בארץ. ויזכר לטוב ולברכה מר יעקב סליטרניק, בעלה של בלה, שאף על פי שאינו מזרע וולוז'ין — גילה יחס חם לניצולים של וולוז'ין והושיט יד־רעים.

הפעולה הראשונה של האירגון היתה, לקשור קשר עם שארית הפליטה של וולוז'ין, שנמצאה במחנות שונים בגרמניה. נשלחו מכתבים לשרידים אלה, בהם נתבקשו למסור פרטים על החורבן ועל חוויותיהם בתקופה הרת־אסון זו. כתשובה לפנייה זו, נתקבל מכתבו של מר יוסף שוואַרצברג, מיום כ"ה באדר ב' תש"ח (5 באפריל 1948), בו כתוב בין היתר:

„השבוע נפגשתי עם שמחה פרסקי וקראתי את פנייתכם אליו בדבר תאריכים וחוויות אישיות מחורבן וולוז'ין. גדול הוא צערנו וגדול הוא כאבנו. האסון פגע בכולנו. איבדנו את היקרים ואת האהובים עלינו ביותר. נתיתמנו כולנו. אולם, כנראה אין די בכך. אנו, שארית הפליטה, נתונים במצב חמור.

נופלים הרבה קרבנות של יהודים מידיהם של ההיטלריסטים, שעדיין ממשיכים במלאכת ההשמדה. אין אנו יודעים מה ילד יום. בכולנו עריגה וכמיהה לארץ־ישראל. זולתה אין לנו שום מקום בעולם".

כבוד הרב שמעון לאַנגבאַרד, שהיה פעיל מאוד באירגון, שלח מכתב לשארית הפליטה של וולוז'ין בזאַלצבורג ושאל, מי מבני וולוז'ין נשאר בחיים. כתשובה לכך קיבל מכתב מאת חייקה סקליוט, בו היא ביקשה אותו לשלוח את הכתובות של קרוביה במדינת ישראל. באופן כזה נוצר קשר דו־סיטרי בין שארית הפליטה שבמדינת ישראל ולבין זו שבמחנות בגרמניה.

השרידים — הן אלה שהגיעו למדינת ישראל והן אלה שחיו במחנות בגרמניה — היו חסרי ישע ולא יכלו להושיע את עצמם. מצב זה העמיד לפני האירגון את הבעיה הקשה של הגשת סיוע כלכלי. אולם קצרה ידו מלהושיע. לכן פנה בקול־קורא לוועד הוולוז'ינאי „עץ חיים" בניו־יורק, בדבר סיוע לאלה ששרדו בחיים. קול־קורא זה מזעזע מאוד. נאמר בו:

„היד הרצחנית של הנאַצים כילתה את הורינו, את אחינו ואת אחיותינו בוולוז'ין. בודדים בלבד הצילו את חייהם ע"י בריחה ליערות, ואחרי המלחמה שבו לוולוז'ין. מאלפיים יהודי וולוז'ין שרדו כ־15—20 איש. הם לא מצאו מקום יותר בוולוז'ין, משום שכל צעד ושעל הזכיר להם את המשפחות הגדולות והמסועפות שניספו. לכן החלו לנדוד לגרמניה, לאיטליה ולאוסטריה. סבלו חרפת רעב והם שבורים ורצוצים. שרידים מעטים אלה התאספו, בלבבות דוויים ומלאי געגועים על הפאר שחלף, נפגשו עם קרובים ועם ידידים, ובלבם הערגה לעלות לארץ־האבות, לארץ־ישראל, כדי למצוא בה את מנוחת הגוף ואת מנוחת הנפש.

בעיית העזרה לשארית הפליטה של וולוז'ין היא חמורה ביותר. גם אלה שעדיין נשארו במחנות וגם אלה שזכו לעלות לארץ־ישראל — על אף המצור הבריטי — שבורים ורצוצים בגוף ובנפש. במצב גופני מעורער זה, אין ביכולתם לעבוד ואינם מסוגלים לשום עבודה. זה גרם לכך שאנו, בני וולוז'ין, התארגנו כדי שיהא ביכולתנו להושיט עזרה לאלה שאין להם משפחות ואין להם קרוב בארץ־ישראל ואין להם אפשרות להכות שורש בארץ בכוחות עצמם.

אין ביכולתנו לעשות לבדנו עבודה קשה זו. לכן פונים אנו אליכם. חובה קדושה רובצת עליכם — בני וולוז'ין שבארצות־הברית. עזרו לנו להגיש עזרה לזקוקים לה. עזרה זו תעודד את השרידים של וולוז'ין ותעזור להם להשתחרר קימעה מן הסיוט של העבר הנורא והאיום".

בקול־קורא זה נוסחו המטרות של האירגון, ואלה הן: א) לעמוד בקשרים עם שארית הפליטה של וולוז'ין, הנמצאת במחנות בגרמניה.

ב) לייסד קרן־עזרה בשביל בני־וולוז'ין בארץ־ישראל ובמחנות.

ג) להציב יד לקדושי וולוז'ין.

ד) להקים גנזך (ארכיון) של יהודי וולוז'ין.

ה) לסייע לבניית ישיבת וולוז'ין בארץ־ישראל.

פעולות הסעד החלו עם פרוץ מלחמת העצמאות. לאחר שנסללה „דרך בורמה" לירושלים, שלח האירגון חבילות של מזון לבני וולוז'ין, שהיו נתונים במצוקה גדולה בירושלים הנצורה. כן הגיש עזרה למשפחה וולוז'ינאית שפונתה מיפו ושוכנה בבית־ספר.

מזעזע בתוכנו האנושי הנשגב, הוא מכתבה של הרבנית פריידל דרצ'ינסקי (בן־ששון), נצר של שושלת וולוז'ין המפוארת, ששלחה אותו מירושלים הנצורה לאחינו הוולוז'ינאיים שבארצות־הברית. במכתב נאמר:

> „לפני חודשיים פנה אליכם, במכתב מפורט, האירגון של בני־וולוז'ין בארץ־ישראל, בו סיפרנו לכם, מה הן החובות המוטלות עלינו לגבי שארית הפליטה של וולוז'ין בארץ־ישראל.
>
> אנו עומדים עתה במערכה קשה בארצנו הקדושה, שתחרוץ את גורלנו. אנו תקווה שבעזרת אבינו שבשמים — ייחרץ גורלנו לחסד. המצב המיוחד והמסוכן הזה מגביר את דחיפותו של הצורך בהגשת עזרה. אנו שולחים אוכל לבני־וולוז'ין הנמצאים במקומות שונים, ובייחוד לאלה שנמצאים בירושלים הנצורה והמורעבת, שהקיפוה אויבינו בנפש. אבל אין הקומץ שבידנו משביע.
>
> אחים יקרים! בעת הצורך יוכר האוהב. אנו מבקשים מכם תשומת־לב ראויה. עליכם מוטלת החובה לעזור לנו. בטוחים אנו שזעקתנו קרובה ללבכם. לכן, אל תידחו את עזרתכם למועד אחר, פן היא תאחר לבוא. זכרו־נא מה שאמרו חכמינו במסכת סנהדרין: „כל המקיים נפש אחת מבני אדם — מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא".

ייסודה של קופת „גמילות־חסד"

כפי שראינו, הדאגה להכניס את שרידי וולוז'ין למעגל החיים, הדריכה את האירגון מאז ייסודו. בשנת תש"ט (1949) נבראה הצבת הראשונה — נוסדה קופת גמילות חסד.

בכ"ג באייר תש"ט (22 במאי 1949) קיבל האירגון מכתב מאת מר י. גרזובסקי, קרובו של מר יצחק בונים מניו־יורק, בו הוא הודיע שמר בונים תרם 500 דולאר (חמש מאות דולר), לשם ייסוד קופת גמילות חסד לזכרם של הוריו משה ומינה בונימוביץ'.

מר גרזובסקי תיאר את מר יצחק בונים במלים אלו: „מר בונים הוא אחד מנסיכי ואלופי וולוז'ין — נסיך במוצא ואלוף במעש, הוא רוקם את מסכת מעשיה הגדולים של

משה ומינה בונימוביץ׳

וולוז׳ין ומקדש את שמה ברבים, באמריקה ובישראל. לבו ער תמיד לקראת כל פעולה חשובה, שיש בה משום המשכת השרשרת היהודית הנאמנה, ובמיוחד השרשרת של גדולי גאוני וולוז׳ין״.

ממכתבו של מר גרזובסקי, מיום א׳ בכסלו תש״י (22 בנובמבר 1949) לכבוד הרב שמעון לאַנגבאַרד למדים אנו, שהאירגון החליט לקרוא את קופת הגמילות חסד על שמם של משה ומינה בונימוביץ׳. במכתב ההוא זירז מר גרזובסקי את פעילי האירגון, שיחישו את הביצוע המעשי של החלטה זו, על־ידי סידור משפטי, כלומר, להכין תקנון של הגמילות־חסד ולאשר אותו בממשלה.

מר גרזובסקי הבטיח שלאחר אישור התקנון, יהיו העסקנים מבני וולוז׳ין בארצות־הברית מוכנים להושיט עזרה, כדי לסייע לבני וולוז׳ין להשתרש בארץ. ואמנם, הם התעוררו לפעולה. מר משה באנוביץ׳ מניו־יורק הודיע לאירגון: „עלה בידי לארגן ועד של בעלי־בתים חשובים. נשתדל לאסוף את כל הכסף הדרוש לשם עזרה לשארית הפליטה של וולוז׳ין במדינת ישראל. אנו מקווים שנצליח לאסוף סכום ניכר״.

לשם אישור הקופה מבחינה משפטית, נבחרה הנהלה בהרכב הבא: א) בנימין שישקו

(מנהל) ב) דב לאוויט (גזבר) ג) חיים בוטויניק ד) בלה סליטרניק ה) חיים פוטאַשניק ו) יצחק פרסקי ז) יוסף שוואַרצברג.

הארגון דאג לסנף את הקופה למרכז לגמילות חסדים בארץ־ישראל, מיסודם של הסוכנות היהודית ושל המיפדה האזרחי בארץ־ישראל. מרכז הגמילות חסדים שעל־יד הסוכנות היהודית היה נותן הלוואות בסכומים ניכרים לכל קופות הגמילות חסדים שאושרו על ידו.

במכתבו לארגון מיום ב׳ באדר תש״י (19 בפברואר 1950) הודיע ה„מרכז לגמילות חסדים בארץ־ישראל״ כדלקמן: „הננו להודיעכם, שהמרכז לגמילות־חסדים החליט בישיבתו האחרונה לצרף את קופתכם לרשתו״. במכתבו מיום כ״ה במנחם־אב תש״י (8 באוגוסט 1950) צרף המרכז לגמילות־חסדים את האישור הרשמי של הקופה, כפי שפורסם בעתונות, ובו כתוב לאמור:

משרד המינהל המחוזי
תל־אביב, ת. ד. 1763
מספר 421/99

י״ג בתמוז תש״י (28 ביוני 1950)

לכבוד עו״ד סרלין, רחוב אחד־העם 68, תל־אביב

א. נ.

„בתשובה למכתבכם מיום ט״ז בסיון תש״י (1 ביוני 1950) הנני מתכבד לאשר את קבלת המיסמכים הבאים:

א) הצהרה בדבר יסוד האגודה בשם קרן לגמילות־חסדים על־שם משה ומינה בונימוביץ׳ ז״ל, ע״י ארגון עולי וולוז׳ין בישראל.

ב) תקנות האגודה״.

בכבוד רב,
(—) י. קופרמן
הממונה על מחוז תל־אביב

בפרוטותיה המעטות תמכה הקופה לא רק בעולי וולוז׳ין, שהיו זקוקים לעזרה דחופה ביותר, כי אם גם בצרכי בטחון, לשם חיזוקה של מדינת ישראל.

נוגעת עד הלב היא תרומתו של הארגון בסך 50 (חמשים) לירות לטובת „קרן מגן״. הארגון קיבל מכתב־תודה מהנהלת משרד־הבטחון, וזו לשונו:

הקריה, ו' בכסלו תשט"ז
21 בנובמבר 1955

לכבוד
ארגון עולי וולוז'ין
רחוב מולדת 11
תל־אביב

אדונים נכבדים,

„הריני מאשר בתודה את קבלת תרומתכם, אשר הועברה אלינו באמצעות „ידיעות אחרונות".

ברוכים תהיו למדינתנו, אזרחים יקרים. יישר כוחכם ויבורך פעלכם. התרומה הופקדה ב„קרן המגן" לרכישת נשק".

בכבוד רב,
(—) ש. זלינגר
מ"מ המנהל הכללי

בהזמנה, שנשלחה לבני־וולוז'ין לאזכרה של שנת תשי"ח (12 במאי 1958 — כ"ג באייר תשי"ח) אנו קוראים, שבשנה זו חילקה קופת הגמילות־חסד 5 הלוואות בסכום כולל של 1.000 (אלף) לירות. ההון העצמי של הקופה הגיע ל-1,190.18 ל"י (אלף מאה ותשעים לירות ושמונה־עשרה אגורות). ביום י"ז בתשרי תשי"ט (1 באוקטובר 1958) הראה המאזן של הקופה יתרה של 826.44 ל"י (שמונה מאות עשרים ושש לירות ועוד 44 אגורות). מאזן זה מוכיח שבמרוצת הזמן גדלה הקופה. יש לציין שההלוואות ניתנו ללא חתימה על שטרות וללא ריבית. רבים מבני וולוז'ין, שהיו נתונים במצוקה חומרית — נעזרו על־ידי קופת הגמילות־חסד.

ההבאה לארץ של ספרים מאוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים"

אחת הפעולות המזהירות והנפלאות שעשה חבר מכובד ופעיל של האירגון, כבוד הרב שמעון לאנגבארד, היא הבאת כמאתיים ספרים מאוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, מארצות־הברית לישיבת וולוז'ין בבני־ברק.

כידוע נסגרה ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין במלחמת העולם הראשונה, והרב רפאל שפירא ובני־ביתו גלו למינסק. הרב רפאל דאג לאוצר הספרים של הישיבה, ולפי הוראתו ארזו את הספרים ב־24 ארגזים גדולים ושלחו אותם למינסק.

שלטונות־העיר שאלו לטיבם של ספרים אלה, ונאמר להם שאלה הם ספרי חכמה ועיון. מאחר שסבורים היו שהספרים עוסקים בלוגיקה, במטפיסיקה ובפילוסופיה — מסרו

אותם להנהלת האוניברסיטה הביילורוסית במינסק. נמצא יהודי בעל שאר־רוח, שלבו כאב מאוד על שהתורה מתבזה בידי עכו"מ, בידיהם של גויים, גאל בכספו — ובכסף מלא — כמאתיים ספר ושלח אותם לארצות־הברית. ד"ר יצחק ריבקינד המנוח, שעבד בספריית שכטר בניו־יורק, דאג שהספרים יוכנסו לספריה ויועמדו תחת פיקוחו.

ד"ר ריבקינד הודיע לכ' הרב לאנגבארד, שנגאלו כמאתיים ספר מאוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, והוא מציע שהם יוכנסו לישיבת וולוז'ין בבני־ברק. הספרים הובאו לישראל — כולם מוחתמים בחותמת של אוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים" והוכנסו לחדר מיוחד בישיבת וולוז'ין בבני־ברק.

החותמות של אוצר הספרים של ישיבת „עץ חיים"

הספרים הם ברובם הגדול ספרי משניות וש"סים. כמה ספרי משניות הופיעו בשנת תרי"א (1851). כן יש ביניהם ספר חידושי הרב ה„מאירי", שהוא פירוש על מסכת שבת, והופיע בווינה בשנת תרכ"ב (1862). ספר זה הופיע קודם לכן בליוורנו, בשנת תק"ל (1770).

בין הספרים העתיקים והנדירים מאוד הוא הספר „מנחת שי" — חומש בהוצאת הרב א"ש פייבוש שהופיע בדוברובנה בשנת ו„במישור" (ו—6; ב—2; מ—40; י—10; ש—300; ו—6; ר—200, סך הכול: 564, כלומר תקס"ד — 1804), שנה אחרי ייסוד ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. הספר כולל בקרבו כמה פירושים על התורה, ביניהם הפירוש „אדרת אליהו" של הגר"א, של בעל הטורים ושל רש"י.

חשיבות מיוחדת נועדה לספר זה, כי בו הודפסה הסכמתו של רבי חיים מוולוז'ין. הגר"ח כותב בין היתר:

„לבי יהגה אימה: איה שוקל ואיה סופר, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, למען תהא תורת ה' תמימה, מבלי חסר או יתר אות אחת, שלא להחריב את כל העולם כולו.

מחמת אורך הגלות והטלטולים, שהורקנו בעוונותינו הרבים, גלות אחר

גלות וטלטול אחר טלטול ותכפו הצרות והטרדות, מאין פינות (מאין מקום) לעיין ככל הצורך אף בגופי תורה, ואף כי (ובפרט) בסייג לתורה, היא המסורת, והרי המה מונחים בקרן זווית ואין דורשים אותם, וכיסו פניהם חרולי השיבו־שים, עד שנעשה כספר החתום".

רבי חיים מוולוז'ין מהלל את א"ש פייבוש, בן הרב מו"ה (מורנו הרב) שלמה זלמן, שהסיר את ה„חרולים" (כלומר, השיבושים) מן התורה והדפיס מקרא גדול עם כמה פירושים, מהמצוינים ומהטובים ביותר, העוזרים לנו בהבנת התורה.

קדושה נוספת לספר זה, כי בו השתמשו הר"מים של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. על פי ספר זה הורו לתלמידי הישיבה את פרשת השבוע, בתוספת פירושים וחידושים משלהם.

הבאנו כמה דוגמאות בלבד מאוצר הספרים החשוב הזה, הנמצא בישיבת וולוז'ין בבני־ברק, תחת פיקוחו של הר"מ הרב שמעון לאנגבארד. הספרים מערימים סוד ובפיות נאלמים הם מספרים את עוזה של וולוז'ין. מהם בוקעים הקולות הנפלאים של בחורי הישיבה, המקוננים על חורבן בית מקדשם. כל הנכנס לחדר בו נמצאים הספרים, אופפת אותו אווירה של וולוז'ין. כאן שומעים זמירות אחרות, זמירות על עולם מופלא ששקע. כאן מאזינים לרינת־כוכבים רחוקה.

ישנה אגדה יהודית נפלאה, כי בימות הגאולה עתידים בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבגולה להיעקר ולבוא לארץ־ישראל. כאן מרגישים, כאילו, ישיבת „עץ חיים" נעְקרה ממקומה ב„אֲרויפצו" והובאה לארץ־ישראל. אתה רואה במוחש את ה„ענק", את בניין הישיבה, שדורות רבים היה סוכך בקומתו את כל הבתים של וולוז'ין.

צר לנו מאוד שאין אנו יכולים להביא ממש את בניין הישיבה לישראל. עומד עתה מגדל מאור זה בראש הגבעה. עֵרירי ניצב שם. למי הוא מאיר שם? למי? רע לנו שנשללה מאתנו הרשות להביא את אבני־הקודש של בניין הישיבה לישראל ולהקים את הבניין כמתכונתו וכצורתו בוולוז'ין, כדי שנראה עין בעין את פארה של וולוז'ין ופארה

ר' דוד רודנסקי
(השמש האחרון של ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין)

של היהדות; כדי שנוכל לראות את היכל הקודש, ששימש תלפיות לתלמידי־חכמים, לעילויים ולחריפים ולגדולי־תורה, למעלה ממאה שנה.

בפינה זו, החבויה בבניין של ישיבת וולוז'ין בבני־ברק, כלולים וגנוזים האורות של ישיבת „עץ חיים" ומפכים בה המעיינות הטהורים של „אם הישיבות" בליטא, שהיתה מעין „חתן בראשית" של תקופה חדשה בלימוד התורה, ושפכה את ממשלתה העליונה על חלק ניכר של יהדות מזרח אירופה.

כל העומד לפני ארון־ספרים צנוע זה, מרגיש שהוא נמצא בסוד קדושים רבה. מפיו מתמלטות המלים של ביאליק:

„מכל חמודות אל על־ארץ רבה
הלא רק־אתכם לבדכם ידעו נעורי,
לגן הייתם לי כחום יום קיץ
ולמראשותי כר בלילי חורף,
ואלמד צרור בגוילכם פקדון רוחי
ולשלב בתוך טוריכם חלומות קדשי".
(„לפני ארון הספרים")

ושירו האחר של ביאליק („אם־יש את נפשך לדעת") „אז יגדך לבך, כי רגלך על־מפתן בית חיינו תדרוך ועינך תראה אוצר נשמתנו" — ניצב נגד עינינו.

האזכרות השנתיות לזכרה של קהילת וולוז'ין

האזכרות השנתיות לזכרה של קהילת וולוז'ין, היו ארועים בלתי רגילים. כי באזכרות אלו הופיעו אישים מפורסמים, שנשאו את מידברותיהם והעניקו לנו מנדבת כשרונותיהם ומנדבת ידיעותיהם על העיר ועל הישיבה. צר לנו מאוד שרוב דבריהם שקעו בתהום הנשייה, כי לא דאגו לרשום דברים מופלאים אלה. אבל גם המעט ששרד הוא נכס תרבותי־לאומי חשוב. וראויים הדברים שיירשמו — לדורנו אנו ולדורות הבאים.

מפי הניצולים נודע, שביום כ"ג באייר תש"ב (10 במאי 1942) התקיימה בוולוז'ין השחיטה השנייה, בה ניספו רוב יהודי העיר, ולכן יש לקבוע תאריך זה כיום זכרון לקדושים של קהילת וולוז'ין וכיום של אבל, בו יתייחדו שרידי העיר, בכל אתר ואתר, עם זכרם של יקיריהם. האירגון העלה את עניין סידור האזכרה הראשונה לקדושי וולוז'ין, על ראש דאגותיו. קדמה לכך עבודה אירגונית מרובה ומאומצת. צריך היה לאסוף את הכתובות של בני־וולוז'ין בישראל. בעבודת־נמלים זו היו פעילים בלה סליטרניק ודב לאוויט, ששימש כמזכיר האירגון מאז היווסדו. הם הצליחו מאוד במשימה זו, ולא במעט יש לזקוף על חשבונם את הצלחתה של האזכרה הראשונה.

האזכרה הראשונה התקיימה בשנת תש"ז (1947) בבית שטראוס שבתל־אביב. כמעט

כל שרידי וולוז'ין באו לאזכרה זו, לשפוך דמעה ולהתייחד עם יקיריהם. פנינה (פסיה) פוטאַשניק ויעקב קגן סיפרו על מעשי הזוועה שנעשו ביהודי וולוז'ין. דבריהם עוררו בכי ואנחות.

מסופר (דברים רבה, פרשה י"א, סימן ז') שמשה רבנו לא יכול היה לצאת ממצרים בלי ארונו של יוסף. סגולה (כינוי לסרח בת אשר) הראתה לו את המקום, ומיד התחיל ארונו של יוסף מפעפע ועולה מן התהום. לקח משה את הארון ושם אותו על כתפו. פנינה פוטאַשניק, יעקב קגן וכן ניצולי וולוז'ין האחרים, לפני צאתם מוולוז'ין, שמו על כתפיהם את ה„ארון" של קדושי וולוז'ין. זכרונותיהם על מה שעשו בקדושים אלה הם ה„ארון" הקודש הזה, שהטמינו אותו בליבותינו עד עת קץ.

במרכז האזכרה הראשונה עמד משא האבל האדיר, שנשא כבוד הרב שמעון לאנג־בארד:

„בא רשע עם שלטון הרשע בעולם, בא זדון והביא חרון, גברה מידת הדין והסתרת פנים וחימה עזה ניתכה בזעם על אחינו בני־ישראל בארצות אירופה, ונתקיימה בימינו ולעינינו ה„תוכחה" האיומה וההשמדה האכזרית של עם ד', שכמוה לא נהייתה מאז נוצר אדם בצלם אלקים, ואיבדנו את היקר והקדוש,

חלק מן הקהל באזכרה

את מיטב המין האנושי, רוב מניין ורוב בניין של אחינו בני־ישראל באירופה. כל ההיסטוריה העשירה כלילת היופי, בת אלפי שנים, נמחתה מתחת שמי ד׳, בתוך מבול הדם והדמע של מיליוני אחינו ואחיותינו הקדושים, ביניהם רבבות תינוקות של בית רבן, שנשפך דמם כמים על קידוש השם, בידי הצר הצורר, טורף ומשמיד עמנו. אין לנו נביא וחוזה, שיתן ביטוי הולם על היקף החורבן, על עומק הזוועה והשואה שהתרחשו בימינו.

ועיר וולוז׳ין המהוללה, שהיתה אכסניה לתורה למעלה ממאה שנה, נהפכה לבית־קברות, ובתוכו טמונה פרשת גדולתה ותוקף תפארתה ואוצרות החמדה והברכה של „מבצר התורה" הגדול בישראל. שכולים וגלמודים הננו עומדים דום מול הקברים המקודשים ונוהמים מנהמת הלב.

קהילת הקודש וולוז׳ין ואנשיה היקרים, ישרי לב וישרי דרך, אנשי חסד ומופלגים בתורה וביראת שמים, ניספו על קידוש השם ונשפך דמם באכזריות איומה, בידי המרצחים הטמאים, עם שאר קהילות הקודש.

חרבו מקדשי המעט שלה ומוסדותיה שממו, ובמרכזה של עיר, הבית הנהדר ונאדר בקודש, בניין הישיבה, שהתנוסס לתפארה על גפי מרומי קרת — הכול השמיד האוייב האכזרי".

חלק מן הקהל באזכרה

מרשימה מאוד היתה האזכרה של שנת תש״ט (1949), כי לקראת אזכרה זו נתקבלו שני הספדים רבי־השראה, האחד של הרב מאיר בר־אילן ז״ל והאחד של כבוד הרב ישראל איסר שפירא — ייבדל לחיים ארוכים וטובים. בדברי ההספד שלו כותב הרב שפירא (בנו של הגאון רבי רפאל שפירא זצ״ל):

„העיר וולוז׳ין היא אחת הערים המיוחדות, שזכו להיות משוחות בשמן המשחה, למאורה של תורה; במידה מרובה של קדושה, טהרה, אצילות, חכמה ומדע לכל העולם כולו — והיא כולה נפלה בחרב, בנפילה של התעללות, התעללות בגופם והתעללות בנשמתם.

מי יתן ראשינו מים ועינינו מקור דמעה, ונבכה יומם ולילה על אלה הנאהבים והנעימים לנו בחייהם, ואף גם במותם לא נוכל להיפרד מהם, על חללי וולוז׳ין, על זקניה ועל נעוריה שנהרגו ונטבחו.

ואף שאין בידנו להביא את עצמותיהם אל ארצנו הקדושה — אל ניפטר מלהחיותם ולהביאם הנה, במעשינו אנו, במעשים טובים על פי התורה הקדושה, להמשיך את אור השמן של אוירת וולוז׳ין, אווירת בתי־אבותינו בבתינו אנו — להדליק את נרות נשמותיהם בחיינו אנו, בחיים של תורה ושל יראת־שמים, והלוואי שנזכה לזה — וינוחו בשלום על משכבותיהם ונאמר אמן. ויהיו לנו ולכל ישראל למליצים טובים, עלינו ועל זרענו, עד יקרא ה׳ ממעל „הקיצו ורננו״ וכו׳.

חלק מן הקהל באזכרה

הרב מאיר בר־אילן ז״ל, שלא יכול היה לבוא לאזכרה, מחמת מצב בריאותו הרעוע, שלח לאזכרה מכתב, בצרוף דברי־אזכרה והערכה על וולוז׳ין, עיר מולדתו.

הרב מאיר בר־אילן ז״ל כותב במכתבו:

„לא ידעתי עד כה מקיומו של ארגונכם. גם נעלם ממני כי יש יום מסוים שעל אנשי וולוז׳ין להתאבל על מאות קדושים של עירנו החביבה והנעוצה בנפשנו ובלבנו.

לצערי לא אוכל להבטיח להשתתף ביום האזכרה, כי מצב בריאותי איננו מרשה לי לקבוע מראש, אם אוכל לצאת מביתי ולנוע לתל־אביב. אבל, גם אם לא אהיה נוכח, יהא רצון כאילו ישבנו יחד, ודמעותי הניגרות על חורבן ישראל בכלל בימים הנוראים אשר עברו עלינו ועל קדושי וולוז׳ין, מקום מכורתי בכרט, תהיינה מצורפות לדמעותיהם של כל המתאבלים ותפילתנו תהא אחת לכולנו, כי ה׳ ישמע לשוועתנו וינחם אותנו ואת כל עם ישראל בתקומת מדינתנו על גודלה ועל רוחבה וירושלים עיר קודשנו בראשה״.

למכתב זה צירף הרב מאיר בר־אילן ז״ל דברי הערכה מופלאים על וולוז׳ין, המאפיינים את רוחה ואת מהותה. ראויים דברים אלה שיהיו חרותים וחקוקים בלבו של כל בן־וולוז׳ין ובלבו של כל שוחר־וולוז׳ין, כי דברים אלה יעמדו לעד. הרב מאיר בר־אילן ז״ל כותב:

חלק מן הקהל באזכרה

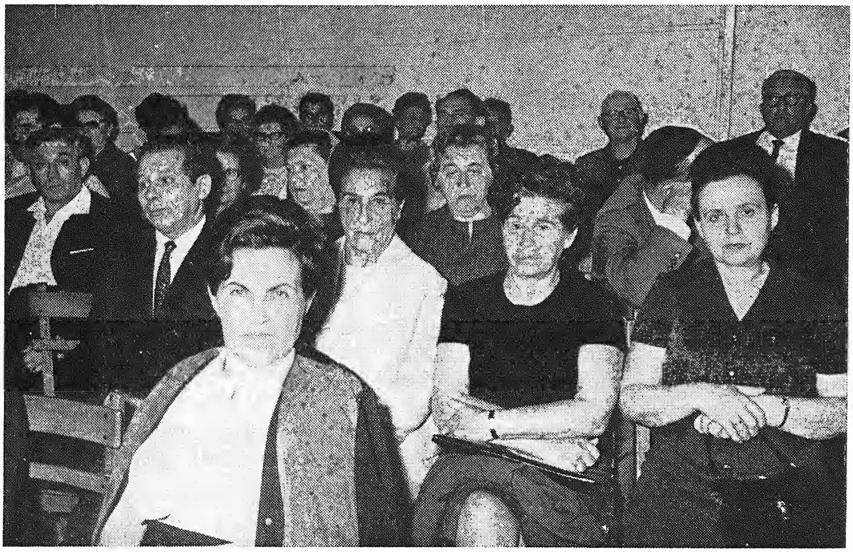
„לא היה מן הצורך לבטא את השם במפורש „ישיבת וולוז'ין". היו אומרים „וולוז'ין" בלבד והיה מובן מאליו, כי מתכוונים אל הישיבה. כאילו לא היתה עיר בשם זה ככל הערים על תושביה, תלאותיה וחייה, כשם שמזכירים את פומבדיתא וסורא רואים בחזון רק את המתיבתות (הישיבות) וראשי־הגולה ושוכחים, שמלבד המוסדות המפורסמים והאישים הגדולים היו שם, ודאי, פשוטי בני־אדם ועניינים רגילים. כך היה גם השם „וולוז'ין" בתוך כל העם היהודי מושג מקושר רק עם הישיבה, ראשיה ותלמידיה ולא עוד. אף בתוך העיר עצמה, נחשבו אנשי־העיר על עשיריה ועל מנהיגיה, כטפלים לבני־הישיבה. היציבים, אזרחי העיר, היו למטה, והגרים שבאו לזמן מסויים בלבד ללמוד תורה — היו למעלה.

מוולוז'ין יצאה הוראה לישראל, לא במובן המצומצם של איסור והיתר, חיוב ופטור, כי אם בכל שאלות האומה, בכל חיי העם. התורה של שלושת אבות הישיבה בקעה ועלתה עד המיית החיים הציבוריים והלאומיים של האומה כולה. דל"ת אמותיהם התפשטו לכל גבולי היהדות ולכל התחומים של עם ישראל. על־כן היו ראשי הישיבה בוולוז'ין כראשי הגולה בשעתם. גם כתר תורה על ראשיהם, גם הוד הקדושה על פניהם וגם „גינוני מלכות" (נימוסים מלכותיים) בכל אורח חייהם. לא מליצה שדופה היה הביטוי ביחס ל„בית הרב"

חלק מן הקהל באזכרה

שבוולוז׳ין — „משפחת המלוכה״. היה שם מעין מלכות „יקרא דאורייתא״ („כבוד התורה״) שהיה מלפנים בישיבות שבבבל, היה במשך של שלושה דורות בישיבה שבוולוז׳ין. ישיבת וולוז׳ין היתה מרכז ליהדות, אליו נושאים עין כל נקודות ההיקף, ועל־ידי כך הם עולים ומתעלים וגם הוא שולח את קרני הודו למרחקים, ונותן על המרחקים מכבודו ומהודו. מרכז כזה כשהוא חרב, אובדות הנקודות המקיפות את כוח חיותן ויורדות מגדולתן״.

חלק מן הקהל באזכרה

באזכרה של שנת תש״ך (1960) השתתף כבוד הרב הראשי לישראל, הרב איסר יהודה אונטרמן. הרב אונטרמן העלה זכרונות מעניינים על בעלי־הבתים החשובים של וולוז׳ין ועל מקומה של העיר ביהדות.

באזכרה של שנת תשכ״ב (1962) השתתף כבוד הרב משה צבי נריה. לא זכורים לבני־וולוז׳ין מה דיבר הרב, אבל ממכתב התודה ששלח מזכיר האירגון, מר יוסף שווארצ־ברג, לכבוד הרב נריה, למדים אנו שהדברים היו חשובים ביותר. במכתבו מיום ט׳ בתמוז תשכ״ב (11 ביולי 1962) כותב מר שווארצברג לרב נריה: „הרינו מודים לכ׳ מקרב לב בשם אירגון יוצאי־וולוז׳ין על הופעתו באזכרת קדושי עירנו.

ודאי הרגיש כבודו, תוך כדי דבריו, כי הם הרימו את רוח השומעים ותרמו ליצירת האווירה של התייחדות עם אנשי קהילתנו, שניספו בידי הצורר״.

לאזכרה של שנת תשכ"ח (1968) שלח כבוד הרב איסר יהודה שפירא, מכתב־קינה על וולוז'ין, שאנו מביאים קטעים ממנו:

„עוד מזדעזעים אנו, הזדעזעות נימי הלב, בהעלות זכרון של כבוד והערצה על עיר מולדתנו, עיר וולוז'ין המעוטרה, שנהפכה לבית־קברות, והיתה לחרפה ובזות, כי פרש צר הזדון, והביא במו ידיו חרון על כל מחמדיה, על בניה־בוניה, בעלי־בתיה ותושביה, לומדיה ונכבדיה, תמימיה וישריה, מופלגי בתורה ובמצוות, אנשי חסד וישרי דרך, טובי מעש — הם־המה הורינו, אבות ואימהות, אחינו ואחיותינו, קרובינו בני משפחתנו, ידידינו הכי־מכובדינו, שהובלו לטבח, נרצחו והומתו במיתות משונות, באכזריות איומה, בתוך שאר קהילות הקודש, שמסרו נפשן על קדושת השם, בימים של מהומה ומבוסה, שעות הזעם, של חורבן הישוב היהודי, בהרבה מדינות, בידי רשעים ארורים, חיתו טרף, לא נשאו ולא חננו פני אנשים, נשים וטף, ושפכו דמם כמים — השוכן בציון ינקום דמם.

העיניים עוד מורידות דמעות חונקות, בזכרנו כי הגדיל אוייב. באו מקדשיה, המה בתי־מדרשיה של העיר, מהם בקעו בחלל האוויר קולות של תפילה ותחנונים לאבינו שבשמים, מזקן ונער, בחורים גדולים וילדים קטנים היקרים מני פז.

חלק מן הקהל באזכרה

ומה גדול עוד הכאב ורב הצער בזכרנו, כי השמיד אויב את המקומות הקדושים האלה, על רוממותם בקדושת התורה והמצווה, על המאורות הגדולים, הזיו וההדר שהובקעו מהם לתוך פנימיות הלב, והלהיבו את האמונה הטהורה להיושב בשמים, מלך העולמים, והאירו חדרי הנפש והרוח.

ובזאת תהיה נחמתנו — להאמין ולקוות שיבוא יום, היום הגדול, שיזכור

חלק מן הקהל באזכרה

השם יתברך חרפת עבדיו, יבנה לנו בית־מקדשנו, על גאולתנו ועל פדות נפשנו, ועוד נשוב לחזות פני קדושינו, לעת כי יקרא הוד עליון, נורא העלילה, היושב בשמים יתברך שמו, המעדה כל יצור".

באזכרה של שנת תשכ"ח השתתף גם מר שמעון זק (תלמיד ישיבת „עץ חיים" בתקופת רבי רפאל שפירא), שדיבר על הישיבה ועל העיר וולוז'ין. מר זק אמר בין היתר:

„ישיבת וולוז'ין, כאם הישיבות הליטאיות, תפסה מקום של כבוד בין חברותיה. ראשיה היו מוכרים כגדולי הדור, שעיני ראשיהן של שאר הישיבות היו נשואות אליהם. כל בן־ישיבה ראה זכות לעצמו, אם עלה בידו ללמוד זמן־מה בישיבת וולוז'ין ולהתבשם מריח תורתה. על ישיבה זו היתה שרויה גם בשנים האחרונות רוח של פשטות וטבעיות, רוח מייסדיה הראשונים, תל־

מידיו ויורשיו הרוחניים של הגאון מווילנה, שנחלו מרבם הגדול את שיטת הפשט וההבנה הישרה בלימוד התלמוד ומפרשיו. גם חוט החן והזוהר הנפשי שהיה מתוח על ישיבת וולוז'ין והקסם העתיק — קסם של מסורת־קדומים ורוח־הדורות — שהיה חופף עליה, היו משפיעים באופן מרגיע על נפש הצעירים שבאו לשם.

החניך הוולוז'יני היה בעל הבנה ישרה ודעה צלולה ברוחו, נוח ומתון בדעתו, מעורב עם הבריות ומכובד וחביב עליהן. תלמיד של ישיבת וולוז'ין היה אורח רצוי וחביב גם בחוגי „בעלי־הבתים", שהתיחסו אליו כאל עצם מעצמם ובשר מבשרם, אבל הכירו בעליונותו ובהתפתחותו הרוחנית בכלל; ועל כן העריצוהו, כיבדוהו ואהבוהו אהבת־הורים, ודעתו היתה מקובלת ונש־מעת גם בענייני העיר וצרכיה.

עולמו של הוולוז'יני לא התבטא בחיי הישיבה ועניניה הפנימיים בלבד; לבו היה ער לכל הנעשה והמתרחש סביביו וידע להתענג „על אילן נאה וניר נאה" ועל מראות הטבע והנוף הנאה, המקיף את העיר וולוז'ין. ומי שלא ראה את פרחי ישיבת וולוז'ין ואברכיה יוצאים ביום קיץ בין־ערביים לטייל בסביבות העיר, מתענגים על הדר הטבע, נהנים מזיו עולמו של הקב"ה בין שדות בר,

העורך, מר אליעזר לאוני, מדבר על „ספר וולוז'ין", באספת האזכרה של שנת תשכ"ט (1969), שהתקיימה בבית־החלוצות בתל־אביב

ומשוחחים אגב טיול בעניינים העומדים ברומם של העולם ושל היהדות — לא ראה מחזה מלבב מימיו.

חייהם של תלמידי־הישיבה היו מושרשים כל־כך בחייהם של תושבי העיר עד שנדמה לפעמים, כי הללו היו מכוונים את סדרי חייהם בהתאם לצרכיהם של בני־הישיבה. תושבים רבים הוסיפו לבתיהם חדרים מיוחדים ולפעמים, אפילו, קומה שנייה, כדי לאכסן את התלמידים בחדרים אלה, שהפרוזדור היה חוצץ ביניהם לבין דירת בעל־הבית, כדי שדייריהם לא יהיו מופרעים על־ידי בני־המשפחה המאכסנת.

זיקה נפשית עמוקה אל ישיבת וולוז'ין נשתמרה בלב תלמידיה לכל ימי חייהם. כל אלה, שזכו להסתופף בצילה, זכרו לה תמיד חסד נעורים, והיו מדברים עליה בחמימות מרובה ובחיבה יתירה. גם אלה שעזבוה ו„הציבו את מזבחם הרחק מגבולה" (בלשונו של ביאליק), אם בעולם המעשה ואם בעולמה של ההשכלה והתרבות הכללית — גם הם שמרו לה אמונים והיו מתרפקים על הזכרונות מתקופת לימודם בוולוז'ין, זכרונות שהיו שמורים בפינה חבויה שבלב, והיו מחממים תמיד את נפשם ומפרנסים את רוחם.

כמאה וארבעים שנה עמדה ישיבת וולוז'ין על תילה. במשך כל השנים הללו שימשה מעיין, שהישקה במימיו הזכים והטהורים את שרשי היהדות המרובים, השלוחים לכל רחבי העולם. אין ערכה של ישיבת וולוז'ין מצטמצם במאות גדולי התורה שהוציאה מקרבה, ואף לא בתלמידיה בעלי הכישרונות המצויינים, ששמם נתפרסם אחר־כך כיוצרים ומחדשים בשדה הספרות, המדע והחברה. השפעתה היתה עצומה ביחוד על ידי תלמידיה האלמונים, בני ארצות ומדינות שונות, שהביאו אתם, בשובם למקומותיהם ולבתיהם, מן הטוהר האנושי, השלמות המוסרית והיופי הרוחני ששררו בישיבה; הם הזרימו לתוך חיי יום־יום הקשים והאפורים של סביבתם זרמים חיים וחמים של אהבת תורה, אהבת ישראל וידיעת היהדות, והאירו את הרחוב היהודי בניצוצות של אורה, שירה ויופי, הגנוזים באוצרות התרבות העברית המקורית".

באחת האזכרות השתתף כבוד הרב ידידיה פרנקל, שסיפר על מה שראה בפולין שלאחר השואה. כן השתתף הפרופסור חיים הלל בן־ששון, שעמד על וולוז'ין כאכסניה של תורה. הדברים שנאמרו באזכרות מצטרפים למסכת נשגבה של קינות ושל דברי הערכה על וולוז'ין.

השתלבותו של האירגון באזכרות הנערכות ב„מרתף השואה"

האירגון השתלב באזכרות שנערכו ב„מרתף השואה" שבהר־ציון. הוועדה להנצחה מסורתית לקדושי השואה בהר־ציון, בהנהלתו של הרב ד"ר ש. ז. כהנא, הזמינה את בני־וולוז'ין להשתתף ב„תיקון ליל השימורים", שנערך ב„מרתף השואה", בו גנוז אפרם

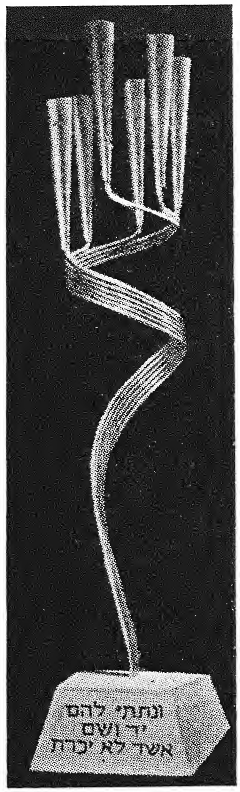
הנשיאות באזכרה של שנת תשכ״ט (1969)

מימין לשמאל: א) בלה סליטרניק ב) שושנה נשרי ג) ישראל בן־נחום ד) בנימין שפיר ה) פסח ברמן (נואם) ו) מאיר שיף ז) העורך אליעזר לאוני ח) מר נאמיוט ט) דב לאוויט

של קדושי השואה. „ליל השימורים” התקיים אור לכ״ז בניסן (יום השואה והגבורה), בלימוד משניות, באמירת תהלים וסליחות ובהעלאת זכר גבורתם של הקדושים.

כדי לשתף את בני־וולוז׳ין ביום הזכרון הכללי לחללי השואה, שלחה הוועדה להר־ציון מכתב, מתאריך ו׳ בניסן תשי״ט (14 באפריל 1959), בו כתוב לאמור: „הננו להודי־עכם, כי בהתאם לקביעת יום החיסול של קדושי קהילתכם ביום כ״ג באייר תש״ב, נדליק ביום הראשון, כ״ג באייר של שנה זו (31 במאי 1959) נר תמיד, לזכר קדושי קהילתכם, ב„מרתף השואה” בירושלים, בו גנוז אפר הקדושים ממחנות ההשמדה. כן יתקיימו התפי־לות והלימוד המסורתיים לעילוי נשמות הקדושים, הורים, ילדים, אחים ואחיות הי״ד.

מן הראוי שתקבלו עליכם את הנוהג שנתקבל בישראל, לשגר ביום זה מישלחת מאנשי קהילתכם, שתעלה להר־ציון, להדליק נר תמיד ולהשתתף באזכרה ובתפילה, כדי להתייחד עם אפר הקדושים”.

נר הזיכרון של „יד ושם”

הארגון השתתף במיפעל נרות זיכרון של „יד ושם”. תוך שאיפה „להשריש בארץ ובעם כולו את היום, שנקבע ע״י הכנסת כיום הזיכרון לשואה ולגבורה ולטפח הווי של אחדות זיכרון לגבורה ולקרבנותיה” (ככתוב בחוק הזיכרון לשואה ולגבורה), התחיל המינהג של העלאת נרות־זיכרון של „יד ושם”. האחד הוא נר קטן, המיועד לבית ולמשפחה, ומדליקים אותו ערב כ״ז בניסן, והוא דולק עד הסוף של עצרת הנעילה המרכזית בהר הזיכרון, בירושלים. השני הוא בעל ששה קנים, מיועד למוסדות ולאירגונים, והעלאתו משמשת תפקיד עיקרי בשעת עצרות הזיכרון. הנר מסמל את נשמת האדם, ככתוב „נר ד׳ נשמת אדם” (משלי כ׳, כז). מדורי דורות נהוג בישראל, להדליק נר ביום הזיכרון של ההורים ושל בני המשפחה. הארגון רכש נר זיכרון גדול ונר זיכרון קטן.

הארגון קיים מגע עם התאחדות עולי פולין ועם הנהלת „יד ושם”. ה„התאחדות” הזמינה את הנציגות של הארגון, ביום כ״ב באדר א׳ תשכ״ב (26 בפברואר 1962) לכינוס של אירגונים, יוצאי ערים ועיירות שבסביבות וולוז׳ין, בקשר עם הוצאת ספר „יזכור”, שיקיף את כל הערים והעיירות של הסביבה.

גם מערכת ספר „יזכור”, בהוצאת „יד ושם”, שלחה מכתב לאירגון, בו כתוב: „כידוע לכם מכין ,יד ושם׳ הוצאת ספרי ,יזכור׳ ללוחמי מחתרת בגיטאות ולפרטיזנים ביערות, שנפלו במלחמה נגד הנאצים.

בידינו שמות של לוחמים בני עירכם שנפלו במערכה. כדי להנציח את זכרם, אנו זקוקים לביוגרפיות מלאות. אי־לכך הננו מעוניינים להיפגש עמכם ולדון על הדרכים והאפשרויות של השגת פרטים ממצים על לוחמים בני עירכם".

אחדים מניצולי וולוז'ין נענו לפנייה זו, ודברי העדות שלהם גנוזים בגנזך של „יד ושם" בירושלים.

לוח־הזיכרון לוולוז'ין ב„מרתף השואה"

„מרתף השואה" שבהר־ציון הוא „מוזיאון" מחריד של החורבן הגדול של עם ישראל באירופה. ממנו עולה הזעקה של מיליוני יהודים, שניספו בטרבלינקי, בבלז'יץ, באושונצ'ים,

לוח הזיכרון, לזכרה של קהילת וולוז'ין, ב„מרתף־השואה" שבהר־ציון בירושלים

בסובוביר, במיידאַניק, בפונאר ובמקומות אחרים. הוא מסמל את עם ישראל הטבוח.

המרתף משמש נקודת מוקד, בה מתמקדים כל הערגונות, כל המאוויים, כל הגעגועים, כל התוגה וכל הכאב על עולם יהודי מופלא, שעבר מן העולם ונמצא ב„עלמא דקשוט" (ב„עולם האמת"). הוא משמש גם מקום קדוש של עלייה לרגל להמוני יהודים בישראל ובתפוצה, כדי להאזין לקולות של מיליונים, העולים ובוקעים מלוחות השיש. כי הלוח הזה אינו לוח־שיש קר. הוא מנופש בנפשותיהם של יהודי הקהילה. כי ממנו נפרצות לכל רוחות העולם הנשמות של יקירינו. היהדות מכנה לוח־זיכרון בשם „נפש". שכן למדנו (ירושלמי, שקלים מז, א') „מותר המת — בונין לו נפש על קברו", והכוונה היא למצבת־זיכרון.

דבר המובן מאליו הוא, שהאירגון דאג להנציח את העיר וולוז'ין ואת ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין, ע"י קביעת לוח־זיכרון ב„מרתף השואה". בכ"ה בניסן תשי"ח (15 באפריל 1958) כתב האירגון ל„הועדה להר־ציון" וביקש פרטים על התשלום שיש לשלם עבור הלוח.

הוועדה השיבה, במכתבה מיום ל' בניסן תשי"ח (20 באפריל 1958) ש„המקום ללוח אינו עולה בכסף, אלא שעליכם להכין את הלוח בגודל 50×40 ס"מ. הנוסח צריך להיות

הדלקת נרות לזכרם של ששת המיליונים, בטקס של גילוי הלוט מלוח־הזכרון לזכרה של קהילת וולוז'ין (מר נאַמיוט מדליק נר)

כללי, בלי הזכרת שמות פרטיים, כדוגמת שאר הלוחות הקבועים במרתף השואה בהר־ציון בירושלים".

הארגון הטיל על מר יונה בן־ששון, נצר של „שושלת וולוז'ין", את הדאגה והטיפול בכל הדברים הכרוכים בכך. מר בן־ששון קיבל על עצמו משימה קדושה זו בדחילו ורחימו (ביראה ובאהבה). הוא בא בדברים עם ד"ר כהנא (מנהל משרד־הדתות) ודאג שיוקצה מיבחר המקומות ללוח הזיכרון של וולוז'ין. הוא גם ניסח את הנוסח שייחקק בלוח. הנוסח נתקבל על דעת כולם, כי הוא מביע את מהותה ואת סגוליותה של וולוז'ין, כאם הישיבות בדורותינו. נקבע מקום של כבוד ללוח, לא רחוק מווילנא המעטירה, עירו של הגר"א ורבו של הגר"ח (הגאון רבי חיים מוולוז'ין). הלוחות, העוטרים את הלוח של וולוז'ין, נישזרים למיטווה, לאריגת קודש, המראה שבנגלה ובנסתר ינקו עיירות אלו, קהילות אלו, מן המעיין הטהור והקדוש של וולוז'ין.

ביום הזיכרון של שנת תשכ"ו (1966), כ"ד שנים לחורבנה של וולוז'ין, התקיים הטקס של גילוי הלוט מעל לוח השיש. כמעט כל שרידי וולוז'ין באו לטקס מחריד ורב רושם זה.

קדם לטקס לימוד של שני פרקי משניות מפיו של רב המקום. האחד הוא פרק ז' ממסכת „מקואות" והשני — פרק כ"ד ממסכת „כלים". פרק ז' ממסכת „מקואות" מסתיים במלה „טהורה" ופרק כ"ד ממסכת „כלים" מסתיים במלה „טהור". יש בכך משום כיבוד זכרו של המת. בלימוד זה רצוננו לומר, שכל נפש מהנפשות של קהילת וולוז'ין טהורה היא וכל קדוש מוולוז'ין טהור הוא.

אחרי לימוד פרקי המשניות, נתכבדו ששה מבני וולוז'ין — ישישים ומבוגרים — להדליק ששה נרות לעילוי נשמותיהם של ששת המיליונים, בתוכם בני קהילת וולוז'ין — אנשים, נשים וילדים. קול הבכי החנוק שנשמע מפיותיהם של בני וולוז'ין, קומץ קטן ששרד מקהילה גדולה לד' — החריד את הלב. זה היה מחזה מרגש ביותר.

מר בנימין שפיר (שישקו) ניהל את הטקס. הוא סיפר לבני־וולוז'ין את האגדה המופלאה על רבי חיים מוולוז'ין, כפי שהיא כתובה במאמרי על ישיבת „עץ חיים" (ר' עמוד 96). אגדה זו מסמלת את מהותה של וולוז'ין, את האחריות שנטלה על עצמה וולוז'ין למען גאולת עם ישראל ולמען גאולתם של כל באי־עולם. באגדה מסופר שהגר"ח לא רצה להיכנס לבדו לגן־עדן, והוא נשאר עומד וממתין על הגבול המפסיק בין שמים וארץ — עד שיבוא המשיח. שמעו בני־וולוז'ין את האגדה ושתקו ויראת רבי חיים על פניהם.

בשנת ה' אלפים, שבע מאות עשרים ושש שנה לבריאת העולם, כ"ד שנה לחורבן וולוז'ין, מעל פיסגת עיר דויד, התירו בני וולוז'ין את הנדר של רבי חיים מוולוז'ין. על דעת קדושי וולוז'ין; על דעת בחורי־הישיבה; על דעת יהודי העיירות של סביבת וולוז'ין ועל דעת עמך ישראל הטבוח — אנו מתירים לך „אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו", רבי חיים מוולוז'ין, לעזוב את הגבול המפסיק בין שמים וארץ, ולהיכנס לגן־עדן. כבר אין לך

בני־וולוז׳ין, בטקס של גילוי הלוט מלוח הזיכרון במרתף השואה, לזכרה של קהילת וולוז׳ין

למי להמתין. כי יהודי וולוז'ין וכל היהודים, הקרובים והרחוקים, שכה יקרים היו לך, כבר נכרתו מארץ החיים; הם כבר כולם „המוני־מעלה", ולא „קבוצי מטה". כבר יושבים הם ברומו של עולם וחוסים בצל כנפי השכינה. והיה רועה נאמן לעמך ישראל וידע כל פעול כי אתה פעלת אצל אבינו שבשמים, שיעביר ממשלת זדון מן הארץ, כי רבים רחמיו.

בשעת התרת הנדר של רבי חיים מוולוז'ין, עלה בזכרוני הכתוב ב„סנהדרין" (פרק אחד־עשר, צ"ח) בדבר ביאת המשיח. ר' יהושע בן לוי שאל את אליהו, מתי יבוא המשיח? אמר לו: „זיל שיליה לדידיה" („לך ושאל אותו"). „והיכא יתיב"? („ואיפה הוא יושב"?) — "אפיתחא דרומי קרתא" („על פתח העיר רומא"). „ומאי סימניה"? („ומה סימנו"?) — „יתיב בין עניי, סובלים חלאים וכולן שרו ואסרי בחד זימנא, ואיהו שרי חד ואסר חד. אמר: דלמא מבעינא, דלא אעכבנא" („הוא יושב בין עניים, סובלי מחלה, וכולם מתירים את התחבושת אשר על נגעיהם ושבים וקושרים אותה בפעם אחת. אבל הוא (המשיח) מתיר את התחבושת של נגע אחד וקושר שוב את התחבושת, מפני שהוא אומר: שמא אני מתבקש ללכת ולגאול את ישראל ואז לא אתעכב, אם אטפל בקשירת שני נגעים, אז אתמהמה").

יש קשר מהותי בין אגדה תלמודית זו, לבין התרת הנדר של רבי חיים מוולוז'ין. לא זו בלבד שהגר"ח יכול כבר לעזוב את הגבול המפסיק בין השמים והארץ, כי אם גם המשיח כבר יכול לעזוב את פתחה של „רומי קרתא", כי העניים סובלי חלאים כבר אינם, כי הנבוזראדן של ימינו כבר כילה והשמיד את כולם. אין לו למשיח בשביל מי להתיר ולחבוש את נגעיו. ויכול הוא כבר לקום ולצאת לדרך, אם כ„עני ורוכב על־חמור, ועל־עיר בן־אתונות" (זכריה ב', ט', ט') ואם בדרך אחרת, כי שעתו הגיעה. הגיעה השעה ששער הרחמים ייפתח לקראת בואו של המשיח.

בטקס של הסרת הלוט, טקס ההתייחדות עם קדושי וולוז'ין ועם רבי חיים מוולוז'ין, אביה הרוחני של קהילת וולוז'ין — הביעו בני־וולוז'ין את הכיסופים לגאולת אמת של עם ישראל, כפי שחזה אותה רבי חיים מוולוז'ין.

ההנצחה הספרותית של וולוז'ין

עוד בימים כתיקנם, שנים רבות לפני השואה, הונצחה וולוז'ין ע"י קריאת רחוב על שמה, הנמצא בגבול שבין יפו ותל־אביב. לצערנו, לא הצלחנו לוודא, מתי נקרא הרחוב על שמה של וולוז'ין וכן אין בידינו ידיעות על יוזם הרעיון הזה.

האירגון — מראשית ייסודו — שם את עניין ההנצחה של וולוז'ין על ראש דאגותיו. ואין הנצחה אלא בספר. שכן מקדמת דנא גרסה האומה היהודית שבספר בלבד צרורים חיי הנצח של היחיד ושל הכלל. הלוא איוב אמר: „מי יתן אפו ויכתבון מלי; מי־יתן בספר ויחקו" (איוב יט, כג). ובדורות אחרונים כתב הסופר שמואל יוסף עגנון: „מעולה הוא הנייר אפילו מן המצבה, שאם היא גדולה ונאה גונבים אותה הגויים ומשימים אותה

בבנייניהם, ואם היא קטנה היא שוקעת באדמה. מה שאין כן נייר, שאם מדפיסים ספר הריהו מתפשט בכל תפוצות ישראל ויש לו קיום לדורות" („אורח נטה ללון", עמ' 332).

כאשר מר יוסף שוואַרצברג נבחר כמזכיר של הארגון, החל לטפל במרץ רב בהוצאת

הרחוב על־שם ישיבת וולוז'ין, בגבול יפו־תל־אביב

הספר. הוא שלח מכתב, ביום ט"ו בסיון תשכ"ב (17 ביוני 1962) לוועד „קהילת עץ חיים אנשי וולוז'ין" בניו־יורק, בו הדגיש את העובדה המצערת, שכבר חלפו 20 שנה לחורבנה של וולוז'ין, וטרם הציבו לה יד. הוא ביקש גם סיוע חומרי, שכן אין בכוחם של בני וולוז'ין במדינת ישראל להוציא את הספר בכוחות עצמם.

אולם, התברר, שהבעייה העיקרית היא בעיית החומר הספרותי. שכן החומר שנמצא בידיהם של העוסקים בעבודת קודש זו היה דל ומועט, ולא היה בו, אפילו, כדי הוצאת ספר רגיל, מכל שכן ספר כספר וולוז'ין, שאינו מיועד לבני־העיר בלבד, כי אם לציבור רחב של מלומדים, של תלמידי־חכמים, של משכילים ושל כל מי שענייני היהדות קרובים ללבו.

הארגון החליט להתקשר עם עורך מקצועי ולהטיל עליו את איסוף החומר, סיגנונו, עריכתו והבאתו לדפוס. בשנת תשכ"ה (1965) הוזמן כותב הטורים האלה (יליד העיר קובל — ווהלין) לערוך את הספר.

כתיבת הספר היתה כרוכה בקשיי־קשיים. לא נעסיק את ציבור הקוראים בכך. דברים אלה הם מכבשונה של יצירה, ואין משיחין בהם. כדי להקל על ההתמודדות עם הבעיות המיוחדות, נבחרה מועצה מורחבת של מערכת בהרכב הבא: א) חיים אשלגי ב) חוה באָקשט ג) ישראל בן־נחום ד) פרופיסור חיים הלל בן־ששון ה) יונה בן־ששון ו) מינה דוויק ז) מנדל וולקוביץ׳ ח) ישראל לווינסון ט) פאַניה לוויצקי י) דב לויט יא) שושנה נשרי יב) בלה סליטרניק יג) חיים פוטאַשניק יד) יצחק פרסקי טו) פרומה צווכנר טז) פרומה ציטרין יז) אפרים רוגובין יח) צבי רוגובין יט) רחל רובינשטיין כ) בנימין שפיר (שישקו).

מבין חברי מועצה זו נבחרו שתי ועדות: ועדת הספר וועדת כספים. הועדה הראשונה הורכבה מן החברים הבאים: בנימין שפיר, שושנה נשרי וישראל בן־נחום. ועדה זו בדקה, יחד עם העורך, את החומר ואימתה את הפרטים השונים. הוועדה השנייה הורכבה מן החברים: פסח ברמן, דב לאוויט, חיים פוטאשניק ופרומה צווכנר. ועדה זו עסקה באיסוף הכספים למען הספר. עלינו לציין את ההתמסרות, הרבה של כל הפעילים משתי הוועדות,

פגישה עם מר בנימין וולפר במלון „דן" בתל־אביב
עומדים (מימין לשמאל): א) ישראל בן־נחום ב) דב לאוויט ג) חיים פוטאַשניק
יושבים (מימין לשמאל): א) פרומה צווכנר ב) גברת וולפר ג) מר בנימין וולפר ד) העורך אליעזר לאוני ה) שושנה נשרי ו) שרה בן־נחום

שעשו את עבודתם במסירות, בנאמנות וללא פניות אישיות. לא נציב ציונים, מי עשה יותר ומי עשה פחות. יעמדו כולם על התודה ועל הברכה. תעמוד להם זכותה של וולוז׳ין — להם ולבניהם אחריהם.

מכיוון שספר וולוז׳ין הוא מיוחד במינו, התלבטנו גם בבעייה, מה שם ייקרא לו. הספר מורכב משני ספרים, לכן צריך היה להתאים לו שם ההולם את שניהם. פנינו לד״ר יצחק ריבקינד, שכל הזמן גילה עניין רב בספר וולוז׳ין ועקב בעירנות אחרי מהלך כתיבתו. ד״ר ריבקינד השיב כדלקמן: „מכיוון שהמדובר הוא בוולוז׳ין, הייתי מבליט את זה בשם הספר. עצתי שהספר ייקרא „וולוז׳ין של מעלה״, ובכותרת מישנה: „ספר עדות וזיכרון למרכז התורה הגדול, לעיר ואם הישיבות בליטא״. ואם ההצעה לא תתקבל, הייתי מנסח: „ספרה של עיר וישיבת „עץ חיים״, או „ספרה של עיר וישיבה של מעלה״. כידוע לא נתקבלה ההצעה של ד״ר ריבקינד, כי אם הצעתו של מר יונה בן־ששון (בתיקון קל של מר מאיר מדן, המזכיר של האקדמיה ללשון העברית) והיא: „וולוז׳ין, ספרה של העיר ושל ישיבת „עץ חיים״.

בתקופה של כתיבת הספר ביקרו במדינת ישראל אחדים מבני וולוז׳ין המתגוררים בארצות הברית. זכור לנו ביקורו של מר יהודה חיים קוטלר, שתרם לספר פרק זכרונות מעניין. מר קוטלר הנציח את שמו ואת זכרו בדיבור קלסי על מהותו ועל תכליתו של ספר וולוז׳ין. הוא אמר שספר וולוז׳ין צריך להיות כתוב כך, שגם פרופיסורים ומלומדים באוניברסיטאות יקראו בו וימצאו עניין בו. מר קוטלר לא הטיל שום ספק שאמנם יקראו באוניברסיטאות בספר וולוז׳ין, ולכן על העורך לדעת, לפני מי הוא עומד ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון.

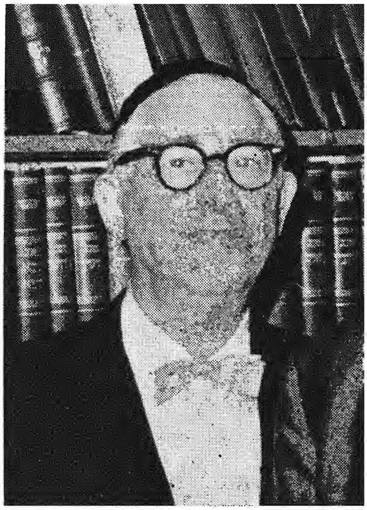
הקדמונים אמרו: Habent sua fata libelli (לספרים גורל משלהם, ספר ספר וגורלו). או כמו שנאמר בזוהר (חלק ג׳, פרשת נשא, קלד): „הכול תלוי במזל, ואפילו ספר־תורה בהיכל״. הספרים, דוגמת בני־אדם, נתונים וצפויים לחסדי הגורל. אין לקבוע מראש, מה גורל צפוי לספר וולוז׳ין. אבל מתוך ראייה בלתי משוחדת את ה„הון הרוחני״ המושקע בספר, אנו מעיזים לחשוב שהספר לא ייבוש ולא יכלם גם בעולמם של פרופסורים ושל מלומדים.

חיים נחמן ביאליק הבחין בין ספר לבין „ביכעל״. ספר — לדברי ביאליק — הוא בניין גדול, יצירה לדורות, הזוכה בהכרת האומה, או בהרגשתה. ואילו „ביכעל״ — אלה הם פרורים, שלא מצטרפים למעשה יצירה. אנו תקוה שאמנם כתבנו ספר, ולא „ביכעל״. וולוז׳ין זכתה לכבוד שהיא ראוייה לו.

מבין בני־וולוז׳ין המתגוררים בארצות־הברית, שביקרו במדינת ישראל בזמן כתיבת הספר, יש לציין במיוחד את ביקורו של מר וולפר ורעיתו. המערכת קיימה ישיבה עם האורחים במלון „דן״, בה גוללנו את הקשיים הכספיים הגדולים הכרוכים בהוצאת הספר. סיפרנו למר וולפר, שכל האירגונים הוציאו ספרי „יזכור״ בעזרת בני־העיר שבארצות־

ועד הספר של בני וולוז׳ין בארצות־הברית

THE BOOK COMMITTEE OF "BNEI VOLOZIN" IN THE UNITED STATES

מר בנימין וולפר
BENJAMIN WOLPER

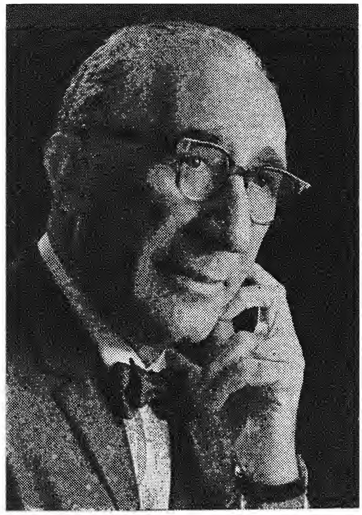
ד"ר אברהם יאַבלונס
DR. ABRAHAM JABLONS

מר עזרא שפירא
EZRA SHAPIRO

מר יצחק מאיר בונים
IRVING M. BUNIM

מר שמואל רודין
SAMUEL RUDIN

מר פסח ברמן
PESACH BERMAN

הרב מנחם מנדל פוטאַשניק
RABBI MENDEL POTASHNIK

מר יהודה חיים קוטלר
JULIUS KOTLER

הברית, ואנו מקווים שגם בני־וולוז׳ין המתגוררים בארצות־הברית ינהגו כך. ואמנם מישאלתנו התקיימה. אחינו הוולוז׳ינאיים בארצות־הברית היטו שכם והושיטו יד־אחים. הם מילאו את התפקיד של „זבולון״ והמציאו את מירב ה„מזון החומרי״ לספר.

מבין בני וולוז׳ין בארצות־הברית נבחר ועד־הספר שהורכב מן החברים הבאים: א) ד״ר אברהם יבלונס ב) מר בנימין וולפר ג) מר יצחק מאיר בונים ד) מר עזרא שפירא ה) מר שמואל רודין ו) מר פסח ברמן ז) הרב מנדל פוטאָשניק ח) מר יהודה חיים קוטלר.

הוועד הזה פעל במסירות, בלב ונפש, למען ספר וולוז׳ין, למען הצלחתו של הספר. על כך נתונה לכולם תודתנו מקרב לב.

ואהבת את וולוז׳ין

נסיים את תולדות האירגון בדברי תורה. ב„סערת אליהו״ (ספר זה הוא הספד של רבי אברהם, בנו של הגר״א, על אביו הגר״א) מובא משל נאה מאוד (עמוד 14): למלך אחד היה בן־זקונים, והוא שלח אותו לעיר גדולה מלאה חכמים וסופרים, כדי ללמוד שם כל מיני חכמות ומדעים. אמר המלך, אם יתמהמה בנו כמה שנים בכרך, שרבים נכשלים בו בגזל ובכל מיני תועבות, עלול בנו להסתאב. לכן החליט שבנו ישהה בעיר רק בעת הלימודים, ויתר עיתותיו יתאכסן בכפר אחד סמוך לכרך, ובעל האכסניה ישמור את צעדיו. מזה תצמח גם תועלת לבני־הכפר שילמדו מידותיו וישמעו בכל יום את חכמתו שלמד בעיר. וכן עשה המלך. מקץ שנתיים שלח המלך איגרת לבנו שיחזור הביתה. כל בני־הכפר געו בבכייה. שאל כפרי אחד את רעהו: למה אתה בוכה? השיב לו: לבי דוי כי בן־המלך עזב את הכפר הנחמד המשופע בגני ירק. וכי איפה ימצא דירה מרווחת כגון זו שמצא בכפר? השיב לו: לא על כך עלינו לבכות ולהצטער. אם כי מעולם לא ראיתי את ארמון המלך, בכל זאת משער אני שהוא בוודאי יפה כבתי הכפר הנאים שלנו, ואולי עוד יותר יפה מהם. אולם על־כך עלינו לבכות, שלא נזכה יותר להשתעשע בדברי תורתו ולא נזכה לשמוע את דברי חכמתו.

„בן המלך״ — כלומר, וולוז׳ין על יהודיה, על גאוניה, על תלמידי־החכמים שבה — „עזב״ אותנו ולא נוכל להשתעשע עוד עמהם בדברי תורה. אבל דבריהם קיימים. הם כתובים בספרים. מה שהבאנו בספר וולוז׳ין אינו אלא המחאה, צ׳ק, שהתמורה הממשית שלו מופקדת בבנק. המיליונים והמיליארדים של וולוז׳ין שמורים ב„כספות״ האדירות של כתבי רבי חיים מוולוז׳ין, של כתבי הנצי״ב, של כתבי רבי יוסף דב סולובייצ׳יק, של כתבי הרב יצחק יעקב ריינס, של כתבי הרב רפאל שפירא, של כתבי הרב קוק, בשירה ובפרוזה של חיים נחמן ביאליק, ובכל הספרות העשירה האינסופית כמעט על ישיבת וולוז׳ין. אלה הם ספרים עתירי־רוח. הם מגיעים עד פסגות הרוח היותר עליונות. אלה

הן ה„כספות" של וולוז'ין, כאן שמור „כספה", כאן שמורים אוצרותיה הרוחניים הבלתי נדלים. והאהבה לכתבים אלה היא אהבה לוולוז'ין.

ככל שאנו מתבגרים ומזדקנים, אנו מתכשרים להכיר בהבלות כיסופינו, ואנו מרחי־קים מאתנו את הקל והבלתי־חשוב ומתקשרים עם יצירות האדם, שיש להן ערך קיים, נצחי. אנו מוצאים את אושרנו במפעלי יצירה, מה שבחורי הישיבה קראו „בשרא וכורא" („בשר ודגים") של הגמרא ושל רוח האנוש בכללה.

אדם מוולוז'ין צריך להתפעל מן השמים המכוכבים ממעל לו ותורת וולוז'ין בתוכו. על־ידי הקריאה והעיון בכתבים אלה נתקשר יותר ויותר בוולוז'ין, ונרה לא יכבה.

יורשה־נא לנו לחתום את דברינו בגירסה חופשית (פרפרזה) של דברי המשורר: „וולוז'ין, מולדתנו הרוחנית! את לבריאות נמשלת! רק איש, אבדת לו, נפשו המייחלת תדע הוקירך".

בנימין פרח

בנם של מלכה ושל משה יעקב (ממייסדי „החלוץ המזרחי״ בוולוז׳ין). נולד בכרכור בכ״ד במנחם אב תרפ״ז (22 באוגוסט 1927). למד בבית־הספר שבמקום, ואחרי גמרו את בית־הספר התיכוני לחקלאות בפרדס־חנה, עבד בפקידות בבית־החרושת לשמן „יצהר״ בנחלת־יצחק.

חן של חסד היה מתוח על פניו, וידוע היה בטוב לבו. היה מקבל כל אדם במאור פנים ותמיד היה מוכן לעזור לזולת.

חבר „ההגנה״ פעיל. השתתף באימונים במסירות ובדביקות, והיה מסור מאוד לתפקידיו, הן בעבודה והן ב„ההגנה״. בראשית מלחמת העצמאות התגייס לצבא ושירת בפלוגה דתית. עבר בהצלחה קורס של מ״כ (מפקד כיתה) והשתתף בכל הפעולות של „חטיבת אלכסנדרוני״ בחזיתות השרון, השומרון והשפלה של לוד. הוא הועבר עם גדודו לחזית הדרום והנגב. כאשר בא לחופשה, לא סיפר דבר להוריו על מעללי הגבורה, כדי שלא ייראה כמתיימר ולבל יעורר חרדה בלב הוריו. בפלוגתו היה אתו חיים רכס, יליד כרכור, חבר מילדות, שיחד גדלו, יחד נלחמו ויחד נפלו בקרב על עיראק אלמנשיה שבכיס פלוג׳ה, ביום כ״ו בכסלו תש״ט (28 בדצמבר 1948). תושבי כרכור אמרו עליהם: שני נרות דעכו בליל הנר השני של חנוכה.

היה קבור בפלוג׳ה. ביום י״ז בכסלו תש״י (8 בדצמבר 1949) הועבר למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

כאב — בנו. אביו, משה יעקב (ייבדל לחיים טובים וארוכים) עסק בוולוז׳ין במלחמתה־של־תורה, והבן הקריב את חייו במלחמת־מצווה שנתנה לנו את ריבונותנו המדינית. יהי זכרו חתום בלב כולנו לדור־דור.

חיים פרסקי

בן שמואל וגליה. נולד בוולוז'ין בשנת תרע"א (1911) ועלה לארץ בשנת תרצ"ב (1932). חניך בית־ספר „תרבות" בוולוז'ין וחבר „החלוץ". היה ספורטאי ועלה לארץ עם ה„מכביה". כל השנים עבד כפועל וגר בקרית־חיים. היה חבר פעיל ב„הפועל" של חיפה — בפלוגות „הפועל" ובתיזמורת. חבר ה„הגנה" משעת בואו לארץ. בשנים תרצ"ו—תרצ"ח (1936—1938) היה נוטר.

במלחמת־השחרור גויס לצה"ל. באחרונה נילחם בסביבת עכו. נפל בקרב על כפר מיאר. המצב היה לאחר יאוש, חלק ממגיני המישלט נסוג, אך הוא קיים את המסורת של ה„הגנה", שלא לנטוש עמדה ללא פקודה, ונשאר עד נפלו ביום ל' באב תש"ח (4 בספטמבר 1948). הובא למנוחת־עולמים בכפר־אתא, ביום ה' באלול תש"ח (9 בספטמבר 1948).

אליעזר רוגובין

אליעזר נולד ביום ח׳ באייר תרפ״ב (6 במאי 1922) להוריו צבי וטויבע. מבית עניים היה. בכל זאת דאגו הוריו לחינוכו העברי והיה תלמיד מוכשר מאוד. בתקופת השואה נכלא בגיטו עם בני־משפחתו. עם חיסול הגיטו נמלט ליער והגיע לסביבות נאליבוק־סטולפץ. מצא דרכו לפרטיזאנים והצטרף לאוטריאד של צ׳קָאלוב, יחד עם ברנשטיין. הוא הצטיין במלחמה נגד הנאצים, קיבל הרבה אותות הצטיינות ואף את התואר והסמל של „גיבור ברית־המועצות״ ודרגת לויטננט. בשנת תש״ג (1943) נתמנה לראש של פלוגת חבלנים בת 25 איש, שתפקידה היה למקש דרכים ולהרוס מסילות ורכבות.

פעם נתקל בפלוגה גדולה של גרמנים. אליעזר לא נרתע מפניהם. הוא נתן פקודה לאנשיו לא לסגת ולהילחם בהם עד הכדור האחרון. הקרב ארך שעה שלמה, בו נפצע אליעזר ברגלו. גם בהיותו פצוע לא איבד עשתונותיו והמשיך להילחם באויב. כשהתקרבו אליו הגרמנים הטיל רימון והרג שניים מהם.

אליעזר שכב חדשיים בבית־חולים. משהחלים חזר לפעולותיו הנועזות. בעיירה נאליבוק פיזר עם אנשיו פלוגת־חיילים גרמניים והביס אותה.

אחרי שחרור וולוז׳ין נתמנה למנהל השירות החשאי. הואיל והרג איכר בשוגג, בשעת נסיון לתקן מכונת־ירייה, נענש ונשלח לחזית. בווילנא הרג משתף־פעולה עם הנאצים, שלפי ידיעותיו היתה ידו בהשמדת משפחתו.

אחרי המלחמה שוחרר כאזרח פולני וניתן לו לחזור לפולין. הצטרף בלודז׳ לקיבוץ „גורדוניה״ ויצא עם חבריו ב„נתיב הבריחה״. פעל במחנות זלצבורג, וינה ואיטליה כמדריך ומורה לעברית ובארגון עליה ב׳. באיטליה הצטרף לאצ״ל, העפיל לארץ ונשלח לקפריסין. ניסה פעמיים לברוח ונתפס. אחרי שהותו בקפריסין למעלה משנה הורשה בשנת תש״ח (1948) לעלות לארץ והתמחה כקצין־חבלה. הוא הצליח מאוד בשירותו.

בשוך הקרבות של מלחמת העצמאות נשלח לפרק מוקשים בשטחי הנגב שעברו לרשות ישראל. בעבודה זו ניספה בהתפוצץ מוקש במוחרקה שבמחוז באר־שבע, ביום כ״ד בכסלו תש״ט (26 בדצמבר 1948). למחרת היום הובא למנוחת־עולמים ברחובות.

יפה אבּרמוביץ׳ (שיינע לידסקי פון האָראָדאָק)
(כפר־סבא)

צום אנדענק פון לייזער ראגאווין

כ׳הויב זיך אָן צו דערמאַנען
לייזער דער קעמפערישער פּאַרטיזאַן
לייזער ראָגאָווין פון וואָלאָזשין.

אָט אַזוי ווי היינט
מיט אַ ביקס אין האַנט
געטראָפן לייזערקען אין וואַלד.
מיט דער בלאָנדער גריווע ווי אַ גוי
געגאַנגען שטענדיק אין שווערסטן בוי —
דו ביסט דאָך געווען אַזוי יונג.

דיינע ווערטער: נקמה! נקמה!
פאַר אונזערע הייליקע נשמות.
וואָלאָזשין, מיין אידיש היים איז פאַרברענט.
אין מיין קערפּער ביזן גרונט
איז אָפן מיין טיפע ווונד.
כדי די ווונד זאָל אויסהיילן מיינעליידן
מוז איך דעם טויט נישט אויסמיידן
כ׳וויל פאַלן ווי אַ העלד
אויפן גרינעם פרייען פעלד.

פון קראַסנער לאַגער ביסטו אַנטלאָפן
באַזאָרגט זיך מיט דייטשע וואָפן.
און אין דער פינסטערער נאַכט
האָסטו זיך אין וואַלד געבראַכט.

נישט איינמאָל האָב איך דיר געטראָפן אויף דער וואָך
געשמייכלט און געלאַכט:
כ׳גיי היינט רייסן רעלסן

מיט די מערדער פֿאַרמעסטן.
כ׳וועל זיי ווייזן וואָס איך קען
זיי וועלן דעם טויט דערזעהן.

יאָ! דו ביסט אַוועק
אין דיין קעמפערישן וועג.
מיט די האַראַקער העלדן־פּאַרטיזאַנער
רייסן די באַנען.

געקומען אין וואַלד צוריק
מיט שמחה און גליק.
דו האָסט ערפיהלט דעם באַפעהל
גיך און שנעל.

כ׳געדענק דיר זייער גוט
ווי אין דיין פנים האָט געשפּראָצט דאָס יונגע בלוט.

דער גורל האָט אונז נאָכן קריג אין עסטרייך געטראָפן.
דאָרט האָסטו געגרעדט וועגן נצחון.
דו האָסט געהערט צו דער ביתרישער פּאַרטיי
און דו האָסט זיך אָנגעשלאָסן אין זייער ריי,
כדי צו פאָהרן אין לאַנד און נעהמען נקמה
פאַר די לעבענדיק־ליידענדע נשמות.
נעהמען נקמה פון די וואָס האָבן די טויערן פאַרמאַכט.
דו האָסט זיך פונם ביקס נישט געוואָלט שיידן.

און דו, לייזער, צום נצחון האָסטו נישט דערלעבט,
צו וועלכן דו האָסט געשטרעבט.
געפאַלן ווי אַ גרויסער העלד
מיט די פרייהייט־קעמפער פאַר אונזער אייגען לאַנד.

ד"ר אברהם יאַבלונס
(מנהל הועד הפועל של הוועדה האמריקאית)

הוולוז'ינאים באמריקה

הקדמה

אין לומר כי הדפסת ספר זה היא מיותרת, שכן תוכנו מקיף בשלוש שפות — עברית, יידיש ואנגלית — פרטים עניינים חשובים, אשר מתארים כחוליות בשרשרת זהב, את ההיסטוריה המפוארת והמקסימה של היהדות האורתודוקסית בעיר וולוז'ין, במאה התשע־עשרה ובמאה העשרים, שאותה היא מיועדת להנציח.

עצם השם „וולוז'ין" מעלה בדמיוננו אקדמיה ללימודי תלמוד, אשר היתה לשם דבר באירופה ובשאר חלקי העולם. אקדמיה זו — ישיבת וולוז'ין — נוסדה בשנת 1803 על־ידי רבי חיים מוולוז'ין ז"ל, ופרחה כמאה וששים שנה. כתוצאה מהחורבן בתקופת השואה הנאצית במלחמת העולם השנייה, הישיבה, שנשאה את השם וולוז'ין, הוקמה מחדש בישראל.

הוולוז'ינאים, שהיגרו לארצות הברית מרצונם החופשי, הביאו לייסוד חברה; ואלה, אשר בעזרת השם ניצלו מההשמדה הנאצית והגיעו בסופו של דבר לישראל, ייסדו במשך הזמן את האירגון של הוולוז'ינאים. נושאים אלה מקבלים ביטוי דרמטי בספר.

מטרתה הבלעדית של הישיבה היתה קידום יהדות נאמנה לתורה. מן הישיבה יצאו רבנים מוסמכים ותלמידי־חכמים, אשר דבקו בקפדנות בעקרונות המצווים על שמירת המצוות ועל הפצת האמונה היהודית.

חשיבותו של ספר זה נעוצה בכך, כי הדורות הבאים יוכלו ללמוד אודות סבלותיהם והישגיהם של הוולוז'ינאים ותרומתם בגולה כולה, להנצחת המורשת הדתית של כל מה שהיתה העיר וולוז'ין.

הבעת תודה

עלי להזכיר בתחושת תודה עמוקה את אלה, אשר עסקו באופן פעיל בקטע האנגלי הכלול בחומר זה.

קטן המקום מלהכיל את השמות הרבים של אלה אשר תרמו לספר זה, ולכן מוגשת להם בזה תודתנו על התועלת שהביאו לקהילת „עץ חיים אנשי וולוז'ין" ולוועדה האמריקאית לכרך „יזכור" של וולוז'ין.

חוב של תודה גדול מגיע לאלה הנזכרים מטה, לא רק על מאמציהם הבלתי פוסקים בכל הקשור בספר זה, אלא גם עבור הפעלת הענין והעזרה של הוולוז'ינאים באמריקה.

לשני מנהלי המשנה: רבי מנדל פוטשניק — עבור ייזום המפעל בארצות הברית, וליוליוס קוטלר, אשר עם שובו מביקור בישראל, עבד ללא לאות עד לסיום המפעל.

לאירווינג בונים, יו״ר הכבוד, עבור הוקרתו לוולוז׳ין ועזרתו בכל צורה אפשרית.

לעזרא שפירא מקליבלנד, אוהיו, על הענין שהראה ועל הענותו המידית.

לנשיאי הכבוד של קהילת אי.סי.אי. דבל יו: אלברט קירשנר, ארב רובין, הארי סילברמן ובנימין וולפר עבור השתתפותם ועזרתם הנאמנה.

לפסח ברמן, אשר שימש כמקשר בין ארצות הברית לישראל בבקוריו התכופים בישראל, ואשר עזרתו בהוצאת הספר היתה עצומה.

ולבסוף, עבור עצמי, כעורך „הוולוז׳ינאים באמריקה״, אני מבקש את סבלנותם של כל אלה אשר יקראו ספור היסטורי זה, על כל השמטה או טעות העלולות, בלא יודעין, להשתרבב. אני מגיש „עבודה לשמה״ זו בגאוה הניתנת להבנה.

„וידגו לרב בקרב הארץ״.
בראשית מב, 16

הקדמה:

המרחק של וולוז׳ין, המפורסמת בכל העולם היהודי בזכות הישיבה שלה, עד לעיר הקוסמופוליטית ניו־יורק, הוא בערך 5000 מילין (כ־8000 ק״מ) החוצים דרכי יבשות ואת האוקינוס האטלנטי.

סיפור זה, המקיף תקופה של 90 שנה בקירוב, אינו יכול לקבוע בבירור את תאריך בואו המדוייק של ה„לנדסמן״ הראשון מוולוז׳ין, אך ניתן לראות בשנת 1881 כשנת עזיבתם של המהגרים הראשונים מעיר הישיבה ובואם לחופינו.

לפני עזבם את מקום הולדתם, ערכו מהגרים־חלוצים אלה ביקור פרידה אצל הרב המהולל, הגאון רבי נפתלי צבי ברלין (ראש הישיבה דאז), כדי לקבל את ברכתו. הרב המלומד והחריף, עם חיוך המשתפך על פניו הקדושים, כדי להפיג את העצבות ואת רצינות ביקורם — נתן את בירכתו הקדושה ואיחל להם מסע מוצלח. בקשתו האחת ששטח בפניהם היתה, שיזכרו תמיד כי יהודים המה.

בהביטנו אחורה, רואים אנו את נוסעינו נפרדים מנשותיהם, מילדיהם, מידידיהם וממכריהם, עם הטלית והתפילין בידם האחת ושקית קטנה המכילה רקיקים כמזון בדרכם בידם השנייה.

בהעיפם מבט אחרון בלב כבד בארץ מולדתם ידעו הם אך מעט מהתלאות ומהקשיים הכרוכים במעבר גבולות, בעיות עם חברות נסיעות, ואי הנוחות שבמסע בבטן האניה לתקופה של שלושה שבועות על גבי האוקיינוס הגועש לארץ החופש אשר בה עמדו לתקוע את יתדות עתידם.

„הבו לי... את המוניכם המתקהלים המשתוקקים לנשום בחופש...
אני נושאת את מנורתי ליד הדלת המוזהבת".
(כתובת החקוקה על פסל החרות) אמה לזארוס

למרות חוסר הבטחון בכל הקשור לגורלם בארץ זו, חיל החלוץ הזה של וולוז'ינאים, עם אמונתם ובטחונם בעזרת השם יתברך, רוויים באהבה ובהתמדה ליהדות התורה, הכנה, סבלו את הקשיים ואי הנוחיות של המסע ועלו ליבשה בשלום בקסל גרדן (באטרי) שבניו־יורק.

נקל להבין כי העולים הראשונים בארץ החדשה סבלו מהעדר הנוחיות ורגיעה של חיי משפחה, וכי כעולים חדשים הצטרכו לגור כדיירים אצל זרים; בעוד שבארץ הישנה היו להם משפחות משלהם, קרובים וידידים. על מנת להתגבר על בדידותם המעציבה, שהיתה מלכתחלה מלאת מרירות, חיפשו את הריעות של ידידים וחברים מוולוז'ין. דבר זה הביא למיפגשים של וולוז'ינאים בשבתות ובחגים, בהם נתקבצו כמנין או למעלה מזה לצרכי תפילה. מיפגשים אלה איפשרו חילופי ידיעות וחדשות מארץ מולדתם, שנמסרו על־ידי אלה מבני עירם שקיבלו מכתבים מהבית.

הסדר זה נמשך כחמש שנים עד אשר נפטר „לנדסמן" וולוז'ינאי בשם יוחנן הלוי. דבר זה אירע ביום האחרון של חג הפסח בשנת 1885. הנפטר היה אחיו של אברהם שמואל לוי ואביו של הנאמן יוסף רודנסקי. חמישה עשר חברים מה"לנדסלייט" נאספו יחד על מנת להכין את סדרי הקבורה, ומכיוון שלא היתה להם חלקת קבורה משלהם, השיגו קבר מקהילת רדושקוויץ'.

משהכירו אנשי הקבוצה בצורך בבית קברות, הקימו חברה ולאחר זמן לא רב רכשו חלקות קרקע בבתי העלמין בוושינגטון, בברוקלין ובניו־יורק. החברה הפכה לעובדה מוגמרת ב־13 באוקטובר 1886, שהוא התאריך בו נרשמה החברה כחוק במדינת ניו־יורק הריבונית. הקהילה נקראה על־שם מייסד הישיבה, הרב חיים, אשר הפך את וולוז'ין למעוז הגדול ללימודי התלמוד. בעלי התפקידים הראשונים בקהילה שנקראה בשם: „קהילת עץ חיים' אנשי וולוז'ין". היו: משה פירסון, נשיא; יעקב הורוביץ, סגן נשיא; היימן רוגובין, גזבר; יעקב ג'. יבלונס, מזכיר; שמואל בונימוביץ', משה חפץ ויצחק מלצר — נאמנים.

הכנסותיהם הדלות של החברים איפשרו אך ורק דמי שכירות עבור מקום לצרכי תפילה ולפגישות. הראשון בין המקומות שנשכרו למטרה זו היה ברחוב אלדרידג' 36. לאחר מכן עברה הקבוצה לרחוב הסטר 101 ומשם לרחוב אורצ'רד 20. במשכנם זה התעוררו חילוקי דעות בקשר לניהול עניני הקהילה, וכתוצאה מכך, פרשה קבוצה קטנה

מהחברים והקימו קבוצה משלהם. הם ערכו את תפילותיהם ברחוב באורי 21 ונודעו בשם קבוצת העשרים ואחד. פירוד זה לא נמשך זמן רב ובתאריך מאוחר יותר, שבו והתאחדו.

היחס שהקהילה זכתה בו מבעל הבית ברחוב אורצ׳רד 20, היה כה מעליב עד כי הכרחי היה לעבור בפעם נוספת — הפעם השלישית — והפעם לקומה שניה ברחוב לודלאו 16. מאז ואילך, ניכרת התקדמותה והתפתחותה של הקהילה. תפילה נערכה מדי יום ביומו, בעוד שמקודם נערכו התפילות בשבתות ובימי מועד בלבד. הכתובת החדשה בתירגומה, ניתנת בזה: „מקום בו ניתן להתפלל השכם והערב ובכל ימות השנה״.

ב־8 ביוני 1891 אירע מאורע שהיווה ראשית תקופה חדשה, המצביעה עד היום על מסירותם והתלהבותם של אנשי הקהילה הצעירה. הקבוצה, שהיתה קיימת חמש שנים בלבד, לקחה על עצמה את רכישת המבנה ברחוב מדיסון 209. רכוש זה היה בעבר רכושם של מיסיונרים אשר, מפאת שינוי האוכלוסיה באיזור ומכיוון שלא היו להם מועמדים לשמד, נאלצו למכור את רכושם.

הכוכב בעל ששת הקצוות — ה„מגן דוד״ — מקשט את גג המיבנה עד עצם היום הזה — בהמירו את הצלב שנישא שם בטרם נרכש הבניין. בהקשר למאורע זה אירע באותה עת מקרה עצוב, והוא פטירתו המקרית ובלא עת של אחד מהחברים, מרדכי יונה, פועל מתכת, אשר בהתלהבותו להסיר את הצלב, נפל ארצה ונהרג.

במשך פחות מעשור, ליתר דיוק, תוך שמונה שנים מהיום בו נרכש הבניין, התקדמה החברה לשלב כזה בו הזדקקה לצווים בדבר ניהול ענייניה בהתאם לנוהג פרלמנטרי. הודפסה חוברת אשר נשאה את השם „חוקה״ ואשר תאריכה הוא 1899. למרות תוכנה המרתק, קצר המקום מהכיל יותר מאשר את ההקדמה בלבד:

„מאחר שאנו מהגרים בארץ זו, ומאחר וכזה הוא מנהגנו, אנו, בהיותינו יראים את השם, התאגדנו לפיכך להקים חברה, אשר שמה המקודש יהיה

„עץ חיים אנשי וולוז׳ין״

באחוות אחים לשרת את השם בתפילה ובתורה, כאגודת רעים, כאגודה לעזרה הדדית, כאשר לרוע המזל מצויה מחלה, או כאשר, ישמור האל, אירע מוות, לנחם, לעזור בעצה ובמעשה, וכן לדאוג לאלמנות ויתומים.

בהיותנו חתומים על החוקה, מחובתנו לנהוג לפי החוקים בקשר אמיץ לתמיד; ובפעלנו המצויין הזה יעזרנו האל בכל דרכינו ויגן עלינו מכל פגע, ויהי שלום עלינו ועל כל ישראל. אמן״.

עם רכישת הבניין, התעוררו החברים במרץ לפעול לשינוי הבניין, כדי שידמה לבית־כנסת של ממש, בו ייערכו התפילות כמנהג הישיבה בעיר וולוז׳ין.

משששבו אנשי קבוצת העשרים ואחד ומשהצטרפו אנשי ה„וולוז׳ינר ווראיין״, רבו מספר החברים והגיעו לכמה מאות.

השילוב של שלושה גופים נפרדים לאירגון מאוחד, חיזק את החברה עד כדי כך, שיכלה להרשות לעצמה להחזיק רב ידוע כמנהיגם הרוחני, ומזמן לזמן הוזמנו חזנים ידועי שם.

ראוי לציין בסיפור זה את חלקן הבלתי נלאה של הנשים, אשר נתנו מזמנן וממאמציהן ללא גבול, ביחד עם החברים הגברים, בהתקנת הקישוטים הרבים לתשמישי הקדושה תורה.
המרובים המעצבים מישכן יהודי. אחת מהתרומות הראשונות כאות למסירותן, היה ספר־

מכיוון שהזמן אינו קופא במקומו, אלא ממשיך לזרום, התרבו מספר הנפטרים בתקופה של 1926—1886. בין המנהיגים הרוחניים שתפסו במישרת הרבנות, היו: הרבנים אברהם יודלוביץ׳, מרדכי קלצ׳קו, בוראק, דמשק, רלבג, חרל״פ, אשר באמצעות קהילתנו הת־כרסמו בכל יהדות אמריקה.

יש לציין במיוחד את אברהם יצחק מלצר עבור תקופת שירותו המסור כשמש, כבעל קורא וכבעל תוקע.

החברים החלוצים הקימו בימי חייהם בית תפילה בכל המתייחס לנוהגי תורת אמת. בנוסף על כך הם ייסדו קרן גמילות חסד, קופת חולים (שהיתה ידועה כ„ביקור חולים״) ורכשה קרקע נוספת לבית עלמין.

בשנת 1926, משהתקדם האירגון די הצורך ומספר חבריו הגיע כדי 268, הגיעו הפעי־לים והחברים למסקנה שיש לציין את יובל הארבעים מאז הוענק הצ׳רטר (1926—1886) — במסיבה שנקראה נשף היובל.

ביום ראשון, 21 במרץ 1926, באולם בטהובן ברחוב ה־5 210 איסט, ניו־יורק, נערך נשף היובל. היה זה מאורע נוגע ללב לחזות בהתקהלותם של אלה אשר באו לפגוש ולברך „לנדסלייט״ מילדות. יושב ראש המסיבה היה איזידור יבלונס — בנו של יעקב יבלונס ונכדו של שמואל בנוביץ׳, שניהם ממיסדי הקהילה.

רבי מאיר ברלין (בר־אילן) היה אורח הכבוד. הרב הוא יליד וולוז׳ין, ובנוסף על פרסומו הגדול בזכותו שלו, היה צאצא משושלת של רבנים ידועים אשר היו הר״מים של ישיבת וולוז׳ין. נאומו המרשים שהיווה את פיסגת הערב, זכור עדיין לאלה שהשתתפו בנשף. נאום זה דן בגדולת תרומתה של וולוז׳ין בכל הגולה, וכן דו״ח מעניין על אודות מנהיגים רבניים ידועים ומלומדים גדולים אשר יצאו מהישיבה. בסוף דבריו ערכו לו תשואות ממושכות.

באותה תקופה היו פעילי הקהילה: יעקב יהושע יבלונס, נשיא; ברנט הריסון, סגן נשיא; משה בנוביץ׳, גזבר; האריס רודניק, מזכיר; לואיס הנקינד, אברהם גרליק, אלי סולוף ויוסף רודין. נאמנים: יצחק בונימוביץ׳ ואלי אליעזר חיים רבינוביץ׳ — גבאים.

הערה: בעמוד זה התחלפה שורה 8 בשורה 9.

חוברת היובל, שהוצאה לאור לציון המאורע, הינה בעלת עניין מיוחד בכך שמרבית תוכנה הוא ביידיש הכתובה באותיות עבריות.

בחוברת מופיעים שני נושאים בעלי עניין מיוחד: 1) תמונה של 26 „ותיקים" חלוצי החברה ר(2) היסטוריה מרשימה של הקהילה המתארת תקופה של ארבעים שנה מיום הקמתה.

המשתתפים בנשף היובל הביעו את שביעות רצונם והתלהבותם הגדולה ואת תקוותם כי בעתיד ייערכו נשפים דומים.

יובל החמישים של הקהילה נחגג באוירה חגיגית ההולמת את נשף הזהב של קיומו. החגיגה נערכה ביום ראשון, 1 במרץ 1936, במלון ברודויי סנטרל.

יו"ר חגיגה זו היה מר בנימין וולפר, אשר ביחד עם הוועדה שעמד בראשה, הפך מאורע זה להצלחה יוצאת מן הכלל. בסתיו 1936 נבחר האח וולפר פה אחד לנשיא, כהוקרה לאדיקותו ושרותיו המסורים לקהילה. בניין בית הכנסת שופץ לגמרי ונערכו טקסי הקדשות, בהם נשאו את דבריהם רבנים ידועים כגון הרב א. ד. בוראק, הרב ב. ל. רוזנבלום והרב ר. ב. רודיצקי, בפני הקהל שמילא את כל המושבים בבית־הכנסת.

החוברת שהוצאה לציון מאורע זה, נכרכה בעטיפה מוזהבת ותוכנה, פרט לדף שנכתב ביידיש על ידי משה בנוביץ', נכתב באנגלית. דף זה המשיך בסיפור תהליך התפתחותה של הקהילה בעשור שחלף, מאז נערך נשף יובל הארבעים.

ב־1941 נבחר משה בנוביץ' לנשיא, אחרי מר בנימין וולפר. משה בנוביץ' נולד בוולוז'ין, הוא בנו של שמואל בנוביץ' — אחד מן המייסדים. לפני תקופת כהונתו, במשך התקופה ולאחר מכן, שירת בכמה תפקידים — גבאי של חברה קדישא, גזבר של גמילות חסד וכן עסק בקמחא דפסחא. הקמתם של שני העמודים משיש, שביניהם שערי הברזל בכניסה לשטח הוולוז'ינאי שבבית העלמין בית דויד באלמונט, לונג איילנד — היו תרומתו.

מסיבת יובל שנת ה־55 נערכה במרץ 1941, במלון ריברסייד פלז'ה, והיתה הנשף השלישי.

בשנות מלחמת העולם השנייה (1942—1945) שירתו רבים מבני החברים בצבא, הן על אדמת ארה"ב והן מחוצה לה. תודה לאל, אף אחד מהם לא נפל במלחמה.

הודות להצטרפות הדור השני והשלישי של החברים לקהילה, עלה מספרם ל־215.

בנובמבר 1946, נערכה מסיבת יובל הששים במלון ריברסייד פלאז'ה, שהיה מלא מפה לפה באורחים.

בשנים שבאו לאחר מכן, אבד לקהילה אחרון מייסדיה, עם פטירת ויקטור קליין, שהיה אחד מנשיאיה הראשונים. זמן קצר לאחר מכן הלכו לעולמם משה בנוביץ', אשר שירת כנשיא לפני תקופה קצרה וכן יצחק בונימוביץ' שהיה ידוע בכינויו „רב איצלה". החברים הצטערו מאוד על אבדן זה.

הקהילה כיבדה את זכרו של משה בנוביץ׳ בהקימה את ה„קרן לזכר משה בנוביץ׳״, הנמצאת בהנהלתו של בן אחותו, ד״ר אברהם יבלונס. קרן זו ממשיכה בביצוע שרותי סעד אשר דודו תמך בהם.

ב־11 בנובמבר 1951 חגגה הקהילה את יובלה ה־65 — החמישי בסידרת ארועים אלה.

ארבעים וארבעת העמודים של חוברת הזכרון לציון המאורע, מעידים על כך כי רבים מהחברים ומהידידים הינם ילדיהם של המייסדים.

למרות המקום המצומצם, מן הראוי לציין את הפעילים הצעירים — בניהם של החברים הותיקים — אשר נשאו בעול הנהגת הקהילה. אלברט קירשנר נולד בוולוז׳ין, בנם של מר וגב׳ ב. ס. קירשנר, זכה במישרת הנשיא בשנת 1952. הוא העניק את שירותיו וכושרו להביא לרמת עניין גבוהה במוסד. סגניו, שעזרו לידו, היו: הארי סילברמן, מוריס חייקלין, צ׳רלז סקלוט; הגזבר הארי א. ברוקמן; נאמנים ג׳ק קרוננברג, אייב רוגובין ורובי רוגובין.

עבור שרותיו המרובים ללא לאות והקרבתו המרובה, היה מר בנימין וולפר הנשיא לשעבר השני אשר זכה לתואר נשיא כבוד. יעקב יבלונס היה הראשון שזכה בתואר.

בסיפור היסטורי זה יש לייחד מקום והערכה מיוחדת, אותה חייבת הקהילה למשפחת רודין. הראש של המשפחה היה מר שמואל רודין. המשפחה העניקה ידע חשוב לשיפוץ כל החזית הפנימית של בית הכנסת והפכו אותו למיבנה מושך וקוסם לתפילה.

ב־18 בנובמבר של אותה שנה, התקיים נשף יובל ה־70 (הששי במספר מסוגו). דבר בעל חשיבות היסטורית שאירע במסיבה זו, היתה השריפה הסמלית של המשכנתא, אשר שיחררה את העול שרבץ 63 שנים על הרכוש.

הארי סילברמן, בנו של שמואל סילברמן, מייסד ומראשוני הנשיאים, מילא את תפקיד הנשיא בשלושת השנים 1956—1959. עוזריו היעילים היו: סגני נשיא ג׳ק קרוננברג, מוריס הייקלין, אייב רוגוז׳ין וג׳ק סטארק. הנשיא סילברמן שירת בנאמנות במשך תקופת כהונתו וניהל את ענייני הארגון. נועם דרכיו ודבריו השקטים יצרו הארמוניה וריעות בין החברים.

שרותיו של רבי נתן רוטשטיין כמנהיג רוחני של הקהילה היו, ועדיין, נחשבים כמכובדים ביותר. בנוסף לתפקידו הנזכר לעיל, הוא ממלא בנאמנות רבה גם את תפקיד הגבאי והמזכיר.

ב־1959 קיבל על עצמו אירב רובין את תפקיד הנשיאות, ונעזר על ידי סגני הנשיא הנזכרים לעיל.

תוכנית יובל היהלום (75) שנערכה ב־13 בנובמבר, כללה הרבה נקודות מעניינות וחשובות. ראש הטקס, איזידור יבלונס, סיפר מעשיות מרובות על הקהילה. הנשיא, אירב רובין, בירך את האורחים בברכה חמה. אירבינג בונים הוזמן לעלות ולספר היסטוריה מעניינת ביותר של ישיבת העיר וולוז׳ין. נשיא הכבוד, מר בנימין וולפר, העלה זכרונות

על ההישגים המצויינים של הקהילה בשנים המרובות בהן היה חבר ופעיל בארגון.

כהערכה על שירותם המסור, נמסרו מתנות מכסף עם הקדשות מתאימות, למר וגב׳ אירבינג בונים, רבי וגב׳ נתן רוטשטיין ולמר וגב׳ שמואל רובין.

הרב אלי מלצר בירך את הנוכחים בתפילה שסיימה את המסיבה המפוארת של יובל היהלום.

לקהילה יש הזכות והכבוד להוסיף לרשימת חבריה את בני הדור הרביעי משושלת מייסדי הארגון. והם: ג׳רלד פיירסון, בנם של מר וגב׳ הארי פיירסון ממשפחת האריס רודניק, ולורנס פ. וולפר, בנם של מר וגב׳ ברנרד וולפר, ממשפחת יעקב ולנה וולפר.

ראויים לציון מיוחד על שירותם הינם הוריהם של שני החברים האחרונים הללו — יעקב וולפר, אשר שירת תקופה של 17 שנה, ולאחריו שירת הארי רודניק, שאף הוא שירת שנים רבות.

העניין הנמשך והמסירות של החברים ניכרים על ידי הענקת קישוטים חדשים לבית התפילה (1) טבלת זיכרון מברונזה — תרומתם של מר וגב׳ יוסף ר. כהן, מר וגב׳ סיימור הרבסט, מר וגב׳ דוד מאלר, מר מיכאל רודן, מר וגב׳ לואיס רודין, מר וגב׳ אירב רובין, מר וגב׳ שחרן סיידנברג, מר וגב׳ בנימין וולפר, ו־(2) דגל ארצות הברית של אמריקה ודגל מדינת ישראל המקשטים את שני צידי ארון הקודש — מתנתם של מר וגב׳ בנימין גוטרמן.

בפעם השמינית הרצופה במשך 80 שנות קיום הקהילה, נערך נשף היובל ב־13 בנובמבר 1966.

הנשיא, אירב רובין, בברכו את האורחים, ציין כי בנוסף על עניינים חשובים אחרים, „קהילתנו עמדה בפני שינויי העיתים והמינהגים בדבקות ובאמונה של יהדות של תורת אמת ועבור זה מגיעה תודה מיוחדת לרבנו הנערץ, הרב נתן רוטשטיין עבור הכוונתו הרוחנית והשגחה על המסורת ולימודי התלמוד הנערכים בבית הכנסת״.

רוח המיפגש המחודש שהורגשה בנשף יובל השמונים הנ״ל, הפכה למאורע שמח ומוצלח.

במבט אל העתיד, הבה ונאחל לה, לקהילתנו, „כי תלך מחיל אל חיל״ בשרות השם יתברך ובני אנוש.

סוף דבר

אלה הקוראים סיפור זה, יזכרו נא כי הוא מקיף תקופה של למעלה משמונים שנה. את המידע לכתיבה זו ניתן היה לדלות מחומר מוגבל בלבד ומזכרונו של הסופר, מכיוון שמרבית המיסמכים הושמדו ואף אחד מה„ותיקים״ לא נותר כדי שנוכל לקבל פרטים היסטוריים ממנו.

תקוותנו היא כי סיפור מעשה זה ידרבן אחרים להקדיש זמן ומאמץ לדיסרטציה יותר

מעמיקה על הוולוז'ינאים באמריקה מאשר הוגש להלן — כי ניתן לומר בכנות כי השתייכות לשושלת וולוז'ין פירושה נשיאת גושפנקה של ייחוד.

הועדה האמריקאית

יו"ר כבוד
אירבינג בונים
ישראל רוגוז'ין
שמואל רודין

יו"ר
אירב רובין

סגן יו"ר
אלברט קירשנר
ד"ר אברהם יבלונס
(מנהל אקסקוטיבי)
יוליוס קוטלר
רבי מנדל פוטשניק
(עוזרים למנהל)

ח ב ר י ם

ד"ר אמיל ל. איסון
(שיקאגו אילינוי)
רברנד יעקב בקסט
בן בנט
צ'רלז בנוביץ
פסח ברמן
סימור בלום
שמואל בונדר
יוסף ר. כהן
ויליאם גינסברג
ד"ר ג'. ל. גורדון
בנימין ר. גוטרמן
(לייקווד, ניו ג'רזי)
ד"ר לואיס האריסון
סידני האריסון
(ניו בדפורד; מסצ'וסטס)
מוריס חייקלין
סיימור הרבסט
ד"ר בנימין יבלונס

איזידור יבלונס
אל קלי
ב. ס. קירשנר
רברנד אלי מלצר
אירווין ס. מלצר
ארתור ל. מוריס
פרופסור א. פ. נסטיר
(סאן דיגו; קליפורניה)
דור פקר
הרמן פקר
אירווינג פקר
ד"ר נתן פורטנוי
לואיס רבינוביץ
(גרינווד, ס. קרולינה)
רבי נ. ה. ג' ריף
(קמדן, ניו ג'רזי)
פרופסור יצחק ריבקינד ז"ל
ברני רוגובין

אירבינג רוגובין
(לוס אנג'לס, קליפ.)
רבי נתן רוטשטיין
מיכאל רודן
(מיאמי ביץ', פלורידה)
סידני רודי
אהרון שניידר
לואיס שניידר
(לוס אנג'לס, קליפ.)
ג'ורג' סליגמן
(שרמן אוקס, קליפ.)

עזרא שפירא
הארי סילברמן
מיכאל סיפקין
צ'רלס סקלוט
ג'ק סטארק
לואיז שטיינמאן
ד"ר אדוארד וייסמן
בנימין וולפר
ברנרד וולפרדור וולפר

מאנגלית **רות רזניק**

בנימין שפיר (שישקו)
(יו״ר הארגון של בני־וולוז׳ין בישראל)

שלמי תודה

רואה אני חובה נעימה להביע את רחשי תודתי ואת רחשי תודתם של בני־וולוז׳ין במדינת ישראל ובכל אתר ואתר, לעורך של ספר וולוז׳ין, מר **אליעזר לאוני**, שעשה רבות להצלחת הספר.

מר לאוני ליקט פרט לפרט מפי יחידים מניצולי השואה, העמיק חקר בכל הספרות העשירה על וולוז׳ין, וחיבוריו שהודפסו בספר מצטיינים בבקי־אות גדולה ובידיעה רחבה ומעמיקה על וולוז׳ין.

יעמדו על הברכה: גברת **שושנה נשרי** (ברקוביץ׳), המזכירה של ועדת הספר, שהשקיעה עמל רב בעבודה האירגונית.

גברת **פרומה גורביץ׳** (קיווילביץ׳), גזברית הוועדה.

מר **דב לוויט**, שקיבל על עצמו את האחריות הכספית, מבלי שהיו לו האמצעים לכך.

מר **חיים פוטאַשניק** שהיה פעיל ומפעיל בעניינים האירגוניים.

תודה מיוחדת למר **פסח ברמן**, שאירגן את האמצעים הכספיים בין בני־וולוז׳ין, תושבי ארצות הברית.

כן יזכרו לברכה כל החברים והידידים מבני וולוז׳ין, ושאינם מבני־עירנו, שנתנו ידם ושיתפו את עצמם במלאכת הספר.

יהי ספר וולוז׳ין מקור של עידוד ושל נוחם לכל שוחרי העיר.

if we were attacked. We set out wearing peasant clothes. We crossed the river Berezina and reached a village where we went to the home of a peasant whom we knew. He gave us bread, salt and cheese. His wife warned us to be very careful, because there were police wandering around who had killed several Jews the day before.

We stayed fourteen days at the village. When the food gave out Sana Lavit said to us that there was no choice and we must go back to Wolozhin. It was not easy, for the roads and paths were patrolled day and night by police and S.S. men. Still we reached Wolozhin, where we found Mottel Chaiklin in a house. I asked him whether any of my family were alive. He answered that peasants had told him that my brother Munia (Samuel) was in Zabzhezha. I went there and found him in a peasant's home. One leg was swollen. Although it was hard for him to walk he accompanied me, and we reached Wolozin together.

out through the roof. The murderers shot them, but still a few succeeded in escaping, Mordechai Malot among them.

On that dreadfully hot day they kept the people crowded together from five in the morning until five in the afternoon. Then they took them out in groups, children separately and men and women separately. A few Jews went to their deaths in their prayer shawls and phylacteries. They conducted the Jews of set purpose through the streets of the Christians, in order that the later might rejoice at the fall of their Jewish enemies. A gang of young men and women came out of the houses with their mouth-organs and played and sang cheerful songs and began dancing. They gathered round us and mocked us.

Those who were being led to death were taken to the House of Bulowa next to the Jewish graveyard, where they killed them with automatic weapons. After the murders they set the house on fire and the Jews of Wolozhin went up to heaven in flames. On that day many other Jews were killed, being shot in attics and other hiding places. When these corpses were taken for burial the gentiles flung dead cats, dead dogs and all kinds of rubbish on them.

After the slaughter the gentiles entered the Ghetto with their carts and looted whatever they saw. One woman raised her hands on high and shouted joyously: "Father in Heaven, I thank thee for having purified us of this Jewish filth!" It should be added that her husband was a decent and upright man who treated us kindly. He very much grieved at the bitter fate of the Jews, which broke his heart.

When the sun set we left the barn and crept towards our house. We came near the stable. The doors were open. "Is there anybody here?" we asked in a whisper, and heard a whisper back: "I am here!" It was the voice of my brother-in-law Hershel Perski, and then we heard the voices of Hershel and Zivia Lonim. Under cover of the darkness we set out for the forest near Wolozin. I went with Nathaniel (Sana) Lavit, my brother-in-law Leiba Lavit and Hersh Rogowin. We reached the forest where we found a couple of dozen Jews. It was a marshy spot. Weary and hungry, we asked one another where our help could come from.

Hunger and thirst distressed us very much. We decided to go and look for food and water, and were firmly resolved to defend ourselves

my brother's sister-in-law. She listened to me but did not believe my words and quietly went out into the courtyard to bring something into the house. But she came back at once with her face red as fire, trembling as she said to me: "There is something terrible all round — they are banging and yelling and shooting."

I looked out of the window and saw that the murderers were driving the Jews out of their houses. When they approached our house I said to Malka (my first wife): "The murderers are coming. Let's take the child and run away". She did not listen to me but stayed where she was, because she saw nowhere to escape to. When I saw the police and S.S. men approaching our house and mounting the stairs I called my father-in-law Sana (Nathaniel) Lavit and my brother-in-law Leiba, and we slipped cut through the back door into the barn. Then we climbed up into the attic.

On 23rd. Iyyar 5702 (10th May, 1942) at 5 a.m. the Ghetto was cordoned off by S.S. men and Polish and White Russian police. First they killed Yohanan Klein and Isaac Naroshevitz, the two Jewish policemen standing at the entrance to the Ghetto. Then they began shooting at Jews and many fell. They led the prisoners towards the smithy which the Russians had built in Moszczitzki Street not far from the synagogue, and there they imprisoned many Jews in the building. Opposite the building they placed chairs and a table, which was set out with all kinds of liquor. Round it sat policemen and S.S. men, bright and cheerful, with machineguns next to them. Between one drink and the next they shot into the building, in order to silence the weeping of the children and the outcry of the adults.

Among the prisoners was Rabbi Reuben Hadash, the Rabbi of Olshan. He appealed to the people not to go like sheep to the slaughter, and called on the prisoners to destroy the stoves and ovens. Let each one take a brick, a stone, or an iron bar in his hands, break down the doors and attack the murderers. But Rabbi Israel Lonim opposed this, quoting: "Even when a sharp sword is pressed against a man's throat let him not cease to hope for mercy."

The chief of the Gendarmerie summoned Aaron Kamenietzki, a member of the Judenrat, and ordered him to polish his kneeboots. As soon as Kamenietzki bent down the chief shot him. When the prisoners saw this murder a deadly commoticn began and they started to break

me: "Daddy, don't go to the meeting!" The child's heart forewarned her. I listened to her and did not go to the meeting.

When a large number had assembled Moka sent most of them back to the Ghetto. He imprisoned the rest in the cinema hall. From there he took out groups of ten people at one time, conducted them to the neighbouring sports ground and killed them. In this "action" more than. 200 Jews were killed, including Jacob (Yani) Garber, the Head of the Judenrat.

Jacob Finger, Tzapin and Zacharia Beiklin succeeded in escaping from this action. They returned to the Ghetto and told what they had seen. Immediately it was over, White Russian police came with the peasants of the neighbourhood, stripped the clothes off the corpses, took away any rings and jewelry and pulled their gold teeth out of their mouths. Then a group of Jews were brought and were ordered to bury the dead.

Life in the Ghetto grew harder and harder. One day several S.S. men entered the house which served as a House of Prayer. They took a Torah Scroll, spread it out on the ground, made several dozen Jews lie down on the sheets and killed them.

The 23rd. Iyyar 5702 (10th May, 1942) arrived and marked the destruction of the Wolozhin Community. A few days earlier three Germans had been found dead between Wolczhin and Zadzhezha. Gestapo men arived from Wileika and visited several places in town. It afterwards became known that they had come to select a suitable place for general slaughter.

I was told by a very reliable source what was being planned. My daughter was ill and had a very high temperature. I hastened to summon Dr. Faminski, a friend of the Jews. While treating the child and giving medical instructions he informed me that the time to exterminate the Jews was approaching. He used to come and go among the heads of the Gestapo and knew their plans for the Jews. So the information he gave me was absolutely reliable.

After I heard what the doctor had to say I fell fast asleep, but a nightmare woke me up. In my dream I saw that they had surrounded the Ghetto. The murderers entered our house and killed everybody. I was very much worried by the dream and told it to Rachel Leveiner,

We went out to forced labour together. We had to clean the streets, dig pits, and sweep away the snow in winter. I worked in the Yatzkeve Forest near Bielokortz, in a group of about eighty Jews. We lived in a miserable little cabin where we were all crushed and crowded together, broken and depressed. Everything saddened us and lowered our spirits. No food was given to us. We had a few belongings in return for which the gentiles gave us bread.

While we were working on the road that leads to Minsk we saw some dreadful sights. We saw the Germans maltreating Soviet prisoners-of-war in a horrible way. While their blood was flowing the torturers made them sing the song "Katiusha". They were starving and naked. The Germans were seated on a cart carrying grass and spring onions. From time to time they flung the prisoners some of the grass as though they were animals. The unfortunate men fell on it and crazily swallowed it.

On the Sabbath they permitted us to return to Wolozhin. Before entering the Ghetto we were very carefully searched, and woe to the man who had with him a piece of bread or a bottle of milk. He was beaten murderously and the food was taken from him. Sometimes a Christian who felt sorry for the imprisoned Jews used to approach the Ghetto fence with a loaf of bread or a bottle of milk. He was savagely beaten by the police and a few of these kind hearted people paid with their lives. Koppel Rogowin received a little food in return for kerosine from a non-Jew who went and denounced him. When Rogowin learnt of this he ran away to the Yatzkeve Forest. We were all lined up there and Koppel was taken out of the line. The murderers beat him so cruelly that he begged them to kill him, but they did not do him that favour at once. They put him on a waggon and brought him almost dead to the "Priest's Hill", where they executed him.

On 7th Heshvan 5702 (28th October, 1941) Moka of the Gestapo entered the Ghetto and demanded a large supply of boot-soles at once. They gave him the soles, assuming that they had done their duty with that gift. But he turned up again at the Judenrat accompanied by several S.S. men. He ordered all the Jews in the Ghetto to be summonned to a meeting in order to listen to "an interesting lecture" by him. The members of the Judenrat hurried out and passed on the word of the ruler. Not everybody responded. My little daughter Shulamit begged

MENDEL WOLKOWITCH, Natania:

THE DESTRUCTION OF WOLOZHIN

The Germans entered Wolozhin on 1st Tammuz 5701 (25th July, 1941). Before their entry they bombarded the city with artillery and bombed it from the air. When they entered they engaged in a small-scale massacre of Jews. Those murdered included Alter Berman, Pesach Mazeh, Eliahu Perski and Alter Shimshelewitz.

A fortnight later a Judenrat or Jewish Council was appointed by order of the Gestapo. It had twelve members and was headed by Jacob (Yani) Garber. The purpose of the Judenrat was to carry out the orders of the Gestapo, i.e., to conscript people for work and to supply money, jewelry, furs and cloth to the authorities.

The non-Jews welcomed the Germans joyously, and at once said that they would collaborate with them. Advocate Stanislaw Torski, a notorious "Endek" (the Endeks or National Democrats were the most anti-Semitic political group in Poland,) returned to Wolozhin from the Concentration Camp at Kartoz-Braza. His time had come at last. He contacted the local Jewhaters, the barber Baranski and others, and they began to conduct atrocity propaganda against the Jews. Advocate Torski was appointed Mayor. On his second day in office he sent to prison the popular physician Abraham Zart, with his daughter Nehama, Hayyim Zirolnik, Aaron Galperin, Simeon Lavit, Lippa Zimmerman and Hassia Leah Perski. Next day they were all executed. The local police was made up of worthless wretches who were brought from the neighbouring villages and placed under the orders of the S.S. men. These policemen used to attack the Jews and beat them murderously. One of them, Minkowitch, first broke the hands of Freidel Rosen and afterwards shot her and killed her. Rosa Berman and Shachna Partzki were beaten savagely and killed.

In the month of Av that year (August 1941) the Ghetto was established in "Aroptzu", within the "Krummer Gass" (Crooked Street), Dubinski Street and Minsk Street. About 3,500 people were crowded together in a few dozen houses. They included the Jews of Wolozhin and the Jewish refugees from the small neighbouring towns Wizhniewa, Olshan and Oshmina.

into space, where?; to seek a trade for the breadwinner and a healthy religious atmosphere for the children; to get the necessary funds for traveling expenses; etc. etc. etc.

Of course we had family names and given names. There were a number of popular family names such as Bunimowitz, Persky, Rogovin, Potashnik, Berman, Kotler, Jablon, etc. But nobody was known by his family name except for the draft (sluzba) or the Post Office. People were known either by their calling, their parents or by the nickname. I can remember the following: Simcha der Kneiper; Chaim Meier Hirshel Neches; Avram Chaim die grosse Kop; Shlomo der Chassid; Moshe der Steiptzer; Schmerl der Melamed; Monya der Zeigermacher; Mendel der Pochter; Icha Tana der wasser treger.

The Yeshiva leit were also known by the town they came from, Der Raduner, Der Pruziner, etc.

There was ample humor, boyish pranks, a cast of amateurs players that performed "Mechiras Joseph". Everybody attended everybody else's Simcha, invitations were announced by the Shames in schul. The Shames had other duties. Friday approaching sunset he went up and down the mark calling "In shul arein", and all the stores closed. During the High Holly Day season he went from house to house before dawn, knocked on the windows, and with his melodious voice he cried out "Shteht Uf Yisroel Am Kidoshim, Shteht Uf L'avodas Haboireh".

Half the emigrants went to Eretz Israel, and the others to America. Wolozyn has indeed reason to be proud of its children that she sent to Eretz Israel. Some of the leading men in political, economic and military life in Israel are Wolozyner, and America certainly owes a debt of gratitude to Wolozyn for the fine productive citizens, doctors, lawyers, Rabbis, philanthropists, industrialists, that Wolozin sent forth to enrich the American community.

Wolozyner of America and Israel never forgot the poor of the Shtettel that they left behind. Regularly and steadily the widow, the orphan, the handicapped were remembered and for half a century money was sent to the needy, privately and through organized effort, by the Congregation Anshei Wolozyn, 209 Madison St., New York. The Yeshiva was remembered regularly. As of today, the Congregation Anshei Wolozyn continues to subsidize the Yeshiva in Bnei Brak bearing the name of Eitz Chaim Yeshiva of Wolozin.

This was Wolozyn, and the murderous Huns cruelly wiped out such a beautiful segment of Noble humanity ד' ינקום דמם.

expensive, and Wolozyn didn't count calories. Then, one large house was Kosherized, and the community chest contributed the necessary money for flour, and the sons and daughters of the richer families were the laborers to knead, to reddle, tc bake and to wrap the Matzos for the poor. This was colled the "Padrat" (the contract).

Friday was a busy day for the housewife. After the chicken was slaughtered by the schochet, she had to flick the feathers, singe the small feathers, examine the chicken if it had no Shaylo, (a physical defect that might render it treif), soak, salt it, and of course, cook it. She baked her own Chalah and Kuchen and cake, she made her Tzimes, her Tscholent, set the Samovar, fed the geese and the chickens, cleaned the house, and set her candlesticks, the white tablecloth and linens for Shabbos. One could tell the menu by the fragrance that came forth from each house.

Some houses had no wooden floors, so the housewife would sprinkle a generous guantity of yellow sand on the ground in honor of Shabbos.

If a resident went to the schochet to slaughter a chicken in the middle of the week, it was a case of either the chicken was sick or the master was sick.

There was a doctor in Wolozyn, intermittently. Well, one day an epidemic of diphtheria broke out and no doctor in town. The Pristoff was cold to the danger of Jewish life, and did nothing to relieve the situasion. Papa notified the Gubernator in Wilno, and he sent down a commission to study the situasion. The Pristoff, afraid of being held for negligence sent a policeman around town, ordering the parents to take their sick children out of bed and set them at a table around the house. The Commission found no cases of Diphtheria and if it were not for Reb Raphael's intercession, sad results might have followed for papa.

The pogrom reports came in almost daily from Odessa and other big cities. The Russo-Japanese War of 1905 was a catastrophic failure for Czar Nicholas and he had to divert the minds and attention of the Russian people. He blamed the Jews, and set off a series of murderous pogroms. Schools and colleges were closed to the Jewish boys and girls. Manufacturing and commerce on a broad scale was forbidden. A Jew could not reside in a large city across Russia without a special permit. The horizon was indeed very small and low. The more alert and progressive citizens of Wolozyn saw the handwriting on the wall and emigration of one or more families was a daily event. It was, of course, coupled with great hardship; to leave parents and relatives; to travel

a baker, a Scribe who wrote Sifrei Torah and Tfillin, a dyer of woolens, several tailors and several shoemakers, and of course Melamdim.

With that economy, the community supported the students of the Yeshiva, named Yeshiva leit (not Yeshiva Bochurim). The Yeshiva paid for the lodging of the students, but the meals were supplied by the residents of the town. These young men used to eat "Tag" — a day here and a day there. Let it be said to the credit of the "Baalebostas" of Wolozin that the meals so offered and given were on a much higher standard than the housewife gave her own husband and children. It was a holiday meal, and several Kopeks stealthily put into the pocket of the Yeshiva man. Of course there were some affluent Yeshiva leit who were supported from home and a goodly number received sholarship — maintenance from the great philanthropist Brodsky, a sugar manufacturer from Petersburg. They were the "Gvirim", the rich ones. The Yeshiva leit were very friendly with the local people, and there was a mutual convivial spirit among them. Several of the Yeshiva leit married local girls, and the residents of Wolozin picked up the phraseology, the Torah expressions, the Torah spirit that permeated the very air of Wolozyn.

Like every other Jewish Community, it had its public bath house, the Mikvah, the Linath Hatzedek, Bikur Cholim, a miniature perambulating nursing service, a charity chest, etc. There are a few very interesting moments in the life of Wolozin that give it local color. I should like to dwell upon them briefly.

Almost all the houses were wooden structures, except the Yeshiva and a few brick buildings, single or two floored — on the Mark. Every so often the Goyim from the neighboring villages used to put fire to one or two houses and almost the whole town would burn down. So Wolozyn estabilished a volunteer fire department, the "Paziarna Komanda" and each night several young men used to walk the streets and side paths of the town as vigilanties against the arsonists. When a fire broke out, all residents came with pails of water, with water hoses pumping water from the river, the Yeshiva leit with their long jackets and yarmulkes trying to chop down the wood that was burning to keep the fire from spreading.

For Passover, the affluent citizens used to join four or five families, Kosher a house and the stove for Passover and bake the Matzos necessary for the Holiday. Of course they consumed much more Matzos than we do here today, because the other parts of the menu were much more

I REMEMBER WOLOZIN

By IRVING BUNIM

(son of Reb Moshe and Minnie Bunimowitz)
(grandson of Shmerl der Melamed).

I left Wolozyn in 1910, at the age of 9. Born and brought up in the central life of this small peaceful, lovable, very human ghetto town, I look back with nostalgic memories of my Shtettel.

It was a small locality and topographycally devided into two parts, one which was on a hill was called "Arufzu", there was the aristocratic Wilner Gass, the Mark, the Kleisel of the Wilner Gass and the World-renowned Yeshiva and the Beis Medrash to the left of the Mark. The other part of the Shtettel was down the hill and was called "Aropzu". There was a small lake in Wilner Gass and a small river after "Aropzu" setting the boundary of Wolozin. It was a towship, in the state of Wilno, county of Oszmiana. The government officials were the Pristoff, the Uradnik and the Baron. The Graff had had estates to the right of the the Mark. He very rarely was seen or heard of except that he permitted the residents of Wolozyn to take pleasure walks through his estate.

The centre of life and importance was the Yeshiva, worldly renowned and officially titled Yeshiva Eitz Chaim of Wolozyn. This was the first Yeshiva of Higher Learning established in Lithuania and it was the mother Yeshiva of the many great citadels of Torah that enriched Lithuania, and in fact the entire Torah world. It was established in 1802 by the great scholar, Saint and Sage, Reb Chaim Wolozyner, the disciple of the great Gaon of Wilno. This Yeshiva yas later headed by Rabbi Yoshe der Soloveichik, Reb Naphtaly Zvi Yehuda (Hirsh LEIB) Berlin and by Rabbi Raphael Shapiro. Thousands of great scholars owed their Torah learning to Volozyn, among them Rabbi Abraham Isaac Kook and Yibodel L'Chaim Rabbi Isser Yehuda Untermann, former and present Chief Rabbi of Israel.

The community was poor, A few families, the richer ones, found their income from clerical work and management of the lumbering that was done in the vicinity of Wolozyn. The rest of the township lived from commercial enterprises, buying and selling their wares from and to the peasants that lived in the "Bondras", the boundaries of Wolozyn. Yes, there was a watchmaker, a barber, a schochet, a butcher, an innkeeper,

writing could only be culled from limited available material and within the memory of the writer, in that most of the records were destroyed, and none of the 'Old Timers' have survived from whom historical data could be obtained.

It is hoped this narrative will be an incentive for others to devote time and effort for a more extensive dissertation on Woloziners in America than has herewith been submitted — for it can truly be said that to be of the lineage of a Wolcziner, bears the hallmark of distinction.

AMERICAN COMMITTEE

HONORARY CHAIRMEN
Irving Bunim
Israel Rogosin
Samuel Rudin

CHAIRMAN
Irve Rubin

VICE CHAIRMAN
Albert Kirshner
Dr. Abraham Jablons
Executive Director
Julius Cutler
Rabbi Mendel Potashnik
Assistant Directors

ASSOCIATES

Dr. Ehil L. Aison
Chicago, I 11.
Rev. Jacob Bakst
Ben Bennett
Charles Benowitz
Pesach Berman
Seymour Bloom
Samuel Bonder
Joseph R. Cohen
William Ginsberg
Dr. J. L. Gordon
Benjamin R. Gutterman
Dr. Louis Harrison
Lakewood, N.J.
Sidney Harrison
New Bedford, Mass.
Morris Heicklin
Seymour Herbst
Dr. Benjamin Jablons
Isidore Jablons
Al Kelly
B. S. Kirshner
Rev Ely Meltzer
Irwin S. Meiltzer
Arthur L. Morris
Prof. A. P. Nasatir
San Diego, Calif.
David Pecker
Herman Pecker
Irving Pecker
Dr. Nathan Portnoy
Louis Rabinowitz
Greenwood, S. C.
Rabbi N.H.J. Riff
Camden, N.J.
Prof. Isaac Rivkind
Barney Rogovin
Irving Rogovin
Los Angeles, Calif.
Rabbi Nathan Rothstein
Michael Ruden
Miami Beach, Fla.
Sidney Rudy
Aaron Schneider
Louis Schneider
Los Angeles, Calif,
George Seligman
Sherman Oaks, Calif.
Ezra Shapiro
Cleveland, Ohio
Harry Silverman
Michael Sipkin
Charles Skloot
Jack Stark
Lewis Steinman
Dr. Edward Weisman
Benjamin Wolper
Bernard Wolper
David Wolper

In appreciation of their services, suitably inscribed sterling silver gifts were presented to Mr. & Mrs. Irving Bunim, Rabbi and Mrs. Nathan Rothstein, and to Mr. & Mrs. Samuel Rudin.

Rev. Eli Meltzer gave the benediction concluding the glorious and sumptuous Diamond Jubilee Celebration.

The Congregation has the distinction of adding to its membership 4th generation descendants of the founders of the Organization. They are: Gerald Feirsen, son of Mr. & Mrs. Harry Feirsen of the Harris Rudnick family, and Lawrence F. Wolper, son of Mr. & Mrs. Bernard Wolper, of the Jacob and Lena Wolper family.

Deserving of creditable mention for their services as Secretary are the forebears of the above two new members — Jacob Wolper, who served for 17 years, succeeded by Harris Rudnick, who also served many years.

The continued interest and devotion of the members is shown by the addition of the following adornments in the Sanctuary (1) a Bronze Memorial Tablet — donation of Mr. & Mrs. Joseph R. Cohen, Mr. & Mrs. Seymour Herbst, Mr. & Mrs. David Maller, Mr. Michael Ruden, Mr. & Mrs. Louis Rodin, Mr. & Mrs. Irve Rubin, Mr. & Mrs. Aaron Seidenberg, Mr & Mrs. Benjamin Wolper, and (2) The Flag of The United States of America and The Flag of The State of Israel that adorn, respectively, either side of the Holy Ark — a gift from Mr. & Mrs. Benjamin Gutterman.

For the eighth consecutive time in the 80 years span of the Congregation, the Anniversary Banquet was held on November 13, 1966.

President Irve Rubin, in greeting the gathering stated, aside from other pertinent matters, that "Our Congregation has withstood the changes of time and customs in its steadfast adherence and observation of Torah-true Judaism for which special thanks is due our revered Rabbi Nathan Rothstein for his spiritual guidance and supervision of the ritual and talmud study that is conducted in the Synagogue".

The spirit of congenial reunion that prevailed at this 80th Anniversary Banquet made for a happy and successfut event.

———

With a look to the future, may our Congregation "go from strength to strength" in the service of G-d and our fellowman.

Epilogue :—

Those who have read the narrative are reminded that a period of more than eighty years are abridged in the text. Information for this

Morris Heicklin, Charles Skloot; Treasurer Harry A. Brookman; Trustees Jack Kronenberg, Abe Rogovin and Ruby Rogovin.

For the inestimable services of self-sacrificing proportion, Benjamin Wolper was the second ex-president to have been conferred the distinction of Honorary President, Jacob J. Jablons having been the first so honored.

Special mention must be made in this abridged historical narrative of the deep appreciation the Congregation owes the Rudin family. Spear-headed by Samuel Rudin, they rendered valuable 'know-how' of renovating the entire interior of the Synagogue to a most attractive and inviting structure for worship and prayer.

The five year period prior to the Fall of 1956 witnessed the revitalization of all the activities connected with the Organization.

On the 18th of November of the same year, the 70th Anniversary (sixth in the series of festivities) took place. Of historical significance, highlighting the Banquet, was the symbolic burning of the mortgage, which lifted the encumbrance of 63 years from the property.

Harry Silverman, son of Samuel Silverman, a founder and early president, served as the Presiding officer for the three years 1956-1959. He was ably assisted by Vice-Presidents Jack Kronenberg, Morris Heicklin, Abe Rogovin and Jack Stark. President Silverman rendered valuable service during the years of his tenure in office in conducting the affairs of the Organization. His gracious manner and soft spoken words made for harmony and comradeship amongst the members.

Rabbi Nathan Rothstein's services as spiritual leader of the Congregation have been and still are held in great esteem. In addition, his duties as Gabai and Secretary are faithfully and painstakingly fulfilled.

In 1959, Irve Rubin assumed the duties of the Presidency assisted by the same aforementioned Vice-Presidents.

The program of the Diamond (75th) Anniversary Celebration, held November 13, 1966, included many interesting and important features. The Master of Ceremonies and Toastmaster, Isidore Jablons recounted many highlights of Congregational events. The President, Irve Rubin, extended a warm welcome to the gathering. Irving Bunim then was called upon and delivered a very interesting history of the Yeshivah City of Wolozin. The Honorary President, Benjamin Wolper rendered an account of the splendid achievements of the Congregation for the many years during which he was a member and officer of the Organization.

succeeding Benjamin Wolper. He was born in Wolozin, son of one of the founders, Samuel Banowitch. Prior to, during and after his three years as President, he served in several capacities — Gabai of the Chevra Kadisha, Treasurer of the Loan Fund, and also the Matzos Fund. The erection of two marble pillars with suspending iron gates at the Woloziner burial grounds, Beth David Cemetery in Elmont, Long Island, were his donation.

The 55th Anniversary Celebration was held on the upper West side, Harch 30, 1941, at the Riverside Plaza Hotel — the third gala affair.

During the World War II years (1942-1945) the sons of many memebres served in the Armed Forces here and abroad. By the Grace of Almighty G-d, none were lost in the conflict.

Due to the 2nd and 3rd generation of members having joined the Congregation, the membership increased to 215.

On November 24, 1946, at the Riverside Plaza Hotel, the 60th Anniversary Celebration was held, at which there was an overflow attendance.

In the several years that followed, the Congregation lost the last of the Founders in the passing of Victor Klein, one of its early Presidents. Shortly thereafter, Moses Banowitch, a recent President, passed on, and also Isaac Bunimowitz, affectionately called 'Reb Itzele'. The membership was greatly saddened by their passing.

The Congregation deemed fit to memorialize the name of Moses Banowitch by establishing "The Moses Banowitch Memorial Welfare Fund," which is under the Directorship of his nephew, Dr. Abraham Jablons. The Fund continues to perform the many charitable services that his Uncle had administered.

It was in the evening of Armistice Day — November 11, 1951 — that the Congregation celebrated its 65th Anniversary — the fifth in the series of these events.

The forty-four pages of the Souvenir Journal for this occasion reveals the many members and friends that are progeny of the founders. Despite the limited space for this text, it is noteworthy to list the young officers — offspring of the older members — who conducted the affairs of the Congregation. Albert Kirschner, born in Wolozin, son of Mr. & Mrs. B.S. Kirschner, was elevated to the Presidency in 1952. He devoted his services and talent to maintain a high level of interest in the Institution. Assisting him as Vice-Presidents were Harry Silverman,

"Rosh" (head of) the Woloziner Yeshivah. Within the memory of those who attended the banquet, the highlight of the evening was his stirring address of the glory of Wolozin's contribution throughout the Diaspora (Centers of Judaism) and an interesting account of the renowned Rabbinical leaders and scholars who emanated from the Yeshivah. At the conclusion of his address, he was given a standing ovation.

The officers of the Congregation at this time were: Jacob Joshua Jablons, President; Barnett Harrison, Vice-President; Moses Banowitch, Treasurer; Harris Rudnick, Secretary; Trustees Louis Henkind, Abraham Garrelick, Eli Solof, Joseph Rudin; Gabais Isaac Bunimowitz, and Eli Eliezer Chaim Rabinowitz.

The Jubilee Journal, printed for this occasion, is of special interest in that most of its contents are in Yiddish with Hebrew characters and reads in the traditional order from right to left.

Two items of special interest appear in the Journal (1) a photograph of 26 'Old Timers' — pioneers of the Chevra and (2) a fascinating History of the Congregation covering the span of 40 years from its inception.

Great enthusiasm and satisfaction was expressed by those who attended with the hope that similar celebrations would take place in the future.

The 50th Anniversary of the Congregation was celebrated with a Banquet in a festive spirit befitting the Golden Milestone of its existence. The festivities took place on Sunday, March 1, 1936 at the Broadway Central Hotel.

The Chairman of this Celebration was Benjamin Wolper, and together with his Committee, made it an outstanding success. In the Fall of 1936, Brother Wolper was unanimously elected President in recognition of his reverence and devoted services to the Congregation. The Synagogue building was completely renovated and Dedication Ceremonies were held at which the prominent Rabbis, A. D. Burack, B. L. Rosenbloom, and B. D. Ruditsky addressed the capacity gathering that filled all the seats in the Synagogue.

The Souvenir Journal of this affair was bound in golden covers and its contents were anglicised with the exception of the page written in Yiddish by Moses Banowitch. This page continued the narrative of the Congregation's progress during the decade (ten years) since the first 40th Anniversary Banquet Celebration was held.

In 1941, Moses Banowitch was elected President, by acclamation,

By the return of the 21'ers, and the joining of the Woloziner Verein, the membership increased to more than several hundred.

The coalition of the three separate factions into a unified organization so strengthened the Chevra as to afford the engagement of an eminent Rabbi as spiritual leader, and from time to time, distinguished Cantors were contracted to lead in the Service.

Worthy of mention in this narrative is the assiduous assistance given by the women folk who gave unstintingly of their time and effort along with the male members in furnishing the many holy ritual objects that make for a Hebrew sanctuary. One of the first donations, as evidence of their devotion, was that of a Holy Scroll (Sefer Torah).

As time does not stand still but marches on, so the number of deceased members increased during the period 1886-1926. Among the spiritual leaders who held the Rabbinate seat were: Rabbis Abraham Yudelowitz, Mordecai Klatzko, Burack, Dameshek, Ralbag, Charlip, who through our Congregation became renowned throughout American Jewry.

Deserving of mention is Abraham Isaac Meltzer for his record of 28 years of devoted service as Sexton (Shamesh), Reader of the Torah (Balkora), and blower of the Shofar (Baltkia).

In their life time, the pioneering members established a House of Worship with all that pertains to Torah-true regimen. In addition, they instituted a free loan fund — Gemiloth Chesed — a sick benefit fund known as Bickur Cholim and purchased additional burial grounds.

By 1926, the Organization having made substantial progress, with a membership of 268, it was deemed of sufficient importance by the officers and members to mark the four decades since the Charter was granted (1886-1926) with a celebration called for an Anniversary Banquet.

On Sunday, March 21, 1926 at Beethoven Hall, 210 East 5th Street, New York, the 40th Anniversary Banquet was held. Many of the 'Old Times' had lived to participate in this milestone occasion. It was a heartwarming scene to behold the gathering of those who came to meet and greet life long 'landsleit'. The Toastmaster of the evening's affair was Isidore Jablons — a son of Jacob Jablons and grandson of Samuel Banowitch, both of whom were founders of the Congregation.

Rabbi Meyer Berlin (Bar Ilan) graced the dais as the Guest of Honor. He was a native born Woloziner, and while distinguished in his own right, was the descendant of a line of renowned Rabbis who were

An epochal event took place on June 8, 1891, which to this very day attests to the zeal and fervor of the young Congregation. The group, while only in existence five years, undertook to purchase the structure at 209 Madison Street. This property was formerly owned by missionaries who, because of the changing neighborhood with no candidates to proselyte, were compelled to place the property on sale.

The emblematic Six-pointed Star — the Mogen David — adorns the top most part or pinnacle of the structure to this very day — replacing the crucifix that had been there prior to the acquisition of the building. In connection with this event a sad occurrence took place at that time in the untimely and accidental tragic passing of one of the members, Mordecai Yonah, an iron worker who, in his zeal to remove the crucifix, fell to his death.

In less than a decade, to be exact, eight years from the time the bulding was purchased, the Organization had advanced to a stage where it became necessary to have a set of rules governing its affairs in accordance with parliamentary procedure. A booklet was printed bearing the caption... CONSTITUTION..., dated 1899. Although of fascinating reading, space does not permit of more than the PREAMBLE — its unique wording translated as follows:

> "As we are immigrants in this country, and it is our custom, we, being G-d fearing, therefore have subscribed to establish a CHEVRA with its holy name
>
> EITZ CHAIM ANSHEI WOLOZIN
>
> in brotherly bond to serve G-d with prayer and Torah, a bond in friendship, a bond to assist one another when unfortunately there is a need, when there unfortunately is illness, or when unfortunately, G-d forbid, a death occurs, to extend consolation, to help with advice and deed, and also to provide for widows and orphans.
>
> Being signers (to the Constitution) it is our duty to abide by the laws in a strong bond for all times; and in this meritorious undertaking, the Almighty will help us in our ways and protect us from all evil, and Peace be with us and to all Israelites. Amen'"

With the acquisition of the building, the members were enthusiastically aroused to active efforts in altering the building to conform to a House of Worship (Synagogue) wherein the religious services were held as was the custom (minhag) in the Yeshivah City of Wolozin.

These get-togethers offered exchanges of news and developments in their homeland from the source of letters that were received by individuals amongst the group.

This arrangement continued for about five years until the death of a Woloziner 'landsman,' by name, Jochanan Halevy, which occurred on the final day of Passover in 1885. The decedent was the brother of Abraham Samuel Leavy and the father of Trustee Joseph Rudensky. Fifteen of the Landsleit came together in order to arrange for the burial and not having burial grounds of their own, obtained a grave from the Radoschkenitzer Congregation.

Realizing the need for burial grounds, the group took steps to form an Organization (Chevra), and not long thereafter, purchased grounds in Washington Cemetery, Brooklyn, N.Y. The Organization became a 'fait accompli' October 13, 1886, on which date the Charter was granted by the Sovereign State of New York. Included in the designation of the Congregation, in honor of the Founder of the Yeshivah, was that of (Reb) "Chaim," who made Wolozin the great citadel of Talmudic Learning. The initial officers of the "Congregation Eitz CHAIM Anshei Wolozin," as it was officially named, were: Moses Pierson, President; Jacob Hurwitz, Vice President; Treasurer Heyman Rogovin; Secretary Jacob J. Jablons; Trustees Samuel Bunimowitz, Moses Chafetz, and Isaac Meltzer.

The meager earnings of the membership permitted only of rented space for the holding of Religious Services and Meetings. The first of several rented places was 36 Eldridge Street. The group subsequently moved to 101 Hester Street and thence to 20 Orchard Street. At the latter location, a diversity of opinion occured as to the conduct of the Congregation's affairs and as a result, a small number of members resigned to form their own group. They held services at 21 Bowery and were known as the 21'ers. This splintering did not last long and at a later date reconciliation took place.

The treatment accorded the Congregation by the Landlord of the Hall at 20 Orchard Street was so offensive that it was imperative to move again — a third move — this time to a 2nd floor at 16 Ludlow Street. From then on, progress and growth of the Congregation was evident. Services were held every day of the year. Whereas previously they were held only on Saturdays and Holidays. The new sign litterally translated read — "A Place Where To Worship Mornings and Evenings and Every Day of the Year."

Before departing from their birthplace, these pioneer travelers paid a farewell call on the venerable Gaon Rabbi Naphtoli Zvi Berlin (then Rosh Yehivah) for his rabbinical blessing. The scholarly and sagacious Rabbi, with a smiling countenance on his holy face — to lessen the sad and seriousness of their visit — gave them his holy blessing for a safe and healthy trip and his only fatherly request of them was that they should always keep in mind that they are Jews.

In retrospect, we see our travelers departing from their wives, children, friends and acquaintances with the prayer shawl and phylacteries (talith and tefilim) in one hand and a small sack of hard tac in the other for sustenance of the journey.

With a final glance at the homeland of their youth and adult life, and with heaviness of heart, they little knew of the hardships and difficulties of crossing the land borders, confronting the steamship agencies and discomfort of travel in steerage of three weeks over the stormy Atlantic Ocean to the land of freedom in which they staked their future.

COMMEMORATION

"Give me... your huddled masses yearning to breathe free...
I lift my lamp beside the golden door."

Inscription of pedestal of Statue of Liberty
EMMA LAZARUS

Despite the uncertainty of their lot in this land, this vanguard of Woloziners, with fortitude and steadfastness in the trust of the Ever-Living G-d, and instilled with a love and adherence to Torah-true Judaism, endured the hardships and inconveniences of the Journey and landed safely ashore at Castle Garden (Battery) New York.

It can readily be understood that the first arrivals in the new country missed the comforts and conveniences of family life, and as newcomers had to become boarders with strangers; whereas in the old country they had their own homes and familiar entourages. In order to overcome their saddened loneliness, which at first was somewhat embittered, they sought the companionship of comrades and friends of Wolozin. This led to the gathering of Woloziners on Saturdays and Holidays where a Minyan or more assembled for religions services.

buted toward the book, therefore sincere credit is extended, in their behalf, to the Congregation Eitz Chaim Anshei Wolozin and the American Committee for the Memorial (Yiskor) Volume of Wolozin.

A great debt of thanks is due the individuals named below, not only for their tireless endeavors in connection with the book, but also for activating the interest and assistance of Woloziners in America.

To both the Assistant Directors: Rabbi Mendel Potashnik for initiating the project in the United States, and Julius Gutler, who on his return from a visit to Israel persistently worked to the very end of the undertaking.

To Irving Bunim, Honorary Chairman, for his veneration for Wolozin and assistance in every possible way.

To Ezra Shapiro of Cleveland, Ohio, for his interest and ready response,

To the Honorary Presidents of the Congregation E.C.A.W; Albert Kirschner, Irve Rubin, Harry Silverman, and Benjamin Wolper for their participation and devoted support,

To Pesach Berman, who acted as liaison between the United States and Israel by his frequent visits to Israel, and was of tremendous help in the furtherance of the book.

Finally, for myself, as Editor of "Woloziners in America," indulgence is asked of all who read this historical narrative, should any omission or error unwittingly be committed. It is with pardonable pride that I submit his "labor-of-love."

WOLOZINERS IN AMERICA

"...and let them grow into a multitude
in the midst of the Earth."
Genesis, Ch. 48 v. 16

INTRODUCTION :—

From the shtetl of Wolozin, historically famous throughout World Jewry because of its Yeshivah, to the cosmopolitan city of New York, is a distance of approximately 5000 miles over land rails and the Atlantic Ocean.

This narrative, which covers a span of close to 90 years, cannot state with precision the date of the first arrival of the 'landsleit' of Wolozin, but the year 1881 can be accepted as the year of departure from the Yeshivah City of the earliest immigrants to our shore.

WOLOZINERS IN AMERICA

ABRAHAM JABLONS, M D.,
Executive Director, American Committee

PROLOGUE : —

It cannot be said that the publication of this volume is one too many because its contents embcdies in trilingual language — Hebrew, Yiddish and Englisn — important factual data, that, like links in a golden chain, give the glowing and fascinating history of Orthodox Jewry in the nineteenth and twentieth century of the City of Wolozin, which it is meant to memorialize.

The very name of 'Wolozin' conjures up an Academy of Talmudical Learning which became famous throughout Europe and other parts of the wcrld. This Academy — The Yeshivah of Wolozin — founded in the year 1803 by Rabbi Chayim, of blessed memory, flourished close to One Hundred and Sixty Years, then, due to the devastaion of the Nazi holocaust of World War II, the Yeshivah, bearing the name of Wolczin, was re-instituted in Israel.

The transplant of Woloziners, who voluntarily emigrated to the United States, pioneered the establishment of a Chevra; and those who, by the Grace of G-d, escaped the Nazi onslaught, finally to reach Israel, subsequently fcrmed the Irgun (society) of Woloziners. These subjects are dramatically covered in the text.

The sole purpose of the Yeshivah was to foster Torah-true Judaism. From the Yeshiva went forth ordained Rabbis and scholars who adhered strictly to he prescribed tenets in observing and disseminating the Judaic faith.

The impcrtance of this volume is that posterity may learn of the trials and triumphs of Woloziners and their contribution throughout the Diaspora in perpetuating the religious heritage of what was the City of Wolozin.

ACKNOWLEDGEMENTS

It is with a profound sense of gratitude to those whc were actively engaged in having the English section included in this publication that they be thankfully mentioned.

Space does not permit listing the many names of those who contri-

Our first banquet committee - celebrating the Fortieth Anniversary of the founding of
CONGREGATION EITZ CHAIM ANSHEI WOLOZIN 1886—1926

FIRST, SECOND AND THIRD GENERATIONS-CELEBRATING THE „70th ANNIVERSARY CELEBRATION 1886—1956

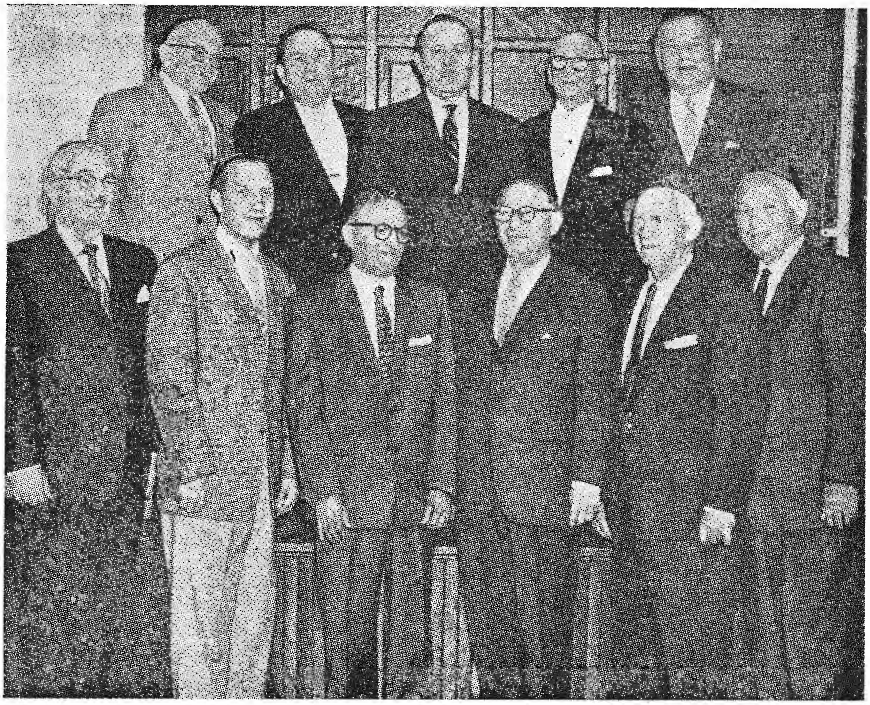

SECOND AND THIRD GENERATIONS — CELEBRATING THE „75th ANNIVERSARY CELEBRATION" 1886—1961

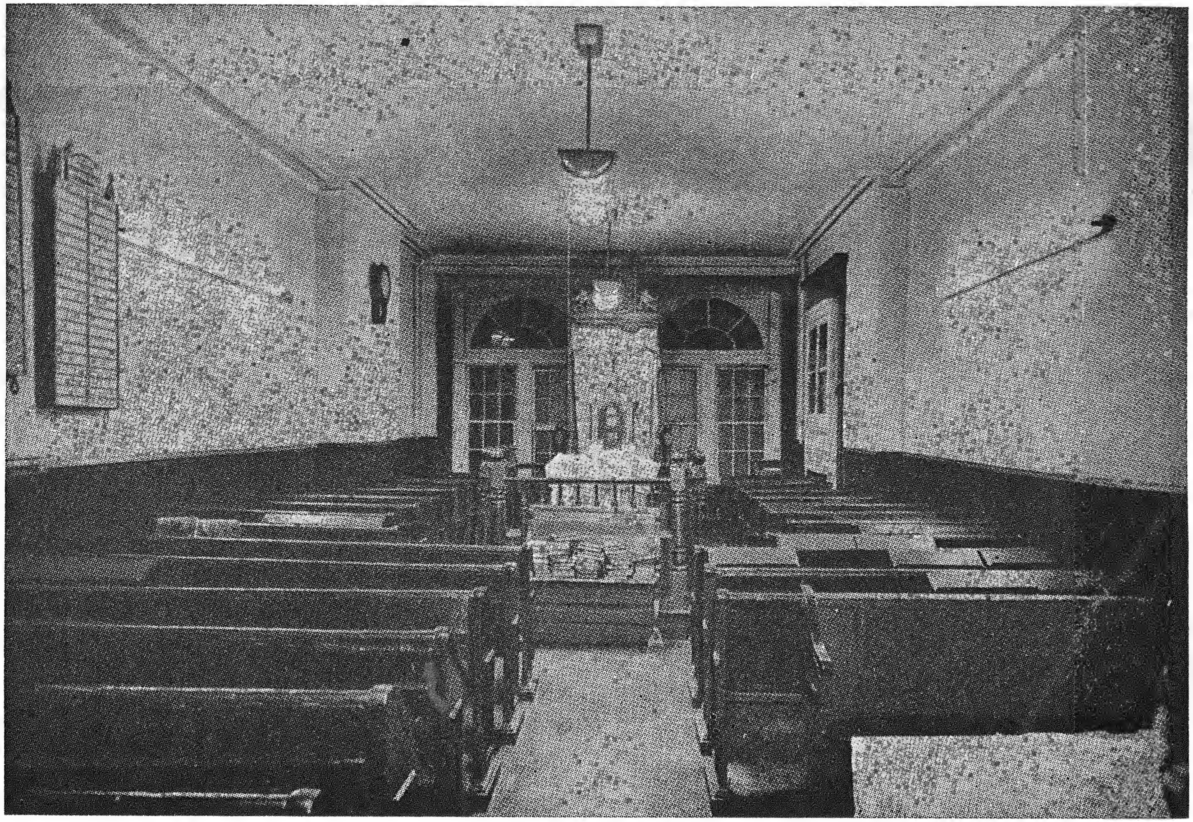
Top row from left to right: Seymour Bloom, Al Kirshner, David Wolper, Benjamin Wolper, Irve Rubin, Jack Kronenberg, Bernard Wolper, Sidney D. Wolper.

Middle row from left to right: Abe Rogovin, Harry Silverman, Jack Stark, Samuel Bonder, Rabbi Nathan RothStein, Morris Heicklen, Dr. Abraham Jablons, Ruby Rogovin, Samuel Miller, Harry A. Brookman.

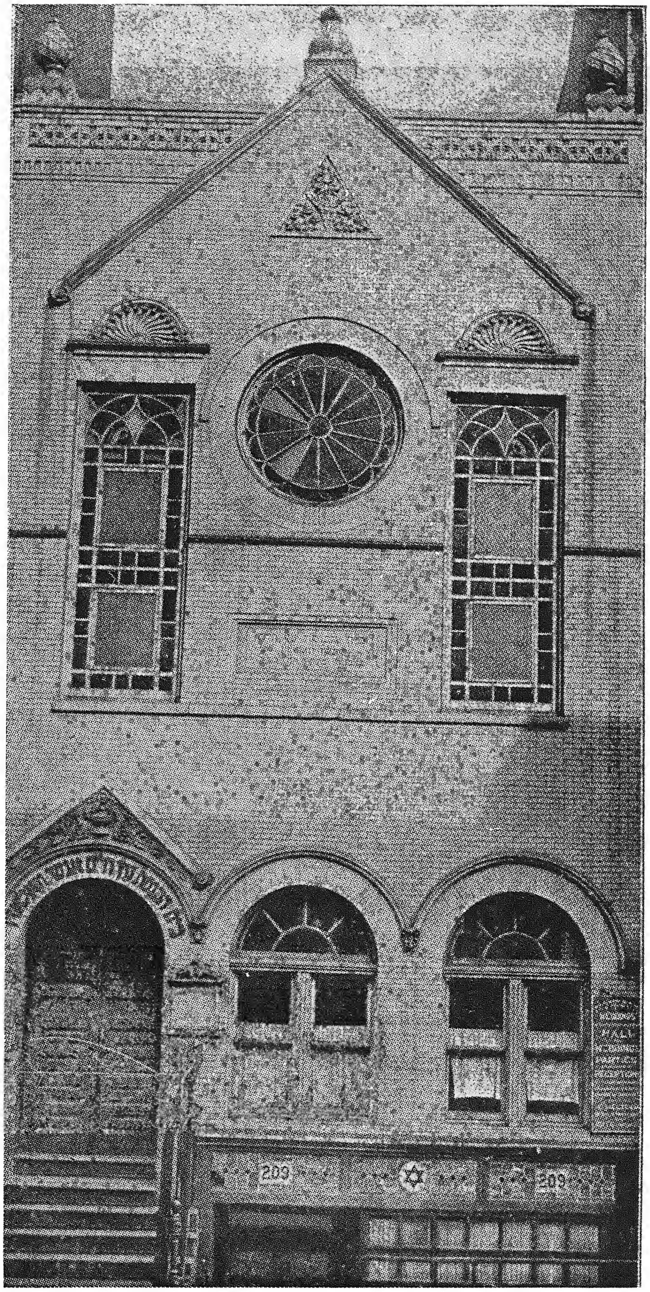
Bottom row from left to right: Mrs. Dinah Stark, Ruth Silverman, Mrs. Sarah Rogovin.

SOME OF THE OLD STANDBYS — 1886 - 1961
Top Row, left to right: Samuel Bonder, Doctor Abraham Jablons, Rabbi Nathan Rothstein, Morris Heicklin, Harry Silverman.
Bottom Row, left to right: Abe Rogovin, Sam Miller, Jack Stark, Benjamin Wolper, Ruby Rogovin, Harry A. Brookman.

OUR „LITTLE SYNAGOGUE" — WHERE SERVICES ARE HELD

OUR SYNAGOGUE — 209 MADISON STREET
(Between Rutgers and Jefferson Sts.)
New York, N.Y.

Mr. Moshe Morgenstern of Tel-Aviv with his rich, colourful library of rare books, who provided me with so much interesting material.

Though we have been helped by so many scholars, and though we have done our best to ensure that our work should be as accurate as possible, we should be less than truthful if we were to claim that it is complete, or without errors.

"And may it be the will of the Holy and Ancient One to allow us to atone for any faults that are due to error, and may we never do wrong of set and vicious purpose. Forgive the errors of those who are created for thy sake".

We submit this Wolozhin Book to the consideration of the general public with a full sense of its deficiencies. We have tried to satisfy the demands and interest of a large public, to whom the name Wolozhin is very dear because of its historical, spiritual and scholarly associations. The members of this public will treat us as stricly as the subject calls for. Yet it is our hope that we have succeded in presenting the inner spirit and essence of Wolozhin sufficiently well to gain the approval of them all.

those who never saw all these things can never comprehend the full tragedy.

*
* *

It is generally said that a memorial volume is a monument in memory of a city or a small town. But this does not apply to Wolozhin. Neither the Editor nor the Members of the Editorial Committee have regarded themselves as a Burial Society performing a last kindness to all those who have gone. We have not raised a memorial, for that would diminish the value of our book. A memorial is something lifeless which may indeed be respected but from which people keep away. People remember memorials on occasions for mourning and fasting and weeping. Memorials are remembered on the Ninth day of Av and during the month of Ellul, when Jews go to the graves of their kinsfolk.

The Book of Wolozhin is not a graveyard or the mark of a last kindness. It sets out to record life. It sets out to be a source of pleasure, of inspiration and of spiritual exaltation. The words and thoughts of the sages of Wolozhin deserve to be drunk with thirst all the year round. The warmth they engender can warm us at all times. Let us stand in awe before their Torah! And let us dedicate ourselves to the study of their teachings. Go back to it again and again, even though we cannot claim that we give it all. For anyone who studies the Torah after the fashion of Wolozhin the whole world will have a meaning. His life will have a flavour of its own. It will raise him high above all the daily drabness of life. Or, to quote the words of the Chapters of the Fathers: "When a man passes away he does not take money or gold or pearls and precious stones with him, but only Torah and good deeds".

It is a pleasant duty to thank all those who have helped us in this holy task by providing literary sources and material. Special mention should be made of Mr. Yehiel Lavie, Director of the Ahad Haam Library who spared no toil in providing us with the material we required.

Similarly I must thank Mr. Moshe Ungerfeld, Director of Bet Bialik, for his assistance in finding material for the chapter on Bialik in Wolozhin. I owe special thanks to the Director and Management of the Rambam Library, Mr. Abraham Goldrath and his staff, who provided me with familiar and unfamiliar sources and made it possible for me to describe the Etz Hayyim Yeshiva at length. I am particularly grateful to him for supplying me with photographs of the Yeshiva students from the ample material of this library. Finally, heartfelt thanks to my friend

In preparing this section we were guided by the outstanding thinker who said: "All kinds of art are good except those that are boring". We have done our best to avoid them.

Circumstances beyond our control compelled us to restrict our account to a few communal leaders and outstanding householders. We made every effort possible to obtain information that would enable us to extend their number, but nothing could be done. The stories of the others have been forgotten and there is nobody left who can tell us about them. And this we greatly regret.

We have tried to be brief where brevity is called for in order to be more expansive wherever possible, and also to increase the numbers of those whom we record; but we have not succeeded. So let those whom we have described in this volume be the representatures of all the Jewish Community in Wolozhin.

*
* *

After years of devoted effort by all members of the Editorial Committee we have raised a memorial to the Etz Hayyim Yeshiva and the Wolozhin Community. While we were still engaged in this holy task the late Dr. Isaac Rivkind of blessed memory was taken from us; he who had helped us with his advice, guidance and discovery of sources. Wolozhin was his spiritual birth-place and home. He wrote to me that every house, every tree and every Jew in Wolozhin was dear to him because they reminded him of that wonderful world which had lit up his whole life. Dr. Rivkind very much looked forward to seeing the book, and wrote me about it. To the regret of us all he did not live to see it, but his memory is enshrined in these pages.

The volume also deals with the destruction and eradication of Wolozhin Jewry. The Jews of Wolozhin were simply burnt to death. In their reminiscences the survivors have tried to describe those horrors. Yet all that we have succeeded in getting them to tell us is no more than a drop in the ocean of suffering. What really happened was far more blood-curdling than has been told. Those who were not on the spot; those who never saw how the life within them dried up and died away in the Ghetto; those who never heard their moans and groans from evening to morning and morning to evening, those who never saw their sufferings; those who never experienced life lived at the risk of death at any moment; those who did not go along with the doomed; those who never heard the shots and the cries of the fallen, those who never saw the bleeding and dead; those who never saw them being burt to death —

Community. Here lived some of the outstanding figures of Jewry, and they wrote about Wolozhin for more than a century. Yet they dedicated themselves almost entirely to the Yeshiva, and paid scarcely any attention to the Congregation. And while the material on the Yeshiva is almost too plentiful, there is next to nothing on which to base the general historical essay, which has called for a considerable amount of original research.

This is found in the second part, which deals with the every-day Wolozhin. It covers a period of forty-two years, from the beginning of the Twentieth Century until the destruction of the Jews of the city in 1942. Here we have described the ordinary Jew, his troubles, his sufferings and his struggles for existence. Here we find the wonderful background of the simple Jews of Wolozhin, who were so different from those in other small towns. For the Yeshiva left its spiritual impress on them too. When Rabbi N.Z.I. Berlin met the Wolozhin water-carrier he used to begin talking to him, joked with him and would say: "And you shall draw water with gladness from the springs of salvation." For he knew that this simple Jew was familiar with the sources of the Torah.

The major Wolozhin figures and the everyday folk were suited to one another. Among them were scholars like Peretz the Waggoner, who in the course of a journey would examine the Yeshiva students on the various Tractates of the Talmund. There was Rabbi Yohanan Rodkes, who completed the study of the entire Babylonian Talmud every nine months — an almost incredible feat. There was Freidele the Rabbi's wife, who knew the whole Hebrew Bible by heart. It seems to us that the specific qualities of Wolozhin were to be found not only in Rabbi Hayyim and his grandson the NZIB, but also in Reb Peretz the Waggoner, who was almost unique. He was a child prodigy and at home in the whole of Talmudical literature, but circumstances compelled him to make a living with his horse and waggon. He reminds one of Abba the Builder, who could find an answer to the Greek Philosopher Avnimos of Gadara, which was more than the rabbis of that town could do.

The correspondence between the two parts of the book also finds expression in style. Here too are plentiful stories, anecdotes and tales taken from the lives of the simple folk. This freshens the text, brings the past to life, and makes us familiar with the realities of existence in the Community.

be displayed in a drawing, others by a picture or a symbol, and yet others can be expressed by a fable or legend.

Rabbi Yohanan said about Rabbi Meir: "When Rabbi Meir expounded a Bible passage he would dedicate a third of his exposition to the laws it contained, a third to the legends in it and a third to parables". He also remarked that Rabbi Meir knew three hundred "Fox Fables". Which goes to show that Rabbi Meir made full use of the art of the fabulist in order to make the legal side easier and more palatable to his students and listeners.

We have adopted the method of Rabbi Meir. We have used tales, anecdotes and legends, for these too lead us to our objective which is to understand the words, deeds and thoughts of the Wolozhin scholars. In this essay we have been very careful indeed, for it is a sacred task; and if, Heaven forbid, we were to write too much or too little we would be misrepresenting an entire spiritual world. Therefore it is our hope that anyone who studies our account of the Etz Hayim Yeshiva will find that it contains all that is praiseworthy and inspiring about the three "Patriarchs", namely Rabbi Hayyim of Wolozhin, his son Rabbi Isaac and his son Rabbi Naphthali Zvi Yehuda Berlin, as well as the other sages of that Spiritual Centre. We have done our best to tell our tale in an easy and simple fashion, expressing their principles in a more popular style than the one they used.

I have reason to hope that this method is the correct one. I sent the chapters dealing with the History of the Community and the Yeshiva to Dr. Nathaniel Katzburg, Lecturer in History at the Bar Ilan University, in order to have facts checked and dates verified. In his letter dated 7 Tishri, 5727, Dr. Katzburg wrote *inter alia:*

"The work in general seems suited to its purpose of providing a succinct but comprehensive literary description, on the basis of the avaible sources and literary material, while introducing passages from sources and reminisences. From it the intelligent reader, and the younger generation in particular, can obtain a comprehensive picture of this magnificent chapter in the History and Study of Torah in Jewry during recent generations. Anybody who wishes to know more, and to study the subject more deeply, need only refer to the Bibliography which you append".

We met with a different kind of difficulty in writing the story of the Wolozhin Community. Here we have next to nothing to go on; for no writer, no rabbi and no scholar ever investigated the history of the

ELIEZER LEONI :

SEFER WOLOZHIN, THE BOOK OF WOLOZHIN
INTRODUCTION

What distinguishes Wolozhin from other large and small Jewish cities in Eastern Europe finds expression in this volume. It is not a single book but a combination of two. It is an account of a major centre of Torah and rabbinical scholarship, and also of the Wolozhin community

The first section aims to give an account of those outstanding figures who were either born in the city, connected in one fashion or another with the "Dynasty" of Wolozhin, or else maintained the Wolozhin tradition. The book consists of the following sections: History of the Wolozhin Community; History of the Etz Hayyim Yeshiva in Wolozhin; the scholars and sages of Wolozhin; Tales of the Wise; and: Those who maintained the Wolozhin tradition. These sections aim to be a general Jewish cultural source. For the lives, deeds, teachings and casual conversation of the Wolozhin sages and their leading disciples were imbued with wisdom and knowledge, and have helped to shape not only Wolozhin but East Ehropean Jewry and their offspring wherever they may be.

So this volume has been prepared not only for those born in Wolozhin but also for those who studied at the Yeshiva, whose numbers ran into the tens of thousands; and to all those to whom the name of the Etz Hayyim Yeshiva has a meaning: That Yeshiva of whom its chief, Rabbi N. Z. I. Berlin, once said, "It is known from one end of the Jewish world to the other". However, the writing of this essay was involved in considerable difficulty. The great number of sources made it necessary to sift the material, eliminate a great deal and shape a version which would also be comprehensible to those who are not at home in the Talmund. We have tried to avoid being excessively grave and dry-as-dust, and have preferred to stress poetic aspects. We display Agada rather than Halacha because it is closer to present-day hearts, is more readily comprehensible, and should be close to the heart of the general reader.

Every basic idea can be treated in different ways. It can be expressed through a philosophic discipline or by scientific methodology. And it can also be explained by literary techniques. Some ideas can

WOLOZIN

THE BOOK OF THE CITY

AND OF THE ETZ HAYYIM YESHIVA

edited by

ELIEZER LEONI

Publishers: THE WOLOZHIN LANDSLEIT ASSOCIATIONS
OF ISRAEL AND THE UNITED STATES

5730 A. M. TEL-AVIV 1970 C. E.

מוסף לספר

וולוז'ין

בני וולוז'ין שניספו בשואה

אב הרחמים!
שפוך חמתך אל-הגויים, אשר לא ידעוך;
ועל ממלכות, אשר בשמך לא קראו.
כי אכלו את בית וולוז'ין
ואת נויהם של בני-וולוז'ין השמו.

משפחת אריה לייב ברמן

מימין לשמאל: א) מינה ברמן. ב) אריה לייב ברמן. ג) אסתר ברמן (על הברכיים).
ד) אלקה ברמן. ה) צפורה ברמן. ו) שמואל ברמן. ז) חיה שרה ברמן. ח) חנה ברמן.

„ויהרוג כל מחמדי־עין" (איכה ב', ד')

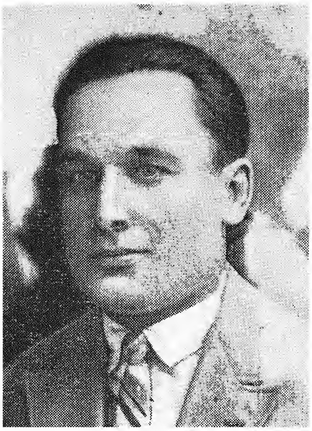
המנציח: יצחק ברמן (ארצות־הברית).

משפחת יצחק מאיר ברמן

עומדים (מימין לשמאל): א) חיים מאיר ברמן. ב) מינה ברמן (אשתו). ג) בתם. ד) שושנה (רוזה) ברמן.
יושבים: א) אלי משה ברודנה. ב) הניה מערע ברמן. ג) אורחת. ד) רבקה ברמן. ה) יצחק מאיר ברמן.

משפחת יצחק־מאיר ברמן (המשך)

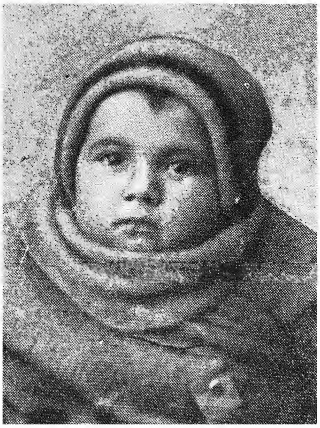
חיים יורשאנר

סוניה יורשאנר (ברמן)

נתן ברמן

מינה יורשאנר

„שפכו דמם כמים... ואין קובר" (תהלים ע"ט, ג')

המנציחים: האחים פסח ושלמה ברמן
ובת־דודה מינה מגדל.

משפחת ברקוביץ'

אברהם ברקוביץ'

קיילה ברקוביץ'

יעקב ברקוביץ' ואשתו
סוניה (לבית דובינסקי)

ישראל ברקוביץ'

משפחה עירנית ותוססת. האב ושני הבנים פעילים בחיי החברה בעיר. האם נושאת בעול הפרנסה, במסירות אין־קץ. הודות למאמציה, למדו הילדים בווילנה ורכשו השכלה כללית ומקצועית.

לייבלה — בן הזקונים — היה תלמיד נבון ומוכשר. משפחה יקרה נקטפה בלא עתה. יהי זכרה ברוך לעד.

המנציחה: הבת ראשה (שושנה) נשרי (ברקוביץ')

משפחת גלמן (קוטלר)

„אוי־לי על שברי, נחלה מכתי"
(ירמיהו, י', י"ט).

אחותי רייזל (שושנה), בעלה יצחק גלמן וילדיהם

המנציח: יהודה חיים קוטלר
(ארצות־הברית)

משפחת ונד־פולאַק

ד"ר הירש רוזנשיין, הבת אסתר ואשתו יוכבד (יאַצ'ה) לבית ונד־פולאק

נחמה ונד־פולאק

ריבה שייניוק
(לבית ונד־פולאק)

ד"ר רוזנשיין, יליד ריגה (לטביה), גמר רפואה באוניברסיטה של פראג (צ'כוסלובקיה). בא לוולוז'ין בשנת 1932 ונשא לאשה את יוכבד (יאַצ'ה), בתו של מר מיכאל ונד־פולאַק. בהיותו בגיטו של וולוז'ין, הגיש עזרה רפואית לכל מי שהיה זקוק לה. ניספה בשחיטה השלישית.

המנציחים :
המשפחות : ונד־פולאק, שווארצברג וקאמינר.

משפחת חייקלין

נתנאל חייקלין

מאשה חייקלין

זכריה חייקלין

רייזל חייקלין

„רוחי חובלה, ימי נזעכו, קברים לי" (איוב י"ז, א')

המנציח: הבן זיסל חייקלין

משפחת טבחוביץ'

עומדים (מימין לשמאל): א) יוסף טבחוביץ'. ב) שמעון טבחוביץ'. ג) הניה טבחוביץ' (כהנוביץ'). ד) יעקב טבחוביץ'. ה) חיה טבחוביץ'. ו) וועלוול פרסקי. יושבים: א) לא מוולוז'ין. ב) לא מוולוז'ין. ג) לא מוולוז'ין. ד) סוניה פרסקי (טבחוביץ') ובתה.

יעקב טבחוביץ' היה בעל הדרת-פנים. שימש כבעל־קורא וכבעל־תפילה, ובקולו הערב היה מנעים על המתפללים את התפילות. יוסף, בנו בכורו, ניחן אף הוא בקול ערב ובכישרון של שחקן. הוא שיחק את התפקידים הראשיים בהצגות הרבות של להקת החובבים. נשא לאשה את בלה שאָקר.

סוני־ה, הבת הבכירה, נישאה לוועלוול פרסקי, סוחר של תבואה ושל מכולת. סוניה לא האריכה ימים. היא נפטרה בשעת הריונה.

הבת, הניה, נישאה לישעיהו כהנוביץ', הציוני הנילהב ואחד ממייסדי בית־ספר „תרבות" בוולוז'ין. הבן, שמעון, הצטרף לתנועה החלוצית, עוד בהיותו תלמיד בגימנסיה העברית בווילנא. היה מן החלוצים הראשונים של וולוז'ין, שעלו לארץ־ישראל. הוא חי בפתח־תקוה, וכל ימיו בארץ התפרנס מיגיע כפיו. חי חיי צנע עד פטירתו הפתאומית בגיל 61. במותו כבה הנר של משפחה זו. איש ממנה לא שרד בחיים.

המנציחים: קבוצה של ידידים.

משפחת יוזפוביץ'

צבי מאיר וסימה יוזפוביץ'

לדמות בית אבא

סבי, יעקב ווייסבורד, השתקע בוולוז'ין בשלהי המאה הי"ט. הוא בנה בית גדול ברחוב נאָרוטוביץ', שקראו לו „דער טראַקטיר". בתו סימה נישאה לאבי.

אמי הצטיינה בטוב לבה ובנדיבותה. היא הייתה אם ליתומים רבים. הייתה מאכילה אותם ומלבישה אותם בבגדים חדשים.

במלחמת העולם הראשונה נמלטו לוולוז'ין רבים מיהודי הכפרים הסמוכים. אמי הביאה לביתנו משפחת פליטים, שהתגוררה אצלנו זמן ניכר. כן איכסנה בביתנו שלושה בחורים מישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין. הם סעדו בשבתות עם כל בני־המשפחה.

אבי ניחן בנפש מוסיקלית. בשעות של עצב היה מנגן על־כינור. אחותי שרה ינקה ממנו את אהבתה הגדולה לזימרה.

בשנת תרע"ה (1918) פרצה בוולוז'ין שריפה גדולה וביתנו נשרף. אבי התמוטט מן האסון הגדול הזה, אבל אמי לא נפלה ברוחה. היא שתלה בחצר כל מיני ירקות, ומזה חיינו, וגם לעניים חילקה ירקות חינם אין־כסף כך חייתה המשפחה במצב של דעיכה, עד בוא מבול הדמים שמחה הכול.

המנציחה : הבת פרומה גוזמן (יוזפוביץ')

משפחת ראובן לאַויט

איטה וראובן לאויט

מרדכי יהודה לאויט ובני ביתו

משפחת ראובן לאַויט (המשך)

אליעזר ורודל לאויט

לאה וויינר

שמואל וולקוביץ'

אלקה חיה וולקוביץ'
(לבית לאויט)

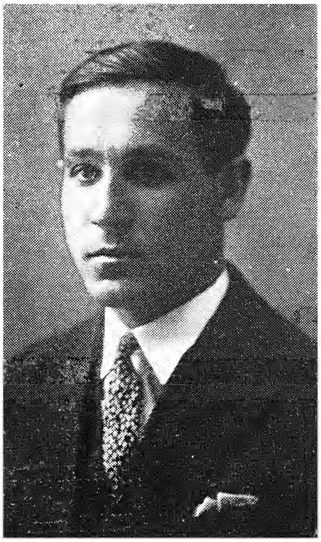
משה ווינר

רחל ווינר (לבית לאויט)

לזכר עולם לבני-משפחתי הענפה, שניספו בשואת וולוז'ין. שפוך חמתך אל הגויים אשר לא־ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו, כי אכלו את בני־ביתי ואת נוויהם השמו.

המנציח: הבן דב לאוויט.

יעקב לווינסון

אחי, יעקב בן משה ויוכבד לוינסון, נולד בוולוז'ין בשנת תרס"ו (1906). קיבל חינוך תורני (אבינו הוסמך לרבנות ע"י הנצי"ב וע"י רבי חיים סולובייצ'יק).

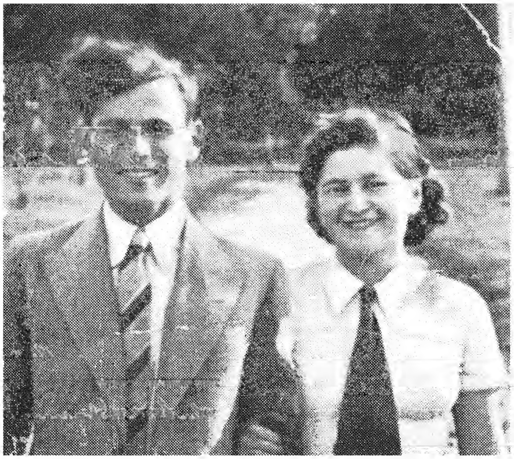
בהשפעת הזמן הפסיק את לימודיו בישיבת „רמיילס" בווילנה, והתמסר ללימודים חיצו־ניים. שנה אחת למד בגימנסיה העברית על־שם ד"ר אפשטיין בווילנא. אחר־כך למד בגימנסיה פולנית וקיבל תעודת בגרות. בן 19 התקבל לפאקולטה למשפטים באוניברסיטה בווילנה. בשעתו היה הסטודנט היהודי היחיד בוולוז'ין. הוא שימש כמורה לפולנית בבתי־ספר „תרבות" בעיירות שבסביבות וולוז'ין.

שמו יהיה חרות תמיד בלבי.

המנציח: אחיו ישראל לווינסון.

ילדי ישראל לונין מימין לשמאל: **א) צבי לונין. ב) צביה לונין. ג) נחמה לונין.**
המנציחים: שולמית (לבית ברגר) וחיים גולובנצ׳יץ.

רחל ושלמה אברהם ליברמן **משה יהודה בונימוביץ׳**

שניהם נולדו בוולוז׳ין בשנת תרע״ג (1913). קיבלו חינוך מסורתי. תחילה ב,,חדר״ ואחר־כך בבית־ספר ,,תרבות״. שניהם האמינו באמונה שלמה בתקומתה של מדינה יהודית.

שלמה אברהם ליברמן היה מעורה בחיים החברתיים, בסניף של ,,השומר הצעיר״ וב,,החלוץ״. יצא להכשרה בקיבוץ של ,,השומר הצעיר״ ואושר לעליה.

משה יהודה בונימוביץ׳ — לאחר שסיים את לימודיו בבית ספר ,,תרבות״ — פנה ללימודי קודש ולמד בישיבה. בגבור זרם העליה לארץ־ישראל, עזב את הישיבה והצטרף לתנועה הקיבוצית הדתית ,,הפועל המזרחי״. הוא נסע לקיבוץ בוילנה ואושר לעליה. אולם שערי הארץ נעולים היו, ועלייתו נדחתה.

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה, גויס שלמה אברהם ליברמן לצבא הפולני. עד כמה שידוע לי, נפל בשבי הגרמני, ועקבותיו אבדו. גורלו של משה יהודה בונימוביץ׳ היה כגורל כל יהודי וולוז׳ין. הוא ניספה בגיטו. יהא זכרם ברוך. המנציח: **חיים צבי פוטאשניק.**

משפחת ליפשיץ

לזכר עולם לבנותי

שושנהלה נולדה בוולוז׳ין ביום ששי י״ג בתמוז תרצ״ג (7 ביולי 1933). נורתה ונשרפה ביום חמישי, כ״ד ב־תמוז תש״ב (9 ביולי 1942).

כמה עדינות, אינטליגנציה וכישרונות היו בך! הצטיינת בלימודים. תשוקתך לדעת עברית היתה כה חזקה — שלמדת בעצמך.

בבוא הסובייטים קיבלת פרס ב־אולימפיאדה לריקוד ושירה, בה הופיעו הכוחות המובחרים של בתי־הספר.

חיהלה השחרחורת נולדה בוולוז׳ין ביום ששי, ב׳ באייר תרצ״ו (24 באפריל 1936). נורתה ונשרפה ביום חמישי, כ״ד בתמוז תש״ב (9 ביולי 1942).

בהיותך קטנטונת כבר התבטא בך הכישרון למוסיקה. היית לוקחת את הגיטרה — פי שניים גדולה ממך — מתיישבת על הספה הנמוכה, פורטת ומלווה בשירה, בליווי ריקודה של שושנהלה.

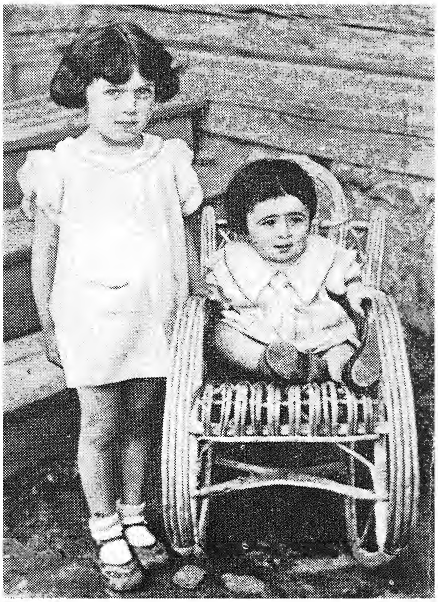
ופתאום נרצחתן, בנותי היקרות, ע״י רוצחים גרמניים, ליטאיים וביילורוסים, שלא ידעו רחם. דמכן נשפך בהיותכן עדיין, קטנות מאוד, מבלי פשע ומבלי חטא.

אלי, אלי, למה עזבתני? חיהלה ושושנהלה, מי יתן מותי אני תחתיכן. איך יערב לי אכול ושתות, או איך מאור יום יהי מתוק לעיני, בעוד אראה כי נגזלתן ממני באביב ימיכן.

אמכן פרומה ליפשיץ־גפנוביץ׳
(ארצות־הברית) המבכה עליכן,
עד סוף ימי.

יעקב ליפשיץ

חיהלה ושושנהלה ליפשיץ

יצחק סוסינסקי
אשתו פסיה
בתם רבקה

שמעון ורבקה
אלישקביץ׳

ישראל וליפשה
אלישקביץ׳
(„די ראָסאָלישקער״)

„כי — דורש דמים
אותם זכר ; לא
שכח צעקת ענוים״

(תהלים ט׳, י״ג)

המנציחים : שלום אלישקבייץ׳
היה איידלמן (אלישקבייץ׳)

המשפחות פרסקי ושוואַרצברג

עומדים (מימין לשמאל) : א) פתיה פרסקי. ב) אריה שוואַרצברג. יושבים (מימין לשמאל) : א) זאב פרסקי. ב) גנסיה פרסקי. ג) יצחק פרסקי. ד) ראַסיה פרסקי. ה) ניסן פרסקי. ו) דבורה אלקה שוואַרצברג. ז) אליהו יצחק שוואַרצברג. יושבים על הארץ (מימין לשמאל) : א) חיים פרסקי. ב) גולדה פרסקי. ג) פייזול פרסקי.

„אבד חסיד מן הארץ,
וישר באדם אין״. (מיכה ז׳, ב׳).

המנציחים : שמחה פרסקי ומשפחתו (ארצות־הברית)
ומשפחת שוואַרצברג (ישראל)

משפחת דב בר פוטאַשניק

חנה
לאה
פוטאשניק
(לבית גירזון)

דב בר פוטאשניק

נחמיה פוטאשניק

משפחתנו הרמה שנספתה בשואה והיתה לביזה ולשמה

זכרון בספר יוחק לגברא טהור ומזוקק, אשר שם לו חסד לחוק, ה"ה אבינו יקירנו, כבודנו ופארנו, עמוד החסד בעירנו, מו"ה דובער הכהן פוטאַשניק.

אדם ביקר, מורם מעם, צדיק, ישר ותם, חסדו גבר בלי רעש, בסתר. כספו לא נתן בנשך, רק גמל חסדים לנגידים וסוחרים, לדלים ועניים מרודים, לחנוונים והולכי ירידים, נהנה מיגיע כפיו, מכלכל אחרים כבניו וכטפיו.

חבש בית המדרש ותורת חסד על לשונו. עשה חסד לאלפים, מעוז לדך ומשגב לנרדפים. לא ידע מנוח ועבד במרץ וקידש שם ישראל אצל עם הארץ.

אמנו, עטרת ראשנו, צנועה וכבודה פנימה, נדיבת לב וחכמה, ישרה, ברה ותמה — מרת חנה לאה. שמרה פיה ולשונה, ניהלה הליכות ביתה בתבונה ובניה — לתורה ולאמונה.

אחינו הנכבד, ומאוד נעלה, מיחידי סגולה, אוחז במעשי אבותיו ובדרכם הסלולה, מר נחמיה ורעיתו החשובה חנה (מעיר ראַקוב הסמוכה) אשר בנו יחדיו בית נחמד, נוה־שאנן והולידו בנים — חיים וישראל.

חנה (אשתו של נחמיה פוטאשניק) וילדם חיים

המנציחים: הבן הרב מנחם מנדל פוטאשניק (ארצות־הברית)
הבת חיה זיסקינד (לבית פוטאשניק) (ארצות־הברית)
הבן חיים צבי פוטאשניק
הבת פנינה חייט (פוטאשניק)

יעקב רוגובין

„ואתה לך לקץ

ותנוח

ותעמוד לגורלך

לקץ הימין" (דניאל י"ב, י"ג).

המנציח: האח ראובן רוגובין.

זכרון - עדי - עד לבני משפחתי

(המשפחות פרסקי, צארט, גולובנצ׳יץ, סקלוט ולונגען)

אליעזר גולובנצ׳יץ, אשתו ביילה, בנם נחום ובנותיהם מרים ופרומה

אשתי, יהודית פרסקי ובתי ביילינקה. גיסי, אליעזר גולובנצ׳יץ, אחותי, ביילה (אשתו) וילדיהם נחום, מרים ופרומה. גיסי, גדליהו צארט, אחותי אסתר (אשתו) וילדיהם אהרלה ושמואל. גיסי, שלמה סקלוט, אחותי שימקע (אשתו) וילדיהם פסיה ושמואל. גיסי, משה לונגען, אחותי שרה (אשתו) וילדיהם פסיה, רחלה ושמואל. אחי, ישראל פרסקי, אשתו בתיה וילדיהם אברהם ושמואל.

„כי — לפני לחמי אנחתי תבוא ויתכו
כמים שאגותי״ (איוב ג׳, כ״ד).

המנציח : גנדי פרסקי

משפחת פייגנבוים

נחום פייגנבוים

בלומה פייגנבוים (מכאניק)

יוסף פייגנבוים

הינדה פייגנבוים

אבינו, עטרת ראשנו, היה בר־אוריין. בשבתות, עת נח מעמלו, למד דף גמרא. בחגים היה עובר לפני התיבה. היה עסקן ציוני. כל ימיו חי חיי עמל, כדי לפרנס את ששת ילדיו. סבל רבות בחייו.

אמנו (החורגת) היתה בעלת נפש נאצלה. היא אהבה אותנו, כאילו היינו ילדיה, והתמסרה לנו בכל הום לבה. השוכן במרומים יגמול לה על כל הטוב שגמלה לנו.

יוסף אחינו היה בחור מוכשר. בכוחות עצמו רכש ידיעות נרחבות, וניבאו לו עתיד מזהיר. אילו נשאר בחיים, היה עולה מעלה־מעלה בסולם הערכים האנושיים. אוי לנו כי שודדנו. דמויותיהם היקרות של יקירינו מרחפות נגד עינינו תמיד. עליהן נאבל עד עת קץ.

המנציחות: הבנות דינה לחי (פייגנבוים) ולאה באקשט (פייגנבוים)

משפחת קגן

מלכה קגן

בתיה קגן

נחום קגן

„נפלה עטרת ראשנו" (איכה ה', ט"ז)

המנציחים:
הבנים והבנות: יעקב קגן (ישראל), קופל קגן (מקסיקו), פייגל טרוטנר (קגן) — (מקסיקו), צ'רנה רובינזון (קגן) — (מקסיקו).

רחל רודניה

הינדה בומראש (רודניה)

לעולם לא נשכח את אצילות הופעתכן ועדינות הנפש, בהן הוננתן, אחיותינו היקרות — הינדה ומריאשה. אמנו היקרה, הרבה יש לכתוב על מסירותך לנו, הבנות. בגיל צעיר התאלמנת ונשאת בעול המשפחה. נפש עדינה. נשמה טהורה. אנו גאות בך, אמא.

המנציחות:
הבנות אסתר גרינברג ופנינה הוכמן.

משפחת קיווילביץ'

שניאור קיווילביץ'

רחל קיווילביץ' (לבית מלצר)

סוניה ברמן (קיווילביץ')

יגאל קיווילביץ'

מוניהלה ברמן
(בנה של סוניה
ברמן־קיווילביץ')

משהלה ברמן

„שבת משוש לבנו, נהפך לאבל מחולנו" (איכה ה', ט"ו).

המנציחות : האחיות : אטל שיף (קיווילביץ'), לאה הוטמן (קיווילביץ'), פאניה לוויצקי (קיווילביץ'), פרומה גורביץ' (קיווילביץ').

מצבת־עד להורי ולבני משפחתי

אבי, צבי קליינבורד.

אמי, רבקה קליינבורד.

אחותי הינדה ובעלה נח קגן וילדיהם.

אחותי צירל ובעלה זאב גורביין.

אחותי אסתר ובעלה מרדכי מארצקי.

אחותי לאה ובעלה זלמן טייף.

דודי יוסף פוזניאק, אשתו חסיה וילדיהם אייזיק, נחום והינדה.

דודתי חיה רובינשטיין.

דודי יצחק ברמן, אשתו מלכה וילדיהם.

הורי אשתי : ישראל זיגל, שפרה זיגל וכל המשפחה.

המנציח : הבן בנימין קליינבורד.

מיפגש רעים בביתה של פריידל קראמניק

עומדים (מימין לשמאל) : א) חנה ווייסבורד (לווין). ב) חיים יצחק אהרן וייסבורד.
יושבים (מימין לשמאל) : א) ישראל ברקוביין׳. ב) מינה ברמן. ג) שלמה מלצר.
ד) מרים לווין. ה) אליעזר מזא״ה. ו) פריידל קראמניק. ז) ברוך מרדכי מאירסון.

המנציחה : הבת בלה סליטרניק (קראמניק)

משפחת שבח רוגובין

אבינו, שבח, נולד במינסק בשנת תר"מ (1880). השתקע אחר־כך בוולוז'ין ונשא לאשה את אמנו גולדה. נולדו להם שבעה ילדים.

אבינו היה מקובל על הבריות ועסק בצורכי ציבור — שלא על מנת לקבל פרס. שימש כגבאי בבית־כנסת ונימנה עם מייסדי בית־ספר „תרבות" בוולוז'ין.

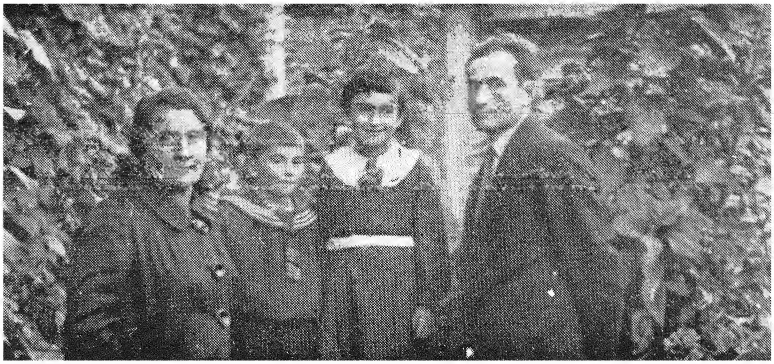
אחינו, ישראל, ואחיותינו חיה שרהל ומוסיה היו בין מייסדי „צעירי ציון" ו„החלוץ". ביתנו היה בית ציוני ותמיד היה פתוח „לכל דיכפין". בני המשפחה שנשארו בוולוז'ין — ניספו בשואה.

עומדים (מימין לשמאל) : **א)** מוסיה טוף (רוגובין). **ב)** ישראל רוגובין. יושבים (מימין לשמאל) : **א)** שבח רוגובין. **ב)** גולדה רוגובין. **ג)** חיה שרה וידרוביץ' (רוגובין). **ד)** הבן אפרים וידרוביץ'. **ה)** יוסף חיים וידרוביץ'.

מוסיה טוף (רוגובין), ישראל טוף ואריה טוף

ישראל רוגובין, בתו פריידל, בנו יעקב ואשתו שרה (לבית יוזפוביץ׳)

המנציחים : הבנות : רחל רובינשטיין (רוגובין)- פרומה ציטרין (רוגובין).
הבנים : אפרים ופרץ רוגובין.

משפחת שרירא

יצחק ושרה אסתר שרירא

אבינו יצחק שרירא ואמנו שרה אסתר (אנטקה) (היתה ממשפחת הרב חיים הלל פריד, נצר משושלת וולוז׳ין המפוארת), היו בעלי בית־מסחר לרפואות.

האב היה דבק מאוד בישיבת „עץ חיים" בוולוז׳ין. הוא נהג להפריש מעשר מרווחיו לטובת בחורי הישיבה. כן העניק להם תרופות ללא־תשלום.

משבעת צאצאיהם שרדו שלושה, והם נמצאים במדינת ישראל.

המנציחים : הבנות הנה פריד (שרירא) מינה דוויק (שרירא)
הבן הלל שרירא

משפחת רוזנברג

עומדות (מימין לשמאל): א) הינדה רוזנברג (לבית פוטאשניק). ב) גיטל רוזנברג (לבית רפופורט). יושבים (מימין לשמאל): א) יואל רוזנברג. ב) שלמה רוזנברג. ג) מולה רוזנברג. ד) ראובן רוזנברג.

לסבי (עליו ראה בעמודים 500—501) היו ארבע בנות ושני בנים. הבת האחת, פרומה, נישאה לחאצקל רודנסקי, שהיה בעל חנות לברזל ולצבעים. הוא דאג לעניים והציל רבים מחרפת רעב.

הבת השנייה, היא אמי הינדה, נישאה לשלמה רוזנברג. הורי התפרסמו במידה הנאה של הכנסת אורחים. להקות של קבצנים שנדדו מווישניבה לוולוז'ין נהנו מהכנסת אורחים בביתנו שעמד ביער. אמי הגדילה עשות במעשי צדקה. „כפה פרשה לעני וידיה שילחה לאביון".

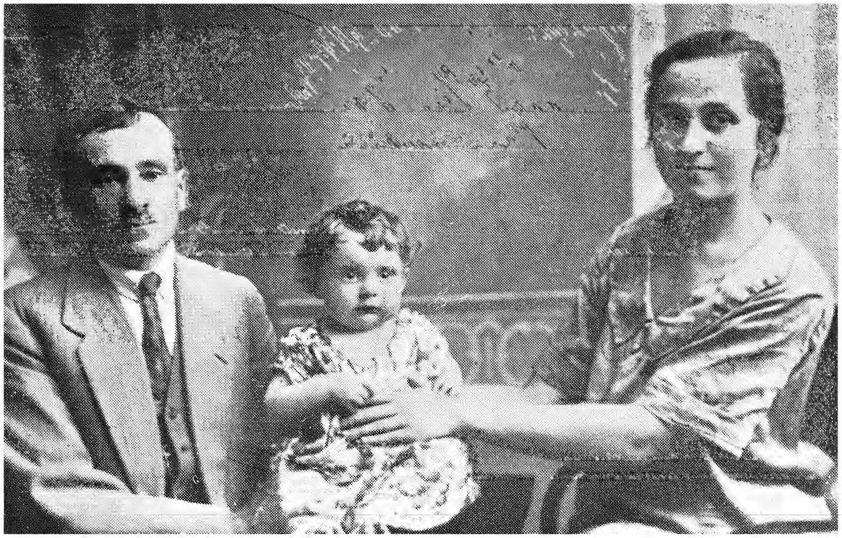
הבת השלישית — שרה — נישאה ליוסף פינגר, מורה לשעבר שנטש את ההוראה, ופנה לעסקי הרושת. שרה, אם כי לא היתה חיי עושר, עזרה לכלות עניות, אם בכספה היא ואם בתרומות שאספה.

הבת הרביעית — רחל — נישאה ליצחק מישקין, יהודי תלמיד־חכם. אף היא ניכרה במעלותיה הטובות ובעמלה למען ניצרכים.

הבן — משה רפופורט — בנה בוולוז'ין טחנת־קמח ומינסרה, בשותפות עם אחי ראובן רוזנברג. הבן השני — יהושע רפופורט — נשא לאשה את רופאת השיניים שרה ברקמן. הוא היה גדול בתורה. למד תורה מפי גדולים במינסק. גם רכש השכלה כללית, וסיים גימנסיה במינסק. זולתי נשארו בחיים ממשפחתי העניפה, דודתי אסתר רפופורט ושתי בנותיה המתגוררות באוסטרליה.

המנציחה: הבת מרים לויתן (רוזנברג)

משפחת שיף

רשקה לווין (לבית שיף), הבת לאה ובעלה אליעזר לווין

גולדה אלפרוביץ' (לבית שיף)

„מי יתן ראשי מים
ועיני מקור דמעה ואבכה
יומם ולילה את חללי"...

(ירמיהו ח', כ"ג).

המנציח : האח יהגיס מאיר שיף.

בני וולוז'ין, שנפטרו במדינת ישראל, בוולוז'ין ובארצות־הברית

אונטרמן, הרבנית היה פייגה. נפטרה כ"ו בטבת תשכ"ה (31 בדצמבר 1964). ר' תמונתה בע' 474.

אלכסנדרוב, הרב משה. נפטר בשנת 1968 (תשכ"ח).

באקשט, פסיה

נולדה בוולוז'ין. עלתה לארץ בשנת תרצ"ה (1935) והתגוררה בנתניה. נפטרה ח' בטבת תש"א (7 בינואר 1941). הובאה למנוחת־עולמים בפתח־תקוה.

מוצאה ממשפחה של רבנים והיתה נשואה לרב ר' אליהו בוולוז'ין. התאלמנה בצעירותה. על־אף מצבה הכלכלי הקשה. דאגה לתת חינוך והשכלה לילדיה.

צדקנית גדולה היתה. לא עשתה פ־מבי ל־מעשי הצדקה שלה, ועסקה ב„מתן בסתר". ביום ששי, לפנות ערב, היו עקרות הבית מביאות את קדירות החמין שלהן לתנור של פסיה. כאשר ראתה קדירה של עניים, שאין בה כדי להשביע, היתה מכניסה לקדירה זו נתחי בשר משלה, כדי שיאכלו עניים וישבעו וירגישו עונג שבת.

כל שנות חייה בנתניה היתה מצרה על־כך, שאין עניים בעיר ואין למי לתת צדקה ואין לה במי לתמוך.

פסיה באקשט ינקה מאביה הרב את דברי יוסי בן יוחנן איש ירושלים, שאמר: „יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך" (אבות א', ה). לאור מידה אנושית נעלה זו הלכה כל ימי חייה.

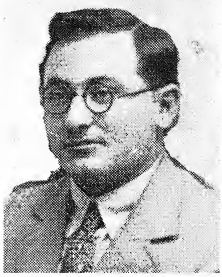

באקשט, פינחס

נולד בוולוז׳ין בשנת תר״ס (1900). בנם של פסיה והרב אליהו. עלה לארץ־ישראל, עם בני־ביתו, בשנת תרצ״ג (1933). נפטר כ״ד באלול תשכ״א (5 בספטמבר 1961). הובא למנוחת־עולמים בנתניה.

מגיל צעיר נכנס לעול המשפחה, כדי ל־אפשר לאחיו הצעירים לרכוש השכלה. הוא בנה את ביתו בנתניה. נמנה עם ראשוני עיר זו. רבות רעות ידעה נפשו בימים ההם — ימיה הראשונים של נתניה. על־אף מצוקתו — נתן חינוך טוב לשלושת בניו. הוא היה כאח לכל בני משפחתו ולמכריו וידידיו ה־מרובים. עסק בצורכי ציבור בנתניה, וכמו־כן שימש ככתובת לעולי וולוז׳ין, שפנו אליו בצר להם.

כאשר התבסס במקום ומצבו הכלכלי שי־פר — חלה, ונפטר אחרי יסורים קשים.

באקשט, מאיר

נולד בוולוז׳ין בשנת תרס״ה (1905). בנם של פסיה והרב אליהו. עלה לארץ־ישראל בשנת תרצ״א (1931). נפטר בארצות־הברית. הובא למנוחת־עולמים בפתח־תקוה, ביום כ״ז בתשרי תש״ל (9 באוקטובר 1969). נטמן ליד אמו, פסיה באקשט.

בונימוביץ׳, אליהו. נפטר 1969 (תשכ״ט).

בונימוביץ׳, שלמה. נולד 1903 (תרס״ג). נפטר כ״ד באלול תשכ״ט (7 בספטמבר 1969). הובא למנוחת־עולמים בכרכור.

בוטביניק, מוסיה

נולדה ב־1887 (תרמ״ז). נפטרה ד׳ באלול תשכ״ד (12 באוגוסט 1964). הובאה למנוחת־עולמים בחולון.

בונימאוויטש, מענדל

בונימאוויטש (אבט), בתיה

אבט אלטער

מיין זיידע, מענדל בונימאוויטש, איז געשטארבן אין וואלאזשין יאר 1914, אין עלטער פון 76 יאר.

ער האט געשטאמט פון א „משפחה גבוהה", א קרוב צום „בית הרב" אין וואלאזשין. הגם שטרענג ארטאדאקסיש, האט ער באזיצט א וועלטלאכע בילדונג. א דאנק דעם איז ער, אין זיינע יונגע יארן, געווען אנגעשטעלט אלס בוכהאלטער אין קאבינעט פון גראף טישקעוויטש.

א קלוגער און פעהיקער מענטש, האט ער פיל בייגעשטייערט צום געזעלשאפטלעכן לעבן אין וואלאזשין. דארט עטאבלירט די פאטשט, און געקרוינט געווארן מיטן נאמען „מענדל דער פאטשטער".

מיין פאטער, אלטער (יקותיאל) אבט, געבוירענער אין אשמענע, און געלעבט דארט ביז זיין הייראט. געקומען קיין אמעריקע, ענדע 1921, מיט פרוי און קינדער. ער איז דארט געשטארבן, יאר 1941, אין עלטער פון 83 יאר.

זיין פאטער, לייבע אבט, איז געווען א ייד א תלמיד־חכם. זיין מוטער (די באבע פייגע) איז געווען געראטן אין פאטער, ר' אשר הוטנער, וועלכער איז געווען בארימט מיט זיין חכמה, און פארנומען דעם „כסא הדין" אין דער וואלאזשינער ישיבה.

דער פאטער האט באזיצט א שטארקן חוש פאר יושר. אין דער „חברה משניות" איז ער געווען רעספעקטירט דורך זיינע דברי חכמה. ער האט ליב געהאט ציטירן פון אונזער אלטען אוצר. זיינע קלוגע משלים צירקולירן עד היום אין אונזער געגנט.

מיין מוטער, בתיה אבט (באשע מענדלס), איז געשטארבן אין ניו־יארק, ענדע 1964, אין עלטער פון 90 יאר. זי האט געקענט גוט תנ"ך, גערעדט און געשריבן עברית, רוסיש, פויליש און נאכהער — ענגליש. זי האט שטענדיק געפונען צייט צו לעזן א בוך. אין די שיינע שבתדיקע נאך־מיטאגן פון זומער, פלעגט זי פארזאמלען אייניקע פרויען אין „פעטרוכעס סאד" און פארגעלעזן פאר זיי פון די ווערק פון שלום־עליכם און פון אנדערע יידישע קלאסיקער. זי איז געווען געבענשט מיט טאלאנט צום שרייבן, און געפיהרט א פארצווייגטע קארעספאנדענץ ביז ענדע פון איר לעבן.

זי האט מיט זיך פארקערפערט א נאבעלן טיפּ פון א יידישער מאמע, וועלכע האט געשעפט איר אינספיראציע, איר גלויבן, פון אונזער רייכער רעליגיעזער טראדיציע.

די פאראייביקער: תמרה אבט (גראס), אשר אבט, פייוול אבט און חנה גאלדע אבט (גאטליב), אמעריקע.

זאב בלאך און פרוי חוה רחל

מיין פאטער איז געווען חזן און שוחט אין וואלאזשין ביי 40 יאר. ער איז געווען א גרויסער מכניס אורחים. די מוטער האט געשטיצט די ישיבה־לייט און געזארגט פאר זיי. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

(פאראייביקט דורך זעלדע, דעם חזנס טאכטער — אמעריקע)

בן־ששון (לונין), משה זלמן. נרצה ב׳ בניסן תרצ״ז (14 במארס 1937). הובא למנוחת עולמים ביבנאל. ר׳ תמונתו בעמ׳ 243.

בר־אילן (ברלין), הרב מאיר. נולד בוולוז׳ין, כ״ט בניסן תר״מ (10 באפריל 1880) נפטר בירושלים, י״א בניסן תש״ט (18 באפריל 1949). ר׳ תמונתו בעמ׳ 233.

ברגר, שלמה

נולד בוולוז׳ין בשנת 1908 (תרע״ח). נפטר בשנת תרצ״ז (1937). הובא למנוחת עולמים בפתח־תקוה.

ברלין, הרבנית בתיה מרים (אשת ה־נצי״ב). נפטרה בירושלים בראשית שנת תרצ״ג (1933). ר׳ תמונתה בע׳ 476.

ברמן, אליהו

נולד בוולוז׳ין תרס״ה (1905), נפטר תשי״ב (1952). הובא למנוחת עולמים בבית־הקברות בקרית־שאול.

ברמן, אברהם

בנם של רבקה ויצחק מאיר. נולד בוולוז'ין בשנת תרע"ג (1913). עלה לארץ בשנת תרצ"ג (1933).

נפל על משמרתו בפרדס של מושב הרות, ביום ב' בטבת תשט"ז (17 בדצמבר 1955). הובא למנוחת־עולמים במושב חרות.

ברמן, מינה

בתם של רבקה ויצחק מאיר. נולדה ב־וולוז'ין בשנת תרע"ו (1916). סיימה בווילנא את הסמינר על־שם ד"ר טשאַרנו. שימשה כמורה לעברית בווישניבה ובקוז'אן. נפטרה בווילנא בשנת תרצ"ח (1938).

דרצ'ינסקי (בן־ששון), הרבנית פריידל. נפטרה כ' בשבט תשי"א (27 בינואר 1951). ר' תמונתה בעמ' 242.

דרצ'ינסקי, הרב שמואל אביגדור. נפטר י"ב בשבט תש"ך (10 בינואר 1960). ר' תמונתו בעמ' 239.

ונד־פולאק, מיכאל

נולד בפיעסק, פלך וולקוביסק, בשנת תרמ"ד (1884). היה דמות ידועה ומקובלת בוולוז'ין ובכל הסביבה. אם כי תמיד היה עסוק בעסקיו המרובים, בכל זאת הפריש מזמנו לעבודה ציבורית, הן בשטח הסוציאלי (השגת סעד לניצרכים) והן בשטח הציוני. בתרומותיו, בנדיבות לבו, ובעיקר בהעסקת חלוצים במיפעלים שלו — יצא שמו לתהילה ולכבוד.

היה אדם בעל גאווה לאומית. במלחמת־העולם הראשונה, כאשר וולוז'ין נשארה ללא ממשל וללא שלטון — עמד בפרץ, אירגן הגנה ועמד בראשה. השיג נשק וחילק אותו בין המגינים. הוא הגן עם נשק ביד, יחד עם שאר חברי ההגנה, על חייהם ועל רכושם של יהודי וולוז'ין.

מלחמת־העולם השנייה טלטלה אותו לסיביר. שבע־יסורים ותלאות, הצליח להגיע לארץ־ישראל, ערב סיומו של המנדט הבריטי ויציאת האנגלים מן הארץ.

נפטר בירושלים ביום א' במר־חשון תשכ"ז (15 באוקטובר 1966).

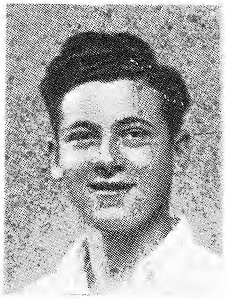
המנציחים

אשתו, ריבה ונד־פולאק; יוסף ובת־שבע שווארצברג (לבית פולאק); הבן שמואל ו־אשתו רחל; הבת רוזה קאמינר (לבית פולאק); הבן ברנרד ונד־פולאק (ארגנטינה); הבת רחל משורר (לבית פולאק) ובעלה אשר.

כהנוביץ', חיים ביניע

נולד בוולוז'ין תרס"ו (1906). עלה לארץ בשנת תרפ"ד (1924). ממייסדי כפר־ויתקין. נפטר תשכ"ה (1965). הובא למנוחת־עולמים בכפר־ויתקין.

לוויצקי, משה

נולד י"א באלול תרצ"א (24 באוגוסט 1931)
נפטר ל' באב תשט"ז (7 באוגוסט 1956).
הובא למנוחת־עולמים ברחובות.

מלצר, אליעזר משה.

מלצר, חיה רייצה.

מאיר ישעיהו מלצר ואשתו יפה (שיינה)

מאיר ישעיהו מלצר נולד בוולוז'ין וחי בה שנים רבות. עלה לארץ בשנת תרצ"ה (1935). עד יום מותו חי מיגיע כפיו. היה ידוע ביושרו, בצניעותו ובאהבת הבריות. נפטר ביום ה' באייר תש"ו (6 במאי 1946).

אשתו, יפה (שיינה), היתה ילידת וילנא, בת למשפחה מכובדת. היתה רעיה נאמנה לבעלה, ונשאה בעול המשפחה אחרי מותו. נפטרה ביום כ"א בכסלו תש"ך (22 בדצמבר 1959). הובאה למנוחת־עולמים בהר־הזיתים.

נחשון, רחל (רוחלה)

בתם של שלמה ולאה נחשון (לבית שיף). נולדה בתל־אביב, ביום כ״ג באלול תשי״א (24 בספטמבר 1951). נספתה ביום ל׳ בשבט תשכ״ח (29 בפברואר 1968).

שרה ופסח ברמן

קינה על רוחלה נחשון

רכה בשנים היית,
ועתידך, מי ישורנו ?

דמותך כפרח-נוי בעיני רואיך,
והילוכך — כאילת-השדה,
יעלת חן.
ככנף-רננים נעלסה היית להוריך.
פניך — פני מלאך, וטוב לבך
גבולות לא ידע.

נאמנותך למשפחתך —
מי יוכל לשערנה ?

לאחיך — אם רכה,
השומרת עליו מכל מישמר,
פן, חלילה, יאונה לו רע.

להוריך, מקור של גאווה
ושל התרוממות הנפש,
והודיה בפיהם לאל הטוב והמיטיב,
יום-יום ושעה-שעה,
על שזיכה אותם בך.
אשרי אוזן שמעה אמרי-פיך.

ולהורי הוריך —
מי ימנה את השעות
הברוכות בחברתך,
והפיצוי שיוצר האדם העניק להם,
על סבלם במלחמת ההשמד.

נתיתמנו כולנו, נפשנו עלינו תאבל.
גם כי נדבר, לא ירוח לנו.
היש ניחומים על מות בת-אחות-
נכדה ?
היש ניחומים שבעצם תומך,
פיך ילחך עפר.

היש ניחומים,
כאשר לא תשובי עוד,
לאור באור החיים ?

בת שש-עשרה היית, בת ט״ז,
וטרם ידעת חיים מה הם,
נקטפת באביב ימיך.
ואיכה לא נצעק חמס על הגורל
האכזר,
שגזל את זכותך לחיים,
לאהבה ולאושר,
בארצנו המשוחררת

אדמת-קודש, אדמת-קברה
זעוק תזעק
ורגבי העפר יבכיון.

והלב בוכה במסתרים
וממאן להינחם,
על שכבה הנר — נרה של רוחלה.

בראש מורכן ובלב דוה מתפללים
אנו :
מי יתן ונפשך תהא צרורה בצרור
החיים.
ימתקו לך רגבי עפרך.
לא יאבד זכרך מלב כולנו.

פוטאשניק, חיה אסתר. נולדה בוולוז'ין. עלתה לארץ־ישראל בשנת תרצ"ט (1939), בעליה ב'. זמן מסוים היתה חברה בקיבוץ נען, ואחר־כך התגוררה בנתניה.

היא חלתה במחלה ממארת, ולאחר יסורים קשים השיבה את נפשה לבורא בטהרה, בשנת תש"ו (1946). הובאה למנוחת־עולמים בפתח־תקוה.

מנת חלקה בחיים של חיה אסתר היתה שרשרת בלתי־פוסקת של יסורים, של צער, של יגון ושל בדידות. בשנותיה האחרונות, שנות מחלתה — מיצתה את כוס היגונים והיסורים עד קבעתה. עליה ניתן לומר: „תהומות מלבה שיוועו — — — לא שמעה עוד אוזן של מעלה, לא ראה עוד כסא ה־כבוד, בהתעטף כה נפש ביגינה" (ח.נ. ביא־ליק: „אמי, זכרונה לברכה").

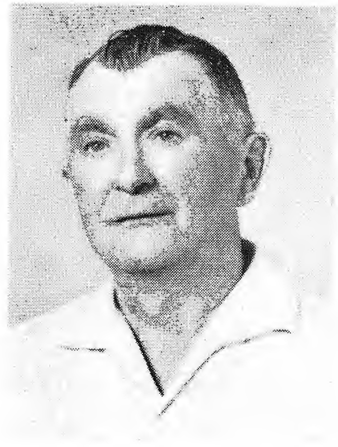
פוטאשניק, מנחם יואל

נולד בוולוז'ין בשנת תרט"ו (1855). נרצח בוולוז'ין בחנוכה של שנת תרץ' (1930).

פוטאשניק, שרה (גרוניה)

נפטרה בוולוז'ין בשנת תרצ"ו (1936).

פוטאשניק, יהודה יוסף

נולד בוולוז'ין תרס"ה (1905). נפטר כ"ה באייר תשכ"ה (27 במאי 1965). הובא למנו־חת־עולמים בחולון.

פוטאשניק (אשלגי), ברכה.

פוטאשניק (אשלגי), מרדכי.

פרסקי, גאליה

נולדה תרמ״ה (1885). נפטרה ט׳ בטבת תשכ״א (16 בדצמבר 1961). הובאה למנוחת־עולמים בבני־ברק.

צובנר, אברהם

נפטר ביום י״ג בסיון תשכ״ב (15 ביוני 1962). הובא למנוחת־עולמים בקרית־שאול — תל־אביב.

ציברסקי, צבי הירש

נולד בוולוז׳ין, תרמ״ו (1886). למד בישיבות במינסק, בקרינקי ובישיבת „עץ חיים״ ב־וולוז׳ין, בה הוסמך לרבנות ע״י הר״מ הגאון

רבי רפאל שפירא. היה מבאי ביתו של רבי רפאל שפירא, ובשמחות שבבית הרב התבלט בעליצותו והיה אהוב מאוד על המסובים.

נפטר בישראל, כ׳ בחשון תשכ״ב (30 באוקטובר 1961).

המנציחים: אשתו מינה (ילידת לופץ, נכ־דתו של השו״ב יהודה אברהם וקרובתו של הסופר דניאל פרסקי) וצאצאיו בישראל.

קאמינר, אלכסנדר. נפטר ב׳ בטבת תשי״ט (13 בדצמבר 1958).

קייזילביץ׳, סימה

(לבית שרירא)

נולדה במולודצ׳נה. נפטרה בוולוז׳ין, ערב פסח של שנת תרצ״ט (1939).

קליינבורד, משה

נולד תר״ע (1910). נפטר תשכ״ה (1965). הובא למנוחת־עולמים בחיפה.

קפלן, חיה יהודית

נולדה תרכ״ז (1867). נפטרה י״ו באדר ב׳ תשכ״ה (21 במארס 1965).

קפלן, אליעזר

נולד תרס״ט (1909). נפטר א׳ בטבת תשי״ט (12 בדצמבר 1958).

קפלן, תקוה

בתו של אליעזר קפלן. נולדה ט״ו בתשרי תרצ״ו (12 באוקטובר 1935). נהרגה בהפצצת המצרים את תל־אביב, ג׳ בתמוז תש״ח (10 ביולי 1948).

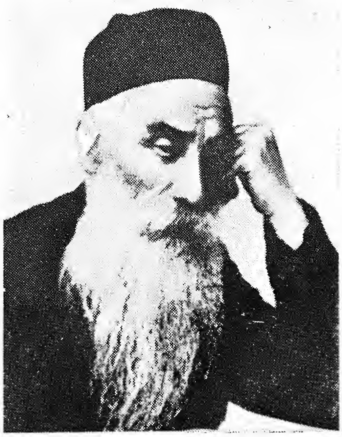
רובינשטיין, ישראל. נולד בוולוז׳ין. איש תם וישר וירא אלקים וסר מרע. עליו ניתן לומר את הכתוב בתהלים: „הולך תמים ופועל צדק, ודובר אמת בלבבו. לא רגל על־לשונו, לא עשה לרעהו רעה; וחרפה לא־נשא על־קרובו... כספו לא־נתן בנשך, ושוחד על־נקי לא־לקח" (תהלים, טו, פסוקים ב—ג׳ ופסוק ה׳).

רוגובין, בתיה מלכה

(לבית שווארץ)

נולדה בוולוז׳ין תרמ״ד (1884). נפטרה בישראל תשכ״ד (1964).

רודנסקי, אברהם יעקב

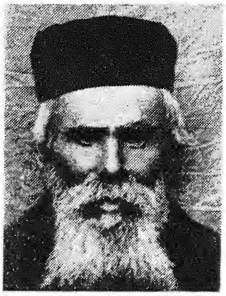
(אברהמל יענקל יוחננס). מגדולי תלמידי־החכמים של וולוז׳ין. היה מסיים את הש״ס מדי שבעה חדשים. נפטר בוולוז׳ין.

רוזנברג, הינדה. נולדה תרמ"ו (1886). נפטרה י"ב בכסלו תשכ"א (1 בדצמבר 1960).

שאלמן, אהרן

מראשוני „החלוץ" בוולוז'ין. הובא למנוחת־עולמים בפתח־תקוה.

שולמן, ברוך לייב

תמיר, צנוע ושומר מצוות — כזה היה הסבא שלנו — ברוך לייב שולמאן. נפטר בהתחלת המאה העשרים.

המנציחים: פ. ובעלה חיים דייטש, לוס־אנג'לס, והנכדים והנכדות האחרים בישראל ובארצות־הברית: יצחק, פרומה, פריזה ו־שושנה.

שיף, לאה

נולדה תרכ"ה (1865). נפטרה בוולוז'ין תרפ"א (1921).

שיף, אברהם משה

נולד תרי"ט (1859). נפטר בוולוז'ין ת"ש (1940).

שני, אליהו

נולד בוולוז׳ין תרס״ה (1905). עלה לארץ בשנת תרפ״ד (1924). מראשוני „החלוץ״ ב־וולוז׳ין. כל ימיו בארץ התגורר בכפר־סבא. נפטר תשכ״ו (1966). הובא למנוחת־עולמיב בכפר־סבא.

שפירא, הרב אריה

נולד לאביו, הגאון רבי רפאל שפירא, בעיר נובואלכסנדרובסק (פלך קובנה), בשנת תר״מ (1880). כאשר רבי רפאל נתמנה בשנת תרנ״ט (1899) כר״מ של ישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין, בא הרב אריה עם אביו לוולוז׳ין. בשנת הרס״ו (1906) נשא לאשה את מינה גולדה, בתו של הרב ר׳ חיים נפתלי הרץ הלפרין מביאליסטוק. שימש כרב בלבדובה ובביאליסטוק. במלחמת העולם השנייה נמלט מביאליסטוק, עם זרם הפליטים, לווילנה. עלה לארץ בשנת תש״א (1941). נפטר ביום כ״ח בניסן תשכ״א (14 באפריל 1961). מנוחתו כבוד בבית־הקברות בבני־ברק.

שפירא, הרב יהושע

(בן הרב שלמה צבי הכהן שפירא). נפטר בקליוולנד, ביום כ״ד בכסלו תרצ״ח (28 ב־נובמבר 1937).

אביו של מר עזרא שפירא מקליוולנד, ארה״ב.

שפסנוול, ריקלה

לזיכרון נצח לאמנו היקרה, ריקלה. נולדה בשנת תרנ"ו (1896), נפטרה בשנת תשכ"ד (1964).

המנציחים: צפורה ושמואל איידלמן, לין איידלמן, חיה־ליבע ומקס קמחי, סוניה ורבין קמחי.

RIKLA SHEPSENWOL

Born 1896 — Died 1964

Frances and Shmuel Eidelman, Lynne Eidelman,
Lucille and Max Camhi, Sonya and Robin Camhi.

תוכן הספר

תולדותיה של העיר ושל ישיבת „עץ חיים"

חכמי וולוז'ין

ממשיכי המסורת של וולוז'ין

זכרונות

התנועה הציונית

חינוך ואמנות

דמויות וטיפוסים

עמוד

בתקופת השלטון של הסוביטים

השואה

עמוד

מדור לדור ולנצח נצחים

חללי צה״ל מבני וולוז׳ין שנפלו במלחמת העצמאות

מוסף לספר וולוז׳ין